В·ЛАСТОЎСКІ

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЙ (КРЫЎСКАЙ) К·Н·І·Г·І

1926

GUDŲ KNYGOS ISTORIJA.

AIŠKINAMOSIOS BIBLIOGRAFIJOS BANDYMAS NUO X ŠIMTMEČIO GALO LIGI XIX ŠIMTMEČIO PRADŽIOS.

SUDARĖ V. LASTAUSKAS.

IŠLEISTA GUDŲ VEIKIMO CENTRO LIETUVOJE LĖŠOMIS.

SPAUSDINTA F. SAKALAUSKIENĖS IR G. LANO SPAUSTUVĖJE
: : : : : KAUNAS 1926. : : : : :

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЙ (КРЫЎСКАЙ) КНІГІ.

СПРОБА ПАЯСЬНІЦЕЛЬНАЙ КНІГОПІСІ АД КАНЦА Х ДА ПАЧАТКУ XIX СТАГОДЗЬДЗЯ.

АПРАЦАВАЎ В. ЛАСТОЎСКІ.

ВЫДАНА КОШТАМ БЕЛАРУСКАГА ЦЭНТРУ Ў ЛІТВЕ.

АДЦІСНУТА Ў ДРУКАРНІ САКАЛОЎСКАГА і ЛАНА.
: : : : КОЎНА, 1926 ГОД. : : : :

АКЛАДКУ ВЫКАНАЎ М. ДОБУЖЫНСКІ.
ДРУК КОРЫГАВАЎ В. БОРЫСОВІЧ.

Няма больш занядбанай дзедзіны ў сьветавой пісьменнасьці як гісторыя паняволеных народаў. Вышэйсказанае асабліва кідаецца ў вочы калі ўзяць якую колечы галіну нашай, крыўскай, гісторыі. То знача гісторыі народу, каторы, ня так яшчэ даўно, жыў сваім самаістым палітычным і культурным жыцьцём. Супярэчнасьць між сьведчаньнем гістарычных помнікаў і асьвятленьнем іх сучаснай пісьменнасьцю—прост паражаючая. Бяручы ў рукі гістарычную кнігу часовых нашых пераможцаў, ня ведама чаму больш дзівіцца, ці іх безкрытычнасьці, ці паражаючай умеласьці тэндэнційна выкарыстываць об'ектыўныя сьведчаньні гісторыі.

І, запраўды, сколькі трэба безкрытычнасьці або надуманай волі, каб, прыкладам, з паважнай мінай, чалавек, з імем гісторыка, мог гаварыць аб Русі, як аб націіі засяляючай усходна-эўропэйскую раўніну! Усякаму ведама, што пад імем Русь, калісь, у IX стагодзьдзі, прышла на ўсходна-славянскія землі нормандзкая вольніца, не славянскага, а нормандзка-нямецкага племя. Гэта нормандзка-нямецкая вольніца дала рожназоўным і рожнамоўным усходна-славянскім плямёнам пануючую дынастыю, эвэнтуальна—вярхі грамадзянства, якія растварыліся ў славянскім моры, і, ўрэшце, даўным даўно зыйшлі з гістарычнай арэны. Яшчэ большую безкрытычнасьць выказуе гісторапісь трактуючы гензу і істоту літоўскага пэрыоду нашай мінуўшчыны. Тут ужо такое награмаджаньне ачавістых нісянецці, што найсьвятлейшыя галовы, замест разсьвятляць пануючую цемру, самі пагразаюць у бязвыхадных лабірынтах супярэчнасьцяў, награмаджаючы новыя загаты на шляху надыходзячай патомнасьці. А літоўскі сфінкс, сваей паражаючай масай гістарычных фактаў і матэр'ялаў, высіцца панад кніжнымі і архіўнымі людзьмі роўна не разгаданы і неясны на балонах кронік XVI як і ў найвыдатнейшых працах гісторыкаў XX стагодзьдзя.

Прычына ў тым, што найранейшыя летапісы дахавалі нам не істотную гісторыю, а палітычныя трактаты ілюстраваныя сякімі-такімі жывымі падзеямі, на апраўданьне гістарычных злачынаў і гвалтаў дакананых над вольнымі народамі, тымі або іншымі, дынастыямі і палітычнымі цэнтрамі. Гісторыя дагэтуль была служкай палітыкі пануючых дынастый і дзяржаў. Довадаў на вышсказанае—мільёны, ня толькі з даўных, але з навейшых і найнавейшых часаў. Прыкладам, у гэтай кнізе, на 636 балоне, мы сумысьля зьмесьцілі адзін з такіх „гістарычных сьведчань", гэта ёсьць мэдаль адбіты царыцай Кацярынай II, на прылучэньне крыўскіх зямель да Масковіі (пераназванай у 1725 годзе ў расійскую імпэрыю). На мэдалі красуецца вымоўны і самапэўны надпіс: „оттор-

женная возвратихъ“ (адарванае вярнула). Крытычнае вока, спазірнуўшы на гэты мэдаль, загарыцца гневам абураньня: бо як сьвет-сьветам ніколі крыўскія землі перадтым не належалі да Масковіі! А знача, надпіс аб звароце адарванага—няпраўда! Але, на апраўданьне няпраўды, імпэрыя паклікала сваю крывапрасяжную сьведку, „гісторыю“ пануючай нацыі, і, яна, не заікнуўшыся і не пачырванеўшы, прысьведчыла цэлай масай дынастычных басень і фальшаваных дакумантаў, праўдзівасьць сказанага; і далей прысьвядчала, на працягу цэлага сталецьця, несчысьленым лікам вусн і друкаў!

Ясна, што пры гэтакай гісторапісі, ў якіх сто гадоў, паняволеныя народы аказваліся ня толькі, саўсім праўна, абяздраўленымі, але і пазбаўленымі сваей слаўнай мінуўшчыны. Шчасьлівыя пераможцы, лепшыя балоны гісторыі паняволенага брата, ўпісывалі ў сваю гісторыю. І, колішні патульны сусед ці нават васал, прыбраўшыся ў зьдзерты, с плеч заняпаўшага, ґурпур, станавіўся „пурпурародным“...

Гэтак, нядаўна яшчэ, мы чыталі ў школьных падручніках, празначаных для адукацыі моладзі 120 мільённай Расіі: „Беларусы самая малодшая галіна рускага народу“. „Беларусы загнаныя і панурыя („унылыя“), малаздольныя да культурнага разьвіцьця, але добрыя зямлякопы“. „Беларусы пісьменнасьці сваей ня вытварылі“ і г. д. і г. п.

І родзіцца пытаньне, што гэта: нямаючая граніц безкрытычнасьць, ці несумленнасьць, якая, дзеля сваіх мэт, не перабірае ў спосабах?

Але, ўзгадаванае на падобных „праўдах“, шырокае грамадзянства дагэтуль шчыра пераконана, што: „беларусы пісьменнасьці ня вытварылі“.

Тымчасам, каб не наша старая пісьменнасьць, не было-бы ў Расіі Пушкіна. На нашых помніках разьвівалася і шліфавалася цяперашняя расійская мова, так не падобная да мовы колішняй Масковіі. На нашай мове ўзрастала адраджэньне польшчыны у XV і XVI ст. і сыцілася ў часе заняпаду яе дзяржаўнасьці ў XIX ст.

Дзеля гэтага патрэбен грунтоўны крытчыны перагляд усей гістарычнай пісьменнасьці, створанай нашымі пераможцамі аб нас.

Мэта гэтай кнігі, стяўленая аўторам пры яе апрацаваньні, была паказаць што пісьменнасьць крыўскага народу па сваей даўнасьці сягае X стагодзьдзя, а па багацтву помнікаў займае першае мейсца на ўсходнай славяншчыне. І, дзеля гэтага, ня толькі заслуговуе, але абавязуе сваім зьместам, быць ўведзенай ў курс кождай катэдры славянаведаньня, асабліва ў курс кождай катэдры ўсходна-славянскага моваведаньня і пісьменнасьці.

Праца гэта ёсьць першая спроба даць, памагчымасьці, ўсестароннае паняцьце аб стара-крыўскай (беларускай) пісьменнасьці, само сабой не прэтэндуючы на поўнае пералічэньне ўсіх захаваўшыхся да нашых часаў пісаных крыўскай мовай помнікаў. Бо на поўнае пералічэньне трэ было-бы многа томаў падобных кніг, як гэта. Прыкладам, дакуманты Мэтрыкі в. кн. Літоўскага сабраны ў 556 тоўстых томах; Віленскі Цэнтральны Архіў зьмяшчае аж некалькі мільёнаў дакумантаў. Акром гэтага вялікі лік дакумантаў маецца Вітабскім Цэнтральным Архіве, ў старасховах Менска, Смаленска, Ноўгарад-

Северска і па ўсіх музэях і архівах Расіі, пачынаючы ад Масквы і Петраграда і канчаючы Кіявам, Адэсай, Казаньню, Тыфлісам і нават Томскам. Ня менш багаты старакрыўскімі пісанымі помнікамі музэі і архівы Польшчы—Кракаў, Люблін, Варшава, Познань і інш. У дадатку дагэтуль маецца многа дакумантаў і рукапісных кніг у прыватных сабраньнях і ў фамільных архівах тутэйшых памешчыкаў, а нават у дробнай шляхты ды ў сельскага духавенства.

Пералічаючы помнікі нашай пісьменнасьці мы ўзялі пад увагу толькі абшар заключаны паміж Нёманам, Вяльёй а Дняпром; Прыпяцьцю а Дзьвінай, але ў нашу пісьменнасьць трэба ўключыць яшчэ Северскія землі*) і землі Пскова і Вялікага Ноўгарада**). Адзінства культуры ў пісаных помніках, у малярстве, будаўніцтве і грамадзкім укладзе, праяўляецца на ўсім абшары ад Навагорадка Наднёманскага да Навагорадка Северскага і Вялікага Ноўгараду „тудѣ бо живяху Крывічы", як выражаецца летапісец.

Многія моманты ў разьвіцьці нашай пісьменнасьці прыходзілася трактаваць пабежна, або і саўсім абыходзіць, с тэй прычыны, што распрацоўка нашай пісьменнасьці была роблена дагэтуль толькі чужымі і пад саўсім няпраўдным вуглом погляду: крыўская пісьменнасьць трактавалася не як праява самабытнай культуры Крывічоў, а як галіна, уроенай расійскім цэнтралізмам, агульна-расійскай культуры. Дзеля гэтага перад гісторыкам крыўскай пісьменнасьці, які ня хоча паўтараць старыя спамылкі, на кождым кроку паўстаюць труднасьці, каторыя можна будзе асіліць толькі з разьвіцьцем нашай уласнай гісторапісі. Зрэшта, у нас дахавалася аграмадная маса юрыдычных дакумантаў, але, у параўнаньні, толькі нязначныя абломкі кніжнага багацьця; бо рукапісы безжаласна нішчаны былі ў часе нашых рэлігійных закалотаў, якія панавалі ад XVI ст. немаль да нашых часаў, а такжа ў часе частых воен і рэволюцій. Дзякуючы гэтаму, з ланцуга бурных і багатых у пісьменныя помнікі пэрыёдаў, —як пашырэньне каталіцтва пры першых Ягеллонах, пашырэньне сэкты жыдоўствуючых, і рэформацкі рух,—дахаваліся нязначныя абрыўкі, якія можна рэстутаваць толькі пры натужнай працы сталых краёвых вучоных устаноў, якіх не было дагэтуль.

Пры апрацаваньні гэтай кнігі перад аўторам паўставала пытаньне як угрупаваць сабраны матэр'ял. Калі агранічыцца абшарам быўшага в. кн. Літоўскага, то намячаюцца выразна зарысаваныя тры пэрыёды: 1. Крыўска-славянскі да XIII ст., 2. Літоўскі да палавіны XVII ст., і 3. Літоўска-рускі. Але прыймаючы пад увагу, што адкіданьне пісьменнасьці Ноўгарадзка-Пскоўскай і Ноўгарад-Северскай не вытрымлівае крытыкі,—а да згрупаваньня яе меліся

*) „Крывічы... былі прабацькамі цяперашніх Беларусаў. ...У найбліжэйшым з імі сваяцтве знаходзіліся Дрыгвічы, якія жылі паміж Прыпяцьцю і Бярэзінай. Гэта была асобная галіна тыхжа Крывічоў, азначанная асобным імем у залежнасьці ад прыроднай уласьцівасьці занятай імі тэрыторыі („дрыгва"—балота, „трясіна"). ...У цесным сваяцтве с Крывічамі былі Радзімічы, якія жылі на Сожы" (Проф. М. Н. Любавскій: „Основные моменты исторіи Бѣлоруссіи". Москва, 1918 г.).

**) Крывічы з сыстэмы Днипра выйшлі на поўнач, на начы рэк Волгі і Зах. Дзьвіны, а іх галіна Словене, занялі сыстэму возера Ільменя" (Акадэмік С. Ф. Платоновъ „Учебникъ русской исторіи". Прага 1924).

не дапераможаньня труднасьці, бо кнігу здарылася апрацовываць на эміграцыі, ня толькі ня маючы доступу да арыгінальных помнікаў, але нават пры вялікай нястачы найбольш патрэбнай літэратуры,—прышлося выбраць хроналёгічны парадак, як найлягчэйшы да ор'ентаваньнеся ў забытках нашай старой пісьменнасьці і агранічыцца пісьменнасьцю толькі аднэй галіны крыўскага племя. Поўная гісторыя павінна ўключаць помнікі Пскова, Ноўгарада і Северскай зямлі.

Пасколькі пазвалялі маючыяся пад рукамі матэр'ялы, аўтор стараўся даць хоць кароценькія выпіскі з кніг і дакумантаў ня толькі для ілюстрацыі мовы помніка, але і ў надзеі, што гэткім спосабам удасцца зьвярнуць увагу чытаючага грамадзянства на неадзоўную патрэбу ўвясьці ў курс нашых сярэдніх школ, выклад старакрыўскай пісьменнасьці і граматыкі, каб зьвязаць новачасную пісьменнасьць са старымі традыціямі і здабыткамі ў дзедзіне духовасьці.

Для заакцэнтаваньня таго, што старая наша пісьменнасьць і сучасная народная мова адна з другой выплываюць, дадзены ў канцы кнігі слоўнік помнікаў старакрыўскай мовы, бо яшчэ нядаўна можна было сустрэць у друку ,,вучоныя“ трактаты аб тым, што мова актаў в. кн. Літоўскага і народная беларуская (крыўская) мова, зьяўляюцца двумя рожнымі мовамі. Закід саўсім няслушны, бо наша старая мова, да мовы народнай займае палажэньне гістарычнага дыялекту, падобна як у расійцаў мова часаў Пятра і Кацярыны да сучаснай літэратурнай расійскай мовы, ці як у палякаў мова Рэя, да мовы Словацкага і Высьпянскага, або, адна і другая, ў параўнаньні з іх народнымі дыялектамі. Рожніца атрымаецца ў нас нават меншая, чым, у прыведзеных здарэньнях, у расійцаў і палякаў.

У надзеі, што кніга мая, паміма многіх яе недастаткаў, прынясе карысьць нашай адраджаючайся пісьменнасьці, хоць-бы пабуджаючы другіх да працавітых досьледаў на полі нашай мінуўшчыны, а асабліва пісьменнасьці, працу гэту добрароднай зычлівасьці чытачоў паручаю.

Аўтор.

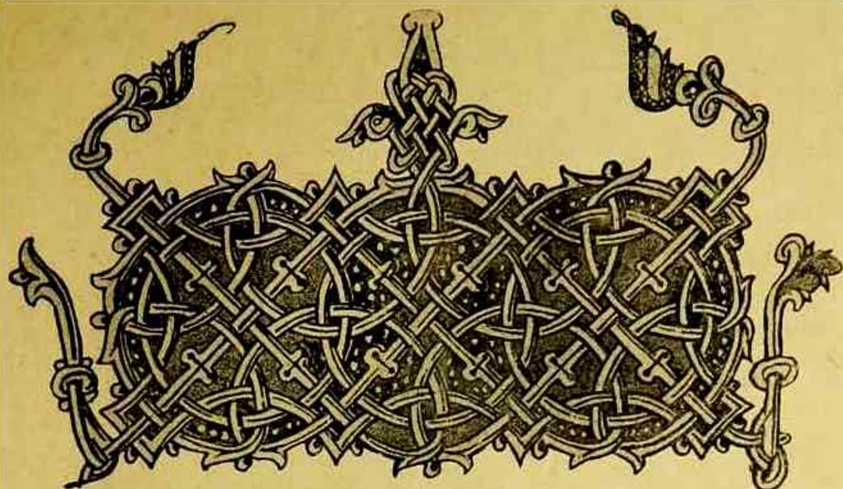

Застаўка з рукапісу XI ст.

ЎСТУП.

> ... „а Словѣни (маюць княжэньне) свое Новѣгородѣ, а другое на Полотѣ, иже Полочане, отъ нихъ же Кривичи иже сѣдять на верхъ Волги, и на верхъ Днѣпра, ихже град Смоленскъ, [град сей отъ нихъ создань (Пераясл. сп.)]: тудѣ бо сѣдять Кривичи; таже Сѣверъ отъ нихъ“.
>
> ... „а по Двинѣ (шляхъ) въ Варяги, а изъ Варягь до Рима, отъ Рима же и до племени Хамова“.
>
> Пачатны Летапіс, сьпіскі: Лаўрэнціеўскі, Іпаціеўскі, Ніконаўскі, Васкрэсенскі, Тверскі, Софійскі I, Ноўгародзкі і Львоўскі.

Славяне і племя Крывічоў. Першапачатковая калыбка славянаў, адкуль яны разыходзіліся ў розныя староны, знаходзілася паміж сярэднім Дняпром, Прыпяцьцю і Карпацкімі горамі (Niderle „Slovanske starožytnosti“, 1902). Валва перасяленьня народаў адрывала часьці славянскага племя і адціскала іх на Захад і Поўдзень. Гэткім чынам, з адзінага славянскага племя, з бегам часу, утварыліся тры групы Славянаў: заходная, (Палякі, Кашубы, Лужычане, Чэхі і Славакі), палуднёвая (Баўгары, Сэрбы, Харваты, Словінцы), ўсходная (Крывічы і Паляне) з іх аднаплемнымі галінамі.

Крывічы, самае большае і сільнейшае усходна-славянскае племя, яшчэ ў дагістарычныя часы аб'ядналіся ў дзяржаўна-палітычную адзінку з галоўным цэнтрам сьпярша ў Тураве, а пазьней у Смаленску, ў землях якога зыходзяцца вярхі чатырох вялікшых рэк скіраваных на ўсход, поўдзень, захад і поўнач (Волгі, Дняпра, Дзьвіны і Волхава). Па гэтых рэках, ад вярхоў у нізы, і ішло разсяленьне Крывічоў. Найдаўнейшай калёніей Крывічоў быў Ізборск, другой зчароду крыўскай калёніяй быў Полацак, які ляжыць на сярэдняй Дзьвіне і трэйцяй—гор. Дрогічын у вярхох Прыпяці, над Бугам.

Калі крыўскія выселкі на поўначы і захадзе абмацаваліся і размножыліся,— яны выдзеліліся ў асобныя, провінціянальныя цэнтры*).

К IX стагодзьдзю па Нар. Хр. Крывічы займалі: ўсё парэчча Прыпяці з галоўнымі гарадамі Туравам і Дрогічынам, верхняе і сярэдняе парэчча Дзьвіны з гарадамі Усьвятам і Полацкам, вярхоўкі Волгі і абшар ад верху да сярэдняй часьці Дняпра з гор. Смаленскам і Любечам, парэччы—Волхава і Вялікай з гарадамі Ноўгарадам і Псковам.

Займаючы такі грамадны абшар, Крывічы сяліліся і на балотах (дрыгве), і ў лясох (дрэвах), і на горках, дзе яны былі, згэтуль па мейсцу разсяленьня свайго Крывічы, якія займалі дрыгвістае Палесьсе, называны былі Дрыгвічамі, каторыя жылі ў лясох, па Бярэзіне і Дняпру, называліся Дрэўлянамі, а Смаленцы, Палачане і Ноўгародцы атрымалі назовы ад галоўных гарадоў сваіх. Акром гэтага, адна галіна к р ы ў с к а г а племя была саргалізавана ў дзяржаву славянскімі прыходцамі з захаду, з Балтыцкага паморья, якія знаходзіліся пад кіравецтвам двох старшын сваіх—Радзіма і Вяткі.

Зтуль, пазьней гэта галіна слыла пад назовам Радзімічоў і Вяцьчоў. Што гэта было адзінае племя, раскінутае на вялікіх адлегласьцях, найлепш сьведчыць аднолькавасць мовы, якая і сягоньня чуваць на гэтых абшарах, акром Ноўгарада, Пскова і Любеча, якія, падпаўшы пад чужыя ўплывы, ў значнай меры зацерлі ў сабе крыўскія азнакі.

---

*) „У даўнасьці Беларусы, засяляючыя цяпер большую часьць Паўночна-Заходнага краю Расіі, называліся Крывічамі.

„Славяна-рускае племя Крывічоў было вельмі многачысьленным і раскінута на аграмадным абшары. Палудневае узьбярэжжа зямлі крывічоў ішло па водаразьдзелах паміж Прыпяцьцю, Неманам і Бярэзінай на правай старане Дняпра, і валокамі паміж Дняпром і Сожам, і верхнімі цячэньнямі паўночных прытокаў Дзясны—на левай старане Дняпра. На ўсход зямля Крывічоў пашыралася да Радзімічоў, якія жылі па рацэ Сожу, і Северан, якія жылі па Дзясьне і Семі (Сейму) і Суле; на паўночна-ўсход трапілася у лясістым і многаводным верхнім Паволжы; на поўнач даходзіла да разсяленьню Ноўгародзкіх славянаў. На паўночна-захад Крыўскія пасяленьні ішлі па цячэньню Зах. Дзьвіны да прытнага закрута яе на поўнач ад Дзінабурга (па стараму-Неўгіна), а адтуль на поўдзень ўздоўж літоўскіх пасяленьняў, перамешваючыся з імі ў аколіцах Вялы і Немана да самага водаразьдзелу гэтай апошнай ракі з поласьцю Прыпяці. Разкіданае на абшырным прасторы, племя Крывічоў рана распалася на асобныя землі, галоўнымі цэнтрамі якіх былі Ізборск, Полацак і Смаленск". (П. Н. Батюшковъ „Б ѣ л о р у с с і я и Л и т в а. И с т о р и ч е с к і я с у д ь б ы С ѣ в е р о - З а п а д н а г о к р а я". С в ы с о ч а й ш а г о с о и з в о л е н і я и з д а н о п р и М и н и с т е р с т в ѣ В н у т р е н н и х ъ Д ѣ л ъ. С.П.Б. 1890 г.).

„Паводле сьведчаньня летапісца (Лет. па Лавр. сп.) Крывічы палілі сваіх нябожчыкаў, а прысок ссыпалі ў урны. Гэткім характарам адрожніваюцца і курганы ў сялібах Крывічоў: у іх знаходзяцца сьляды вогнішчаў і урны з перапаленымі касьцямі. Апрыч таго, курганы часта абводзяцца канаўкамі і абкладаюцца каменьнямі; камяні часам бываюць і ў сярэдзіне курганаў. (Падробнасьці у Голубовскаго „Обозрѣніе нѣкоторыхъ губерній и областей Россіи въ археолог. отношеніи", 20—32 (вып. II,) 1—10 (вып. III.). Пры гэтым больш даўныя курганы, агульныя Палачанам, Смаленцам, і Пскоўцам, маюць яшчэ адну агульную азнаку: яны маюць выгляд валаў да дзесяці сажняў ў доўжкі (Спицынъ „Обозр. нѣк. губ. и обл. Россіи в архел. отн.). Маркуючы з гэтай азнакі мы можам дагадывацца, дзе спярша аселі Крывічы. Гэткія курганы ведамы каля Пскова і Апочкі, каля Себяжа, Сенны і у Барысаўскім павеце, ў Смаленскім, Гарэцкім і Духаўшчынскім, а также ў Бельскім, ўрэшце Асташаўскім пав. (в. Ізвелава).

„Іншыя крывіцкія курганы маюць звычайную паўклубавую форму. Яны сустрачаюцца ў па-

Крывічы, Готы і Русь. Усе немаль, істнуючыя дацяпер, вялікія эўропэйскія дзяржавы былі сарганізаваны Готамі—племем, з якога паўстаў нямецкі народ. Разсяляючыся з І-га стагодзьдзя па Нараджэньню Хрыста да IV—V стагодзьдзя, яны ў гэтым часе заснавалі некалькі дзяржаў: Остгоцкае ў Італіі, Франкскае ў межах цяперашняй Францыі, Англа-Саксонскае ў цяперашняй Англіі, а каля IX ст. з Франкскай дзяржавы выдзялілася дзяржава Нямецкая.

Крывічы з Готамі сакнуліся не пазьней VIII стагодзьзя, як аб гэтым сьведчаць знаходкі манэт па Дзьвіне і Волзе, а такжа па Нёману і Прыпяці. У гэтым часе ў нізах Волгі, каля цяперашняй Астрахані, было багатае і сільнае Баўгарскае царства, а ў парэччы Дону—Хазарскае. Для абмену тавараў з гэтымі царствамі і праязджалі Варагі ў нашу зямлю ў VIII—IX стагодзьдзях. Торговы шлях з Захаду на Усход—па Дзьвіне і Волзе—належыць да найстарэйшых і адносіцца да Гоцкіх часаў **).

Гэтыя гоцкія купцы, побач з таргоўляй, як ўсе тагочасныя купцы, займаліся па дарозе такжа грабежніцтвам, а ў асобных здарэньнях, часам, падбівалі некаторыя плямёны, якія трапляліся ім па дарозе, і засновывалі на іх землях дзяржавы. Такое панаваньне Готаў у нас, паводле ўсякай праўдападобіцы, істнавала да IX ст., але на пачатку IX ст., пры невядомых нам варунках,

---

ветах Лепэльскім, Сенінскім, Себежскім, каля Браслава ў Новаалександраўскім павеце і часьцю ў суседніх мясцох Смаленскай губ. (у Смал. Духаўшч. Парэц. і Бельск. пав.), гэтай-жа адмены кўрганы трапляюцца у Бранскім пав. Арлоўск. губ., на верхняй Дзясьне. Крыўскіе курганы XI ст., больш познага тыпу, захоплюють яшчэ большы абшар: яны даходзяць да Ржэва і Зубцова на Волзе, да вярхоў Масквы-ракі, Угры і Жыздры, праз Бранскі павет ідуць да верху Дзясны і Сожу; далей граніца іх ідзе на Оршу, Барысаў, Лагойск; на заходзе і поўначы курганы гэтага тыпу сустрачаюцца у Рэжыцкім, Себежскім і Невельскім павеце (Зраўняй: Даниловичъ. „Очеркъ Исторіи Полоцкой земли до конца XIV в. Кіевъ 1896 г.). Калі ўсе сказанае перанесем на карту, то акажацца, што ўся паўночная і паўночна-усходная Беларусь была заселена Крывічамі, і цікаўна, што старасьвецкія межы гэтага племя, ў агульным, акром часьцю поўначы, зыходзяцца з цяперашняй этнографічнай мяжой Беларусаў.

„Не пярэчаць азначаным межам і данныя номэнклятурныя. Маркуючы па іх, асабліва сьцежучы сялібы „Крывічы", мы бачым, што каленіі Крывічоў далёка пашыраліся на поўдзень: гэтак ведамы сялібы „Крывічы" у Лідзкім павеце, Новагрудзкім, Слонімскім і Рэчыцкім". (Пасяленьні Крывічоў у Лідзкім павеце пацьвярждаюць і данныя археолёгіі гл. Wandalin Szukiewicz. „Poszukiwania archeologiczne w pow. Lidzkim gub. Wil. Krakôw 1914.").

Далей праф. Карскі кажа, што калі Ноўгородскія славяне былі Крывічы, як гэта цьвердзіць акадэмік Шахматов (факты сабраны ў яго працы „Къ вопросу объ образованіи Русск. Народа), то яны раней другіх усходна-славянскіх плямен, па Дняпру і Бярэзіне рушылі на поўнач да возера Ільменя.

„За імі пайшлі Крывічы Полацкія і Смаленскія. Можна меркаваць, што яны жылі пры сутоках р. Прыпяці ў Дняпро. Гэтым можна вытлумачыць і той мяшаны тып курганаў, які адзначыў Завітневіч (Вторая археолог. экскурсія въ Припетск. Полѣсье), і сустрачанае тут мясцовае найменьне ў Рэчыцкім павеце „Крывічы"... „Далейшы колёнізацыйны рух Крывічоў быў гэткі: з Дняпра яны ішлі на парэччы Бярэзіны, а далей на Дзьвіну — да Палаты — Палачане; адгэтуль да вярхоўяў Дзьвіны, на верхні Днепр—Смаленск—і ў парэчча Волгі (Голубоўскі, 46—49). Па Бярэзіне, Веліі і Дзьвіне Крывічам прышлося сакнуцца з Літвінамі і Латышамі, якія, іх названьне — Kreeves, пашырылі на ўсіх расійцаў"... (Карскі „Бѣлоруссы" Вільня 1904).

**) Проф. І. М. Кулишер: История русской торговли до XIX в. Петербург, 1923.

Готы былі прагнаны з краю. Ці ўсе—нет ведама. Здаецца, што ў парэччы Дзьвіны і Нёмана асталіся князі старага паходжаньня. Выгнаўшы ад сябе чужую уладу, славяне аднак няздолелі сарганізавацца, бо рожныя розбойніча-купецкія шайкі не давалі ім спакою. Дзеля гэтага Ноўгародзкія і Пскоўскія Крывічы, на якіх найбольш націскалі выхадцы з поўначы, пастанавілі прыняць ізноў адну з тэкіх вайскова-купецкіх шаек, для абароны ад іхніх набратымаў. Зьвярнуліся яны з гэтым да нормандзкага, ці як у нас іх называлі, варажскага, або русскага*) князька. Гэта быў Рурык. Рурык згодзіўся, прыняць на сябе абарону і прыйшоў да Ноўгародцаў з дружынай. Але Варагам, якія прывыклі да разбойнага разгулу, не спадабалася жыцьцё ў народапраўным Ноўгарадзе, дзе ўсімі справамі кіравала веча. І вось, часьць дружыны, пад кіравецтвам аднаго са старшых дружыннікаў Алега (Гельга), аддзяліліся ад Рурыка і пайшла на поўдзень, шукаючы сабе больш свабоднага прыпынку. Смаленска асьцярожны Алег не чапіў, бо горад быў добра баронены і людны: „зане бѣ градъ великъ и многолюденъ"... але спусьціўшыся ўніз Дняпром, убачыў слаба боронены гарадок Кіяў; Алег тут спыніўся, пабіў мясцовых князёў і сам апавесьціў сябе князям над славянскім, не надта сільным, як з гэтага відаць, племем Палянаў.

Весьць аб заснаваньні на ўсходзе вольнай нямецкай дзяржавы хутка абляцела землі паўночна-нямецкіх плямён і ўсякая тамэчная вольніца пачала сабірацца каля новага князя. Алег, пасьля першай удачы, задумаў яшчэ большую справу: напасьці на багатую сталіцу Грэціі Візанцію. Набраўшы даволі людзей ён рушыў ў паход. Паход удаўся. Фантастычныя басьні аб гэтым паходзе і карысьцях з яго, ізноў зварухнулі Норманаў і адтуль хлынула новая хваля вольніцы. Паходы на Візанцію не заўсёды бывалі удачны, асабліва пры наступніках Алега, але заваяваньне усходна-славянскіх плямён, давала няўпынную зручнасьць да грабяжа і да выбіраньня з паняволеных даніны. Гэта разьвіло такую энэргію ў Варагаў-Русі, што, да палавіны X стагодзьдзя, яны запанавалі ад Ноўгарада да Карпатаў і ад Дрогічына да Дону. Усе гэты заваяваньні рабіліся ад імені Русі і кождую заваяваную зямлю, Варагі лічылі сваей уласнасьцю, зямлёй Русаў, якая ставалася такой фактам заваяваньня яе **).

---

*) Копэнгагенскі прафэсар Wilh. Thoms n у кнізе Der Ursprung des Russischen Staates (1879), кажа: што фінскае слова Ruotsi, якім Фіны называлі Варагаў, ёсьць перарэбленае старанямецкае слова Rothsmenn, знача вясьляр, мараплаўшчык, марскі чалавек. Гэты прыметнік Ротс, Рос, Рус, стаўся найменьнем усіх варажскіх высяленцаў на ўсходна-славянскія землі, пазьней, ў X—XI ст. —найменьнем кіяўскага княства (не абыймаючы крыўскіх і ноўгародзкіх зямель), далей,—назовай веры усходнага абрадку, а ўрэшце цэлага конглёмэрату ўсх. сл. плямён.

**) Памершый у часе усясьветный вайны сабра Расійскай Акадэміі Навук, праф. Шахматоў апублікаваў ў 1914 годзе праз Расійскую Акадэмію Навук сваю працу: „Сказаніе о призваніи Варяговъ", у якой на 56 балонцы аб назове „Русь" кажа:

„Яшчэ у XVIII ст. Туннман зьвязаў гэту назову з фінскім найменьнем для Швэціі Ruotsi. Найменьне гэтае можна прызнаць агульным для усіх заходна-фінскіхъ дыялектаў: зраўняй Эстонск. —Rôtsi, Ліўскае—Ruotsi.

„Швэдаў Фіны называюць Ruotsalainen, Эстонцы—Rôtslane, Водь—Rôtslainê, Лівы—Ruotsli.

„Форма „Русь", як заўважыў і Томсэн, так адносіцца да Ruotsi, як старасьвецкае Сумь

Улада Русаў у Ноўгарадзе была агранічанай, бо яны прыйшлі туды па угодзе, але ў землях заваяваных Нарманы-Русы устанаўлялі ўладу абсолютыстычную: дзе зьявіліся рускія князі, там моўклі славянскія вечы. Зрэшта Русы даражылі Ноўгарадам, як першым этапам, брамай, у славянскія землі, і, дзеля гэтага, стараліся ладзіць з Ноўгародцамі. Калі быў заваяваны Кіяў, паміж Кіявам,—палуднёва-варажскай дзяржавай—і Ноўгарадам,—паўночна-варажскай дзяржавай,—лягла зямля Смаленская, якая іх раздзяляла. Дзеля гэтага другой Крыўскай зямлёй, каторая была заваявана Русамі, сталася зямля Смаленская. Урэшце, ў канцы X ст. (970—980), былі падбіты землі Тураўская і Полацкая, пры чым у Полацку Русы вырэзалі ўсю княжую сямь'ю: князя Рагвалода і яго двох сынаў, а дачку Рогвалодаву—Рагнеду, кн. Валадзімер узяў сабе за жонку.

Гэткім чынам, у X ст. на крыўскіх, і, наагул, усходна-славянскіх землях, зьявіўся новы гістарычны чыннік—нармандзкае племя Русь.

Характэрыстыка племя Русь. У старажытнасьці Скандынавія была падзелена на множества дробных зямель, з якіх кождая мела свайго князя (конунга). Па сьмерці конунга ўлада перахадзіла да старшага брата, а малодшыя даставалі кавалак зямлі на ленных правох. Гэтыя малодшыя князі, будучы ў большасьці нездаволенымі, набіралі дружыну з рожнага галцяйства і

(якое сустрачаецца ў летапісных артыкулах XIII ст., у Сынод. і др. сьпісках Ноўгародзк. 1-й)—да фінскага Suomi.

„Мне здаецца, што элемэнтарныя мэтодолёгічныя мяркаваньні не пазваляюць адлучыць сучаснае фінскае Ruotsi ад імя „Русь“.

„З аднэй стараны ясна, што Варагаў, г. зн., Скандынаўцаў запраўды на ўсходзе называлі „Русь“, Rôs... Зраўняй зьменку Бэрцінскіх анналаў аб тым, што людзі, якія зьявіліся ў Канстантынопалі ў 839 годзе і якія самі сябе называлі Ros, аказаліся, пасьля патрэбных выведаў, швэдзкага паходжаньня (eos gentis esse Sueonum); пісьменнік X ст. Ліудпранд двойчы атожсамлюе Русаў (Rusii) з Нарманамі (Nordmanni); Канстантын Багранародны процістаўляе Русі (Ros) славянаў (Крывічоў, Лучанаў і др.), а падаючы назовы Дняпроўскіх парогаў, пад rosioli разумее стара-скандынаўскую мову, што відаць і з самых гэтых назоў; арабскія пісьменнікі, прыкл. Ібн-Даст, так-жа процістаўляюць Русь (Rûs) Славянам.

З другой стараны бачым, што краіна Варагаў, г. зн. Швэдія, называецца „Русь“ Фінамі (Ruotsi) і дагэтуль.

„Дзеля гэтага, ня можа быць, як здаецца, ніякага сумневу, што да тожсамнасьці назову „Русь“, дадзенага Варагамі Славянам, з назовам Ruotsi, які знача ў Фінаў краіну гэтых самых Варагаў.

„Нас можа не цікавіць этымолёгія імя „Русь“; этымолёгія гэтага імя, якой-бы яна ня была, ня можа нарушыць вываду, што Фіны і Славяне назвалі Скандынаўцаў „Русьсю“.

„Пакажу на праўдападобнасьць запазычаньня акурат ад Фінаў гэтага імя для азначаньня Варагаў. Фіны былі тым пасярэднім цэнтрам, праз які Варагі пранікалі да Славянаў. Ўспомнім, што берагі Балтыцкага-Варажскага мора былі заселены фінскімі пляменамі; па Няве сядзела Водь, якая займала і палудневы берег фінскай затокі, а на усьцях Дзьвіны і па ўзьбярэжжу Рыжскай затокі сядзелі Зэмігала, Летгала і Лівы. Ўспомнім, што нават рачны шлях, з Варагаў у Грэкі ішоў на поўначы праз фінскія краіны, толькі часьцю заселеныя Славянамі, якія урэзаліся клінам сьпярша, відаць, вельмі вузкім, ў суцэльнае фінскае жыхарства, якое цягнулася ад берагоў Балтыцкага мора да Волгі і далей да ўсходу. Славяне запазычалі у Фінаў імя „Русь“ для азначаньня Варагаў так сама, як яны запазычылі ў іх-жа назовы рэк і вазераў, засяляючы сабой пракавечныя фінскія землі. Гэтае імя „Русь“ для азначаньня Варагаў перададзена Словенамі і Крывічамі також і палудневым Славянскім пляменам, перададзена так, як передаюцца наагул запазычаныя словы“.

ехалі з ей у сьвет шукаць шчасьця: або ў адкрытае мора грабіць купцоў і падарожных, або нападалі на ўзморныя гарады і забіраліся па рэках глыбока ў чужыя краі, падбіваючы тамтэйшыя плямёны.

Адны з гэткіх конунгаў, выбраўшы з падбітых даніну і прадаўшы набраных нявольнікаў, варочаліся назад да сябе, другія, наадварот, стараліся ў новападбітым краю умацавацца назаўсёды. Да апошняга тыпу належалі скандынаўскія дружыны, якія звалі сябе Русьсю.

У славянскіх крыніцах аб племю Русь гаворыцца мала, затое аб гэтым племі больш падробна знаходзім у арабскіх пісьменнікаў. Усе гэтыя пісьменнікі (Ібн-Ростах, Гардізі, Аль-Бэкры і іх пазьнейшыя комэнтатары) аднагалосна сьведчаць, што гэта было купецка-разбойніцкае племя, якое, акром вайны, разбою і прадажы дабытага гэтым промыслам дабра, нічым іншым не займалася. Ібн—Ростах, арабскі пісьменнік IX—X ст. так аб іх апавядае: „Русь мае цара, які называецца Хакан-Русь. Яны робяць напады на Славянаў: пад'язджаюць да іх на чаўнох, выходзяць на бераг і палоняць народ, які адпраўляюць ў Хозэран і да Баўгараў і прадаюць там. Ароміны Русь ня мае і корміцца толькі тым, што дабывае ў зямлі Славянаў. Калі у каго з Русі родзіцца сын, бацька бярэ голы меч, кладзе яго перад дзіцяцяй і кажа: не пакіну табе ў спадку ніякай маемасьці,—будзеш мець толькі тое, што дабудзеш сабе гэтым мячом“.

Характар заваёўнікаў паказуе, якую сыстэму мела заваяваньне славянаў Русамі.

Крывічы і Грэкі. Грэцкія купцы вельмі рана зналі шлях па Дняпру і Дзьвіне да берагоў Балтыцкага мора, зкуль яны вывозілі самы дарагі ў тыя часы тавар—бруштын. Грэцкія багатыя выселкі ў Крыме з гарадамі: Херсонэсам, Тэадосіяй, Пантыкапэяй, Фанагорыяй, Танаісам і інш., як паказуюць знаходкі грэцкіх манэт, высылалі сваіх купцоў у крыўскія землі ўжо V—VI ст. па Н. Х.; яны тут мелі, праўдападобна, і свае сталыя тарговыя факторыі. Смаленск, каторы слыў у Грэкаў пад найменьнем Мілітэск, быў у VIII ст. галоўным тарговым цэнтрам для абмену тавараў, якія прыходзілі з Грэціі (па Дняпру), з Баўгарыі, Хазарыі і Пэрсыі (па Волзе і Дону) і са Скандынавіі (па Дзьвіне і Волхаве).

Калі-ж Варагі-Русь заселі на сярэднім Дняпры, ў Кіяве, гэтыя стасункі Крывічоў з Грэкамі перайшлі мала-памалу ў рукі кіяўскіх Варагаў-Русі. А дзеля таго, што падзьвінскія крыўскія землі утрымалі сваю незалежнасьць, то і тарговы шлях „з Вараг у Грэкі“, абмінаючы Дзьвіну, пайшоў з Кіева праз Волхаў і Ноўгарад у Фінскую Затоку.

Гэтыя прадаўныя стасункі крыўскіх зямель з высокакультурнай і хрысьціянскай Грэціяй, мелі вялікі культурны ўплыў на усх. славянаў і спрычыніліся да таго, што хрысьціянства было вельмі рана занесена ў Крыўскія землі. Скандынаўскія сагі апавядаюць аб істнаваньні, яшчэ да афіцыяльнага прыняцьця хрысьціянства, недзе ў аколіцах Полацка, на гарэ, цэркві Пр. Багародзіцы (гл. Сапуновъ „Рѣка Зап. Двина“). Гэткім чынам, да X ст. між Крывічамі, як і між іншымі усходна-славянскімі плямёнамі, хрысьціянства было

ўжо добра ведама, як роўна была ведама і тая высокая культура, якой абладалі Грэкі. Хрысьціянства заходнага абраду прыходзіла праз варажскія княжыя дружыны; гэтак сама ўсходныя, грэцкія ўплывы прыходзілі праз паходы на Грэцію,—і службу варажскіх дружын у Візанціі, а такжа праз нявольнікаў, запраданых у грэцкія землі, якія, тым ці іншым спосабам, вярталіся назад. Такім чынам хрысьціянства здавён ужо пранікала ў жыцьцё Крывічоў і падгатаўляўся грунт да ўсеагульнага прыняцьця хрысьціянства.

Прыняцьце хрысьціянства. Як вышэй сказана, хрысьціянства пранікала з Усходу і Захаду. З Захаду, праз Варага-Рускія (нямецкія) дружыны, праз тарговыя стасункі з нямецкімі землямі і праз нямецкіх прапаведнікаў, якія прыходзілі з Варажскімі дружынамі*). З усходу—праз паходы ў Візанцію, праз тыя-ж тарговыя зносіны і, такжа, праз прапаведнікаў з ужо хрысьціянскіх палуднёва-славянскіх зямель—Баўгарыі і Сэрбіі.

І хоць да X ст. хрысьціянства было даволі пашырана, але яно не было выкарыстывана для дзяржаўных мэт. Шчасьлівая мысьль зрабіць хрысьціянства верай дзяржаўнай, была падсунута грэкамі кіяўскаму князю Валадзімеру. У 988—990 гадох Валадзімер прыняў хрысьціянства і, пры помачы грэцкіх сьвятароў, ахрысьціў сваю дружыну і кіяўскіх мяшчанаў. Гэты крок Валадзімера меў страшэнна важныя вынікі: Варагі-Русь ўзялі ў свае рукі ініцыятыву хрышчэньня ўсходных славянаў, або, іначай кажучы, набылі сабе права рабіць падбоі славянскіх плямён пад відам наварачываньня ў хрысьціянства. Больш таго, крыж у руках Варагаў-Русі, акружыў іх аўрэоляй носьбітаў і пашыцеляў вышэйшай культуры. Кіяў стаўся асяродкам распашырэньня хрысьціянства, а кіяўскі князь, нараўне з мітрапалітам-грэкам, стаўся галавой гэтага хрысьціянства, якое на ўсходна-славянскіх абшарах заслыло пад назовам „рускай“ веры.

У справе замацаваньня варажскіх заваяваньняў на ўсходнай славяншчыне прыняцьце хрысьціянства Варагамі-Русьсю адыграла першарадную ролю. Мала таго, гістарычныя даныя даюць факты, якія гавораць аб тым, што Валадзімер імкнуўся пры помачы хрысьціянства зцэнтралізаваць ўсе зробленые Варагамі заваяваньні. Што ня гэтулькі ішло Кіяву аб само хрысьціянства, як аб дзяржаўны цэнтралізм, найлепш сьведчыць гісторыя Турава. Адначасна немаль з прыняцьцем хрысьціянства ад Грэкаў у Кіяве, тураўскі князь, Сьвятаполк, сын кіяўскага Валадзімера, хрысьціў Тураўцаў пры помачы біскупа немца—Рэйнбэрга паводле заходнага абрадку. Дазнаўшы аб гэтым Валадзімер напаў на Тураў, паланіў кн. Сьвятаполка і біскупа Рэйнбэрга, а Тураўцаў перахрысьціў нанова, па грэцкаму абрадку.

Пераход у новую „рускую“ веру, разглядаўся ў тыя часы, як адначасны пераход ў новую нацыянальнасьць „рускую“.**)

*) А. А. Шахматовъ: Замѣтки къ древнѣйшей исторіи русской церковной жизни.—Научн. Истор. Журнал, 1914, № 4, бал. 30—61.

**) „Візантыцкі рэлігійны прынцып у стасунку да нехрысьціянскага сьветагляду і яго выражэньню ў літэратуры азначаўся поўнай непашанай, а ласьне: ён чужога народнага сьветагляду не прызнаваў. Усё, што не ўкладалася ў рамкі хрысьціянства, як яго разумелі візантыйцы, лічылася адрынутым, „бесаўскім“. Усякае выражэньне да-хрысьціянскага вераньня безумоўна асуджа-

Перад хрышчэньнемся Валадзімер адпусьціў жану сваю Рагнеду і сына Ізяслава назад у Крыўскія землі, але да гэтага часу Рагнеда была ўжо хрысьціянкай, дык мабыць, яна вярнуўшыся ў родную зямлю, і апавесьціла тут хрысьціянства афіціяльнай верай, што прыпадае на 990-ты год*). У кождым здарэньні, ў канцы X стагодзьдзя былі заснаваны біскупствы ў Тураве, Полацку, і Смаленску. Заснаваньне гэтых біскупстваў летапісі прыпісуюць Валадзімеру, што аднак жа трэба прыймаць крытычна.

Славянская граматнасьць. Разам з хрысьціянствам усходнае Славянства атрымала славянскую граматнасьць. Славянскія літары былі ўложаны, а справядлівей грэцкія літары дапасаваны да славянскай мовы двумя братамі Кірылам і Міфодзіям, якія былі родам з гораду Солуня ў Македоніі. Славянскія літары былі ўстаноўлены каля 862 году. Поўная абэцэда славянская складалася з 38 літар, з якога ліку 24 былі запазычаны з грэцкага. Зложыўшы абэцэду Кірыл прыступіў да перакладу на стара-баўгарскую мову Евангельля і важнейшых царкоўных кніг. Палуднёвыя славяне—Баўгары, Сэрбы і Мараўцы прынялі хрысьціянства на сто з лішнім гадоў раней (Баўгары каля 865 г., Мараўцы і Сэрбы каля 860-х гадоў), дзеля гэтага да часу прыняцьця хрысьціянства у нас, на сэрба-баўгарскай мове была ўжо даволі багатая рэлігійная літэратура. Літэратура гэта складалася з кніг рэлігійна-маральнага зьместу, як прыкладам: кнігі біблійныя, тлумачэньні айцоў цэркві, літургічныя кнігі, духоўныя песьні, жыцьцёпісы сьвятых, апавяданьні аб хрысьціянскіх мучаніках ў зборніках званых „Чэтьі Мінэі“ і „Патэрыконы“, пропаведзі і навукі. Да гэтай духоўнай літэратуры належалі такжа апокрыфічныя творы, г. зн.—апавяданьні аб старазаконных і новазаконных падзеях і асобах, якія дапаўнялі або зьмянялі апавяданьні біблійныя, а такжа—кнігі забабоннага характару: астролёгічныя і варажбіцкія.

лася і прасьледавалася, як чартоўскае, у якім-бы стасунку па істоце яно не было да хрысьціянства. Пад гэтае паняцьце — (чартоўскага, процілеглага хрысьціянству) падтасовывалася гэткім чынам і праяўленьне народнасьці", (гэта знача,—мова мясцовых плямен іх звычаі і абычаі). М. Н. Сперанскій „Истор. Древ. Русск. Лит.“ Москва 1920. Кіевскій період; балона 286.) І далей, там-жа, кажа гэты самы аўтор, глыбокі знавец старасл.вянскай пісьменнасьці: „У грэкаў ў стасунку да нас прынцып народнасьці быў падменены прынцыпам праваслаўя“. (Ці праўдзівей, тое і другое—і народнасьць і праваслаўе—падмяняліся імям Русь, якое процістаўлялася паганскаму, „бунтарскаму“, „бесаўскаму“, „сьмярдзячаму“ (зраўняй „смэрд“), якімі прыметамі азначалі Варагі ўсё мясцовае—народнае, ўключаючы сюды і мову, і пісьменнасьць, і звычаі, і абычаі).

*) Аб тым, што у гэты час ня толькі было пашырына у нас хрысьціянства, прынамні у вярхох грамадзянства, але нават іствавалі ужо манастыры, дае права так думаць Пачатны Летапіс, які передае размову Валадзімера з Рагнедай:

„Посла (Валадзімер пасьля хрышчэньня) къ женѣ своей Рогнѣдѣ, глаголя сице: азъ убо нынѣ крещенъ есмь, и пріяхъ вѣру и законъ Христіанскій, подобаше ми едину жену имѣти, юже поялъ въ христіанствѣ. Избери убо собѣ отъ вельможъ моихъ его же хощеши, да счетаю ти ему. Она же отвѣщаша рече ему: или ты единъ хощеши царствіе земное и небесное воспріяти, а мнѣ маловременныхъ сихъ и будущаго дати не хощеши. Ты бо отступи отъ идольскія прелести въ сыновленіе Божіе, азъ же бывъ царицею, не хощю раба быти земному царю, ни князю, но уневѣститися хощю Христови, и въспріиму ангельскій образъ“. („Обзоръ Исторіи Бѣлоруссіи съ древнихъ временъ“ Ѳ. Турчиновича, СПБ., 1857, дапіска 60).

Рагнеда памерла мнішкай у манастыры Заслаўскім пад імем Анастасіі (Карамзін I).

Апокрыфы карысталіся вялікай пачытнасьцю ў Баўгарыі, як сярод сьвецкіх людзей, так і паміж духавенства. Са сьвецкай літэратуры было перакладзіна на баўгара-сэрбскую мову некалькі візантыцкіх кронік, якія апавядалі аб падзеях ад Адама да пазьнейшых часаў. Да гэтых адносяцца кроніка Малалы, Арматола і Мэтафраста. Трэцьці аддзел баўгарскай літэратуры станавілі гістарычныя повесьці: Аб Траянскай вайне, Александрыя, Варлаам і Іоасаф (хрысьціянская перапрацоўка з жыцьцёпісу Будды) і інш.

Вось, з гэтай літэратурай прыходзіла хрысьціянства да нас, разам з баўгара-сэрбскім духавенствам. А дзеля таго, што для новааткрываных царкве́й патрэбны былі кнігі, то адначасова з заснаваньнем біскупстваў, засноўваліся і манастыры, ў якіх вучылі пісаць, чытаць і перапісываць кнігі. Спершапачатку галоўным заданьнем манастыроў было спасобленьне кандыдатаў да духоўнага стану і перапіска літургічных і іншых кніг для засмакаваўшых ў чытаньні вярхоў грамадзянства. Такім парадкам, ўжо ў першым стагодзьдзі пасьля прыняцьця хрысьціянства, у нас свае мяйсцовыя перапісчыкі абслугоўвалі кнігамі цэркві. Пры манастырох, як цэнтрах асьветы і размножаньня кніг, сабіралі кнігі і складалі бібліатэкі. Чым багацейшы быў кнігамі манастыр, тым большая была яго слава.

Кнігі стараліся перапісываць літара ў літару, хоць не глядзя на тое, там-сям пракрадаліся „спамылкі" сьпярша толькі ў правопісі, а пазьней памалу пачалі ўхадзіць і паасобныя мяйсцовыя словы. Гэтая царкоўна-баўгаршчына, адзіная для ўсяго славянства, паслужыла вялікай зьбліжаючай сілай для паасобных мяйсцова-племянных гутарак. Дзеля гэтага ў пэрыёдзе між X—XIII ст. ўсе кнігі, пісаныя на абшарах Усходнай-Славяншчыны, мала чым ад сябе рожняцца. Мова царквы і граматнасьці была ад Карпат да Ноўгарада адна і тая-ж самая царкоўна-славянская, або „руская". Большыя адступленьні відаць ў мове арыгінальных твораў, пісаных мясцовымі людзьмі, асабліва—ў будове сказаў і часьцю ў слоўніцтве. Значны ухіл да народнай мовы павінен быў быць у лістох і граматах, судзячы паводле прыкладаў, якія дайшлі да нас з пазьнейшых часаў, з XII—XIII ст.

Перапісчыкі кніг. Пісалі кнігі тросьцямі (каламамі), якія прывазіліся з Візанціі. Замест цяперашняй паперы ужывалі толькі пэргаміну, які выраблялся з авечай ці іншай якой скуры, так сама прывожанай з Грэціі і Баўгарыі. Ужываньне паперы пачынаецца толькі з другой палавіны, а сьцісьлей—з апошняй чверці XIV стагодзьдзя. Папера гэна называлася „бомбіцына" і была вельмі высокага гатунку.

Пэргамінныя кнігі пісаліся у нас пераважна на добрым пэргаміне. Да пісаньня сьпярша прыгатаўлялі сшыткі, якія лінавалі чым цьвёрдым для азначаньня даўжыні і вышыні пісанага радка, каб ва ўсей кнізе шырыня і даўжыня запісанай балоны была аднастайная. На балонах пакідаліся шырокія чыстыя белягі („полі"). Кнігі ў цэлы аркуш пісалі зазвычай ў дзьве гранкі, а ў поўаркуша ў адну гранку. Пісалі шырока, тоўстымі рысамі, ставілі літары проста, аддзельна адна ад другой. Кождая літара апрацовывалася з поўнай выразістасьцю. Пачатныя літары і агалоўкі малявалі мініяй (чырвонай фарбай)

і аздаблялі рожнымі фігурамі і рысункамі. Перапісчык кнігі мусіў быць адначасна і малярам. Пісалі не на сталах, як мы цяпер робім, а на разгорнутай далоні левай рукі, абапертай локцям аб калена.

Перапісчык. Міньятюра з рукапісу XIII—XIV. ст.

Перапісываньне кніг было справай, вымагаючай ня толькі вялікага умецтва, цярплівасьці, але і зьверхняй помачы. Дзеля гэтага, да пісаньня кніг приступалі з малітвай; канчаючы перапісываць кнігу, выражалі падзяку Богу, азначалі год, месяц і дзень калі было закончана пісаньне. Дзеля гэтага, што перапісываньне кніг было справай вельмі доўгай і цяжкай, то ў некаторых кнігах маецца падробнае абазначаньне часу, калі была напісана тая або другая кніга. На самае скорае напісаньне кнігі зужывалася многа часу. Апостал 1220 году (240 карцін у кнізе) быў напісаны ў два месяцы бяз некалькіх дзён г. зн. па $4^1/_2$ карцін у дзень. Другія кнігі, якія вымагалі больш акуратнага пісьма, пісаліся яшчэ павальней.

Дзеля гэтага ў канцы кнігі зазвычай маюцца прыпіскі, ў якіх выражае перапісчык радасьць з дакончанай працы, прыкладам:

„Як радуецца жаніх, убачыўшы нявесту сваю, так радуецца пісец, бачучы апошнюю балону і як радуецца купец атрыманьню зыску, або корнік—прыбыцьцю ў прыстань, ці падарожнік павароту ў бацькаўшчыну,—так-жа радуецца і перапісчык кнігі дакончаньню працы свае“.

У іншых рукапісах сустрачаюцца і такія прыпіскі, ў якіх перапісчык выказуе надзею на збаўленьне душы ў нагароду за сваю працу, і, ў яшчэ іншых прыпісках, просіць перапісчык выбачаньня за свае мімавольныя спамылкі ды пакорна моліць аб тым, каб чытачы паміналі яго ў сваіх малітвах.

Галоўнымі цэнтрамі перапіскі кніг у Крыўскай зямлі былі: Смаленск, Тураў, Полацак і Навагорадак. З дахаванага да нашых часаў Тураўскага—Евангельля XI ст., перапісыванага, безумоўна, перапісчыкам мясцовага паходжаньня, мы бачым, як у гэтым дзеячасе высока ўжо стаяла тут умецтва перапісываньня кніг.

Характар і мова пісьменных помнікаў. Дзякуючы таму, што мова пісьменнасьці у нас прынялася чужая, то ў помніках гэтай старой пісьменнасьці заўважаецца цікавы працэс асыміляціі моваў: з аднэй стараны, пісаныя помнікі прыймаюць пад ўплывам жывой мовы яе фонэтычныя і морфолёгічныя азнакі, а з другой—у жывую мову пад уплывам пісьменнасьці, часьцю сьвядома, а часьцю і несьвядома, пранікаюць формы, а асабліва, словы, якія выражалі новыя паняцьці. Славянская мова з самага пачатку заваявала сабе палажэньне мовы царкоўнай, дзеля гэтага, ня толькі пераклад-

ныя богаслужэбныя і царкоўныя кнігі пісаліся па—славянску, але такжа і ўсе арыгінальныя творы, калі яны гаварылі аб рэчах веры і цэркві. У гэтых творах лічылася чамусьці нягожым ужываць народныя звароты. Затое, калі здаралася пісаць што-колечы, ня маючае стычнасьці з царквой, то ў гэткіх творах (граматах, актах) народная крыўская мова прабіваецца з большай сілай.

Дзеля гэтага, чым помнік бліжэйшы да царквы, тым яго мова бліжэй да славяна-баўгарскай і наадварот: чым помнік далей ад царквы, тым яго мова больш блізка да жывой крыўскай мовы. Калі мы возьмем якое—колечы царкоўнае казаньне, прыкл.,—што-колечы са „Слоў" Кірыла Тураўскага і зраўняем прыкладам, са смаленскай граматай 1229 г., то гэта рожніца ў мове стане нам зусім яснай: „Слова" Кірыла Тураўскага напісана царкоўна-баўгарскай мовай, ў якой дзе-недзе трапляюцца крыўскія словы і асобнасьці, тады як смаленская грамата пісана тагочаснай крыўскай, народнай мовай з налётам славянізмаў. Гэты працэс характэрны ня толькі для нашай першапачатнай пісьменнасьці (да XIV ст.), але і для ўсей пазьнейшай пісьменнасьці (да XVIII ст.). Гэта рыса яшчэ ярчэй выступае ў пазьнейшыя часы, прыкладам, ў „Словах" мітрапаліта Грыгора Цамблака і граматах В. Кн. Вітаўта, ці літоўскіх кроніках.

Св. пісаньне. Што тычыцца св. пісаньня, то нашы прадзеды карысталіся доўгі час толькі спадчынай ад Кірыла-Міфодзіеўскіх часаў, перанятай ад Баўгараў. Самаістых перакладаў гэтай пісьменнасьці з гэбрайскіх і грэцкіх арыгіналаў не чуваць да XV ст. Поўны-ж тэкст св. пісаньня зьяўляецца у нас толькі ў пачатках XVI ст. ў перакладзе Фр. Скарыны. Да гэтага часу, калі ў тым кірунку штоколечы і рабілася, то ўсё зводзілася да падноўкі устарэўшых баўгарскіх тэкстаў.

Богаслужэбная пісьменнасьць. Аб гэтай пісьменнасьці можна тое-ж самае сказаць, што і вышэй: богаслужэбнікі старэнна перапісываліся, а пазьней перадруковываліся, літара ў літару, з баўгарскіх арыгіналаў, прычым, народнай мовы зусім сьвядома ўнікалі, нават у службах, сваім мясцовым сьвятым. Калі ў гэтыя апошнія службы і пранікаў народны элемэнт, дык толькі дзякуючы няўменьню іх аўтораў выслаўіцца на чыста баўграскай мове.

Богаслоўска-павучаючая пісьменнасьць. Богаслоўская пісьменнасьць патрэбна была, каб вытлумачыць нованавернутым асновы хрысьціянскай веры, а полемічная,—каб абараніць верных ад пабочных уплываў. І тая і другая пісьменнасьць была ў нас даволі пашырана, але не арыгінальнымі творамі, а пераважна пераніцаванымі з баўгарскага. Тыя-ж арыгінальныя павучаючыя творы, якія ў нас пісаліся мясцовымі ураджэнцамі, знаходзіліся пад вялікім уплывам перакладаў з грэцкай мовы ў баўгарскай пісьменнасьці і грэцкіх арыгіналаў, так што гэта літэратура не магла мець самаістага разьвіцьця: яна немаль да апошніх часаў была прыпадобленьнем да візантыцкага царкоўнага красамоўства.

Полемічная пісьменнасьць. Да XIV ст. полемічная пісьменнасьць была у нас мала пашырана. Тлумачыцца гэта тым, што са старой славянскай верай змагаліся не пераконываньнем а падбоямі, а такжа тым, што паганства

нашых прашчураў ня было арганізаваным і не магло змагацца з хрысьціянствам сыстэматычна, як асобная ад мясцовай княжай ўлады сіла. Калі сустрачаюцца ў нас паасобныя выпады супроць паганства, то толькі ў павучаючай пісьменнасьці, і гэта—не арыгінальныя выступы мясцовага духавенства, а перапрацоўка грэцкіх „слоў", ськіваваных супроць грэцкага паганства. Словы супроць лацінынікаў мелі пад сабой больш рэальны грунт, бо лацінскія ўплывы ішлі з суседняга нямецкага Заходу праз таргоўлю, але паміж нашым духавенствам, відаць, не было людзей з патрэбнай дагматычнай падгатоўкай, бо арыгінальных твораў ня маем. Уся полемічная пісьменнасьць супроць лацінітаў да XIV ст. ёсць перакладной з грэцкай мовы. Арыгінальная і багатая полемічная пісьменнасьць зараджаецца у нас у XVI ст. з прычыны рожнаверства і Уніі.

Пропаведзь. У гэтай галіне пісьменнасьці мы маемо з даволі раннага часу некалькіх першай вартасьці аўтораў, даволі назваць імёны такіх выдатных пісьменнікаў, як Кірыл Тураўскі і Клім Смаляціч. Яны далі цэлы рад надзвычайна добрых пробак царкоўнага красамоўства. Разумеецца, што гэта красамоўства знаходзілася пад уплывам візантыцкага, але па выконаньню, па жывому пачуцьцю не уступае лепшым грэцкім тагочасным пісьменнікам. Да гэтых двох нашых царкоўных красамоўцаў некатарыя аўторы далічаюць і Грыгора Цамблака, якога стыль вельмі сходны са стылям Кірыла Тураўскага.

Помнікі канонічныя. Гэткімі помнікамі зьяўляюцца „Правило церковное" мітр. Іоана II і „Вопрошанія Кірыка". Першы з іх зьявіўся каля 1089 г. спачатку ў грэцкай мове, ў форме адповедзяў нейкаму чорнарызцу Якаву на яго пытаньні аб непаразуменьнях у царкоўнай практыцы. Іоан II—грэк, ён быў мітрапалітам у Кіяве. Яго „Правило" належала да вельмі пашыраных у нас кніг у першыя векі хрысьціянства.

„Вопросы Кирика" і другіх (у іх ліку—і Кліма, мабыць,—Кліма Смаляціча) зьмяшчаюць у сабе адказы на пытаньні аб непаразуменьнях у царкоўным жыцьці нейкага Кірыка (К и р и к, К и р і а к, К и р и л л,—можа гэта Кірыла Тураўскага?).

Гэтыя два помнікі даюць вельмі цікавую характэрыстыку умысловага стану тагочаснага духавенства, але—не нашага выключна, а агульна ўсходна-славянскага. Зрэшта абодвы помнікі зьяўляюцца не чым-колечы індывідуальным плодам, а формулоўкай царкоўных правіл, робленай рожнымі асобамі.

Жыцьцёпісы. Акром перакладных жыцьцёпісаў сьвятых, мы маем цэлы шэраг арыгінальных помнікаў гэтай галіны царкоўнай пісьменнасьці. Да іх належаць: жыцьцё Барыса і Глеба*), Мэркурыя Смаленскага, Аўраамія Смаленскага, Кірыла Тураўскага, Еўфрасініі Полацкай і інш. Гэта галіна пісьменнасьці дае вельмі багаты і цікавы гістарычны матэр'ял, як да палітычнай так і да абычаёвай гісторыі нашага краю і народу, раскрывае нам круг інтэрасаў і стан асьветы нашага духавенства ў першыя векі хрысьціянства. Па

*) „Життя святыхъ мучениковъ Бориса и Глѣба и службы имъ" выданы па цэламу раду сьпіскаў і рэдакцій Д. И. Абрамовічам у „Памятники древне-русск. литер. (выд. Акад. Наук) вып. 2 (Петр. 1916 г.) тут сабраны і увесь матэр'ял датычны гэтых сьвятых.

мове, гэта—помнікі царкоўнай пісьменнасьці, а дзеля гэтага ў іх пераважае царкоўна-славяншчына, мяйсцовай, крыўскай рэдакціі. У адных сьпісках крыўскі элемэнт больш значны, ў іншых менш, залежна ад таго, дзе перапісываўся дайшоўшы да нашых часаў экзэмпляр помніка.

Паломніцкая пісьменнасьць. прадстаўлена у нас Данілам паломнікам і Ігнатам Смаленцам. Гэта пісьменнасьць такжа не зьяўляецца паводле мовы народнай, але ў кождым разе значна прыбліжаецца да народнай, а с а б л і в а ў аддзельных некатарых сьпісках.

Кронікі і летапісы. Полацкі, Смаленскі і Тураўскі летапісы загінулі. Найстарэйшы летапіс захаваўся з XIV ст. (Абрамкі), які на асноведзі кіяваноўгародзкага летапісу ўносіць мясцовыя, смаленскія падзеі. Але ўжо гэты летапіс зьяўляючыся сьвецкай пісьменнасьцю, дае мясцамі прыгожую старакрыўскую мову. Далёка лепшую народную старакрыўскую мову даюць т. зв. Літоўскія кронікі. Тут ужо народная мова немаль саўсім ачысьцілася ад баўгарызмаў; лепшую пробку гэтай мовы зьмяшчае т. зв. „Кроніка Быхаўца“.

Сьвецкія повесьці. Да найстарэйшых помнікаў гэтай пісьменнасьці належыць „Слова аб палку Ігаравым“, якое дайшло да нас у зьлепку, зложаным з некалькіх асобных рыцарскіх песьняў, між якімі выдатнае мейсца займаюць ўплеценыя ў гэту повесьць адрыўкі песьняў аб крыўскіх князёх, як аб Ўсеславе Полацкім і Ізяславе Горадзенскім. Помнікі другіх рыцарскіх повесьцяў дайшлі да нашых часаў толькі ў сьпісках XVI ст.. з якіх „Александрыя“ безумоўна істнавала ў XV ст., а можа і раней. Усе гэтыя повесьці пісаны старакрыўскай народнай мовай і для нашай пісьменнасьці маюць першараднае значэньне: яны даюць лепшыя прыклады крыўскай кніжнай мовы XV, XVI і XVII ст.

Юрыдычныя помнікі ўсе немаль бяз вынятку пісаны народнай мовай. Да гэтага ліку помнікаў адносяцца граматы, прывілеі і статуты. Большасьць гэтых помнікаў належаць да арыгінальнай нашай пісьменнасьці і выяўляюць сабой вялікай цаны творы народнага генія, а адначасна—бяздонную капальню матэр'ялу для нашых гісторыкаў, моваведаў і прававедаў. Некатарыя з помнікаў гэтай галіны нашае пісьменнасьці маюць агульна-эўропэйскую славу, як, прыкладам, „Статут Вялікага Князства Літоўскага“ або як „Мэтрыка В. Кн. Літоўскага“, ня маючае прыкладу ў другіх народаў сабраньне дзяржаўных дакумантаў, якія ў цэласьці становяць найабшырнейшую ў Эўропе дзяржаўную кроніку.

Кнігі для мусульманаў. Сьвятыя мусульманскія кнігі былі, праўдападобна, ў XV ст. перакладзены на крыўскую мову і запісаны арабскімі літарамі. Дагэтуль адчытана толькі адна такая кніга „Аль-Кітаб“, але ёсьць весткі, што гэткіх рукапісаў захавалася некалькі ў Ленінградзкай Публічнай Бібліатэцы, і, адзін ці два, ў музеі ім Ябланоўскіх ў Лейпцыгу. Між Ленінградзкімі рукапісамі маецца Аль-Коран. Гэтыя мусульманскія кнігі перакладзены на народную крыўскую мову і, дзякуючы асобнасьцям арабскай абэцэды, даюць вельмі цэнны матэр'ял для нашых моваведаў. Між іншым, мусульманскія рукапісы паказуюць, што асобнасьці крыўскай мовы „дзэканьне“

і „цэканьне“ (ц мяккое) істнавалі ў поўнай меры ў XV ст., а толькі славянскімі літарамі не перадаваліся на пісьме, г. зн.,—што славянская пісьменнасьць умоўна перадавала фонэтыку крыўскай мовы.

Кнігі для жыдоў. Падобна мусульманскім рэлігійным кнігам, былі ў XV ст. перакладзены на дзяржаўную мову В. Кн. Літоўскага, знача крыўскую мову, і рэлігійныя жыдоўскія кнігі. Цікавым помнікам гэтай жыдоўскай літэратуры ёсьць Біблія, якая пераховывалася ў Віленскай Публ. біб., перакладзеная з гэбрайскага і разложаная на аддзельныя чытаньні да ужытку ў сынагогах.

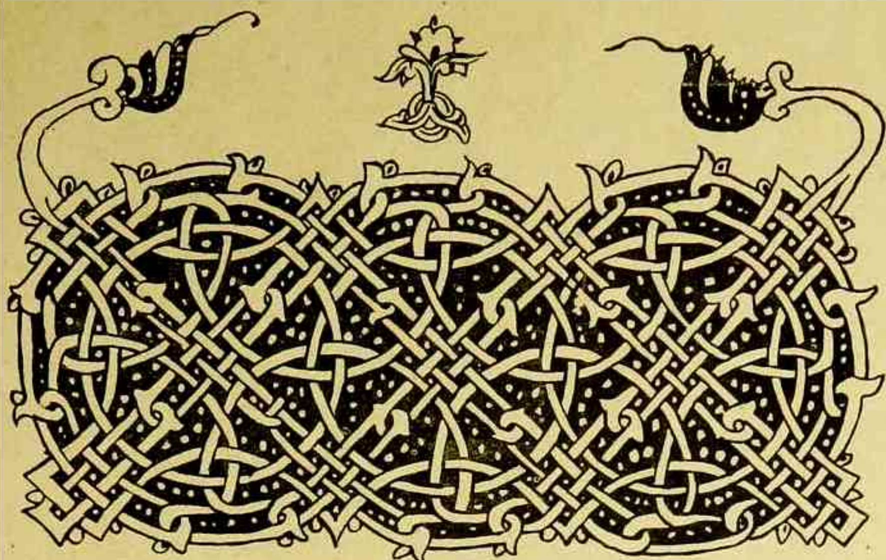

Застаўка з Тураўскага Евангельля XI ст.

Канец X-га і XI-е стагодзьдзе.

Саўсім зразумела, што першыя хрысьціянскія сьвятыні, карысталіся царкоўнымі кнігамі. Нажаль кнігі, царкоўныя і духоўныя захаваныя да нашых часаў, не сягаюць далей канца X і пачатку XI стагодзьдзяў, дый з гэтага часу ледзь некалькі славянскіх, крыўскай рэдакціі, рукапісаў ведамы нам ў тагочасных тэкстах. Большасьць царкоўнай, адзінай на тыя часы пісьменнасьці загінула ў рэлігійных змаганьнях, частых войнах а найболей—ў часе заняпаду дзяржаўнасьці; многа што з нашага стараветнага багацьця прысвоена чужымі і яшчэ гэтае прысвоеньне ня высьветлена. Адно толькі ведама, што крыўскія культурныя цэннасьці, ў першы чарод—старадаўныя кнігі і рукапісы, паразцяганы немаль па ўсёй Эўропе, а найболей іх трапіла ў маскальскія, ды польскія старасховы. Толькі час і сумленныя досьледы змогуць выказаць запраўдны лік нашых пісьменных помнікаў з X—XI стагодзьдзяў.

„Шляхам навуковых досьледаў даволі моцна устаноўлена, што хрысьціянства безумоўна істнавала у нас да 988 г., і ня толькі істнавала, але і карысталася ведамым прызнаньнем, у кождым здарэньні мысьлілася, як вера роўная паганству.“ (М. Н. Сперанскій. „Истор. Древн. Русск. литер.“ Москва, 1921, бал. 186—187, Падробна аб гэтым глядзі: Макарій „О христіанствѣ на Руси до Владиміра, СПБ. 1868; Голубинскій „Истор. Русск. Церкви, выд. 2, Москва 1901, Т. I; В. Пархоменка „Начало хрыстіанства на Руси“. Полтава, 1913. Аб пачатках хрысьціянства на крыўскіх землях глядзі: Сапуновъ „Рѣка Западная Двина“).

СУПРАСЛЬСКІ РУКАПІС. Да сярэдзіны XIX ст. рукапіс гэты пераховываўся ў Супрасьльскім манастыры (каля Беластоку), зкуль быў узяты М. Баброўскім. Цяпер 118 лістоў яго знаходзіцца ў Любляне, (Юга-Славія, бібліятэка Копітара); 151 ліст—у бібліятэцы графа Замойскага ў Варшаве; 16 лістоў—у Публічнай Бібліятэцы ў Петраградзе. Агульна вучонымі прызнаецца, што Супрасьльскі рукапіс узьнік у канцы X, або ў пачатках XI стагодзьдзя, але пры гэтым некатарыя лічаць, што перапісаны ён са шмат ранейшага яшчэ арыгіналу, які павінен быў сягаць IX стагодзьдзя.

Срезневскій ў сваёй працы „Опыт словаря древнерусского языка“ падае шмат слоў, узятых з Супрасьльскага рукапісу, якія і цяпер ужываюцца ў Горадзеншчыне, між іншым,—адзіна ў заходнай часьці Горадзеншчыны ужыванае,—слова „судашаць“, „судосіць“ ў значэньні—сустрачаць, сустрэць. Пры гэтым у Супрасьльскім рукапісе маюцца асобнасьці крыўскага аканьня, напрыклад: н ѣ к о г а (275.23 *), к о г а (435.22), к о і е г а (441.20) і е г а (509.21), в с ѣ к о г а (487.13).

У некатарых адрыўках гэтага рукапісу маюцца нотныя знакі, паводле якіх пяяліся тэксты.

Пісаны рукапіс на пэргаміне прыгожымі выразнымі літарамі.

Супрасьльскі рукапіс складаецца з адрыўку Мінэі-Чецьі, г. зн.,—зборніка жыцьцёпісаў сьвятых, распаложаных па месяцох і празначаных да чытаньня на кожды дзень, а такжа—з адрыўку „Златыя ч е п и“, г. зн., казаньняў на вялікі пост. Усяго ў рукапісе: 24 жыцьцёпісы сьвятых, 20 Слоў Яна Златавустага, Слова Епіфанія Кіпрскага і Слова патрыарха Фоція.

Поўны перадрук Супрасьльскага рукапісу выдаў Фр. М і к л о ш ы ч у Вене ў 1851 годзе: „Monument linguae paleoslovenicae e codice Supraslensi.“ Новае выданьне зрабіў С. С ѣ в е р я н о в ъ: „Супрасльская рукопись, I“ (тэкст) СПБ. 1904 г.

АДРЫВАК СУПРАСЛЬСКАГА ЕВАНГЕЛЬЛЯ X—XI СТ. Гэты адрывак Евангельля, падобна вышэйпрыведзенаму Супрасьльскаму Рукапісу вывезены М. Баброўскім ў сярэдзіне XIX ст. з Супрасьльскага Васільянскага манастыра. У канцы XIX і пачатку гэтага стагодзьдзя, да вайны, было больш дзесяці лістоў памянёнага Евангельля ў сабраньні віленскага аматара старасьветчыны Заштаўта, які меў свае сабраньні ў М і с і я н а р с к і х мурох. Балонкі рукапісу без аправы, аддзельнымі ня нумараванымі лістамі добрага гладкага пэргаміну, $5^1/_4$ на $4^1/_4$ вяршка. Заставак на захаваных балонах няма, але пачатныя літары старэнна рысаваны і размаляваны чырвонай, сіняй і зялёнай фарбамі. Пісана зьлітна, буйным, „полууставам“ з юсамі, па 14 радкоў на балоне. Выпіска зроблена крыўскім вучоным археолёгам, І в а н а м Л у ц к е в і ч а м і мной, ў 1912 годзе.

Мова тэксту:

Бѣху же погане нѣции отъ нихъ иже вступиху абыхусе поклонили въ день славен. сиже бѣ отъ Беѳсаиды Галилеискые. и про-

*) Лічбы паказуюць балоны і радкі ў выданьні Сѣвярнова.

мѣсѧца марта кѕ мѫчениѥ стааго иринеа

Егда нравъ благъ съ доброѫтьстиниѥмь
въздрастъ болъшиихъ желаа страхъ
божии прииметь. тъгда вьсеи же вѣкъ
семь житии прѣобидѣвъ. къ обѣшта
ныихъ благыихъ приѩтию подвиза
ѥтъ сѧ. да иже послоушаниимъ ѣкысѧ
штавъ вѣроѭ твръдоѭ вида въжделаа.
та же пакы божиѩ славоѭ въсприимъ
славитъ господа. иже бѣстъ и о блаженѣ
мъ иринеи епископѣ сремьскааго гра
да. кротостиѭ да и лихыѩ. и же о божии
доброговѣнии. дѣлъ оутврьди наречене
ноѥ. постигъ шоубогонѥнии. иже бы

Адрывак Четьі-Мінэі з Супрасльскага рукапісу, канца X або пачатку XI ст.

сиху и рекуце. гди хощмо видѣти іса. приде пилипп и рече се Андрею. Андрей пакы и пилиппъ рекоста іесусу. Іесусъ отвѣце има река+приде година ать ославися сын чловѣчь. вѣру вѣру правю вамъ. ачь зьрно житно падша въ землю не умрло буде. само се останеть. ачь ли буде умрьло многа плод принесе+кто люби душу свою прѣда ю, и кто ненавиди душе свое въ семъ свѣтѣ. въ животъ вѣченъ стрѣже ю.

„О ПОСТАВЛЕНИИ ТУРОВСКОЕ ЕПИСКОПИИ“. Гэта ёсьць статут, дадзены Тураўскай біскупіі кн. Валадзімерам у 1005 годзе. Захаваўся ў пазьнейшым сьпіску ў Кіява-Пячэрскім Патэрыку, рэдакціі архімандрыта Трызны (1647—1656). Рукапіс Троіцкай Лаўрскай бібліатэкі № 714, бб. 73, 74. Аб часе установленьня біскупіі сказана:

„третие богомолие епископию постави(х) въ Туровѣ въ лѣто 6513 (!) и придахъ къ ней городы съ погосты въ послушаніе и священіе, и благословеніе держати себѣ Туровской епископіи: Пинскъ, Новгородъ, Городенъ, Берестье, Волковыескъ, Здитовъ, Неблестескъ, Дубровица, Высочко, Случескъ, Копысь, Ляховъ, Городокъ, Смѣдяне, и поставихъ первого епискупа Өому, и придахъ села, винограды, земли бортныя, волости со всѣми придатки... Святому Спасу и Святѣй Богородицѣ.“

У цяперашні час ведамы біскупы Тураўскія: 1) Симеон, 2) Ігнат, 3) Якім і 4) Георгій,—упамінаныя ў „Слове аб Мартыне мнісе Тураўскім“, як наступаўшыя адзін па другім. Аб Якіме ведама з летапісаў, што ён быў пастаўлены ў 1144 годзе, і, часова ці назаўсёды, ськінуты ў 1146 годзе. Пасьля 5-м біскупам быў сьв. Кірыла, ведамы пісьменнік, 6—Лаўрын, які ўпамінаецца ў летапісах пад 1182 годам. У пазьнейшых каталёгах („Историко-статистическое описаніе Туровской епархіи, составленое ректоромъ Минской духовной Семинаріи, архимандритомъ Николаем“, СПБ., 1864) рад Тураўскіх біскупаў крыху прадоўжаны: Симеон, Ігнат, Якім І-шы, Георгій, Кірыла І-шы (ад 1114 да 1120 г.), Якім ІІ-гі (ад 1144), Іоан (ад 1146 г.), Кірыл ІІ-гі (пісьменнік), Лаўрын.

Гл. Ундоскій „Іосифъ Тризна, Редакторъ Патерика Печерского“. Е. Голубинскій „Истор. Рус. церкви“. Москва, 1880, бб. 560, 561.

ТУРАЎСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XI СТ. Адкрыта ў Тураве Гразновым, які знайшоў яго ў скрынцы з вугалямі ў 1860-х гадох і перадаў ў Віленскую Публічную бібліатэку. Пісана на крэпкім гладжаным пэргаміне. Фармат 5×4 вяршка. Агалоўкі і пачатныя літары маляваны сіняй, зялёнай і чырвонай фарбамі. Захаваўся толькі адрывак яго—20 балонак.

Гэтае Евангельле належыць да тыпу Евангельляў, званых па грэцку „aprakos“, г. зн.,—нядзельныя Евангельлі, распаложаныя ў парадку царкоўнага чытаньня на ўвесь год. Такім чынам, Тураўскае Евангельле ня толькі сучаснае Астраміраўскаму, але зьяўляецца таго-ж самага тыпу богаслужэбнікам.

шанхъовьцѧ азъѥсмьдвьрьми
ноѭжащекътовънидетьспсетьсѧ
икънидеть иизидеть· ипажить
обрѧщеть

ъ· — д г

ВЪПѦТЪК Є НЄ ЄВА

ѿ иоана глава ?ѕ

Рѣ гь къпришьдъшимъкънѥ
моуиюдеомъ· сегорадимѧоць любь
гь ꙗкоазъполагаѭдшѫмоѭ дапа
кыприимоуѭ· никътожевъзьмь
тьѥѩѿмене нъазъполагаѭособѣ
овластьвоимамъ положитиѭ но
властьимамъпакыприѩтиѭ с
ѭ заповѣдьприѩтъоцьмоѥго
распьрѧжепакыбысть въиюден
хъ засловесаси глаахѫжемно
зиѿнихъбѣсъимать инеисто

Балонка Тураўскага Евангельля XI ст.

У Тураўскім Евангельлі ўпісаны 2 наданьні кн. Канстантына Іванавіча Астрожскага 1508 і 1513 г., якімі ён надае Тураўскай Прэабражэнскай царкве некалькі ніў, сенажацяў і сад з пасекай:

„а хто нарушитъ наше наданье, тому судитъ Господь Богъ и Пресвятая Его Мати, и да будетъ причтенъ съ тыми, которые суть прокляты Св. Отцы на святых седми соборехъ".

„ДІОПТРА". У канцы кнігі маецца прыпіска:

„Сію кнігоу написал Филип(п) философъ во градѣ Смоленскѣ 6603 г. (1095)."

Пісаў гэту кнігу Філіп па просьбе свайго духоўнага айца Калінніка, які такжа жыў ў Смаленскай зямлі. (Сахаров Сказ. Русск. Нар. Т. II, б. III). Хто быў гэты філосаф Філіп,—невядома, ў летапісах аб ім няма зьменкі. Діоптра, слова грэцкае, азначае ў перакладзе зерцало *). Гэта ёсьць паэма, зложаная з пяці кніг або „Слоў", ў якой гутарацъ вершам аб дагматычных і маральных пытаньнях душа з целам і такім арыгінальным спосабам, што цела зьяўляецца вучыцелям душы.

Діоптра цешылася ў нас вялікай популярнасьцю, аб чым сьведчаць перадрукі яе: ў Еўю (1612, 1642), ў Вільні (1642), ў Кутэйне (1657—1654), ў Магілеве (1698), ў Чарнігаве (1705).

МЕСЯЧНАЯ МІНЭЯ 1096 г., пісана на добрым пэргаміне ў 4-ку, сшыткамі. У канцы прыпіска буйным уставам.

„Якіме... писано въ лѣто SХД мца марта въ КГ."

На іншым мейсцы гэтага рукапісу.

„стая бце помагай рабоу своемоу дъмъкѣ на многа лѣта".

На прыналежнасьць гэтай Мінэі да крыўскай пісьменнасьці зьвярнуў увагу праф. Янчук у лісьце да мяне, ў 1913 годзе; апісана яна ў Срезнеўскага (Славяно-Русск. Палеогр.).

„О ДѢВАХ СМОЛЕНСКИХЪ КАКО ИГРИ ТВОРИЛИ". Захавалася гэтае апавяданьне ў „Цвѣтнику" 1665 году; рукапіс Сынодальнай бібліатэкі № 908. Перадрукавана ў Буслаева („Древне-Русск. Народ. Литература", бал. 14—15). Нямаючы літэральнага тэксту, падаём тут нашу повесьць у перакладзе на сучасную крыўскую мову. Буслаев адносіць памянёную повесьць да твораў XI ст.

Было гэта ад городу Смаленска за 30 вёрст, па Чарнігаўскай дарозе, здарылася быць на вялікім полі бязстыднаму ігрышчу. Многа дзеў і жон зышліся на чортава зборышча, неразумнае і благое, ў ноч у якую радзілася Прасьветлае Сонца—вялікі Іан Хрысьціцель, першы прапаведнік пакаяньня, дзеля яго-ж ўсякае стварэньне невымоўна цешылася. А гэты акаянныя бесам навучаны былі. І зволіў Гос-

*) Зерцало (діоптра), знадабьбе да вымерываньня высотаў, кшталтам цяперашняй астролябіі

пад Бог пакараць іх у навуку людзём, і паслаў да іх св. Вялікамучаніка Ягорья. Сьвяты зьявіўся перад імі і казаў ім, каб яны спыніліся ад гэтай чартоўшчыны, але яны глупа пярэчылі яму з вялікім бязстыдзтвам. Тады ён пракляў іх, і ўсе яны ў той час акамянелі, і дацяпер на полі тым бачны, стаяць як людзі: ў навуку нам грэшным, каб так не рабілі, каб не былі з чортам засуджаны на вечную муку.

„Повесьць гэта, будучы ў ачавістай сувязі з пагудкамі аб перамене харобраў-волатаў ў камяні, звыш таго, годна вялікай увагі дзеля цікавага памяшаньня паганскага элементу з хрысьціянскім, дзе гэты элементы зьмяшаны да такой меры, што „Прасьветлае Сонца“, катораму, паводле паганскіх абрадаў запраўды сьвяткавалі дзень К у п а л ы, аднесена як эпітэт на Іана Хрысьціцеля“ (Б у с л а е в ъ „Русская Народ. поэзія“ СПБ. 1861).

ЖЫЦЬЦЁПІС БАРЫСА І ГЛЕБА, захаваўся ў Пачатным т. зв. Нэстаравым летапісу і асобнай рэдакціяй. Стыль жыцьцёпісу Барыса і Глеба зыходзіцца з жыцьцёпісамі, пісанымі ў Смаленску. Як літэратурны твор, апавяданьне аб Барысу і Глебе вырожніваецца усільным імкненьнем аўтора да драматызму, якое выяўляецца ў тым, што ён укладае Барысу і Глебу многія і доўгія прамовы, якія, дзеля чакаючай іх горкай сьмерці, складаюцца з жаласных нараканьняў і малітваў да Бога. Што да стылю, гэтыя прамовы не безвартныя, але ў іх заўважаецца штучнасьць. Гэты самы стыль мы заўважаем і ў другіх творах пазьнейшых смаленскіх аўтораў і нават у Кірылы Тураўскага. На гэтай аснове праф. Перэтц робіць вывад, што жыцьцёпіс Барыса і Глеба пісаны Смаленцам у Смаленску ў хуткім часе пасьля забойства гэтых князёў.

„ЖИТІЕ КОДРАТА МУЧЕНИКА“. Захаваліся дзьве карціны (Востоков. „Учен. Записки II. Отд. Акад. Наук, кн. II, вып. 2, бал. 65. Срезневскій. „Древн. пам. Рус. пис. и яз.“, балон. 21; тутжа зьнімкі з арыгіналу).

„ЖИТІЕ ФЕКЛЫ ПЕРВОМУЧЕНИЦЫ“. Захаваліся дзьве карціны. Апісана ў Востокова и Срезневскага ў цытатах пад жыцьцёпісам Кодрата.

МАНЭТА ТУРАЎСКАГА КНЯЗЯ СЬВЯТАПОЛКА. У сябе дома Нормани пачалі прыймаць рымскае хрысьціянства з 826 году. У гэтым годзе хрысьціўся пры дварэ франкскага імпэратара Людвіка адзін з дацкіх князёў, па імю Гэрыольд або Гаральд, выгнаны са свайго пасаду другімі дацкімі князямі. Хрышчэньне Гэрыольда збудзіла ў імпэратары жаданьне установіць місію для навяртаньня Норманаў і выпаўніцелям

Манэта тураўскага кн. Сьвятаполка.

яго жаданьня явіўся сьв. Ансгары, мніх Новакарвэйскі, ад 831 да 865 г. першы Гамбурскі архібіскуп, які працаваў над пашырэньнем хрысьціянства ў

Даніі, Норвэргіі і Швэдіі. Дзеля гэтага, саўсім магчыма, што першыя хрысьціяне паміж Варагамі зьявіліся разам з Рурыкам і Алегам са сваей бацькаўшчыны Нормандзіі. Што між Варагамі хрысьціяне былі ў X стагодзьдзі, гэта факт агульна вядомы. Аб гэтым факце вымоўна сьведчыць умова Ігара з грэкамі 944 году, дзе ў самым пачатку умовы гаворыцца: „Иже помыслитъ отъ страны русскія разрушити таку любовь, и елико ихъ крещение пріяли суть, да пріимутъ месть отъ Бога Вседержителя, осужденье на погибель и въ сій вѣкъ и въ будущій, и елико ихъ не хрещено есть да не имутъ помощи отъ Бога ни отъ Перуна“. Пасьля заключэньня умовы паслы прыймалі прысягу і аб гэтым прыпісана ў акце: „мы же (пасльі варагаў-Русі) елико насъ хрестилися есмы, кляхомся церьковью святаго Ильи въ соборнѣй церкви, предлежащимъ честнымъ крестомъ“... З унутраннага жыцьця Варагаў-хрысьціянаў пры Ігары мы ведаем, што яны мелі ў Кіяве царкву прарока Ільлі. Царква гэта ў летапісе называецца—саборнай. Сьвятароў Варагі для сваіх царквей, ведама, прывозілі са сваей бацькаўшчыны, з Нормандзіі. Гэты першыя варажскія сьвятары трымаліся абрадку лацінскага, які панаваў ў іх на бацькаўшчыне. Прыняцьце Валадзімерам хрысьціянства грэцкага абрадку і славянскай літургіі, саўсім натуральна, павінна было выклікаць апазыцію прынамні сярод варажскага духавенства і некатарага кругу варажскай дружыны. Тым болей, што сам Валадзімер быў ў 987 годзе хрышчоны варажскімі сьвятарамі *) і што Варагі ў богаслужэньні ўжывалі готскай мовы. А найважнейшым аргумантам варажскай опозыціі было тое, што дзяржава Русаў, багатая сырымі прадуктамі, ўцягалася ў сферу ўплываў Візанціі, а не нямецкіх краёў, як было дагэтуль. На чале гэтай опозыціі становіцца сын Валадзімера, Сьвятаполк, які княжыў ў Крывічанскім Тураве, паміж Дрыгвічоў. Замест грэцкага духавенства ён выпісуе з Нямеччыны, ці з Польшчы лацінскага біскупа Рэйнбэрга і хрысьціць тураўцаў. Валадзімер пасьпяшае з войскам пад Тураў і бярэ ў палон Сьвятаполка і біскупа Рэйнбэрга. Але гэтым ня кончыцца змаганьне за гоцка-нямецкія ўплывы: па сьмерці Валадзімера Сьвятаполк імкнецца захапіць ўсю ўладу над усходным славянствам у свае рукі і з гэтай мэтай, на хуткую руку зьбірае войска „з п а м і ж Д р э ў л я н і ў П і н с к у“ (Архангелагорадзкі сьпісак Пачатнага Летапісу), дзе былі яго староннікі, ды прызваўшы ў помач цесьця свайго, польскага караля Болеслава, займае Кіяў і пасылае забойцаў да сваіх братоў Барыса і Глеба, якія і падаюць з рук убіўцаў (1015 г.). Супроць Сьвятаполка паўстае княжыўшый ў Ноўгарадзе брат Яраполк, які набірае сабе ў помач Варагаў і апіраецца на „грэцкую“ партію. У бітве Сьвятаполк праігрывае сваю справу з прычыны сваіх памочнікаў Палякоў і павінен уцякаць заграніцу. Грэцкае духавенства надзяляе яго тытулам „акаяннага“ і праклятага, а Барыса і Глеба канонізуе і робіць сьвятымі. Гэтак закончылася змаганьне за ўплывы пад усходным Славянствам Заходу з Усходам, у пачатках XI ст.: усход перамог. Яраслаў стаўся апорай грэцкіх уплываў. Але змаганьне ў істоце гэтым ня вычэрпалася, яно ішло далей, вагаючыся на Крыўскіх землях то ў тую, то у

*) Гл. Г о л у б и н с к і й „Ист. Русск. Цер. Т. I, б. 113“.

другую старану: ў XII і XIII ст. пранікае на крыўскія землі каталіцтва праз Літву, у XVI ст. шырыцца у нас, запачаткаваная ў Нямеччыне рэформацiя, а ў XVII-унiя. У XVIII, асабліва XIX ст., усходны абрад дае адпор заходнаму на нашых землях.

Пададзеная на рысунку манэта Сьвятаполка належыць да часу яго найвялікшай сілы, калі ён быў Тураўскім князем. На аднэй старане гэтай манэты выбіты славянскімі літарамі надпіс вакол асобы, седзячай на пасадзе: „святополко са столе“, а з другой—гэрб і надпіс: „а се его сребро“.

Плашчаніца XI ст. шытая золатам. Пераховывалася ў Мікалаеўскім саборы ў Вільні. (Перадрук з літаграфіі, памешчанай ў альбоме Батюшкова).

ДАПАЎНЕНЬНЕ ДА ТЭКСТУ „СУПРАСЛЬСКІ РУКАПІС.“ Аб гэтым рукапісе праф. А. І. Соболевскій („Древній Церковно-славянскій язык. Фонетика“. Масква 1891) дадае, што 2 сшыткі (16 лістоў) становяць уласнасць акадэміка Бычкова. Гэты бычкоўскі адрывак выданы фотолітаграфаваным спосабам „Обществомъ древней писменности“ (пад № 49). На 17 балоне выш згаданай кнігі проф. Соболеўскі кажа: „Супрасльскі рукапіс мае найбольшы лік рожніц раўняючы з другімі“ рукапісамі ў мове. Безумоўна, „славянская мова зьмянялася ў рукапісах пад пяром перакладчыкаў і перапісчыкаў і пад уплывам жывых гутарак.“

Застаўка з Евангельля XVI ст. знойдзенага ў Мікалаеве (каля Дзісны).

XII. стагодзьдзе.

ПОЛАЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XII. СТ., пісанае на пэргаміне; пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве (па каталёгу Востокова № 103). У Евангельле ўпісана наданьне Вялікага Князя Полацкага Андрэя.

„СТРАННИКЪ БОГОМЪ ПОЧИНАЕМЪ“ (Падарожа ігумена Даніла ў Ерузалім). Сьпісак канца XVII ст. знаходзіцца ў зборніку, разам з Псалтыром пісаным крыўскай (беларускай) мовай, пераховуецца ў Румянцаўскім музэі. Другі сьпісак агалоўлены: „Житіе и хожденіе Даніила Рускія земли Игумена“, знаходзіцца ў Петр. Публ. Бібліатэцы. На рукапісе маецца надпіс:—ex museo Petri Dubrowsky. Трэцьці сьпісак XVI ст. знаходзіцца ў бібліатэцы Красінскіх, у Варшаве.

Ігумен Даніла адбываў падарожу ў Палестыну ў той час, калі крыжовые паходы адкрылі свабодны ўход у сьвятыя мейсцы.

Хто быў Ігумен Даніла і зкуль ён быў родам,—дагэуль яшчэ акуратна не ўстаноўлена. Апіраючыся на Данілавым параўнаньні Іордану з ракой Сновай, працякаючай ў крыўскай часьці Чарнігаўшчыны (праз Новазыбкаўскі і Гарадоцкі паветы), рабілі вывады, што ён быў ураджэнцам Чарнігаўшчыны. Час яго падарожы ў Палестыну ўстанаўляецца апавяданьнем Данілы аб тым, як ён быў у паходзе разам з каралём Бальдуінам Ерузалімскім. Кароль Бальдуін I выступіў у паход на Дамасак ў 1115 годзе. Акром гэтага Даніла кажа, што ён памінаў многіх „рускіх“ князёў пры гробе Хрыстовым, у ліку гэтых князёў называе: Глеба кн. Менскага, Давыда Ўсеславіча і Барыса Ўсеславіча; ўсе тры князі—сыны слаўнага полацкага князя-чараўніка Усеслава.

Хоць падарожаньне Данілы дайшло да нас у рожных сьпісках (найстарэйшы XV ст.), але мова, якой напісана яно, ў некатарых сьпісках, падобна да мовы Смаленска-Полацкіх умоў з Немцамі. Гэныя данныя паказуюць, што Даніла паходзіў з абшараў полацка-крыўскіх зямель, а падарожу сваю адбываў у першай чверці XII стагодзьдзя.

Выпіску падаемо тут з расійскага перадруку:

„Іерданъ же рѣка течеть быстро, берегы же имать обонъполъ прикруты, а отъсюду пологы; вода же его мутьна, и сладъка пити вельми и нѣсть сыти піющимъ воду ту святую, и здрава бысть вода та піющимъ ю, ни съ нея болить, ни пакости въ чревѣ нѣсть; вьсѣмь же есть подобенъ Іерданъ къ рѣцѣ Сновьстѣй, въшире и глубле, лукво же вельми и быстро течеть; болонія же имать, якоже и Сновь рѣка; глубле же есть четырей саженъ среди самоѣ купѣли, якоже самъ собою искусихъ и измѣрихъ и пребродихъ на ону страну Іердана, и много походихъ по брегу тому Іерданову любовію; въшире же есть Іерданъ рѣка, якоже на устьи Сновь рѣка есть. И есть же по сей странѣ купѣли тоя яко лѣсокъ малъ, древіе многа по брегу Іерданову превысоко, яко вербіе есть, и подобьно, но нѣсть верба; выше купѣли, яко лозіе много по брегу Іердана; но нѣсть наша лоза, но инака, яко кисляжи подобно есть.

„СЛОВО О МАРТЫНѢ МНИСѢ ИЖЕ ВЪ ТУРОВѢ У ЦЕРКВИ СВЯТУЮ МУЧЕНИКУ ЕДИНЪ ЖИВЫЙ О БОЗЕ.“ Рукапіс Румянцаўскага Музэю, № CCCXXI.

Зьмест слова:

„Нѣкто старець, именемъ Мартынъ, бывъ преж поваръ епископомь Туровьскимь Суміону, Игнатью Іоакиму. Сего епископъ Георги свободи старости ради, и бывъ мнихъ, пребываше въ епископли монастыри у святую мученику на Болоньи. Единъ живый часто боляше старець лономъ; чрева ему влонь въходяху. И егда бываше, тогда лежаше старець крича немоги въстати и послужити своему тѣлесе. Единою же болящу ему тѣмже недугомъ олежаше вкеліи, отъ жажа водныя изнемогаша, никому же посѣтившу его, ни служащу ему; зане бѣ вода велика около монастыря того. Въ третіи жъ день внидоста къ нему святая мученика Борисъ и Глѣбъ явѣ въ своемъ подобіи, якож и на иконѣ писана еста, и глаголаста: чимъ болиши старче? Онъ же сказа ему недугъ свой. И рѣста: хощеши ли воды? И рече старець: о господина, уже ея давно жадаю. И вземъ единъ ручку, и принесе старцю воды. И вземше корець възлѣяста на старця И рече старець: чья еста дѣтска? Глаголаста: Ярославля. И мнѣвь старець: Георгіевича Ярослава слузѣ еста? *) И рече: Господь Богъ створить вама лѣта многа, господина моя; обаче вземше соль хлѣбъ, ядита; азъ бо не могу служити вама. Она же рѣста: ни, наблюди себѣ на потребу; бѣ уже отъидеве, а ты не боли; но упочини ты, яко невидима быста. Старець же обрѣтеся здравь, и се самъ въставъ прославити Бога и свята мученика, и пребы до того же года здравъ. И се самъ сказа духовному отцю.“

ПАСЛАНЬНЕ КЛІМА СМАЛЕНЦА ПРЭЗБІТАРУ ТОМУ, дайшло да нас у пазьнейшых сьпісках.

Клім Смаленец (Клімъ Смолятичъ) манах-схімнік, а пазьней, выбраны саборам мяйсцовых біскупаў-мітрапаліт кіяўскі (1147—1154). Як сьведчаць летапісы, Клім быў вельмі асьвечаны чалавек і філёзаф „бѣ философъ якого не бяшеть въ

*) Яраслаў Георгіевіч, унук Сьвятаполка і праўнук Ізяслава, князь Пінскі, спамінаецца ў летапісе (Іпат. сп.) пад 1183 годам.

Руси“. Выбары Кліма ў мітрапаліты прынясьлі яму многа непрыемнасьцяў ад духавенства і некатарых князёў, якія лічылі, што мітрапаліт можа быць стаўлены толькі канстантынопальскім патрыярхам.

Клім Смаленец належаў да пладавітых пісьменнікаў, але з яго прац да нашых часаў дайшоў толькі адзін ліст, які ён пісаў да свайго прыяцеля прэзбітара Тома: „Посланіе написано Климентомъ Митрополитомъ русскимъ Ѳомѣ, пресвитеру смоленскому, истолковано Аѳанасіемъ мнихомъ“. З гэтага агалоўку відаць, што ліст гэты дапоўнены нейкім мніхам Атанасам. Такім чынам, пасланьне гэтае не ва ўсіх сваіх часьцях прыналежыць пяру самога Кліма. Не глядзя на гэта, пасланьне раскрывае нам сьветаглад і інтэрасы тагочаснага асьвечанага смаленскага грамадзянства. Аказуецца, што Клім і яго пасьледаўнікі, прыкладам лепшых тагочасных візантыцкіх стылістаў, дапускалі алегорычнае тлумачэньне сьв. Пісаньня, апіраючыся ў сваіх тлумачэньнях на творы Гомэра, Плятона, Арыстотэля. Іншага кірунку быў нехта Грыгоры, такжа „кніжнік“ Смаленскі, які прытрымліваўся літары сьв. Пісаньня. Абедзьве стараны, якія вялі спрэчку, чыталі названых вышэй грэцкіх філёзафаў у арыгінале.

Прычына, якая паслужыла да напісаньня гэтага слова, была ў тым, што Смаленскі князь Расьціслаў адмовіўся прызнаць Кліма мітрапалітам, лічучы яго выбары, паміма канстантынопальскага патрыярха, няпраўнымі. Каб прымірыць з сабой Расьціслава, Клім паслаў яму недайшоўшы да нашых часаў ліст, у якім зачапіў прэзбітара Тома. Пакрыўджаны Том напісаў Кліму дакорлівае пасланьне. Адповедзю на пасланьне Тома і зьяўляецца дайшоўшае да нашых часаў пасланьне Кліма.

Пасланьне гэтае складаецца з дзьвех часьцей. Першая часьць тоўпіць адповедзь Кліма на закіды Тома. Том пісаў, што мітрапаліт Клім у сваім лісьце да Расьціслава „славя себя и творася философомъ“, пісаў не на аснове пісаньняў сьв. айцоў, а ад „Омира“ (Гомэра), Арыстотэля і Плятона. Клім пярэчыць закідам Тома. Ен кажа, што, папершае, ня шукае сьвецкай славы, пагарджае багацьцем і заняты аднэй толькі думкай аб пасьмертным збаўленьні; падругое,—няпраўда, бытцам ён піша, кіруючыся думкамі Гомэра, Арыстотэля, Плятона. Тое, што Том прыймае за ідэі гэтых пісьменнікаў, зьяўляецца алегорычна-сымволістычным тлумачэньнем сьв. Пісьма.

Другая часьць пасланьня, прыналежачая, праўдападобна, пяру мніха Атанаса, складаецца з падробнага яго тлумачэньня, большай часьцю запазычанага з твораў айцоў цэркві і вылажанага ў форме прыповесьцяў і пытаньняў-адповедзяў. Атанасы мніх карыстаўся да гэтага тлумачэньня „Шестодневам“ Іоана экзарха баўгарскага, „Богаслоўем“ Іоана Дамаскіна і асабліва пытаньнямі-адповедзямі на Пяцікніжжа справядлівага Тэадарыта.

Вось прыклады тлумачэньняў:

> Што значыць: я не ўсьцярогся тэй „піявицы“, якая сочыць ня толькі за эгіпцянамі, але і за іерузалімцамі? „Піявица“—гэта ўлада і слава; эгіпцяне—сьвецкія людзі, іерузалімцы-мніхі. Славы і ўлады жадаюць ня толькі сьвецкія людзі, але і мніхі: жаданьне яе прасьледуе нас да магілы.

Морская рыбка эхіна, аб якой ў тыя часы, на аснове легандаў, былі перакананы, што яна пяром сваім затрымлівае караблі на моры,—дае прычыну да абшырнага тлумачэньня.

> Малая рыба эхіна многаму вучыць марскіх падарожнікаў: яна ведае, калі будзе бура, а калі сьціша. Калі яна прачувае буру, то ўзлязае на цьвёрды камень, як на катвігу. Калі Госпад выказаў сваю клапатлівасьць да эхіны, то ў сколькі разоў большыя яго шчодрасьці да нас, людзей, якія пакладаюць надзею на яго: Госпад прамудра клапоціцца аб нашым збаўленьні і загадуе кождаму выпаўняць тое, чаго Ён хоча. Калі прарок Іона, пасланы Богам прапаведываць у Ніневію аб маючым стацца разбураньні яе, уцёк ад Госпада ў Тарсіс і быў на моры, то эхіна не стрымала карабля, на дне якога спаў Іона. Узьнялася бура, караблю пагражала зьніштожаньне. Бура сунялася толькі тады, калі Іона быў выкінуты ў мора і трапіў ў нутро кіта. Кіт вырыгнуў Іону, і Іона павінен быў выпаўніць Божы загад: ісьці прапаведываць у Ніневію. Жыхары Ніневіі паслухалі Іоны, пакаяліся і збавілі сваё жыцьцё.

Магчыма, што часьць твораў Кліма Смаленца скрываецца пад назовай многіх твораў, прыпісываных сьв. Кліму, біскупу Словенскаму, сучасьніку Кірылы і Міфодзія. Памер Клім Смаленец у 1164 годзе.

СЛОВЫ І КАЗАНЬНІ (ПОУЧЕНІЯ) КІРЫЛЫ ТУРАЎСКАГА,

дайшоўшыя ў сьпісках XIII і XIV ст. (Кормчая 1281 году Маск. Сынод. бібліатэкі).

Кірыла Тураўскі быў сынам багатых тураўскіх мяшчанаў. Калі ён радзіўся нет ведама; думаюць—каля 1130 году. Як сын багатых бацькоў, ён

Пачатная балона слова Кірылы Тураўскага „На възнесение Господне".

атрымаў старэннае выхованьне ў сваім родным горадзе, каторы ў тыя часы быў ня толькі адным з выдатнейшых дзяржаўных цэнтраў, які не уступаў Кіяву,

але ў дадатку ў гэтым часе жыла тут грэцкая царэўна, што была замужам за тураўскім князем. Тураўскую княгіню акружаў двор, зложаны з грэкаў, каторыя праўдападобна і далі Кірылу асьвету, якой абладалі ў тыя часы вярхі грэцкага грамадзянства.

У маладых гадох жыцьця Кірыла паступіў у манастыр, дзе зьвярнуў на сябе увагу сваімі аскетычнымі спасіламі. Не здавальняючыся звычайнымі спосабамі аскетызму, Кірыла замураваўся ў вежы, дзе на адзіноце аддаваўся пасту і малітве. Адукаванасьць Кірылы і яго цьвёрды аскетызм зьвярнулі увагу тураўскага князя і жыхарства. Па іх просьбе Кірыла быў выбраны ў біскупы. Пунктуальна годы яго біскупства не вядомы, але ў кождым здарэньні яны прыпадаюць на другую палавіну XII стагодзьдзя. Памёр Кірыла каля 1182 году.

Кірыла Тураўскі быў вельмі пладавітым пісьменнікам. Не глядзя на тое, што большасьць з яго пісаньняў загінула, але і тое, што захавалася, становіць аграмадную па абшырнасьці, а яшчэ больш па цэннасьці, спадчыну. Пісаў ён „поученьня“ (казаньні), малітвы і прамовы („словы“).

Са слоў, якія безумоўна прыналежаць Кірылу Тураўскаму, можна назваць гэткія:

1. „Слово на недѣлю Ваій“, 2. „Слово на Пасху“, 3) Слово на вторую недѣлю по Пасхѣ“, 4) „Слово на третью недѣлю по Пасхѣ“, 5) Слово на четвертую недѣлю по Пасхѣ“, 6) „Слово на шестую недѣлю по Пасхѣ“, 7) „Слово на Вознесеніе“, 8) „Слово на седьмую недѣлю по Пасхѣ“. З павучэньняў яго ведама: 1) „О душѣ и тѣле человѣческомъ“ 2) „Сказаніе о черноризьтемъ чинѣ отъ вѣтхого закону и новаго“, 3) „Притча о человѣцѣ бѣлоризцѣ“, і інш.

Пачатная балона сказаньня Кірылы Тураўскага „О черноризьтемъ чиноу.

Творчасьць Кірылы Тураўскага знаходзілася пад вялікім уплывам Візантыйскай літэратуры і сьветагляду. Ен, як назвычайна здольны пісьменнік і стыліста, перапрацовываў візантыйскія тэмы на свой лад з прыналежным яму красамоўствам.

Кірыла Тураўскі, акром красамоўства, абладаў яшчэ поэтычнымі здольнасьцямі і дзеля гэтага часта ў сваіх „Словах“ перадае падзеі ў жывой драматычнай форме: а) ён рысуе падзеі такімі, якбы яны адбываліся

цяпер—у той якраз момант, калі аўтор гавора; б) ён укладае ў вусны дзеючых асоб няраз абшырныя прамовы.

Першы спосаб драматызацii—выабражэньне бiблiйных падзей бытцам цяпер адбываючымiся—надзвычай цiкавы для характэрыстыкi сьветагляду самога Кiрылы Тураўскага i па свайму ўплыву на слухачоў наагул. Гэтага спосабу апiсаньня падзей, у цяперашнiм часе, Кiрыла дасягае пры помачы слоў: „днесь", „нынѣ". Гэтак, Кiрыла ў казаньнi на Вербную нядзелю кажа:

„Днесь горы и холмы точать сладость, удолiя и поля плоды Богу приносятъ, горнiи воспѣваютъ а удольнии рыдаютъ. Ангелы дивятся, видяще на землѣ, невидимаго на небесахъ и на жребяти сѣдящаго сущаго на престолѣ херувимстемъ, обступаемымъ народами—неприступнаго для небесных силъ".

У слове на новую нядзелю па Вялiкаднi, якое гаварылася вясной, Кiрыла кажа:

„Нынѣ солнце красуяся к высотѣ восходитъ и радуяся землю огреваетъ: взыде бо намъ отъ гроба солнце Христосъ и всѣхъ вѣрующихъ ему спасаетъ".

Гэткая драматызацiя рабiла вялiкае ўражаньне на слухачоў: яны выносiлi ўражаньне з гэтых „Слоў", што запраўды падзеi, апавяданыя Кiрылам, адбываюцца ў тыя днi,—калi Кiрыла гаварыў свае „Словы". Гэтае пераконаньне слухачоў Кiрылы было так крэпка, што адбiлася на вуснай творчасьцi Крыўскага народу. Народ дагэтуль пераконаны, што ў ведамыя сьвяты па ўсей зямлi паўтараюцца зьвязаныя з iмi падзеi. Гэтак, на Каляды „Хрыстос выходзiць на зямлю i ходзiць па хатах", на Вадохрышча „вада калыхаецца" i г. пад.

Другi спосаб драматызацыi—дыялёгi дзеючых асоб. Прыкладам, у „Слове" на новую нядзелю па Вялiкаднi Хрыстос кажа да Тамы (ў перакладзе):

Падай руку тваю i глядзi прабiцьцё рэбр маiх i вер, што я сам тут. I раней патрыархi i прарокi верылi майму ўчалавечаньню... Даткнiся да мяне, што Я сам тут, як перш датыкаўся Сымэон i з верай прасiў адпушчэньня ў спакою. I ня будзь няверны, як Iрад, каторы, дачуўшыся аб маiм нараджэньнi, казаў валхвом: дзе Хрыстос родзiцца, хай я пакланюся яму, а ў сэрцы сваiм думаў забiць мяне... Дай палец твой i абач на рукi мае, каторымi я адкрыў вочы сьляпым, глухiм дараваў слух, а нямым вярнуў мову; глянь на ногi мае, каторымi я хадзiў па моры перад вамi; i яўна ступаў па паветру, зыходзiў ў падысподнюю i, патаптаўшы iмi пекла, iшоў з Кляопам i Лукой да Эммауса, i нябудзь няверны.

Тама адпавядае Хрысту:

Веру, Госпадзi, што ты ёсьць Хрыстос, Бог мой, аб каторым пiсалi правiдзiўшы духам прарокi, каторага празьвесьцiў ў законе Майсей, ад каторага адрынулiса фарызэi з сьвятарамi, над каторым насьмiхалiся жыды з кнiжнiкамi, каторага асудзiў на распяцьце Пiлат з Каяфам, але каторага Бог Айцец ўваскрасiў з мертвых. Бачу бок, з якога Ты вытачыў ваду i кроў—ваду, каб ачысьцiць анячысьцiўшуюся зямлю, кроў,—каб асьвяцiць iстоту чалавечую. Бачу рукi твае, ка-

торымі Ты тварыў ўсякае стварэньне, насадзіў рай, стварыў чалавека, каторымі благаславіў патрыархаў, каторымі памазаў цароў, каторымі сьвяціў пракакаў... І я, Госпадзі, веру, што ты ёсьць Бог.

Уасобленьне адвалочных паняцьцяў—такжа адзін са спосабаў красамоўства Кірылы Тураўскага. Гэтак, у „Словѣ на Вознесение" уасабляецца паганская царква, якая прадстаўлена быўшай пры ўзнясеньні Хрыста:

Тутжа была і паганская царква, як абручніца Хрыстова; бачучы Хрыста, узнёсшагася на неба, яна смуціцца, стогне сэрцам і кліча славамі Саламона: зранена я каханьнем тваім, жаніс нябесны.

У „Словѣ на Антипасху" Кірыла кажа аб нядзелі, як аб „царыцы дней". Гэткае уасобленьне зыходзілася з сьветаглядам слухачоў, пераконаных у тым, што нядзеля—гэта істота жывая, падобная да тых багоў, веры ў каторых яны яшчэ не пазбыліся.

Як практычны і добра павытараны ў красамоўстве, Кірыла ў сваіх творах ужывае такжа антытэзы, г. зн.,—процістаўляе адну чыннасьць другой, адну рэч—іншай рэчы. У „Словѣ на Пасху" Кірыла кажа:

Перад учарашнім днём Ісус Хрыстос, як чалавек, быў распяты, а як Бог, зацямніў сонца, месяц у кроў пераменіў, і цемра сталася па ўсей зямлі; як чалавек, ўсклікнуўшы, дух свой аддаў, але, як Бог, устрое зямлю, і камяні разсыпаліся; як чалавек, быў прабіты ў бок, але як Бог, раздраў заслону першага закону; як ягнец, праліў кроў з вадой замест ягняцоў колатых перш на жэртву, але сабой прынёс жэртву Богу Айцу за збаўленьне сьвету; як чалавек быў паложаны ў гроб, але, як Бог, асьвяціў аўтар паганскай царквы.

Сымвалізм у Кірылы Тураўскага бывае траякі: 1) сымвалістычнае тлумачэньне зьявішчаў прыроды, 2) сымвалістычнае тлумачэньне сьв. Пісьма і 3) сымвалістычнае тлумачэньне абрадаў.

Гэтак у „С л о в ѣ н а Ѳ о м и н о в о с к р е с е н і е" абнаўленьне прыроды вясной выабражаецца, як сымвал абнаўленьня чалавечай прыроды хрысьціянскай верай. Неба—апосталы; сонца—Хрыстос; месяц, які зьнікае пры сонцы,—стары закон, які уступіў Евангельлю; бурныя ветры—грэшныя помыслы; зямля—чалавечая натура; семя, якое вырастае на зямлі,—слова Божае і г. д..

Урэшце прыповесьці („Притчи") сустракаюцца ў творах Кірылы.

Вышэй пададзеныя асобнасьці прамоў і твораў Кірылы Тураўскага былі разлічаны не на шэрую народную гушчу, якая не магла-бы пасьцігнуць яго высокага стылю, а на дабраны круг высокаасьвечаных слухачоў, каторыя маглі быць толькі пры князю. Вышэй было згадана, што ў той час у Тураве бавіла нямала грэкаў, якія, адыйшоўшы ад прыдворнага Візантыцкага клуму, праводзілі тут у спакою час, сярод узгадаванай імі на грэцкай культуры мяйсцовай інтэлігенціі, вось на гэты прыдворны круг асьвечаных слухачоў і былі разьлічаны прамовы Кірылы Тураўскага.

ЖЫЦЬЦЕПІС СЬВ. ЕЎФРАСІНІ КН. ПОЛАЦКАЙ (+ 23. V. 1173 г.). Напісана мніхам Спаскага манастыра ў Полацку, для ігуменьні та-

Сьв. Еўфрасіня кн. Полацкая; паводле старой іконы.

го-ж манастыра, што можна бачыць са слоў жыцьцёпісу. „Игуменьи монастыря святаго Спаса и Пречистыя Его Матере, иже во Полотсцѣ градѣ. Благослови, отче“ (Рукапісны зборнік XVI ст. Троіцкай Лаўры, балонкі 206—225). У гэтым жыцьцёпісе сказана аб сьв. князёўне, што прабываючы ў „каменномъ голбцѣ“ пры цэркві сьв. Сафіі, „нача книги писати своима руками“. Жыцьцёпіс сьв. Еўфрасіні мае ў сабе шмат цікавых гістарычных данных, датычных гор. Полацка і духоўнага тагочаснага жыцьця ў ім, што паказуе на чыста мяйсцовае паходжаньне аўтора. Жыцьцёпіс гэты быў напісаны не пазьней канца XII ст.

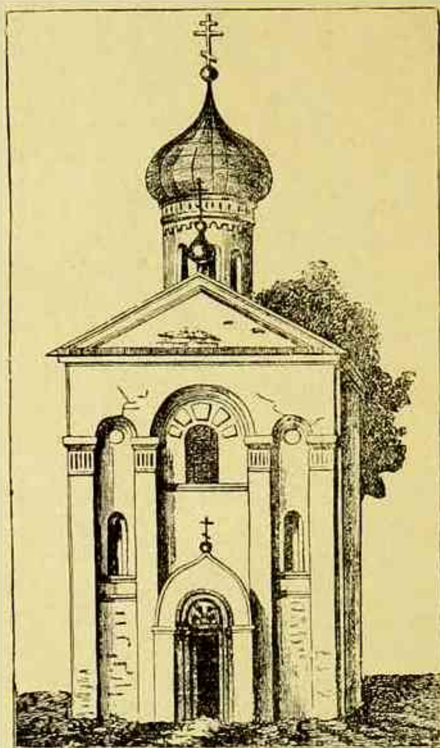

Спаская царкоўка, будаваная сьв. Еўфрасініяй кн. Полацкай у палавіне XII ст. ў Сяльцы, каля Полацка.

Еўфрасінія, ў сьвеце Прадслава, была ўнучкай слаўнага полацка-крыўскага князя Ўсеслава Брачыславіча (+ 1101) і дачкой малодшага з сыноў Ўсеслававых—Юрья-Сьвятаслава. Змалку яна выказала гэткую ахвоту да навукі, што дзівіла сваіх бацькоў. А ў дванадцать гадоў, калі многа якія з акалічных князёў пачалі шукаць яе рукі, і бацькі думалі заручыць яе з найбольш годным, яна цішком уцякла ў адзін жаночы манастыр (як ён называўся,—няведама), дзе была мнішкай яе родная цётка, жана кн. Рамана Ўсеславіча. У гэтым манастыры Прадслава была падстрыжана ў мнішкі. Нейкі час маладая князёўна прабыла ў гэтым манастыры пад кіравецтвам свае цёткі. Пасьля упрасіла полацкага біскупа Ільлю, каб той пазволіў ёй жыць у келятцы, прыбудаванай да полацкай катэдры сьв. Сафіі *). Тут на адзіноце маладая мнішка перапісывала кнігі і плату, атрыманую за іх, раздавала бед-

*) Польскі гісторык Несецкі кажа, што полацкая біскупская катэдра з царквой і дзяволым манастыром на Верхнім замку заснавана каля 1000 году. Гэта самае паўтарае і другі гісторык Стэбельскі (Zywot SS. panien Eufrosinii i Parascewii), дадаючы, што катэдра Полацкіх біскупаў і царква на Верхнім замку заснаваны Валадзімерам сьв. або Ізяславам. Урэшце, аўтор „Степенной книги“ ў жыцьцёпісе справядлівай Еўфрасіні кн. Полацкай кажа, што ў часы Барыса, роднага

ным. Яшчэ пазьней біскуп падараваў ёй каля Полацка мяйсцовасьць, званую Сяльцо, з тым, каб яна заснавала тут манастыр. Манастыр у Імя Спаса хутка быў уладжаны пад кіравецтвам самой Еўфрасіні. У гэты манастыр паступіла і яе родная сястра Гардзіслава, ў мнішстве Эўдокія, а также— зродная сястра Еўфрасіні Зьвеніслава, ў мнішстве Эўпраксія; пазьней паступілі ў гэты манастыр дзьве пляменіцы Еўфрасіні, з якіх адна была названа Агатай, а другая Эўтыміяй. Еўфрасінія пабудавала ў сваім манастыры мураваную царкву ў імя Спаса, ў якой абапал хораў прыбудавала па аднэй цеснай келятцы, дзе і пасялілася на адзінокае жыцьцё. Аздобіўшы свой Спаскі манастыр і надзяліўшы яго ўсім патрэбным, Еўфрасінія заснавала непадалёк ад яго другі манастыр—мужскі, з мураванай царквой ў імя Пр. Богародзіцы. У гэтай царкве быў пастаўлены абраз Эфэскай Божай Маці, багата аздоблены, які на просьбу полацкай князёўны прыслалі ў Полацак грэцкі імпэратар Мануэль Комнін **) і патрыарх Лука Хрызовэрг. Для абодвых манастыроў Еўфрасінія напісала уставы. Пад канец жыцьця Еўфрасінія з другой сваёй сястрой і братам Давыдам адправілася ў Палестыну. Па дарозе пабывала яна ў Канстантынопалі. Дасьцігшы Ерузаліму, яна дала ў дар храму гроба Хрыстова залатую кадзільніцу. У Ерузаліме Еўфрасінія захварэла і пасьля 24 дзён хваробы памерла 23 мая 1173 году, маючы веку каля 50 гадоў. Еўфрасінію пасьля сьмерці кананізавалі і залічылі ў почат сьвятых праваслаўнай царкві.

КРЫЖ. СЬВ. ЕЎФРАСІНІ КН. ПОЛАЦКАЙ. У Спаскай цэркві ў Полацку захаваўся да нашых часаў крыж, спраўлены Еўфрасініяй. Крыж гэты зроблены з золата і аздоблены дарагімі каменьнямі і 20-цю міньятурнымі з эмаліі абразкамі. На крыжу ёсьць надпіс:

„+ въ лѣ S. N. XSΘ. (1161) покладаеть Офросинья чьсьтныи крстъ. въ манастыри своемь, въ цркви. стого спса. чьстьное дрѣво бесцѣньно есть. акованье его. злото. и серебро. и камѣнье. и жьнчигъ. въ. Р (100) гривнъ. а др.... М гривнъ. да неизнесѣться из манастыря. никогдаже яко ни продати. ни отдати. аще се кто прѣслоушаеть. изнесѣть и от манастыря да не боуди ему помощникъ. чьстныи крстъ ни въ сь вѣкъ ни въ боудщии. и да боудеть проклятъ с(в)тою животворящею троицею. и с(в)тыми отци T. U. NI. семию

дзядзькі Еўрасіні, які, як ведама, памёр у 1128 годзе. Полацкі біскуп Ільля уступіў ёй для манастыра мястэчка Сяльцо, якое прыналежала біскупскаму дому, і перадаючы сказаў: „есть там церьковь всемилостивого Спаса, идеже братія наша лежать, преже нас бывшыя епископи". З гэтага вывад,—што ў Ільлі быў папярэднікам не адзін біскуп Міна, але было іх некалькі, ня лічучы нават Нікіфара, пахаванага ў Кіяве. Тацішчаў і Мітр. Платон кажуць, што Мітрапаліт Нікіфар I, які пасьвяціў Міну Полацкага, сам быў пясьвячовы ў Мітрапаліты з Полацкіх біскупаў.

**) Дом Комніных быў ў сваяцкай сувязі з домам полацкіх князёў: цётка Еўфрасіні была замужам за сынам імпэратара Аляксеям.

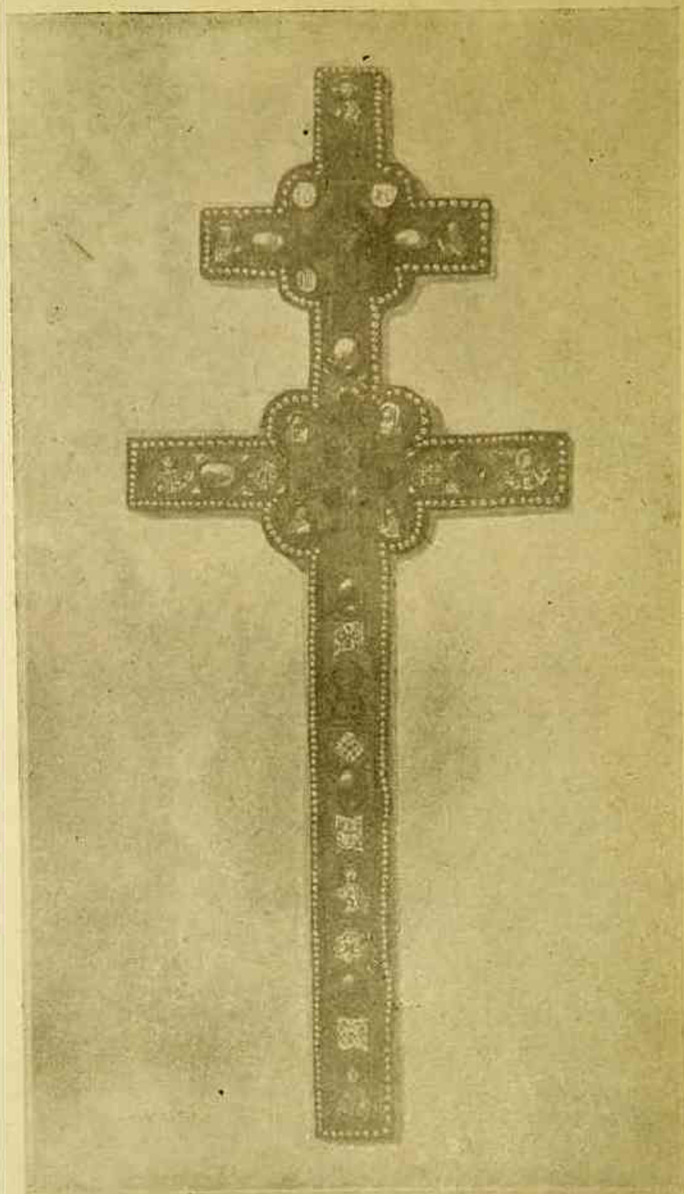

Залаты крыж сьв. Еўфрасіні князеўны Полацкай, які па яе загаду зрабіў полацкі залатар Лазар Богша ў 1161 годзе.

съборъ с(в)тыхъ отць. и боуди емоу часть съ июдою: иже прѣда Хса. кто же дрьзнеть сътвори с.... властелинъ. или князь или пискоупъ. или игумѣнья, или инъ которыи любо члвкъ а буди емоу клятва си. офросинья же раба Хва. стяжавъши крстъ сии. приметь вѣчную жизнь съ всѣ... и с...“

У самым нізе крыжа напісана:

„ + ги помози рабоу своему лазорю нареченомоу богъши съдѣлавшемоу крьстъ сии црькви стаго спаса и офросиньи.“

Гэты шацоўны помнік крыўскай культуры XII ст., зроблены мяйсцовым полацкім майстрам Богшам, па мастацкасьці выконаньня не ўступае найлепшым гэтага роду помнікам Візантыцскім і заходна-эўропэйскім.

СЛОВЫ ЕФРЭМА СІРЫНА. Два рукапісы—адзін XII, а другі XIII ст. знаходзяцца ў бібліатэцы Троіцкай Лаўры, першы—пад № 12, а другі—пад № 7.

Ефрэм Сірын (ураджэнец Сірыі + 372 г.) пакінуў пасьля сябе многа догматычна-полемічных, маральных, аскэтычных і другіх рэлігійных твораў. У іх Ефрэм Сірын выказуе глыбокую веду сьв. Пісьма і вялікую вучонасьць. Акром вучонасьці, Ефрэм Сірын абладае і паэтычнай здольнасьцю: большая часьць яго твораў мае форму песьняў і вершаў. Не выдзяляючыся зьнешняй апрацоўкай, яго вершы маюць многа пачуцьця, пераважна—пачуцьця раскаяньня, мысьляў аб сьмерці і аб загробным судзе.

„Мінае дзень, сьледам за ім ідзе другі, і калі не гадаеш—сьмерць ужо стаіць над галавою тваей... Дзе мудрацы, якія напісалі кнігі і пісаньнямі сваімі напоўнілі сьвет? Дзе тыі каторыі дзівілі сьвет сваім словам і творамі, аваражывалі сваімі думамі?... Дзе тыі, каторыі пышыліся дарагімі шатамі, спачывалі на пурпуровых ложах. Дзе тыі, каторыі здзіўлялі сваей прыгожасьцю? Дзе рукі, якія аздабляліся пэрламі? Дзе тыі, перад загадамі якіі трухлелі і якіі паняволівалі зямлю страхам свае ўлады? Скажы зямлі, і яна пакажа табе, дзе яны; спытай магіл, і яны табе пакажуць, куды яны паложаны. Во, ўсе яны разам ляжаць у зямлі, ўсе абярнуліся ў прысок, і не разрожніш, дзе астанкі багатага і дзе парахно убогага“... „Бачыў я, як лачная магіла пажырае і заўсёды ня сыта; чым больш нябожчыкаў ў яе ўходзіць, тым шырэй разяўляецца яе пашча. Нязлічоныя тысячы ляжаць там і багатых, і бедных, нязлічоныя соймы бачыў я ляжачых там... Ціха ляжаць яны ў дамоўках...“

З твораў Ефрэма Сірына найбольшай папулярнасьцю карыстаўся „Парэнезис“. Гэта зборнік слоў і навук Ефрэма Сірына. З памешчаных тут слоў асабліва многа чытаны былі тыя, якія гаварылі аб сканчэньні сьвету.

„Трэба будзе вялікай натугі для верных, каб устаяць супроць цудаў і знакаў, якія ён (Антыхрыст) здзеіць, калі ў страшных відзежах пакажа сябе падобным Богу, будзе лётаць па паветры, і ўсе бе-

> сы, падобна анелам узьнімуцца перад мучыцелем... Хто ўстаіць супроць яго спакусаў, калі ўбачыць па ўсёй зямлі распашыраны невымоўны смутак, калі ўбачыць, што ўвесь сьвет у трывозе і што кожды бяжыць схавацца ў горах, і адны ўміраюць з голаду, другія таюць як воск, ад смагі? Кожды са сьлязьмі будзе пытацца другога: „Ці ёсьць дзе на зямлі слова Божае? “ І пачуе адповедзь: „нідзе!“ І многія паклоняцца мучыцелю, клічучы: „Ты наш збавіцель!“.

Словы Ефрэма Сірына былі перакладзены ў XI ст.; іх любіў чытаць Аўраамі Смаленскі, а такжа выбражаць адтвараныя імі фантазіі на абразох: „изо всѣхъ любя часто почитати ученія преподобного Ефрема и великого вселенныя учителя Іоанна Златоустого“ (Житіе Авраамія „Правосл. Собесѣдникъ“, 1858, ч. 3., балонка 142).

„ЗЛАТЫЯ ЧЕПИ“—зборник слоў Яна Златавуста. Жыцёпісьменнік Аўраамія Смаленскага ссылаецца на кнігу „Златыя чепи“, якую любіў, між іншымі кнігамі, чытаць Аўраамі Смаленскі. Кніга „Златыя Чепи“ дахавалася толькі ў сьпіску XIV ст. (Бібліатэка Троіцкай Лаўры, № 11), хоць 20 слоў Яна Златавуста, якія дахаваліся ў Супрасльскім рукапісе X—XI ст., становяць ужо часьць зборніка „Златыя Чепи“.

Творы Яна Златавуста (347—407), які атрымаў сваё названьне за надзвычайнае красамоўства, былі ў нас з першых часаў хрысьціянства вельмі распашыраны. Акром красамоўства, гэтаму распашыраньню яго твораў спрыялі надзвычайная яснасьць і прастата яго стылю. Навукі Яна Златавуста прасычаны любоўю да бліжняга: ён прагалошываў любоў да ворагаў і любоў да грэшнікаў, якіх ён умеў пацешаць і асаблівую любоў да бедных і паніжаных. Спачуцьцё Яна да бедных было так вялікае, што раз ён выказаў такую думку: „Бог не так хутка выслухае справядлівых, як бедных“...

„Златыя Чепи“,—гэта навукі на нядзельныя дні тыдняў Вялікага посту, яны паслужылі прототыпам „Златаустнікам“, г. зн. зборнікам казаньняў на Вялікі пост, а пазьней, наагул, ператварыліся ў зборнікі казаньняў.

„БЛАЖ. ИСИДОРА ПИЛУСІЙСКОГО РАЗУМИ“ У пэргамінным зборніку XII ст. Троіцкай Лаўры, пад № 12. Рукапіс пачынаецца словамі:

> „Яко печали съ благодарениемь търпящемъ многы грѣхы расыплють“ балонка 175: „Вѣрую въ единого Бога Отця нерожена и въ единого Сына рожена и въ единъ св. Духъ исходящь“.

„СКАЗАНІЕ О ХРИСТОСѢ И О АНТИХРИСТѢ“. Рукапіс канца XII ст. ў бібліатэцы Чудава манастыра. Перадрукаваны Новоструевым у кнізе „Слово св. Іпполита объ Антихристѣ“. (Масква, 1868 г.).

КАМЕННЫЯ КРЫЖЫ ПОЛАЦКАГА КН. БАРЫСА. Гэткіх камянёў з надпісамі і крыжамі захавалася некалькі ў Дзьвіне. На гэтым рысунку паказаны тры камяні. Першы з іх (што ўверсе рысунка) ляжыць пры

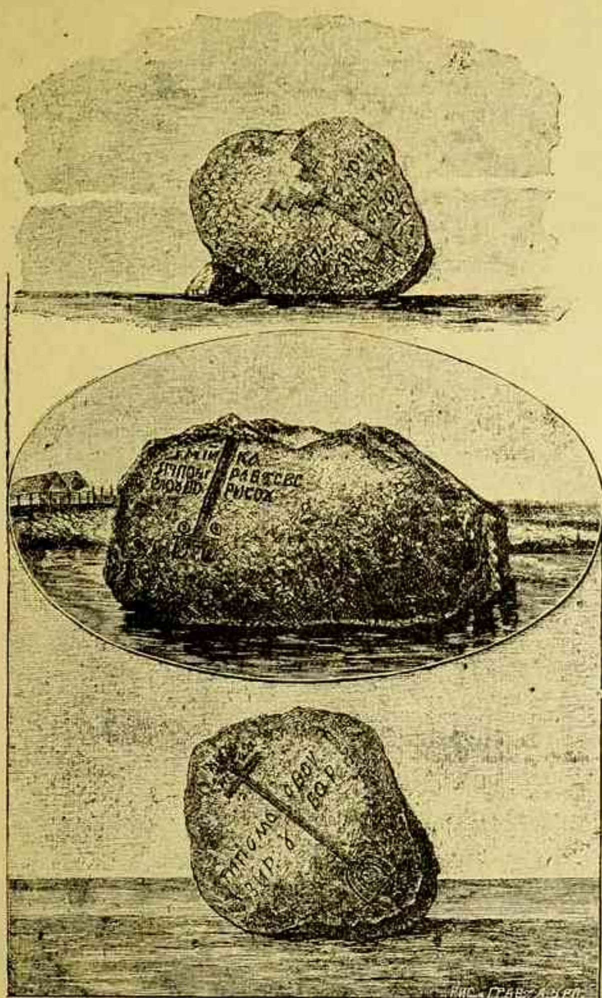

Дзьвінскія камяні кн. Барыса полацкага, жыў каля 1128 г.

самым беразе Дзьвіны пры сутоках яе з Павянужкай. Ў пяросярад камень мае 2 аршыны. На ім высечаны чатырохканечны крыж. Надпісы па бакох трудна вычытаць. Можна разабраць у пачатку: „Госпо“... і канец надпісі „помози“.

Другі камень (паказаны пасярэдзіне рысунка) так сама ляжыць у Дзьвіне, за 5 вёрст ад гор. Дзісны, наўпроць вёсак: з правай стараны Кавалёў, а з левай-Бярозаўкі. Камень у вышыню $2^1/_2$ арш., у даўжыню $5^1/_2$ арш. На гэтым камяні высечаны крыж, а абапал крыжа надпіс:

“Господи помози рабоу соему Борису.“

У 1818 годзе, калі ачышчалі дно Дзьвіны ад камянёў, гэты камень быў пашкоджаны ўзрывам.

Трэцьці камень (паказаны ўнізе рысунка) знаходзіцца ў двох вёрстах ад г. Дзісны, наўсупроць вёскі Балоткі, немаль на сярэдзіне ракі. Ен мае $3^1/_2$ арш. ўвышкі, $5^1/_4$ ўдоужкі і каля 8 сажняў ўнаўкол. На плосмай паверхні яго высечаны шасьціканечны крыж, абапал якога зроблены надпіс:

„Господи помози рабоу своему Борису“.

Чацьверты Барысавы камень знаходзіцца ў Высокім-Гарадцы, б. Сененскага павету. Гэты апошні камень ў 1880 годах быў панішчаны пры такіх варунках. Мяйсцовы праваслаўны сьвятар старэтныя славянскія літары прыняў за лацінскія, і, зразумела, прылажыў рукі каб помнік „польскасьці“ зьнішчыць. На гэтым камяні, акром звычайнай надпісі на барысавых камянях: „Господи помози рабоу своему Борису“, мелася яшчэ і другая зваротка, ад якой асталіся толькі: „многая..... енва.....“

На якую памятку паложаны гэты камяні нет ведама. Некатарыя гісторыкі дагадываліся, што гэта гранічныя камяні, але хутчэй за ўсё паложаны яны на памінаньне памершага. Дагэтуль у нас на кладках і мастох ёсьць звычай выразаць ступні ног. Кожды, хто праходзіць праз такую кладку ці мост, абавязан сказаць па адрэсу тых, што будавалі мост ці кладку: „Памажы Божа“.

Князь Барыс, сын Усеслава, кн. Полацкі, памер у 1128 годзе. Безумоўна, —надпісі гэтыя зроблены па яго загаду, а знача,—не пазьней першай чверці XII ст.

УСТАЎНАЯ ГРАМАТА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ РАСЬЦІСЛАВА МСЬЦІСЛАВІЧА, ДАДЗЕНАЯ СМАЛЕНСКАЙ БІСКУПІІ Ў 1150 ГАДУ (30 ВЕРАСЬНЯ).

У гэтай грамаце Расьціслаў спярша сказаўшы, што ён, з волі бацькі свайго Мсціслава ўстанавіў ў Смаленску біскупію, якой перш не было, надае рожныя прывілеі новаму біскупу і яго саборнай царкве і устанаўляе крыніцы для утрыманьня іх. Гэткіх крыніц паказана пяць. Першая:

> „Се даю,—кажа князь,—св. Богородицѣ и епископу прощенники, съ медомъ и съ кунами и съ вирою и съ продажами, и ненадобѣ ихъ судити никакому же человѣку“.

Пад найменьнем „прощенниковъ“ тут разумеюцца, мабыць, нявольнікі, прошчаныя, або адпушчаныя на волю сваімі валадарамі:登становячы асобную клясу ў грамадзянстве яны аддаваліся цяпер князям пад загад біскупа. Другая крыніца—дзесяціна грашыма:

> „Се даю св. Богородицѣ и епископу десятину отъ всѣхъ даней смоленскихъ, что ся въ нихъ сходить истыхъ кунъ, кромъ продажи, и кромъ вири, и кромъ полюдья“.

Пасьля падробна вылічаецца, сколькі дані йшло князю з рожных мейсц смаленскай зямлі *) і сколькі павінна выдзяляцца бісупку з іх, так што агульна выходзіла для біскупа 308 грывень і 3 нагаты; аб некатарых толькі мяйсцох заўважана: „сколькі з іх дані няведама, але сколькі бы не прыйшло, дзесяціна біскупу“. Трэцяя крыніца — дзесяціна харчамі: князь дае сьв. Багародзіцы і біскупу дзесяціну ад усіх рыб, якія ішлі да яго з рожных мейсц і наагул,—ад усіх падобных даняў, вялікіх і малых, якія прыходзілі для князя і для княгіні са ўсей Смаленскай зямлі. Чацьвёртая крыніца—сёлы і землі і рожныя зямельныя ужыткі: князь надаў біскупу і саборнай царкве два сёлы—Дросенскае і Ясенскае з зямлёй і сяланамі („изгоями“); а ў іншых мяйсцох—толькі зямлю, вазёры з сенажацямі, гароды і з ўласнага двара акрэсьленую меру воску на асьвятляньне царквы. Урэшце, пятая крыніца—царкоўныя суды, за якія плата ішла ўся ў пажытак біскупскі, а часам дзялілася з князям або пасаднікам. Аб'екты гэтых судоў пералічаны ў гэткім парадку: развод, хто водзіць дзьве жоны, няпраўныя жанідзьбы, умыканьне дзеў (пры гэтым заўважана: „што возьме князь,—з біскупам папалам, або што возьме за суд пасаднік,—з біскупам папалам“), атручаньне і душагубства, бойка дзьвёх жон, ўсе праступкі людзей царкоўных і інш. У канцы граматы Расьціслаў упамінае ізноў аб аткрыцьці ім смаленскай біскупіі і кажа, што зрабіў гэту пастанову разам з біскупам сваім Мануілам, што ў суды біскупскія не павінен ніхто з сьвецкіх людзей умешывацца, што ці будуць зьмяншацца ці павялічацца князевы дані,—заўсёды дзесяціна з іх павінна выдзеляцца саборнай царкве, і заклінае каб ніхто і па яго сьмерці не зьмяняў гэтай устаўнай граматы і ніхто не асьмяляўся ў будучым закрыць новаадкрытай ім біскупіі і злучыць яе з Пераяслаўскай, як было перш. Грамату гэту пацьвердзіў сваей прыпіскай і грознымі закляцьцямі і Мануіл, першы біскуп Смаленскі.

Не глядзя на запэўненьні граматы і на мянаваньне біскупа Мануіла сябе першым Смаленскім біскупам, маюцца сьляды, што князь Расьціслаў толькі аднавіў біскупію, заснаваную ў Смаленску ў самых пачатках XI ст. Відаць, біскупія гэта была занянаўшы і нават злучана ў адно з Пераяслаўскай. У

*) У даны кругабег часу Суздальская зямля знаходзілася ў леннай залежнасьці ад Смаленска, што відаць са слоў граматы: „Суждалі залѣская дань, але воротить Гюрги, а что будеть въ ней, изъ того Святой Богородицѣ десятитна“.—Істнаваньне гэткай дані,—кажа акад. Шахматаў: („Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій“ Ж. М. Н. П. ч. CCCXXII, 1899 г. б. 337, а такжа: Бѣляевъ „Какъ образовалось великорусское племя.“ Изв. антроп. отд. общ. любит. естествознанія I. М. 1865),—„як гэта ужо адзначана гісторыкамі, паказуе на залежнасьць Суздаля ад Смаленска і тлумачыцца тым, што перасяленцы ў зямлю Меры ішлі з зямлі Крывічоў“.

Іпаціеўскім сьпіску Пачатнага Летапісу пад 1101 годам чытаем: „въ се же лѣто Володимеръ заложи церьковь у Смоленьсцѣ святоѣ Богородицѣ камяну, епископью“.

Грамата перадрукавана ў „Дополненіяхъ къ Акт. Истор.“ Т. І, № 4. Вышэй пададзеная выпіска ўзята з „Истор. Русск. Церкви“ Макарія СПБ. 1868. Т. III, бб. 240, 241.

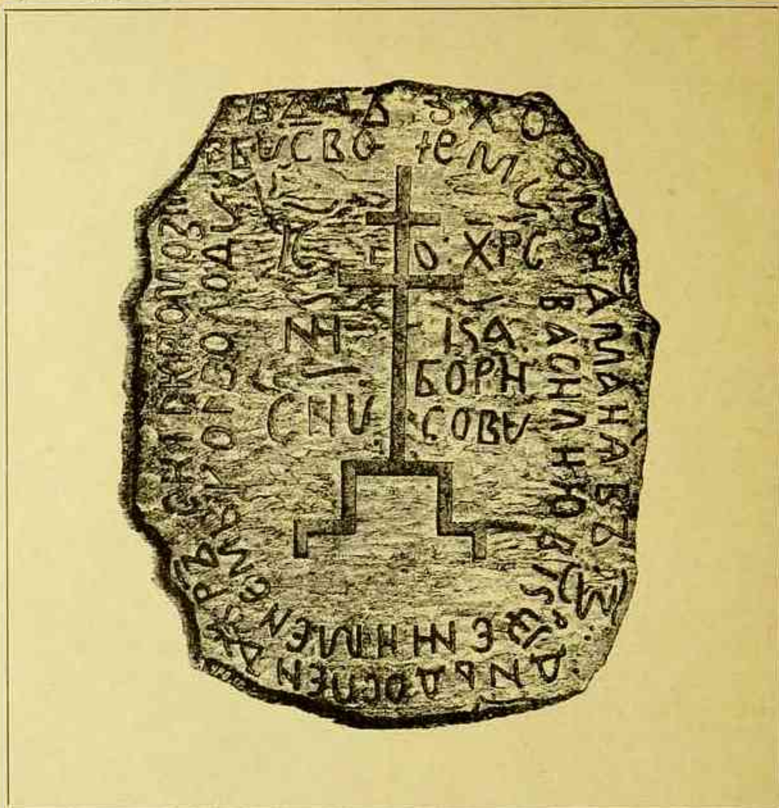

Камень Васіля (Рагвалода) Барысавіча 1171 г.

ЗАПІС КНЯГІНІ ЎДАВЫ ГЛЕБА ВАСІЛЬКАВІЧА МЕНСКАГА КІЯВА-ПЯЧЭРСКАМУ МАНАСТЫРУ, (да 1159 г.). (Срезневскій „Слав.-Русск. Полеогр.“). Князь Менскі Глеб памер у Кіяве, як палоннік кіяўскіх князёў, і быў пахаваны ў Пячэрскім Кіяўскім манастыры; ўдава запісам закупіла модлы за яго душу.

КАМЕННЫ КРЫЖ ПОЛАЦКАГА КН. РАГВАЛОДА 1171 г. Камень гэты ляжыць ў в. Дзятлаўцы, б. Аршанскага павету, пры даро-

зе з Друцка ў Оршу. На гэтым кямяні высечаны, пасярэдзіне, шасьціканечны крыж, абапал крыжа надпіс:

„іс хрс ни-ка сну борисову“ а наўкол крыжа:

„Въ лѣ(то) SХОД (6679—1171) мца мая въ 3 днь доспенъ кръ сиї ги помози рбу своему василию въ крщени именемь рогьволоду.“

Рагвалод-Васілі Барысавіч быў полацкім князям да 1160 году, але пасьля няўдатнага паходу на Менск быў выгнаны з Полацка і пасяліўся ў Друцку. У гэтым часе ім тут і „доспен“ гэты крыж.

ЧАРА КНЯЗЯ ВАЛАДЗІМЕРА ДАВЫДАВІЧА ЧАРНІГАЎСКАГА. Чара сярэбраная, пазалочаная з надпісам:

„а се чара кня володимерова давыдовча кто из нее пь тому на здоровье. а хваля Бога своего осподаря“.

Паўночна-заходная часьць Чарнігаўшчыны і цяпер заселена крывічамі (беларусамі). Праф. Карскі адносіць да этнографічна беларускага абшару 5 паветаў Чарнігаўшчыны: Старадубаўскі, Суражскі, Новазыбкаўскі, Мглінскі і Гараднянскі. У XII ст. граніца гэта ішла шмат далей на поўдзень, займаючы горад Любеч. Пасьля татарскай навалы жыхарства кіяўскіх зямель нахлынула на захад і поўнач. Дзеля гэтага помнікі Чарнігаўшчыны да XIII ст. прыналежаць безумоўна да помнікаў крыўскай культуры. А пасьля Андрусаўскага міру Чарнігаў стаўся мейсцам прыпынку для праваслаўных крыўскіх культурных і рэлігійных працаўнікоў, адкуль яны шырылі свае ўплывы за граніцу Рэчыпаспалітай.

АЎРААМІ СМАЛЕНСКІ (+ 1221 г.). Аўраамі радзіўся ў Смаленску з багатых бацькоў. Быў выхаваны „ў страху божым і научэньні кніжным.“ Па сьмерці бацькоў, ён раздаў ўсю іх маетнасьць царквам, манастырам і ўбогім, адзеўся ў зрэбьбя і хадзіў, як убогі і бажавольны, гэтак апавядае аб Аўраамію яго вучань Ефрэм. Пасьля Аўраамі паступіў у манастыр Прасьв. Багародзіцы, які быў у адлегласьці пяці вёрст ад Смаленска, ў Селішчы. Аўраамі, выпаўняючы рожныя манастырскія паслугі, аддаваўся чытаньню пісьма сьв. Айцоў, асабліва—Яна Златлавуста, Ефрэма Сірына, а такжа жыцьцёпісаў сьвятых: Антоняга Вялікага, Еўфімія, Савы, Тэадоса палэстынскіх і друг. Бачучы пабожнасьць і вучонасьць Аўраамія, ігумен перакагаў яго прыняць сьвятарскі стан і дазволіў яму прыймаць богамольцаў і гаварыць ім казаньні. Гэта было ў дні князя Мсціслава (1197—1215). Але хутка насталі для справядлівага дні напасьцяў. Некатарыя спаміж духавенства, заздросьцячы яго славы і таму, што яго высокая вучонасьць і красамоўства прыцягалі многіх, як мніхаў, так і сьвецкіх з гораду,—пачалі выдумляць на справядліўца рожныя няпраўды і рабіць яму рожныя непрыемнасьці, якія ён перанасіў з найвялікшай пакорай у прадоў-

жаньні 5-ці гадоў, не перастаючы працаваць сілай свайго слова. Урэшце і сам ігумен напоўніўся завісьцю да Аўраамія, забарэніў яму вучыць і нават выдаліў з манастыра. Тады справядлівы перайшоў у горад і пасяліўся ў бедным і малалюдным манастыры сьв. Крыжа. Тут яшчэ больш пачалі зыходзіцца да Аўраамія; манастырская царква заўсёды была поўна богамольцаў, жадаючых чуць яго навукі; многія прыносілі яму свае ахвяры, каторыя ён ужываў на прыаздобленьне царквы і раздзяляў брацьці і ўбогім. Заздрасьць і тут не пакінула справядлівага ў спакою: на Аўраамія паўстала немаль усё гарадзкое духавенства затое, што ён прыцягаў да сябе так многа народу. Аб Аўраамію сталі распускаць чуткі, што ён гэрэтык, чытае „голубіныя кнігі", жыве нячыста, прыкрываючыся зьнешняй сьвятасьцю, і, урэшце, паднялі такую замутню ў народзе, што ўсе жыхары гораду зьвярнуліся да біскупа Ігната і прасілі паддаць суду Аўраамія. Біскуп паслаў па яго сваіх слуг, і ў той час, як слугі ганьбячы валаклі справядліўца па вуліцах, адзін справядлівы мніх, па імю Лукаш Прусін, адбываючы дзевяты час малітвы ў манастыры Арханела Міхайлы, чуў з неба голас, што Аўраамі бязвінна пакутуе. На біскупскім судзе пры бытнасьці самога князя аказалася, што ўсе абвінавачаньні, якія закідаліся Аўраамію, былі няпраўдай.

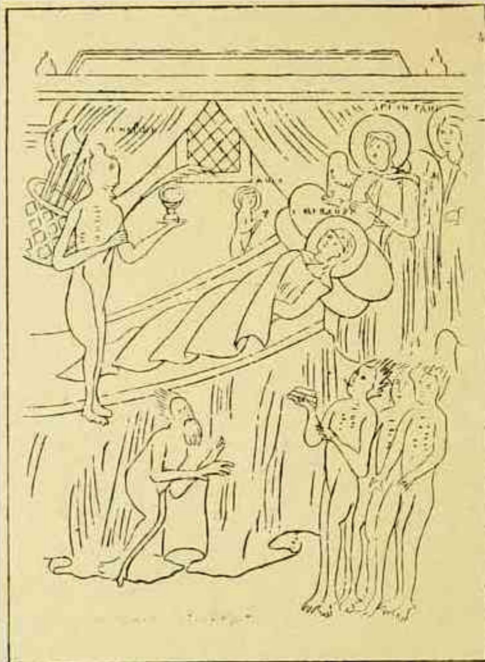

Сьмерць Тэадоры; з іконапісных тэм Аўраамія Смаленскага.

Але, каб супакоіць узбураны народ, біскуп Ігнат загадаў Аўраамію выдаліцца ў Богародзіцкі мананастыр, дзе ён быў пастрыжаны, і забараніў яму адбываць царкоўную службу. За некалькі дзён адзін смаленскі сьвятар, па імю Лазар, які пасьля быў смаленскім біскупам, прыйшоў да Ігната і сказаў, што горад будзе строга пакараны за несправядлівую напасьць на божага чалавека. Страшная посуш, якая сталася ў зямлі смаленскай, апраўдала гэту прапаведню. Дарэмна жыхары маліліся і хадзілі крыжовым ходам наўкол гораду: дождж ня было. Тады біскуп, паклікаўшы да сябе Аўраамія, пазволіў яму рабіць духоўныя адправы, і прасіў у яго дараваньня сабе і ўсяму гораду ды прасіў памаліцца

аб сасланьні дожджу. Справядлівец Божы, пакорна высказаўшы сваю недасканальнасьць, не адмовіўся, аднак, выпаўніць архіпастырскі загад. І перш, чым ён дасьцігнуў свайго манастыра, сільны дождж напаіў засмагшую зямлю. Усе ўбачылі ў гэтым сілу малітвы справядліўца і сьпяшылі выпрасіць у яго дараваньне. А біскуп Ігнат, пабудаваўшы каля гораду новы манастыр у чэсьць палажэньня рызы Прасьв. Багародзіцы, даручыў ігуменства ў ім Аўраамію і ўшанаваў яго сваей прыязьню. Як і перш, пачалі сходзіцца да яго баяры і просты народ, багатыя і убогія, каб слухаць яго навукі. Многа было жадаючых паступіць у яго манастыр, але справядлівы прыймаў з вялікім пераборам і то—пасьля толькі папярэдніх выпрабаў, так што, ў яго лічылася ўсяго 17 чалавек брацьці. Аўраамі перажыў свайго прыяцеля і дабрадзея біскупа Ігната, і пасьля пяцідзесяцілетняга мнішага жыцьця, спакойна апачыў ў Богу.

Як відаць з павыжшага, жыцьцёпіс Аўраамія не дае безпасярэдных дат, але, паводле прыблізнага ліку, Аўраамі жыў у XII і першай чверці XIII ст. Жыцьцёпіс апавядае, што Аўраамі жыў пры біскупе смаленскім Ігнаце і яго наступніку біскупе Лазару, а Лазар быў смаленскім біскупам у першай чверці XIII ст., што відаць з пасланьня сучасьніка яго, Сымона, да Палікарпа („Пам. Росс. Слов.“ XII в., бал. 255). Сам Ігнат упамінаецца ў летапісах пад 1206 г. (Карамз. III. увага 11). Гаворыцца яшчэ ў жыцьцёпісе, што Аўраамі стаўся іераманахам у дні смаленскага князя Мсціслава, а князь Мсціслаў Раманавіч панаваў у Смаленску ад 1197 да 1215 году.

Што ў асобе Аўраамія Смаленскага ўсходняя славяншчына мае аднаго з найвыдатнейшых культурных дзеячоў канца XII ст.,—можна мяркаваць са зьменак аб ім яго жыцьцёпісьменніка Ефрэма і другіх старасьвецкіх пісьменнікаў. Аўраамі Смаленскі быў „хитръ божественнымъ книгамъ и вся вѣдый и проходя“, так што ніхто не важыўся перад ім „от книгъ галаголати“. Сам Аўраамі любіў з вялікай пільнасьцю займацца чытаньнем і перапіскай кніг: „отъ всѣхъ избирая и списая ово свою рукою, ово многими писцы“. Яму была дадзена прасьвяда Божая „не токмо почитати, но и протолковати, яже мнозѣм не свѣдущимъ, и отъ его наказанія разумети всѣм, и слышащимъ къ сему изъ устъ и памятію сказах.“ (Жыцьцё прэп. Аўраамія. Рукапіс Ноўгар. Соф. бібл., XVI, бал. № 322). Аўраамі быў ня толькі письменнікам, але і мастаком малярам.

Акром гэтага, з жыцьцёпісу Аўраамія чэрпаем важную вестку аб тым, што ў яго часы існавалі ўжо ў Смаленску правільна сарганізаваныя школы для дзяцей: калі Аўраамі падрос, бацькі яго „даста и книгам учити“, што ён „не увываше, якоже прочая дѣти, но скорымъ прилежаніемъ извыче, сему же на игры со инѣми не исходяше“.

Аўраамію Смаленскаму прыпісуюць „С л о в о о н е б е с н ы х ъ с и л а х ъ, ч е с о р а д и с о з д а н б ы с т ь ч е л о в ѣ к ъ“. („О словѣ, приписываемомъ Авраамію“.—Изв. Акад. Наукъ VIII, 326; IX, 182—192).

Д в а н а д ц а ц ь с л о ў, я к і я з а х а в а л і с я ў П р а л о г у Н о ў г а р. Соф. б і б л і а т э к і, пісаным не пазьней 1250 году, і ў другім Пралогу тэй-жа бібліатэкі XIII—XIV ст.: пяць слоў на конадні вялікіх сьвят і

сем—на самыя сьвяты. Усе дванадцаць гэтых казаньняў вельмі кароткі і напісаны з асаблівай прастатой: відаць, што яны дапасаваны да паняцьцяў хрысьціянаў, яшчэ нядаўна навернутых, якімі і былі тады нашы прадзеды. Чытаючы гэты навукі, прыходзіш да мысьлі, што ўсе яны ўложаны неякім адным пісьменнікам і паводле аднаго стылю, тым больш, што навукі на перадсьвяточныя дні нават пачынаюцца аднымі і тыміж словамі: „ад есте вѣдуще, братіе, яко въ сій день“... (Ист. Русск. Церк. Митр. Макарія Т. III, 212).

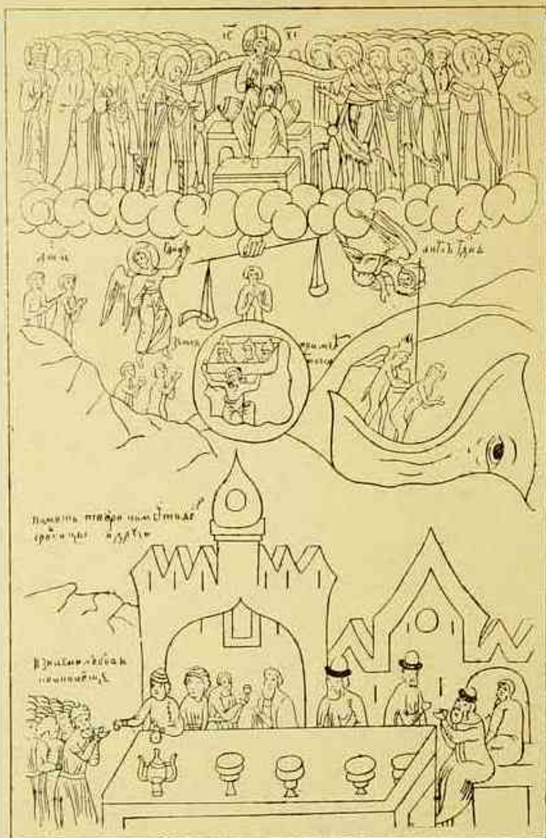

Страшны суд; з іконапісных тэм Аўраамія Смаленскага.

„Слово о мытарствах и страшном судѣ“. Надрукавана ў Калайдовіча ў „Пам. Росс. Словес., XII в.“ і прыпісана Кірылу Тураўскаму („Истор. Русск. Слов.“ Лекціи Шевырева. ч. III, 1858 г., які робіць папраўку да Калайдовіча).

„Сказанія о загробной жизни“ (Рукаісны зборнік бібл. Уварова XVIII ст. № 823). Гэты апошні зборнік дайшоў да нас у вельмі позным сьпіску, але зьяўляецца нязьмерна цікавым помнікам таму, што зложаны з міньятур з кароткімі апавяданьнямі аб выхадзе душы з цела і аб напаветравых мытарствах, сьведчучы нам, што да апошняга часу іконапісныя матывы, якія апрацовываў Аўраамі Смаленскі, карысталіся папулярнасьцю ў прадоўжаньні многіх стагодзьдзяў. (Буслаевъ, „Истор. очерки Рус. Нар. Словес.“ Т. II, 120).

Для прыкладу падаемо паводле Буслаева некалькі артыкулаў з гэтага зборніка:

„Исход душы праведного“. Анел прыходзіць па душу з радасьцю і бярэ з чэсьцю, благаслаўленьне бывае душы тэй, дьявал-жа ўцякае з сорамам ад таго мейсца.

„Исход душы грѣшного“. Тады анел-вартаўнічы душы тэй стаіць засмучаны і плача, дьявал прыйшоўшы радуецца і паказуе сьпіскі вялікіх спраў яе.

„У трэцьці дзень усходзіць душа пакланіцца Хрысту, і дзеля таго творым памяць за памерших.“

„Два дні душа бывае ношана па зямлі дзе хоча, або дамоў, або назад.“

„Трацьціны чынім, бо ў трэцьці дзень чалавек выглядам перамяняецца.“

„Дзевяціны чынім, бо ў той дзень ўсё цела распадзецца, толькі адно сэрца цэлае.“

„Саракавіны чынім, бо ў той дзень і само сэрца гіне і косьці распадаюцца.“

„Пасьля загадае Госпад анелу паказаці душы тэй рожныя райскія прыгожасьці і жылішчы сьвятых. Калі справядлівая душа, то радуецца, а калі грэшная, то вельмі смуціцца, што гэткай шчаснасьці пазбаўлена.“

„ Калі сьвятар адпраўляе паніхіду і моліцца аб атрыманьні тэй душы мейсца сьветлага і мейсца супакойнага, тады анел-вартаўнічы радасна на неба ўсходзіць.“

„І ўзышоўшы на неба, запісуе імя тое ў вечных сялібах.“

„Тады анел Госпадаў сходзіць ў цёмныя мейсцы і зносіць душы тэй сьвятло нябеснае і асьвятляе яе.“

„Калі сьвятар адпраўляе літургію і памінае імя памершага, тады анел Божы стаіць з радасьцю.“

„У Дзевяты дзень па сьмерці ўсходзіць справядлівая душа на неба пакланіцца Хрысту, і анелы сустрачаюць яе на першым небе з радасьцю і пачнуць душу хваліць, мовячы: шчасьлівая ты душа. Бо жыла ты паводле закону Божага, і цяпер прыходзіш у вечны пакой. І радасна душа тая.“

„Также ўсходзіць і грэшная душа на неба пакланіцца Хрысту. Сустрачаюць яе анелы з плачам, мовячы: О многагрэшная душа і праклятая! жыла ты на зямлі не па закону Божаму, цяпер-жа ідзеш на вечныя мукі. І смутная бывае душа тая.“

„У саракавы дзень душа грэшная ўсходзіць на пакланеньне Хрысту, і гнеў Божы прыходзіць на душу тую, і шасьцікрылатыя хэрубімы закрываюць аблічча Божае, і рызамі аўтар Божы, ня хочучы паказаць славы аблічча Госпадавага. І выганяна бывае душа тая агністым мячом.“

Да кождага артыкулу маецца тагож зьместу рысунак-мініятура, адтвараючая ў наіўных абразох гэту хрысьціянскую паэму аб блуканьні душы па выхадзе яе з цела.

У расійскай літэратуры многа разоў было гаворана аб мастацка-малярскіх здольнасьцях Аўраамія Смаленскага. Тэмы, якія выбіраў гэты сьвяты муж для сваіх іконапісных твораў, былі самымі папулярнымі ў сярэднавеччы і ў нас і на Захадзе: гэта страшны суд і загробнае жыцьцё памершых, або на-

паветраныя мытарствы душ. Тая і другая тэма вельмі падробна вылажаны ў жыцьцёпісе Васілія Новага, які (жыцьцёпіс) з першых дзён хрысьціянства быў распашыраны між нашымі продкамі і меў уплыў на нашага смаленскага іконапісца.

У апавяданьні аб „Мытарствах“ (г. зн., граніцах, дзе бяруць мыта) выводзіцца пабожная жанчына Тэадора, якая дасьцігшы глыбокай старасьці, памёрла. Аўтор яе вельмі паважаў і пасьля яе сьмерці мучыўся пытаньнем, што сталася з душой Тэадоры. Раз у ночы Грыгораму паказалася відзежа. Нейкі маладзён павёў Грыгора ў жытлө Тэадоры, і Тэадора сама расказала Грыгораму, як яна перайшла сьмяротную муку і як абмінула напаветраных напасьнікаў, г. зн.,—бесаў. Вось яе апавяданьне:

> Як я магу павядаць табе ўсё тое і як выабразіць ў розуме сваім? Са страху і дрыжаньня шмат што забылася: бачыла я відовішчы, якіх перш ніколі ня відзела, чула я словы, якіх да туль ніколі не чувала. Як разкажу я табе аб муках цялесных, аб вялікай бядзе і нудзе, якую церпяць уміраючыя? Ведай жа: хто нагі уходзіць у страшны агонь і згарае, памалу палены распадаецца; гэткая і боль сьмяротная, і люта разлучэньне душы з целам. Калі прыблізілася я да канца жыцьця,—ўбачыла, як прыступіла да майго ложа многа зьверападобных эфіопаў. Страшна глядзелі яны на мяне сваімі касавурымі і крывавымі вачыма; абліччы іх былі выкрыўлены, а самі чорныя, горш смалы. І трымалі яны аграмадныя зьвіткі сьпісаныя і адвівалі іх, усяк пужаючы мяне. Калі была я ў гэткім неапісаным помірсе і ніадкуль не спадзявалася сабе ратунку, раптам станулі перада мной двоя прыгожых маладзікоў, у залатых вопратках, з белымі, як сьнег, валасамі. Я невымоўна ўсьцешылася, і адзін з гэтых сьветлых маладзікоў, грозна зьвярнуўшыся да тых амярочных праклятых, сказаў ім, каб яны адступіліся, таму што нябудзе тут ім здабычы. Але яны, бязстыднікі, сталі вылічаць ўсе мае грахі з першых дзён моладасьці і да сьмерці і многа мяне зьневажалі і напасьць чынілі. Пасьля прыйшла сама сьмерць, сьмерць як леў рыкаючы, помірсна-страшная, але чалавечай будовы. І насіла яна на сабе ўсякае знадабьбе—і мячы, і нажы, пілы, сярпы, стрэлы і іншыя многія няведамыя прылады, якімі яна мучыць. Убачыўшы гэтае страшнае відовішча, спамерсла душа мая, а маладзён сказаў сьмерці: „Што марудзіш? Развяжы зьвязі!“ Тады сьмерць падышла да мяне і ўзяўшы малы аскордзец, стала адсякаць мне ногі, пасьля рукі, а іншай прыладай другія мае цялесныя суставы, а іншай іншыя, і так разарвала ўсе зьвязі і чэлясы цела майго і двадцаць пазнокцяў маіх раздзерла. І амярцьвела ўсё цела маё, і ня мела я ўжо ні рук, ні ног і не магла рухацца. Пасьля, узяўшы сякеру, адцяла мне галаву. Пасьля сьмерць наліла нечага ў кубак і дала мне піць. О, сын мой Грыгоры! Як горкі быў той кубак! Так горкі, што ў той-жа момант вырвалася душа мая і скочыла з цела, як птушка з рук лаўца. Тады тыя двоя прыгожых маладзікоў прынялі мяне вопраткамі на свае рукі. І зірнула я назад і ўбачыла цела маё, якое ляжала бяздушна і непарушна і бязпочаўна; бытцам хто, скінуўшы з сябе вопратку, рынуў яе і стаіць, узіраючыся.

Пасьля гэтага павялі маладзікі душу Тэадоры па мытарствах. Першае мытарства абмовы і другое насьмешкі былі шчасьліва пройдзены. Трэйцяе

мытарства зайздрасьці також мінулі. У пятым пробавалі Тэадору ў гневе і лютасьці. У шостым — гордасьці — нічога не знайшлі, бо Тэадора была убогай рабыняй. Сёмае — пустаслоўя. Урэшце, апошняе, — двадцаць другое, — і душа Тэадоры, мінуўшы гэта, трапіла ў краіну шчасьця і радасьці.

У гэтым самым стылю апавяданьне аб страшным судзе.

СЛОВА АБ ПАЛКУ ІГАРА. Повесьць гэта знойдзена была ў канцы XVIII стагодзьдзя ў рукапісным зборніку другой палавіны XVI ст. У часе пажару Масквы ў 1812 годзе, зборнік са „Словам аб палку Ігара“ згарэў. З таго часу другога старога сьпіску „Слова“ ня знойдзена, і да нашых часаў дайшло яно толькі ў одпісе, зробленым для царыцы Кацярыны і ў першадруку, выданым з арыгіналу ў 1800 годзе.

„Слова аб палку Ігара“, гэта знача — повесьць аб паходзе князя Ігара на Полаўцаў. Паводле маючыхся ў ім данных, было напісана ў 1187 годзе. Ці вышэй пададзены агаловак быў паложаны самім аўтарам, ці прыпісаны пазьнейшымі перапісчыкамі, — нет ведама. У тэксце аўтор называе гэты свой твор повесьцю і песьняй ды зраўнівае яго з былінамі ранейшых часаў.

Паводле свайго зьместу і формы, гэта ёсьць героічная паэма, пісаная прыпадковымі рымамі.

Апавядаецца ў гэтай паэме аб няўдатным паходзе аднаго з рускіх (варажскіх) князёў на Полаўцаў і аб уцёку яго з палавецкага палону. Полаўцы — качавы народ, які меў свае качоўі ў палёх (стэпах) паміж Донам і Дняпром. Зьявіліся яны ў палавіне XI ст., выціснуўшы спярша качаваўшых там Печанегаў, і, ў свой чарод, самі былі вынішчаны татарскай навалай. Як тагочасныя рускія, так і палавецкія князі і іх дружыны галоўнай крыніцай свайго дабрабыту лічылі грабежніцкія напады на суседзяў. Дзеля гэтага Полаўцы часта нападалі на славянскія землі, ў якіх панавалі русы (варагі), і, наадварот, Русы нападалі на Полаўцаў. Адзін з падобных нападаў Русаў на Полаўцаў і паслужыў тэмай аўтору „Слова.“ Кіяўскі князь Сьвятаслаў Ўсеваладавіч, з роду чарнігаўскіх князёў, у 1183 і ў 1184 годах зрабіў два ўдатныя напады на Полаўцаў. Зайздросьцячы яму здабычы і славы, адзін з тыхжа чарнігаўскіх князёў, князь Ноўгарад-Северскі, Ігар Сьвятаславіч, паставіў разбагацець на палавецкіх здабычах, і, ціхачом ад другіх рускіх князёў, у 1185 годзе выступіў са сваімі сваякамі ў паход. Першая стычка з Полаўцамі была вельмі ўдатнай: „узорачамі палавецкімі і кажухамі гацілі гаці праз балоты“. І каб Русы з гэтай дабычай уцяклі, ўсё было-бы добра, вярнуліся-бы дамоў са славай і здабычай, але яны асталіся на полі пабеды начаваць. За ноч Полаўцы змоцніліся, сабралі больш людзей дый акружылі ў стэпах Русаў. Гэты апошнія пастанавілі адступаць з боем і першы дзень дружына Ігарава білася добра, але на другі дзень пусьцілася наўцёкі. Ігар хацеў іх стрымаць, але адбіўся ў старану і быў злоўлены Полаўцамі разам з іншымі трымя князямі. Дружыны іх былі часьцю перабіты, часьцю трапілі ў палон. З усей дружыны здолела ўцячы з поля бітвы ўсяго толькі каля 30 чалавек. Пасьля гэтай перамогі Полаўцы зрабілі адначасова два напады на славянскія землі: на парэчча ракі

Сойма ў Чарнігаўшчыне і на Пераяслаўль-Чарнігаўскі. Тым часам Ігар, пры дапамозе аднаго полаўца, уцёк з палону і вярнуўся ў свой Ноўгарад.

Аб „Слове“ маецца аграмадная літэратура ва ўсіх славянскіх мовах і побач з гэтым многа рожнаякіх на яго поглядаў. Адны хочуць у ім бачыць народны твор і тэндэнцыйна падтасовуюць не саўсім пэўныя народныя звароткі песьняў ды шукаюць аналёгіі ў адрыўках летапісаў. Другія дабачаюць у ім праяву націянальнага генія, разумеецца-ж—сваей нацыі. Урэшце, стараюцца гэты твор прысвоіць сабе ня толькі Расійцы, але нават Палякі і Чэхі. Падставу да гэтага дае архаічная мова помніка.

Адкінуўшы ўсякія мяркацыі, навеяныя фальшыва-патрыётычнымі пабудкамі, трэба прызнаць, што „Слова аб палку Ігара“, не зьяўляецца творам народным. Гэта ёсьць тыповая песьня князёўскага трубадура ў пахвалу князю. Абычаям тых часаў князі Варагі, што панавалі над славянскімі землямі, трымалі пры сабе трубадураў, якія павінны былі чыны іх апяваць. Гэткі трубадур ішоў разам з князям на вайну, прыглядаўся да ўсяго і сьпісываў пасьля вершам пахвалу свайму князю. У XI—XII ст. на захадзе, як і ў нас, пісьменнасьць была немаль выключна духоўная, і, там і ў нас, адзінай сьвецкай пісьменнасьцю былі песьні, выслаўляючыя чыннасьці рыцараў. Князі-Русы былі патомкамі Норманаў і яны ў сваіх паступках стараліся ва ўсім патвараць заходна-эўропэйскаму рыцарству. А як на захадзе рыцар не бываў без пяўца дык і нашы князі такжа трымалі ў сябе пяўцоў. Сьляды істнаваньня трубадурнай паэзіі знаходзім у старасьвецкіх помніках пісьменнасьці. У Валынскім летапісу пад 1201 г. аўтор праўдападобна мае на ўвазе падобную песьню аб Валадзімеры Манамаху. Даніла Заточнік падае словы з падобнай песьні аб Сьвятаславе, калі кажа: „Сьвятаслаў князь (сын) Ігараў, ідучы на цара з малаю дружынаю мовіў“... Калі у 1251 г. Даніла Раманавіч Галіцкі з братам Васількам вярнуліся з перамогай з ятвяжскага паходу, то: „пѣснь славну пояху има“ і г. д.

Гэта трубадурская паэзія ў славянскай пераробцы дала аснову былінам, якія перайшлі ў народ і сталіся аб'ектам пераробак і дапаўненьняў. Аўтор Слова а палку Ігара, акром сучасных яму князёў, упамінае ў сваей повесьці яшчэ ранейшых: Мсціслава (+ 1033), Яраслава (+ 1054), Сьвятаслава (+ 1076), Рамана (+ 1079), Ўсеслава (+ 1101), Алега (+ 1115), пры гэтым, гаворачы аб гэных ранейшых князёх, у некалькі мяйсцох сваей паэмы ссылаецца на Баяна, ранейшага за яго пяўца.

Гэткім чынам у „Слове аб п. І.“ мы маем зьлітак дзьвёх паэм: старэйшай—канца XI ст., і навейшый—XII ст., аўторам якой зьяўляецца невядомы па імю трубадур. Для нас найбольшую цікавасьць становіць часьць, у якой упамінаюцца крыўскія князі: Усяслаў Полацкі, Ізяслаў сын Васількаў, Брачыслаў і Усевалад, ўнукі полацкага Ўсеслава, а такжа—гарады: Полацк, Менск, Горадня. Гэтыя зьменкі абыймаюць 6 абзацаў, якія тут і падаемо:

1. „Тогда пры Олзѣ, Гориславличи *) сѣяшется и растяшать усобицами; погибашеть жизнь Дажль-Божа внука, въ княжихъ крамолахъ

*) Рагнеду празывалі Горыславай, а яе патомства, полацкіх князёў—Горыславічамі.

вѣци человѣкомь скратишась. Тогда по Руской земли рѣтко ратаевѣ кикахуть; нъ часто врани граяхуть, трупія себѣ дѣляче; а галици свою рѣчь говоряхуть, хотять полетѣти на уедіе".

2. „На немизѣ снопы стелють головами, молотять чепи харалужными, на тоцѣ животъ кладуть, вѣють душу отъ тѣла. На Немизѣ кровави брезѣ не бологомъ бяхуть посѣяни, посѣяни костьми рускихъ сыновъ.

3. Всеславъ князь людемъ судяше, княземъ грады рядяше, а самъ въ ночь влъкомъ рыскаше: изъ Кыева дорыскаше, до куръ, Тьмутороканя; великому Хърсови вълкомь путь прерыскаше. Тому въ Полотьстѣ позвониша заутреннюю рано у святыя Софеи, а онъ въ Кыевѣ звонъ слышаше. Аще и вѣща душа въ друзѣ тѣлѣ, нъ часто бѣды страдаше. Тому вѣщій Боянъ и пьрвое припѣвъку смысленый рече: ни хытру, ни горазду, ни птичю горазду суда божія не минути".

4. „На седьмомъ вѣцѣ Трояни връже Всеслав жребій о дѣвицю себѣ любу".

5. Усеслаў „скочи къ граду Кыеву, и дотчеся стружіемъ злата стола Кіевскаго".

Але цяпер ў часы нашага пяўца, пры Усеслававых унуках:

6. „Двина болотомь течеть онымъ грозным Полочаномъ под кликомь поганых. Единъ же Изяславъ сынъ Васильковъ, позвони своими острыми мечи о шеломы литовьскыя, притрепа славу дѣду своему Вьсеславу, а самъ подъ чьрлеными щиты на кровавѣ травѣ притрепанъ литовьскыми мечи... И рекъ... „Дружину твою княже, пътичи крилы пріодѣша, а звѣри кровь полизаша". Не бысть ту брата Брячислава, ни другого Вьсеволода: единъ же изрони женьчюжьну душю изъ храбра тѣла, чресъ злато ожереліе. Уныли голосы пониче веселіе, трубы трубять городеньскыя. Ярославе и вьси внуци Вьсеславли! уже понизитѣ стягы своя, вонъзише своя мечи вережены; уже бо выскочисте изъ дѣдьней славы. Вы бо своими крамолами начасте наводити поганыя на землю руськую, на жизьнь Вьсеславлю...

Гэтыя шэсьць абзацаў абыймаюць два перыёды крыўскай гісторыі: часы князя Усеслава (XI ст.) і часы яго ўнукаў (XII ст.). Перамены значныя; гэты ўпадак аўтор прыпісуе віне самых-жа полацкіх князёў, што не хацелі яднацца з Русамі, і, бароначы незалежнасьці, бытцам сталіся прычынай няўпынных і зацятых войнаў.

З усіх княжых іменаў XI ст. найбольш увагі ў „Слове" дадзена князю Усеславу Полацкаму, але гэта зьяўляецца перасьпевам слоў ранейшага Баяна, які жыў за часоў тых слаўных князёў і памятаў першыя часы усобіц: „помняшеть бо рѣчь първых временъ усобицѣ". Гэтак сама ўсе мітычныя намёкі „Слова" напэўна адносяцца „къ старымъ словесамъ", прадстаўнікам якіх для пазьнейшага аўтора быў Баян са сваімі замышленьнямі. Новы пявец называе Баяна салаўём старых часаў, які зьвівае славу абапал бягучага часу, ўзлятаючы пад аблокі, пераскаківаючы па мысьленаму дрэву ад старых мітычных часаў да часу бягучага. Абразамі і слоўнікам, а галоўна—мэтафарамі Баяна, пяўца полацкага князя Усеслава,—карыстаецца аўтор новай повесьці, апяваючы няўдалы паход князя Ігара. Але і гэтаму пяўцу князя Ігара, які жыў у

часы Усеслававых ўнукаў, добра ведамы справы на крыўскіх землях, як Полацкіх, так Горадзенскіх і Чарнігаўскіх. І дзеля гэтага саўсім слушна кажа Безсонов („Бѣлорусскія пѣсни". Москва, 1871, б. XIX): „ťварэц Слова аб Палку Ігара, ураджэнец, выхадзец або нават жыхар Беларускага краю". Бо толькі выхадзец або жыхар краю мог так горача апяваць мясцовых герояў, хоцьбы і на былінах старых часаў, і так добра быць пасьвячоным у мясцовыя падзеі і інтэрасы.

Гэткім чынам „Слова аб Палку Ігара", будучы помнікам не народнай, а дружыннай паэзіі, дзякуючы яго паўстаньню на нашай тэрыторыі і апяваньню ў ім падзей з нашай гісторыі, павінна быць залічана да помнікаў крыўскай пісьменнасьці.

МЭДАЛІ—ЗЬМЕЯВІКІ. Увесь сьветагляд Крывічоў да прыняцьця хрысьціянства быў не хрысьціянскі, а паганскі; але гэты сьветагляд быў народны. Хрысьціянскі-ж сьветагляд быў наадварот не народны (калі і былі ў ім рысы нацiянальныя, то прыналежалі яны чужой народнасьці, перш за ўсё—грэка-візантыцкай і тым, каторыя уссалі ў сябе гэтае грэка-візантыцтва). Гэткім чынам, з прыняцьцем хрысьціянства пачаўся ў нас выпрацовывацца новы, хрысьціянскі сьветагляд на падвойнай аснове: на стараветна-народнай і

Мэдаль-зьмеявік XII ст., з Менскага Палесься.

хрысьціянскай. Зрэшта ў першыя часы да хрысьціянства належала толькі горстка гарадзкога жыхарства, шырокія масы толькі за некалькі сот гадоў маглі пранікнуцца хрысьціянствам і то—галоўным чынам зьнешнімі яго формамі, ўліваючы ў гэты зьнешнія формы паганскі зьмест. Хрысьціянскія сьвяты прыймаліся гэтай шырокай масай па аналёгіі з паганскімі сьвятамі, хранолёгічна блізкімі з першымі. На хрысьціянскіх сьвятых пераносіліся рысы паганскіх багоў: гэтак на прарока Ільлю, дзень якога сьвяткуецца 20 ліпня, перанесены былі рысы Пяруна, бога грому; на сьв. Юрья (23 красавіка),—рысы Ярылы; на сьв. Власія—рысы бога Велеса і г. д.

Паганства ў асобе валхвоў, чараўнікоў, варажбітаў доўга змагалася за сваё існаваньне, аб гэтым сьведчаць адрыўкі летапісаў. Але ў паганства было што раз менш кіраўнікоў, і яно павінна было адступаць перад граматным хрысьціянскім духавенствам. Адступаючы, паганства мяшалася з хрысьціянствам. Прапаведнікі-грэкі, а пасьля і духавенства мясцовага паходжаньня на працягу некалькіх першых стагодзьдзяў грамяць „христіан двоевѣрно живущих", асуджаюць тых, хто мае па дзьве жаны; гоняць за тое, што жон бяруць з танцамі, музыкай („плясаніем и гудѣніем") і покляскамі; абураюцца тым, што складаюць жэртвы балотам, калодзязям і бесам (г. зн.—паганскім багом). Але гэтыя пропаведзі былі бязсільны: паганскі сьветагляд быў у цеснай сувязі з жыцьцёвым укладам народных гушчаў.

Мэдалі-зьмеявікі паходзяць з кругабегу часу „двоеверства", калі і хрысьціянства прыймалі і паганскіх багоў не выракаліся. Гэткія „зьмеявікі" найбольш знаходзяць на Палесьсі. На аднэй старане такога „двоевернага" мэдалю бывае зазвычай выбражэньне фігуры (ці фігур) сьвятога (або сьвятых), а на другой старане—мітычнага зьмея і зазвычай надпіс з жаданьнем шчасьця таму, хто яго носіць. Пададзены тут на рысунку бронзавы мэдальзьмеявік, знаходзіцца ў Беларускім музэі імені Івана Луцкевіча, ў Вільні. Знойдзены ён у Менскім Палесьсі і адносіцца да XII ст.

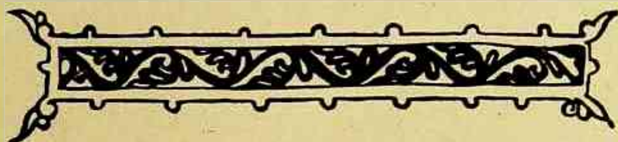

Канцоўка з крыўскіх рукапісаў XV—XVI ст.

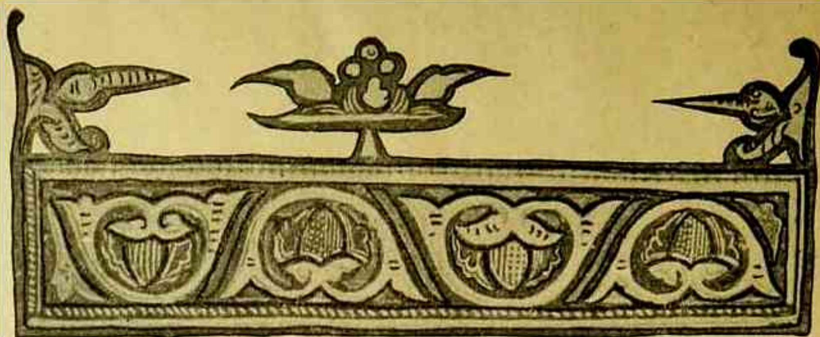

Застаўка з рукапіснага Евангельля, знойдзенага ў Мікалаеве (каля Дзісны).

XIII Стагодзьдзе.

ЖЫЦЬЦЁПІС СЬВ. МЭРКУРЫЯ СМАЛЕНСКАГА. Жыцьцёпіс гэты пісаны ў Смаленску, ў XIII ст., аднак да нашых часаў дайшоў толькі ў пазьнейшых сьпісках. Адзін з такіх пазьнейшых сьпіскаў знаходзіцца ў рукапісе Сынадальнай бібліатэкі № 908; акром гэтага гл.: „Патерикъ Печерскій“ бал. 177; „Мѣсяцесловъ Кіевскій“ і „Четьи Минеи“, октября 14; „Степенная книга“, I, 235. Буслаевъ „Смоленская легенда о св. Меркуріи и Ростовская о Петрѣ царевичѣ Ордынскомъ“ („Древне-русская литература и искуство“ СПБ. 1861), з Буслаева ўзяты і ніжэйпададзены нарыс аб сьв. Мэркурым.

Смаленская легенда аб сьв. Мэркурым належыць да найцікавейшых і найвыдатнейшых твораў стара-крыўскай літэратуры. Гэта легенда злучае ў адно поэтычнае цэлае найстарадаўнейшыя пагудкі народнага эпосу з характэрыстыкай моральнага і рэлігійнага крыўскага жыцьця да XIII ст. Твор гэты прыналежыць як пісанай літэратуры, так і народнай паэзіі і хоць захаваўся на пісьме, але ва ўсей поўнасьці выяўляе сваё першапачатнае чыста народнае паходжаньне.

Смаленская легенда дайшла да нас у некалькіх розных рэдакціях: 1) народнай, якая істотна рожніца большай свабодай фантазіі; 2) лірычнай, у царкоўных кантах і вершах, якія служаць пераходам да кніжнай пераробкі і 3) літэратурнай, якая увайшла ў Макар'еўскія „Четьи-Минеи“ і, ўрэшце, 4) самая кароткая, мабыць народнага паходжаньня, але запісаная ўжо ў пазьнейшую эпоху ў „Книгѣ глаголемой о россійскіх святых“.

Трэба адзначыць, што і народная рэдакція, якая запісана кніжнікам, мае ў сабе літэратурную сказу, і, наадварот, літэратурная рэдакція, якая зложана на грунце вустных пераказаў, мае ў сабе цікаўныя рысы да гісторыі народных пагудак. Мы адрожнюем тут народную рэдакцію ад літэратурнай паводле удзелу, ў тэй і другой, элемэнтаў народных.

Народная рэдакція, па Сынадальнаму „Цвѣтнику“ Жюлёва 1665 г. (№ 908, карта 218 і далейшыя), мае такі зьмест:

„У горадзе Смаленску жыў нехта малады чалавек—Мэркуры; быў ён богабойны і ў загадах Божых павучаўся дзень і ноч, расквітаў прыкладным жыцьцём, пастом і малітвай, і сьвяціў, як гвязда богаяўная, пасярод усяго сьвету. Быў кволы душой і сьлёзны, часта прыходзіў да крыжа госпадавага маліцца за грамаду (мір), завомы Пятроўскага Ста. А ў той час злыдны цар Батый палоніў рускую зямлю і марыў хрысьціянаў, праліваючы бязвінную кроў, як сільную ваду. І прыйшоў той цар з вялікім войскам на богазбаўчы горад Смаленск, і стануў ад яго на 30 попрышч; многа сьвятых цэркваў папаліў, і хрысьціянаў пабіў, і цьвёрда азброіўся на той горад. Людзі-ж былі ў вялікім смутку, бязвыходна прабывалі ў саборнай царкве Прачыстай Богародзіцы і ўмільна галасілі з вялікам плачам і з многімі сьлязамі да Усемагутнага Бога і да Прасьвятой Богамаці і да ўсіх сьвятых, аб захаваньні гораду таго ад усякага зла".

„І была відзежа гараджанам. Недалёка ад гораду за Дняпро-ракой, у Пячэрскім манастыры, праслаўна явілася Прачыстая Богародзіца панамару і сказала: „О, чалавеча Божы! ідзі да таго крыжа, дзе моліцца выбранец мой Мэркуры, і скажы яму: кліча цябе Божая Маці!" Панамар пайшоў; знайшоў яго молючыся каля крыжа, і назваў па імю: „Мэркуры!"—А той адказаў: „Што табе, гаспадзіне мой?"—І сказаў яму панамар: „Ідзі борзда, браце! цябе кліча Божая Маці ў Пячэрскую царкву!" І пашоў богамудры Мэркуры ў сьвятую царкву, і ўбачыў там Прачыстую Богародзіцу на залатым пасадзе з Хрыстом у абоймах сваіх, акружаную анельскім войскам. І паў ён да ног яе з вялікай пакорай і страхам. Божая Маці падняла яго з зямлі і сказала яму: „Мэркуры, выбраньча мой! Пасылаю цябе! ідзі пасьпешна, ўчыні помсту крыві хрысьціянскай; ідзі, упакор злыднага цара Батыя і ўсё войска яго! Пасьля прыдзе да цябе чалавек, прыгожага аблічча: аддай яму ў рукі ўсю зброю сваю, і ён адсячэ табе галаву; ты-ж вазьмі яе ў руку сваю і ідзі ў свой горад; там прымеш сьмерць, і палажана будзе цела тваё ў маей царкве". Мэркуры вельмі ўстужыў аб тым і заплакаўшы мовіў: „О Прачыстая Богародзіца, Маці Хрыста Бога нашага! Як-жа я, грэшны і худы, непатрэбны раб твой, магу быць сільны на гэткі чын! Хіба-ж недастала Табе нябесных сіл, о Валадарыца, перамагчы злыднага цара?" Пасьля ўзяў ён ад яе благаслаўленьне, і ўвесь узброены быў і адпушчаны, і, пакланіўшыся да зямлі, выйшаў з царквы. І знайшоў там прахаробрага каня; сеў на яго і выехаў з гораду. Дасьцігшы палкоў злыднага цара, божай помаччу і Прасьвятой Богародзіцы, пабіваў ён ворагаў, забіраючы палонных хрысьціянаў і адпушчаючы іх у свой горад; і насіўся ён па палкох, як арол лётае па паветры. Злыдны-ж цар, бачучы перамогу над людзьмі сваімі, агорнуты быў страхам і жудасьцю, і хутка ўцёк ад гораду таго без пажытку, з малой дружынай. І ўцёк ён у Угры, і там быў забіты царом Сьцяпанам".

„Тады зьявіўся Мэркурыю прыгожы ваяр. Мэркуры пакланіўся яму і аддаў ўсю сваю зброю; пасьля нахіліў сваю галаву і быў сьцяты. І, благаслаўлены, ўзяўшы галаву сваю ў адну руку, а другой вядучы каня пад уздцы, прышоў у свой горад абезгалоўлены. Людзі-ж, гледзячы на яго, дзівіліся Божаму устраеньню. І так дайшоў ён да Малогінскіх варот. Нейкая дзеўка, выйшоўшы па ваду, убачыла, як сьвяты ідзе без галавы і пачала яго непрыстойна лаяць. Ен-жа ў тых варотах лёг і чэсна аддаў душу сваю Госпаду, і конь яго зьнік з вачэй".

„І прышоў архібіскуп таго гораду з крыжамі і з множствам народу, каб узяць чэснае цела сьвятога. І ня даўся ім сьвяты. Вялікі плач быў тады ў людзёх і прычытаньне, што не схацеў сьвяты падняцца; архібіскуп-жа быў вельмі зьдзіўлены, молючыся аб тым Госпаду. І быў да яго голас, мовячы: „О, слуга Госпаду! не смуціся гэтым! Хто паслаў яго на перамогу, той і пахавае“. І тры дні ляжаў сьвяты не пахаваны. Архібіскуп усю ноч бяз сну прабываў, молючыся Богу, каб выявіў яму гэту тайну. І гледзячы ў аконца сваё, проста да саборнай царквы бачыць ён: ясна, ў вялікай сьветласьці, як у сонечнай зарэ, вышла з царквы Прачыстая Богародзіца з Арханеламі Госпадавымі, з Міхайлам і Гаўрыелям, і, дайшоўшы да таго мейсца, дзе ляжала цела сьвятога, ўзяла яго Прачыстая Богародзіца ў палу сваю, і прынясла ў сваю саборную царкву, і палажыла на яго мейсца, дзе дагэтуль, бачаны ўсімі, творыць цуды ў славу Хрысту Богу нашаму, вохнучы як кіпарыс. Архібіскуп-жа, ўвайшоўшы раніцай у царкву, ўбачыў праслаўнае дзіва: сьвяты ўжо ляжаў на сваім мейсцы, спачываючы. Зышоўся народ, і бачучы тое дзіва, праслаўляў Господа Бога“.

Гэткая ёсьць рэдакція „народная“. Важнейшыя пункты, на якія трэба зьвярнуць у ёй увагу, ёсьць ніжэйпісаныя:

1. Мэркуры выступае тут чыста народным героям. Прынамні, ў гэтай рэдакціі няма і сьледу аб рымскім ці нямецкім яго паходжаньні.

2. Усё акружаньне героя ідэальнае. Конь чакае яго пры выхадзе з царквы, зрэшта конь гэты нязвычайны. Абезгалоўлены Мэркуры прывёў яго з бітвы ў горад, дзе ён цудоўна зьнік, стаўся нябачным. Гэты цудоўны конь прыпамінае нам дахрысьціянскае багомленьне коней, якое мае адгалосак у міце аб Сьлейпнару, каню Одына, аб каню Сьвятавіда заходных славянаў, аб вілаватым ці вешчым каню ў сэрбскім эпосе, аб С і ў ц ы—Б у р ц ы—В е ш ч а й Б у л а н ц ы нашых казак і інш. Як-бы там не было, а толькі цудоўны конь Смаленскай пагудкі паказуе на жывы зьвязак яе з народным эпосам.

3. Паводле гэтай рэдакціі сьвяты герой змагаецца не з татарскім волатам, а з усім Батыявым войскам, і, што асабліва важна,—забівае Мэркурага ня сын волата, ў помсту за забойства бацькі, а нехта „чалавек прыгожага аблічча“, або, як сказана ў другім мейсцы, „прыгожы ваяр“. Мэркуры павінен быў, па загаду Богародзіцы, пакорна аддаць яму сваю зброю і, каб быць сьцятым—пахіліць перад ім галаву. Ясна, што не ад татарына, нават не ад звычайнага чалавека прыключылася яму сьмерць, але ад нейкай істоты прыгожай, ад прыгожага ваяра, якімі выабражаюцца ў старасьвецкай літэратуры анелы. Споўніўшы загад Богамаці, выпаўніўшы сваё назначэньне ў сьвецкім жыцьці, Мэркуры павінен быў у расквіце сваіх годаў пазбыцца жыцьця. Сьмерць павінна была накінуць сваю таемную павалоку на няведамыя, гэтак сама таемныя стасункі героя з сьветам цудоўнага, няземскага. Народнай фантазіі шкада было выставіць харобрага свайго магута ахвярай татарына. Ен заслужываў лепшай долі, і ўжо калі ня суджана было яму жыць, то няхай лепей самахоць і ціха аддасьць ён сваю душу ў рукі няземскай, сьвятой істоты. Зрэшта пакінута было яму жыцьцё да таго часу, пакуль ён ня дойдзе да свайго гораду. Для гісторыі народнай паэзіі, як здаецца, ня трэба

упускаць з-пад увагі, што „прыгожы ваяр“, які сьцяў Мэркурага, ў тэксьце не названы анелам. Знача, гэта зьверхнатуральная істота, можа,—ня што іншае, як слабы адсьвет старэйшага, дагістарычнага міту, адгалосак якога колечы сьветлага бога паганскіх часаў.

4) Мяйсцовыя рысы відаць у тым, што Мэркуры да свайго геройскага выступу „часта хадзіў да крыжа Госпадава маліцца за грамаду („мір“), завомую „Пятроўскага Ста“, і што вярнуўшыся з бітвы, абезгалоўлены „дайшоўшы да варот Малогінскіх“,—быў сустрэчаны ў гэтых варотах дзеўкай, якая ішла па ваду і, ўбачыўшы сьвятога, пачала непрыстойна лаяць яго,—дзіўная і наіўная падробнасьць, відаць чыста народнага і мясцовага паходжаньня.

Урэшце, 5) ўся пагудка, паводле „народнай“ рэдакціі, вызначаецца прастатой, незавіласьцю і кароткасьцю, наперакор завілай і велягорнай штучнай рэдакціі. Зрэшта, як мы ўбачым далей, і гэта апошняя, літэратурная, рэдакція дае нам магчымасьць дагледзіць некатарыя новыя народныя асновы, якія часьцю увайшлі ў яе зьмест. Але, каб ясьнейшым быў нам склад яе, спярша трэба пазнаёміцца з некатарымі рысамі смаленскай легенды-пагудкі з кантаў і хваласьпеваў. Да гэтага паслужыць нам рукапіс Бібл. гр. Уварава № 681, карта 404—420.

Гэтыя пахвалы вельмі істотна рожняцца сваім зьместам ад народнай рэдакціі і ва ўсіх галоўнейшых пунктах выяўляюць гэткае зыходжаньне з рэдакціяй літэратурнай, што прост сьведчаць аб ачавістым уплыве аднаго літэратурнага твору на другі. Мабыць не літэратурная рэдакція увайшла ў аснову пахвал і разьбілася на часьці, а наадварот—аўтор гэтай редакціі карыстаўся пахваламі, прыводзячы ў сыстэму ўсё тое, што было разсыпана ў пахвалах і малітвах з многімі паўтарэньнямі і распашырэньнямі.

У карысьць гэтай дагадкі гаворыць адна характэрыстычная падробнасьць у пахвалах, ужо выкінутая ў літэратурнай рэдакціі пагудкі, як анахронізм ці незразумелае збочаньне. Хоць і гаворыцца ў кантах, што Мэркуры змагаўся з Агаранамі, с Татарамі, напр. на балоне 409: „тут перамог многа войск татарскіх“,—але шмат часьцей ворагамі Мэркурага і Смаленска называюцца тут не Татары, а Печанегі; напр, на адв. 404 б. пахваляецца Мэркуры: „яко злога богаборца цара Батыя набегшы скінуў і волата перамог і злочынных Печанегаў крэпка паразіў“; 405 адв.: „яко зьдзівілася анельскае войска, бачучы твaё крэпкае змаганьне супроць злых Печанегаў“ 412 і адв.;— „калі злы богаборац цар Батый бачыў як волата забіў і многае множства Печанегаў пабітых, і не важыўся гораду аблогу ўчыніці, і ўцёк пасаромлены ад Богародзіцы, дзіўнейшай заступніцы нашай“: 413 і адв.

Гэтае дзіўнае памяшаньне Татараў с Печанегамі адкінута ў літэратурнай рэдакціі пагудкі, якая, зрэшта ва ўсіх іншых падробнасьцях выяўляе самае поўнае зыходжаньне з гістарычнымі мяйсцамі кантаў. З гэтага відаць, што ў легендзе ўжо папраўлена тое, што было супярэчлівым у яе крыніцах.

Ведама, ў многіх здарэньнях ня трэба зьвяртаць сурьёзнай увагі на анахронізмы і памяшаньне гістарычных фактаў у старадаўныхъ помніках піcь-

меннасьці, так сама як і ў народнай паэзіі. Але тут памяць аб Печанегах мае не малаважнае значэньне. Ужо неаднаразовае упамінаньне гэтага найменьня, і пры гэтым у хваласьпевах, адкідае ўсякае дапушчэньне аб прыпадковай памылцы або апісцы перапісчыка. Безумоўна, што так, а не йначы пеялася ў пахвалах Мэркурыю смаленскаму і Прачыстай Богародзіцы, заступніцы горада Смаленска супроць бязбожнага Батыя. Калі-б гэтае памяшаньне Татараў з другім народам ня мела ніякага грунту, то, ведама, што не с Печанегамі, а хутчэй с Полаўцамі трэ было-б чакаць гэтай прыпадковасьці—бязсэнсоўнага памяшаньня. Памяць аб Полаўцах была яшчэ сьвежай, калі ўкладаліся апавяданьні аб Татарах, тады як Печанегі даўно ужо зышлі са сцэны гістарычных падзей. Аткуль-жа маглі ўзяцца ў пахвалах Мэркураму гэткія упорныя, многаразовыя звароты да народу, здавалася-бы даўно ўжо забытага? Нашто змагаецца Мэркуры з волатам? Гісторыя народнай літэратуры дае нам многа зблiжэньняў рожных падзей і эпох, па сходству ідэй ці нават некатарых падробнасьцяў у двох або некалькіх пагудках, аддзеленых адна ад другой стагодзьдзямі.

У кождым здарэньні ў „Печанегах“ смаленскай легенды захаваўся сьлед старэйшай легенды, т о л ь к і н е г і с т а р ы ч н а й, а п о э т ы ч н а й.

Даўныя стасункі с Печанагамі, перадаваныя з вусн у вусны ў народных показках, жывы былі яшчэ тады, калі складалася легенда аб перамозе Мэркурым Батыя. Гэткім чынам у смаленскай легендзе-пагудцы, скрозь пазьнейшыя падзеі даходзіць да нас голас народнай пагудкі з тэй раннай эпохі, да якой прыналежаць многія баечныя апавяданьні летапісца Нэстара аб змаганьні Русі з Печанегамі.

Другая падробнасьць, унесеная ў літэратурную рэдакцію аповесьці, мабыць, такжа належыць да старадаўных эпічных народных пагудак. Гэта—сымвалічнае уасобленьне зямлі, як асобы жывой, з самой Богародзіцай. Як-бы там ня было, толькі поэтычны плач М а ц і-З я м л і і пачынаецца і канчаецца малебным зваротам да Б о г а м а ц і. Гэта мейсца ў пахвалах Мэркурыю заслужывае асаблівай увагі для гісторыі паэзіі ў зьвязку з народнай верай. Вось яно:

> „Маці Цара і Госпада славы, Маці Бога Эмануіла, Маці, якая радзіла ўсяго жывога Стварыцеля, Маці, якая радзіла Збавіцеля і Спаса душ нашых, цябе істую Богародзіцу ўсе роды выслаўляем“.

Зараз за гэтым зваротам ідзе 6-я песьня гэткага зьместу:

> „Калі было злых Ізмаліцянаў вялікае паняволеньне, тады зямля ўсплакалася, як якая дзеталюбівая маці, мы-ж тады ўзрадаваліся і ўзвесяліліся, бачучы Божае міласердзе і Прачыстай Богародзіцы абарону, і мукі ваяра хрыстовага пабожна хвалім“. „Калі было ад няверных прававерным стагнаньне, вялікая маркота і крык да Госпада Бога, тады наша маці зямля жарлом (г. зн. горлам, голасам) застагнала, клічучы: Дзеці мае! дзеці мае! угнявілі Госпада свайго, а майго Стварыцеля і Бога! Мы-ж тады да Госпада Бога і да Прачыстай Богародзіцы пакорна ўсклікнулі, кажучы: заступніца наша Гаспаджа Богародзіца! збаў нас ад барбарскай навалы і злога паняволеньня. Тады зямля бачучы (гэта) заплакала, што ад пазухі яе прававерныя адрываны і пасяканы былі; тагды мы рукі ўзьняўшы са ўздыханьнем сьлёзы пралівалі, молючыся Хрысту Богу і

Прачыстай яго Маці, клічучы і кажучы: Слава Табе Ісусе сыне Божы! Слава Табе, сьвятая Богародзіца, збаў нас ад агаранскага гвалту і горкага тамленьня! Калі-ж нам даравала стократнае і міласэрнае заступніцтва, Гаспаджа і Богародзіца, тады ўсклікнулі да Богародзіцы шчыра молючыся, сьлёзы праліваючы і кажучы: Прасьвятая Гаспаджа і Богародзіца! Ты збавіла род хрысьціянскі ад пякельных мук, і цяпер нас збавіла ад паганскай навалы, і злога і агіднага паняволеньня і пасячэньня! Мы-ж Цябе, Богародзіцу, сьпевамі славім і вялічаем і пакланяемся Прачыстаму Твайму абразу".

Перш, пакуль установім літэратурнае значэньне гэтага мейсца, трэба дзеля яснасьці прыпомніць, што мастацкая форма уасобленьня зямлі, хоць і згаджаецца з народным мітолёгічным выбражэньнем аб Маці Сырой Зямлі, але ў нашу духоўную літэратуру увайшла праз Візантыю і падтрымлівалася старахрысьціянскай літэратурай (Зраўняй „Златоструй" у 135 слове „Плач зямлі і мора").

Поэтычнае уасобленьне зямлі ў вачох нашых пабожных прашчураў ня толькі ня мела ў сабе нічога паганскага, але нават прыпамінала сьвятарныя выбражэньні мастацтва і літэратуры. У гэтым здарэньні, як і ў шмат якіх другіх, народныя, сваяземныя вераньні знайшлі сабе пацьверджаньне ў чужаземнай штучнай літэратуры, здаўна прынесенай да нас у перакладах. Якія-бы не былі погляды пры уасобленьні зямлі ў смаленскай легендзе, мясцовыя, крыўскія, ці візантыцкія,—у кождым здарэньні мясцовае і гістарычнае дапасаваньне іх дае ім чыста народны характар. У данным здарэньні тут разумеецца толькі Зямля Крыўская. Яна жаліцца на навалу татарскую, як на няшчасьце, робленае як бы жыхарамі не зямлі, а нейкай другой, бязбожнай планэты. Гэткае нелёгічнае звужаньне паняцьця аб зямлі, гэткае зацесьненьне паняцьця да вядомага краю,—самы звычайны сьветагляд у эпічнай паэзіі. Праўдзівая зямля—толькі тая, на якой жыве крыўскі народ, гэта—крыўская зямля; ўсё іншае, што акружае гэтае жыльлё праўдзівых людзей, праўдзівых хрысьціянаў—напоўнена варажымі, парклятымі сіламі, нягоднымі збаўленьня і засуджанымі на вечную пагібель.

І вось, уасобленьне ў смаленскай легендзе, з паняцьцем зямлі, злучаецца з выбражэньнем зямлі крыўскай. Яна,—дзеталюбівая маці ўсіх прававерных, зн. крывічоў—бачучы як ад пазухі яе прававерныя вырываюцца і пасякаюцца, застагнала і клікнула: „О, дзеці мае! загнявілі вы Госпада свайго, а майго Стварыцеля і Бога". Але, калі так смуцілася зямля—і прававерныя зьвярталіся з удзячнай малітвай да Богародзіцы і яе справядліўца Мэркурага аб ратаваньні горада Смаленска і ўсей зямлі Крыўскай, то ў гэтым урочыстым лірызме сьпеву, жыва чуецца, як „Маці-Сыра-Зямля", гэта—Маці ўсіх людзей, пакорна перадае сваё заступніцтва Маці Нябеснай.

Плач і тамленьне зямлі ад навалы татарскай шчырасьцю і сьвежасьцю лірызму, прымушае думаць, што гістарычныя асновы смаленскай легенды злажыліся ў эпоху змаганьня з татарамі. Калі народная рэдакція смаленскай легенды пераносіць нас у дагістарычныя часы народнага эпосу, і калі Печанегі, што ўпамінаюцца ў пахвалах, паказуюць на сляды яшчэ старэйшых пагудак,—

то плач Крыўскай зямлі, аб гібелі прававерных, ёсьць адзін з найдаражэйшых помнікаў нашай паэзіі.

Цяпер зьвернемся да другіх падробнасьцяў у пахвале Мэркураму. Усе, пахвалы, як вышэй заўважана, увайшлі ў літэратурную рэдакцію легенды выключаючы дзьве, аб якіх мова будзе ніжэй.

Народная рэдакція нічога ня ведае аб паходжаньні магута, ці прынамні не гаворучы аб гэтым—лічыць Мэркурага Крывічом. Але ў пахвалах ён называецца ўжо Рымлянінам: „Рым пакінуўшы, да нас прыйшоў ты; багацьце рымскае пакінуў і прыняў багацьце на нябёсах і цяпер з анелемі пасяліўся"... „Рымскае княжэньне і славу марную за нішто палічыўшы, пакінуў княжэньне, і прыняў царства нябеснае і цяпер жывеш з асобамі анельскімі"... „Рымскіх бацькоў сваіх пагардзіў, адзін зажадаўшы за веру Хрыстову кроў сваю пралІці і за прававерных, веручых у Госпада, і дзеля гэтага весялішся ў сёлах нябесных"... „Рымлянін родам будучы, але верай праўдзівай аслонены, а не палуверьем хворы; хітрага ваяра застыдзіў, волата з сынам пабіў, і вянечнік Хрыстоў явіўся і да славы радаснай далучыўся: дзеля гэтага сьвятарную яго памяць сьвяткуем цяпер".

У пахвалах гаворыцца аб узросьце героя: „малады целам, сьвяты душою, верай пабожны, па добрачэсьлівасьці паборнік, за прававерніцтва мучанік".

Падробнасьці самой легенды перадаюцца гэткім чынам:

> „Пачнем датыкаці духоўнай бясёды, мукі ўспомнім справядліўца і мучаніка Хрыстовага Мэркурага, калі агідны і богапраціўны цар Батый напаў на горад наш з многім множствам барбараў, хочучы горад наш спустошыць, а нас загубіць; але Богам і Прасьвятой яго Мацяю і мукамі справядліўца, ваяра Хрыстовага, уратаваны быў горад і людзі. З прасьвяды Сьвятой Багародзіцы, прыйшоў сьвяты ў Багародзіцкую царкву і знайшоў сьвячу гарашчую перад самой іконай Гаспаджы Багародзіцы; ад яе вышаў голас панамару, і паўшы сьвяты перад абразом цудоўным, пачаў маліцца: „Гаспаджа Багародзіца! будзь памочніцай на супраціўных гэтых. І такжа голас быў ад іконы Прасьвятой Багародзіцы і была відзежа сьвятому, мейсца бязбожных знаходжаньня, і паслала перамагчы іх сілай Хрыстовай. Ад цудоўнай іконы Прачыстай Багародзіцы быў голас мовячый: слуга мой Мэркуры! ідзі злачыннага Батыя і ізмаіліцкіх людзей агразі; нявольных звольні дарам Хрыстовым; дом мой і горад і людзей бязбеднымі ўчыні. Ад прачыстага і цудоўнага абраза Прасьвятой Багародзіцы быў голас прадобраму ваяру Хрыстоваму: Слуга мой Мэркуры! ідзі і забі сільнага волата, злачыннага цара Батыя і паганых Агаранаў пражані; Божай прасьвядай людзі і горад ад іх уратуюцца. Прачыстая Гаспаджа і Багародзіца! руплівая наша заступніца! крэпкая дзяржава, непераможны ваявода гораду нашага, маючы ў сваім горадзе гэтага ваяра і справядліўца свайго Мэркурага, і так сьвятога пасылала агразіць і перамагчы злаверных і прагнаць ад абліччa нашага"... „Калі прайшоў сьвяты гарадзкія вароты і сьцены безперашкодна (ў арыгінале: „бещука", без „ущука") і дайшоў злоіменнага цара Батыя, ўжахнуўся і немаччу абложанага сільнага волата перамог, а іншых ізмаіліцкіх людзей мячу аддаў, і астаўшыя кінуліся на ўцекі; і вярнуўся сьвяты да сьветлага вянца радуючыся" ...„Прышоўшы сьвяты на месца, дзе

сказала сьвятая Богародзіца, і тут перамог многа войск татарскіх, і астаўшыяся барбары разьярыліся сэрцамі і разгарэліся марнадумнымі душамі на богахоўны горад Смаленск. І бачылі жанку правялікую і прасьветлую, сонцападобную, з множствам войск нябесных, і спужаўшыся, скора ўцяклі ад нас“.

Аб забіцьці сьвятога ў адным мейсцы сказана глуха:

„Калі злыя Агаране адсеклі галаву сьвятому Мэркурыю, і ўзяў яе сам сьвяты і прынёс у горад, перад усімі людзьмі гаварыла і пяяла галава, як адбывалася перамога і якое ад Богародзіцы заступніцтва і сьвятому ад яе дапамога“.

Але ў другім мейсцы больш акрэсьлена:

„Скончаўся сьвяты ад волата; Мэркурыю мячам усечана галава“.

З пададзеных выпісак відаць, што песьні гэты былі ўложены ў Смаленску, які дзеля гэтага і называецца заўсёды: наш горад. Што датыча да часу, калі складаліся гэтыя пахвалы ў іх даканчальным выглядзе, то трэба аднясьці іх да першай палавіны XVI ст. У гэтым-жа часе была ўложана і літэратурная рэдакція смаленскай легенды, якая увайшла ў Макар'еўскія „Четьи Минеи.“ Аб гэтым сьведчаць наступныя мейсцы літэратурнай рэдакціі:“... у сходнай старане было вялікае радаваньне усей расійскай зямлі самадержцу гасудару нашаму цару вялікаму князю“.—„І цяпер сьвяты выпрасі цару і гасудару нашаму вялікаму князю здароўе і на супастатаў перамогу“.

Што да зьместу, дык літэратурная рэдакція рожніцца ад пахвальных вершаў у трох пунктах:

1) прапушчана вестка аб Печанегах;

2) прапушчана апавяданьне аб уцяканьні Батыя ў Угры;

3) дададзена аб забойстве Мэркурага сынам паваленага ім волата.

Зрэшта, апошні пункт, які не ўвайшоў ні ў народную рэдакцію, ні ў хваласьпевы, здаецца, ня цьвёрда быў яшчэ устаноўлены, калі смаленская легенда была ўнесена ў Макарьеўскую Чэцьюо-Мінэю; дзеля гэтага аб забойцы Мэркурага ў ёй сказана глуха: „варварын лют или сын того исполина“. Але пасьля гэта неакрэсьленнасьць была заўважана і папраўлена; па сьпіску XVII ст. разьдзяляючы злуч „или“ выкінуты, і забойства прыпісана „лютому варвару, сыну исполина“.

Разгледзіўшы галоўныя матывы смаленскай легенды аб Мэркурым, ў выніку спробуем даць вывады.

1) У аснове смаленскай легенды захаваўся найдаўнейшы народны міт аб маладым веснавым сонцу, якое ў постаці ярага грамавіка пабівае агіднага волата—духа цемры і холаду. Калі-ж пад уплывам новай хрысьціянскай веры даўныя багі пачалі заменяцца ў людзей, то мясцовы міт прыбраў рысы націянальнага героя, і яго дзеяньні былі зьвязаны з даўнымі, але яшчэ памятнымі народу змаганьнямі з Полаўцамі. Як ведама, Смаленская зямля ня была паярэмлена Татарамі,—і гэтае апошняе здарэньне само-сабой было народам прыпісана сьвятому Мэркураму. Згэтуль атрымалася памяшаньне ў хваласьпевах Полаўцаў і Татараў. Дамешка ў гэту гісторыю Ізмаіліцян і Агаран па-

казуе на тое, што сьпевы і нават т. з. народная легенда, прайшлі праз рукі кніжнікаў і былі перанесены духавенствам на грунт хрысьціянскі. Літэратурная рэдакція, ўнесеная ў Чэцьі-Мінэі, апрацавана была пасьля заваяваньня Смаленска Масквой, знача—пасьля утраты Смаленскам свае незалежнасьці. Націянальны міт заваяванай зямлі, заваёўнікі зрабілі спробу анэктаваць, пераносячы яго цалком на грунт змаганьня паярэмлянай Русі з Татарамі. Гэткую, меней-болей, эволюцію прайшоў смаленскі міт (аб Ярым Пяруну, пабіваючым Кашчу зімы і халадоў) у сваім гістарычным паходзе, ад часоў глыбокай паганшчыны да хрысьціянства, і, ўрэшце,—да часаў утраты Смаленскам свае незалежнасьці.

2) Смаленская легенда аб Мэркурым носіць глыбока націянальныя рысы: гэта—герой выключна Крыўскай зямлі, які дбае выключна аб сваім горадзе і сваім народзе прававерным, ў стасунку да якога ўсе акружаючыя яго зьяўляюцца няверныімі, барбарскімі. Сьвяты Мэркуры, паводле легенды, зьяўляецца няўсыпным старожам свае зямлі. На яго гробе смаленцы пераховывалі яго зброю і копье, якія служылі націянальнымі рэгаліямі, бо іх надзявалі на вянчаных крыўскіх князёў ня толькі Смаленскіх, але і Полацкіх, дзеля якой мэты ў важнейшых крыўскіх цэнтрах у мясцовых сьвятынях пераховываліся, як націянальная рэліквіі, часьці зброі сьв. Мэркурага. *) Вера ў тое, што націянальны Крыўскі герой уставаў з гробу, ўзбраіваўся ў сваю зброю, садзіўся на вешчага каня і выступаў у кождай вайсковай патрэбе краю, падсунула мысль Крывічом выабражаць сьв. Мэркурага на дзяржаўных пячатках і дзяржаўных сьцягах. І, запраўды, на ўсіх княжых пячацях часоў дзяржаўняй самаістасьці крыўскіх зямель, мы бачым два выабражэньні: Богародзіцу з аднэй стараны і сьв. Мэркурага на белым кані з другой стараны.

Што датыча імя героя—Мэркуры,—то яно праўдападобна падменена ў хрысьціянскія часы, такжа, як у зах. славянаў, дзе замест паганскага Сьвятавіда, атрымаўся сьвяты Віт. Аснова *мр* у імені Ільі Мурамца і Мэркурага дае падставу думаць, што абодвы гэты імёны маскуюць сабой з падобнай-жа асновай паганскае імя, ці эпітэт бога Грамавіка. Імя Мурамца—Ільля дае просты на гэта паказ, бо ўсе атрыбуты Пяруна, як ведама, народ пад уплывам духавенства перанёс на сьв. Ільлю. У Кіяўскім Пячэрскім манастыры між іншымі грабніцамі сьвятых і слаўных людзей, як ведама, істнавала і грабніца „блажэннага“ Мурамскага ваяра Ільлі. Раннае заваяваньне Кіява варагамі прычынілася да пэратварэньня мітычнай постаці Украінскага героя Ільлі ў княжага слугу, і, наадварот, сэпэратыстычны (а пазьней, па доўгім змаганьні, цалком незалежны) Смаленск з мітычнай постаці мясцовага магута вытварыў ідэальную постаць націянальнага героя, а з часам, згодна з духам часу,—націянальнага сьвятога.

Што датыча сьцяцьця Мэркурага сьветлай нябеснай постацьцю, то абясьненьне гэтага эпізоду знаходзім у быліннай аповесьці аб тым, як перавяліся магуты на Русі. Пры пераходзе ад старaславянскай мітолёгіі да хрысьціянскай, старыя багі павінны былі замерці, бо мейсца іх заступалі новыя,

*) У Полацку пераховываўся паяс сьв. Мэркурага.

хрысьціянскія сьвятыя. І гэты пераход ад аднэй да другой эпохі славянская быліна прадставіла ў той спосаб, што не зямная сіла, якую яны-ж самі выклікалі на бой перамагла старых магутаў. Супроць сямёх славянскіх магутаў зьявілася двое „сілы нетутэйшай" і што магуты перасякуць іх папалам то становіцца іх удвая болей, і ўсе жывы. Урэшце атрымалася з дваіх, сіла незлічоная:

Спужаліся магуты харобрыя
Пабеглі ў камянныя горы, ў цёмныя пячэры...
Як дабяжыць магут да гары,—так і скамянее;
Як дабяжыць другі,—так і скамянее;
Як дабяжыць трэцьці,—так і скамянее...

З ліку старых магутаў не скамянеў адзіна сьв. Мэркуры, дзякуючы заступніцтву Богародзіцы і апякаваўшамуся гэтым мітам духавенству. Хоць і прыняў ён сьмерць нараўне з іншымі старымі магутамі з рук „сілы нетутэйшай", але прыняў яе, як прававерны хрысьціянін, за хрысьціянаў і быў самой Богародзіцай перанесены ў царкву і паложаны ў грабніцу.

Да цыклю легенд аб сьв. Мэркурым цесна прымыкае другая смаленская легенда з XI ст.: „Аб дзевах смаленскіх, яко ігры тварылі" (гл. балону 20).

З усяго вышэйсказанага відаць, што смаленская легенда, як нацыянальна-літэратурны помнік, ня толькі ня ўступае вялікім нацыянальным эпічным творам заходнай Эўропы, але глыбокай зьлітнасьцю сваей з крыўскім народам, шмат якія з іх перавышае.

ЖЫЦЬЦЁПІС АЎРААМІЯ СМАЛЕНСКАГА, ПІСАНЫ Ў СМАЛЕНСКУ ВУЧНЯМ ЯГО ЕФРЭМАМ, НЕЗАДОЎГА ПАСЬЛЯ СЬМЕРЦІ АЎРААМІЯ (+ 1221 г.)

Жыцьцёпіс Аўраамія Смаленскага гэта—простае і праўдзівае апавяданьне аб пабожным і высокаадукаваным мніху, здольным і красамоўным прапаведніку, пісьменніку і іконапісцу, які многа выцярпеў прасьледаваньняў ад цёмнага духавенства, каторае не разумела высокакультурных імкненьняў Аўраамія і заздросьціла яго папулярнасьці ў народзе.

Асабліва цікава тое, што просты народ, мяшчане, баяры і сам князь былі на старане Аўраамія, ў той час, як духавенства яго прасьледавала, вінавацячы, што ён гэрэтык, чарнакніжнік і фальшывы прарок: „ён увесь горад навярнуў да сябе", і „уже наши дѣти вся обратилъ есть". Закідалі Аўраамію, што ён чытае нейкія „Глубинныя книгы", праўдападобна апокрыфічныя.

Ефрэм апавядае аб Аўраамію, што ён быў умелым пісцом кніг, што многа чытаў, між іншым—Сійскі патэрыкон і Златую Чэпь Яна Златавустага.

Заканчывае Ефрэм жыцьцёпіс пахвалой Аўраамію, ў якой гучаць ноткі гарачага патрыатызму да свайго роднага гораду Смаленска:

„Нынѣ преподобнаго и блаженнаго отца Авраамія успенія память празднуемъ и радующеся ликоствуемъ. Радуйся градѣ твердъ, набдимъ и хранимъ десницею Вседержителя. Радуйся, Пречистая Дѣ-

во, Мати Божія, иже град Смоленскъ всегда свѣтло радуется о тебѣ, хвалитсе тобою, избавляемъ отъ всякыя бѣды. Радуйся градѣ Смоленскъ отъ всѣхъ находящихъ золъ избавляемъ молитвами Пресвятыа Богородица и всѣхъ святыхъ сил"...

Жыцьцёпіс Аўраамія надрукаваны ў „Прологу" і „Чет. Мин." пад датай 21 жніўня, а такжа—ў „Истор. Росс. Іерарх.", III, б. 65; „Истор. Русск. церкви" еп. Макарія. Т. III, бал. 47; у Буслаева, „Древне-руск. народ. лит. и искуст." СПБ. 1861.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПОЛАЦКА З НЕМЦАМІ 1200 ГОДУ.

Гэту грамату ў ліку загінуўшых падае І. Срезневскій („Славяно-русская палеографія" СПБ. 1884, б. 168).

Усходныя пабярэжжы Балтыцкага моря здавён-даўна былі вядомы Норманам. Сагі перапоўнены апавяданьнямі аб таргоўлі з Гардарыкам (Усх. Славяншчынай) і Гольмгардам (Ноўгарадам). Старая готляндзкая сага дае пэўнае сьведчаньне, што адважныя готляндзкія маракі езьдзілі ў Візантыю па Дзьвіне. „Гуто-сага" апавядае, што „Гутляндзію" адкрыў Тьельвар (Thielwar); у сына яго, Кафті, былі тры сыны, з якіх размножыўся народ на Готляндзе, так што зямля не магла пракарміць усіх. Яны кінулі берці: ісьці з зямлі кождаму трэцьцяму чалавеку. Адправіліся на Авечы востраў (Far-oy). Але і тут не маглі пракармíцца, а дзеля гэтага адправіліся на востраў каля Айстляндзіі (Aistland—Эсція), які называўся Даго (Dagaiti), і там пасяліліся, але і там ім стала цесна. „Тады яны паехалі ўверх па вадзе, якая называецца Дзьвіна (Dyna), і далей праз Рызалянд (Ryzaland—Русь); так далёка ехалі яны, што прыбылі ў Грыкляндзію (Grikland—Грэція); тут прасіліся яны ў грэцкага конунга пасяліцца („Историческій Вѣстникъ", 1875 г.. № 3 і 1885 г. апрѣль).

Другая сага „Krisnisaga" апавядае: „Торвальд, сын Кодрана, і Стэфнер сын Торгільса, былі ў зямлі Ісрузалімскай (Jorsaloheim), пасьля у Константынопалі (Miklagardas), а ўрэшце сьціраваліся праз усходныя краіны па рацэ Дняпру (Nepr) у Кіяў (Koenogards). Каля Полацка (Pallteskiu), Торвальд памер і быў пахаваны на высокай гарэ „Drafne", каля царквы сьв. Іана.

Усходныя славяне, а перадусім Крывічы з найдаўнейшых часаў шырока карысталіся шляхам па Дзьвіне для праезду на Захад. Крывічы езьдзілі па Балтыцкаму пабярэжжу і на востраў Готлянд. Востраў Готлянд „вока Усходнага мора" ляжыць пасярод Балтыцкага мора, паміж Швэдзіяй і Латвійскім узбярэжжам. Заснаваны ў VIII ст. на Готляндзе горад Вісбі, ў якім пасьля было да 200.000 жыхароў, быў асяродкам абшырнай таргоўлі Захаду з Усходам. Сюды пераважна і высылаліся тавары з крыўскіх зямель з гарадоў Ноўгарада, Смаленска, Вітабска і Полацка. Сюды прыбывалі і нямецкія купцы. Урэшце, нямецкія купцы пастанавілі завязаць беспасярэдныя стасункі з народамі, якія жылі па ўсходным узбярэжжы Балтыцкага мора. Выпраўлены імі карабель бурай прыбіла ў Рыжскую затоку. Купцы прайшлі шэсьць міль у глыб краю і пабудавалі на гарэ гарадок для басьпечнасьці таргоўлі. Гэты гарадок быў названы Ікскулям.

Гэткім чынам нямецкія купцы прыпадкова адкрылі усьця Дзьвіны; да таго часу яны зусім не зналі гэтых мейсц, так добра вядомых скандынаўцам. Гэтае здарэньне мела вельмі важныя вынікі.

Прыбыцьцё Немцаў да усьцяў Дзьвіны „Рытмаваная Кроніка" (Reimchronik) адносіць на палавіну XII ст. (раней 1143 году); большасьць гісторыкаў думае, што гэта былі брэмэнскія купцы.

Немцы спярша ня мелі ніякіх заваёўніцкіх мэт, але хутка сталася рэзкая перамена.

Трэба думаць, што нямецкія купцы прыязджалі з таварамі вясной, таргавалі ўсё лета і восеньню вярталіся назад. Разам з купцамі прыбыў неўзабаве сюды:

> „пашаны годны і пасівеўшы ў пабожнасьці муж, бездаганны сьвятар, па імю Мэйнгард, які распаліў слова Божае сярод паганскага народу".

Пропаведзь Мэйнгарда пачалася ў 1186 годзе; да гэтага-ж часу адносяць і пабудаваньне царквы ў Ікскулі (1184—1185).

Мэйнгард умела павёў сваю справу. Перш за ўсё ён пастараўся атрымаць пазваленьне на прапаведываньне хрысьціянства сарод Ліваў, ад полацкага князя Валадзімера, якому Лівы ў тыя часы плацілі дань. Кроніка Гэнрыка Латыша даслоўна так апавядае аб гэтым:

> „Мэйнгард атрымаўшы пазваленьне ад полацкага князя Валадзімера ў якога Лівонцы (Liv), былі ў падданстве і прыняўшы ад яго дары, сьмела прыступіў да Божай справы"...

Пропаведзь Мэйнгарда ўсьціжна шырылася, так што брэмэнскі архібіскуп пасьвяціў яго ў біскупы. Каб утрымаць у паслушнасьці новахрышчоных Лівонцаў, Мэйнгард зьвярнуўся да папежа, які апавесьціў крыжовы паход на Ліваў.

Мэйнгард хутка памер. Наступнік яго, біскуп Бэртгольд, быў забіты ў хуткім часе пасьля прыезду ў Лівонію. Яго наступнікам быў Альбэрт, чалавек шырокага розуму, энэргічны і далёкабачлівы. Бачучы, што бытнасьць біскупаў у Ікскулі, дзеля адлегласьці ад мора—небаспечна, Альбэрт выбраў у 14 вярстах ад мора мейсца, якое Лівы называлі Рыгай, і тут, вясной 1201 году залажыў горад; новы горад быў названы Рыгай.

У 1203 годзе залажыўся вайскова—мнішскі ордэн „Брацьцяў Ваяроў Хрыстовых" (Frater militiae Christi), ведамы пазьней пад назовай Лівонскага ордэну або Крыжакаў; азнакай іх быў чырвоны крыж і меч на белым плашчы. Ужо да 1207 годзе крыжакамі былі заваяваны ўсе лівонскія землі, а ў хуткім часе такжа землі латышскія і эстонскія.

Першую вядомасьць аб таргоўлі рыжскіх Немцаў з Крывічамі знаходзім у тэйжа крыніцы Гэнрыка Латыша. У год заснаваньня Рыгі адзін купец плыў уніз па Дзьвіне, хочучы праплыць паміма Рыгі, але тут быў затрыманы Немцамі і забіты разам з корнікам, пасьля чаго рэшта людзей на вадаплаве павінна была вярнуцца назад. (А. Сапуновъ „Рѣка Западная Двина" Вітабск, 1893 б.б. 264—269).

УМОВА ПОЛАЦКА З РЫГАЙ 1210 Г. Аб гэтай грамаце знаходзім у летапісца Гэнрыка Латыша гэткія падробнасьці:

„У той час царква лівонская была прыгнечана рускімі і літоўскімі плямёнамі, якія імкнуліся яе зьнішчыць; а дзеля гэтага Рыжане пастанавілі паслаць да полацкага князя даведацца ці няможна будзе заключыць угоду на якіх колечы варунках; з гэтай мэтай быў пасланы Рудальфъ Эрых з некалькімі другімі асобамі.“

Але што гэтае пасольства не дасьцігла Полацка (па дарозе яно было ўцягнута ў бітву з Эстамі, каля Вэндэна),—то

„пасланы быў Арнольд, брат войска Хрыстовага (рыцар), да полацкага князя дзеля таго, каб гэты апошні заключыў мір і адкрыў рыжскім купцом вольны шлях у сваю зямлю. Князь прыняў іх ветла, хоць не без тайнай хітрасьці; разам з імі ён паслаў Лудольфа са Смаленска, мужа паважнага і вельмі багатага; яны разам прыйшлі ў Рыгу і выпажылі варункі князя, якія падабаліся рыжанам; тады паміж князям і Рыгай быў заключаны вечны мір, але з тым варункам, што Лівы, або замест іх біскуп, павінны даваць дань князю полацкаму; і ўсе узрадаваліся, тым больш, што цяпер стала магчымым ваяваць з Эстамі і другімі суседнімі плямёнамі.“

У гэтай першай умове крыўскіх гарадоў з Рыгай, паводле ўсякай праўдападобнасьці прыймаў удзел і Вітабск, мяркуючы з яго заўсёднай блізкай сувязі з Полацкам, а такжа і Смаленск; на удзел апошняга паказуе спомнены вышэй купец Лудольф са Смаленска. Праўдападобна ён атрымаў поўнамоччы ад князя Мсціслава Раманавіча, які ў той час быў князям у Смаленску (1197—1212 г.).

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КРЫВІЧОЎ З НЕМЦАМІ 1214 Г. Срезневскій („Славяно-руская палеографія“ СПБ. 1884, б. 168) упамінае ў ліку загінуўшых і прыпісуе яе смаленскаму князю Мсціславу Раманавічу. Мсціслаў Раманавіч княжыў З 1197 да 1212 г. у Смаленску; дык заключэньне гэтай граматы ня можа быць прыпісана Мсціславу Раманавічу.

Гэнрык Латыш падае гэткія падробнасьці з падзей, якія маглі прыпадаць на 1212—1214 годы. Полацкі князь праз два гады пасьля заключэньня з Немцамі умовы 1210 году назначыў Рыжскаму біскупу пабачаньне каля Гэрцыка. Князь пачаў горача пераконываць і паграждаць біскупу, каб ён пакінуў пропаведзь і хрышчэньнеЛіваў, яго падданых, якіх ён, князь, волен хрысьціць ці пакінуць саўсім не хрышчонымі: бо—заўважае кронікар—крыўскія князі ня маюць звычаю навяртаць у хрысьціянства, а толькі зьбіраюць з іх дань. На гэта біскуп адказаў, што ён ня можа адмовіцца ад абавязку, узложанага на яго сьв. айцом папежам; Валадзімер разгневаўся,—і ледзь не дайшло да стычкі людзей, якія былі ў почце князя і біскупа. Але пасьля пагадзіліся на гэткіх варунках: полацкі князь адмовіўся ад сваіх вярхоўных правоў на Лівонію, а супроць Літвіноў і другіх паганаў заключыў з біскупам сувязь; што датыча купцоў, то, па даўнаму, Дзьвіна апавешчана вольнай для іх плаваньня.

Але ў 1216 годзе Валадзімер Полацкі ізноў пасварыўся з Рыгай і сабраўшы вялікае войска з Крывічоў і Літвы, хацеў ужо плысьці на аблогу Рыгі, ды ўходзячы ў вадаплаў, неспадзеўна памер (Сапуновъ „Западная Двина“).

Угода ў Герцыку праўдападобна была заключана ня толькі ад Полацка, але і ад Смаленска, гэтым можна вытлумачыць прыпісываньне яе Смаленскаму князю Мсціславу Раманавічу.

УМОВА СМАЛЕНСКА І ПОЛАЦКА З РЫГАЙ 1223 Г. Ведамку аб гэтай умове знаходзім у Гэнрыка Латыша; ўслед за апісаньнем бітвы на рацэ Калцы, ў летапісі сказана:

„князь Смаленскі,Полацкі і другія рускія князі паслалі паслоў у Рыгу просячы аб заключэньні міру, які і быў адбудаваны ва ўсіх артыкулах, як ён істнаваў здаўна."

(А. Сапуновъ „Рѣка Западная Двина. Историко-географическій обзоръ", Вітабск, 1893, б. 271).

СЬПІСКІ СМАЛЕНСКАЙ УМОВЫ З НЕМЦАМІ 1229 ГОДУ, Т. ЗВ. „СМАЛЕНСКАЙ ТАРГОВАЙ ПРАЎДЫ". Біскуп Альбэрт памер у 1229 годзе, 17 студня. У гэтым-жа годзе паміж Смаленскам і Рыгай пачаліся мірныя перагаворы. Смаленскі князь Мсціслаў Давыдавіч паслаў у Рыгу свайго „лепшага мужа Ерамея і разумнага мужа Панцялея" каб заключыць тарговую умову; пасрэдніцтва ў гэтай справе ўзялі на сябе рыцар Раульф з Кассэля і нямецкі купец Тумаш са Смаленска. З Рыгі пасольства паехала на Готлянд дзеля нарады з агульным нямецкім купецтвам, дзе і была ўложана першапачатная рэдакція умовы. Вярнуўшыся ў Рыгу напісалі другую, аканчальную рэдакцію умовы, якая і была пацьверджана.

Захавалася сем экзэмпл. гэтай „Тарговай Праўды", зн.—тарговага статуту. Пасьля папярэдняй навуковай распрацоўкі іх, яны падзелены на дзьве рэдакціі, з якіх адна, мяркуючы з многіх выслоўаў і зваротаў, можа лічыцца перакладам з нямецкага, а другая—з лацінскага іставіка. Пытаньне аб паходжаньні двох іставікоў у лацінскай і нямецкай мове знаходзіць праўдападобнае дапушчэньне, што і нямецкі тэкст быў перакладам з лацінскага. З сямі адзінцоў гэтага дакуманту найбольшай даўнасьцю мовы вырожніваецца сьпісак, які Срезневскі стаўляе першым (з пячацьцю кн. Өеодора) з ліку двох, разгляданых ім.

Першы са сьпіскаў пісаны на вельмі вялікім аркушы пэргаміну ў адну гранку, вельмі шырокую, так што на аднэй балоне ўпісана 79 радоў, а на другой, адваротнай—23 рады, ўсяго—102 рады. Да гэтай граматы прывязаны дзьве пячаці, выбітыя на сярэбраных бляшках. На аднэй пячаці з аднэй стараны выбіта выабражэньне льва, а з другой стараны пяць радоў напісу:

в е л і | к о г о | к н я з | ө е д о | п е ч а т.

На другой пячаці з аднэй стараны словы:

п ч а | п р ь ө;

а з другой:

в л д к | (с) м о л е н | (с) к о.

Другі сьпісак напісаны такжа на вельмі вялікім аркушы пэргаміну ў дзьве гранкі: на першым—70 радоў, на другім—81, а на адвароце—7 радоў. На захаванай аднэй пячаці (на сярэбранай бляшцы) з абодвых старон выбражэньне нейкага чалавека і літар: ЯЭ | ЪК.

Час напісаньня азначаны гэткім чынам.

У першым сьпіску:

> Коли ся грамота псана и(с)шл был от Рожства Гня до сего лѣта *А* лѣ(т) и *С* лѣ(т) и *И* лѣ(т) и *К*.

У другім сьпіску:

> А си грамота писана бы(с) от распятья было *А* лѣ(т) и *С* лѣ(т и *Л* лѣ(т) без лѣта.

Абодвы сьпіскі пісаны адзінай вялічыні даволі буйным нявычурным уставам, першы—больш разьдзелены па літарах, а другі—больш сьцісла.

а б в г д є ж ꙁ н ꙗ ѥ к л м н о ѿ
ꙁ и ꙗ н ѡ
ꙁ ꙗ
п р с т оу ф х ц ч ш ъ ъı ь ѣ ю ѧ
р т оу ц
ч

Літары першага сьпіску Смаленскай граматы 1229 г.

а б в г д є ж ꙁ н ꙗ к л м н о ѡ п
є ж ꙁ к л м н
ж ꙁ
р с т оу ф х ц ч ш щ ъ ъı ь ѣ ю ѧ
р оу ь ѧ

Літары другога сьпіску Смаленскай граматы 1229 г.

У абодвых сьпісках мова народная, крыўская.

Вось пачатак першага сьпіску:

> „Что ся дѣетѣ по вѣремьнем. то отидето по вѣрьмьнемь. приказано боудѣте добрым людѣм. а любо грамотою оутвѣрдять. Како то боудѣте всем вѣдом. или кто посль живыи останеться. того лѣ(т) коли Альбрахт влдка Ризкий оумьрлъ. Уздоумалъ князѣ Смольнескый Мьстислав. Двдвъ снъ. прислал въ Ригоу своего лоучьшего попа (і)еремея. и с нимь оумна моужа Пантелья. из своего горда Смоль-

неска та два была послъмь оу Ризе. из Ригы ехали на Гочкыи берьго.тамо твердити мир.∴оутвердили миръ что былъ не мирно промьжю Смольньска и Ригы. и Готскымь берьгомь"...

Перш за ўсё кідаецца ў вочы ў гэтай грамаце стаўляньне Ѣ і Е адно замест другога: оутвѣрдять, останѣться, всем і інш.

Гэты правопіс дапускаў безразрожлівасьць ва ўжываньні *ь*, *е*, *ѣ*, і *ъ*, *о*.

Мы тут бачым, што: *е* і *ѣ* вельмі часта ўжываюцца адно замест другога: боуд*ѣ*те, в*ѣ*ремьнемь, остан*ѣ*ться, Смол*ѣ*неске—*іе*хали, Риз*е*, берез*ѣ*, Н*е*мчину.

Замест *ь* стаіць *е*: боудѣт*е*, оумрет*е*, поут*е*, Тоумаш*е*, Латин*е*скому, Гот*е*скомь, доконечано.

Замест *ь* стаіць *ѣ*: дѣет*ѣ*, свобод*ѣ*ныи, язык ом*ѣ*, княз*ѣ*.

Замест *е* стаіць *ь*: вѣр*ь*мьн*е*мь, іер*ь*мея, Пантел*ь*я, бер*ь*го, бер*ь*гомь, сер*ь*бра, п*ь*р*ь*прети.

Замест *ѣ* стаіць *ь*: посл*ь*, м*ь*сто, старост*ь*, оу Смольнеск*ь*.

Замест *ъ* стаіць *о*: отидет*о*, берьг*о*, мир*о*, дълг*о*, Ролф*о*, оустоко.

Замест *о* стаіць *ъ*: вѣдомъ, дъ вѣка, дъбрии, голъвоу, нъга, холъпъ, хълопоу, сърамъ, женъю.

Калі можна было зьмешываць на пісьме *ь* з *е*, *ѣ* і *ъ* з *о*, то знача і самыя гукі, імі выабражаныя, зьмешываліся пры вымаўляньні, г. зн.,—што *ь* і *ъ* вымаўляліся як галосныя згукі: *ь*—сходна з *е*, *ѣ*, а *ъ*—з *о*.

Рэзка адрожнены *ь* і *ъ* (*е*, *ѣ* і *о*) але ёсьць ужо здарэньні зьмешываньня, замены аднаго другім у процілегласьць старадаўнаму ўжываньню: отидет*о* замест славянск. отъидет*ь*, Смольнѣск*ь*, замест Смольньскъ.

Тэкжа рэзка адрожнены *е* і *и*, *о* і *ы*, але і тут ёсьць здарэньні зьмешываньня: Іерем*е*я, Пантел*ь*я, оу Роу*се*, соудиям*іе*, люд*ѣ*и, —разам з тым: люд*и*и, дн*и*и, Бож*и*и,—і заўсёды ў прыметніках *ыи*: жив*ыи*, свободѣн*ыи*, котор*ыи*, прав*ыи*.

Зьмешываліся *и* з *ы*: Ризк*и*и, княг*и*ни, Ризѣск*и*ми, хоць, зрэшта, часьцей: Смольнеск*ы*и, Гочк*ы*и, Готск*ы*м, Латинеск*ы*м, всяк*ы*и, Риг*ы*, порук*ы*, пог*ы*неть.

Побач правільнага зьмякчэньня сугалосных: оу Риз*ѣ*, берез*ѣ*, берьз*ѣ*, послус*и*, Волоц*ѣ*, бываюць і неправільныя пераходы: моуж*а*, бириц*а*, Смолѣнеск*е*.

З ліку другіх здарэньняў ужываньня сугалосных трэба адзначыць заўсёднае утрыманьне *лъ* у канчарох дзеясловаў мінулага часу там, дзе гэты гук пазьней занік у крыўскай мове: оумьр*лъ*, нальз*лъ*, потоп*лъ*, перевьз*лъ* і інш. Між іншым, гэта асобнасьць, мабыць, узята з кніжнай мовы.

Разглядаючы мову граматы ў стасунку да скланеньня імён і зьмены дзеясловаў,—бачым, што хоць даўныя формы мовы ў ёй ужо ня ўсе поўнасьцю захаваны, але праяўляюцца ўсё-ж такі ў даволі чысьленым ліку.

Гэтак, ужываньне падвойнага ліку можна было бачыць і ў вышэй пададзеным адрыўку: т*а* дв*а* был*а* посл*ъ*мь оу Ризѣ; Роусиноу не оупирати Латинина однемь послоухомь, аже боудѣтѣ дв*ою* послоухоу, одиного Немчича, а другого Роусина; Латинескому дати от дв*ою* кап*ию* в*ъ*ску вѣс цю коуна Смольнеская;—т*а* дв*а* был*а* исъ Жата;—т*а* дв*а* был*а* из Мюньстьря і інш.

У склонах адзіночнага ліку, акром адзначанага ўжо мякчэньня сугалосных (*г. к. х.*) перад *ѣ* і *и*, можна заўважыць яшчэ родны і вінавальны жаночыя: родны на *е* замест царноўна-славянскага *я*: воль, мемль; вінавальны сходны чгсам з назоўным: дати емоу гривн*а* серебра; таков*а* правд*а* оузяти; дати іемоу от гривны серебра коун*а* Смольнеск*ая* і інш.

У склоне множнага ліку ясна выказуецца рожнасьць мужчынскіх канчаткаў ад жаночых. У мужчынскіх назоўны—не на *ы*, а на *и*, давальны на емъ и омъ (ъмъ); месны—на ѣхъ: послус*и* коупч*и*, дъбр*ии*, вѣремь*немь*, коуп*чемъ*, люд*ьмъ*, Рижан*ѣмъ*, Вълъчан*ѣмъ*, — послоус*ьхъ*; родны на *ъ* і *ь*: дворянъ, купьць; месны—на *ы*: Смолян*ы*, кол*ы*, купц*ы*.

У зьменах:—цяперашняга часу 3-я особа і адзін. і множ. ліку канчаюцца на *ь* (або на *е*, *ѣ* замест *ь*): дѣт*ѣ*, боудѣт*е*, останет*ь*ся, оутвѣрдят*ь*, оубиют*ь*, боудут*ь* і інш.

Неакрэсьленны лад дзеясловаў блізка заўсёды на *и*.

Вось пачатак другога сьпіску:

> „Что ся въ которое вѣремя начнеть дѣяти то оутвьржають грамотою. а быша ся не забыли познаите на память держите нынѣшнии. и по сѣмь веремени боудоучи. къ комоу си грамота придеть. Того лѣта. коли епп(скоп) Альбрахтъ Рижьскыи мьртвъ. князь Мьстиславъ Двдчь послалъ свое моуже. Геремея попа Пантелея сотьского от Смолянъ въ Ригоу. а изъ Ригы на Готьскыи берегъ. оутвьрживати миръ".

Па самаму пачатку гэтай граматы, раўняючы з папярэдняй, можна бачыць рожніцу ў правопісе. Зрэшта, гэта рожніца не так вяліка: тут мы бачым толькі большы ўплыў кніжнага правопісу. Умова была падпісана паміж Смаленскам з аднэй стараны і Рыгай з Гоцкім берагам—з другой. Са Смаленскай стараны пасланы былі поп Ерамей і сотнік Панцялей. Стараліся аб гэтай угодзе Рольф з Кассэля і Тумаш са Смаленска. У канцы граматы яшчэ ўспомнены Регенбот і Тетарт Адам, купцы Гоцкага берагу, Мэмсбэрн і Фрыдрых Думбэ з Любэкі, Гэнрык Гот і Ільдзігеръ з Гжата, Канрад Шхель і Іоганъ Кінт з Мюнстэра, Бэрнар і Фолькер з Груніга, Эрмбрэхт і Альбрэхт з Дортмуда, Гэнрых і Ціжык з Брэмэну, Альбрэхт Слук, Бэрнард Вальтэр і Альбрэхт Рыжскі судзьдзя з Рыгі.

Варункі пастаўлены такія:

— за забойства свабоднага чалавека—10 грывень серабра;—за забойства халопа—1 гр.; за вока, нагу, руку, і г. п.—5 гр.; за зубы—3 гр.; за пабоі з сінякамі або крывёй—$1\frac{1}{2}$ гр.; за удар поўху—$\frac{3}{4}$ гр.; папу і паслу—ўдвоя;

за рану—$1\frac{1}{2}$ гр.; за віну смаленца ў нямецкай зямлі і Немца ў Русі ў дыбу або ў пограб не саджаць; калі зрэшта ня будзе парукі, то акаваць у зялеза можна. Доўжнік абавязаны плаціць свой доўг перш за ўсё чужаземцу. Калі бы князь вялеў канфіскаваць яго маемасьць, то ўсё-ж сьпярша павінен быць заплачаны доўг. Калі хто памрэ не заплаціўшы, хоць-бы і халоп, то плаціць павінен той, хто атрымлівае спадак па ім. Пры судзе павінны быць два сьведкі (послухі): адзін—мясцовы, другі—Немец. Бяз згоды абедзьвех судзячыхся старон ня можа быць паміж мясцовым і немцам суда ні зялезам гарачым, ні паядынкам. Каліж на паядынак выступаюць немцы паміж сабой ў Русі, або рускія ў нямецкай зямлі, то нікому ў гэта не мяшацца.

За зьнявагу жанчыны муж атрымлівае 10 грыв. серабра; за зьняволеньне свабоднай жанчыны: чэснай—5 грывень, не саўсім чэснай—1 гр. сер.; рабы, калі будуць сьведкі—1 гр. сер.

За зьвязаньне без віны—3 гр. сер.

Пры неаплаце доўгу трэба ўзяць дзецкага і цівуна, каб той памог узяць доўг, і калі дзецкі ня кончыць у 8 дзён, то вымагаць парукі ад гараджан; а калі гараджане звольняць даўжніка, то яны і плацяць доўг.

Пры прыходзе лацінскіх гасьцей да валокаў (ад Дзьвіны да Дняпра) цівун павінен пасlаць людзей для перавозу тавару. Калі пры перавозе штоколечы згіне, то плацяць шкоду ўсе валачане.

У горадзе дазваляецца свабодна прадаваць ўсё. Свабодна можна вязьці тавары і на старану, ў другое князьства: Русіну да Любэкі.

Калі хто купіць у госьця тавар, то вяртаць яго назад ужо нельга.

Судзіцца госьць толькі ў Смаленску, а Русін толькі ў Рызе і на Гоцкім беразе.

Нельга прыклікаць ні на немца дзецкага, ні на русіна бірыча, не заявіўшы перш старасьце тых часьцей, з каторых каго колечы вінавацяць.

Госьця нельга прымушаць ісці на вайну.

Са злоўленым злодзеям, свая воля.

Перасуду няма: раз перад судзьдзямі і перад добрымі людзьмі кончана справа, то яна ня можа быць узьнята ў другім горадзе.

Шлях паміж Гоцкім берагам і Смаленскам усім свабодны, бяз мыта.

Лацінскія госьці, прыйшоўшы ў Смаленск, даюць княгіні ў дар постаў часьціны, а валоцкаму цівуну—рукавіцы, каб ён памог перавязьці тавар без затрымкі.

Застаўка з крыўскіх рукапісаў XV—XVI ст.

Важнік атрымлівае за важаньне двох капей воску (кап=4 рыжск. пудоў) адну смаленскую куну (куна) $^1/_{50}$ грыўні); за важаньне грыўні золата— адну нагату ($^1/_{20}$ грыўні) смаленскую; за важаньне сярэбранага начыньня—з грыўні серабра адну нагату, за грыўню серабра грашамі—дзьве векшы (векша $^1/_{24}$ нагаты). За ператопку грыўні серабра—адна куна смаленская.

Калі зламаецца або якколечы лягчэйшай стане ваговая гіра (капь), то спраўджаць з гірамі, з якіх адна ляжыць у царкве сьв. Богародзіцы, а другая ў лацінскай царкве.

Пры перавозе праз валок кідаць жэрабье, каго перш вязьці, але ў кождым здарэньні—перш вязьці немцаў.

Рыжскі урад дае свабоду ўсім чэсным купцом езьдзіць па Дзьвіне і па яе беразе.

Калі вадаплаў разабьецца, то патопшага тавару ніхто не мае права браць, акром ўласьніка і нанятых ім людзей, і гэтым людзям плаціць па ўмове пры сьведках. Гэта-ж рабіць у княстьвах Полацкім, Вітабскім і Смаленскім.

Тэкст умовы:

Князь Мстиславъ Давыдовиць послалъ свои мужи, Еремѣя Попа, Пантелѣя Сотьского, отъ Смольнянъ въ Ригу, а изъ Риги на Готьскый берегъ, утвержívати миръ, а розлюбье на сторону отверечи, которое было межи Нѣмци и Смольняны: а за тотъ миръ страдалъ (стараўся) Рулфъ изъ Кашля (Касселя?) и Тумашъ Михайловичь, абы добросердье межь ихъ было, абы Рускымъ купцемъ въ Ризѣ и на Готьскомъ березѣ, а Нѣмечкымъ купцемъ въ Смоленьской волости любо было, какъ миръ утверженъ, и добросердье абы въ вѣкы стояло, и Князю любо бы и всимъ Смолняномъ и Рижаномъ и всимъ Нѣмчемъ, по Восточному морю ходящимъ, оже такую правду въпсали, которою правдою быти Русину въ Ризѣ и на Готьскомъ березѣ,... абыша тоя правды держали и въ вѣкы.

Богъ того не дай, оже розбой по грѣхомъ приходитьсь межи Нѣмци и Руси, что за что платити, абы миръ не раздрушенъ, абы.. Нѣмцичю любо было. А се починокъ правдѣ:

1. Оже убьють вольнаго человѣка, платити за голову 10 гривенъ серебра.. по 4 гривны кунами или пѣнязи, а за холопа гривна серебра; аже кто холопа ударить, гривна кунъ. Та же правда буди и въ Смоленскѣ, и въ Ризѣ, и на Готьскомъ березѣ.

2. Аще око выбьють или руку отътнуть, или ногу, или иная которая храмота на тѣлѣ явиться, 5 гривенъ серебра, а за зуб 3 гривны серебра. Таже правда буди въ Смоленскѣ.. и на Готьскомъ берегу.

3. А.. кто деревомъ ударить человѣка до крови, полторы гривны серебра; аже ударить по лицю или за волосы иметъ, или батогомъ шибеть, платить безъ четверти гривна серебра; аже послови (паслу) пригодится пакость или Попови, въ всякой обидѣ за два человѣка платити дань.

4. Аще кто друга ранить, а хромоты на тѣлѣ не будеть, полторы гривны серебра платити.

5. Аще Рускый гость или въ Ризѣ, или на Готьскомъ березѣ извинится (будзе вінаваты), никакоже его всадити въ дыбу (калоду), оже будеть порука понь..; не будеть ли порукы понь, то лзѣ вса-

дити въ желѣза. Или нѣмецкый гость извинится.., не лзѣ его вереци въ погребъ; оже не будеть понь порукы, лзѣ его всадити въ желѣза.

6. Оже Нѣмечкый гость дасть свой товаръ въ долгъ въ Смоленьскѣ, а Русинъ будеть долженъ Руси, ино Нѣмцичю напереди взяти. Таже правда буди Русину въ Ризѣ и на Готьскомъ березѣ.

7. Аще Князь взверьжеть (гнеў) на Русина, и повелить его розграбити съ женою и съ дѣтьми, а Русинъ будеть долженъ Нѣмцичю, (то Нѣмцичю) напередъ взяти, а потомъ како Богови любо и Князю. Таже правда буди Русину въ Ригѣ и на Готьскомъ берегу.

8. Или Нѣмечкый гость дасть холопу Княжю или Боярьску, а кто задницю (спадак) его возметь, то у того Нѣмцичю товаръ взяти. Таже правда буди Русину въ Ригѣ и на Готьскомъ березѣ.

9. Русину же не лзѣ.. вести одинаго Русина въ послушьство, ни двою. Таже правда буди Нѣмцемъ въ Смоленскѣ.

10. Русину же не лзѣ имати Нѣмчина на желѣзо (катаваньне гарачым жалезам) такоже и Нѣмцичу Русина; аже возлюбить самъ своею волею, то.. его воля.

11. Русину же не лзѣ позвати Нѣмцича на поле (біцца адзін з другім) въ Смоленскѣ ни Нѣмцичю въ Ригѣ и на Готьскомъ березѣ, или Нѣмечкый гость битися въ Руси межи собою меци или сулицами, Князю то ненадобѣ и никакому Русину, а... правятся сами посвоему суду...

12. А.. иметь Русинъ Нѣмчица у своей жены, ино за соромъ 10 гривенъ серебра: такоже.. Русину въ Ригѣ и на Готьскомъ берегу.

13. Аще который Нѣмцичь учинить насилье надъ вольною женою въ Смоленскѣ, а дотолѣ было не слышати бладнѣ ей, 10 гривенъ серебра за соромъ; таже правда буди Русину въ Ригѣ и на Готьскомъ березѣ..

14. А како услышить Волочкый Тіунъ, еже гость Нѣмечкый пріѣхалъ въ Смолняны на Волокъ, послати ему своего человѣка вборзѣ къ Волочаномъ, ать перевезуть Нѣмечкый гость.. съ товаромъ; а ниткожь иметь имъ пакостити, занеже въ той пакости велика пагуба бываеть Смолняномъ отъ поганыхъ. И Нѣмцемъ метати.. жеребьи, кому пойти.. напередъ. Аще иный гость будеть Рускый, тому пойти позади.

15. А како будеть гость Нѣмечкый въ городѣ, дати имъ Княгини поставъ частины, а Тивуну Волочкому рукавичь перьстатый Готьскый (рукавіцы з пальцамі).

16. А который Волочанинъ вскладываеть товаръ Нѣмечкый или Смоленскый на кола своя чересъ Волокъ везти, а что погынеть того товара,.. всимъ Волочаномъ платити. Таже правда буди Русину.. и на Готьскомъ березѣ.

17. А како будеть Нѣмечкый гость въ Смоленьскѣ городѣ, тако ему продати свой товаръ безо всякія борони (без перашкоды); а какъ будетъ Рускый гость въ Ризѣ и.. на Готьскомъ березѣ, вольножь ему продати... безовсякой борони.

18. Аще который Нѣмчиць хочеть пойти съ своимъ товаромъ въ иный городъ, Князю не боронити, ни Смолняномъ; или который Русинъ всхочеть.. съ Готьского берега въ Нѣмечкую землю въ Любокъ (Любэку), Нѣмцемъ не боронити.. пути того.

19. Аще который Русинъ возметъ товаръ у Нѣмчица, о понесеть товаръ изъ двора, тый товаръ не ворочаеться; или который... то-

варъ купилъ у Русина и понесеть изъ двора, тый товаръ не ворочаеться.

20. Русну же не лзѣ позвати.. на опцій (агульны) судъ, развѣе на Смоленскаго Князя; аже возлюбить Нѣмцичь на опьчій судъ, то его воля. А Нѣмцичю не лзѣ позвати Русина въ Ригѣ или на Готьскомъ березѣ на опчій судъ: всхочеть ли Русинъ на обчій судъ, то его воля.

21. Русину же не лзѣ приставити Дѣчкаго (Дзетскага, Отрока, вайсковага прыстава) къ Нѣмцичю въ Смоленьскѣ, но преже обвсѣтить старѣйшему ихъ: оже старѣйшина его не умолвить, то лзѣ ему... приставити. Такоже и Нѣмчичю въ Ригѣ и на Готьскомъ березѣ, не лзѣ ему приставити Дѣтьского.

22. Оже будеть Русину товаръ имати па Нѣмчичи или въ Ризѣ, или на Готьскомъ березѣ,.. въ которомъ городѣ въ иномъ Нѣмечкомъ: пойти истьцю къ истьчю, и взяти ему тая правда, которая.. въ томъ городѣ; а рубежа имъ не дѣяти; а Нѣмчичю таже правда взяти въ Руси. (слова „рубежъ“ ужыта тут у значэньні захопліваньня сілком).

23. А нѣмчичю платити вѣсцю отъ двою капьѣ (з 24 пудоў) куна Смаленьская.

24. Оже купити Нѣмцичю гривну золота, дати ему ногата вѣсцю, или продасть, не дати ему ни векши.

25. Или который Нѣмцичь купить.. судъ (начыньне) серебряный, дати ему отъ гривнѣ куна вѣсцю, или продасть, не дати ему ни векши.

26. Аще купить Нѣмцичь гривну серебра, дати.. вѣсцю 2 векши, или продасть, не дати ему.

27. Оже Нѣмчинъ дасть серебро платить, дати ему куна Смоленьская.. гривень (з грыўны).

28. Аще вощный пудъ (васковая вага або 12 пудоў) исказиться, лежить капь въ святій Богородици на горѣ, а другая въ Нѣмечкой Богородици: то тымъ пудъ извѣряче, право ѵчинити. Таже правда буди Русину въ Ризѣ и на Готьскомъ березѣ.

29. Нѣмчичю же всякой товаръ вольно купити безъ борони въ Смоленскѣ такоже и Русину вольно купити всякый товаръ безъ борони въ Ризѣ и на Готьскомъ березѣ.

30. Нѣмчичю же не надобѣ ни кое мыто изъ Смоленьска.. до Ригѣ, а изъ Ригы.. до Смоленьска; такоже и Русину не надобѣ мыто съ Готьскаго берега и до Ригѣ, а изъ Риги.. до Смоленьска.

31 Аще Смоленьскый Князь пойдеть на войну, не надобѣ ему (немцу) ѣхати; оже всхоцеть съ Княземъ, то своя ему воля; такоже буди и Русину воля въ Ризѣ и на Готьскомъ березѣ.

32. Аже Русинъ или Нѣмчичь иметь татя у своего товара, въ том его воля, что хочеть учинити.

33. Русину же не дати пересуда (судоўнага мыта) ни въ Ригѣ ни на Готьскомъ березѣ, ни Нѣмчичю же платити пересуда въ Смоленьскѣ.. или у князя, или у Тіуна, или урядили будутъ добріи мужи; болѣ же того не поимати ни въ Ригѣ, ни на Готьском березѣ. Таже правда буди Нѣмечкому гостю въ Смоленьскѣ.

34. А пудъ (вага) дали Нѣмчи Волочаномъ, иже.. имъ товаръ возити... всякому гостю, и коли исказиться, а подругъ (такі-ж) его лежить въ Нѣмечькой божницѣ, а другый ковати извѣривши тими.

35. Епископъ же Рижьскый, Фолкунъ Мастеръ Божіихъ Дворянъ (Рыцараў Хрыстовых), и вси волостели по Рижеской земли дали

Двину волену отъ о устья доверху по водѣ, и по берегу всякому гостю Рыжьскому и Нѣмечькому ходящимъ внизъ и верхъ.

Богъ того не дай, аще кою притца пріиметь, или ладья уразиться.. Руская или Нѣмечькая, вольно ему свой товаръ привезти къ берегу безъ всякой борони. Аще будеть въ пособленіе людій мало будеть а къ тому.. принаймати людій въ помочь: то, что будеть сулилъ:. найма, черезъ то.. болѣ не взяти. Таже правда буди Русину въ Ризѣ и на Готьскомъ березѣ, и Нѣмчичю въ Смоленьской волости и въ Полотьской и въ Витебьской.

А си грамота написана бысть.. при Попѣ Иванѣ и при Мастерѣ Фулкинѣ и при Рижьскихъ мужехъ, и при многыхъ купчехъ Рыжьскаго Царства, еже есть тѣхъ печать на сей грамотѣ. А се.. суть сему послуси (сьведкі) Регемботъ, Тетартъ, Адамъ, горожане на Готьскомъ березѣ; Мемеберъ, Вередрикъ, Домомъ изъ Люпка (Любэкі)..; Индрикъ,.. Тонліеръ: таже суть изъ Южата (Данцыга?)—Кондратъ кривый, Еганъ Кинотъ: ти.. суть изъ Мунстера (Мюнстэра)—Берникъ и Фолкирь, тиже суть изъ Глугли (Грэнінгена?)—Яремъ,.. Брахтъ: тиже суть изъ Дротмины (Дортмунда),—Индрикъ, Чижикъ: тижи изъ Дрямь (Брэмэна?)—Альбряхъ Слукъ, Берняръ Велетерь, Алеберъ судья Рижскій: тоже суть Рижане. Аще который Русинъ или Нѣмчиць противитися всхочеть сей правдѣ, да тотъ противенъ Богу и сей правдѣ.

Усе сем іставікоў пераховываліся ў Рыжскім гарадзкім архіве. Грамата была друкавана многа разоў: „Собр. Гос. грам. и договор.", т. II, № 1; „Русско-Ливонскіе акты" (і дадатак № 1); „Витеб. Старина" Сапунова. I, б. 15; Літаграфаваным спосабам выдана ў Сахарова „Образцы древней писменности", табл. XI і XII (другая рэдакцыя). Пададзены тут перадрук узяты з „Витеб. Стар." Сапунова.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА СМАЛЕНСКА З РЫГАЙ, ПАСЛЯ 1230 ГОДУ. Напісана на доўгім кавалку пэргаміну, ўсяго 80 радоў, гранка шырынёй больш пяці вяршкоў, пісана цесна, але даволі прыгожым уставам, немаль такога-ж памеру, як і вышэй разгледжаныя граматы. Пераховывалася ў Рыжскім архіве.

Пры грамаце прывешана пячаць з дзьвёх сярэбраных бляшак: на аднэй —аблічча з абазначаньнем імя, але так нявыразна, што нельга адчытаць ніводнай літары; на другой—такжа выбражэньне сьвятога ў княжай вопратцы і з бакоў яго літары:

оагі | гаві
о р

Можна падумать, што гэта скарочанае імя князя, які пацьвярджаў грамату, але, як ведама, ніводзін Смаленскі князь ня меў падобнага імя. У самой грамаце для абазначаньня часу напісаньня яе ёсьць толькі ніжэйпісанае:

„а како будѣть Немьчьскый гъсть Смоленьскѣ. а почнеть ся кто отъ них просити. въ иноую землю. то како то было при моемь отци при Мьстиславѣ. при Романовици и при моемь братѣ при Мьстиславѣ. Онѣмъ ся прашати а мнѣ е по думѣ поущати".

Мсціслаў Раманавіч быў Смаленскім князям да 1214 г. Пад другім Мсціславам, названым тут, нельга нікога разумець, акром Мсціслава Давыдавіча, ад імені якога заключана была умова 1229 году і каторы памер у 1230 г. Выходзячы з гэтага апошняга, трэба думаць, што грамата пісана пасьля 1230 году, але калі і ад імені якога князя,—трудна сказаць. Хто заступаў мейсца Мсціслава Давыдавіча ў Смаленску безпасярэдна пасьля яго—няведама. У 1232 годзе быў Смаленскім князям Сьвятаслаў Мсціслававіч, сын Мсціслава Раманавіча. Пад 1235 г. упамінаецца Смаленскі князь Ізяслаў, паводле пазьнейшых летапісцаў—сын Рамана Мсціслававіча, а такжа пляменік Мсціслава Давыдавіча. Пад 1239 годам бачым у Смаленску яшчэ ўнука Раманавага, Усевалода Мсціслававіча; пад 1240—яшчэ аднаго ўнука Раманавага, Расціслава Мсціслававіча. Усё гэта пляменікі вышэй успамянутых Мсціславаў. А князь, успомнены ў грамаце, быў братам Мсціслава Давыдавіча, называў-жа сябе сынам Мсціслава Раманавіча мабыць па праву гэтага апошняга, як заступіўшага мейсца бацькі ў родзе, а можа—па духовай роднасьці. Мсціслаў Раманавіч дзейнічае ўжо ў 1178 годзе, выдае дачку замуж у 1195 і памірае ў 1223 годзе, маючы злішнім 60 гадоў. Мсціслаў Давыдавіч быў, як здаецца, значна маладзейшым і мог лічыцца братам князя, які спамінаецца ў грамаце.

Зьмест гэтай граматы даволі сходзен з папярэднімі, але ёсьць і важныя рожніцы. Вось зьмест граматы.

Пачатку бытцам няма. Першыя словы:

> „а ряд мой съ Немьци таков. аже боудоуть мои Смолняне въ Ризѣ. вольное търгованье им въ Ризѣ"...

блізка тое-ж што ў артыкулах III, XXIII, XXXVII граматы 1229 году, толькі караццей і без упамінаньня згоды немцаў, з дадаткам пры гэтым варунку: „а мѣста на корабли вольная како Немѣчичю тако и смоляниноу".

Далей ідуць такія варункі.

Пасьля забойства „мужа" або выдаць забойцаў (разбойникы), або плаціць 10 грывень; за забойства пасла або папа пры тых-жа варункахъ—ўдвая.

За вока, нагу, руку або другую „хромоту"—5 грывень сер., а за зуб—3 грыўні.

За удар дрэвам да крыві ці па абліччы—3 грыўні (паводле умовы 1229 г. —1½ грыўні).

За удар мячом або нажом без „хромоты"—3 грыўні (у грамаце 1229 г.— 1½ гр.).

Не садзіць рускага госьця ў дыбу, а калі няма парукі,—пасадзіць у зялезы. Аб праве нямецкіх гасьцей нічога няма.

У здарэньні даваньня тавару напавер і немцам і русінам, перш за ўсё плоціцца доўг русіном немцу, а немцам русіну.

Калі немец, даўжнік смаленца, правініцца перад сваімі і павінен быць пакараны (на маетнасьці), то сьпярша павінен быць выплачаны доўг смаленцу. Аб гэткім-жа праве немцаў не сказана нічога.

Па сьмерці даўжніка—немца, смаленец атрымлівае належнасьць ад спадкаберцаў. Аб гэтым-жа праве немцаў не сказана нічога.

Умова аб сьведках, што яны павінны быць заўсёды з немцаў і смаленцаў, такая-ж, як і ў грамаце 1229 году, але выражана інакш.

Таксама аб судзе зялезам і аб судзе паядынкам.

За нявіннае зьвязаньне і пасаджаньне ў зялеза—тры грыўні сер.

Аб абавязках дзецкага—тое-ж, што і ў умове 1229 г., толькі з большымі падробнасьцямі.

Аб свабодным безплатным праездзе паміж Смаленскам і Рыгай і Гоцкім берагам—тое-ж. І тут-жа аб валоках: „а на волоце како то есть пошло“.

Аб незвароце купленага тавару.

Аб судзе смаленца з немцамі ў Смаленску і ў Рызе —тое-ж; тут-жа абазначана, што гэткі суд ёсьць даканчальны, без перасуда.

Далей за абрыў барады ў госьця—3 гр. сер., а у баярына або кунаемца (зьбірача падаткаў)—5 грывень (ў умове 1229 г. гэтага няма).

Аб пераходзе нямецкіх гасьцей са Смаленска далей „мнѣ е по доумѣ поущати“ (паводле умовы 1229 г. безумоўная свабода).

За забойства княжага гарадзкога цівуна—20 грывень, як і пасла; ў умове 1229 г. гэтага няма.

Аб зьняважаньні жанок—тое-ж, толькі з пазваленьнем забіць зьняважніка; за зьняволеньне вольнай чэснай жанкі —10 грывень сер., а не—5, як ў умове 1229 г., за зьняволеньне рабы—1 грыўня.

За гэтым ідзе закончаньне:

„То же есьмь съ вами рядь свои докончал про свое моуже. и про свое смолняны. аже въедеть брат мой которыи въ Смолньск. а оучинится вам свада съ ихъ моужьми. вамъ ся вѣдати съ ними самѣмъ. или гость ис которое земле приедеть. в мои Смолньск. а боудеть вы съ нимь свада. а вѣдаитеся съ ними сами“.

Грамата выдана Срезневским у „Древн. пам. р. п. и языка“... бб. 223—225. „Вит. Стар.“ Сапунова: бб: 1, 19, „Русск. Ливовск. акты“ (ў дадатках № 2).

Паводле грамат заключаных з немцамі крыўскімі гарадамі Смаленскам Вітабскам і Полацкам,—са стараны гэтых апошніх выступае жыхарства пад найменьнем „Русь“, „роуски“, „роусин“. Якой-жа катэгорыі гэта найменьне: дзяржаўнае, племянное, ці адначасова злучае абодвы паняцьці разам? От-жа гэтыя самыя граматы паказуюць

Пачатак граматы князя Ізяслава Вітабскага і Полацкага (гл. пад 1265 г.).

нам, што найменьне „Русь“, укладаўшымі гэныя граматы дэлегатамі, ўжыта было ў саўсім іншым значэньні.

Для абазначаньня нямецкай стараны ў граматах ужываецца не адно, а два найменьньні „немци“ і „латинеськии“. Першае найменьне ў нашы часы разумеецца як назоў германскай нацii i ўжываецца цяпер толькі ў гэтым значэньні. Даўней-жа тэрмін „немец“ меў значэньне падвойнае: 1) як, наагул, чалавек другой, чужой, незразумелай мовы, з якім нельга было згаварыцца і 2), як спэцыяльная назова для людзей лацінскага (каталіцкага) абрадку. Словы „немецьки“ і „латинеськи“ ў нашых тарговых умовах стаўляюцца як аднaзначныя, прыкл.: „оу немецкои божницы“, „у латинеськои церкви.“ І гэта саўсім згодна з гісторыяй. У гэткім значэньні словы „немец“, „нямецкая вера“ ўжываліся ў нас да XIV ст. бо немаль адзінымі прадстаўнікамі рыма-каталіцкага абрадку на крыўскіх (беларускіх) землях былі ў тыя часы прыхадзіўшыя з захаду купцы з нямецкіх гарадоў.

Слова „латинеськи“ само сабой ясна,—яно азначае лацінскую веру.

Тарговыя умовы і граматы названых вышэй гарадоў даюць перавагу слову „латинеськи“ над словам „немецки“.

З гэтага адзіна праўдны вывад, што прадстаўніцтва Ганзэйскіх гарадоў, пры заключаньні умоў з Крыўскімі гарадамі, выступала пад адзінай, злучаючай іх усіх, веравызнаўчай азнакай. У данным здарэньні са стараны Рыгі выступаюць прадстаўнікі не нямецкага „языка“, а лацінскага абрадку аб якіх дзе-недзе зазначана „немцы“.

Калі адна старана выступае, як прадстаўляючая людзей азначанага абрадку, то, паводле законаў лёгікі, і другая старана павінна была ўжыць назоў, які адпавядаў-бы па зьместу першаму, г. зн.—выступіць пад назовам аб'еднуючай рэлігіі. Толькі ў гэткім значэньні тэрміны „латинеськи“ і „русин“, стаячыя побач, будуць натуральны і зразумелы. Калі-ж дапусьціць, што адна старана называе сябе рэлігійнай азнакай, а другая процістаўляе ёй свой этнографічны назоў, то гэткая рожнаякая тэрміналёгія будзе абсурднай у так важным дакуманце.

І гэта тэрміналёгія саўсім згодна з тагочаснымі паняцьцямі. У вачох старадаўнай інтэлігенцыі, як заходна-эўропэйскай, так і нашай, рэлігійныя азнакі мелі шмат большае значэньне, чым якія іншыя. Кождая старана, шукала ў элемэнтах, даступных тагочаснаму разуменьню, ў праціўнай старане азнак агульных; гэтыя азнакі былі знойдзены ў пануючых у тэй і другой старане абрадах. Для Крыўскіх дэлегатаў, якія пісалі умову, ўся праціўная старана была, ясна, веры „нямецкай“, або што адно і тое-ж „лацинскай“. Немцы-ж і ў Смаленскай, і ў Вітабскай, і ў Полацкай валасьцёх сустрачалі адзін агульны „рускі“ абрадак.

На гэтай аснове тэрміны „латиньски“, і тэрмін „руски“, былі прызнаны адназначнымі па зьместу, бо першы і другі падкрэсьляюць азнакі рэлігійныя умаўляючыхся старон.

Гэткім чынам тарговыя умовы XIII—XV ст. з Рыгай даюць нам яшчэ адзін лішні доказ, што тэрмін „Русь“ ужываўся і разумеўся ў нас, не як этно-

Кнз а Герденъ: кнѧ на вѣтъ всѣ тѣмъ кто видить
сию грамоту кѣ люшто ныне же не суть а тѣмъ
кто напослѣ приидуть тѣмъ вѣдомо буди
какъ миръ есмы створили промежи местера и
братьма а Нирижькы з Ими. и с Полочаны и Видьб
ляны. тако како грамото написано. тако и мы на
до всею землю отступили. што есть Лотыгольска
а земля. какъ не вступатися на тую землю. што
кнѧ Костянтинъ далъ местерю свою братью свою
ею грамотою с печатью. како боле того на ту землю не
поискывати. верху того про ту пакость што са вро
з миръ створило. какъ ни мы отобою сторону отсту
пити што руськ да земля словетъ Полоцькая. от того же

Грамата Гердзеня, князя Вітабскага і Полацкага 1264 г.

графічная, а як дзяржаўная (ў тых гарадох дзе панавалі Рурыкавічы) і веравызнаўчая азнака.

„НАПИСАНІЯ АѲАНАСІЯ МНИХА КЪ ПАНКОВИ О ДРЕВѢ ДОБРУ И ЗЛУ И О НАУЗѢХЪ И О СТРѢЛѢ ГРОМНЕЙ“.

Рукапіс на пэргаміне, уставам; быў калісь у бібліатэцы Хрэбтовічаў; пісаны ў 6749 (1241) годзе „рукою многогрѣшного дьяка Никиты з Любъчи“; знаходзіўся ў 1890-х годах у Корсакаў у Дзісеншчыне.

УМОВА СМАЛЕНСКА З РЫГАЙ, КАЛЯ 1250—1260 гг. Калі не лічыць нязначных адкланеньняў, то гэта умова зьяўляецца толькі падробнай копіяй умовы 1229 году. Перадрукавана ў „Русско-Ливонскихъ Актахъ“. (Дадатак № 2, балона 448).

ГРАМАТА КНЯЗЯ ГЕРДЗЕНЯ ВІТАБСКАГА І ПОЛАЦКАГА, 22 СЬНЕЖНЯ 1264 ГОДУ.

> Князь Герденъ кланяеться всемь тѣмь, кто видить сию грамоту. Тие люди, што ныне живи суть, а темь, кто напосле приидуть, тѣмь вѣдомо буди, какъ миръ есмы творили промежи местеря и с ратьманы Рижьскыми и с Полочаны и Видьбляны. Тако како грамота написана, тако имъ надо всею землею отступити, што есть Лотыгольская земля, какъ не въступатися на тую землю, што князь Константинъ далъ местерю съ своею братьею, съ своею грамотою и съ печатью, како боле того на ту землю не поискывати. Верху того про ту пакость, што ся в розмирьи створило, какъ имъ отъ обою сторону отступити, што Руськая земля словеть Полочькая; отъ тое земли местерю и братьи его отступити с всею правдою. Верху того Немечькому гостю въ Полочьскую волно ехати и торговати, купити и продати, такоже Полочаномъ и Видиблянину волно гостити в Ригу и на Готьскы берегъ. А где будеть кто кому виноватъ, в томь городе правити, где тотъ человѣкъ живетъ, инде судъ ему не искати; в которои волости человѣкъ извиниться, ту ему правда дати, или вина его. А старому миру стояти князя Герденя, князь тыихъ, и кто по немъ будеть: што поклепани на рѣзне и што словеть Лотыгольская земля, отъ того ся отступили с всею правдою; местерь такоже братья его отступили, што словеть Полочьская земля со всею правдою. Сию грамоту тогды написана в Ризе, коли Богъ былъ 1000 лѣтъ и 200 и 60 лѣтъ и 4 лѣ по Рожен Божии за три дни.

Перадрукавана Нап'ерскім ў „Грамотах“, Сапуновым—у „Витеб. Старинѣ“. т. І, б. 21.

Гэта ёсьць першая умова, заключаная Полацкам з Рыгай, аддзельна ад Смаленска; цікава яна яшчэ і тым, што князь Гердзень гэтай граматай уступае правы Полацка на Латыгольскую зямлю крыжакам.

У летапісах маецца ведамка (П. С. Р. Л., т. VII), што сын Гердзеня быў біскупам у Тверы: „сын Ерденевъ Семен былъ владыкою в Тѳеры, которій на митрополита на Петра волненіе учинылъ“. Спомнены мітрапаліт Пётр быў першым Кіяўскім мітрапалітам, які жыў у Маскве. Высьвячаны Пётр на міт-

рапаліта патрыархам Атаназым у 1308 г., памер у 1326 годзе. Біскуп Лука пісаў, як выражаецца летапіс, „лжывыя словеса на мітрапаліта Пятра“ і быў праціўны высьвячэньню яго ў мітрапаліты.

Ўзаемастасункі Крывічоў і Літвіноў сягаюць глыбока ў прадгістарычную мінуўшчыму. Паводле сьведчаньня Адама Брэмэнскага, Крывічы, перад прыняцьцем хрысьціянства, езьдзілі ў Курляндзію і Самогіцію на пакланеньне тамтэйшым сьвятыням, а знача, мелі супольных багоў. Карамзін кажа: „наймяньне Крывічы дае права думаць, што крыўскае племя таксама як і літоўскае прызнавала першасьвятара Крывэ—галавой свае веры.“

Магчыма, што пад Люцічамі Канстантына Пурпурароднага, якіх ён памяшчае на захад ад Крывічоў, трэба разумець Літву: „Крывічы, Люцічы і др.,—кажа Канстантын,—плоцячы дань Русам, зімой вырабляюць чоўны для прадажы, спускаюць іх у бліжэйшыя вазёры і рэкі і вясной са сваіх рэк прыходзяць да Дняпра, адкуль у Кіяў, дзе выцягнуўшы чоўны на бераг для агляду, прадаюць кіяўскім Русам“ („Monumenta Poloniae Historica“ Выд. Bielowsk. T. I. Lwów 1864 б. 16; Довнаръ-Запольскій „Исторія Кривичской и Дреговичской земель“. Кіяў, 1891, б. 64).

Расійскі гісторык Беляевъ („Очеркъ Исторіи Сѣверо-Западнаго края Росіи“ Вільня 1867, б. 15) кажа: ... „гісторыя застае Палачанаў і Літвіноў цесна зьвязанымі адны з аднымі“. Гэты гісторык думае, што маці вядомага Полацкага князя Ўсеслава († 1101) была літвінка, бо: „Ў самым характары Ўсеслава многа такога, што намякае калі не на літоўскае яго паходжаньне па матцы, то на выхаваньне ў літоўскіх абычаях... ў яго характары праглядаюць рысы другога (ня рускага) спосабу жыцьця“ (бал. 20).

Па сьмерці Усеслава, сын яго Глеб, князь Менскі (1118) вядзе доўгае і упорнае змаганьне з Алегам Сьвятаславічам Чарнігаўскім за Оршу і Копысь і з Валадзімерам Манамахам Кіяўскім за Слуцак, Пінск і Тураў пры помачы Літвіноў.

Крыжовым паходам ўсяго роду князёў-Русаў у 1127 г. крыўскія землі былі заваяваны і часьць князёў узята ў няволю і выслана ў Царград, але рэшта крыўскіх князёў уцякла ў Літву і пры помачы Літвы непакоіла Мсціславага сына Ізяслава, які заняў Полацак. „Мсціслаў атрымаўшы пэўныя ведамкі ад сына, што сіла палачан скрываецца ў Літоўскай зямле і што не заваяваўшы яе, нельга валадзець Полацкам, ў 1132 годзе выступіў у паход са сваімі сынамі і Чарнігаўскімі князямі ў літоўскую зямлю... Але паход няўдаўся. Рускіх князёў Літвіны і Крывічы крэпка пабілі“ (Беляевъ б. 30).

У 1159 годзе адзін з Менскіх князёў, Валадар Глебавіч, брат Менскага князя Расьціслава Глебавіча, „хадзіў па лясох паднімаць Літву“ супроць кіяўскіх Русаў, на помоч Менску. Крывічы разам з Літвінамі ваююць супроць князёў Кіяўска-Чарнігаўскіх (Русаў) ў 1166 годзе (П. С. Р. Л. II, 306; Карамз. II, 182, пр. 138), ў 1167 годзе (Іпат. л. 6673), ў 1169 годзе (Карамзін, II, 723), ў 1180 і 1181 годзе Narbut III, 300), ў 1198 г. (Карамзін III, 63).

Ціснутыя з поўначы, ўсходу і поўдня дынастыяй Русаў, крыўскія князі адыходзілі на захад у Літву; абасновываліся тут, радніліся з літоўскімі князямі і наадварот літоўскія князі радніліся з крыўскімі.

Дзеля таго, што галоўная апазыцiя Русам знаходзiлася ў Лiтоўскай зямле, то крыўскiя князi i землi пачынаюць выступаць з другой палавiны XII стагодзьдзя ў рускiх летапiсцаў пад iмем Лiтвы. Гэтак пад 1239 годам чытаем у летапiсе:

> „Яраслаў Ўсеваладавiч Суздальскi хадзiў к Смаленску на Лiтву, i Лiтву перамог i князя iх захапiў, i пасадзiў у Смаленск князя Усевалода Мсцiславiча“.

Гэты-ж „Лiтоўскi“ князь, аб якiм кажа летапiс, быў ня хто iншы, як Сьвятаслаў Мсцiславiч, унук Рамана Расьцiславiча Смаленскага, якi сеў у Смаленску пры помачы Палачанаў.

Гэткае мяшаньне летапiсцамi Лiтвiноў i Крывiчоў (Смаленскiх i Полацкiх) паказуе, што крыўскiя землi становяцца для iх лiтоўскiмi, хоць гэтыя апошнiя ня толькi не зьмянiлi сваiх жыхароў, але нават i дынастыi. З гэтага вынiкае, што калi называлi „лiтоўскiм“ князям Сьвятаслава Мсцiславiча, якi па крывi быў той самы Рурыкавiч, як i нападаўшы на яго Суздальскi князь, то з далёка большым правам называлi „Лiтвiнамi“ тых крыўскiх князёў, якiя былi блiжэй да Лiтвы, а з яшчэ большым правам тых, якiя аселi ў Лiтве, а нярэдка радзiлiся i ўзгадавалiся там.

Каля палавiны XIII ст. сталiся вялiкiя падзеi, якiя трохсотлетняе змаганьне Крывiчоў з Русамi разьвязала ў карысьць Крывiчоў i Лiтвы. Татарская навала ў 1240 г. зруйнавала землi Ростава-Суздальскiя, Чарнiгаўскiя i Кiяўскiя. Руiна, ўчыненая татарамi, была так вялiкая, што Данiла Галiцкi ня мог падыйсьцi да Берасьца „смрада ради избiенныхъ“ (Полн. собр. р. л. II, 179).

Супроць татарскай навалы выступiў Мiндоўг з крыўскiмi i лiтоўскiмi князямi i пастрымаў яе, задаўшы татарам страшэнную паражку пад Койданавам (каля Менска). Уцякаючы ад татараў, жыхарства шукала апекi Мiндоўга, гарады i сёлы вiталi яго як збаўцу i паддавалiся д а б р а в о л ь н а (Stryikowski Histor. form. Europ. выданьне 1846 г. ч. I, б. 235).

Асаблiва цесную сувязь Лiтвы i Палачанаў, адмячаюць летапiсы. Гэтак, як вышэй адмечана, ў 1232 годзе Лiтва i Палачане, па сьмерцi Мсцiслава Давыдавiча Смаленскага, пасадзiлi ў Смаленску Сьвятаслава Мсцiславiча; ў 1258 годзе Лiтва i Палачане хадзiлi пад Смаленск i Таржок; у 1262 годзе Лiтва i Палачане хадзiлi на помач Ноўгародцам супроць Лiвонскiх Немцаў.

Злiцьцё Полацкай Крыўскай княжай дынастыi з дынастыямi Лiтоўскiх князёў было так цеснае, што трудна цяпер згадаць дзе ў iх канчалася крыўскасьць i пачыналася лiтоўскасьць.

Цэлы доўгi рад летапiсаў (Сьпiсак Летапiсаў Пагодзiнскага сабраньня № 1404; сьпiсак Акадэмii Навук № 34. 4. 32; сьпiсак СПБ. Публ. Бiблiатэкi XVI ст. № 1572; сьпiсак Археолёгiчнай СПБ. Камiс. № 40; сьп. Румянцаўскага Музэю № 348 i другi сьп. СПБ. Акад. Навук № 17. 15. 19; Васкрэсенскi летапiс: П. С. Р. Л. т. VII, б. 253—256; другi сьпiсак Румянц. Музэю № 349; другi сьпiсак СПБ. Публ. Бiбл. № F. IV, б. 264; Том XVII П. С. Р. Л. Западно-Русскiя Лѣтописи) гавораць аб тым, што дынастыя Лiтоўскiх князёў

Словизаславлкнѧполоцько·къепнскупу·нкъмѣстерю·нкъвсе
мавельневинуенратьманомъ·всемъгорожаномъ·полоте
скъ·видьбескъодноесть·ащонемнеимн·б(ог)ъживи·нвъ
молшетоже·аизаславъсомноюодно·насемькрестъ
целова(лъ)·тнкрестъвъправду·любовьнмѣтнимнръ·ка
къбылопрнпервыхъкнѧзѣхъполоцьскы·полочаномъ
видьбланомъволноеторговатьвърнзѣнаго
тьлскомаверенвлюбьце·арубежанедѣлатн·аско
мусклымъ тажасудатнбезъперевода·асуженого
непосуживатн·агдекомугоднотутажетьсѧ
поручнкн·идолъжникы·ихолопывыдатн·аметосѧ
въратьдѣѧло:невърубежехъ·протовамънемьщатн
нинамъвамъмещатн·ѵегостѣсмеѿступилнеиъ
ризѣкотомувамънепринскыватн·нилюдениизе
млиниводыниборти·насемьжецелуитекомнѣ
крестъполюбьвнвправдубезъвсѧкогоизвѣта·

Грамата кн. Ізяслава Полацкага і Вітабскага 1265 г.

ёсьць галіной роду крыўскіх, Полацкіх князёў. Прыкладам сьпісак вышэй пастаўлены першым (Пагодзінскага сабраньня № 1404) кажа аб гэтым так:

„У великого князя Володимера Святославича другой сынъ Ізязлавъ, у Ізяслава сынъ Брячиславъ, у Брячислава сынъ Всеславъ, у Всеслава сынъ Борисъ, у Бориса сынъ Рагволодъ, у Рагволода сынъ Ростиславъ, у Ростислава сынъ Давилъ (Давид?), у Давила сын Видъ, его-же люди Волъкомъ звали; у Вида сынъ Троенъ, у Троена сынъ Виденъ, у Витеня сынъ Гедиминъ.“

Ваcкрэсенскі летапіс і многія другія сьпіскі памятаюць і некатарыя іншыя падробнасьці, прыкладам, што пасьля крыжовага паходу Рурыкавічаў на Крыўскіх князёў (у 1127 годзе) і высылкі палоненых у Царград:

... Вільняне взяша собѣ іс Царяграда княза Полотцкого Ростислава Рогволодовича детей: Давіла князя да брата его Мовколда князя.

Гэты летапісныя зьменкі ясна пацьвярджаюць спомненую вышэй цесную сувязь Крыўскай і Літоўскай дынастый, але разабрацца ў іх радаводах пакуль што нікому неўдалося. Перашкаджае гэтаму страшэннае пераблутаньне летапісцамі імён князёў, якія зазвычай мелі па два імені: абычаёва-паганскае і хрысьціянскае, а такжа пераблутаньне хронолёгіі і тэрмінолёгіі гістарычнай. Часта адны і тыя-ж асобы выступаюць у летапісах пад рожнымі імёнамі і пад рожнай гістарычнай тэрміналёгіяй.

Толькі ад Міндаўга „Літоўска-Рускага (Крыўскага)“ князя, пачынаецца пэўная гісторыя літоўскай дынастыі, прызнанай і доўгі час панаваўшай у Крыўскіх землях. Дынастыя гэта сабрала пад сваё панаваньне ўсе крыўскія землі, аб'яднала іх, бараніла і давяла да палітычнага росквіту ў XIV і XV ст. Мэндаговічы і Гедымінавічы сваімі трудамі і крывёй палажылі вялікія заслугі і цешацца слушнай пашанай, як у гістарычным нашым мінулым, так і ў сучаснасьці, без ўзгляду на тое, якая ў іх жылах цякла кроў—наша крыўская, ці братняя нам літоўская.

Ад XIII стагодзьдзя і да другой палавіны XIV ст. наша гісторыя працякала пад панаваньнем „Літоўскай“ дынастыі, а ад XIV да канца XVIII ст. пад імем Літвы. Ідэя адзінай для ўсходнага Славянства „рускай“ веры,—носьбітам якой была заўсёды ўлада мітрапалітаў,—навязывала нам другі тэрмін „Русь“. Гэты другі тэрмін спачатку абыймае ў нас усіх, хто вызнае „рускую“ веру, падлягае ўладзе Кіяўскага мітрапаліта. Ў сярэдзіне XIX ст. Расійская імпэрыя навязуе нам з асымілятарскімі мэтамі імя „Беларусь“.

І, дзеля гэтага, калі-б мы былі староннікамі дынастычнай тэрміналёгіі, саўсім слушна было-бы нам і сягоньня называцца „Літвой“, „літвінамі“, прынамні маючы далёка больш гістарычных падстаў чым на імя „Русь“. Аднак, не выракаючыся сваіх гістарычных імён, мы вяртаем цяпер ізноў да першапачатковага нашага імя „Крывічы“, бо гэта ёсьць не дынастычнае, не веравызнаўчае, а народнае імя, нікім нам не накінутае і якое ніўкога не было і ня ёсьць у залежнасьці.

Грамата Рыжскага архібіскупа в. кн. Федару Расьціславічу Смаленскаму 1281—1297 г.

ГРАМАТА ПОЛАЦКАГА КНЯЗЯ ІЗЯСЛАВА ДА КРЫЖАКАЎ І РЫЖАНАЎ, КАЛЯ 1265 ГОДУ.

„Слово Изяслава, князя Полочького, къ епископу и къ местерю и къ всемь вельневьцемъ и ратьманомъ и всемъ горожаномь. Полотескъ, Видьбескъ одно есть, а воли есми Божии, и въ Молшелгове, а Изяславъ со мною одно. На семь къ мне целовати крестъ въ правду, любовь имѣти и миръ: какъ было при первыхъ князьяхъ Полочьскых, Полочаномъ, Видьбляномъ волное торгованье въ Ризе на Готьскомъ березе и в Любьце, а рубежа не дѣяти.

А кому с кымъ тяжа, судъ дати безъ перевода, а суженого не посуживати, а где кому годно, ту тяжеться; поручникы и должъникы

и холопы выдати. А што ся въ рать дѣяло и въ рубежехъ, про то вамъ не мьщати, ни намъ вамъ мещати. Чего ся есме отступили въ Ризе, к тому вамъ не приискываты ни людеи, ни земли, ни воды, ни борти. На семь же целуите ко мнѣ крестъ по любьви в правду без всякого извѣта."

Перадрукавана ў „Граматах" Нап'ерскага і ў „Вит. Стар." Сапунова Т. I, б. 21.

ГРАМАТА ІЗЯСЛАВА КНЯЗЯ ВІТАБСКАГА, КАЛЯ 1265 Г. У гэтай грамаце Вітабскі князь заяўляе, што хоча мець з немцамі мір і любоў, як было пры першых князёх Полацкіх і вымаўляе права вольнай таргоўлі Вітаблянам у Рызе і на Гоцкім беразе.

ГАРАДЗЕЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ 1270 Г. Пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве. Тоўпіць у сабе 167 лістоў у 2 гранкі вялікай чацьверкі. На першай балоне, пасьля ліста з выбражэньнем Іоана Богаслова, пад застаўкай, напісана мініяй:

„ІЕВАНЬгеліе опрась съ Б(г)мь починаемъ Г(д)и блг(с)лви отче."

У правопісе відаць асобнасьць Вітабшчыны—мяшаньне *ц* і *ч*.

На адвароце 165 ліста ёсьць запіс:

В ЛѢ(Т) S. Ш О. Н. КОНЧАНЫ БЫ
ША КНИГЫ СИЯ М(С)ЦА МА
РТА ВЪ **КГ** НА ПАМЯ(Т) СТГО
МЧНКА НИКОНА ТОМЬ ЖЕ
ДНИ БЫ(С) ЗНАМЕНІЕ ВЪ СЪ
ЛНЬЦИ. ПИСАХЪ ЖЕ КНИГЫ
СИЯ АЗЪ ГЮРГИ С(Ы)НЪ ПОПО
ВЪ ГЛ(АГО)ЛЕМОГО ЛОТЫША. СЪ ГО
РОДИЩА СТЯЖАНИЕМЬ
СИМОНА ЧЬРНЬЦА О(Т) СТГО
ГЕОРГИЯ СОБѢ НА СПСЕНИ
Е И ВСѢМЪ КР(С)ТИЯНОМЪ
НА ОУТѢХОУ.

У 6778=1270 г. папраўдзе было сонечнае зацьменьне 23 сакавіка. Яно адзначана ў летапісах пад 6779 г. з падробнасьцямі: ў тыдзень Вялікага посту сярод раніцы (як выходзіць паводле аблічэньня,—каля палавіны 9-й гадзіны раніцы).

Гэта першая вядомая кніга, пісаная Латышом.

Срезневскій „Славяно-Русск. палеографія", СПБ. 1884.

КАРНАЯ ГРАМАТА КНЯЗЯ ВАЛАДЗІМЕРА ВАЛЫНСКАГА БЕРАСЬЦЕЙСКАЙ ЗЯМЛІ, 1289 Г.

„Се азъ князь Мстиславъ, сын королевъ, внук Романовъ уставляю ловчіе на Берествяны во вѣкъ за ихъ крамолу, съ ста по двѣ

ЕЖЕ ОТ ІѲА. СТГО ЕѲУАН
въ стоую и велнкоую не. па. еоуе на литур. г. а
Искони бѣ слово, и слово бѣ къ богу, и бгъ
бѣ слово. се бѣ искони къ богу. вься тѣ
мь быша, и без него ни чьто же бы, еже
бы. въ томь животъ бѣ, и животъ бѣ свѣтъ
чл҃комъ. и свѣтъ во тьмѣ свѣтится, и ть
ма его не объять. бысть члкъ посланъ ѿ
бга, имя ему іѡа. съ прииде въ свн
дѣтельство, да свидѣтельствуеть
ѡ свѣтѣ, да вси вѣру имуть ему.
не бѣ тъ свѣтъ, нъ да свидѣтельству
еть ѡ свѣтѣ. бѣ свѣтъ истинный,
иже просвѣщаеть всякого члка гря
доуща въ миръ. въ мирѣ бѣ, и миръ
тѣмь бы. и миръ его не позна. въ
своя прииде. и свои его не прияша. ели
ко же их прияти его, дасть имъ власть
чадомъ бжиимъ быти вѣрующимъ
въ имя его. иже не ѿ крови, ни ѿ по
хоти плотьскые, ни отъ похоти
моужьскые, нъ ѿ бга родиша ся. и сло
во плоть бы и вселися в ны. и видѣхомъ
славу его славу яко единороднаго

лукне меду, по двѣ овцы, по пятнадесятъ десятковъ льну а по сту хлѣба, а по пяти цебровъ овса, а по пяти цебровъ жита, и по 20 куровъ; а по тольку съ всякаго ста; а на горожанѣхъ 4 гривны куръ, а кто мое слово порушитъ, а станетъ съмною предъ Богомъ."

П. Бобровскій „Гродненская губернія" ч. II, балона 818.

ГРАМАТА РЫЖСКАГА АРХІБІСКУПА ВЯЛІКАМУ КНЯЗЮ ФЕДАРУ РАСЬЦІСЛАВІЧУ СМАЛЕНСКАМУ, 1281—1297 Г.

„Благословение отъ митрофолита Ризького ко своему милому сынови, князю великому Феодору, и къ его дѣтемъ, и ко владычѣ, и къ намѣстьнику и ко всѣмъ бояромъ. То буди тобе ведомо, про тую жялобу, что Витьбляне жялобилися на Рижяны, чимь то хотели оправитися противу Гѣлмика, и ихъ слово таково. Хотели ся темь словомъ оправити и рекли такъ пред княземъ Бряньскымъ: выехали 50-ть мужь изъ Риги и оубили человека, и оузяли 10-ть бѣрковъсковъ воскоу. И ныне я митрофолитъ тако молвю, какъ то Витьбляне неправдою жялобилися па Рижяны, и ныне то есть мнѣ ведомо, аже Рижяне суть в томь невиновати; и ныне я тому дивлюся, аже твои намѣстьникъ слушаеть всякого чоловека слова. А та правда есть промежи васъ и насъ: кдѣ ся тяжя почнеть, ту концяти. И ныне я молюся вамъ, какъ то мозите стояти оу тои правдѣ и оу крестномь целовании. Аже иметь жялобитися васъ кто на Рижяны, или Гѣлмико или кто ныи, и вышлите к намъ а мы правдоу дамы по Божьи правдѣ."

Выдана Нап'ерскім у „Грамотах" і ў „Русско-Ливон. актах", бб. 17—18, а также ў Витеб. Стар." Сапунова, т. I, б. 22.

ГРАМАТА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ ѲЕДАРА РАСЬЦІСЛАВІЧА Ў РЫГУ 1284 Г. (Рыжск. гар. архіў). Друкавана ў „Собр. гос. гр. и дог." (II, № 3), „Др. памят. р. п. и языка" Срезневск. (238), у Сахарова, табл. IV.

ГРАМАТА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ ѲЕДАРА РАСЬЦІСЛАВІЧА АБ ЗВАНЕ 1284 Г. (Рыжск. гарадз. архіў). Надрукавана ў „Грамотах" Нап'ерскага і „Русско-Ливон. актах", № 37.

ПОЛАЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIII СТ. Прыналежала Троіцкаму манастыру ў Полацку. У пачатках XIX ст., ў часе касаваньня уніі, разам з іншымі кнігамі і рукапісамі забрана ў Петраград, цяпер пераховуецца ў Публічнай бібліятэцы (Пагодзінскага сабр. № 12). Пісана ў цэлы аркуш уставам у 2 гранкі.

КРОНІКА АМАРТОЛА. Пэргамінны рукапіс XIII ст. (Бібліатэка Маскоўскай Дух. Акадэміі, № 100). На адвароце 17 балонкі рукапісу, пасьля агалоўку і прадмовы, знаходзіцца выбражэньне Спаса са стаячымі абапал мужчынам і жанчыной. Над мужчынам подпіс „Михаилъ", а над жанчыной— „Оксиньня". На апошняй балонцы рукапісу ёсьць прыпіска для каго і дзе гэты рукапіс пісаны, але цяпер прыпіска замазана. У мове кронікі маюцца крыўскія асобнасьці.

ПСАЛТЫР 1296 Г., пісаў Захары „на Волоцѣ. У мове гэтага псалтыра, пісанага па-славянску, сустрачаюцца тыпова крыўскія асобнасьці. Захары пісаў яго „оуже прі старости бывъшоу" (Срезневскій, бал. 50—51).

Псалтыр знаходзіцца цяпер у Маск. Сынадальнай бібл., № 13.

Грамата Смаленскага князя Александра Глебавіча, 1297 г.

ГРАМАТА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА ГЛЕБАВІЧА, КАНЦА XIII СТ. У гэтай грамаце Смаленскі князь „хоча з Немцамі такой жа любві ў якой былі яго бацька і дзядзька, Глеб і Фёдар Расьціславічы і абяцае ім чысты шлях да Смаленска. Сваю грамату ён пасылае на імя толькі рыжскага рата, саўсім не спамінаючы аб біскупе і магістры ордэну; гэты-ж князь поўнасьцю пацьвердзіў умову 1229 году.

ПАЦЬВЕРДЖАНЬНЕ ГРАМАТЫ 1229 Г. СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА ГЛЕБАВІЧА, ПАСЬЛЯ 1297—1298 Г. Смаленская грамата 1229 году перапісана на вялікім доўгім аркушу пэргаміну, а над ёй зверху аркуша прыпісана гэтае пацьверджаньне ў трох радкох. Грамата пісана тоўстым шырокім уставам, пацьверджаньне—стасункова дробным.

Вось гэтае пацьверджаньне:

„Се азъ князь смоленскии. олександр. докончал есмь с немьци по давнему докончанью. како то докончали отци наши дѣди наши на тѣх же грамотахъ целовалъ есмь крестъ. а се моя печать".

Грамата была ў Рыжск. гарадз. архіве. Выдана ў „Грамотахъ" Нап'ерскага і „Русско-Ливонских актах", бал. 23.

Князь Александр Глебавіч Смаленскі памер у 1277 годзе. гл. Нікон. лет. пад 6786 г. і ў Карамзіна т. IV, увага 171.

ПОЛАЦКАЯ ГРАМАТА КАНЦА XIII СТ. Пераховывалася ў рыжскім архіве; напісана на кавалку пэргаміну даўжынёй $3\frac{1}{2}$ і шырынёй ўверсе $2\frac{1}{2}$, а ўнізе менш 2-х вяршкоў, усяго пісьма 32 радкі, з якіх 22 на аднэй старане, а 10 на другой, блізка такім самым уставам як вітабская грамата. Грамата пісана ад Якава біскупа Полацкага ў Рыгу з просьбай прыслаць збожжа ў Полацак. У грамаце ўпамінаецца князь Вітэнь, які жыў у канцы XIII і ў пачатках XIV ст.

Пры грамаце пячаць: з аднэй стараны абраз Знаменьня, з другой надпіс „Яковъ епп Полотьски".

Зьмест граматы: (Сапуновъ: Витеб. Стар. Т. I).

„Поклонъ и благословлѣнье отъ Якова, епискупа Полотьского, бровстови, намѣстьнику пискуплю, и дѣтемъ моимъ ратманомъ. Былъ есмь не дома, во отьца своего митрополита, а нынѣ есмь на своемь мѣстѣ оу Святоѣ Соѳьѣ. А нынѣ есмь оувѣдалъ, любовь ваша правая съ сыномъ моимь, с Витенемь; также, дѣти, была любовь ваша первая с Полочаны, съ дѣтми моими, шт вамъ было надобѣ, то было ваше. А нынѣ што дѣтемъ моимъ надобѣ, того имъ не бороните; а нынѣ абы сте пустили жито оу Полотеско. А язъ кланяюся и благословляю, і Бога молю за васъ дѣти своѣ.

Аже будеть Полочанинъ чимь виноватъ Рижанину, я за тѣмь не стою своими дѣтми, исправу дамь. Аже будеть Рижанинъ чимь виноватъ Полочанину, вы даите имъ исправу також. А язъ вамъ кланяюся дѣтемъ своимъ, и благословляю и Бога молю".

ГРАМАТА РЫЖСКІХ КУПЦОЎ ВІТАБСКАМУ КНЯЗЮ МІХАЙЛЕ КАНСТАНТЫНАВІЧУ, КАЛЯ 1300 Г. Пераховывалася ў рыжскім архіве, напісана на аркушы пэргаміну шырынёй больш 10 вяршкоў, даўжынёй больш аршына; зьмяшчаецца ў 85 радкох, даужынёй па 8 вяршкоў. Пачынаецца валікай рысаванай літарай. Час напісаньня граматы прыблізна ўстанаўляецца па імёнах асоб, спамінаных у ёй. Грамата пісана ад ратманаў рыжскіх Вітабскаму князю Міхайлу, бацька каторага, як абазначана ў грамаце, называўся Канстантынам. У канцы XIII ст. Канстантын быў Полацкім князям, дык саўсім натуральна, што сын яго быў князям Вітабскім.

Грамата гэта—жалабная князю на рожныя уціскі, якіх дазнавалі немцы ад самога князя і ад яго урадоўцаў. Пры вылічаньні крыўд (сямі) паказываюцца і варункі папярэдняй умовы, ведама, пісанай, але да нас не дайшоўшай. Паводле гэтай граматы, ў папярэдняй грамаце было:

„Миръ доконцан на старый миръ и на томъ кр(с)тъ челован. како то намъ вашеи братьи правда дати. а обиды не створити ни малу ни велику. тако было и вамъ. по кр(с)тному челованию. обиды не створити. ни малу ни велику. нашеи братии. правда дати. товара силою не грабити члвка не мучити безъ вины... Миръ доконцан межи земле. аже другъ друга убиеть до смрти. а имуть того члка кто розбои оучинилъ. тому дати вина. по его дѣлу. а товар его свободѣнъ своему племени“.

Грамата пісана ня буйнымъ шырокім і тоўстым уставам.

Цікава ўжываньне *ц* замест *ч* і наадворот: ч е р н ь ч и, ч е л о в а н и ю, д о к о н ц а н;

ш замест *с*: „лишии“ зам. лисии“;

ужываньне *о* замест *е* пасьля сіпячых: жо, княжо, шол, пришод, чомь, хочомъ.

оу замест *въ*: оу борзе, оу рать. оу клеть, оузял.

Надрукавана ў С р е з н е в с к а г о „Др. пам. рус. пис. и яз.“, б.б. 240—241 і ў „Славяно-Русск. палеограф.“, б. б. 229—230; С а п у н о в ъ, „Вит. Стар.“ Т. I, б. 22.

Тэкст граматы:

Поклонъ отъ ратмановъ Ризкихъ и отъ всехъ горожянъ ко князю. Витебьскому Михаилу. И ныне пришли предъ насъ наши горожяне, и то намъ поведали со великою жалубою, котории были зимусь с тобою у Витебьце, както еси товаръ у нихъ от-ялъ силою и неправдою То было и первое: былъ у тебе одинъ дѣтина, нашь горожянинъ, а иногды не бывалъ у васъ, тогды рать была Литовская подъ городомь, онъ же хотелъ у рать ити, дѣвкы купити и взялъ мець со собою, по нашеи пошлине. Тогды, идя путемъ, заблудилъ к монастыреви, и выскочивше 3 черньчи, жо четвертыи человѣкъ иныи съ ними, ту его емъшо били и рвали, и мець вызетяли силою у него. И потомъ, княжо, ты на другыи день емъ его, оковалъ еси и дѣржялъ его еси до того же дне, а товара еси от-ялъ на 3 берковськы воску. Княжо, то еси неправду дѣялъ. Забылъ еси, княжо, своего крестнаго челования, занеже самъ ведаешь, княжо, како не тако есть миръ доконцанъ. Миръ доконцанъ на старыи миръ, и на томъ крестъ челованъ, както намъ вашеи братьи правда дати, а обиды не створити, ни малу ни велику; тако было и вамъ по крестному челованию· обиды не створити, ни малу ни велику, нашеи братии правда дати, товара силою не грабити, человѣка не мучити безъ вины. Княжо, слышышь самъ отъ своие братье, както мы вашее братие не обидѣли, ни грабили товара силою безъ правды, както ты, княжо дѣешь. А се тобе поведываемъ другую обиду: за грѣхы пригодило ся такъ, както се дѣла дружина, у пиру пиюче, другъ друга заразилъ до смерти; и както тыи бои удѣялъ ся, тогды онъ, убоявъ ся живота, утеклъ к тобе, княжо. Немчи жо, то уведавше, ажо к тобе утеклъ розбоиникъ, и пришли предъ княжо Немчи и молися тобе: выдаи нам розбоиника. И ты, имъ выдавъ розбоиника, потомь, княжо, шолъ еси у розбоиникову клеть, товаръ еси розбоиниковъ взялъ; и иныхъ людии товаръ былъ тутоть, и то поималъ еси, княжо. Тоть еси неправду дѣялъ. Ты самъ ведаешь, както не тако есть миръ доконцанъ межи земле. Аже другъ друга убиеть до смерти, а имуть того человѣка

кто розбои учинилъ, тому дати вина, по его дѣлу; а товаръ его свободѣнъ своему племении. И ныне мы молим ся тобе, абы тыи товаръ отдалъ его племении. А се тобе 3-юю обиду поведываемъ, про тую дѣтину, что товаръ его былъ со розбоиниковымъ товаромъ у клети, както поехалъ изъ Витебьска у Смольнескъ, попустилъ жо у розбоиникове клети волкы жо овчины на 5 серебра. Онъ же у Смоленьще услышавъ, аже ты его товаръ со розбоиниковымъ товаръмъ узялъ, и онъ уборзѣ на конь въсѣдъ, поехалъ у Витьбескъ, и молилъ ся тобе, княжо, абы ты его товаръ отдалъ, что еси взялъ съ розбоиниковымъ товаромъ изъ клети, то ты ему не далъ. То еси, княжо, неправду дѣялъ. И ныне, княжо, мы ся тобе молимъ, както тыи товаръ отдаи, что еси взялъ безъвиньное вины се́. Еще, княжо, мы тобе поведываемъ 4-ю обиду, у чомь то еси неправду дѣялъ, както ныне новую правду ставишь, както есме не чювали отъ отчовъ, ни отъ дѣдовъ, ни отъ прадѣдовъ нашихъ. Аже ты велишь кликати сквозѣ торгъ: гость со гостемь не торгуи! Княжо, у томь еси неправду дѣялъ. Княжо, аже еси тако у своемь сердчи, тоть то еси неправою думою думалъ. Будуть тобе, княжо, лишии людье тую думу подъдали, тоть не у честь тобе дали тую думу; то есть тобе, княжо, достоино, аже бы тые люди казнилъ, както бышь инии людие бояли ся, кто лихую думу подъдаваеть. Княжо, нашь горожанинъ Фредрикъ продалъ человѣку мехъ соли, и онъ услышалъ, ажо ты не велелъ гостеви со гостемь торговати, и обестилъ ся тобе, княжо, и ты ему велелъ продати, и онъ шелъ с темь человѣкомъ, соли весить, както еще соли не весили. Твои дворяне стояли ту у дворе: у Фредрика ключь взяли силою клетьныи, и пошли прочь. Потомь твои дѣтьскыи Плосъ, пришодъ, реклъ Фредрику: поиди ко князю. И онъ пошолъ к тобе, по твоему слову. И както пришолъ к мостови, реклъ Плосъ: поиде семо, здѣ князь, не ведя его к тобе, княжо, то к собе в ыстобъку, и ту порты с него снемъ за шию оковалъ, и рукы и ногы, и мучилъ его такъ, както буди Богу жяль. И потомь ты дѣтьскые свое пославъ на его подворие, и велелъ еси товаръ его розграбити, на 4 капы воску. И ныне мы ся тобе молимъ, абы ты тыи товаръ отдалъ княжо. И самъ ведаешь, ажо неправдою еси свое крестное челование забылъ. И се ныне 5-ю обиду поведываемъ, както Немчи послали свое коне изъ Смоленьска у Витебескъ, то ты, княжо, тые коне обизрелъ, и улюбилъ еси одиного коня, тои конь былъ Герлаховъ, тоть ты его хотелъ безъ измены. Тии людье рекли: княжо, мы коня не дамы, ни продамы его, не смеемъ: конь Герлаковъ. И ты, княжо, давалъ еси на кони 10 изроевъ, и они не взяли. Тоть ты реклъ, княжо: даите вы мне конь, я васъ провожю изъ Смоленьска и сквозѣ Касплю, а учаны хочю проводити с коньми и до Полотьска. Тоть дали тобе конь, по твоему слову, княжо, далъ жо еси приставъ, своего человѣка Прокопию, и приехалъ Прокопии къ Смоленьску тои первое, и дали ему скорлата портъ жо чаторъ. Прокопьево слово такъ: у которыи день вы будѣте готови, я с вами готовъ буду. Въ тыи жо день, по его слову, приготовили ся есме были, и рекли есме Прокопии: се мы готови, поедимъ! Прокопиево такъ: не могу я изъ свѣта во тму ехати. Прокопии, на конь свои уседъ, поехалъ у Виьтбескъ, а нашю братью попустилъ. Княжо, тимь словомь не дослужилъ ся еси того коня. Аже бы ты у своемь слове стоялъ, а нашю братию проводилъ бы, мы быхомъ не поминали того коня. И нынче мы ся тобе молимъ, както отдаи Герлаху конь, а любо 10 изроевъ, что

еси самъпервое давалъ на кони. Или того не даси, ни коня ни серебра, Герлах хочеть своего коня искати, како мога. А се еще 6-(ю) обиду поведываемъ, про Ильбранята, что твои братъ торговалъ с нимь на 30 изроевъ: 17 изроевъ заплатилъ, а три надьсять изроевъ не заплатилъ. И ныне, княжо, мы ся тобе молимъ: отдаи Ильбранту товаръ, своего брата душе постерега. И ныне 7-ю обиду певедываемъ, както было нашеи братии поехати изъ Витобеска у Смоленескъ, тогды Литва изъимали ихъ на пути, у твоемь городѣ, княжо, вязяли ихъ, и мучили, и товаръ отимали в нихъ. А и твоеи волости ся то дѣяло. Товара взяли ту на 70-ть гривенъ серебра корного, и на 3 серебра. Княжо, тобе было тое обиды постеречи. Аже бы ся то дѣяло при отчи твоемь Костянтине, тая бы обида николи же была нашеи братьи, какъ ся тогды удѣяло. И ныне, княжо, мы ся тобе молимъ, както темъ людемъ отплати ты товаръ, которымъ то дѣяло ся у твоеи волости и у твоемь городѣ. И ныне, княжо, пришолъ предъ насъ шахматъ жо Фредрикъ, и то намъ поведалъ се жялобою, както еси торговалъ с нима и не заплатилъ. Княжо, то было тобе достоино, у кого купишь, тому заплати, то они бышь на тя не жяловали. И ныне 8-ю обиду поведываемъ, про весы, както слышимъ отъ своие братие, аже ты кнежо лишнее емлешь, както есме не чювали ни изъ отчины, ни отъ дѣдовъ, ни отъ прадѣдовъ. И ныне мы ся вамъ молимъ всемъ сердчемь, княжо, както есть миръ доконцанъ и крестъ championanъ на старыи миръ, тако и ныне, княжо, отложи лишнее и всяку неправду: ать стоить старыи миръ твердо, како доконцано. И ныне, княжо, то буди тобе ведомо: аже не отложишь лишнего дѣла и всякое неправды, мы хочомъ Богу жяловати ся, и темъ, кто правду любить, а кривду ненавидить. Мы свое обиды не положимъ, а боле не можемъ терпети.

Тарговыя стасункі крыўскіх зямель з немцамі пацьвярджаюцца умова мі якія захаваліся да нашых часаў; копія старэйшай умовы паходзіць з пачатку XIII ст. (1229 г.). Гэту старэйшую умову „докончал з немци“ Смаленскі князь Александр, „как то докончали отцы нашы, деди нашы“, а знача яна зьяўляецца пацьверджаньнем і, мабыць, папаўненьнем умоў ранейшых, заключаных бацькамі і дзядамі абедзьвех старонъ. Дзеля гэтага можна сьцьвярджаючa сказаць, што першыя пісаныя умовы паміж крыўскімі землямі і нямецкімі тарговымі гарадамі былі заключаны не пазьней пачаткаў XII ст. Нажаль, гэныя першыя умовы не дахаваліся ні ў арыгіналах, ні ў копіях. Мяркуючы з ходу гістарычных падзей, трэба дапусьціць, што да 1201 году, (дата заснаваньня Рыгі) г. зн.—да ўмацаваньнеся немцаў у усьцяхъ Дзьвіны, беларускія гарады і землі мелі бязпасярэдныя стасункі з Готляндам, а пазьней—з сувязьзю тарговых нямецкіх гарадоў Ганзай, на чале якой стаяў горад Любэк. Латыскі летапісец (Гэнрык Латыш) апавядае, што вясной 1186 году манах Мэйнгард прыплыў на купецкім караблі ў Дзьвіну і, заручыўшыся пазваленьнем ад Полацкага князя Валадзімера, пачаў тут, паміж паганскіх плямён Ліваў і др. прапаведываць хрысьціянства. Летапіс даслоўна апавядае аб гэтым так: „Мэйнгард, атрымаўшы дазваленьне ад Полацкага князя Валадзімера, ў каторага Лівонцы (Liv) былі ў падданстве, і прыняўшы ад яго дары, сьмела прыступіў да Божай справы і пабудаваў царкву ў Ікссолё“ (35 вёрст ад усьця Дзьвіны, на правымъ беразе). У Іксколе-ж была ўжо па-

будавана факторыя нямецкіх купцоў*). Гэта 35 вёрстная адлегласьць нямецкай купецкай факторыі ад усьцяў Дзьвіны пазваляе думаць, што ў самых усьцях Дзьвіны былі іншыя гаспадары, без пазваленьня якіх немцы не маглі нават прыступіць да прапаведываньня хрысьціянства між туземцамі. І, запраўды, чароднай задачай немцаў было заваяваньне гэтага выходнага таргова пункту, якое наступіла ў 1201 годзе, калі ў усьцях Дзьвіны зьявілася нямецкае войска на чале з біскупам Альбартамъ Буксгеўданам, які засновывае ў 1201 годзе ў гэтых усьцах горад Рыгу і, з дазваленьня Папежа, ўстанаўляе ў Лівоніі манашаскі рыцарскі ордэнъ крыжакаў „дзеля змаганьня з тамтэйшымі паганамі“. Умацаваўшыся ў Рызе і адваяваўшы ад Полацкага князства Лівонскія землі, рыжская купецкая факторыя імкнулася ўзяць на сябе манаполь тарговых стасункаў з крыўскімі землямі. Урэшце-рэшт дайшло да таго, што ў 1478 годзе Рыга проста заявіла Дэвэнтару і другім нямецкім прыморскім гарадом, што ніхто ня можа таргаваць у Полацку, акром Рыгі і прыслухаючых ёй зямель. Вось чаму ўсе захаваныя тарговыя умовы крыўскіх зямель з немцамі роблены былі выключана з Рыгай.

З крыўскіх гарадоў у заключаньні умоў прыймаюць удзел Смаленск, Полацак і Вітабск. Адны з гэтых умоў распашыраюцца ў роўнай меры на ўсе тры землі, ў другіх здарэньнях Смаленск іх заключае асобна ад Вітабска і Полацка. (У часе, калі гэты два апошнія гарады ўвайшлі ў склад фэдэратыўнага В. Кн. Літоўскага).

Найбольш важная умова, 1229**) году, заключаная „с немцами“ Смаленскім князем Александрам, распашыраецца на Вітабск і Полацак: „тая Правда латинескомоу взяти оу Роускои земли оу волости князя Смоленскаго и оу Полоцьскаго князя волости и оу Витбьскаго князя волости“. У гэтай умове установлены ўсе пункты, якімі павінен рэгулявацца тавараабмен паміж абедзьвемі старанамі, —Немцамі і Крывічамі. Пазьнейшыя умовы, выкліканыя закалотамі паміж абедзьвемі старанамі, не даюць нічога новага: зазвычай паўтараецца кожды раз, што шлях павінен быць „чист“, „без рубежа“, і госьці павінны карыстацца апекай, „как братья“. Вынятку з гэтага боку не становіць нават падробная умова 1250-60 г. г., якая хоць і мае многа пастанаўленьняў, але, калі не лічыць нязначных адкланеньняў, зьяўляецца толькі копіяй умовы 1229 г., значна,—зьмяняюцца варункі толькі ў умове 1406 г. і ў дапаўненьні да яе 1498 г., якія азначаюць новы зварот у гісторыі таргоўлі паміж Рыгай і Полацкам.

Гэткім чынам нашае заданьне звужаецца да разгляду умовы 1229 г. з аднатоўкай тых нямногіх адкланеньняў, якія пазьней мелі месца, і да разгляду умоў 1406 і 1498 г. г.

Ва ўсіх параграфах умовы 1229 г., якія трактуюць аб караньні рожных праступкаў—убіўства, пакалечаньне, за раны і біцьцё, чужаложніцтва, гвалт над свабоднай жанчыной ці рабой, самапраўства (парагр. 1—7, 17—20)—устанаўляецца грашовая кара. Забараняецца прымушаць госьця, ў выпадку яго западозраньня, да вырашаньня спрэчкі жалезам („вести ко железу горя-

*) Батюшковъ „Бѣлоруссія и Литва“, бал. 53.

**) Умова ва ўсіх сямі рэдакціях маецца ў „Русско-Ливонских Актах“ Першая рэдакція маецца у „Владимирскаго-Буданова. Хрестоматія I“ (нумэрація стацьцей па Буданову).

чемоу“), або паядынкам („на поле битися“). У гэтым здарэньні маецца адступленьне ад поглядаў, панаваўшых у Русаў Ноўгародзкіх і Кіяўскіх, права якіх („Русская Правда“) устанаўляла пробу жалезам пры западозраньні ў крадзежы. Паядынкі, гэта быў нямецкі звычай, прыняты іхнім правам.

Пры істнаваньні некалькіх крэдытароў першым павінен быць аплачаны доўг госьця, які даў тавар на павер крывічу (пар. 10—„аже Латинин дасть роусиноу товар свой оу долго оу Смоленск, заплатити немчиноу пьрвыие, хотя бы иномоу комоу виноват был русиноу“).

У прыпадку конфіскацыі князем маемасьці даўжніка („поток“), сьпярша аплачываецца з яго дастаткаў доўг немцу (пар. 11 —„аже разгневаиеться князе на своего члвека, а будете виноват немчицю роусин, а отимьет князе все, женоу и дети оу холопство, первое платити емоу латинину, а потомь князю какъ либо с своимь члвекомь“). Гэтак сама, ў здарэньні сьмерці даўжніка, наступнік павінен перш за ўсё вярнуць доўг госьцю (пар. 12 — „аже латинин дасть княжю холопу в заием или иномоу добромоу члвкоу, оумрете не заплатив, а кто иемльть его остатьк, томоу платити немчиноу“).

Па поваду спаганяньня доўгу ў умове 1229 г. (як і ў смаленскай умове 1250 г., пар. 6) гаворыцца, што немца ня можна замыкаць у турму. Калі мясцовы купец не заплаціць „Латинескоу“, то апошні зьвяртаецца да цівуна, які даручае „детьскомоу“ спагнаць доўг за тавар. Калі-ж у прадоўжаньні 8 дзён ня будзе заплачаны доўг, то „дати иемоу на сьбе порука“. Але паручыцеля можа ня быць, тады, праўдападобна, наступае прадугледжаная пар. 4-м выдача з галавой крэдытару, або заключэньне даўжніка ў аковы. „Не мьтати его оу погреб, аже не боудите пороуки, то оу жельза оусадить“. Гэткім чынам закаваньне ў аковы лічыцца больш лёгкай карай чым укіданьне ў цямніцу, пры чым, мяркуючы з другіх данных, маецца на мэце памяшчэньне яго ў крэдытара, бо даўжнік аддаваўся апошняму. У 1436 годзе ўпамінаецца аб такім здарэньні, калі Крывіч (Рус) трымаў немца ў сябе пад арэштам за даўгі. Але мясцовыя жыхары могуць сілай ня даць немцу закаваць крывіча (руса); ў гэтым здарэньні яны самі адпавядаюць за доўг (пар. 22—„аже смольняне не дадоуть иемоу воль, смольняномь платити самым, долгь платити“).

У Смаленску мы знаходзім нямецкую факторыю—гасьцінны двор і ольдэрмана, а такжа царкву: ў умове 1229 г. упамінаецца аб вагах, якія знаходзяцца ў „немецькои божници“, у пар. 41—аб вагах, якія пераховываюцца „оу латинескои црква“; у пар 29-м гаворыцца аб трэцейскім судзе ольдэрмана, „роусиноу не ставити на латинескаго детьскаго, не явивше старость латинескомоу; аже не слушаиет старосты, тоть можеть на него детьского приставити“. У гэтым пастанаўленьні ня толькі выражана істнаваньне арганізаванай факторыі, але і істотнае права, прызнаванае ёй.

Ня менш важнае права ў гэтым кірунку нададзена нямецкай купецкай грамадзе па пар. 16-му: „аже латинескии гость биеться мьжю собою оу роуской земли любо мьчем, а любо деревомь, князю то не надобе, мжи собою соудити“. Гэта паказвае на істнаваньне ў немцаў уласнага суда ў здарэньнях закалотаў між імі, што значыць, што немцы тут мелі ўласнае самападкаваньне ўнутры сваей факторыі.

Ў умове 1229 г. упамінаецца аб перапраўцы прывожаных тавараў праз валок, які злучае Дзьвіну з Дняпрам, дзеля чаго смаленскі цівун абавязан пасылаць ім людзей неадкладна („а не оудержати иему“), іначы яны могуць мець страты („аже оудержить, оу томься можете оучити пагоуба“), калі-ж згіне даручаны валачанам тавар, то яны ўсе разам адпавядаюць за яго (пар. 23—24). Пры гэтым мы даведываемся, што тым-жа шляхам езьдзілі і жыхары Смаленска, якія, відочна, вярталіся з Рыгі; на прававолоках „мьтати жеребеи, кого напьред вести ко Смольньскоу“ (пар. 42). Але гэта датыча толькі немцаў і смаленцаў: і тым і другім даецца перавага перад іншымі купцамі са славянскіх зямель („аже боудоуть людиие из ыноие земль, тых посьль вести“). Відаць, тарговы рух на Смаленск быў вялікі: ён жа ляжаў на пярокрыжы двох вялікіх тарговых дарог—па Волхаву—Дняпру ў Грэцію і на Дзвіне—Волзе на Ўсход.

Вольны шлях па Дзьвіне абасьпячаецца як біскупам Рыжскім, так і магістрам крыжацкім („масьтр Божх дворян“) і ўсім князём прылягаючых да яе зямель па ўсяму яе цячэньню, па вадзе і па берагох („от верхоу и до низоу в море, и по воде и по берегоу всемоу“—пар. 43). Берагавое права не прызнаецца: тавар з затонуўшага вадаплава прыналежыць уласьніку, які можа яго выцягаць з вады, а калі яму трэба, то і наймаць да гэтай работы людзей („оу кого ся избиеть оучан, а любо челн... товар иего свобонь на воде и на березе без пакости всякому; товар иж то потопл, брати оу мьсто своиею дружиною из воды на берего; аже надобе иемоу больше помоги, тоть наймоуи при послоусех“).

Не глядзя, аднак, на ўсе забасьпечаньня свабоднага шляху па Дзьвіне, дарога гэта была далёка не басьпечнай, бо з аднэй стараны Полацак затрымліваў купцоў, якія ехалі ў Вітабск і Смаленск, хочучы, каб яны затрымліваліся ў яго сьценах і тут прадавалі тавары мясцовым купцом („штапельнае права“), а з другой стараны крыжакі перашкаджалі праходу вадаплаваў, затрымліваючы карабельшчыкаў у Дюнамюндэ (Усьць-Дзьвінску), разбойнікі рабілі напады на валоках, дзеля чаго умова вымагае неадкладнай перапраўкі тавараў у гэтым мейсцы.

Правознага мыта ні немцы па дарозе ў Смаленск, ні смаленцы, якія адпраўляюцца ў нямецкія гарады, не павінны плаціць. Гэтакі агульны прынцып. Але ці выпаўняўся ён? Далейшыя пастановы прымушаюць не давераць гэтаму. Агульнае правіла аб свабодзе ад гэтых падаткаў маецца ў разглядаңай умове 1229 г. („всякомоу латинескомоу члвекоу свободен пут е из гочкого берега до Смольнеска без мыта; тая правда иесть Роуси из Смольнеска до Гочкого берега“—пар. 34). Яно паўтараецца і ў умове Смаленска 1250 г. (пар. 16). Але ў апошнім сказана толькі, што ад Смаленска да Рыгі „чистыи путь“, „а не надобе им ни вощець ни мыто“, і дададзена: „а на Волоце како то есть пошло“. Апошняе, мабыць, азначае, што на Валоцы аплачываецца вядомы збор у звыклай меры, а ня толькі плата за перапраўку тавараў. У умове 1229 г. (пар. 35) гэтаму адпавядае павіннасьць гасьцей даць цівуну на валоцы рукавіцы („готскіе рукавицы перстатые“—па другой рэдакціі), „ажбы

товар перевезл без держания". Акром гэтага, па прыезьдзе ў горад купцы павінны даць княгіні кавалак сукна („дати имь княгине постав частины"). Гэткія чынам істнуе як аплата пры ўезьдзе ў горад, так і пераездныя зборы на перавалоках.

Да таргоўлі ў цесным сэнсе гэтага слова адносяцца пастановы аб вагах і важнічных аплатах, пры гэтым галоўным чынам гаворыцца аб важаньні золата і серабра, якія большай часьцю ў тыя часы і важыліся. Пазьней, каля 1330 г. была, зрэшта, заключана асобная умова датычна ваг і важнічых аплат, дзе ўжо гаворыцца і аб таварах—воску, волаве, медзі, хмелю; аб важніку дададзена „отступи прочь; а рукою не принимай". Далей знаходзім пастановы аб тым, што прададзены тавар ня можа быць вернуты назад („не взяти товара наоупять"—пар 27, у умове 1250 г.—пар. 17), хоць пазьней крывічы, якія таргавалі ў Рызе, жаліліся на тое, што рыжане не выпаўняюць гэтае пастановы. Асабліва важны пастановы аб свабоднай куплі і прадажы тавараў (пар. 25 і 30) і аб праве немцаў езьдзіць па—за межы Смаленска, а крывічоў (русаў)—за межы Рыгі (пар. 26), і аб абавязковасьці для немцаў судзіца ў Смаленску; а для крывічоў (русаў)—у Рызе і на Готляндзе (пар. 28).

Апошнія два параграфы маюць на мэце таргоўлю немцаў і па-за межамі Смаленска; першы параграф пазваляе яе, другі проектуе, але устанаўляе, што Крывіч (Рус) ня можа „звати латинеского на иного князя суд", акром смаленскага, хіба што немец сам на гэта прыстане. Зрэшта, магчыма, што тут мова толькі аб мяйсцовасьцях, якія распаложаны ў межах смаленскай зямлі. Наадварот, пар. 26 гаворыць аб паездках за граніцы смаленскай зямлі: „аже латинскии усхочеть иехати из Смольнеска своимь товаромь в ину стороноу, про-то иего князю не держати ни иномоу ни комоу же". Тут абасьпячаецца немцам свабодны праезд у другія княжствы; наадварот, пар. 20 умовы 1250 г. значна іх абмежуе, робячы паездкі залежнымі ад пазваленьня смаленскага князя: „а како боудеть немечьскый гость Смоленьске, а почнеться кто от них просити выноую землю, то... о нем ся прошати а мне сподоуме (па намысьле) поущати"...

Адначасна пар. 26, умовы 1229 г. пазваляе і крывічом „иехати из Гочкого берега до Травны", г. зн. да Любэкі. У рыжскай даўгавой кнізе 1327 г. запраўды сустрачаем здарэньне прадажы воску, з аплатай за яго ў Любэцы (Hildenbrand. Das Rigische Schuldbuch 1827. № 1511). Не глядзя на гэта можна недавераць значнасьці актыўнай замежнай таргоўлі купцоў Смаленскіх, як Полацкіх так і Вітабскіх, на якіх—як мы паказвалі вышэй—такжа распашыраецца умова 1229 г. Хоць уся названая умова пабудавана на аснове ўзаемнасьці і ў кождым параграфе, пасьля права дадзенага „латинескоу" ў крыўскіх землях, ідзе права ў карысьць крывіча („роусина") у „Рызе и Гочском березе", аднача з шэрагу разгледжаных намі параграфаў умовы, можна мяркаваць, што папраўдзе маюцца на ўвазе больш немцы ў крыўскіх землях чым крывічы ў Рызе і Готляндзе.

Гэтак, прыкладам, кары за забойства, пакалечаньне, раны, згвалчаньне, чужаложніцтва, устаноўлены ў грыўнях серабра, г. зн.,—ў крыўскай валюце,

чужаземная-ж саўсім не паказана. А яшчэ істотней той варунак, што сустрачаюцца такія пастановы, якія могуць быць практыкаваны толькі ў крыўскіх землях, але ня ў лівонскіх гарадох ці на Готляндзе,—як кара за забойства халопа ці за згвалчаньне рабыні, бо ў другіх старонах халопаў у гэты часы ўжо блізка што ня было, або як папярэдняя аплата чужаземнага крэдытара, у здарэньні конфіскації маемасьці даўжніка князям і абяртаньне яго ў халопы—мелі месца толькі на ўсходзе, але, хіба, не на захадзе. Гэтак сама і параграфы, якія гавораць аб перавозцы тавараў праз валокі і аб адказнасьці валачанаў (хоць з прычыны гэтай адказнасьці, дзеля поўнай узаемнасьці гаворыцца і аб Крывічох (Русах) у Рызе і на Готляндзе), такжа і аб падатках, браных ціўуном, ня могуць мець датычнасьці да таргоўлі крывічоў:— пры пераезьдзе ў Рыгу і на Готлянд ніякай валокі няма, пазамежамі Беларусі. Параграф аб аплаце збору ў карысьць княгіні і другія два аб перахове ваг, наагнул, датычуць толькі Смаленска і нават адпаведнага дадатку аб Рызе і Готляндзе тут ужо няма. Няма гэтай узаемнасьці і датычна аплат за важаньне тавараў: мова ідзе толькі аб Смаленску; а з прычыны спозыску доўгу падробна гаворыцца аб ціўуне, аб дзецкім, аб павіннасьці смаленцаў плаціць, калі яны не дадуць немцам расправіцца з крыўскім (рускім) даўжніком. Толькі ў заключэньні, пасьля падробнага апісаньня ўсяго гэтага працэсу, дададзены невялікі сказ: „тая правда оузяти роусиноу оу Ризе и на Гочком березе", але не гаворыца да каго і ў якім парадку „рускі" крэдытар павінен там зьвяртацца.

З гэтага можна вывесьці дапушчэньне, што на першым пляне была таргоўля немцаў у „рускіх" землях, тады, як торговая дзейнасьць крывічоў у лівонскіх гарадох і на Готландзе мела менш значэньня. Па пытаньню аб пездках „рускіх" купцоў па-за межы Рыгі нам ведама, што Рыга пазьней, прынамні пад канец XIV ст., рабіла гэтаму ўсякія перашкоды. Яна не хацела прапускаць ні „русаў" у Балтыцкае мора, ні прыезджых немцаў з вэндзкіх або вэстфальскіх гарадоў уверх па Дзьвіне ў крыўскія землі. Наагул, калі ў умовых Смаленска з немцамі 1229 і 1250 г.г. спамінаецца побач з Рыгай аб Гоцкім беразе, то ў XIV стагодзьдзі няма ўжо мовы ні аб Любэцы, ні аб Готляндзе: „рускія" купцы езьдзяць толькі ў Рыгу (Götz, бал. 340).

Што датыча другога спамянутага вышэй пытаньня аб свабоднай таргоўлі чужаземцаў, то хоць гэтаму пытаньню адведзены два параграфы (адзін аб свабодзе прадажы тавараў, другі аб свабодзе закупкі), але яснасьці датычна шырокасьці нададзеных правоў не атрымліваецца. „Аже латинескии придеть к городоу, свободно нему продавати, а противоу того не молвити никомоуже" (пар. 25), латинескомоу есть волно оу Смоленьске который товаръ хочьть купити, без пакости" (пар. 30). Падобныя-ж агуляныя сказы „волное торгованьнье", „волю ехати" мы знаходзім ня раз і пазьней.

Асабліва спрэчным зьяўляецца пытаньне аб тым, ці пазвалялася таргаваць госьцю з госьцям. На аснове пратэстаў Рыгі Вітабскаму князю Міхайлу Кастантынавічу ў канцы XIII ст. можна мяркаваць, што гэта таргоўля дазволена. У гэтай заяве Рыгі маецца пратэст і супроць неправільнасьцяў, што

да пабіраньня важнічных аплат, устаноўленых умовай 1229 г. („аже ты княже, лишнее емлеш“), і спуроць гвалтаў над нямецкімі купцамі, ў каторых „товар отнял сілою і неправдою“, каторых „вязали і мучили“, і супроць таго, што князь, як і яго брат, купілі ў немцаў тавары, але не заплацілі за іх. Разам з гэтым рыжане пратэстуюць супроць таго, што князь, паводле рады людзей, каторых трэба было-бы пакараць, а ня слухаць, пазбавіў іх магчымасьці таргаваць з другімі гасьцямі, і калі адзін рыжанін, па наймю Фрэдрык, хацеў прадаць соль другому госьцю, то яго закавалі, а яго тавар князь загадаў разграбіць. „Еси неправду деял — заяўляюць рыжане—как то ныне новую правду ставишь, как то есме не чювали от отчов ни от дедов ни от прадедов наших. Аже ты велишь кликати скрозе торг; гость со госстемь не торгуи. Княжо, у том еси неправду деял. Княжо, ажо еси тако у своем сердчи, тоть то еси неправою думою думал. Будуть тобе, княжо, лишие людье тую думу пододали, тоть не у честь тобе дали тую думу; то есть тобе, княжо, достойно, аже бы тыи люди казнил, как то быш инни людие боялися, кто лихую думу пододаваеть“. Пасьля апавядаецца ўся гісторыя з Фрэдрыкам, каторы „шол с темь человеком соли весить“ и якога княжы дзецкі Плос павёў, бытцам да князя, а папраўдзе „порты с него снем за шию оковал и рукы и ногы и мучил его так, как то буди Богу жяль“. Князь-жа „детьские свое послав на его подворие и велел товар его розграбити“. „И нине мы ся тебе молим—канчаюць пісьмо рыжане—абы ты тыи товар отдал княжо. И сам ведаеш ажо неправдою еси свое крестное целование забыл“ („Русско-Ливонск. акты“, № XLIX).

Пад канец XIV ст. і палачане, ў свой чарод, жаляцца на тое, што ў Рызе пазбаўляюць іх магчымасьці таргаваць з „заморскими“ немцамі. Рыга гэтаму пярэчыць: „і гэтыя немцы прыймалі удзел пры заключаньні умовы і карыстаюцца нададзенымі ў іх свабодамі“. Гэты закалот знаходзіўся ў зьвязку з паездкамі купцоў у другія мясцовасьці: Рыжане вымагалі даць ім магчымасьць ехаць з Полацка далей у Вітабск і Смаленск. Полацак гатоў быў пазволіць гэта пад варункам, што Рыга ў свой чарод дасьць ім магчымасьць езьдзіць на Гоцкі бераг, на што Рыга не згаджалася („Р.-Л. акты“, № CXXVII).

Відаць, Полацак і Рыга стараліся ўтварыць сабе штапельнае права, пры каторым усе прывожаныя да іх тавары павінны былі прадавацца ў сьценах гораду, а не вывазіцца далей, і пры гэтым павінны былі збывацца мясцовым купцам, але не чужаземным, ці з другога гораду. Забарона таргаваць з другімі гасьцямі была такжа выражэньнем таго-ж штапельнага права.

Дзеля гэтага ў мірнай умове, заключанай усьлед за гэтым паміж князям Вітаўтам і Рыгай у 1399 г. у Полацку („Р.-Л. акты“, № CXXII), гэтае пытаньне аб штапельным праве было пакінута аткрытым, бо відаць, староны не маглі прыйсьці да згоды. Яно было паднята ізноў, пры ўмове паміж Рыгай і Полацкам у 1406 годзе. Перад гэтай умовай было нарушэньне ў 1403 г. міра Вітаўтам, каторы, як ён гэта зрабіў і за некалькі гадоў да таго, патрэбаваў ад рыжскіх купцоў, каб яны пакінулі Полацак у прадоўжаньні чатырох тыдняў, у адваротным здарэньні яны будуць сілай выгнаны з гораду,

або закаваны ў аковы. Але і выехаць ён ня даў свабодна, а затрымаў іх датуль, пакуль магістр лівонскіх крыжакаў не пакрыў палачанам страт, нарobленых у 1403 годзе.

З перагавораў, якія вяліся пры заключаньні умовы 1306 году, з прапановаў, робленых абедзьвімі старонамі, мы можам бачыць, як істотна разыходзіліся іх пажаданьні і погляды. Умова, ўтвораная на аснове пастановы Вітаўта, зьяўляецца толькі часовым кампрамісам, пасьля якога ішоў шэраг угод; аканчальна спорныя пытаньні былі выясьнены толькі граматай князя Александра 1498 г., якой нададзена было Полацку штапельнае права і азначаны варункі таргоўлі рыжанаў і другіх гасьцей у Полацку.

У прывілеі князя Александра, рыжанам і іншым госьцям, забаронена, пад пагрозай канфіскацыі тавараў, езьдзіць у Вітабск ці Смаленск; яны могуць бываць там толькі дзеля спозыску даўгоў, але не дзеля таргоўлі. Гэтыя паездкі вызываліся тым, што купцы з Вітабска і Смаленска, як і перш, езьдзілі ў Рыгу. Па-за межы Рыгі ні яны, ні палачане, ведама, ня езьдзілі. У кождым здарэньні Полацак стаўся аканечным пунктам нямецкага торгу і асяродкам тавараабмену ў Крыўскіх землях.

Але Полацак гэтым не абмежуецца: торг госьця з госьцям наагул павінен быць спынены і ня толькі па-за межамі горада Полацка ці ў другіх мясцовасьцях, куды-бы немцы маглы езьдзіць, але і ў сьценах самога Полацка. І тут тавары павінны былі ісьці праз рукі мясцовых жыхароў, бо іначы мог-бы атрымацца абход пастановы, згодна якой нельга ехаць міма Полацка, абмінаючы яго жыхароў. Госьці прыязджалі-бы сюды, фармальна выпаўняючы гэтае вымаганьне, але на практыцы нарушаючы яго. Яны таргавалі-бы паміж сабой у самым горадзе, так, што ў выніку абыходзілі-бы гарадзкіх купцоў.

Як мы бачылі, і Вітабск і Рыга ўжо рана пачалі забараняць тóрг госьця з госьцям, што кожды раз выклікала абураньне праціўнай стараны. За іх прыкладам пашоў Полацак. У сваіх прапановах 1405 году Полацак заяўляе: „а торговати немецкому купцю с гостем Литовьское земли доброволно, а с новгородци немецькому купцю торговати, а промежи има ходити нашему полочанину: занеже нас новьгородци не пустят у немечькии двор торговати без своего новгородца; а с Москвичи торговати вашим немьцем; также нашему полочанину межи има ходити, торговати: занеже на нас москвичи тамьгу емлют“. З літвінамі немцы, знача, могуць таргаваць безпасярэдна, з ноўгародцамі-ж і маскалямі, толькі пры пасярэдніцтве палачанаў. Апошнія, паводле тлумачаньня Нікітскага, былі маклерамі, без якіх ніводная купляпрадажа госьця з госьцям не магла быць зробленай: „между има“—паводле фігуральнага выражэньня помніка—„хадзіў палачанін“.

Урэшце, з абедзьвех старон выяўлялася жаданьне абмежыць дзейнасьць прыезджых купцоў агульніцкімі закупамі, не дапушчаючы розьнічных—звычайнае ў тыя часы абмежаньне гасьцей,—і ў прапанове, выходзячай ад Полацка, гаворыцца: „а малое вам торговли не купити у Полотсце порозничи; а корьчмы вам у нас у Полотсце не держати“. І, ў асобнасьці, з прычыны

двох важнейшых аб'ектаў крыўска-нямецкага торгу, воску і кажухоў, дададзена: „купити вам немцам у нас у Полотсце немецькому купцю пол берковска воску, пол тысячы белкы“. Супроць гэтага „ратьмане Ризкии“ суляць пазволіць немцам „у Полочьку торговати и с гостемь и с полочаны все сполу, то будь мало или велико во всякои торговли какы ли ни был товар“. У свой чарод і яны даюць такое-ж абяцаньне: „тако же мы хочем полочаном у Ризе чинити“.

Але гэтага яны не дабіліся. Прынцып узаемнасьці вытрыманы. Пастановай Вітаўта таргаваньне ў раздроб не пазволена госьцям ні ў Рызе, ні ў Полацку, ў дадатку аб гэтых пытаньнях павінны быць выданы асобныя пастановы. Прывілей 1468 г. гэты прынцып аканчальна замацаваў: у Полацку ўстанаўляюцца тры двохтыднёвыя кірмашы, ў прадоўжаньні якіх госьцям толькі й пазволена прадажа ў раздробніцу. Гэта звыклае выключэньне, робленае ў сярэднія вякі. Кірмашовая таргоўля знаходзілася на асобных варунках. Дзеля ажыўленьня кірмашу, каб прыцягнуць больш купцоў, што давала значны зыск князю ў форме тарговых пабораў, не рабіліся звыклыя абмежаньні: госьці карысталіся правам прытулку, ніякія рэпрэсаліі не дапушчаліся, спозыскі, зробленых да кірмашу даўгоў, не маглі мець месца, таргаваць пазвалялася ўсім і кождаму, хоць якімі таварамі і хоць у якім ліку.

Але па-за кірмашамі прывілей 1498 г. пазваляе рыжанам таргаваць у Полацку толькі агулам, пад пагрозай канфіскацыі тавараў. Прадаваць можна: сукно—толькі цэлымі штукамі, соль—мяшкамі, мушкатовы квет і мушкатовыя арэхі, галгант, цытварны карэнь, гвоздзікі, шафран і іншыя цэныя пернасьці—фунтамі, сякеры, нажы і г. п. тузінамі, фігі і разынкі—кошыкамі, віно, піва і іншыя прывозныя напіткі—бочкамі, жалеза, волава, медзь, цыну, і мосяж—цэнтнарамі. Гэтак сама закупляць тавары пазволена толькі агулам: воск па 20 фунтаў, кажухі саболіі, кунічыі, янотавыя—па 40 штук, вавёркі, гарнастаі, тхоры, ныркі—па 250 штук, паташ і дзёгаць—цэлымі тоннамі.

Урэшце, ў судовых справах угода 1406 г. робіць круты паварот у тым сэнсе, што суд адбываецца ня ў тым месцы, дзе зроблены праступак, ці усчаты суд, а на бацькаўшчыне праступніка ці даўжніка. У умове 1229 г. мы чытаем яшчэ: „ити истьцю к истьцю и взяти емоу та правда, которая то в том городе“, і гэтак сама ў мірнай умове з 90-х гадоў XIII ст. гаворыцца: „а где будеть кто кому виноват, в томь городе правити, где тот человек живет; инде суда ему не искати, въ которои волости человек извинится (правініцца), ту ему правда дати“.

Наадварот, у грамаце 1330 году, датыкаючай ваг, высказаны ўжо іншы прынцып: „аже привезеть нечистый товар, а не люб будеть, поехати ему назад со своимь товаромь, а свой князь тамо казнить его“. Гэта частковая пастанова, тасаваная тут толькі ў здарэньні фальшаваньня тавараў, у 1406 г. атрымлівае агульны характар. „Ратмане Ризькии“ просяць „полочаном стеречи немечских купцев, как своя братя... без всякоя хитрости“ і заяўляюць, што з свайго боку „тако же мы хочем полочаном у Ризе чинити“. А да гэтага яны дадаюць: „аще которы немчин извиниться у Полочьсце, того

немьчина отослати у Ригу, ратмане его судять по своей правде", і гэта-ж самае трэба зрабіць з палачанінам. Гэта паўтараецца і ў прапанове Полацка. „А извиниться нашь полочанин у Ризе, ино его немьцем у Ризе не казнити, отпустити, его у верх, ино его там свои полочане казнят". Гэта-ж самае тасуецца да рыжанаў. Урэшце, гэты пункт погляду падзяляе магістр лівонскіх крыжакаў. Німа дзіва, што пры гэткіх варунках, гэта падтрыманая ўсімі аснова увайшла ў пастанову Вітаўта 1406 г. „А полочяном блюсти рижянина у Полоцьку как себе, а рижаном блюсти полочянина у Ризе, себе обороняти. Аже полочанин што проступить у Ризе, ино им того до Полоцька послати, ино его там полочане осудять по своему праву".

Калі ў прыведзеных вышэй пастановах, што да варункаў торгу, Полацак атрымаў перамогу, дабіўшыся штапельнага права і гэтым крэпка абмежыў правы гасьцей, то тут, уцелаішчан (ў своеаблічнай форме) прынцып свомны германскаму сярэднявекаваму праву, згодна якому кожды павінен судзіцца і заграніцай паводле асноў таго права, якое істнуе ў яго на бацькаўшчыне: ён як-бы носіць гэтае права з сабой. Зрэшта, трэба дадаць, што гэты прынцып яшчэ ў большай ступені ёсьць азнакай романскага права.

ЛЕТАПІС ПРУСАЎ. У гісторыі Прусіі гэты летапіс вядомы пад назовам летапісу Ярослава (гл. Wiszniewski „Hist. literat. Polskiej" T. II, 108—120). Паводле Vogts'a („Geschichte Preuss" Königsberg, 1827) летапіс гэты быў пісаны славянскімі літарамі і трапіў да крыжакаў ад Ярослава біскупа Плоцкага. Магчыма, што назова „Плоцк" зьявілася вынікам спамылкі, бо ў лацінскім напісаньні пад „Plotsko" „Poltsko" фігуруе і Плоцк і Полацак. Хутчэй за ўсё ня з Плоцка, дзе ня зналі і ня ўжывалі славянскіх літар, а з Полацка паходзіў Прускі летапіс. Дзеля таго, што арыгінал гэтага летапісу не захаваўся, то некатарыя навейшыя нямецкія гісторыкі даюць пад сумнеў ці наагул істнавала такая кроніка. Аднак, бяручы пад увагу безстаронныя данныя, трэба прызнаць поўную магчымасьць істнаваньня ў Прусаў кронікі, пісанай славянскімі літарамі і мовай.

Пачатны летапіс упамінае Прусаў толькі мімаходам у ліку народаў, засяляючых Захад. І гэта саўсім зразумела, бо Прусы ня стыкаліся з Палянамі. Затое сьлядоў стычнасьці Прусаў з Крывічамі сустрачаем нямала з топографічных і гістарычных данных. Гэтак, маемо цэлы рад назоў мясцовасьцяў з „прускімі" найменьнямі: Вялікія Прусы на поўдзень ад Візны, па дарозе з Беластока ў Ломжу, Прусачкі каля Камянца Літоўскага, Прускі на захад ад Кобрына і г. д.

Маюцца ўрэшце ведамкі, што яшчэ ў X стагодзьдзі славянскія землі стыкаліся з прускімі. Дзітмар (VI, 58) кажа, што сьв. Бруно прапаведываў хрысьціянства ў Прусіі, на граніцы з Русьсю. Як назовы мясцовасьцяў, так і сьведчаньне Дзітмара паказуюць, што або сялібы Прусаў пашыраліся шмат далей на ўсход ад тых мейсц, дзе іх застае гісторыя, або што ў пазьнейшыя часы ішла пруская каланізацыя ў славянскія землі. Пацьверджаньне гэтага апошняга мы знаходзім у летапісе, пад 1275 г.: „пріидоша Пруси къ

Тройденови изъ своей земли неволею передъ Нѣмци; онъ же прія ѣ къ собѣ и посади часть я въ Городнѣ, а часть ихь посади Въслонимѣ (Іпат. сп. Пачат. Лет.). У 1277 годзе перасялілася цэлае племя Бортаў (Іпат. сп., пад 1277 г.). У тым-жа сьпіску летапісу, пад 1281 годам знаходзім ведамку аб Прускім князю, які служыў у дружыне князя Валадзімера Валынскага. Назова аднэй з вуліц Вялікага (Крыўскага) Ноўгараду—„Пруская вуліца", а такжа ў Крэве „Пруская вуліца", паказуе на сяленьне Прусаў у Крыўскім Ноўгарадзе і Крэве. Сучасьнікам Аўраамія Смаленскага быў Лука Прусін, як відаць з жыцьцёпісу Аўраамія,—адзіны з паміж манахаў цаніцель культурных пачынаньняў Аўраамія, а знача,—сам чалавек культурны. З умоў князя Мсціслава Давыдавіча з Рыгай і Гоцкім берагам 1229 г. вынікае, што як Смаленцы часта езьдзілі па Балтыцкаму пабярэжжу, так і, наадварот, многа людзей з пабярэжжа Балтыку жыло ў Смаленску, а знача, тым больш—у Вітабску і Полацку, як гарадох бліжэйшых да мора.

Акром старадаўных слядоў істнаваньня стасункаў між Крывічамі і Прусамі, маюцца і навейшыя, даволі вымоўныя данныя. Гэтак 24. V. 1925 г. ў ковенскай расійскай газэце „Эхо" была памешчана зьменка, што прафэсар Гэруліс выкрыў (у Лейпцыгу) вялікі лік дакумантаў XVI ст. Знойдзеныя дакуманты адносяцца да гісторыі культуры ў Малой Літве (Клайпэдскім краю), якая сумежыць з Прусіяй. Вось-жа з тых дакумантаў відаць, што паміж тагочаснымі дзеячамі Малой Літвы было распашырана знаньне славянскай граматнасьці, што і адбілася на найдаўнейшых помніках літоўска-прускай пісьменнасьці (Мажвідзіс і др.), мова якіх перапоўнена славянізмамі.

Прыняўшы пад увагу вышэйпрыведзеныя довады, саўсім натуральнай будзе думка, што Летапіс Прусаў, пісаны славянскімі літарамі і мовай, не зьяўляецца мітам і што старапрускія гісторыкі, якія на яго зсылаюцца, заслужываюць веры.

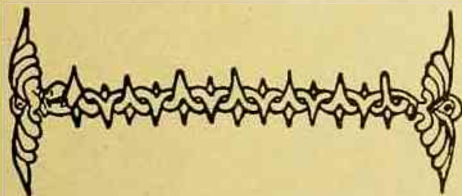

Канцоўка з крыўскіх рукапісаў XIV—XV ст.

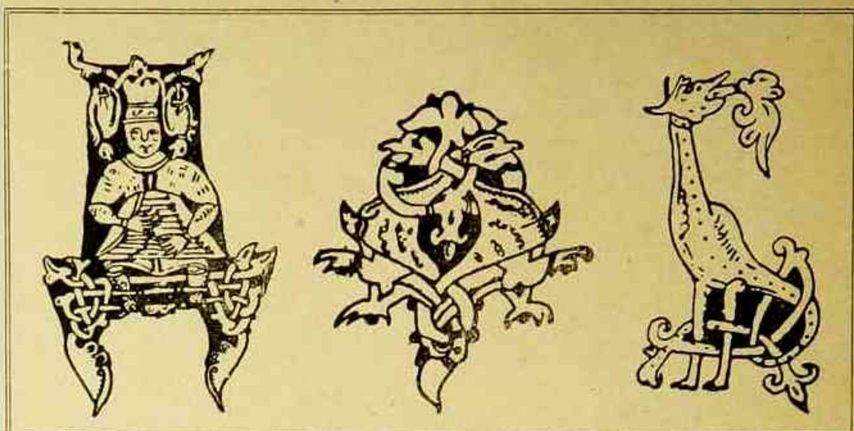

Пачатныя літары Аршанскага Евангельля XIV ст.

XIV стагодзьдзе.

АРШАНСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Забрана з Оршы ў XIX ст. і перададзена ў Царкоўна-Археолёгічны музэй пры Кіяўскай Дух. Акадэміі. Евангельле мае фармат $6 \times 4^1/_2$ вярш.; пісана на пэргаміне уставам у 2 гранкі па 28 радкоў у гранцы. У рукапісе зьвяртаюць увагу 2 мастацкія застаўкі і фантастычныя завіткі літар, зложаныя з малюнкаў рожных зьвяроў, птахаў і зьмеяў, а ў двох мяйсцох літары зложаны з малюнкаў людзкіх фігур. У кнізе маюцца маляваныя па золаце воднымі фарбамі два евангелісты: Мацей і Лука. Аршанскае Евангельле зьяўляецца клясычным помнікам стылізацыі крыўскіх рукапісаў у XIII-XIV ст. ст.

ЕВАНГЕЛЬЛЕ 1317 Г. На крыўскае паходжаньне яго паказуе між іншым лацінскі спосаб парадку лічэбнікаў. Перапісана было гэта евангельле нейкаму Пантэлейману Мартыновічу.

Знаходзіцца ў бібліатэцы СПБ. Акад. Наук, № 2. (Карскі „Бѣлоруссы" Т. I.).

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ГЕДЫМІНА З НЕМЦАМІ 1323 Г., у лац. і нямецк. перакладах. (Срезневскій, „Славяно-русская палеографія", б. 226 г.).

Грамата пісана нямецкім гарадом: Любэку, Ростоку, Штральзунду, Грынсвальду, Штэціну і Готлянду. У гэтай грамаце Гедымін дае вышназваным гарадом права торгу па ўсіх прыслухаючых яму землях без аплаты мыта, а такжа запрашае сяліцца ў гарадох літоўскіх і крыўскіх рожных рэмесьнікаў, абяцаючы ім дзесяцігадовую польгу ад аплаты ўсіх падаткаў і выпаўненьня

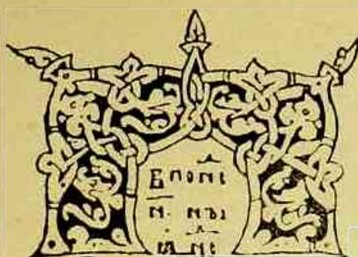

сıає ѡ мата

ѥгь. блюдѣтє нє
родитє єдиного ма
лъıхъ сихъ глю бо ва
мъ ıако англі ихъ на
нбсѣхъ въ инноу видѧ
ть лицє ѡца моєго
нбнаго. придє бо снъ
члвчьскъıи възиска
тъ и спасти погъıбъ
шаго. что сѧ вамъ
мьнить аще боудєть
нѣкоємоу лькоу р
овьць и заблоудить
єдина ѿ нихъ нє оста
вить ли дєвати дєсатъ
и дєвати на горахъ и
шьдъ ищєтъ заблоужь
шаго. и аще обрѧщєть
ю аминь глю вамъ ıа
ко радоуєтьсѧ паче о
нєи. нєжє о д ти

дєсѧтъ и ѡ ти мѣ за
блоужьшихъ. такь нѣ
волıа прѣдъ оцмь мои
мь нбнъıмь да погъı
бнєть єдинъ ѿ маль
малъıхъ аще съгрѣши
ть братъ твои къ тобѣ
иди обличи и мєжю
тобою и тѣмь єдинѣмь
аще тєбє послоушаєть
приобрѧщє єси брата
своєго аще ли тєбє нє
послоушаєть поими
съ собою єдиного или
дъва да въ оустѣхъ дъ
ю или трии свѣдѣтє
ль станєть вьсакъ глъ
аще ли жє нє послоушаєть
ихъ повѣжь црькви аще
жє и црькви нє послоушаєть
наєть. да боудєть
ıако ıазъıчьникъ и
мъıтарь аминь ами
нь глю вамъ єлико а
ще съвѧжєтє на зємли
боудєть съвѧзано на
нбсѣхъ и єлико аще
разрѣшитє на зємли,

Аршанскае рукапіснае Евангельле XIV ст.

павіннасьцяў і пазваляючы ім карыстацца ўсімі прывілеямі Рыжскіх грамадзян, якія такжа мелі ад яго грамату (Бѣляевъ, „Очеркъ Исторіи Сѣверо-Зап. Края“ Вільня, 1867, б. 83).

УМОВА РЫГІ З ПОЛАЦКАМ, КАЛЯ 1330 Г. Пераховывалася ў Рыжскім архіве. Пісана на вялікім, шырокім кавалку пэргаміну буйным тоўстым уставам асобнага характару.

Пры грамаце дзьве пячаці; на аднэй надпіс „печать епспа григорья“, на другой „печать княжа глебова“.

Біскуп полацкі Грыгоры упамінаецца пад 6839(=1331) г. ў Ноўгародзкім летапісе; Князь Глеб Рагвалодавіч—брат сьв. Параскевы (Кроніка Быхоўца; Stebelski, „Zywot ss. panien Eufrozyny i Parasceyii“ Вільня, 1781).У I-м Ноўгародзкім летапісе пад 6841 г. сказана (зраўняй Васкрэс. лет. пад 6839 г.):

„Нарымонт названы ў хрышчэньні Глеб, прыбыў у Ноўгарад у кастрычніку 1333 году, сын в. кн. Літоўскага Гедыміна“.

Ноўгародцы далі яму Ладагу і Арэхаў на вотчыну, але ён скора вярнуўся ў Літву і атрымаў ад бацькі Пінск, між тым, як Полацак, мабыць, дастаўся Альгерду Гедымінавічу. Некатарыя гісторыкі думаюць, што спомнены ў грамаце Глеб, ёсць гэты другі князь Глеб—Гедымінавіч, а не Рогвалодавіч.

Зьместь граматы:

Тако хочемъ мы горожане смештеремь. переже како вѣсити воскъ на скалвахъ. а вамъ чинити такожь нъ тяжелѣи нашего полупуда. тотъ товаръ которыи вѣсити на скалвах. а язык пускати на товаръ. аколи товаръ на стану станеть отступи прочь. а рукою не приимай. а вѣсцѣви крстъ цѣловати какъ іему право вѣсити. какии ни товаръ будеть. а немцѣмъ дати вѣсчего отъ бѣрковьска заоушня. отъ воску. отъ мѣди.

Зьнімкі пячацяў з умовы Рыгі з Полацкам 1330 г.

отъ олова. а соль вѣсити оу пудный рѣмѣнь. отъ бѣрковьска оузяти іему долгая. отъ рубля дати іему долгая а вризѣ рускому купцѣви отъ вѣса дати іему от бѣрковьска полъ окря. отъ воску. отъ мѣди. отъ олова. отъ хмѣлю. а соль вѣсити пуднымь рѣмѣнемь. отъ бѣрковьска дати іему отъ вѣса любѣцьскый отъ гривны серебра любѣцьскый. а вѣсити чистый воскъ безъ подъсады безъ смолы. безъ сала. какъ верхъ тако исподъ. ажо привѣзеть нечистый товаръ. а нелюбъ будеть. поіехати іему назадъ со своимь товаромь. а свой князь тамо казнить іего. аже найдуть оу немѣць нечистый товаръ оу руской земли. поити іему назадъ стоваромь оу ригу. тамъ іего свой князь судить.·.·

УМОВА ГЕДЫМІНА І ЯГО СЫНОЎ ГЛЕБА (НАРЫМОНТА) І АЛЬГЕРДА З РЫГАЙ 1338 ГОДУ. Сыны Гедыміна княжылі ў гэтым часе ў Полацку і Вітабску, і умова заключана ў тарговых справах гэтых гарадоў (А. Сапуновъ, „Рѣка Зап. Двина“ Витабск, 1893, б. 275).

ГРАМАТА КН. КЕЙСТУТА І ЛЮБАРТА ТОРУНСКАМУ МЯШЧАНСТВУ ПАСЬЛЯ 1341 Г. Пераховуецца ў Каралевіцкім (Кенігсбэрскім) архіве. Пісана на невялікім шматку пэргаміну ў 8 радоў. Дае права свабоднага шляху з Торуня ў „Лучьск“ праз Дрогічын і Мельнік.

Аб часе граматы гаворуць імёны князёў: Кейстут кн. Віленскі і Любарт кн. Валынскі, наступнікі Гедыміна, не маглі даць гэтай граматы раней сьмерці Гедыміна—1341 г.

Грамата дае адну са старэйшых спроб крыўскай стылізацыі скорапісі.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ЛІТОЎСКА-РУСКІХ КНЯЗЁЎ З ПОЛЬСКІМ КАРАЛЁМ КАЗІМІРАМ І МАЗАВЕЦКІМІ КНЯЗЯМІ 1347 Г. „Галоўны Архіў Царства Польскага“, № 673. Выд. у „Актахъ Зап. Россіи“, І, № 1, ў „Сборникѣ др. русскихъ памятниковъ“ А. Смирнова, бал. 58, і праф. Е. Карскім у ст.: „Два древнѣйшихъ русскихъ документа Главнаго архива Царства Польскаго въ Варшавѣ“ (Древности. Труды Археограф. Ком. Имп. Моск. Арх. Общ. Т. І, вып. 3, 1889 г.).

Гедымін ажаніў сына свайго Любарта з дачкой апошняга Валынскага князя Бушай, з роду Галіцкіх князёў. А дачку сваю (невядомую па імю) аддаў замуж (ў 1331 г.) за Болеслава Тройданавіча, пляменіка Галіцкага князя Юр'я II. Па сьмерці Льва Юр'евіча, цесьця Любарта, валынскія землі перайшлі ў спадку да Юр'я II Галіцкага, які быў пляменікам нябожчыка Льва-Юрьевіча. Любарт Гедымінавіч, як зяць Льва—Юрьевіча, атрымаў з гэтага спадку толькі адзін Луцк.

У 1335 годзе памер і Юры II; ён быў апошнім з роду галіцкіх князёў па мужской лініі. Спадкаемцамі Юр'я II асталіся а) Болеслаў Тройданавіч і б) Буша—зродная сястра Юр'я, жонка Любарта Гедымінавіча. І яны падзялілі паміж сабой спадак: Галічыну атрымаў Болеслаў Тройданавіч, а Валынь з галоўным горадам Валадзімерам дасталася Любарту Гедымінавічу.

Болеслава атруцілі галіцкія баяры, за яго распуснае жыцьцё. Па сьмерці Болеслава не асталося безпасярэдніх спадкаемцаў. Бліжэйшае права на галіцкую спадчыну мелі:

а) Любарт Гедымінавіч, як жанаты з Бушай, зроднай цёткай памершага Болеслава;

б) ўсе браты Любарта, бо сястра іх была за Болеславам Тройданавічам;

в) Вэнгерскі кароль, Карль-Робарт: гэты лічыўся спадкамцам Галіціі таму, што сто гадоў назад два яго продкі—Андрэй (быўшы вэнгерскі кароль) і сын Андрэя Каламан—нейкі час сядзелі на галіцкім пасадзе;

г) Польскі кароль Казімер III Вялікі: Казімер лічыўся спадкаемцам Галічыны таму, што Болеслаў Тройданавіч быў сынам Мазавецкага князя, які прыходзіўся яму трызродным братам і знаходзіўся ў васальнай залежнасьці ад Польшчы.

Першы, на сьмерці Болеслава Тройданавіча, кінуўся на Галіцію Казімер Вялікі; захапіў Львоў і скарбец галіцкіх князёў. Захапіўшы Галіцію, Казімер на другі год кінуўся на Валынь, да якой большае права меў Любарт. З гэтага распачалася вайна. Сьпярша Любарту ў вайне не шчасьціла, але пасьля перавага перайшла на яго старану. Разьбіты некалькі разоў, Казімер павінен быў распачаць перагаворы з Гедымінавічамі. Вынікам было замірэньне на два гады, г. зн.,—з 1347 да 1349 г. На моцы гэтай умовы пры польскім каралі асталася часова Галічына (адна Львоўская зямля), а удзелы Луцкі, Бэлзскі, Холмскі, Берасьцейскі і Крэмянец асталіся ў руках літоўскіх князёў.

Зьмест граматы:

Вѣдаи то каждъй члвкъ. кто на тъй листъ посмотритъ. оже я князь еоунутий, и кистутий, и любартъ, юрьий наримонътовичь, юрьий корьятовичь. чинимъі мир твердъіи. ис королемъ казимиромъ польскъімъ. и сомовитомъ и его братомь казимиромъ мазовъскъім, и съ его землъми, краковьскою и судомирьскою, сирязьскою, куявьскою, лучичъскою, добръіньскою, плотьскою, мазовъскою, люблиньскою, сетѣховьскою, и со львовьскою. а за велкого князя олькѣрта и за корьята и за патрикия, и за ихъ съінъі. мъі нслюбуем, тотъ миръ держати вѣлми твердо, безо всякоѣ хитрости, не заимати намъ королевъі землѣ, ни его людий што его слухають. королеви держати львовьскую землю исполна, а намъ держати володимѣрьскую, луцкую, белзьскую, холмьскую, берестиинскую, исполна жь. а миръ отъ покрова бцѣ до иваня дне до купалъ, а отъ иваня дне за. 2. лѣтъ, а городовъ оу руской земли новъіхъ не ставити, ни сожьженого не рубити, доколя миръ стоить, за 2. лѣтъ. а кремянець держати юрью наримонътовичю отъ князий литовьскъіхъ, и отъ короля за 2. лѣтъ. а города не рубити. а коли мир станеть, юрью князю города лишитися. аже пойдеть оугорьскъіи король на литву, польскому королеви помагати, аже поидеть на русь што литвъі слушаетъ, королеви не помогати. а поидеть ли царь на ляхи, а любо князи темний, княземъ литовьсцъімъ помагати. аже поидуть на русь што короля слушаеть, литовьскимъ княземъ не помагати. а про любартово ятъство, хочемъ его поставити на судѣ передъ паньі оугорьскими, по сошествьй стго дха за 2. недли, литовьскимъ княземъ стати оу холмѣ. а королеви оу

Акладка Лаўрышаўскага Евангельля з выабражэньнем Лаўрыша-Войшалка, Міндаўгава сына.

сточьцѣ, кде смолвять тутъ будетъ судъ, тягатися ис королемь. будеть ли ялъ его король по кривдѣ, любартъ будеть правъ, й я князь кистютий буду правъ передъ въгорьскимь королемь, будеть ли король правъ, намъ своего брата любарта дати оугорьскому королеви оу ятъство. а коли будеть по миру, кто не оусхочеть далѣй миру держати, тотъ отповѣсть, а по—отповѣдѣньи стояти миру за мѣсяць. аже поидуть та(та)рове на львовьскую землю, тогда руси на львовьцъ не помагати аже поидуть та(та)рове на ляхъі, тогда руси неволя поити й съ татары. а оу томъ перемирьи кто кому криво оучинить, надобѣ ся оупоминати старѣйшему, и оучинити тому исправу, оучинить которъіи добръіи члвкъ кривду, любо воеводу, а любо панъ, оучинити исправу и съ нимь аже самъ не можеть заплотити тотъ истиньнъій. што же оуложать его оу вину, хочеть ли самъ король заплатити за нь, а его дѣдичьство собѣ оузяти. не оусхочеть ли король самъ заплатити, дасть тому то (дѣ)дичьство, кто его потяжеть. а за избѣга можемъ его добъіти и въідати. аже его не можемъ добъіти, можемь его иска(ти) съ обою сторону. аже побѣгнеть русинъ а любо руска, во львовъ, или холопъ чии, или роба, въідать его. а што у тои грамотѣ писано, тую жъ правду литовьскъімъ княземъ держати. а на то есмъі дали своѣ печати.

ЛАЎРЫШАЎСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Пераховуецца ў бібліятэцы князёў Чартарыйскіх у Кракаве. Пісана на пэргаміне. У кнізе маецца 18 мін'ятур і заставак, рысаваных воднымі фарбамі, а такжа маецца 13 ўкладных запісаў; найстарэйшы спаміж іх адносіцца да 1429 году. У мове сустрачаюцца крыўскія асобнасьці: цьвёрдае *р* і ўжываньне *у* замест *о* (баграница, прамо, дундеже, ученикум).

На акладцы, гэтага шацоўнага помніка, маецца ў сярэбранай рамцы выбітае на серабрэ выабражэньне сьвятога з дзідай і шчытом. Паводле традыцыі гэта ёсьць выабражэньне Міндаўгава сына Лаўрыша-Войшалка, якому прыпісуюць заснаваньне Лаўрышаўскага манастыра, дзе ён закончыў богабойным мніхам сваё жыцьцё, а па сьмерці быў далучаны да ліку сьвятых.

Падробнае апісаньне гэтага Евангельля даў І. Свенціцкі („Палеографическо-грамматическое описаніе пергаментнаго Лавришевскаго Евангелія, начала XIV ст." Изд. отд. Руск. яз. и слов. Импер. Акад. Наукъ, 1913 г., XVII, кн. І, бб. 220-228).

Лаўрышаўскі манастыр знаходзіўся на беразе Нёмана, недалёка ад Навагорадка, ў тым мейсцы, дзе і цяпер стаіць вёска Лаўрышава. Аб заснаваньні гэтага манастыра Лаўрышом-Войшалкам, сынам Міндаўга, ў летапісе, пад 1262 г. (С. П. С. Р. Л. II, б. 201), так сказана:

„Войшелкъ прииде опять въ Новогородок и учини собѣ монастырь на рѣцѣ на Нѣмане, межи Литвою и Новым Городкомъ, и ту живяше".

Лаўрышаўскі манастыр, знаходзячыся паблізку ад Навагорадка, ў якім існавала з канца XIII ст. мітрапалітальная катэдра, быў адным з слаўнейшых манастыроў у краю. Між мніхамі гэтага манастыра сустрачаем выдатных асоб

з княжага роду. Гэтак пад 1278 годам мы знаходзім у летапісах (П. С. Р. Л. II, б. 345).

„Сынъ Тройденовъ Римонтъ, уже въ чернечествѣ сый, живый въ монастырѣ Лавришевскомъ, имя ему чернечское Елисей“.

Хрысьціянства ўсходнага абрадку вельмі рана пранікла ў Крыўскі Навагорадак*), расьце яно тут і крэпне пры невядомых нам варунках. У другой палавіне XIII ст. яно на гэтульки змоцнілася, што вымагае сабе асобнага духоўнага кіравецтва. Візантыцкі імпэратар Андронік Старшы ў 1291 годзе зацьвярджае Новагорадзкую аўтокефальную мітраполію, празначаючы ёй 82 пасад у патрыаршай радзе. Дагэтуль невядома, чым можна тлумачыць стасункова высокае мейсца маладой Новагорадзкай мітраполіі ў герархіі грэцкай царквы—82-е мейсца на 110 біскупскіх крэсел.

Новагорадзкая мітраполія на адзінадцаць гадоў старэйшая за Галіцкую, якая заснавана ў 1303 годзе і была другой пасьля Кіяўскай на ўсходна-Славянскіх землях. Гэткім чынам, Новагорадзкая мітраполія істнавала ужо да Гэдыміна.

Імя аднаго з першых Новагорадзкіх мітрапалітаў было Тэафіль. З дыплёматара Візантыцкіх імпэратараў відаць, што ў красавіку 1329 году, мітрапаліт Товтвіль (Tovtvilus) прыймаў учасьце у Канстантынопальскім сынодзе (Acta patriarch. Constantinopoli, I., бал. 147). Акром гэтага, Новагорадзкія мітрапаліты упамінаюцца, як учасьнікі Канстантынопальскіх сынодаў у 1317 г. (жнівень), і 1327 г. (студзень), але безыменна („Latopisiec Litwy i kronika Ruska“) выд. Даніловіча, бб. 72 і 143).

Устаноўленьне ў Новагорадку аўтокефальнай мітраполіі было справай, вымагаючай упорнага змаганьня з цэнтралізмам кіяўскіх мітрапалітаў, якія ўвесь час напіралі на Канстантынопальскі патрыархат, дамагаючыся скасаваньня гэтай мітраполіі, але Новагорадак, упорна вёў змаганьне за сваю незалежнасьць і даволі памысна. У ліпні 1361 году, патрыаршай граматай акрэсьляюцца граніцы Новагорадзкай мітраполіі, ў склад яе ўходзяць біскупіі: Новагорадзкая, Тураўская і Полацкая: акром Смаленска,—немаль усе крыўскія землі. Пасьля-ж заняцьця Кіява, Новагорадзкія мітрапаліты стараюцца ўлучыць або ўзалежніць ад сябе і Кіяў.

Палітыка Альгерда была зьвернута на Ўсход і імкнулася да утварэньня з Крыўскіх, Украінскіх і Літоўскіх зямель крэпкай дзяржавы ад Балтыцкага да Чорнага мора. Мудрай палітыкай ён пашыраў сваю ўладу на Вітабск, Полацак, Смаленск, Вільню, Новагорадак і Кіяў. Але ён разумеў, што гэта вялікая дзяржава можа ўтрымацца толькі тады, калі жыхары яе будуць зьліты ў адно цэлае рэлігіяй.

Да гэтага спасобіўся Альгерд і, як здаецца, спасобіў да таго ўсе свае землі. Але перш ён хацеў мець у межах свае дзяржавы кіравецтва праваслаўнай царквой. З гэтай мэтай пачаў дабівацца ў Канстантынопальскага патрыархату, каб брат яго жонкі (Марыі Яраслаўны, кн. Вітабскай), князь Ра-

*) Крыжацкі хронікар Дусбург (Dusburg cap., 315) пад 1314 г. піша: „Брат Гэнрык Маршалак... прыйшоў у зямлю Крывіція (Crivitae) і места яе, званае Новагорадак (Novagardia) здабыў“.

ман, мітрапаліт Новагорадзкі, быў высьвячаны і на мітрапаліта, „ўсей Русі", з аддачай пад яго зьверхнасьць мітраполіі Новагорадзкай, Галіцкай і Кіяўскай, а такжа біскупіі Маскоўскай.

Гэтага апошняга баялася Масква і са свае стараны рабіла захады перад патрыярхам, каб яе кандыдат, Аляксей, быў высьвячаны на мітрапаліта Кіяўскага і „ўсей Русі", з мейсцам прабываньня ў Валадзімеры-Суздальскім.

У 1354 годзе Канстантынопальскі патрыярхат, атрымаўшы ад абодвых кандыдатаў багатыя дары, абодвых-жа, і Маскоўскага—Аляксея, і Новагорадзкага—Рамана, немаль адначасова, высьвяціў на Кіяўскіх мітрапалітаў і „ўсей Русі".

З гэтага моманту пачынаецца доўгае і упорнае змаганьне за ўплывы над праваслаўнай царквой паміж Літвой і Масковіяй. Як вынік гэтага змаганьня, утвараецца яшчэ адна новая мітраполія—Валадзімера-Маскоўская. І Масква і Новагорадак імкнуцца завалодзець тытулам Кіяўскага мітрапаліта. Масква з гэтай мэтай пачародна ўсіх першых сваіх мітрапалітаў кананізуе і ставіць на аўтары, акружае іх аўрэолям сьвятасьці, а аб Літве шырыць вестки, што гэта край паганскі, дзе забіваюць і прасьледуюць хрысьціянаў (гл. ніжэй: „Мученіе святыхъ Новоявленыхъ мученікъ родом Літвы Іоанна, Антонія і Еустаѳія"). Адна і другая старана добра разумее, што каля пытаньня аб цэнтры царкоўнага кіравецтва важацца лёсы пад кім об'яднаецца ўсходная Славяншчына —пад нашчадкамі Гедыміна, ці Івана Каліты. Масковія была паярэмлена татарамі, Літва была вольнай. Усе шансы былі на старане Гедымінавічаў.

Ход гісторыі быў павернуты саўсім ў іншы бок сынам Альгерда, В. Кн. Літоўскім Ягайлам, які перайшоў у каталіцтва і злучыў Літву з Польшчай. Ягайлавічы сталіся пропагатарамі рымскіх уплываў, а Масква атрымала нечаканы сукцэс: у яе рукі перайшло кіравецтва „рускай верай" і, —што з гэтага вынікае,—народнасьцю. Вял. Кн. Маскоўскі становіцца адзіным праваслаўным манархам на славянскім усходзе.

Вельмі загадковае і дагэтуль яшчэ выстарчаюча ня высьветленае пытаньне аб „паганстве"

Пачатныя літары Мсціжскага Евангельля XIV ст.

літоўскіх князёў. З аднэй стараны, цьвёрда ўстанавілася апінія, што да Ягайлы Літва была краем паганскім, што пануючай верай было паганства, з другой стараны, гістарычныя данныя паказуюць наадварот, што большасьць ведамых гісторыі літоўскіх князёў вызнавалі хрысьціянства ўсходнага абрадку.

Гэтак з князёў Навагорадзкіх, паводле гістарычных данных былі хрысьціянамі:

1. Гінвіл Мінгайлавіч, у хрышчэньні Юры; паводле польскіх гісторыкаў быў Полацкім князям (1125+1199)., (Kojałowicz. „Hist. Litwy" P. I, б. 69; Stebelski. „Zywot S.S. Eufroz. i Parasc." бал. 147. Narbut. „D. N. L.', III. б. 307—316).

2. Барыс Гінвілавіч, (1146+1206). (Як вышэй: Kojalovič, Narbut, Stebelski).

3. Васіль-Рогвалод Барысавіч (1164+1223). (Тыя-ж аўторы).

4. Глеб Рогвалодавіч. (Тыя-ж аўторы).

5. Міндоўг Рынгольдавіч (1203+1263). У Густынскім летапісе сказана: „Пріять вѣру христіанскую отъ востока". („Полн. Собр. Р. Л. Т. II, б. 341).

6. Доўмунд або Монвід ці Арвід сын Эрдзівіла Ігуміса, паводле Стрыйкоўскага Смаленскі князь (Stryjkowski. „Kronika", 1845, ч. I, б. 286).

7. Вікунд, сын Эрдзівіла Ігуміса, князь Вітайскі (Witejski), (Stryjkowski. „Kronika", 1845, б. 286).

8) Тоўтвіл, у хрысьціянстве Тэафіль (Θеофил), сын Эрдзівіла Ігуміса; быў князям Полацкім, забіты 1264 г. (Stryjkowski. „Kronika", б. 286).

9) Войшел або Вольштінік Міндаўговіч (1223 + 1267) (Latop. Litwy i kron. Rus. б. 148).

З князёў Завілейскіх былі хрысьціянамі:

1. Доўмунт Гермундавіч у хрышчэньні Цімафей, які быў пасьля Пскоўскім князям(1227+1299). („Latopis. Litwy i kron. Rus." Даніловіча, бб. 149, 150; „П. С. Р. Л.", т. II, б. 345).

2. Нарымунд-Сірпуці Ромундовіч (+1284). („Obraz Litwy" Ярошэвіча, Т. II, б. 2; Карамзинъ. „Истор. гос. Росс.", т. IV, б. 377).

3. Гольша-Лесій Ромундовіч (там-жа).

4. Гедрус-Свількель Ромундовіч (там-жа).

5. Рымунд Тройданавіч, у хрышчэньні Лаўрын або Лаўр, які ўступіў пасад Вітэнасу (радзіўся 1281 г.). Stebelski. „Żywot S.S. Eufroz. i Parasc.", б. 173; Narbut. „Dzieje Narodu Litewsk.", IV, б. 297; „П. Собр. Р. Л." Т. II, б. 345). У Густынскім Летапісе ён званы Елісеем, які жыў у Лаўрышаўскім манастыры, але са Стэбэльскага відаць, што Елісей—іншая асоба.

6. Міндоўг-Альгімунтавіч, ў хрышчэньні Іан, быў Кіяўскім намесьнікам („Latopis. Litwy i kron. Ruska", б. 227).

7. Нелюб сын Міндаўга-Іана, ў хрышчэньні Александар (+1406). („Latopis. Litwy i kron. Ruska").

Пасьля злучэньня князьстваў Завілейскага і Новагорадзкага былі хрысьціянамі:

1. Воін сын Вітэнаса, ў хрышчэньні Васілі, кн. Полацкі (1269-1350). (Narbut „Dzieje Nar. Lit." T. IV, бал. 485).

2. Нарымунт Гедымінавіч, у хрышчэньні Глеб, князь Пінскі (1277 +1348). (Naruszewicz. „Hist. Nar. Polsk." выд. 2-е, T. 9, бал. XI; Narbut. „Dzieje Nar. Lit.", T. V., б. 30, увага 1; Стрыйкоўскі называе яго ў хрышчэньн. Васілём: Stryjkowski „Kronika", 1845, ч. II, б. 74).

3. Альгерд Гедымінавіч в. кн. Літоўскі і Вітабскі (радзіўся 1296+1377), у хрышчэньні Александар у мністве Аляксей (Stryjkowski „Kronika", 1845, ч. II, б. 14; Карамзинъ „Истор. госуд. Росс., T. IV, прыпіска 267 і T. V, бал. 51 і прыпіска 50).

4. Любарт Гедымінавіч, у хрышчэньні Фёдар (радзіўся 1386 г.), князь Луцкі (Карамзинъ „Ист. Гос. Росс.", T. IV, б. 193; Stryjkowski, „Kronika", 1845, ч. II, б.б. 41 і 74).

5. Корыят Гедымінавіч, ў хрышчэньні Міхайла, 1301+каля 1357. (Naruszewicz, „Histor. Narod. Pol.", выд. 2, T. 9, б. XIII).

6. Яўнута, Янута Гедымінавіч, ў хрышчэньні Іан (радзіўся 1306), вялікі князь Літоўскі, пазьней князь Заслаўскі (каля Менску). (Stryjkowski „Kronika", 1845, ч. II, бал. 3).

7. Александар Нарымунтавіч (Глебавіч). (Latopis. Litwy i kron. Ruska", б. 163).

8. Андрэй-Вінгальт Альгердавіч, Полацкі князь (Stryjkowski, „Kronika", 1845, ч. II, б. 57 і 76; „Latopisec Litwy i kron. Ruska", б. 165 і 167; Długosz, „Hist. Pol", б. 61; Stebelski, „Chronologia" б. 12, прыпіска 6; Naruszewicz, „Hist. nar. Pol.", выд. 2, T. 9, б. XVII).

9. Дзьмітры Альгердавіч, князь Трубчэўскі (Stryjkowski, „Kronika", 1845, ч. II, б. 58).

10. Корыгайла Альгердавіч, у хрышчэньні Канстантын, а пасьля прыняцьця каталіцтва—Казімер, князь Чарнігаўскі і Чартарыйскі, забіты 1390 г. (Stebelski, „Chronologia" б. 8; Stryjkowski, „Kronika" 1845, ч. II, б. 57. Narbut, „Dzieje Nar. Lit.", T. V. б. 145).

11. Валадзімер Альгердавіч, князь Кіяўскі, а пазьней Капыльскі, радзіўся 1316 г. (Naruszewicz, „Hist. Nar. Polsk.", выд. 2. т. 10, б. 217 і прыпіска 2; Stryjkowski, „Kronika", 1845, ч. II бб. 57 і 74).

12. Корыбут Альгердавіч, у хрышчэньні Дзьмітры—1358+1399. (Długosz, „Hist Pol." б. 125; Stryjkowski „Kronika", 1845, ч. II, бб. 58 і 74; Stebelski, „Chronologia", бал. 8).

13. Скіргайла Альгердавіч, у хрышчэньні Іан, пасьля прыняцьця каталіцтва,—Казімер, кн. Троцкі, пазьней—вялікі князь Літоўскі, урэшце,— Кіяўскі намесьнік. („Latopis. Litwy i Kron. Ruska" б. 47; Długosz, „Hist. Pol" б. 60 і 142; Stryjkowski, „Kronika", 1845, ч. II, б. 58; Stebelski, „Chronologia", бб. 8 і 15).

14. Ягайла, у хрышчэньні Якуб (мы думаем, па аналёгіі з народнай вымовай: Іоанн—„Югайла“, Іоанна—„Югася, што хроснае імя яго было Іоан), пасьля прыняцьця каталіцтва—Уладыслаў, князь Вітабскі, пазьней—вялікі князь Літоўскі і ўрэшце,—кароль Польскі—1350+1434. (Długosz, „Hist. Pol.“, б. 60; Stryjkowski, „Kronika“, 1845, ч. II, б. 58; Narbut, „Dzieje Nar. Litewsk.“, t. V, б. 239; Kraszewski, „Histor. Litwy“).

15. Луквён (Лигвеній) Сымон Альгердавіч, князь Мсціслаўскі („Latop. Litwy i kron. Ruska“, б. 205; Stryjkowski, „Kronika“, ч. II, 1845 г., бб. 57 і 74).

16. Сьвідрыгайла Альгердавіч, у хрышчэньні Леў, пасьля прыняцьця каталіцтва—Болеслаў. (Naruszewicz, „Hist. Nar. Polsk.“, выд. 2, Т. 9, бал. XIX; Stebelski, „Chronologia“, б. 8; Narbut, „Dzieje Nar. Litew.“, T. V, б. 239; Stryjkowski, „Kronika“, ч. II, б. 58).

17. Зодзевіт Альгердавіч, у хрышчэньні Іоан. (Stryjkowski, „Kronika“, ч. II, б. 57).

18. Міхайла-Васілі Альгердавіч, пасьля прыняцьця хрысьціянства—Александр-Вігунд, князь Керноўскі, атручаны 1392.

19. Вітаўт або Вітальд Кестутавіч, ў хрышчэньні Александр, пасьля прыняцьця каталіцтва ў Крыжакаў—Віганд, у палякаў — Александр (1344-1430).

З гэтага сьпіску вынікае, што ў кождым здарэньні Літоўская дынастыя не вызнавала паганскай веры. Адзіна праўдзівым будзе тлумачэньне гэтага зьявішча такое, якое летапісец Гэнрык Латыш высказаў аб Полацкіх князёх: „яны ня маюць звычаю навяртаць у хрысьціянства“, што магло быць вынікам шырокай рэлігійнай толеранцыі. Вярхі грамадзянства вызнавалі вышэйшую форму рэлігіі—хрысьціянства, а нізы, і, хто хацеў, вызнавалі паганскую веру і абраднасьць. Як ведама, яшчэ ў XV ст. каталікі лічылі ўсходна-славянскіх праваслаўных „паганамі“, можа гэта і небезпадстаўна ў значэньні двоевернасьці ў абычаях і абраднасьці нашага першапачатнага хрысьціянства.

НАДАНЬНЕ ЮРЬЯ БАЛКОВІЧА ЛАЎРЫШАЎСКАМУ МАНАСТЫРУ ЗАГАДАМ КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ГЕДЫМІНАВІЧА, КАЛЯ 1350 Г.

Ўпісана ў Евангельле, якое належала Чартарыскім, цяпер—„Имп. Публ. библ.“. (Востоковъ, „Описаніе рукоп. Румянц. музея“, 124).

КУПЧАЯ І МЕННАЯ ГРАМАТЫ АЛЕХНЫ РАМАШКОВІЧА, І ПАЦЬВЕРДЖАНЬНЕ НА ІХ ВЯЛ. КН. АЛЬГЕРДА, КАЛЯ 1350 Г.

(Востоковъ, „Описаніе рукоп. Рум. муз.“, 117).

УМОВА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА АЛЕКСАНДРАВІЧА З РЫГАЙ (1330-1359 Г.).

Маскоўскі Архіў Мін. Замеж. Спраў. „Собр. гос. гр. и дог.“ (II, № 8). Сахаровъ, т. V. Пісана на лісьце паперы, буйным уставам і мае 21 рад пісьма. Гэта умова зьяўляецца апошняй умовай Смаленска з Рыгай. У умове князь піша:

„докончалъ есмь по тому докончанью, како то братъ мой старѣйший Кгедиминъ и его дѣти Глѣбъ (Нарымонт) и Алкердъ докончали".

Смаленск да IX ст. быў галоўным горадам племя Крывічоў. Пасьля таго, як Варагі абасновіліся ў крыўскім Ноўгарадзе, ў хуткім часе сучасьнік Рурыка Алег падбіў і Смаленск. З гэтага часу князяваў тут род варажскіх князёў Рурыкавічаў і Смаленск пераходзіў з рук у рукі да XII стагодзьдзя. У 1127 годзе Смаленск вызваліўся з—пад улады дынастыі кіяўскіх князёў. Першым незалежным князям быў у Смаленску Расціслаў Мсціславіч (1127-1159). З гэтага часу дынастыя Расціславічаў стала княжые ў Смаленску, які ўходзіць у круг інтэрасаў крыўскіх зямель, што раз больш адыходзячы ад кругу інтэрасаў украінскіх і маскальскіх зямель. З канца XIII і да пачатку XV ст. Смаленск змагаецца за сваю незалежнасьць. Нажаль, аб гэтым героічным кругабегу часу захавалася мала вестак. Тлумачыцца гэта тым, што смаленскія летапісы пагінулі ў часе войн і пажараў, а ўсходна-рускія летапісцы не займаліся ўжо Смаленскам, як ня ўходзячым у круг іх інтэрасаў. Калі заходна-крыўскія землі пачалі адбудовываць сваю даўнюю незалежнасьць пад імем Літвы, Смаленск раней-пазьней павінен быў увайсьці ў склад Літоўска-Крыўскай дзяржавы.

І, вось, пры Александры Глебавічы, як ўжо пачала крэпнуць Масква, якая перш прыслухала Смаленску, то яна стала адрываць да сябе смаленскія гарады. Прыкладам, калі Маскоўскі князь Юры Данілавіч (+1325) адабраў Мажайск, то Смаленск зьбліжаецца да Літвы. Ужо з умовы Гедыміна з Рыгай (1338 г.), даведываемося, што Смаленскі князь Іван Александравіч, сын Александра Глебавіча, лічыцца „малодшым братам" Гедыміна.

Пры Альгердзе, сыне Гедыміна, зьбліжэньне Смаленскай зямлі з рэштай крыўскіх зямель, а'бяднаных у вял. кн. Літоўскае так змоцнілася, што смаленскія князі ўступаюць у склад Літвы, як фэдэральная часьць яе. Вялікі кн. Альгерд становіцца крэпкім абаронцам Смаленскай незалежнасьці ад прэтэнсій Масквы: гэтак пры Сімеоне Гордым (1341+1353) Альгерд хадзіў на Маскву, каб вярнуць Смаленску Мажайск, але гэта чамусь не ўдалося; ў 1352 годзе Маскоўскі князь Сімеон выступіў з грамадным войскам супроць Смаленскага князя Івана Александравіча, за якога заступіўся Альгерд і паход кончыўся перагаворамі сьпярша на рацэ Протве, а пасьля—Угры. Бачучы, што сілай ня здужае заваладаць Смаленскам, Масква пачала праз сваіх староннікаў падгатаўляць у Смаленску паўстаньне, якое выбухла ў 1358 годзе, але няўдачна.

У 1359 годзе Смаленскі князь Іван Александравіч памёр; сын яго Сьвятаслаў Іванавіч урочыстай прысягай змацаваў сваё добравольнае аб'яднаньне з вялікім княжствам Літоўска-Рускім (Крыўскім).

За Смаленск, паміж Альгердам і Масквой, былі частыя закалоты, але Масква ў XIII ст. ня была яшчэ паважнай сілай. Ўзаемастасункі тагочаснай Масквы і в. кн. Літоўска-Рускага (Крыўскага) даволі добра характэрызуе апавяданьне аб адным з паходаў Альгерда на Маскву пры Маскоўскім князю

Дзьмітры Іванавічы (1361—1389), якое захавалася ў „Кроніках в. кн. Літоўскага, Рускага і Жомойтскага“. Друкуем паводле сьпіску Еврeінаўскага і Быхаўца ў злучанай рэдакціі):

[И въ тыи часы кнзь] [1*]) великиі Олкирдъ Кгидимонтович Литовскиі [и Руский] исправляючи урядно гсдрство свое не мало время гсдрствовал в великом княжствѣ Литовском [и] был в [до]кончанию и в доброи приѣзни с великим кнзем Димитриемъ Ивановичем Московским. Тои же кнзь великиі Димитреи Ивановичь, без всякие вины оставил докончалую приѣзнь прислал к великому кнзю Олкгирду посла своег[о] с ызвѣтом и прислал к нему огонь да саблю (даючи ему вѣдати што [2]) буду в земли твоеи по красной вѣсне и по тихому лѣту. И князь великиі Олкгирд вынял из огнива губку а [3]) кремень и запаливъ губку далъ послу и рекъ [так]: даи то гсдрю своему і скажи ему што у нас в Литвѣ огонь е. Же онъ извѣчает мнѣ хотячи в моеи землѣ быти по красной вѣсне і по тихому лѣту, а [я дасть Бог] у него буду на велик день и поцелую его красным яицом, [через щит] сулицою, а з Бжиею помощию къ городу [его] Москвѣ копие свое прислоню [Бо] не то воин [4]), што [часу подобного валчит, але то валечник, коли непогода валки тогды над непрыятелем своим неприязни доводит] [5]). И отпустивши посла и собрал воиско свое Литовское и Руское и пошел из Витепска просто [ку Москвѣ] и на самыі велик днь рано кнзь великиі с князи и з боляры [от заутрени] шол из црквн, а кнзь великиі Олкгирдъ со всѣми [силами] своими [роспустивши хоругви свої] показался под Москвою на Поклоной горѣ. Кнзь великиі Димитреи Ивановичь Московски [впаде в страх велик и ужасеся видячи великого кнзя Олкгирда з великою силою его, иж пришол на него так моцне а силне] подле слова своего. [6]) И не мог (учы)ему ни единаг опору вчинити, послал к нему [просячи и великии дары ему обецаючы] дабы его из вотчины его с Москвы не выгнал и гнѣвъ свои отпустил и взял

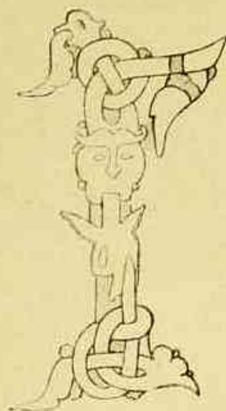

Пачатныя літары з крыўскіх друкаў XIII—XIV ст.

[*1]) Усюды ўзятае ў квадратныя скобкі дапоўнена са сьпіску Быхаўца. [2]) У сьп. Евреінаўскім: „извѣщая ему ведай то“. [3]) У Евр. сьп.: „да“. [4]) У Сьп. Быхаўца: „валечнік“. [5]) У Евр. сьп. „что времени подобного воюет, но то вони когда не во время воины над неприятелемъ своим неприездни доводит“. [6]) У Евр. сьп. іншая рэдакція: „што Олкгирдъ подле слова своего стоит силно и силно пришел“. [7]) У сьп. Быхаўца: „змову“. [8]) У Евр. сьп.: „потомъ“ [9]) У Евр. сьп.: „аще“. [10]) У Евр. сьп. „хочет“. [11]) У сьп.: Быхаўца: „прислонити“ [12]) У Евр. сьп. усюды: „что“. [13]) У Евр. сьп.: „і со многимъ добытком неисповѣдимымъ і со многимъ полономъ извоевав“... [14]) У Евр. сьп.: „да“.

бы у него что хотел. И кнзь великиі Олкгирдь [сожалися и] любовь свою над ним учинил [из Москвы его не добывал и] мир с ним взял. И потом смолву [7]) учинивши и сам кнзь великиі Димитреи Иванович к нему выѣхал і с нимъ видялся и дары многие [безчисленно золота серебра и дорогим жемчугом и собольми и инным дорогим, и дивным звѣрем мохнатым князя] великого кнзя Олкгирда даровал и шкоду што он в землю [его] идучи принял то ему заступилъ і затым [8]) кнзь Олкгирдь рекъвеликому кнзю: (ачкольвек) [9]) есми с тобою и помирилися, но мнѣ ся іноче не годить [10]) а ни достоит толкѣ хочю под городом твоим Москвою копие свое приклонити, [11]) а ту славу учинити што великиі кнзь Литовскиі и Рускиі и Жемойтцкиі Олкгирдь копие свое под Москвою приклонил. И всѣдши сам на конь и копие свое вземши в руки и приѣхав к(о) городу и копие свое к городу приклонилъ и ѣдучи назад и рѣкъ такъ великим голосом: княже великиі Московскиі памятуи то, што [12]) копие Литовское стояло под Москвою. И потом кнзь великиі Олкгирдь со всѣми воиски своими с великою честию і со многимъ [полоном и невымовным добытком звоевавши [13]] и городы многие побравши и границу учинил по Можаескъ а [14]) по Коломну и много людеи поплeнил [и зо всими людьми своими в цѣлости во свояси отыде].

ГРАМАТА КНЯЗЯ АЛЬГЕРДА КАНСТАНТЫНОПАЛЬСКАМУ ПАТРЫЯРХУ 1371 Г. (Срезневскій, „Славяно-русская палеографія“).

У пачатку 1371 г. Альгерд прасіў Канстантынопальскага патрыарха назначыць асобнага мітрапаліта для Літоўскай праваслаўнай царквы, бо Маскоўскі мітрапаліт Аляксей:

> „благаслаўляе масквіцян на праліцьцё крыві... хто прысягаў мне і ўцёк у Маскву, з таго мітрапаліт зьнімае прысягу“.

„М(У)Ч(Е)НІЕ СТЫХ НОВОЯВЛЕНЫ(Х) МЧНКЬ РОДО(М) ЛИТВЫ ІОАННА, АНТОНІЯ І ЕУСТАѲІА. ЛИТОВСКАЯ(Ж) ИМЕНА КРУГЛЕЦЬ, КОУМЕЦЬ, НЕЖИЛО“.

Захавалася ў Пралогу 1512 году (Вілен. публ. бібліатэкі), напісаным і апраўленым у Любчы. Жыцьцёпісы мучанікаў былі сьпісаны праўдападобна ў Маскве перад канонізацыяй, каля 1355 году. Астанкі гэтых мучанікаў, як кажа пр. Карскі („Белорусы“ Т. III), былі для канонізацыі перавезены ў 1374 годзе ў Канстантынопаль і там канонізаваны патрыархам Філафеям, паводле-ж жыцьцёпісу,—пахаваны ў Вільні ў царкве сьв. Мікалая. Першапачатковы рукапіс загінуў. Для канонізацыі мусіў быць пераклад жыцьцёпісаў і на грэцкую мову ды такжа не захаваўся; захавалася нейкім чынам сэрбская рэдакція з XV ст.

Зьмест гэтай легенды такі. Манах, па імені Нэстар, навярнуў у хрысьціянства двох віленскіх Альгердавых дваранаў, родных братоў Кумца і Нежыло. Гэты браты, прыняўшы хрысьціянства, перасталі прытрымліваццa паганскіх абычаяў і, пэўне, трымалі сябе вызываюча ў стасунку да паганскай абраднасьці і духавенства. Альгерд загадаў пасадзіць іх у вязьніцу. Кумец і Нежыло (у хрышчэньні Іоан і Антоні), будучы ў вязьніцы абярнулі яе ў мейсца пропаведзі, чым выклікалі замяшаньне ў горадзе. У выніку захадаў

паганскай партыі Кумец і Нежыло былі павешаны за горадам у дубовым гаю, дзе цяпер стаіць Сьв.-Троецкі манастыр. Хрысьціяне зьнялі целы павешаных за хрысьціянства, а, знача, мучанікаў і пахавалі іх у царкве сьв. Мікалая. Гэта было каля 1346—7 году. Праз некалькі месяцаў пацярпеў на тым-жа мейсцы сваяк Кумца і Нежылы, лоўчы Куклей (іншыя называюць—Міклей), па прозьвішчу Круглец, які быў прыняўшы хрысьціянства пад імем Астапа (Еустаѳія). Сумнае здарэньне Масква пасьпяшыла выкарыстаць для сваіх палітычных мэт перад Канстантынопальскім патрыархам. Маскоўскі мітрапаліт Аляксей у 1355 годзе прызнаў іх сьвятымі. У выніку вышла, што ў в. кн. Літоўскім пагане мучаць хрысьціянаў. Гэты аргумант ў тыя часы быў вельмі важны, бо і Масква і Вільня вялі змаганьне за патранат над усходнім праваслаўем. Маскве важна было утрымаць патрыарха ў пераконаньню, што літвіны—„агнепаклоннікі", пагане, не глядзя на тое, што і сам Альгерд быў хрысьціянінам і яго пасад быў акружаны хрысьціянамі таго-ж усходнага абрадку. Гэта нетасоўнасьць гістарычных данных з жыцьёпісам мучанікаў прымусіла навейшых праваслаўных гісторыкаў высунуць гіпотэзу, што Кумец, Нежыло і Круглец былі замучаны не пры Альгердзе, а пры Гедыміне (гл. „Истор. оч. православія, католич. и уніи въ Бѣлорус. и Литвѣ", Вільня, 1899, б. 17 ссылка). Ад 1347 і да 1826 году ніякіх пэўных данных аб рэліквіях гэтых сьвятых няма.

Рэліквіі былі знойдзены ў 1826 годзе ў сьв.-Духаўскай манастырскай царкве, тагочасным архімандрытам і выстаўлены на пакланеньне з урочыстымі цэладнеўнымі набажэнствамі манахаў. Але гэта чамусьці ненадабалася Віленскаму генерал-губэрнатару Рымскаму-Корсакову, і па яго загаду ў царкву прыйшоў паліцмайстар і патрэбаваў каб рэліквіі былі паложаны ізноў у склеп. Архімандрыт пажаліўся на гэта Менскаму архібіскупу Анатолію, якому прыслухаў тады Віленскі сьвятадухаўскі манастыр. Архіб. Анатолі патрэбаваў ад архімандрыта тлумачэньня, па чым ён пазнаў, што гэта ёсць рэліквіі тых самых сьвятых. Архімандрыт даў патрэбчае тлумачэньне, якое пайшло ў Сьвятарнейшы Сынод. Сынод назначыў Менскага архібіскупа Анатолія і біскупа Нежынскага і Чарнігаўскага Лаўрына упэўніцца на мейсцы, ў Вільні, аб праўдзівасьці рэліквій. Названыя біскупы, агледзіўшы, прызналі рэліквіі праўдзівымі. З вывадам біскупаў згодзіўся і Сынод. („Живописная Россія под рэдакціей Семенова" СПБ. 1882, бб. 134—144). Гэткім чынам імёны пабітых за „рускую веру" яшчэ раз былі выкарыстываны, але ўжо пры другіх ўзаемастасунках Масквы і Вільні.

ВИЛЕНСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIII-XIV СТ. Гэтае Евангельле ў пачатках XIX ст. бачыў у Прачысьценскай царкве гісторык Нарбут, які знайшоў у ім цікавы для гісторыі запіс:

„Великіи литовскій князь Андрей Гедыминовичъ, въ святой схимѣ Алексій, усопши на память Палтона и Романа".

Нам здаецца, што аднак запіс ня быў акуратна расчытаны Нарбутам, бо імя Альгерд ёсць вываднае ад „Александр", а не ад „Андрэй".

ПОЛАЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Прыналежала полацк. Прадцечанскаму манастыру, цяпер у Петраградзкай Публ. бібліатэцы („Кат. библ. Толст.“, II, № 3). Пісана уставам.

ВІТАБСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Прыналежала полацкаму Прадцечанскаму манастыру. Ў пачатках XIX ст. забрана ў Петраградзкую Публічную бібліатэку. (Аддзел I, № 2).

ГРАМАТА КНЯГІНІ ЮЛЬЯНІІ, ЖАНЫ В. КН. АЛЬГЕРДА, КАЛЯ 1377 ГОДУ. Грамата ўпісана ў Евангельле XIV ст., якое пераховуецца ў Петр. Публ. бібліатэцы („Кат. библ. гр. Толст.“ II, № 3). Грамату гэту даем тут у адбітцы. Кн. Юльянія, другая жана в. кн. Альгерда, жыла пасьля яго сьмерці ў Вітабску (+1377), як дажывотная валадарка Вітабскага княэьства. У часе бытнасьці ў Вітабску Юльянія заснавала пры царкве Сьв. Духа, пабудаванай яшчэ Альгердам, жаночы Духаўскі манастыр, дзе пастрыглася ў манахіні, прыняўшы імя Марыя.

Княгіня Ульянія якабы пахавана ў Вільні ў Прачысьценскім саборы. У 1810 годзе, пры перабудоўцы гэтага сабору на анатомічны тэатр, была знойдзена сярэбраная нагробная дашка, на якой было імя „Ульянія“, дашку ўзяў тагочасны рэктар віленскага унівэрсытэту Малеўскі, і яна, як непажаданы помнік мясцовай (ня—польскай) гісторыі, недзе зьнікла. („Сборн. пост. по мин. нар. просв.“, Т. I., бал. 456). Ў „Собр. Др. грам. и акт.“, Вільня, 1843 г. сказана „была выкапана бляшаная дашка з рускім надпісам імені княгіні Ульяны“.

ТРОЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Пісанае ў чацьвёрку, ў адну гранку, уставам. Выдана літаграфаванымі табліцамі.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА ТРОЦКАМУ БОГАРОДЗІЦКАМУ МАНАСТЫРУ, 1384 Г.

„Мы велики князь Витовт нареченный во святомъ крщени Александеръ, дали мы на просьбу и на жоданье княгини нашое великое Ульяны, къ монастыру нашому троцкому рожеству светое пречистое, озера троцкого луку аж до великое дороги, гдеж и камень на горе казали есмо передъ собою положити, а други камень за озеромъ противъ того каменя казали есмо положити, близко рогу, што на горе положонъ, маеть игуменъ по тую границу тую луку держати и вживати и его потомки на вечные часы а втот монастыръ и в тую луку, не мають се вступовати, ни митрополитъ, ани владыка, ани воевода троцки ани ихъ наместники“.

(„Собр. Др. грам. и акт.“, ч. II, № 55).

ГРАМАТА ПОЛАЦКАГА КН. АНДРЭЯ КРЫЖАЦКАМУ ОРДЭНУ, 1385 Г.; захавалася ў летапісе. (Срезневскій „Славяно-русск. палеографія“, б. 226).

Па сьмерці Альгерда (+1377 г.) асталося 12 яго сыноў і сем дачок.

Сѧ кнгина ѡльги кролеваꙗ
оульꙗнина. оуставила
есми брат на цркви бжии
пртои бцѣ пустынии пианъ
щину наго пополу пигрои
оу возерищи наоухани соѡле
ксѣ ѡщины. а хтоимѣто е
закладати або ѡ цркви бѣ
ѡдали ба и мьсти есмꙋ бгъ
и пртаꙗ еѧ матрь в сии вѣ
и во боудщи амин:~

Ўкладная грамата княгіні Ульяніі, жаны Альгерда.

З першай жанідзьбы з Мар'яй Яраславаўнай, князёўнай Вітабскай, Альгерд меў 6 сыноў: Валадзімера князя Кіяўскага, Іана Задзевіта князя Падольскага, Сымона-Луквёна (Лыгвенія) кн. Мсціслаўскага і намесьніка Ноўгародзкага, Андрэя-Вінгальта кн. Полацкага, Канстантына-Карыгайлу кн. Чарнігаўскага, пятага—Чартарыйскага і шостага—Борыса-Буттава.

З другой жанідзьбы з Юльяніяй, князёўнай Тверскай, такжа меў 6 сыноў, у іх ліку Ягайлу (пазьней па хрышчэньні ў каталіцтва—Уладыслава, караля Польскага), які быў Вітабскім князям. Альгерд, пад уплывам княгіні Юльяніі, уміраючы назначыў Ягайлу сваім наступнікам на Віленскі вялікакняззяўскі пасад. Гэта ўразіла другіх, старшых сыноў Альгерда, а найболей —найстаршага сына з першай жанідзьбы, князя Андрэя Полацкага, які ня толькі не прызнаў Ягайлы вялікім князям, але адкрыта паўстаў супроць яго, лічучы сябе праўным наступнікам вялікакнязяўскага пасаду. Дзеля гэтага, першым актам Ягайлы па заняцьці вялікакнязяўскага пасаду была вайна з Полацкім князям Андрэям. Падтрыманы дзядзькам сваім Кейстутам, Ягайла разьбіў Андрэя, які пасьля гэтага ўцёк у Пскоў. У Полацку-ж Ягайла і Кейстут пасадзілі князям Кейстутавага сына Андрэя Гарбатага.

Пскоўцы абралі Андрэя Альгердавіча на Пскоўскага князя, але не хацелі ваяваць з Ягайлам і Кейстутам за адзысканьне Андрэю Полацкага княства. Тады Андрэй кінуў Пскоў і падаўся ў Маскву да в. кн. Дзьмітра, які пры першай весьці аб сьмерці Альгерда стаў ваяваць крыўскія землі (Карамз., IV, б.199 Narbut, V, б. 77). Князь Маскоўскі з радасьцю прыняў Андрэя і абяцаў яму сваю помач войскам. У сьнежні 1369 году Андрэй з маскоўскім войскам падышоў да Трубчаўска (Северская зямля), дзе тады быў князям брат Андрэя, Дзьмітры Корыбут Альгердавіч, які Андрэя і быўшага разам з ім Маскоўскага князя Дзьмітра, сустрэў з хлебам і сольлю. Гэта яшчэ больш усьцешыла Маскоўскага князя, бо ўжо другі сын Альгерда перайшоў на яго старану, і ён шчодра нагрaдзіў за гэта Дзьмітра-Корыбута, даўшы яму ў удзел княства Пераяслаўска-Залескае, а Андрэю даў занятыя імі Трубчэўск і Ноўгарад-Северскі. Гэткім чынам уступленьне на пасад Ягайлы адразу значна ўзмоцніла Маскву, а княства Літоўска-Рускае (Крыўскае) утраціла значную часьць Северскай зямлі.

Хітры, але недалёкі Ягайла, сеўшы на вялікакнязяўскі пасад, задумаў атабраць землі ад дзядзькі свайго Кейстута і з гэтай мэтай у 1380 годзе зрабіў сэкрэтную умову з крыжакамі, вечна цікуючымі на літоўскія землі. І, як вынік гэтай умовы, аддаў Полацак брату свайму Скіргайлу.

Полацкае веча, якое прыймала князёў толькі па дабравольнай угодзе, бачучы ў гэтым назначэньні князя нарушэньне сваіх правоў, прыняло Ягайлавага брата дужа ветла, як госьця, але калі той заявіў свае прэтэнсіі на Полацкі пасад, то палачане найперш узялі з яго прысягу, што ён ніколі больш не пакажацца ў Полацку, а пасьля, прывязаўшы на хрыбет вадавознай кабылы, з насьмешкамі вывезьлі з гораду (Narbut, V, б. 238).

Разгневаны гэтым Ягайла паслаў у 1382 г. пад Полацак войска, да якога далучыліся і крыжакі пад камандай Конрада Родэнштэйна. Полацак вытры-

маў шаснадцацітыднёвую аблогу і, урэшце, калі крыжакі адыйшлі, Ягайлава войска было разьбіта палачанамі. За год-два пасьля гэтага Ягайла усё-ж такі сагнаў Андрэя з Полацка і палачанаў срога пакараў. Пазбаўлены удзелу, Андрэй сьпярша шукаў помачы супроць Ягайлы ў Маскве, пасьля зьвярнуўся да крыжакаў, якія з раскрытымі абоймамі прыймалі ўсіх ворагаў суседніх сабе дзяржаў. У грамаце сваёй, пісанай на імя Магістра Лівонскіх Крыжакаў, Андрэй называе яго бацькам і мілым прыяцелем і адказывае ордэну тое, чаго сам ня меў,—Полацкае княства, з варункам, што калі крыжакі, атабраўшы Полацак у Ягайлы, перададуць яму на ленных правох, то ён і наступнікі яго абавязаны будуць служыць крыжакам, як даннікі. Немцы ня грэбавалі і гэткімі дарамі.

І вось, у 1386 годзе, калі Ягайла сьвяткаваў у Кракаве сваё вясельле с польскай каралеўнай Ядвігай,—лівонскі магістр Цольнэр, з двумя арміямі, а Андрэй с трэцяй, уварваліся ў Полацкае княства. Адначасна Смаленскі князь Сьвятаслаў Іванавіч выступіў ад Смаленска. Андрэй і крыжакі падбурывалі ўсе крыўскія землі да паўстаньня супроць Ягайлы, за адступніцтва яго ад веры бацькоў, але ня мелі ў народзе ні веры, ні послыху. Крыжакі, ня здолеўшы нічога дасягнуць (адзін горад Лукомль здужаў утрымаць на сабе напор крыжакаў), адступілі, захапіўшы больш 3000 палону і награбіўшы рожнага дабра.

У гэтым-жа годзе Смаленскі князь Сьвятаслаў Іванавіч, пляменік яго князь Іван Васілевіч і сыны Смаленскага князя Юры і Глеб, рушылі ад Смаленска на Вітабск і Оршу. Але гэты горад зачыніўся перад ім, дакараючы яму здраду. Злучаныя войскі дапускаліся надзвычайных тыранстваў: палілі безбаронных людзей сотнямі ў драўляных будынках, душылі пад паднятымі сьценамі, садзілі на кол дзяцей і жанок. Летапісцы з агідай апісуюць зьверства гэтай вайны. Урэшце, на берагох ракі Вехры войска Сьвятаслава было разьбіта. У бітве палёг Сьвятаслаў, пляменік яго Іван Васілевіч, а сыны Юры і Глеб узяты ў няволю.

ГРАМАТА ВЯЛ. КН. АЛЕКСАНДРА-ВІТАЎТА КЭСТУТАВІЧА ВАСІЛЮ КАРАЧОЎСКАМУ 1386 Г. Пісана ў Полацку. Выд. у „Актахъ Зап. Россіи, І № 6.“ Пераховуецца ў Львове ў бібліатэцы Оссолінскіх.

Ўкладны запіс Сымона Еськовіча.

ЎКЛАДНАЯ ГРАМАТА ВЯЛ. КН. ДЗІМІТРА-КАРЫБУТА АЛЬГЕРДАВІЧА ЛАЎРЫШАЎСКАМУ МАНАСТЫРУ 1386 Г., „Акты Зап. Россіи“, I, № 7.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ ЮРЫЯ СЬВЯТАСЛАВІЧА І ДР. З КАРАЛЕМ ЎЛАДЫСЛАВАМ (ЯГАЙЛАМ) І СА СКІРГАЙЛАМ 1386 Г. Выдана ў „Актахъ Южн. и Зап. Россіи“, II, бал. 102—103; „Рус. истор. биб.“, II, 7 і ў „Archiwum Sanguszków“ I, 3-4.

ГРАМАТА УЛАДЫСЛАВА, КАРАЛЯ ПОЛЬСКАГА І ЛІТОЎСКАГА, 1387 Г. Пераховуецца ў дзяржаўным архіве ў Петраградзе. Пісана на вялікім аркушы пэргаміну з захіленым для пячаці нізам, 33 доўгіх рады пісьма. Характар полуустаўны, вельмі прыгожы і старэнны. Год абазначан: *а.* т. п. з. Грамата важна і па мове (Пр. Карскі „Бѣлоруссы“, Т. I. Вільня, 1905).

У 1387 годзе Ягайла выдаў дзьве граматы: а) ў Лідзе ён выдаў грамату аб зьнішчаньні паганства ў Літве: б) 22 лютага ў Вільні выдаў грамату, ў якой ён кажа, што даў прысягу: ўсіх прыродных літвіноў (у дзяржаўным значэньні) абодвага цела, ўсякага стану, годнасьці і ўраду, якія жывуць у землях літоўскіх і рускіх, да якой-бы яны веры не належалі, упрасіць, угаварыць, прызваць, а нават прымусіць да прыняцьця каталіцтва і да паслушнасьці рымскаму касьцёлу. Далей, хочучы адкланіць усе перашкоды, якія-бы маглі шкоджіць павялічэньню каталіцтва, срога загадуе, каб ніхто з Літвіноў, абодвага цела, з Рускімі (праваслаўнымі), такжа абодвага цела, не жаніўся, пакуль ня прыйме каталіцтва. Калі-б супроць гэтага загаду хто колечы ажаніўся, то ў гэткім здарэньні, ці то муж ці жана, павінны йсьці ў веры за каталіком або каталічкай, да чаго павінны быць прымушаны нават карамі на целе.

УМОВА ПАНКІ, СЛУГІ КАРАЛЕЎСКАГА, З КНЯЗЯМ СКІРГАЙЛАМ АД 1387 Г. Музэй Чартарыскіх, № 292.

ПРЫВІЛЕЙ КН. ВІТАЎТА ЖЫДАМ, 1388 Г.; унесены ў грамату 1507 г.

Пасьля збураньня сталіцы Жыдоўскага царства Ерузаліму, рымляны вывелі першабытнае насяленьне Палестыны, жыдоў, і раскідалі іх па ўсім сьвеце. Пазбаўленыя ня толькі свае дзяржаўнасьці і незалежнасьці, але апынуўшыся ў варунках ссыльных, паміж чужых народаў, жыды, аплаківаючы сваю бацькаўшчыну і волю, сьпярша тварылі невялікія выселкі, раскіданыя па Эўропе бяз усякага парадку і сувязі. Ім пазвалялася жыць у асобных кварталах і вуліцах гарадоў, замкнутых у сабе, бо акружала іх кругом хрысьціянскае насяленьне, варажае і палітычна і рэлігійна: палітычна,—бо глядзелі на іх, як на элемэнт бунтарскі і варажы, рэлігійна,—бо лічылі іх забойцамі

Хрыста і мсцілі за гэта далёкім пакаленьням эмігрантаў за тыя падзеі, якія мелі калісь мейсца на іх далёкай бацькаўшчыне.

Асабліва цяжкае палажэньне жыдоў было ў Эўропе ў сярэднія вякі. Найменшая прычына, найменшы зьбег варункаў, ці проста злосная, або нават сабекарысьлівая напасьць—кідалі на жыдоў гарадзкую чэрнь, якая нападала на жыдоўскія кварталы, грабячы і забіваючы.

Жыды—выгнанцы, пазбаўленыя права валадаць нярухомай ўласнасьцю, адсунутыя ад грамадзкага жыцьця, адзінай крыніцай да свайго істнаваньня мелі таргоўлю. Цяжкае жыцьцё навучыла іх адмаўляць сабе ў найменшых збытках, абыходзіцца абы чым і абы як і прывучыла да ашчаднасьці. Адзіным збаўленьнем іх ад прасьледаваньняў і нападак і адзінай крыніцай да жыцьця былі грошы. Ашчаднасьць і таргоўля награмаджалі ў руках жыдоў грошы, і гэта апошняе было такжа прычынай няпраўд і няшчасьцяў.

І ў той час, калі ў Эўропе жыды жылі на палажэньні адкінутых і прасьледаваных, в. кн. Вітаўт выдаў жыдом прывілей, якім ён ня толькі зраўняў жыдоў у правох з рэштай жыхарства, але яшчэ даў ім некатарыя асаблівыя прывілеі на займеньнеся рэмёсламі і таргоўляй.

Свабоднае палажэньне жыдоў у Літве было прычынай вялікай жыдоўскай эміграціі ў Літву, асабліва з нямецкіх краёў, у часы—ад Вітаўта да Жыгімонта—Аўгуста.

Па атрыманьні свабод у Літве, жыды-перасяленцы чуліся ў абавязку прыняць у набажэнстве мову сваей новай бацькаўшчыны. Дзеля гэтага і была перакладзена ў XV ст. Біблія з падзеламі яе на чытаньні ў сынагогах. Дагэтуль яшчэ ня высьветлены прычыны, чаму крыўская мова ў пазьнейшыя часы выйшла з сынагогальнага ўжытку. У кождым здарэньні Біблія XV ст. Віленскай публічнай бібліатэкі зьяўляецца вынікам геніяльнай дзейнасьці в. кн. Вітаўта і яго палітыкі ў стасунку да прасьледаванага ў тыя часы ў Эўропе жыдоўскага народу.

ГРАМАТА КНЯЗЯ ДЗІМІТРА-КАРЫБУТА АЛЬГЕРДАВІЧА НА ВЕРНАСЬЦЬ КАРАЛЮ ЎЛАДЫСЛАВУ (ЯГАЙЛЕ) 1388 Г.

Пісана ў Кракаве. Архіў Чартарыскіх і Archiwum Sanguszków, I. 10.

ГРАМАТА КН. ДЗІМІТРА АЛЬГЕРДАВІЧА НА ВЕРНАСЬЦЬ ПОЛЬСКАМУ КАРАЛЮ ЎЛАДЫСЛАВУ (ЯГАЙЛЕ) 1388 Г.

Пісана ў Маладэчне. Арыгінал у бібл. Красін. у Варшаве. Выдана ў Галавацкага ў „Науков. Сборн." 1866, I, 36; „Вил. Вѣстн." 1886 г., № 45; „Собр. актовъ" Круповича і ў „Свѣд. и зам." Срезневскаго, LIII, б. 213.

ПРЫСЯЖНАЯ ГРАМАТА КН. СЫМОНА ЛУКВЁНА АЛЬГЕРДАВІЧА НА ВЕРНАСЬЦЬ КАРАЛЮ ЎЛАДЫСЛАВУ (ЯГАЙЛЕ) 1389 Г.

Пісана ў Судоміры. СПБ. Пуб. бібл. Выдана ў „Акт. Зап. Росс.", I, № 10.

ГРАМАТА ВЯЛ. КН. ВІТАЎТА КНЯЗЮ АНДРЭЮ ВАСІЛЛУ З ПРЫЧЫНЫ СПРЭЧКІ ЯГО З СЬВІДРЫГАЙЛАМ 1390 Г. „Временникъ“, III, 5-6.

ПАРУЧНЫ ЗАПІС КНЯЗЮ СЬВІДРЫГАЙЛУ КНЯЗЁЎ І ПАНОЎ ЗА ГРЫДКА КАНСТАНТЫНАВІЧА, КАЛЯ 1392 Г. Арыгінал у „Літоўскай мэтрыцы“ (Срезневскій). Маскоўскі Архіў Мін. Юст. „Акты Южн. и Зап. Россіи“, I, № 2.

ЗАПІС СЛУЦКАГА КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА СЛУЦКАЙ ЦАРКВЕ СЬВ. МІХАЙЛЫ, 1392 Г. Упамінаецца ў опісі Несьвіжскага архіву. (Срезневскій, „Славяно-русская палеографія“).

ПАРУЧНЫ ЗАПІС РАЗАНСКАГА КНЯЗЯ АЛЕГА ІВАНАВІЧА ПОЛЬСКАМУ КАРАЛЮ ЎЛАДЫСЛАВУ (ЯГАЙЛЕ) 1393 Г. Пісана ў Пераяслаўле, але крыўскай мовай. (Архіў Чарторыскіх. „Акты Южн. и Запад. Росіи“, II, № 67; „Archiwum Sanguszków“, I, 16).

ГРАМАТА МСЦІСЛАЎСКАГА КНЯЗЯ ЛУКВЁНА АЛЬГЕРДАВІЧА КАСЬЦЮШЦЫ ВАЛЮЖЫНІЧУ, 1393 Г. („Акты, изд. Виленской Археограф. Ком.“, XIII; „Записки Сѣв.-Зап. Отд. Имп. Рус. Геогр. О-ва“, кн. 3, 1912 г.).

Тэкст граматы („Акты Вил. Арх. Ком.“, т. XIII, б. 1):

> Божою милостью я князь Луквеній Мстиславскій. Пожаловали есьмо боярына нашого дворного Костюшку Валюжнича, далисьми ему за его вѣрное раденіе кгрунтъ, названный Валюжинскій, подъ мѣстомъ Мстиславлемъ лежачій, со всими пожитками, съ которыхъ кгрунтовъ нынѣ и напотомъ будучіе потомкове жадное пошлины нам князю и державцомъ нашимъ давати не маютъ опрочъ службы военныя, которыя посполу и зъ другими боярьми нашыми мстиславскими повинны будутъ отправовать. А будетъ на него якая отъ кого жалоба, а ино его намъ судити, а не нашимъ урадникомъ и десятникомъ городскимъ. А то есьмо дали ему самому и щаткомъ его навѣки вѣчно и непорушно. Данъ въ Мстиславлю, сентября первого, въ лѣто шостое тысечи семьсотого, индикта третьяго.

Па сьмерці Смаленскага князя Іоана Александравіча, князь Альгерд у 1359 годзе пасадзіў у Мсціслаўлі свайго намесьніка, а ў 1377 годзе Альгердъ аддаў Мсціслаў свайму трэцьцяму сыну з Марыі Вітабскай, Луквёну (Лукашу)-Сымону. З гэтага часу пачынаецца гісторыя Мсціслаўля, як асобнага князьства, васальна падлягаючага вялікім князём Літоўскім. У склад Мсціслаўскага князьства, акром цяперашняй Мсціслаўшчыны, ўходзіла часьць Чэрыкаўскага і большая часьць Чаўскага паветаў з гарадамі Радомлям і Раснай.

Князь Луквён-Сымон Альгердавіч стаўся заснаўцом роду Мсціслаўскіх князёў, якія ігралі вызначную ролю ў абароне крыўскіх зямель ад нападаў

Масквы ў XV і XVI ст. Патомкі кн. Луквёна называлі сябе Луквенавічамі (Лукгвеніевичи, Лугвеніевичи, а нават—Лингвеневичи).

Князь Луквён княжыў у Мсціслаўлі да 1431 году (46 гадоў) і памёр, маючы восемдзесят гадоў. Ад 1389 да 1407 году князь Луквён быў намесьнікам у Вялікім Ноўгарадзе. Будучы на вясельлі Ягайлы ў Кракаве ў 1386 годзе, Луквён, адзіны з паміж братоў Ягайлы, не пераменіў веры. Ен і да канца жыцьця трымаўся ўсходнага абрадку, будуючы цэркві і манастыры. У 1380 годзе ён заснаваў каля Мсціслаўля Пустынскі Успенскі манастыр, які ў свой час славіўся перапісчыкамі кніг. Вельмі магчыма, што вядомае „Аршанскае Евангельле“ зьяўляецца помнікам, які сьведчыць аб красопісным умецтве мніхаў гэтага манастыра.

Сын Луквёна, Юры, ўславіўся сваім мужствам ў Грунвальдзкай бітве. У гэтай бітве, злучанымі сіламі Крывічоў (Беларусаў), Літвіноў, Палякаў, Чэхаў і др. зломлена была нямецкая сіла і спынена імкненьне немцаў на ўсход. У станоўчы момант гэтай бітвы, калі польскія войскі кінуліся ўцякаць і ў абозе злучаных процінямецкіх сіл пачаўся перапалох, толькі першы, другі і трэцьці Смаленскіе і Мсціслаўскі палкі, пад камандай маладога князя Юр'я Луквёнавіча, не паддаліся агульнаму перапалоху і, стойка вытрымаўшы на сабэ страшэны напор немцаў, далі магчымасьць вял. князю Вітаўту сабраць уцякаючых і ўшыхаваць іх. Тады толькі шчасьце перашло на старану злучаных сіл, і немцы былі ўшчэнт разьбіты.

ПРЫВІЛЕЙ КН. СЬВІДРЫГАЙЛЫ ПОЛАЦКАЙ ЗЯМЛІ, ДА 1394 Г. упамінаецца ў грамаце Жыгімонта 1571 г. (Срезневскій „Славяно-русская палеографія“).

ГРАМАТА ВЯЛ. КН. ЎЛАДЫСЛАВА (ЯГАЙЛЫ), 1394. ПІСАНА Ў КРАКАВЕ. Архіў Чартарыскіх. Archiwum Sanguszków“, I, 17.

СМАЛЕНСКІ ПСАЛТЫР 1395 ГОДУ. Пісаны і аздоблены рысункамі рукі Лукі Смаленца. Рукапіс знаходзіцца ў „Россійскомъ Историческомъ Музеѣ“.

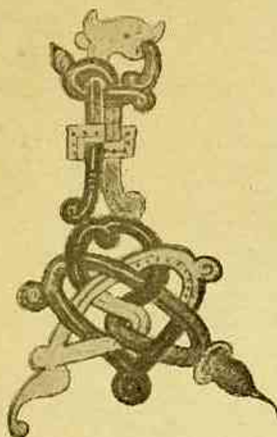

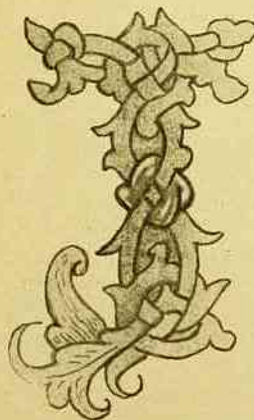

Пачатныя літары з крыўскіх рукапісаў XIV—XV ст.

Гэты рукапіс, які ня мае роўнага сабе па аздобнасьці выкананьня, распадаецца на дзьве часьці: на Псалтыр і Часасловец. Першая часьць пісана прыгожым, сьціслым, просталінейным, буйным уставам ў адну гранку, а другая палавіна—дробным уставам ў дзьве гранкі, чарнілямі каштанаватага колеру. Характар пісьма пэўны, мастацкі. Асабліва вялікую сьмеласьць і рожнаякасьць тасуе пісец, калі ён крэсьліць тайнопіс, якой у кнізе даволі многа і якая дагэтуль яшчэ не прачытана.

Псалтыр аздоблены 3 міньятурамі, 22 застаўкамі і больш 150 аздобнымі колернымі і часьцю залочанымі пачатнымі літарамі: імі пачынаецца кожды псальм і кожды верш.

„Як вытвар рук смаленца, разгляданы Псалтыр служыць наўзвочным довадам таго, як высока стаяла ў старым Смаленску ў XIV ст. умецтва кнігапісаньня і маляваньня, а такжа іконапіснае мастацтва" (К. Г. Богуславскій „Замѣчательный памятникъ древней Смоленской письменности XIV вѣка и имѣющійся въ немъ рисунокъ символико-политическаго содержания". „Древности". Труды Имп. Моск. Арх. Общ. Т. 21. Вып. I, М. 1906, бб. 77—88+ Табл. XII—XX).

Міньятуры нашага помніка вызначаюцца надзвычайнай мастацкасьцю рысунка і закончанасьцю композыціі. Гэта самае можна сказаць і аб застаўках і агалоўных літарах. Асаблівае багацьце фантазыі, нязвыклую тэхніку і характэрнае злучэньне фігур выказаў аўтор у маляваньні паасобных людзей і груп.

Мужчынскія фігуры на аднэй з міньятур выбражаны ў сьвітах з гузікамі, чырвоных ботах і шлыкох на галовах, прыклякнутыя з паднятымі малебна ўверх рукамі. У аднэй з пачатных літар (літара *Б*) зьвісаючыя ступні ног паслужылі матэр'ялам да прыгожай арнамэнтыкі. Літара *Н* ўложана з дзьвёх фігур, намаляваных на сіняй асноведзі яе бакавых ліній. Адна з гэтых фігур стаіць на каленях, правая рука паднята да чала, а левая выцягнута і трымае другую фігуру—рыбу, якая стаіць на хвасьце і гэткім чынам левая рука служыць папярэчніцай для літары. Сымволізм, уложаны аўторам ў гэты рысунак, астаецца загадкай. Такжа загадкова кампазыцыя літары *В*. Тут выбражана фігура жанкі, якая раскошна разселася на складным услончыку з паложанай на яго падушкай. У паднятых руках жанчына трымае рог; ногі яе ўсунуты ў кальцо з нейкай незразумелай рэччу, якую Богуслаўскі лічыць замком. Абастоўка, якая акружая жанчыну, збыткоўная.

Асабліва цікавы рысункі сабак, хвасты якіх пераходзяць у завіткі аканту або пёраў. Цікава кампазыцыя льва, стылізацыя якога, паводле С. О. Долгова, прыпамінае ўсходныя арнаманты эпохі Сасанідаў. У адзін з рысункаў літары *Б* ўстаўлена цэлая лавецкая сцэна.

На адвароце 72 балоны памешчана сымволіка-палітычны рысунак, значэньне якога зьяўляецца таксама загадковым. На балоне нарысаваны 4 дзіватворы з надпісамі: Рымскі цар, Македонскі цар, Вавілонскі цар і антыхрыст, а пасярэдзіне, паміж імі,—фігурка нейкага малога зьвярка, здаецца,—зайца. Богуслаўскі тлумачыць гэты рысунак у тым сэнсе, што тут выбражана цяж-

шане можаше ли се
и ѿверзыи очи слѣ
пцу створити да и сеи
не оумреть. ісъ же па
кы прещаѧ в себѣ при
де ко гробу бѣ же пе
щера и камень лежа
ше на неи. и гла вьзь
мѣте камень ѿ гро
ба и гла ѥму сестра
оумершаго марфа
ги оуже смердить че
твероднев бо ѥ
сть и гла ѥи ісъ не
рѣх ли ти ꙗко аще
вѣруѥши оузриши
славу бию. вьзѧша же
камень ѿ гроба иде

мрътвыи обвѧзанъ рукама
и ногама оукрувьмъ
и лице ѥго оубрусомъ
обвѧзано. гла имъ ісъ
раздрѣшите и не дѣ
ите ѥго. мнози же ѿ
июдѣи пришедше ко
марфѣ и марьи и ви
девше ѥже створи ісъ
и вѣроваша в него ⁘
В нед. цвѣтную на заоутрнии
пре. исъ оучеть младен
с ти ги нашь ꙗкоую
днеим ⁘ та всѧкодѣ
е час. ѿ матфѣꙗ
вно. егда приближисѧ
ісъ въ ієрлмъ
приде вовифании

Адрывак з Полацкага рукапіснага Евангельля XIV ст.

кое палажэньне Смаленскага князьства, паміж акружаючымі яго больш сільнымі суседзямі, якія кожды момант гатовы яго разарваць.

Вышэйпададзенае апісаньне некатарых толькі рысункаў нашага помніка паказуе, якое аграмаднае значэньне ён мае для гісторыі нашай культуры. („Книга въ России I.“ Русская книга отъ начала пісьменности до 1800 г. Москва, 1924, бб. 44—47; І. Пічэта, „Гісторыя Беларусі“, ч. І., Масква, 1924, б. 72).

ГРАМАТА ПОЛАЦКАГА КНЯЗЯ ЯРАСЛАВА ІЗЯСЛАВІЧА ПОЛАЦКАМУ БАРЫСАГЛЕБСКАМУ МАНАСТЫРУ, 1396 Г. Арыгінал граматы пераховываўся ў архіве Барысаглебскага манастыра. Пісана на пэргаміне уставам: пры ёй захавалася васковая пячаць. Одпіс гэтай граматы, зроблены ад рукі ў палавіне XIX ст., пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве.

Барысаглебскі манастыр у Полацку заложаны князям Барысам Ўсеслававічам, які памёр у 1128 г.

Аб Полацкім князю Яраславе ў летапісах няма ніякіх зьменак. Гісторыкі дагадуюцца, што можа пры Гедымінавічах жылі тут яшчэ мясцовыя князі, або што гэта ёсьць славянскае імя каторага—колечы Гедымінавіча, якія мелі звычай насіць па некалькі імён, дзеля чаго тыя-ж самыя асобы ў летапісах сустрачаюцца пад рожнымі імёнамі. Рускія летапісцы любілі ў сваіх летапісах называць іх славянскімі імёнамі, а літоўскія—наадварот. Князь Яраслаў праўдападобна ў апошніх названы літоўскім імем. („Витебск. Стар.“, бал. 598). Перадрукавана грамата ў Срезневскаго „Древне-руск. пам. яз.“[2], 282.

ПСАЛТЫР 1397 Г. ВІЛЕНСКАЙ МІКАЛАЕЎСКАЙ ЦАРКВЫ. (Кипріановичъ, „Истор. Очеркъ православія, католичества и уніи въ Бѣлорус. и Литвѣ“. Вільня, 1899, б. 22).

ПОЛАЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Пераховуецца ў СПБ. Публічнай бібліатэцы F. I. 17. (Соболевскій „Палеографіческія снимки XII—XVII ст. СПБ. 1901 г.).

АБМЕЖАНЬНЕ СПРЭЧНЫХ ЗЯМЕЛЬ ЛАЎРЫШАЎСКАГА МАНАСТЫРА ПА ЗАГАДУ ВІТАЎТА, 1398 Г. („Акты изд. Вил. Арх. Ком., XI.“) Хоць гэта ёсьць копія, але пры ёй у выданьні зроблена гэткая увага: „гэты дакумант, выключаючы знакі прыпынку, дзеля яго старадаўнасьці надрукаваны з поўным захаваньнем правопісу, як ён запісаны ў актавых кнігах“.

> По приказанью великого князя Литовъского Витовъта, се язъ панъ Петраш Монътикгирдовичъ, наместникъ Новгородскій, розъежчалъ есми земълю монастырскую Лавърищовъскую, со князя великого людьми и съ поляны. Жаловалъ се аръхиманъдритъ Лавришовский Мисайло, што черезъ монасътыръ князя великого люди дорогу положили по дрова и по лыка и по вязье, и жоны ихъ и дѣти ихъ у сънитъку туда ходятъ, а о той дорозе монасътыру великая кривъ-

да и татьба деять се. Ино мы того посмотревъши и зъ бояры дали есьмо дорогу князя великого людемъ и поляномъ одъ Олексеева хресъта направо на Лосвино, туда имъ ѣздити и ходити по дрова и въ лыка и по вязье и по снитъку. А другую дорогу положили есьмо мимо Сѣнъно. А шъто монасътырское здавъна, тое бы аръхимандритъ заведалъ, а къ монастыру бы тягъло. А шъто монастыръская пашня, поля и чашъчо и поросъли и ограничили есьмо монастырскую земълю по реку Боловячу, Липу лопату и по дорогу мимо Сенъну, а по задную Стругу по Русеч, а по дорогу, што отъ Гневичъ лежитъ у Самойловичъ островъ,—у тое бы все монастыръское князя великого людемъ не надобе усътупатисе. А лѣсъ вольный, какъ монастыру, такъже и князя великого людемъ; а поляномъ, князя великого людемъ у лѣсъ уѣхавши дровъ насечь, вязья и лыкъ надрать, иного ничого не надобе пакостити. А сумежцомъ, какъ ихъ право, по сътарому ведати имъ свое уходы смотрети. А шъто хмелища князя великого за Боловячою, у тое се архимандриту не въступовати; а шъто монастырская хмелища здавна, въ тое князя великого людемъ не надобе уступати се. А у хмелищахъ у князя великого и у монастырскихъ большей имъ сѣножатей не копать а хъмелищъ не терать. А то есмо урадили имъ на обе стороны, какъ имъ было любо, князя великого людемъ и монастыру. А которые съ тыхъ сесе нашъ сезъдъ порушатъ, тые дадутъ князю великому десять рублевъ, а намъ зъ бояры три рубли. А при томъ были панъ Федосей и Яковъ Войниловичи, Ивашъко Глебовичъ, братъ его Яцъко, а Ходько Беликовичъ, а Панъфилъ Соколинскій, Ходоръ братъ его, Иванъ Пышъко, дьякъ князя великого Аленко, и инъшихъ людей много при томъ было. Писанъ у Лавришове, лѣта Божого шесть тысячей девятьсотъ шостого, инъдикта второго, Июня петнадцатаго.

ДЗЬВЕ ЗАПІСІ НА ЗЕМЛІ ЛАРЫШАЎСКАМУ МАНАСТЫРУ, XIV СТАГ. („Акты южн. и зап. Россіи“, II, № 64).

ГРАМАТА ПОЛАЦКАГА КНЯЗЯ АНДРЭЯ АЛЬГЕРДАВІЧА ПОЛАЦКАМУ ТРОІЦКАМУ МАНАСТЫРУ, РАНЕЙ 1399 Г. Грамата гэта ўпісана ў полацкае Эвангельле XII-XIII ст., якое пераховуецца ў Румянцаўскім Музэі (па каталёгу Востокова № 103). Гл. „Акты Западн. Россіи“, т. I., № 13; „Вѣстн. Ю. Зап. и Зап. Росс.“, 1862 г.; „Витеб. Стар.“, т. V, ч. I-я, бал. 11. і ў Саболевскаго „Смол.-полоц. договор., 16" Р. Ф. В. XV). Полацкі вял. кн. Андрэй, сын Альгерда і Марыі княгіні Вітабскай, першай жаны Альгерда,—забіты ў бітве з татарамі пры р. Воркслe ў 1399 г.

Калі заложаны Троіцкі манастыр невядома.

ГРАМАТА ВЯЛ. КН. ВІТАЎТА НА ІМЯ РЫЖСКАГА БУРГОМІСТРА НІКТІБОРГА 1399 Г. Рыжскі гарадзкі Архіў. Выдана ў „Собр. гос. гр. и дог.“, II, № 14; „Рус.-лив. акты“ (№ 122, бб. 94-95), „Сахаровъ, т. XV, № 18“.

ПРЫВІЛЕЙ КН. СЫМОНА-ЛУКВЁНА (ЛЫГВЕНІЯ) АНУФРАЎСКАМУ МАНАСТЫРУ, 1399 Г.; унесены ў грамату 1443 г. (Срезневскій, „Славяно-русская палеографія“).

ПОВЕСЬЦЬ АБ БІТВЕ КН. ВІТЎАТА З ЦАРОМ ТАМІР КУТЛУЕМ, 1399 Г. (Срезн. „Славян.-Русск. палеографія“).

Зьмест повесьці (Паводле сьпіску графа Рачынскага):

„Того-ж лѣта князь великии Витовт пошлеть Промчислава и кнзя Глѣба Светославовича на Тимиртиклуя, а сам князь великии Витовт со всим воиском за ним(и) пойдеть, а цар Тактомыш со всимъ людом поидеть Витовту на помоч: Литва, Нѣмци и Ляхове и Татарове, и с ним было кнзей пятдесятъ, и была сила ратных вельми великая, и пошли на цара Тимиртиклуя Татарского, и похвалилися на Орду. Витовтъ реклъ: подемо пустошечи землю Татарскую и забиимо цара Тымиръткиклуя, и осадим царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всеи земли Рускои. И мовившы то и поишли на Татар воевати, а в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими [с кнзи и съ уланы ордынскими] [1]) и стрѣтилися с кнземъ Витовтом на поли на рецэ на Ворклѣ и была имъ битва великая лѣт 6907 (1399), мсца августа дванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово воиско, и кнзь великии Витовт побежит у малои дружине. И цар Тимиртиклуи поидет под Киев, и стоял подъ Киевом тры дни и Кияне дали за себе окуп тры тисечы рублев Литовскихъ, и Тимиртиклуй Татарскую орду роспустилъ по великому кнзству Литовскому воевати, [воевали Татарове] [2]) олижъ до Великаг Луцка, и много лиха учинили великой земли Литовскои, и опять пошли у свою землю. А которыхъ побито кнзеи Литовских имена: кнзь Андрѣи Олькгирдович Полоцкии, а брат ег кнзь Дъмитреи Браньскии, кнзь Иван Дъмитреевичъ, кнзь Андреи пасынокъ его, кнзь Іванъ Борысовичъ Киевскии, кнзь Глѣбъ Светославович Смоленскии, кнзь Глѣбъ Корятовичъ, а брат его кнзь Семен, кнзь Михаило Подъберезскии, а брат его кнзь Дъмитреи, кнзь Өедор Патрыкѣевич Бѣльскии, а пан Спытко Краковскии“.

Грамата в. кн. Вітаўта віленскім канонікам 1399 г.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА ВЯЛ. КН. ЛІТОЎСКАГА ВІТАЎТА ВІЛЕНСКІМ КАНОНІКАМ, 1399 Г. У Петраградзе ў Рымска-Кат. духоўнай акад. У „Вѣстникѣ Европы“ 1828 г., № 22. Зьмешчаны зьнімак, узяты

[1]) Ўстаўка з Румянцаўскага сьпіску.
[2]) Ўстаўка з Румянцаўскага сьпіску.

ў Лелевэля: „Dodatek do pisma Daniłowicza o katalogu biblioteki Tołstowa. O „Dyplomatyce Ruskiej". Выдана ў „Актах Зап. Россіи", I, № 15.

ГРАМАТА ВЯЛ. КН. ЛІТОЎСКАГА ВІТАЎТА АБ РАЗЬДЗЕЛЕ ВОЗЕРА ІСЭТА, 1399 Г. Архіў Віленскай Капітулы „Акты Зап. Россіи" I, № 16. Сахараў, т. XV.

ПОЛАЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIII—XIV СТ. Прыналежала полацкаму Прадцечанскаму манастыру, адкуль было забрана ў пачатках XIX ст. Цяпер знаходзіцца ў Петр. Публ. бібліатэцы (Аддзел I, № 17). Пісана на цэлы ліст на добрым гладкім пэргаміне, уставам, у 2 гранкі. Застаўкі і пачатныя літары размаляваны мініяй.Названьні месяцаў у Евангельлі:

> руинь (верасень), просинецъ (студзень), снѣжинъ (люты), сухыи (сакавік), березозолъ (красавік), травень (май), изокъ (чэрвень), чэрвень (ліпень), заревъ (жнівень).

У гэтым Евангельлі многа слоў і сказаў народных; гэтак, замест славянскага: „крины сельныя", тут—чвѣтца польскаго, бещаден—ў значэньні „безпатомны", посага і іншыя даволі чысьленыя азнакі крыўскай мовы.

Тут-жа наданьне вял. кн. Полацкага Ануфрыя.

се азъ кн҃зь великіи анофреи положилъ есмь исине
ичане оу нашемъ монастыр и оу стого іоа прт и
на острове · а придалъ есмь ист҃ мꙋ іоа на сомницѣ зе
млю з бортью борть повеликꙋю дорогꙋ по соменъ
цо озеро · на оуклене реце землю з бортью · на вите
бьскомъ рубежи землю з бортью на на уена
реце землю з бортью · на лисенеи зъ ноусти авъ
црквѣ стго іоа и на нашь монастырь и вселанкъ
люди стго іоа не вступатисѧ никомꙋ · а влацѣ
сѣ игꙋмена іоаского не нашего монастыря остро
въского купници и брати а никакихъ пошлин
лѧского будеть кака ѡбида нашемꙋ монасты
рю и по досмотрѧ и боронить намъ самимъ а по
народꙋ нашемꙋ · а старци и люди которы и живꙋт на
стого іоа земли и судити и радити игꙋменꙋ іоаскомꙋ
самомꙋ братею а иномꙋ никомꙋ не въстꙋ
патисѧ а владꙋцѣ не въстꙋпатисѧ в нашь мона
стырь

Грамата в. кн. Полацкага Ануфрэя.

ГРАМАТА ПОЛАЦКАГА ВЯЛІКАГА КН. АНУФРАГА ПОЛАЦКАМУ ПРАДЦЕЧАНСКАМУ МАНАСТЫРУ, КАЛЯ 1399 Г. Грамата гэта ўпісана ў пэргамінкае Евангельле XIII—XIV ст., якое пераховуецца ў Петрагр. Публ. бібліят., аддзел I, № 17. Надрукавана ў „Актахъ Зап. Россіи", I, № 14. Пісана прыгожым уставам з мастацкімі застаўкамі і пачатковымі стылёвымі літарамі (гл. „Витеб. Стар." Т. V., ч. I., б. 11—14).

Прадцечанскі манастыр быў на востраве пасярод Дзьвіны; заложаны гэты манастыр кн. Ануфрыям, як гэта відаць з яго граматы, а також з опісу царкоўных і манастырскіх зямель, якія знаходзіліся ў воеводзтве полацкім і былі аддадзены С. Баторым полацкай езуіцкай калегіі. Опіс зроблены Скумінам Тышкевічам ў 1580 годзе. Цяпер гэтага манастыра няма (гл. „Витеб. Стар." Т. V, ч. I-я, бал. 11).

Аб Полацкім князю „Онуфріі" летапісцам нічога няведама.

ЎКЛАДНАЯ ІВАНА НІКАНАВІЧА XIV СТ. Еванг. XIII—XIV стаг. СПБ. Публ. біб. „Собр. Погодина" № 12, л. 128 б. Выдана А. І. Сабалеўскім, „Р. Ф. В." XV, 14.

ЎКЛАДНАЯ АНДРЭЯ ДАНІЛЬЕВІЧА XIV СТАГ. ЕВАНГ. XIII—XIV СТАГ. У СПБ. Публ. біб. „Собр. Погод." № 12, л. 35 об. Выдана А. І. Сабалеўскім Р. Ф. В., XV, 14.

МСЬЦІЖСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТАГ.; знаходзілася ў Вілен. Публ. бібл., № 2.

У канцы чытаем: „зъ Менска Василей Микитичъ Лахъ, бурмистръ мѣста Менского, до Мстижи до Юрья светого отдалъ до храма Божьяго".

Пісана на гладжаным пэргаміне уставам XIV ст. ў дзьве гранкі па 24 радкі ў кождай. Усяго ў Евангельлі 358 балонак. Рукапіс добра захаваны. Асаблівай увагі годны застаўкі і пачатковыя літары, рысаваныя з вялікім мастацтвам, выабражаючыя ў дзіўных і рознаякіх формах птахаў, зьвераў, зьмеяў і інш. Судзячы па стылю заставак і літар, гэтае Евангельле магчыма ранейшага часу.

ПСАЛТЫР XIV СТАГ. на пэргаміне, знаходзіцца ў СПБ. Публ. бібл. (F. 1. 2).

У канцы рукапісу ёсць прыпіска, што кнігу гэту дала Ульяна, ў міністве Елена, ў царкву арх. Міхайлы на памінак:

> ... „сию книгоу дала раба бжиа ульяна нареченая во иноческом житьи Елена цркви чюд стго архангела михаила на поминохъ господину своему князю великому Глебу Смоленоскому и мнѣ инокини Еленѣ і нашимъ дѣтем".

З гэтай прыпіскі можна бачыць, што рукапіс быў дараваны ў нейкую царкву сьв. Міхайлы, ад Смаленскай княгіні Ульяны, жонкі Смаленскага кн. Глеба.

У мове рукапісу відаць крыўскія асобнасьці.

Балона Мсьціжскага Евангельля XIV ст.

„БЕСѢДА ГРИГОРІЯ ПАПЫ РИМСКОГО“ XIV СТ. Рукапіс Супрасльскага манастыра, (Кипріяновичъ. „Истор. очеркъ православія, катол. и уніи въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“, Вільня, 1899, б. 22).

АДРЫВАК ПІНСКАГА ЕВАНГЕЛЬЛЯ XIV СТ. Кипріановичъ. „Истор. очеркъ православія, катол. и уніи въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“, Вільня, 1899, б. 22).

ТРОЦКІ ЗБОРНІК XIV СТ. З ЧЫТАНЬНЯМІ АПОСТАЛА І ТРОПАРАМІ СЬВЯТЫМ НА 12 МЕСЯЦАЎ. (Кипріяновичъ „Истор. очеркъ православія, католичества и уніи въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“ Вільня, 1899, б. 22).

ОКТОІХ XIV СТ. МЕНСКАЙ КАЦЯРЫНІНСКАЙ ЦАРКВЫ. (Кипріановичъ „Истор. очеркъ правосл., католич. и уніи въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“, Вільня, 1899, б. 22).

ПОЛЕМІЧНЫ ЗБОРНІК СУПРОЦЬ ЛАЦІННІКАЎ XIV СТ. Рукапіс Петр. Публ. бібл. (Толст. Аддзел III, № 65).

У Масковіі пісалі паленіку супроць лацыннікаў па наслыху, не стыкаючыся з імі; ў нас, пасьля хрышчэньняся Ягайлы і відочнага шырэньнеся каталіцтва, пісалі трактаты ва ўласнай абароне. Да гэткіх належыць названы зборнік, які быў уложаны: „на обличеніе и на посрамленіе ляховомъ и латынамъ“.

ТВОРЫ МІТРАПАЛІТА КІПРЫЯНА (+1406.) Мітрапаліт Кіпрыян быў выключна рэлігійным пісьменнікам, пісаў многа, але з яго твораў дахавалася мала. З таго, што дахавалася, ведама:

1. „Посланіе къ игуменомъ и попомъ и діакономъ, и ко мнихомъ, и ко всѣмъ православнымъ христіаномъ“. („Полн. собр. русск. лѣт.“, IV, 99). Пасланьне знаходзіцца ў рукапісе Сынодальн. бібл. № 228. (Шевыревъ. „Истор. Русск. слов.“, лекція XIII, увага 10).

2. „Посланіе къ игумену Афанасію“. („Акт. Истор.“ I, балон. 481. Макарій. „Ист. Рус. церкви“. Т. V, бал. 185).

3. Есьць яшчэ надрукаваны чатыры пасланьні мітр. Кіпрыяна („Правосл. Собесѣдн.“, 1861 г. II, 75—106). а) „Да ігумена Сергія“, ў якім Кіпрыян паведамляе аб сваей падарожы з Кіява ў Маскву на мітраполію б) „Пасланьне да ігумена Федара“, ў якім апісуе крыўды і непрыемнасьці робленыя яму па дарозе ў Маскву па загаду вял. князя Маскоўскага Дзьмітра Іванавіча, паказуе на непраўнасьць прэтэнсій ахрімандрыта Міцяя на Маскоўскую мітраполію, тлумачыць сваю нявіннасьць перад вял. князям і сваю дзейнасьць у Літве. б) У трэцім і чацьвертым—павядамляе аб сваёй падарожы ў Канстантынопаль. Першы і два апошнія лісты вельмі кароткі і малаважны, але другі вельмі цэнны для гісторыі.

„Ня скрыю ад вас—піша Кіпрыян названым вышэй ігуменам—і ад усяго хрысьціянскага роду, што рабілі са мной, чаго не рабілася над ніводным сьвяціцелям, як станула руская зямля. Я прызваленьнем Божым, і выбарамі вялікага і сьвятога сабору і, благаслаўленьнем ўсесьветнага патрыарха, пастаўлены мітрапалітам на ўсю рускую зямлю, як ведама ўсім. І цяпер паехаў быў са ўсей чыстасардэчнасьцю да вялікага князя. Але ён разаслаў паслоў, каб не прапусьціць мяне, зрабіў заставы, сабраў войска, паставіў над ім ваяводаў і наказаў ім, якое зло зрабіць са мной і навет аддаць мяне безміласэрна сьмерці. Я, заховуючы князя ад бязчэсьця і клапоцячыся больш аб душы яго, прайшоў іншым шляхам, спадзяючыся на сваю любоў да яго і яго княгіні і яго дзяцей; але ён прыставіў да мяне мучыцеля, праклятага Мікіпара, і якога зла не ўчыніў нада мной? Ганьбы, зьдзекі, насьмешкі, грабежніцтва, голад! Мяне ноччу вязьніў нагага і галоднага, і ад тэй сьцюдзёнай начы дагэтуль мучуся. . Калі сьвецкія баяцца князя таму, што у іх жоны і дзеці, набыткі і багацтвы, якіх яны ня хочуць пазбавіцца...; то вы, што адракліся сьвету і жывеце дзеля аднаго Бога, як вы, бачучы такую злосьць, змоўчылі? Калі вы хочаце дабра для душы вялікага князя і ўсей вотчыны яго, чаму вы маўчалі?“... „Я ехаў да яго благаславіць яго, і княгіню яго, і дзяцей яго, і баяраў яго, і ўсю вотчыну яго, і жыць з ім ў сваёй мітраполіі, як жылі мае браты з яго бацькам і дзедам, вялікімі князямі, а яшчэ хацеў дарыць яго чэснымі дарамі. Вініць мяне ў тым, што я перш быў у Літве: але што злога зрабіў я, будучы там? Калі я быў у Літве, то многіх хрысьціянаў свабадзіў з горкага палону, многіе з ненавідзячых Бога пазналі праз нас праўдзівага Бога і прыйшлі да правай веры праз сьв. хрышчэньне. Будаваў я сьв. цэркві, угрунтаваў хрысьціянства, прылучыў да рускай цэркві мейсцы царкоўныя, якія за даўнасьцю лет былі запусьцеўшыя. Новагарадак літоўскі даўно адпаў, а я прывярнуў яго, і аднавіў дзесяціну мітраполіі і сёлы“.

4. „Житіе св. Петра, митрополита кіевского“. Надрукавана ў „Степенной книгѣ“ I, 410. У гэтым творы, які аўтор абапер на тым, што чуў са слоў, ён ня толькі выабражае ўсё жыцьцё сьвятога ад нарадзін да яго сьмерці, але пералічае некатарыя цуды па яго сьмерці ў тым ліку і цуда, якое сам дазнаў.

5. „Прощальная грамата“. Гэта ўласьціва ёсьць тэстамант мітрапаліта, які напісаў ён за чатыры дні да сьмерці. У ім памесьціў ён вызнаньне веры і прашчаньне са сьветам. Грамата гэта была прачытана над яго гробам. Летапісцы аб ёй адзываюцца з вялікай пахвалай. Надрукавана ў „Полн. Собр. Р. Лѣт.“, V, 254; „Никон. Лѣт.“, V, 3; „Акты отн. къ город. быту Росс.“, I, 543.

У летапісе Татішчава (IV, 424) прыпісываюцца Кіпрыяну яшчэ некатарыя другія навучныя працы:

„книги своею рукою писаше, яко въ наставленіе душевное, преписа соборы, бывшія въ Руси, многія житія святыхъ русскихъ и степени великихъ князей русскихъ; иная-ж въ наставленіе плотское, яко правды и суды, и лѣтопись русскую, отъ начала земли русскія вся по ряду, и многи книги къ тому собравъ, повелѣлъ архимандриту Игнатію спасскому докончати, яже и соблюдохъ“.

Аб мітрапаліце Кіпрыяне ведама што, ён быў ураджэнцам Літвы (гл. „Полн. прав. богосл. энциклоп. словарь“, VIII, 1276), жыў доўга на Афоне і быў урадоўцам у Канстантынопальскага патрыярха, які асабіста яму даручыў разабраць на мейсцы спрэчку вял. кн. Альгерда з Маскоўскім мітрапалітам Аляксеям. У тыя часы існавала аўтокефальная Літоўская мітраполія (Навагарадзкая) і Альгерд, падбіўшы Кіяў, стараўся перад патрыярхам, каб Навагарадзкі мітрапаліт Раман (Вітабскі князь, брат жонкі Альгерда) меў адначасова тытул мітрапаліта Кіяўскага і ўсей Русі. Маскоўскі-ж князь гэтага самага тытулу стараўся для свайго кандыдата—Маскоўскага мітрапаліта Аляксея. Умелай палітыкай Кіпрыян памог Альгерду адсунуць Аляксея і дабіцца перад патрыярхам назначэньня Рамана. Па сьмерці Аляксея, мітрапаліта Маскоўскага, патрыярх назначыў Кіпрыяна быць мітрапалітам Кіяўскім і ўсей Русі. Баючыся, што Кіпрыян, як ураджэнец Літвы, будзе больш спрыяць апошняй, Маскоўскі вял. кн. Дзьмітры Іванавіч не прызнаў яго. Паміма гэтага, Кіпрыян паехаў у Маскву, дзе, са згоды в. кн. называў сябе тады мітрапалітам архімандрыт Міцяй. Выгнаны з Масковіі, Кіпрыян паехаў у Канстантынопаль, шукаючы патрыяршага суда. Праціўнікі зрабілі тое-ж самае: пабывалі ў патрыярха, падкупілі ўплывовых асоб і дабіліся, што замест памершага Міцяя патрыярх назначыў мітрапалітам ўсей Русі Пімена. Але Маскоўскі князь пасадзіў за штосьці Пімена ў манастыр і запрасіў урэшце Кіпрыяна, які ўрочыста 23-V-1381 г. уехаў у Маскву. Пасьля гэтага Кіпрыян быў другі раз выгнаны князям з Масквы і толькі ў 1389 годзе аканчальна асеў у Маскве, дзе прабыў да сьмерці (1406 г.).

Кіпрыян належаў да надзвычайна ўмелых палітыкаў; маючы сваю мітраполію, як мітрапаліт Кіяўскі і ўсей Русі, часьцю ў Масковіі, часьцю ў Літве ўмеў ладзіць і з Літоўскім і з Маскоўскім князям, а галоўнае,—дзякуючы яму, трывала ўзглядная згода між гэтымі князямі. Вітаўт і Ягайла адносіліся з вялікай пашанай да Кіпрыяна і ў важнейшых выпадках засягалі яго рады. Вял. кн. Маскоўскі, Васілі Дзьмітравіч, выказываў такжа вялікую пашану мітр. Кіпрыяну.

Кіпрыян славіўся, як знавец літэратуры і пісьменнік, „всякого цѣломудрія і разума божественного преисполненъ и вельми книженъ“. Ен быў знаўцом царкоўных канонаў, а так-жа стройнасьці царкоўнай службы. Акром арыгінальных казаньняў, навук і розных грамат, перакладаў шмат з грэцкага. Пісаў пераважна царкоўна-славянскай мовай. Памёр у Маскве, пахаваны ў Успенскім Саборы. У 1472 годзе быў канонізаваны і ўлучаны ў почат сьвятых.

Застаўка з Мікалаеўскага Евангельля (каля Дзісны).

XV стагодзьдзе.

Умысловае жыцьцё крыўскага народу ад X да XV ст. будавалася на супярэчнасьцях і памяшаньні самых рожнаякіх паняцьцяў. Спрычыніліся да гэтага награмаджаньня супярэчнасьцяў і памяшаньня паняцьцяў, вялікія пераВароты ў палітычным і рэлігійным жыцьці. Чужая, варажская ўлада руйнавала старадаўны уклад грамадзкага і палітычнага жыцьця, ламала незалежныя усходна-славянскія дзяржавы, пабудаваныя на племянных, магчыма да-хрысьціянскіх рэлігійных, асобнасьцях і экономічных асновах, зьліваючы ўсіх ў адну арганізацыю, пад адным чужым імем, нішчучы палітычныя і грамадзкія вярхі. Хрысьціянства давяршыла гэты пераварот, выварачываючы ўверх дном стары сьветагляд Усходнага славянства і памагаючы варажскай ўладзе да аб'яднаньня разьбітага палітычна Усходнага славянства. Як сьвецкая, так і духоўная ўлада не хацелі лічыцца ні з мясцовымі гістарычнымі і палітычнымі традыціямі, ні з паасобнымі культурамі, ані з жывой мовай падуладных ім народаў. Для княжай улады мясцовыя народныя традыціі былі бунтарствам; для царквы—мясцовая культура і багі былі антытэзай хрысьціянства. Сьвецкая ўлада і царква йшлі рука ў руку пад штандарам „рускай“ ўлады, „рускай“ веры, нясучы новую ўладу, новую веру, новае імя, новыя вярхі грамадзянству падбітых плямён.

У самым заранью гісторыі Крывічы трацяць найперш сваю асобную крыўскую дынастыю, бо ўжо патомства з Рагнеды-Крывічанкі і Валадзімера-Варага, не магло мець і ня мела аўрэолі нацыянальнай дынастыі. Змагаючыся з Варажскімі навалами за незалежнасьць Крыўскага народу, полацкія князі ня

маюць цьвёрда устаноўленай назовы для азначаньня сябе: яны раз выступаюць пад імем „крывічы“, то ізноў пад імем „русы“. Як валадары крыўскіх зямель, яны—крывічы, як патомкі Валадзімера—русы. Творыцца, дзякуючы гэтай неакрэсьленнасьці, бязвыхадны круг супярэчнасьцяў націянальна-дынастычнага характару.

Яшчэ большыя супярэчнасьці выклікае рэлігійны пераварот. Толькі хрысьціянін уважаецца чалавекам, але гэтае хрысьціянства неразьдзельна зьвязана з рускай дынастыяй, „рускай“ верай, „рускай“ граматнасьцю. Націянальная назова ізноў такі пакрываецца чужой назовай з рэлігійнай і культурнай стараны. Ізноў—бязвыходны круг супярэчнасьцяў.

Шукаючы выхаду з гэтых супярэчнасьцяў, адны знаходзілі яго, эмігруючы ў суседнія землі, дзе яшчэ старыя багі не лічыліся „бесамі“ і дзе не магла дасягнуць караючая рука ні хрысьціянскага духавенства, ні варажскай ці паваражанай улады. Другія, улёгшыя новаму парадку, ўдараліся ў містыцызм і аскетызм. З гэтага ізноў такі вынікалі яшчэ новыя супярэчнасьці, новае дзяленьне народнай істоты, раздваеньне націянальнага „я“.

Крыўскія эміграты, не ўпускаючы галоўнай мэты—абароны ад чужакоў, самі становяцца новай галіной роднага пня, вытвараюць з бегам часу новае ўгрупаваньне, новае „я“, каторае к XIII ст. вырынае ў гісторыі пад найменьнем „Літва“ і творыць яшчэ адно наслаеньне на Крыўскім народзе, уносіць яшчэ адзін безвыходны круг супярэчнасьцяў.

Крывія, Русь, Літва—патройны вузел, трохпаверхі лабірынт, у якім блудзіла і дагэтуль блудзіць нашае націянальнае „я“, наша зборная душа.

У меру таго, як пачынае гаснуць і заміраць прастары вечавы уклад грамадзкага жыцьця, адыходзіць ўдаль, але не замірае, імя „Крывія“, „Крывічы“. У сафэры культурна-рэлігійнага нашага жыцьця ўмацовуецца імя „Русь“, а ў сфэры дзяржаўнага—„Літва“. „Русь-Літва“ і недзе ў мінуўшчыне, а такжа глыбока ў народнай сьвядомасьці жыве і пакутуе, чакаючы дня свайго уваскрэшаньня, напоў містычнае імя „Крывія“, якому празначана ў жыцьці народу замкнуць круг гісторыі, быць ачышчаючым агнём, магічным дарожным знакам, гаючай і жывучай вадой Адраджэньня Народу.

Другая часьць крыўскага народу, падпарадкаваўшыся новай уладзе, новай веры, прыняўшы новае імя,—патонула ў аскетызме і мыстыцызме, якім яго карміла перакладная візантыцкая пісьменнасьць. Шыраная манахамі праз манастыры літэратура давала патрасаючыя прыклады аскетычных спасілаў у пустынях Сірыі, Егіпту і ў сьценах грэцкіх пустэльных манастыроў. Гісторыя аб Варлааме і Іоасафе-царэвічу ўся абапертая на ідэалізацыі пустэльніцтва і, перапоўненая містыкай, цешылася гэткай популярнасьцю, што нават адбілася на народнай паэзіі. Жыцьцёпісы сьвятых, сабраныя ў Пралогі і Патэрыконы, ў штодзенным чытаньні завучаліся напамяць і незаўважна ўходзілі ў пераконаньні і погляды нашых граматных прапрашчураў, адбіваючыся на псыхіцы, практычным іх жыцьці і пастунаньнях. Мніштва і пустэльніцтва лічацца вышэйшай праявай на зямлі запраўднага хрысьціянства. Згэтуль, пачынаючы ад X ст., множацца манастыры, ў манастырскія сьцены ідуць багатыя

і бедныя. Як у пісьменнасьці і жыцьці, так і ў іконапісным мастацтве пераважаюць тэмы аскетычныя.

Школай для нашага аскетызму служыў Усход, куды, для агляданьня манастыроў і сьвятыняў, многія адбывалі падарожы. Ужо ў XII стагодзьдзі падарожніцтва на Ўсход прыбрала гэткія аграмадныя памеры, што ўстрывожыла вярхі грамадзянства, і саборам было пастаноўлена, пад страхам кары адлучэньня, забараніць верным гэтыя паломніцтвы. Асяродкамі, якія прыцягалі нашых падарожнікаў, былі: Канстантынопаль з яго безканечным множствам манастыроў і рэліквій, Афон-гара з яе пустэльнямі і Ерузалім. Падарожа ў гэныя краіны была трудная і небасьпечная, бо на падарожнікаў нярэдка нападалі разбойнікі і магамэтане; ад якіх прыходзілася цярпець уціскі. Але вера перамагала ўсё і адлегласьць і труднасьці.

Уся увага нашых падарожнікаў была зьвернута на рэлігійныя помнікі, і паломнікі вельмі падробна ў сваіх запісах перадаюць ўражаньні аб мяйсцох, асьвячоных рэлігійнымі падзеямі, запісуюць легенды аб іх і стараюцца, каб ніводнага з гэтых мейсц не прамінуць. Ігумен Даніла па дарозе з Канстантынопаля ў Ерузалім толькі мімаходам гаворыць аб астравох, дзе дабываюць віно, фрукты, серку (Хіос, Пілёс); Эфэс яму цікавы таму толькі, што там знаходзіцца гроб Іана Богаслова; Кіпр важны,—бо там незлічонае множства сьвятых, а на гарэ, дзе стаіць кіпарысавы крыж, бываюць знакі і дзівы; тут родзіцца ладан-цімьян. Але асабліва падробна апавядае ён аб Ерузаліме і яго аколіцах. Там ён абыйшоў „усю зямлю“ да Тывэрыядзкага мора і да гары Тавар (Фавор), да Назарэту, Хэўрону і Іордану.

Пашана да ўсходу, як да рэлігійнага цэнтру, калыбкі хрысьціянства, была вялікая. Нашы падарожнікі нясьлі туды свае малітвы і ахвяры, а князі і магуты закуплялі там модлы за свае душы. Наш Даніла-Паломнік моліцца каля Хрыстовага гробу за Крыўскіх (Полацкіх і Менскіх) князёў, за ўвесь „рускі“ княжы род і за ўсю „рускую“ зямлю. Сьв. Еўфрасіня Полацкая ставіць на Гробе Хрыстовым залатую кадзільніцу і прывозіць з Грэціі рэліквіі і ікону Маці Божай у крыўскую зямлю.

Але людзі палітыкі, або, як іх заве повесьць аб Варлааме і Іоасафе, „мужы крови и лести“ рана пачынаюць разумець, што царкоўная залежнасьць Усходнага славянства ад Канстантынопаля зьвязуе яго свабоду. Паасобныя-ж Усходна-славянскія правінціі імкнуцца вызваліцца ад духоўнай улады—адзінага на ўсю „Русь“ кіяўскага мітрапаліта—шляхам тварэньня новых мітраполій і архібіскупій. Пасьля няўдатнай спробы высьвячэньня Кліма Смаляціча саборам рускіх біскупаў у XII ст., з мэтай вырваць з рук грэкаў гэтае высокае ў царкоўнай герархіі становішча, а можа і з думкай саўсім аддзяліцца ад грэцкай зьверхнасьці ў царкоўных справах,—пачынаюцца спробы тварэньня паасобных мітраполій. І, вось, пад канец XIII стагодзьдзя ў пасунутым далёка на захад Новагорадку паяўляецца другая з чароду на Ўсходнай Славяншчыне мітраполія, якая была па сваёй істоце Крыўская ці паводле навейшай у тыя часы тэрміналёгіі,—Літоўска-Крыўская. З гэтага часу, імя Літвы-Крывіі атрымала пасьвяту і аўрэолю рэлігійнага асяродку, праўда,

малодшага, але свабоднага ад татарскай навалы, і гэты новы асяродак становіцца прыцягаючай сілай, якая ў першы чарод зьбірае каля сабе ўсе крыўскія землі, а, ўрэшце, абыймае і калыбку Ўсходнага хрысьціянства—Кіяў. Новагарадзка-Віленска-Кіяўская царкоўная ўлада стараецца аб кіраваньне ўсім Усходным славянствам і падбівае на гэта сьвецкую ўладу. Але паволжская—Ростава-Суздальска-Маскоўская Русь—засланяецца патужнай апекай сваіх заваёўнікаў татараў і выступае на змаганьне супроць Літвы-Крывіі за царкоўнае кіравецтва. „Людзі крыві і лесьці" як у адным, так і ў другім абозе разумеюць, што ў чыіх руках будзе вера, ў тых руках рана-позна апынецца і ўлада над усім Усходным славянствам. Усе шансы былі па старане Літвы-Крывіі, аднак калясо гісторыі ізноў павярнулася ў другі бок, і амбітныя надзеі нашых прапрашчураў разьбіліся: в. кн. Літоўска-Крыўскі і Рускі Ягайла прыняў лацінскі абрадак. Ростава-Суздальска-Маскоўская Русь выйграла: яна асталася адзінай праваслаўнай дзяржавай на Усходзе, носьбіткай і шчытом благачэсьця супроць насуваючагася „рымского полуверия".

Так закончыўся першы кругабег гісторыі хрысьціянства ў крыўскіх землях, награмаджаючы новы бязвыхадны круг, праўдзівы лабірынт, супярэчнасьцяў.

Апынуўшыся ў межах злучанай дзяржавы, Крывічы і Палякі павінны былі няўнікнёна ўплываць адны на адных. У момант зблiжэньня крыўскіх зямель з Польшчай першыя прыходзілі з ачавістым духовым дабыткам у постаці значнага засабу духоўнай пісьменнасьці, выробленай мовы, калі не народнай, то блізкай да мовы народу і ў кождым здарэньні, пры нават слабым высілку, зразумелай яму, а такжа—з адміністратыўна-дзяржаўнай пісьменнасьцю. Гэта адбылося ў той час, калі Польшча яшчэ і нядумала аб сваім вызваленьні з пут мёртвай сярэднявечнай лаціны. Двор Ягайлы з ужыванай пры ім у канцэлярыях і ў дыплёматыцы крыўскай мовай і пісьменнасьцю спрычыніўся з аднаго боку да адраджэньня польскай мовы, з другога боку —да паўстаньня першых помнікаў польскай пісьменнасьці.

Уплыву „рускай" (крыўскай і украінскай) мовы на польскую не адкідаюць лепшыя польскія моваведы і гісторыкі. Прыкладам, вядомы пісьменнік і гісторык польскі Крашэўскі кажа: „Ważną epokę w dziejach języka (польскага) stanowi złączenie Litwy i Rusi z Polską za Władysława Jagiełły. Z tym prawie czasem w języku ludu ustaje trwający od X w. wpływ bezpośredni Niemców i Czechów, a nastaje Ruski.—Stosunki na wschód otwierają się, dwór mówi po Rusku, język ten staje się pośrednikiem między Litwą a Polską... Jego (Александра) panowanie i stosunki z Rusią przytrzymały czas jakiś język w formach więcej Słowianskich, mieszając go często z dialektem pobratymczaj, a mniej zdenaturalizowanej kulturą zachodnią, Rusi. Pobyt dworu i panów w Litwie także się do tego przykłada". („Nowe studja literackie", Варшава, 1843).

Першыя пераклады духоўных кніг на польскую мову былі роблены калі не вылучна са славянскіх арыгіналаў, крыўскай ці украінскай рэдакцыі, то пад сільным іх уплывам. Гэтак, адзін з найстарэйшых помнікаў польскай пісьменнасьці, т. зв. Флёрыянцкі псалтыр (канца XV або пачаткаў XVI ст.), мае ў сабе сільныя рускія, а нават, судзячы паводле некатарых слоў, крыўскія ўплывы. У псалтыры сустрачаюцца гэткія ня польскія словы:

cyecyerza=цяцера, czyerkwa=царква, swiecza=сьвяча і мн. другіх, як: szyzn=жызнь, zaszecz=зажеч.

У Бібліі каралевы Зофіі (1422—1461): czaszka=чашка, korczak=карчак, posadka=пасад, postawiec=паставец, robionek=рабёнак, rubel=рубель, wienniki=веннікі, zaponka, lekarstwo, ług, pasieka, pawłoka.

Малітвеннік Вацлава (першай палавіны XV ст.).: dziewka, tuk, sleza і др.

Казаньні (першай палавіны XV ст.), выданыя Дзялынскім у Пазнані ў 1857 годзе („Zabytek dawnej mowy Polskiej"): czystota, sczyt, zaszczycac=зашчычаць, kazń, krasny, smierny, smiertny, otiec, zapad, nasilnie, stajali (sic), licemiernik, wieliko, do sich miest, sego=сяго, ostrow, swadziebny, kriwda, pred, grech, krest, divny, siego roku, siego dnia і г. пад. („Przegląd najdawniejszych pomnikòw języka Polskiego. Sporządził K. Małkowski", Варшава, 1872, бб. 95—98). Але найважнейшым паказьнікам у гэтым помніку зьяўляецца для нас правапіс, у якім *r* і *t* часта ня маюць пераходнага польскага мякчэньня ў *rz* і ў *ć*. Гэтак, мы чытаем у рукапісе: presto, presz, pryscza (прыйсьця), pryde, otiec, otca, otcu і г. д. Гэта сьведчыць, што перапісчык ня быў палякам, калі мог уносіць ў польскую мову т. зв. „рускія" асобнасьці; ачавіста, польская мова была яму чужой, ён добра знаў старaславянскую мову, а правопіс паказуе на мову ўжываную ў актах в. кн. Літоўскага.

Аднак, не глядзя на культурную перавагу крывічоў над палякамі ў большай выпрацаваннасьці мовы і даволі значным засабе рэлігійнай пісьменнасьці,—перавага ў канечным вывадзе павінна была накланніца ў польскую старану. Бо злучэньне Літвы-Крывіі з Польшай сталася ў часе, калі ўжо была відочнай перавага лацінскай культуры над дагасаючай грэцкай, а тым больш над яе пабочнай галіной славянска-царкоўнай культурай, якая, зрэшта, упорна старалася трымаць збоку народную крыўскую мову. Усё-ж да XVI стагодзьдзя ўплывы заходна-эўропэйскія, а асабліва польскія—нязначныя, але з канца XIV стагодзьдзя пачынаюць, будзь што будзь, пракрадацца ў нашае жыцьцё.

Дарогу да прыняцьця новай культуры прыспасобіла ў нас адарваньнеся вярхоў грамадзянства ад яго нізоў, якое (адарваньне) выпрацавалася, дзякуючы скаламучаным крыніцам разьвіцьця ў нас гэтай напоў-крыўскай, напоў-рускай, напоў-літоўскай дзяржаўнай улады і падпарадкаваных ёй вярхоў. Ні то Крывічы, ні то Русь, ні то Літва лёгка прыймалі новую веру, а разам з ёй, паводле тагочаснага разуменьня,—і народнасьць. „Мужы крыві і лесьці" ня былі зьвязаны з народам ні крывёй, ні агульным імем, ні, урэшце, верай. Палітычнае зблізкэньне з Польшчай гэта—ўжо трэцьці кругабег у гісторыі нашых пануючых кляс, трэці круг безканечных супярэчнасьцяў, а разам з імі—безканечных мук і ахвяр нашага народу на шляху да яго вызваленьня, да зьвязаньня абодвых канцоў кругу гісторыі, адшуканьня самых сябе ў Адраджэньні.

ГРАМАТА МОНТЫГІРДА, НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА, КАЛЯ 1400 Г. Рыжскі гарадз. Архіў. „Русско-ливон. акты" (№ 134, бал. 104). (Карскій, „Бѣлоруссы", Т. І.)

ПРЫСЯЖНАЯ ГРАМАТА КНЯЗЁЎ ЗАСЛАЎСКІХ ПОЛЬСКАМУ КАРАЛЮ ЎЛАДЫСЛАВУ (ЯГАЙЛЕ), 1401. „Акты Зап. Россіи“, I, № 19. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫСЯЖНАЯ ГРАМАТА ЮР'Я ДАВЫДАВІЧА ПОЛЬСКАМУ КАРАЛЮ ЎЛАДЫСЛАВУ (ЯГАЙЛЕ), 1401. „Акты Зап. Россіи“, I, № 20. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ПАЛАЧАНАЎ, ПІСАНАЯ Ў РЫГУ, 1404 Г. „Собраніе гос. гр. и дог.“ II, № 16; „Русско-лив. акты“, № 152, бб. 118—119. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ТАРГОВАЯ УМОВА РЫГІ З ПОЛАЦКАМ, 1405 Г. „Русско-лив. акты“, № 153, бал. 119 Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УМОВА ПАЛАЧАН З РЫЖСКІМ МАГІСТРАМ, 1405 Г. „Русско-лив. акты“, № 154, бал. 120. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АДСТУПНЫ ЗАПІС ГРЫДЬКІ ДРУЖЫЛОВІЧА БІСКУПУ ПОЛАЦКАМУ НА ЗЕМЛІ ДА ЦЭРКВІ ПРАСЬВЯТОЙ БОГАРОДЗІЦЫ, 1406 Г. „Археогр. Сборник“, I, № 1. „Витеб. Старина“, I, 26. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА ІЛЫ ВЯЧКОВІЧУ, У ВІЛЬНІ, 20 ТРАЎНЯ 1407 Г.

„Милостью божю мы, княз великий Витовт.

Чинимъ знаменито и даемъ ведати симъ нашимъ листомъ кождому доброму, нинешнимъ и потомъ будучимъ, хто нань узрыть или чтучи въслышить, кому его будеть потребно. Видев есмо знаменитую службу намъ верную, николи не омешканую нашого верного пана Ильи Вячковича, и мы порадили зъ нашого верною радою, со князми и паны, даемъ и дали есмо предреченому пану Ильи Вячкевичу за его верную службу село (въ) Влодимерскомъ повете Порицко и другое Порицко, Гриковичи, Трубки, а въ Луцкомъ повете Ворочининъ, Трыстен, Стыден. Дали есмо тая села со всими доходы и приходы, з данми, з мыты, ничого на себе не выменяя с пашнями, зъ сеножатьми, з лѣсы з луги, з дубровами, из бортными землями, з ловы и з ловищи, и з бобровыми гоны, съ осеры (sic), з реками и с криницами, с потоки, ставы и со всими пожитки и податьми, што к тымъ селомъ слушало и тягло, и таможъ, што может собе примышлити и розширити, на новомъ корени посадити. И дали есмо тая села пану Ильи Вячкевичу вечно и непорушно, ему, и его жоне, и его дѣтемъ, и близкимъ и счедкомъ; вольно во всехъ именяхъ кому отдати, и продати, заменити, и по души отдати пан Илья, и его близкиѣ, по нем будучие. А ещо зъ нашой ласки для его вернои службы отпустили есмо воловщину и ямъ вечно пану Ильи и его близкимъ. А въ тыхъ именяхъ следу не гонити: кому шкода,—за своимъ пойди,

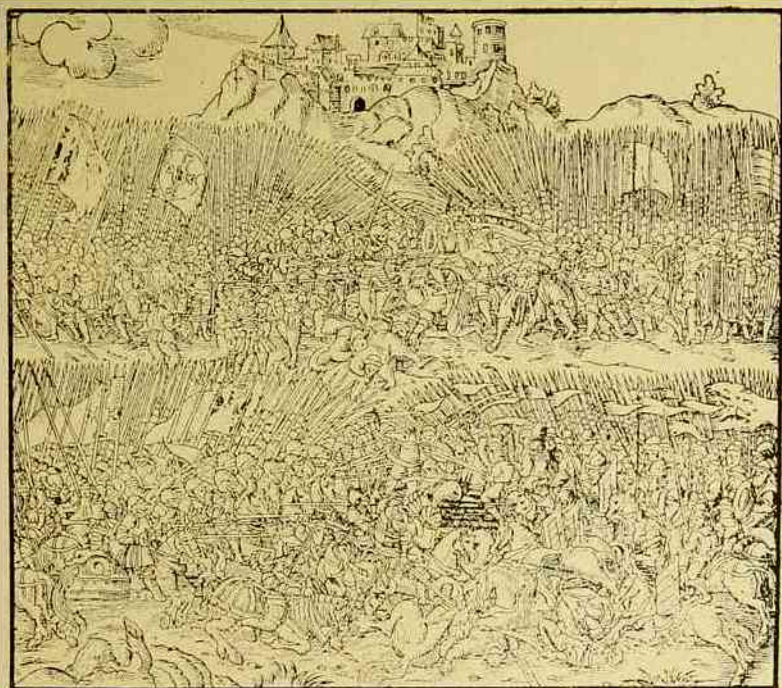

Грунвальдзкая бітва, рыс. з „Кронікі Польскай" Марціна Бельскага, 1597 году.

а пана Ильинымъ людемъ следу небрати. А и роспустокъ владыцы не давати. А хто соль везеть—отъ воза грошъ мыта, а коли оминеть, гроша (не) дав, еда (едучи) через его землю—двадцать грошей промыты отъ воза. А притомъ были светки, рада наша: воевода виленскій пан Дидикголдъ, панъ Остикъ, панъ Бутримъ, панъ Кгезкгалъ. Псан у Вильни, въ лѣто 6915, маи 20 ден. А для твердости вышей писаныхъ речей къ сему листу приложили печать нашу.

Гл. „Чтенія въ Имп. Общ. Исторіи и древ. россійскихъ при Московскомъ Университетѣ". 1899 годъ, кн. IV (191), бал. 2.

УМОВА ПОЛАЦКА З РЫГАЙ 1407 Г. „Акты, собр. Акад. Наукъ", № 16; „Русско-лив. акты", № 164, бал. 129-131. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

АДРЫВАК ТАРГОВАЙ УМОВЫ ПОЛАЦКА З РЫГАЙ, КАЛЯ 1407 Г.—„Русско-лив. акты", № 165, бал. 131-132. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КН. ІВАНА СЫМАНОВІЧА, ПОЛАЦКАГА НАМЕСЬНІКА, ДА МАГІСТРАТУ М. РЫГІ, 1409 Г. „Русско-лив. акты", № 172, бал. 137—138. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПОВЕСЬЦЬ АБ ГРУНВАЛЬДЗКАЙ БІТВЕ (1410 Г.). Паводле Літоўскага летапісу, сьпісак Быхаўца.

„W leto od poczatka swieta szest tysiacznoie dewiatsotnoie dwatcat perwoie, a od Bożyiaho narożenia tysiacz czetyrysta dwanatcatoie („Powinno bydź 1413, ale on liczy podług dawnei lat rachuby, kiedy rok u Rusi zaczynał się we wrżeśniu". Увага Нарбута), poczałasia wojka korolu Polskomu Władysławu Jagoylu, a bratu ieho welikomu kniaziu Litowskomu Witoltu z Nemcy Pruskimi, y sobrali meży soboiu woyska welikii z obu storon, Korol Jagoyło so wsimi mocami Koruny Polskoie, a kniaż weliki Witolt so wsimi siłami Litowskimi y Ruskimi, y z mnohimi Tatary Ordyńskimi; a mistr Pruski także z mocami swoimi, y so wseiu Reszoiu Nemeckoiu, y koli wżo wsi woy ka z obu storon byli pohotowie, tohdy Korol Jagoylo, y Kniaż weliki Witolt tiahnuli, ku bitwi wse lesnymi, a złymi dorohami, a pola rownoho a szyrokoho ne mohli mity, hdebysia mili ku bitwe zastanowity, nižli tolko tyli pola rownyja, a welikije pod mestom Nemeckim, pod Dubrownym, y baczyli to Nemcy iż Lachowe y Litwa, z tak welikimi woyski, ne mohli nihde inde wytiahnuty, tolko na tyia pola, y dla toho kopali jamy y prykrywali zemleiu, iżby w nich koni y ludy padali, y koli wżo korol Jagoyło, y kniaż weliki Witolt z woysky swoimi peretehnuli onyje lesy, y pryszli na tyie Dubrowenskiie pola. Tohdy hetman był naywyższy wo woysku Jagoyłowom pan Spytok Spytkowicz a w Witoltowi woysku starszy hetman był kniaż Ivan Żedewid, brat Jagoyłow y Witoltow, a dworny hetman pan Jan Gasztolt, y kak poczali onyie wyszey pisanyie hetmanowe ludy szychowaty, a o tych iamach niczoho ne wedali, szto na nich Nemcy pokopali, a tak szykuiuczy woysko naywyższyie hetmanowe, kniaż Iwan Żedywid, a pan Sokol w iamy powpadali, y nohi sobe połamali, y welmi obrazilisia, iz czohoż y pomerli, y netolko odny hetmanowe, ale y mnohim ludem ot tych iam szkoda welikaja sia stała, y widiaczy to korol Jagoylo y kniaż weliki Witolt, iż hetmanowe ich naywyższyie, w pryhodu popali, y na tych meyscach zasia dwóch hetmanow korol obrał, y poruczył pana Spytka, a pana Jana Gasztolta, na Sokołowo mestce, a Witolt ustanowił Jana Gasztolta. Obrali, y kazali woysko szychowaty i hufy ku bitwe stanowity, a onych iam zdradliwych warowaty. A zatym tyie hetmanowe woysko zszychowawszy potiahnuli ku bitwe, a Nemcy także widiaczy to, poczalisia s nimi potykaty, y poczałasia bitwa z porania, meży Nemcy i woyski Litowskimi, y mnohoie mnożestwo z obu storon, woyska Litowskoho i Nemeckoho pało. Potom widiaczy kniaż weliki Witolt, szto woyska ieho silno mnoho pobito, a Lachowe im żadnoie pomoczy, wczyniti ne chotiat. Y kniaż weliki Witolt prybeh do brata swoieho korola Jagoyła, a on mszy słuchaiet, a on rek tak: ty mszy słuchaiesz, a kniazi y panowe bratia moi mało ne wsi pobity leżat, a twci ludy żadnoie pomoczy im wczynity ne chotiat, y on iemu powedył, mily brate żadnym obyczaiem inaczey wczyniti ne mohu, tolko muszu dosłuchaty mszu, y kazal hufu swoiemu komornomu na ratunok potiahnuty, kotory że huf woysku Litowskomu, pomocz prytiahnuwszy, y poszoł z woyski Litowskimi, y Nemec na hołowu porazil, y samoho Mistra, y wsich kuntorow jeho do smerty pobili, y bezczyślennoie mnożestwo Nemcow poymali i pobili, a innyie woyska Lackije niczoho im ne pomahali, tolko na to smotreli; a zatym wsich ich poraziwszy, y mnohiie horody y zemli ich pobrawszy, a ostatok na konec wypleniwszy y wypaliwszy, y pustu zemlu wczyniwszy, i z welikoiu czestiu y z newymo-

wnym zwytiażstwom, y na weś swiet znamenituiu sławu osiahnuwszy, zasia do swoich zeml dojechali, y połowicu choruhwey Nemeckich, y borody, Mistrowu y wsich kuntorow jeho zmertwych obodrawszy y połowicu wziali do Polskij a połowicu do Litwy, hdeż tyie borody y choruhwi ich w zamku Krakowskom, w cerkwi swiatoho Stanisława, a w Wilni także u swiatoho Stanisława za weszony sut.

ГРАМАТА ПАЛАЧАНАЎ БЕЗ ДАТЫ, АЛЕ МАБЫЦЬ 1414 Г. —„Собран. гос. грам. и дог.“, II, № 16. Сахаровъ, т. XVII, № 21. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„+Отъ бояръ Полоцкыхъ, и отъ мѣстичовъ, и отъ всего посполства, нашимъ мілымъ пріятелемъ и сусѣдомъ, посаднікомъ Ризкымъ и ратманомъ. Што пішете до насъ о своихъ купцѣхъ, што забавлены были в насъ ваши купци, ино про то былъ въздерьжалъ вашихъ купцевъ панъ Ондреи, воевода Полоцкыи, нашъ осподинъ. Што наши у Невгині (=Дынабург) были забавлены и посоромочены, и коні отоиманы, а наши же кони, ино про то былъ панъ Ондреи, воевода Полоцкыи, вашихъ въздержалъ, доколѣ грамота исходить до Невгинска(го) кунтыря. А как грамота прішла отъ Невгинскаго, и ваши купци поехали добри здраво, куды хто хочетъ. А што пішете до насъ, жалуяся на насъ, што вашихъ купцевъ не пустімъ мы ни до Витебьска и до Смоленьска, а ведь же, панове, вѣдаете вы и мы, што мѣжи насъ и вас есть старые записи, штоже нашимъ мімо Рігу чистъ путь, и водою и землею, а вашимъ мімо Полтескъ чистъ путь, и водою и землею, кудѣ хто хочетъ; ино, коли насъ пустите, по старымъ записемъ, водою и землею, мімо Рігу, ино вашимъ чистъ путь мімо Полтескъ, и водою и землею, кудѣ хто хочетъ. Ажь вы намъ поставляетѣ одінъ Юрьевъ противъ всѣе нашее дорогы, а ведь вамъ и намъ свѣдомо, што не писанъ Юрьевъ у старихъ записехъ; и вы намъ отлазитѣ однымъ Юрьевомъ противу всѣе нашее дорогы. А што пішете до насъ про давные должникы, ино ведь вѣдаетѣ сами, што истьцю истьца знати; а нашъ осподинъ, панъ Ондреи, воеводы Полоцкыи, нашимъ купцемъ даетъ дѣцкыхъ, а велитъ правити. А што намъ пішетѣ, што ся намъ крівды чінятъ у вашеи земли, а либо у бискуповѣ, а либо у которомъ городку, ино сами и вѣдаетѣ, што намъ ни с кымъ записеи нетъ, лише васъ; ино того дѣля вамъ пишемъ, штобы естѣ говорили князю мѣштѣру и князю бискупу, штобы нашимъ не было шкоты на дорозѣ. А што повѣдаете намъ, што нашъ осподарь, вѣлікыи король, жаловалъ васъ по старымъ записемъ, иноведаете же, пановѣ, сами, што мы и (зъ) старыхъ записѣи не выступаемъ ничого; ино, хочетѣ ль насъ пустити мимо Ригу по старымъ записемъ, водою и землею, и вы намъ отпишите (съ) симъ человѣкомъ, хто вамъ сию грамоту дасть. А черезъ то будте здорово.

А сія грамота отъ бояръ Полоцкыхъ и отъ Полочанъ“.

Арыгінал, пісаны на паперы, пераховуецца ў архіве Рыжскага Магістрата. „Русско-Ливонские акты“, № CCLXXIX.

ТВОРЫ МІТРАПАЛІТА ГРЫГОРА ЦАМБЛАКА. Усіх твораў Грыгора Цамблака ведама да 25. Гэта—блізка выключна казаньні. Восем з іх—на сьвяты Сьвятых, і шэсьць—на дні нядзельныя і на асобныя здарэньні. Да казаньняў трэба далучыць тры гістарычных сказаньні аб сьвятых, поле-

мічны трактат супроць лацыннікаў і богаслужэбны верш на Ўсьпеньне Пр. Багародзіцы.

1. „На недѣлю Ваій або вербницю“. Бібліатэка Ноўгародзкага Саф. Сабору, рукапіс № 524, пад агалоўкам: „Григорія, архіепископа Россійского, слово на недѣлю цвѣтную“, пры гэтым у скобках прыпісана—„Цамвлака“.

2. „На часѣхъ въ святый великій четвертокъ — слово Григорія, мниха и пресвитера обители Пантократовы, на преданіе Господа Бога и Спаса нашего І. Христа, и о Іюдѣ, и на иже опрѣснокы приносящихъ таинствомь, и о сребролюбіи“. У тым-жа рукапісе Саф. Ноўг. Сабору, балона 208. У зборніку Талстоўскай бібліатэкі, аддз. І, № 256.

3. „Бесѣд. о предательствѣ Іуды, о пасхѣ, о пріобщеніи Таинъ и о забвеніи обидъ говор. въ святый и великій четвертокъ“. Надрукавана па—расійску ў „Христ. Чтеніи“, 1824, XIV, 3-29.

4. „Слово на преображеніе Господа и Бога и Спаса нашего Іисуса Христа“. Бібліатэка Толстога, аддз. II, № 205.

5. „Слово на воздвиженіе честного креста“. Макар. Четьи-Мин. на верасень пад 14 датай. Рукапіс у Рум. муз., № 437.

6. „Слово на всечестное рождество Пресв. Владычицы нашея Богородицы“. Макар. Четьи Мин. на верасень пад 8 датай.

7. „Слово на вознесеніе Господа“. Бібл. Толстога, аддз. І, № 106. Рум. музэй, рукапіс № 437.

8. „Слово на успеніе Божія Матери“. Бібл. Толст., рукапіс № II, 205.

9. „Похвально слово св. пророку Илiѣ“. Рукапіс Публічн. бібл., аддз. І, in F., № 242. Там-жа, аддз. І, in F. № 261. Бібл. Толст., аддз. І, № 806. Румянц. муз., № 437.

10. „Слово на рождество предтечи и крестителя Іоанна“. Румянц. муз., № 437. Бібл. Толст. аддз. II, № 205.

11. „Слово похвально св. и верховнымъ апостоломъ Петру и Павлу“. Румянц. муз., № 437.

12. „Слово похвально великомученику Георгію“. Зборнік Ноўгародзкай біб., № 528. Макараўскія Четьи-Мин. на чэрвень.

13. „Слово похвально св. и славному великомученику и мироточцу Димитрію“. Макар. Четьи-Мин. на кастрычнік пад 26 датай.

14. „Похвально слово св. великомученикамъ четыренадесятымъ“. Ноўгародзк. Сафійская бібл., № 525.

15. „Слово о пяти днехъ“. Рукапіс Сынод. бібліатэкі, № 384.

16. „Слово въ субботу сыропустную, похвала преподобнымъ и богоноснымъ отцемъ, иже въ постѣ просіявшимъ“. Бібліатэка Толст., аддзел II, № 402.

17. „Слово о иноческомъ житіи“.

18. „Слово о усопшихъ“.

19. „Слово въ похвалу терновскому патріарху Евѳимію“.

20. „Слово надгробное Кипріану, митрополиту рускому“. Апошнія чатыры словы разабраны разам з іншымі ў „Истор. Русск. Церкви“ Архіеп. Макарія, кн. II, СПБ., 1866 г.

21. „Сказаніе о перенесеніи св. мощей преп. Параскевіи въ Сербскую землю“.

22. „Повѣствованіе о сербскомъ царѣ Стефанѣ“.

23. „Страданіе св. великомученика Іоанна Новаго Сочавскаго“.

24. „Богослужебный стихъ на Успеніе Пр. Богородицы“.

25. Полемічны трактат супроць ужываньня лаціннікамі прэснага хлеба да таемстваў.

Грыгоры Цамблак належыць да ліку найвыдатнейшых царкоўных пісьменнікаў у славянскіх землях. Гэта быў чалавек высока асьвечаны; ён грунтоўна знаў сьв. Пісьмо і творы старадаўных вучыцеляў царквы, стыль якіх стараўся адрадзіць у сваіх творах і сказаньнях. Больш за ўсё Грыгоры стараўся прыпадобіцца найвялікшаму з хрысьціянскіх стылістаў—Яну Златавустаму, нярэдка карыстаўся мысьлямі Васіля Вялікага, сьв. Эпіфана, сьв. Андрэя Крыцкага, сьв. Яна Дамаскіна і інш., перапрацовуючы зрэшта гэтыя запазычкі так, што пад яго пяром яны набылі самаістыі адменны характар. Талент Грыгора Цамблака быў пераважна талентам прамоўцы. Імкненьне да красамоўнасьці, параўнаньняў, антытэзаў, мэтафараў і фігурнасьці сустрачаецца ў яго часта і густа. Часам гэты красамоўчы стыль прыбірае характар штучнасьці, надутасьці і сьцюдзёнасьці, але нярэдка бывае сагрэты цёплым пачуцьцём і пранікнуты сільнай думкай і натхненьнем. У словах Грыгора Цамблака, як і ў словах старэтных вучыцялёў царквы, заўсёды заховуецца натуральны парадак мысьляў. Большая частка казаньняў Цамблака пасьвячана тэмам сьв. Пісьма, але ў некатарых творах сваіх ён адазваўся на сучасныя і блізкія яму па часе здарэньні. Гэтак, у адным з казаньняў ён выступае супроць гэрэзіі Акіндзіна, якая была ў той час захапіўшы Грэцію. У другой—супроць абычаю каталікоў чыніць таемствы на аплатках. Трэцюю напісаў у пахвалу дзядзьцы свайму Кіпрыяну, мітрапаліту; чацьвёртую—ў пахвалу свайму кіраўніку і апякуну Аўхіму (Евфимію), Тэрноўскаму патрыарху. Ўсе тры гістарычныя творы Грыгора апавядаюць аб новазьяўленых справядліўцах бацькаўшчыны яго–Сэрбіі.

Мітрапаліт Грыгоры Цамблак раздае хлябы.

Пануючы кірунак у яго казаньнях—догматычны і гістарычны. Маральных навук слухачом сваім, за выняткам двох-трох казаньняў, немаль не дае.

Казаньні Грыгора даволі абшырны. Мова яго немаль заўсёды—царкоўна-славянская, акром некатарых сказаў і слоў крыўскіх ды некалькіх слоў грэцкіх. Прынамні, такімі знаходзім яго казаньні ў рукапісах, перапісаных у Масковіі. Некатарыя з яго казаньняў, (а можа і ўсе) былі пісаны чыстай літаратурнай стара-крыўскай мовай. Мы ведаем, з другіх прыкладаў, што ў Масковіі і В. Ноўгарадзе, перапісуючы стара-крыўскія творы, перамянялі мову; магчыма, што і тут сталася такая-ж замена мовы ў гэных сьпісках. З рукапісу XVI стагодзьдзя, падаемо адрывак казаньня Грыгора Цамблака „На Прэображэніе Господово“.

> „Небу подобно устроися днеси Ѳаворская гора, славы деля Спаса Господа нашого, который ныне зъявилъ есть на ней. Бозкости своее красу зъявилъ ест на ней, што и Пѣснопевец далекии, пѣснь пѣючи мовилъ: гора Божья, гора усыренная, гора тучная, гора, юже благоволи Богъ жити въ ней. Бовем на тую вшелъ Владыка крестную выявити тайну. На тоей бовем воскресенія светлость показалъ. На тоей хвалу святыхъ ознаймовалъ. На тоей ведомо вчинилъ яко живыми и мертвыми владаетъ. На тоей заздрость Жидовскую выкрылъ и яко небо имъ противно естъ научилъ“.

Грыгоры Цамблак паходзіў з сэрбскай сямы, якая была асеўшы ў вял. кн. Літоўскім. Пайшоўшы ў духоўны стан, для навук і шырэйшай веды, выехаў у Сэрбію і там быў ігуменам манастыра сьв. Панкрата. Каля 1410 году ізноў вярнуўся ў Літву і тут ў 1416 годзе саборам мяйсцовых біскупаў (полацкага, чарнігаўскага, луцкага, валадзімерскага, холмскага, тураўскага і смаленскага) быў выбраны аўтокефальным мітрапалітам Навагорадзка-Літоўскім. Нававыбранага аўтокефальнага мітрапаліта благаславіў баўгарскі патрыарх, але Канстантынопальскі патрыарх, ад якога аддзялялася Навагорадзкая мітраполія, Цамблака не прызнаў. Мітраполітальнай сталіцай, акром Навагорадка, была назначана в. кн. Вітаўтам Вільня. У Вільні для мітрапалічай катэдры была прызначана Прачысьценская царква, пабудаваная яшчэ Альгердам.

Нававыбраны мітрапаліт намаўляў Вітаўта кінуць прынятае ім, разам з Ягайлам, каталіцтва і перайсьці ў праваслаўе. Захавалася ў пісьменнасьці цікавая размова Цамблака з Вітаўтам. Цамблак бытцам зьвярнуўся раз да Вітаўта з гэткім пытаньнем:

> „Чаму ты, княжа, трымаешся веры лацінскай, а не праваслаўнай грэцкай“?

Вітаўт на гэта адказаў яму:

> —„Калі ты хочаш ня толькі мяне, але і ўсіх людзей мае зямлі бачыць у грэцкай веры, то йдзі ў Рым на пяропры з папежам і яго мудрацамі. Калі пераможаш, то ўсе мы прымем грэцкі закон, а ў адваротным здарэньні я ўсіх падданых абярну ў лацінскую веру“.

Словам, ад напору немцаў Літва мусіла ратавацца прыняцьцем каталіцкага абрадку. Гэткі погляд быў запраўды ў многіх тагочасных дзеячоў, якія адзіны ратунак для дзяржавы бачылі ў прыняцьці каталіцтва, якое павінна было забасьпечыць ад нападаў немцаў. Што гэты погляд быў памылковы—паказалі пазьнейшыя падзеі.

У хуткім часе, пасьля выбару ў мітрапаліты, Вітаўт настаяў, каб Цамблак паехаў на сабор у Канстанцу (Швайцарыя). Будучы цьвёрдым праваслаўным дагматыстам, Цамблак не спачуваў аб'яднаньню ўсходнай царквы з заходн‿й пад старшэнствам папежа, аб чым была гутарка на гэтым саборы. Дзеля гэтага ён, як добры палітык, пастараўся прыбыць на сабор ўжо пад самы канец яго. З Канстанцы Цамблак паехаў у Рым з місіяй ад Вітаўта, каб настроіць папежа прыхільна да Літвы. У лютым 1418 году папеж Марцін урочыста прыняў крыўска-літоўскае праваслаўнае пасольства, і ў катэдры сьв. Пятра была ўрочыста адпраўлена славянская літургія. Ці была ў Рыме мова аб уніі,—нет ведама. У хуткім часе, пасьля павароту з Рыму, Цамблак памёр (у 1419 г.).

ГРАМАТА ІГУМЕНА ПЕРАСОПНІЦКАГА МАНАСТЫРА, ПІСАНАЯ У СЛУЦКУ 1417 Г. Несьвіжскі архіў князёў Радзівілаў. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

СУДОВЫ ЛІСТ В. КН. ВІТАЎТА ЯКУБОВАЙ СТАНКЕВІЧОВАЙ 1420 ГОДУ. Пераховываўся ў сабраньні Заштаўта ў Вільні ў копіі, ўнесенай у дакумант 1540 году.

„Мы велики(й) князь Витовт(ъ). Жаловала нам боя(р)ка наша пу(н)ская Якубовая Ста(н)кевича Дорота, на боя(р) би(р)къшта(н)скі(х): Матѣя Аловца Я(н)ковичо(в) отом: и(ж) они држа(т) име(н)е бли(з)кость ее(й) на(й)мя Миколая Ятвидовича, которы(й) Микола(й) отецъ ее(й) рожоны(й). Тыи бояре виркъшта(н)скии мовили: тую землю де(р)жимъ за слу(ш)ною причиною кн(я)зь Мотфе(й) Микитини(ч) тую зе(м)лю намъ да(л) наосо(б)ную слу(ж)бу боя(р)скую. Яко(ж) тыи бояре ви(р)къшта(н)скии Матѣи Ало(в)цъ Я(н)кови(чи) указали намъ листъ кн(я)зя Мо(т)фее(в), вкоторо(м) листе описуе(т) иж о(н)тую землю Миколая Ятвидовича да(л) имъ на особную слу(ж)б(у) бая(р)скую [sic]. Пото(м) мы пытали оны(х) бояръ ви(р)къшта(н)ски(х) закого оная Дорота до(ч)ка Микола(я) Ятвидовича заму(ж) пошла? Тыи бояре ви(р)къшта(н)ски(и) поведи(ли), правда естъ: то(т) Микола(й) а(ч)колве дети ме(л)—тые дѣти вси змерли о(д)на она зостала. Мы тыхъ боя(р) виркшъта(н)ски(х) пытали: закаго (sic) тая Доро(та) до(ч)ка Миколаева пошла заму(ж) чи за тягло(г)о члвка, чи за баярина (sic)? Тыи бояре виркшта(н)ски(и) Матѣй Аловцу(й) то(и) Дароте Якубова(й) (sic) Ста(н)кевича несмели ничого мови(ти), а врадникъ нашъ пу(н)ски(и) Ердѣй Швабъ намъ то повѣди(л): и(ж) то(т) Яку(б) Ста(н)кеви(ч) служи(т) службою боярскою коне(м), а(ч)ко(л)ве нача(с) быва стре(л)цомъ. Зрозумели есмо: естли бы оная Дорота пошла за тяглого члвка тогды немогла бы при(и)ти куо(т)чизне, гды(ж) есть за бояриномъ которого служба есть яко и зви(р)кшта(н)цо(в) то землю о(т)ца ее(й) Миколае(в)щину ее(й) имужу ее Якубу Ста(н)кевичу Есмо присудили и на то есмо ее(й) и ему сес н(а)шъ листъ дали з нашою печа(т)ю. П(и)са(н) у Пуня(х) на ле(т) Бо(ж)его наро(ж) А. У. К. (1420), мца апре(л) К. С. (26) д(н)е. Индикта.........“

ВАРТСКІ СТАТУТ 1420 Г. Выданы па сьпіску з ноўгародзкага Сафійскага рукапісу ў „Актахъ Зап. Россіи“, т. І, № 1.

Да Ягайлы ўсе статуты польскія, як каронныя так і мазавецкія былі,

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и,такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

хощеть. И ис которои земли, которымъ гсдремъ веляше къ собѣ быти, ино тѣхъ великихъ земль гсдри безъ всякого ослушания приходять со всѣми своими силами на помочь и на его службоу. Есть ли паки тѣхъ великих земль которомоу гсдрю, нѣ за коую ноужю немощно было прити, и онъ вся своя рати и силы посылаше к немоу на помочь и на службоу. Тогда бо бяше славныи гсдрь велики князь Александрь, зовомыи Витовтъ в велицѣй чти и славѣ пребываше, такоже и отечьство его, Литовьская земля в велицѣи чти предстояше и всякимъ обильемъ исполняшеся, тако и народна бяше много".

УГОДЧАЯ ГРАМАТА РАЗАНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ФЕДАРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, соб. Акад. Наук", № 25.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПРОНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ВАЛАДЗІМІРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, собр. Академией Наук", № 26.

ВІСЬЛІЦКІ СТАТУТ XV СТ. Рукапіс пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве; перадрукаваны ў I томе „Актовъ относящ. къ Истор. Зап. Россіи" СПБ. 1846, пад № 2. Гэты статут выданы быў польскім каралём Казімірам III, ў 1347 годзе лацінскай мовай. З лацінскага арыгіналу пераклад на крыўскую мову зроблены, думаюць, у пачатках XV ст., не пазьней 1423 году.

У прадмове да статуту між іншым гаворыцца:

„... мы Казимиръ король польскии, с паны Рады коруны Польское, уложили есмо тыи права. Ач подлугъ часовъ розныхъ обычаи и учинки чоловѣчи измѣнны... А про то ж мы Казимиръ Божіею милостью король польскии, изъ воли Божией и зъ рады пановъ нашихъ узнали есмо, ижъ подлугъ часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно, але подлугъ розума головного и подлугъ пріятельства, а въ томъ жалобы не бывали искончаны: про то жъ богу ко хвалѣ и его пречистой матери, а къ ужитку нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права, которые жъ вси у нашей земли мають судить и подъ виною держать".

Гэты статут абавязываў усіх тым, што:

„Коли жъ вси уставленые законъ и право чинять порядок всимъ рѣчемъ, то хочемъ, што бы тые права, што есми уставили на великомъ сойме у Вислицы приманы были".

Артыкулы статуту разьмешчаны без выразнай сыстэмы. Пры гэтым іншыя з іх вылажаны ў форме прыкладаў:

„Миколаи жаловалъ на Матѣя, ижъ ему, яко приятелю коня позычилъ здорового на дорогу, а коли же ему зася вернулъ, и тотъ конь хромалъ; а реклъ тотъ Матѣй, ижъ ховалъ его, як же и своего властного, а не вѣдалъ тоѣ ему хромоты. Тогды мы сказуемъ: Матѣеви того коня 2 недѣли ховать, а будетъ здоровъ за тыи 2 недѣли, ино добро, а не будетъ здоровъ имѣеть ся пріятельски розправить" (арт. 65).

быти · ино тѣх великих земль гдри,
безъ всакого ѡслоушанньꙗ. приходатьсѧ
ис своими силами на помочь и на его
слоужбоу · естьли паки тѣх великих
земль которомоу гдрю. нѣвзакоую ноу
жю не мощно было прити, иѡн гъ всасво
ꙗрати и силы посылаше к немоу на помо
чьи на слоужбоу. Тогда бо бяше славный
гдрь велики князь александръ, зоиомы
ни витовтъ. и в велицѣ чти и славѣ
прѣбываше. такоже и ѿ тевьсти воего
литовьскаꙗ земла в велицѣ чти прѣ
стоꙗше. и всакимъ обильемъ исполна
шеса. такоже и народ набаше много ·
в лѣ ҂ѕ҃ ц҃л҃ѕ҃ · мца августа, д҃і. списа
на бы книга сиꙗ, въ бгохранимомъ гра
дѣ смоленьскоу · повелѣнием смире
наго еппа, киръ герасима. прежебывь
шаго владимерьскаго волыньскыꙗ зе
мли · родомже москвитина, тіпова
сына. а коливанова вноука . потомже
бжиею блгтию. и великаго князѧ але
ксандра. зоиома витовта. волею и хо
тѣнием. и блгсвнием прчнаго а
рхиеппа. фотиꙗ митрополита. киевь
скаго и всеꙗ роуси · тотъже смиреныи
еппъ, киръ герасимъ владимерьскии
прѣведенъ бы со владимерьского епи

Балона „Слова Исаака Сирына“ пісанага „волею и хотѣнием“ в. кн. Вітаўта у Смаленску, у 1428 г.

„Идикъ жаловалъ на Фалка, ижъ его подцковалъ собакою своею, а собака его укусила, а сь того менилъ ся хромъ. Фалко заперлъ, ижъ бы его подцковалъ, а Идикъ не могъ на него досвѣтчить. Тогды мы присужаемъ: отприсячь Фалкови самому". (арт. 74).

„Мартинъ жаловалъ на Микулу: коли оралъ свое поле, тогды упустилъ мошьню, а въ ней 3 скотцы. Микула сѣючы тое поле, изнашелъ тую мошню съ тыми грошьми. Мартинъ упоминалъ, абы ему вернулъ, а онъ того ся прелъ. Мы сказуемъ: Миколѣ самому отприсячь, ижъ не видѣлъ тыхъ грошей, ани мошни" (арт. 107).

„Идикъ жаловалъ на пастуха, ижъ далъ ему овцю во статокъ его пасьвити, а опять овцы не имѣлъ зася отъ пастуха; а пастухъ рек, ижъ тую овцю пригонилъ до села. Мы сказуемъ: пастухови присячь, ижъ тую овцю пригонилъ до села" (арт. 76).

Зазвычай за кожды праступак вызначалася кара гатоўкай, і калі аб ей не гаворыцца ў вышэй прыведзеных прыкладах, то гэта тлумачыцца жаданьнем ухіліцца ад паўтарэньняў, бо справа ясна з папярэдніх артыкулаў, прыкл.:

„Бартолтъ жаловалъ на Ондрѣя, ижъ его ранилъ, а Ондрѣй вызналъ и реклъ: у игрѣ ся брало. Мы слышавши Ондрѣево признаньне, а знаючи ижъ въ игрѣ не маѣть быти жадная рана сказуемъ: заплатити рану (арт. 102).

Вялічыня платы азначана ў артыкуле 100:

„Простому шляхтичу 10 гривенъ, учиненому шляхтичу 15 гривенъ, знаменитому шляхтичу 60 гривенъ, кмету или солтысу 3 гр."

У гэтым статуце адносна мала артыкулаў агульна-дзяржаўнага значэньня, як, прыкладам, артыкулаў наступнага зьместу:

„А коли жъ подъ однымъ паномъ людъ одно имѣеть быть, а одного права поживать, абы не были яко Морены и Дивъ, потребно есть, абы однакы судъ былъ... Коли одинъ государь всихъ есть, тогды одна монета имѣеть быти..., которая монета имѣеть быти вѣчна, добрая и годяча, абы была любоприимна всѣмъ людемъ".

Вельмі цікава, што ў гэтым праўным творы ўпамінаюцца імёны мітычных славянскіх істотаў—Марэны і Дзіва, як агульна вядомыя ўсім і зразумелыя. Мабыць, вера ў іх была яшчэ моцная ў XIV ст. ня толькі сярод простых людзей, але і сярод тагочаснай інтэлігенціі.

Характэрна разуменьне права на лес:

„Тежъ уставляемъ: хто съ кимъ имѣетъ границу при лѣсѣ, а войдеть чересъ границу у чюжій лѣсъ, а тотъ его застанетъ..., маеть у него узяти за первое застатое сокиру, а въ другое застанетъ ино метель (ням. mantel), а любо сукно, а въ третие застанетъ, маеть взяти любо вола, а любо коня, а то безъ вины; а возметъ два вола или коня, тогды имѣетъ одного собѣ держати, а другого пустить маетъ на поруку и маетъ знамение учинить на деревѣ, гдѣ тотъ узялъ закладъ. Коли жъ хто украдеть дубъ или два въ чюжомъ гаю, маеть платити 6 скотц за кождыи дубъ, а будетъ три вердунки маеть дати тому, чий гай".

Ня менш цікаўны пастановы аб бортніцтве:

„А хто кому дерево зрубитъ со пчолами, имѣетъ заплатить гривну тому, чіи пчолы, а другую судови гривну; а хто бортное дерево зрубить безъ пчолъ, то полгривны заплатить, а судови другую полгривны.

„Петр Яна на судъ приведе, а реклъ ему тои Янъ бчолы покралъ и до своего дому принеслъ, а того хотѣлъ на него досвѣтчити. Янъ (заперлся того) и реклъ: своее властное бчолы медъ несъ до своего дому. И судья пыталъ Петра не однова: мог ли бы досвѣтчить на него, хто бы видѣлъ? Тогды Петръ отповѣдалъ, ижъ не имѣетъ кимъ досвѣтчить. Тогды маетъ Янъ (отприсягнуць), ижъ свой медъ несъ до дому". (арт. 34).

Кармленьне сьвіньней жалудам[1] мела важнае значэньне, а таму і кары за пашу ў дубовых гаёх срогія:

„Сказуемъ тежъ: хто коли свиній своихъ у чюжій гай на жолудъ угонить, а тотъ застанеть, чій лѣсъ, имѣетъ одного вепра съ правомъ забить: а застанеть ли въ другое, имѣетъ двухъ забить; въ третее застанетъ ли, тогды маеть въ обору нашу угонить, а съ нами наполъ подѣлить; а гдѣ коли тыи вепры забьетъ, имѣетъ тогды знамя на древѣ учинить. А коли супоръ, а либо сутяжеи речетъ: ижъ вепры побиты, гдѣ тое знамя есть? тогды тотъ (пакажа) што тамъ побиты".

Аднэй з характэрных слабасьцяў таго веку было „кастарства", г. зн. гульня ў косьці:

„Уставляем права: коли нѣкоторый сынъ держитъ отца здорового и матерь здорову, а найграетъ на себе нѣкоторую собину пѣнезей, тогды отецъ и матка не повинны за него платити тыхъ пѣнезей. А такожъ о жидѣхъ, ижъ позычають такимъ дѣтемъ, при отцѣ и матери, то позычаніе и згинуло".

Сын, які жыве з братамі на бацькавіне:

...„коли на косткахъ стратитъ, проиграетъ, то имѣтъ быти личено на его дѣльницы. А игръ тыхъ позычаемъ для часу скоротанья" (арт. 99).

Бывалі надужыцьці гульнёй і гулякі—ашуканцы:

„Которыи частокротъ находятъ на пьяны люди, ведутъ ся къ игрѣ, а берутъ пѣнезю на заклады, а любо нѣгдѣ на оччину, а проигравши, приходятъ во убожество; а такии (заслужываюць) нашего осуженія подлугъ заслуги. Прото приказуемъ: абы землянинъ нашъ не игралъ зъ жаднымъ такимъ чужоземцемъ, а любо костыремъ, ани на жадным заклады, ани на поруки, вынявши готовы пѣнези".

Брыдкую лаянку права карала вельмі срога—нараўне з забойствам:

„Коли шляхтичъ шляхтичу лаетъ до матери, ачъ того не отзоветъ, а любо не доконаетъ, што говорылъ, имѣеть платить за соромоту, какъ за голову, 60 копъ грошей". (арт. 85).

Зраўняй: праф. Янчук „Нарысы па гісторыі Беларускае літэратуры", Менск, 1923.

ГРАМАТА В. КН. ЖЫГІМОНТА ВІЛЕНСКІМ МЯШЧАНАМ 1432 Г. 23-IX.—„Собр. др. грам. и актовъ", 1843, I, № 2.

„Мы великии князь Жикгимонтъ даемъ вѣдомо всякому сею нашою грамотою пожаловали есмо. виленскихъ мѣстичовъ. ляховъ и руси што имъ мыта не давати. по всей нашои земли какъ издавна не давали а отпустили есмо имъ вся мыта вѣчно А протож штобы есте на всихъ виленских мѣстичох мыта не имали ани которихъ пошлинъ торговыхъ в луцку въ киеве и по подольской земли оу смоленску и оу берестьи в новѣгородку оу мѣнску в ковне и по иным пак мытомъ по рекамъ и по мостом по ставомъ гдѣ инколи будуть мыта"...

ГРАМАТА В. КН. ЖЫГІМОНТА ГОР. ВІЛЬНІ НА МАЙБОРСКАЕ ПРАВА, 1432 Г. ВЕРАСЬНЯ 27.—„Собр. др. грам. и актовъ", 1843 г., I, № 4.

„Во имя стое тройцы амин. К вѣчной памети рѣчии. Высокая княжата рада оуставила штобы безрадствоm и неуставностью межи речеи штося имуть дѣяти потомъ пакостибы не было, оуставили нато твердости, грамота и сведоки, выкладаючи знамье ижбы то было вѣчно. Протожъ мы Жикгимонтъ божіею млстью великии кнзь литовскии, жомоитскии, рускии и иныхъ, вызнаваемъ тою грамотою всѣмъ которым надобно есть, нинешним людем и которыи потом будуть, которыи сю грамоту нашю оузрять или оуслышать чтучи, иже мы хотяче и жадаюче штобы нашому мѣсту вилъни, всим тым што оу нем живуть бытье лѣпшее оучинити тым оурядом, ижбы за нашего часу счастливого правованья, нашими дрьми и помноженьемъ и помочою и твердостью ижбыся люди множили и ширили справедливостью, тому то нашому мѣсту вилъни и всимъ мѣстичомъ што в немъ суть, нынешнимъ и тымъ хто по том будет, право немецкое, што словет матьборское изнову даемъ и даруемъ и записуемъ на нинешние и на вечные часы всимъ мѣстичом виленским нашое вѣры римское и руским, што суть руское вѣры и всему посполству мѣста виленского во всих своих оурядех того права немецкого в члонкох, роздѣлох розумех держати ихъ потомуж, как мѣсто краковское тое истое право немецкое матьборское держати отдаляючи отъ иныхъ правъ, што суть польская, литовская, руская и отдаляючи вси обычаи, которы ижбы тому праву на пакость были, оттыхъ и иныхъ правъ и обычаевъ выймаемъ и ослобожаемъ, тое мѣсто виленское отовсего права и насилья всихъ воевод и судеи земли нашое литовское и отовсих иных оурядников наших. А передними перед воеводами и судьями, а любо передкоторыми из них не надобе имъ никоторых речей ни великих, ни малых: татьбы, роскрывавленья, нападок, мордованья, зажог а члонковъ охоромленья и всѣх какихъ коли иных неподобных проступокъ: о всякая дѣла ненадобе ихъ зазывати передних, ани имъ перед ними отвѣты давати, ани которых винъ ненадобе имъ платити, но о вся дѣла росправлятися имъ передсвоимъ воитом которыи того часу будет, колиж войта хто позовет пердъ нас нашою грамотою съ нашою печатью, тогды неиначеи, но ихъ жо правом немецким и маеть отповедити каждому, хто ему вину дасть. Но оу тых то оурядех головных первописанных войтови судити и отсудити, казнити, мстити, на кола бити, стинати, даемъ исполна оусю моць какъ оу том праве оу немецком матборском во всих своихъ члонкох, розумех, роздѣлехъ по ихъ оуставленью и оуряду держати. А также даемъ изнову первѣй реченому мѣсту на-

шому вагу на которой воскъ вѣсять и иныи рѣчи крамныи и какии иньколи товари имут важити, а такъже постриганя сукон, которыи оу мѣстѣ могут быти чотыры, ятки, суконные, а иныи ктому чотыри подлѣ себе оуставленые, а шинкованья и соложенье вина, меду и пива, што полским языком словет шротарство, съ ихъ пожитки и приходы, тыи то мѣстчане наши первореченные оужиток а полепшене нашего мѣста вилни исполна меть володѣти имають. А такъже хочомъ первореченыи мѣстчане плат корчмныи на каждыи рок нам и хто по нас будет, нашим намѣстникомъ имають платити какъ первеи и здавна тот истыи платъ давали и платили, а на вси тые рѣчи и на сведочство, и на знамя, нашю печать къ тои грамоте есмо подвѣсили, а дан оу троцох въ городе нашом под лѣты ис хва рожства тисяча чотыриста тридцат второго, сентяб. 27. Индик. 15.“

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СЬВІДРЫГАЙЛЫ Л. ЗАРУБІЧУ 1433 Г.—„Археогр. сб.“ VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА ВЯЛ. КН. СЬВІДРЫГАЙЛЫ ЦІМАФЕЮ БОГУШУ 1438 Г.—„Акты Зап. Росіи“, I, № 37. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА. Дана ў Вільні 1442 г.—„Собраніе актовъ Круповича“, № 19. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ВІЛЕНСКІМ МЯШЧАНАМ 1440 Г. —„Собр. др. грам. и актовъ“, 1843 г., № 6.

„Казимиръ божьею млстью великіи кнзь литовъскии и руськии. Оузъявляемъ тымъ листомъ, которымься пригодить, иже приступаючи вѣрнымъ службамъ нам, презъ мѣщаны виленьскии, всимъ рымъское вѣры и грѣцькое вѣры, што суть в матборскомъ праве, позычили есмо и дали и нинешнимъ тѣжъ позычаемъ и даемъ тое изволенье во всемъ великомъ княженьи въ литовскомъ и оу рускомъ жадного мыта не давати. А подълуг старого обычая отъ нашихъ штожеа были первоосвѣтченые кнзи, дѣда нашого олькгирда нѣколи будущого великимъ княземъ литовъскимъ и освѣченого владислава, короля польского, тогды тежъ великимъ кнземъ будущого, отца нашого, имъ было то позычено и дано навеки. И мы нине имъ вѣчьно даемъ“...

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ВІЛЕНСКІМ КУПЦОМ 1443 Г. —„Собр др. грам. и актовъ“, 1843 г., № 8.

„От великого кнзя казимира королевича. намѣстникомъ нашимъ и тивуномъ и бояромъ всимъ. По обе стороны вельи отъ вилни. и до ковна. которыи коли вилневци. поидуть по вельи с торговлею судномъ. и выбы ихъ пропускали. по нашимъ Езомъ. и по боярскимъ. починяйте ворота. куда судомъ ходити. также и берегъ приволили есмо имъ. со всею нашею радою. по обѣю сторонамъ вельи судно тягнути. и въверхъ. и нанизъ. и выбымъ и берега не боронили. за-

нюж то есть наше доброе. и земское. а псанъ оу лидѣ ржтва гса нашего 1443 юл. 15 инд. 9“.

СУДОВЫЯ ПАСТАНОВЫ І АКТЫ, ПАМІЖ КРУПОВІЧАМІ І БАСТУНАМІ—І, ІІ, ІІІ, IV і V—1444 Г.—„Акты Южн. и Зап. Россіи“, І, № 2. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

ГРАМАТА ВЯЛ. КНЯЗЯ КАЗІМІРА МАГІЛЁЎСКІМ МЯШЧАНАМ 1447 Г. Па копіі—„Акты Южной и Зап. Россіи“, І, № 26. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. 1.

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА МАГІЛЁЎСКІМ БАЯРАМ, ПАЛАВІНЫ XV СТАГ.—„Бѣлорусскій Архивъ“ Григоровича. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

ЛІСТ МІТРАПАЛІТА ІОНЫ ПОЛЬСКАМУ КАРАЛЮ КАЗІМІРУ IV 1450 Г.—„Акты, собр. Акад. Наукъ“, І, № 49. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА ВЯЛ. КН. СЬВІДРЫГАЙЛЫ АЛЬГЕРДАВІЧА 1450 Г.—„Археогр. Сборникъ“ VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

ЛІСТ АДНАГО ПОЛАЦКАГА ЗЬВЕРХНІКА РЫЖСКАМУ МАГІСТРАТУ. (Без даты; пэўна, каля другой паловы XV стаг.) „Русско-Ливон. Акты“, CCLXVI; Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

„†Почестнымъ мужомъ приятелемъ нашимъ ратманомъ Рыскимъ И зде какъ приѣхалъ есмь у Полотескъ, и купци князя великого Полочане били намъ челомъ, а повѣдають, штож князь вашь мештерь Полочаномъ у Рызе торговати не далъ, а ещо и товаръ у нихъ пограбилъ, и суды отнималъ, во князя вашого мештереве земли, что пѣши пришли к Полоцку: такую имъ соромоту учинилъ; ино не имъ соромоту учинилъ, осподарю нашому князю великому соромоту чинитъ. А вашимъ купцомъ Ризскимъ у Полоцку доброволно торговати и вы бы князю своему мештеру говорили, штобы князя великого купцомъ Полочаномъ товаръ ихъ отдалъ, а торговати бы далъ, какъ издавна быва(ло) по старому; а не въсхочеть ли отдати ино зде и Полоцку вашихъ купцовъ полно, и мы противъ велимъ товаръ у вашихъ забавити. А к намъ бы есте отписали. А также у Невгини (=Дынабург) у Полочанъ товаръ трясутъ, а грабять игличами поставы колутъ, и вы бы о томъ князю своему мештеру говорили, а к намъ бы есте отписали противъ нашои грамоты. А Гарманъ вашь намъ то слюбилъ и руку на томъ далъ, што князя великого купьцомъ Полочаномъ у Рызе торговати доброволно, и за море путь чистъ, водою и сухимъ путемъ, какъ издавна бывало, по старому. А дасьть ли панъ князь вашь мештерь купцомъ Полочаномъ за море путь чистъ, а у насъ вашимь купцомъ Ризкимъ путь чистъ к Витебску и к Смоленску. А ваши записи старые у Полочанъ, а Полоцкии

записи старыи у васъ. А какъ Гарманъ вашь намъ слюбилъ и руку далъ, што нашимъ купцомъ Полочаномъ за море путь чисть торговати, и мы по тому слюбенью по Гармоновому, вашихъ есмо купцовъ пропустили к Витебьску и к Смоленску, оли жъ и на Москвѣ побывали. А какъ слюбите намъ, што нашимъ купцомъ Полочаномъ дадите за море путь чисть торговати, водою и сухимъ путемъ, а мы нынѣ вашихъ купцовъ пропустимъ къ Витебьску и к Смоленску постарому. А также послали есмо слугу своего Дашка и Полочанъ до Риги, своимъ дѣломъ, своими рѣчми. А отсюле поѣхали водою, а отоле ужо нелга ѣхать водою, Замержеть, и они собе тамъ кони покупятъ: ино прошю васъ, своихъ пріятелеи, штобы есте ихъ пропустили добровольно".

АКТ ПРАДАЖЫ ЗЯМЛІ Ў ВАЎКАВЫСКАЙ ВОЛАСЬЦІ ЯНАМ КАРЭЙВАМ ЯГУДОВІЧАМ.—„ПСАНЪ У ВИЛНИ", 1451 Г. —„Акты Южн. и Зап. Россіи" II, № 71. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА ПАНУ МІШКУ 1452 Г. —Пісана ў Вільні—„Archiwum Sanguszków", I, 47. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ ПЯСТРУЦКАГА ЧЭРЭЙСКАМУ МАНАСТЫРУ І МІСАІЛУ, БІСКУПУ СМАЛЕНСКАМУ, 1454 Г.—„Археографич. Сборникъ", II. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА СЛУЦКАГА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ АЛЕКСАНДРАВІЧА БАЯРЫНУ ВАСІЛЮ ЦАРУ 1455 Г.—„Акты Зап. Россіи", I, № 56. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КНЯЗЯ ЮРЫЯ ЛЫНГВЕНЕВІЧА, 1455 Г.—„Археографическій Сбор.", VII. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ВІЛЕНСКАГА ВАЯВОДЫ МІХАЙЛЫ КЕЗКГАЙЛОВІЧА 1455 Г.—„Археогр. Сб.", VII. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПАСОЛЬСКІЯ ПРАМОВЫ В. КН. КАЗІМІРА РАЗАНСКАМУ КНЯЗЮ ІОАННУ ФЕДАРАВІЧУ 1456 Г.—„Акты Зап. Россіи", I, № 58. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНЫЯ ГРАМАТЫ КНЯЗЯ ЮРЫЯ ЛЫНГВЕНЕВІЧА 1456 Г.—„Археогр. Сб.", VII. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УСТАЎНАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ЖЫХАРОМ ПОЛАЦКА, КАЛЯ 1456 Г.—„Акты Зап. Россіи", I, № 60. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА АНДРЭЮ ФЕДЗЬКОВІЧУ 1456 Г.—„Акты Зап. Россіи", I, № 59. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ЛІСТ МІТРАПАЛІТА ІОНЫ ПОЛАЦКАМУ БІСКУПУ СІМЕОНУ, КАЛЯ 1456 Г.

„...Листъ твой, сыну, до насъ пришелъ и о всемъ на немъ познавъ, подивилися есмя, что какъ намъ не по доволу братьства твоего къ нашему смиренію и не по изначалству прежнихъ, твоей братьи, Полотьскыхъ Епископовъ, какъ то исперва писывали къ моей братьѣ, прежебывшимъ Митрополитомъ, олинь и донынѣ; а и отъ тебѣ то нынѣ новоначално учинилося и недоумѣнно намъ показася; не вѣмы убо, еже въ глубоку старость и въ безпамятіе дошелъ еси, или забытьемъ божественныхъ и священныхъ правилъ, и противяся имъ, надьмѣніемъ и гордостью поднимаяся. А вѣмы сыну, что же старину знаешь, и божественному писанію искусенъ еси, и вѣдаешь, что же Творецъ нашь Христосъ Владыка за гордость и ангелъ своихъ не пощадѣ, но и съ небесъ сверже; а намъ достойно есть держати смиреніе, о всемъ исполняти преданная Сьвятыми Отци божественныя заповѣди и съблюдая киждо архіепископъ и епископъ церковную степень, едину по единой, по чину ихъ, какъ то изъ старины предана быша. А посмотри, сыну, самъ разсуди: пригодно ли намъ святому Патріарху писатися „братомъ", имѣя на собе его рукополаганіе; ни, и не буди то: но онъ, по нашей къ нему великой духовной любви, воленъ, а не долженъ, къ намъ и къ своимъ сыновомъ богомолцомъ писатись, какъ его воля; также и намъ къ вамъ писати, а не мы къ нему, ни вы, наши дѣти, къ намъ, опрочь одиного тщеславія и гордости, а паче безъ ума. А милость Божія на тебѣ. Писанъ Декабря 7".

ПРЫВІЛЕЙ В. КН. КАЗІМІРА 1457 Г.—Па кодэксу Дзялыньскага выданы ў „Zbiór praw litewskich"..., 28, і ў „Актахъ Зап. Россіи", I, 73-75; Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Гэты прывілей пацьвярджае ўсе раней дадзеныя, папярэднімі князямі, правы баярам, шляхце і духавенству. Перадрукаваны гэты прывілей у I томе „Актовъ, относ. къ истор. Зап. Россіи", пад № 61.

Пачынаецца так:

„Мы Казимиръ съ Божіей Милости король Полскии и великій князь Литовскый и Рускый и Жемоитскыи и иныхъ земль, познавше вѣрность уставичную почтивыхъ, достоиныхъ освѣченыхъ, выбраныхъ, мудрыхъ пралатовъ духовныхъ и свецкихъ княжатъ, рыцеровъ, шляхтичовъ, бояръ, мѣстичовъ земль великого княжьства Литовского и Руского, Жемоитского, которую ижъ къ намъ и къ нашей парсуне освеченой, какъ жъ то до правого дѣдича и пана прироженого, имѣли и имають, а тако жъ и на потомъ имѣти уставичне и верне мыслять якож то через осмотрѣніе наше найдено,—достойне умыслили есмо за такии доброты и ласки дары и иными ласками имъ милостиве отдарить: бо тогды потомъ къ намъ и къ нашимъ службамъ найдены будутъ рыхлѣйшими, коли себе узрять такими ласками утѣшоны".

Написабысїакнига влѣ
ѕцод. индикта ді
привеликокоролианѣ
дрѣжни приархиепипѣ
Григорiи. повелѣнї
емъ рабабжїапанаѲео
раволовича къцркви соборнои
прстыя бца дѣвы мрія. еже е у Городнѣ
роукою многогрѣшь
нагорабабжїа дьяко
на Ѳеоустафія. и
дописабы мца iюня
кз днь
амин

Азъ убо послѣднеи конї аоу
умънѣ конца. якоже ра
дують свѣти из бѣгъ такь
радуется писець послѣднюю стро
ку дописавъ. Слава коу
изволившомо тако
ѡ хсѣ ї сѣ грѣнше Амин ~

Тріодь 1466 году, пісаная ў Горадне „повелѣніемь раба бжіа пана Феодора Воловича".

„А про то не отзывнѣ дали есмо и моцъю того жъ листа щедре даваемъ, призволяемъ и вѣчне даруемъ посполито овшейки права тыи, зволенства твердости, якожъ имають прелаты, княжата, рытеры, шляхтичи, бояре, мѣстичи коруны полское“.

Па свайму зьместу гэты прывілей зьяўляецца зборнікам рожных артыкулаў дзяржаўнага права,—маетнага, сямейнага, спадковага, грамадзянскага і часьцю крымінальнага; тут усё прыраўнываецца да правоў і звычаяў—„коруны полское“. Між іншым зьвяртае увагу ў гэтым прывілею абмежаньне ў правах чужаземцаў: кароль урочыста абяцае не даваць ім у карыстаньне зямель і не назначаць іх на ўрадовыя становішчы.

„Такежъ обѣцюемъ и слюбуемъ ижъ въ земляхъ тыхъ нашыхъ великого князьства земль, городовъ, мѣстъ, а либо которыхъ-кольвекъ дѣдичствъ у володѣніе и въ дерьжаніе, а любо нѣкоторыи вряды, а любо чьти не имамъ дать жадному чужоземцу, але только родичамъ тыхъ земль нашыхъ предреченыхъ великого князьства Литовского маемъ давати и наши послѣ будучии дадутъ въ држаніе и володѣніе“.

Пры гэтым в. кн. Казімір дае урочыстае абяцаньне:

„А... обѣцюемъ а слюбуемъ, ижъ панства нашего земль великого князьства предреченого не вменшимъ, але у границахъ, какъ же предки были наши, на имя Князь Александр нареченыи Витовтъ, дядя нашъ, и иныи держали и володѣли, тако жъ и мы тые жъ земли здоровы, границы цѣлы и зуполны держати будемъ, и володѣти и щитити, а съ Божьею помочью и всими силами нашыми розширяти будемъ“.

ЛІСТ МІТРАПАЛІТА ІОНЫ ПОЛАЦКАМУ АРХІМАНДРЫТУ КАЛЛІСТУ, КАЛЯ 1458 Г.

...„А что, сыну, пишешь о поставленіи и зачимъ то еще какъ не сведно: ино то Богу вѣдомо, что велми есмь хотѣлъ быти въ дому Пречистыя Богородицы въ Святѣй Софѣи, и у великаго Господаря и у великаго Короля, коли былъ въ своей отчинѣ, въ Литовьской земли“...

ГРАМАТА МСЬЦІСЛАЎСКАГА КНЯЗЯ ІОАННА ЮР'ЕВІЧА ПОЛАЦКАМУ САФІЙСКАМУ САБОРУ 1458—1459 Г.

Грамата гэта ўпісана ў Евангельле полацкага Прадцечанскага манастыра XIV ст., якое пераховуецца ў Петр. Публ. бібл. (Рук. гр. Толстого, II, № 3). —„Акты Зап. Россіи“, т. I, № 62. „Вит. Стар.“, т. V, ч. I, бал. 18.

ГРАМАТА АЛЕХНЫ ДОВАЙНОВІЧА 1459 Г. „У ВИЛНИ“.

Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum S., I, 52. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ТЭСТАМАНТ КНЯЗЯ МСЬЦІСЛАЎСКАГА ІВАНА ЮР'ЕВІЧА 1463 Г.

—„Бѣлорусскій Архивъ“ Грыгаровіча. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА ГОРАДУ КОЎНЕ 1463 Г.

Срезневскій, „Свѣд. и зам.“ X. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ПАЛАЧАН У РЫГУ 1465 Г.—„Русско-ливонскіе акты“. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ПОЛАЦКАГА НАМЕСЬНІКА МІХ. АЛЕХНОВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1465 Г.—„Русско-лив. акты“, № 250, бал. 203-204. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„ТРІОДЬ“ 1466 Г., ПІСАНАЯ Ў ГОРАДНЕ. СПБ. Публ. бібл. F. I., 125. Соболевскій, „Палеографическіе снимки XII—XVII ст. СПБ. 1901.
Аб каралі Андрэю гл. ніжэй, пад 1489 годам („Четья“ 1489 г.).

СУДОЎНІК КАРАЛЯ КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА 1468 Г. Рукапіс у Румянцаўскім музэі, № 232. Першы раз лацінікай надрукаваны ў Дзялыньскага (1492 г.), 36, а затым—у „Актахъ Зап. Россіи“, I, № 67 (Рукапіс XVI стаг., Кормчая; судоўнік у канцы рукапісу).

Судоўнік гэты быў выданы ў Вільні в. кн. Літоўска-Рускім (крыўскім) Казімірам 29 лютага 1468 году. Захаваўся ў некалькіх рукапісах XV ст.

Судоўнік пачынаецца гэтак:

> „Казимиръ Божьею милостью король польскій, велики князь Литовски и Руски, княжа Пруское и Жомоитскій и иныхъ, чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, или чтучи его услышитъ, ижъ мы, съ князьми и съ паны Радою нашего Великого Князьства Литовского и съ всимъ посполъствомъ погадавши, урядили есмо такъ“.

Далей ідзе выклад артыкулаў. Найбольш гаворыцца тут аб крадзежах, у стасунку да якіх праводзіцца аснаўны погляд, што

> „над злодѣемъ милости не надобѣ“.

Асобна гаворыцца аб карах на канакрадаў:

> „А которыи хотя первое укралъ, а коньская татьба, коня укралъ, а съ лицомъ прыведутъ, того узвѣсити“.

Знахараў, схопленых на крадзежы, пры допытах мучылі, лічучы іх чараўнікамі, якіх бытцам бароніць нячыстая сіла.

> „А коли тать дасться на муку, а зѣліе зная, а знаки будуть добрыи на него, сокъ высочить, а будетъ первѣй того крадывалъ, а любо мучиванъ, а и свѣдомо то будеть околицы: ино того зѣлейника, хотя не домучаться, ано его обѣсити“.

Наагул, зладзейства крэпка каралася:

> „А коли чии паробки украдутъ што у кого... коли первое украдеть ино его не вѣшати, а заплатити бондою его; а не будеть бонды, ино осподар его за него заплатить, а паробка сказнити и пробити (паставіць кляйно); а коли имѣть часто красти послѣ того, а выше полукопы, ино паробка узвѣсити“.

Моцна каралася такжа выводжаньне падданага люду:

„А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю".

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значэньне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г. —„Акты Южн. и Зап. Россіи", II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты", № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.", № 87. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи", II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты", № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты", № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ".—Monumenta ducum in Ostog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ".—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г. —„Акты, собр. Акад. Н.", № 106. „Русско-лив. акты", № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.", VII. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВИЛНИ“—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВИЛНИ“.—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.— „Акты Зап. Россіи“, I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНАВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВИЛНИ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.“, VI. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ“ 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

> „при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовьскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина“.

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛЬНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

> „Казимиръ божъю милостью.
> Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и бояромъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ чоловек мещанинъ менъскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Лусъку (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четъверътни, в Луцъку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городъку, у Турове, у Паустьи, въ Пинъску, въ Берестьи, в Дорогичине, въ Каменъцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

городъцы Литовъскомъ, въ Менъску, въ Смоленъску, въ Орши, въ Могилеве, в Рогочеве, въ Лучине, въ Сп(т)решине, въ Речицы, въ Гомъи, въ Чичерску, въ Пропостъку, въ Кричове, во Мстисловли, в Дорогобужи, у Вязъме, в Новегородцы Северском, в Радогощи, въ Трубецъку, въ Браньску, въ Стародубе, в Чернигове, у Вышегороде, въ Киеве, въ Путивли, въ Черкасехъ, въ Житомири, въ Чуднове, во Вручъемъ, в Чернобыли, въ Мозыри, в Новозу, в Любечи, в Грезску, —по всимъ нашимъ мытомъ, и по князским, и по панъскимъ, и по боярскимъ, сухимъ и водою. А которыи бы хотели через нашъ листъ силу ему чинити, а мыто взяти от нашого дубаса и отъ его камяг, тотъ намъ великую вину заплатить. Писанъ у Вильни, мар. 4 день. инъдиктъ 6".

ПАКЛОННАЯ РУСКІХ КНЯЗЁЎ ДА ЦАРЬГРАДЗКАГА ПАТРЫАРХА АБ БЛАГАСЛАВЕНЬНІ НА КІЯЎСКУЮ МІТРАПОЛІЮ ПОЛАЦКАГА БІСКУПА ІОНЫ 1488—1489 Г. Па копіі XVI стаг.—„Сборникъ Вил. Публ. биб.", № 262 (па Дабранскаму), ліст 134 об. —„Археогр. Сборникъ", I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА СЛУЦКАЙ КНЯГІНІ АННЫ СЛУЦКАМУ МАНАСТЫРУ 1489 Г.—„Акты Зап. Россіи", I, № 94. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

„ЧЕТЬЯ" 1489 Г., знаходзілася у Археолёгічным музэю пры Кіяўскай Духоўнай Акадэміі.

„Минеями-Четьями" называюцца зборнікі жыцьцёпісаў сьвятых, распаложаных па месяцох і прызначаныя для чытаньня на кожды дзень. Мабыць ужо ў X-XI ст. у нас былі перакладныя Чэцьі-Мінэі на ўсе дванадцаць месяцаў; але да нашых часаў дайшлі Чэцьі-Мінэі толькі нямногіх месяцаў. У іх выкладаюцца, між іншымі, жыцьцёпісы: Антонія Вялікага, Іоанна Златавустага, Ѳеодосія Вялікага.

У гэтай Чэцьі месьцяцца жыцьцёпісы Барыса і Глеба, апокрыфічны жыцьцёпіс Георгія і друг., апрацаваныя краёвымі пісьменнікамі.

Як відаць с прыпіскі, на адвароце 186 ліста:

> „спісана бысть кнїга сия... въ грядѣ оу камянци. пры великомъ короли. андрѣи. В лѣт 6997... А писа сїю книгоу нѣхто ес березка з новагородка с литовского попович".

У гэтым рукапісе маюцца ярка крыўскія асобнасьці мовы (вясло, моланья, пращаеть, светого, завезал, терпечи, задрыжал, крывава, дожчю, борздо).

Малодшы сын Ягайлы і Софіі Гальшанскай, в. кн. Казімір, вядомы быў пад імем Андрэя, напр., у Васкрэсенскім летапісе (П. С. Р. Л. VII, 256): „Ондрѣй Казимир"; у гэтай Чэцьі: „Короли Андрѣи" у Горадзенскай „Тріоди" 1466 г. „при великомъ короли Андрѣи". К. Стадніцкі (Bracia Władysława Jagełły, 144) кажа: „Umiano u nas dołożyć starania, aby prawda historyczna zmąconą została, albo nigdy swiatła nie ujrzała. Ale zastanowić musi, że kroniki ruskie prawie

наιоанн̃ · протожь
намѣсти ноцирке
єли · бо нашинскаг̃а
по̃увечныи полъча̃
неоѕвеличатся
славою неизрѣнною.
прославитьи х̃с
пережна земли ·
тонанбе̃ вѣхъ · ева
гл̃истъ молвитъ ·
въ оца мѣсто снѣ
бьша · ипрослави
ша г̃а по всеи земли
такожи и мы тво
раще · вѣрнии х̃ртъ
ѧне со радостию
стане прѣ б̃гомъ
на страшно̃ су̃дѣ
х̃ве · адьяволово̃ мо
литвою своею про
тине · млтвами пре
чтые ѧ̃ мтре · не с̃тѣ
стыѣго и х̃е нее
и г̃е наш̃ · ему сла̃
ВЪВѢКИВѢКЫАМИН

СПИСАНА БЫ КНИГА
сия · нарицаемаѧ
четья · въ градѣ
оукаманци при
великомъ королк
ѧндрѣи · в лѣ̃ ѕ ц̃ е
ч̃ · индикта · въ · е̃
а тогды держалъ
ѿ короля · кама
нець · панъ пре
тина · ісъхмистръ ·
А ПСА СИЮ КНИГОУ ·
грѣшное · березка ·
з новагородка сли
попъсо поповичь
попалитовоисе
сн̃ъ · симоновъ.
дольбнича · и вни
трополии · а пса
есми ѿ початиса
книги са̃ · ѿ двѣси
до половины · ѿ
стго семиона
до сорокъ стыхъ

Чэцьця 1489 г.; пісаў Бярозка паповіч з Новагарадка.

zawsze Kazimierza Jagiellończyka nazywają Andrzejem, a czasami dodają, że był odszczepieńcem". (Умелі у нас далажыць старэньня, каб гістарычная праўда была зацемнена, або ніколі сьвету ня бачыла. Але трэба заўважыць, што рускія летапісі немаль заўсёды Казіміра Ягайлавіча называюць Андрэям, а часам дадаюць, што быў праваслаўны). У капліцы сьв. Крыжа ў Кракаве, на Вавэлю, дзе пахаваны Казімір, дагэтуль маецца славянскі надпіс, які кажа, што (праўдападобна 1470 г.).

> „благоизволеніем, мудростю бога отца всемогущего написана бысть сия каплица повелѣніем великодержавнаго короля Казимира за божей милости короля польского и великого князя литовского и руського и инш. и его королевое прѣнаяснѣйшей паней Елизаветы ис поколѣнья цесарского, Внука пренанезвытяжнейшаго цесара Жигимонта пана земли ракуское а ческое, вгорское".

(Зраўняй: Н. Дашкевича, „Замѣтки по исторіи Литовско-Русскаго государства", 107—108, І. Первольф, „Славяне, ихъ взаимныя отношенія и связи", 165—166). Уся гэта капліца была разрысавана ў візантыцкім стылю, майстрамі, выпісанымі для гэтай мэты з Беларусі (Крывії).

ГРАМАТА ПЕТРАША ФОМІНІЧА ФЕДКУ ГРЫГОР'ЕВІЧУ 1490 Г. „У ВИЛНИ". Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 90. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА ФЕДКУ ГРЫГОР'ЕВІЧУ 1490 Г. „У ВИЛНИ". Monumen. d. in Ostr. Archiwum Sanguszków, I, 91. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ГРАМАТА ФЕДКА БАГДАНАВІЧА ХРЭБТОВІЧА 1491 Г. „В МЕНСКУ". Monum. d. in Ostrog. Archiwum S., I, 95. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ГРАМАТА ВАСІЛІЯ ВАЛОВІЧА 1491 Г. „У СТАВКОВЕ". Monum. d. in Ostr. Archiwum S., I, 96. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

„ТРІОДЬ ЦВѢТНАЯ", без агалоўнага ліста, друкавана ў Кракаве, in folio, 362 лісты. Ундольскій, „Оч. Слав.-Русск. библіогр." М. 1871.

Захары Капысьценскі ў сваёй „Палинодіи" (1621) кажа, што ў 1483 годзе надрукавана ў Кракаве „Тріодь цвѣтная". Запярэчыць гэтай даце Капысьценскага няма данных, бо вядомыя дагэтуль экзэмпляры „Тріоди" ўсе без агалоўнага ліста. Польскі бібліограф Эстрэйхэр падтрымлівае цьверджаньне Капысьценскага, ссылаючыся на балону Трыоді, знойдзеную ім у аправе аднэй лацінскай кнігі; ён кажа, што „Тріодь цвѣтная" была запраўды друкавана ў 1483 годзе. Ці гэту „Тріодь" друкаваў Фіоль, ці хто іншы,—такжа трудна ўстанавіць. Вельмі магчыма, што да Фіоля былі ўжо друкаваны ў Кракаве славянскія кнігі другім друкаром.

„ТРІЮДЬ ПОСТНАЯ“, без агалоўнага ліста, друк. ў Кракаве, 1491 Г., in folio, 313 лістоў. Ундольскій, „Оч. Слав.-Русск. библіографіи“, Масква, 1871.

„ЧАСОВЛОВЪ“, друк. ў Кракаве Швайпальта Фіоля, 1491 Г., in quarto, 384 лісты. Ундольскій, „Оч. Славяно-Русск. библіограф.“, Масква“, 1871.

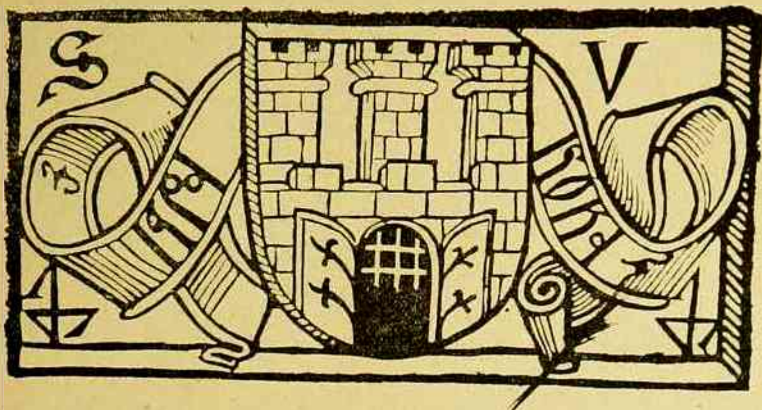

Доконьчанабысиѧкнигаѹвеликомьградѣоу
краковѣпридержавѣвеликагокоролѧполскаго
ıказимира · ӥдоконьчанабымѣщаниномкраковь
скымьшваиполтомь, фѣоль, ӥзнѣмецьне
мецкогородоу, франкь · ӥсконьчашапобожией
нарожениемь · ді сѫть · девѧтъдесѧт ӥ а лѣто.

Канцоўка з „Осмогласника“ 1491 г., друкаванага Швайпальтам Фіолям у Кракаве.

„ОКТОИХЪ“, друк. ў Кракаве ў 1491 г. Праф. Огіенко, „Друкарска трійця“ ў часопісі „Літопіс“ № 11, 1924 г. Estreicher „Bibliografia Polska“.

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Кракаве, 1491 Г., in quarto. Ундольскій, „Оч. Слав.-Русск. библіограф.“, М., 1871.

Першыя кірылаўскія друкі на ўсходнай славяншчыне—гэта кнігі Швайпальта Фіоля, друкаваныя ў Кракаве. Мы ведаем, што з канца XIV стагодзьдзя

завязуюцца стасункі Польшчы з землямі Крыўскімі і Літоўскімі, ведаем, што Галічына яшчэ з часаў Казіміра Вялікага ўходзіць у граніцы Польшчы, але, не глядзя на гэта, астаецца загадкай, чаму ў каталіцкай сталіцы, каталіком Фіолям былі друкаваны першыя славянскія друкі. Нельга дапусьціць, каб друкі гэтыя былі празначаны для праваслаўных. Пры тагочасных рэлігійных паняцьцях—гэта немагчыма. Зрэшта з дакумантаў не відаць, каб у друкаваньні кніг Фіоля прыймаў хто учасьце з тагочасных праваслаўных ўладык.

Але мы ведаем, што Кракаў з 1006 году меў у сваіх мурох каталіцкі мнішскі ордэн, бэнэдыктынаў, якія адпраўлялі каталіцкую службу ў славянскай мове. Пасьля жанідзьбы Ягайлы, каралева Ядвіга, з мэтай шырэньня каталіцтва ў Літве, ўзмоцніла бэнэдыктынаў і чысьленна і матэр'яльна і перапраўляла іх у Літву. Цэнтрам для бэнэдыктынаў быў сьпярша Новагарадак, а аддзелы іх ордэну знаходзіліся па ўсей дзяржаве, асабліва ў „рускіх" землях. Гэтым тлумачыцца тая шпаркасьць, з якой пераходзілі князі і магнаты ў каталіцтва: яны ў новай веры знаходзілі прывычную славянскую мову і блізкі абрадак. Гэта дае нязьбіты аргумант, што каталіцтва часоў Ягайлы прыходзіла да нас ня толькі ў лацінскай, але і ў славянскай форме. Такі пачатак быў ужо падставай да аб'яднаньня двох абрадкаў, якое было аформлена ў хуткім часе, бо ў 1439 годзе наступіла Флёрэнтыйская унія, да каторай далучыліся ня толькі грэкі, але і Кіяўскі мітрапаліт Ісідар, які шырыў, ці пробаваў шырыць унію ў Маскоўшчыне. Упадак Канстантынопаля (1455), уцекі апошняга грэцкага патрыярха Грыгора Мамы ў Рым і прыняцьце ім уніі, давяршылі пералому ў настроях тагочаснага нашага грамадзянства. Грэцкае благачэсьце чулася разьбітым маральна. Што раз большае шырэньнеся уніі становіць на чарод пытаньне аб уніяцкім біскупе ў Літве. Па прозьбе караля Казіміра-Андрэя, і з пазваленьня папежа, патрыярх Грыгоры Мама ў 1458 годзе пасьвяціў для Літвы першага уніяцкага мітрапаліта Грыгора Баўгарына. Побач з гэтым вялася прапаганда лацінскага каталіцтва, якое шырылася, аднак, даволі туга. І вось, у 1465 годзе кароль Казімір просіць папежа, каб той прыслаў яшчэ ў Літву з палуднёвай славяншчыны бэнэдыктынаў. У 1469 годзе гэтыя мніхі прыбылі ў Літву і аселі ў Старых Троках. Вясной у 1473 годзе сабор, зложаны з біскупаў усходняга абрадку, князёў, паноў і выдатных мужоў, выслаў ліст да папежа з прапазыціяй уніі. А тры гады пазьней, ў 1476 годзе, у гэтай справе выехала з Вільні ў Рым цэлае пасольства, зложанае з выдатных асоб краю, якое было ўрочыста прынята папежам Сыкстам IV. У выніку гэтых захадаў, для аблягчэньня шырэньня уніі, група магнатаў, у ліку якіх быў Марцін Гаштальд (сын Яна Гаштальда, кіяўскі намесьнік), Солтан, (Скумін Тышкевіч, Кісель,—гэты апошнія паводле Р. Земкевіча: „Значэньне Ф. Скарыны ў беларускай культуры". Гл.: „Вольная Беларусь", № 13, 1917 г.), пры маральным, а магчыма і матэр'яльным падтрыманьні караля Казіміра-Андрэя, злажылі капітал на друкаваньне богаслужэбных славянскіх кніг для уніятаў. Устройства друкарні было даручана кракаўскаму мешчаніну Швайпальту Фіолю. Але ў каторым годзе гэта адбылося— трудна сказаць. Захавалася умова Фіоля з майстрам Рудальфам Борсдорфам

каля 6 лютага 1491 году, ў якой гаворыцца, што Борсдорф прыгатаваў нейкі шрыфт для Фіоля, з якога Фіоль быў здаволены, і, дзеля гэтага, заказывае ў яго ізноў новы шрыфт (rewsische Schrift oder Buchstabe) паводле сваіх рысункаў.

Пры гэтым Борсдорф „пастанавіў і дабравольна абяцаў, што ніякага рускага шрыфту ці літар нікому вырэзаць і прыгатаўляць ня будзе і не захоча". Акром таго, „ніводнаму чалавеку ніякага паказу ані навучаньня гэтай справы ня дасьць" пад карай утраты маетнасьці.

Есьць данныя, каторыя гавораць, што друкарская праца Фіоля была распачата раней 1483 году (гл. вышэй: „Тріодь цвѣтная"), што выглядае вельмі праўдападобным, бо пры тагочаснай тэхніцы Фіоль ня мог у неспаўна год надрукаваць звыш 1200 аркушаў друку, нават пры вялікім мятэр'яльным засабе і з прыгатаванымі ўжо да друку рукапісамі. Пры гэтым узьнікае цікавае пытаньне: дзе і кім былі прыгатаваны рукапісы да друку, бо трудна дапусьціць каб немец Фіоль, сам на сваю руку іх прыгатовываў. Што рукапісы гэты былі прыгатаваны у крыўскіх землях, даводзяць канцавыя тэксты кніг, надрукаваных тэй самай мовай, якой пісаліся ўсе акты і граматы ў в. кн. Літоўскім. Прыкладам, у канцы „Осмогласника" чытаем:

> „Докончана бысть сия книга оу великомь градѣ оу Краковѣ, при державѣ великого короля польского Казимира, и докончана бысть мѣщанином краковскымь Швайполтомь Фѣоль, изъ нѣмець немецкого роду франк".

У „Часослове" ў канцы чытаем:

> „То ест личба до тое книгы, як имают тетрад(и) быти от початку аз до конца, одна тетрад подля единоѣ и тыж один лист подля другого аз до конца".

Хто такі быў Фіоль,—відаць з павыжшай дапіскі да „Осмогласника": быў ён немец з Франконіі, цяперашняй Баварыі. Род Фіоляў жыў у Кракаве, пачынаючы з XIV ст. Галоўным рэмяслом Швайпальта Фіоля было гафтарства па шоўку, але ён належаў да тых людзей, якія кідаюцца на ўсякія выдумкі. Гэта відаць з таго, што ў 1489 годзе ён будуе нейкія машыны, „нідзе да таго не бачаныя", да асушаньня капальняў. На гэты машыны дастае Фіоль у тым-жа годзе ад караля Казіміра-Андрэя прывілей да стаўляньня іх у капальнях для асушкі апошніх, за што кароль забасьпячае Фіолю на вечныя часы палавіну даходу з тых капалянь. Фіоль быў ня ідэйны друкар, а проста аваротлівы прадпрыемца, які браўся за ўсялякую справу, якая магла даць яму даход, пры гэтым, відаць, чалавек ён быў асьвечаны і азнаёмлены з мэханікай і рысаўніцтвам.

Друкаваньне славянскіх кніг прычыніла Фіолю шмат клопатаў і непрыемнасьцяў. Яго западозрылі ў гусытызме. Хоць Канстанцкі сабор (1414—1418 г.) спаліў Гуса, але ня выпленіў гусытызму, які, акром вымаганьня аб залежнасьці папежа ад сабору, ставіў другое яшчэ вымаганьне—народную мову ў богаслужэньнях. Імкненьні нашых магнатаў абслужыць рэлігійныя патрэбы

славянскімі кнігамі, відаць, не агранічаліся аднымі уніятамі, а пашыраліся і на некатарыя каталіцкія сфэры. І, вось, гэта апошняе было вытлумачана сьв. інквізыціяй, як тайны гусытызм, і інквізыція, дашукаўшыся нейкіх прычын у друках Фіоля, арэштавала яго. Кракаўскі біскуп пазваў Фіоля на суд, але справа зацягнулася, і прыяцелі павінны былі ўзяць Фіоля на парукі. 21 лістапада 1491 году Фіоля выпусьцілі з вязьніцы да суда, ўзяўшы з яго падпіску, што ён ня выедзе з Кракава. Па нейкім часе Фіоля другі раз арэштавалі, здаецца, за тое, што ён стараўся даканчыць свае друкі, але ізноў 22 сакавіка 1492 году выпусьцілі на парукі.

Урэшцэ, 8 чэрвеня 1492 году стаў Фіоль перад судом інквізыціі. Ен павінен быў прысягай ачысьціць сябе ад закідаў у гэрэзіі і засьведчыць сваю прыналежнасьць да каталіцтва „бо акром касьцёлу ні ў якай сэкце няма збаўленьня“. Пасьля гэтага яго выпусьцілі на волю, вярнуўшы яму „чэсьць і добрае імя“.

Калі ўзяць пад увагу тагочасны гусыцкі рух, які адкідаў у богаслужэньні лацінскую мову і адстаіваў народную, то будзе зразумелым абураньне, якое выклікалі друкі Фіоля сярод каталіцкіх ортодоксаў. Ані уніяцтва, ані каталіцкі рух з славянскім богаслужэньнем не выяўлялі сабой чысьленнай сілы, і дзеля гэтага друкі Фіоля, як каталікі, так і праваслаўныя, нішчылі. Вось чаму яны сягоньня становяць надзвычайную рэдкасьць і захаваліся ўсяго толькі ў некалькіх экзэмплярах, дый і тыя без агалоўных балон.

Магчыма такжа, што кнігі былі зьнішчаны ў скорым часе пасьля іх выхаду ў сьвет, бо калі ў 1498 годзе, выданьнямі Фіоля зацікавіўся вядомы гуманіст і паэт Цэльтэс, які прасіў кракаўскага прафэсара Зомэрфэльда пераслаць яму славянскія друкі, то Зомэрфэльд, два разы даведаўшыся да Фіоля, праканаўся, што ён ужо ніякіх славянскіх кніг у сябе ня меў (nullum apud se ruthenae literae librum habere affirmat).

Памёр Фіоль у 1525 годзе.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА СЛУЦКАЙ КНЯГІНІ АННЫ СЛУЦКАМУ ТРОЕЦКАМУ МАНАСТЫРУ, 10 КРАСАВІКА 1492 Г. —„Акты Зап. Россіи“, І, № 98. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

ГРАМАТА КАРАЛЯ АЛЕКСАНДРА, ДАНАЯ АЛЕХНУ ГЛОЗЫНІ 1492 Г.—„Археогр. Сб.“, III. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

ПАСТАНОВА ЖМУДЗКАГА СТАРАСТЫ Ў СПРАВЕ КУНІЧНІКА ТРУМНЫ 1422 Г. (копія).—„Археогр. Сб.“, III. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ФЕДКУ ГРЫГОР'ЕВІЧУ. „Чтенія въ Имп. Общ. исторіи и древн. Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ“. Кн. IV (191), Масква, 1899 г., бал. 56.

ркоторожадае пророкъ пришествиа хва на свѣ
и абы ѡказал обличе свое. поведа тие наст
рож может и виницы хрстиано и ти и погани
топчоу и просил абы есть тое виницы борони
а нелболеи проси абы вжо на свѣ пришо и ѡказал
обличие свое:. Ψлѡ о д
Цоторыи пасе иилапилно. и веде ако
ѡвча иосифа. которыи седи на херувии
ме ѡкажи перед ефремо и веииамин
и манасие. повзвигни силоу твою и
прийди спсти на. бе навени на и ѡ ясни
обличе твое не хай будез бавени. ги бесй
доко гневаеши на млтву раба твоего. корми
на хлебо слезны. и поиши на слеве мерѣ.
а положие еси на напогово соуседо нши.
не приятели нши аргна на. ги беси наве
ни на ѡкажи лице твое атъ збавени
буде. виногра з египта перене. абы
гнаеси иазыкы и насадиеси и. доро
гоу справова еси перени. и посади еси
корене. напони землю покрыла горы

Балона рукапіснага Псалтыра XV ст.

„Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотрить, альбо чтучи его всслышить, кому потреб того будеть ведати. Бил намъ чоломъ писар нашъ Өедко Григоревичъ и просил нас в Полоцку десяти человековъ на имя Полянъ, что служили къ двору нашему къ Чєрсвяцкому. Ино мы, впаметавши его верную службу, и тыхъ людей Полянъ и зъ ихъ землями пашными и бортными, и зъ сеножатьми, и с озеры, и з даню грошовою, и медовою, и со всими входы и приходы, как нам служили, ему дали вечно, и его жоне и ихъ детемъ и потомъ будучимъ ихъ щадкомъ. Воленъ он отдати, и продати, и къ цєркви записати, и къ своему вжиточному обернути. А на твердость того казали есмо и печать нашу привесити к сему нашому листу. Псан въ Троцех, в лет 7001 мца, дек. 12 день, индик. 11".

ГРАМАТА ПЕТРАША ФОМІНІЧА ЛЮБІЧА 1492 Г. „У ВИЛНИ". Monumenta d. in Ostrog. Archiwum S., I, 99. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА В. КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА 1492 Г. „В МЕНСКУ". Monum. d. in Ostr. Archiwum S., I, 100. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙ ЖАМОЙДЗКІ АД КАРАЛЯ АЛЕКСАНДРА 1492 Г. З Літоўскае мэтрыкі. Дзялыньскі, 67. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙ В. КН. І КАРАЛЯ АЛЕКСАНДРА 1492 ГОДУ. У склад гэтай граматы ў першай палавіне ўходзіць цалком прывілей в. кн. Казіміра 1457 г., а ў другой палавіне яна зьяўляецца саўсім самаістым правадаўчым актам, абмежуючым уладу гаспадара. Рада в. кн. Літоўскага, якая складалася з ленных князёў і намесьнікаў аддзельных зямель, даўно дабівалася магчымасьці ўзяць дзяржаўнае кіравецтва ў свае рукі. Пры канцы XV стагодзьдзя яна дабілася свае мэты. В. кн. Александр гэтым прывілеям перадаў правадаўчую, адміністратыўную, судовую, грашовую, замежных спраў і вайсковую чыннасьці ў рукі „Рады Господарскои". Гэткім чынам вялікае княства Літоўскае з гэтага часу становіцца арыстакратычнай рэспублікай. Вялікі князь стаўся звычайным старшынёй Рады Гаспадарскай і ня меў права рабіць ніякіх выступленьняў без яе згоды. Гэты прывілей слушна можа быць названы „magna charta libertatum".

ПСАЛТЫР. Бібл. Кіява—Пячэрскай лаўры, № 4. Рукапіс напісаны ў Вітабску, што можна бачыць з гэткага запісу:

„В лѣт .... списана бысь сия кніга рукою многогрѣшного раба божия ортемья дяка рекомая псалтирь толкованая. а списана быс въ градѣ витебьску".

Пісана 1492 г. Мае шмат крыўскіх азнак у мове, між іншым,—выдатнае аканьне.

гонца пошлетъ. къ великомꙋ кнѧзю
витовтꙋ по к дорогичиноу. штобы
а дѣласѧ сталаса. и тоничь пои
наидетъ. великыи то кнѧзь ви
товтъ оу городнѣ. и кнѧзь вели
кыи витовтъ тыѕ а одинъ дньго
го на приданье тые сбоиу своемоу
великомоу кнѧзю кестоутью.
ѡни брислав. сноу своемоу велико
моу кнѧзю витовтоу тыма
не вѣрилъ. а сеи пыи грамоты.
што написали есмѧ на насъ. но богъ
насъ ѡтстереглъ. и ном великомоу
кнѧзю ѧгаилоу ничого не вдѣ-
лалъ. не рушили есмы ни искарбо
его. ни стадъ. а самоу мене
оу нѧтстве хотѧтъ за малою
сторожою. а ѡтчи а своичинно его
бытѣскѣ. Крево. к всемъ мѣста.
што ѡтецъ его держалъ. а то есве
емоу даю. нинѣ што не бысть
пагося. а то вздѣлаесмы стие
рѣта головы своеи. и почали есми
што нами на листомы смы. и кнѧ
великыи ѧгаило. оурадовалсѧ,

Балона летапісу Абрамкі, пісанага ў Смаленску, не пазьней 1492 г.

„ПОУЧЕНІЯ ЕФРЕМА СИРИНА“ 1492 Г. Рукапіс СПБ. Публ. бібліат. Сабр. Погодина, № 71-а. Крыўскія асобнасьці выражаюцца ў аканьні („праславить“, „Іосифава“, „обращеть“), а также—ў іканьні („пішиць“ „раду иться“) і мешаньню *у* і *в*.

Ефрэм Сірын (г. зн. родом з Сірыі,+372) пакінуў пасьля сябе многа твораў догматычна-полемічнага характару, маральнага, аскетычнага, пахвальныя словы сьвятым, царкоўныя песьні і малітвы. У іх Ефрэм выказаў глыбокае знаньне сьв. Пісьма і вялікую вучонасьць.

ГРАМАТА ІВАШКА ЯЦКОВІЧА 1493 Г. „У ВИЛНИ“. Monum. d. in Ostrog. Archiwum S., I, 100. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ЯЦКУ ВАСІЛЬЕВІЧУ 1493 Г. „В ТРОЦОХ“. У Чапскага ў Станькові. Archiwum S., III, 24. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ПАНІ ВАСКОВАЙ ПАЎЛОВІЧОВАЙ 1494 Г. „ОУ ТРОЦЕХ“. У Чапскага ў Станькові. Archiwum S., III, 27.

ГРАМАТА В. КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА ЯГАЙЛАВІЧА 1495 Г. „У ВИЛНИ“. Літоўская Мэтрыка. Archiwum Sang., I, 102.

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ВІТАБСКАМУ НАМЕСЬНІКУ КНЯЗЮ МІХАЙЛЕ ЖАСЛАЎСКАМУ 1495 Г. Сапуновъ, „Витеб. Старина“, т. I.

> (...) „Жаловали намъ очевисто на тебе мѣщане Витебскіи и все поспольство, штожъ ты имъ кривды великіи подѣлалъ и новины увелъ: коли дей они гдѣ медъ пресный и жито и рыбу покупивши за свои пѣнези и припровадятъ къ Витебску до своихъ домовъ, и намѣстникъ дей твой съ слугами твоими, замки отбиваючи, моцно въ нихъ медъ и жито и рыбу на тебе беруть, а пѣнезей за то имъ ничого не платятъ; а которыи бы не хотѣли рыбъ дати брати твоимъ слугамъ, и ты дей имъ заповѣдаешъ, ажъ бы на мѣстѣ не продавали, а въ томъ имъ шкода великая; такожъ дей, коли струги съ куплею своею шлють до Риги, и ты отъ кождого стругу велишъ брати на нихъ обѣстки по десети грошей;“(...)

ЛЕТАПІС АБРАМКІ. Віленск. Пуб. бібліатэка. Пісана не пазьней 1492 году. Летапіс гэты выяўляе сабой галоўным чынам перапрацоўку пачатнага летапісу і як па мове, так і па рэдакцыі прыналежыць да ліку вельмі характэрных помнікаў смаленскай пісьменнасьці. Навукова-крытычная распрацоўка гэтага летапісу магла-бы выказаць сьляды самаістых смаленскіх летапісаў больш раннага дзеячасу. У летапісе знаходзім старэтныя крыўскія назовы: *Вільня*, а жыхары—*вільневцы, Велія* (рака), *Новгородок, Городень, Ковень, Берестье, Менск.*

Балона Кронікі в. кн. Літоускага; сьпісак бібліатэкі Красінскіх.

На 436 лісьце чытаем:

„...напісана быс сїя книга глаголемый лѣтописець въ граде Смоленсцѣ. при дръжавѣ великого князя александра изволенїемъ божїим, и повеленїем господина владыки епископа смоленъского. їосиѳ рукою многогрѣшнаго раба божїа авраамъка“.

Бацькаўшчынай найдаўнейшай рэдакціі Літоўскага летапісу быў праўдападобна Смаленск. На гэта паказуюць ня толькі смаленскія запіскі, але і мяйсцовы смаленскі колёрыт летапіснага апавяданьня і смаленская крыніца „Пахвалы князю Вітаўту“. Ў зборніку казаньняў Ісаака Сірына, цэлыя адрыўкі літэральна падобны да летапіснага тэксту Пахвалы. Першы з вучоных зьвярнуў на гэта увагу М. Грушевський, які паказаў і на рытмічнасьць, або лепш—цыклічнасьць будовы ў смаленскай запісцы з 1428 г., якая сталася крыніцай Пахвалы в. кн. Вітаўту:

Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиции князи...
честь и дары подавахоу емоу
и тако же слоужахоу емоу и въсточные великии цари татарьскии,
тако же и Немецькии великии князи слоужахоу емоу
со всѣми грады своими и съ землями,
еще же и инии велицин князи слоужать емоу—
господарь молдавскои земли, тако же и бесарабьскои земли.
Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу.

„ПРОЛОГЪ“ 1496 Г. Вілен. Публ. бібл., № 100. У канцы кнігі чытаем:

„...желанїем пана Солтана Солтановича намѣстника бѣлскаго“.

Прологамі называліся зборнікі кароткіх жыцьцёпісаў сьвятых. Паяўленьне на ўсходнай славяншчыне Прологаў адносіцца да X стагодзьдзя. У аснову іх ляглі „Мартыролёгіоны“ г. зн., кароткія сьпісы мучанікаў с кароткімі ведамкамі аб іх мучэньнях; пасьля да іх былі дададзены жыцьцёпісы сьвятых; затым—дапоўнены апісаньнямі старазаконных і новазаконных сьвятаў і апісаньні некатарых падзей, якія мелі ўплыў на гісторыю хрысьціянства; урэшце, у Прологах маюцца апавяданьні з „Патэрыкоў“ і зьверх таго ў іх зьмяшчаюцца „Словы“ айцоў царквы, навукі і пахвалы сьвятым і сьвятам. Прологі бываюць дваякія: абшырныя, якія зьмяшчаюць у сабе ўсе вышэйназваныя элемэнты, і кароткія, зьмест якіх агранічаецца сьпіскамі мучанікаў і жыцьцёпісамі сьвятых.

ЛІСТ КАНСТАНТЫНА АСТРОЖСКАГА 1497 Г.—„Археогр. Сборникъ“, І. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

ЗАПІС КРЫШТАФА КЛІШОЎСКАГА 1497 Г. —„Археогр. Сборникъ“, І. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА 1499 Г. „Ў ВИЛНИ“.—„Беларускі Архіў“. Грыгаровіча. Monumenta d. in Ostrog. Archiwum S., I, 117. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

АКТЫКАЦЫЯ ПРЫВІЛЕЙНАЙ ГРАМАТЫ КАНСТАНТЫНА АСТРОЖСКАГА ВІЛЕНСКАМУ ПРАЧЫСЬЦЕНСКАМУ САБОРУ 1499 Г.—„Археогр. Сборникъ", VI. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ПАЛАЧАН У РЫГУ, КАНЦА XV СТАГ.—„Русско-лив. акты", № 278, бал. 241.

ГРАМАТА ПАЛАЧАН У РЫГУ, КАНЦА XV СТ.—„Русско-ливонскія акты", № 279, бал. 242. Сапуновъ, „Вит. Стар.", I, 28. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ЛІСТ АДНАГО ПОЛАЦКАГА ЗЬВЕРХНІКА РЫЖСКАМУ МАГІСТРАТУ, КАНЦА XV СТАГ.—„Русско-лив. акты", № 266. Сапуновъ, „Вит. Стар.", I, 30.

ГРАМАТА В. КН. ВАСІЛЯ ДЗЬМІТРАВІЧА З ПОЛАЦКА Ў РЫГУ, КАНЦА XV СТАГ. —„Русско-лив. акты", № 270, бал. 242-243.

ГРАМАТА ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XV СТАГ., без даты.—„Виленскіе палеогр. снимки", № 3.

„ЗАПИСЬ О СМОЛЕНСКОЙ ПОСОШЧИНѢ", палавіны XV ст. Надрукавана ў „Актахъ Зап. Росс.", т. I, № 55. Гэты запіс належыць да юрыдычных актаў, нормуючых земскае права; ў ей замацаваны старакрыўскія зямельныя нормы, паміж грамадзкімі клясамі. Помнік надзвычайна цікавы для гісторыі зямельнага права.

ГРЫГОРАГА ПАПЫ РЫМСКАГА БЯСЕДЫ, пісаны полууставам XV або пачатку XVI стагодзьдзя. Перах. ў Віленскай Публ. бібл., № 59. Рукапіс раней належаў Навагорадзкаму манастыру, а пасьля Жыровіцкаму. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ТАЛКОВЫ ПСАЛТЫР, пісаны полууставам XV або пачатку XVI ст., рукапіс на паперы. Перахов. ў Віленскай Публ. бібліат., № 49. Паходзіць з Супрасльскага манастыра. Крыўскія азнакі сустрачаюцца па ўсяму рукапісу. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

АДРЫЎКІ ЖЫРОВІЦКАЙ ЧЭЦЫ-МІНЭІ XV СТ. Пераховываліся ў кнігасхове Жыровіцкага манастыра; пісаны выразным полууставам з застаўкамі і пачатнымі літарамі маляванымі мініяй па золаце. Аб гэтым рукапісе упамінаецца ў кніжцы „Наши провинціальные архивы и ихъ значеніе для Западно-Русскаго Края" (Горадня, 1894, бал. 31).

ПАМЯННІК САНГУШКОЎСКІ XV СТ. Адна пэргамінная карціна, абарваная ўнізе. Пад застаўкай маецца надпіс вязьзю: „Помяни Господи

Ісусе Христе рабъ Твоихъ во царствіи Твоемъ". Пасьля гэтага ідзе пералічаньне імён, а ўнізе—родъ князя Андрэя Сангушковіча. Пераховываўся ў Віленскай Публ. бібліатэцы.

„КНИГА ЗОВОМАЯ ПРИТОЧНИКЪ". Рукапіс XV ст. ў зборніку Кіява—Міхайлаўскага манастыра, № 1655. Пісаў гэту кнігу: „Васка пісар пана Миколаа Радивиловича въ лето 6991 (=1483). Гэта ёсць палемічны твор супроць жыдоў, г. зн.,—сэкты жыдоўствуючых. Палемічная літэратура супроць жыдоў пачала ў нас паяўляцца, калі пайшлі ў ход між інтэлігенцыяй кнігі, перакладзеныя з жыдоўскай мовы. Як сама сэкта жыдоўствуючых, так і літэратура іхняя і аб іх паявіліся ў нас шмат раней, чым у Маскоўшчыне і Вялікім Ноўгарадзе.

„МУКА ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРЫСТА". Рукапіс XV ст. Пераховуецца ў Петрагр. Пуб. бібл. (б. Q. I. № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III.

Некатарыя дасьледчыкі дабачалі ў гэтым рукапісе Нікадэмава Евангельле, але бліжэйшы разгляд прымушае вывад такі лічыць няпраўдзівым. Толькі ў другой часьці, пачынаючы з 16 балонкі, даволі нескладная палавіна гэтага рукапісу прыпамінае рожныя повесьці Нікадэмавага Евангельля. Перапрацоўка гэта зроблена з лацінскай мовы, але дагэтуль лацінскага арыгіналу яшчэ не адкрылі. Вельмі магчыма, што гэта ёсьць самаістая крыўская пераробка якога-колечы Pasio Christi.

Пробка мовы (Карскій, „Бѣл"., III, 63).

„... тогды юда сторговавши. и пѣнязи от жидовъ оузявши. присягнувши. иже то што обецал пополнити ме(л). пришо(л) вечере(м) до бетании албо до виѳаніи. милостивомоу го(спд)у ис(су) со своею милою маткою и съ апосто(л)ми своими та(м) боудоущи(м). да маріа матухна милостивая. тое льстивости июдашовы не ведоючи. поздоровила его вел(ь)ми ласкаве. привитала его рекоучи. о милый приятелоу што еси (там) въ ероусолиме о моем сыноу миломъ чоува(л) альбо слыша(л). июда отповеда(л) все добро дѣетсе найми(лей)ша госпожо".

Повесьць канчаецца апавяданьнем аб Язэпе Арыматэйскім і увагай:

„... про то(ж) нине братья наймилейша тое чтение. которое чоули есте никоде(м) писмо(м) жидовски(м) пописа(л) а потом по исходячи(х) лете(х) многи(х) пришо(л) до іор(с)лима цесарь великій теодосию(с) а тамо тое почитаніе нашо(л) на ратоуши пилата старосты оу явны(х) книга(х) пописане. а тако чере(с) того цесаря коу нашому познанію пришли"...

„О ОМУЧЕНІИ ПАНА НАШЕ(ГО) ЕСУ(СА) КРИСТА". Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Гэтае апавяданьне такой-жа рэдакцціі, як і ў павыжшым Петраградзкім зборніку № 391.

ПОВЕСЬЦЬ АБ ТРОХ КАРАЛЁХ. Рукапіс XV ст. (Публ. б., Q. I., № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Знаходзіцца ў адным зборніку з по-

весьцю аб Муцы Хрыстовай. Арыгінал гэтай повесьці вядомы: гэта твор на лацінскай мове кармэліты Johannes von Hildesheim (+1375 г.): Liber de gestis ac trina beatissimorum trium regum translatione etc., некалькі разоў друкаванае. Лацінская легенда зьявілася і ў нашым перакладзе, а лепей—перапрацоўцы, бо ў арыгінале няма апісаньня аб абычаях рожных народаў (Ноубіане, Солдане, Яковите, Мароните, Компоты, Исмы, Марромины, Николайте, Мандополи). Але тым ня меней відаць, што перадкладчык карыстаўся лацінскім арыгіналам. Гэтак у нашым рукапісе часта сустрачаецца „и те(м)", чым выказуецца лацінскае item и (те(м) Сырїа и те(м) Армїане і г. п.). Тэкст гэтай повесьці ўзьнік безумоўна ў каталіцкім асяродку.

Повесьць аб трох каралёх цікава з літэратурнага боку, дзякуючы ўстаўленым у яе рожным апокрыфам і сьвецкім сярэднявечным повесьцям.

Пробка мовы:

> ...да оуси люди которыи родятсе там оу тыхъ земляхъ. от которы(х) с(в)тый фома моучонъ бы(л) ис прироженїа держать лица албо виденїе на зраст песій какъ оу псовъ толко не мохнаты. и таке родяться. а до нинейшого дня иже оусегда у кажной з(е)мли индеи и в островехъ родятьсе и ростоу(т)".

Аб зьнешнім выглядзе Божага дзіцяці і Маці Божай сказана: Хрыстос у 13 дзень

> „подлу̂г своего вѣкоу бы(л) маленко сытыи а оубогий оу пелен(ь)ки (аж) до плечеи оу ясле(х) на сѣне лежа(л) оувитый. а м(а)рїа матка его яко те(ж) в ыны(х) книгахъ и прикладехъ есть написано. была оу парсоуне телиста а маленко смеда".

Аб грэцкай веры так апавядаецца ў нашай повесьці:

> „...попове грецке соу(т) жонаты. а нося(т) долге волосы да не вѣря(т) штобы стыи дхъ от отца и сна походи(л). але толко от отца. теж не вѣря(т) штобы чистец бы(л)... да коли мшу держати хотя(т) тогды вырежуть с кислого хлеба гостію албо оплат(ок) на чотыри оуглы на по(свя)щеніе да тую гостію кладу(т) на блюдечко золотое"...

„ЖИТІЕ СВ. АЛЕКСІЯ ЧЕЛОВѢКА БОЖІЯ", рукапіс XV ст. Петрагр. Публ. бібл., № 391. Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Крыўская вэрсія жыцьцёпісу Аляксеяператворана з лацінскага арыгіналу Legenda Aurea Jacob de Voragine. Легенда гэта празначана для каталікоў і апрацавана каталіком, які не знаў царкоўна-славянскіх вэрсій легенды: ў тэксце саўсім няма царкоўна-славянізмаў.

Прыклад мовы (Карскій, „Бѣл." III, 46):

> „... Матка то(ж) тое оуслышавши какбы л(ь)вица дероучи себе также здрапавши на собе роубие альбо хоусты. волосы распоустивши оу небо очи по(д)носила. а коли пере(д) велики(м) людо(м) с(вя)того тела доид(т)и не могла и она закликала рекоучи. даите ми приступити абы(х) оувидѣла с(ы)на моего абы(х) оувидѣла потешеніе д(у)ше моее. который ссалъ гроуди мое аколи пришла до тела на ложи на него кликала рекоучи. беда мне с(ы)ноу мой свѣчо очью мои(х) чому еси так оучини(л)"...

„КАК СЯ МША ЧТЕТЬ РИМСКИМ ОБЫЧАЕМЪ МА(Т)ЦЕ БЖІЕЙ“. Рукапіс Маскоўскай Сынод. бібл., № 558. Твор гэты належыць да каталіцкай пісьменнасьці ў крыўскай мове. Гэта ёсьць імша ў чэсьць Маці Божай з тлумачэньнем, што мае гаварыць сьвятар і прыслужнік да імшы. У канцы дададзена:

„то(л)ко тые слова писаны, што капла(н) гласом говорить на мши, што в таемници говори(т) того не(т).

ЛАЦІНСКІЯ МАЛІТВЫ. „Pater noster,“ і „Ave Maria“ па лацінску, але кірылаўскімі літарамі і ў перакладзе вэрсэтамі, а такжа „Сымвол веры“. У зборніку Маск. Сынодальнай бібліатэкі № 558. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„О ПЛАЧИ МАТКИ О СЫНУ“. Рукапіс XV стаг. ў зборніку Маск. Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Гэта ёсьць вельмі папулярны „плач Богародзіцы“ каталіцкай рэдакціі.

„О ОУСТАНИ КРИСТУСОВѢ ИЗ МРТВЫХЪ“. Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367, б. 407. Падобна папярэднім рукапісам і гэты апошні апрацованы быў для ўжытку каталіком.

„ПОСЛАНЬЯ ТИВЕРЕЮ ЦѢСАРЮ“. Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Па зьместу належыць да апокрыфічнай пісьменнасьці папулярнай на Захадзе сярод каталікоў.

„МУЧЕНІЯ СВ. ГЕОРГІЯ“. Рукапіс XV ст., знаходзіцца пры „Чэцьі-Мінэі“, 1489 г. Твор гэты належыць да апокрыфічнай літэратуры. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III.

„СЛОВО НА УСПЕНІЕ ПРЕСВ. БОГОРОДИЦЫ“. Рукапіс XV ст. пры „Чэцьі-Мінэі“, 1489 году. Твор гэты належыць да апокрыфічнай літэратуры. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III.

„СИМЕОНА НОВАГО ТВОРЕНІЯ“. Рукапіс XV ст., знаходзіўся ў Віленскай Публ. бібл., № 72. Паводле правопісу—крыўскага паходжаньня. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„КИРИЛЛА ІЕРУСАЛИМСКАГО ОГЛАСИТЕЛЬНЫЯ И ТАИНОВОДСТВЕННЫЯ ПОУЧЕНІЯ“. Рукапіс XV ст., Віленскай Публ. бібл., № 70. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАТЭРЫКІ АЗБУЧНЫ І ІЕРУЗАЛІМСКІ. Рукапіс XV ст., Віленскай Пуб. бібл., № 85. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Патэрыкамі называюцца зборнікі жыцьцёпісаў сьвятых. У іх апавядаецца аб высілках, паложаных хрысьціянскімі сьвятымі, аб цудах, выказаных

або дазнаных імі, а такжа аб іх відзежах, пабачаньня якіх яны заслужылі, і, ўрэшце,—проста цікавыя легенды і апавяданьні. Патэрыкі чыталіся зазвычай у царквох пасьля богаслужэньня і ў манастырох за сталом.

„ПОВЧЕНІЕ НА РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО И СКАЗАНІЕ О БОГОРОДИЦѢ". Рукапіс XV стаг., сабраньня гр. Уварава, № 309.—Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

„СОБРАНІЕ СЛОВЪ ПОУЧИТЕЛЬНЫХЪ". Рукапіс XV стаг., у Румянцаўскім музэю, № 406.—Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

АЛЕКСАНДРЫЯ. „СКАЗАНЬЕ КОЛИ ПРИШО(Л) АЛЕКСА(Н)ДРЪ НА ИНДИИСКА(ГО) Ц(А)РЯ ПОРА И ПОРАЗИЛЪ ЕГО". Гэта ёсьць слаўнае ў даўныя часы сярод нашага баярства „сказанье" сьвецкага характару. З численных сьпіскаў Александрыі адзначым пяць.

I. Рукапіс канца XV ст. (Публ. бібл. Q. XVII. № 257). Мова гэтага адрыўку Александрыі чыстая, з некатарымі царкоўна-славянізмамі.

II. Рукапіс бібліатэкі Красінскіх у Варшаве, № 408, XVI ст. завірае ў сабе толькі канец Александрыі. Мова сьпіску ўжо царк.-слав. з крыўскімі асобнасьцямі ў словаскладзе і правопісі.

III. Поўны тэкст крыўскай Александрыі маецца ў скорапісным зборніку XVII ст. (Публ. бібл. F. XVII, № 5), ў якім знаходзіцца і „Троя". Мова гэтага зборніка прыгожая і даволі чыстая. Украінізмы толькі на белягох, больш позным характарам.

IV. Александрыя XVII ст. ў рукапісе М. Публ. бібл., № 2405. Рэдакцыя гэтага рукапісу надзвычайна зыходзіцца з тэй, якая ў рукапісе Публ. бібл. (F. XVII, № 5).

Людзі-зьвяры (з рысункаў да Александрыі).

V. Александрыя XVII ст. Рум. музэя № 1562, сабраньне Беляева. Мова крыўская, блізкая слоўнікам і складняй да нашых дакумантаў XV—XIV ст. Перапісываў гэты экзэмпляр Александры „Василій Гаврилови(ч) Менжинскі(и) попови(ч) мозырскій, дякъ, року 1697“.

Пробкі мовы (Карскій, „Бѣлор.“ III, 71—72):

Сказанье коли пришо(л) алексан(д)ръ на индииска(го) ц(а)ря пора и поразилъ его.

Рукапіс пачынаецца так:

„Поръ же индииски ц(а)ръ по многи(м) земля(м) цр(с)тва своего листы розосла(л). и войско свое собравъ и переписати веле(л), и было и(х) тысяча тысячь и 40 тысячь чьлвекъ. и были на бои оучоны ходити. тог(д)ы же видевше макидояне и иныи языци алекса(н)дрова воиска порову вельми велику воискоу и оубоялися велми. и мыслили алекса(н)дра ц(а)ря выдати индиискому ц(а)рю пороу. а говоряче сами в собѣ живо(т) свои спросивше в макидиныю втече(м). а иныи которыи были мыслили побѣчи въ свою землю каждыи. то слышавши птоломѣй ваевода родоу и(х). алекса(н)дру сказа(л). алекса(н)дръ же то слышавъ воиску свою къ собѣ призвавъ и к ни(м) говори(л). о мои милыи велемоцныи мои макидоняне. и все(х) языкъ силнеишіи и велики витязи. и(ж) весь свѣ(т) оземше и велики(х) битвъ зыскавше. а н(ы)нѣ чи от не хоробры(х) и непотребны(х) оубоялися есте индиянь. не так же они на(с) изьедя(т) как ся ва(м) мысли(т) быти. а коли(ж) оуже ва(м) омерзл есми вы сами оувидите мя. а коли(ж) ся ва(м) (видит) поръ болши мене а што ми мае(т) уочинити са(м) я на бои к немоу иду“.

Вынятак з рукапісу Публ. бібл. N Q. XVII, № 257, у другіх сьпісках мейсца гэтае мае другія редакціі.

„Похожденїе Александра Македонского“ (па рукапісу Публ. бібл. F. XVII, № 5).

Египтяне мудрии розумѣючи мѣру земли, розность вод мо(р)скихъ, и ряд небескии знаючи, то есть бѣгъ звѣздны(и), и те(ж) руша(н)е округу небе(с)ного котории тежъ на ве(с) свѣтъ выдали ве(л)ми широко узна(н)е наукъ че(р)нокни(ж)ски(х). ижъ повѣдаю(т) о царю ихъ же бы(л) добре разумѣючи(й) в науцѣ звѣздно(и) и въ практыцѣ цвичоны(и). (О)дного часу дня нѣкоторого, коли ему повѣдано, ижъ хусъ царъ пе(р)ски(и) з моцною рукою неприяте(л)скою проти(в) ему притягну(л); онъ для того не поруша(л) рице(р)ства своего, а ни готовалъ силъ свои(х): але потаемне вшолъ до особнои ковнаты полаты своеи а взявши мѣдницу мосязовую напо(л)неную воды до(ж)човои, а де(р)жачи въ руцѣ посо(х) мосязовы: там пре(з) че(р)нокни(ж)скии чары диаволо(в) взыва(л), а розумѣлъ то добре пре(з) че(р)нокни(ж)ство во оно(и) мѣдници яко шикованыи люди проти(в) ему моцно приходили. Было те(ж) рице(р)ство царя анектонава уставичне на сторожи границъ пе(р)скихъ“...

Убачыўшы з чараў сваіх, што войска яго будзе разьбіта, цар Анэктанэб, для непазнакі, астрыгся і агаліўся ды перамяніўшы вопратку уцёк з Егіпту ў Македонію.

„В то(й) час филипъ царъ македо(н)ски(и) на во(и)ну выехалъ: А анектана(ш) вшо(л) на полату ца(р)скую, абы там царицу али(м)пияду огледал, а еи цудност(ь) видѣлъ. коли та(м) входи(л) яко скоро ю узрѣлъ, на ты(х) мѣстъ его се(р)дце еи, цу(д)но(ст)ю было зранено, а ку ей мл(с)ти се все розпалило: стягнувши руку свою поздорови(л) ю мовечи: будь поздоровлена царевая македо(н)ская: не смѣлъ еи речи пани. на то ему о(т)повѣдала али(м)пияда. здоро(в) будь научителю: приступи ближе(и) а ся(дь)".

Бітва з песагалоўцамі (з рысункаў да Александрыі).

Далей ідзе мова аб зачацьці Александра ад Анактанэба, увайшоўшага ў постаці бога Аммона да Алімпіяды, аб яго нараджэньні, аб каню Буцэфалу, аб першых чынах Александра, аб сьмерці Філіпа, аб паходах Александра ў Егіпет, Сірыю, Палестыну і Пэрсію, аб паняволеньні Пэрсіі і паездцы ў Грэцію і Македонію, аб здрадным забойстве Дарыя і пакараньні яго забойцаў, аб запанаваньні Александра ў Пэрсыі і жанідзьбе з Роксанай, дачкой Дарыя. Дагэтуль апавяданьне ідзе хоць і з рожнымі баечнымі падробніцамі, але агульна згодна з гісторыяй. Пасьля гэтага начынаецца апавяданьне аб паходзе яго ў Індзію і аб вайне з Порам. Тут ужо гістарычнага блізка нічога няма: адны дзівы. Ён сустрачае цудоўных зьвераў і нязвычайных людзей з сабачымі галовамі, птушынымі нагамі і кодабам, нават з вачамі і губай на грудзёх.

„Оттоля Александе(р) со вси(м) войско(м) свои(м) по(и)де на праву сторону востока, и так наиде въ то(и) зе(м)ли много людей нѣмы(х) звѣрообразны(х) рот и очи в персе(х) маю(т), косматы як сви(н)е очи свитя(т)ся якъ звѣзды..., от того мѣста недалеко Александе(р) пере(и)шо(л) и наиде(т) дивныи жоны страшныи долгие косматые, очи

Бітва з „дзіўнымі жонамі" (з рысункаў да Александрыі).

в них, як кошечіи блискаю(т) як его(нь) а на войско Александрово грозно позираю(т)".

Сустрачае ён волатаў і карштаёў (пігмэяў); тутжа ёсьць гаворучыя дрэвы, мядзяныя замкі, агнядыхаючыя зьмеі і ўсюды—нязвычайнае багацьце. Быў ён і ў зямлі ў якой

„... всегда ест темность и слнце въ неи не свѣтить для горъ великих".

Александар падніма ецца нават на грыфах, каб агледзіць неба, спускаецца і ў глыбежу морскую. Сустрачае ён нячыстыя народы, Гога і Магога, і запірае іх ў горы. Гутарыць са справядлівымі голымі філёзофамі брахманамі, вядзе ліставаньне з амазонкамі і г. п. Пасьля ўсіх сваіх паходаў Александар вяртаецца ў сваю сталіцу Вавілон. Але тут наступае і сьмерць яго ад атруты, дадзенай паплечнікамі. Александрыя канчаецца так:

„(К)Оли Алекса(н)деръ уме(р)лъ княжата по(д)несли тѣло его и прибрали е(го) в шаты ца(р)ский, а вложивши корону золотую на голову его, положили его в возе цеса(р)ском, которого кнежата сами собѣ везли от вавилонѣи до алекса(н)дрѣи и ревно плакали. Пото(м) учинили погре(б) знамениты(и), а поховали тѣло его въ гробѣ высоко(м) а мисте(р)не справлено(м) и велми коштовно(м)."

Урэшце даецца прыпіска аб аўторы:

„... авторъ тоеи повѣсти алекса(н)дровы имене(м) ариа(н), ученикъ бы(л) епиктита философа, за часо(в) нерона цесаря ри(м)ского. котори подобно тако(ж) переклада(л) з повѣсте(й) зъ иншихъ абовѣм уже было по лѣта(х) многих".

Гэтакім чынам повесьць аб Александры Македонскім, ў аснове якой ляжаць запіскі вучня Арыстотэлевага, Калістэна, распрацаваныя сьпярша ў Александрыі (у Егіпце), а пасьля ў Эўропе, атрымала массу наслаеньняў, у якіх да Александра былі дачэплены баечныя матывы, і ўрэшце дасьцігла славянскіх народаў, у гэтым ліку —Крывічоў.

У нашых рэдакціях Александрыі крэпка падкрэсьляецца рыцарскасьць. Відаць, у нашага баярства, якое лічыла сябе рыцарамі, была патрэбнасьць гэткай літэратуры, аб чым сьведчаць чысьленныя сьпіскі Александрыі, дахаваныя аж да нашых часаў.

Гог і Магог (з рысункаў да Александр ыі).

„ПОВѢСТЬ О ТРОѢ". Рукапіс пачатку XVII ст. Пераховуецца ў Петрагр. Публ. бібл. F. XVII, № 5. Другі сьпісак падобнай рэдакціі знаходзіцца ў рукапісе XVII ст. М. Публ. бібл., № 2405, л. 491. Карскій, „Бѣлоруссы", т. III.

Пробка мовы:

„За часо(в) коли царствова(л) двдъ сынъ иесео(в) в земли жидо(в)ско(й) был въ елине(х) царъ помо(р)ски(й) имене(м) придетъ. котори(й) одного часу для лове(н)я звѣру заплы(в) до нѣкоторой велми оздобной и веселой выспы. в которо(й) з одной стороны прилежи(т) море великое; а з другой скома(н)дра река; з третей стороны пелешино море або озеро великое: з четвертой стороны притягну(л) лугъ названы(й) додома: а з пятой стороны долина и лѣсъ приточилъ где велми есть садового и ро(з)маитого дерева уподоба(л) собе царъ оны островъ и положе(н)е зара(з) на имя свое мѣсто заложи(л) которое муровалъ аж до смерти свое(й). Приказа(л) теж и сыну своему умираючи абы не перестава(л) оного мѣста будовати".

Повесьць гэта была ў нас ведама ў XV ст., што можна вывесьці са зьменкі Скарына: „Более и справедливее в нихъ знайдеш нежели во александрии или во троий", кажа гаворачы аб кнігах Макавеяў.

Апавяданьне канчаецца словамі:

> „А так манела(й) царъ Гре(ц)ки вороти(л) ся до Грецѣи з славою а звитежство(м) велики(м). Стоя(л) по(д) троею 10 лѣтъ и 7 м(с)це(в). И такъ конецъ ста(л) ся тро(й)скому па(н)ству. А ахиллѣ(й) онъ бы(л) сынъ царя каяты а индѣ повѣдаю(т) ѳирилета. Омиръ авторъ тои тро(й)скои повѣсти“.

Хоць у пададзенай прыпісцы аўторам „тройскои повѣсти“ названы Гомэр, але, як паказалі досьледы гэтага твору, гісторыя яе даволі завілая. Да нас арыгінал гэтай повесьці зайшоў праз сэрбаў і словенцаў.

ЛЁГІКА. Рукапіс XV ст. Пераховуецца ў Маск. Сынод. бібл., № 943 і ў рукапісе Кіява-Міхайлаўскага манастыра, № 493. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III. Рукапіс мае агаловак: „Рѣчи Моисея Египтянина“. Аб сабе аўтор кажа:

> „Пытал мя пан единъ премудрый рѣчникъ арапскій о мудрости словесной, нарицаемая логика, абых ему разсказалъ слово странныхъ иже прислухаютъ въ лоицѣ премудрымъ людем, языком коротким, не преволокая, о всѣхъ словесѣхъ странныхъ, нижли збудитъ сердце учениково до премудростей седми и до великихъ книгъ лоичныхъ, иже они суть судно всѣмъ тѣмъ мудростемъ седмимъ“.

Ужо прадмова малазразумела, а яшчэ менш зразумелы тэкст самой лёгікі; гэта залежала ад таго, што прышлося для абстрактых паняцьцяў увясьці многа новатворных слоў, як прыкладам: *самость, душевенство, мушенство, всячество, гдѣчество, чтовство, одержитель* (субъект), *одерженный* (абъект), *роженая* (вывад) і інш.

Аўторам арыгіналу гэтай лёгікі быў Майсей Майманід, які жыў у XII ст. Яго кніга некалькі разоў друкавалася па-жыдоўску і па-лацінску. Наша перапрацоўка зроблена з жыдоўскай мовы ў канцы XV ст., як відаць з надпісу на Кіява-Міхайлаўскім зборніку 1483 г. пісара Васка.

КРОНІКА МАЛАЛЫ. Гістарычны зборнік XV стаг. Архіў Міністэрства заграгічных спраў у Маскве.

Кроніка антыохійца Іоанна Малалы (VI ст.) выкладае ўсесьветную гісторыю ад стварэньня сьвету да 563 году. Сярод апавяданьняў аб гістарычных падзеях трапляюцца повесьці напоўгістарычнага, напоўбэлетрыстычнага зьместу, а такжа апокрыфы. З твораў бэлетрыстычнага характару памешчана славэтная Александрыя; а з апокрыфічных—„Слово Аѳанасія Александрійскаго о Мелхиседекѣ“ і „Завѣты двѣнадцати патріархов“.

РАДЗІВІЛАЎСКІ ЛЕТАПІС. Названы гэты летапіс Радзівілаўскім па імю бышага яе валадара; яна называецца, па мейсцу ранейшага яе пераховy і Кенігсбэргскай. Цяпер прыналежыць Расійск. Акадэміі Навук. Пісана ў другой палавіне XV ст. і багата прыаздоблена рысункамі; сьпісана, праўдападобна, з ілюстраванага-ж арыгіналу. Сам гэты летапіс і яго арыгінал узьніклі, праўдападобна, ў Смаленшчыне. Паводле зьместу разпадаецца на дзьве часьці: 1) Повесць временных лет, якая канчаецца запісам ігумена Сыльвэстра. 2) Суздальскі летапіс ад 1111 да 1206 году. Гэтыя абедзьве яго часьці

немаль тожсамны з першымі дзьвема часьцямі Маскоўска-Акадэмічнага летапісу і вельмі блізкі з першымі дзьвема часьцямі Лаўрэнціеўскага. Радзівілаўскі летапіс ведамы па фототыпічнаму выданьню (Общества Любит. Др. писм. СПБ., 1902), а также па адрыўках з яго, пададзеных у выданьнях Лаўрэнціеўскага летапісу (А. А. Шахматовъ, „Повѣсть временныхъ лѣтъ", т. I, LII)·

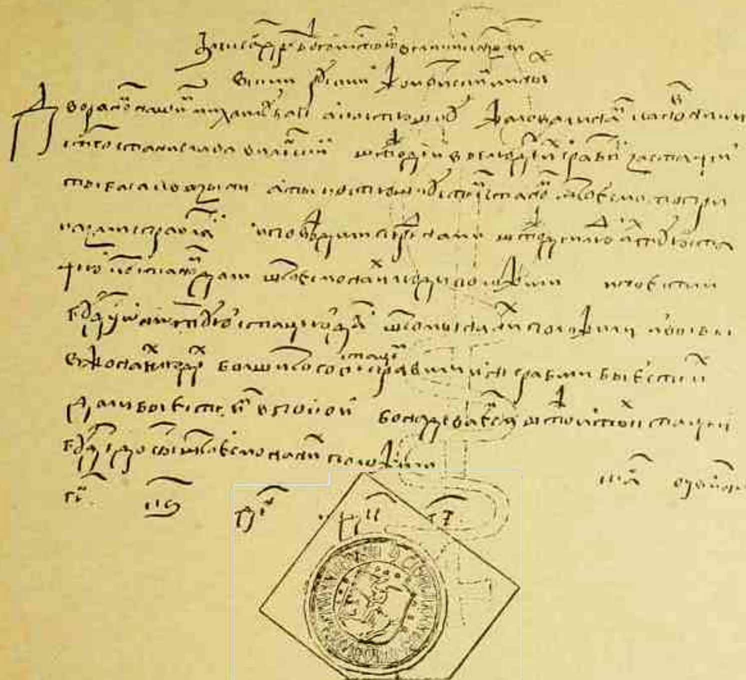

Грамата В. Кн. Александра.

ЛЕТАПІСЫ ВЯЛІКАГА КНЯЗЬСТВА ЛІТОЎСКАГА. Усяго ведама колькі дзесяткаў сьпіскаў гэтых летапісаў; галоўнейшыя з іх перадрукаваны ў XVII томе „Полного Собранія Русскихъ лѣтописей". У гэтае выданьне увайшлі такія сьпіскі:

1. Сьпісак Супрасльскі, або Одынцэвіча, які забраны ў пачатку XIX ст. з Супрасльскага манастыра, а цяпер пераховуецца ў Петраградзкай Археолёгічнай Камісіі. Апісаньне зборніка і рээстр маючыхся ў ім артыкулаў маецца ў стацьці А. Шахматова „О Супрасльскомъ спискѣ Западно-русской лѣтописи" (Лѣтопись занятій Археографической Коммиссіи, т. XIII). Рукапіс быў напісаны ў кастрычніку 7028 (1519) году. Літоўскі летапіс займае ў ей першыя 106 лістоў і складаецца з двох часьцей: першая мае агаловак „Избрание лѣтописанія ізложено въкратце", памяшча-

еццa на першых 85 лістох; другая „Лѣтописецъ великыхъ князей Литовъскыхъ“ —на 85—106 лістох. Першая чаьсць—гэта выбарка з агульна-рускіх летапісных зборнікаў, але зьмяшчае і артыкулы літоўска-крыўскага паходжаньня; канчаецца 1446 годам. Другая часьць—гэта адрывак з арыгінальнай літоўска-крыўскай кронікі, які пачынаецца вылічаньнем сыноў Гедыміна і канчаецца аповесьцю аб пагоджаньні Ягайлы з Вітаўтам. Напісаны быў гэты сьпісак нейкім Грыгорам Іванавічам для князя Сымона Іванавіча Одынцэвіча.

Гэты сьпісак быў двойчы друкаваны ў лацінскай транскрыпціі, граф. Даніловічам, сьпярша ў „Dziennik'u Wilenski'm“ (1823—1824 г.г.), а пасьля асобнымі адбіткамі с тэй-жа часопісі, пад агалоўкам „Latopisiec Litwy i Kronika Ruska“ (Вільня, 1827).

2. Слуцкі, або Увараўскі сьпісак. Як паказуюць прыпіські датыкаючыя роду слуцкіх князёў, гэты сьпісак знаходзіўся сьпярша ў Слуцку, зкуль праз І. П. Сахарова трапіў у бібліатэку графа Уварова. Зборнік абыймае 107 лістоў, з каторых на 106 лістох памяшчаецца летапіс, які пісаны ў XV ст. Слуцкі летапіс складаецца з тых-жа двох часьцей, як і Супрасьльскі сьпісак, але ў адваротным парадку. Першая часьць Слуцкага сьпіску начынаецца з „Лѣтописца великихъ князей Литовскихъ“; другая дае „Лѣтописецъ о великомъ князи Московскомъ“.

Гэты сьпісак быў надрукаваны (першая часьць) А. Н. Поповым, пад агалоўкам „Лѣтопись великихъ князей Литовскихъ“. („Ученыя записки II Отд. Имп. Акад. Наукъ“, 1854, кн. I отд. III). Другая часьць была надрукавана архімандрытам Леанідам ў „Систематическомъ описаніи славяно-россійскихъ рукописей собранія гр. Уварова“, пад № 1381 (153).

3. Жыровіцкі, або Нікіфараўскі сьпісак. Гэты сьпісак паводле традыціі вывезены з Жыровіцкага манастыра і ад Н. П. Нікіфорова ў 1902 г. перайшоў на ўласнасць Акадэміі Навук (шыфра: 45. 11. 16). Большая часьць рукапісу пісана ў XV ст., у маючымся экзэмпляры нестае пачатковых і канцавых лістоў. Жыровіцкі сьпісак вельмі падобны да Супрасьльскаго сьпіску, канчаецца 1435 годам. Перадрукаваны быў С. А. Белокуровым („Русскія лѣтописи“, Масква, 1897 г., 19—72 б.б.)

4. Акадэмічны сьпісак. Зьмяшчаецца ў зборніку Акадэміі Навук (шыфра: 45. 11, 1.); пісаным ў XVI ст. Гэты сьпісак немаль зусім зыходзіцца з вышэйпрыведзеным Жыровіцкім або Нікіфараўскім сьпіскам; канцавыя лісты абарваны.

5. Віленскі сьпісак. Знаходзіцца ў зборніку, які быў у Віленскай Публічнай бібліатэцы. Надрукаваны ў XVI томе „Полного Собранія Русскихъ Лѣтописей“ пад назовай „Лѣтопись Авраамки“. Пісаны зборнік не пазьней канца XV ст. Апісаньне гл. вышэй пад 1492 годам.

6. Румянцаўскі сьпісак. Знаходзіцца ў зборніку Румянцаўскага і Маскоўскага Публічнага музэяў пад № 435. Рукапіс пісаны ў канцы XVII ст. Літоўскі летапіс займае ў зборніку лісты 19—99. Складаецца з чатырох часьцей, злучаных адным агульным агалоўкам: „Зъ кроиники великаго княжства Литовского и Жомоитского“. Першая часьць, пачынаючыся з Нараджэньня

Хрыста канчаецца славамі: „и до сихъ часовъ Подолье за Ляхи зашло и теперъ держатъ“ (л.л. 12—76). Другая часьць пачынаецца з апавяданьня аб паходзе Вітаўта супроць Темиркутлуя, канчаецца ведамасьцю аб прымірэньні Казіміра Ягайлавіча з в. кн. Маскоўскім. Трэцяя часьць вылажана паштогодна, пачынаючы з 7013 (1505) году і абыймае падзеі 7014, 7015, і 7022 г.г. Чацьвертая часьць канчаецца славамі: „Вѣра закону Римского уставлена въ Литвѣ“, мае кароткія летапісныя ведамкі 1331—1567 г. Канчаецца летапіс апавяданьнем аб паходзе кн. Валадзімера Андрэевича супроць Крымскага хана. Надрукаваны гэты сьпісак Вахевічам („Западнорусская лѣтопись по списку Румянцевского музея“, Адэса, 1903 г. асобная адбітка з XXIV т. „Записокъ Имп. Отд. Общ. ист. и др.“).

7. Сьпісак графоў Красінскіх. Знаходзіцца ў зборніку бібліатэкі графоў Красінскіх у Варшаве, № 408. Рукапіс пісаны у XVI ст., летапіс займае ў зборніку л.л. 64—90. Складаецца з двох часьцей: першая (на л.л. 64—72) зыходзіцца з першай часьцю Румянцаўскага сьпіску, але не дапісана і канчаецца параўнаньнем Тройдэня з Антыохам, Ірадам і Нэронам, пасьля чаго ў рукапісе пакінута пустое мейсца. Другая часьць летапісу (л.л. 73—84) мае агаловак: „Зъ кроиники о великихъ князехъ Литовъскыхъ“ і зыходзіцца з другой часьцю сьпіскаў Супрасльскага і Акадэмічнага, а такжа з першай часьцю Увараўскага сьпіску, а паводле стылю зыходзіцца с першай часьцю Румянцаўскага сьпіску. Гэты сьпісак быў перадрукаваны ў аграніченым ліку экзэмпляраў А. Ѳ. Бычковым, пад агалоўкам: „Литовская лѣтопись по списку, находящемуся въ библіотекѣ графа Красинского“ (СПБ. 1893, 41 бал.)

8. Сьпісак Археолёгічнага Таварыства. Маецца ў дэфэктным зборным рукапісе, які прыналежыць „Русск. Археолог. Общ.“ у Пецярбурзе, № 43. Летапіс у гэтым зборніку займае лісты 43—73 і пісаны характарам XVI ст. Тэкст гэтага сьпіска без пачатку і канца, з пропускам у сярэдзіне, зыходзіцца з тэкстам Румянцаўскага сьпіску.

9. Патрыаршы, або Баркулабаўскі*) сьпісак. Маецца ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай (Патрыаршай) бібліатэкі № 790. Пісаны характарам крыўскага (беларускага) пісьма канца XVII ст. У гэтым зборніку, пасьля памешчаных на першых 25 лістох артыкулаў катэхічнага характару, на 26—36 лістох упісаны:

„Лѣтописецъ о Руских великихъ князехъ“, вельмі блізкі да тэксту Увараўскага і Супрасльскага сьпіскаў.

На лістох 36—42 маецца: „Сказаніе Саѳона Резанца исписана Рускимъ княземъ похвала“.

На лістох 43—65 памешчана: „Кроиника о великихъ князехъ Литовскихъ“.

На листох 65—67 рад летапісных запісак.

На лістох 67—83 рад артыкулаў не маючых стычнасьці з летапісамі.

На лістох 83—103 адрывак Літоўска-крыўскага летапісу.

*) Баркулабава—мястэчка ў Магілеўшчыне, дзе рукапіс быў напісаны.

На лістох 103—112 рад ведамак аб Маскоўшчыне, без паказаньня годаў.

На лістох 112—135 памешчаны „Лѣтописец вѣры закония жития поганьства и побоженства князей великихъ Рускихъ“, які зьмяшчае скарочанае апавяданьне аб падзеях ад пачатку Русі да Маскоўскага ўзяцьця ад Тахтамыша.

На лістох 115—176 адрыўкі літоўска-крыўскіх летапісаў датыкаючыя падзей 1445 году (паходу в. кн. Казіміра на Маскву), прыезду каралевы Боны ў Літву (1528); далей аддача замуж Ядвігі і сьмерць Жыгімонта, аб Берасьцейскім саборы 1545 г. і канчаецца рэестрам гармат, здабытых пры ўзяцьці Смаленска каралём Уладыславам.

На лістох 176—178, пісаных іншым характарам, памешчана „Зерцало царствъ, градовъ и странъ, которые знаменіямъ двунадесятымъ небеснымъ въ зодіакѣ будущимъ подданы суть“.

10. Сьпісак Рачынскага. Памяшчаецца ў зборніку графа Рачынскага ў Пазнані, пад № 94. Зборнік пісаны ў канцы XVI ст., каля 1580 г., летапіс займае лісты 225—291. Гэты сьпісак зьмяшчае шмат ведамак якіх у другіх сьпісках няма; канчаецца апавяданьнем аб жанідзьбе Жыгімонта-Аўгуста і сьмерці Жыгімонта старога.

11. Еврэінаўскі сьпісак. Маецца ў зборніку які прыналежыць Маскоўскаму Галоўнаму Архіву Міністэрства Загранічных Спраў, № 76 (101), куды паступіў ён ад П. Еврэінава ў 1814 годзе. На лістох 441—534 памешчана ў гэтым зборніку, пісаным ў канцы XVII ст.: „Книга великого княжества Литовского и Жеицкого“. Да 1454 году сьпісак гэты сходны са сьпіскамі Румянцаўскім і Рачынскага, а другая часьць найбольш сходна са сьпіскам Рачынскага, але іншай, паўнейшай рэдакцыі.

12. Альшэўскі сьпісак. Маецца ў польскім зборніку, які належыць бібліятэцы Хамінскага ў дварэ Альшэва, Сьвянцянскага павету. Зборнік гэты пісаны ў 1550 годзе. Сьпісак нашага летапісу займае ў зборніку 263—334 балоны. Тэкст першай часьці (да 1446 году) ў агульных рысах зыходзіцца з тэкстам першай часьці Румянцаўскага сьпіску, а такжа са сьпіскамі Рачынскага і Еврэінаўскага. Тэкст другой часьці Альшэўскага сьпіску зыходзіцца з чацьвертай часьцю Румянцаўскага сьпіску і з чацьвертым адрыўкам Патрыяршага сьпіску, але абрываецца на недаканчанай аповесьці 1535 году, дзеля утраты апошніх лістоў. Сьпісак гэты надрукаваны асобнай кніжкай Пташыцкім, пад агалоўкам: „Kodeks Olszewski Chomińskich. Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmódzkiego kronika“. (Вільня, 1907 г.)

13. Сьпісак Быхаўца. Гэты сьпісак цяпер затрачаны. Ведамы па выданьню Нарбута „Pomniki do dziejow litewskich“ (Вільня, 1846). Нарбут апісуе яго ў прадмове, кажучы, што ён адносіцца да другой палавіны XVI або пачатку XVII ст. Сьпісак Быхаўца пісаны крыўскай мовай польскімі літарамі; ў часьці да 6961 году дае тэкст ведамых нам літоўска-крыўскіх летапісаў з многімі і абшырнымі ўстаўкамі з другіх крыніц, між іншым з летапісу сходнага з Іпацієўскім. Гэты сьпісак у многіх мяйсцох зыходзіцца паводле выкладу са старэйшымі сьпіскамі—Супрасльскім, Увараўскім, Акадэ-

мічным, Віленскім. Часьць ад 6961 году і да канца сьпіску, які абрываецца дзеля утраты апошніх лістоў на 7015 годзе, немаль не мае сабе падобных у пазьнейшых сьпісках нашых летапісаў. Сходны са сьпіскам Быхаўца летапіс быў у Стрыйкоўскага, кроніка якога служыць цэннай дапамогай да адбудаваньня папсаваных і прапушчаных мейсц у сьпіску Быхаўца.

14. Сьпісак Дуброўскага. Гэткую назову носіць сьпісак СПБ. Публічн. бібліатэкі XVI ст. (шыфра: F. IV. 238), які выяўляе сабой асобную адмену 4-га Ноўгародзкага летапісу, прадоўжанага да 1539 году. Зьмяшчае тры адрыўкі, маючыя безпасярэдную датычнасьць да літоўска-крыўскіх летапісаў. Першы адрывак знаходзім у самым летапісе пад 1341, 1350 і 1377 гадамі, дзе чытаем аб літоўскіх князёх, аб Альгердзе і Ульяніі, аб сьмерці Альгерда і наступіўшых пасьля гэтага ў в. кн. Літоўскім падзеях. Другі адрывак зыходны с першым, але вылажаны ў форме зьвязнага апавяданьня, агалоўлены: „Родословіе великихъ князей, Литовскаго княжества начало“. Трэцьці адрывак агалоўлены: „Литовскому роду починокъ“, памешчаны ў канцы зборніка. Першы і другі адрыўкі не маюць аналёгічных сабе ў сьпісках нашых летапісаў; трэцьці адрывак—выпіска з „Лѣтописця великихъ князей Литовскихъ“. (Супр., Увараўск., Красінск. і др.).

15. Ростаўскі сьпісак. Гэтак называецца зборнік Маск. Галоўн. Арх. Мін. Загран. спраў, пачатку XVIII ст., № 20/25, які выяўляе сабой тую асобную адмену 4-га Ноўгародзкага летапісу, які маецца ў сьп. Дуброўскага. У канцы зборніка на лістох 882—885 маецца „Родословіе великихъ князей, Литовскаго княжества начало“, а на лістох 875—882 „Литовскому роду починокъ“.

16. Літоўская мэтрыка, III том, т. зв. „Libri legationum“ (перахоўвуецца ў Маск. Гал. Арх. Мін. Загр. спраў), месьціць лацінскі пераклад літоўска-крыўскага летапісу, пад агалоўкам „Origio regis Jagyel et Wytnoldi ducum Lithuanie“. Тэкст гэтага артыкулу адпавядае „Лѣтописцу великихъ князей Литовскихъ“ і пры гэтым бліжэй за ўсё да рэдакціі сьпіску графоў Красінскіх, хоць мае ўстаўкі рожныя ад апошняга і ад другіх летапісаў.

17. Рукапіс Петр. Публічнай Бібліатэкі (F. I. 476), у якой памешчана пасьля „Слова Исаака Сирина“ пахвала Вітаўту (гл. вышэй, пад 1428 г.).

18. Рукапіс Петр. Публічнай Бібліатэкі, Пагодзінскага сабраньня № 1404а, XVI ст., на лістох 692—700 месьціць стацьцю „Родство великихъ князей Литовскихъ“. Тэкст гэтага артыкулу зьяўляецца пераробкай тэксту „Литовскому роду починокъ“ (сьпіскі Дубровінскі і Ростаўскі), пры гэтым пачатак мае на мэце зьвязаць род Гедыміна з родам Валадзімера Сьвятаславіча пры помачы атожсамленьня Віда з Воўкам, што зьяўляецца ўстаўкай выкліканай артыкулам „Начало государей Литовскихъ“ (зраўняй ніжэй Румянцаўскі сьпісак № 348).

19. Рукапіс Акадэміі Навук № 34. 4. 32, XVII ст. Тут памешчана „Родство великихъ князей Литовскихъ“, саўсім зыходны з Пагодзінскім рукапісам № 1404а.

20. Родаводная кніга Румянцаўскага музэю № 348, XVI ст., зьмяшчае на лістох 14—22 „Начало государей Литовскихъ.“

21. Родаводная кніга Акадэміі Навук № 17. 15. 19, XVI ст., ў ей памешчаны артыкул, адпавядаючы павыжшаму Румянцаўскаму сьпіску № 348.

22. Зборн. Петр. Публічнай Бібліатэкі № 1572, XVI ст., зьмяшчае на лістох 121—125 „Родство великихъ князей Литовскихъ", які артыкул зыходзіцца з Дубровінскім сьпіскам.

23. Родаводная кніга Румянцаўскага музэю № 349, XVI ст., зьмяшчае на лістох 54—72 „Предословие о великихъ князехъ Литовскихъ откуду они пошли".

24. Родаводная кніга Петр. Архэографічнай Камісіі, XVIII ст., № 40. Тут на лістох 119—120 зьмешчана „Родословіе великихъ князей Литовскихъ"; а на лісьце 121 „Родословецъ великихъ князеи Литовскихъ, выписано въ Казани изъ монастырские Преображенские книги, а первому не согласуетъ"; на листох 123—124 „Сказаніе о великомъ князе Витофте".

25. Родаводная кніга Петр. Публіч. Бібліатэкі XVII ст. F. IV. 264.

26. Копэнгагенскі зборнік XVII ст., зьмяшчае „Литовскому роду починокъ" і „Начало государей Литовскихъ".

Усе гэты летапісы падзяляюцца на дзьве рэдакціі: кароткую і распашыраную. Да тыпу сьпіскаў кароткай рэдакціі належаць: Віленскі, Увараўскі, Нікіфараўскі, Супрасльскі, Акадэмічны, Красінскіх, (Кройники) і Патрыяршы або Баркулабаўскі сьпісак. Да тыпу распашыранай рэдакціі залічаюцца сьпіскі: Рачынскіх, Красінскіх (Лѣтописец), Евреінаўскі, Румянцаўскі, 2 і 4 адрыўкі Патрыяршага (Баркулабаўскага) і нек. іншыя. Найпаўнейшую рэдакцію дае сьпісак Быхаўца.

Сьпіскі кароткай рэдакціі пачынаюцца з апавяданьня аб сынох Гедыміна:

> „Оу великого князя Кге(ды)міна Лито(в)ского 7 сынов было. старши(й) Монтиви(л). пото(м) Нарамонтъ. пото(м) Олкгир(д). пото(м) Евноутіи. пото(м) Кестоутіи. пото(м) Коріатъ семыи Любортъ (Віленскі сьпісак).

Далей пералічаюцца гарады, якія каму дасталіся. Пры гэтым паведамляецца, што

> „Олкгирд королев о(те)цъ, а великого кн(я)зя Вито(в)та о(те)цъ Кестутій были у великои м(и)л(ос)ти и в ласце".

Яны скінулі з віленскага пасаду в. кн. Яўнуту і апавесьцілі вялікім князям Ольгірда. З многіх сваіх сыноў Ольгірд асабліва любіў Ягайлу, а Кестут Вітаўта

> „и нарекли при своихъ животе(х) што им быти на свои(х) мѣстѣ(х). на великы(х) княженья(х)".

Памер Ольгірд і вялікім князям стаў Ягайла. Кестутаднасіўся да яго прыхільна. Але сталіся падзеі, якія выклікалі змаганьне Ягайлы з Кестутам і яго сынам Вітаўтам, у выніку чаго сталася забойства Кестута і уцечка Ві-

таўта ў нямецкую зямлю. Далей апавядаецца аб хрышчэньні Ягайлы паводле абрадку „старого Рима“ і як ён паехаў у Кракаў

„въ ля(д)скую землю. тамо ся кр(с)тилъ. и бра(т)я его и м(н)ози бояре Лито(в)ское земли. и поня(л) за себе кроле(в)ноу Ядвигу (и) (к)орунова(н) того короле(в)ства короуною“.

Пасьля апавядаецца аб паўстаньні Полацкага князя Андрэя, аб падвакротным паўстаньні Смаленскага князя Сьвятаслава, і зьдзеках, твораных ім на праціўніках:

„хр(с)тианы не ч(е)ловечьскы мучиша... избирахоу бо и(х) и запирахоу. у свои(х) избахъ. и зажигахоу. а другыи великыи хра(м)ы очипы по(д)нимахоу. и х(рс)тіане по(д) стѣну главами кладахоу и зажигахоу. а иныи жоны и дѣти на колье тыкахоу“. (Віленскі сьпісак.)

Пасьля ізноў апавядаецца аб Вітаўце: аб яго змаганьні са Скіргайлам, адданьні дачкі Зофіі за Маскоўскага князя Васіля Дзьмітравіча, атрыманьні віленскага пасаду і аб паходах на Корыбута, Сьвідрыгайлу і Валадзімера Альгердавіча („Олельковіча“; Олелько — Александр). Пасьля ўстаўкі аб сьмерці Скіргайлы ў Кіяве, апавядаецца аб паходах Вітаўта на Смаленск. Затым ідуць апавяданьні аб новым паходзе Вітаўта на Смаленск, аб бітве з татарамі на рацэ Воркслe, аб міры са Смаленскам. Расказуецца аб праваслаўным саборы ў Новагарадку і выбары на мітрапаліта Новагарадзкага і „ўсей Русі“ Грыгора Цамблака. У некатарых сьпісках (прыкл. бібл. Красінскіх) памешчана апавяданьне аб Падольскай зямлі—як яна дасталася Літве і як ей валадалі да сьмерці Вітаўта. Аб зьезьдзе пануючых асоб на каранацыю Вітаўта ў Луцк і канчаецца повесьць пахвалай Вітаўту. Пасьля ідзе апавяданьне аб змаганьні Сьвідрыгайлы і Жыгімонта, аб бунце ў Смаленску і зазвычай канчаецца, кароткая рэдакцыя летапісу, дробнымі паштогоднымі запісамі.

Гэткім чынам кароткая рэдакцыя летапісу абыймае падзеі 1380—1446 г.г. Дзеля таго, што ў летапісе кароткай рэдакцыі Альгерд называецца бацькам караля, то паяўленьне гэтага летапісу многія адносяць на час, калі Ягайла стаўся ўжо каралём, г. зн. на 1386—1392 год.

Рэдакцыя гэта зложана з асобных апавяданьняў, рожных аўтараў, якія былі ачавідцамі перадаваных падзей. Гэта відаць з жывасьці апавяданьняў і тых драбніц, якія яны перадаюць, прыкл.: толькі блізкая асоба магла так апісаць уцекі Вітаўта з вязьніцы:

„Вито(в)гъ седѣ(л) оу Креве. оу комнатѣ за твердою сторожою. а жо(н)цѣ двѣ хо(ди)ли покладыва(тъ) кн(я)зя оу комнотоу. положивъ да вонъ идоу(т). а сторожи около. то пакъ великая княгині слыша(в). от людеи име(т) ли великы(и) кня(зь) Вито(в)гъ должеи сѣдѣти. аль па(к) также изгадають над нимь. какъ и на(д) о(т)цемь его. и пригадала ему так. ка(к) жонкы приидуть поклада(ть). ино ему одное жонькы порты. ускла(д)ши да выити вонъ изъ дроугою жонькою. а тои жонце остати у нее. оу которое по(р)техъ вышолъ. а такъ его наоучить. ї онъ такъ вдѣлаеть. да и споустился з города. и оутекъ з города въ Нѣмци и оу Прусы“. (Увараўскі сьпісак).

Хто злучыў усе гэты апавяданьні і злажыў кароткую рэдакцію—нет ведама. Цэнтральная асоба ў гэтай рэдакціі—Вітаўт, яму пасьвячана тут найбольш увагі і с такімі падробнасьцямі, якія маглі быць ведамы і цікавы толькі для яго і яго прыбліжаных.

Украінскі гісторык праф. М. Грушевський думае, што бацькаўшчынай, дзе запачаткаваны былі Літоўска-крыўскія летапісы, быў Смаленск. На гэта бытцам паказуюць ня толькі смаленскія запіскі, але і мяйсцовае смаленскае забарвленьне летапіснага апавяданьня і смаленская крыніца Пахвалы князю Вітаўту („Історія України—Руси", VI ч. II, бб. 356—362). М. Грушевський зьвярнуў такжа увагу на сьляды рытмічнасьці ў пахвале Вітаўту:

Мова кароткай рэдакціі занячышчана царкоўна-славянізмамі, што ў значнай меры можа служыць довадам на тое, што аўторства гэтай рэдакціі летапісу выйшла з рук духоўнай асобы, дзесь каля палавіны XV ст., бо сьвецкія граматы і акты тых часаў пісаны мовай значна бліжэйшай да народнай.

Абшырная, або распашыраная рэдакція значна рожніцца ад кароткай рэдакціі мовай, якая мяйсцамі саўсім прыбліжаецца да народнай, гэта паказуе, што распашыраная рэдакція гэтых летапісаў паўстала ў кругах сьвецкіх, добра навытараных у афіціяльнай пісьменнасьці вял. кн. Літоўскага. Відаць, скарыстаўшыся старэйшай кароткай редакціяй, кажа праф. Карскі, укладчыкі сабралі рожныя пагудкі, якія хадзілі сярод народу, асабліва паміж знатнымі фаміліямі і родамі, дапоўнілі гэта ўсё ведамкамі з другіх летапісаў (прыкл. Валынскай) і гэткім чынам паўстала пазьнейшая распашыраная рэдакція. Хоць ізноў такі ня выключана адваротная магчымасьць, што пасобныя літоўска-крыўскія гістарычныя пагудкі і запісі з Літоўска-крыўскіх крыніц трапілі ў Валынскую і другія рускія летапісі і што наша рэдакція паўстала саўсім незалежна ні ад рускіх летапісаў, ні ад кароткай рэдакціі.

Гэта рэдакція пачынаецца ад нараджэньня Хрыста:

„Сталося есть воплоще(н)е с(ы)на б(о)жьего от с(вя)тго д(у)ха зъ бл(агос)ловеное д(е)вици пр(е)ч(ис)тое м(а)рїи от поча(т)ку сотворенїа всего свѣта. лѣта пя(т)тыся(ч)ного пя(т)сотного два(д)цать шостого. оно(го) ча(с)у па(н)ство ри(м)ское. было пре(д) цесаре(м) августо(м). котори(й) иже не то(л)ко одному риму. але и всемоу свѣту панова(л)". (Крас. 227).

Пасьля вылічаюцца рымскія імпэратары да Нэрана, які быў:

„панъ окрутныи а невъставичный власную ма(т)коу свою. и докторя своего навышьшого своею рукою заби(л) бе(з) каждое причины. о смерть приправилъ".

Дзеля гэткага яго характару:

„не был нихто певенъ ани бе(з)пече(н) не толко имени. албо скарбовъ але и здоро(въ)я своего".

Падданыя кідалі сваю маетнасьць і уцякалі ў чужыя краі. Уцёк і адзін рымскі князь па імені Палемон, які быў Нэрану сваяком. Захапіўшы жану і пяцьсот знатных рымлянаў з семьямі іх і многімі людзьмі, яны паехалі на караблёх на захад, шукаючы мейсца для пасяленьня. З імі былі чатыры роды

шляхты: Китаўрасы, Калюмны, Рожи, Урги. Доўга яны плылі і ўрэшце дайшлі усьяў дзе рэка Нёман уліваецца ў „в море окиянъ“. Па гэтай рацэ падняліся да мейсца, дзе ўплывае ў яе Дубіса і тут пасяліліся і размножыліся. Гэты прыходні пабудавалі гарады. Па сьмерці галоўных князёў Кернус пашырыў сваю ўладу да Дзьвіны.

> „А в тот ча(с) где Керноу(с) панова(л) на Завілейской сторонѣ лю(ди) тыи его што за Вел(е)ю посели. игрывали на труба(х) дубасны(х). и прозва(л) то(т) Керноу(с) берегъ по вълоску. гдѣ ся лю(ди) его множать литоусъ а труба што на ни(х) играють тоуба. и далъ имя ты(м) люде(м) свои(м) по латыне... литоу(с)туба. то пакъ простые лю(ди) не вмели звати по латыне и почали звати Литва“...

Паходжаньне Літвы ад Рымлян большасьць сучасных гісторыкаў залічае да выдуманых казак, хоць ад XV і блізка да XIX ст. гэтага погляду трымаліся немаль усе польскія і літоўска-крыўскія вучоныя, якія хацелі блізасьцю да Рымлян вывыжшыць сваю націянальнасьць і даць магчымасьць літоўскай шляхце перавысіць польскую шляхту старадаўнасьцю сваіх родаў і гэрбаў. Першыя сьляды гэтай традыціі сустрачаем ужо ў летапісца Пятра Дусбурга (перад 1326 годам), які назову пpускай мясцовасьці Ромовэ, выводзіць ад Рыму (Romowe trahens nomen suum a Roma). Першы з гісторыкаў, каторы выказаў ясна погляд аб паходжаньні літвіноў ад рымлянаў, быў Кракаўскі біскуп Ян Длугаш (1415+1480), які будучы выхаваўцам дзяцей в. кн. і караля Казіміра ня раз бавіў у Вільні і быў азнаёмлены з мясцовай гісторыяй і гістарычнымі пагудкамі. Длугаш у сваей „Гісторыі Польшчы“ кажа, што Літвіны—гэта калёнія рымскіх выходцаў, якія прыбылі да берагоў Балтыцкага мора ў часе міжсобных войн Юлія Цэзара з Помпэям. На пацьверджаньне гэтай думкі ён дае два довады: а) падобнасьць веры літвіноў з верай паганскага Рыму; б) тожсамасьць назовы сьвятога месца ў Літвіноў „Ромовэ“ з назовай „Рым“.

Новачасная гісторыя, адкідаючы гэральдычную палеміку, саму істоту легенды лічыць праўдзівай у тым сэнсе, што ў Літву праз Нёман трапляли Скандынаўскія выхадцы, якія, праўдападобна, першыя заснавалі тут дзяржаўнасьць, і, магчыма, як усе заваёўнікі, далі сваю прыходную княжую дынастыю ды вярхі грамадзянства. Палемон-жа і яго паездка з Італіі на берагі Нёмана безумоўна прыдуманы, каб паказаць, што літоўская шляхта ня горш польскай. Асабліва ясна гэта выказана ў сьпіску Быхаўца, дзе паном літоўскім у вусны ўложаны гэткі сказ:

> „Lachowie ne byla szlachta, ale byli ludy prostyi, ani meli herbow swoich, y welikimi dary toho dochodyli w Czechow..., ale my szlachta staraja Rymskaja, kotoryi predki naszy, z tymi herby swoimi zaszli do tych państw“...

Гэткі погляд пацьвердзіў бытцам і сам рымскі цэсар. Такі стасунак да палякаў пачаў асабліва ярка выказывацца, калі апошнія сталі імкнуцца ўзалежніць Літву. Літоўска-крыўскае грамадзянства ўсімі сіламі старалася абараніць сваю незалежнасьць—і зброяй, і словам; згэтуль і цэнтральная асоба

ў летапісах Вітаўт, яркі выразіцель незалежніцкіх імкненьняў; згэтуль і той патрыотызм, які прасякае нашы летапісы.

Пасьля перасяленьня Палемона апавядаецца аб першых князёх літоўскіх да Нарымонта, аб Нарымонтавых сваякох і сыне яго Рыманце-Васілю „прозьвішо(м) Лавры(ш)", які заснаваў манастыр каля Навагорадка, аб змаганьні яго з Доўмунтам, аб князю Вітэне і аб Гедыміне. Урэшце падаецца легенда аб заснаваньні Вільні. Будучы на ловах над ракой „Вилнею", Гедымін забіў на Туравай гарэ тура і заначаваў тут. У ночы бачыў сон:

> „... што(ж) на горе, которую зывали Крывая а тепер Лысая стои(т) волкъ желѣзны(й) велики(й) а в не(м) ревуть як бы сто вилько(в)".

Прахапіўшыся Гедымін расказаў сон свой Ліздэйцы, свайму варажбіту, апошні зрабіў вывад, што на гэтым мейсцы стане вялікі горад, слава якога будзе далёка чуваць. Гедымін залажыў тут горад і перанёс сюды сваю сталіцу.

Апошнія запісі ў летапісах гэтай рэдакціі канчаюцца 1548 годам, што дало повад многім гісторыкам час паўстаньня гэтай рэдакціі адносіць на пачатак, або на першую палавіну XVI ст.

Аднак, высказаная дагадка можа быць прынята умоўна, ў тым значэньні, што паасобныя адрыўкі гэтай рэдакціі існавалі ўжо ў значна старэйшых сьпісках, сягаючых глыбока ў XIV ст.

Што датыча літэратурнай стараны літоўскіх летапісцаў, то яны маюць свой самаісты стыль, саўсім рожны ад Украінскіх і Вялікарускіх летапісаў. Нашы летапісцы складаюцца з асобных, саўсім закончаных і добра апрацаваных повесьцяў, часам саўсім без усякіх дат. Мова летапісаў прыгожая, сочная, а аддзельнымі словамі і сказамі прыбліжаецца да жывой гутаркі.

Літоўскія летапісцы шырыліся ня толькі ў в. кн. Літоўскім, г. зн. у Літве і Крывіі (Беларусі), але імі карысталіся вялікарускія і польскія гісторыкі. Длугош, Бельскі і асабліва Стрыйкоўскі бяруць з іх массу ведамак і нават аддзельных уставак. Хоць апошнімі часамі дасьледаваньне Літоўскіх летапісаў значна пасунулася наперад, але яшчэ дагэтуль няма пэраўнаўчай іх рэдакціі, не саўсім выясьнены крыніцы паасобных апавяданьняў і найменш выясьнены родаводы літоўскіх князёў.

Значнейшыя працы па дасьледаваньню нашых летапісаў адносяцца да XIX ст., з іх найбольш цэнныя:

И. Тихомировъ, „О составѣ западно-русскихъ, такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей" (Журн. Мин. Нар. Пр. 1901, март и май).

St. Smolka, „Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa Rusko-litewskiego" (Кракаў, 1889).

A. Prochaska, „Latopis Litewski Rozbiór krytyczny" (Львоў, 1899).

Staroniewicz, „O latopisach i kronikach ruskich XV i XVI wieku, a zwlaszcza o latopisie-„Welikoho kniażstwa Litowskoho i Żomojtskoho" (Кракаў, 1882).

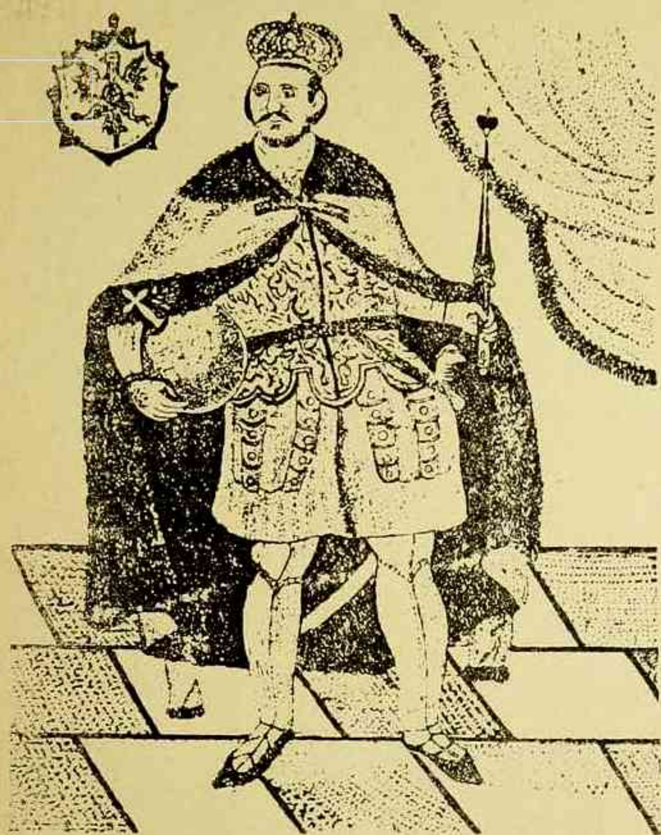

В. кн. Ягайла, паводле старога партрэту (Беларускі музэй ім. І. Луцкевіча ў Вільні).

М. Грушевський, „Історія України-Руси“ VI ч. II.

I. Jakubowski, „Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską“. У гэтай працы п. Якубоўскі спыняецца над легендай аб рымскім паходжаньні літоўскай шляхты і лічыць легенду штучным вытворам XV ст., якая была выклікана жаданьнем знайсьці Літве гэрбы і продкаў, не уступаючых годнасьцю Палякам.

ЛѢТОПИСЕЦЪ ВЕЛИКОГО КНЗСТВА ЛИТОВЪСКОГ. И ЖОМОИТЪСКОГО.

(Паводле сьпіску графа Рачынскага, перадрук з XVII т. „Полн. Собр. Русск. лѣтописей“. СПБ. 1907).

Сталося естъ воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чистое Марѣи от початку сотвореня свѣта лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого. Одного часу панство Рымское было под цэсаром Августом, которыи же не толко одному Рыму, ино и всему свѣту пановал, яко ж вышэй писано, иж часу цэсарства Августова сынъ Божыи воплотился, а часу Тивирѣя, цэсара второго по Августе на кресте волную муку прынял для збавеня и откупенья роду человѣческого, за которого ж Тивирѣе вси рѣчи и пророчэства пополнившы, по встани з мертвых вступилъ на небо и сѣлъ на правицы в Бога отца, отколе ж дня судного мает прыити судити жывых и мертвых и отдати кождому водле заслуги его.

По смерти Тивирѣя цэсара был цэсарэмъ Гаиосъ, а по Гаиосе—Клавдѣи, а по Клавдѣи царствовалъ сынъ его Нерон, которыи же Нерон былъ панъ окрутныи а невъставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навышшого Сэнэку бэз кождое прычыны ку смерти прыправил и колко раз казалъ место Рымское запаливать, а ни для чого иншого, толко для того, иж бы ся тому дивовал а потѣху мѣлъ; а княжатомъ и паном Рымскимъ, шляхте и всему посполству крывды и втиски великие чынилъ, для чого ж всякии подданыи его для великого окрутенства и невставичности его не был нихто пэвэн а ни бэзпечонъ не толко имѣнеи албо скарбовъ, але и здоровя своего, а так многие, опускаючы имѣнья и скарбы свое, втекалися до розмаитых земель (ў рукап. „земль“), наслядуючы справедливого упокою.

Где жъ одно княжа Рымское именем Палемонъ, которыи же цару Нерону был кревныи, забрался зъ жоною, и з дѣтми своими, и с поддаными, и скарбы своими, с которым жо княжатем пят сот шляхты, также зъ жонамі и з дѣтмі и з многими силами, и взявши зъ собою одного астронома, которыи ся знал по звѣздах, и пошли у кораблех моремъ по заходу солнъца, хотечи собѣ знаити на земли мѣстце слушное, гдѣ бы ся мели поселити а мешкати с покоем. А с тыми шляхты чотыры рожаи навышшые имены именем: с Китаврус—Довспрунъкгъ, а с Колюмновъ—Прешпор, а з Руси—Ульянус, а з Рожъ Екъторъ. А такъ оные люди не малыи часъ по мору ходили, и прышли Межиземского мора, и дошли до реки до Шума, и тою рекою Шумою в море окиян, и морем окияномъ дошли до реки устья, где Немон

упадываеть у море окиян, и потом пошли рекою Немном у верхъ олиж у море Малое, которое называется море Немновое, а для тое прычыны тое море Немъновое называется, ижъ в тое море Немонъ упадываеть дванадцатма устьи, а кождое зоветься особным именем, межы которыми ж устьи одно зовется Кгилья. И пошли тым устьем у веръхъ и дошли цэлого Немна, гдѣ вже он сам увесь ув одномъ мѣстцу течеть, и верхъ Немна дошли до реки Дубисы, яко ж вшедъшы в тую реку Дубису и нашли над нею горы высокие и *на оных горахъ* (курсыў дададзены па Румянц. сьпіску) ровнины великие и дубровы роскошные и розмаитых объѳитостей наполнено у звѣрех розного рожаю, то естъ, напервеи туров, зубрев, лосеи, оленеи, сарнъ, рысей, куниц, лисиц, бѣлокъ, горностаев и иных розмаитых рожаевъ, и тэж у рекахъ великую оѳитость рыбъ непосполитых, ижъ не толко тые рыбы, которые ся в тых реках плодять, але множство рыб розмаитых а дивных прыходят з мора за тою прычыною, иж недалеко устье Немновое, гдѣ Немонъ у море впадываеть. Над которыми ж реками—над Дубісою, и над Немномъ, и над Юрою—там ся поселили и почали розможыватися и оное мешкане ихъ над тыми реками вельми ся имъ подобало. И назвали тую Землю Жомоить.

О княжати Палемоне и о трех сынох его.

Княз Палемон вродилъ трехъ сынов: старшыи Боркъ, а другии Кунасъ, а третии Спэра (ў Рум. сьп. „Истра"). Старшыи же сын Боркъ вчынил городъ на рецэ Юре. И зложоно имя того княжати посполъ з рекою: имя рецэ Юра, а княжати—Боркъ, и назвал тот замок Юръборкъ. А середнии сынъ Кунасъ прышол на устье реки Невяжы, гдѣ она впадываеть у Немонъ, и тут учынилъ городъ и назвалъ его именем своим Куносов город. А третии сын Спэра пошолъ далеи у пущу ко всходу слонца и, перешедъшы реку Невяжу и реку Святую и третюю реку Шырвинту, знашолъ озеро луками и розмаитымъ деревомъ украшено, где ж злюбившы и над тымъ озером поселилъся. И тое озеро именемъ своим назвал Спэра, и пановалъ многие лѣта, и былъ вельми ласкавъ подданым своим. И потом умер бэс плоду. И подданые его, милуючы его, и подле Рымского обычаю вчынили собѣ балъвана и назвали его Спэра на память его.

И потомъ оные люди, мешкаючы около него, и почали ему оѳеры чынити и за Бога его мѣти, и потом, коли тот балванъ сказилъся, и они тое озеро и мѣстцо хвалили и мѣли за Бога. И по немъ межы собою господара не мели и мешкали без пана.

По малых же часех умреть брат его, который мешкалъ на Юрборъку, не маючы детеи. И братъ его Куносъ озмет и тую часть, брата своего Борка и город Юръборкъ, и в тои части его будет пановати. И оное княже Кунос мѣлъ двух сынов: одного Кернуса, а другого Кгинбунта. И пануючы ему в земли Жомоитскои почалъся множыти и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскую. И перешодъшы реку Святую вышеи, и нашолъ мѣсто вельми хороше. И сподобалося ему тое мѣстцо вельмі, тогды он там поселилъ сына своего Кернуса. И назвалося тое местцо по Кернусе—Керново.

А потом Кунус умре. И по немъ почнеть сынъ его Кернусъ пановати на всеи земли Завельскои по границу Латыгольскую и по Завельскии Брасълавль олиж по реку Двину. А брат его Кгинбунт на Юрборъку и на Кунусове и на всеи земли Жомоитскои. А в тот час, гдѣ Кернусъ пановал на Завельскои стороне люди его, тые, што за Велею осѣли, игривали на трубах дубасныхъ. И прозвал тот Керънус берегъ своим языкомъ властным по латыни литус, где ся люди его множат, а трубы, што на них играют,—туба. И далъ имя тымъ людем своимъ языком по латине, зложывшы берег с трубою,—литусба. И простые люди не вмели звати по латине и почали звати Литвою. И от того часу почали звати панство Литовское и множытися от Жомоити. И князь великии Кернусъ пановалъ на Литве, а княз Кгинбунтъ на Жомоити. И не малыи час пановали и жыли межы сьбою вов покои. И князь Кернусъ не мѣлъ сыновъ, толко одну дочку именем Пояту. И будучы он у старости своеи и не хотечы панства своего от дочки своее отдалити, и прынял до неи и зятем своим его вчынилъ собѣ с Китавруса именемъ своимъ Кируса сына Довпрункгова з Дявильтова. И сам умер, а по немъ начне княжыти на земли Литовскои тотъ зять его с Китаврус Кгирус А Кгинъбунтъ пануючы на Жомоити и умер, а сына своего Монтвила зоставить на князьстве Жомоитскомъ. И Монтвилъ много лѣтъ княжыл на Жомоити и мѣлъ двух сынов: одного Немоноса, а другого Скиръмонта. А въ иншых тых жэ называ: Викентва а Ердвила.

И часу панованья Монтвилова повстал цар Батыи и пошол на Рускую землю. И всю Рускую землю звоевалъ и князеи Руских постиналъ, а иншыхъ у полонъ повелъ и столецъ всее Руское земли город Киевъ зъжогъ и пуст учынилъ. А князь великии Киевскии Дмитръ, боечыся великое силы и моцы его, збѣгъ с Киева до города Чернигова и потомъ довѣдалъся, што город Киев сожжонъ, и вся земля Руская спустошона. И слышал, иж мужыки мешъкають безъ господара, а зовутся Другчане. И онъ собравшыся з людми своими и пошолъ ко Друцку, и землю Друцкую посѣлъ, и городъ Друческъ зарубилъ, и назвалъся великимъ князем Друцким. И в тотъ часъ доведался великии князь Монтвилъ Жомоитскии, иж Руская земля спустошона и князи Руские розогнаны. И онъ давшы воиско сыну своему Еръдивилу и послалъ з ним пановъ своихъ радъныхъ, напервеи с Колюмновъ Трумъпя, а другого з Уръсинов именемъ Эикъшыса, а третего з Рож именемъ Кгровжыса. И зашли за реку Велю, и потом перешли реку Немон, и нашли в чотырох миляхъ от реки Немна гору Красну. И сподобалося имъ, и вчынили на неи город, и назвали его Новгородок. И вчынил собѣ кияз великии в нем столец и назвался великим княземъ Новгородским. И пошедшы з Новагородка и зарубил город Городно, и потом пошол до Берестья и нашол Берестѣи, и Дрогичын, и Мельник от Батыя спустошоны и покажены. И он тые городы зарубил и почал на их княжыти. А потом умер кияз великии Монтвил Жомоитскии.

По немъ сѣлъ на великом княженьи Жомоитском Викент, а другии вышереченыи сын его Ердивилъ почнеть мешкати и пановати на Новегородцы и на тых вышеи реченых городех. И подавалъ паном своимъ, которые з

ним вышли, островы и пущы: Грумплю дал остров коло реки Ошмены, которое теперъ зоветься Ошмена, и все прылежачое к Ошмене, што тепер князи и панове в повете Ошменском держать; а Эйкъшневи далъ остров, которыи по немъ назван ест Эишышки, и все прылежачое къ повѣту Эишышскому; а Кгровжу дал островъ, которыи его именемъ назван есгъ Кгровжышки, и увесь повѣт Кгровъжыскии. И с Трумпя народился Кгаштолтъ, а зъ Эикъша народился Довоина, а зъ Кгровжа народился Монъвид, а потом умеръ.

Пануючы великому князю Викенту в Жомоитскои земли, а Ердивилу у Новегородцэ и в ыншых городех, потом умеръ князь великии Викен.

И по немъ начнеть княжыти Жывинбут с Китаврусу князь Литовскии обема тыми княжаньи—Литвою и Жомоитью, а Ердивилъ на Новегородцэ и на всих тых городех Руских. И много лѣт княжывшы, Ердивил на тых городех и умеръ, и по нем почал сын его княжыти Мингаило.

По смерти пакъ отца своего княз великии Мингаило собравшы воиско свое и поидеть на город Полтэск и на мужы Полочане, которые вѣчемъ справовалися, якъ Великии Новгород и Псковъ. И напервеи прышли къ городу их, реченому Городъцу. И мужы Полочане собравшыся с полъки своими и стрѣтили ихъ под Городцомъ. И великии бои и сѣчу межы собою мѣли. И поможеть Бог великому князю Минкгаилу, и побил мужеи Полочан на голову, и город их зъжогъ на имя Городец, и городъ Полтэскъ возметь, и зосталъ великим княземъ Полоцкимъ. И будучы ему великим князем Новгородскимъ и Полоцкимъ, пановалъ много лѣт и вмер. И оставил по собѣ двух сынов своихъ: одного Скирмонта, а другого Кгинвила. И Скирмонтъ почнеть княжыти на Новегородъцы, а Кгинвил на Полоцку. И поиметь Кгинвилъ дочку у великого князя Тверского у Борыса именем Марю, для которое ся окрестилъ у Рускую вѣру, и дали ему имя Борысъ. И мѣл с нею сына именем Рогволода, которого назвал Руским именем Василеи. И тот Кгинъвил, реченыи Борыс, вчынилъ город на имя свое на рецэ Березыни и назвал его Борысов. И будучы ему Русином, был велми набожон и вчынилъ цэрковъ каменую в Полоцку святое Софѣи, а другую святого Спаса девичыи манастыр у верхъ реки Полоты от города у полумилю, а третюю цэрковъ манастыр на Бельчыцы святого Борыса и Глѣба.

И пануючы ему в Полоцку, был ласкав на подданые свои и дал им волност вѣчем ся судити и въ звон звонити и потому ся справовати, як у Великом Новегороде и Пъскове. И што княз Борыс мѣл с тою жоною сына Рогволода, нареченого Василя. И по нем почнеть княжыти сын его Василеи у Полоцку, а сам умер.

И князь Василеи, княжечы на Полоцку, мѣлъ сына Глѣба, а дочку Парасковѣю. И тая Парасковѣя обецалася дѣвство свое заховати в цэлости до жывота своего и пострыглася в черницы у светого Спаса у манастыры над Полотою. И мешкала там семь лѣтъ, Богу служечы и книги пишучы на цэрковъ. А потом забралася до Рыма и в Рыме мешкаючы, Богу служыла пилне. И мешкала колко год и осветилася, которую называють санкта Прекседыс, а по рускии Паросковѣя, которои же в Рыме и костел збудованъ на имя ее

светое, там жэ ее и положыли. А брат ее княз Глѣбъ Полоцкии у молодых лѣтех своих кнежывшы у Полоцку немного лѣт и вмеръ. И положон естъ у Полоцку у святое Софѣи у Полоцку со отцэмъ своимъ ув одномъ А гробе. Полочане почали потому справоватися, як у Великомъ Новгороде и въ Пъскове, а пана над собою не мѣли.

Скирмонъту ж кнежечы на Новегородцы. И князь Мъстислав Луцкии и Пинскии почнет вальку с князем Скирмонтом, хотечы его выгнати з отъчызны своее: з Берестя, а з Мельника, и з Городна, и з Новагородка. И Скирмонтъ пошлет послов своихъ до великого князя Литовского, што вышол с Китавруса, до Жывибунта, просечы его, абы помоч далъ ему напротивко Руси. И князь великии Литовскии Жывибунтъ пошлеть ему на помочъ сына своего старшого Куковоитя со всими силами своими Литовскими и Жомоитскими. И поидет князь великии Скирмонтъ с Куковотемъ и со всими силами на противку Мъстислава князя Луцкого и Пинского. И на сеи стороне реки Ясельды поразит князь Скирмонтъ князя Луцкого и Пинского на голову, и всю раду Рускую. Толко князь Мстислав в малои дружыне ледве самъ утекъ у город Луцко. А князь великии Скирмонт возметь городъ Пинскъ и город Туров. И заплакала Рус великим плачомъ, иж такъ окружно вси побиты от бэзбожное Литвы. И князь великии Скирмонтъ сына великого князя Литовского Жывинбутова Куковотя чостовавшы и даровавшы безчысленое множество золота и серебра и боръздыми конми и отпустилъ почстиве до отца его до великого князя Жывинбута Литовского.

И коли Куковот прыидеть до отца своего Жывинбута и не много пры отцы своемъ побывшы. И потомъ князь великии Жывинбутъ Литовскии и Жомоитскии умер.

Тогды сын его Куковотъ сѣлъ на великом кнежени Литовском и Жомоитскомъ.

Будучы пак в тот час царемъ Завольским именем Булаклаи и прыслалъ послов своих до великого князя Скирмонта, штобы ему выходы его давалъ и баскаки его ховал по тым городом по тому, як с тых городов хожывали за предковъ его князей Руских. И князь великии Скирмонтъ под тое поддатися не хотѣлъ и тым послом его носы, губы и ушы урѣзати казал и до него отпустилъ.

И тотъ царъ на лѣто собравшыся з многими силами своими и оръдами Татарскими и пошолъ на Рускую землю и много зла Рускои земли учынилъ.

А князь великии Скирмонтъ собравшы вси воиска свои и подкал его на границы своеи у Коидонове, и поразил того цара, и всю рать Татарскую побил, и самого цара убилъ. И зъ звитяжствомъ великим пошол на Рускую землю, и взял город Мозыръ, Черниговъ, и Стародубъ, и Корачевъ. И со всими в цэлости звитяжство одержавшы, вернулъся назад. И мѣлъ князь великии Скиръмонтъ трехъ сынов: старшыи Тронята, другии Любортъ, третии Писимонт.

Князь великии Скирмонтъ у великои старости своеи умер. А сын его Любортъ сядет на Корачеве и назовется князь Корачевскии, а Писимонт на Турове сядет, а Тронята на Новегородцэ. И пановали на тых городехъ много лѣтъ.

В тых лѣтехъ мати князя великого Литовского и Жомоитского Куковотева, Поята, умерла у великои старости своеи. И князь великии Куковоить милуючы матку свою и вчынилъ балвана на образъ ее, чынечы еи паметку. И поставил того балвана именем матки своее Пояты вышеи озера Жослии, которыи же образ хвалили и за Бога его мели. А потомъ тотъ балван зъгнилъ, и на том мѣстцы липы выросли, и тые липы хвалили и за Бога их мѣли во имя тое Пояты олижъ и до сего дня. А за тым князь великии Литовскии и Жомоитскии Куковоить, милуючы подъданых своих, и сам умеръ.

И зоставил по собѣ сына на великомъ кнежени Литовском и Жомоитском имени Утенуса, которыи же сын милуючы отца своего великого князя Куковоита и вчынил балъвана на паметь отца своего. И поставил его на горе однои над рекою Святою недалеко Дявилтова, которого ж хвалили и за Бога мели. А потом тот балванъ згнил, и там гаи вырос. И люди тым хвалили и прозвали его именем пана своего Куковоита.

Троняте пануючы на Новегородцэ. И в тот часъ цар Завольскии Курдасъ повстал з многими силами Татарскими на Руские земли. И князь Тронята зберется з братею своею—с князем Писимонтомъ Туровским а с князем Любортомъ Карачевскимъ—и со всими силами. И к тому обослалъся с князми Рускими: с княземъ Семеномъ Михаиловичомъ Друцкимъ, и с князем Давыдомъ Мъстиславовичомъ Луцкимъ, и Святославом Киевским. И собравшыся с одного и пошли против цара Курадаса и всее рати его Завольское. И поткалися с ним за Мозыремъ на рецэ Окуневъцы, и вдарылися в полки межы собою, и вчынили бои вельми великии от пораня олиж до вечора. И поможеть Бог великому князю Тронэте и княземъ Руским: цара Курдыса и все воиско на голово побили, ледве самъ царъ у малои дружыне втекъ. И в томъ бою убили двух братов князя Тронятиных: князя Писимонта Туровского, а князя Люборта Корачевъского, а князя Семена сына князя Друцкого Михаила, а князя Давыдова сына Луцъкого Анъдрея и иных бояр много побили. И князь великии Тронята звитяжство одержившы и добытку великого золота, и серебра, и каменя жэмъчугу, и шат дорогих набравшы и пошол у свою землю. А князи Руские также у свои городы пошли.

И пануючы князю Троняте не мало лѣт, потом умер. И зоставилъ сына по собе на великом кнежени Новгородском Ольконта. И кнежыв Олькгимонт не мало, потом умер.

И зоставилъ по собе сына именем Рынкголта на великом кнежени Новгородъском.

И кнежечы Рынкголту не мало лѣт на Новегородцы и на иншых городехъ Руских. И вчынять змову межы собою князи Руские почати валъку против великого князя Рынкголъта и хотечы его согнати з отчызны своее городов Руских: напервэй Светослав Киевскии, а Левъ Володымеръскии, и Дмитреи Друцкии. И собравшыся вси тры полки и пошли против великого князя Рынкголъта. И взяли тые Руские князи Татар на помоч собѣ от цара Заволского неколко тысечъ Татар. И князь великии Рынкголътъ потъкалъ их на

рецэ Немне на Могильной и вчынилъ з ними бои вельми великии. И билися межы собою велми крѣпко, почоншы от пораня олиж до вечера. И поможе Бог великому князю Рынкголту, ижъ князеи Руских и всю силу ихъ и орду Татарскую на голову побилъ. И самъ звитяжство одержавшы з великимъ весэльем и добыткомъ золота и серебра и з великим набытемъ скарбовъ и прышолъ къ своим городом. И прышедшы до Новагородка, рознемогъся и вмер без плоду. Тут ся докончалъ родъ княжати Рымского Палемона.

А иные поведают рекучы, бы тот Рынкголт прышедшы з оного побоища до Новагородка и был у Новегородцы и якобы мѣлъ уродити трехъ сынов. И зоставит по собѣ на великом кнежени Новгородъскомъ именемъ Воишвилака, ино далеи о том Воишвилаку не пишеть.

О княжати Литовскомъ Швинъторозе сыне Утенусове.

По смерти Рынкголтове панове жалуючы господара своего прырожоного. И взяли собѣ господаремъ великого князя Литовъског и Жомоитског сына Утенусова с Китаврусу Швинъторога. И мало кнежывшы Швинторогу на Новегородъцы и на Руских городехъ. И отец его князь великии Литовскии и Жомоитскии Утенусъ умер. И сын его Швинъторог по смерти отца своего начнет кнежыти на великом княжени Литовском, и Жомоитском, и Новгородскомъ, и Рускомъ. И вродил Швинторогъ сына Скирымонта. И оберет собѣ великии кияз Швинъторогъ мѣстцо на пущы велми хорошо подле реки Вельи, гдѣ река Вилня упадывает у Велю. И просил сына своего Скирымонта, абы на том местцу было жъглищо вчынено, дѣ бы его мертвого сожгли. И прыказал сыну своему, жебы по смерти его на том мѣстцу, где бы его зъжогъ, всихъ князеи Литовскихъ и знаменитых бояр сожъжено было и штобы вже нигдѣ инъде тѣла мертвых не были зъжены, толко там, бо и передъ тымъ жыгали тѣла мертвыхъ на том мѣстцу, хто гдѣ умреть. И прыказавшы тые слова сыну своему Скирымонту, князь великии Швинъторог и вмер.

О великомъ князе Скирымонте.

Великии кияз Скирымонт зосталъ по отцы своемъ на великом князстве Литовскомъ, Жомоитском и Руском и подлугъ прыказаня отца своего на том мѣстцы на усти реки Вилни, гдѣ у Велью упадываеть, вчынил жъглищо и там тѣло отца своего зъжогъ, и коня его, на котором еждчывалъ, и шату его, которую ношывалъ, и милосника его, на которого он был ласкавъ, и сокола, и хорта его зъжог. И от тых часов князи великие Литовск е тѣла их на томъ мѣстцу жыгали. И для того тое мѣстцо от тых часов прозвано Швинторога на имя того великого князя.

И коли которого князя великог Литовского албо пана сожжено было тѣло, тогды пры нихъ кладывали ногъти рыси албо медвежи, для того иж вѣру тую мели, якобы судныи день мѣлъ быти, и так знаменали собѣ, иж бы Богъ мѣлъ прыити и седѣти на горѣ высокои и судити жывых и мертвых. На которую ж гору трудно будеть узыити бэз тыхъ ногътеи рысих албо медвежыхъ, и для того тые ногти подле их кладывали, на которых мѣ-

ли на тую гору лѣзти и на суд до Бога ити. А так ачколвекъ поганы были, а въжды потом себе знаменали и в Бога одного вѣрыли, иж судныи день мѣлъ быти и вѣрыли з мертвыхъ въстаню и одного Бога, которы мѣлъ судити живыхъ и мертвых.

О мужах Латыгольских якъ прышли у Жомоить.

Панууючы великому князю Скирымонту. И собралися мужы Латыголове, которые седели над берегом морскимъ окияномъ моремъ, и прышли в землю Жомоитскую, и шкоды многие почынили, и кровопролитья в людехъ Жомоитских от нихъ много стало. И князь Скирмонт, собравшыся зъ силами своими, и поидеть на нихъ в землю их, и ихъ самыхъ выстинал, а иншых у полонъ вывелъ, и землю ихъ пусту вчынилъ.

И в тот часъ по выеханю князя великого Скирмонта зъ земли Латыгольское прышли Нѣмцы зъ за моря до тое ж земли Латыгольское и тую землю засели, и панове тои Латыголе зостали, и назвалися Иѳлянты. И потом много лѣт пановалъ великии князь Скирмонтъ, и зоставил двух сынов: Трабуса а Коликгина. И Трабус почнет кнежыти на земли Жомоитскои, а Коликгин на земли Литовскои и Рускои. И кнежыл много лѣт и вмеръ. И почнеть по немъ кнежыти сын его Роман и по малом часе умре. Князь великии Жомоитскии Трабус дядко князя Романов.

И по нем почнет кнежыти князь великии Романъ на земли Жомоитъскои, и Литовскои, и Рускои. И Роман мѣлъ пяти сынов: старшыи былъ Нарымонтъ, другии Довмонтъ, третии Гольша, четвертыи Кгедрус, пятыи Троииденъ.

О пяти сынех Романовых.

По смерти великого князя Романа почнет кнежыти сын его старшыи Нарымонт. И вчынилъ городъ Керновъ и знесеть столец свои з Новагородка до Кернова. И почнеть кнежыти и назовется великии князь Литовскии и Новгородскии и Жомоитскии.

А братъ его Довмонтъ седит на отчизне своеи на Утене и назовется князем Утенским.

А третии братъ его Кгедрус зарубил город и назовет его именем своим Кгедроити и прозоветься князем Кгедроитъскимъ.

А четвертыи братъ его Гольша перешедшы реку Велю и нашол гору красную межы горами над рекою Вилнею у мили от устья реки Вельи, гдѣ упадывает в реку Велю против Раконтишок. И вчынилъ город и назоветь его именемъ своимъ Гольшане.

И не много бывши там, и ездечы оттоль у ловы у пущу за десеть миль от того города своего. И наидет гору красную и ровънинами великими объляглую и обѳитостями наполъненую. И сподобалося ему там и онъ тамъ поселилъся. И на тои горе учынил городъ над рѣчкою Кораблем. И перенесеться оттоле и тамъ почнеть кнежыти и назоветься князем Гольшанским.

А пятыи брат Троииденъ мешкалъ пры брате своем великом князи Нарымонъте. И довѣдался князь великии Нарымонт, што ж князи Ятвезъские померли, а люди ихъ мешкают без господара.

И князь Нарымонтъ поидеть на них, и они не противечыся поддалися и поклонилися ему. А так онъ оставшы имъ господарем и вземшы ихъ, дал брату своему Троиденю за вдѣлъ.

И князь великии Троидень наидеть гору красную над рекою Бебрею. И сподобалося ему там вельми, и зарубилъ городъ, иназоветь его Раигородъ. И прозоветься княземъ Ятвезскимъ и Доиновъскимъ.

И будучы ему тамъ на кнежени великие вальки чынил з Ляхи, и з Русю, и з Мазовшаны, и завжды зыскивал и над землями ихъ силные окрушенства чынилъ, што нижеи описуеть у Рускои кроиницэ иж горъшыи былъ тым землямъ и окрутнеишыи на нихъ, нижли Антиох Сирскии, и Иродъ Иерусалимскии, и Нерон Рымскии, што так был окрутныи и валечныи.

Князь же великии Нарымонт поиметь жону у Ифлянтского реченог Ѳлядры дочку его. И братъ его Довъмонт у того ж Флядры другую дочку его. И не малыи час жывучы рознеможется жона князя Домонътова Утенского и вмерла.

К князь велики Нарымонт, слышавшы смерть невѣстки своее, жаловал вельми. И будучы сам немоцон и послал жону свою до брата своег Довмонъта, жалуючы жалости его. И коли прыехала жона Нарымонтова до Утены жалуючы девера своего князя Довъмонта, и князь Довмонт, видевшы невѣстку свою, возрадовался вельми а реклъ такъ: „мнѣ было жоны искати, а се мнѣ Богъ жону дал.“ И понялъ ее за себе. И в том стала великая брань и ростыржъка межы братею великим княземъ Нарымонтомъ и княземъ Довъмонтомъ.

И князь великии Нарымонт, видечы жалост свою великую, иж брат его жону его за себе кгвалтом взялъ, и обослал братю свою: князя Кгедроитя, и князя Гольшу, и князя Троиденя, и тестя своего Ѳлядра Иѳлянтского. И собравшыся з братею и зо всими людми своими и потягнулъ на брата своего князя Довмонъта и обогналъ его у городе его Утене. И порозумелъ князь Довмонтъ, што ся не могъ ему оборонити, и просил горожан своихъ, абы ему не подали города, покол бы он прошол воиско Нарымунтово. И сам спустилъся з города, и прошодшы воиско Нарымунтово, и побежыт и прыидет къ городу Пъскову. Ино мужы Пъсковские видечы его мужа добра и честна и розумна и взяли его собѣ господарэмъ. И назвали его великим князем Пъсковским. А Нарымунт узявшы город Утену и жону свою и княжылъ на Кернове и на Новегородцы и на Жомоити, а Довъмонт на Пъскове. И обадва не малыи часъ кнежыли. Троидень пак поиметь жону у княжати Мазовэцкого дочку его. И мѣлъ з нею сына, реченаго Рымонта. И коли сын его Рымонт доросталъ лѣт своихъ и отецъ его Троидень дал его для науки языка Руского до Льва Мъстиславйча, которыи заложыл городъ во имя свое Львов. И мешкаючы Рымонту у князя Льва и навчылся языка Руского. И сподобалася ему вѣра хрестиянская и окрестилъся. И врозумѣлъ, иж тот свѣтъ ничого не естъ, и опустившы свѣт и пострыгъся в чернъцы, и названо имя ему Василіи, а прозвищом Лаврыш. И будучы ему въ чернъцохъ, прышол до дядка своего Нарымонса и просил его, абы ему далъ в Новогородском

повѣте мѣстцо на пущы подле реки Немна, гдѣ бы собѣ манастыр збудовати мѣлъ. И он ему допустилъ. И он собѣ тамъ манастыръ, збудовал и поставилъ наперввеи цэръков святого Воскресенья, и оттоле прозвано Лаврышов манастыр. И будучы ему у манастыры дядко его умреть, и панове Литовские и Жомоитские взяли собѣ великим князем Троиденя. И пануючы великому князю Троиденю. И князь великии Довмонтъ прышодъшы зо Пъскова возметь город Полътэск и почнеть княжыти на Пъскове и на Полоцку. И жаль ему было того велми, иж брат меншыи осѣлъ панство у Литве и почалъ о томъ мыслити, якъ бы его мѣлъ о смерть прыправити. А в тых часех пануючы Троиденю умерли ему обадва браты князь Гольша а князь Кгедрусъ. А з оное вышеиписаное вазни княз великии Довмонт направил шесть мужыков на брата своего Троиденя забити, якож он шолъ бэзпечне собѣ з лазни в Новгородку. И тые мужыки его зрадне забили. А сам Довмонт собравшыся з людми своими Пъсковскими и Полоцкими и потягнулъ до Литвы, хотечы быти княземъ Литовскимъ и Жомоитским. И реченыи чернецъ Лаврышъ, по литовскии зовемыи Лаврымонтъ, а по рускии Василеи, и жалуючы смерти великого князя Троиденя, отца своего, и оставившы чын чернеческии и прышол до панов и собравшыся со всякими силами своими Литовскими и потягнул противко Довмонта, хотечы помстити кров отца своего. И направившыся с полъки своими и потъкалися з Довмонтомъ надъ озером. И коли зышлися полки с обу сторонъ, и был межы ними бои и сѣча великая с поранку олиж до вечера. И поможет Бог Лаврышу и все воиско дядка своего Довмонта на голову поразил, и самого его убил, и городъ Полтэскъ взял. И вернувшыся назад къ стольцу отца своего до Кернова. И рек паномъ: „коли мнѣ Бог дал помстити кров отца своего, я свѣта того отрекаюся, взял есми на себе чорную рызу, а господарства я не хочу, возмите собѣ господарем кого воля ваша будеть, а ведже я ражу вам, ачъколвек естъ братя моя Гольшын сын Олькгимонт а Кгедрусов сын Кгинвил, ино еще они малы суть, не годяться на панство, бо дядко мои Нарымонт, коли сѣл на великом князстве Литовском, гэрбъ свои Китаврус зоставил брати своеи, а собѣ вдѣлалъ гербъ чоловека на кони з мечомъ, а то знаменуючы через тотъ гербъ пана дорослого лѣт, хто бы мог боронити мечом отчызны своее. А про то оберыте собѣ господара доброго, хто бы мѣлъ боронити того панства великого князства Литовского, и такъ ми ся видить, иж бы и к тому был годныи Витеня, которыи был маршалъком ув отца моего“. И панове не хотели переступити рады а воли господара своего прырожоного сына великого князя Троиденева: вчынили так, видечы мужа мудрого а годного Витеня, которыи был з рожаю а с поколенья с Колюмнов з ымѣня, деръжачого в Жомоити реченого Аиракгола, взяли его собе великимъ князем Литовским и Жомоитскимъ. Бо князь великии Троидень, будучы в Жомоити, ехал через имѣнье его Аиракголу и узралъ оного Витеню еще малым младенцомъ и вбачылъ оное дитя обличемъ велми хорошо и възросту цудного, играючы з дѣтми малыми. И взял его к собѣ. И былъ у него коморникомъ. И будучы в него в коморе, кождую реч цудне а радне

панскую ховалъ и справовал. А так онъ, бачечы цноту его и доброе заховане, вчынил его в себе маршалъком. И был в него милосникомъ и всяким справцою. А затым по смерти его взяли его на великое князство Литовъское. Тут ся доконалъ род с Китаврусовъ. А начало великое княжэнье Витенево род великих князеи Литовских с поколеня а з роду с Колюмнов.

О великомъ князи Витене.

Будучы великому князю Витеню на великом князстве Литовском, Жомоитском и Руском и пановал много лѣт, олиж до старости своее вов покою. И родилъся ему сын Кгидиминъ. А потом умер князь великии Витеня. А после его сѣлъ на великом княжени Литовском, Жомоитском и Руском вышеиреченыи сын его Кгидимин.

О великомъ князи Кгидимине.

Будучы великому князю Кгидимину по смерти отца своего Витеня на великом князстве Литовском, Руском и Жомоитском. И седечы на стольцы отца своего на Кернове и пановал не много лѣтъ по смерти отца своего.

Повстали против его Нѣмцы, Пруси и Лиѳлянты и втегнули з великимъ множеством людеи своихъ в землю Жомоитскую, хотечы ее собѣ осѣсти. И князь Кгидиминъ не поспелъ так рыхло собрати воиска своего против Нѣмцов. И послал старшого гэтмана своего з малыми людми на город Куносовъ, умоцняючы его от Нѣмцовъ. А тот былъ гэтманъ его на имя Кгаштолътъ з роду с Колюмновъ. И Нѣмцы того гэтмана его обогнавъшы и тот город Куносов обълегли и з великих дѣлъ усего его збили и того гэтмана, с того города, звели и в полонъ его повели и землю Жомоитскую посѣли. И князь великии Кгидимин вчынить умову з Нѣмцы о того гэтмана своего и далъ за него трыдцат тисечеи золотых.

И на другии годъ, собравшы вси свои силы Литовские и Руские и пошли на Нѣмцы. Нѣмцы, Иѳлянты, и Прусове, и Жомоить, зъ собою веземшы и поткали великого князя Кгидимина на рецэ Ошмене на сеи стороне Жэимов двѣ мили.

И поможет Богъ великому князю Кгидимину, иж Нѣмцов усихъ на голову поразил. А Жомоить от Немцов отступили и прыступили къ господару своему прырожоному Кгидимину. Такъ иж Нѣмцов всих на голову побили и все воиско Немецкое, и тут звитяжъство одеръжавшы над Нѣмцы и Жомоить к собѣ взял. И пошол с тыми силами и з Жомоитью в землю Немецкую и взял город Тилжу а другии Ракгнету, и иншыхъ городовъ много побралъ, и землю всю спустошылъ, и в полонъ повелъ, и невымовное множество кровопролите в Нѣмцох учынил, и звитяжство одэръжавшы и з великим весэлемъ у свою землю прышол.

О великом князе Кгидимине и о битве с княземъ Володымеремъ Володимерскимъ.

И впокоившы землю от Нѣмцов Жомоитскую. И пошол на князи Руские, и прыиде напервеи къ городу Володымеру. И князь Володымеръ Володымерскии, собравшыся з людми своими, и вчынит бои великии с князем великим Кгидимином. И поможет Богъ князю великому Кгидимину,

иж князя Володымера Володымерского самого убилъ и воиско его все побилъ и город Володымер озмет.

И потом поидеть на князя Льва Луцкого. И князь Лев услышал, што князя Володымера Литва убила и городъ Володымер узяли, и онъ не смѣлъ против его стати и побежыт до князя Романа до зятя своего ко Бранску. А князи и бояре Волынские били чолом великому князю Кгидимину, жебы в них пановал и господарем въ нихъ былъ, а земли их не казилъ. И князь великии Кгидимин укрепившы их прысягою и оставившы намѣстников своих в нихъ и там почнет княжыти. А потом на зиму пошол до Берестя и з Берестя вси воиска свои роспустилъ, а самъ у Берести зимовалъ. И скоро велик ден минул. И он собравшы вси свои силы Литовские, Жмоитские и Руские и на другои недѣли по велицэ дни поидеть на князя Станиславля Киевъского. И прышодшы возметь город Овручыи и город Жытомир. И князь Станиславль Киевскии обославшыся с княземъ Ольгом Переяславским, и с княземъ Романом Бранским, и с княземъ Волынскимъ, которого князь великии Кгидимин выгнал з Луцъка. И собралися вси у великом множестве людеи и спотъкалися вси с князем великим Кгидимином на рецэ на Ръпени под Бѣлым городом в шести милях от Киева. И вчынили бои и сѣчу великую. И поможет Бог великому князю Кгидимину побъеть всихъ князеи Руских на голову, и воиско ихъ все побито на пляцу зостало. И князя Льва Луцъкого и князя Ольга Переяславского убили, и в малои дружыне Станиславль Киевъскии, и з Романом Бранским утекуть до Бранска. А князь великии Кгидимин оступит Бѣлъгород. И горожане видечы, иж господар ихъ з воиска побѣгъ прочъ, а воиско все на голову побито, и они не хотечы противитися воиску так великому Литовскому и передалися з городом князю Кгидимину, и прысягу вчынили служыти къ великому князству Литовскому. И за тым княз великии Кгидимин пошол со всими силами своими до Киева и обляжет город Киевъ, и Кияне почалися ему боронити. И лежал князь великии Кгидиминъ подъ Киевом мѣсецъ. А за тым здумали межы собою горожане Киевские, иж моцы великого князя не могли терпети и болшъ того без господара своего великого князя Станиславля Киевского, и въслышали тое иж господар ихъ Станиславль втекъ от Кгидимина и воиско господара ихъ побито а в них заставы князь ихъ никоторое не зоставилъ, и они змовившыся одноемыслне и подалися великому князю Кгидимину. И пошодшы з города со кресты, игумены, попы и дъяконы, и ворота городовые отворыли, и стрѣтили великого князя честно, и вдарыли ему чолом, и поддалися служыти ему. И прысягу свою великому князю Кгидимину на том дали и били чоломъ великому князю Кгидимину, штобы от нихъ отчызны ихъ не отнималъ. И князь Кгидимин пры томъ ихъ зоставил и самъ честно у город Киев уехалъ. И въслышали тое прыгородки Киевские,—Вышегород, Черкасы, Канев, Путивль, Слеповрод,—што Кияне передалися з городом, а господаря своего слышали, иж втекъ до Бранска, а воиско его все побито. И вси прышли до великого князя Кгидимина, и, с тыми вышеиречеными прыгородки Киевъскими, подалися служыти и прысягу на томъ дали великому князю Кгидимину.

И Переяславлене слышали иж Киев и прыгородки Киевские подалися великому князю Кгидимину, а господаръ ихъ, князь Олгъ, от великого князя Кгидимина убитъ, и они прыехавши и подалися з городом служыти великому князю Кгидимину и прысягу свою на томъ дали. И князь велики Кгидимин, взявшы Киев и Переяславль и вси тые (у іншых сьп. дададзена „вышеиреченыи“) прыгородки, и посадил на нихъ князя Миндовгова сына Олькгимонта великого князя Гольшанского. А самъ з великим весэлемъ до Литвы прыехалъ.

О князи Станиславли Киевском которого выгналъ князь Кгидиминъ с Киева.

В тот час будучы князю Станиславлю Киевскому у Брянску выгнаному от великого князя Кгидимина, и прыслал к нему княз Рэзанскии Иван, будучы у старости своеи, просечы его, абы до него ехал и дочку в него понял именем Ольгу, бо сына не мѣлъ, дочку толко одну, и по смерти его абы был великим княземъ Резанскимъ. И князь Станиславль до него ехалъ, и дочъку в него понялъ, и по смерти его былъ великимъ княземъ Резанскимъ. А князь великии Кгидимин прогнавшы князеи Руских и от Немецъ землю свою упокоившы, и пановалъ много лѣт вов покои.

О великомъ князи Кгидимине як Троки зарубилъ и Вилню.

Некоторого часу поехал князь великии Кгидимин зъ столца своего с Кернова в ловы за пять миль за реку Велью. И наидет у пущы гору красную дубровами и ровнинами обляглую. И сподобалося ему вельми, и он тамъ поселился и заложылъ город, и назоветь имя ему Троки, гдѣ тепер Старые Троки, и с Кернова перенесеть столец свои на Троки. И в малых часехъ поехалъ после того князь великии Кгидимин в ловы от Трокъ за чотыри мили и наидеть гору красную над рекою Вилнею на которои знаидет звера великого, тура, и вбъеть его на тои горе, гдѣ теперъ зовут Туря гора. И велми было позно до Троковъ ехати и станет на луцэ на Швинторозе, гдѣ першыхъ великих князеи жыгали, и обночовал тут. И спечы ему там сонъ виделъ, што ж на горе, которую зывали Крывая, а тепер Лысая, стоит волъкъ желѣзныи, великии, а в нем ревуть якъ бы сто вильков. И очутилъся от са своего и мовить ворожбиту своему именемъ Лиздеику, которыи был наиденъ ув орлове гнезде. И был тот Лиздеико у князя Кгидимина ворожбитомъ наивышъшым, а потомъ попомъ поганскимъ. „Видел деи есми сон дивныи“,—и споведалъ ему въсе, што ся ему уво сне видело. И тотъ Лиздѣико мовить: „Господару княже, волкъ великии жэлѣзныи знаменует город столечныи тут будеть, а што в немъ внутры ревут, то слава его будет слынути на весь свѣт“. И князь великии Кгидымин на завтрее ж, не отеждчаючы, и послалъ по люди и заложылъ городъ одинъ на Швинъторозе нижнии, а другии на Крывои горе, которую тепер зовут Лысою, и наречет имя тымъ городом Вилня. И збудовавшы городы, перенесеть столец свои с Троковъ на Вилню. И вчынить

першымъ воеводою у Вилни гэтмана своего Кгаштолта с Колюмнов, которыи был поиман от Нѣмцов на Куносове. И кнежыл князь великии Кгидимин много лѣт на князстве Литовскомъ, Руском и Жомоитском. И был справедливыи, и много валькъ мевалъ, и завъжды зыскивалъ, и пановал ѳортунливе олиж до великое старости своее.

О великом князй Кгидимине и о семи сынехъ его.

Будучы великому князю Кгидимину пры старости своеи и сплодилъ семъ сыновъ, а осмую дочку именем Ганну, которую далъ до Ляхов в малженство сыну Казымерову Владиславу Локетку, коли писано от Божого нароженя тисеча трыста двадцатого году. И будучы князь великии Кгидимин у великои старости своеи. И пры своем жывоте розделил всих сыновъ своихъ. И пяти сыновъ своихъ посадилъ на вдѣлехъ, то ест: старшого сына Монтйвида на Корачове да на Слониме, а Нарымунта на Пинску, а Олкгирда на Креве, а к тому князь Витебскии сыновъ не мѣлъ, толко дочку. И он за Олкгирда далъ дочку свою и прынял его у землю Витебскую. А Коръяту дал Новгородокъ, а Люборту дал Володимер и Луческъ, и землю Волынскую. А старшыхъ двухъ сынов своих посадил на великих князствах:—Евнутя на стольцы своем на Вилни и на великом князстве Литовскомъ, а Кестутя на Троцэх и на всеи земли Жомоитскои. И розделившы ихъ, самъ почестне умер.

И пануючы Кестутю на Троцэх и на Жомоити и вслышал дѣвку на Полонъдзэ именемъ Бируту, которая ж дѣвка Богом своим подлуг обычаю поганского пошлюбила чыстост ховати и сама была хвалена от людеи за богиню. И приехалъ там князь Кестути самъ и сподобалася ему вельми, иж была велми красна тая дѣвка и розумна. И просилъ ее, абы ему была малжонкою. И она не хотѣла прызволити и отказала ему, иж „я пошлюбила Богом своимъ чыстость ховати до жывота своего“.

И князь Кестутеи взялъ ее моцно с того мѣста и провадил ее до стольца своего у великои почестности до Троков. И обославшы братю свою учынилъ великое весэле з братьею своею и понял тую панну Бируту собѣ за жону. И ездечы князю великому Кестутью от Троковъ за милю и сподобалося ему мѣстцо велми подобно межы озер. И он там поселилъся и город заложыл и назвалъ его Новые Троки. И перенесет столецъ свои на Новые Троки зъ Старых Троков. А сын его Витовт родилъся у Старых Троках. И на томъ мѣстцу, гдѣ родился Витовтъ, сам по смерти отца своего Витовт и Кестутеи костелъ заложыл у Звестоване панны Марыи и мнихи уставилъ закону того, што у Кракове естъ кляштор святого Авъкгуштына на Стынцу.

О князи Олькгирде и о Кестути.

По смерти великого князя Кгидимина князь Олкгирдъ а князь великии Кестутеи были межы собою у великои милости и в ласцэ, а княз великии Евнутеи был межы их у болшои почестности и княжылъ на Вилни. И не полюбился князю Олькгирду Евнутеи. И змовили межы собою так братья, якъ бы его зъсадити з Вилни и одному межы их сѣсти на Вилни. И змовившы

рокъ вдѣлали которого дня наехати на Вилню и засѣсти город под братомъ своим князем великим Евнутьемъ.

Лѣта 6873, а от нарож Хрыста 1365, княз великии Олькгирдъ з Витебска борздо прыспелъ, а князь великии Кестутеи угнал у городъ Вилню. И князь великии Евнутеи со страху выбежыть з города Вилни и втечеть у гуры бос и там озябеть у ноги. И нявшы его там, прывели до братьи и посадили его за сторожою. Тогды великии князь Кестутеи рече брату своему великому князю Олькгирду: „тобѣ годится, брате, княземъ великим на Вилни быти, ты межы нами старшыи брат, я с тобою за одно жыву". И посадить его на Вилни, на великом князстве Литовскомъ, а Евнутью далъ Жеславль. И змовить межы собою княз великии Кестутеи а князь великии Олькгирдъ, што всеи братьи послушнои быти великого князя Олькгирда, „а што прыдобудемъ собѣ городов албо волостеи, то все на полы поделити". А быти имъ у великои милости и в ласцэ аж до смерти. И прысягу собѣ на том дали иж не мыслити зла одинъ другому, также были у тои справедливости олиж до жывота своего.

У великого князя Олькгирда сынов было дванадцать: от первое жоны пять, а от другое Тверанъки сем. А то суть имена их: Анъдреи, Дмитреи, Костянтин, Володимер, Өедор, Корыбутъ, Скрыгаило, Якгеило, Корыгаило, Лукгвени, Швитрыгаило. (Тут у рукапісе пакінута мейсца, пэўна, яшчэ для аднаго імя). А у великого князя Кестутья сынов было шест. А любили межы собою сыновъ своихъ: князь великии Олькгирдъ—князя великого Якгеила, а князь великии Кестутеи—Витовта. И так змовили межы собою, иж и по нашом жывоте тые два будуть на великом князстве Литовскомъ княжыти. И князь великии Витовт также у великои милости были зъ Якгеиломъ пры отцох своих.

Потом князь великии Олькгирдъ умре в лѣт Бож нарож 1377, пановалъ на Вилни дванадцат лѣт. А княз великии Кестутеи, не хотечы шлюбу брата своего зменити князя великог Олкгирда, и посадит братанича своего на Вилни князем великим Якгеила Олкгирдовича.

Нѣхто пак был перед тым у князя великого Олкгирда паробок невольныи холоп, звали его Воидилом. Перво был пекарем у великого князя Олкгирда, а потом онъ собѣ далъ ему постѣль слати и воду собѣ пити давати. Потом пак полюбилъся ему и дал ему Лиду держати и повел его у добрые дни. И потом по жывоте князя великого Олькгирда княз великии Якгеило повел Воидила велми высоко и дасть за него сестру свою рожоную, княгиню Марю, што была за княземъ Давыдом. И княз великии Якгеило князю великому Кестутю дядку своему жалость великую вчынил, иж братанну его а свою сестру за холопа далъ. И был тот Воидил у великои ласцэ у князя великого Якгеила. И почне тот Воидило з Нѣмцы соимы чынити и листы ся записывати, а стояти против великого князя Кестутя. Нѣхто пак был Ифлянскии кунтор именем Авкгуштын. Тот кунтор князю великому Кестутью споведал: „ты того не вѣдаеш, што велики князь Якгеило посылает к нам часто Воидила и вжо записался з нами, як мает тебе избавити городов, а ему бы ся

достали зъ его жоною, сестрою князя великого Якгеила". И князь великии Кестутеи вѣдал тое, што князь великии Витовт гараздъ жыветь с княземъ великимъ Якгеилом, и почнет Кестутеи жаловатися сыну своему Витовту, мовечы: „ты з ним гараздъ жывеш, а Якгеило вже записался з Нѣмцы на нас". И князь великии Витовт речеть отцу своему великому князю Кестутью: „не вѣръ тому отче, бо того межы нами нѣтъ, занюжъ Якгеило жыветь со мною гараздъ".

Потомъ пак вчынилъ великое знаме: дасть князь великии Якгеило Полтескъ брату своему Скиргаилу. И Полочане прыняти его не хотели на Полътескъ. И князь великии Якгеило пошлеть воиско Литовское и Руское з братомъ своимъ Скиргаиломъ къ Полоцку, и оступять городъ Полътескъ. И мистръ Немецъкии пошлеть Нѣмъцовъ на помочъ добывати города Полоцъка. И князь великии Кестутеи почнеть опят жаловатися плачучы сыну своему князю великому Витовту на Якгеила, рекучы иж сестру твою, а мою братанну дал за холопа Воидила и з Нѣмцы записался нас воевати; а то мнѣ з Нѣмец явлено, а другое с ким мы воюемся з Нѣмъцы и они имъ Полоцка добывают, а то тэж поведано, иж им стояти на нас з Нѣмцы". И князь великии Витовт откажэт отцу своему великому князю Кестутю, рекучы: „я тому еще не вѣру".

О великом князи Кестутю и о великом князи Якгеиле.

Потом князь великии Витовт поехал къ Дорогичыну. И князь великии Кестутьи собравшы силу свою и со всим своимъ двором у зброях, и вженуть у город у Вилню, и поимаеть князя великого Якгеила и з братею его и з матерю. И тые листы знаидеть у него, што ся з Нѣмцы записали. И пошлет гонца своего къ сыну своему князю великому Витовту къ Дорогичыну, поведаючы ему, иж таковое ся дѣло стало. И тот гонец знаидеть князя великого Витовта у Городне. И князь великии Витовтъ послышалъ тое и за один день прыбежыт з Городна до Вилни до отца своего князя Кестутья. И речеть Кестутеи сыну своему Витовту: „ты мнѣ не вѣрылъ, сыну,—осе тые листы, што з Нѣмцы записался на насъ князь великии Якгеило, нижли в том насъ Богъ остерегъ, а князю великому Якгеилу ничого есмо не вчынили, скарбу есми не рушылъ а ни стадъ; а самъ Якгеило у мене в нетстве ходить за малою сторожою, а отчызну его Витебскъ и Крево и вси мѣста, што отец ихъ держалъ, то все ему отдаю и ни во што ся не вступую; а то все учынил есми для свое головы, остерегаючы себе в том: послышал есми, што на мене лихо мыслят".

И князь великии Якгеило вельми ся урадовал прыезду великого князя Витовъта. И на тых мѣстъ дасть князь великии Якгеило прысягу князю великому Кестютю и сыну его Витовту на томъ, што николи не противитися а ни стояти против ихъ, а завжды у ихъ быти по волности у своемъ дому.

И князь великии Кестутеи отпустил его з матерю его и з братею и со всимъ его скарбомъ и со всими статки, а Воидила обѣсил. И князь великии Якгеило поидет напервеи до Крева, а князь великии Витовт провадил его до Крэва, а потом с Крева поидеть до Витебска. А князь великии Кестутеи сѣдшы на Вилни, и пошлет до Полоцка два паны Литовских з воискомъ.

И Полочане, услышавшы тое, урадовалися и крыкнули на рать Скиргаилову. И люди ратные от Скирыгаила отступили и пошли до Вилни до князя великого Кестутя. А князь Скиргаило пошол в Нѣмцы у Иѳлянты з малым воиском. А князь великии Кеистути поидеть къ Новгородку Сѣвѣръскому, а князя Витовта оставить с княземъ Корыбутомъ у Литве. А князь великии Якгеило мѣлъ з Витэбъска с Кеистутем же поити посполу, в рыхлом часе прысяги свое забылъ, и не шолъ ему на помочъ, и намовилъ панов Виленскихъ жебы засѣли Вилню. А князь великии Витовт в тот часъ был у Троцэх.

И князь великии Якгеило з Витебъска борздо прыбежыть до Вилни з воиском. И князь великии Витовт пошлеть къ Новгородку Сѣверъскому ко отцу своему Кестутю.

И мистръ Прускии, услышавшы тую реч, и поидеть на помоч ратью великою князю Якгеилу на боръзде.

И то услышавшы князь великии Витовт, иж Прусы и Нѣмцы до Вилни тягнуть, а князь великии Якгеило з Вилни до Троковъ идеть воиском великимъ зниматися з Нѣмцы. И князь великии Витовт ис Троков выбежыт и з матерю своею и поидеть къ Городну А князь великии Якгеило прыступить къ Трокамъ, и Трочане подалися ему. И князь великии Кестутеи борздо къ Городну прыидеть къ сыну своему и тут знаидеть жону свою и пошлеть ее къ Берестю, надѣючыся на Мазовецкого, зятя своего, князя Януша. А сам князь великии Кестутеи поидеть в Жомоить, а сына своего Витовта оставит в Городне. Тогды князь Янушъ Мазовецкии забывшы доброе прыязни тьстя своего князя великого Кестутя, и поидеть воиском къ Дорогичыну, и Дорогичын озмет, и осадит, и Сараж звоюеть, и Каменец возметь и подступить подъ Берестеи; и Берестя не вземшы, поидеть проч и осадит Дорогичын и Мельник.

И князь великии Кестутеи собравшы всю Жомоитскую силу и многие люди и поидет под Троки и прыидет къ рецэ Вельи. А князь великии Витовт, собравшы воиско по всеи отчызне своеи, поидет з Городна на помоч отцу своему. И соимуться воиска на Вельи, вышеи Ковна двѣ мили. Тут воиско Кестутево перевезлися и поидут къ Трокам и оступят Троки. И прыидеть вѣсть ко князю великому Кестутю, што князь великии Якгеило идет з Вилни з великим воиском и з нимъ рать Немецкая и Иѳлянтская. Ино передъ тым Нѣмцы были на обе стороне непрыятели князю великому Якгеилу, бо перед тым Иѳлянтская рат ходила на помоч князю Скиргаилу Полоцъкому, а потом з мистромъ Немецкимъ Пруская рат прыходила к Троком, а то вже трети разъ Иѳлянтская рать с ними жъ прыходила, а тому знаки естъ, што з ним за одно стоят против князю Кестутю. И выехал на битву князь великии Кестутеи зъ сыномъ своимъ, княземъ великим Витовтом, против великого князя Якгеила. И еще ся воиска не сняли межы себе за тры або за чотыры стрельбища, на тых мѣст прыженут князи и бояре от великого князя Якгеила до князя великого Кестутя и почнуть пытати князя великого Витовта, штобы з ними поговорыли. И почнут говорыти князю великому Витовту: „князь вели-

кии Якгеило послалъ нас к тобѣ, штобы еси нас зъедналъ со отцэм своим, што быхмо мѣли мы свое, а вы свое, а битвы и кровопролитя жебы не было межи насъ, а ты бы прыехал до брата своего князя великого Якгеила, а мы тобѣ прысягу дадимъ, што тобѣ чысто опят у свое воиско отехати, нехаибы межы вас добрыи конец стался".

И князь великии Витовт отказал, иж „я прысягу вашу у васъ беру, але до насъ жебы такъже Скиръгаило переехал а прысягу бы намъ далъ, а я к вамъ еду". И они послали до князя Скиргаила и прыехал князь Скиргаило и прысягу дал князю Витовту. И князь великии Витовт поехал до князя великого Якгеила къ его воиску. А полъки стоят, ничого межы собою не почынают. И князь Якгеило почнеть просити Витовта, рекучы: „брате милыи, зъеднаи насъ, штобы не было кровопролитья". И князь Витовтъ прысягу узялъ у князя Якгеила, што отцу его князю великому Кестутю зъ Якгеиломъ зъехатися и опят чысто розехатися.

И еще князь великии Витовт речет князю Якгеилу: „пошли, брате, еще ко князю великому Скиргаилу, штобы он далъ прысягу князю великому Кестутю отцу нашому, иж бы ему было прыехати чысто и опятъ за ся отехати и далъ бы нам прысягу от себе". Княз Скиргаило з Витовтомъ прыидеть ко князю великому Кестутю и даст прысягу Скиргаило князю великому Кестутю от князя великого Якгеила и от себе. И князь великии Витовтъ с княземъ великим Кестутемъ, отцом своимъ, обадва поедут у воиско Якгеилово, на тые прысяги надѣючыся. И князь Якгеило тые прысяги переступилъ и рекъ такъ: „поедьмо до Вилни и тамъ докончаемъ свое прысяги". И за тым воиска ничого не почынали и оставили. И як до Вилни прыехавшы, там князь великии Якгеило князя великого Кестутья, дядю своего, оковавшы до Крева послалъ и всадил у твержу. А княз великого Витовта оставили были у Вилни. И там у Креве князя великого Кестутя удавили пятое ночы коморники князя Якгеиловы: одного звали Прокъшою, што ему воду давал, а другии былъ Мостев брат, а Кучук, а Лисица Жебентяи. Так ся конец стал князю великому Кестутю.

По смерти князя великого Кестутя пошлет князя великого Витовта князь великии Якгеило в нятство до Крева зъ жоною и велить тверъдо стеречы. А то все помщываючыся Воидила.

Князь великии Витовт седѣлъ у Креве за сторожою у коморе, а жонъкамъ двема прызволено было ходити до коморы. И княгиню с нимъ посадили. А положывшы ихъ, вон выходят, а сторожа завжды около была. И княгиня великая Витовтовая слышала от людеи, што князь Витовт мает долго седѣти с нею. И змыслила собе: як жонъки будуть насъ покладати, тогды тобѣ одное жонки плате ускладшы выити вон з другою жонкою. А тои жонцэ остати бы ся з нею у коморе. И Витовт послухавшы жоны своее порады и нарядился у жончыно платье и вышол вонъ з другою жонкою и спустится з города и втечет до Немец къ мистру до Маранина городка. А сторожи тое видели и не догадалися: довнимали,—жонка вышла з жонкою. И князю великому Витовту мешкаючы там у Нѣмцох, прыехали тамъ князи

многие и бояре Литовские. И почнеть Витовт воевати землю Литовъскую с помочю Немецкою. А в тот часъ князь великии Якгеило и з матерю своею был у Витебъску, а братъ его Скиргаило у Троцэхъ был. И князь великии Витовтъ повоевалъ много земли Литовское. А князь великии Якгеило и брат его Скиргаило не могли стояти противъ великого князя Витовта, бо у Витовта болшая сила была. Тогды княз великии Якгеило перепросил князя великого Витовта и даст ему Луческъ со всею землею Волынскою и с Подольемъ, а у Литве отчызна его. И князь великии Витовтъ покору свою учынилъ перед старшым братом своимъ Якгеиломъ и прынял Луческъ со всею землею Волынскою и Подолскою. И потом короля Польского Владислава у жывотѣ не стало, а сына жадного не мѣл, толко одну дочку мѣл на имя Едвигу. И почали Поляки часто посылати послы зъ Кракова ко князю великому Якгеилу рекучы, жебы прынял крещене старого Рыму, а понял в нихъ королевну Едвигу собѣ жоною и сталъ бы в нихъ королемъ у Кракове на всеи земли Лядскои. И князь великии Якгеило раду собе учынилъ з матерю своею княгинею Ульяною и з братьею своею и со всими князи и бояры Литовское земли. И поехал до Кракова у Полскую землю, там же сам крестилъся, и братя его, и князи, и бояре. И понялъ собѣ королевну Едвигу и корунован былъ. И оттоль почала креститися Литва у Лядъскую вѣру або Рымскую. И прыслалъ арцыбискупъ бискупа до Вилни на Литовскую землю. И от тых часов почали костелы ставити по всеи земли Литовскои.

Тое ж зимы королю будучы у Кракове со всими князи и бояры Литовъскими.

О князи Андрѣи Полоцкомъ.

Потом пак сталася новина: прыидет князь Андрѣи Полоцкии з воискомъ Немецкимъ и з Ѳелянты и со всею Латыголою. И воевали и пожъгли много селъ и мѣстъ, а городом Литовским ничого не вчынили. И вернулъся у свою землю.

Тое ж опять зимы князь Светослав Смоленскии учынит собѣ съемъ и раду с княземъ Андрѣемъ Полоцкимъ: князь Андреи—у Литву, а Светославль—къ Оршы. И зъехавшыся много лиха хрестяном учынили и не по хрестиянскии мучыли люди, немилостиво имаючи и запирали ув ызбах и зажыгали, а иншыхъ людеи под стену головами клали, ланъцуги великими хоромы подънимаючы, и з заду люди жъгли; а иных жонок и мужыков и малых дѣтокъ на колье тыкали, а иных мук не могли выписати, которые муки хрестяном чынили. Таковых мук ни Анътиох Сирскии а ни Ульянъ законопреступъникъ и тые поганъцы таковых мук надъ хрестияны не чинили. А городомъ не могли ничого учынити и вернулися опять у свою землю.

О князи Светославли Смоленскомъ.

Тое ж опят зимы великого посту почалъ мыслити князь Светославль Смоленскии з бояры. И поидут ко Мстиславлю и стануть под городом города добывати, а в землю Мстиславскую пошлють воиско. И много кровопролитя сталося над хрестяны. И милостивыи Бог не хотѣл того терпѣти, што братю свою кровъ хрестиянскую не по крестянскии мучать.

О князи Скиргаиле и о князи великом Витовте, якъ пошли на князя Светославля Смоленского.

Тогды князь великии Скиргаило и князь великии Витовт прыехали з Ляхов от брата своего князя великого Якгеила. И услышали, што князь Свѣтославль Смоленскии был подъ Витебском, а потомъ къ Оръшы прыходил а под Мъстиславом стоечы города добывалъ. И змовили князь Скиргаило а князь великии Витовт з братею своею: княземъ Костентином и Корыбутом и с княземъ Семеномъ Лынкгъвеничом и рекли так: „Боже вышнии, поможы намъ над непрыятелъми нашими, мы зла никому не вчынили, а он з нами в доконаню будучы и в твердои прысязе и переступилъ свою прысягу и нашу землю воюет и кров хрестиянскую проливает". И поидуть братья на него, надѣючыся на Бога и на свою справедливост, и поехали борздо ко Мъстиславлю. И князь Светославль стоечы под Мстиславом добываючы города и услышал тое, што идет на него Скиргаило с князем великим Витовтомъ и з братею своею. И собравшы воиско свое и поидеть против ихъ, и якъ полки ступилися и начнут битву. И Богъ створытель поможет по пророка Давыдову слову: „обратиться болезнь его на главу его и на верхъ его неправда его снидеть". И поможет Богъ святыми словы, князю великому Витовту и Скиргаилу и ихъ брати, поразити князя Светославля. И самъ князь Светослав побежыт со всими князи и бояры Смоленскими и тут не малое учынилося диво: побито множество князеи и бояр и самого князя Светославля убили и сына его князя Юря зрубали. И князь Скиргаило князя Юря от ран выгоилъ и прывезъ его къ городу Смоленску къ матеры его княгини Светославовои. И посадить его на великом кнежени Смоленскомъ и сами пошли прочъ, князь великии Витовт с княземъ Скиргаиломъ, у свою землю Литовскую. И почнеть Скиргаило кнежыти на Троцэхъ, а до Вилни прыслал в тот час король Полскии старосту своего Лядъского, пана (У рукап. пакінута пустое мейсца, пэўна, для імя гэтага пана). А князь великии Витовт тогды держалъ Луческъ и всю землю Волынскую, а в Литовскои земли тогды мѣлъ отчызну свою. И стало Витовту велми смутно и жалост великая, иж передъ тым у Литовскои земли державцы чужого не бывало и многим волостям Литовским прыслухаючы ему. Тогды Витовт учынит собѣ раду з многими князи и бояры Литовъскими. А Скиргаило тогды ехалъ къ Полоцку. А князь Витовт поехал до Вилни, хотечы Вилню засести, а князя Витовта тогды не хотели пустити до Вилни, олижбы королю Якгеилу дал прысягу и Скиргаилу. И Витовт тогды не вземшы Вилни и поидет до Немец къ мистру с княгинею своею и с князи и бояры своими и з Немецъкою силою, почнет оттуль воевати Литовскую землю. И вжо княз Витовт Литовское земли половину взял по реку Велью и Полтэскъ город подался ему. И взнал тое князь Скиргаило, иж не могут против Витовту стояти и Литовское земли одержати. И поидет князь великии Витовт з Немецкими силами до Вилни. И стрѣтит его княз Скиргаило з воискомъ на рецэ на Вели у городка. И ступилися воиска и вдарылися. И поможет Бог князю великому Витовту, и побежыт воиско Скиргаилово и побито их много, а иных жывых поимано и в нет-

ство повели князеи и бояр: князя Семена Евнутевича, а князя Глѣба Светославовича, князя Ивана Илвовича и иных князеи много поимали.

И поидеть князь великии Витовт къ Вилни з воиском своимъ и оступит город Вилню и почнут напервеи Крывого города добывати. И розбили пушками Крывыи город и Скиргаилова брата Олкгирдовича убили. А короля Полского была застава Лядская на Вышшомъ городѣ, и не пустили князя Витовта у город. И князь Витовтъ Крывыи город вземшы и землю Литовскую звоевавшы и опят вернулся в Нѣмцы.

Князь Витовт кнежну свою отдалъ за великого князя Московского Василя Дъмитровича.

Того ж лѣта до князя великого Витовта послы прышли отъ великого князя Московского Василя Дъмитровича. И князь великии Витовтъ дал кнежну свою Зоѳѣю за князя Василя Дъмитровича и отпустить ее з Марыина городка. А с нею послал князя Ивана Олкгимонтовича со Кгданска. И пошли с кнежною морем у кораблехъ и прыехали къ Пъскову. И Пъсковичы им великую чест дали и провадили их до Великого Новогорода, такеж и Новогородъцы великую чест имъ давали олиж до Москвы. А князь Василеи послал против ихъ братю свою: князя Андрѣя Володимеровича и иныхъ князеи и бояр. И стрѣтили кнежну Зоѳѣю з великою честю. Тогды былъ з ними свещэнъныи митрополит Кипрыян з многими владыками и архымандрыты игумены и со всими свещенъники, и стрѣтили ее честно со кресты перед Москвою. И былъ собор великии и венчанье, и было чсти и весэля досыт, иж не можеть выписати.

О князи Витовте як король Польскии Якгеило прыслалъ до него просечы его.

Такеж князю Витовту будучы в Нѣмцох в мистра в Марыиномъ городку, прыслал к нему корол Полскии Якгеило, рекучы: „брате милыи, большъ того не кази земли Литовское и не пустошы отчызны свое и нашое, а поиди к нам у еднане и у великую братскую прыязнь, возми собѣ великое кнежене Вилню и сядь на столцы дядка своего великого князя Олкгирда и великого князя Кестутя отца своего". И князь великии Витовт слышавшы тое и вчынит собѣ раду с князьми своими и паны Литовскими: с князем Юремъ Нарымунтовичом Бѣльским и с князем Иваном Олькгимонтовичомъ. И с тыми ся порадил и поидеть у Литву и сядет на великом кнежени Литовъском у Вилни. И были рады вся земля Литовская и Руская. А князь Корыбут Олькгирдович Новгородскии почнет на то радити и в непослушенстве быти у князя великого Витовта. И почнет воиско свое збирати, и ступилися воиска на мѣсте на Докудове, и сталася имъ битва. И побежыт воиско Корыбутово, и побито их много, и самъ Корыбут убежыть у Новгородок Сѣверскии. И ту была княгиня и дѣти его. И князь великии Витовтъ собравшы воиско и оступит Новгородокъ и взяли его, а князя Корыбута и княгиню и дѣти его в нятство взяли. А потом княгиня Олкгирдовая умерла. И корол Польскии

прыслалъ Витебъска держати сокольничого своего Өедора Весну. А князь Швитрыгаило тогды еще молод, и будет Өедоръ Весна деръжати Витебскъ с прыказаня короля Якгеила.

И Швитрыгаило не могъ терпѣти, што Өедор Весна держыт Витебскъ не зъ его послушенства, и князь Швитрыгаило город Витебскъ засѣлъ и Өедора Весну убилъ.

Тогды было королю Якгеилу о том жалост великая писал до брата своего Витовта, ижбы он тое помстил. И князь Витовтъ узял зъ собою Скиргаила и собрал воиско великое Литовское и поидет къ городу къ Витебску на князя Швитрыгаила. И напервеи Витовт пошолъ ко Друцку. И Друцкие князи стрѣтили Витовта з великою честю, и вдарыли ему чолом, и почали служыти. А оттоле княз великии Витовт прыидеть къ Оршы. Оръшане у городе затворылися два дни. А потом город узяли. И оттолѣ Витовтъ прыступилъ къ городу Витебску. И князь Швинтрыгаило у городе затворылся. И почалъ Витовтъ города Витебска добывати. И тут же прышол къ Витовту князь Юрии Светославич Смоленскии и вдарыть чоломъ князю Витовту, и почали твердо добывати города. И Витблене не могли терпѣти и далися Витовту. И князь Швитрыгаило выидет вон з города и вдарыт чолом князю великому Витовту. И князь Витовтъ вземшы город Витебъскъ и осадить, а сам поидеть до Вилни.

Як князъ Витовт пошолъ къ Подолю и Подолье взялъ.

Тое ж опятъ весны поидеть князь Витовт къ Подолю. А князь Володимер Олькгирдовичъ тогды был у Киеве и деръжалъ Киевъ и не хотѣлъ покорытися князю великому Витовту. И князь великии Витовт пошодшы и взялъ город Жытомир. И прыидеть к нему князь Володимер и князь Витовт Киевъ от него отнял и далъ ему Копыль держати, а на Киеве посадил Скиргаила. И самъ Витовт поидеть на Подолскую землю, а Скиргаилу велелъ князь Витовтъ къ Черкасом поити и къ Звинегороду. И князь Скиргаило с помочю Божю и князя Витовътовымъ прыказаньемъ взял Черкасы и Звинигородъ и вернулъся до Киева. И будучы князю Скиргаилу в Киеве былъ нѣхто у Киеве Өома чернецъ, Изуөъ, держалъ намѣстництво от митрополита у святое Соөѣи. Тогды князь Скиргаило усхочеть поехати в ловы за Днепръ. И тот Өома почнеть просити князя Скиргаила на митрополии дворъ на чест, и князь Скиргаило до него заехал. И тот Өома дал князю Скиргаилу зѣлье отравное пити, и князь Скиръгаило того не вѣдаючы. И с того пиру поехал у ловы за Днепръ къ Милославовичом, и там у ловехъ розболѣлся на канон Крещеня у четвергъ, и на тых мѣст до Киева прыехал немоцон и болел сем денъ и вмер у середу. И Кияне вси понесли его на головах, свещенницы пѣли отходные пѣсни со свещами з города с Киева до светое Богородицы Печерское. И положонъ ест князь Скиргаило, чудныи и добрыи, подле гроба светого Өеодося Печерскаго. И князь великии Витовт послал князя Ивана Олкгимонтовича на Киев, а князя Глѣба Светославовича отпустил къ Смоленску, а князю Юръю Светославовичу Жаславль дасть. И князь Глѣбъ Светославовичъ седечы на Смо-

ленску и будет непослушон князя великого Витовта. И князь Витовт послал к нему послы о справу, и он ся того не справил. И князь великии Витовт со всими силами поидет къ Смоленску на князя Глѣба Светославовича. И як прыидет къ Смоленску, такъ Глѣбъ подастся ему з городом Смоленскимъ. И князь Витовтъ даст Смоленскъ князю Василью Борысовичу, а князю Глѣбу даст город Полоныи, а самъ поидеть у Литву.

Тое жъ зимы князь великии Витовт пошлет князя Семена Лынкговича з многим воиском Смоленскимъ на князя Ольга Резанского. И они ехавшы много спустошили земли Резанское и опятъ вернулися у свое князство Литовское. А тогды зима была велми люта.

Тое ж зимы на весну прыехал до князя великого Витовта князь великии Московскии Василеи Дмитрэевич до Смоленска у великии пост. И учествовалъ его князь великии Витовт и многие коштовные дары подавалъ ему: ланцуги золотые, поесы золотые, соболи, дорогими кубъками золотыми и бахматы, и даровавшы его розмаитыми дарми (па друг. сьпісках „розмаитыми дарми и порты и жемчугомъ сажеными и оксамиты многоцѣнными и гиншты оу золотых седлех") и многцѣнным коштомъ (у рукапісе тут пакінута пустое мейсца) в золотых седлех и в зброях и отпустилъ его къ Москве з великою честью, а самъ поехалъ до Литвы.

О Подольской земли.

Коли Витовт пошол у поле з Литовъским воиском и побил Татаръ и князеи Татарскихъ на имя Хачея а Колобута а Дмитрея. А тые тры браты Татаръские отчычы и дѣдичы Подолское земли, и завѣдали от нихъ отаманы, а прыеждчаючы дани в них бирали ув отаманов с Подольское земли. А князь Корятъ, брат князя Олькгирдов, держалъ Новгородокъ Литовскии. А в того Корята чотыры сыны были: князь Юри, а князь Александро, а князь Костентинъ, а князь Өедоръ. И тые княжата Корьятовичы князя Витовтовою помочю и волею пошли у Подольскую землю. А тогды у Подолскои земли не было еще ни одного города мурованого а ни деревяного. Тогды тые княжата Корятовичы, пришедшы у Подолскую землю, вошли у прыязнь з отаманы и почали боронити ихъ от Татар и дани Татаром не почали давати. Напервэи нашли собѣ тверъжыцу на рецэ на Смотричы и тут собѣ город Смотрыч удѣлали, а в другом местцы на Смотрычы ж город Бокут поставили. А потом ловечы у ловех и прыгодилося имъ стадо оленеи наехати на том мѣсте гдѣ тепер Каменецкое мѣсто лежыть. И тые княжата розселилися на том мѣстцу и городъ змуровали, Каменец, а с того вси городы Подольские помуровали и оселилися тые Корятовичы. А потом один брат ихъ отехалъ до Вгорского кроля, князь Костентинъ, и там умеръ, а князя Юря Волохове убили, а князя Александра Татарове убили. И якъ тыхъ трехъ братовъ не стало, ино их четвертыи брат у Литве держал Новгородок, князь Өедор, и к тому еще держалъ Гомеи. И пошодшы з Литовскимъ воискомъ засядеть Подольскую землю къ Литве.

О князи Витовте коли заселъ на великомъ княжени Литовскомъ.

Также коли княз великии Витовт осѣлъ на всеи земли на великом княжени Литовском, и княз Өедор Корьятович не хотѣлъ был служыти князю Витовту со всею землею Подольскою. И князь Витовт пошол со всею землею Литовскою къ Подолью. И княз Өедор Корьятович услышал тое и побежыть къ Угром, а городы осадить Волохи. И Вгоръскии дасть ему помоч на Витовта. А князь Витовт перво пошолъ до Браславля и Браславль взял, а потом прышол до Каменца Подольского и на другии ден Каменец взялъ, потом Смотрыч и Бокутъ вынял и Черленыи городок, и вси городы побрал, и воеводу князя Өедорового (па Рум. сьп „Өедора") поималъ, и по всим городомъ Подольским свои старосты посадилъ.

О Польскомъ короли Якгеиле, як просилъ Подолья.

Потом пак король Польскии Якгеило почалъ просити брата своего князя Витовта, рекучы: „брате милыи, далъ тобѣ Богъ великую честь—добылъ еси земли Подольское Литовскими силами, а с чужых сторон нихто тобѣ не помогал, учыни тэж ты мнѣ честь, даи ми половицу земли Подольское у пѣнезях". И княз великии Витовт дасть королю у двадцати тисечеи копах грошеи Каменец город, а к тому Скалу, Смотрычъ и Черленыи городок. А в ыншых городехъ Подольских свои старосты посадилъ на Браславли а на Сокольцы и на Вѣницы. А король тые городы в тых пѣнезях дасть пану Спытку держати. Коли пак княз великии Витовт бился с Татары, тогды пана Спытка Татарове убили, а пани Спытковая вдовою зостала, а дѣтки малы были. И король опятъ почалъ прысылати до великого княза Витовта: „што еси далъ намъ половину земли Подольское, и мы тые городы дали пану Спытку у двадцати тысечеи копах грошеи, а так теперъ пани Спытковая вдовою зостала, а дѣтки малы, а от Татар земли никому боронити,—отдаи моих двадцать тисеч коп грошеи, а городы свое к собѣ возми". И князь великии Витовтъ послалъ королю двадцать тисечъ копъ грошеи паном Немиромъ а Дмитромъ Васильевичом Лоскимъ, боярыном, а городы свое побралъ за себе и старосты свое на тых городех посадилъ: дворанина своего на имя Гроновского, а потомъ далъ Подолье пану Петру Монткгирдовичу, а по пану Петру дал Дэдикголду, и потомъ далъ пану Дэдикголъту Смоленскъ, а Подолье Довкгирду, и панъ Довкгирдъ держалъ тые городы до смерти великого князя Витовта. А коли Витовта у жывотѣ не стало, и прыехавшы Ляхове пана Довкгирда с Каменца созвали к собѣ у раду, и до рады его не допустили и забили, а Каменец засѣли и иншые городы Подольские. И до сих часов тымъ Подолье за Ляхи зашло и тепер деръжать.

О князи Витовте, як пошол воевати Миртиклуя.

Того ж лѣта княз великии Витовт пошлеть промчыслава и князя Глѣба Светославовича на Тимиртиклуя, а сам княз великии Витовт со всим воиском за ним поидеть. А цар Тактомыш со всимъ людом поидеть Витовту на

помоч. Литва, Нѣмцы, и Ляхове, и Татарове и с ним было князеи пятдесятъ, и была сила ратных вельми великая, и пошли на цара Тимиртиклуя Татарского и похвалилися на орду. Витовтъ реклъ: „подемо пустошечи землю Татарскую и забиимо цара Тимирътиклуя, и осадим царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всеи земли Рускои“. И мовившы то и пошли Татар воевати. А в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими и стрѣтилися с княземъ Витовтом на поли на рецэ на Ворсклѣ. И была им битва великая лѣт 6907 мсца августа дванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово воиско, и князь великии Витовт побежыт у малои дружыне. И цар Тимиртиклуи поидет под Киев и стоял под Киевомъ тры дни. И Кияне дали за себе окуп тры тисечы рублев Литовскихъ. И Тимиртиклуи Татарскую орду роспустилъ по великому князству Литовскому воевати олижъ до Великаго Луцка. И много лиха учынили великои земли Литовскои и опят пошли у свою землю. А которыхъ побито князеи Литовских имена: князь Андрѣи Олькгирдович Полоцкии, а братъ его князь Дъмитреи Браньскии, князь Иван Дъмитрэевичъ, княз Андреи пасынокъ его, князь Іванъ Борысовичъ Киевскии, княз Глѣбъ Светославович Смоленскии, князь Глѣбъ Корятовичъ, а брат его князь Семен, князь Михаило Подъберезскии, а брат его князь Дъмитреи, князь Өедор Патрыкѣевичъ Бѣльскии, а пан Спытко Краковскии.

Того ж году князь Юреи Светославович а князь Ольгъ Резанскии прышли къ Смоленску. И была в тот часъ замятня великая: инъшые хотели взяти гсдремъ Витовта, а другие хотѣчи взяти князя Юря отчыча. Тогды Юреи змовилъся зъ Смолняны, и Смолняне не могли терпети великое налоги, и з Ляхов прыняли собѣ отчыча князя Юря и город ему отворыли. И князь Роман Бранскии в тот часъ былъ тут. Тогды велѣл был Витовтъ того Романа убити и намѣстника своего послал къ Смоленску. И они намѣстника Витовтова поимали, а бояр Смоленскихъ и Друцкихъ, которые не хотели мѣти отчыча князя Юря, тыхъ всихъ постинали в лѣт 6909(=1401). И князь великии Витовт тое ж осени прыходил къ Смоленску на князя Юря, и стоялъ много под Смоленскомъ, и не взял города, пошолъ опят у свою землю, вземшы перемире. А в тот часъ была у Смоленску великая замятня, и много людеи посекли, которые спрыяли Витолту, и мор былъ великии на люди.

Того ж году (ў Рум. сьпіску дададзена „мсца іюня) воевали Татарове около Киева и манастыръ Печеръскии собрали и выжгли, месеца июня.

Того ж году в Новегородѣ былъ мор силенъ велми и на Москве, и в Лавзе (па сьпіску Красінск. „Ладозе“), и в Порхове, и во Пъскове, и в Торжку, и в Тверы, и в Дъмитрове и по всимъ Руским волостям.

Того ж году на Благовѣщэне у понедѣлок на страстнои недѣли было знамя великое: якобы ув обедъ веремя звѣзды ся явили, як бы в ночы, и солнъцэ потемнѣло, и страхъ былъ великии на земли Рускои.

Того ж лѣта Москва згорѣла и Смоленскъ. А княз великии Витовт собрал вси владыки Литовское земли: Полоцкого, Черниговъского, Туров-

ского, Луцкого, Володимеръского. И тым владыкам поставил у великомъ князстве Литовском митрополита на имя Грыгоря з Болгарское земли.

О князи Дашку Өедоровичу коли Кремянецъ взялъ.

В лѣто 6926 (=1418) князь Дашко Өедорович взял Кремянец у великии четвергъ. И князь великии Витовт самъ не ехалъ и пошлет наперед себе двух панов своих Дъмитрея а Данилья, рекучы: „передаитеся ему служыти, а коли я прыеду къ городу, и вы узвод отпустите на мость“. И они от Витовта прыехали и звѣрылися им, и воевода их любовно прынял. А того нихто не зналъ а ни вѣрыли, што они прыехали города добывати и засѣсти.

И Дашко тогды в ночы прыехалъ, а з нимъ только десеть чоловѣков люду зброиного. И на тых мѣст узводъ отсекли и на мосту его положыли. И въехавшы Дашко с товарышы своими Кондрата воеводу вбили и жолнеровъ королевских побили, и князя Швитрыгаила выпустили зъ железъ, бо седѣлъ на Кременцу деветь лѣт. И оттоле Швитрыгаило собравшыся с прыказанемъ Витовтовым шедъшы Угорскую землю спустошыл и городовъ много побрал: и Луческъ Великии взял и Волынскихъ князеи и бояръ, пять сот конеи взял и до Витовта прывелъ.

В лѣто 6912 (=1404) прыходил княз Витовт, а с нимъ княз Семен, княз Швитрыгаило со всею силою своею къ Смоленску. И стояли под городомъ тры месецы и пошли проч у свою землю, не взявшы города Смоленска.

В лѣто 6912, а от Божого нароженя 1404 году князь великии Витовт с Корыбутом а з Лукгвенем и з Швитрыгаилом Олькгирдовичы и со всею силою прыиде къ Смоленску. И князь Юреи затворылся в городе со всими Смолняны. И княз великии Витовт стоялъ всю весну а города не взялъ, а волостям много зла вчынившы и пошол у свою землю. А потом князь Юреи Светославович Смоленскии поехал ко князю Василью Московскому не въ мнозе дружыне, а княгиню свою и бояр зоставил в городе и прыказалъ имъ себе ждати на тры роки. А самъ прыехавшы на Москву, просил князя великого Василья, абы ему помоч дал. И княз Василеи обецался ему на помоч людеи своих послати и самого князя Юря задеръжал в себе на тые роки, норовечы тестю своему великому князю Витовту.

И коли он был на Москве, в тот час Витовт собравшы силу многую и прыиде къ Смоленску. И Смолняне, князя Юря не дождавшы на роки и не могучы терпети от голоду, городъ Смоленскъ подали Витовту. Тогды было последнее взятье Смоленску от Витовта в Петров пост двадцать шостого дня июня в четвергъ. Взял Витовт город Смоленско и все Смоленское княжене и оставил у Смоленску свои намѣстники и Ляхом дал держати.

В лѣто 6936 (=1428) ходил князь великии Витовт къ Новугороду Великому со всимъ воиском и много зла вчынил, а города не взявшы и опять пошолъ до Литвы.

Похвала о великомъ князи Витовте.

Княз великии Витовт держалъ князство Литовское и Руское и иные многие земли. И будучы ему у Великом Луцку и хотѣлъ былъ на себе кору-

ну взложыти, ино непрыятели его Поляки того ему не допустили коруны узложыти. В тот час Витовт прызвалъ къ себѣ короля Польского Якгеила, и цэсара Рымского и великого князя Василья Московского зятя своего, и короля Угеръского с королевою, и князь великии Тверскии Борысъ Александрович был, и мистръ Прускии и Ифлянтскии. А от иншых земль послы великие были: от Ивана Царигородского послы прыходили, от великого князя Рэзанского послы прыходили, а Одоевские князи сами были, от Великого Новагорода и от Пъскова послы прыходили, и от ордынских цареи и Волохов от воеводы послы прыходили. И мешкали вси тые гости у великого князя Витовта сем недѣль, а оброку им выходило на страву на кождыи день по пяти сот бочок меду, по пяти сот яловицъ, по пяти сотъ барановъ, по пяти сот вепров, по сту зубров, а по сту лосеи, а иных рѣчеи и чысла не было.

Тогды цэсаръ Рымскии з Витовтом у великои милости был. И там у Луцку Витовт тые гости честовал и даровал розмаитыми дарми коштовными, и от того ся была утвердила великая милость межы ними, иж не можеть и выписати о чести и о дарех того великого гсдра славного Витовта. И которые земли на востоцэ або на западе вси прыходечы кланялися великому князю Витовту: и цар Турецкии давал ему честь великую и дары многоцэнные часто прысылывал къ силному господару Витовту, и другии цар Цорогородскии и тот з ним у великои ласцэ был. И ту тэ ж Ческое королевство и Вгорское и Польское великую чест держали надъ славным господаремъ Витовтом. И король Дунскии великую славу и дары давал славному господару великому князю Витовту и брату его великому королю Якгеилу, деръжечы ему столецъ Польского королевства. Коли славныи господар Витовтъ на которую землю гнѣв мѣлъ и которую землю хотѣл казнити, корол Полскии Якгеило завъжды ему помоч давалъ. И цары Татарские служыли ему и сами своими головами на помоч ему ходили и слухали его. Также и княз великии Московскии у великои милости был з нимъ. И княжата Немецкие слухали его и помоч давали на битву, гдѣ ему была потреба. И еще господар земли Малъдавское и воевода Волоскии были его послушны во всемъ. И князь великии Резанскии и князи Одоевъские у великом послушенстве были. И Великии Новгородъ и Великии Пъсков вси были послушны великого князя Витовта. Цары и князи у великои ласцэ з ним были, а иные служыли ему и честь великую и дары многие прыносили ему не толко по вси лѣта, але на кождыи день. И был князь великии Витовт силныи гсдръ (господаръ) и славен по всимъ землямъ. И много цареи и князеи служыли у двору его, а иншые прыеждчаючы кланялися ему, просечы собе в него цара на царство ордынское. Он наперве далъ имъ цара до орды Солтана. И тот Солътан седѣлъ на царстве и николи не смѣлъ противитися силному господару, и оставившы царство, и ехал на иншое мѣстцо царствовати. И князи ордынские послы свои посылали до славного господара, просечы собѣ иного цара. И он им дал иного цара Малого Солтана. И тот Малыи Солтанъ, будучы на царстве, не смѣлъ ослухатися славного господара, гдѣ коли велелъ ему кочевати, он тамъ кочевалъ. И по малом часе тотъ царъ князем

ордынским не люб был, и они иншого цара собѣ просили у славного господара Витовта, и он имъ дал царем Давледбердея. И тот Давледбердеи на царстве вмер. А князь великии Витовт в тот час был у Киеве. И прышли к нему князи ордынские послы до Киева з многими дарми и просили собѣ иного цара, и он имъ дал цара Махмета. И мешкавшы князь великии Витовт в Киеве, и оттоль опят поехал до Великого Луцка, и там ся розболел князь великии Витовт. И роспустил князеи своих и бояр з великою честью, а король Польскии Якгеило в тот часъ был с княземъ Витовтомъ у Луцку.

В лѣто 6938, а от Божого Нароженя 1430 умер князь великии Витовтъ у Луцку мсца октября 23 дня на день светого Якова брата Господня по плоти. А пановалъ на великом нязстве Литовскомъ и Рускомъ трыдцать сем годъ.

Того ж году по смерти князя великого Витовта прыехавшы Ляхове, пана Довкгирда с Каменца Подольского позвали к собѣ на раду. И не допускаючы его до рады, убили и Каменец засѣли и все Подоле забрали, што и тепер деръжать.

Того ж году сѣлъ на великом князстве Литовском князь великии Швитрыгаило Олькгирдович, и пановал толко два годы и месецъ, и пошол къ Полоцку княжыти.

О Жикгимонте якъ Литву деръжалъ.

Литва взяли собѣ князем великим Литовским великого князя Жыкгимонта Кестутьевича брата рожоного Витовтового и посадили его на Вилни и на Троцэх в лѣто 6941 (=1433) месеца сентября 1 дня. А Швитрыгаило в тот час был у Полоцку и пошол на Смоленскъ. И князи Руские, и бояре, и вся земля посадили Швитрыгаила на великом князстве Руском.

Тое ж осени князь Швитрыгаило собрал силу великую. И князь великии Тверскии Борыс Алексанъдрович дал ему на помоч брата своего князя Ерослава со всею силою своею. И пошол княз Швитрыгаило на Литву и не дошедшы Вилни за шест миль стояли под Ошменою недѣлю. И князь великии Жыкгимонт прышол з Литовскою силою. И была имъ битва на Ошмене декабра осмогонадцать дня. И помог Бог великому князю Жыкгимонту и побили ихъ, а иных поимали, князя Юря Лынъкгвеневича убили, а князя Юря Семеновича поимали, Ѳедка Одинцэвича а пана Дидикголда поимали, и иных великое множество людеи побили и поимали.

О князи Швитрыгаиле, якъ воевалъ Литву.

Тое ж зимы другии раз княз Швитрыгаило собрал силу великую Рускую и пошолъ на Литву, и повоевали Литовское земли великое множество и побили, а иныхъ в полон повели.

Того ж лѣта княз Швитрыгаило собравшы великую силу Рускую и мистра Иѳлянтского со всими Иѳлянты поднялъ собѣ на помочъ. И князь великии Тверскии далъ ему силу свою на помочъ и пошли моцно в Литовскую землю. И ночевалъ за полъторы мили от Вилни в Рудомине, и ми-

нувшы Вилню, пошли на Старые Троки, и стоял под Старыми Троками чотыры дни и не добывшы пошол проч искати князя великого Жыкгимонта и воиска Литовского. И стоялъ у Эишышкахъ чотыры дни и пошолъ прочъ опятъ у свою землю. И напервеи прышол до Крева и стоял два дни и добылъ города Мурованого Крева и выжогъ огнем и людеи много посекли и в полонъ повели, и оттоль пошол на Молодечно. И прышла до него вѣсть, што Литва идеть у погоню. И князь великии Швитрыгаило послалъ на Литву князя Михаила воеводу Киевского и иных князеи много Руских. И побили пана Петра Монкгирдовича гэтмана и всю Литву, а иныхъ жывых поимали. И оттоль пошолъ Швитрыгаило къ Жеславлю, и за один день Жеславль взяли и мѣсто выжгли, а людеи много в полон повели и много лиха подѣлали великому князству Литовскому и пошли у свою землю Рускую. И прышол къ Борысову и тамъ поимали князя Михаила Ивановича Полочанского (у інш. сьпісках „Голшанского") на рецэ Березыни, и послали его къ Витебъску и тамъ велели его втопити, а поимали его невинного чоловека. А потом мистръ Иѳлянтскии пошол у свою землю, а князь Швитрыгаило великии къ Лукомлю пошол. И там воиско свое роспустилъ князеи и бояр, а сам за ся пошол до Киева.

На тую ж осень князь великии Жыкгимонт собравшы силу великую Литву и Ляхи пошол на Рускую Землю. И сталъ подо Мстиславлемъ месеца сентября шостогонадцать дня. И стоял под городом чотыры недѣли и города не взявшы, опят вернулся у свою землю.

О князи Швитрыгаиле.

На лѣто Швитрыгаило, собравшыся с князи Рускими и з бояры и со всею силою Рускою, и пошолъ на Литву. И мистръ Иѳлянтскии и с кунторы своими прышол къ Швитрыгаилу на помочъ и знялися и з Швитрыгаиломъ у Брасловля. И в тотъ часъ мокрость великая от дождчу нашла на землю и за тым не могли ехати до земли Литовское. И Швитрыгаило пошол у свою землю и роспустилъ воиско у Полоцку, а сам поехал до Киева.

На третее лѣто княз Швитрыгаило зъжог митрополита у Витебску на имя Гарасима. И потом собралъся со всею силою своею у Витебъску с князи и бояры Рускими и пошолъ къ Браславлю по Завельскои стороне. И тутъ прыспѣлъ к нему мистръ Лиѳлянтскии со всими силами своими, и пошли от Браславля къ Вилькомирю. А князь великии Жыкгимонт послал напротивко их сына своего князя Михаила и со всими силами своими Литовскими и з Ляхи, бо король Польскии послал ему на помоч осмъ тисечеи людеи конъных. И поткал княз Михаило з воиском своимъ Швитрыгаила месеца генвара первого дня (па Рум. сьпіску „на Семен день в восень") За Вилькомиръю на рецэ. И была межы ихъ битва великая. И помог Бог Жыкгимонту и сыну его Михаилу, и побили Швитрыгаила и всю силу его на голову, и много князеи побили, а иных жывых поимали. Убили тогды братанича Корыбутова Жыдимина, а князя Ерослава Лынкгвеневича, князя Михаила Семеновича, князя Михаила Вяземского Илвовича, и Иѳлянтского мистра самого, и маршалъка

его, и много кунторов, и всих Ѳлянтов побили, а иных поимали, межы которыми было много Ракушан и Словаковъ и Чеховъ. А жывых поимали князеи двух: у головах князя Ивана Володимеровича Киевъского а брата князя Ѳедора Корбутовича. И иных много жывых поимали, яко Руси, такъ и Нѣмцовъ.

О князи Михаиле Жыкгимонтове сыне.

После того побоища на третеи недѣли князь великии Жыкгимонт собрал свою силу Литовскую и послалъ сына своего князя Михаила на Русь. И прышедшы князь Михаило стоял под Витебъскомъ шесть недель и не взявшы города проч пошолъ.

После того тое ж зимы князь великии Жыкгимонт собрал усю силу Литовскую и панов послал подъ Полтескъ. И прышедшы воиско стояло под Полоцком недѣлю и не добывшы города, пошли проч.

На другое лѣто Полочане и Видьблене, не слышечы собѣ ни от кого помочы, подалися князю великому Жыкгимонту. И почал пановати князь великии Жыкгимонт на князстве Литовском и Руском.

В лѣто 6946 (=1438) был голод великии. По селам и по городом звѣры людеи едали, а в городе у Смоленску, по мѣсту и по улицам собаки людеи едали; головы, руки и ноги чоловечые псы по улицам волочывали: люди людеи едали, матки дѣток своихъ ели от великого голоду, а в пост у великии мясо едали по селом и по волостям. А в тот часъ четверть жыта была по тры копы грошеи. И много лиха того году вчынилося по всеи зимли Литовскои и Рускои, и много кровопролитья сталося, брат брата своего рожоного убивалъ, и мор былъ велми великии на людъ, ижъ о таковом страху люди старые не могуть паметати.

О князи великомъ Жыкгимонте якъ его зарезали.

В лѣто 6948, а от Божого нароженя 1440 князя великого Жыкгимонта Кестутьевича у Троцэх зарѣзали у вербъную недѣлю перед обѣдом, один з дому князеи Чорторыских, але з волею всихъ панов и князеи Литовскихъ. А пановал на Литовском панстве сем годъ и шесть месяцэи, то от Витовтовы смерти до Жыкгимонтовы смерти десеть лѣт. И была в тот часъ замятня великая у земли Литовскои. А Смоленскъ на тот часъ держалъ панъ Анъдрѣи Сакович от Жыкгимонта Кестутьевича и почал Смольнян прыводити ку прысязе, мовечы: „коли кого княземъ Литовскимъ посадять на великомъ князстве, вам от Литовскои земли не отступати, а великого князя Литовского вам собѣ за господара мѣти, а мене вам быти послушнымъ до того часу, поки князь великии на Литве сядеть на Вилни и на Троцэхъ“. И владыка Смоленскии, князи и бояре, и чорные люди на томъ прысягнули, што имъ пана Андрея держат у себе воеводою почестно на Смоленску.

То пак по велицэ дни, на святои недели в середу, здумали чорные люди Смольняне и раду собѣ вчынили реместники промежку себе, то ест, ковали, кожемяки, шэвцы, месники, котелники пана Анъдрея сослати силою з города а прысягу свою зменити. И нарѣдилися у зброи з влочнями, зъ луки, с косами, с топорами и зазвонили у звон ратныи, и пан Анъдреи почал ся радити з

бояры Смоленскими, со всим двором своим, и нашолъ на них з древъцы на конех. И была им битва в городе на день светого Борыса и Глѣба, и побили много чорныхъ людеи, и побегли чорные люди от пана Андрѣя и тои ночы пан Андрѣи з города выехал зъ жоною, и бояре с нимъ Смоленские были. И после того замятня была великая у Смоленску, и поимали Смольняне маршалъка Смоленского Петрыку и втопили его у Днепръ, и посадили собѣ воеводою у Смоленску князя Андрѣя Дорогобужского.

О раде панов Литовских, якъ собѣ господара взяли на великое князство Литовское.

В лѣто 6948, а от Божого нароженя 1440 князи и панове и вся земля Литовская дорадившыся и взяли собѣ княземъ великим Казимера Якгеиловича сына королевского з Ляхов и посадили почтиве на столечных городех на Вилни и на Троцэхъ и на всеи земли Литовскои и Рускои. И в тот час прышол княз Юрыи Лынкгвеневич з Новогорода у Литву, и князь великии Казимер далъ ему отчызну его Мстиславли. И бояре Смоленские прыехали къ Смоленску з Литвы, и чорные люди Смольняне не пустили их в город, и бояре розехалися по своим селам. И за тымъ была битва великая бояромъ с чорными людми, и заперлися чорные люди на городе, и взяли собе господарем князя Юря Лынкгвеневича. И княз Юрыи поималъ бояръ Смоленских и пооковалъ их, а имѣня их подавалъ своим бояром.

В лѣто Бож нарож 1432 умер в Польщы король Якгеило.

Лѣта Божого нароженя 1434 обрали Поляцы на королевство Польское сына его Владислава, которыи же Влодислав был королем Польским и Угерскимъ и ѳортунъне с Турками вальчыл много кроть ихъ побивал, а потомъ самъ з воискомъ Польскимъ и Угэрскимъ под Варною от Турковъ поражон и забитъ лѣта Божого нарож 1444.

По смерти короля Владислава забитого под Варною, у тры лѣта, то естъ, лета Божого нароженя 1447 взяли на королевство Польское Поляцы князя великого Литовского Казимера Якгеиловича и коруновали его в недѣлю на завтреи по святом Яне Крестителю в Кракове. И был Казимер королем Полским и великим князем Литовским, Руским и Жомоитским.

Тое ж осени на запусты Ѳилиповы прышло воиско Литовское къ Смоленску. И стояли под Смоленскомъ полътрети недѣли, мѣсто и цэркви выжгли и город взяли, людеи великое множество выстинали, и манастыр выжгли, и много лиха Смоленскои земли вчынили. А князь Юрыи еще перед прыходом ихъ къ Смоленску побоявшыся зъехал на Москву.

Того ж году зима была велми люта, и метелицы безпрестани з морозомъ завжды была, и много людеи зъ стюдени померло по селам и по городомъ, бо велми великая стюдень а снегъ был велми велик, ижъ за многие лѣта не было снѣгу так великого и зимы так велми лютое. А вода тое весны была велми велика у Смоленску: усе мѣсто понела была, мало штось не дошла вода была до Покровское горы.

О Московском побоищы.

Того ж лѣта князь великии Казимер не миренъ былъ с князем великим Московским. И прышодшы Москвичы с Татары Казанскими звоевали Вяземскую землю.

Тое жъ пак зимы княз великии Казимер самъ будучы у Смоленску послалъ воеводъ своихъ князеи и панов Литовских противъ того воевати Московское земли. И звоевали Козелескъ, Верею, Калугу, Можаиско и много лиха вчынили Московъскои земли и много людеи у полон повели у Литовскую землю. И Москвичы собравшыся за деветь днеи погналися за Литвою и догонившы билися з Литвою. И помогъ Богъ Литве, иж побили много Москвич Литва, и много жывых поимали и прывели их къ Смоленску ко князю великому Казимеру. И вчынили тогды князи и панове великую честь князю великому Казимеру королевичу. А Московского князя великого не было в тот часъ на Московскои земли: ходил къ Муромлю битися с царем Махметемъ и з сыном его Монтякомъ. И тамъ тэжъ побили Москвич на голову, и самого князя Василя Московского, и Можаиского князя Ивана поимали, и иныхъ князеи и бояръ много побили, а иных жывых поимали.

А была имъ битва на Суздали у манастыра святого Спаса, и была тогды Москва у великом страху. А потом цар Махмет и сын его Монтяк дали князя великого Московского на окуп и взяли за него великое множество рублевъ и соболеи, и мир з Москвою в тот час взяли.

Тото ж году князь великии Казимер з Московским перемире взял и прысягу промежку себе вчынили ижъ покою межы их землями быти.

И будучы Казимеру Якгеиловичу королем Польским и великим князем Литовским и Рускимъ и Жомоитским и пануючы ему ѳортунливе на тых панствах, имѣлъ в себе шести сынов на имя Владислава, Казимера, Ольбрахта, Александра, Жыкгимонта а Ѳрыдэрыка.

Владислав сынъ короля Казимеров старшыи зостал наперввеи королемъ Ческимъ, а потомъ был королемъ Угерскимъ и Ческим.

В лѣто Бож нарож 1482 на Уведене Пресвятое Богородицы взяли Татарове Киевъ и воеводу Киевского пана Ивана Ходкевича и с панею и з сыномъ паном Александром взяли и пусто вчынившы, замок сожъгли и сами пошли проч.

Лѣта Божого нароженя 1492 июня семого дня умер король Польскии и великии князь Литовскии Казимер Якгеилович у Городне, пановавшы ѳортунне на королевъстве Польском лѣт 45, а на великом княжэньи Литовскомъ лѣт 52, бо был первеи на князство Литовское взятъ, ниж на королевство Польское, семма годы.

Того ж року 1492 взяли собѣ Поляцы на королевство Польское сына короля Казимерового Яна Ольбрахта, которого потом Волохове з воискомъ его Лядзъкимъ поразили на Буковине лѣт Бож нарож 1493 таким способомъ, иж и Волоскии воевода узялъ с королемъ Ольбрахтом мир, и кгды король Олбрахт воиско свое роспустилъ и сам безпечне ку коруне шолъ, Волохове

его воиско зрадне поразили, иж самого хорого ледве до Полски отпровадили. А княз великии Литовскии Александро Казимерович з Литвою на тот час под Браславлемъ был, бо также королю Альбрахту на помоч шол.

Того ж року Бож нарож 1492 Александра сына короля Казимеровoго Литва на князство Литовское господарем собѣ взяли.

А четвертыи сынъ короля Казимера, Казимер, первеи отца своего короля Казимера у Вилни, умеръ лѣта Бож нарож 1483, и похован естъ у Вилни в костеле светого Станислава.

Пятыи сынъ короля Казимеров Жыкгимонт остал княжатем Опавскимъ и Кглокговскимъ лѣта Бож нарож 1500.

А шостыи сын короля Казимеров Өрыдэрык былъ бискупом Краковскимъ и кардыналомъ.

Лѣта Бож нарож 1500 великии князь Московскии воевал Рускую землю. И княз великии Литовскии Александро послал воиско свое Литовское. И зехалося воиско Литовское з Московским на Ведрошы и учынили межы собою бои и сечу великую. И побила Москва Литву, и многих жывых поимали, то ест тых панов поимано: папа Грыгоря Остиковича воеводу Троцкого, князя Костянтина Ивановича Острозского и иных людеи добрых не мало.

Того ж лѣта князь Московскии забрал вси замки Сиверские и всю Сивер, у головах замки Бранескъ, Стародубъ, Новгород Сиверскии, Трубеческъ, Чернигов, Путивль и иныхъ по Сиверы замковъ всихъ шестьдесят.

Лѣта Бож нарож 1501 умер в Торуню король Польскии Янъ Ольбрахтъ, был королемъ Польским лѣт осмъ и месецэи осмъ, вѣку своего року 40 и месецъ 1.

Того ж року 1501 по смерти короля Польского Ольбрахта Казимеровича взяли собѣ Поляцы на королевство великого князя Литовского Александра Казимеровича. И будучы Александру королем Полским и великим князем Литовскимъ, Рускимъ, Пруским и Жомоитскимъ, был велми ласкавъ на подданых своих щодробливе их всяким даткомъ и дары опатруючы, за которым обранемъ Александра на королевство Польское зъедночене ся стало коруне Польскои з великим князством Литовским.

Лѣта Бож нарож 1505 король Александро был на соиме в Берести с паны радами коруны Польское и великого князства Литовского. И был в тот часъ король гнѣвен на панов Литовских за даньем справы и намовою Михаила Глинского. И не смѣли панове Литовские до короля до замку ходити, боечыся карности. Аж панове Лядзъкие гнѣвъ королевъскии перепросили, звлаща Ян з Ласка канцлѣр корунныи. А веджэ у Заберезинского за тым гнѣвомъ воеводъство Троцкое взято и дано Миколаю Радивилу подчашому великого князства Литовского. А потомъ панове Литовские справуючыся вѣрност подданства своего явными знаки оказовали, а на Михаила Глинского того доводили, ижъ он самъ подступок господару своему учынити и тое панство великое князство Литовское осести хотѣлъ.

Того ж року 1505 Татарове Перекопские зъ царем своим Мэндыкгиромъ

землю Литовскую и Рускую воевали и великую шкоду в тых панствахъ уделали, людеи сто тисечеи в полон взяли.

Лѣта Бож нарож 1506 король Александро росхорѣлся иж его повѣтрэе рушыло, в которои хоробе нѣякиись Балинскии от Олькуша славныи лѣкар в коруне Польскои был прыпроважон до Вилни и там жэ королю лѣкарства чынечы, горшъ здорове его псовалъ, яко нѣкоторые розумели, иж то чынил з направы Михаила Глинского. И в тот часъ Татарове у землю Литовскую вторгнули, против которых за намовою Михаила Глинского сам король Александро велми хорыи рушылся з Вилни до Лиды и оттуль з Лиды для хоробы своее далеи ехати не могучы, противку Татар отправилъ воиско Литовское, а надъ ними гэтманом Станислава Кишку, которыи гэтман Кишка вельми ся росхорѣл, иж для хоробы своее и на коню ехати не могъ. И поручывшы врадъ свои гэтманскии Михаилу Глинскому, все воиско Литовское противку Татар выправил. А Татарове у Клецка кошом стояли, и там же подъ Клецкомъ над Цэпрою была битва Литве с Татары у Спасов пост. И помог Бог Литве, иж Татаров на голову побили, а иншые, которые втекали, много их в рецэ потонуло.

И кгды короля Александра хорого до Вильни прынесли в лекътыцэ, маючы вѣдомост о томъ король иж Татаров побили велми ся радовал и также з доброю паметью с тым свѣтом и з слугами своими ростался того року, вышеи помененого 1506, мѣлъ вѣку своего лѣт 45, пановал на королевстве Польскомъ лѣт 4 мсцэи 8, а на князстве Литовском пановалъ лѣт 14 мсцы 2. Тѣло его похована ест у Вилни в костеле святого Станислава в капълицы подле брата его королевича Казимера.

Того ж року 1506 обрали собѣ Литва великим князем Литовским княже Опавское и Кглокговское Жыкгимонта Казимеровича, которого потом року 1507 месеца генвара и Поляцы собе королем взяли. И был Жыкгимонт королемъ Польским и великим князем Литовскимъ, Руским и Жомоитскимъ.

Бискупъ Виленскии Табор умеръ в лѣт Бож нарож 1507.

Княз Костентин Иванович Острозскии з везэня з Москвы прыбег до Литвы в лѣт Бож нарож 1508.

Того ж году в Литве княз Михаило Глинскии Заберезинского забил таким способом, иж видел Глинскии, же был от всих опущон, с тое неласки королевское маючы сэрцэ скрвавеное против Янови Заберезинскому, розумеючы то зъ его прычыны быти. Скоро король выехал з Литвы на сэимъ до Петрыкова, зосталъ в Литве угледевшы свои час, зъехал на Яна Заберезинского, маршалъка великого, до двора его, которыи естъ через рэку от мѣста Городна концу мосту, о першои године в ноч взял его з ложа у однои кошули и казал стяти Турчыну своему слузе, голову его через мѣсто Городно на древцу нести казал, потом у озеро в колку милях укинено. Розумѣл тому Глинскии, иж порушыл короля и паны Литовские, прыятели небожчыковы, против собѣ,—збирал прыятели: одны кревные, другие—за пенези, так з Руси яко з Литвы, звлаща—брата Василя Глинского, которыи ему подал замки королевские, и свое люди к тому за пѣнези прынявшы, умыслилъ моцю ко-

ролю отпирать, а потомъ обачылся, иж моцы такое мѣти не мог, зъехал до Москвы зъ скарбы и з прыятелы своимі до князя великого Московского Василья Ивановича. И много в тот час замковъ Руских подали великому князю Московскому, то ест: княз Михаило Мъстиславскии подался з городомъ своимъ Мстиславлемъ, князи Друцкие подалися з городомъ своимъ Друцкомъ, Оръшу, Крычэвъ и Мозыръ за прыводом Глинского Москва были осѣли.

Король Жыкгимонтъ, будучы в тот час в Полщы, послышавшы о томъ и казавшы ся собрати воиску Литовскому и Полскому, люду служэбному, жолнѣромъ, над которыми гэтманом полнымъ был Өирлеи зъ Яновъца. Первеи воиско Литовское выправил, а потом и сам пошол за Михаилом Глинским, о чом услышавшы Глинскии, не смѣючы ждати на замкохъ Рускихъ короля Жыкгимонта, побѣгъ къ Москве. А тые князи,—князь Михаило Мъстиславъскии и князи Друцкие з городы своими,—а к тому Оръша, и Крычевъ, и Мозыр опятъ подалися королю Жыкгимонту. И была у Литве после Глинского замятня велми великая, и панов тых имали, которые з Глинскимъ мешкали гораздъ, а нѣкоторых шляхту и мучоно, короли (так у рукапісе) Жыкгимонт вже замъки Руские успокоившы а Глинского от Мѣнска отстрашывшы, бо был вже Мѣнска Глинскии добывати почал; гэтмана Литовского Кишку в землю Московъскую з воискомъ для пустошэня и каженя земли Московское послал, которое воиско не мало волостеи Московъских мечом и огномъ попустошывшы и воиско Московское прогнавшы вцэле вернулися.

Зачымъ князь великии Московскии Василеи Ивановичъ слалъ до короля, просечы о премире. И одержал то, иж прыняли перэмире до жывотовъ своих, вязни з обу сторон собѣ поворочали, князю Михаилу Глинскому жону и прыятели з Литвы до Москвы пустили, которых прыятелеи князя Михаила Глинского яко въ кроиниках Польских пишэть, о двѣсте назад до короля з Москвы повтекало. И кгды корол Жыкгимонт воиска свои роспустил, тогды воиска, назад идучы у свою землю, траөили воиско Татарское, недалеко от Слуцка. И тое воиско Татарское за помочю Божю Литва побили. И так того року звышъписаного тисеча пят сот осмого от непрыятел своих Москвы и Татар Литва покои з ласки Божое одержали.

Лѣта Бож нарож 1509 Поляцы Волохов поразили.

Лѣта Бож нарож 1510 Татарове воевали в Литвѣ и цэло до орды звернулися.

Лѣта Бож нарож 1512 прынесена королю Жыкгимонту в малжэнство Барбара, дочка Стэфана, воеводы Седмикгродского, о которои пишут кроиникарэ, иж была великое побожности и цноты.

Того ж року Литва и Поляцы воиско Татарское на Лопушне побили. Над Литвою был гэтманом князь Костентин Острозскии, а надъ Поляками Миколаи Каменецкии. Тамъ, пишуть, Татаровъ збитых двадцать чотыры тисечы от малого воиска Польского и Литовского, бо, яко пишуть кроиникаре, иж Польского и Литовского воиска большеи не было, толко шесть тисечеи, гдѣ значна ласка Божя была, кгдыж шеснадцать тисечеи вязневъ отгромили и корысти великие, конеи Татарских около десети тисечеи взяли,

по которои битве цар Перекопъскии с королем згоды потребовалъ и, для упэвненья покою, сына своего Дзалалъдына до Литвы в закладе дал, которыи сын его в Литве борздо вмеръ, за чымъ тэжъ и покои с Татары не долго трвалъ.

Князь великии Московскии Василеи, забывшы перемиря и прысяги своее, до панъства Руского воиско свое всылалъ, и шкоды непрыятельскимъ обычаемъ чынил, и сам з воискомъ своим Московскимъ под Смоленъскъ прыходилъ, и, не добывшы города, на тот часъ прочъ одышолъ.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божего 1513 королю Жыкгимонту уродилася дочка с королевое Барбары в Познанью, которую названо Едвига.

Того ж року у Вильни замок надольныи згорѣлъ, которыи на он часъ деревеныи былъ.

Лѣта Божого нароженя 1514 мсца мая 16 дня за тыидень по святом Миколе по весне, уво второкъ, прышелъ князь великии Московскии под Смоленскъ и стоялъ под городомъ добываючы и бъючы з дѣлъ дванадцать недѣль. Король Жыкгимонт, услышавшы тое, пошолъ боронити Смоленъска, з Вилни выехал месеца июля двадцать второго дня в суботу, за неделю перед Спасовыми запусты. И Смольняне, не дождавшы обороны, за пракътыками и пострахами Михаила Глинского подали замокъ Смоленскъ князю великому Московскому мсца августа первого дня, а в тот часъ на Смоленску былъ воеводою от короля Сологубовичъ. А былъ под панованьемъ Литовскимъ Смоленскъ от того часу, якъ его Витовтъ взялъ, до поданья Московскому (прапушчана „князю")—девеносто лѣт, в кроиницэ полскои—сто. На тотъ часъ король уже былъ у Мѣньску, кгды Смоленскъ подано, и мало на том маючы, Московскии послалъ люди, воиско великое к Оръшы и ко Друцку, росказавшы имъ глубоко воевати землю Литовскую. А король Жыкгимонт пошолъ з Мѣнска къ Борысову и з Борысова послалъ противъ воиска Московского гетмана своего князя Костенътина Ивановича Острозского з воиском. И сторожовые полъки Литовского воиска з сторожовыми полъки Московскими споткалися на Бобрэ рецэ. И тамъ всю Московъскую сторожу побили и много жывых поимали и на Дрови также Москву били и жывыхъ поимали. И нашолъ князь Костенътинъ воиско Московское за Оршою городомъ, за Днепром, на рецэ Кропивницы и переброившыся со всим воискомъ и з дѣлы черезъ Днепръ. И вдарылися воиска межы себе у пятницу месеца сенътября осмого дня на самыи празникъ Рожества Пречыстое Богоматеры. И былъ бои велми великии, бо не ровно было: Москвы у пять кроть большеи нижли Литвы. И помогъ Богъ королю Жыкгимонту и воиску Литовскому, иж Москву на голову побили и воеводъ што настаршыхъ усихъ поимали, на имя: князя Михаила Ивановича Булъгокова, а брата его рожоного князя Дъмитрея, а Ивана Андрѣевича Челядина, князя Ивана Дъмитреевича Пронского, Дмитрея Васильевича Китаева, Данила Андрѣевича Плещэева, Ивана а Володимера Семеновых детеи Колычова, князя Борыса и сына его князя Петра Ромадановскихъ, князя Ивана Семеновича Селеховского, князя Борыса, и

князя Ивана сына Стародубского, князя Петра Путятича, а братанича его князя Семена Ивановича, а Онъдрея Семеновича сына Колычовова, Борыса Ивановича Плещэева, Ивана Васильевича Кулешова, Өилипа Ивановича Киселева, Юря Дъмитрэевича Лысъцова, Анъдрея Филиповича Нащокина, Ивана Андреевича Еропъкина, Матөея Ивановича Унукова, Тимофѣя Дъмитрэевича Чубарова, князя Юря Ивановича Диву, Ивана Дмитреевича Копъника, Артема Лупандина, Неклюда Паръөеньевича Баръдина, Андрея Полуятовича Обънеева, Кобъца Митина сына Ясельничого, Будая Кучукова, Өедора Ивановича Новосельцова, Семана Өедоровича Вузского, Грыгоръя Борысовича Безумного, Микиту Озаръева, а детеи бояръскихъ и иныхъ много жывыхъ поимали и до короля Жыкгимонта жывых прыведено всихъ у личбе трыста осмдесятъ. Детеи бояръскихъ тых всихъ по замкохъ Литовских послано у везэне, а простыхъ людеи, которыхъ жывыхъ поимали, нѣльзе и выписати множества для.

А княз великии Московскии в тот часъ былъ у Смоленску и услышавшы то, иж людеи его на голову побито и многие воеводы и дѣти боярские жывы поиманы, побоялъся самъ и побѣгъ зъ Смоленъска къ Москве. А замокъ осадилъ Москвою, а Смолнянъ всихъ вывелъ къ Москве и там имъ имѣнья подавалъ на Москвѣ, а Москвичом подавал имѣнья у Смоленъску.

Потомъ у чотырох недѣляхъ княз Костентинъ Ивановичъ Острозскии з воискомъ Литовъскимъ ходил под Смоленско, замъку не взял, мѣсту и волостямъ Смоленскимъ много лиха вчынившы и опятъ верънулися до своее земъли у Литву.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божего 1515 зъездъ цэсара Хрестиянского с корольми, то ест: Польским, Вгорскимъ и Чэскимъ у Вѣдню. Того жъ року и смерть королевое Барбары.

Лѣта Божого нароженя 1517 король Жыкгимонт послалъ воиско Литовское и жолънеровъ Ляховъ много, а гетманом надъ воискомъ князь Костентинъ Ивановичъ Острозскии, а надъ Жолънѣръми былъ пан Свирщовскии. И ходили под Опочъку и много лиха Московскои земли вчынили, а города не взявъшы и вернулися у свою землю.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божого 1518 за намовою цэсара Максымилияна прынесена в малъженство королю Жыкгимонту Бона с краевъ Влоских зъ Апульлии з мѣста Бару дочка Яна Сөорцыэго, княжати Мэдыолянского, и корунована на замъку Краковском в костеле великом остатку дъне квѣтневых черезъ аръцыбискупа Гнѣзненского Яна з Ласка.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божего 1519 мсца августа Татарове, вторъгнувшы до земли Бэлъзъское, великие шкоды чынили. Зачым собравшыся Поляцы, до которых и князь Костентин Острозскии приехал, маючы не много пры собѣ Литвы и Руси, билися с Татары у Сокаля, преможени и побити суть вашы (так у рукапісе) от великости Татаров.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божъего 1520 мсца августа 1 дня уродилъся королю Жыкгимонту сынъ с Королевое Боны, которому имя дано Жыкгимонт вторыи, а прыложывшы до того имя цэсарское Август, названо

его Жыкгимонтъ Август. На тот часъ, кгды ся родилъ Август в Кракове, король Жыкгимонт был в Торуню.

Лѣт Бож нарож 1521 мистръ Прускии за прозбою своею одержал с королемъ перемире до чотырох лѣтъ.

Лѣт Бож нарож 1523 посол Московскии прыходил до короля Жыкгимонта до Кракова в пяти сот конеи и постановилъ с королем перемире на пять лѣт.

Лѣт Бож нарож 1524 былъ великии утискъ в Руских краинах около Львова от Турков и Татар, не пооднокроть уторгненье чынечы, иж Премысльскую землю всю попалили, Саноцкую, Львовскую, Бэлзскую, Подольскую огнемъ и мечом попустошыли, окрутные морды и великие шкоды чынечы, межы которыми в мужских уберахъ и невѣст Татарскихъ нѣколько убили.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божего 1525 мсца марца 10 дня Воитѣхъ Прускии мистръ, будучы от короля Жыкгимонта перво валькою утисненыи, того дня звышменованого голъдъ в Кракове посеред рынку королю Жыкгимонту чынилъ. И от того часу вже княжа Пруское голъдовником короля Польского и великого князя Литовского сталъся и мистромъ Пруским писатися не почалъ, капицу мнишъскую и плащъ с крижыком зъ себе скинул, и в малъженство за себе понял сестру короля Дунского, а перед тым мистрове Пруские жон не мевали.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божого 1526 маючы король Жыкгимонт вѣдомость, ижъ Кгданщане противко ему бунты въщынають и росказаня его не суть послушни а на здоровъе его потаемне стоять. Для чого мсца апрѣля по великодни того року звышменованого король со всимъ двором своимъ и с паны радами, до Кгданска прыехавшы, значные подобенства того умыслу ихъ видялъ, в чомъ за поводом слушным будучы узнани, карность на собѣ втерпели, иж ихъ стяли перв̂ѣи шести, а потом семи, старшыхъ постинано, а инъшых по замкохъ у везене розослано, другие за море повтекали.

Того ж року звышписаного зараз по смерти Януша княжати Мазавецъкого король Жыкгимонтъ въ князство Мазовецкое и в мѣсто Варшову столицу того князства увезалъся леннымъ правомъ. И от того часу князство Мазовецкое ест прылучоно до коруны Польское.

Лѣта Бож нарож 1527 Татарове Перекопские воевали князство Литовское. И король послалъ противъ ихъ воиско Литовское, а над воискомъ гетманом князя Костентина Острозского. Тогды погонившы князь Костентинъ Ивановичъ Острозскии з воискомъ Литовскимъ Татар побил на Ольшаницы зиме.

Того ж року цара Завольского пущоно з Литвы по велицэ дни, которыи седѣлъ в Литвѣ.

Лѣт Бож нарож 1528 король Жыкгимонт с королевою Боною прыехал до Литвы с Польшы наперв̂еи.

Того ж року всю землю Литовскую пописывали.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божъего 1529 королевича молодого Жыкгимонта Августа на великое княжене Литовское Литва обрали на день светого Луки эвангелиста, а ему в тотъ часъ было деветь лѣтъ.

Того ж року права писаные даны всеи земли великого князства Литовского на светыи Михалъ от короля Жыкгимонта Старого.

Лѣт Бож нарож 1530 мѣсто и замокъ Виленскии горѣлъ, иж ся великая а значная шкода мѣсту Виленскому от огню на тот час стала.

Лѣт Бож нарож 1530 Жыкгимонт вторыи Август, сын Жыкгимонта короля, вже на онъ час будучы великии князь Литовскии, за жывота отца своего на королевство Польское был помазан и корунован мсца февраля двадцать первого дня, а ему в тотъ часъ было лѣтъ десеть.

Того ж року Татарове прыходили у Литву, которые суть побиты от жолънеров пѣнежныхъ людеи, над которыми былъ гетманомъ князь Иванъ Дубровицкии. А побито их на врочыщах: на Голъвѣ и на Полозорьи.

Лѣта Бож нарож 1531 Поляцы Волохов поразили у Обэртына, гдѣ значное звитяжство надъ Волохи и корысть одержали. То ся дѣяло року звышписаного мсца августа дня двадцать второго, гдѣ пишуть, иж пятьдесят дѣлъ с тое битвы Поляцы взяли, опроч малыхъ, а вязнеи большъ тисечы.

Лѣт Бож нарож 1533 княз Костентинъ умер по взятьи в небо панны Марыи.

Лѣт Бож нарож 1534, инъдикта семого сходечы, князь великии Московскии вмер, а король Жыкгимонт послалъ воиско свое Литовское, и гетманъ великии пан Виленскии панъ Юрыи Миколаевичъ Радивилъ лежалъ з воиском великимъ у Могилеве, а воеводу Киевского посылалъ къ Стародубу; под Стародубомъ Овчыну погромили, а подъ Радогощомъ (прапушчаны ліст).

Тивунство Виленское дано пану Воитѣху Юндилу.

Маршальство дворное дано пану Ивану Горностаю.

Того ж лѣта прышла саранча на Лядскую землю и на Литовскую около Берестия и около Мѣнска, и Свержна, и Коидонова, Ивенца и около Вилни видели летаючых, и поели жыто и ярыну и траву, сее же все сталося для грехов нашыхъ.

Лѣта Божего нароженя 1542 месеца октябра 10 дня инъдикта первого з овторка на середу четвертое годины в ночъ бысть знаменье на небеси: явилися столъпы свѣтълые, якъ огонь, многие ходили, много збиралися ув один столъпъ великии и розышлися,—одны пошли на полъночъ и там погибли, а другие пошли на полудень и тые отшедъшы погибли.

Того ж году пан Станислав Ольбрахтович Кгаштолътъ, воевода Троцкии, умер с понедѣлъка на овторокъ, пятое годины в ноч, за тыидень перед Божимъ нарожэнемъ.

Лѣта Божего нароженя 1543 месеца апреля 11 дня, индикъта первого, пан Матеи Воитехович Яновича, староста Жомоитскии, умеръ на третеи недѣли по велицэ дни.

Лѣта 1543 мсца мая 15 дня у суботу, шостое недѣли по великодъни, индикта первого, Эльжбѣта королевна, дочка короля Рымского Фердынанда,

єцсара Карла пятого братанъка, прынесена до Польски до Кракова в малжэнскии станъ Жыкгимонту Августу, королю Польскому молодому, почстиве и охэндожне з радостью всихъ обыватэлев коруны Польское и великого князства Литовского в недѣлю была корунована, а в понедѣлок дана королеви в малженство.

Лѣта Божего нарож 1544 месеца генвара 24 дня, индикта второго, у четвергъ передъ полуднемъ могло быть за годину, было знамение, прышло: темность великая, праве яко бы ся мѣло змеркати, и сольнъцэ было видети якобы серпъ, або мѣсецъ молодыи рогами стоялъ на заход слонца, а потом было, видети рогами на всходъ; и видели двѣ звездѣ в тотъ же часъ на заходъ от солнца: одна бѣла, а другая черлена. А всего того могло быти польтори години, а потомъ темность одышла проч. А тая темность была прышла от заходу солнца.

Того ж лѣта 44 прыехал король старыи Жыкгимонт до Берестья на десятои недели по великодъни, у середу, с Польски, а сынъ его король молодыи з Вилни перед святымъ Ильею у середу ж. И был сэимъ великии у Берэстьи, и с того соиму спустилъ король старыи сыну своему Жыкгимонту Августу, королю молодому, великое князство Литовское, по Покрове Пречыстое Богородицы у тыидень, индикта трэтего. И врады роздавшы, поехал король старыи до Ляховъ, а молодыи король Жыкгимонт Август зъ своею королевою поехалъ до Вилни.

А врады в тот часъ розданы тымъ особамъ нижэи описанымъ то естъ:

Пану Грыгорю Грыгоревичу Остиковича панство Виленское,
Князю Янушу Дубровицкому воеводство Троцкое,
Пану Ерониму Ходкевичу панство Троцькое,
Пану Миколаю Яновичу Радивилу маршальство земъское,
Пану Александру Ходкевичу воеводство Новгородское,
Князю Семену Пронскому воеводство Киевъское,
Пану Станиславу Петровичу Кишчычу воеводство Витэбское,
Пану Миколаю Юревичу Радивилу подчашое,
Пану Яну Яновичу Радивилу краичое,
Пану Грыгорю Ходкевича подкоморе.

Лѣта Божего нарож 1545 месеца июня, у Петров пост, за две неделі перед святым Петром, у понедѣлок, у Вилни умерла королевая молодая, королевая Эльжбѣта и погребъ ее был у святого Станислава, у каплицы велебного Казимера, месеца августа 24 дня, у понедѣлокъ, а на завтрэе, уво второкъ, обыходъ былъ з марами, а маръ было трыдцать.

Того ж году 45 месеца августа 31 дня, инъдикта третего, король молодыи Жыкгимонт Август далъ староство Жомоитское пану Троцкому, пану Ерониму Александровичу Ходкевича.

Потомъ король Август, кгды поховал тѣло королевое, малжонки своее, будучы панъ молодыи, не могучы здеръжати прырожоное хтивости своеи ку бѣлымъ головамъ, почалъ миловати панию Барбару Радивиловну, которая

остала вдовою по пане Станиславе Ольбрахтовичу Кгаштолъте, воеводе Троцкомъ, и мешкала на тотъ часъ пры матцэ своеи, пани Миколаевои Радивиловои, пани Виленскои и броте (так у рукапісе) своемъ пану Миколаю Радивилу подчашом. И король почал до нее ходити ночъю, куды собе хожэнье был учынилъ с полацу ажъ до дому ее. И там в нее бывалъ часто, и было то слышать по всеи земли Польскои и Литовскои. И братья ее просили короля, абы того перестал и до сестры ихъ не ходилъ и тое неславы дому ихъ не чынилъ. Король имъ обецалъ черезъ то до нее не ходити и не ходилъ не малыи часъ. Потом кревкости прырожоное далеи терпети не могъ и пошол зася до нее ночъю и одно само треть. А панове Радивилове того пилне стерегли, и кгды король до сестры ихъ ушолъ, они того ж часу тамъ до короля прышли и мовили ему: „Милостивыи королю, не мѣлъ еси черезъ то до сестры нашое ходити, а тепер для чого еси прышол?“ Король им поведилъ: „А што вѣдаете? можэть тепершнее прыистье мое ку сестре вашеи вчынити вамъ большую славу, честь и пожытокъ?“ Они рекли: „Боже даи то!“ и того ж часу плебана прывели, которого на то готового мели, и отдали короля зъ сестрою своею потаемне: нихто с панов радъ духовных и светских а ни тэж з двору королевского не были о томъ вѣдоми, толко Радивилове, а Кгезъгаило, а плебан, што шлюбъ давалъ. А ведъже король и шлюб з нею взявшы, того не малыи часъ таилъ, и предъся она мешъкала пры матъцэ и у брата своего.

Потомъ король молодыи, лѣта Божего нароженя 1547, у Ѳилипов постъ, ехалъ до Польщы до отца своего, навежаючы его, и тамъ тое ожэненье свое повѣдилъ князю Матѣевскому, бискупу Краковскому, а папу Яну Тарновскому—пану Краковскому. Они ему того дозволили, и онъ зася с Польщы прыехалъ до Вилни, лѣта Бож нарож 1548 у великии постъ, и панове рада до великого князства вси до Вилни къ королю зъехалися. И кгды то услышали и довѣдали пэвности панове рада великого князства, ижъ король с тою панею потаемне шлюбъ брал, и сэрдэчне того жаловали и почали упоминати и просити короля слезно, абы того не чынилъ и неровни собѣ, подданое своее, за малъжонку не бралъ. Потом всимъ людемъ и всеи земли тое ожэненье королевское было вельми не мило, а многие тому вѣры допустити не хотѣли, и многие пашквилюсы писали о томъ, у замку къ стенамъ и к ратушы и къ панскимъ домомъ къ воротам прыбивали, которые многие и до короля бывали прыношоны. А потомъ и до короля старого отца и матъки его, королевое старое, до Кракова то дошло. Они велми срокго до сына своего писали, абы того не чынилъ и за малжонку ее собе не брал. Король Августъ о то ничого не дъбалъ а короля старого отца своего такъ и пановъ рад корунныхъ и великого князства упоминанья и прошенья слухати не хотѣлъ.

Лѣта Божего нароженя 1547, король Жыкгимонт Старыи, будучы в Петръкове на соиме валномъ, постановившы варовне вси потрэбы рѣчы посполитое. Будучы в старости лѣт своих розънемогся, в которои хоробе, вжо на полы, умерлыи прывезенъ до Кракова и там жэ еръ въ самыи великъ

день третеенадцать години на зуполномъ зэкгары, зъ жалостью не толко всих подданыхъ своихъ, але и панствъ околичныхъ хрестиянских, кгды ж былъ пан велми добрыи, справедливыи и милосердныи ку подданымъ своимъ. Мѣлъ вѣку своего лѣт осмъдесят одинъ годъ, мѣсецы два, днии семъ. Пановавшы, на коруне Польскои и великомъ князстве Литовском, Руском, Пруском, Жомоитском, Мазовецкомъ и иныхъ, лѣтъ сорок и полътора. О которои смерти королевскои прынесена вѣдомость королю молодому Жыкгимонту Августу с Кракова до Вилна у тыидень по велицэ дни в недѣлю рано. И на тои жэ недѣли, у пятницу, король Жыкгимонт Август у Вилни обыход чынил з марами и свечами по всимъ костеломъ. А на трэтеи недели по велицэ дни, уво второкъ, месеца Апрѣля семнадцатого дня, девятоенадцать години зуполного зэкгара, року звышъ менованого, послалъ король пановъ до радъ двора, пана Радивила подчашого великого князства Литовского по панию Кгашътолътовую, с которою первеи потаемне шлюб бралъ. И панове, водлугъ росказанья королевъского, взявшы оную пани Кгаштолътовую пошлюбеную малжонку королевскую, сестру пана подчашого Радивила, провадили ее до замъку Виленского ажъ до палацу королевского. И король ее поткал у сѣнехъ, у дверен, и тут з нею прывитавшыся, оповедал усимъ паномъ, ижъ ся вже з нею давно отдалъ и шлюб бралъ. И провадили ее панове и дворяне королевские до плацу, гдѣ и первые королевые мешкали, а король пошолъ до своего упокою. Которому то ожэненью королевскому панове и вся шляхта рыцэрството, опрочъ дому Радивиловою, не были ради и вельми смутилися, але того вже иначеи одменить не могли.

БІБЛІЯ, ПЕРАКЛАДЗЕНАЯ З ГЭБРАЙСКАГА, XV СТ., перахоўвалася у Віленскай Пуб. біб. № 262. Апісана ў праф. Карскага („Бѣлоруссы", том III). Рукапіс зьмяшчае кнігі: Іова, Рут, Псалтырь, Пѣснь пѣсней, Экклезіастъ, Прытчы Соломоновы, Плачъ Іереміи, Даніилъ, Эстыръ.

Ва ўсіх гэтых кнігах ёсьць часьці перакладзеныя з гэбрайскага, што лёгка бачыць тады, калі жыдоўская рэдакція рожніцца ад грэцкай, якая лягла ў аснову ц.-славянскага перакладу; ва ўсіх тых здарэньнях, калі славянская рэдакція зыходзілася з жыдоўскай, перакладчыкам узяты славянскі тэкст, бяз новага перакладу. Тыя-ж мейсцы, якія ня зыходзіліся з жыдоўскім тэкстам, перакладзены нанова. Біблійныя кнігі гэтага сьпіску дапасаваны да сынагогальнай практыкі, бо ў іх прапушчаны мейсцы, якіх няма ў жыдоўскім тэксце, як прыкладам пропускі ў кнігах Даніэля прарока. Пры ўжываньні аддзельных слоў і висловаў відавочна знаёмасьць з рожнымі тонкасьцямі рабінскага разуменьня тэксту, асабліва ў так званых мэссыянскіх мяйсцох. На переклад гэтых кніг з жыдоўскага паказуе і форма ўласных імён, прыкладам; Мицраим (Егіпет), Ашуръ (Асырыя), Ерушалаим (Ерузалім) і г. п.

Для прыкладу падаём пробкі мовы.

Псалтыр:

„На рѣцѣ вавилонстѣ ту(т) сѣдохо(м) и плакахо(м) коли помянухо(м) тебе сионъ: на верьби въ посре(д)ку обѣсихомъ органы наши: иже тамо въпросили на(с) иже полонили на(с) вели на(с) слова пѣс-

ней: й котории о(т)вели на(с) пѣніе пойте на(м) о(т) пѣсней сионовы(х):... дочко вавилон(ь)ска зла блг(с)внъ которыи въздае(т) тобѣ въздание(м) твоимъ яко възд(а)ли есте намъ: блгсвнъ иже держати буде(т) и розбие(т) младенца его оли(ж) о каме(н)".

З кнігі Рут:

„И рекла рутъ маавитенка къ нааміи поиду н(и)нѣ на поле и съберу колосье затымъ оу кого жь наиду милость во очью его и рекла ей по(й)ди дочко: й пошла и пришла й збирала в поли за жатци й пригодилася пригодя ее ролья поля боазового иже о(т) роду елимелеховогo: ажно боазъ приходить о(т) бетлегема й реклъ женцомъ адонаи с вами й рекли ему бл(с)ви тя адонаи: й реклъ боазъ детине што стоить на(д) женьци чия молодица се: й о(т)каза(л) детина то".

Эстыр:

„И было въ днехъ ахашверошовы(х) тотъ то ахашверошь и(ж) цр(с)твова(л) о(т) индіи до муриновъ се(д)мь и 20 и 100 земль: въ днехъ оны(х) осѣ(д)шу црю ахашверошу на столци цр(с)тва своего и(ж) въ шушане гра(д): в лѣто третее цр(с)твуючи ему вчини(л) пиръ вси(м) бояро(м) своимъ й холопьи своеи, войску пер(ь)скому й мадайскому столечнико(м) и бояро(м) земьски(м) пере(д) собою"...

Пераклад быў зроблены не пазьней пачатку XV ст. Ужываньне народнай крыўскай мовы ў сынагогах спрычынілася да таго, што жыдоўская вера пачала шырыцца паміж хрысьціянамі; гэты рух вядомы ў гісторыі пад найменьнем сэкты жыдоўствуючых.

У другой палове XV стаг. (1471 г.) сэкта гэта перакінулася ў Вялікі Ноўгарад і Маскву, дзе была сустрэчана спачатку прыхільна, а пазьней нішчана з нячуваным фанатызмам. У кнізе „Сказанія о новоявившейся ереси Новгородзких еретиковъ" Іосифа Волоцкого, маецца мейсца, з якога відаць адкуль сэкта прышла ў Ноўгарад:

„Быў у тые часы жыд, іменем Схарыя, і гэты быў д'явалаў сасуд і выўчан усякаму зладзейству, чарадзейству і чарнакніжніцтву, звездазаконніцтву і астралогіі, жыў у горадзе Кіяве, ведам быў тады істнуючаму князю званаму Міхайла, сыну Александраву, праўнуку Вольгірдаву (князь Міхайла Олельковіч, намеснік караля Казімера) і гэты князь Міхайла ў 1471 г. прыйшоў у Вялікі Ноўгарад, у дні княжэньня вялікага князя Івана Васілевіча; і з ім прыйшоў у Вялікі Ноўгарад жыд Схарыя.

І той сьпярша спакусіў папа Дзяніса і ў жыдоўства ўвеў. Дзяніс прывеў да яго пратапопа Аляксея... пасьляж прышлі з Літвы іншыя жыды: Шмойла Схаравей, Масей Хануш".

Бяручы пад увагу, што сэкта жыдоўствуючых у сярэдзіне XV стаг. даходзіць свайго росквіту ў вялікім княжстве Літоўскім, а ў трэцяй чверці XV стаг. перакідаецца ўжо ў вялікі Ноўгарад і Маскву і што жыдоўствуючыя, паводле іх слоў, мелі ўсе кнігі сьвятога пісаньня, перакладзеныя на крыўскую мову, бо гэтым яны дакаралі іншым верам, то трэба думаць, што гатовыя пераклады кніг сьвятога пісаньня сэкта жыдоўствуючых мела ўжо не пазьней пачатку XV стаг.

Літэратура: „О ереси жидовствующих". „Новые матеріалы", сабраныя С. Л. Бѣлокуровымъ, С. О. Долговымъ, И. Е. Евсѣевымъ і М. И. Соколовымъ (чтеніе въ И. О. И. и Др. 1902 г., кн. 3). А. И. Соболевскій, „Переводная литература Московской Руси XIV—XVII в." Спб., 1903 г. „Просвѣтитель или обличеніе ереси жидовствующихъ. Твореніе преподобного отца нашего Іосифа, игумена Волоцкаго", изд. 2, Казань, 1882. Н. Рудневъ. „Разсужденіе о ересяхъ и расколахъ, бывшихъ въ русской церкви со времени Владиміра Великаго до Іоанна Грознаго". М. 1838. Митрополитъ Макарій, „Исторія русской церкви", томъ VI.

СЬВЕДЧАНЬНЕ ПАДДАНЫХ ЖАРАСЛАЎСКІХ АБ ДВАРЭ ЖАРАСЛАЎСКІМ, КАНЦА XV СТ. (до 1502 г.) „Чт. въ Импер. Общ. Истор. и Древн. Росс." кн. IV. Масква, 1899, б. 73. Бяз даты сярод дакумантаў Мэтрыкі Літоўскай 1497 г.

„Сведецтво подданых жорославских з стороны двора Жорославъки.

На память великий княз казал записати. Жерославчане светчили перед паном виленскимъ наместникомъ городенскимъ княземъ Александромъ Юревичомъ, а перед старостю Жомойтскимъ паномъ Станиславомъ Яновичомъ. Имена тымъ жорословчаном: Яковъ Короз, перед тымъ сорочникомъ был въ Жорословъце, а тыми разы сынъ его сорочникомъ, Данило Поботеньковъ, Хлебен, Борсукъ Ивановичъ, Иванюк Марковичъ. Светчили перед ихъ милостью тымъ обычаемъ: мы помятуем гораздо, еще за великого князя Витовта, штож великий княз Витовтъ приехал на тое местцо, где тепере двор господаръский Жерославка. А тутъ в тот час на том местцы седели люди господаръскии Городенъскаго повета на имя Олексичи. И великому князю Витовту тое местцо подобалося на двор, и он тыхъ людей своих Олекъсич с того села их звел и посадилъ ихъ на пущи на ихъ же отчине за Веретеею, где и тепер они седять. А на их селищах справил собе двор, и держанъ тот двор Жерославка к Городну, аж и до Витовтова живота. И после великого князя Витовта такеж тот двор Жерославка держан къ Городну во вси лета живота великого князя Жикгимонта, ажъ и до его смерти. А тивуном были в том дворе от великого князя Жикгимонта: перво Муровка, а другий Арод, а третий Мартинъ. Колижъ такъ великого князя Жикгимонта в животе не стало, ино по смерти его приехал Михайло Кголикгиновичъ, и въ тот двор самъ увезался и подержалъ со два годы, корол его милость будучи ещо великимъ княземъ тотъ дворъ Жерословку за ся на себе взял. И Михайло Кголикгиновичъ, што былъ там семъи своее и животины к Жерославце съ своих дворовъ припровадил, то за ся выпровадил. А то мы, панове, светчимъ верне а справедливе. А хто бы хотел о томъ инакъ поведити, нехай господаръ великий княз кажеть насъ с тым перед собою очевисто поставити. Мы хотимъ добрый довод на то вчинити, сами старцы всее волости Городенское; и тежъ и то, панове, поведаемъ вашой милости, што Скиньдир присылал к нам слугу своего, обецаючы намъ по кожуху и по сукни а просечи насъ, абы то светчили, што он намъ кажеть. И мы того не вчинили, боялися есмо Бога и господаря великого князя".

Застаўка с Супрасльскіх друкаў.

XVI стагодзьдзе.

Збудаванае высілкамі Міндаўга, Альгерда і Вітаўта в. кн. Літоўскае было фізычна вялікім, і, ў выпадках аднадушнасьці, грозным для суседзяў, але ў грунце слабым духова, бо ня мела ні супольнай гістарычнай традыцыі, якая творыць нацыянальную культуру, ні адзінага веравызнаньня, ані аднастайнай жывой мовы. Рожнародны нацыянальны і веравызнаўчы склад дзяржавы, асабліва пасьля зблізэньня с Польшчай і прыняцьця каталіцтва пануючай дынастыяй і многімі магнатамі, стаўся прычынай няўпынных унутраных закалотаў і нездаволень, з якіх суседзі—Польшча і Масква—карысталіся для аслабленьня Літвы.

Так яснага і зразумелага сягоньня для нас паняцьця нацыянальнасьці ў тыя часы саўсім не істнавала. Паняцьце нацыянальнасьці заступалася паняцьцямі дзяржаўнай прыналежнасьці і веравызнаньня. У дадатку грамадзянства было разьбіта на станы; кождая становая група жыла замкнутым жыцьцём, і пераход са стану ў стан быў надзвычайна трудным. Пачуцьця нацыянальнай еднасьці між паасобнымі станамі ня было. Князі і магнаты трымаліся здалёк ад баярства, а баярства, ў свой чарод, трымалася здалёк ад мяшчанства і сялянства, асабліва—ад апошняга, якое лічылі паходзячым з іншага Ноевага пакаленьня. Ніводнаму князю, ніводнаму магнату ў галаву не прыходзіла думка, што ён можа быць аднэй і тэй самай крыві з „простым народам“, і, наадварот, шырокія народныя масы не пачувалі кроўнай сувязі з князямі і магнатамі.

Усходны абрадак, за пяць стагодзьдзяў істнаваньня на крыўскіх землях, з накінутай гвалтам чужой веры, здолеў глыбока ўвайсьці ў жыцьцё і прывычкі нашых прашчураў, стаўся роднай, бацькаўскай верай. А як проціставаленьне новазаводжанаму каталіцтву—„польскай веры“, усходны абрадак у XV і XVI ст. ст. аканчальна прыбірае назову „рускай веры“. Гэты рэлігійны і культурны кантраст („руская вера“) быў прыняты больш кансэрватыўнай часьцю грамадзянства за спэцыяльна яму прыналежную і найбольш відомую азнаку народнай асобнасьці ў вачох сваіх і чужых. Дзякуючы гэт-

каму погляду, царква мала-памалу становіцца асяродкам і вогнішчам разьвіцьця сваеаблічнага сьветагляду і культуры, абапертых на візантыцка-баўгарскай спадчыне мінўшых стагодзьдзяў.

Калі-б усходны абрадак быў выключнай прыналежнасьцю толькі нашага крыўскага народу, то магчыма, што царква стала-бы тым асяродкам, з якога нацiя выйшла-бы адроджанай. Але ўсходны абрадак зьвязываў рожнародныя націянальныя, языковыя і палітычныя элемэнты: Крывію, Украіну, Вялікі Ноўгарад і Маскву. Апошняя, прыняўшы на сябе прадстаўніцтва „рускай веры", тым або іншым шляхам старалася мець і мела ўплыў на ўсіх праваслаўных, як крывічоў, так і украінцаў.

Згэтуль падзел у грамадзянстве на „орыентацii" заўважаецца ад пачатку XV ст. нават ў Радзе Гаспадарскай в. кн. Літоўскага. Пад канец XV ст. немаль закончылася палітычнае аб'яднаньне Масковіі. Вялікі князь Маскоўскі, як у сваіх уласных вачох, так і ў грамадзкай апініі стаўся адзіным на ўсходнай славяншчыне прадстаўніком „рускай веры" і, што з гэтага вынікае,— „рускай" народнасьці, натуральным іх абаронцам і апякуном. Асаблівай аўрэолі ў вачох нашых прашчураў набрала Масква, калі Іван III ажаніўся з Софіяй, пляменіцай апошняга грэцкага імпэратара, і прыняў за гэрб Масковіі двугаловага візантыцкага арла, а также тытул „государя всея Руси", а знача —і „Русі" Крыўскай і Украінскай.

Як вынік орыентацii на Маскву, ў 1481 годзе была ўтворана змова, на чале якой станулі: Слуцкі князь Міхайла Олелькович, яго зродны брат Фёдар Іванавіч Бельскі і адзін с князёў Гальшанскіх. Змоўшчыкі пастанавілі загубіць в. кн. Казіміра, а калі б гэта не ўдалося зрабіць, то „отсѣсть" ад Вялікага князства са ўсімі землямі па Бярэзіну і злучыцца з Масковіяй.

Не глядзя на ўнутраны распад, да палавіны XVI ст. нашае грамадзянства яшчэ трымалася свае культуры даволі крэпка. Нават у сталіцы в. кн. Літоўскага, Вільні, дзе былі найбольшыя чужыя ўплывы, крыўская мова і граматнасьць займалі першае мейсца ня толькі ва ўсіх урадовых установах, але нават на дварэ каталіцкіх біскупаў і вялікакнязяўскім дварэ. Аб апошнім вымоўна сьведчыць склад бібліатэкі, якую в. кн. Жыгімонт Стары быў сабраўшы ў Крывым замку ў Вільні. У 1510 годзе было ў гэтай бібліатэцы каля 70 пісаных і друкаваных кніг. Найбольшая часьць, праўда, прыпадала на кнігі лацінскія, але ў той час, калі польскіх і чэскіх кніг было ўсяго некалькі, то кірылаўскіх кніг было ў бібліатэцы 27 агалоўкаў. 80 гадоў пазьней лік кірылаўскіх кніг, раўнуючы да другіх, займаў самы нязначны працэнт.

У каталіцкім касьцёле крыўская мова і кірылаўская граматнасьць также даволі упорна змагаліся, да першай палавіны XVI ст. за сваё існаваньне, з лацінскай мовай і польшчынай. Пералом на горшае наступіў толькі ў другой палавіне XVI ст. пад навалай чужых уплываў, грунт для якіх быў прыгатаваны рэлігійным і становым падзелам, а также бязсэнсоўнай басьняй аб італьянскім паходжаньні сільнейшых краёвых родаў.

Паверыўшы ў сваё італьянскае паходжаньне, магнаты, а за імі баярства і шляхта, лічылі сябе чужынцамі ў роднай зямлі. Падобна летапісцу Міха-

ёну многія з нашых вярхоў у XVI ст. гаварылі: „непатрэбна мы вучымся рускай мовы, каторая не дае ніякай славы, ў дадатку чужой нам, літвіном, г. зн.,—італьянцам, паходзячым с крыві лацінскай“ (Міхалён Літвін „Аб абычаях татар, літвіноў і масквіцянаў“.—„Вѣстникъ Зап. Росс.“ 1864, т. III, бб. 35, 36)). Гэткі пагляд ужо быў пратэстам супроць „орыентацій“, магчымай спробай аб'яднаць магнацкія роды на грунце свае дзяржаўнасьці. Кіруючыся гэткімі поглядамі, магнацкая моладзь вучыцца лаціны і імкнецца заграніцу: сьпярша—ў Прагу да чэхаў, дзе с 1379 году істнавала бурса для студэнтаў з Літвы і Русі, пазьней—у Кракаў, дзе с 1409 году закладаецца такая-ж бурса, і ўрэшце, ў пачатках XVI ст., моладзь цэлымі грамадамі выяжджае ў Італію, ў Нямеччыну і Францію.

Вядомы князь Міхайла Глінскі канчае навукі ўжо заграніцай і прыймае там каталіцтва. Леў Сапега вучыцца ў Лейпцызе, князь Саламярэцкі і Мелеці Сматрыцкі канчаюць навукі ў Вітэнбэрзе. Князь Заслаўскі 12 гадоў бавіць у вучэльнях Італіі, Нямеччыны, Францii і Нідэрляндзіі. Ян Кішка—зяць Канстантына Астрожскага, пазьней галоўная апора соціянаў у Літве,—вучыўся ў Італіі. З мэтрык Базылейскага унівэрсытэту відаць, што ад 1533 да 1599 году тут вучыліся: Ян Кішка, двох Зэновічаў, Скумін (Тышкевіч), двох Масальскіх, двох Абрамовічаў, двох Радзівілаў, Агінскі, Трызна, трох Нарушэвічаў і Валовіч. У Падуі між 1592 і 1599 вучылася: двох Глебовічаў, Тышкевіч з Лагойска, Валовіч, Копаць, Сапега, двох Нарушэвічаў, двох Абрамовічаў, Корсак і інш. (A. Jabłonowski, „Akademia Kijowo-Mohilanska“. Кракаў, 1900) Усе яны запісаны тут ў сьпісках як „Lituani“. З тысячаў крыўскай і украінскай моладзі, ўсяго адзін толькі украінец падпісаўся ў сьпісках кірылаўскімі літарамі: „Іезехиель Курцевичъ рукою власною“.

Будучы ў заходна эўропэскіх акадэміях, унівэрсытэтах і вучэльнях, наша моладзь далучалася да вялікага умысловага руху, які ў тыя часы захопліваў заходна-эўропэйскае грамадзянства і быў шырока вядомы пад назовай гуманізму. Ужо в. кн. Казімір-Андрэй акружаў сябе гуманістымі, якія ў першы чарод ставілі пытаньне аб вызваленьні умысловасьці ад панаваўшай схолястыкі і вызваленьне дзяржавы ад кіравецтва духавенствам. Гуманістычны рух падтрымлівалі многія заходна-эўропэйскія манархі, а такжа багатыя мяшчане гарадоў: Аўсбурга, Нюрэнбэрга, Базэля і інш. У трэцяй чверці XV і пачатках XVI ст. гуманістычны рух перарадзіўся ў рэформацкі. Усюды вымагалі рэформы царквы. Калі праз блізкае суседзтва з Прусіяй і праз павяртаючую з заграніцы моладзь, рэформацкія ідэі пачалі пашырацца, то ў нас яны знайшлі вельмі падатны для сябе грунт: ў грамадзянстве было агульнае нездаволеньне справамі веры і царквы. Рэформація, пачынаючы з 40-х гадоў XVI ст., пашыралася вельмі шпарка і хутка ахапіла цэлыя масы шляхты, паноў, мяшчанства, жыхарства гарадоў і мястэчак. Калі ў 1552 годзе на сойме ў Петрыкаве (Piotrków) кароль запрапанаваў абсудзіць абарону граніц дзяржавы, то сойм аднагалосна згодзіўся заняцца гэтым толькі пад варункам папярэдняга збаўленьня ад шмат небасьпечнейшага ўнутраннага ворага, г. зн. ад ксяндзоў, якія адданы на служэньне Рыму. Ян Ласкі напісаў праэкт устрой-

ства ў Польшчы націянальнай царквы. Гэты праэкт падабаўся ня толькі сьвецкім, але і многім з паміж каталіцкага духавенства. Прыкладам, прымас, біскуп Уханскі гатоў быў аддзяліцца ад Рыму і далучыцца да націянальнай царквы, ў якой духавенства мела быць выбарным і замест лаціны ўведзена ў набажэнства польская мова. На грунце змаганьня з упрывільяваным палажэньнем каталіцкага духавенства ў дзяржаве злучаліся Крывічы і Украінцы з Палякамі. З гэтай мэтай назначаліся супольныя публічныя з'езды, на якіх шляхта разам з адпаўшым ад каталіцтва духавенствам разважалі аб справах новай веры, а вярнуўшыся дамоў выганялі каталіцкіх ксяндзоў, а часам і праваслаўных папоў з царквей і манастыроў, якія былі пад апекай гэтай-жа шляхты, і садзілі рэформацкае духавенства. Асабліва ўзмаглося зьбліжэньне з палякамі пасьля апублікаваньня каралём Жыгімонтам-Аўгустам, які і сам быў староннікам рэформы, прывілею аб роўнапраўстве ўсіх вер у межах Рэчыпаспалітай. У прывілеі, выданым 17 чэрвеня 1563 году, гаварылася:

> Прыймаючы пад увагу, што каталікі, так сама як і праваслаўныя за панаваньня яго продкаў і ў дні панаваньня яго самога (Жыгімонта-Аўгуста) заўсёды выпаўнялі службы свае верна і шчыра, са згоды Дзяржаўнай Рады пастаноўлена, што ад цяпер ўсе павінны карыстацца ў в. кн. Літоўскім аднымі і тымі-ж шляхоцкімі і земскімі правамі і прывілеямі: ня толькі шляхта і баяры, каторыя с патомства знаходзяцца ў паслушнасьці рымскай царкве і якіх продкі атрымалі ад Польшчы гэрбоўныя клейнаты, але і ўсе іншыя асобы хрысьціянскага веравызнаньня, прыналежачыя да шляхты літоўскага і рускага народу, якіх продкі не запазычалі ад Польшчы гэрбаў. Дзеля гэтага, як літвіны так і рускія, якія паходзяць з баярства і вызнаюць хрысьціянскую веру, бяз рожніцы каталікі яны ці праваслаўныя, павінны быць назначаны да выпаўненьня урадаў дзяржаўных, прыдворных і земскіх, кожды па меры сваіх здольнасьцяў і выказаных заслуг перад дзяржавай, і ўжо ніхто ня можа быць аддалены ад урадаў с прычыны рэлігійных хрысьціянскіх сваіх пераконаньняў, як гэта дапускалася раней, на аснове Гарадэльскага акту 1413 г.

Гэты акт аб рэлігійнай толеранціі і шляхоцкай роўнасьці аканчальна зблізіў і зраўняў шляхту крыўскую, украінскую і літоўскую з палякамі, а ініціятыва палякаў у справе рэформаціі паддала нашы вярхі пад духовае кіравецтва апошніх, што становіцца прычынай нябывалага пашырэньня польскіх уплываў.

Людзі з дзяржаўным розумам бачылі ў рэформаціі адзіны спосаб ратаваньня занепадаючай ў орыентаціях думкі аб дзяржаўнай самаістасьці в. кн. Літоўскага. Да такіх тагочасных дзеячоў належаў князь Мікалай Радзівіл Чорны. Будучы староннікам палітычнай незалежнасьці і самаістасьці в. кн. Літоўскага, ён думаў дасягнуць гэтага пры помачы кальвінізму, які павінен быў стацца ў нас пануючай верай. За ім пайшлі яго бліжэйшыя староннікі. Каб прыгатаваць распашырэньне ў краю новага веравызнаньня, якое-бы не цягнула ні да Масквы ні да Польшчы, Радзівіл шчодра кідаў свае багацьце на падтрыманьне рэформацкай асьветы, ў выніку чаго, па ініціятыве Радзівіла, і пры помачы яго прыхільнікаў, паўстаўюць,—акром сотак ніжэйшых школ,—

гімназіі: ў Вільні, Слуцку, Новагорадку, Несьвіжы, Заслаўлі, Мэрэчы, Вітабску і ў другіх мяйсцох. Побач з гэтым адным толькі Мікалаям Радзівілам на працягу 20 гадоў было адкрыта 162 кальвінскіх зборы: ў Вільні, Берасьці, Гальшанах, Ашмяне, Смаргонях, Несьвіжы, Оршы, Менску, Новагорадку, Вітабску, Шклове, Полацку, Заслаўлі і ў іншых гарадох і мястэчках.

Мікалай Радзівіл залажыў такжа некалькі друкарань, пры помачы якіх мела быць пашырана новае веравызнаньне. Радзівіл набіраў пропагатараў кальвінізму пераважна спаміж вучоных палякаў, якія прыносілі да нас вызваляючуюся з пут лаціны польшчыну. Побач с кальвінскай польшчынай у пачатку падымалася мысль і аб вызваленьні крыўскай мовы с пут царкоўнай баўгаршчыны. З гэтай мэтай для прапаганды кальвінізму сярод крывічоў коштам таго-ж Радзівіла і старэньнем несьвіжскага бурмістра Кавечынскага, несьвіжскага кальвінскага пастара Крышкоўскага і клецкага пастара Буднага быў надрукаваны ў Несьвіжы, ў 1562 годзе, кальвінскі катэхізм. А такжа з гэтай самай мэтай выдаў Будны ў Несьвіжы кнігу „О оправдании грешного человѣка пред Богом". Катэхізм празначаўся для „простого народу руського и для хрестиянских дѣток руских". Пасьвечаючы выданьне дзецям Радзівіла, выдаўцы выказывалі радасьць, што ў новай друкарні пачалі друкавацца кнігі „на здаўна слаўнай і шырока распашыранай славянскай мове", і надзею, што княжаты, займаючыся чужымі мовамі, будуць любіць сваю родную. Былі кінуты здаровыя думкі, саўсім верныя ідэі рэформацыі, якая на Захадзе, адкідаючы лаціну, апірала сваю навуку на мове народных мас. Гэтыя думкі знайшлі шчырых прыхільнікаў сярод дробнай шляхты і баярства, аб чым найлепш сьведчыць выданнае Васілём Цяпінскім ў яго „убогой" друкарні Евангельле ў жывой крыўскай мове (1570 г.). З прадмовы Цяпінскага да гэтага Евангельля вее такой гарачай любоўю да асьветы ў роднай мове, такім глыбокім патрыотызмам, роўнага якому нельга знайсьці ні ў ранейшай, ні ў пазьнейшай нашай пісьменнасьці. Гэтай шчырай прывязанасьці да „простай мовы" не бачым мы ў багатых і сільных крыўскіх родах. Мікалай Радзівіл друкуе ў Берасьці (1563 г.) Біблію ў польскай мове. Сымон Будны дае цэнны пераклад Евангельля на польскую мову і гэткім чынам, побач з роднай мовай, новаверства нясе з сабой у крыўскія землі польшчыну, якая пад можнай апекай Радзівілаў, Кішкаў, Глебовічаў і інш. выцясьняе „мову простую". За магнатамі валам валіла залежная ад іх шляхта і баярства. Прыкладам, у Новагорадзкім павеце з 600 з лішнім баярскіх фамілій не далучылася да новаверства ўсяго толькі 16 фамілій.

Рэформацкія друкарні—Радзівілаўскія ў Берасьці (ад 1559 г.), ў Несьвіжы (ад 1563 г.), і Вільні (ад 1576 г.), Яна Кішкі ў Лоску (арыянская ад 1564 г.), Данілы з Лучыц у Вільні (ад 1581 г.), Яна Карцана (ад 1583 г.), віленскага кальвінскага сыноду (ад 1580 г.), Яна Глебовіча ў Вільні (ад 1584 г.), Кмітаў у Любчы каля Новагорадка (ад 1592 г.)—залівалі край польскімі кнігамі, а рэформацкія школы шырылі між сваіх вучняў разам з лібэралізмам, лацінай і новаверствам польскую граматнасьць. Дзеля гэтага вельмі памыляюцца тыя, якія кажуць, што, да здэнацыяналізаваньня нашага баярства і распашы-

рэньня польшчыны прычынілася ў нас сьпярша каталіцтва, а пазьней унія: галоўным чынам віну спольшчаньня нашага грамадзянства трэба прыпісаць рэформацыі, пасьля упадку якой гатовыя плёны пажыналі ўжо езуіты.

Рэформацыя магла даць у XVI ст. запраўднае адраджэньне крыўскаму народу, каб яна (рэформацыя) была абаперта на родную мову, пад клічам вызваленьня яе з-пад уплыву мёртвай царкоўна баўгаршчыны. Аднак тагочасная нацыянальная думка не магла выйсьці з тых лабірынтаў супярэчнасьцяў, якія награмадзіла гісторыя ў крыўскім нацыянальным жыцьці. Царкоўна-славянская граматнасьць лічылася азнакай „рускай“, мела ўжо выробленую пісьменнасьць, атрасьціся ад якой няздужалі тагочасныя пакаленьні, бо не спрамагліся асіліць клясовых забабонаў і зьнізіцца да мовы „мужыцкай“, каб яе падняць і зрабіць мовай рэлігіі і асьветы.

Дзякуючы вышэй прыведзеным фактам і ўплывам, безупынна ператтвараюцца, ў чародным нашым пакаленьні, погляды і традыцыі, рэлігійныя і палітычныя паняцьці, звычаі і абычаі. Новыя ідэі так захоплююць у другой палавіне XVI ст. крыўскае грамадзянства, што пад іх уплывам прытупляецца пачуцьцё свае нацыянальнай індывідуальнасьці. Русчына ў масах баярства і шляхты пачынае уступаць усюды, ў мове, ў абычаях, у веры. Адзін з сучасьнікаў, лепшы знавец тагочаснага жыцьця, так характэрызуе палажэньне:

> „шмат пашкодзіла рускім паном, што не маглі школ і навук паспалітых пашыраць і іх фундаваць: бо каб навуку мелі, не прыйшлі бы да гэткай згубы, бо не маючы сваіх навук, у рымскія навукі дзяцей сваіх пачалі аддаваць, каторыя з навукамі іхнімі і да веры іх прывыклі і так мала-памалу з навукамі сваімі ўсё панства рускае да веры свае прывялі, так што патомкі князёў рускіх з праваслаўнай веры ў рымскую выхрысьціліся, прозьвішчы і імёны сабе паадмянялі, як бы ня зналіся быць патомкамі благачэсьцівых прабацькоў сваіх“.

І запраўды, чужыя школы, ляцкія жоны, служба пры каралеўскім дварэ і ў войску, рэлігійны лібэралізм—пхалі шляхту на Захад. Лепшым прыкладам гэтага можа служыць тое, што пасьля рэлігійнай уніі, шляхта, абураная прасьледаваньнем праваслаўя уніятамі, замест змаганьня з апошнімі, „ціснулася грамадой ў некаталіцкія зборы“ (M. Wiszn. „Hist. Lit. Pol., VIII“, 266), а пагадзя пераходзіла ў каталіцтва.

Рэлігійная унія 1596 году ня была прыпадковым ці накінутым фактам у жыцьці нашага народу, але саўсім натуральным вынікам ходу тагочаснага жыцьця. Была гэта ў першы чарод нацыянальная „руская“ справа, паднятая ініцыятарамі яе з добрай верай і надзеямі ўратаваць сваё грамадзянства пры помачы яшчэ аднэй рэлігійнай спробы, ў той час, калі надзеі, ўскладаныя на рэформацыю, пачалі падаць, і каталіцкая рэакцыя стала загартаць пад сябе што раз шырэйшыя масы, а з другой стараны стала ізноў узьнімацца праваслаўе, якое пагражала разростам маскоўскіх уплываў. Пры самых сваіх нарадзінах унія апынулася паміж двама варажымі ей абозамі,—між рэформатамі і праваслаўнымі, якія ціснулі яе з дзвёх старон, заганяючы ў штораз большую залежнасьць ад рыма-католікаў. І хоць унія ня здужала утрымаць у сваіх руках кіравецтва адраджэньнем нашага грамадзянства, але ў пачат-

ках палажыла вялікія заслугі, бо прычынілася да разбуджаньня дрэмлючых сіл у нашым народзе, як у грамадзкім жыцьці, так і ў пісьменнасьці. Засьведчыў гэта адзін з выдатнейшых абаронцаў праваслаў'я, Лаўрын Дрэвінскі, ў соймавай прамове 1620 году:

> „Каб ня было сталася адступленьне некатарых з нашага духавенства ад свайго ў веры пастыра, каб выйшоўшыя з нас не паўсталі супроць нас, то такія навукі, школы, і так дастойныя і вучоныя людзі ня выйшлі-бы з нашага народу“.

Змаганьне з уніяй падняло ўвесь праваслаўны ўсход, ад Канстантынопаля да Масквы, бяз рожніцы нацыянальнасьці, бо на „рускіх“ землях в. кн. Літоўскага і Польшчы, важыліся лёсы цэлага ўсходнага абрадку. Як загрожанаму небасьпекай рэформацыі каталіцтву ў Польшчы, Рым пасылаў безустанную падмогу з усей заходнай Эўропы, так і канстантынопальскі патрыархат пасылаў з Грэцыі, Сэрбіі, Баўгарыі, Малдавіі і Масковіі падмогу і сваіх экзархоў, надаваў стаўропігіі брацтвам і пасілкаўваў школы навытаранымі ў багаслоўі дыдаскаламі. Словам, на крыўскіх і украінскіх землях кіпела змаганьне ня толькі нашых між сабой консэрватараў і лібэралаў, але папраўдзе на жыцьцё і сьмерць ішла бітва Канстантынопаля з сьмяротнымі ворагамі праваслаў'я—рэформацыяй і Рымам. Абарона праваслаў'я ад рэформатаў і уніятаў у пачатках не была абаронай загрожанай „рускай“ народнасьці, бо праціўнікі ва ўсіх трох абозах лічылі сябе роўна добрымі „русінамі“.

Калі характэрызаваць погляды нашых праваслаўных, уніятаў і рэформатаў канца XVI ст., то галоўнай пабудкай у дзейнасьці першых быў рэлігійны консэрватызм, у дзейнасьці другіх, уніятаў, было жаданьне, пры помачы замены Канстантынопальскай зьверхнасьці на рымскую, зрэфармаваць і падняць сваю царкву, але пры гэтым утрымаць яе нацыянальна „рускай“, у проціўвагу царкве каталіцкай—польскай; мэты рэформацкіх кругоў ва ўнутраннай грызьні рожных сэкт,—ад лютэранаў, кальвіністаў і да арыянаў,—былі хутка загублены.

Унія, выступіўшы сьпярша пад знакам адраджэньня царквы і свае народнасьці, дзякуючы лішне сквайлівай апецы над уніяцтвам каталікоў, чым далей, тым больш выпушчала ніці кіравецтва „рускай“ справай на карысьць праваслаў'я, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступаць у ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва „рускай“ народнасьці.

Галоўнай апорай праваслаўя ўнутры краю, ў крыўскіх і украінскіх землях, сталіся шырокія народныя масы, як гарадзкога, так і вясковага жыхарства,—адзінай сфэры, не захопленай эўропэйскім лібэралізмам. Усё, што было жывога ў гэтых сфэрах, было мобілізавана ў брацтвы, павадырства над катормі ўзялі ў свае рукі духоўнікі і грамадзяне з вышэйшых станаў, якія яшчэ ўтрымаліся пры старой веры. Асаблівую увагу праваслаўныя брацтвы ў першы чарод зьвярнулі на устройства школ і друкарань. У другой палавіне XVI ст. ў Вільні істнавала ўжо пяць брацтваў: 1) панскае, якое складалася з магнатаў, бурмістраў і радцаў, 2) купецкае, 3) кажамяцкае, 4) куш-

нерскае і 5) роскае (на прадмесьці Роса). У Менску было сем брацтваў, акром таго істнавалі брацтвы немаль ва ўсіх большых гарадох.

Пры сільнейшых брацтвах, пад іх апекай, былі пазакладаны школы, ў якіх вучылі грэцкай, лацінскай і кірылаўскай граматнасьці, згэтуль звыклая іх назова: грэка-лаціна-рускія школы. Гэткія школы, пад канец XVI ст. былі адкрыты ў Вільні, Менску, Магілеве, Оршы, Берасьці, Пінску, Бельску, Полацку, Вітабску і Слуцку.

Ініціятыва закладаньня брацтваў і школ выходзіла з Вільні ня толькі на крыўскія, але і на украінскія землі.

Пры гэткім скрыжаваньні рожнародных ідэй і ўплываў працякала нашае грамадзкае жыцьцё XVI ст., жыцьцё, ў аснове якога ізноў такі ня было яснай самаістай, палітычнай мысьлі, ні націянальнага імя, і дзеля гэтага, не глядзя на значны ўздойм культуры, які мы можам прасьлядзіць па пісаных помніках, ён не даў нам ні палітычнага, ні націянальнага адраджэньня. Нашае змаганьне XVI і XVII ст. абаснавала і адрадзіла праваслаўе, змоцніла Маскву, выклікала да жыцьця казацтва, але не дало крыўскаму народу ні націянальнага веравызнаньня, ні дзяржаўнай ідэалёгіі, ні, нават, націянальнага імя. Палітычна наш край і народ фігуруюць усюды як Літва, па веравызнаньню-ж разьбіваецца на некалькі абозаў, безканечна зацятых і варажых сабе: праваслаўных, уніятаў, каталікоў і рожнаверцаў.

Гэты ўнутраны распад давяршаў узрастаючы ўціск шляхтай селянства, асабліва пасьля 1573 году, калі стотысячны сойм, сабраўшыся ў Варшаве і урочыста злажыўшы сабе наўзаем прысягу ад імені трох народаў—Польшчы, Літвы і Русі— аб рэлігійнай толеранціі і роўнасьці, вынес пастанову аб патомным, пераходзячым з бацькі на сына, падданстве селян. Да нездаволенага селянскага элемэнту пачала далучацца беззямельная і малазямельная шляхта, прыгнечанае ніжэйшае духавенства ды ўсякія іншыя нездаволеныя элемэнты. З гэтых элемэнтаў паўстаюць сьпярша „копы" лесаўчыкоў, г. зн., —людзей, якія крыліся па лясох і адтуль вялі ўнутранную вайну, а пазьней, здушаныя ўнутры краю, утварылі сабе прыпынак ў „дзікіх палёх" палуднёвай часьці спустошанай татарамі Украіны, дзе выступаюць ужо пад імем казацтва. Прасьледаваньне праваслаўя, пасьля устаноўленьня уніі, прымусіла апошняе зьвярнуцца да казацкай вольніцы, пабуджаючы яе стануць ў абароне веры, што ў свой чарод узмоцніла казацтва і ўчыніла яго грамадзка будуючай сілай.

ЗБОРНІК „ДЗЕСЯТАГЛАЎ" 1502—1507 Г. Невядома дзе знайходзіцца. Напісаны „Матфеем Десятым" у Вільні і Супрасльскім манастыры. Зьмяшчае ў сабе біблійныя і богаслужэбныя кнігі.—Карскій, „Бѣлоруссы", т І.

„ПРИВИЛЕЙ ВСИМЪ БОЯРОМЪ И МѢЩАНОМЪ ВИТЕБСКИМЪ" 1503 Г. ЛІПЕНЯ 16.

Самъ Александръ Божію милостію Король.

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того вѣдати: были намъ чоломъ вси Кня-

зи и бояре и слуги Витебскіе, и войтъ и мѣщане мѣста Витебского, и вся земля Витебская, и повѣдали передъ нами, штожъ пришодши злодѣи з великого Новагорода, покрали у нихъ церковь Пречистое Богоматери, и въ той церкви и привилей ихъ украли, которыйжо они отъ отца нашого Короля его милости мѣли, и копію того привилея передъ нами клали и били намъ чоломъ: абыхмо имъ нашъ листъ привилей по томужъ дали; ино мы з ласки нашое за ихъ къ намъ вѣрную службу пожаловали есьмо ихъ тымъ, дали имъ нашъ листъ по томужъ, какъ отецъ нашъ Король его милость далъ былъ: штожъ намъ въ домы церковныи, въ домъ Божій свѣтое Богородицы, и въ домъ Божій Свѣтого Духа, и тежь въ домъ Божіи Благовѣщенія Пречистое и въ иные церкви не вступатися; и въ купленины, которыи будутъ куплены съ нашымъ дозволеніемъ, и въ безотчины и въ отмерщины Витебскіи тежь не маемъ вступатися, и жонъ ихъ силою за мужь не давати, а который Витблянинъ, умирая, откажетъ остатокъ своего имѣнія кому, и въ то намъ не вступатися, а и въ подводы коней у городскихъ людей и у посельскихъ путныхъ не брати; а холопу и робѣ вѣру не яти, а о обидѣ исправа дати; а продковъ нашихъ великихъ Князей судовъ не посуживати, чинити намъ съ Витибляны по испросу, а безъ исправы Витблянина не казнити, а своихъ судовъ, судивши, не посуживати; а вина намъ прыидетъ, ино намъ их по винѣ казнити; а чоломъ битіе намъ у Витблянъ прыймати черезъ поруку, въ желѣза ихъ не засажаючы, а ни въ которую муку, а отчинъ у нихъ не отнимати; такежь и въ села ихъ куплены и въ поля не вступатися и на заочное повѣданіе не вѣрити; а кто имѣетъ намъ ихъ обмовляти, того намъ Витбляномъ объявити, а въ заставу нигдѣ Витблянъ не сажати; а на войну быти имъ съ нами посполъ готовымъ; а по волости по Витебской воеводѣ нашому не ѣздити, а поѣдетъ въ ловы, ино его по статомъ не дарити. А станется у котораго Витблянина татба, а доищутся татбы лицомъ, ино Витблянина вся татба лицомъ вернути; а того лицомъ не доищутся, которое татбы, ино истцу съ татиного дому жоною его и дѣтьми заплатити его гибель, а въ томъ тати мы вольны; а не будетъ у татя чимъ платити татбы, ино его истцу выдати, и гдѣ его всхочетъ, тамъ его дѣнетъ; а сябровъ городскихъ въ пригонъ нашъ не гнати, а ни въ подводы, а ни въ ловы. Такежъ и въ вѣсы Витебскіи, а ни въ локоть намъ не вступатися, и коли который Витблянинъ въ вѣсахъ проступилъ або въ локти, ино Витбляномъ самимъ казнити по своему праву, а намъ въ то не вступатися; а у котораго Витблянина загудятъ воскъ в Ризѣ, або индѣ, а прїѣдетъ до Витебска, ино Витбляномъ самимъ казнити виноватаго, а намъ въ то не вступатися; а Витбляномъ нашихъ рѣкъ або озеръ не таити, а хто потаитъ, ино намъ тихъ карати а Витбляномъ не даритися никому. Также есьмо имъ и мыта отпустили по всей отчинѣ нашой вѣчно, и еще пожаловали есьмо ихъ, придали имъ на садибу и на выгонъ Койтинъ дворъ, а Михайловскій дворъ, а Заручевскій дворъ. Тежъ, которыи Витбляне межи собою побіются, а за Детскимъ поеднаются, ино намъ куница шерстію съ мірщины; а коли о чомъ посворатся а выдадутся въ кольце оба, то вина на насъ; а выдаетъ ся одинъ, а другій не выдается, за то ихъ намъ не казнити, а за закладную куницу на насъ брати по десять грошей, а борцу по два гроши. Такежъ децковане отъ рубля по чотыри гроши, а на милю по грошу. А владычиному слузѣ и боярскому по томужъ децкованіе.

И тежъ владыцѣ на попехъ Витебскихъ зборная куница шерстію. Такежъ и намъ давати воеводу по старому по ихъ волѣ, и который имъ будетъ нелюбъ воевода, а вмовятъ его передъ нами, ино намъ воеводу имъ инаго дати, по ихъ воли; а пріѣхавши воеводѣ нашому первого дня къ Витебску, цѣловати ему крестъ къ Витбляномъ на томъ, штожъ безъ права ихъ не казнити по вадамъ ни в чомъ; также Витбляномъ жити въ Витебску добровольно всякому по старому, покулѣ хто всхочетъ; а которому будетъ Витблянину отъ насъ насильно, а будетъ ему нелюбо, намъ его силою не держати, ино ему путь чистъ, куды хочетъ безо всякое зачепки; а пойти ему прочь въ нашу отчину въ Литву не тайно, свѣтому Благовѣщенію чоломъ ударивши и нашому воеводѣ объявився и своей братіи мужомъ Видбляномъ, а во своемъ имѣни воленъ во всемъ: идя прочь продастъ, або откажетъ, намъ въ то не вступатися. Такежъ который отъ насилія жаловати будетъ намъ Видблянинъ на Видблянинажъ, пріѣхавъ въ Литву и безъ истца, намъ па него децкого з Литвы не слати, давати ему намъ листъ къ нашому воеводѣ, хотябы о смертной винѣ, а ему судити по цѣлованію, нашимъ судомъ, досмотрѣти права, Князи и бояры и мѣщаны; а осудивши его, казнити въ Витебску по ихъ праву; тежъ который будетъ Князь, або бояринъ, або слуга, або мѣщанинъ, што выслужилъ на передкахъ нашихъ, великихъ Князехъ, того намъ у Витблянъ не отнимати по грамотамъ тихъ Князей, а у мѣстицовъ Витебскихъ з города Витебска не вести вонъ; также которыи будутъ Литвинъ або Ляхъ крещены были въ Витебску въ Рускую вѣру, а хто изъ того роду и тепере живетъ, того намъ не рушити, права ихъ христіанского ни въ чемъ не ломити. А на то на все дали есьмо имъ сесь нашъ листъ твердо и вѣчно и печать нашу казали есьмо привѣсити къ сему нашому листу. Писанъ въ Вильни, въ лѣто 7011, мѣсяца Іюля 16 день, Индиктъ 6. (1503). При томъ былъ Бис. Вил. Кнз. Войт: а Воев. Вил. Кан. Панъ Миколай Радзивиловичь.

„ПОТВЕРЖЕНІЕ ВЛАДЫЦѢ ПОЛОЦКОМУ ПОРЯДКОВЪ СПРАВЪ И КАНОНОВЪ ЦЕРКОВНЫХЪ, ВЫПИСАННЫХЪ ЧЕРЕЗЪ ВЕЛИКАГО КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА ВЛАДИМІРОВИЧА". 1503 Г. СЬНЕЖНЯ 26.

(...) Архіепископъ Лука и по немъ будучыи Архіепископы Полоцкіи судити и радити и вси дѣла духовныи справовати хрестіанство Грецкого закону, подле тыхъ правъ выпису того свитка Ярославля вѣчно на вѣки вѣкомъ. И приказуемъ, абы Князи и панове наши Римского закону, такъ духовные, какъ и свѣтскіе, и тежъ воеводы и старосты и намѣстники такъ Римского Закону, какъ и Грецкого, и тивуны и вси заказники державцы по городомъ нашимъ и тежъ по мѣстомъ нашимъ и бурмистрове и радцы тые, которымъ мы права Нѣмецкіе подавали и напередъ ещо которымъ и инымъ мѣстомъ нашимъ тое право з ласки нашое дадимъ: кривды бы церкви Божей и Архіепископу не чинили и въ доходы церковные и во вси права и въ суды ихъ духовные не вступалися, уже тые вышеписаныи державцы наши не маютъ въ тые дѣла духовные вступатися; бо есьмо приказали Архіепископу Луцѣ судити и радити и дѣла духовные справовати и люди церковные завѣдати, подле давного обычая по городомъ и по мѣстомъ нашимъ Архіепископіи Полоцкое (...)

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ПАЦЬВЕРДЖАЛЬНАЯ ГРАМАТА ПОЛАЦКАМУ БІСКУПУ ЛУЦЭ НА БІСКУПСКУЮ ВОТЧЫНУ, АДАБРАНУЮ ПОЛАЦКІМІ БАЯРАМІ І САФІЙСКІМІ КРЫЛОШАНАМІ. 1503 г. СЬНЕЖНЯ 26.

(...) Билъ намъ чоломъ владыка Полоцкій и Витебскій Лука о томъ, перьво сего бояре Полоцкіи мовили намъ о люди его церьковные, на имя о Долчанъ и о Путилковцовъ и о Весничанъ, ижъбы тые люди были не подъ владычинымъ послушенствомъ, але бы служили церкви Светоѣ Софѣи, и крылошаномъ Софѣйскимъ дань даивали и подъ ихъ присудомъ жили; и мы на бояръ Полоцкихъ повѣданье, вынемши зъ рукъ владычиныхъ тые люди, дали есмо въ опеку бояромъ Полоцкимъ. А потомъ владыка билъ намъ чоломъ и повѣдилъ передъ нами, штожъ то люди его церковные звѣчные: и мы казали пану Юрью Пацовичу, какъ отъ насъ Полтескъ дерьжалъ, того ся довѣдати, естли то владычины люди будутъ были; и, довѣдавшися того, велѣли есмо ему владыку въ тыи люди увязати. И панъ Юрьи Пацовичъ старины ся довѣдавши, штожъ тыи люди церьковные звѣчные владычины, а подъ присудомъ предковъ его перьвыхъ владыкъ Полоцкихъ бывали, а на пригонъ на владычинъ дворъ хоживали, за первыхъ владыкъ Полоцкихъ, за Калиста, и за Семіона старого, и за другого Семіона, и за Іону, и подалъ тыи люди владыцѣ Полоцкому Луцѣ (...)

„ПРИВИЛЕЙ ВЛАДЫЦЕ, БОЯРОМЪ И ВСИМЪ МЕЩАНОМЪ СМОЛЕНСКИМЪ, НА ПРАВА И ВОЛЬНОСТИ ИХЪ“, 1505 Г.

Во имя Божье аминь. Высокихъ пановъ подданые господарства рядностью справъ посполитая речъ и знаменитое чти доступають. Про то ку вечной тое то речи памяти, Мы Александръ Божью милостью король Польский и великий князь Литовский, Руский, княжа Пруское, Жомойтский и иных. Чынимъ знаменито симъ нашымъ листомъ, хто на него посмотрить або чтути его вслышить, нинешнимъ и напотомъ будучымъ, кому будеть потреба того вѣдати. Били намъ чоломъ владыка Смоленскии Иосиѳъ и окольничии Смоленскии, и вси князи и панове, и бояре, и мещане, и чорные люди и все посрольство мѣста земли Смоленское, и клали передъ нами привилей моестатъ счастное памяти отца нашого Казимера короля его милости, штожъ отецъ нашъ, будучы еще великимъ княземъ, порозумевшы и убачившы ихъ къ его милости и тежъ ку предкомъ нашымъ верную а справедливую службу, ижъ предкове ихъ и они завжды у вѣре своей заховалися и николи часу пригоды на нихъ и налоги отъ розмаитыхъ неприятелей великого князства Литовского завжды неотступни были, а тому господару, который седелъ на Вилни и на Троцехъ, всякою верною послугою служили и противу его неприятелей руку свою подносили аж до горла своего,—отецъ нашъ, доброе памяти король Казимеръ, за тую вышей писаную верность ихъ, хотечы имъ зъ особливое своее ласки досыть вчинити, далъ имъ привилей свой. И после того, въ колку летехъ его милость, вжо паномъ корунованымъ будучы, со всими прелаты и паны радами своими ихъ смотрелъ съ паномъ Миколаемъ Радивиловичомъ, въ тотъ часъ какъ отъ его милости Смоленскъ державъ, и судовые листы свои на то

имъ подавалъ, которогожъ привилья маестатного и листовъ судовыхъ его милости вси члонки выбравшы, казали есмо вписати въ сесь нашъ листъ, и такъ ся въ собѣ мають, тымъ обычаемъ. На первей, штожъ намъ хрестиянства Греческого Закону не рушити, налоги имъ на ихъ вѣру не чинити, а въ церковъные земли и въ воды не вступатися, такежъ въ монастыри и въ отмерщины не вступатися. А по смерти мужней, жоны зъ дому не двигнути и по неволи замужъ ихъ не давати. А хто отходя съ того свѣта, кому прикажеть свой статокъ, того не рушити. Такежъ и въ татиное беремя (намъ) не вступатися, ни наместнику Смоленскому, нижьли опять отдати тому, въ кого што украдено. Тежъ тамга горожаномъ Смолняномъ не надобѣ, нижьли на гостехъ тамга брати. А корчмы въ городѣ Смоленску не держати. А такежъ въ роки выдавки, што одинъ выдасться, а другий не выдасться, тутъ вины нетъ; а коли оба выдадуться, ино судомъ дошодъ, на виноватомъ вина взяти, а децкованье по старому. Тежъ весъ медовый, соляный, музолки, коромыслъ, тымъ его милость Смолнянъ пожаловалъ. А сто рублевъ, што зъ города даивали на годъ, то его милость имъ на вѣки отпустилъ; а што Ѳеричи, мѣстичи Смоленские, двадцать рублевъ грошей давали, и то его милость имъ такежъ отпустилъ. А бояромъ Смоленскимъ въ закладни людей своихъ не казалъ его милость приймати. А подводъ горожаномъ не велелъ давати, казалъ его милость подводы держати зъ волостей на свои потребы; а къ приезду своему, и горожаномъ подводы велелъ его милость давати, потому, какъ и при великомъ князи Витовте даивали. А што волости держивали бояре Смоленские, то таки имъ держати по старому, какъ пожалуемъ которого боярина Смоленского которою волостью. А што Швитригайло отвернулъ былъ волости отъ Смоленска, тые волости зася его милость привернулъ къ Смоленску; и што великий князь Витовтъ обернулъ былъ ко Мстиславлю Смоленское волости Молоховскии люди, и тые люди его милость опять привернулъ къ Молохвѣ по старому; а тыхъ волостей Смоленскихъ никому не держати, нижьли бояромъ Смоленскимъ же. Тежъ и то его милость выписалъ имъ въ привилеи своемъ естли бы Полочане брали на Смолнянехъ мыто отъ соли и отъ воску, и его милость такежъ Смолняномъ велелъ брати на Полочанехъ отъ соли и отъ воску; а естли бы Полочане на Смолнянехъ не брали, ино и Смолняномъ на Полочанехъ не брати. А которое право далъ его милость княземъ и паномъ и бояромъ Литовскимъ, тоежъ право далъ его милость княземъ, паномъ, бояромъ Смоленскимъ. Далей его милость въ томъ привилеи своемъ выписалъ и иные члонки, ку полепшенью земли Смоленское. А што его милость смотрелъ ихъ съ паны радою своею, о томъ, ижъ панъ Миколай Радивиловичъ, воевода Виленский, канцлеръ нашъ, какъ отъ его милости Смоленскъ держалъ, хотелъ имъ новины уводити тые: коли зъ города Смоленска ежкживалъ по дворамъ Смоленскимъ а любо въ ловы, тогды въ нихъ подводы бирывалъ зъ мѣста подъ себе и подъ свои рѣчи, и околничие Смоленские, и намѣстникъ, и слуги пана Миколаевы такежъ въ нихъ подводы зъ мѣста бирывали; а коли на Глушицы панъ Миколай мешкивалъ, ино слуги его много въ нихъ зъ мѣста чолнковъ зъ людми бирали подъ его рѣчы, которые коли до него къ Глушицы проваживали; такежъ, коли самъ мешкивалъ въ городе въ Смоленску, тогды велелъ имъ сторожы давати на свой дворъ со всего мѣста, чогожъ здавна, за великого князя Витовта и за Жикгимонта и за отца нашого ко-

роля его милости, николи не бывало, нижьли только даивали по два сторожы до скарбу наместниковъ Смоленскихъ, въ тотъ часъ, коли они зъ города зъежджали, и то съ тяглыхъ людей, которые здавна тую службу служывали; такежъ слуги пана Миколаевы, и владычнии и околничихъ слуги децкованья почали были много на нихъ брати, не по тому, какъ передъ тымъ бирано, отъ рубля по четыри грошы, а отъ полтины по два грошы, а на милю децкованья по грошу; а коли на справу пошлются, ино по два грошы на милю на нихъ бирано; а коли который человекъ впадеть у вину, а любо на которомъ человецѣ заплату присудять кому, и въ иншихъ малыхъ дѣлехъ слуги пана Миколаевы и владычни и околничыхъ слуги ихъ въ доводню сажають, а на поруку не дають; которое жъ дѣло его милость на той мере поставилъ: коли кого вина обойдетъ, а любо который человекъ кому будетъ чимъ виноватъ, и тежъ до права черезъ поруку, тыхъ всихъ не казалъ его милость въ доводню сажати въ таковыхъ малыхъ дѣлахъ, а велелъ ихъ за поруку давати, кромъ своего великого дѣла, въ которомъ же не пригодится на поруку давати.

Такожъ рядничий пана Миколаевъ биралъ взвѣстку въ гостей въ купцовъ, которые приежджають со Мстиславля, съ Крычова и зъ иншихъ городовъ, чогожъ передъ тымъ не бывало, а противъ того на Смолнянехъ во Мстиславли и въ Крычове и въ иныхъ городехъ възвѣстку бирали; и здавна рядничый намѣстниковъ Смоленскихъ на Мстиславцахъ и на Кричовцахъ и на иныхъ купцовъ нашыхъ городовъ и мѣстъ взвѣстки не бирали, нижли бирали взвѣстку на Москвичахъ, на Тверичахъ и на иныхъ купцохъ чужеземцохъ. Такежъ околничые Смоленские, врадники наместниковъ Смоленскихъ ново увели: на тыхъ купцохъ, которые зъ Вязмы и зъ Дорогобужа и зо Мстиславля и зъ селъ привозять къ городу мясо продавати целыми стяги, бирали съ стягу по полугрошку; а того здавна не бывало, нижьли съ тыхъ резниковъ, которые въ мѣсте живуть и мяса продають, тотъ доходъ околничии бирали. Тежъ и ловчый пана Миколаевъ новину имъ ввелъ былъ—судилъ ихъ и рядилъ по всему мѣсту и дѣцкии свои на нихъ давалъ, чогожъ здавна не было нижли намѣстникъ Смоленский и съ окольничими и зъ иншими врядники сужывалъ ихъ на нашомъ дворѣ, а ловчии при томъ же бывали и доходцовъ своихъ врочныхъ смотривали. Такежъ и тую новину панъ Миколай ввелъ былъ—велелъ имъ со всего мѣста люди выганяти на Есеную прудовъ сыпати, а здавна того мещане не дѣлывали, нижли тяглые люди пруды сыпывали. И отецъ нашъ король его милость съ паны радою своею, довѣдавшыся того достаточне ото на нихъ (отъ нихъ?) и отъ князей и пановъ и бояръ земли Смоленское, ижъ тые пошлины вси имъ ново уведены, и зася тые вси новины вышеписаные его милость имъ отложылъ, а вчинилъ все по старому, какъ передъ тымъ бывало. Такежъ клали передъ нами третий листъ отца нашого, короля его милости, который его милость писалъ до пана Миколая Радивиловича о кривдахъ и о новинахъ, которые мѣсту Смоленскому часу его держанья дѣлалися. На первѣй, што ся тычетъ, ябѣдниковъ, которые ходечы по мѣсту людей соромотятъ и боемъ клеплютъ, и заряжывають заряды великии; и коли хто бою, а любо и зарядовъ оттяжется, отъ того пересуды великие на нихъ намѣстники и околничие въ оный часъ бирывали: ино въ томъ своемъ листе его милость писалъ: которые бы ябедники людей дармо клепали боемъ, а любо заряды великие закладали, а пришодшы на судъ того ся не доищуть, ни

бою, ни зарядовъ, абы тыхъ ябедниковъ винами карано подле ихъ заслуги, который чого будетъ заслужылъ. Тежъ въ томъ листѣ его милости выписано, абы конюшые брали съ конского и зъ животинного стада зъ мѣстского куницу по двадцати грошей на лѣто подле давного обычая, какъ передъ тымъ бывало за великого князя Витовта и за Жыкгимонта. Да и то въ томъ листе его милости выписано, абы князи и околничие, и бояре Смоленские у своихъ лесехъ, которые около Днепра мають, въ дубровахъ своихъ не боронити (*ли*) имъ хоромовъ рубити а дровъ сечы подле давного обычая, какъ передъ тымъ бывало. А хто коли помостное заведаетъ на городе, тотъ бы съ тыхъ людей, которыхъ дѣлница сказится, а зася замостить, по грошу бралъ; а чыя дѣлница мосту будетъ цѣла, на томъ бы ничого не бралъ. А куницы смирские, свадебные брано бы зъ нихъ по шести грошей, а вдовою куницу по двадцети грошей. А люди князские и околничихъ, и боярские, и игуменские, которые въ месте живуть и торгомъ ся обыходять, тые бы вси сторожовщину зъ мѣстомъ платили по силамъ. А хто коли человека держитъ въ пенязехъ, тые бы сами тыхъ людей своихъ судили и рядили, а околничие бы и иншие врядники Смоленские въ тое ся не вступали. Такежъ которыхъ людей церковныхъ и князскихъ и боярскихъ маршалокъ нашъ панъ Литаворъ Хребтовичъ привернулъ зъ мѣстомъ службу тяглую тягнути, кромѣ доспѣшныхъ и служебныхъ мещанъ, тые люди вси зася отъ мѣста отнималися и не хотели посполъ зъ мѣстомъ намъ служити; и коли будетъ потреба человѣка або дву къ нашей службѣ, подъ посла або подъ гонца нашого, а любо на которую на иншую нашу потребу, ино деи подвойский зъ околничихъ слугами все мѣсто обходятъ, для одного человека або для двухъ рекучи, а зъ людей по грошу поберутъ, для чогожъ того мѣсту нашому шкода и тяжкость великая дѣлалася. Ино вжо мы писали о томъ до пана Юрья Глѣбовича, какъ отъ насъ Смоленскъ держалъ, приказуючы ему, абы тымъ людемъ церковнымъ и боярскимъ велелъ посполъ зъ мѣстомъ служити, потому какъ маршалокъ нашъ панъ Литаворъ ихъ къ мѣсту привернулъ; а подвоискихъ бы которыхъ збродневъ отставилъ и обралъ бы на подвойщанье добрыхъ людей, не збродневъ, которые бы мещаномъ любы были; а люди бы давали на службу чергами; и околничихъ бы слуги не казали имъ людей драпежити. И тотъ листъ нашъ, который есмо до пана Юрья писали, тыми разы они передъ ними вказывали и били намъ чоломъ, абыхмо имъ тое все потвердили нашимъ листомъ. Ино мы, не только на то маючы взглядъ, ижъ продкове ихъ были вѣрни и у службахъ поволни продкамъ нашымъ, але вжо и часу щасного панованья нашого противу неприятелей нашыхъ они досыть чинили и намъ верне служили, яко господару своему отчинному и дединному, а прото, зъ ласки нашое, для ихъ верное службы вси тые вышейписанные доброволенства подлугъ того листу, который его милость до пана Миколая Радивиловича писалъ о кривдахъ и о новинахъ мѣста Смоленского, и тежъ подле нашого листу, который есмо до пана Юрья Глѣбовича писали, маемъ мы и наши наместники имъ и по нихъ будучымъ держати, и потвержаемъ имъ то симъ нашимъ листомъ, вѣчно и непорушно, и на вѣки вѣкомъ. А при томъ были панове рада наша: панъ Мартинъ, бискупъ Жомойтский; а воевода Виленский, канцлеръ, панъ Миколай Радивиловичъ; воевода Троцкий, маршалокъ земский, панъ Миколай Миколаевичъ; панъ Троцкий, староста Жомойтский, панъ Станиславъ

Яновичъ; воевода Полоцкий панъ Станиславъ Глѣбовичъ; а гетманъ и маршалокъ панъ Станиславъ Петровичъ а маршалокъ дворный, намѣстникъ Бѣльский, князь Михайло Львовичъ Глинскии; а подчашый, намѣстникъ Новгородский, панъ Олбрахтъ Мартиновичъ и иные многие князи и панове, рады нашы. А для лѣпшого сведомья и болшое твердости и печать нашу маестатную казали есмо привѣсити къ сему нашому листу. Писанъ и данъ въ Берестьи на сойме, въ лѣто 7013 (1505), месеца марта 1 день, индиктъ 8. (Літоўск. Мэтрыкі, кн. Запісаў V, бал. 307—310).

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА НА ПАБУДАВАНЬНЕ Ў ВІЛЬНІ ГАСЬЦІННАГА ДОМУ ДЛЯ ЧУЖАЗЕМНЫХ КУПЦОЎ, 1503 Г., МАРЦА 10. „Собр. древн. грам. и актовъ, т. I, № 13".

„...Били нам чолом войт мѣста виленского, бурмистры и радци и вси мѣщане и поведили перед нами, штож которыи коле гости, купци москвичи, новгородци, пъсковичи тферичи и з инших земль купци чужеземци приежчаютъ с товары своими до мѣста виленского и становятся въ мѣсте подомом, гдѣ которыи хотятъ, никомуся неоказываючи ани обвещаючися и торгуют знемци изыншими купци чужеземци, гость згостем и торговавши так в мѣсте и несколко ден, або недель змѣшкавши изася з мѣста теж безвѣдома выежчають, а межи таковыми купци чужиземци другды могутъ быти и лазуки, або которыи иншии лихии люди. И били намъ чолом абы есмо дозволили им вмѣсте дом одинъ къгостиныи збудовати къ ихъ мѣстскому вжитку, гдебы мѣли купци чужеземци приежчаючи становитися. И мы на их чоломъ битье то вчинили и дозволили имъ одинъ дом гостиныи вмѣсте нашим виленским збудовати"...

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ВИЛЕНСКИМ МЯШЧАНАМ НА ПАБУДАВАНЬНЕ МУРУ КРУГОМ ГОРАДУ, 1505 ГОДУ, ВЕРАСЬНЯ 6. „Собран. древн. грам. и актовъ, т. I, № 14".

„... Били нам чоломъ воитъ и бурмистры и рядци и вси мѣщане мѣста виленского отом, што есмо тыми разы казали им поити наслужбу нашу со всими кнзи и паны и совсею землею панства нашого великого княжьства литовского, и они били нам чоломъ штож тое мѣсто виленское не затвореное и естлибы наслужбу нашу поѣхали тогды, его Боже вховай, штобы тому мѣсту нашому шкоды от поганства не было. Ино для того абыхмо их стое службы нашое вызволили и казали им около мѣста будоватися, хто можеть муром тотбы свою дѣлницу змуровал, а хто натотчас не можеть змуровати дѣлници своеѣ, тотбы парканом попарканилъ. Ино виделося нам и паномъ радѣ нашои тая рѣчь слушная иж тое мѣсто столечное всим мѣстом оу отчине нашой Великом княжствѣ литовском будучи голова, а естлибы бже вховай которая налога была от неприятелей нашихъ на тоѣ панство нашо великое княжьство литовское, а тое мѣсто для таковое неопатрености мѣлобы згинути, дозволили есмо им около мѣста будоватися, каждыи свою дѣлницу, хто можеть муром тотъ нехаи муруеть. А иные нехай порканом порканять"...

...„ Теж говорили нам мѣщане абы для певнейшое сторожи и безпеченства от неприятелеи немного форток было, нежли толко доз-

волили быхмо имъ пять брон змуровати. И мы врозумѣвши штож то слушная рѣчь приказали есмо им улици безлѣпичныи стеною замуровати, а пять брон толко справити, вкоторых маеть быти сторожа завжды, ден и ноч. Первая брона за пана старостиным двором квельи, другая подле матки Божеѣ къ трокам, третея подле Стое Троици, четвертая подле стого Спса, а пятая вгород"...

...„ и приказали есмо воиту и мѣщаном абы там вкаждое броны сторожу мѣли безпрестани, ден и ноч.

Даход на утрыманьне старожы так установлены:

...„ коли которыи люди, чииколве будуть, повезут домѣста пшеницу, гречку, овес, муку и иные рѣчи стравные, штоколве будеть, и дрова и сѣно. Стых со всих велѣли есмо им скаждого воза по пѣнезю брати и за то сторожу втых брон мѣти. А естли которые люди

Вільня пачатку XVI ст.

невсхотят пѣнязеи давати, тые нехай покаменю везуть до мѣста, по такому какбы мог молодць тот камень узняти и понести"...

Пачынаючы с XIV ст. Вільня падзялялася на 5 палавіц: літоўскую, рускую, купецкую, нямецкую і жыдоўскую. Руская, або крыўская палавіца займала сярэдную і ўсходную часьць Вільні, самую большую і лепшую часьць гораду (Respublica Moskoviae et urbes. Лейдэн, 1580—Балінскі). Палавіца літоўская займала паўночную часьць, купецкая—палуднёвую, нямецкая і жыдоўская—заходную. Гэты палавіцы асабліва ясна азначыліся, калі—пры Гэдыміне і Альгердзе былі абгароджаны сьпярша дрэўлянай, а пасьля, пры в. кн. Александры,—мураванай сьцяной. У пачатку XVI ст. у мураванай сьцяне было пяць брам: 1) Крэўская або Вострая, 2) Полацкая або Спаская—каля

Спаскай царквы, 3) Керноўская або Віленская—ў старану Лукішак, 4) Троцкая, дзе цяпер Троцкая вуліца, і 5) Замковая, якая вяла ў ніжні замак, або Крывы горад.

Аб Вільні пачатку XVI ст. знаходзім вельмі цікавае апісаньне ў кнізе, выданай у Базэлі на лацінскай мове, пад агалоўкам „De gentium moribus" Joannis Boemi, Basileae, 1538. У стацьці „Аб Літве і жыцьці літвіноў" (Lit. III cap. VII p. 81) сказана:

„У Літве гарады рэдкі, сёлы ня людныя; дросных зьвяроў многа, яна багата мёдам і воскам; народ ня ўжывае грошы; віно пье вельмі рэдка; трымае многа статку і дзеля гэтага ў яго ў вялікім ужытку малочная страва. Мова гэтага народу славянская, падобная да польскай. Гэта славянская мова, вельмі пашырана і ёю гавораць многія народы, з якіх некатарыя рымскага закону, як то: Палякі, Далматы, Кроаты і Корніольцы, а другія закону грэцкага, як прыкл.: Баўгары, Мараўцы, і Басьнякі; з іх некатарыя прыслухаюць брэдням Гуса, але многа ёсьць і манахійцаў, нават ёсьць і такія, каторыя яшчэ астаюцца паганамі і чцяць балванаў; апошніх маецца многа і ў Літве.

У Літве галоўны горад Вільня, які абшарам роўны Кракаву, разам з усімі яго слабодамі; дамы не будуюць ўпорадзь, але так, як у вёсцы, паміж гародаў і садоў. У Вільні дзьве сільныя крэпасьці, адна на гарэ (горад) а другая ў нізе (места). У прадмесьцях жывуць татары, на асобна назначаных ім мяйсцох, яны абрабляюць зямлю па-нашаму і такжа займаюцца таргоўляй. Татары гавораць сваёй мовай і вызнаюць веру Магамэта".

Вільня з XV ст. была асяродкам крыўскага культурнага жыцьця, а асабліва ў XVI ст. разьвіваецца і расьце тут крыўская пісьменнасьць і друкарства.

„ЛИСТЪ МЫТНИКУ ЛУЦКОМУ ШАМАКУ НА МЫТО КІЕВСКОЕ", выданы вял. кн. Жыгімонтам Казіміравічам ў 1506 г.—„Акты, относ. къ истор. Зап. Россіи", т. II, б. 1.

„ПРИВИЛЕЙ МѢЩАНОМЪ КІЕВСКИМЪ, ВЫЗВОЛЯЮЧИИ ИХЪ ОТЪ ДАВАНЬЯ МЫТА ПО ВСЕМУ ВЕЛИКОМУ КНЯЗЬСТВУ ЛИТОВСКОМУ И ОТЪ ПОДНИМАНЬЯ ПОСЛОВЪ И ГОНЦОВЪ СТАЦЫЕЮ И ПОДВОДАМИ, ВѢЧНЫМИ ЧАСЫ", 1506 ГОДУ. Надрукаваны ў „Актахъ, относ. къ истор. Зап. Россіи", т. II, б. 2 і 3.

„ЛИСТЪ ОТЪ ЦАРА ТАТАРСКОГО МЕНДЛИ-КГИРЕЯ ДО ПАНОВЪ РАДЪ В. КН. ЛИТОВСКОГО", 1506—1507 ГОДУ. Надрукаваны ў II томе, бал. 4, „Акты, относящ. къ истор. Зап. Россіи", СПБ. 1848.

Пачатак ліста:

Починаю, Господи, у твое имя. ВеликоѢ Орды великого цара Мендли-Кгиреево слово, правое руки и лѣвоѢ великого улуса темникомъ и тысячникомъ и сотникомъ и десятникомъ, вланомъ, кня-

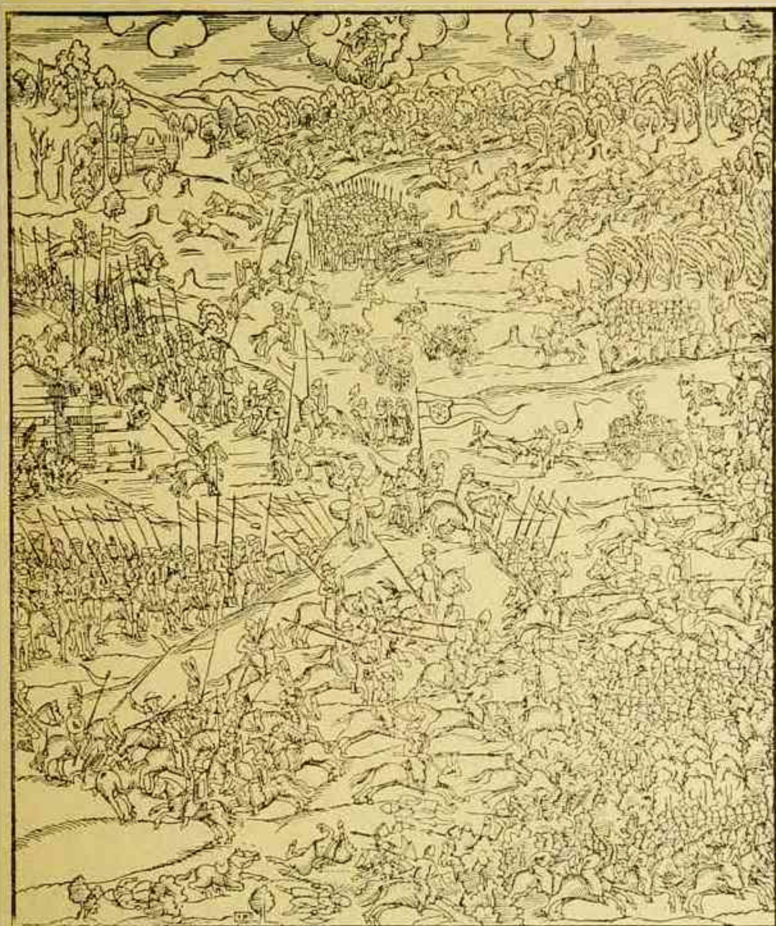

Крыўскае і Літоўскае войскі адбіваюць татарскі напад, рыс. з „Кронікі" М. Бельскага.

земъ... и всему поспольству. Даемъ вамъ вѣдати, штожъ великии цары дяды наши и великии царъ Ачъжи-Кгиреи, отецъ нашъ, коли ихъ потны кони были, до великого князя Витовта, до Литовское земли въ гостиное поѣхали, великую ласку и честь видали; и за то... пожаловали Кіевомъ въ головахъ, и многія мѣста дали"...

У XIV і пачатках XV ст. Літоўска-Крыўскай дзяржаве прыходзілася змагацца галоўным чынам з немцамі. Пад Грунвальдам сілы Прускага ордэну былі зломлены. Казімір давяршыў разгром Прусіі і ўзалежніў яе ад сябе. Мейсца галоўных ворагаў Літоўска-Крыўскай дзяржавы заступілі ў палавіне

XV і ў XVI ст. крымскія татары, якія пачалі пустошыць прыналежачыя да Літоўска-Крыўскай дзяржавы Украінскія землі. У 1482 годзе хан Мэнглі-Гірэй ўзяў Кіяў і спаліў яго. Пад націскам татараў палудновыя граніцы Літоўска-Крыўскай дзяржавы, якія пры Вітаўце былі прысунуты да Чорнага мора і да усьцяў Дняпра і Днястра, адступілі на поўнач да рэк: Тясьміны, Сінюхі, Саўранкі і Ягарлыка. Мэнглі-Гірэй быў вернай падпорай Масквы пры змаганьні з Літвой за Казіміра, Александра і Жыгімонта, не глядзя на тое што дабіўся ад іх платы багатых „упамінкаў“ ў ліку да 15 тысяч залатых у год, ня лічучы дарункаў рожнымі рэчамі. Немаль што год татары пустошылі Кіяўшчыну, Падольшчыну, Валынь, забягаючы часам ў Крыўскія і Літоўскія землі, пад Слуцак, Менск, Горадню і нават пад Вітебск. Хоць наступнік Мэнглі-Гірэя, Махмэт-Гірэй стаўся ворагам Масковіі, але напады татарскія не спыняліся праз усё немаль XVI ст. (гл. Любавскій, „Очерк Исторіи Литовско-Русского государства“. Масква 1915 г.).

„ПРИВИЛЕЙ КОРОЛЕВОИ АЛЕНѢ НА ЗАМОКЪ БѢЛСКЪ З МѢСТЫ САРАЖОМЪ И БРАНСКОМЪ, ДО ЖИВОТА ЕѢ МИЛОСТИ“. Выданы ў 1507 годзе. Надрукаваны ў II томе, бал. 6, „Акты, относящ. къ истор. Зап. Россіи“, СПБ. 1848 г.

> „А дали есмо еѣ милости тотъ замокъ и съ тыми мѣсты до живота еѣ милости, кромѣ одноѣ коморы восковоѣ тамъ въ Бѣлску, до котороѣ жъ коморы купцы намъ воски дають за нашы пѣнязи, къ потребѣ мынцы нашое великого князства Литовского“.

„ЛИСТЪ КНЕГИНИ ПЕТРОВОЙ МЕЗЕЦКОИ, КНЕГИНИ ОПРАНИ, НА ПЯТЬ СЛУЖОБЪ ВЪ СМОЛЕНСКОМЪ ПОВѢТѢ“. Выданы ў 1507 годзе. вял. кн. Жыгімонтам. Захаваўся ў Літоўскай Мэтрыцы: кн. VIII б. 141: перадрукаваны ў II томе „Акты, относ. къ истор. Зап. Россіи“, СПБ. 1848, б. 7.

„ЛИСТЪ ОТЪ ПАНОВЪ РАДЪ ДО МИТРОПОЛИТА, АБЫ ВЪ ЧАСЪ ЗАМЯТНИ И НЕБЕСПЕЧЕНСТВА ОТЪ МОСКВЫ НА ЗАМКУ МѢНСКОМЪ ЛЮДЕИ ПРЫСЯГОЮ УТВЕРДИЛЪ, А САМ ПОТОМЪ ДО ВИЛЬНИ ЕХАЛЪ И ПАНОВЪ ВСИХЪ ПРИСѢГИ СЛУХАЛЪ“. Пісаны панамі Радай вял. кн. Літоўскага ў Вільні ў 1507 г. Мэтрыка Літоўская, пераховываўся ў архіве Сьвятарнага Сыноду ў Пецярбурзе; перадрукаваны ў II томе, бал. 7 і 8 „Акты, относ. къ истор. Зап. Рос“.

„УСТАВА СОЙМУ ВИЛЕНСКОГО, КОТОРЫЙ ЖЪ БЫЛЪ О ГРОМНИЦАХЪ, ЛѢТА БОЖОГО ТЫСЯЧА ПЯТЬСОТНОГО И СЕДЬМОГО“. Мэтрыка Літоўская, кн. VIII, б. 264—266, з архіву Пецярбургскага сэнату. Перадрукавана ў II томе „Акты, отн. къ ист. Зап. Рос. бб. 8, 9, 10.

Сойм пастанаўляе зрабіць народны перапіс:

„Панове, княжата, земяне, вдовы и вся шляхта мають въ имѣньяхъ своихъ люди свои вси переписати и подъ присягою господару его милости тыи списки дати“.

Караць тых, што на паложаны час ня выедзе на вайну:

...„хто на рокъ положеный и мѣстцо намѣненое на войну не выѣдетъ, тотъ маетъ господару его милости вины заплатити сто рублевъ грошей. А естли бы хто надѣючися на свое богатство и уворомъ своимъ, черезъ рокъ положеный, до того дня не прыѣхалъ къ тому мѣстцу положеному, безъ великоѣ причины, которая бы мѣла быть вправдѣ найдена; тотъ шыю тратитъ.“

Аб уцякачох з войска, пастаноўлена:

„А хто зъ войны уѣдетъ безъ вѣдома господарского, або безъ гетманова, тотъ шыю трат тъ“.

Аб часе вайны пастаноўлена:

...„панове воевода и княжата, земяне, вдовы и вся посполите шляхта и тыи вси которыи къ войнѣ прислухають, были бы готови на сесь Великдень прийдучии на службу господарскую, на войну... А для того такъ короткии рокъ положонъ, выстерегаючися того, абы непрыятель господарскии, вслышавши то, ижъ господар нашъ хочеть съ нимъ валку почати и своего подъ нимъ доставати, не впередилъ втягнути въ паньство его милости: для того зачасу земля абы вготовлена была“.

Пастаноўлены такжа падатак на вайну:

...„серебрщизну дати: зъ воловоѣ сохи по шести грошей, а съ коньское сохи по три гроши; а хто землю держитъ подъ собою, а воловъ и клячъ не маетъ, а зъ земли пожыву маетъ, тотъ однакъ три грошы маетъ дати“.

—...„тую серебрщизну брати у въосень, олижъ какъ хлѣбъ новыи будетъ, на день Матки Божъи послѣднеѣ, для тоѣ причины, што жъ тыми часы жыто вельми дорого“.

„ПОТВЕРЖЕНЬЕ ПРИВИЛЕЮ КОРОЛЯ Е. М. АЛЕКСАНДРА МѢЩАНОМЪ ВОЛКОВЫЙСКИМЪ НА ПРАВО МАЙДЕБОРСКОЕ И НА ИНШЫЕ ВОЛЬНОСТИ“. Выданы ў 1507 годзе. Мэтрыка Літоўская, кн. VIII, б. 147—148. „Акты, относ. къ истор. Зап. Россіи“, т. II, б. 11—12.

„ПОСОЛЬСТВО ДО МИСТРА ЛИФЛЯНТСКОГО ПАНОМЪ ЮРЬЕМЪ ЗАВИТИЧЕМЪ“. Гэты наказ паслу дадзены ад караля Жыгімонта ў 1507 годзе. Мэтрыка Літоўская, кн. XII, б. 17—18. „Акты, отн. къ ист. Зап. Рос.“ т. II, б. 14.

Жыгімонт запрашае Ліфляндзкага магістра Вальтэра Плетэнбэрга прыняць удзел у вайне супроць Масквы і паведамляе, што ўжо да цароў Перакопскага і Казанскага паслаў паслоў з вялікімі дарамі:

„абы вжо весны сеѣ тягнули въ землю непрыятеля нашого, великого князя московского, со всими моцами своими; а мы вжо при-

казали всей земли подданымъ нашымъ въ готовѣ быти къ сему Великодню".

МОВЫ ПОСОЛЬСКІЯ КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА ВЯЛІКАМУ КНЯЗЮ МАСКОЎСКАМУ ВАСІЛЮ ІВАНАВІЧУ.

Мэтрыка Літоўская 1507 г., месяц Сакавік, кн. VIII, бб. 7 і 23—25. „Акты, отн. къ истор. Зап. Росс." бб. 14—18.

Найперш Жыгімонт паведамляе аб сьмерці брата в. к. Літоўскага Аляксандра і ўзойсцю сваім на пасад:

> ... „волею Божьею сѣли есмо на столцах отчинныхъ нашихъ, на государствах коруны Польскоѣ и великого князства Литовского господаремъ".

Далей упамінаецца аб звароце зямель захопленых Масквой:

> ...„Люди твои позасѣдали волости Смоленскія, на имя Ельну, Ветлицу, Руду, Щучью и тыми часы помѣщики Дорогобужские непераставаючи людай нашихъ полономъ беруть, розбиваютъ, крадуть, грабять, и невымовные шкоды нашымъ подданымъ чинять".

„УСТАВА СОЙМУ МѢНСКОГО ВОЕННАЯ, ЛѢТА БОЖЬЕГО 1507".

Мэтрыка Літоўская, кн. VIII, б. 227—228. „Акты, отн. къ истор. Зап. Рос." т. II, бб. 27 і 28.

У вайсковым абозе суд пераходзіў у рукі гэтмана і устава пастанаўляе асабліва вострыя кары за праступкі:

> ... „хто будеть што кому силно брати, а въ томъ заплаты слушное не вчинивши, того маетъ панъ гетманъ пойманьнемъ карати;
>
> „а хто-бы кого лупилъ, того обѣсити;
>
> „хто корда добудетъ на кого, ино руку втяти; а хто кого ранить ино шыю втяти;
>
> „хто поѣдетъ впередъ на стравованье безъ ведома гетманского, того въ ланцугъ, а у кого што взялъ, тому заплата;
>
> „а хто бы найденого коня держалъ въ себе черезъ три дни, не оповѣдивши гетману, и запрагалъ его у возъ, або на немъ ѣздилъ, а потомъ у кого его познають: тогды маетъ коня лицемъ вернути, а навязки столько заплатити тому, чии конь, чого онъ стоялъ;
>
> „если бы хто которую речь нашолъ, а у себе держалъ, а пану гетману не оповѣдилъ, а потомъ у кого лицомъ выймут, а будетъ вышеи полукопья, ино того на шыбеницу;
>
> „хто съ бчолами дерево посѣчетъ, того тежъ на шибеницу; а хто выдеретъ бчолы, ино заплатиты полкопы, а вины пану гетману полкопы жъ грошей;
>
> „а лезивъ бы съ собою не брали, то маетъ выволано быти; а послѣ выволанья у кого найдуть лезиво, тотъ маеть вины заплатити рубль грошей, а лѣзиво зсѣчи;
>
> „у корчмита естли медъ краденый найдуть, того корчмита з войска до дому, а въ томъ его другии раз поимаютъ, тогды того на шибеницу.
>
> „Сторожа мает чергою быти; а естли бы пригодилася черга негодного на сторожу, а панъ гетманъ хотѣлъ бы послати годного на сторожу въ други разъ: тогды маетъ у того у негодного коня вземши дати подъ годного.

„Тежъ каждый маетъ вѣдати уставу якъ заплату чинити за стравныи рѣчи: за вола—полкопы грошей; за яловицу—двадцать грошей; за вепра—дванадцать грошей, за барана—два грошы; двое гусей—за грошъ; четверо куровъ—за грошъ; копа жыта за тры грошы; овса копа по два грошы".

„ПОСТАНОВЕНЬЕ НА СОЙМѢ НОВГОРОДСКОМЪ, НАПЕРЕДЪ ЗЪ СТОРОНЫ БРАНЬЯ ПОЛЬСКОѢ МОНЕТЫ ВЪ ЛИТВѢ, И УСТАВА ПЛАЧЕНЬЯ ЖИВНОСТИ ЛЮДЕМЪ СЛУЖЕБНЫМЪ". 1508 Г., ЧЭРВЕНЯ 5 ДНЯ. — „Акты, относящіеся къ истор. Зап. Рос.", т. II, СПБ., 1848 г.

„Жыкгимонтъ король и великій князь. Явно чинимъ симъ нашимъ листомъ, всимъ посполитѣ и каждому особно, штожъ для нынѣшнее потребы земскоѣ, помысливши съ паны радами нашими; вчинили есмо уставу, найпервѣй о пѣнязехъ; и то для того, ижь мынца наша монеты великого князства еще не почала бити, а такъ многимъ людемъ, а найболѣй паномъ Полякомъ трудность великая, што ся дотычетъ купованья живности на себе и на кони и всякихъ иныхъ потребныхъ рѣчей, не маючи пѣнязей Литовскихъ. Про то даемъ вѣдати всимъ и приказуемъ, абы каждый купець и всякій иный чоловѣкъ, отъ тыхъ-то часовъ, брали полугрошки Польскіе за всякіе товары и стравные рѣчи; а полугрошокъ Польскій маетъ отмѣненъ быти за чотыри пѣнязи Литовскихъ, а грошъ Польскій за осмъ пѣнязей Литовскихъ; а тымижъ полугрошки зася маетъ каждый мѣщанинъ и всякій чоловѣкъ нашъ и князьскій и паньскій и боярскій врочный свой податокъ государю своему заплатити и мытнику мыто отдати. А который бы врядникъ нашъ, намѣстникъ, або тивунъ, або мытникъ, тыми пѣнязми не хотѣлъ поплатку нашого во всякого чоловѣка взяти, тотъ маетъ каранъ быти; также и купецъ естли бы не хотѣлъ за каждый товаръ тыхъ полугрошковъ Польскихъ брати, въ такового маетъ быти взятъ товаръ и данъ тому, хто его торговалъ, а пѣнязи на замокъ, а естли у войску, ино на гетмана; а тая монета Польская маетъ быти брана до часу.

Также каждый мѣщанинъ и всякій чоловѣкъ, хто—колвекъ до войска привезетъ каждый товаръ и всякіи стравные рѣчи, маетъ доброволенство продати подлѣ умовы своее; пак ли бы не хотѣли до войска везти, ино вставливаемъ заплату кождоѣ живности тымъ обычаемъ: каждый коли у пицованье поѣдетъ, маетъ взяти вижа у князя гетмана; а вземши вола маетъ заплатити Польскими полугрошки полкопы грошей, а Литовскими двадцать и чотыри грошы; яловица Польскихъ пятьнадцать грошей, а Литовскихъ дванадцать грошей; вѣпръ Польскихъ десять грошей, а Литовскихъ осмъ грошей; баранъ Польскихъ полтретья гроша, а Литовскихъ два гроша; двое гусей Литовскій грошъ, а Польскій грошъ и два пѣнязи; четверо куровъ потомуж, трое качокъ потомужъ; копа ржи три грошы Литовскихъ, а чотыри грошы Польскихъ безъ дву пѣнязей; овса копа два грошы Литовскихъ а польскихъ полтретья гроша.

Тежъ, естли бы хто самъ, а любо слуга въ чомъ тамъ выступенъ былъ, которымъ бы обычаемъ мѣлъ каранъ быти, абы подданыи наши, вмѣсто обороны, отъ войска сказы и впаду болшого не приняли, наипервѣй: хто будетъ кому што силно брати, а въ томъ

заплаты слушноѣ не вчинивши, того маетъ князь гетманъ пониманьемъ карати; а хто бы кого лупилъ того обѣсити. Тежъ хто корда добудетъ на кого, ино рука втять, а кто кого ранитъ, ино шыя втять. Хто поѣдетъ впередъ, въ пищованье, безъ вѣдома гетманского, того въ ланцугъ, а у кого што взялъ, тому заплата. А хто бы найденого коня держалъ въ себе черезъ день а назавтрее, не оповѣдивши гетману, а запрягалъ его у возъ, або на немъ ѣздилъ, а потомъ въ кого его познають: тогды маетъ коня лицомъ вернути, а навязки только заплатити тому чій конь, чого онъ стоялъ. Тежъ естлибы хто которую рѣчь знашолъ, а въ себе держалъ, а князю гетману не оповѣдилъ, а потомъ у кого лицомъ выймуть: а будетъ вышей полукопья, ино того на шыбеницу. А хто со пчолами дерево посѣчетъ, того тежъ на шыбеницу; а хто выдеретъ пчолы, ино заплатити полкопы, а вины князю полкопы жъ грошей; а лезивъ бы съ собою не брали, то маетъ выволано быти, а послѣ выволанья у кого найдуть лезиво, тотъ маетъ вины заплатити рубль грошей, а лезиво зсѣчи. Тежъ въ корчмита зъ войска высвѣтчити, а виною князь гетманъ казнитъ подлѣ заслуги. А хто бы зъ войска втекъ до дому, а въ томъ его поимають, тогды того на шыбеницу. Приказуемъ, абы есте князя Костянтина Ивановича Острозского, гетм на нашого, во всемъ были послушни: бо есмо казали ему послушныхъ чествовати, а упорныхъ и непослушныхъ карати, не мнѣй какъ мы сами панъ господаръ, подлѣ его заслуги. Тежъ, естли князь гетманъ въ которой колвекъ рѣчи послалъ бы дворянина нашого, або земянина, або своего слугу, а хто бы его зсоромотилъ, або збилъ: и естли будетъ человѣкъ добрый знаменитый, того слѣбомъ звязавши до насъ послати, а хто бы ровный былъ, того тамъ скарати, чого заслужилъ. Сторожа маетъ чергою быти, а естли бы пригодилася черга негодного на сторожу, а князь гетманъ хотѣлъ бы послати годного на сторожу въ другій разъ: тогды маетъ у того негодного коня вземши дати подъ годного. Также у войщѣ (у войску) никто не маетъ смѣти шинковати, не доложившися гетмана, под страченьемъ питья оного. Тежъ, естли бы хто кгвалтомъ отнималъ товары, або стацѣи, которые бы везены до войска, на живность войску, тотъ маетъ смертью каранъ быти. Также, хто бы хоромы, будованье рушалъ, казилъ, жогъ, въ ланцугъ маетъ всажонъ быти, а тому, чіѣ будуть, шкода платити. Тежъ, естли бы чій слуга збожье попасъ, государъ того слуги маетъ тое збожье поплатити, а слуга тотъ маетъ кіемъ каранъ быти. Сталося въ Новѣгородцѣ, на соймѣ, мѣсяца Іюня в 5 день, индикта 11.—При томъ были: воевода Троцкій панъ Миколай Миколаевичъ; гетманъ, староста Луцкій, маршалокъ Волынскоѣ земли князь Костянтинъ Ивановичъ Острозскій; панъ Троцкій, староста Жомоитскій панъ Станиславъ Яновичъ; маршалокъ панъ Станиславъ Петровичъ; подчашій панъ Олбрахтъ Мартиновичъ Кгаштолтъ; маршалокъ, намѣстникъ Волковыскій панъ Янъ Яновичъ Заберезенскій".

„ЧЛОНКИ, КОТОРЫЕ МАЕТЪ СУДИТИ СТАРОСТА ВЪ ЗЕМЛИ ДОРОГИЦКОЙ"—каралеўскі наказ старасьце Дарагіцкай зямлі аб судовых справах, якія ён мае права разьбіраць. 1511 г. Чэрвеня 2 дня. —„Акты, относящіеся къ истор. Зап. Рос.", т. II, Спб., 1848 г.

„Староста Дорогицкій не маетъ ничого на Замку судити, нижьли только тые чотыри члонки, которые маетъ въ привилью выпысаны:

Мітрапаліт Язэп Солтан.

кгвалтъ домовый, пожогу, паненьскій або невѣстскій кгвалтъ, а розбой на добровольной дорозѣ. А што ся тычетъ того, коли ся шкода станетъ дереву нашому бортному, тогды на тое дѣло маютъ выѣхати гаевникъ, а вижъ городскій, а два коморники, судьинъ и подсудковъ, а писаръ городскій, и маютъ тую рѣчъ судити и конецъ вчинити; а естли бы они не могли тому конца вчинити, або бы кому видѣлася кривда: тогды они маютъ то отказати передъ старостою и судьею и подсудкомъ, и они маютъ тому конецъ вчинити. А што ся дотычетъ на землю выѣзджанья для границъ, тамъ маетъ выѣзджати староста съ судьею и съ подсудком, а свѣтки маетъ пописовати и листы судовые давати писаръ старостинъ. А возного маетъ староста посполъ съ судьею и съ подсудкомъ и со всею землю обирати. А што ся дотычетъ военного дѣла, въ то не маетъ староста вступатися, а ни судити а ни радити не маетъ: нижьли маетъ о томъ вѣдати судья съ подсудкомъ. А безъ лица злодѣйства староста не маетъ судити: маетъ судити судья съ подсудкомъ. И во во всемъ маетъ имъ право держано быти подлугъ ихъ привилья, а староста Дорогицкій, противку ихъ привилья, не маетъ ихъ ни въ чомъ судити и винъ ихъ на себе брати, што на нихъ идетъ".

„СОБОРЪ ВЪ БОГОСПАСАЕМОМЪ ГРАДИ ВИЛЬНИ БЫВШІЙ". Гэта пастановы віленскага праваслаўнага сабору, які адбыўся ў 1509 годзе. (Руск. Истор. бібл. IV, 5—18).

Між іншым у пастановах сабору чытаем (у перакладзе):

„некатарыя і ў нашымъ законе, дзеля сьвецкай славы і ўлады, яшчэ пры істнаваньні жывога і здаровага біскупа, перад сьмерцю яго, на тое біскупства падкупляюцца і бяруць, без рады і волі мітрапаліта і біскупаў і без разгляду сабраньня князёў і паноў нашага закону грэчаскага".

Бываюць такжа нягодныя асобы паміж сьвятароў якія:

„наложніцы меваюць".

„ПОТВЕРЖЕНЬЕ МѢЩАНОМЪ ПОЛОЦКИМЪ НА ПРАВО МАЙДЕБОРСКОЕ И ИНШІЕ ВОЛЬНОСТИ ИХ". 1510 Г. ЖНІЎНЯ 27 ДНЯ. Гэта грамата сцьверджана потым каралём Ўладыславам IV 1634 г. Ліпня 28 дня.—„Акты, относящіеся къ исторіи Зап. Рос.", т. II, Спб., 1848 г.

„Во имя Божье, аминь. Сказила бы всякіе рѣчи съ часомъ старость, кгды бы вчинки людскіе, которые жъ съ прироженья своего конецъ маютъ, не были черезъ листы упевнены и годнымъ свѣдетствомъ къ пришлой вѣдомости взнакомичены. А про то, къ вѣкуистой тоѣ рѣчи памяти, мы Жыкгимонтъ, зъ ласки Божьее король Польскій, великій князь Литовскій, Русскій, княжа Пруское, Жомоитскій и иныхъ панъ и дѣдичъ, чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его вслышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потреба того вѣдати, ижъ маючи взглядъ къ посполитого доброго розмноженью, и хотячы положенье мъста нашого Полоцкого въ мѣрѣ лѣпшей постовити, абы мѣщане наши тамъ мѣшкаючи черезъ врядъ добрый и справедливый (у другіх сьпісках „черезъ раду добрую и справедливую") были вмножены:

и ачъ кольвекъ того мѣста нашого Полоцкого, перво, щастноѣ памяти передокъ и братъ нашъ, Александрь король и великій князь его милость, видячи впадъ и сказу, которою жъ мѣщане тамошніе мѣли, для права того, которымъ ся первѣй рядили, его милость съ того права Литовского и Руского, або которыи—кольвекъ права перво того тамъ держаны, въ право Нѣмецкое, то есть, Майтборское перемѣнилъ, и на вѣчныи часы, подлугъ того права Майтборского, съ суполного обычая, всякіе уставы привильемъ своимъ имъ потвердилъ; а вѣдь жо зася его милость, для нѣкоторыхъ трудностей, не рушаючы ихъ права Майтборского, многіи члонки въ томъ привильи своемъ имъ отмѣнилъ, какъ жо то явно есть, што ся дотычетъ сельскихъ путниковъ и иныхъ нѣкоторыхъ члонковъ. А такъ, съ того отмѣненья, нѣкакъ того права Майтборского увонтпеньи были, для которого-жъ мѣщане мѣста Полоцкого промежку себе росторжку и роздѣлъ вчинили: нѣкоторые зъ нихъ съ права Нѣмецкого выломившися, подъ присудъ городскій далися, а многіе и прочь розошлися. Мы, хотячи брата нашого, славноѣ памяти короля Александра врядъ и справу имъ потвердити, знову вси члонки выбравши съ того первого привилея брата нашого,

СОБОРЪ
въ богоспасаемомъ градѣ
Вильни бывшiи
IОСИФЪ
милостiю бжiею и прчтое
его Мтре, архiепп҃ъ митропо-
литъ ѿ стѣишое митрополiи
кiевъское, и всея роусии.

Всяко даянiе благо, и
всякъ даръ съвръшенъ
свыше исходя ѿ Оца свѣ-
томъ. Прѣблгыи Бъ нашъ
иже все творитъ промы-
шлениемъ нашомъ Спнiе. И понеже дѣ...
А мымъ

Баловка друкаваных пастаноў віленскага сабору 1509 г., без азначаньня часу і мейсца друку.

въ сесь нашъ привилей вписуемъ, и, абы напотомъ промежку ими блудъ не былъ, симъ нашимъ листомъ моцно чинимъ и на вѣки утвержаемъ. Наипервѣй, въ томъ мѣстѣ нашомъ вышереченомъ Полоцкомъ войтовство, которое жъ его милость братъ нашъ вставилъ и тое войтовство надалъ, мы тую данину и наданье его милости войтови потвержаемъ: маетъ войтъ нынѣшній и по немъ будучіи войтове Полоцкии отъ всихъ судовъ мѣстскихъ и винъ судовыхъ брати третій

пѣнязь. Нижьли тая вина, которая выписана въ Майтборскомъ правѣ на бурмистровъ и на раду (какъ жо во всихъ головныхъ мѣстѣхъ, которыи вживаютъ того права Майтборского, обычай есть),—тая вина, подлугъ ихъ права писаного, маетъ быти на ратушу бурмистромъ и радцамъ; а они не маютъ того къ своему пожитку обернути, але то маетъ быти обернено на оправу мѣста Полоцкого и посполитое мѣстское доброе. Такожъ который платъ рѣзники даютъ съ клѣтокъ мясныхъ, ино всего того плату маетъ быти половица войту, а другая половица на ратушу; а заказуемъ абы подлѣ первого привилея брата нашого и нынѣшнего, нихто въ Полоцку, какъ зъ бояръ, такъ и зъ мѣщанъ, ятокъ рѣзничихъ, то есть, мясныхъ къ своему пожитку не мѣлъ. Также и платъ зъ вина зжоного маетъ быти весь на войта. Тежъ вси мѣщане, и чорные люди, и всякие закладни, какъ тые, которые мѣшкаютъ въ замку и около замку, такъ тежъ за Двиною и на всякихъ мѣстцахъ въ мѣстѣ нашомъ Полоцкомъ, за владыкою, и за игуменьею, и за князи и за баяры, и за игумены и за попы, на всихъ мѣстцахъ церковныхъ и князьскихъ и боярскихъ, хочемъ и приказуемъ, абы отъ тыхъ часовъ, конечно, вси тые люди были въ послушенствѣ, того права Майтборского и тымъ правомъ отъ войта и отъ бурмистровъ и рядецъ судилися и рядилися и справовалися, и посполу зъ мѣстомъ всякіи поплатки и подачки и тяжкости и послуги давали и служили. А который съ тыхъ сѣдитъ на земли церковной, або на князьской и на боярьской, тотъ только маетъ господарю своему поземь заплатити, подлѣ обычая, какъ съ господаремъ земли тоѣ вмовитъ, а больши того господарь къ нему ни маетъ ничого: нижьли кождый князь и бояринъ маетъ мѣти собѣ по одному по дворнику а по огороднику на пріѣздъ, а больши того закладневъ не маетъ мѣти въ мѣстѣ нашомъ Полоцкомъ. Тежъ которыи мѣщане домы и дворища свои маютъ въ городѣ, або на мѣстѣ, а сами живутъ въ селѣхъ, тые вси маютъ быти права Майтборского послушни, потомужъ и ремеслники мѣста Полоцкого, Золотари, кушнеры, кравци, сѣдляры, рымари, ковали, слѣсары, шевци, сыромятники, кожемяки, гончары, пивовары, тесли, мурали, дряголи, столяры, то есть, скрынники и всякого ремесла люди, также и скоморохи, вси тые вышейписаныи люди маютъ того ихъ права Майтборского во всякихъ рѣчахъ послушни быти: ино, естли кому до нихъ которое дѣло будетъ, тогды они не повинни ни предъ кимъ становитися въ правѣ, только передъ войтомъ и бурмистры и рядци, которые жъ ихъ маютъ судити правомъ ихъ Майтборскимъ. Такожъ што мѣщане покупили земли у бояръ Полоцкихъ, або въ сельскихъ путниковъ, або въ данныхъ або въ пригонныхъ людей: ино тые мѣщане маютъ сътыхъ земль служити намъ военною службою. А пригодить ся мѣщанину которое земляное дѣло до боярина, або до боярьскихъ або до городскихъ людей, або боярину або боярьскимъ людемъ до мѣщанина о земляное жъ дѣло: ино маютъ выслати на земли съ обу сторонъ, державца Полоцкій съ своее руки, а бурмистры маютъ сами выѣхати, або радскихъ выслати, и тамъ справедливость вчинити. А естли будетъ мѣстскій чоловѣкъ виненъ, ино вина на ратушу; а кого державца пошлетъ съ своее руки, ино тому помильное дати. А естли будутъ иншіи которые дѣла бояромъ, або людемъ боярьскимъ, або городскимъ людемъ, або владычнымъ людемъ, або игуменьинымъ людемъ до мѣщанъ або до мѣстскихъ людей и они маютъ передъ бурмистры и передъ войтомъ и передъ рядскими на ратуши право мѣти. А намъ мѣщани Полоцки-

ми, а ни ихъ землями ни кого не даровати. А по домомъ мѣстскимъ слугамъ державцы нашого Полоцкого не стояти. Тежъ вызволяемъ ихъ отъ подводъ, которые жъ первѣй посполито давали: ино вжо напотомъ, на потребу нашу земскую маютъ подводу дати, а проводника зъ города, коли подводный листъ увидятъ, сыкгнетомъ нашимъ запечатаный, подлѣ уставы и листу короля его милости Александра. Тежъ вызволяемъ ихъ отъ сторожи: нѣжли къ нашой потребѣ сторожу маютъ дати. А которыи купцы будутъ къ Полоцку прїѣзджати съ куплями своими, чужоземци и Рижане, и они не маютъ торговати зъ гостьми, только съ Полочаны; тежъ ни одинъ купець Ризскїй, а ни которыи иншїи чужїи не будутъ мочи инако продавати и куповати, только подъ тою мѣрою, на долѣ выписаною. Про то, тыи купци чужїи подъ тою мѣрою будутъ куповати: воскъ въ одной штуцѣ по полуберковеску, соболи и куници и тхоры по сороку, бѣлку, горностаи, ласицу, норицу по полтретья ста, попелъ и смолу лаштомъ однымъ, а тою не маютъ купити ни въ лѣсѣ, ни въ бору, ни въ селѣхъ, только на мѣстѣ; шафранъ, мушкатъ, гвоздики, квѣтъ мушкатовый, кгалганъ, цытваръ и иншїи зелья дорожшїи фунтомъ; тежъ сѣкиры, ножи и иншїи такїи рѣчи тахромъ, або въ тузинъ, желѣзо, олово, мѣдь, цину, мосяжь и иншїи такїи жъ рѣчи центнаремъ, тежъ фикги и розинки кошомъ, вино якое кольвекъ и пиво Нѣмецкое и иншїи питья чужїи бочкою цѣлою; и того для, тыи купци чужїи не будутъ смѣти подъ мѣру меншую ни продавати, ни купити, только какъ вышей выписано; а естли бы который своею смѣлостью иначей вчинилъ, тогды тую куплю войтъ и бурмистры, на ратушу возмутъ. Такъже купци Ризскїи и иныи купци Нѣмецкїи не маютъ съ своими куплями ѣздити до Витебска и до Смоленьска мимо Полтескъ, подъ страченьемъ всихъ товаровъ ихъ: нѣжли маютъ ѣздити зъ своими потребами, безъ купли, для выправленья долговъ своихъ. Такожъ важницу въ мѣстѣ Полоцкомъ (которую перво сего держали мѣщане посполу зъ бояры, за отца нашого Казимира короля его милости, а потомъ съ тоѣ важницы платъ былъ въ нашой воли) мы, зъ ласки нашое, на размноженье посполитого доброго и для лѣпшого вспоможенья мѣста нашого Полоцкого, придали есмо тую вагу и платъ съ нее на ратушу. Тамъ же будутъ мѣти и капницу, въ которой жо кождый воскъ топленый печатью мѣстскою маютъ знаменовати, и съ того вжитки къ посполитому доброму мѣстскому оборочати. Дозволили есмо тежъ имъ млынъ справити на рѣцѣ на Полотѣ; а вымелки и пожитки съ того млына маютъ роздѣлены быти на двое, половица намъ, къ замку нашому, а другая половица имъ на ратушу, съ котороѣ жъ половици своей маютъ они млынара ховати у того млына. Допустили есмо имъ тежъ збудовати лазьню посполитую, гдѣ мѣстцо подобное обравши, а платъ съ нее на ратушу. Дозволили есмо тежъ чотыри домы гостиныи збудовати, въ которыхъ жо домѣхъ со всихъ сторонъ маютъ гости прїѣзжаючїи становитися, а окромѣ тыхъ домовъ, индѣ нигдѣ не маютъ становитися; и съ тыхъ домовъ, платъ въ кождыи годъ такожъ маетъ быти на двое роздѣленъ: половица намъ, до скарбу нашого, а другая половица имъ, на ратушу. А отъ тыхъ часовъ княземъ и бояромъ Полоцкимъ и мѣщаномъ заказуемъ, абы нихто зъ нихъ домовъ гостиныхъ не ставилъ и съ нихъ плату не бралъ. Приказали тежъ есмо имъ, абы ратушу справили на мѣстѣ годномъ, подъ которымъ жо ратушомъ будутъ мѣти суконницу, и иные крамници, и ятки хлѣбные, и комору постригальную;

тамъ жо на ратуши мають мѣти бочку мѣрную и мѣдницю подъ знаменемъ мѣстскимъ; при томъ жо ратушу и кони мають пописывати, которыи будуть продавати. Дозволяемъ тежъ имъ подъ ратушомъ шинковати всякое привозное питье, вино, медъ, пиво, съ которыхъ жо рѣчей вышейписаныхъ вси вжитки и доходы бурмистры и рядцы къ оправѣ мѣстской мають ховати. Мають тежъ въ томъ первореченомъ мѣстѣ Полоцкомъ быти двадцать и чотыри рядскихъ, которыхъ жо мають обирати войтъ и бурмистры, половину закону Римского, а другую половину закону Греческого, а мають на тотъ врядъ обирати людей годныхъ, набожьныхъ, смысльныхъ, безъ кождыхъ даровъ, подъ сумнѣньемъ; которыи жъ радцы зъ войтомъ посполито мають промежку себе въ кождый годъ обирати дву бурмистровъ: одинъ маетъ быти бурмистръ закону Римского, и другій Греческого. Также отозванье по ортель войтъ до бурмистровъ и радецъ маетъ допустити, а отъ бурмистровъ и радецъ никоторое отозванье, только къ намъ; а намъ судити ихъ тымъ жо ихъ правомъ Майтборьскимъ. Также владыка Полоцкій нынѣшній, и по немъ будучіи владыки мають судити свои дѣла духовныи. А што ся дотычетъ тыхъ членковъ, которыи выписаны въ правѣ ихъ мѣстскомъ, ино то мають судити войтъ и бурмистры и рядцы, а владыцѣ въ то не вступатися. Тежъ бояре тыи домы, або поля, которыи отъ мѣщанъ кгвалтовнѣ покупили, мають мѣщаномъ вернути, а свои пѣнязи зася взяти. Полецаемъ тежъ войту и бурмистромъ и радцомъ вси мѣстца пустыи, въ мѣстѣ и около мѣста, къ осаженью и розмноженью людей. Тежъ добровольно мѣщаномъ на будованье домовъ ихъ и на кухню дерево великое и малое въ лѣсѣхъ и въ борѣхъ брати, около мѣста за три мили, а то имъ не маетъ заборонено быти, окромъ боргного дерева. Тежъ, гдѣ первѣй добытокъ пасывали, и ныне добровольно, безъ кождого нагабанья, тамъ жо мають паствити, и тежъ у рѣки Ушаты тоежъ доброволеньство даемъ имъ добытокъ свой паствити по давному; а державцовъ нашихъ Полоцкихъ, а ни боярьскихъ коней тамъ не мають паствити. Уставили есмо въ мѣстѣ нашомъ Полоцку корчмы мѣти, а платы съ нихъ на насъ; тамъ жо маетъ быти воскобойня, къ мѣсту, а съ того платъ маетъ быти на ратушу, къ оправленью мѣста Полоцкого. Тежъ призволяемъ имъ злодѣи имати въ мѣстѣ и около мѣста, чіѣ кольвекъ люди будуть, а карати ихъ мають подлугъ ихъ права. Будуть тежъ вольни вси мѣщане Полоцкіи отъ мыта, сухимъ путемъ и водою, черезъ все князьство великое Литовское, какъ же Вильневцы и Трочане отъ предковъ нашихъ мають собѣ то зъ особливого дозволенья. А коли положимъ ордыньщину на всю землю, ино зъ мѣста Полоцкого мають намъ дати ордыньщину по давному. Тежъ дали есмо имъ сѣножать нашу Боръ, гдѣ они мають плитницю справити на будованье ратуша и мѣста Полоцкого. Такожъ вызволяемъ вѣчно тымъ нашимъ листомъ всихъ того мѣста людей отъ судовъ и моцы всихъ воеводъ, и пановъ, и старостъ, и судей и подсудковъ, и нашихъ намѣстниковъ и ихъ заказцовъ великого князьства нашого, такъ, ижъ передъ нихъ о которыхъ коли рѣчахъ позвани будуть, не будуть повинни отповѣдати. Также дѣцкихъ намъ и врядникомъ нашимъ по нихъ не давати, кромѣ зрадного дѣла. Тежъ войтъ нынѣшній Полоцкій и потомъ будучыи войтове тамошніи не мають въ платы и во вси доходы мѣстскіи, которыи жъ приданы на ратушъ и бурмистромъ, вступатися. Тежъ, што въ ихъ правѣ Нѣмецкомъ нѣкоторыи особливыи вины на бурмистровъ выписаны, ино въ тыи вины

войть не маетъ вступатися: нехай тыи вины выбирають бурмистры, подлѣ ихъ писаного права Майтборского. А въ заставу мѣщанъ Полоцкихъ не мають посылати: нижьли мають они на службу нашу, на войну ѣздити. Тежъ стацей не мають они посломъ нашимъ и инымъ никому давати, только олижъ на нашъ пріѣздъ мають стацею давати. А надъ то на все, мы намъ вышшое право оставляемъ. Сталося и дано въ Кракове, лѣта Божьего тысяча пятьсотъ десятого, мѣсяца Августа въ 27 день, индикта 13.—При томъ будучимъ: маршалокъ, намѣстникъ Дорогицкій панъ Литаворъ; а маршалокъ и секретаръ, намѣстникъ Витебскій и Браславскій панъ Иванъ Сопѣга; а староста бывшій Дорогицкій панъ Янъ Стецкій; а писаръ, намѣстникъ Довкговскій панъ Богушъ Боговитиновичъ; а писаръ намѣстникъ Жижморскій панъ Копотъ Васильевичъ".

УСТАВА КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА СТАРОГА МОЗЫРСКАЙ ВОЛАСЬЦІ.

Гл. „Чтенія въ Имп. Общ. исторіи и древн. Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ", кн. IV (191), Масква, 1899 г., бб. 144—146.

Жикгимонтъ божю милостью король и великий князь.

Смотрели есмо того дѣла. Стояли передъ нами очевисто, жаловали намъ люди нашы мещане и вся волость Мозырская на намѣстника мозырского пана Андрее Немировича, штожъ бы имъ кривды дѣлалъ и новины уводилъ, бралъ на нихъ на каждую недѣлю по шести копъ грошей собе на страву и сѣно велелъ имъ на себе косити, и дрова возити, и сторожу отъ татаръ стеречи, и послы наши и гонци стацею поднимати, и подводы подъ нихъ давати, а сторожовъ на каждую недѣлю с нихъ по осминадцать биралъ, а децкованья дей казалъ на нихъ слугамъ своимъ по полукопе грошей брати. А намѣстникъ дей его мозырский бралъ на нихъ въ каждую недѣлю по дванадцати грошей, а воротный по чотыри гроши, а медосытци тежъ по чотыри гроши, а кухари по чотыри грошы. И панъ Андрей повѣдилъ передъ нами, ижъ имъ тых кривдъ не дѣлалъ, нижли дей вы сами со мною вмовили давати мне на каждую недѣлю по шести копъ грошей на страву. А што ся тычеть иныхъ пошлинъ, ино дей и первые намѣстники мозырские также з васъ бырывали и службы и дачки есте потомужъ служывали и даивали. И мы тому порозумевшы, ижъ тымъ людемъ нашымъ в томъ тяжкость ся великая дѣеть, встановили есмо имъ врокомъ, чымъ мають его и иныхъ намѣстниковъ нашихъ мозырскихъ поднимати. Напервей мають ему в каждый годъ давати з места и зъ волости и с каждого дыму по полукопе грошей а по пол-бочце жита. А онъ маетъ с того самъ живность мѣти изъ слугами своими, и послы нашы и гонцы стацею поднимати, и подводы подъ нихъ нанемшы давати и сторожу отъ татаръ стеречи. А который бы чоловекъ осталъ которому человѣку виненъ, справа пол-копы грошей, с права и онъ вины маеть дати толкожъ. А естли будеть платити десять грошей, и онъ вины маеть дати десять грошей. А естли бы хто платилъ кому вышшей того, або менши, тотъ маеть вины толькожъ дати, а децкованя мають слуги его брати на милю по грошу. А коли бы посолъ, або гонецъ нашъ взялъ коня в которого данника нашого, або в мещанина, тогды наместникъ мозырский маеть послати слугу своего и того коня отняти. А естли бы не отнялъ, а тотъ бы конь згинулъ, тогды маеть

намѣстникъ мозырский того коня и насадное тому чоловеку заплатити. Также мещане нашы и волостныи люди мозырскии больши того дачокъ, которыи жъ вышей того в томъ листе нашомъ вряжены, не маютъ ему никоторыхъ давати. А што передъ тымъ ему даивали по шести копъ грошей на неделю на страву, тыхъ шести копъ грошей не маютъ ему давати, и сена косити, а дровъ возити, и сторожи отъ таръ (татаръ) стеречы, и подсловъ (пословъ) и гонцовъ стацею поднимати и подводъ подъ нихъ давати, и сторожовъ на каждую неделю по осминадцать не маютъ на городъ посылати. Нижли маютъ ему давати по чотыри сторожы на годъ, а отстерегшы, идучы з города, не маютъ жадного пѣнязя дати; и децкованья по полукопе грошей слугамъ его не маютъ дати, нижли помилное маютъ платити. Тежъ свадебныи куницы маютъ платити потому, какъ передъ тымъ плачывали за отца нашого Казимира короля его милости. А намѣстнику его по дванадцати грошей на неделю и воротному медосытцкому и кухаремъ не маютъ платити вечно. И вже панъ Андреи и иные по немъ будучые намѣстники мозырские маютъ рядитисе подлугъ того, какъ в симъ нашомъ листе выписано. Такежъ, еслибы который чоловекъ былъ вбогъ, а тыхъ пѣнязей полукопья грошей не мелъ чымъ платити, а для того мѣлъ бы дитя свое зоставити, або самъ з мѣстца зайти ино мещане, старшые мужи, вся волость Мозырская поднялися и злюбили к намъ тые пѣнязи сами на себе на богатшихъ мужей роскинути и намѣстнику нашому заплатити, абы для того тотъ чоловекъ дитяти своего в неволю не далъ, або самъ з мѣстца не сшолъ. Паклибы они того намъ не хотели полнити, подлугъ слюбу своего, а для того мелъ бы который чоловекъ дитя свое в неволю дати, або самъ з мѣстца зойти, тогды мы ихъ маемъ за таковый выступъ виною нашою сказнити, абы напотомъ того ся недопускали. А на твердость того и печать нашу казали есмо привесити к сему нашому листу. Писанъ в Краковѣ, дек. 8 день, индикт 13".

СУДОВАЯ КАРАЛЕЎСКАЯ ГРАМАТА АБ ПРЫЎЛАШЧАНЬНІ ПОЛАЦКАМУ ЎЛАДЫЦЫ ЭЎФІМІЮ АРХІБІСКУПСКАГА ТЫТУЛУ. 1511 Г. ЛІПНЯ 5. Сапуновъ „Витебская Старина", т. I.

„...жаловалъ намъ владыко Полоцкій и Витебскій Евѳимей на митрополита Кіевскаго и всея Руси Іосифа, о томъ, штожъ дей: „онъ не пишетъ мене въ листѣхъ своихъ архіепископомъ; а передъ тымъ дей митрополитове до моихъ предковъ, владыкъ Полоцкихъ, писывали „архіепископомъ", и сами предкове мои въ листѣхъ своихъ титулъ свой писывали „архіепископъ"; и он дей ми того нынѣ боронитъ". И митрополитъ повѣдилъ передъ нами: „писывали дей мои предкове до его предковъ, владыкъ Полоцкихъ и Витебскихъ „архіепископомъ", але съ своее доброѣ воли, а не зъ стародавного обычая". И мы пытали о томъ всихъ князей Друцкихъ и бояръ Полоцкихъ: какъ здавна бывало? и они повѣдили передъ нами, штожъ здавна владыки Полоцкіи и Витебскіи писывалися въ листѣхъ своихъ „архіепископомъ", а митрополитове вси, зъ вѣковъ, писывали до его предковъ „архіепископомъ". Ино мы того досмотрѣвши съ паны радами нашими, владыку Полоцкого и Витебского Евѳимія въ томъ есмо знашли правого, и митрополиту есмо приказали, абы онъ до него отъ себе завжды писалъ „архіепископомъ", и онъ самъ маетъ писати

и по немъ будучые владыки въ листѣхъ своихъ титулъ свой „архіепископомъ“, на вѣчные часы...

СУДОВАЯ КАРАЛЕЎСКАЯ ГРАМАТА АБ МЕЙСТНІЦТВЕ ЎЛАДЫК, ПОЛАЦКАГА ЭЎФІМІЯ І ВАЛАДЗІМЕРСКАГА ВАСІЯНА. 1511 Г. ЛІПНЯ 5. „Витебская старина“, Сапунова, т. I.

(...) Смотрѣли есмо того дѣла, съ паны радами нашими: стояли передъ нами очевисто, жаловалъ намъ владыка Полоцкій и Витебскій Евѳимей на владыку Володимерского и Берестейского Васьяна, о томъ, штожъ деи „онъ хочетъ вышей мене въ мѣстцы сѣдѣти, а передъ тымъ предкове его, владыки Володимерскіе, моихъ предковъ, владыкъ Полоцкихъ николи вышей ихъ въ мѣстцы не сѣживали. И владыка Володимерскій тыми разы съ нимъ передъ нами правоватися о томъ не хотѣлъ. Ино мы пытали о томъ всихъ князей Друцкихъ и бояръ Полоцкихъ: какъ здавна бывало? и они повѣдали передъ нами, штожъ передъ тымъ николи владыка Володимерскій владыки Полоцкого не посѣдалъ, але завжды владыки Полоцкіи вышей владыкъ Володимерскихъ сѣживали. Ино мы того досмотрѣвши съ паны радами нашими, казали есмо владыцѣ Полоцкому и Витебскому Евѳимею вышей владыки Володимерского и Берестейского садитися; (...)

„ПРИВИЛЕЙ БОЯРОМЪ, МѢЩАНОМЪ И ВСЕЙ ЗЕМЛИ ПОЛОЦКОЙ, НА ПРАВА И ВОЛЬНОСТИ ИХЪ, ВОДЛУГЪ ПРИВИЛЕЕВЪ ВЕЛИКИХЪ КНЯЗЕЙ, ВИТОВТА, ЖЫКГИМОНТА И СКИРГАЙЛА“. 1511 Г., ЛІПНЯ 23 ДНЯ. Сьпісак з гэтай граматы знаходзіцца ў архіве Полацкага гарадзкога магістрату. Прывілей сьцьверджаны потым: а) каралём Жыгімонтам Аўгустам, 1547 г. Лютага 21 дня, індыкта 5, ў Вільні; б) Сьцяпанам Баторым, 1580 г. Траўня 7 дня, ў Вільні; в) Жыгімонтам III, 1593 г. Чэрвеня 15 дня, ў Варшаве і г) Ўладыславам IV, 1634 г. Чэрвеня 28 дня, ў Варшаве.

„Во имя Божье, аминь. Все што ся дѣетъ подъ часомъ, отъ человѣчоѣ памяти споломъ сплываетъ съ часомъ, а ни къ знаймости напотомъ будучимъ прійти можетъ, ижьбы вложеньемъ писма, на послѣдъ тыи вчинки не были захованы. А про то, къ вѣкуистой тоѣ рѣчи памяти, мы Жыкгимонтъ, зъ ласки Божьее король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, княжа Пруское, Жомоитскій и иныхъ панъ и дѣдичъ, чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его вслышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потреба того вѣдати. Били намъ чоломъ бояре Полоцкіе и мѣщане и весь городъ, и вся земля Полоцкая, и клали передъ нами листы отца нашого Казимира, и брата нашого Александра, королей и великихъ князей ихъ милости, штожъ ихъ милость перво сего пожаловали ихъ и дали имъ права вольная добрая хрестіянская, какъ въ корунѣ Польской, какъ же и перво того которые доброволеньства мѣли отъ предковъ нашихъ великихъ князей, отъ великого князя Витовта и Жикгимонта и Скиргайла; и просили насъ, абы есмо имъ вси тые права и доброволеньства нашимъ привильемъ потвердили Мы бачучи, ижь яко предкове ихъ, такъ и они, завжды

у супольной вѣрности заховали ся къ предкомъ нашимъ и къ намъ, и хотѣчи имъ тую сталость и вѣру и послугу ихъ щедробливостью нашою паньскою отдати, зъ особливоѣ ласки нашое господарьское, вси тые доброволеньства, листы предковъ нашихъ, и отца и брата нашого, королей и великихъ князей ихъ милости, симъ нашимъ листомъ потвержаемъ, и права вольная хрестіянская добрая и справедливая симъ нашимъ привильемъ на вѣчные часы даемъ. Напервѣй, въ церкви Божьи и въ имѣнья церковные намъ не вступатися, въ домъ Божій Святой Софіи и въ домъ Божій Святого Спаса и въ иные домы церковные намъ не вступатися. А хто кого обвадитъ явно, а любо тайно, ино намъ его не казнити ни одною виною, а ни имѣньемъ, ни нятствомъ, ни сребромъ, ни шыею, олижъ поставити его очи на очи на явномъ судѣ хрестіянскомъ, и того хто вадитъ, и того на кого вадитъ, и досмотрѣвши межъ ними справедливости, хто будетъ што заслужилъ, и какъ право укажетъ такъ его казнити. А который которую вину будетъ заслужилъ, ино того самого казнити по его винѣ, а жоны и дѣтей не займати и имѣнья не рушати, нижьли который будетъ въ томъ дѣлѣ, а то вѣдалъ, тыхъ и казнити: проступитъ ли отецъ, ино отца казнити; проступитъ ли сынъ, ино сына казнити, а отца за сынною вину не казнити, а сына за отцову вину не казнити, только того самого казнити, хто виноватъ будетъ. Также хто держитъ отчизные имѣнья свои, а любо што кому будетъ великій князь Витовтъ далъ, и великій князь Скиргайло далъ, и отецъ и братъ нашъ короли ихъ милость што кому дали, и мы што кому дали, то ему и держати, какъ въ королевствѣ Польскомъ князи и панове и мѣщане держатъ: всхочетъ ли свои имѣнья хто продати, или отдати, или замѣнити съ кимъ, ино намъ, або намѣстникомъ нашимъ явивши, продати и замѣнити. А въ купленины въ Полоцкіе намъ не вступатися, также и въ безадщины ихъ и въ отумерщины не вступатися намъ. Также который бояринъ, а любо мѣщанинъ отойдетъ съ сего свѣта, ино жона тая вдова, доколѣ на вдовьемъ столцѣ сѣдитъ, имѣньемъ мужьимъ володѣетъ; а коли всхочетъ пойти за иного мужа, ино ее силою замужъ не давати, а пойти ей съ тымъ што ей будетъ мужъ записалъ, а штобы то было съ вѣдома племени первого мужа, а любо инымъ добрымъ людемъ, а имѣнье зоставити дѣтемъ, а не будетъ ли дѣтей, ино братьи, а не будетъ братьи, ино ближнимъ первого мужа. Также на боярскіе люди и на мѣщанскіе сябры дѣцкихъ намъ и намѣстникомъ нашимъ не давати; а будетъ ли кому кривда, ино перво у господаря его искати правомъ: пакъ ли не всхочетъ господаръ его подобнымъ рокомъ права ему вчинити, ино намъ и намѣстникомъ нашимъ дѣцкихъ давати; а вина которая будетъ осужена, ино тую вину господарю своему заплатити, а въ люди намъ боярскіе не вступатися. А воеводѣ нашому Полоцкому мѣщанъ одному не судити, судити ему съ бояры и мѣщаны; а черезъ поруку, въ нятство не сажати, а по муцѣ вѣры не няти. А холопу и робѣ вѣры не няти. А въ подводы намъ коней въ Полочанъ не брати, ни въ посельскихъ путниковъ, ни въ сябровъ городскихъ; такожъ зъ боярскихъ и зъ мѣщанскихъ селъ людемъ не надобѣ ни на какую службу тягнути къ нашимъ княжимъ дворомъ. А старыхъ судовъ намъ не посуживати. А въ заставу намъ бояръ и мѣщанъ Полоцкихъ и посельскихъ путниковъ не посылати; а заставъ намъ въ Полтескъ никоторыхъ Полочаномъ николи не давати, безъ ихъ воли. А съ нами имъ быти готовымъ на войну. А по волости нашой вое-

водѣ нашому Полоцкому не ѣздити; а поѣдетъ ли коли въ ловы, ино по станомъ не дарити. А доспѣетъ ся въ которого Полочанина татьба, а доищутъ ли ся татьбы, ино господару отдати; а чего не достанетъ, ино татя выдати. А бобры гнати по старой пошлинѣ. Такожъ важницу мѣти въ замку, або въ мѣстѣ нашомъ Полоцкомъ, которую перво того держали бояре посполъ зъ мѣщаны, за предковъ нашихъ и за отца нашого Казимера короля его милости, а потомъ съ тоѣжъ важницы братъ нашъ Александръ король его милость платъ былъ взялъ къ его милости скарбу: ино мы, зъ ласки нашое, зася тую вагу и платъ съ нее дали бояромъ и мѣщаномъ на-полы, по давному, подлѣ суда и уставы отца нашого; маютъ въ кождый годъ держати по два боярины, а по два мѣщанины, и платъ съ нее выбирати, и свою половину бояре маютъ обернути на свои потребы. Такожъ которые домы и мѣстца церквамъ Божьимъ здавна наданы отъ предковъ нашихъ, або владыка, и игуменья, и иные князи и бояре, и мѣщане, и люди добрые прикупили къ церквамъ Божьимъ, и тые домы и мѣстца суть въ замку, або середъ мѣста Полоцкого: и будутъ ли за панованья щастноѣ памяти отца нашого Казимера короля его милости, владыка и игуменья на тыхъ звѣчныхъ мѣстцахъ церковныхъ за собою слуги и иные закладни мѣли; мы и теперь владыцѣ и игуменьи дозволяемъ въ тыхъ церковныхъ домѣхъ и на тыхъ мѣстцахъ ихъ слуги и иные закладни за собою мѣти и ихъ садити (па сьпіску Полацкага магістрата—„судити"), а то тымъ обычаемъ, ижь маютъ имъ служити, а поземъ имъ господаремъ своимъ съ тыхъ мѣстъ маютъ давати; а будутъ ли которые зъ нихъ торгомъ ся обыходити, и они маютъ серебщизну и ордынщину зъ мѣстомъ нашимъ платити. А которые за мѣстомъ фольварки и поля и сѣножати церковные владыка и игуменья маютъ, на тыхъ поляхъ и на сѣножатехъ не маютъ торговыхъ людей, а ни ремеслныхъ за собою садити: нижьли маютъ садити людей сельскихъ, которые бы тамъ хлѣбъ робили. Такожъ бояре Полоцкіе, тымъ же обычаемъ, которые съ нихъ отчизные свои домы и мѣстца внутри города маютъ, або на мѣстѣ Полоцкомъ, и тежъ естли будетъ еще за отца нашого Казимера и за брата нашого Александра, королей ихъ милости, отцы ихъ и они сами слушнымъ а врядовымъ обычаемъ которые дворища покупили, або зъ данины ихъ милости маютъ: тымъ и теперь мы дозволяемъ на тыхъ дворищахъ слугъ и людей за собою садити и ихъ судити потомужъ; а которые бы съ нихъ хотѣли купецтвомъ або ремесломъ которымъ ся обыходити, тые маютъ зъ мѣщаны нашими серебщизну и ордынщину платити и иные слушные поплатки, къ пожитку нашому и земскому. А што ся дотычетъ серебщизны, которую войтъ и бурмистры и радци на своѣ потребы кладутъ на мѣсто нашо, того церковнымъ и боярскимъ людемъ помогати не надобѣтъ. Тежъ которые бояре будутъ мѣти близко мѣста, зъ стародавна, свои лѣсы и боры, и дубровы и гаи, въ тыхъ ихъ лѣсѣхъ и борѣхъ и дубровахъ и въ гаѣхъ не маютъ мѣщане на свои потребы мѣстские дерева брати, на будованье домовъ и на дрова: нижьли маютъ мѣщане на свои потребы дерево брати около мѣста, въ нашихъ борѣхъ и лѣсѣхъ и дубровахъ и гаѣхъ, гдѣ здавна будутъ бирали, а въ боярскихъ не маютъ брати; а естли бы который бояринъ, своею доброю волею, дозволилъ мѣщаномъ у своемъ лѣсѣ и въ борѣхъ и дубровахъ и гаѣхъ дерево брати, ино то есть въ его воли. Также въ которого Полочанина загудятъ воскъ въ Ризѣ или индѣ, а пріѣдетъ до Полоцка: ино Поло-

чаномъ взяти тотъ воскъ къ собѣ въ городъ, а казнити того Полочаномъ по своему праву, а намъ въ то ся не вступати. А Полочаномъ нашихъ рѣкъ и озеръ не таити; а хто потаитъ; и мы тыхъ казнимъ. А Полочаны намъ не даритися никому. Также есмо и мыта имъ отпустили по всей нашой державе и тежъ серебщизну отпустили есмо имъ вѣчнѣ. А которые Полочане межь собою побьються, а за дѣцкимъ простятся, ино намъ куница шерстью зъ мирщины; также, коли посваряться Полочане и выдадуться оба въ кольцѣ, ино то вина наша: а будетъ ли одинъ выдасться, а другій не выдасться, то есмо имъ отпустили. А за закладную куницу брати по десяти грошей, а поборцу по два грошы, тежъ дѣцкованья отъ рубля по чотыри грошы, а помильного по грошу; а владычнему слузѣ и боярскому потомужъ дѣцкованье. А воеводинымъ слугамъ тивунства городского недержати, и съ тивуномъ воеводинымъ слугамъ не ѣздити по волости Полоцкой; а тивуну городскому давати на нашъ дворъ по три грошы на день. А на Черствяти воеводинымъ слугамъ не судити, судити тивуну по старой пошлинѣ; также на Невлѣ судьѣ не быти и по всей волости Полоцкой, судити воеводѣ Полоцкому на городѣ. А также владыцѣ на попѣхъ Полоцкихъ куница соборная шерстью; а въ пригонъ попомъ и игуменомъ ко владыцѣ не ходити; а церковныи домы присмотряти старостамъ городскимъ; а церковныхъ земль владычнымъ слугамъ не держати. А гривострызцу по волости не ѣздити, а ни льну брати. Также намъ господару давати воеводу нашого Полочаномъ, по ихъ воли; а который будетъ воевода нашъ нелюбъ имъ, ино намъ имъ воеводу нашого дати по ихъ воли; а пріѣхавши воеводѣ нашому къ Полоцку, первого дня ему крестъ цѣловати къ Полочаномъ, на томъ, штожъ безъ ихъ справы Полочанина не казнити ни въ чомъ. А воеводу городомъ не дарити. Тежъ Полочаномъ всимъ жити въ Полоцку доброволько, покуль хто хочетъ: а будетъ ли которому Полочанину отъ насъ насильство, намъ его силою недержати: ино ему путь чистъ, куды хто хочетъ, безъ кождое зачепки; а во всемъ имѣньи своемъ воленъ, идучи прочъ, продати, а любо которому пріятелю своему приказати: въ то намъ не вступатися. А который Полочанинъ иметъ намъ о чомъ жаловатися о насильи на Полочанина жъ, пріѣхавши въ Литву одинъ, безъ истца: намъ зъ Литвы дѣцкого не слати, писати намъ листъ свой къ воеводѣ нашому, хотя бы о смертной винѣ: ино ему судити по цѣлованью, а осудивши его, въ Полоцку жъ казнити виноватого, по ихъ праву, съ Полочаны по испросу. А воеводѣ нашому отъ пригоновъ городскихъ посуловъ не брати. А чоломъ битье намъ въ Полочанъ пріймати. Также воеводѣ нашому отъ варь имати гостинца, по полукопѣ грошей отъ всякоѣ вари. Сталося и дано въ Берестьи, на великомъ соймѣ, лѣта Божьего тысяча пятьсотъ первогонадесять, мѣсяца Іюля въ двадцать третій день, индикта четвертогонадесять“.

ПРОЛОГ, МЕСЯЦЫ ВЕРАСЕНЬ-ЛЮТЫ, 1512 Г. Перах. у Віленскай Публ. бібл., № 95. У канцы кнігі на 624 балонцы маецца такі допіс:

„В лѣ(то) (7020)...при велико(м) короли Жикгимонти, а при митрополитѣ кіевско(м) и всея Роуси архіепіскопѣ кирь Іосифѣ. при воеводѣ новьгородско(м) па(н)у Яноу Яновичоу Заберезенско(м) написана бы(с) сіа книга... ино(к) діаконець Іоакимець. а роукою многыхъ дьяковъ“.

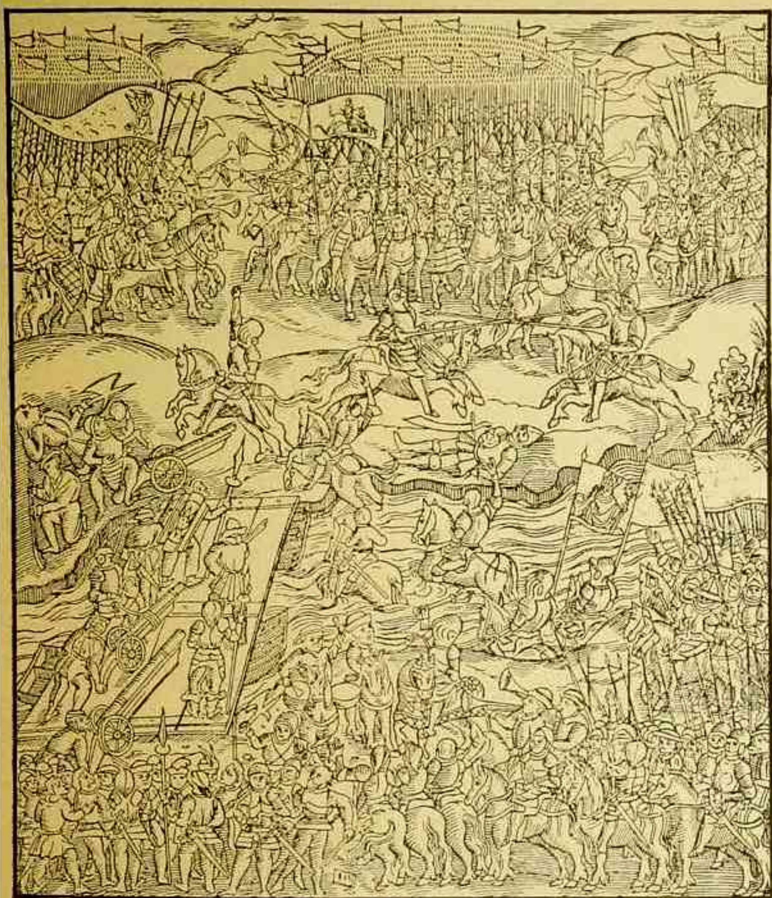

Бітва з Масквой пад Оршай, 1513 г. (Рыс. с „Кронікі“ Бельскага).

Знача, мейсцам напісаньня гэтае кнігі быў Навагорадак. Апраўляна яна была такжа недалёка ад Новагорадка:

„рукою іерея Пръѳирія и(же) в Лю(б)чи“.

У гэтым-жа пралогу ёсьць: „М(у)ч(е)ніе с(вя)ты(х) ново(я)влены(х) м(у)ч(е)н(и)кь родо(м) литвы Іоанна Антоніа і Еустафія“.

„Прологами“ называюцца зборнікі кароткіх жыцьцёпісаў сьвятых. Паяўленьне Пролагаў адносіца да X ст. Склад Пролагаў вельмі рожнародны: папершае ў аснову Пролагаў ляглі грэцкія „Мартыролёгіі“, г. зн. кароткія рэестры мучанікаў с кароткімі ведамкамі аб іх муках; па-другое ў Пролозі

ўходзяць жыцьцёпісы сьвятых; па-трэцяе, ў іх падаюцца ведамкі аб старазаконных і новазаконных сьвятах і некатарых здарэньнях, меўшых уплыў на долю хрысьціянства; па-чацьвертае, ў Пролегах маюцца прыповесьці і анэгдоты з „Патэрыкоў“; па-пятае ў іх бываюць прамовы айцоў царквы, навукі і пахвалы сьвятым і сьвятам. Прологі бываюць кароткія, ў якіх толькі ведамкі аб мучаніках і жыцьцёпісы сьвятых і шырокія, ў якіх тоўпяцца ўсе вышэй азначаныя элемэнты.

ПАХВАЛА КНЯЗЮ АСТРОЖСКАМУ. Знаходзіцца ў Літоўскіх летапісах ў так зв. Кароткім кіяўскім летапісцу. Пахвала складаецца з апавяданьня аб Літоўска-Маскоўскай вайне, перамозе над Маскалямі ў 1513 годзе пад Оршай і пахвалы гэтману літоўскіх войск кн. Астрожскаму. Астрожскага пахвала прыраўнівае да „вялікага цара індыйскага Пора“, да Авія, сына Ровоама „які ваяваў з дзесяцьма каленамі Ізраіля і пабіў сільных людзей за адзін дзень пяцьсот тысяч“. Яго насьледаваў Астрожскі, які пабіў Маскалёў не за цэлы дзень, але ў тры гадзіны восемдесят тысяч і г. д. Пахвала канчаецца слаўленьнем, якое прыпамінае рытмічную будову слова аб палку Ігара:

Великославному господару королю Жикгимонту Казимировичу
буди честь и слава вовѣки —
побѣдившему недруга своего великого князя Василія Московского,
а гетману его хороброму князю Константину ИвановичуОстрозскому
дай, Боже, здорове и щасте вперед лепшее:
какъ нынѣ побѣдилъ силу великую московскую,
абы такъ побивалъ силную рать татарскую,
проливаючи кровъ ихъ бесурманскую.

БІБЛІЯ 1514 Г. Перахов. у Віленскай Публ. бібл., № 51. Зварочвае увагу пасьляслоўе:

„В лѣ(то) (7022)... списаны быша книги сія в богохранимѣм велико(м) и славно(м) градѣ оу Вильни, въ обители пр(е)ч(ис)тыя б(о)г(о)м(а)т(е)ре и чесного ея оуспеніа... написа же книги сия роукою своею рабъ б(о)жіи Ѳе(до)ръ дьяк митропольи“.

Захаваўся толькі пачатны адрывак, які зьмяшчае пяцікніжжа Маісеява. Мова помніка царкоўна-славянская з даволі чысьленнымі крыўскімі асобнасьцямі.

„ПОТВЕРЖЕНЬЕ КОРОЛЯ И ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ Е. М. ЖЫКГИМОНТА НА НѢКОТОРЫИ ЧЛОНКИ АБО АРТИКУЛЫ ЖИДОВСКІИ, КОТОРЫИ ДАНЫ ИМЪ ЗА ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ ВИТОВТА И ЗА АЛЕКСАНДРА КОРОЛЯ ЕГО МИЛОСТИ“. 1514 Г. САКАВІКА 21 ДНЯ. Гэты прывілей надрукаваны ў кнізе Дзялынскага „Zbior praw Litewskich“ лацінскімі літарамі з перакладам на лацінскую мову.— „Акты, относящіеся къ исторіи Зап. Рос.“, т. II, Спб., 1848 г.

„Мы Жыкгимонтъ, Божьею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, княжа Пруское, Жомоитскій и иныхъ, знаменито чинимъ тымъ то листомъ нашимъ. Били намъ чоломъ жидова наша Троцкая, Городеньская, Берестейская, Луцкая, Володимерская, Пиньская, Кобриньская, вси што ихъ есть у въ отчизнѣ нашой великомъ князьствѣ Литовскомъ, о томъ, ижъ братъ нашъ Александръ король его милость перво сего казалъ былъ имъ выправити ко службѣ земской тысячу коней; и они о томъ его милости били чоломъ и повѣдили передъ его милостью, ижъ здавна, за великого князя Витовта, и за Жыкгимонта, и за отца нашого Казимира короля его милости, николи на войну не хоживали, а ни посылывали; и просили его милость, абы имъ тоѣ новины не вводилъ и держалъ бы ихъ по старинѣ. И его милость на ихъ чоломбитье то вчинилъ, и старины имъ не рушилъ, и не велѣлъ имъ ходити на войну, а ни выправляти, а ни посылати; нижли его милость велѣлъ имъ: гдѣ которыи въ которыхъ мѣстѣхъ мѣшкають, мають зъ мѣстомъ вси подачки давати, серебщизны и подводы, и иныи вси потягли тягнути. И тежъ его милость то отложилъ имъ: коли одинъ человѣкъ другому будетъ заручати подъ кольку копами на насъ, а любо на намѣстника нашого, або на которого кольекъ врадника, а тотъ заруки не приметъ; и тежъ, коли одинъ шапку приставитъ, а другій не приставитъ: въ томъ его милость имъ вину и пересудъ отложилъ, и то его милость привильемъ своимъ потвердилъ имъ на вѣчность. И тотъ привилей брата нашого Александра короля его милости передъ нами вказывали (въ которомъ же привильи вси тые вышей мѣненые члонки выписаны), и били намъ чоломъ, абыхмо также на то дали имъ нашъ листъ и потвердили то на вѣчность.—Ино мы, вглянувши въ привилей брата нашого Александра короля его милости, зъ ласки нашое, при томъ есмо ихъ зоставили, и на то дали есмо сесь нашъ листъ. Не мають они и теперь на войну ходити, а ни выправляти, а ни посылати: нижли которыи зъ нихъ въ которыхъ мѣстѣхъ живуть, мають зъ мѣстомъ вси подачки давати, и серебщизны, и подводы, и иншіи вси потягли тягнути, и вси вжитки посполъ зъ мѣстомъ мають вживати, куплями и ремеслы, чимъ ся могуть поживити. И тежъ: который одинъ человѣкъ другому будетъ заручати на насъ, або намѣстника нашого, а любо на которого колвекъ врядника, а тотъ заруки не приметъ; або, одинъ коли шапку приставить, а другій не приставить: въ томъ есмо имъ вину и пересудъ, отложили, водлѣ привилья брата нашого Александра короля его милости. А въ законѣ ихъ и въ правѣхъ ихъ во всихъ не маемъ ихъ ни въ чомъ рушати, и маемъ ихъ заховати по старинѣ, и потвержаемъ то имъ симъ нашимъ листомъ на вѣчность. А на твердость того, и печать нашу казали есмо привѣсити къ сему нашому листу. Данъ у Вилнѣ, въ лѣто 7022, мѣсяца Марта 21 дня, индикта 2".

„ТОТЪ ЛИСТЪ О ВОЙНУ ПИСАНЪ"— КАРАЛЕЎСКАЯ ГРАМАТА АБ ВЫСТУПЛЕНЬНІ Ў ПАХОД З ПРЫЧЫНЫ АБЛОГІ МАСКВОЙ ГОР. СМАЛЕНСКА. 1514 Г. ТРАЎНЯ 24 ДНЯ. — „Акты, относящіеся къ исторіи Зап. Рос.", т. II, СПБ., 1848 г.

„Жыкгимонтъ, Божьею милостью король Польскій великій князь Литовскій, Рускій, княжа Пруское, Жомоитскій и иныхъ, намѣстникомъ нашимъ и тивуномъ по дворомъ нащимъ Виленского повѣта,

по Ошменьской сторонѣ, Мѣдницкому, Ошменьскому, Кревскому, Марковскому, и княземъ и паномъ, и княгинямъ и панямъ вдовамъ, и бояромъ и дворяномъ нашимъ, и всимъ тымъ подданымъ нашимъ, которыи въ тыхъ повѣтѣхъ имѣнья свои маютъ, и слугамъ путьнымъ тыхъ повѣтовъ. Што есмо первѣй сего писали до васъ, ажъбы есте были поготову на службу нашу, на войну, и держали кони сытыи и зброи чистыи; и какъ другимъ листомъ нашимъ васъ обошлемъ и кажемъ на который рокъ и въ которомъ мѣстьцу быти, ажъбы есте конно а збройно тамъ на тотъ рокъ были: ино повѣдаемъ вамъ, штожъ тыми разы панъ воевода Смоленьскій и со владыкою и со всими поддаными нашими земли Смоленьскоѣ писали до насъ, ижъ люди непріятеля нашого Московского, пришедши подъ замокъ нашъ Смоленьскъ, по святомъ Николѣ о тыждень, замокъ нашъ облегли, а иньшихъ дей своихъ людей тотъ нашъ непріятель въ землю нашу глубѣй шлетъ, хотячи паньства наши казити и пустошити. Ино мы вамъ всимъ подданымъ нашимъ даемъ вѣдати, ижъ хотячи паньства отчизны нашое и всихъ замковъ нашихъ украинныхъ великого князьства Литовского боронити и тому нашому непріятелю отпоръ чинити, Бога веземьши на помочь, вжо хочемъ на конь всѣсти; а про то вамъ всимъ, врядникомъ нашимъ, и тежъ подданымъ нашимъ тыхъ повѣтовъ приказуемъ, ажъбы вы, врядники наши, кождый съ своимъ повѣтомъ, тогожъ часу, ничого не мѣшкаючи на кони всѣдали и до Менска тягнули, на рокъ, на день святого Ивана; а вы бы, княгини и панеи вдовы, людей своихъ къ томужъ року тамъ послали, вжо не ждучи другого приказанья и обсыланья листомъ нашимъ, и были бы есте тамъ въ Менску къ томужъ року, на святого Ивана день, конечно, а инако бысте того не вчинили и жадною мѣрою въ томъ ся не сплошили: бо то вамъ приказуемъ, подъ ласкою нашою и подъ тымъ нашимъ караньемъ великимъ, которое есмо на томъ соймѣ прошломъ Виленскомъ, со всими паны радами нашими, и тежъ со всими землями и поддаными великого князьства Литовского установили: хто бы службы нашое и року умѣшкалъ, тогды тыи маютъ караны быти шіями и имѣньи. Писанъ у Вилни, мѣсяца Мая въ 24 день, индикта 2-го".

„БИВЛІЯ РУСКА, ВЫЛОЖЕНА ДОКТОРОМЪ ВЪ ЛЕКАРСКИХЪ НАУКАХЪ ФРАНЦИСКОМЪ, СЫНОМЪ СКОРИНИНЫМЪ, ИЗЪ СЛАВНАГО ГРАДА ПОЛОЦКА, БОГУ КО ЧТИ И ЛЮДЕМЪ ПОСПОЛИТЫМЪ КЪ ДОБРОМУ НАУЧЕНІЮ". Друкавана ў Празе, ў 1517—1519 г. г., ў 4-ку.

Агаловак надрукаваны чырвонымі літарамі ў чорнай рамцы, запоўненай рысункамі: па бакох расьцінны матыў, ўверсе, пасярэдзіне—пусты шчыт, а ўнізе два такіх жа шчыты, ў адным з іх, ў правым, гэрб Скарыны,—сонца і месяц ў праменях, у левым - скрытапісны знак. На адвароце агалоўнай балоны выбражэньне сьв. Тройцы ў постаці мужа с патройным аблічам і барадой, ў доўгай шаце, сідзячага на пасадзе і благаслаўляючага правай рукой, а ў левай—трымаючага дзяржаву; галава акружана вянком; абапал выбражаны анелы, каторыя сідзячаму на пасадзе падносяць дары. На ніжняй палавіне гэтай балоны, выбражана бітва анелаў з д'ябламі.

Доктар Францішк Скарына з Полацка.
Партрэт рэзаны на дрэве (з Бібліі Скарыны).

I. У пачатку кнігі памешчана Пяцікніжжа Маісеева на 272 лістох. У пяцікніжжы зьмешчана 9 рысункаў: 1) дачка фараонава выймае Маісея з вады, 2) скрыня закону, 3) жэртвеннік і ахвяра хлеба, 4) сямісьвечнік, 5) аўтар спаляньня жэртваў, 6) Аарон ў першасьвятарскай шаце, 7) незгаручы куст, 8) паход жыдоў са скрыньняй закону і 9) Маісей навучаючы народ. Тэкст Пяцікніжжа займае 250, а прадмова да яго 22 лісты. Кождая кніга мае асобную нумэрацію, азначаную славянскімі літарамі. Усе рысункі рэзаны на дрэве. Закончана Пяцікніжжа гэтымі словамі:

„Доконаны суть пятыя книги Моисеовы, еже Евреи называютъ Ельгадворимъ. а по гречески Девторономосъ. по латыне же секунда лексъ Моиси. по руски пакъ второи закон. Божіею помощію. повелѣніемъ и пильностію ученого мужа въ Лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скорины сполоцка;увеликомъ месте празскомъ, полѣтехъ воплощенія слова Божія спречистое девици Мари тысещнаго пятсотого девять на 10 (1519)“.

У кнізе „Ісход“ Скарына выкладае дзесяць загадаў божых вершам:

Вѣруи въ Бога единого
А не бери надармо имени его.
Помни дни светые светити
Отца и матку чтити.
Не забываи ни едина,
И не дѣлай грѣху блудна.
Не вкради что дружнего
А не даваи сведецтва лжыва.
Не пожедаи жены ближнего,
Ни имѣнія или речи его.

II. Чатыры кнігі царстваў. Тут памешчана дзесяць рэзаных на дрэве рысункаў, якія выабражаюць: 1) Давіда танцуючага і іграючага на арфе перад скрыняй закону і жонку яго Міхаль, якая глядзіць праз вакно, 2) будаваньне храму Саламонавага, 3) чалавую старану гэтага храму, 4) два хэрубімы над скрыняй закону, 5) палац Саламона, 6) два стаўпы перад Саламонавым храмам, 7) купелю ў храме, 8) купелю на падножжы с чатырмя коламі, 9) прыем Саламонам царыцы Саўскай, 10) аблогу Ерузаліму царом Новаходаносарам. У канцы маецца гэткае закончаньне:

„и тако доконаны суть сие четыре книги царствъ, иже пишут о царехъ Ерусалимскихъ, и о царехъ Самаринскихъ, повелѣніемъ и працею того же ученаго мужа Франциска Скорины, въ лекарскихъ наукахъ доктора у великомъ старомъ мѣстѣ празскомъ под лѣты воплощенія слова Божія тысяща пятсотъ и осмнадесять, мѣсеца Августа дня десятаго. Тиѳеи Харитасъ.

III. „Книга Екклесіастесъ, или соборникъ премудрого Царя Соломона“. Прадмову да гэтай кнігі Скарына канчае словамі:

„нарицается сия книга соборникъ, понеже не ко единому человѣку въ неи пишетъ, но ко всему собору людей. А не единаго человѣка мысль и коханіе являетъ, но всего собора, того деля зовется сия книга соборникъ“.

БОЖИЯ.

Кончаетсѧ книга рекомаѧ премудрть. По-
мощию Бога в троици единаго. И матери
его пречтое девици Марии. Повелени-
ем. працею, и выкладом. Ученаго мужа
в лекарских наукахъ доктора Франциска
Скорынина сына, с Полоцка. У славном
старомъ месте Празскомъ. Лета по на-
рожении спасителѧ нашего. Тысещнаго пѧт
сотаго и осмъ на десѧтаго. Мца генварѧ
днѧ десѧтаго на десѧть.

Апошняя балона кнігі „Премудрость", друкаванай у Празе, ў 1518 г.

У канцы кнігі:

„Божіею милостію доконана есть сия книга Екклесіастесъ, или соборникъ, премудраго Соломона сына Давидова, Цара Ерусалимскаго. Повелѣніемъ працею и выкладомъ избраннаго мужа въ лекарскихъ наукахъ, доктора Франциска Скоринина сына сполоцка. Въ славномъ старомъ месте празскомъ подъ лѣти пречистаго Божіяго изъ дѣвицы Маріи нароженія, тысещнаго пятсотаго и осмнадесятаго, мѣсяца Генваря дня второго".

IV. „Книга премудрость Божія". У канцы кніга закончана прыпіскай:

„кончается книга рекомая премудрость помощию Бога Втройци Единаго. И матери Его Пречистое Дѣвици Марии. Повѣлениемъ Працею ИВыкладомъ ученаго Мужа ВЛѣкарскихъ наукахъ Доктора Франциска Скоринина сына Сполоцка. Уславномъ Старомъ месте Празскомъ. Лѣта, понароженни спасителя нашего. Тысещнаго Пятсотаго Иосмъ надесятаго Мца Генуаря Дня Девятаго надесять".

V. „Книга притчи Соломоновы". Прадмова да гэтай кнігі канчаецца гэткімі словамі:

„прото я Францишекъ Скорининъ сынъ, Сполоцка, въ лекарскихъ наукахъ докторъ, разумѣя сее, иже безъ страха Божія, без мудрости, и безъ добрыхъ обычаевъ, не есть мощно почтиве жити людемъ посполите на земли, казалъ есми тиснути притчи, или присловія премудраго Соломона сына Давидова, цара Израилева, рускимъ языкомъ. Напредъ ко чти и къ похвалѣ Створителю Спасителю, утешителю Богу въ Троици единому, и пресвятой преблагословенной, пречистой матери его Маріи и всѣмъ небеснымъ чиномъ и святым и святицамъ Божіимъ. Потомъ людемъ простымъ посполитымъ къ пожитку и ко розмноженію добрыхъ обычаевъ. Абы научившися мудрости, добре живучи на свѣтѣ милостиваго Бога хвалили, потому якоже прилежитъ на великую высокость и велеможность имени его святого".

Пасьля прадмовы на версе першай балоны памешчаны дрэварыт, які выабражае Саламона, судзячага двох жанок, каторыя спрэчаліся за дзяцё.

VI. „Книга Їудиѳъ вдовици". На першай балоне, перад прадмовай, памешчаны дрэварыт, які выабражае намёт Голофэрна ў каторым ляжыць на пасьцелі яго аддзелены ад галавы кодаб; Юдыта ў правай абнажанай руцэ трымае меч, а ў левай Голофэрнаву галаву, якую кідае ў торбу, каторую падтрымлівае служанка. У прадмове каротка апавядае перакладчык гісторыю Асырыйскага царства, аб зруйнаваньні Ерузалімскага храму царом Новаходаносарам і што дзеялася ў часы Кіра і Камбіза. Далей кажа, што на ўсесьветным Нікейскім саборы кнігу гэту было пазволена чытаць. Кажа таксама аб любові да бацькаўшчыны ў стасунку да якой Юдыта дала прыклад і канчае словамі:

„потреба теже ведѣти, иже сия книга Іудиѳъ, яко книга Даниила пророка и книга Ездры, Евреискими словами, но Халдеискимъ языкомъ наипервеи отъ лѣтописецъ написана есть".

Іѹдиѳъ вдовица ѿсече главу Олоферну воєводе

Книги Іѹдиѳъ вдовици почина-
ютьсѧ. Зъполъне выложены
на рѹскии ѧзыкъ докъторомъ
францискомъ Скориною, изъ сла-
вного града Полоцька. Начесть Богѹ и
чти, и людемъ посполитым к наѹчению.

Першая балона кнігі „Іудиѳь", друкаванай у Празе, у 1519 годзе.

VII. „Книги Есъѳерь. еже отевреи называютъся мъкгиля“. На першай балоне выабражана Эстэр стаячая перад царом Агасфэрам, які кладзе на галаву ей верхні канец бэрла. У прадмове гэтай кнігі перакладчык апавядае аб халдэйскім арыгінале і аб жыдоўскім, грэцкім і лацінскім перакладах, а такжа аб падобнасьці моваў халдэйскай і жыдоўскай і аб перакладзе 70 старцаў; канчае словамі:

„Святыи пакъ Еронимъ, или Ерасимъ пресвитеръ, онъ же былъ есть по воплощеніи слова Божія лѣтъ четыреста, выложилъ на Латинскии языкъ съ Халдейскаго, Евреискаго и Греческаго зуполне. чего во Евреискихъ книгахъ непишет, положилъ и уконцу нерушаючи ихъ особнѣ, и на главы роздѣлилъ. Азъ теже наслѣдую мужа светаго. Напредъ Богу въ Троици единому ко чти. И своему прироженому Рускому языку къ науце всего добраго. Поднялся працы тое и съ Божіею помощію межи иными книгами выложилъ и сию книгу Есѳирь.

Разьдзел (глава) 12 (Владимировъ, 344):

„Асъверъ Царь пресилныи владеющии От индии даже До еѳиопии. Ста и двадцети и седьми странъ Княземъ, И воеводамъ подъ властию моею сущимъ, Ласку свою всемъ указую. Понеже над многими, народы Царствую, И вси земли подбилъ есми подъ власть свою. А протож николи нехотехъ обращати ко злому моцы своее превеликое. Но добротливостию мыслихъ всегда справовати свое подданые. Абы безовсякаго страху, тише животъ свои ведучи, миру егоже вси люди жадають поживали...“

Нетоликобо сами себѣ народихомся на свѣтъ, но болѣе ко службѣ Божіей, и посполитаго добраго.

Пасьля прадмовы паложаны верш:

„не копай поддругомъ своимъ ямы, самъ ввалишися вню
„Не ставь Аманъ Мардохею шибенице, сам повиснешь на неи.

VIII Книги светаго пророка Божія Даніила. На першай балоне дрэварыт з надпісам: *Даніилу сидящему сольвы, принесъ Авакумъ обѣдъ.* Затым ідзе прадмова:

„Даніилъ мужъ жадостеи и пророкъ Господень преславныи отъ племени цареи Иудиныхъ нароженныи. Съ тогоже племени и Спаситель нашъ Господь Іисусъ Христосъ напотомъ изволилъ воплотиться, а протожъ то племя намъ соблюдаше подлугъ пророчества Патріарха Якова, глаголющаго при смерти къ сыномъ своимъ: не отъимется жезлъ отъ Іуды, а ни князь отъ бедръ его, дондеже пріидетъ, онже посылаемъ есть и тои ожиданіе народовъ. Сего светаго пророка взялъ былъ Навходносоръ Царь Вавилонскии съ Іоахиномъ Царемъ Ерусалимскимъ. И заведе его во Вавилонъ млада суща со иными пленники. И ту сы навчилъ всякое науки и мудрости Халдеискаго языка. И во младыхъ лѣтехъ своихъ выбавилъ Зузанну жену Яхимову отъ смерти. Сеи во великои чти былъ есть въ Навходоносора Царя Вавилонского и Валтызара Царя сына его и у Дарія Царя потомка его. Сеи благословенныи Даніилъ не толико Пророковалъ есть, яко Исаіа, Еремія, Езкиль и инии пророци Божіи о воплощеніи слова превѣчнаго Бога изъ пречистое дѣвы. О пострадании и о смерти Христовѣ. О избавленіи нашемъ отъ гнѣву Божія и отъ моцщи діавольское. И о Антихристѣ и о прельщеніи его. О воскресении изъ мертвыхъ, о

Е҇съѳеръ Царица пришла пред Асъѵера Царя :-

Книги Есѳеръ еже ѿ Евреи назы
ваютъся мѣгилая. Зуполне
выложены нарускии языкъ
доктором Франциском Скориною
с Полоцька града славного. Богу кочти
и людем посполитым к науце починаютъся :-

Першая балона кнігі „Есѳеръ“ друкаванай у Празе, ў 1519 г.

страшномъ судѣ Божіемъ, о погибели грѣшныхъ, о царствѣ вѣчномъ сына Божія со избранными своими.

Но часы и времена пописалъ, подъ которыми имѣлся Христосъ народити и за грѣхи наша убитъ быти, Богъ и человѣкъ, Бога со человѣки злучити. И яко Іудеи имѣлися его предъ пилатомъ запрети протожъ есть на нихъ опустеніе вѣчное. Всеже пророчество сего святаго мужа замкнено есть въ десяти видѣніяхъ. Первое видѣніе Навходоносора Царя, еже явлено бысть Даніилови. Камень безъ руку отсѣчется отъ скалы, и порази образъ и сотре и во прахъ, самъ же возрасте великъ и наполни весь свѣтъ. Сее знаменовало зачатіе нашего Спасителя Іисуса Христа безъ семени отъ непорушеное дѣвицы Маріи, стирающе силу діавольскую, и наполняющее всю вселенную святымъ своимъ Евангеліемъ, егоже царство вѣчно есть. Второе видѣніе, еже бысть при Навходоносорѣ Царѣ, онже видѣлъ Ангела подобно сыну Божію, въ пещи горящеи огнемъ, со треми отроки, хвалящими Господа Бога. Сее знаменовало нароженіе Христово и принятіе на ся плоти человѣческое, и Богоявленіе во Іордани, збавляющее насъ отъ огня вѣчного. Аще бо кто не народится водою и духомъ, не можетъ внити въ царство Божіе".

У канцы прадмовы сказана:

„Азъ... нароженыи въ Рускомъ языку, съ помощію Божіею, яко повиненъ сыи розмножати хвалу Христову и посполитое доброе. Межи иными пророки святыми выложилъ и Даніила мужа жадостей и преславнаго пророка Господня на Рускіи язык зуполне".

IX. „Книга светаго іова еже словетъ Іовъ". У пачатку кнігі дрэварыт, выабражаючы Іова ляжачым ў будынку, на каторага д'явал розгамі накладае раны і трох прыяцеляў яго, што прышлі да яго ў адведкі. Унізе рысунка агалоўны подпіс: „книга светаго Іова, еже словетъ Іовъ. Зуполне выложена докторомъ Францискомъ Скориною Сполоцка". На тэй-жа балоне верш:

„Богу въ троици единому ко чти и ко славѣ:
„Матери его пречистои Марїи къ похвалѣ:
„Всѣмъ небеснымъ силамъ и святымъ его къ веселїю:
„Людемъ посполитымъ къ доброму наученїю.

Закончана кніга словамі:

„Скончалася книга сия светаго Іова. Спомощію Бога единого. Повелѣніемъ працею и выкладомъ избраннаго мужа въ лекарскихъ наукахъ, доктора Франциска Скоринина сына Сполоцка. Устаромъ месте Празкомъ, лѣта нароженію Господа Ісуса Христа сына Божія, изъ пречистое девицы матери Божіи Маріи. Тысящнаго пятсотаго и семнагодесять, месяца Сентября дня девятаго".

IX. „Книга Ісуса Сирахова сына Іерусалимлянина, рекомая Панаретосъ или Еклезіастикус, по руски церковникъ, а иматъ главъ 51". У канцы кнігі закончаньне:

„Доконана есть сия книга Исуса сына Сирахова Іерусалимлянина, рекомая Панаретосъ, или Еклезіастикусъ, еже сказуется всѣхъ добрыхъ нравовъ сокровище, или церковникъ, съ помощію въ Троици единаго Бога, и его пречистое матери Маріи. Повелѣніемъ, працею и выкладомъ избраннаго мужа въ лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скоринина сына Сполоцка, уславномъ старомъ мѣстѣ Праз-

Есѳеръ :-

Починаеться книга Есѳерь царици, онаже выбавила есть сыны Ізраилевы от руки Амановы. Иже был выпросил их у царя Асвера. А имать глав .ѕі. :-

Глава .а. :-

О пировании царя Асвера, егоже царица Васти не хотела ити к царю на пир. И протож отогнал ее. И установил абы жены послухали мужей своих :-

В одних Асвера царя, онже царствовал есть от Индии даже до Ефиопии, над стом и двадцетми и седми странами, егда сяде на престоле царства своего. Зуза град было есть початок царства

Балона з кнігі „Есѳеръ“ друкаванай у Празе, ў 1525 г.

скомъ. Лѣта по Божіемъ нарожении тысящнаго пятсотого и седмаго надесять, мѣсяца Декемврія дня пятого".

X. „Книга пѣсни пѣснеи". У пачатку дрэварыт, які выабражае Хрыста ўскладаючым вянец на галаву жанчыны, каторая сымволізуе царкву. Надпісы ў кнізе надрукаваны чырвонай фарбай. Скарына гэту кнігу разлажыў на размовы і кождую з іх прыдаў аддзельнай асобе: Хрысту, царкве і жыдоўскаму народу.

Пачатак Песьні-Песьняў (Владиміровъ, 338):

„Поцалуй мя поцалованиемъ оустъ своихъ. Яко лепшая суть мл(с)ти твоя над вино Воннѣишая над масти драгие. Олеи излиянъ имя твое, сего для отроковици возлюбиша тебе. Тягни мя за собою: побегнемъ въ добровонности мастеи твоихъ... Ввелъ е(ст) мя Царъ въ покои свое таиныи, Возвеселимся и возрадуемся о тобѣ помняще на перси твоя, паче вина правии возлюблять тебе"...

Раздзел (глава) IV (В. Сопиковъ ч. I, б. 41):

„Се ты коль красна есь приателко моя, се ты коль красна есь. Очи твое яко голубице, кроме того, что внутри съкрито есь: власы твое яко стада козъ, еже выходять згоры Галаадъ. Зубы твое яко стада овецъ пострыженыхъ, еже выступили изъ купала. Вси имѣюще подвою ягнетокъ, и яловое несть посреди ихъ: яко завиваніе уста твоя, и молвеніе твое сладко. Яко чверти яблока зернатаго, таковы суть ягоды твое, кроме того еже внутри сокрыто есть. Яко столпъ Давыдовъ шия твоя, еже учиненъ есть сообороною. Тысяща щитовъ виситъ снего и вся оружія сильныхъ. Двѣ перси твое яко два младыхъ козельца бліенцы серны, ониже пасутся посреди цветіемъ...

... Вся красна есь приятелко моя и посквернения несть на тобѣ. Поидижъ отъ ливана невесто моя, поиди отливана, поиди будеши коруновања. Звысокости Амана, и отъ верху Санира и Гермона отжилища львовъ, и отгоръ пардусовъ. Ранила еси сердце мое единымъ окомъ твоимъ, и единымъ власомъ шии твоея. Яко лѣпы суть перси твои сестро моя невесто, краснеишие суть перси твое надъ вино. Изапахъ мастеи твоихъ над вси речи добровонныи. Сотъ каплющии уста твоя невесто. Мед и млеко, подъ языкомъ твоимъ. И воня ризъ твоихъ яко воня ладанова. Оградъ замкненыи сестро моя невесто, оградъ замкненыи и кладезь запечатленыи. Выплыванія твоя раи яблокъ зернатыхъ соовощми яблонеи. Кипарисы съ Нардемъ, Нардус и Шафранъ. Тростка и корица, совсеми древы ливановыми. Мирра и Алеосъ совсеми перными мастями. Кладезь оградныи источникъ водъ живыхъ плынущихъ быстро згоры Ливанское"...

XI. „Книга Іисуса Навина", на 48 лістох: з дрэварытам, надрукавана ў 1518 г.

XII. „Книга плачъ Пророка Данiила", на 12 лістох з дрэварытам, надрукавана ў 1519 годзе.

XIII. „Книга руѳь", 8 лістоў і адзін дрэварыт, надрукавана ў 1518 г.

XIV. „Плач прарока Іереміі", 12 лістоў з дрэварытам, надрукавана ў 1519 годзе.

XV. „Книга судеи Израелевыхъ", 48 лістоў з дрэварытам, надрукавана ў 1519 годзе.

Да нашых часаў поўнасьцю Біблія Скарыны не дахавалася, дагэтуль адшукана 22 кнігі.

З друкаваных у 1517 годзе: 1) кн. Іова, 2) Прытчаў Саламонавых, 3) Ісуса Сіраха, 4) Руѳь;

З друкаваных у 1518 годзе: 5) Песьні-Песьняў, 6) Еклесіаст 7) кн. прем. Саламона 8—11 царств. 12) Ісуса Навіна;

З друкаваных ў 1519 годзе: 13) кн. Бытія, 14) Исход, 15) Левіт, 16) Чысл, 17) Второзаконія, 18) Судеи Ізр., 19) Іудиѳь, 20) Есѳирь, 21) Плачъ Іереміи, 22) кн. пр. Даніила.

На першай балоне книги „Екклесіаст“ ўнізе маецца гэткі надпіс:

> „А тося стало накладомъ Богдана Анкова сына, Радци Виленскаго“.

Біблія Скарыны надрукавана на добрай паперы, прыгожымі стылёвымі літарамі.

„АКАѲІСТЫ НА ВСЮ НЕДЕЛЮ“. Друк у 8-ку, без азначаньня году і мейсца друку. Кніжыца зьмяшчае 12 акафістаў; лісты без нумэрацыі; ў тэксце шмат добрых дрэварытаў. Адзіны экзэмпляр захаваўся ў бібліатэцы Кракаўскай Акадэміі. Судзячы па друку і паперы, асабліва па дрэварытах, Вішнеўскі („Hist. Polsk. liter“. Кракаў, 1851, т. VIII, бб. 475-476, не без аснаваньня кажа, што кніжыца гэта друкавана ў Празе (1517-1519?). Хоць акафісты памешчаны і ў Псалтыры, але паводле фармату і пасьляслоўя, кніжку гэту, кажа Ундольскі, трэба прыняць за асобнае пражскае выданьне. Пасьля кождага акафіста маецца гэткае пасьляслоўе:

Першая балона Акафістаіка.

> „Докончанъ есть акаѳистъ воскресныи живоносному гробу Господню (ці іншы які) Богу ко чти и людимъ посполитымъ къ набоженству, працею и пилностію Франциска Скорины изъ славнаго града Полоцка“.

„КАНОНИК АБО АКАФИСТНИК“, выданы Ф. Скарынай у 8-ку, без азначаньня мейсца і году, (каля 1525 г.). Зьмешчаны ў ім:

1. Акаѳистъ Пресвятои Богородицѣ, на 24 балонах.

2. Канон Живоносному Гробу и Воскресению Господа нашего Iисуса Христа, на 16 бал.

3. Акаѳист Гробу Господню и Воскресению, на 24 бал.

4. Канон св. Апостоломъ, на 16 бал.

5. Акаѳист св. Апостоломъ Петру и Павлу и всѣмъ дванадесяти Апостоломъ, на 32 бал.

6. Канонъ Iоанну Предтечи.

7. Акаѳистъ Iоанну Крестителю Господню, на 24 бал.

8. Акаѳистъ Честному и Животворящему Кресту Господню.

9. Канонъ Благодарственъ Пресвятой Богородицѣ, на 16 бал.

10. Канонъ Животворящему Кресту Господню, на 8 бал.

11. Канонъ святому Архангелу Михаилу со всѣми небесными чины, на 16 бал.

12. Акаѳистъ св. Архангелу Михаилу, на 24 бал.

13. Правило акаѳисту святому Чудотворцу Николаю.

14. Акаѳистъ св. Чудотворцу Николаю, на 24 бал.

КОЕВРЕОМЪ

ПОСЛАННЕ СВЕТОГО ПАВЛА

Застаўка і агаловак пасланьня ап. Паўла.

Кожды канон і акафістканчаецца немаль падобнымі словамі:

„Доконанъ есть Акаѳистъ Богу въ Тройцы единому кочти, и великому чудотворцу Николаю Архиерею Мирликиискихъ къ похвалѣ, працею и пилностию, въ лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скоринина сына, изъ славного места Полоцка“. (Сопиковъ „Опытъ Росс. Библіографіи“ СПБ. 1813).

Праўдападобна гэта ёсьць іншае выданьне акафістаў, пазьнейшае, віленскае.

ПСАЛТЫР. Друк Ф. Скарыны ў Празе, ў 1517 годзе, жніўня 6 дня, ў 4-ку па 20 радкоў на балоне. Псальмы надрукаваны мовай царкоўна-славянскай, надпісаньні над псальмамі ў мове стара-крыўскай, якую, як ведама, Скарына ўсюды называе „руськай“. Гэты Псалтыр блізка без перамен у мове і з малымі рожніцамі ў правопісме Скарына перадрукаваў у „Малой подорожной книжицѣ“ ў Вільні, ў 1525 годзе. Адзіны экзэмпляр гэтага Псалтыра захаваўся ў бібліятэцы Мікольскага аднаверчаскага манастыра ў Маскве. (Ундольскій, „Очеркъ Славяно-Русск. библіографіи“, Масква, 1871). Падробнае апісаньне даў Вікторов у артыкуле „Замѣчательное открытіе въ древне-русскомъ книжномъ мірѣ“ (Бесѣды въ О-вѣ Любителей Россійской Словесности при Имп. Моск. Университетѣ).

У прадмове да Псалтыра Скарына празначае гэтае сваё выданьне:

„дѣтемъ малымъ“, як початокъ всякое доброе науки грамоты, еже добре чести и мовить учитъ“.—„И видечи таковые пожитки въ

такъ малои книзе, я Францишекъ Скорининъ сынъ с Полоцка, въ лекарскихъ наукахъ докторъ повелѣлъ есми псалтырю тиснути рускими словами а словенскимъ языкомъ напредъ ко чти и къ похвалѣ богу въ троици единому и пречистои его матери Марии и всемъ небеснымъ чиномъ сьвятымъ божьимъ, а потомъ къ пожитку посполитого доброго, наболеи с тое причины иже мя милостивы богъ с того языка на свѣтъ пустилъ".

ПСАЛТЫР. Без агалоўнага ліста, выданьня Ф. Скарыны ў Вільні, каля 1525 году, ў перакладзе „на літовско-русскій язык". (Ундольскій, „Очеркъ Славяно-Русской Библіографіі", Масква, 1871 г.).

„ПОЧИНАЕТСЯ КНИГА ДѢЯНИЯ И ПОСЛАНИЯ АПОСТОЛЬСКАЯ, ЗОВОМАЯ АПОСТОЛ, ЗБОЖОЮ ПОМОЧЬЮ СПРАВЛЕНА ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМЪ СКОРИНОЮ СЪ ПОЛОЦЬКА" Друкавана ў Вільні ў 1525 годзе, ў 8-ку, 351 л. Агаловак надрукаваны чырвонымі стылёвымі літарамі. На адвароце першага ліста тыміж літарамі (Сопиковъ, „Опытъ Рос. Библіогр. ч. I. бб. 9—12).

„Дѣяния святых Апостол книгъ предмова. Богу ко чти починается".

„Великии Лука Антиохиискии въ лѣкарскихъ наукахъ Доктор пренавченыи и Евангелистъ Ісусъ Христовъ предивныи, товарищъ славного всехъ народовъ учителя и Апостола Господня Павла. Онъ же будучи лѣкаремъ тѣлеснымъ досконалымъ, видечи вси рѣчи телесные, иже суть суетны и минущи, возжеле быти лѣкаремъ душъ нашыхъ, еже есть на образ и на подобенство превѣчного Бога створеныхъ. Зналъ убо не толико живъ есть человѣкъ хлѣбомъ или лѣкарствомъ, но болѣ всякимъ словомъ, еже походить изъ устъ Божіихъ"...

На 9-тым лісьце:

„Книги дѣянія светыхъ Апостолъ, еже пописалъ светыи Лука Евангелистъ Господень ко Өеофилу, къ нему же первее и Христово Евангеліе писалъ; а замыкаютъ всобѣ главъ 28, зачаловъ же 51".

У канцы Апостальскихъ дзеяняў надрукавана:

„Докончаны суть книги дѣянии Апостольскихъ выкладомъ, пилностию, и працею доктора Франциска Скорины Сполоцка града".

Пасьля гэтага ідуць зборныя пасланьні або лісты. Нумэрація зборных лістоў пачынаецца с першага і канчаюцца 36 лістом.

На першым лісьце:

„Яковлева соборного послания сказаніе, докторомъ Францискомъ Скориною с Полоцка, збожією помощію починается".

На другім лісьце:

„Іаковлево соборное посланіе, еже писалъ ко двеманадесяте поколеніемъ Іудеискимь веровавшимъ во Христа Ісуса, они же ся были розбегли по странахъ, часу убиенія Стефанова. А имать въ собѣ главъ 5.

На адвароце 9-га ліста:

„Посланія перваго Петрова сказаніе, докторомъ Францискомъ Скориною Сполоцка. Збожіею помощію починается".

У канцы гэтага пасланьня надрукавана:

„Конецъ первому соборному посланію светаго верховнаго Апостола Божія Петра. Выложено и вытиснено звеликою пилностію докторомъ Францискомъ Скориною изъ славнаго града Полоцька".

На 19-м лісьце:

„Соборное Петрово посланіе второе, еже писалъ ко всемъ христіаномъ, поведая яко о вере Христове мудрицы сего света суть мертви; и невинность житія нашего иже у Бога приятно есть: а имать главы три".

На 24-м лісьце:

„Посланіе Іоанново первое соборное, о втелесеніи слова Божія, иже Богъ любовь есть, и кто Господу Ісусу Христу противится, тои есть антихристъ".

Далей ідзе другое і трэцяе пасланьне Іоана і ўрэшце саборнае пасланьне Юды, пасьля якога сказана:

„Доконано есть Іудино соборное посланіе Францискомъ Скориною Сполоцка, въ лекарствѣ и въ наукахъ вызволеныхъ докторомъ".

За саборнымі пасланьнямі ідзе 14 пасланьняў апостала Паўла асобнай нумэрацыяй, ад першага да 188-га ліста. На першых 5-ці лістох памешчана „сказаніе" або прадмова, а далей агаловак:

„Починается къ Римляномъ Епистола верховнаго Апостола Христова Павла, юже послалъ отъ Коринѳа, Фѵвиею служительницею Кехреиское церкви, ея же и залецаетъ Римляномъ во паслании".

На 187 лісьце зьмешчана пасланьне да жыдоў. Пасьля ўсіх пасланьняў надрукавана:

„Доконана ес сия книга зовемая Апостолъ, еже замыкае всобе наипервеи деяния Апостольская. Потомъ посланеи святыхъ Апостолъ, соборныхъ седмь. Тажъ Епистолъ святаго Павла 14. Лѣта понарожении нашего спасителя їса хрста сына божия тысещнаго, пятьсотого идвадесеть пятого. Месеца марта. При держанїи наласкавшего господаря Жикгымонта Казімировича, короля польскаго, И великаго князя Литовскаго Ирускаго, Ижомоитскаго И иныхъ. Вославномъ мѣсте виленском выложена и вытиснена працею ивеликою пилъностию Доктора франциска скорины Сполоцка. Богу вотроици единому И пречистои матери его марїи совсеми светыми кочти, И людем посполитымъ к доброму навчению".

Пасьля гэтага ідзе „Мѣсецесловъ", г. зн. сьвятцы на ўвесь год с паказаньнем Апосталаў і Евангелій, калі каторае трэба чытаць па царкоўнаму уставу. У пачатку-ж паложана прадмова, адціснутая чырвонымі літарамі:

„Имать пакъ всеи книзе, мой любимыи приятелю хтожъ будеши ея чести, зачала каждаго послания чернымъ вызнаменованы, початки и концы, яко во церкви Божіи чтется. Ктому и дни мѣсяцеи, внихже починаются. На праздники Божіе и святыхъ его знаидешъ положено червенымъ. Главы же яко и во всехъ книгахъ Библии ветхаго и новаго закона мною на Руськїи языкъ выложеныхъ*), што которая всобѣ вкратце замыкаетъ. Ко знаидению скоро всякое речи потребное во Божественныхъ писаниехъ. Ктому и светки по сторонницах, яко одно

*) А знача Скарына пераклаў і надрукаваў усе кнігі старога і новага закону.

писмо на другое сведетельствуетъ и воедино ся згожаютъ, чорнымъ исправлены роздельне узриши. Совершися въ дому почтиваго мужа Якуба Бабича, наистаршего Бурмистра славнаго и великаго мѣста Виленского“.

Пасьля „мѣсяцеслова“ прыложаны устаў, на пяцідзесятніцу і на нядзелі ўсяго году Апосталаў і Евангелій чытаных у царквох, які займае 48 лістоў; на апошняй балоне сказана:

„Докончанъ есть сборникъ всемъ презъ цалыи годъ днемъ и святомъ, зачала Епистоламъ, Евангеліемъ собраны во едино мѣсто, доктором Франциском Скориною изъ града Полоцка“.

Выпіска з Апостала, раздзел 24. (Сопиковъ „Опыт. С. Р. Б.“ ч., I, бб. 16-18).

„О жалобѣ юже чинятъ Іоудеи напавла предъ Феликсомъ въкесаріи. павелъ отповедевъ имъ, идокесарася одозвалъ...

„Попятиже днехъ, сниде архиереи Ананія состарци и снекоимъ тертиломъ мовцею, ониже возвестиша владареви о павлѣ. Призвануже бывшу ему, началъ жаловати тертилъ глаголя. Понеже во многомъ упокои живемы тобою, имногыеся речи направуютъ языку нашему промышленіемъ твоимъ, везде и всуду, приемлемы то совсякимъ благодареніемъ, вседержавныи Феликасе. но данепаче тружаю тебе, молю послухати насъ вократце своею кротостію“.

ПОСЛАННІЯ :~

еконаня є сиа книга зовемая апостол, еже замыкае всобе наиперьвеи деяния апостльская • Потомъ посланнеи светыхъ апостолъ, соборныхъ седмъ :~ Таже епистолъ светого павла ді :~ Лѣта понарожении нашего спасителя Ісуса Христа сына божиа • тысещнаго, пятьсотнаго, Идвадесеть пятого • Мѣсеца марта :~ Придержании наяснейшего господаря Жикгымонта Казимировича, Короля полского • И великого князя Литовьскаго, И рускаго, И жомоитьскаго И иныхъ • Во славном мѣсте виленском выложена, и вытиснена • Працею и великою пилностию • Доктора франциска скорины сполоцка :~ Богу вотроици едному • И пречтои матери его марии, совсеми светыми кочьти • И людем посполитымъ кдоброму наученню :~

Апошняя балона Апостала, друкаванага ў Вільні ў 1525 г.

Падобна як у гэтай выпісцы, так і ва ўсім Апостале надпісаньне зьместу ліста, друкавана стара-крыўскай мовай, а сам тэкст Апостала па славянску з некатарымі толькі папраўкамі слоў славянскіх мала або і саўсім незразумелых чытачом.

„МАЛАЯ ПОДОРОЖНАЯ КНИЖИЦА“. Друк Ф. Скарыны ў Вільні 1525 г. У гэтай кніжыцы Скарына зьмесьціў Псалтыр, Часословец, Акаѳисты, Шестодневец, Кароткія сьвятцы і Пасхалію. Псалтыр з „Подорожнай книжицы“ быў адціснуты і асобнай кніжкай. У гэтым, так сама як і ў папярэдніх выданьнях, пасьля кождага аддзелу маюцца прыпіскі аб тым, што даную кнігу ці часьць яе перакладаў і друкаваў Ф. Скарына, прыкладам:

„Доконан естъ акаѳістъ чесному кресту гсдьню, працею и пилностию доктора франциска скорины сполоцка града“.

Безумоўна, найвялікшай постацьцю гісторыі нашай пісьменнасьці зьяўляецца Доктар Францішак (Францішк) Скарына; першы чалавек з вучоным тытулам доктара на ўсходзе.

Родам ён быў „з слаўнага места Полацка“, са старой калыбкі крыўскай культуры, дзе яшчэ ў XII стагодзьдзі пісаліся і перапісываліся кнігі, а пазьней істнавалі, „лаціна-грэцка-рускія“ школы, і, ўрэшце, ад 1580 году Акадэмія.

Скарына называе сябе ў сваіх кнігах, „русіном“, „рускім“: „нароженый въ рускомъ языку“ (ў прадмове да кніг Даніэля), сваю дзейнасьць пасьвячае „своей братии Руси“, сваю Біблію называе: „Бивлія руска выложена докторомъ Францискомъ Скориною... богу ко чти и людем посполитым к доброму научению“. Гэта усё пакаузе, што Скарына абычаем таго часу, не аддзяляў народнасьці ад веравызнаньня. Для ўсіх яго сучасьнікаў „руская вера“ была адначасна „руским языком“ і процістаўлялася шыранай у тыя часы Ягельлёнамі „нямецкай“, або „ляцкай“ веры і штораз больш наплываўшаму ў край „ляцкому языку“.

Францішак Скарына дае ў рукі народу „працею і стараньем“ сваім, Біблію на мове таго народу, з якога сам выйшаў: „иже мя милостивы Бог съ того языка на свет пустил“ (ў прадмове да Псалтыра).

Нажаль гэтага эпохіяльнага мужа не спрамагліся ацаніць яго сучасьнікі. Духавенства сьлепа трымалася „сьвятой“ царкоўнай славяншчыны і з падозрывасьцю глядзела на вялікага значэньня нацыянальную дзейнасьць Скарыны, ня менш варожа адносілася да скарынаўскіх пачынаньняў і лацінскае духавенства. Словам праца Скарыны не была сустрэчана прыхільна між сваімі.

З дайшоўшых да нашых часаў актаў можна бачыць, што сямья Скарынаў прыналежала да заможных Полацкіх мяшчан-купцоў. Радзіўся Скарына каля 1485 году і быў хрышчоны імем Юрья (Георгій). Пачатковую асьвету атрымаў ён дома, пад бацькаўскім вокам і паводле старасьвецкіх традыцый свайго народу. Вучыўся мабыць на Псалтыру, які паводле яго слоў: „детем малым початок всякое доброе науки“.

Кончыўшы школы ў сваім родным крывічанскім Полацку, здольны хлапец рваўся да вышэйшых навук. Бацька яго, Лукаш, паслаў яго ў кракаўскі унівэрсытэт. Тагочасны Кракаў меў значную крыўскую калёнію, бо пасля жанідзьбы Ягайлы с польскай каралеўнай Ядвігай, найчасьцей Вялікі Князь Літоўска-Рускі (Крыўскі) быў адначасна і каралёмъ Польскім, а знача, мусіў пражываць і ў Кракаве, а пражываючы там, меў сталую канцэлярыю для

спраў В. Кн. Літоўскага з выдатнейшых літоўскіх і крыўскіх дзеячоў. У самым Кракаве была ў тыя часы „руская" царква.

У 1504 годзе, заплаціўшы 2 грошы ўступнога, запісаўся Скарына студэнтам на філёзофскі факультэт. У унівэрсытэцкія кнігі запісалі Юрья Лукашавіча Скарыну на лацінскі лад: Franciscus Luce de Polecko, прыданым яму імем Франціш, а ня Юры. Сярод тагочасных кракаўскіх прафэсараў быў выдатны вучоны Ян Глоговчык (1507), які раней (1490—1492) быў вучыцелям у князя Івана Гашталда ў Вільні. Аб гэтым Глоговчыку гісторык Сымон Старавольскі перадае, што ён пераклаў Біблію на „рускую" мову, гэта знача, —на мову, якой гаварылі і пісалі ў В. Кн. Літоўскім. Мабыць гэты Глоговчык выклікаў у Скарыны любоў да кнігі і наклаліў яго да працы над перакладам Бібліі на агульна зразумелую мову.

У 1506 годзе Скарына атрымаў на філёзофскім факультэце кракаўскага Унівэрсытэту вучоную ступеню бакаляра. Але, акром філёзофіі, Скарыну цікавілі багаслоўе і мэдыцына. Мэдычнага факультэту ў Кракаве ня было, і Скарына павінен быў шукаць гэтай веды ў другіх унівэрсытэтах на заходзе Эўропы. Шэсьць гадоў ён недзе вучыўся, але дзе, дагэтуль невядома. Есьць пашлякі, што быў на Пражскім унівэрсытэце, што бываў у нямецкіх гарадох. За гэтыя шесьць гадоў ён здабывае сабе яшчэ адну вучоную ступеню доктара.

У лістападзе 1512 году прыбыў Скарына ў Італію, ў горад Падую, які славіўся на ўвесь сьвет у тыя часы сваім мэдычным факультэтам. Прыбыўшы ў Падую Скарына стануў перад віцэ-прыорам доктарам Тадэушам Мусаті, які ацаніў здольнасьці Скарыны і заапекаваўся ім. У гэтым часе Скарына быў у вялікім недастатку, бо бацька яго, Лукаш, памер, і малады вучоны ня меў чым заплаціць нават за доктарскі экзамен. Памог яму ў трудным палажэньні доктар Мусаті.

Таго-ж 1512 году, 5 лістапада, на 5-ю гадзіну па палудні, склікаў выцэ-прыор Др. Мусаті паседжаньне мэдычнага факультэту ў касьцеле Сьв. Урбана. На паседжаньні Мусаті спавесьціў, што з дужа далёкіх краёў прыбыў у Падую нязвычайна вучоны, але бедны маладзён, які ўжо мае ступеню

Молитва по акафістѣ :~
Збавителю нашъ гдии Ісе Хрте вняту
та на кресте вислащя, для превеликое ми
лости юже имѣлъ еси к роду человеческому
главу имаши наклонену, хотячи всех на
молитвы выслухати. Серце имаши отво
рено, хотячи ласку свою всемъ дати. Ру
це имаши розтагнены, хотя всехъ к собѣ
пригорнути. Нозе имаши пригвожжены хо
тячи всегда съгрешными быти, нынѣ молю
тися пре горкое ради смерти твоея, и честия
годля креста твоего, услыши и приими
молитвы моя, и подавми ласку свою, и
пригорни мя к собѣ, и буди при мне въ часъ
страшное и горкое смерти моея аминь :~

Доконанъ естъ акафістъ чесному
кресту гдню, працею и пилностию докто
ра франциска скорины с полоцка гдя ~

Апошняя балона з „Малой падарожнай кніжыцы" Ф. Скарыны, друкаванай у Вільні, ў 1525 г.

доктара навук (eximus artium doctor Franciscus gn. Domini Lucae Scorina de Polocko Ruthenus) і просіць пазволіць яму экзаменавацца бязплатна (de gratia speciali ad amore Dei). Пасьля прамовы прыора на паседжаньне быў паклікаены сам Скарына, і ён сам асабіста горача прасіў прафэсароў пазволіць яму бязплатна (amore Dei) трымаць экзамены на доктара мэдыцыны. Паседжаньне вырашыла справу ў карысьць Скарыны.

У суботу, 6 лістапада, ў тым-жа касьцелі пачаліся ўступныя экзамены Скарыны перад 14 прафэсарамі мэдычнага факултэту. Гэтыя экзамены вытрымаў Скарына сьветна і аднагалосна быў дапушчаны да доктарскіх экзаменаў. 9-га лістапада, ў аўторак, сабралася ўся мэдычная калегія падуанскага унівэрсытэту ў біскупскі палац, у ліку 24 асоб, і, пад прадседацельствам вікарнага біскупа П. Забарэльлі, пачаліся выспыты Скарыны. Усе прафэсары задавалі яму пытаньні, ўсім Скарына адпавядаў надзвычай разумна і сьветла бараніў свае думкі. Ўрэшце Скарына аднагалосна быў прызнаны годным ступені доктара мэдыцыны і гэту годнасьць атрымаў з рук прафэсара Бартламея Борызоні. З гэтага часу Скарына да свайго подпісу зазвычай дадае: „в наукахъ вызволеныхъ и в лекарствахъ докторъ“, або: „в лекарскихъ наукахъ докторъ“.

Дабыўшы вышэйшыя навуковыя ступені, Ф. Скарына вярнуўся на бацькаўшчыну; тут ён пазнаёміўся з тагочаснымі краёвымі грамадзкімі дзеячамі і братчыкамі, пабываў у Вільні, тагочаснай сталіцы В. Кн. Літоўскага, пераняўся мясцовымі злыбедамі і пастанавіў пасьвяціць сябе прасьветнай працы. У той час у нас вельмі адчуваўся недахват поўнай Бібліі, так патрэбнай для царкоўнага і дамовага чытаньня. Тое, што было перакладзена, не станавіла поўнасьці і траплялася ў злых паперакручаных сьпісках і то найчасьцей у чужой, малазразумелай баўгарскай, царкоўнай мове. І Скарына задумаў перакласьці ўсю Біблію і выдрукаваць яе. Гэта на тыя часы быў вельмі сьмелы крок, бо славянскія народы толькі што яшчэ знаёміліся з друкарскай справай.

Дзеля таго, што ў родным яго Полацку ня было спрыяйных варункаў, а ў Кракаве, дзе ён атрымаў вышэйшую асьвету, друкаваньне славянскіх кніг, распачатае Фіолям у 1491 годзе, было спынена дзякуючы цемнаце і фанатызму тамтэйшага духавенства, то Скарына, сабраўшы патрэбныя старыя рукапісы, паехаў у Прагу („старое место Пражское“). Прага маніла да сябе Скарыну таму, што там, у тыя часы, была поўная рэлігійная свабода, і ён спадзяваўся, што яго ня сустрэне доля Фіоля.

Асеўшы ў Празе, Скарына сарганізаваў друкарню і ўзасобіў яе літарамі, зробленымі паводле рысунку тых старых рукапісаў, якія вывез з роднага краю. Скарынаўскія літары адтвараюць лепшыя пробкі стара-крыўскага—Полацка—Смаленска—Тураўскага—кірылаўскага пісьма, выстылізаванага ў цэнтрах крыўскай асьветы. Прыгатаваўшы ўсё патрэбнае да друкарні, Скарына ў 1516—17 г.г. прыступіў да друкаваньня сваіх кніг, пад агульным агалоўкам: „Бивлія руска выложена докторомъ Францискомъ Скориною из славнаго града Полоцька богу ко чти и людемъ посполитымъ к доброму научению“.

Пачатныя літары з друкаў Ф. Скарыны.

У гэтай вялікай справе дапамагалі Скарыне матэр'яльна Полацкія і Віленскія мяшчане і грамадзкія дзеячы, як віленскія бурмістры Багдан Аньковіч і Якуб Бабіч.

Кнігі друкаваў Скарына некатарыя на царкоўна-славянскай мове (Псалтыр, Апостал), а іншыя на тагочаснай нашай літэратурнай мове. Псалтыр і Апостал былі вельмі пашыраны, дык Скарына агранічыўся толькі рэдакцыйнай папраўкай тэксту і дадаткам тлумачэньняў у крыўскай мове, а также памешчаньнем на белягох кнігі слоў, незразумелых для чытачоў. Другія кнігі Бібліі, менш пашыраныя і вядомыя толькі ў адрыўках, ён дапоўніў і прарэдагаваў, а некатарыя кнігі пераклаў нанова, карыстаючыся старымі рукапісамі, лацінскім тэкстам і тэкстам чэскай Бібліі, якая была надрукавана ў 1506 годзе.

Прычыны, чаму ён падняўся адпавядальнай і труднай працы, даць пераклад сьвятога пісьма ў роднай мове, Ф. Скарына тлумачыць патрыотычнымі мяркаваньнямі:

„найболѣе съ тое причины, иже мя милостивы Богъ съ того языка на свѣтъ пустилъ“.

А также мяркаваньнямі грамадзкімі, бо:

„Не толико сами собѣ нарождвомся на свѣтъ, но болѣе ко службѣ Божіей и посполитого доброго“.

Сваю любоў да народу „посполитого“ і да роднага краю, так абасновуе:

Понеже отъ прироженія звѣри, ходящіе въ пустыни, знають ямы своя; птици летающіе по воздуху, ведають гнѣзда своя, рыбы, плывающіе по морю и по рѣках, чують вири своя, пчелы и тым подобная боронять ульевъ своихъ,—такожъ и люди игдѣ зродилися и ускормлены суть по Бозѣ, къ тому мѣсту великую ласку имають“.

Погляд Скарыны на значэньне кніг сьвятога пісьма ня толькі рэлігійны. Ен шукае ў іх ня толькі Боскай, але і жыцьцёвай мудрасьці. Гэтак у прадмове да кнігі „Премудрости Ісуса сына Сирахова„ Скарына кажа:

„Елико кратъ в неи будеши чести, по каждомъ чтении нового нѣчто научишся, чего-жесь предъ тымъ не умѣлъ. Вся бо Соломонова и Аристотелева, божественная и житейская мудрость въ сеи книзѣ краткими словы замкнена есть. Прото жъ и я для похвалы Божіей и для посполитого доброго и размноженія мудрости, умѣния, опатрености, разуму и науки приложилъ есмъ працу выложити книгу сию на руский языкъ“.

Сьвятыя кнігі, як тлумачыць Скарына:

> „... пожитечны суть всякому человѣку, мудрому и безумному, богатому и вбогому, младому и старому, наболѣи тымъ они же хотятъ имѣти добрые обычае и познати мудрость и науку“...

Трэба толькі патрапіць знайсьці гэтую мудрасьць і навуку, тым больш што яна часта бывае захавана ў прыповесьцях („притчахъ“), якія:

> „...иными словы всегда иную мудрость и науку знаменують, а иначеи ся разумѣють, нежели молвлены бывають, и болши во собе сокрытыхъ таинъ замыкають, нежели ся словами пишуть. Естъ бо въ сихъ причтахъ сокрита мудрость, якобы моцъ во драгомъ камени, и яко злато въ земли, и ядро въ орѣху. Кто ю знаидеть сеи знайде(т) и достанеть благословенія отъ Господа. И приидетъ къ нему все доброе пospолу съ нею“...

Кажучы аб навуцы Скарына разрожнівае навуку боскую і навукі сьвецкія, якія ён у свой чарод дзеліць на практычныя і адарваныя (абстрактныя). Да ліку першых ён залічае прыродазнаўства, важнасьць якога даводзіць сьв. пісьмомъ. Скарына адзначае, што кніга прыповесьцяў Саламонавых, зьмяшчае:

> „размолвение о прироженіи древъ и былинъ, звѣреи, птиць, гадовъ и рыбъ“.

Кіруючыся гэткім поглядам ён карыстае с кождага здарэньня каб у сваіх тлумачэньнях даць памагчымасьці больш гэткіх тлумачэньняў з гісторыі, географіі і інш. Гэтак, успамінаючы аб Ханаане і Іудэі, Скарына дае географічнае апісаньне Абяцанае зямлі. Кнігу Юдыт ён пачынае кароткім нарысам аб царствах стараветнага ўсходу: Асырыйскім, Мідыйскім і Пэрсідзкім.

Адарваныя навукі называе Скарына „вызволенымі“, якіх налічае сем, і ўсе яны бяруць свой пачатак у Бібліі:

> „Ту наученіе седьми наукъ вызволеныхъ достаточное“.

Першая з вызваленых навук

> „граматика или поруски говорячи грамота“;

для навукі яе павінен служыць Псалтыр.

Да навукі

> „лоики, она же учить з доводомъ разознати правду отъ кривды, чти книгу Іова, или посланія Апостола Павла“.

Кніга Іова асабліва карысна і:

> „всякому человѣку потребна чести, понеже естъ зерцало житія нашего, лекарство душевное, потѣха всѣмъ смутнымъ, наболѣи тымъ, они же суть въ бѣдахъ и въ немоцахъ положены. Протожъ я, Францишекъ Скорининъ сынъ з Полоцка, въ лекарскихъ наукахъ докторъ, знаючи сее, иже естъ наивышшая мудрость размышленіе смерти, и познаніе самого себе, и вспоминаніе на пріидущіе речи, казалъ есми тиснути книгу сію“.

Далей:

> „Аще ли же помыслиши умѣти риторику, еже есть красномовность, чти книги Соломонавы. А то суть три науки словесные“—(г. зн. граматыка, лёгіка, рыторыка).

Хто хоча навучыцца „музыки, то естъ пѣвници“, прыгодна ўся Біблія:

„премножество стиховъ и пѣснеи светыхъ по всеи книзѣ сеи знаидеши“,

а асабліва ў Псалтыры і Песьні-песьняў.

„Любо ли ти естъ умѣти аритметику, ежо вократцѣ а неомылне личить учить, четвертыи книги Моисеевы часто чти“,

бо яны зьмяшчаюць лік пакаленьняў юдэйскіх“.

„Пак ли же имаши предъ очима науку геометрію, еже по руски сказуется землемѣріе, чти книги Ісуса Наувина“,

дзе гаворыцпа аб падзеле Абяцанай зямлі паміж юдэйскімі пакаленьнямі.

„Естъ ли астрономіи, или звѣздочети,—наидешъ на початку книги сее (Бібліи) о сотвореніи солнца и мѣсеца, и звѣздъ; наидешъ во Ісусѣ Наувинѣ, яко стояло солнце на единомъ мѣстѣ за цѣлыи день. Знаидешъ во книгахъ Царствъ, иже солнце поступило неколико ступневъ. Знаидешъ во светомъ Евангеліи о новостворенои звѣздѣ часу нароженія нашего Спасителя Ісуса Христа.

Але пры гэтым Скарына зазначае:

„Болѣе воистину чудитися превеликой Божіеи моци мусишъ, нижли учитися“,

і канчае гэту частку словамі:

„А то суть седмъ наукъ вызволеныхъ“.

Паняцьце аб сямі вызволеных навуках бадай што Скарына першы занёс у крыўскія землі. Некатарыя з гэтых навук, асабліва першыя тры, сталіся ў наступным стагодзьдзі астоямі школьнай схолястычнай асьветы і азнакай адукаванасьці. Але акром вызволеных навук, Біблія, здаецца Скарыне карыснай і для тых, хто жадае азнаёміцца з:

„законами и правы, ими же люде на земли справоватися имають“.—„Ту справа всякого собранія людского и всякого града, еже вѣрою, соединеніемъ ласки и згодою посполитое доброе помножено бываеть“.

Урэшце Біблію можна разглядаць як крыніцу гістарычных навук:

„Аще ли же коханіе имаши вѣдати о военныхъ а о богатырскихъ дѣлехъ, чти книги Судеи или книги Махавеевъ; болѣе и справедливѣе въ нихъ знаидешъ нежели во Александріи или во Трои. Пакъ ли же вократцѣ свѣдати хощеши много тысещеи лѣтъ лѣтописецъ, чти книги Паралипоменона“.

Гэты гістарычна-літэратурныя увагі ў вуснах нашага кніжніка вельмі цікавы, бо дзякуючы ім выяўляюцца тагочасныя літэратурныя традыцыі і уплывы. Успамін яго аб былінах і сярэднявечных Заходна-эўропэйскіх рыцарскіх аповесьцях сьведчыць, што яны былі агульна вядомы ў нас у скарынаўскія часы (Павыжшыя выпіскі ўзяты с праф. Янчука „Нарысы па гісторыі бел. літ.“, Менск, 1922).

Між 1520 і 1525 годам Ф. Скарына з невядомых прычын пераносіць сваю друкарню ў Вільню, а такжа свае друкі і рукапісы.

Польскія гісторыкі К. Мацеевіч і Вішнеўскі („Historija literatury polskiej“ M. Wiszniewskiego, т. VIII, б. 478) кажуць, што калі вязьлі скарынаўскую Біблію с Прагі ў Вільню, то многа экзэмпляраў яе прапала па дарозе. Прапажа гэта сталася гэткім парадкам: Скарына вяртаючыся ў 1525 годзе с Прагі

пабываў у Вітэнбэрзе, дзе тады выступаў Лютар супроць папежа. Каталікі з гэтай прычыны абвінавацілі Скарыну што ён мае стасункі з Лютарам. Скарыну арэштавалі пад імем „Францішa с Польшчы“ і засудзілі на спаленьне. Скарына здолеў апраўдацца і вярнуўся ў Вільню, але заарэштаваныя інквізыціяй кнігі былі сканфіскаваны і праўдападобна спалены.

У Вільні наладжывае сваю друкарню Скарына ў доме віленскага бурмістра Якуба Бабіча. Дом гэты, паводле мяйсцовай традыціі, знаходзіўся недалёка ад ратуша, каля „Інбараў“, але ў каторым з істнуючых тут дагэтуль старасьвецкіх дамоў памяшчалася друкарня Скарыны, напэўна невядома. У Вільні, каля 1529 году, Скарына ажаніўся з Магарэтай (Маргарытай) ўдавой па Юр'ю Адзьверніку, які быў віленскім дамаўласьнікам. Жонка прынясла ў пасаге Скарыне ўласны дом у Вільні, аб якім таксама няведама, дзе ён быў.

У Вільні, каля 1525 году, выдае ён „Апостол“ і каля таго-ж часу“ Малую подорожную книжицу“. Але скарынаўская друкарня ў Вільні не працуе так энергічна, як у Празе: пасьля выпуску гэтых двох кніжак, невядома яшчэ дагэтуль, ці было што ў яго друкарні тут надрукавана. Магчыма, што па надрукаваньні Бібліі, Скарына заняўся падгатоўкай новых рукапісаў да сваей друкарні, і гэтым тлумачыцца перарыў у яго працы. Але, вось, у 1530 годзе вялікі пажар зьнішчыў дзьве трэцьція часьці Вільні, і ў гэтым пажары была зьнішчана скарынаўская друкарня, а, магчыма,—разам надрукаваныя і не распрададзеныя яшчэ кнігі і прыгатаваныя да друку рукапісы.

Год сьмерці Скарыны невядомы, але яшчэ ў 1535 годзе ён жыў.

Сьв. пісаньне ён друкаваў, па магчымасьці, на зразумелай для народу мове. Ен не адважаецца яшчэ перайсьці на чыста народную гутарку, ў мове яго яшчэ многа баўгарызмаў у слоўніцтве і ў формах, але усё-ж такі ў аснову паложана народная крыўская (беларуская) мова з тымі асобнасьцямі, якія характэрызуюць старакрыўскую літэратурную мову. Часьцю гэта быў консэрватызм самога Скарыны, а часьцю прымушалі яго да гэтага аб'ектыўныя варункі: народная мова тады яшчэ ня была вывучана. Скарына і так зрабіў больш, чым можна было: ён унёс у сваю Біблію многа чыста народных слоў. Падходзячы, на сколькі пазваляў тагочасны стан моваведаньня, да народнай мовы, ён і так перарос сваё грамадзянства на цэлае стагодзьдзе.

Біблія Скарыны была другой друкаванай Бібліяй (пасьля чэскай) ў славянскіх мовах і на дзесяткі гадоў папярэдзіла пераклад Бібліі на маскоўскую і польскую мову.

Выданьні Скарыны вызначаюцца яшчэ мастацкай стараной. Новыя аддзелы яго кніг і агалоўкі аздоблены рысункамі і асобнымі прыгожымі літарамі ў рамках ды застаўкамі. Кнігі маюць дрэварыты, якія, акром прыданьня аздобнасьці кнігам, кіруюцца яшчэ мэтаю, паводле слоў самога Скарыны: „абы люди посполитыя, чтучи могли лепей разумети“. Аб рысунках Скарыны, расійскі бібліограф Стасаў кажа: „ў Апостале загалоўныя літары, гэрб Скарыны і манаграма з літарай Т выкананы так дасканальна, з гэткім дзіўным смакам, што перавышаюць ўсё вырытае ў падобным выглядзе ў Бібліі“. А гэты Апостал друкаваўся ўжо ў Вільні. Пад крыптонімам Т скрываецца адзін са спатужнікаў Скарыны, хтокольвечы з крыўскіх тагочасных мастакоў.

Друкарская праца Ф. Скарыны мела аграмадны ўплыў на развіцьцё друкарства ня толькі ў нас, але ў Масковіі і Украіне, а ласьне праз тое, што Скарына пакінуў пасьля сябе добра навытараных у друкарстве сваіх вучняў.

Каля 1560-х гадоў, не без супрацоўніцтва скарынаўскіх вучняў, пры бліжэйшым удзеле братоў Кавечынскіх, Крышкоўскага і Сымона Буднага паўстае друкарня ў Несьвіжы, якая ўжо ў 1562 годзе выдае катэхізіс.

У Несьвіжы ў гэтым самым часе былі прыгатаваны літары для першай друкарні ў Маскве, яшчэ перад выданьнямі Івана Федарава. Сьлед гэтай друкарні захаваўся ў адным так званым анонімным Евангельлі, надрукаваным у Маскве каля 1560—62 году, літары якога аднастайны с Несьвіжскімі, сустрачанымі ў выданьнях Сымона Буднага („Книга въ России“, Масква, 1924, ч. I, б. 66—68). Дужа праўдападобна, што памянёнае анонімнае Евангельле, як і пазьнейшы Псалтыр 1564 году, друкаваў „адзін з майстроў Ф. Скарыны, які прыйшоў у Маскву з Вільні“ („Истор. Славян. литерат.“ Пыпін і Спасовіч). Праўда Апостал надрукаваны ўжо іншымі літарамі, якія патвараюць рукапісны полуустаў, але гэта зразумела, калі прыняць пад увагу, што літары першай друкарні „былі знішчаны дзеля забабоннасьці“. Дый і новы шрыфт не памог нашаму піонэру друкарства ў Маскве: і другая друкарня была разгромлена, а друкары ратаваліся уцечкай у крыўскія землі.

Што анонімнае Евангельле было друкавана скарынаўскімі літарамі ў Маскве, упэўняе нас Васіль Цяпінскі, які друкаваў сваё Евангельле ў 1570 годзе, ў прадмове да апошняга ён ссылаецца на „Евангельле Московское недавно друкованое“. Аб залежнасьці маскоўскага друкарства ад нашага сьведчаць сучасьнікі Флетчэр і Поссэвін („Книга въ России“, ч. I, б. 68—69). Зьвязь гэту сукосна сьведчыць также і тожсамасьць паперы ў Маскоўскіх і нашых друках.

Петр Мсціславец і Іван Фёдараў уцёкшы з Масквы, ўжо ў 1568 годзе, паявіліся ў Заблудаве, дзе коштам гэтмана Грыгорага Хадкевіча надрукавалі Евангельле. Каля 1570 году Петр Мсціславец выехаў у Вільню, а яго вучань Іван Фёдараў пераехаў аж у Львоў.

У Вільні, каля 1575 г., Петр Мсціславец друкуе некалькі богаслужэбных кніг, для якіх быў вырэзаны спэціяльны шрыфт, каторы служыў прыкладам для пазьнейшых маскоўскіх друкарань.

Каля 1570 году Васіль Цяпінскі друкуе сваё Евангельле літарамі па стылізацыі падобнымі да несьвіжскіх, якія ў свой чарод адтваралі літары скарынаўскай друкарні.

У 1580 годзе Іван Фёдараў, коштам князя Астрожскага, друкуе ў Астрагу кнігі, між іншым Біблію. Як львоўскія выданьні Івана Фёдарава, так і Віленскія Пятра Мсціслаўца маюць у сабе шмат чаго перанятага з друкаў Скарыны. Асабліва Астрожская Біблія перапоўнена ініцыяламі і застаўкамі запазычанымі з выданьняў Скарыны, а також мае літары з віленскіх друкарань (агаловак тытуловай балоны). Другое выданьне Астрожскай Біблії, якое было выпушчана ў 1581 годзе (12 жніўня), мае яшчэ больш віленскага шрыфту.

Адначасна з Астрожскай друкарняй была ў Вільні адкрыта ў 1580 годзе друкарня Мамонічаў, у друках якой відаць сільныя скарынаўскія ўплывы.

Яшчэ большыя скарынаўскія ўплывы відаць на друках выданых у Еўю (каля Вільні). Евейская друкарня пачала працаваць у 1611 годзе.

У самым пачатку XVII ст. была адкрыта друкарня ў Дерманскім манастыры (Валыншчына). Шрыфт прыгатаваны нарочна для гэтай друкарні, але пад уплывам Астрожскай Бібліі і Евангельля Цяпінскага.

Другая валынская друкарня ў Угорцах, пачынае працаваць, магчыма, з 1611 году. Шрыфт і застаўкі выказуюць скарынаўскі ўплыў.

У Галічыне ў дварэ Страціна, каля 1604 году, адкрыў друкарню Балабан; на застаўках і рысунках відаць уплыў віленскіх і львоўскіх друкарань.

У 1617 годзе паяўляецца друкарня ў Кіяве; мяркуючы паводле літар і рысункаў сюды была перанесена друкарня Балабанаў са Страціна.

У 1628 годзе, працуе ў Кіяве магілеўскі мяшчанін Сьпірыдон Собаль. У 1630 годзе пераязджае ён са сваей друкарняй у Кутэйнскі манастыр, а ў 1635 годзе засновывае новую друкарню ў Буйневіцкім манастыры (абодвы манастыры каля Магілева). Кутэйнская друкарня ў 1655 годзе, ў часе акупаціі Масковіяй краю, была разам з манахамі вывезена ў Іверскі Манастыр (каля Ноўгарада), дзе выдана было кутэйнскімі манахамі некалькі кніг, гэткім чынам скарынаўскія ўплывы сягнулі праз Магілеў аж у зямлю Вялікага Ноўгараду.

С павыжшага агляду мы бачым, што ўплыў Ф. Скарыны абыймаў ўсю усходную славяншчыну. Пад уплывам Скарыны і яго друкаў засновуецца друкарня сьпярша ў Несьвіжы, згэтуль перадаецца ў Маскву, але не прынятае, дзякуючы цемнаце, друкарства з Масквы вяртаецца назад у Крыўскія землі і абасновуецца яно ў Заблудаве. З Заблудава ідзе на Львоў і Астрог, Дэрмань, Угорцы, Страціна, Кіяў. На пару гадоў пазьней Заблудоўскай працуе друкарня Цяпінскага, а адначасна з Львоўскай працуе Віленская друкарня Мсціслаўца, пазьней Мамонічаў, урэшце Евейская, Кутэйнская, Буйневіцкая, Магілеўская і др.

Акром таго друкаваныя выданьні Скарыны перапісываліся. Захавалася некалькі рукапісаў, якія маглі быць перапісаны з друкаў Скарыны; ў некатарых з іх захаваліся і кнігі Бібліі, якія былі надрукаваны Скарынам, але затраціліся. Адны с такіх рукапісаў даслоўна перадаюць скарынаўскія друкі, з утрыманьнем прадмоў і імя Скарыны, а другія сьпіскі маюць зьменены правопіс а такжа заменена імя яго другім, прыкладам у Галіцкім (Яраслаўскім) сьпіску 1568 году чытаем прыпіску: „протожь я василій жугаев снь зь ярославля. В лѣкарскых наоуках докторь... казал есми списати книгоу стго іова рускым языком. б(г)у къ чти и людем посполитым къ наоученію“. Замест скарынаўскага правопісма тут модны тагочасны баўгарскі. З рукапісаў скарынаўскага перакладу з лішнімі (раўняючы з дахаваўшыміся друкаванымі экзэмплярамі) кнігамі трэба адзначыць біблійныя кнігі 1575 г. Львоўскага Сьвята-Ануфрэеўскага Манастыра (паходзяць з Зенкава—Падольшчына). Прадоўжаньнем гэтага апошняга рукапісу, зьяўляецца рукапіс Лукі Тарнопальскага 1596 г. Калі разглядзіць лішнія кнігі гэтых рукапісаў са стараны мовы,

то яны акажуцца сходнымі с тымі, якія запраўды вышлі с пад пяра Скарыны. Згэтуль натуральны вывад, што яны, відаць, былі перакладзены Скарынай, які або іх ня сусьціг надрукаваць, або надрукаваў ды яны загінулі (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III).

Скарына ў кнігах біблійных памесьціў 42 рысункі рытыя на дрэве. Некатарыя з гэтых рысункаў маюць на сабе вязаны подпіс у які стала ўходзіць літара Т (ў Апостале). Пад партрэтам Скарыны вязь выразна мае тры літары: Т. М. З., гэта ёсьць подпіс мастака-рысаўніка які аздабляў скарынаўскія друкі рысункамі. Гэты мастак-рысаўнік, скарынаўскі сучасьнік, дагэтуль невядомы. Адно пэўна што ён, як і Скарына, быў „русін“, на гэта паказуе пераезд яго, разам са Скарынай, с Прагі ў Вільню і яго монаграма зложаная са славянскіх літар. Маецца также дапушчэньне, што, часьць рысункаў было зроблена самім Скарынам, прынамні тыя з іх, на якіх красуе гэрб Скарыны—сонца і месяц.

БІБЛІЯ XVI СТ., Віленскай Публ. бібліатэкі (№ 47). Дахавалася толькі частка рукапісу: кнігі прарокаў. У прадмове да прароцтва Ісаі маецца гэткая дапіска:

„Предсловие Исаіна пр(о)рчества с ческои Библіи написано“.

Ня выключана што гэта ёсьць пераклад с чэскай Бібліі 1506 г., а можа нават беспасярэдны одпіс с перакладаў Скарыны. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III, б. 29).

БІБЛІЯ XVI СТ., бібліатэкі Красінскіх у Варшаве. Захаваўся толькі адрывак рукапісу, які завірае кнігу Товіт. Праф. Карскі кажа аб гэтым перакладзе Бібліі: „Трудна рашыць, хто зрабіў гэты пераклад: ён вельмі напамінае спосабы Скарыны ў тых здарэньнях, калі ў яго пад рукамі не было ц.-славянскага перакладу вядомай кнігі.

Мова тэксту гэтай бібліі (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III, б. 30):

...Пригодилося единого дне. иже товиѳъ погребалъ тѣла мртвы(х) и оутроудился велми. а прише(д) к домоу по(д)ле стены верже себе опочиноути. и оусноулъ. а в то(м) оуснути. лаина сии рѣ(ч) калъ ластовица горку ему зъ гнѣзда въ очи оупустила. такъже пакы оуснул. и оубо то покушенїе на него бгъ препоустилъ про то што бы боудущи(м) данъ былъ прикла(д) его тръпеливости. яко и с(в)того иова. оубо егда(ж) с(в)тыи иовъ отъ своего детинства бга ся бояше. а приказание его полняше“...

ІКОНЫ СЬВ. САФІІ ПРАМУДРАСЬЦІ БОЖАЙ належаць да сымволістычных ікон; яны пісаліся на сказ Прыповясьцяў Саламонавых: „прамудрасьць стварыла сабе дом і ўмацавала сямі стаўпамі“—(„премудрость созда себѣ храмъ и утверди столповъ седмь“). Пад імем дому разумеецца царква Хрыстова, ўмацаваная на стаўпох—на сямі ўсясьветных саборах. Іконы Сафіі ў кіяўскім, наўгародзкім і др. саборах выабражаюць з'адночаньне царквы нябеснай і зямной, праз уцелаішчаньне прамудрасьці Сьв. Тройцы (упос-

таса). Пададзены тут абразок зьяўляецца копіяй іконы Сьв. Сафіі полацкай, акром подпісу ўнізе „попъ“ і нечытэльных знакаў, якія чытаў Лелевэль „попъ ананій“. Гэта ікона саўсім аднолькава са старой іконай „Св. Сафіі полацкай“ якую я бачыў ў Спаскім манастрыры ў сьвятара Чэрэпніна ў Полацку, акром, ведама, верхняга наўкольнага надпісу, дзе гаворыцца для каго была роблена паданая тут копія.

Унізе ад Хрыста ідзе група хрысьціян, да іх падходзяць пагане, с права с працягнутымі рукамі, да чаш вечнага жыцьця. Злева, ўнізе, сядзяць паганскія сьвятары с пустой лагой і нейкімі маскамі.

Надпісы на іконе; зьверху:

„Софеи премудрость Б(о)жіа вроблена повеленемъ бл(а)говерне кнзя Өедора ивановіча ярославча“. (Турава-Пінскага ┼1535).

Соломон: „Премудрость созда собѣ храм и утверди столпъсем“.

Патрыарх: „Рабъ іис ...а подателиа жівотоу веч“...

Наўкол Хрыста: „Заклая своя жертовная черепа поча... совеи вино уготова“.

Ўкруг Маці Божай: „Иже от века утаенное и ангеламъ неведомое ма... и... не... с...мво“.

Пад сямі анеламі ўверсе. *Рад першы:* „переві. сты д(у)хъ. рекоше с(ы)не. *Другі рад:* созда богъ. завістюя. яко б(о)гъ есть“.

ЕВАНГЕЛЬЛЕ 1520 ГОДУ. Перах. у Віленскай Публ. бібл., № 35. Крыўскае (беларускае) паходжаньне яго відаць ужо з допісу:

„В лѣ(то) (7028).... написана бы(с) кніга сіа. нарицаемаа ева(нге)ліе, тетро. при велик(ом) короле Жикгимонтѣ, і при еп(ско)пѣ Іони вл(а-ды)цѣ тоуро(в)ско(м) и пинско(м) и при кн(я)зѣ Фе(д)ори Ивановичи Ярославичя. повелѣние(м) хр(и)столюбива(го) моужа раба б(о)жіа Семиона Батыевичя Рака... А писалъ дья(к) мно(го)грѣшныи ра(б) б(о)-жіи Савастіанъ Авраамови(ч) и(же) в Нобли“ (Пінскага павету).

ЗБОРНІК XVI СТАГ. Да XIX стаг. належаў Супрасльскаму манастыру. Гэта быў рукапіс у адну чацьвёртую аркуша, пісаны на грубой васкаванай паперы (бамбіцыне) чыстым і ясным характарам пісьма XVI стаг. Яго перапісваў 1520 г. сын сьвятара Грыгорый Івановіч па загаду князя Сімеона Іванавіча Одынцевіча, як аб тым сьведчыць ўласнаручны подпіс у канцы рукапісу. Даніловіч з гэтага зборніка, ў лацінскай транскрыпцыі, выдаў у 1823 годзе „Latopisies Litwy i kronika Ruska“.

ФОРМА ПРЫСЯГІ ВЯЛ. КНЯЗЮ ЛІТОЎСКАМУ, КАРАЛЕВІЧУ ЖЫГІМОНТУ-АЎГУСТУ на Віленскім сойме ў 1552 г. Сьнежня 4 дня.—„Акты, относящ. къ истор. Зап. Рос.“, т. II, СПБ., 1848 г. Увага № 90.

„Обираемъ собѣ и беремъ господаремъ на вѣчные часы господаря своего прироженого сына, е. м. королевича Жикгимонта, на великое князьство Литовское, и маемъ е. м. вѣрнѣ и справедливѣ служити, мы сами и дѣти наши, а мимо е. м. королевича Жикгимонта иного господаря не маемъ собѣ искати, а ни обирати... А мы, воеводове и старосты и гододержцы, тые замки маемъ къ рукамъ е. м. королевича Жикгимонта держати, и мимо е. м. иному никому не поступовати“...

ФОРМА ПРЫСЯГІ, ЯКУЮ ДАВАЛІ ПІСАРЫ ГАСПАДАРСКІЯ АБЫЙМАЮЧЫ СВОЙ УРАД. Сярод актаў 1522 году.

Гл. „Чтенія въ Имп. Общ. исторіи и древн. Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ"—Кн. IV (191). Масква, 1899 г., бал. 147.

„Прысяга писарская.

Я (имя рек)... прысягаю милому Богу и панне Марыи и всимъ светымъ, ижъ маю быти верный господару его милости и вси рады его, которые бы колвекъ мне были допущоны, або обявены, тые маю таемые заховати, а жадному чоловеку ихъ не маю объявляти, ани тежъ жадныхъ листовъ не маю писати безъ розсказанья господарского, або канцлерского, а иныхъ жадныхъ розсказанье не маю писати. А естли быхъ што слышалъ шкодливого господарского, або Речы Посполитое, тогды маю объявляти господару его милости, або паномъ раде. Естли быхъ то сполнилъ, такъ мне Боже поможы и панна Марыя и вси светые; а если быхъ того не сполнилъ, Боже мя побий на душы и на теле".

Ікона сьв. Сафіі прамудрасьці Божай, пісаная для Пінскага князя Федара Іванавіча Яраславіча, каля 1519 г.

РАХУНАК КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА С ПАНАМ ЯНУШАМ КАСЬЦЕВІЧАМ. У Вільні, 18 Лістападу 1522 году. Гл. „Чтенія въ Импер. Общ. исторіи и древн. Россійскихъ при Московскомъ Унив.", кн. IV (191) Масква, 1899 г. бал. 184.

„Жыкгимонтъ.

Явно чынимъ симъ нашимъ листомъ. Тыми разы давалъ намъ личбу с поголовщызныхъ нашихъ пенязей воевода подляшский маршалокъ нашъ державца ожский и перелойский и радунский панъ Янушъ Станиславовичъ Костевича приходу и росходу, которые черезъ его руки шли, и што еще назвышъ тыхъ нашыхъ пенязей онъ своихъ власныхъ пенязей на нашо жодане выдалъ на потребы нашые и земские. Мы, з нимъ рахунок вчинивши, и застали ему винни тисячу копъ и деветь сотъ копъ и дватцать и шесть копъ и деветь грошей, и маемъ в той суме его уистити, отколь тая сума маеть ему заплачона быти. И на то есьмо ему дали сесь нашъ листъ с нашою печатью. Писанъ у Вильни, под лет. бож. нарож. 1 пятьсотъ 22, месяца ноябр. 18 день, индыктъ 11.

Въ томъ листе рука королевская".

ЗАПІС АБ РАБУНКАХ І ПРЫМУСАХ КОБРЫНСКІМ ПАДДАНЫМ АД ІХ ДЗЯРЖАЎЦЫ ВЭНСЛАВА КАСЬЦЕВІЧА.

Сярод актаў 1524 году. „Чтенія въ Имп. Общ. истор. и древн. Рос. при Моск. университ." кн. IV (191), Масква, 1899, б. 195.

„Листъ до мар. держав. Кобрынского пана Венслава Костевича. Жаловали люди путныи и волостныи Кобринские Андрей Мишновичъ, а Моисей Марковичъ, а Пашко Кобаковичъ, а Пацъ Леньковичъ и съ потужники своими, штожъ имъ новины уводить и кажеть имъ къ своимъ дворомъ на роботу ходити, а они не робливали; а которыи люди передъ тымъ на роботу и к сторожи до замку хоживали, и онъ ихъ вызволилъ, и на то место кажеть имъ робити. А иншии многии кривды чинить: который з нихъ серебщыны замешкаеть отдати, ино за вини жоны и дети у неволю до своих дворовъ береть и неколькось кротъ копъ десять грошей на нихъ безъ винъ вины береть, и стацею, которую были наготовали на послы московскии и на жолнеры, ино штося остало, онъ таки побралъ. Ино какъ пошли были къ королю жаловати, онъ, присылаючи слугъ, не однокротъ казалъ порозбивати, и поранити, и пенези побрати. И в тотъ часъ шли з ними люди волости Марковское, в тыхъ людей отняли 2 копы грошей и кожухъ, и самыхъ поранили. И послали дворанина Мурина: и которыхъ посажалъ, тыхъ казали мочно попушчати, и грабежы абы поотдавалъ передъ дворанином, а ему приказуючы подъ держаньемъ: естлибы тыхъ грабежовъ не хотелъ поотдавати, ино кажуть дворанину у Кобрынь ся увезати и держати до тыхъ часовъ, поки тыи грабежи тымъ людемъ поотдаеть и во всемъ се справить. И казали тыи грабежи дворанину пописати, а Марковцомъ ажбы казалъ две копе и кожухъ отдати передъ тымъ же дворанином.— Копоть".

ЛІСТ КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА СТАРОГА СТАРЦАМ І ЎСІМ МУЖАМ МАГІЛЕЎСКАЙ ВОЛАСЬЦІ.

У Петрыкаве, 6 Лютага 1525 года.

Гл. „Чтенія въ Имп. Общ. исторіи и древн. Россійскихъ при Московскомъ Унив.", кн. IV (191), Масква, 1899 г., бал. 198.

„Старцомъ и всѣмъ мужомъ волости нашое Могилевское. Што есте передъ тымъ здавна даивали тивуншчины осмдесятъ копъ грошей широкихъ тому, кому семо на васъ выдавали, про то приказуемъ вамъ, ажъ бы есте тую тивуншчину всю сполна давали до скарбу нашого посполу з данью грошовою. А хотя быхмо кому листы с канцелярии выдавать казали на тую тивуншчину, и вы бы вжо чересъ то никому на таковые листы тое тивуншчины не давали; пакли ж бы есте чересъ то кому тую тивуншчину дали, хотя на листъ нашъ, тогды вжо мы кажемъ на васъ другую тивуншчину посполъ з данью нашою правити. О томъ бы есте ведали и тотъ листъ нашъ в себе ховали. Писанъ у Петрикове, подъ лето 1525, месеца февраля 6 день, индиктъ 13.— Горностай писаръ".

ПАСОЛЬСТВА РАДЫ В. КН. ЛІТОЎСКАГА ДА КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА.

1526 г. раней месяца Чэрвеня. — „Акты, относящіеся къ

истор. Зап. Рос.", т. II, СПБ., 1848 г. Пасольства, між іншым, дапамінаецца Вітаўтавай кароны, захопленай палякамі:

..."А про то, кгдыжъ его милость отецъ святый папежъ зычитъ тоѣ чти тому, который есть того негоденъ: лѣпѣй бы его милость мѣлъ зычити того сыну вашое милости, пану нашому, великому князю Литовскому, за важныи и знаменитыи учинки вашое милости и предковъ вашое милости, великихъ князей Литовскихъ, которыи тую землю къ вѣрѣ хрестіяньской направили, и вставичнѣ ся напротивку непріятелемъ вѣры святоѣ застановляли. Якожъ за славнѣ памяти дѣда вашое милости короля Владыслава, а за стараня вашое милости великого князя Витовта, маючи бачность отецъ святый папежъ и цесаръ хрестіяньскій на знаменитость вчинковъ великого князя Витовта, а на сталость и моцность его противку поганства, а къ тому маючы бачность на зацность панства того вашое милости великого князьства Литовского, послали были отецъ святый папежъ и цесаръ коруну великому князю Витовту, до того тамъ панства вашое милости отчизного великого князьства Литовского; а въ томъ великій князь Витовтъ съ сего свѣта зшолъ, коруны тоѣ не дождавши, которая жъ вжо была на дорозѣ, и загамовали ее панове Поляцы, и до тыхъ часовъ ее выдати не хотятъ, и не зычатъ тоѣ чти паньству вашое милости отчизному. Чому жъ панове ихъ милость рады великого князьства Литовского, слуги вашое милости, велико ся дивують, ижъ братья ихъ панове Поляцы ихъ хрестьяномъ, а братьи своей, того не хотѣли зычить, а теперь не заброняють того тымъ отщепенцомъ, Москвѣ; не хотѣли ихъ милость радить въ томъ вашой милости, абы тотъ посолъ папежскій не былъ пропущонъ такъ латве, съ таковымъ поселствомъ до Москвы, алижъ бы ваша милость рачили о томъ добрѣ розважити и порозумѣти зъ радами вашое милости великого князьства Литовского. Але, подобно, ихъ милость панове рады коруны Польскоѣ зычуть того вмысленѣ тому отщепеньцу, мимо паньство вашое милости отчизное, для того, абы тое паньство вашое милости было въ пониженью, а жебы втѣлено имъ къ корунѣ, о штожъ ся они давно працують, хотячи дѣдитство вашое милости привлащити ту, къ князьству коруны Польскоѣ. Въ чомъ же казали вашу милость покорнѣ просити ихъ милость братья наша, слуги вашое милости прироженыи, абы ваша милость не рачили того паномъ Польскимъ надъ ними зычити, жебы ихъ милость, слуги прироженыи вашое милости, мѣли быти подданы къ корунѣ Польской. А звлаща, рачилъ бы ваша милость того боронити, для потомковъ вашое милости: бо завжды лѣпѣй а пожиточнѣй будетъ потомкомъ вашое милости, коли тое паньство вашое милости отчизное будетъ подъ особнымъ тытуломъ и правомъ отъ коруны Польскоѣ; якожъ ся и тыхъ часовъ придало до сына вашое милости, ижъ ихъ милость панове рада великого князьства Литовского зъ доброволеньствомъ и охотнѣ его милость, сына вашое милости, собѣ за пана обрали и присѣгали его милости, чогожъ панове Поляцы, снать, и до тыхъ часовъ вчинити не хотятъ. А кгды бы князьство великое Литовское было привлащоно къ корунѣ, тогды бы ся такій початокъ щастливого поднесенья сына вашое милости ещо былъ не сталъ. А про то ихъ милость, рада а слуги вашое милости, братья наша, вашу милость покорнѣ просятъ, абы ваша милость рачили ся ласкаво вложить и радамъ вашое милости коруны Польскоѣ приказать, абы они тую

коруну, которая послана къ великому князьству Литовскому, вернули къ князю великому его милости, сыну вашое милости, абы его милость при щастливомъ панованьи вашое милости былъ корунованъ: бо, милостивый королю, кгды будетъ тое паньство вашое милости отчизное, великое князьство Литовское, мѣло коруну, тогды не може быти привлащоно къ корунѣ Польской; бо коруна въ коруну втѣлена быть не може. А такъ вжо бы панове Поляцы не мѣли тоѣ жадости, абы тое паньство вашое милости отчизное было унижено и привлащоно къ нимъ, але ровное братство и пріязнь стала бы зъ одного напротивъ кождому непріятелеви. А естли жъ бы панове ихъ милость рады коруны Польскоѣ не хотѣли коруны тоѣ сынови вашое милости къ великому князьству Литовскому вернути: тогды ихъ милость рады великого князьства Литовского, слуги вашое милости, просятъ вашое милости, абы ваша милость рачили до отца святого папежа и до цесара послати, жедаючи о коруну сынови своему на великое князьство Литовское; а што на то будетъ потреба наложити, рады ихъ милость съ доброю волею то на ся хотятъ подняти и накладу на то не лютовати"...

„УСТАВА ДВОРОВЪ НАШИХЪ У ВЕЛИКОМЪ КНЯЗЬСТВѢ ЛИТОВСКОМЪ, ТАКО ВЪ ВИЛЕНЬСКОМЪ, ЯКО И ТРОЦКОМЪ ПОВѢТѢХЪ, ЯКО СЯ ДЕРЖАВЦЫ И ВРЯДНИКИ СПРАВОВАТИ МАЮТЬ". У пачатку 1529 году.—„Акты, относ. къ исторіи Зап. Рос.", т. II, СПБ., 1848 г.

„1. Напередъ державцы дворовъ нашихъ, въ кождомъ дворѣ особно, довѣдавшися, колько бочокъ жыта есть потреба ко насѣнью пришлого году, только того часу маютъ отложити копъ жыта на сторону въ гумнѣхъ дворовъ нашихъ; а тое жыто роздаваючи на весну людемъ въ отсыпъ, у-въ осени за кождую копу бочку дворную жыта брати, а тымъ жытомъ засѣвати, а кождого году жыто въ отсопъ давати.

2. Тежъ гумна дворовъ нашихъ всихъ тымъ способомъ маютъ быти захованы: Скоро по жнивѣхъ, абы десятины костелныи, гдѣ суть повинни, суполна были отдаваны; потомъ жыто на насѣнье году пришлого, которое маетъ быти въ отсопъ давано, на сторону отложити, такъ много копъ въ личьбѣ, яко пашня году пришлого на насѣнье жыта потребуетъ. Потомъ челяди неволной мѣсячина маетъ быти въ копахъ на сторону отложена, а другая отмолочена, которую мѣсячину тымъ способомъ уставляемъ: абы челяди неволной, которыи маютъ прироби а бонды свои, по полторы копы жыта на рокъ давано, водлѣ стародавного обычая; а тымъ нашимъ неволникомъ, которыи обыходу и домовъ своихъ не маютъ, тымъ мѣсячина давати чотыри разы до году, по бочцѣ жыта, то есть, берла, водлѣ обычая давного, а тое берло маетъ быти у-въ осень, по жнивѣхъ, на сторону отмолочено. Потомъ, того жыта што зостанетъ копъ, отправивши тыи рѣчи вышейписаныи, двѣ части на насъ и къ пожитку нашому заставуемъ, а третяя часть жыта державцамъ нашимъ, къ ихъ живности и пожитку.

3. Тежъ, што ужнутъ ярынъ, яко: овса, пшеницы, ячменю, гречыхи, гороху, ярыцы и иншихъ, того скоро по жнивѣхъ, маютъ дер-

жавцы наши намъ, на насѣньне и тѣжъ къ пожитку, три части на сторону отложити, а собѣ четвертую часть къ живности и пожитку маютъ брати.

4. Тежъ жыта наши, которыи въ гумнѣхъ дворовъ нашихъ зостанутъ, тыи маютъ быти, на весну, подданымъ нашимъ, або хто будетъ потребовати, копами на пѣнязи роздаваны, на боргъ, за слушнымъ рукоемствомъ заплаты; которыи пѣнязи тыи должники платити будуть повинни на святый Мартинъ, и тыи пѣнязи за тыи жыта державцы наши будуть повинни до скарбу нашого отдавати.

5. Такъ же то уставуемъ, абы державцы наши и ихъ врядники, при роздаванью жыта нашого, такъ отсопного, яко тежъ кгды на пѣнязи будуть давати жыто, жадныхъ великихъ поклоновъ отъ подданыхъ нашихъ не брали, одно по полгрошу, або по курицы.

6. Тежъ рѣчи вси огородные державцы всихъ дворовъ нашихъ, въ небытности нашой, маютъ суполно уживати и къ своему пожитку оборочати; а на прiѣханье наше до великого князьства Литовского, будуть повинни до кухни рѣчей огородныхъ достатокъ намъ давати, водлѣ шацунку и уставы кождого двора особно.

7. Так же, абы льну кождый державца таковый достатокъ сѣялъ, якобы отъ кождоѣ жонки, которая мѣсячину беретъ, далъ поставъ полотна на кождый годъ; а естли бы который державца нашъ въ томъ пилности не чинилъ, а льну къ роботѣ челяди не выдалъ, тогды отъ кождоѣ жонки повиненъ будетъ дати пятьдесятъ грошей, або поставъ полотна, пятъдесятъ локоть.

8. Такъ же, абы были бочки въ одну мѣру уроблены, а подъ цехомъ нашимъ, и желѣзною обручью збиты, которыми жъ зъ гумна и зъ свирна на кождый розходъ и на насѣнья абы было збожье мѣрено, и тыми жъ бочками отсопъ житный къ насѣнью маетъ быти отбиранъ.

9. Тежъ жыта наши данныи и овсы, то есть, дякла, державцы наши абы суполно до городничого отдавали, а съ подданыхъ нашихъ то ма быти о светомъ Симонѣ Iюдѣ выбирано; которое жыто и овесъ городничiи наши, въ кождомъ повѣтѣ, кождого году маютъ водлѣ торгу продавати, а пѣнязи до скарбу нашого отдавати.

10. Такъ же, што при дяклахъ суть данныи куры и яица, то доставуемъ на кухни наши; а въ небытности нашой, маютъ подданыи наши за то пѣнязьми платити, то есть, за десять яецъ и за курицу одинъ грошъ, а то маютъ державцы наши до скарбу нашого отдавати.

11. Тежъ за сѣна дяколныи подданыи наши кождого году будуть повинни пѣнязьми платити, то есть, за возъ сѣна по три грошы, а тыи пѣнязи маютъ быти до скарбу нашого отдаваны; а пѣнязи подякольныи, пентиничьныи и дровныи, то маеть на врядъ замковый, по старому, городничему отдавано быти.

12. Тежъ мезлевы, которыи на насъ съ подданыхъ нашихъ на кождый годъ приходятъ, то бы державцы наши пѣнязьми отбирали, то есть, за яловицу тридцать грошей, за вепра двадцать грошей, за барана чотыри гроши, за куре а за десять яецъ одинъ грошъ, а тыи пѣнязи маютъ быть отдаваны до скарбу нашого.

13. Такъ жо вси подданыи наши, которыи суть повинни службу уставичьнѣ служити, то есть, люди тяглыи, тыхъ зоставляемъ для роботъ нашихъ дворовъ, яко пашни и подводъ, по старому обычаю;

маютъ служити черезъ годъ, почавши отъ весны, коли на ярыну починають орати, ажъ до святого Симона Іюды; а отъ святого Симона, черезъ зиму, державцы дворовъ нашихъ зоставивши людей на дворныи потребы (тыхъ, на што ся которыи двору потребують), остатокъ людей тяглыхъ къ пожитку нашому осадити, то есть, або на бочцѣ пшеницы, або вепра будетъ повиненъ подданый нашъ кождый осадного двора нашого къ пожитку нашому дати; а то, въ небытности нашой, державцы продавши, повинни будуть пѣнязи до скарбу нашого отдавати.

14. Къ тому, боярове наши и осочники, которыи зъ стародавна повинни войну служити и сѣна косити, также тежъ рыболовы, бортники, ковали и иншыи подданыи дворовъ нашихъ, которыи тяглоѣ службы не служатъ, тыи будуть повинни дванадцать денъ въ году на толоку до дворовъ нашихъ служити, то есть: три дня на паренину орати, три дня на жыто, а три дня серпомъ жыто жати, а три дни ярыны, а сѣно косити по старому; которыи отъ иншихъ послугъ мають быти вольны, а на кождый годъ до скарбу нашого, на день святого Мартина, будуть повинни осадного платити по копѣ грошей; а втакже съ тыхъ же людей, яко, осочниковъ, рыболововъ, ковалевъ, на дворную потребу по кольку служобъ зоставити.

15. Такъ жо земли пустовскіи повинни будуть державцы дворовъ нашихъ, къ пожитку нашому, наймовати на пѣнязи, або на меды, а то все до скарбу нашого отдавати.

16. Тежъ, въ которыхъ—кольвекъ дворѣхъ нашихъ суть озера, на которыхъ зимѣ неводы ходятъ, тыи рыбы маютъ быти продаваны за пѣнязи: двѣ части къ пожитку нашому, державца повиненъ пѣнязи до скарбу нашого отдати, а третюю часть собѣ маетъ взяти.

17. Тежъ, при которомъ-кольвекъ дворѣ нашомъ суть пожитки съ куповъ въ лѣсѣ, то есть, смолы, ванчосъ, клепки, попелъ, тое суполно на насъ зоставуемъ.

18. Такожъ абы кождый державца дворы наши будовалъ, оправовалъ, огородилъ, ставы и млыны, гдѣ могутъ быти, абы были роблены, а овшельки у-въ осень, коли нашихъ работъ нѣтъ.

19. Такъжо абы жадный державца подданыхъ и людей дворовъ нашихъ къ работамъ або будованью дворовъ своихъ отчизныхъ не брали, а ни въ жадныи подводы въ рѣчахъ своихъ, а овшемъ што ся ткнетъ какоѣ купли воженья, то есть, соли, жыта, сѣна, овса и иныхъ рѣчей.

20. Къ тому, жадный державца абы зъ винъ зарукъ, або тежъ переметовъ великихъ не бралъ, а ни тежъ слугъ своихъ, въ таковыхъ винахъ, въ домы подданыхъ нашихъ не всылали, а ни лежьневъ клали, але абы то было черезъ писары нашы писовано, къ пожитку нашому; а кождая вина, которая есть большая надъ пятдесятъ грошей, то до скарбу нашого маетъ быти, а державцамъ до пятидесятъ грошей.

21. Тежъ, кгды подданый нашъ возметъ державцу на спорщизну якую, на судъ, о землю або о сѣножать, тогды подданый нашъ, который виненъ зостанетъ, маетъ заплатити яловицу, або полкопы грошей; а врядникъ державцынъ выѣдетъ, тогды десять грошей; а коли поднамѣстьничокъ або тивунъ выѣдетъ, тогды пять грошей.

22. По томъ пересудъ на державцы зоставуемъ, то есть, десятый грошъ: але пересудъ не маетъ быти бранъ отъ тыхъ людей, которыи ся потвары оттяжутъ.

23. Такъ же дѣцкованье, тое маетъ быти держано черезъ державецъ нашихъ водлѣ статуту земского, то есть, помильное.

24. Такожъ вины побитья: мужикъ зъ мужикомъ кгды ся побъетъ, а тому доводъ будетъ, то маетъ быти державцу пятьдесятъ грошей; а естли ся передъ правомъ згодятъ, державца маетъ взяти дванадцать грошей.

25. Тежъ, въ которомъ бы кольвекъ дворѣ были пѣнязи, або съ стародавна доходы, яко: мыта рѣчныи, перевозы, капщизны, млыны, куничное, отъ домовъ гдѣ пиво и медъ варятъ, то все абы было брано къ руцѣ и пожитку нашому, а къ скарбу нашому отдавано.

26. Тежъ, гдѣ бы кольвекъ были меды данныи съ стародавна, также бобры, куницы и иншое, то все зоставляемъ къ пожитку нашому.

27. Также въ мѣстѣхъ великихъ и малыхъ торговое и поборное, мясное и иншое то все на державецъ зоставуемъ, окромѣ мытъ стародавныхъ, которыи идутъ до скарбу нашого.

28. Также, кгды мужикъ на заказанье державцы нашого, або врядника его, на работу не выйдетъ день одинъ, або непослушонъ будетъ, ма быть мѣрною грабицою каранъ, а ничого больши надъ барана; а естли будетъ въ чомъ большъ упорный надъ росказанье державцы нашого, ма быть, яко упорный, плетью, то есть, бичомъ каранъ, а не виною.

29. Тежъ, абы вси доходы пѣняжныи и пожитки дворовъ нашихъ на одинъ часъ были выбираны и отдаваны до скарбу нашого, то есть, на святый Мартинъ.

30. Тежъ, гдѣ бы кольвекъ было стадо у дворѣ нашомъ, повиненъ державца въ доброй опатрности мѣти, яко бы отъ голоду, або зъ зимна жеребята або свирѣпы не здыхали; а гдѣ бы кольвекъ за его неопатрностью што здохло, повиненъ то будетъ платити водлѣ уставы земскоѣ. А къ тому, кождую свирѣпу и жеребя мѣти въ реистрѣ на имя, шерстью, а съ того реистру списокъ конюшый дворный маетъ мѣти и вѣдомость о кождомъ стадѣ кождого двора, и тудѣжъ што ся которого году примножитъ. Такъже тежъ мѣти пилность о кони стадныи, абы были добрѣ хованы; а оброкъ коню стадному, на двѣ недѣли бочка овса, а конюшый абы того дозрѣлъ.

31. Тежъ, абы кождый державца кождого двора, гдѣ есть челядь невольная, быдла въ дворѣхъ нашихъ мѣлъ досыть, и овшельки сохи дворныи, абы челядь неволная дворными сохами робили, къ розмноженью пашни и дворов нашихъ.

32. Такожъ вси державцы дворовъ нашихъ, такъ повѣту Виленьского, яко и Троцкого, повинни будуть два разы до року, то есть, одинъ разъ у-въ осени, а другій разъ на весну, зъ гумна личбу чинити, суполнѣ со всихъ тыхъ пожитковъ нашихъ вышейписаныхъ, которыи есьмо къ своей руцѣ и пожитку скарбу нашого зоставили, передъ писарьми нашими, которыи будуть отъ насъ, къ слуханью личбы дворовъ нашихъ, два разы кождого году посыланы.

33. Такожъ, абы замковыи врядники, такъ замку Виленского, яко и Троцкого, до иншихъ дворовъ нашихъ не слали дѣцкихъ сво-

ихъ: бо то есть великая сказа подданымъ нашимъ и замѣшанье во всихъ дворѣхъ нашихъ, а овшеки, ижь то большъ чинятъ они для своихъ пожитковъ, а не для оправы замковоѣ, штобъ того дозрѣть, чого который замокъ потребуетъ. А о томъ ижъ бы замковый врядникъ мѣлъ завжды порозумѣнье и розмову съ урядники або съ державцами тыхъ дворовъ, которыи повинны службы до замку служити, того больши стерегучи, яко бы подданыи наши лупежствомъ непотребнымъ не были утиснены, а оправы вси замковыи за згодою врядниковъ были справлены.

34. Тежъ, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врядники дворные, яко, заказники, старцы, тивуны, приставы, сорочники, гуменники, обирали што зъ лѣпшихъ службъ, вѣрныхъ, которыи бы больше стерегли роботы, пашни и иншихъ нашихъ пожитковъ, нижли лупежства, або отступованья отъ повинныхъ роботъ.

35. Такъже, абы державцы дворовъ нашихъ, кгды ся трафятъ подводы къ потребѣ нашой, жадныхъ откуповъ не брали, и своихъ врядниковъ дворныхъ отъ того гамовали, яко бы подданыи наши были въ томъ захованы: въ кождомъ дворѣ абы чергами въ подводы ходили, тогды жадному кривды не будетъ.

36. Тежъ уставляемъ и грозно приказуемъ, абы паны воеводове, такъ тежъ старосты и вси державцы наши, черезъ то, никому, какого будь стану, не смѣли земль пустовскихъ давати, яко въ воеводствахъ, такъ и въ староствахъ, такъ тежъ и во всихъ дворѣхъ нашихъ, до нашоѣ воли господарскоѣ.

А хто бы за таковою даниною отъ пановъ и за листомъ ихъ которыи земли наши пустовскіи держалъ, росказали есмо тымъ писаремъ нашимъ, у таковыхъ тыи земли наши отбирати и зася къ тому двору нашому привлащати, въ которомъ дворѣ тыи земли будуть знайдены.

37. Таkожъ которыи суть пѣнязи капщизныи по мѣстомъ и по дворомъ нашимъ: ино коли будемъ дворянъ нашихъ посылати, тыхъ пѣнязей выбирати, маютъ тыи дворяне наши, подъ свѣдомомъ державецъ и тыхъ писаревъ нашихъ, отъ насъ на тыи дворы уставленыхъ, тыи пѣнязи капщизныи выбирати и отдавати до скарбу нашого, а то для того, ижъбы намъ въ томъ никоторое шкоды не было. А кромѣ тыхъ капщизныхъ пенязей, иншіи вси платы наши пѣняжныи, чиншевыи, поборныи, куничныи, мытныи, отъ жытъ и отъ мезлевъ прибавленыи, отъ пустовскихъ земль браныи, и отъ осадъ людей, и зъ винъ пѣняжныхъ, и иншіи вси доходы и платы, которыи суть намъ къ пожитку нашому привлащоны, маютъ державцы наши выбирати, а писари наши маютъ то въ книги свои записывати, и черезъ руки державцовъ нашихъ, при тыхъ писарѣхъ нашихъ, маетъ то все отдавано быти до скарбу нашого, на рокъ, на день святого Мартина". —„Въ той уставѣ есть подписъ руки господарьскоѣ".

КАРАЛЕЎСКІ І СОЙМАВЫ СТАТУТ АБ ВАЙСКОВАЙ ПАВІННАСЬЦІ.

1525 г. Студня 21 дня.—„Акты, относящ. къ исторіи Зап. Рос.", т. II, СПБ. 1848 г.

Ў каралеўскай грамаце, пісанай аб гэтым уставе да Горадзенскага старасты Юр'я Мікалаевіча Радзівіла ў 1529 г., Лютага 16 дня, ёсьць некалькі артыкулаў, якія трэба лічыць ня чым іншым, як пропускамі ў Літоўскай

Мэтрыцы. Для поўнасьці тэксту артыкулы гэтыя зьмяшчаем ніжэй пад літарамі:

„Подъ лѣты Божьего нароженія 1529, индикта 2, мѣсеца Генваря 21 дня, въ четвергъ, то есть, по Трехъ Кроляхъ у дву недѣляхъ, господарь король его милость Жигимонтъ будучи на великомъ вальномъ соймѣ, у Вильни, зо всими паны радами его милости, такъ духовными, яко и свѣтскими, рачилъ установити и замкнути раду свою господарскую, къ оборонѣ посполитого доброго рѣчи земскоѣ.

1. Напервѣй, што ся дотычетъ попису земского, такъ его милость установилъ: хто бы мѣлъ въ имѣньяхъ своихъ семьсотъ служобъ, тотъ повиненъ ставити къ земской службѣ сто пахолковъ добрыхъ, конно а збройно, водлѣ уставы и ухвалы земскоѣ.

2. А хто бы мѣлъ четыреста служобъ, тотъ повиненъ ставити пахолковъ добрыхъ, конно а збройно жъ, а такъ ажъ до наменшого.

а) Хто зъ бояръ нашихъ будетъ у себе мѣти людей своихъ 80 служебъ, тотъ маетъ къ службѣ земской ѣхати самъ-десятъ съ добрыми молодцы, конно а збройно; а хто людей своихъ будетъ у себе мѣть 40 служебъ, тотъ повиненъ будетъ ѣхати самъ-пятъ съ добрыми пахолки, также конно а збройно.

3. А хто бы мѣлъ осьмъ служобъ людей своихъ, тотъ повиненъ самъ ѣхать и службу земскую заступовати, водлугъ уставы земскоѣ.

4. А хто бы зъ шляхты не мѣлъ осьми служобъ суполныхъ, а мѣлъ бы людей своихъ шесть або пять служебъ, або мнѣй[1]); однако жъ и тотъ повиненъ самъ ѣхати къ службѣ земской[2]), на таковомъ кони и въ таковой змрои, не водлугъ уставы, але водлѣ можности своее.

б) Кождый маетъ ставити съ осми служебъ людей своихъ пахолка доброго, въ сукни цвѣтной, а не въ сермязѣ, на которомъ бы былъ панцеръ доброй, а прилбица, а мечъ, а павеза, а древцо зъ прапоромъ цвѣтнымъ, а конь бы былъ подъ нимъ въ 4 копы грошей.

5. А што ся дотычетъ слугъ путныхъ, и данниковъ, и Подляшскихъ служебъ волочныхъ, тыи вси, хто будетъ ихъ колько мѣти, въ тотъ же почотъ, зъ людьми тяглыми восполокъ, маютъ быти повинни къ службѣ земской, и зровновавшися вси, сполнѣ маютъ зъ нихъ службу земскую служити, водлугъ уставы земскоѣ.

6. А што ся дотычетъ мѣстъ князьскихъ и панскихъ и всее шляхты, и тежъ бояръ ихъ, шляхты и слугъ дворныхъ, которы домки свои маютъ, и ктому огородниковъ ихъ: отъ тоѣ службы земскоѣ, съ того почту, тяглыхъ людей выписаныхъ выймуемъ; бо неповинни будуть въ томъ почтѣ земскомъ въ личбѣ быти.

7. А што ся дотычетъ убогоѣ шляхты, господарскихъ подданныхъ тыхъ, которы ся убого маютъ въ домкахъ своихъ, а ни одного чоловѣка своего не маютъ: съ тыхъ кождый маетъ служити и ѣхати самъ, водлѣ можности своее.

в) А хто бы кольвекъ зъ имѣней и зъ людей своихъ службы земскоѣ водлѣ тоѣ уставы и ухвалы нашое не служилъ, таковый тратитъ имѣнье свое на насъ господаря.

---

[1]) У Літоўскай Мэтрыцы дададзена: „хотя бы пакъ и ни одного человѣка не мѣлъ“.

[2]) У Літоўскай Мэтрыцы дададзена: „А кнегини и паньи и боярыни, вдовы, маютъ выправляти людей своихъ“.

8. При томъ господарь его милость, со всими паны радами своими, на томъ же вальномъ великомъ соймѣ, установилъ платъ на всихъ подданыхъ великого князьства, яко на своихъ господарскихъ людей тяглыхъ и путныхъ, такъ тежъ и на духовныхъ и свѣтскихъ, князьскихъ и панскихъ, для заплаты служебнымъ и для выкупленья замковъ и дворовъ его милости; къ чомужъ зволили господарю его милости вси панове рады его милости, духовныи и свѣтскіи, платъ дати со всихъ людей своихъ, съ тяглыхъ и съ путныхъ и съ данниковъ, и зъ волокъ Подляшскихъ, пущаючи ровно, яко тяглого чоловѣка, такъ тежъ слугу путного и данника одного, и волоку одну съ тяглою службою за—одно; и яко повинни зъ таковыхъ осьми служебъ, зъ данниковъ и зъ волокъ выправляти и ставити къ службѣ земской коня, такъ тежъ зъ того коня мають дати плату полторы копы грошей, то есть, съ каждоѣ службы людей 11 грошей и полтретя пѣнязя.

9. А хто бы не мѣлъ людей своихъ осьми служебъ, а мѣлъ бы ихъ шесть або пять, або мнѣй, тежъ бы и одного чоловѣка у службѣ мѣлъ: тогды повиненъ зъ кождоѣ службы дати 11 грошей и полтретя пѣнязя, колько служебъ будетъ мѣти.

10. А хто з шляхты людей своихъ не будетъ мѣти ни одного чоловѣка, тотъ того плату не повиненъ дати ничого.

11. А господарь его милость со всихъ своихъ людей, тяглыхъ и путныхъ и данныхъ, тотъ платъ потомужъ маетъ казати выбирати, зъ кождоѣ службы по 11 грошей и по полтретя пѣнязя.

12. Такъ тежъ и вси духовныи Римского закону и Греческого, со всихъ людей своихъ, тяглыхъ и путныхъ и данныхъ, изъ волокъ Подляшскихъ, зъ осьми служебъ, также повинни полторы копы грошей дати, яко и свѣтскіи, т. е. съ каждоѣ службы 11 грошей и полтретя пѣнязя[1]).

13. А тыи пѣнязи вси, подъ тымъ способомъ, яко вышей выписано, мають выбираны быти. Кождый князь и паны духовныи и свѣтскіи со всихъ людей своихъ тотъ платъ вышей мененый мають казати сполна выбирати, водлугъ попису реистровъ, отъ господаря его милости даныхъ; и тыи пѣнязи выбравши, справедливе мають до скарбу господарского дати на рокъ положоный, по семъ святѣ прыйдучомъ по Велицѣ дни у дву недѣляхъ, а теперь жо мають всей земли тотъ платъ объявити, и листы по всимъ землямъ, по повѣтомъ и хоружимъ мають розосланы быти.

14. При которомъ же тамъ плату земскомъ, господарь его милость особливе, не въ обычай серебщизнѣ, а ни ордынщинѣ, але къ помочи посполитоѣ рѣчи земскоѣ, рачилъ положити платъ на вси мѣста свои господарскіи, и на вси тыи люди князьскіи и панскіи духовныхъ и свѣтскихъ, которыи въ мѣстѣхъ его милости господарскихъ мѣшкаютъ: то кождый чоловѣкъ повиненъ тотъ платъ дати безъ кождоѣ вымовы.

1) У Літоўскай Мэтрыцы дададзена: „Такъ тежъ што ся дотычетъ мѣстъ князьскихъ и панскихъ и всее шляхты, и мѣстъ неволочныхъ, и тежъ бояръ ихъ и слугъ дворныхъ, которые домки свои мають, и ктому огородниковъ: яко отъ тоѣ службы земскоѣ, такъ тежъ и отъ тыхъ платовъ нынѣшнихъ, съ того почту, тяглыхъ людей выписаныхъ выймуемъ, кромѣ тыхъ мѣстъ Подляшскихъ, въ которыхъ будуть мѣщане волоки свои мѣти; съ таковыхъ мѣстъ, зъ волокъ, повинни службу земскую панове ихъ заступовати, и тотъ платъ нашъ выдати. А што ся дотычетъ мѣщанъ, которыи волокъ не мають, а на огародѣхъ и на малыхъ землицахъ сѣдятъ: съ тыхъ службы, а никоторого плату быти не маетъ".

15. А особно на всю жидову положены, которыи суть во всемъ великомъ князьстве, нѣкоторыи суммы, которые тежъ въ иншомъ мѣстѣ описаны суть.

16, Зъ которыхъ же пѣнязей, яко... [2]) такъ и зъ мѣстскихъ, напервѣй служебнымъ за службы ихъ маетъ быти плачоно полчетверты тысячи копъ грошей готовыми пѣнезьми.

17. А о другую полчетверты тысячи копъ грошей тымъ же служебнымъ, жедали господаря его милости вси панове рады ихъ милость, абы казалъ его милость имъ тую сумму сукны дати зъ коморъ своихъ господарскихъ; а досталь тыхъ пѣнязей плату земского господарю его милости: маетъ ихъ обернути къ выкупленью заставъ, замковъ, мѣстъ и дворовъ своихъ господарскихъ.

18. А чого не достанетъ суммы пѣнязей на окупленье заставъ, ино панове рада ихъ милости, духовныи и свѣтскіи, вси зволили и прирекли: платъ повторнѣ на то со всихъ людей своихъ дати прыйдучоѣ осени, о святомъ Мартинѣ, зъ чого бы ся мѣлъ остатокъ заставъ имѣній его милости выкупити, а за сукны служебнымъ, готовыми пѣнязьми до скарбу его милости отложити.

19. Господарь король его милость, и панове, и вся земля зволили: не въ который обычай, одно на выкупленье тыхъ замковъ и мѣстъ и дворовъ, со всее земли, также и зъ мѣстъ, яко на людей королевскихъ, тако и на бискуплихъ, и на митропольихъ и на владычныхъ, и на князьскихъ и на папскихъ, и на всихъ, хто—кольвекъ будетъ въ мѣстѣхъ королевскихъ, въ славныхъ и иныхъ, кромѣ мѣстъ князьскихъ и панскихъ, платъ вчинити:

Зъ мѣста Виленского всего, хто-кольвекъ въ немъ есть, маютъ ся зложити и дати къ той же потребѣ 1500 копъ грошей; зъ Троковъ, кромѣ жидовъ, 10 копъ грошей; зъ Ковна 300 копъ, съ фольварковъ и съ людей духовныхъ мѣстскихъ; зъ Городна, кромѣ жидовъ, со всихъ кто въ немъ есть, 180 копъ грошей; зъ Одельска а зъ Кринокъ 15 копъ грошей; зъ Бѣльска со всихъ 100 копъ грошей; зъ Суража 20 копъ грошей; зъ Брянска 10 копъ грошей; зъ Клещелязей 10 копъ грошей; зъ Нарвы 5 копъ грошей; зъ Мидейчичъ 10 копъ грошей; зъ Дорогичина 100 копъ грошей; зъ Мельника 20 копъ грошей; зъ Лосичъ 15 копъ грошей; зъ Берестья 150 копъ грошей; зъ Володимера 20 копъ грошей; зъ Луцка 30 копъ грошей; зъ Кобрына 10 копъ грошей; зъ Пинска 50 копъ грошей; зъ Клецка 10 копъ грошей; зъ Каменца 100 копъ грошей; зъ Слонима 20 копъ грошей; зъ Парчова 10 копъ грошей; зъ Волковыйска 20 копъ грошей; зъ Новгородка на всихъ 50 копъ грошей; зъ Лиды 10 копъ грошей; зъ Василишокъ 5 копъ грошей; зъ Радуни 5 копъ грошей; зъ Ейшишокъ 5 копъ грошей; зъ Каневы а зъ Дубичъ 5 копъ грошей; зъ Довги 5 копъ грошей; зъ Меречи 15 копъ грошей; зъ Пунь 10 копъ грошей; зъ Жижморъ 5 копъ грошей; зъ Высокого Двора 5 копъ грошей; зъ Кернова 5 копъ грошей; зъ Мойшакгола 5 копъ грошей; зъ Вилькомира 5 копъ грошей; зъ Оникштъ 10 копъ грошей; зъ Утены 5 копъ грошей; зъ Ушполь а Купишокъ 10 копъ грошей; изъ Велены 10 копъ грошей; изъ Вилькеи 5 копъ грошей; зъ Ойракголы 10 копъ грошей; зъ Ошмены 5 копъ грошей; зъ Крева 10 копъ грошей; зъ Менска 50 копъ грошей; зъ Могилева 100 копъ грошей; зъ Витебска 10 копъ грошей; зъ Полоцка 5 копъ грошей; зъ Сожи 3 копы грошей; зъ Мостовъ 3 копы грошей.

---

2) Ў арыгінале адно ці два словы сьцерты.

20. А особно тыхъ мѣстъ, рачилъ его милость господарь зволити, на жидовъ на всихъ, которыи суть въ великомь князьствѣ, въ мѣстѣхъ его милости господарскихъ, кромъ... [1]) князьскихъ и панскихъ, одно на своѣ жиды, на Троцкіи, на Городенскіи, на Пинскіи, на Берестейскіи, на Кобрынскіи, на Клецкіи, на Луцкіи, на Володимерскіи, на Новгородскіи и на всихъ тежъ иныхъ: которыи гдѣ-кольвекъ будутъ въ мѣстѣхъ господарскихъ маютъ дати, къ помочи выкупленья имѣней господарскихъ и на заплату служебнымъ, 1000 копъ грошей. А они маютъ, кождый зъ нихъ, сами на себе тыи пѣнязи розложити, якъ вѣдаючи, водлѣ можности кождого, и на Великъ день маютъ до господаря его милости принести тую тысячу копъ грошей".

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯЗЬСТВА ЛІТОЎСКАГА 1529 Г. Перадрукаваны ў „Временнику Московск. Общ. Ист. и Др. Россійскихъ" (кн. 18, Масква, 1854) пад агалоўкам:

„Права писаные Старого Статуту и даные великому княжеству Литовскому, Рускому, Жомойтскому, презъ наяснеишого Пана Жикгимонта з Божее милости короля Польского, великого князя Литовского Руского Пруского Жомоицкого и иныхъ многихъ".

Статут 1529 г. (Раздзел I). Рукапіс Слуцкі 1564—1588 г.

Статут 1529 году захаваўся ў некалькіх адзінцох з якіх толькі ў XIX ст. былі зроблены перадрукі. Вышэй згаданы перадрук „Московск. Общ. Истор. и Древн. Росс." быў зроблены з рукапісу XVII ст., які належаў Віленскай Акадэміі. У 1841 г. Статут 1529 г. перадрукаваны ў Пазнані Дзялынскім у кнізе „Zbiór praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529".

Выданьне першага зборніка, пісанага і абавязуючага для ўсіх права, было так важнай падзеяй у жыцьці в. кн. Літоўскага, што летапісцы занясьлі гэтае здарэньне ў летапісы:

„Того ж року (1529) въ Краковѣ коруноване и права писаные даны всей земли великого князьства Литовского и Руского и Жемоитцкого на светыи Михаилъ отъ короля Жыкгимонта старого".

На віленскім сойме 1522 году в. кн. Жыгімонт апавесьціў: дзеля таго, што ў Літве да гэтага часу няма пісаных правоў і суд адбываецца паводле старасьвецкіх звычаяў і самаволі судзьдзяў, с прычыны чаго бываюць частыя нарэканьні, то абавязкова трэба выдаць для ўсіх адзін агульны статут, каб спыніць жалабы і ўсякія непарадкі. Сойм згодзіўся; Статут быў напісаны і ў 1529 годзе зацьверджаны каралём, а с першага студзеня 1530 году увайшоў у практыку.

[1]) Ў арыгінале недапіска.

Статут 1529 г. (Разьдзел I). Рукапіс Лэялынскага 1563 г.

Статут 1529 г. (Разьдзел I) Рукапіс Фірлеяўскі 1530 г.

Прыклад мовы (раздзел XI, артыкул 13):

„Неволници мають быти четверакихъ причинъ: первое которые здавна въ неволи суть або зъ невольных ся родятъ; другое, которые полономъ заведены суть изъ земли непріятельское; третье, колибы на смерть сказаны кому, окромъ злодейства, а оные бы просили того кому сказаны, же бы ихъ не губилъ, а давалибы ся въ неволю, а онъ бы ихъ не губилъ, таковые въ неволю даны мають быти и дѣти ихъ, которые ся будутъ потомъ родити; четвертое, колибы ся сами въ неволю поддали въ тотъ обычай, ижъ хтобъ вѣдаючы жонку невольную, хотя человѣкъ волный, ее понялъ, тогды и самъ въ неволю поддается и дѣти ихъ“.

У аснову першага Статуту паложана як абычаёвае так і пісанае тагочаснае права. С пісанага права былі выкарыстаны правадаўчыя граматы, акты і прывілеі в. князёў літоўскіх, ухвалы соймаў, „Руская Правда“ і Вісьліцкі Статут. Статут 1529 году мае 13 разьдзелаў, па 12—37 артыкулаў у кождым, усяго 282 артыкулы.

У 1-м артыкуле перш за ўсё гаворыцца каб ніхто ня быў караны па завочнаму абвінавачаньню (даносу) і каб усе падданыя в. кн. Літоўскага, бяз рожніцы стану і заможнасьці, судзіліся адным судом; пасьля ідуць пастановы аб асобах, якія здрадзяць дзяржаву і аб іх маетнасьці; другі раздзел завірае ў сабе правы аб земскай абароне: трэці—аб правох шляхты; чацьверты—аб сямейным праве; тут між іншым гаворыцца аб спадках, разводзе, аб выхадзе замуж дзяўчыны без пазваленьня бацькоў і г. п.; у пятым разьдзеле падробна вылажана права аб апецы; ў шостым—гаворыцца аб судох; у сёмым—аб гвалтах; у восьмым і дзевятым раздзеле гаворыцца аб гранічным праве; ў дзесятым—аб маетнасьцях, якія ў даўгох і заставах; у адзінадцатым—гаворыцца аб плаце за забойства простых людзей і за раны прычыненыя ім; тут-жа гаворыцца аб нявольніках; дванадцаты і трынадцаты раздзелы пасьвячаны праву аб зладзействах.

Пазьней гэты Статут быў папраўляны і дапаўняны ў 1566 і ў 1588 годзе.

АПОСТАЛ рукапісны 1530 году. Пераховуецца ў сабраньні Тихонравова, Рум. Муз. № 371. Правопіс ў гэтай кнізе з юсамі, магчыма, што то ёсьць чыйколечы, паралельны скарынаўскаму, пераклад.

ЛІСТ СУПРАСЛЬСКАГА АРХІМАНДРЫТА СЕРГІЯ КІМБАРА ДА КІЯЎСКАГА МІТРАПАЛІТА МАКАРА II. Рукапіс XVI стаг). (каля 1536), бібліатэкі Тэрноўскага. Надрукаваны ў Архіве Ю.-З. Р. ч. I, т. VII.

У гэтым лісьце маецца такое характэрнае мейсца:

И на св. Пасху... мяса і хлябы ў царквох пасьвячаюць, і ўнутр самога аўтара некатарыя і мяса і сыры і хлябы, і овачы ўсякія, і медавіну, і „оловину“ (?) ўносяць, і жывёлы, статак у асьвячоныя храмы часам ўпушчаюць. А гэта крэпка ў сьвятых правілах адсуджана і забаронена..., а па тутэйшаму звычаю аб гэтым ня думаюць, ані таго ведаюць і хочуць ведаць... і далей:—каб я дзіўныя і страшныя іншыя ўсе звычаі тутэйшыя вашай мітраполічай міласьці меў пісаць, трэба было-бы мне, паводле апостала, годаў на гэта.

А шкада што гэты закастырэлы манах не апісаў усяго, што яму не падабалася. Мелі-бы мы нарыс народных звычаяў з XVI ст.

СТАТУТ КУШНЕРСКАГА БРАЦТВА Ў ВІЛЬНЕ, СЬЦЬВЕРДЖАНЫ КАРАЛЁМ ЖЫГІМОНТАМ У 1538 Г. „Акты, изданныя Виленскою Археографическою Комиссіею", т. X, Вільня, 1879 г., бб. 5-9.

„...били намъ чоломъ подданые наши, мѣщане мѣста Виленского, всего братства кушнерского о томъ, ижъ передъ тымъ нѣкоторые кушнеры Виленскіе, на име Климъ а Якубъ, зъ иншихъ людей помочью зволили и встановили собѣ братство свое кушнерское въ томъ мѣстѣ Виленскомъ мѣти и за свой власный накладъ меды куповали и сычивали на врочистые свята, то есть ку дню светого Духа, и Миколѣ светому, ку Божому нароженью, и свѣчи восковые до церквеи Божихъ завжды на тые святы давали, а оный медъ разсычоный братствомъ своимъ пивали; а потомъ яко се оное братство ихъ размножало, тогды они особный домъ братскій въ тымъ мѣстѣ Виленскомъ справили и хотечи его добре а слушне вести и розмножити, нѣкоторые артыкулы тому братству ихъ потребные зложили и написали, которымъ се обычаемъ маетъ кождыи, хто кольвекъ бы до оного братства ихъ пришолъ, радити и справовати, и чимъ тежъ винный за выступы свое маетъ каранъ быти; которые артыкулы вписаные у дому братскомъ они хованоть и подле нихъ се справують, и того братства своего отъ осмидесяти лѣтъ свободне

Карчма у Літве. Рыс. XVI ст.

и добровольне ажъ до того часу уживаючи. А врады духовные и свецкіе, и войтъ, бурмистры и радцы мѣста Виленского того имъ николи не заборонялн, и теперь не боронятъ. Якожъ они выписъ тыхъ артыкуловъ, подъ печатью братства ихъ кушнерского передъ нами покладали и били намъ чоломъ, абы есьмо тое братство ихъ при моцы заховали и оные артыкулы имъ, што они собѣ заложили и выписали, листомъ нашимъ имъ потвердили. А такъ мы, выпису тыхъ артыкуловъ братства ихъ кушнерского огледавши, казали ихъ въ семъ нашомъ листѣ вписати, которые такъ се въ собѣ маютъ.

Напервей, которого году братья старшая и молодшая оного братства кушнерского собѣ старостами межи собою оберутъ, тымъ маютъ пѣнези братскіе и весь статокъ и справы братскіе у моць подати и поручити имъ зъ порадою братскою тымъ всимъ справовати и шафовати. А такъ тымъ старостомъ рочнымъ маютъ ключники уставованы быти, къ послузѣ братской. А старосты годовые маютъ всего добра оного братства съ пилностью досмотрѣти, жебы ни въ чемъ ему шкоды не

было, але лѣпѣй бы се во всемъ множило. А додержавши року справы своее зо всего того рахунокъ передъ братьею старшою и молодшою маютъ учинити и личбу выдати. Къ тому старосты рочные при бесѣдахъ ихъ братскихъ маютъ, якъ сами, такъ и презъ ключники свои пильне того смотрѣти, жебы вся братья въ оное братство вписаные и гости приходячіе въ подчтивости у дому братскомъ седѣли, словъ збытныхъ межи собою не мовили, и на столъ не взлегали, и меду ихъ братского не розливали, одно бы слушне а подлугъ мѣры пили, ани которыхъ шкодъ не чинили. А пакъ ли бы се хто упивши, и якіе збытки починалъ, слова непочтивые мовилъ, або на столъ узлегалъ, и питье розлевалъ, тогды старосты таковогo маютъ первей словы карати, а если хто упорный будетъ и отъ того се не повстягнетъ, таковогo яко упорчивою виною братскою маютъ карати, чимъ братья положатъ. При томъ, если бы хто въ дому ихъ братскомъ ростыркъ, або зваду съ кимъ учинилъ и кому на кого жаль будетъ, таковый маетъ тогожъ часу речъ жаль свой старостомъ тамошнимъ обжаловать, а старосты жалобы его выслухавши, маютъ на завтрешній день одложить. А потомъ вся братья оного братства на завтре до дому братского зышедши, того дѣла судовнымъ обычаемъ межи ними маютъ досмотрѣти, и правого передъ судомъ братскимъ обложити, а винного виною братскою карати. А жадному въ таковыхъ се речахъ до иншихъ правъ, такъ духовныхъ, яко и свѣтскихъ, земского и мѣстского, римское вѣры и грецкое, отъ суда ихъ не отзывати, але каждый маетъ право достояти передъ старостами и братьею въ томъ дому ихъ братскомъ, гдѣ се оная звада або ростыркъ кому станетъ; бо таковыхъ речей передъ тымъ жадные урады духовные и свѣтскіе николи не суживали, кромя завжды въ дому ихъ братскомъ справовано и сужоно то бываетъ. Тежъ если бы хто въ дому ихъ братскомъ старосту зганилъ або зсоромотилъ, тогды того маютъ виною братерскою карати; а хто бы тежъ ключника тамошнего зсоромотилъ, або вдарылъ, и таковый маетъ за то виною братскою каранъ быти; такъ тежъ, если будетъ ключникъ которого коли братства старосты непослушонъ въ сыченью и зливанью и спущанью медовъ на братство часовъ урочистыхъ сычоныхъ, и на каждый часъ коли братство ихъ бываетъ, тогды первей за тое словы каранъ быти маетъ, а если въ томъ недбалый будетъ, маетъ потомъ виною братскою быти каранъ. Затымъ, если бы староста въ томъ братствѣ передъ братьею который выступокъ учинилъ, тогды братья старшая и молодшая словы маютъ его карати; а пакъ ли вины годенъ былъ, маютъ его виною братскою карати. Лечъ которые бы люди духовные якого кольвекъ стану римское вѣры и грецкое, будучи вписаные въ тое ихъ братство, хотябы тежъ невписаные, до оного братства ихъ приходили, прошоные, а кого на свою учту, або се хто на день вкупить хотечи меду ихъ братского напити и бесѣду зъ братьею мѣти, и придало бы се ему съ кимъ въ томъ ихъ братствѣ розтыркъ, або зваду почати, тогды о тыхъ дѣлехъ таковые духовные люди, яко римское вѣры до князя бискупа, а грецкое до митрополита и до врадниковъ ихъ, якъ вписаные, такъ и не вписаные въ братство, не маютъ се отъ судовъ ихъ отзывати, ани жадное помочи зъ урадовъ своихъ на то собѣ брати, одно муситъ въ томъ братствѣ кождому права достояти, и розсудку ихъ братского послушенъ быти. Далей, естли бы который шляхтичъ, або дворанинъ и иншій обчій чоловѣкъ, невписаный, до того братства ихъ пришолъ, хотечи братскую бесѣду межи ними мѣти, и на

день ку трунку ихъ братскому се вкупить, альбо отъ кого на честь будетъ прошонъ, таковый не маетъ мѣстцемъ узгоржати, але гдѣ се придасть, тамъ маетъ седѣти. А старосты, знаючи кождого по стану мѣстце имъ давати маютъ. А зъ бронями жадными до свѣтлицы братское нихто не маетъ ходити, ани слуги за паномъ своимъ, одно тые маютъ у свѣтлицы братской безъ брони седѣти, которые ся у медъ ихъ братскій укупуютъ. Тежъ если бы который братъ ихъ вписный хотѣлъ зъ того братства ихъ у иншое братство пойсти, тогды се маетъ старостомъ и братіи оповѣдати и выписъ зъ реестру ихъ взяти. А пакъ ли будетъ у реестрѣ братства ихъ именемъ описанъ стояти, ани дей братство будетъ полнити, таковою они собѣ за брата мѣти не маютъ, и по смерти его тыхъ потребъ, што на погребъ тѣла прислухаютъ, зъ братства своего не маютъ давати. При тымъ, естли бы который чоловѣкъ, у братство ихъ уписный, змеръ, тогды маютъ они на погребы его оксамитъ и свѣчи братскіе давати, сами тѣло его провадити.—Затымъ они установили: Ижъ которые кольвекъ гости до дому ихъ братского придутъ, хотечи межи братьею бесѣду мѣти, тогды жаденъ зъ нихъ не маетъ ніякихъ збытнихъ а непотребныхъ речей тамъ мовити, ани въ которыхъ своихъ потребахъ розмовляти, одно учтиве маетъ седѣти и старостамъ послушеньство мѣти. А бурмистры и радцы мѣста Виленского, римское и грецкое стороны, не маютъ никоторыхъ людей, у братство ихъ уписаныхъ, до своихъ братствъ на послугу собѣ брати и братству ихъ ущинку и переказы тымъ чинити, бо кожное братство особныхъ слугъ зъ своего братства обираетъ и для послугъ своихъ ховаетъ. Прото, гдыжъ се тое братство ихъ кушнерское отъ давныхъ часовъ въ мѣстѣ Виленскомъ уфундовало и розмножило, и теперь они его доброволне уживаютъ и водле тыхъ артыкуловъ вышей мененыхъ завжды се радятъ и справуютъ, а врадъ мѣстскій и того имъ при бытности нашой въ тамошнемъ паньствѣ великомъ князствѣ Литовскомъ николи неборонилъ, ани се въ то уступовалъ, мы, зъ ласки нашое, на чоломъ битье ихъ то учинили, на то дали имъ сесь нашъ листъ, нехай они того братства кушнерского свободне и доброволне уживаютъ, подле давного обычаю, нижли безъ шкоды нашое и безъ нарушенья правъ и вольности враду нашого мѣста Виленского. А на твердость того и печать нашу казали есьмо привѣсити къ сему нашому листу. Писанъ у Краковѣ, подъ лѣта Божого нароженья тысеча пятьсотъ тридцать осьмого року, мѣсеца Декабра тридцать первого дня, индыкта второгонадцать.

Подписъ руки господарской короля его милости Жыкгимонта. Михайло писарь, державца Кормяловскій и Штоклискій. Зъ ласки нашое господарское и на чоломъ битье оныхъ подданныхъ нашихъ мѣщанъ Виленскихъ братства кушнерского то есьмо учинили, тотъ привилей короля его милости, пана отца нашого, въ семъ листѣ выображоный, во исихъ речахъ и артикулехъ въ немъ описаныхъ, въ моцы зоставуючы, потвержаемъ имъ симъ нашимъ листомъ; нехай они на вси потомные часы того братства своего кушнерского свободне и доброволне уживаютъ подле давного обычаю во всемъ по тому, яко въ томъ привилею короля его милости помененo и описано, нижли безъ шкоды нашое и безъ нарушенья правъ и вольностей враду мѣста нашого Виленского; а на твердость того и печать нашу казали есьмо привѣсити къ сему нашому листу. Писанъ у Вильни, лѣта Божого нароженья тысеча пятьсотъ шестьдесятъ первого, мѣсяца Августа пятого дня.

А такъ мы господаръ, зъ ласки нашое господарское, казали есьмо въ томъ листѣ нашомъ свободы и вольности нашое братству кушнерскому, отъ насъ господара наданые, меновите описати и доложити тыми словы. Напервей, ижъ въ томъ братствѣ кушнерскомъ подлугъ звыклости застановенья ихъ всея братьи запасы за власный накладъ купуючы, маютъ они сытыти на врочыстые свята шесть кроть до року, то есть: ку дню светого Духа, ку паннѣ Маріи и Покрову, и Миколѣ светому, ку Божому нарожению и Великодню, и тотъ медъ сходитисе у кождое свято, въ верху помененое, по три дни братствомъ пити, по чому старосты роковые на тотъ часъ установятъ. И если бы за тые три дни оного меду ку которомужъ кольвекъ святу розсычоного не выпили, тогды остатокъ того меду и по тыхъ трехъ днехъ вольно имъ зъ дому братского за пѣнези выдати, а за то капщизны, што одъ корчомъ посполитыхъ въ рокъ по копѣ грошей бываетъ давано. И помѣрного отъ медницъ никоторого чопового не повинни давати николи, кгдыжъ они съ того дому братского свѣчи до церквей Божихъ въ кождый рокъ вставичне даютъ, такъ тежъ шпитали тепломъ и людей въ нихъ мѣшкаючихъ убогихъ вшелякого стану выживеньемъ опатруютъ. Ку тому тежъ въ томъ дому ихъ братскомъ вшелякій гость господою, такъ при бытности нашой господарской, яко и въ небытности нашой, стояти не маетъ, ани зъ ураду въ томъ дому ихъ братскомъ никому господа не маетъ быти давана, ани записована. Якожъ на чоломбитье оныхъ подданыхъ нашихъ мѣщанъ Виленскихъ братства кушнерского то есьмо учинили: тые привилея королей ихъ милости, продковъ нашихъ, въ семъ листѣ выображоные, во всихъ речахъ и артыкулехъ въ немъ описаныхъ, и то, што есьмо особливе въ семъ привилею нашомъ зъ ласки нашое, бачечи ихъ быти не малые наклады, придали, яко се звышъ въ томъ потверженью нашомъ меновише описано, въ моцы зоставуючы, потвержаемъ симъ нашимъ листомъ; нехай они во всемъ по тому, яко въ томъ листѣ нашомъ поменено и описано, на вси потомные часы того братства своего кушнерского свободне и доброволне уживаютъ. На што дали есьмо сесь нашъ листъ зъ подписомъ руки нашое господарское, а на твердость до того печать нашу казали есьмо привѣсити къ сему нашому листу. Писанъ у Вильни лѣта Божого нароженья тысеча пятьсотъ осьмдесятъ второго, мѣсеца Февраля двадцать четвертого дня. У того листу печать в. к. Л. привѣсиста и подписъ руки его королевской милости тыми словы: Stephanus rex, и подписъ руки писарское: Левъ Сапѣга, писаръ. Который привилей продка нашого, въ сесь нашъ листъ вписаный, видечи мы слушный и въ чомъ ненарушоный, во всихъ пунктехъ и артыкулехъ пры моцы оставуемъ, и симъ листомъ нашимъ на вѣчность стверждаемъ. А ижъ тежъ доносили до насъ прозьбы свои двышъ менованые подданые наши братства кушнерского въ тыхъ речахъ нижей описаныхъ, то есть: ижъ штожъ въ привилею продка нашого короля его милисти Стефана описано есть около выданья меду, чого бы по которомъ святѣ не выпили за три дни, а зостало бы се што кольвекъ, тогды вольно то имъ есть выдати за пѣнези кромъ вшелякое переказы; а вѣдь же въ томъ артыкулѣ зъ стороны чопового ніякое зменки не было, тогды показали намъ декретъ продка нашого короля его милости Стефана, которымъ ихъ водлугъ давного звычаю заховуючи отъ даванья чопового, такъ яко иншіе братства мѣста Виленского вольнымъ ихъ учинити рачилъ. Прото мы господаръ за чоломбитьемъ ихъ, водлугъ дав-

ного звычаю и декрету продка нашого, заховуючи одъ даванья того чопового вольными чинимъ. А ижъ тежъ суть межи ними нѣкоторые непослушные въ братствѣ, тогды они на таковыхъ вси спольные межи собою зостановили: Если бы хто зъ братьи уписное, для яное кольвекъ потребы будучи обосланымъ очевисто одъ старостъ рочныхъ, до братства не прибылъ, повиненъ будетъ таковый вины дать въ братствѣ фунтъ воску за кождый разъ выступу своего, который воскъ оборочанъ будетъ до церкви на свѣчи. И на то есьмо помененымъ подданымъ нашимъ, мѣщаномъ Виленскимъ, братства кушнерского, людемъ закону греческого, дали сесь нашъ листъ зъ подписомъ руки нашое господарское, до которого на твердость и печать нашу привѣсити есьмо казали. Писанъ у Варшаве, на соймѣ вальномъ, лѣта Божого нароженья тысеча пятьсотъ деветьдесятого, мѣсеца Апрѣля чотырнадцотого дня. У того привилею печать привѣсистая великого князства Литовского и подписъ руки его королевское милости тыми словы: Sigismundus rex, и подписъ руки писара его королев. милости тыми словы: Ярошъ Воловичъ, писаръ. А по вписанью до книгъ мѣстскихъ радецкихъ Виленскихъ тожъ привилей самъ оригиналъ братству пререченому кушнерскому есть отданъ".

Пачатку крыўскіх брацтваў трэба шукаць ў дахрысьціянскай мінуўшчыне, калі словам „брацтва" абазначалася немаль кождая сувязь ці супалка. Першую записаную зьменку аб брацтвах на ўсходнай славяншчыне пачэрпаем такжа с падзей на крыўскіх землях. Пад 1159 годам апавядаецца ў летапісах, як палачане запрашалі свайго князя Расьціслава на братчыну да Прачысьценскай царквы, на Пятроў дзень.

У актах віленскага магістрату захавалася зьменка аб істнаваньні ў Вільні кушнерскага брацтва ў 1458 годзе.

Магчыма, што найдаўнейшыя брацтвы былі утвораны купецкімі аб'яднаньнямі. Прынамні гісторыя Смаленска паказуе нам на сьціслую сувязь купецтва і Богародзіцкай царквы ў Смаленску, а ў гісторыі Полацка на гэткую самую сувязь купецтва і полацкай сьв. Сафіі. Як у Богародзіцкай царкве ў Смаленску, так і Сафійскай у Полацку пераховуюцца выверaныя вагі і меры, пераховуюцца даражэйшыя тавары, словам, купецкае аб'яднаньне сьцісла зьвязана с царквой, так сама як і ўсе пазьней вядомыя нам брацтвы.

Рэмесьленныя аб'яднаньні ішлі тропам аб'яднаньняў купецкіх ў справе абароны профэсіянальных інтэрасаў і падняцьця матэрыяльнай засобнасьці сваіх сяброў: яны злучаліся ў брацтвы каб супольным старэньнем і капіталам дабываць сырыя матэрыялы і збываць гатовыя вырабы і задаваляць маральна дабрачынныя патрэбы сваей грамады. У прывелі, дадзеным Жыгімонтам—Аўгустам у 1565 годзе кушнерскаму брацтву, гаворыцца аб тым, што віленскія кушняры мелі свае ўласныя склады тавараў („склады ихъ братские"), свой ўласны брацкі дом, і, мабыць, ўласныя брацкія варштаты. Нашы брацтвы былі самабытнай формай профэсіянальных аб'яднаньняў, якія разьвіваліся паралельна з Заходна-эўропэйскімі цэхамі. Што гэта так, відаць с таго, што вялікія князі і самі рэмесьнікі брацтвы свае не адрожнівалі ад цэхаў. У прывілеі кушнерскага брацтва 1538 году ясна праводзіцца гэта паралеля, там сказана, што кушняры просяць зацьвердзіць іх брацтва „прикладомъ инщихъ цеховъ".

Гэтае зьмешываньне брацтваў і цэхаў, паказуе на іх кроўную блізасьць; і запраўды многія з нашых рэмесьленных брацтваў у пазьнейшыя часы прыбіраюць назовы цэхаў. У кождым здарэньні ў цэхах мы бачым далейшае разьвіцьце брацкай рэмесьленнай арганізацыі, якая захавала нам у сваіх статутах істоту стараветных брацтваў. Падобна брацтвам, пазьнейшыя цэхі складаліся з вучняў „хлопцевъ", і таварышоў, якія дзяліліся на старшых і малодшых. На чале арганізацыі стаялі: выбарныя старшыні, шафар (скарбнік) і пісар.

На вучняў „хлопцевъ" прыймалі толькі асоб хрысьціянскага веравызнаньня, галоўна дзяцей мяйсцовых мяшчанаў і мяшчанаў другіх гарадоў сваей зямлі. Ад „хлопца" вымагалася каб ён быў вольны, г. зн. ня быў у чыім падданстве. Селянскія дзеці прыймаліся толькі тады, калі яны мелі пасьведчаньне аб звальненьні іх с падданства. Вучні павінны былі мець 11—12 гадоў, а ў цэху мурнікаў нават 18—20 гадоў. Майстар, прыйняўшы вучня, 2—6 тыдняў трымаў яго на спробу, і калі вучань быў годны да навукі—прадстаўляў яго агульнаму сабраньню майстроў і запісываў у вучнёўскі рэестр. Навука трывала ад 3 да 6-ці гадоў. Вучань абавязан быў выпаўняць усе загады майстра і выслужыць да канца паложаны час: у адваротным здарэньні ён траціў свае вучнёўскія годы. У часе навукі вучань ня мог мець сваей прыватнай работы „бонды". Адбыўшы навуку вучань павінен ўкупіцца ў брацтва вядомай сумай грошы.

Калі вучань канчаў вучэньне і хацеў стацца таварышом, то майстар павінен быў прадставіць яго агульнаму сабраньню брацтва і даць аб ім добрае пасьведчаньне. Калі сабраньне прыймала новага таварыша, то ён аплачываў паложаную складку ў брацкі скарб і частаваў таварышоў вячэрай. Пасьля гэтага яму назначалі майстра ў якога ён павінен быў працаваць. Пры гэтым самавольна пакідаць працу ў майстра забаранялася пад страхам грашовай кары і утраты таварыскіх гадоў службы. Час таварыскай службы працягаўся ад 2-х да 4-х гадоў, пры гэтым у некатарых брацтвах і цэхах таварышам забаронена было жаніцца. Плата таварышу назначалася гадавая, акром таго паштучная даплата. Час працы пачынаўся ад 3—4 гадзіны раніцы да 7—9-й гадзіны вечара; на абед і адпачынак давалася дзьве гадзіны. Ад таварыша вымагана была безумоўная паслухмянасьць майстру. Але майстар ня мог сваей уладай караць таварыша за праступкі і псуцьцё работы; судзіла і карала сабраньне брацтва. Таварышы былі поўнапраўнымі сябрамі брацкіх сабраньняў, і, акром таго, мелі свае асобныя таварыскія сабраньні і грашовую скрынку „скарбнічку", з якой выдаткавалі выключна на свае таварыскія патрэбы.

Адбыўшы таварыскую службу таварыш, каб дасьцігнуць высокага тытулу майстра, павінен быў адбыць вандроўку ў чужыя гарады, якія рэкамандаваліся брацтвам. Час на вандроўку назначаўся ад паўтара году да трох гадоў. Калі хто з назначанай яму вандроўкі вяртаўся раней на 12 тыдняў, то траціў сваю вандроўку.

Вярнуўшыся з вандроўкі таварыш павінен быў праслужыць у сваім таварыскім стане яшчэ адзін год і 6 тыдняў, пасьля чаго яму надавалі тытул малодшага майстра, або проста „малодшага". Малодшы павінен быў выпаў-

няць службу пры кіравецтве брацтва: апавяшчаць сяброў аб сабраньнях, прывазіць на сабраньне брацкую скрыню са скарбам, пілнаваць парадку на сабраньнях, выконываць пастановы брацтва.

Калі „малодшы" хацеў стацца майстрам—ён павінен быў зьвярнуцца да свайго старшага і ўважліва папрасіць яго каб той склікаў агульнае брацкае сабраньне. Выслухаўшы просьбу „малодшага", „старшы" даваў яму 4 тыдні часу на абмяркаваньне чыненага ім кроку. Калі агульнае сабраньне пазваляла „малодшаму" старацца набыць сабе тытул майстра, то аднячасова назначала яму зрабіць пробную работу „штуку". „Штуку" зазвычай назначалі кандыдату трудную і дзеля гэтага на яе выконаньне давалі часу ад чверці да паўтара году. Ад майстроўскіх сыноў і „малодшых", якія жаніліся з дачкамі майстроў, вымагана было толькі палавіна пробнай работы. Калі пробная „штука" была зроблена і прызнана агульным сабраньнем майстроў, то кандытат павінен быў укупіцца акрэсьленай сумай грошы ў стан майстроў; грошы ішлі ў брацкі скарб. Стаўшыся майстрам рэмесьнік меў права закладаць свой ўласны варштат, прыймаць вучняў у навуку і таварышоў на работу, мог быць абіраны на ўсякія брацкія урады і мястовае самаўрадаваньне.

Выбраны ў старшыны братчык павінен быў зложыць прысягу ў магістраце на вернасьць гарадзкому праву і брацкаму статуту. Выбраныя старшыны складалі раду брацтва, якая кіравала ўсімі справамі брацтва.

Шафар (скарбнік) выбіраўся, так сама як і старшына, агульным сабраньнем, з ліку заслужаных братчыкаў. Абавязкам шафара было пераховываць адзін с трох ключоў (два з якіх былі ў брацкіх старшын) ад брацкага скарбу, і, па пастанове рады, выдаткаваць і прыймаць брацкія грошы.

Пісар запісываў у кнігі пастановы брацтва: вёў рэестры вучняў, таварышоў, майстраў і старшын.

ЕВАНГЕЛЬЛЕ 1539 Г. (у бібл. „Московского Общества исторіи и древн. Россійских").

> „Написано и справлено накладомъ князя Юрья Семеновича Слуцкого, Пречистьскимъ Копылскимъ Василіемъ, в монястыри Николы на Морочи".

„ПОУЧЕНІЯ ИЗБРАННА". Рукапіс пісаны ў XVI ст. па загаду Слуцкага князя Юрыя Сымонавіча Олельковіча дзяком „Іустином Яцковичем Чечераниномъ".

Цяпер гэты рукапіс знаходзіцца ў бібліатэцы Кіяўскай духоўнай акадэміі. (П. Н. Батюшковъ. „Волынь" СПБ. 1888, б. 113).

„МИНЕЯ СЛУЖЕБНАЯ", месяцы сакавік і красавік, 1539 г. Перах. у Маскоўскай Публ. бібл. і Румянцаўскім музэі. „Списана в граде в Слоуцкоу". Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ЕВАНГЕЛЬЛЕ ПАЧАТКУ XVI СТ. Рукапіс ў ліст, мова царкоўнабаўгарская с крыўскімі асобнасьцямі ў тэксьце. Паходзіць з Новагорадчыны,

з Мала-Жухавіцкае царквы. У Евангельлі маюцца чатыры міньятуры евангелістаў і застаўкі. Пераховуецца ў Беларускім музэі ім. І. Луцкевіча ў Вільні.

„СЛОВО ПОХВАЛЬНОЕ НА РОЖДЕСТВО ПРЧТЫЯ БЦА". Рукапіс бібліатэкі Барсова, пісаны царкоўна-баўгарскай мовай, але характарам крыўскага пісьма XVI ст. Цікава, што ў тэксце Русь называецца „новым стадам":

„По истиннѣ бо С(вя)тая кто тебе не славитъ, кто тебе не хвалить и молить: Румири или Греци, или Болгаре, или Руси новое твое стадо, или Румяне и Овазгу, Ивери же и Алане, Перси же и Парфи, Инди и Ефіопе, Алмази же и Пруци, Серпи же и Харвати, Саи же и Скири, Оуандили и Египиди, Лягаварди и Власы, Сарди же и Вонятци, Моравляне и различии Словени, Гоуфи же и Фили и инии мнози языци"...

„Новымъ стадам" маглі называць Русь толькі ў XI, XII ст., а знача павыжшае Слова было перапрацавана не пазьней гэтых стагодзьдзяў, што відаць з упамінаньня ў ліку хрысьціянскіх плямен Аланаў („Алане"), Сэрбаў („Серпи"), Харватаў, Скіраў, Вэнэдаў („Вонятци").

ПЕСЬНІ-ПЕСЬНЯЎ. Пераклад XVI ст.; знаходзіцца ў зборніку Маскоўскай сынодальнай бібліатэкі (б. № 558). Вельмі цікавы помнік старакрыўскай мовы.

КАРАЛЕЎСКАЯ ГРАМАТА РАДЗЕ В. КН. ЛІТОЎСКАГА АБ ДАПАМОЗЕ ДВАРАНАМ, ПАСЛАНЫМ У ЛІТВУ ДЛЯ ПРАСЬЛЕДАВАНЬНЯ АДСТУПНІКАЎ АД ХРЫСЬЦІЯНСКАЙ ВЕРЫ Ў ЖЫДОЎСТВА. 1539 Г. ЛІПНЯ 10 ДНЯ.— „Акты, относ. къ исторіи Зап. Рос." т. II, СПБ., 1848 г.

„Жикгимонтъ, Божьею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомойтскій, Мазовецкій и иныхъ, князю Павлу, бискупу Виленскому; князю Юрью Фальчевскому, бискупу Луцкому и Берестейскому; князю Венцлаву, бискупу Жомойтскому; воеводѣ Виленскому, канцлеру нашому, старостѣ Бѣльскому и Мозырскому пану Олбрахту Мартиновичу Кгаштолту; пану Виленскому, гетману навышшему великого князьства, старостѣ Городенскому, маршалку нашому дворному, державцу Лидскому и Бѣлицкому пану Юрью Миколаевичу Радивилу; воеводѣ Новгородскому пану Станиславу Олбрахтовичу Кгаштолту, и инымъ паномъ радамъ нашимъ великого князьства Литовского. Ознаймуемъ вашей милости симъ нашимъ листомъ, што перво сего насъ справлено, ижьбы нѣкоторые люди вѣры хрестіянскоѣ, въ здѣшнемъ панствѣ нашомъ корунѣ Польской, зъ мѣста Краковского и зъ иншихъ мѣстъ корунныхъ, къ закону жидовскому приступили и обрѣзанье приняли; ино якобы тыи люди съ здѣшнихъ мѣстъ нашихъ до великого князьства Литовского выѣхали, а иншіи вывезены, и по тамошнихъ мѣстѣхъ нашихъ и князьскихъ и панскихъ мѣшкають, и предься той вѣры жидовской вживають и зъ жиды тамошними обцованье мають. А такъ мы хотячи оный блудъ

Евангеліст Іоан, міньятюра з рукапіснага Евангельля пач. XVI ст. пісанага у Новагарадчыне Беларускі музэй у Вільні.

загамовати, и винныхъ, которые бы смѣли то вчинити, подлѣ обычаю слушного скарати, послали тамъ дворянъ нашихъ, Силу Антоновича и Яна Корчіуса, и казали имъ по всему панству нашому великому князьству Литовскому, въ замкахъ и въ мѣстѣхъ и дворѣхъ нашихъ и вашой милости князьскихъ и панскихъ, духовныхъ и свѣтскихъ, тыхъ людей, которые бы зъ вѣры хрестіянской къ закону жидовскому приступили, и зъ мѣста нашого Краковского и зъ инших мѣстъ вышли, або вывезены были, довѣдыватися и съ пильностью искати, и гдѣ-кольве ихъ знашедши врядомъ нашимъ вѣдомость давати, а они бы мѣли таковыхъ людей имати и гамовати; а которые бы жидове въ тамошнемъ панствѣ нашомъ у себе ихъ ховали и таили, и тымъ дворяномъ нашимъ о нихъ знати не дали, а они бы которыхъ людей хрестіянскихъ на законъ жидовскій обрѣзаныхъ у кого доискались и познали: и таковыи тежъ жидове отъ врядовъ нашихъ мѣли бы поиманы быти и маетности ихъ на насъ забраны. Якожъ тыи вси мѣста, гдѣ таковыи люди мѣли выискиваны быти, тымъ дворяномъ нашимъ на спискахъ суть даны отъ подканцлера нашого коруны Польскоѣ князя Матѣевского; а предься велѣли есьмо листъ нашъ по всему тамошнему панству нашому писати, для того: хотя бы гдѣ и въ иньшихъ замкахъ и мѣстѣхъ нашихъ таковыи люди знайдены и досвѣтчены были, абы ихъ нихто не боронилъ и за ними ничимъ не стоялъ. То, пакъ, тыми разы присылали до насъ подданыи наши жидове всихъ замковъ и мѣстъ и дворовъ нашихъ великого князьства Литовского, жалуючи и велико собѣ обтяжаючи, штожъ дей тые дворяне наши, Сила и Янъ Корчіусъ, а къ тому нѣкоторыи державцы и врядники наши подлѣ росказанья нашого въ томъ ся не справують, и, вымышляючи собѣ пожитки, винныхъ людей тамъ ся не доискивають, а имъ самымъ прирожонымъ жидомъ трудности и утисненья великіи дѣлають, и по дорогамъ безправнѣ ихъ имають и гамують, и въ домы ихъ пріѣзжаючи тяжкости несносные имъ чинять, для чогожъ они изъ домовъ своихъ на ярмарки ѣздити не смѣють, и купли свои опустили и къ упадку великому пришли. Въ чомъ же они невинность свою передъ нами оповѣдали, ижъ таковыхъ людей, которые бы зъ вѣры хрестіянской на законъ жидовскій отдалися, и съ здѣшнего панства нашого корунного вышли, або вывезены были, або которые бы тамошніе обыватели великого князьства отъ вѣры хрестіянской на законъ жидовскій обрѣзалися, межи собою не мають, и ихъ у себе не переховывають, и ничого о нихъ не вѣдають, а подъ тую кару ся намъ поддають: естли бы у кого зъ нихъ таковый человѣкъ, хто бы зъ вѣры хрестіянской къ закону жидовскому приступилъ, знайденъ былъ, и на кого бы то слушнымъ доводомъ съ права было переведено; абы таковый кождый горломъ и маетностью безъ всякого милосердія каранъ былъ: одно бы правый за винного никотороѣ трудности и каранья не терпѣлъ. И плачливо били они намъ чоломъ, абыхмо тяжкости и безправья не казали въ томъ имъ чинити, и ихъ имати, и домовъ ихъ пустошити: якожъ и ваша милость за ними просячи къ намъ писали, абыхмо тыхъ жидовъ у справедливости заховали, и правого за винного не велѣли безправнѣ имати и къ шкодамъ и впадку ихъ приводити: бо дей они тепере зъ домовъ своихъ съ куплями нигдѣ не смѣютъ ѣздити; штожъ и подскарбій земскій, маршалокъ и писарь нашъ панъ Иванъ Горностай повѣдаючи, тыхъ часовъ до насъ писалъ, ижъ оные жидове на теперешній ярмарокъ Люблинскій минулый не ѣздили, и за тымъ варто-

ваньемъ ихъ, въ мытѣхъ нашихъ шкода великая ся намъ дѣетъ. Про то ачъ-кольве казали есьмо таковыхъ людей, которые бы з вѣры хрестіянской выступили и на законъ жидовскій ся обрѣзали, и зъ мѣста нашого Краковского и зъ иньшихъ мѣстъ корунныхъ до тамошнего панства нашого вышли, довѣдыватися и познавати, и, кого познавши, врядомъ нашимъ вѣдомо о томъ давати; и естли бы таковыи люди винныи тамъ опозваны были, и до науки нашое подъ которымъ врядомъ осажоны, и коли бы въ той винности своей слушными доводы подлѣ права были поконаны: однакожъ быхмо мы, съ порадою вашой милости казали тыхъ винныхъ тамъ же водлѣ выступовъ ихъ скарати. А естли бы на которого жида правдивого помовлено было, ижбы онъ первѣй хрестьяниномъ былъ и въ жидовскій законъ приступилъ, а онъ бы зъ стародавна, съ поколѣнья жидовского ся народилъ и предься законъ жидовскій держалъ, и въ томъ ся хотѣлъ выправити: тогды бы могъ самъ и съ пріятельми своими невинность свою таковыми выводы очистити, яко у привильяхъ нашихъ всимъ жидомъ даныхъ стоитъ выписано. Але, што ся дотычетъ иншихъ жидовъ, родичовъ тамошнихъ, або и прихожихъ, которые бы съ предковъ своихъ въ жидовскомъ старомъ законѣ были, а тыхъ людей винныхъ у себе не маютъ: таковыхъ не велѣли есьмо тымъ дворяномъ имати, и по дорогамъ ихъ гамовати, и на домы ихъ находити и тяжкости имъ дѣлати. И вельми то намъ дивно есть, ижъ они надъ волю и росказанье нашо, иначей въ томъ ся справовали, и таковыи непотребныи тревоги вымыслы своими межи поддаными нашими дѣлали, и въ мытѣхъ нашихъ шкоды намъ учинили. А такъ, кгды ваша милость таковую справу о томъ нерядномъ поступѣ ихъ намъ дали, мы до всихъ старостъ и державецъ и врядниковъ нашихъ по всему великому князьству листъ нашъ писати казали, приказуючи, абы они вездѣ, по замкомъ и мѣстомъ и дворомъ нашимъ, оныхъ жидовъ, прироженьцовъ тамошнихъ и прихожихъ людей, которые здавна въ жидовствѣ ся народили и теперь законъ свой старый жидовскій держатъ, а о тыхъ людехъ, которые бы зъ вѣры хрестіянской къ закону жидовскому приступили, ничого не ведаютъ и у себе ихъ не переховываютъ, безвиннѣ не имали и никоторого безправья и трудности имъ не чинили, и въ домѣхъ ихъ, такожъ по дорогамъ не казали ихъ имати и статковъ ихъ забирати, и никоторыхъ пожитковъ съ нихъ собѣ не вымышляли, а дали имъ въ томъ покой: нехай бы они свободнѣ и добровольнѣ въ домѣхъ своихъ мѣшкали, и, по куплямъ ѣздячи, торговали безъ всякого гамованья. Ино, естли бы который жидъ таковыхъ людей хрестіянскихъ, которые бы ся на законъ жидовскій обрѣзали, у себе переховывалъ и таилъ, а тые бы люди въ дому его знайдены были: о томъ бы ваша милость съ пильностью казали довѣдыватися, и таковыхъ людей винныхъ тамъ выискивати, и, гдѣ ихъ знашедши, загамовати и осадити; а намъ бы ваша милость черезъ листы свои въ той рѣчи вѣдати давали, и пораду свою на онъ же часъ около того ознаймили, какого бы караньа тыи люди винныи заслужили. А кгды бы мы съ писанья и порады вашой милости справу въ томъ возмемъ: тогды таковыи люди винныи тамъ же, водлѣ выступовъ своихъ будутъ караны; а правый за винного жадного каранья, а ни шкоды неповиненъ нихто терпѣти. А мы тежъ тымъ дворяномъ не казали есьмо правымъ людемъ никотороѣ трудности чинити, одно винныхъ искати въ тыхъ мѣстѣхъ, которые имъ на списку были даны. О томъ бы ваша милость вѣдали. Писанъ у Краковѣ,

подъ лѣты Божьего нароженья 1539, мѣсяца Іюля въ 10 день, индикта 12."

„ГРАНИЦА КНЯЗЬСТВУ ЛИТОВСКОМУ ЗЪ ЗЕМЛЕЮ ТАТАРСКОЮ ПЕРЕКОПСКОЮ, ОЧАКОВЫМЪ, БѢЛЫМЪ-ГОРОДОМЪ И ЗЕМЛЕЮ ВОЛОСКОЮ". Дата не паказана, але дакумант запісаны паміж актаў 1540 г.—Акты, относящ. къ истор. Зап. Рос.", т. II, СПБ., 1848 г.

„А то суть тые границы князства великого Литовского, свѣдѣтство господарю. Повѣдили люди старые, Кіяне, Черкашене, Каневцы, вѣдалые тыхъ границъ господарскихъ, покуль и по которымъ мѣстцомъ границы и урочища суть панству его милости князству великому Литовскому съ землею Татарскою Перекопскою, Очаковымъ, Бѣлымъ-городомъ и зъ семлею Волоскою: Напервѣй повѣдили, ижъ земля вашей милости господарская великого князства Литовского почалася отъ Марахвы рѣчки, которая впала въ Днѣстръ, и на низъ Днѣстромъ, по половинѣ Днѣстра, мимо Тегиню, ажъ гдѣ Днѣстръ упалъ въ море; а оттоль съ устья Днѣстрова Лименомъ пошла граница мимо Очаковъ, ажъ до устья Днѣпрова, а Очаковъ на земли вашей милости господарской стоитъ; а отъ устья Днѣпрова до Таваня, а у Таваня перевозы были вашеи милости господарскіе на-полы съ Перекопскимъ царемъ. А по той сторонѣ Тавоня, съ Перекопскою землею граница вашей милости по Овечу воду и уверхъ Овечее воды, а отъ верховъ Овечее воды уверхъ Сомора и уверхъ Оргѣя, ажъ до Донца, а отъ Донца по Тихую Сосну. А на тые границы князь Семенъ Олельковичъ высылалъ намѣстника своего Свиридова, который отъ него Черкасы держалъ, и тотъ по тымъ мѣстцомъ, розъѣждчалъ и по тымъ урочищамъ границы клалъ, яко съ землею Татарскою такъ и зъ Бѣлымъ-городомъ, такъ тежъ съ землею Волоскою".

КАРАЛЕЎСКАЕ УПОЎНАВАЖАНЬНЕ ЛІТОЎСКІМ ПАСЛОМ. 1541 Г. СЬНЕЖНЯ 20 ДНЯ.—„Акты, относящіеся къ исторіи Зап. Рос.", т. II, СПБ., 1848 г.

...„Чинимъ явно симъ нашимъ листомъ, што есмо послали отъ насъ до брата нашого, великого князя Ивана Васильевича, пословъ нашихъ великихъ: воеводу Полоцкого, маршалка нашого пана Яна Юрьевича Глѣбовича, а подстолія нашого, старосту Мельницкого пана Никодима Яновича Тѣхоновского, а писаря дворовъ нашихъ Виленского повѣту, державцу Ожского и Перелойского пана Миколая Андрушевича, и достаточную и суполную моцъ имъ есмо дали, яко они будучи тамъ маютъ ся справовати. И которымъ обычаемъ съ братомъ нашимъ съ великимъ княземъ Московскимъ они миръ вѣчный або добрую змову вдѣлаютъ, мы тое застановенье ихъ маемъ приняти, и то все держати и полнити неотмѣннѣ. На штожъ дали есмо имъ сесь нашъ листъ, съ подписомъ руки нашое и съ печатью нашою"...

ПСАЛТЫР 1543 Г. У сабраньні рукапісаў Е. В. Барсава ў Маскве. Крыўскае (беларускае) паходжаньне гэтай кнігі відаць найперш с прыпіскі перапісчыка:

„даканчана е(с) сїа псалтырь з росказаня его мл(ос)ти вельможного пана Ивана Михаиловича старосты пинского, и кобрынского, клецкого, городецкого, рогачевского, державцы быховского и селецкого. Писалъ Парѳенъ".

Тэкст гэтага Псалтыра сходны са скарынаўскім, але тут маюцца яшчэ надпісаньні над псальмамі, падобныя да надпісаньняў у чэскай Бібліі 1506 г. і якіх няма ў скарынаўскім Псалтыры. Мова помніка народная.

АПІСАНЬНЕ ГРАНІЦ ПАМІЖ ВЯЛІКІМ КНЯЗЬСТВАМ ЛІТОЎСКІМ І КАРУНАЙ ПОЛЬСКАЙ. 1546 Г. ЖНІЎНЯ 3.

„Обводъ Корунный:

Напервѣй отъ Берестейского повѣту двора и мѣстечка Воиня, а съ Коруны Польское, отъ Парцова, з имѣнья землнъ повѣту Любельского, Андрея и Едама Бранецкихъ. Напервѣй тые-то Бранецкіе оказали початокъ быти границы имѣнью своему зъ великимъ князствомъ рѣку Бранку, которая идеть отъ Воиня, отъ мѣста великого князства, у млынка плебана Воинского, который млынокъ тужъ, подлѣ мѣста Воиня. И повѣдилъ панъ Андрей Бранецкій, ижъ тотъ млынокъ Воинцы держать отъ тридцати лѣтъ; потомъ тотъ же Андрѣй оповѣдилъ, ижъ тотъ млынъ Воинцы держать отъ двадцати и шести лѣтъ; а въ третій разъ повѣдили отъ двадцати лѣтъ, и менили собѣ великіе забійства, драпежства, бороначи своее властности отъ людей зъ великого князства Литовского, и реистръ шкодъ своихъ передъ нами оказывали. И повѣдили Бранецкіе, ижъ король его милость рачилъ росказати старостамъ своимъ, абы насъ ото всихъ наѣздокъ, забійства, грабежовъ и ото всихъ крывдъ отъ людей великого князства боронили, и къ тому выводечи свою справедливость ку большому свѣдецтву того ставили шесть свѣтковъ, шляхтичовъ, людей старыхъ, и сами тые Бранецкіе зъ оными свѣтками готовы были ку прысязѣ.

Тутъ же стоячи, два земянины Луковского повѣту Едамъ Кгутъ а Петръ Туровскій оповѣдали, ижъ дей тутъ же пришла земля наша Луковская до то того млынка, до рѣки Бранки.

Зъ великого князства врадникъ Воинскій, на имя Сума, съ подданными господарскими Воинскими повѣдили, ижъ то есть кгрунтъ зъ вѣковъ вѣчыстыхъ великого князства по обѣимъ сторонамъ тое рѣчки, и не Бронкою ее зовуть, але зовуть ее Воинкою, а нижей впала у Бронку рѣчку, а млынокъ тотъ въ томъ мѣстѣ стоить уже отъ дву сотъ лѣтъ у во покои, а былъ то млынокъ хлопскій, на имя Яголчинскій, и потомка того Яголки становили, оповѣдали тежъ того млынка и пали згнилые, ижъ тамъ першіе млыны бывали, и доводъ на то ставили людей добрыхъ старыхъ, бояръ, мужовъ сугранныхъ многихъ. И повѣдилъ тежъ тотъ же врадникъ Воинскій, ижъ дей тотъ млынокъ на той рѣчцѣ на Воинцѣ приданъ есть зъ ласки господарское плебану Воинскому отъ шести лѣтъ, яко господаръ король его милость фундовалъ костелъ у Воинѣ, гдѣ жъ врадникъ и люди Воинскіе и зъ свѣтками готовы были присягнути"(...)

Гл. „Археографическій Сборникъ документовъ, относящихся къ исторіи Сѣв.-Зап. Руси, издав. при Упр. Виленского Учеб. Округа", т. I. Вільня, 1867 г. бб. 46-47.

„ТАЙНА ТАЙНЫХ, АРИСТОТЕЛЕВА ВРАТА“, дайшлі да нас у рукапісе XVI ст. ў двох адзінцох: Віл. Публ. бібл. № 272 і Музэю Холмскага Сьвятабогародзіцкага брацтва № 96. (Карскі, „Бѣлоруссы“, т. III, б. 52-55).

„Тайна-Тайных“ кніга ўсходнага паходжаньня і ня мае нічога супольнага з грэцкім філосафам Арыстоталям. Арыгінал яго ўзьнік у арабскай літэратуры X—XI ст.; а пасьля, каля XIII ст., быў перакладзены на лацінскую мову і пад назовам Secreta secretorum у множстве сьпіскаў і старадрукаў пашыраўся па Зах. Эўропе, служачы арыгіналам для перакладу на мяйсцовыя мовы (лацінскую, італьянскую, нямецкую, гішпанскую). Вельмі рана гэты помнік быў перакладзены на чэскую і харвацкую мовы. Аднача калі зраўняць з лацінскім ці чэскім тэкстам крыўскія (беларускія) пераклады, то паміж імі выявіцца значная рожніца, як ў будове помніка так і ў распакладзе часьцей яго. Дзеля гэтага для крыўскага перакладу, які ляжыць у аснове маскальскіх сьпіскаў, трэба шукаць другіх крыніц.

У нашым перакладзе больш чым у лацінскім і чэскім разьдзелаў (там libri X); падзел кнігі не зыходзіцца; няма зьменкі аб перакладчыку з арабскага на лацінскі, што маецца ўсюды ў Зах. Эўропэйскіх тэкстах; урэшце ў нас ёсьць часьці дзе упамінаецца Майсей Эгіпцянін. Вучоныя досьледы паказалі што крыўскі тэкст, разам з жыдоўскім і аднэй версіяй гішпана-кастыльскай, падобны да другой арабскай вэрсіі, якая выяўляе часьцю перапрацоўку, часьцю скарот першай. Нястача лацінскіх і заходна-славянскіх перакладаў гэтай другой рэдакціі, наводзіць на думку, што наш пераклад зроблены беспасярэдна з усходнага арыгіналу. Але з якога: арабскага ці жыдоўскага? У нашым перакладзе маюцца безсумлеўныя довады што гэта рэдакція зроблена з жыдоўскага арыгіналу.

Жыдоўскае паходжаньне перакладу „Тайна-тайных—Арыстотелева Врата“ было прычынай таго што іх адносілі да гэрэтыцкіх, хоць тут нічога забароннага не было, бо гэты твор уяўляе сабой сваей адмены „Домострой“ злучаны з лекарскай кнігай.

Не глядзя на забарону царквы кніга Арыстоталевы Вароты, утраціўшы дзяленьне на вароты (арабская асобнасьць) і крыху зьмяніўшы назову зайшла ў Масковію, дзе апынулася ў бібліатэцы цара Міх. Өедаравіча і патрыярха Нікана. Натуральна перапісчыкі стараліся ў гэтых сьпісках пазбыцца асобнасьцяў крыўскай мовы, але гэта не саўсім удалося зрабіць ім.

Кніга распадаецца на „осмъ главизень“—часьцяў, а кождая часьць на некалькі „вратъ“ якія адпавядаюць звычайным раздзелам у кнігах.

„Главизна 1. Имать врата четвера: 1. о щедрости, 2. о храбрости, 3. о милосердии, 4. о добре и зле.

Главизна 2. Которымъ обычаем вѣстися царю.

Главизна третьяа. О парсуне и о справедливости речи.

Главизна четвертая. О правители и о писари. и о печатникоу. и о градодръжци и о тых (которые) збірають дане сего. и о витязех. и о заказцех. и о печатникох. У тэксце ёсьць яшчэ агалоўкі: О маршалку его; о тѣх кто перечитаеть народы, и расмотряет обиды народовъ.

Главизна пятая. О пути его. и о тых что на поуть ходять от него въ посольстве от него. и о поведанїи посольства его.

О поведаніи слоуг своих. и бояръ и витязеи. главизна 6.

Главизна 7. О поведанїи воевном. и о образех полком. и о сторожех. как подобает росправити войско. с ким ся бити. и с ким ся не бити. и о премудрости парсуннои како заховати црю живот свои, питием и ядением и спаніем, и порты".

Пасьля гэтай „главизны": „Числа именій" і табліца; пасьля:

„Врата первая, о премудрости порсунной. о белости. о власех. о бровех. о ноздрѣх. о челе. о оустех. о лицѣ. о оушию. о гласѣ. о шіи. о чреве и о персех. о плечех и хребте. образ же добро прироженья"... і г. п.

„Врата 18. О коупли раб и рабынь".

Пасьля 21 варот чытаем:

„Рек моисеи египтянин хочю гсдрю написати что мя еси просил".

Пасьля ідзе некалькі аддзелаў аб лекарствах.

„Главизна 8. О премудростех особных и таиниць хованых. и о каменех дорогих.

Главизна послѣдняя. Якобы исполненїе повеленію царскому".

Наш пераклад быў праўдападобна зроблены беспасярэдна з усходнага тэксту, бо ў мове перакладу трапляюца словы, якія могуць быць вытлумачаны толькі з жыдоўскага арыгіналу прыкладам:

„о перстни. учини перьстенъ. из сребра и злата и яхонтоv черлено(го) вырыи на нем образъ б'тоvлинъ иже хоробруеть и ездить на кфире. и кланяютсе пред нею шесть. а се вчини в недлю рано в го(ди)ну слнцевоу. и в планету львову. а луна бы сарафе образе. а злы далекии отъ нея. а хто кладеть перьстень сесь на рукоу свою. честують его и послушни его. и противникъ его не оvстоится пред ним".

Тут *б'тоvлин* з жыдоўскага: betula=дзева, *кфире* з жыд. k'fir=леў— абодвы знакі Зодзіяка; *сарафе* жыд. saraf=сэрафім.

ЛАПАТАЧНІК. Рукапіс Віл. Публ. бібл. № 272. Кніга гэта належыць да забароненых царквой. Вучыць яна як варажыць па авеччай лапатцы. Адзіны, які дахаваўся экзэмпляр названай кнігі мае агаловак:

„Книга от Петра египтенина, иже наоучаются вѣдати неисходимого плеча овець".

Абычай варажыць па авечай лапатцы ідзе з усходу, але ён быў ведамы і грэка-рымскай старасьветчыне і познай візантыцкай пісьменнасьці; такую варажбу практыкаваў Атылла; ведама яна такжа некатарым як эўрапэйскім так і азіяцкім плямёнам. Гэты спосаб варажбы адносіць нас у глыбокую старасьвеччыну, ў часы калі ў жэртву складаліся рожныя жывёлы і калі па гэтых жэртвах чынілі варожбы. Наш тэкст праўдападобна з некуль занесены, але з якой мовы, трудна сказаць. Праф. Сперанскій лічыць, што Лапатачнік перакладзены з грэцкага тэксту, а акад. Сабалеўскі даводзіць, што з жы-

доўскага. Вельмі быць можа што наш рукапіс зьяўляецца крыўскай перапрацоўкай арыгіналу якога колечы Пятра Егіпцяніна, зрэшта ня выключана магчымасьць што Лапатачник занесены к нам праз татараў, якія, як ведама, сяліліся ў нас у даволі значным ліку.

ШЕСТОКРЫЛЪ. Рукапіс XVI ст. Знаходзіцца ў тымжа рукапісе што і „Арыстоталевы Вароты“ (Віл. Публ. бібл. № 272).

Кніга гэта астранамічнага зьместу і датыча сонца і месяца і іх перамен пры зацьменьнях і фазах. Кніга падзелена на шэсьць крыл, каторыя зьяўляюцца тлумачэньнямі да многіх зьмешчаных ў рукапісе табліц. Аўтор Шэстакрыла Иммануэль—бэн-Якоб, італьянскі жыд XIV ст.; яго праца хутка была перакладзена на грэцкую мову. Наш Шэстакрыл праўдападобна перакладзены з жыдоўскай мовы, бо ў надпісах знакаў Зодзіяка мае побач крыўскіх і жыдоўскія назовы, пісаныя славянскімі літарамі: баран—тале; рыба—дагім; і г. д.

„ПРЕДСЛОВІЕ О ПОЕСЕХЪ НЕБЕСНЫХЪ“. Астранамічны зборнік Віленскай Публічнай бібліятэкі № 272.

„О СЕДМИ ЗВѢЗДАХЪ ВЕЛИКИХЪ ЯЖЕ СЯ НАРИЧАЮТСЯ ПЛАНЕТЫ, И СИЛЕ ИХЪ И О ХОДУ И О ДОМЕХЪ ИХЪ“. Астранамічны зборнік Віленскай Публічнай бібліятэкі № 272.

„СКАЗАНІЕ О СЕДМИ ПЛАНЕТАХ СИРЕЧЬ ВЕЛИКИХЪ МОЦЬНЫХЪ ЗВѢЗДАХ“. Астранамічны зборнік Віленскай Публічнай бібліятэкі № 272.

Тут характэрыстыка плянэт даецца вершам:

А тым козелїа
козлы и поселія.
Крови не пущаю,
бо в тым щатья не маю.
А до лазьні не хозаю.
бо втом здоровія не ведаю...

„ОСЕНИ 12 ЗВѢЗДЪ, ШТО ВЛАДѢЮТЬ КЪ 12 ЧАСТЬЯМЪ ЧЕЛОВѢЧЕСКИМ“. Астранамічны зборнік Віленскай Публічнай бібліятэкі № 272.

„А КОЛИ ХОЧЕТЬ ВѢДАТИ КАЖДОГО ЧЕЛОВѢКА ЗВѢЗДУ ЕГО“. Астранамічны зборнік Віленскай Публічнай бібліятэкі № 272.

„СКАЗАНІЕ О СЕДМІ ЗВЕЗДАХЪ ВЕЛИКИХЪ И КОТОРЫИ СЯ ЗОДЕИ КОТОРЫМ ЗВѢЗДАМЪ СЛУЖАТЪ“. Астранамічна зборнік Віленскай Публічнай бібліятэкі № 272.

Усе вышэйпаказаныя астролёгічныя кнігі самі па сабе не цікавы для пісьменнасьці, яны толькі знаёмяць с кругазорам і духовымі вымаганьнямі чытачоў XVI ст.

„ЕРІЕСЬ ЗЕМЛЮ ДРЪЖИТЬ ПЕРВУЮ ПАРСІЮ, БРИТАНІЮ". Рукапіс астралёгічнага зьместу, знаходзіцца ў Холмскім зборніку № 96. (Карскій, „Бѣлорусы", т. III).

I. УСТАВА НА ВОЛОКИ ГОСПОДАРЯ КОРОЛЯ ЕГО МИЛОСТИ ВО ВСЕМЪ ВЕЛИКОМЪ КНЯЗЬСТВѢ ЛИТОВСКОМЪ, ЛѢТА БОЖОГО НАРОЖЕНЬЯ 1557, АПРѢЛЯ 1 ДНЯ.— „Акты, отн. къ истор. Западн. Росс." т. III, бб. 72—95.

1. О бояр ахъ путныхъ и о служкахъ. Бояре путные, стародавные, а не въкупные хочемъ мѣти, абы были на двухъ волокахъ постановлены, съ которыхъ бы за вси повинности, пѣнязми ошацовавши водлѣ кгрунту, яко люди осадные платили, а на службу тяглую и въ подводы ходити не повинни; а коли зъ росказанья нашого на дорогу поѣдуть, того году ничого платити не мають, а безъ воли и росказанья нашого, вряду нашому ихъ на дорогу и нигдѣ не посылати; а будучи на дорозѣ, служити имъ постарому: навязка имъ, яко и передъ тымъ, водлѣ статуту. Служокъ съ такихъ же бояръ ревизоры обирати, и не болшъ, только съ потребу, при каждомъ замку и дворѣ нашомъ заставити мають; которыхъ служба будетъ ѣздити зъ листы нашими до дворовъ тому врядови прилеглыхъ, и съ пѣнязми платовъ нашихъ до Вильни, до скарбу, и за кривдами подданыхъ колеею зъ росказанья врядового ѣздити; а за то имъ на одинъ конь двѣ волоки вольныхъ отъ всихъ платовъ мѣти, и на потребу враду ѣздити не повинни.

2. О бортяхъ. Ижъ первѣй бортеве розность въ роботахъ отъ иньшихъ подданыхъ нашихъ мѣли, и теперь ихъ зоставуемъ, абы водлѣ шацунку кгрунтовъ, за вси повинности, цынши, овсы и сѣна пенязми зъ волокъ до скарбу нашого платили, яко и осадники; а коли имъ на войну ити кажемъ, мають мѣти тотъ рокъ вольный ото всихъ платовъ; а мосты имъ повинные заробляти, и тежъ за росказаньемъ и листомъ нашимъ, мосты имъ и неповинные мостити мають, а то имъ фолькгу въ цыншахъ нашихъ дѣлати кажемъ, водлѣ воли нашое.

3. О конюхахъ сѣдельныхъ и иньшихъ. Конюхи сѣдельные альбо дворные мають мѣти по двѣ волоки вольныхъ на службу конюшскую, на которой коли будуть, маетъ быти давано имъ на страву и на вси потребы грошей копъ чотыри на рокъ; а которые на службѣ не будуть, мають платити съ каждоѣ волоки по томужъ, яко и бортеве.

4. О Стрѣльцахъ. Стрѣльцомъ нашимъ по двѣ волоки вольные маетъ быти дано, а третюю на цыншу, хто похочетъ; а служба ихъ зъ росказаньемъ нашимъ въ ловы и на войну.

5. О слугахъ дворныхъ. Одверные и иньшые слуги дворные, мѣшкаючи на послугахъ нашихъ, мають мѣти по двѣ волоки вольныхъ отъ всихъ платовъ и повинностей; а которые на службахъ нашихъ не будуть, абы платили съ кождоѣ волоки пенязми водлѣ

кгрунту, ошанцовавши вся повинности: а естли бы зъстарѣвшися на службахъ нашихъ, дома мѣшкали, таковымъ обѣдвѣ волоки вольныхъ мѣти, вѣдьже олижъ за листомъ нашимъ господарьскимъ.

6. О осочникахъ. Ревизоръ зъ лѣсничимъ маетъ осочниковъ обирати, а не болшъ, одно съ потребу при пущахъ и ловѣхъ нашихъ становити, и то намъ господарю ознаймити, а на службу имъ по двѣ волоки давати вольныхъ отъ цыншу и всякихъ потяглей.

7. О войтахъ. На селахъ войтове маютъ мѣти по одной волоцѣ вольной: а похочетъ ли, маетъ ему и другая быти придана на цыншу, ошацовавши вси повинности и доходы водлѣ кгрунту. А служба ихъ то: зъ росказанья врядового, людей на работу, тежъ съ цынши и съ платы нашими выгоняти, и при отдаванью платовъ быти: подданыхъ нашихъ къ праву вмѣсто дѣцкого передъ урядомъ ставити; при работахъ всякихъ вмѣсто пристава надъ людми войтовства своего стояти; при отвоженью овсовъ и сѣнъ до Вильни и индѣ, зъ людьми войтовства своего ѣздити и ихъ отдавати; переоры волокъ пустыхъ и нанятыхъ, стѣны границы и копцы на каждый рокъ межи поддаными нашими поправовати и поновляти, подъ виною, копою грошей; а гдѣ бы отъ котораго сусѣда видѣлъ копцы альбо границы покажоны, маетъ то врядови оповѣдати, подъ тоюжъ виною. А судити вряду подданыхъ о всемъ дня торгового, кромъ причины кровавоѣ и кгвалтовноѣ: о такой винѣ коли жъ кольвекъ повелитъ урядъ ставити къ праву подданого, войтъ повиненъ; а который бы съ подданыхъ войта послушенъ не былъ, а за позваньемъ его передъ урядомъ не сталъ: по таковогo своевольного врядъ дѣцкого послати маетъ, и отъ непослушного дѣцкованья на милю въ обѣ стороны грошъ. А при судѣ войту быти, и справедливости подданому допомогати. Винъ нашихъ вѣдомость мѣти и ревизоромъ оповѣдати, и того стеречи, абы врядъ винъ и пересудовъ надъ уставу не бралъ; а естли бы за мовеньемъ его, врядъ того не пересталъ, маетъ то войтъ ревизору оповѣдати. А войта вряду о всякую вину судити, только войтовства у него не отнимати, ажъ посполу зъ ревизоромъ дознавши вину и неслушную справу его, и, того скинувши войта, иньшого уставити, мужа тоѣжъ волости, неподозрѣного, на которого подданые зволять. Которые войтове и тежъ лавники по селамъ судовъ жадныхъ судити, поклоновъ вымогати и вымысловъ надъ поддаными чинити не маютъ, подъ виною до скарбу нашого, рублемъ грошей: одно, обачивши гдѣ—кольве шкоду нашу господарьскую, урядови або ревизору оповѣдати, ничого не закрываючи, подъ тоюжъ виною. А коли войтовство кому даютъ, присѣгати ему ненадобѣ, кгдыжъ вже вина на войта описана. А откуповъ урядъ съ подданыхъ за роботу брати не маетъ, а гдѣ жъ бы бралъ, войтъ маетъ то ревизору оповѣдати, подъ виною, копою грошей. А ести бы войтъ волоку пустую кому нанялъ, альбо отъ уряду нанятую передъ ревизоромъ утаилъ, тогды за то скарати его, яко злодѣя, горломъ. А у войтовство кождому маетъ быти придано волокъ сто, альбо большъ, водлѣ прилеглости, хотя два и три села и большъ злучити. А для розознанья межи подданыхъ, войтъ маетъ мѣти шнуръ однакоѣ мѣры, справленый и досвѣтченый, и часу мокрого, альбо сухого, завжды его лихтовати и досвѣтчати; и, естли подданый одинъ другому межу переоретъ и сказитъ, ино вряднику на копу не ѣздити и проѣзду не брати, але войтъ межу направитъ и возметъ на томъ, хто ее сказилъ, на врядъ дванадцать грошей, а

собѣ за працу чотыри грошы. А вина битая, правомъ переведеная, дванадцать грошей, а хотябъ не переведена и за обжалованьемъ поеднана, таковая жъ вина. А естли бой станеться, а не жалуючи вряду поеднаются: тая вина шесть грошей, хто еднаетъ, и объявити того врядови войтъ и лавники повинни, подъ виною, копою грошей.

8. Лавники въ селахъ по два и по три, альбо и большъ, подлѣ великости села, маютъ быти становлены, люди неподозрѣные, вѣры годные, которыхъ повинность шкодъ межи подданыхъ въ испасехъ и въ иньшыхъ рѣчехъ оглѣдати, а за працу лавнику оглядного отъ шкоды грошъ; за тымъ же грошомъ, то што ему оказывано, справедливѣ, подъ присѣгою передъ урядомъ сознавати повиненъ; а посвѣтчитъ ли несправедливѣ, ино карати его, за слушнымъ доводомъ, яко кривоприсяжца, горломъ. А безчестья лавнику рубль грошей. Нижьли отъ потяглей и всякихъ повинностей съ поддаными зъ волокъ своихъ вызволены быти не маютъ.

9. О мѣстѣхъ и ихъ повинностехъ. Мѣста упривильеваные привильевъ своихъ уживати будутъ; а которые не вызволены отъ платовъ, маютъ платити: зъ волоки грунту преднего цыншу 50 грошей, а зъ среднего кгрунту 40 грошей, а зъ подлого 30 грошей, а со всякого кгрунту за толоки по 12 грошей; а зъ домовъ въ рынку, отъ прута по пол—8 пѣнязя, а въ улицахъ отъ прута 5 пѣнязей, зъ огородовъ въ мѣстѣ отъ прута пол—3 пѣнязя, а зъ гуменныхъ пляцовъ на предмѣстью отъ прута одинъ пѣнязь, а отъ моркгу 3 грошы, а иньшихъ повинностей полнити, и стацыи давати, и зъ листы нашими и врядниковъ нашихъ ѣздити неповинни. А войту мѣстскому при болшомъ мѣстѣ по волоцѣ, а при меншомъ по полволоки ревизорове наши давати маютъ, за што они повинни будутъ порядку въ мѣстѣхъ и пожитковъ нашихъ примножати и доглѣдати, на подводы складатися и платити всимъ по тому, яко въ особливой уставѣ нашой описано.

10. Капщизна однакова по всему великому князьству Литовскому маетъ быти брана, то есть: отъ меду копа грошей, отъ пива копа грошей, отъ горѣлки 30 грошей; а при отбиранью капщизны и вписыванью въ реистръ, хто ново прійметъ врядъ, не большъ брати маетъ, только отъ меду и отъ пива по чотыри пѣнязи, отъ горѣлки 2 пѣнязи, отъ волоки 12 пѣнязей; а хто шинку и волоки не маетъ, тотъ отъ воротъ маетъ дати 2 пѣнязи; а обачивши лѣпшый пожитокъ зъ наймованья шинку, вольно будетъ кому хотя наняти, або тымъ же мѣщаномъ, за вѣдомостью подскарбія нашого.

11. Рѣзники вси въ мѣстѣхъ нашихъ абы ся вписывали въ реистръ ревизора, а въ небытности его, на врядѣ; съ которыхъ на насъ маетъ быти брано въ кождый годъ: за камень лою по 15 грошей, а особно на врядъ, за лопатку отъ каждого быдляти пѣнязми дня торгового, то есть, за воловую и яловичью грошъ 1, а за вепровую 5 пѣнязей, а за баранью, козью, телячью по три пѣнязи, а писчого отъ каменя лою, то есть, отъ пятнадцати грошей на врядъ по 2 пѣнязи. Даемъ тежъ вольность всимъ подданымъ нашимъ, и чыи-кольвекъ будь, абы дня торгового возили до мѣстъ, на торгъ, мясо всякого быдляти битого, почавши отъ дня святого Балтромея ажъ до мясопусту, а торговое на врядъ также маютъ давати пѣнязми, а большъ ничого. А хто бы мясо здохлого, шаленого и уродоватого быдла на продажу привозилъ, а то на него слушнѣ переведено будетъ, водлѣ

права, того скарати горломъ, яко фалшера; для чогожъ подданые наши, бьючи быдла въ селѣхъ, маютъ оказывати лавникомъ, а хто-кольвекъ мясо на торгъ везетъ, тотъ и скуру быдла того забитого зъ собою взяти маетъ, для подозрѣнья въ злодѣйствѣ.

12. Коморники въ мѣстѣхъ быти маютъ, которые жадныхъ роботъ на насъ, ани на врядъ нашъ дѣлати не маютъ, одно, ижъ торговъ и вольностей мѣстскихъ уживаютъ, и доглѣдати, абы тежъ нихто поблуднѣ и безъ вѣдомости вряду на кгрунтѣхъ нашихъ не мѣшкалъ; а маютъ давати въ кождый годъ до скарбу нашого по 2 грошы: и про то врядови маютъ господарьскіе коморники, пріймуючи, оповѣдати, для того, ижбы межи такими збродня въ мѣстѣхъ не была*).

13. Корчмы покутные конечнѣ поселамъ абы не были, для злодѣйства и иньшихъ збытковъ, што врядъ забороняти маетъ водлѣ статуту: также пива абы нихто съ подданыхъ нашихъ на селахъ варити не смѣлъ, подъ виною копы грошей на насъ; бо съ того многіе зъ нихъ въ роспустность и въ убожьство приходятъ. Вѣдьже въ кождомъ войтовствѣ, въ слушномъ селѣ, звлаща при гостинцу, можетъ быти корчма за вѣдомостью вряду альбо ревизора постановлена, одно такъ, яко бы капщизна наша не гинула, съ которое подданымъ нашимъ кгрунтовъ шинковныхъ уживати незаборонно.

14. Торги нигдѣ новые подлѣ мѣстъ нашихъ ближе трехъ миль, къ переказѣ мѣстомъ и торгомъ нашимъ абы не были, окромъ торговъ старыхъ: тыи по давному быти маютъ.

15. Цыншу зъ волоки сельскоѣ кгрунту доброго 21 грошъ, зъ середнего 12 грошей, съ подлого 8 грошей, а зъ вельми подлого песковаватого альбо болотистого 6 грошей; овса зъ волоки доброго и середнего кгрунту по двѣ бочки, а съ подлого одна бочка; а естли пѣнязми за овесъ казано будетъ давати, ино за кождую бочку 5 грошей, а за отвозъ бочки каждоѣ 5 же грошей; съ тыхъ же менованыхъ кгрунтовъ, съ каждоѣ волоки сѣна возъ одинъ, альбо 3 грошы за сѣно и за отвозъ 2 грошы; а зъ вельми подлого кгрунту сѣна и овса давати неповинни, нижли съ кождоѣ волоки всякого кгрунту маютъ давати: гусь, альбо полтора гроша, куръ двое, або пѣнязей 16, яицъ двадцать, або пѣнязей 4, на неводы грошей два, за стацыю грошей полтретья; а коли стацыю кажемъ брати, ино одинъ разъ въ годъ, за тые пѣнязи, маютъ давати съ тридцати волокъ яловицу одну, бараны два, и съ кождоѣ волоки по куряти и по десяти яицъ, а пѣнязей вже того году за стацыю не маютъ давати.

16. Робота тяглымъ людемъ съ кождоѣ волоки по два дни на недѣлю, а толоки чотыри лѣтѣ, съ чимъ скажутъ, за што маетъ быти отпущона имъ робота о Божьемъ Нароженьи тыждень, о мясопустѣхъ тыждень, о Велико-дни тыждень. А которыхъ на роботу не надобѣ, ино ихъ на осадѣ посадити, и будутъ давати съ кождого кгрунту осады грошей 30, толокъ 12, або за толоки грошей 12, а за кгвалты первоуставленые жыта бочка, альбо грошей 10; и вже такіе осадники робити ничого неповинни, кромъ сѣна, роздѣливши на войтовства тяглые и осадные сѣножати ровно, и то имъ зробити и въ часъ спрятати. А зъ застѣнковъ тая повинность: гдѣ волока полная быти не можетъ, ино отъ моркгу кгрунту доброго грошей 3 и пѣнязи 4, а зъ среднего моркгу грошей 3, а съ подлого грошей 2, а зъ

*) Відаць, што у гэтым артыкуле зьмест скажаны спамылкамі ці пропускамі.

велми подлого пол—2 гроша; а зъ волоки сѣножатноѣ, гдѣ могутъ быти дрова и проробки, зъ сѣножати добрые 50 грошей, а зъ середнiе 30 грошей, а съ подлые 20 грошей, а зъ велми подлые болотливые або песковатые 15 грошей. А ижъ вже подданые наши на тыхъ платѣхъ и повинностехъ волочныхъ суть осажены и постановлены, про то жадныхъ стацый давати, а ни подниманья чинити на послы наши и чужоземскiе неповинни.

17. Огородники при дворѣхъ нашихъ маютъ быти, даючи кождому по три моркги земли, а имъ съ того служити по одному дню въ тыждень пѣшо, а жоны ихъ, лѣтѣ, не болшъ, одно шесть дней до жнива, альбо до полотья будутъ повинни.

18. Овсы дяколные подданые наши волостные зъ волокъ маютъ отвозити до Вильни, до лововъ, до портовъ и до иньшихъ дворовъ нашихъ, гдѣ кажемъ, за 20 миль, а сѣно за 15 миль; а къ тому еще сѣна дворного съ кождоѣ волоки по возу одному отвезти повинни, гдѣ имъ будетъ росказано; а коли дворныхъ сѣнъ и овсовъ съ потребу на наши кони быти можетъ, тогды пѣнязми за сѣно и овесъ заплатити. А отдаючи овсы дяколные, не маютъ въ иньшую мѣру, только въ бочку отдавати, въ которой чотыри корцы Краковскихъ, подъ стрыхъ, безъ верху и топтанья, а большъ имъ не надобѣ платити, только вписного и реистръ отъ бочки овса пѣнязь; и колько хто откуль сѣнъ и овсовъ прiйметъ, маетъ съ того квитовати, не беручи за квитъ ничого. А коли потреба наша укажетъ сѣна и овсы гдѣ-колве провадити въ таковые далекiе мѣста, яко вышей описано, до портовъ и индѣ до дворовъ и до лововъ, о томъ за-часъ о святомъ Балтромею, отъ насъ, альбо съ скарбу черезъ листъ вѣдомо учинити врядникомъ нашимъ, а съ того не вымовлятися всимъ подданымъ нашимъ и въ Жомойти и въ Подляской земли. А ижъ за отвозъ овса платятъ подданые отъ двухъ бочокъ по 10 грошей за 20 миль, то за кождую милю прiйдетъ по полгрошку: тогды таковымъ, хто до Вильни, альбо гдѣ-кольве уставичьнѣ овсовъ не возятъ, а будетъ на то имъ росказанье наше; ино, колько миль до порту, альбо гдѣ индѣ тотъ овесъ провадити будутъ, такъ много имъ зъ отвозныхъ пѣнязей отпустити, за милю отъ кождоѣ бочки по полтретья пѣнязя, а остаткомъ тыхъ пѣнязей отвозныхъ наймовати судины, на отпроваженье водою тыхъ овсовъ до Вильни, альбо гдѣ потреба наша укажетъ; а которые уставичьнѣ овсы возятъ, ино и того остатку отвозовъ на нихъ не брати.

19. Серебщизна на подданыхъ нашихъ абы николи отъ воловъ и клячь не брана, одно зъ волокъ, ино съ каждоѣ волоки, не уживаючи разности кгрунту, доброго и подлого; а зъ Рускихъ волостей серебщизна по старому, и тамъ, гдѣ помѣры нѣтъ.

20. Робота подданымъ черезъ войта маетъ быти заказана дня недѣлного, съ чимъ и на который день люди до роботы прiйти маютъ, и войтъ тогожъ дня людемъ закажетъ роботу: и который чоловѣкъ не выйдетъ на роботу, ино за первый день огурного заплатитъ грошъ, а за другiй день барана; а коли и въ третiй разъ огурится, або за пьянствомъ не выйдетъ, ино бичемъ на лавцѣ скарати, а дни повинные велѣти заробити. А вѣдьже, гдѣ бы зъ якоѣ пригоды не могъ подданый выйти на роботу, онъ маетъ черезъ сусѣда, альбо лавника вряду оповѣдати, а врядъ порозумѣвши слушную причину, не маетъ его никоторою съ тыхъ виною казнити, а иньшого дня за-

робити ему повинное, што змѣшкалъ; а не откупатися отъ роботы никому.

21. Пустыхъ волокъ подданымъ не пахати, а который не вписавшися въ реистръ смѣетъ то вчинити, збожье до гумна нашого тратитъ и вины рубль грошей до скарбу нашого заплатитъ.

22. А становитися къ роботѣ подданымъ якъ слонце всходитъ, а сойти зъ роботы якъ слонцу заходити. А отпочивку тымъ што съ быдломъ робятъ, передъ обѣдомъ година, въ полудню година, надъ вечеромъ година; а которые пѣшо робятъ, тымъ отпочивку въ тыежъ часы, одно по полгодины маетъ быти, а то лѣтѣ на великомъ дни отпочиненье. А хто рано на роботу не выйдетъ за огурствомъ, таковый другого дня только часовъ, колько омѣшкалъ, заробити маетъ.

23. Фолварки хочемъ мѣти, абы вездѣ становлены были, о наболши быти могутъ при кождыхъ замкахъ и дворѣхъ нашихъ, окромъ, гдѣ бы кгрунты злые и непожиточные были; и таковые казати людьми осáжати, оставивши на врадъ въ кождомъ поли по одной волоцѣ, а то врядъ огородники и своимъ быдломъ заробити маетъ, а къ тому моргъ земли на огородъ, съ чого личьбы чинити и платити неповиненъ.

24. Урядъ нашъ гумно въ пильной опатрности мѣти маетъ, яко бы въ немъ ни въ чомъ шкоды намъ не было; а отъ збожья ужатья всякого маетъ мѣти на себе третій снопъ, отдавши первѣй десятину и засѣявши пашню нашу; а умолоту всякого збожья ревизорове наши у-во всихъ гумнахъ при дворахъ нашихъ пробовати маютъ, и того доглѣдати и научати, абы вездѣ зъ выбоемъ и безъ опилку збожья молочены были. А продаванье збожья гуменного маетъ быти на личьбѣ принято, по чомъ врядникъ положить, яко продавати: для того для всихъ подданыхъ маютъ быти бочки торговые въ мѣстѣхъ, въ дворѣхъ и гумнахъ нашихъ, въ селахъ и на всихъ гостинцахъ, однакоѣ мѣры, по чотыри корцы Краковскихъ, которыхъ корцовъ на тотъ часъ десять въ полубочку Виленьскомъ, и тою жъ мѣрою продавати и засѣвати пашню зъ гумна, и такіе бочки держати подъ клейномъ однакимъ. А въ гумнѣхъ нашихъ маетъ быти гуменникъ, подданый нашъ въ тойже волости осѣлый, чоловѣкъ добрый, справный, неподозрѣный, который на тую службу гуменную маетъ мѣти волоку, отъ цыншовъ и всякихъ иныхъ платовъ, роботъ и повинностей вольную. А около засѣванья пашни урядъ маетъ пильность чинити, абы вси были засѣваны; а гдѣ бы который за недбалостью не засѣялъ, а либо тежъ пашню кому наймовалъ, а то бы ся слушнѣ передъ ревизоромъ оказало: таковый маетъ дати съ кождого моргу незасѣяного, або кому нанятого по десяти копъ збожья, о чомъ съ пильностью ревизорове маютъ ся довѣдывати отъ войтовъ, лавниковъ и иньшихъ подданыхъ нашихъ. Вѣдьже, гдѣ бы въ которомъ году неврожай былъ, а такъ много, чимъ бы пашню засѣяти, не нажалъ, маетъ о то по науку послати до подскарбьего нашого за-часу, и подскарбій маетъ ему казати старымъ збожьемъ засѣвати; а гдѣ бы не было, ино за пѣнязи цыншовые куповати, альбо зъ иньшого двора прибавляти, абы ся тымъ николи пашни наши не зменьшивали. А зъ гумна нашого жита въ отсопъ не давати, одно въ лѣты голодные, и то алижъ за нашимъ альбо подскарбьего нашого листомъ; а дати то на волю подданыхъ, всхотятъ ли у копахъ, альбо молочонымъ житомъ брати. Евьи тежъ, гдѣ бы врядъ разумѣлъ быти не потребные, маетъ зъ гумна нашого выкинути, кгдыжъ на быдло и на стадо солома отъ

збожья не зъ евьи молочоного пожиточнѣйшая есть; а гдѣ бы евьи мѣти была потреба, тамъ поодаль отъ стодолъ и скиртъ, у гумнѣхъ нашихъ и подданыхъ, для небезпечьности отъ огня, маютъ быти дѣланы. А на зароблeнье пашни, на кождую волоку, абы было оставлено по семи волокъ осѣлыхъ подданыхъ нашихъ, зъ волы и зъ клячами, поблизъ двора и пашни, которые по два дни въ тыждень служити маютъ, съ чимъ урядъ роскажетъ.

25. О сборѣ быдла всякого и о рыкуньяхъ. При кождомъ фольварку нашомъ хочемъ мѣти дворничьки, то есть, рыкуньи порадные, которымъ на рокъ, за працу ихъ, зъ нашихъ пѣнязей по двѣ копѣ грошей маетъ быти давано отъ уряду, а три бочки жыта зъ гумна нашого и четвертая съ третнего снопа врядничого, на выхованье: для чого при кождомъ фольварку нашомъ маютъ ховати принамнѣй до двадцати коровъ; а естли бы ихъ много не было, ино зъ гуменныхъ пѣнезей купити, колько можетъ который дворъ выховати, и то передъ ревизоромъ оказати; и маетъ врядъ въ дозрѣнью и доброй опатрности быдло дворное мѣти, а до скарбу нашого отъ коровы дойные не большъ платити, только двадцать грошей, а отъ овцы старoѣ за волну на рокъ одинъ грошъ, а отъ молодоѣ по полугрошку, а приплодки въ реистръ писати и вѣдомости при личьбѣ чинити; а гдѣ дойные овцы и козы быти могутъ, маетъ съ таковыхъ ревизоръ платъ становити, и урядъ дворничокъ къ тому принужати маетъ, абы и съ того пожитокъ былъ, кгдыжъ то на многихъ мѣстцахъ за добрымъ дозрѣньемъ быти можетъ. А гдѣ бы колько у рыкуньи невѣстъ альбо дѣвокъ была потреба, то ревизоръ постановити маетъ водлѣ великости быдла; которымъ урядъ съ пѣнязей нашихъ наемъ платити маетъ. А старое быдло, овцы и козы продаючи, пѣнязи до скарбу нашого отдавати, а згожое, звлаща поблизу, до кухни нашое отсылати; а которое быдля здохнетъ, ино за скуру воловую 5 грошей, за коровью 3 грошы, а съ иньшого дробного быдла здохлого за скуры не платити до скарбу: нижли съ свирѣпъ стадныхъ скуръ не продаючи оказывати конюшому нашому дворному. А то все ревизорове маютъ въ бачности мѣти, и на мѣстцу при пописываню оборы, въ реистры писати, для того, абы не было забавенье при личьбѣ.

26. Огороды дворные абы были вездѣ розмѣрены, съ которыхъ врядъ маетъ давати до скарбу съ каждого моргу по 12 грошей; а съ конопель дворныхъ вже неповинно неводовъ робити; а естли бы огородныхъ рѣчей до кухни нашое потреба была, тогды то врядъ маетъ отсылати, гдѣ будетъ росказанье наше, а пѣнязми вже не будетъ повиненъ платити.

27. Урядники наши отробившися отъ пашни, въ осень и на веснѣ, ставы и сажавки поддаными будовати маютъ, а пѣнязей гуменныхъ, и за рыбы и съ продаванья старого быдла браныхъ могуть выдати до двадцати копъ на наемники и на грабары до такоѣ роботы, а коли ревизоръ прiѣдетъ, тую роботу и накладъ ему окажутъ; а гдѣ бы мѣстцо на ставъ большого накладу потребовало, то ревизоръ оглядѣвши, маетъ намъ повѣдити, и зъ нашого росказанья будетъ справовати таковые справы; а за працу врядннку съ кождого ставу при спустѣ десятая рыба, нижли не спущати ставовъ безъ нашого вѣданья; а въ спустныхъ ставѣхъ врядъ и нихто иный ниякою сѣтью рыбы ловити не маютъ, подъ карностью строгою. А гдѣ при ставѣхъ могутъ быти млыны и фолюши, альбо млыны на руду

маетъ врядъ казати будовати, звычаемъ тымъ яко ся заховываетъ, намовившися зъ ревизоромъ. А млынаромъ третья мѣрка зъ млива, и волоку одну имъ давати, а двѣ мѣрки на пожитокъ скарбу нашого; и съ тоѣ третіе мѣрки повиненъ млынарь до роботы млына и спустовъ мистромъ быти, и оправовати, и кгвалтовъ стеречи и съ помочью подданыхъ гамовати, желѣзо и вси потребы до млына своимъ накладомъ маетъ справовати; а съ волоки до замку альбо двора, которому послушонъ, одинъ день въ тыждень тесельскою роботою служити. А который млынарь въ злодѣйствѣ будетъ досвѣтченъ, таковый маетъ отпадати права млынарьского и отъ млына, а вѣдьже олижъ зъ явного суда поконаный; а гдѣ бы что вонтпливого въ таковомъ судѣ около справы млынарьскоѣ было, маетъ врядъ иныхъ млынаровъ къ тому възвати, и, взявши порозумѣнье отъ нихъ, такъ млынаря осудити.

28. Сѣна зъ дворныхъ сѣножатей на врядъ нашъ даемъ пятый возъ, также пятую стирту, альбо оборогъ, ровно кладучи нашъ и врядовый; але врядъ маетъ съ пильностью причинятися, абы сѣножати дворные не залегали, и зарослые выправованы и въ часъ покошены были; а гдѣ бы иначей, и намъ бы въ томъ шкода ся дѣяла, тогды врядъ маетъ то намъ нагородити зъ своего пятого воза, чого ревизоръ пильнѣ дозрѣти маетъ.

29. Гдѣ кони въ дворѣхъ нашихъ стоятъ, ино што на тые кони и машталеры при нихъ выдано будетъ, яко въ нашомъ, альбо конюшого нашого листѣ оброкъ имъ на тыждень описанъ будетъ, за квитомъ машталерьскимъ, подъ печатью шляхтича, чоловѣка доброго, одного альбо двухъ, и то на личьбѣ приняти; вѣдьже врядники наши мають въ дозрѣньи своемъ мѣти, абы овсы и сѣна на сторону не шли, и при нашихъ конѣхъ машталеры своихъ коней не ховали бы; а гдѣ посланецъ нашъ при конѣхъ будетъ, тогды отъ того за его печатью, а не отъ машталера квитъ взяти, и што бы тежъ врядъ на уздѣницы, попонки и на иньшые потребы коней нашихъ пѣнязей выдалъ, а то ся на квитѣ посланца або машталерьскомъ окажетъ, и то также на личьбѣ ему приняти.

30. О листѣхъ на данину. Абы и тымъ, кому што зъ ласки нашое бываетъ дано, трудности при чиненью личьбы не было: про то, кому што отъ которого двора нашого дадимъ, державца або тивунъ оный листъ нашъ, за которымъ поступити даное маетъ, въ реистръ свой вписати повиненъ, и кгды при личьбѣ окажетъ, то маетъ быти принято; а вѣдьже подскарбій о таковыхъ данинахъ маетъ въ канцлярыи нашой вѣдомость брати, и, естли не згодитъ ся копѣя того листу съ метрикою канцлярыйскою, повиненъ будетъ врядникъ шкоду намъ оправити, або оный листъ, за которымъ поступилъ, оказати.

31. Платы, цыншы, серебщизны, и вси иные доходы съ подданыхъ нашихъ, отъ уряду и ихъ намѣстниковъ нигдѣ индѣ не маютъ быти браны, только въ дворѣхъ нашихъ, а гдѣ дворовъ нашихъ нѣтъ, ино въ мѣстѣхъ, або на селѣ, на одномъ мѣстцу, въ господѣ, не поѣзджаючи и не посылаючи на села а ни въ домы войтовъ, подъ ласкою нашою, чого ревизорове съ пильностью довѣдыватися маютъ. Которые цыншы и всякіе платы подданые во всихъ замкахъ и волостяхъ нашихъ маютъ почати давати до вряду своего на день святого Михайла, и такъ будутъ отдавати, за напоминаньемъ войта своего, ажъ до святого Мартина, кождый при своемъ войтѣ; а хто не

отдастъ до менованого дня, войтъ, за росказаньемъ врядничимъ, маетъ такого ставити передъ урядомъ, а врядъ довѣдавшися, ижъ онъ могучи заплатити податокъ, за недбалостью не платитъ, маетъ его до вязенья осадити, поколь заплатитъ, а дѣцкованья не брати на немъ, только одинъ грошъ поколодного. А воловъ и коней за цыншъ и ни за што иное не грабити николи. А который чоловѣкъ не можетъ податокъ заплатити за тыми причинами, то есть, за пожогою, за вымеретьемъ або за хворобою всего дому, за голодомъ, за побитьемъ граду и за убожствомъ: таковаго кгды войтъ поставитъ, урядъ отъ войта и лавниковъ и сусѣдовъ его того вѣдомость вземши, маетъ еще послати до его дому довѣдатися достаточнѣ, и будетъ справедливо то, таковаго маетъ въ реистръ вписати, и, при личьбѣ въ скарбѣ, оповѣдати, за которою причиною не могъ отдати; а подскорбій нашъ, при личьбѣ, маетъ то отложити на вывѣданье ревизора, который ревизоръ тогожъ году, которого личьбы починаються, маетъ быти посланъ, и вывѣданье чинити отъ войтовъ и подданыхъ сусѣдовъ того, хто не отдалъ; а довѣдавшися такъ неотданыхъ платовъ (яко и волокъ пустыхъ, и всихъ рѣчей, што бы зъ личьбы на квитѣхъ до вывѣданья описано, и тежъ ужатья гумна въ томъ лѣтѣ), маетъ свой листъ дати на то, чого ся довѣдаетъ около рѣчей зъ личьбы описаныхъ; а тотъ листъ его будетъ моцный, яко и скарбный квитъ въ той рѣчи, и на другой личьбѣ, въ скарбѣ, за оказаньемъ того листа ревизорского, маетъ быти принято все, што въ немъ описано.

32. А часу выбиранья доходовъ нашихъ, долговъ своихъ нихто на подданыхъ нашихъ справовати не маетъ.

33. О дняхъ личьбамъ назначоныхъ, и о писарѣхъ скарбныхъ, и абы врядъ пѣнязей при собѣ не задерживалъ. Къ тому хочемъ мѣти, абы врядники въ пожиткахъ нашихъ такъ заховали ся, а платы и доходы, што-кольвекъ можетъ быти выбрано, отдавали въ скарбъ нашъ первѣй свята Божьего Нароженья; а отдавши пѣнязи, врядникъ маетъ взяти квитъ отъ подскарбьего въ личьбѣ, альбо отъ писаря скарбного, за который квитъ не маютъ большъ брати въ скарбѣ, только два гроши; а можетъ ли и личьбу учинити на тотъ же часъ, маетъ быти слуханъ, и по личьбѣ чого справятся, квитовати таковаго. А пѣнязи и личьбу отбирати на замку нашомъ (гдѣ домъ зъ росказанья нашого указанъ будетъ), а брати личбу по роистромъ и уставѣ ревизорской, а тамъ гдѣ ревизоръ не былъ, ино по первой уставѣ. А певные часы врядникомъ всимъ чинити личьбу складаемъ отъ нового лѣта.

Напервѣй, личьба починается Генваря первого дня съ земли Жомойтской, съ тивунствъ и съ державъ тамошнихъ, то есть: съ Плотель, съ Телшъ, зъ Биржанъ, зъ Бирженянъ, съ Тверы, зъ Кгондинкги, зъ Дирванъ обѣюхъ половицъ, зъ Ужвенты, зъ Ретова, зъ Шовдовъ, съ Поюрья обѣюхъ половицъ, зъ Вешвани, зъ Ойракголы, съ Коршова, а доконаются дня 15 тогожъ мѣсяца. 16-го дня Генваря почнутся личбы зъ Велены, съ Керстомони, зъ Росіены, зъ Ясвойни, зъ Вилькеи, съ Крожъ, съ Ботокъ и со всее волости Упитской, кгдыжъ тамъ фолварковъ нѣтъ, а доконаются дня 1 Февраля. 2-го дня Февраля почнутся личбы зъ восковничого Виленского, съ ключа Луцкого и со всихъ мытъ Волынскихъ и Подляскихъ и Рускихъ съ корчмами, съ Ковенскихъ мытъ и Жомойсткихъ, а доконаются личбы 23 дня, у вилію святого Матѣя. А потомъ, Февраля 24 дня почнутся

личбы съ замковъ и дворовъ Троцкого повѣту: съ Берестья, зъ Милейчичь, зъ Мелника, зъ Лосичъ, зъ Дорогичина, и съ подымного съ Каменца, съ городка Высокого, съ Тыкоћчына, съ Кнышина, зъ Забѣлья, а доконаются 6 дня Марта. 7-го дня тогожъ мѣсяца Марта почнутся личбы: со Мстибогова, зъ Зелвы, зъ Вольпы, зъ Волковыска, и зъ войтовства тамошнего зъ Лыскова, зъ Межирѣча, зъ Слонимского староства, зъ Лососиные, зъ Байковичъ, а доконаются Марта 17 дня. Тогожъ мѣсяца 18 дня почнутся личбы съ Бѣлицы, съ Ожы, съ Перелома и зъ неводничствомъ, съ Перевалки, зъ Василишокъ, зъ Острыни, зъ Мереча и съ фолварковъ тамошнихъ, съ Коневы, съ Дубичъ, зъ Радуни, зъ Ейшишокъ, зъ Воронъ, зъ Волкиникъ и Лепунъ, а доконаются Марта 28 дня Тогожъ дня почнуться личбы зъ Олиты съ фолварковъ и неводничства тамошнего, зъ Ситна, съ Берштанъ, съ Дорсунишокъ, съ Ковна, зъ Румшишокъ, съ Кормялова, зъ Сомилишокъ, зъ Жижморъ, зъ Жослей съ тивунства, съ городничества и съ ключа Троцкого, съ капщизны мѣста тамошнего и съ капщизны мѣста Городенского, а доконаются личбы съ Троцкого повѣту до дня 7 Априля. 8-го дня мѣсяца Априля почнутся личбы съ замковъ и съ дворовъ повѣту Виленского, зъ Бряславля, съ Друи, и съ неводничьствъ тамошнихъ, зъ Дисны, зъ Довкгялишокъ зъ неводничьствомъ, зъ Ляховичь, зъ Айны, съ Красного села, зъ Маркова, зъ Мядела, зъ Лебедева, зъ Дуниловичь, съ Ушьполь, съ Пенянъ, зъ Абелы, съ Утены, зъ Оникштъ, зъ Вилкомира, зъ Воложина, зъ Болникъ, а доконаются тогожъ мѣсяца 21 дня. Априля 22 дня почнутся личбы зъ Лиды, съ Трабъ, зъ Кгераноинъ и съ фолварковъ, съ тивунства, съ неводничьства, съ городничества, съ ключа и съ капщизны Виленскоѣ, съ капщизны Новгородскоѣ и отъ права Майтборского тамошнего, съ капщизны Церинькскоѣ и зъ мѣста Менского, съ Крева, зъ Ошмяны, зъ Медникъ, зъ Любова, зъ Рокантишокъ, зъ Виршупъ и зъ млына Виленского, а доконаются личбы повѣту Виленского Мая 5 дня. 6-го дня мѣсяца Мая почнутся личбы зъ волостей Русскихъ, напервѣй зъ Рѣчицы, зъ Мозыря, съ Бобруйска, съ Чичерска, съ Пропойска, зо Мстиславля, зо Ршы, зъ Любеча, а доконаются 18 дня тогожъ мѣсяца. 19-го дня Мая почнутся личбы зъ Гомья, зъ Глуска, зъ Могилева, зъ Свислочи, съ Борисова, зъ Любошанъ отъ права Майтборского, и зъ бобровичъства Полоцкого, а доконаются личбы зъ волостей Русскихъ остатнего дня тогожъ мѣсяца Мая. А иные дворы, которые кгды будутъ влучоны въ тую справу, маютъ ити въ личбѣ тыхъ дневъ и въ тыежъ повѣты, кождый къ которому належитъ, и въ тыхъ часѣхъ назначоныхъ каждый урядникъ маетъ личбы отдавати первого дня, яко которымъ державамъ писано къ личбѣ становити и оказати ся подскарбію нашому, а подскарбій маетъ росказати писаромъ скарбнымъ ихъ отправовати и личбу брати, ничимъ не задерживаючи.

34. Про то хочемъ мѣти двухъ писаровъ скарбныхъ на приймованье личбы, которые ижбы одностайнѣ, однакою моцью и згодливо брали личбу, кому подскарбій отправовати роскажетъ, пильнѣ доглѣдаючи пожитковъ нашихъ, а маючи реистры прошлоѣ личбы; и въ чомъ бы вонтпливость альбо шкоду бачили, не маютъ того никому замолчивати, але подскарбію оповѣдати, а подскарбій намъ, и во всемъ послушенство абы чинили къ подскарбію и всякіе справы нигдѣ индѣ, одно къ нему доносили, также и реистры личбы съ—одного складаючи, къ подскарбію приносити маютъ. А безъ вѣдома подскар-

бія, писари скарбные яко личбы, такъ и пѣнязей пріймовати не маютъ. А за квиты абы болшъ не брали дьяки скарбные, только по 12 грошей, и не давали бы розныхъ квитовъ, ино вси доходы и пожитки одного двора съ фолварки, а потомъ гумна со всимъ господарьствомъ на одномъ листѣ выписавши, и въ чомъ бы ся урядникъ усправедливилъ прошлоѣ личбы (што на ревизора оставлено было), со всего одинъ квитъ дати; и въ томъ же квитѣ описывати, гдѣ въ которомъ урядѣ што прибавлено, а што зменьшило пожитковъ, и за писанье квитовъ тыхъ дьяки не маютъ болшъ брати, только 12 грошей, хотя бы на аркушу цѣломъ и болшей писано было, то всего за одинъ квитъ грошей 14. А надъ то, таковымъ писаромъ скарбнымъ, зъ ласки нашое, зъ скарбу давати на годъ, за ихъ службу и на страву, кождому зъ нихъ по 160 копъ грошей и по 15 локотъ одомашки, а на ихъ слуги и дьякомъ обоимъ по поставу сукна колтрышоваго. Тыежъ писари скарбные не маютъ ся забавляти своими потребами въ тые часы личбамъ назначоные, абы ничимъ продолженье и омѣшканье не было въ отправѣ личбы; а естли бы писари скарбные, за которыми своими потребами, альбо вымыслами, въ который день личбы не брали, альбо личбу и скарбные пѣнязи безъ воли и вѣдома подскарбія пріймовали, и послушенства къ старшому своему не чинили, а намъ бы отъ того забавенье въ скарбныхъ дѣлѣхъ належало: ино о томъ маетъ подскарбій доносити до насъ, хто въ чомъ коли будетъ дознанъ, ижъ вымышляючи, пожитокъ съ того собѣ учинилъ и продолжилъ личбы, и то намъ объявити подскарбій виненъ, а мы, вину его дознавши, съ тымъ учинимъ што будетъ воля наша. Вѣдьже, кгды тые писари все то, што бы они видѣли и розумѣли шкодного въ пожиткахъ нашихъ и потребного къ вѣдомости нашой подскарбію объявятъ, подскарбій намъ объявити виненъ: и што будетъ воля наша, то имъ ознаймитъ, а они по тому, яко имъ подскарбій именемъ нашимъ роскажетъ, маютъ справовати ся. А кгды бы подскарбій того занѣхалъ и намъ не оповѣдалъ, тогды тые писари наши маютъ то намъ доносити и оповѣдати, водлѣ присяги своее и повинности къ намъ пану своему.

35. Тежъ опатруючи, абы нихто платовъ нашихъ при собѣ не задерживалъ и личбу чинилъ на часы назначоные, про то такъ постановляемъ: съ которого бы вряду пѣнязи до Божьего Нароженья въ скарбъ нашъ были не отданы, о таковомъ врянику, якого стану будь, по Божьемъ Нароженьи подскарбій оповѣдавши намъ, а зъ волею и за листомъ нашимъ, маетъ послати дворянина въ имѣнье его, што бы за оную сумму стояло; и естли тое имѣнье ему заставитъ въ суммѣ, альбо къ которому двору прилучитъ, маетъ ся въ томъ водлѣ росказанья нашого заховати; и вже таковымъ вымова не будетъ пущона на спустошенье, згорѣнье, вымеретье и убожство на волокахъ подданыхъ, але всю сумму сполна олижъ заплатитъ, тогды тое свое имѣнье з рукъ у заставника возметъ. А кгды бы маетность его за то не стояла, а будетъ безъ бытности нашое, альбо поколѣ оную сумму всю сполна заплатитъ, а то для того, ижъ въ недбалость рѣчь нашу господарьскую и земского скарбу положилъ, и не отдалъ того, што —кольве выбрати могъ; ино, на комъ не могъ взяти (яко на уставѣ описано, ижъ „неможнымъ, кто бы не мѣлъ чимъ заплатити, абы обтяженье не было“), про то, маючи такъ много часу замѣреного, мѣлъ его въ реистръ вписати, а што выбралъ, то было отдавати передъ рокомъ и дбати въ рѣчи скарбу нашого; а далѣй то будетъ на воли нашой, што съ такимъ недбалымъ врядникомъ чинити. Гдѣ

бы тежъ который урядникъ личбы на часъ назначоный не пильновалъ, хотя пѣнези въ скарбъ отдавши, ино постерегаючи своевольноѣ недбалости, ижъ великое затрудненье въ скарбѣ дѣется, коли рокъ въ рокъ личбами входить: для того, по выистью менованого часу личбѣ того повѣту, въ которымъ оный врядъ лежитъ, маетъ подскарбій, также за вѣдомостью и листомъ нашимъ, въ имѣнье недбалого вослати и увязати ся за всю сумму зъ уряду его до скарбу належачую, и такъ долго держати тое имѣнье и пожитки зъ него до скарбу чинити, олижъ личбу вчинитъ и справитъ ся всего зъ уряду своего. А то чинити и всылати въ таковыи имѣнья, не продолживаючи часу, але бордзо послѣ року и часу менованого; а кгды увязанье дойдетъ, оный недбалый не можетъ личбу чинити, олижъ вси иныи личбы того року доконаются, тогды вжо его слухати въ личбѣ будуть, и, што зъ личбы при немъ найдется, заплативши, имѣнье возметъ. Вѣдьже, хто бы зъ якой пригоды, згубы альбо згорѣнья реистровъ, або смерти или хоробы служебника, который платы отбиралъ, альбо самъ врядникъ умретъ и жона або дѣти зостанутъ, и за иными кгвалтовными пригодами, не могъ пѣнязей первѣй дня назначоного въ скарбъ дати, альбо личбу чинити: таковый кождый предься маетъ стати на часъ назначоный, альбо черезъ листъ оповѣдати пригоду подскарбію, также змерлого жона, або дѣти; а подскарбій порозумѣвши причинѣ именованой, и естли будетъ слушна, маетъ ознаймити и зложити ему часъ къ отдаванью пѣнязей, альбо къ личбѣ, не даючи увязанья, а того вже часу не отмѣшкати, подъ обовязкомъ вверху помѣненымъ.

36. О ревизорехъ, мѣрникахъ и о помѣрѣ волочной, и о селидбахъ подданыхъ. Ревизоры маютъ быти прысяглые, люди добрые, сумнѣнья побожного, осѣлые, а не голоты, въ помѣрѣ волочной и въ господарьствѣ добрѣ умѣлые, абы умѣли всего достаточнѣ и справедливо вывѣдати и указати пожитокъ нашъ врядови, въ чомъ ся можетъ причинити. Тежъ ревизоръ маетъ доглядати и съ пильностью довѣдыватися, абы нихто зъ шляхты и подданыхъ нашихъ въ пущахъ, на властныхъ грунтѣхъ нашихъ проробковъ не чинили и никакъ къ собѣ не привлащали, и оповѣдати намъ того недбалого врядника, въ чыемъ бы ся то урядѣ дѣяло. Тежъ ревизоры маютъ доглядати, абы отъ мѣрниковъ селидбы назначиваны были въ третьемъ середнемъ поли; а гдѣ бы мѣрникъ того не вчинилъ, тогды самъ ревизоръ маетъ назначити селидбы, а врядъ маетъ съ пильностью примусити подданыхъ селитися на мѣстцахъ назначоныхъ, чого тотъ же ревизоръ маетъ доглядати, и всихъ справъ господарства врядового, естли слушнѣ а раднѣ справуються; а нерадного и таковогo, который бы ся не водлѣ уставы и росказанья нашого справовалъ, маетъ ревизоръ, подъ тоюжъ присягою, которою обовязанъ, винного не закрывати, але намъ оповѣдати и довести того на него, а мы учинимъ съ тымъ, што ся слушного намъ повидитъ. Ревизоръ, гдѣ бы въ ревизѣи его помѣра еще не дошла, або непорадная была, маетъ мѣти до кождого двора одного слугу мѣрника, черезъ которыхъ помѣру справовати будетъ; а плату такому слузѣ на годъ по десяти копъ грошей зъ скарбу нашого; а отъ помѣры знову, альбо перемѣренья брати маютъ по десяти грошей съ кождоѣ волоки, а гдѣ бы только ихъ поправляли, 2 грошы отъ волоки. А таковые мѣрники естли бы ся неслушнѣ справовали и лѣниво для своего пожитку мѣрили, за то ревизоръ самъ маетъ отповѣдати. Естли бы тежъ до

колька дворовъ нашихъ потреба мѣрниковъ была, ино одного уставити и дати три волоки ему вольныхъ ото всихъ повинностей, къ тому войтовство одно, а то учинити за нашимъ вѣдомомъ. А не иный хто обирати маетъ таковыхъ мѣрниковъ, одно ревизоръ. А гдѣ помѣра пойдетъ, мають мѣрити всякій кгрунтъ, купленый и заставный, кгдыжъ кметъ и вся его маетность наша есть; а писати кгрунтъ, яко велики волоки вдолжъ и поперекъ и на которыхъ мѣстцахъ, и, естли бы съ причины лихого грунту наддатки чинили, то мають при томъ же описывати. А гдѣ могутъ быти волоки прогоняные, ино тамъ мѣрити въ три поля, въ кождое поле 11 морковъ, то есть, у волоку 33 моркги зъ наддаткомъ; а не могутъ ли быти прогоняные волоки съ причинъ розныхъ, ино моркговати. А гдѣ безъ земянскихъ кгрунтовъ не выпростуються, таковые земли беручи, нашими кгрунты мають отдавати, гдѣ бы земяномъ споручь къ ихъ имѣньямъ, и ровно, якимъ кгрунтомъ возмутъ и колько, такимъ и также много отдати; а гдѣ бы ся ровный кгрунтъ на отмѣну не трафилъ, ино за волоку кгрунту преднего среднимъ кгрунтомъ полторы волоки дати, а за волоку среднего кгрунту подлымъ двѣ дати, какъ ся то учинитъ, а за волоку кгрунту преднего дати подлого кгрунту три волоки. А гдѣ наддатокъ подлымъ, болотливымъ, або песковатымъ кгрунтомъ прійдетъ въ отмѣну давати, и то даемъ на пильное уваженье уряду нашого, и ревизора и мѣрниковъ, абы намъ и тому, у кого берутъ, шкода не была; для чого отмѣна абы не была давана безъ уряду. Але хто бы таковоѣ отмѣны, за упоромъ, пріймовати не хотѣлъ, мають зостановити таковую отмѣну, уписавши до книгъ тогожъ уряду нашого, а врядъ маетъ напоминати его о бранье отмѣны; на чомъ естли бы не престалъ и, намъ не обжаловавши, упорнѣ стѣны волокамъ и границы казилъ, и въ оный кгрунтъ въ помѣру взятый вступовался: того врядъ нашъ маетъ моцно боронити, альбо правомъ кгвалту на таковомъ поискивати. Ревизоръ и мѣрники мають и на то бачность мѣти, абы къ прылеглымъ замкомъ и дворомъ села и всякіе кгрунты наши прилучали, яко къ которому двору ближей и споручъ, а вѣдьже такъ, ижбы ся можности и широкости тыхъ врядовъ таковымъ перемѣненьемъ въ подданыхъ и въ кгрунтѣхъ не зменшивало. Тыежъ ревизоры и мѣрники мають ся довѣдывати, посполу зъ урядомъ, отъ войтовъ и отъ лавниковъ и подданыхъ, о землахъ и всякихъ кгрунтѣхъ нашихъ затаеныхъ, або отъ кого-кольве забраныхъ, и то намъ господарю доносити и оповѣдати, водлѣ присяги и повинности своее.

37. О урядникахъ и ихъ намѣстникахъ. Вси урядники наши сами особами своими мають быти на врядѣхъ своихъ, въ часъ пріѣханья ревизора, кромъ пановъ радъ нашихъ, альбо тыхъ, которые поселствы и иньшими послугами нашими альбо потребами рѣчи посполитоѣ обовязаны: вѣдьже таковые врядникомъ, альбо намѣстникомъ своимъ росказати повинни, абы всякое послушенство въ нашихъ пожиткахъ къ ревизоромъ и посланцомъ нашимъ мѣли, обо всемъ вѣдомость имъ давали, и въ чомъ бы ся якая шкода намъ, альбо кривда подданымъ дѣяла, абы врядникъ або намѣстникъ на врядѣ во всемъ передъ ревизоромъ отказывалъ. А врядники и намѣстники мають быти люди добрые, вѣры годные. А естли бы нашъ врядникъ съ своимъ намѣстникомъ, або зъ слугою, за прошеньемъ отъ войта або подданого, справедливости укривжоному подданому не учинилъ: ино, хотя бъ того слуги не было, повиненъ самъ панъ передъ ревизоромъ о

тую кривду ему отказывати и съ права всказаное нагородити, а собѣ на томъ слузѣ шкоды доходити; а который бы врядникъ о такую кривду не отповѣдалъ, альбо нагорожати кривды и шкоды подданымъ не хотѣлъ: то маетъ ревизоръ намъ господарю, а въ небытности насъ, подскарбію ознаймити, не зъѣзджаючи зъ оного вряду, и возметъ науку, яко ся въ томъ заховати.

38. О доходахъ на урядъ и о лежьнехъ. Во всихъ замкахъ и дворѣхъ нашихъ, гдѣ земли на волоки вже розмѣрены, даемъ зъ ласки нашое господарскоѣ на врядъ нашъ: платъ весь съ десятоѣ волоки; кромъ овса и сѣна третій снопъ зъ гуменъ нашихъ всякого збожья; торговое и помѣрное все, и за лопатки пѣнязми дня торгового; десятая рыба при спущанью ставовъ; вина, коли который подданый на роботу не выйдетъ, грошъ 1 за день, а за другій день барана; записного отъ волоки пѣнезей 14, а гдѣ на насъ овесъ отбираютъ, ино отъ бочки по пѣнезю; вижованья грошъ, отъ присяги 2 грошы, пересуду отъ копы грошей 3, дѣцкованье и помилное слугамъ; куница за дѣвкою и вдовою, коли до другоѣ волости замужъ идетъ, грошей 12, поколодного грошъ, зъ нивъ нашихъ третій грошъ, за скаженье межы 12 грошей. Нижьли врядъ нашъ за вины подданыхъ, заруки, и ни за што иное, лежьневъ въ домы, а ни тежъ по коледы великодные, и пожитки вымышленые, и о скаженье межъ, въѣзджати, а ни всылати на суды не маетъ, чого ревизоръ пильнѣ стеречи и боронити повиненъ.

39. О судеревныхъ лѣсѣхъ и пущахъ, и о бобровыхъ гонѣхъ, и о бортехъ, сѣножатехъ и оступѣхъ, и о лѣсѣхъ размѣреныхъ. Есть нѣкоторые лѣсы, пущы и дубровы наши до которыхъ зъ стародавна шляхта и подданые ихъ уступы и входы маютъ, восполокъ съ подданными нашими; о таковыхъ пущахъ и лѣсѣхъ вси врядники наши и ихъ намѣстники маютъ ревизоромъ вѣдомость чинити, и сполнѣ а пильнѣ ся о томъ довѣдывати: хто, за якою справедливостью и яко много служобъ людей входы свои маютъ; и, вывѣдавши певнѣ, яко много того кгрунту маютъ, о томъ справу давати намъ: водлѣ которое вѣдомости, по великости и малости кгрунту нашого, комисаровъ зослати маемъ. А поколь комисары наши на то выѣдутъ, маетъ урядъ подданымъ росказати, уживати тыхъ кгрунтовъ по первому, абы съ держанья не были выпущоны, а пожитокъ до скарбу съ того множити: вѣдь же, гдѣ бы споръ шолъ о рѣчь ровную, меньшую, альбо мало болшую, нижьли о волоку, тогды таковые рѣчи можетъ врядъ съ ревизоромъ альбо съ помѣрчимъ кончати и становити, не ждучи зосланья комисаровъ отъ насъ, абы ся для такъ ровноѣ рѣчи въ замкненью помѣры волокъ омѣшканье не сдѣяло; а врядъ, яко повиненъ, съ пильностью маетъ дозрѣти, ижбыхмо шкоды въ справедливости кгрунту нашого не мѣли. А лѣсы на волоки размѣреные, гдѣ годно, на пашню людми осажати и вольности маетъ давати урядъ на пять, альбо на шесть лѣтъ, ажъ и до десяти, и то маетъ быти тамъ гдѣ чорные лѣсы и тяжкіе къ выробленью; и то даемъ на баченье врядовое, а ревизоръ, пріѣхавши, вольность тую уважитъ и цыншъ постановитъ, по высѣденью воли платити, водлѣ уставы. Вѣдьже таковые лѣсы, гдѣ бы на пашню згодитися не могли, помѣряючи, не маютъ прогоняти и прорубывати волокъ, одно въ-около обмѣривши и границы положивши пописати довгость и широкость шнуровъ, и колько волокъ и моркговъ, яко ся вымѣритъ, и змор-

кговавши на реистры пописати; а вѣдьже отъ таковоѣ помѣры меньши брати, то есть, отъ десяти морковъ грошъ 1.

А гдѣ сѣножати въ пущахъ нашихъ суть, ино врядъ и лѣсничій маютъ давати вѣдомость ревизору, а ревизоръ маетъ, гдѣ бы потреба была, до двора нашого таковые сѣножати привернути, альбо межи подданыхъ на платѣ роздати; а подданые на косьбу вси, колько ихъ поймутъ, однымъ разомъ маютъ ходити, оповѣдавшися лѣсничому. А ручницы, пса, рогатины и ничого, чимъ бы звѣря забилъ, не брати ему зъ собою. А гдѣ бы межи пущою болота и лѣсы, кгрунту на пашню годного меньши трехъ волокъ было, тамъ людей не садити, для злодѣйства и прокрадыванья мытъ, але на платы роздавати. А въ оступѣхъ и ловѣхъ нашихъ пробобковъ и сѣножатей никому не мѣти, водлѣ уставы.

Ловы и оступы въ пущахъ нашихъ ревизоры съ лѣсничими и тежъ съ осочники, почавши отъ Бѣловежъ ажъ до Ковна, порядкомъ слушнымъ росправити и росписати казати маютъ на разные часы, для волнѣйшого перебыванья и вѣдомости о звѣру, и яко много до которого оступу людей потреба, и о далекости, оступовъ, маютъ съ пильностью межи собою то постановивши въ реистръ вписати и на врядѣ зоставити, або за вѣдомостью потребы певноѣ личбы людей, зъ далекихъ волостей ихъ не гнано, кгдыжъ и безъ того обойтися можно. А подданые наши тяглые и осадные кождый зъ волокъ своихъ повинни будуть до оступовъ нашихъ пѣшо ходити и зъ возами ѣздити, а поколь въ ловѣхъ нашихъ мѣшкати будутъ, потоль на иньшие роботы ходити неповинни; але хлопята и старые абы въ ловы не ходили. Къ тому тежъ врядъ безъ вѣдомости листу и росказанья нашого, подданыхъ въ ловы выгоняти не маетъ, подъ ласкою нашою.

Бортное дерево наше все абы врядъ въ своей вѣдомости мѣлъ, чого ревизорове доглядати маютъ. Дани тежъ медовые водлѣ старыхъ звычаевъ ити маютъ съ пущъ, а зъ ульевъ домовыхъ и зъ бортей на волокахъ жаденъ съ подданыхъ плату давати неповиненъ. А за борть шляхецкую, которая бы ся подданому у волоцѣ достала, такъ съ пчолами яко пустая, маетъ быти заплата водлѣ статуту, то есть, за борть пустую 15 грошей, со пчолами 30 грошей; а хто бы заплаты приняти не хотѣлъ, тому вольно борть свою зо пня спустити и взяти.

А во всихъ нашихъ и обчихъ пущахъ, гдѣ передъ тымъ подданые наши бобры на насъ, гонили, и теперь по первому гонити маютъ; а гдѣ бы ся въ рѣкахъ и въ озерахъ нашихъ ново бобры показали, и тамъ ловити маютъ, а за працу ихъ брати имъ бобра пятого, альбо почеревье отъ кождого бобра. А гдѣ подданые въ пущахъ нашихъ лазни для входовъ маютъ, при таковыхъ лазняхъ абы конечно быдла и собакъ не ховали, чого имъ врядникъ и лѣсничій боронити маютъ.

Вольность подданые до пущи нашое, хотя жъ и головноѣ, вѣдьже не глубоко маютъ мѣти, по дрова, по хворостъ на гороженьѣ, по дерево на будованье, по лыка на свою только потребу, а не на продажу; а гдѣ для оступовъ закажутъ имъ, ино поколь заграничатъ ревизорове, того уживати, и то такъ, абы на одномъ мѣстцу брали. А робятамъ малымъ и невѣстамъ губъ, овощу лѣсного всякого, ягодъ, и хмѣлю во всихъ пущахъ нашихъ не боронити. А на своихъ волокахъ подданнымъ вольно забити волка, лисицу, рыся, росомаху,

зайца, бѣлку и иньшый звѣрь малый, также птахи всякіе, и продавати кому хотячи и не оповѣдаючи вряду, але серны и иньшого большого звѣру не бити и на своихъ волокахъ; а особливо въ пущахъ и подъ пущами нашими ручницъ ховати и жадного звѣру ловити не маютъ, подъ горломъ.

40. Вольность подданымъ до рѣкъ и озеръ нашихъ, рыбъ ловити крыгою, удою, броднемъ, тригубицею, сборомъ и иньшими малыми сѣтками, урядъ и неводничій не мають заборонити, нижьли ѣзовъ забивати не могуть; а мѣсяца Апрѣля, Мая, Іюня ничимъ рыбъ не ловити въ озерахъ только, для множенья ихъ въ тыхъ мѣсяцахъ, чого урядъ и неводничій заборонити мають: вѣдьже въ рѣкахъ воленъ завжды подданымъ уловъ на рыбы.

41. Подданый убогій и недостаточный, часовъ голодныхъ, засѣявши пашню на зиму, кгды отходить кормитися, маетъ оповѣдатися врядови при войтѣ, и указати убожство и недостатокъ свой, для чого то учинити муситъ; и у таковогo подданого домовство и засѣвокъ не маетъ быти бранъ, ажъ до святого Яна, а не вернетъ ли ся до того часу, тратитъ засѣвокъ и будетъ то все отдано иньшому, безъ поклону врядничого. А который бы человѣкъ не оповѣдавшися врядику при войтѣ утекъ зъ волоки, тую землю зо всимъ домовствомъ, што ся останетъ, иньшому дати, а збѣглого самъ врядъ и черезъ войта искати маютъ; а гдѣ его найдутъ, а выдати не схотятъ, ино правомъ доходити. Пакъ ли самъ отходень послѣ часу назначоного, альбо збѣгъ, правомъ зысканый, любо и безъ права, вернется, таковыхъ на пустыхъ волокахъ осажати. А естли за кривдою отъ врядника и войта выйдетъ подданый, а потомъ пріидетъ назадъ, ревизоръ винности его маетъ ся довѣдати и уважити причину, естли припустити его къ засѣвку и будованью, альбо ни.

42. Продати на волоцѣ будованье и домовство подданому вольно, передъ урядомъ, при войтѣ и лавникахъ; а тотъ хто купитъ, осадивши волоку свою, который бы дужъ потягли тягнути, можетъ умѣстѣ або на пустой волоцѣ сѣсти; и тотъ, хто купитъ, не маетъ большъ дати врядникови, только 2 грошы и записного въ реистръ грошъ. А естли въ томъ урядѣ нѣтъ мѣста и волоки пустоѣ, ино ему до иньшого имѣнья нашого вольно ити, вземши листъ отъ уряду до того, куды ся переноситъ, ижь добровольнѣ вышолъ, волоку осадивши, и въ томъ ему передъ урядомъ або войтомъ уиститися, што бы индѣ не шолъ, только до волости нашое.

43. Вездѣ при селѣхъ нашихъ волоки пустые, альбо не принятые и раздробленые врядъ и ревизоръ при бытности своей людми добрыми осажати маетъ, и писати въ реистръ, которого дня и часу ихъ пріимутъ; съ которыхъ волокъ, поколь ся збудуетъ и волоку направитъ, до лѣтъ двухъ, альбо трехъ, не маетъ большъ дати за вси повинности, только грошей 42, снявши жыто и ярину, а роботы и подводъ и никоторыхъ потяглей не тягнути, поколь ся побудуетъ; а то на узнаньѣ врядовомъ и ревизорскомъ, естли близко и лацно будованья досягнути можетъ; а пріемного не брати болшъ, только 2 грошы на державцу, а дьяку грошъ. А никому пустыхъ волокъ, а ни сѣножатей на нихъ не наймовати, и за поклоны, а ни за скарбные доходы не давати пахати, никакимъ обычаемъ.

44. У подводы далекіе, альбо для будованья замковъ и дворовъ, подданые наши ходити повинны, и, водлѣ великости часу помѣшканья

тамъ и далекости дороги, мають ся складати съ трехъ альбо съ чотырехъ волокъ на одинъ возъ, альбо на роботника одного (а не маетъ нихто такихъ подводъ и роботъ замышляти, олижъ за нашимъ листомъ); и за то будетъ отпущано подданымъ съ платовъ, за волею нашою, водлѣ замѣшканья ихъ тамъ на той послузѣ нашой. А будованье, и воженье дерева, и подводы до дворовъ близкихъ и прилеглыхъ, то маетъ быти на бачности вряду и ревизоровъ нашихъ: вѣдьже, кгды бы што поважного робити мѣли, мають ся пытати у насъ, а въ небытности нашой у подскарбія нашого. А старостове и тивунове подводъ жадныхъ отъ подданыхъ нашихъ на свою потребу, а ни пріятелей своихъ брати не мають, подъ утратою вряду, а врядникъ гдѣ бы ихъ бралъ на свою альбо чыю иньшую потребу, горло тратитъ. А кгды врядъ ѣдетъ съ пѣнязми до скарбу, до Вильни, тогды войтове, колеею, по року, кождый зъ войтовства своего подъ пѣнязи подводу мають давати, то есть, подъ пятьсотъ копъ подводы двѣ, а подъ тысячу копъ подводъ чотыри; и которые съ подданыхъ съ пѣнязми поѣдутъ, тымъ со всего войтовства того маетъ быти складано, за кождую милю отъ одного коня грошъ 1. Тымъ обычаемъ, не прійдетъ то въ другой волости на войтовство разъ въ кольку лѣтѣхъ; што маетъ быти въ Жомойти и во всемъ великомъ князствѣ Литовскомъ. А гдѣ бы тежъ за листомъ и росказаньемъ нашимъ, люди осадные збожья альбо товары лѣсные до портовъ возили, тогды имъ въ цыншахъ также фолкга маетъ быти удѣлана.

45. Естли бы подданые, за росказаньемъ нашимъ листовнымъ, каменье возили, тогды имъ за то въ цыншахъ такожъ фолкга маетъ быти вдѣлана, водлѣ замѣшканья ихъ на той послузѣ нашой. А на спущенье дерева съ пущи Марковскоѣ, вси подданые наши волости тамошнеѣ мають быти на тяглую службу постановлены, такъ яко Волкиницкіе, которые за дни имъ повиноватые дерево и дрова спущати до Вильни будуть повинни; а гды бы тая волость водлѣ потребы нашое тому досыть вчинити не могла, мають быти на то отлучены люди отъ одного альбо двухъ дворовъ нашихъ, которыхъ также на тяглую службу постановити и къ той службѣ съ потребу ихъ привернути.

46. Мосты на мѣстцахъ звыклыхъ подданые мають робити, какъ бы безпечьный переѣздъ былъ, кождый за своимъ войтомъ; а коли войтъ недбало ся заховываетъ, ино врядъ его маетъ напомянути, и естли непослушны подданые войта, ино ихъ врядъ кажетъ выгнати къ той роботѣ, за войтомъ. А на гостинцахъ и дорогахъ, гдѣ мы господарь съ дворомъ нашимъ ѣдемъ, тамъ за дозрѣньемъ врядовымъ звыклыи мосты робити, а за то ничого на подданыхъ врядникъ и мостовничій его брати не мають. А мостовничій отъ насъ посланый маетъ только людей боярьскихъ у мощенью мостовъ доглядати, абы были добрѣ зароблены. А естли бы подданые наши осадные, за росказаньемъ и листомъ нашимъ, мосты мостили незвыклые и имъ неповинные, та то имъ будетъ отпущено съ платовъ нашихъ. А поддаными тяглыми мосты робити за дни имъ повиноватые.

47. На сторожу замковъ и дворовъ нашихъ чергою подданые ходити повинни, але не болшъ ихъ врядъ брати маетъ, одно яко ревизоръ уставитъ; а ревизоръ не маетъ уставляти сторожы, только водлѣ потребы, великости и важности дворовъ нашихъ; и съ тыхъ же сторожовъ, до коней нашихъ, гдѣ будутъ стояти, до кождоѣ

стайни одинъ сторожъ, а до двадцати воловъ кормныхъ также одного сторожа ставити.

48. Ремесленики всякого ремесла мають быти на одной вольной волоцѣ ставлены отъ ревизора, при всихъ замкахъ и дворѣхъ нашихъ, водлѣ потребы, а звлаща, при гостинцахъ и тыхъ дворѣхъ, въ которыхъ частѣй бываемъ, то есть, тесли, ковали, слѣсары, колодѣи, бондары, рыболове, кграбары, и тыхъ ремесленниковъ не маетъ врядъ до домовъ своихъ посылати, а ни роботами своими забавляти.

49. Позвы жадные и дѣтцкіе отъ пановъ воеводъ, также и въ земли Жомойтской отъ старосты абы не были даваны на подданыхъ нашихъ, але врядъ, подъ которымъ есть подданый, маетъ съ нимъ справедливость неомѣшканую водлѣ справа дѣлати. Такъ тежъ естли подданый пановъ радъ нашихъ, зъ особна, стану вшелякого, вчинитъ бой якій, кривду, або грабежъ подданымъ нашымъ, старостове, державцы, тивуны и ихъ врядники мають подданымъ нашимъ во всемъ справедливости доводити, такъ, якобы ся подданымъ нашимъ на всемъ кривда и шкода нагородила. А посылати врядови своего слугу зъ войтомъ за кривдами подданыхъ безъ вымовы; которому слузѣ врядничому помильного, отъ кождоѣ мили по грошу: ино, коли что презыщетъ, а не зыщетъ ли, на томъ ничого не брати. А хто бы справедливости дѣлати и шкодъ нагорожати подданымъ нашимъ за обосланьемъ врядовымъ не хотѣлъ, къ таковому врядъ маетъ ся заховати водлѣ статуту. А которые осѣлости и людей не мають, тогды вземши листъ отъ уряду, къ справѣ рокъ положити; а не станетъ ли, альбо на позовъ не отзовется, маетъ урядъ зослати, и съ права грабежъ вчинивши шкодному дати, што бы за его шкоду стояло.

50. Многіе зъ шляхты и подданыхъ, уживаючи мысливства, збожья и ярины подданыхъ нашихъ топчутъ и шкоду имъ чинятъ; таковое шкодливое мысливство маетъ быти отъ уряду заказано и боронено, а хто ся не уйметъ, правомъ его о то умовляти и шкоды позыскивати.

51. Старостове, державцы и тивунове абы злодѣевъ и иныхъ злочинцовъ карати казали, водлѣ статуту, безъ вины злодѣйскоѣ, которая передъ тымъ бывала; а маетности злодѣйскоѣ и кождого злочинца абы конечно на врядъ и никого иного не брано: одно, при земли жону и дѣтей зоставити; а не будетъ ли жоны и дѣтей, ино иньшого на томъ осадити. Такъ тежъ отумерщинъ и отбѣгщинъ абы конечно брати не смѣли, але на той маетности и томъ кгрунтѣ иньшихъ годныхъ подданыхъ нашихъ осажали, абы тымъ не множилися пустоши.

52. Повинность замку Виленского панъ воевода Виленскій зъ волостей воеводства своего Виленского поднялся опатровати, по тому яко зъ стародавна бывало, и набольшъ, а иньшое все и тежъ повинность замку Троцкого зъ скарбу нашого опатрована быти маетъ, кгдыжъ вже люди на волочныхъ платѣхъ и повинностяхъ суть осажоны и постановлены.

53. Въ земли Жамойтской, въ дворѣхъ и волостехъ нашихъ шляхта, которые были за староства пана Станислава Яновича, рекомого Кезкгайла, и за сына его пана Станислава Станиславовича, тые мають быти вси захованы при тыхъ же вольностяхъ шляхетскихъ:

лечъ которые бы по зеистью ихъ и за вкупы своими зостали бояры, таковые вси абы ровного права зъ шляхтою не вживали, и въ повинности волочные тыхъ и ихъ земли обернены мѣти хочемъ, и въ томъ обовязуемъ повинность урядниковъ нашихъ, водлѣ ихъ сумнѣнья, абы сами и зъ ревизоры и мѣрники зъ великою пильностью того постерегали. А кому бы листы наши къ листомъ старостинымъ на шляхетство приданы были, то маетъ быти отложено на вырокъ нашъ, а такожъ и о тыхъ всихъ, которыхъ бы становилъ ревизоръ на платы повиноватые, а они показали бы листы пановъ старостъ Жомойтскихъ: тогды тые листы маетъ ревизоръ передъ нами оказати, для вѣдомости певноѣ, съ которыхъ причинъ того права и вольности шляхетскоѣ альбо боярскоѣ хто доступилъ.

54. Зъ волостей Рускихъ меды и иньшые доходы мають быти по старому браны и по тому, яко на сесь часъ, до иньшоѣ науки и постановленья нашого.

55. Кгдыжъ вже черезъ ревизоровъ и помѣрчихъ о всихъ кгрунтѣхъ и подданыхъ нашихъ вшелякая вѣдомость до скарбу нашого дошла, хочемъ мѣти, абы по смерти старостъ, державецъ и тивуновъ, знову увяжчіе подданыхъ нашихъ не пописывали, и списного и стацей никоторыхъ на нихъ не брали, подъ ласкою нашою и нагороженьемъ совито шкодъ подданымъ: одно маютъ реистръ ревизорскій зъ скарбу нашого взяти, або зъ реистровъ войтовскихъ во всемъ ся справити, што въ томъ урядѣ прибыло, або тежъ спустошало, и зъ якоѣ причины; которая вѣдомость и досвѣтченье при врядѣ, войтѣ и лавникахъ маетъ быти. А по смерти старостъ, державецъ и тивуновъ нашихъ, естли бы была потреба всыланья на врядъ отъ пановъ радъ, альбо отъ пана подскарбія, тогды тогожъ ревизора послати, который тамъ на ревизіи будетъ. А што съ третьего снопа врядничого тамъ зостанетъ, маетъ ревизоръ на зошлого половицу дати, а другую наставаючому врянику и собѣ на выхованье взяти. А што ся дотычетъ замковъ нашихъ украинныхъ, тамъ по смерти врядника нашого, маетъ быти послано отъ насъ, або отъ пановъ радъ нашихъ, которыхъ вряду то належитъ, для осторожности отъ непріятеля.

56. Хочемъ мѣти, абы вси уходы до пущъ и лѣсовъ, озеръ и рѣкъ нашихъ, и забиванье ѣзовъ, и дерево бортное, и сѣножати и иньшые всякіе пожитки на кгрунтѣхъ властныхъ нашихъ никому иному, одно подданымъ мѣстъ и волостей нашихъ отъ уряду, на цыншахъ и платѣхъ даваны были, для примноженья пожитковъ скарбу нашого: чого ревизорове пильнѣ вывѣдывати и стеречи маютъ, ижьбы то было безъ шкоды нашое, абы тежъ такими вступы и уходы, за вкупы и поклоны, нихто властности нашое зебирати не могъ.

57. Хочемъ тежъ мѣти, абы въ пущахъ нашихъ лѣсничіе никому дерева стоячего на будованье, а ни на жадную рѣчь для пожитковъ своихъ давати не смѣли, подъ строгою карностью нашою: вѣдьже лежачое дерево могуть давати, але не иньшому кому, одно нашимъ подданымъ, которые бы на волокахъ своихъ къ ихъ потребамъ лѣсу не мѣли.

А во всихъ тыхъ справахъ, около розмноженья пожитковъ нашихъ и порадности господарьства въ помѣрѣ кгрунтовъ нашихъ, обравши на то первѣй сего справцою, поручили есмо державцу Кнышинскому пану Петру Фалчевскому, гдыжъ и на сесь часъ, подлѣ оного першого злѣценья и сеѣ уставы нашое, хочемъ мѣти: гдѣ бы

въ которомъ имѣньи нашомъ потреба указывала, абы онъ зъ нашого росказанья доглѣдалъ и доѣзджалъ, яко около помѣры, такъ и въ иныхъ рѣчахъ господарьству належачихъ, становячи все то къ пожитку скарбному, подлѣ воли нашое господарскоѣ.

II. Тогожъ року 1557, мѣсяца Октября 20 дня, господарь король его милость и великій князь Жикгимонтъ Августъ рачилъ поправовати нѣкоторые артыкулы, въ той уставѣ вышей описаные, съ причинъ певныхъ, отъ пана Петра Фалчевского поданыхъ, и росказуетъ его милость господарь, абы на всемъ тые артыкулы нижей описаные при уставѣ ревизоры оповѣдали и становили:

1. До артыкула 3-го, о конюхахъ сѣделныхъ и иньшихъ. То его королевская милость рачилъ росказати доложити: конюхи, также и вси слуги дворные садити однымъ селомъ въ кождомъ урядѣ, и такожъ волоки мѣрити въ три поля, и въ среднемъ поли ихъ садити какъ и волостныхъ людей.

2. До артыкула 4-го, о стрѣлцахъ. То его королевская милость рачилъ росказати доложити: стрѣлцы садити межи тяглыхъ людей, пересажаючи иньшими людми, ижбы не посполу сѣдѣли.

3. До артыкула 6-го, о осочникахъ. Росказалъ его милость господарь то доложити: осочники на границы Прускіе перенести съ поля, гдѣ колько потреба, двухъ або трехъ, а иньшихъ обирати съ тыхъ, которые тамъ перемѣшкиваютъ альбо осажоны будутъ.

4. До артыкула 7-го, о войтахъ. Росказалъ его милость господарь доложити: войты тяглые абы мѣли на войтовскую службу по двѣ волоки вольныхъ отъ всякихъ потяглей и податковъ. А гдѣ села кгрунтами и поселеньемъ прилегли собѣ, тамъ триста и чотыриста волокъ можетъ одинъ войтъ справовати, звлаща, гдѣ осадные люди, а не тяглые; а большей то въ земли Жомойтской маетъ быти, кгдыжъ роботъ, а ни отвозовъ тамъ не встановлено. А при обиранью на войтовства, войтове и лавники присѣгати мають, водлѣ первоѣ уставы.

5. До артыкула 9-го, о мѣстѣхъ. То его королевская милость мѣти хочетъ, абы при большихъ мѣстѣхъ войтомъ по двѣ волоки даваны, а въ меньшихъ, звлаща, гдѣ не на гостинцу, войтомъ по одной волоцѣ давати на ихъ службу войтовскую, отъ платовъ и повинностей вольные, абы тымъ хтившими къ порядку были.

6. До артыкула 13-го, о корчмахъ. Доложити его королевская милость росказати рачилъ: корчмы покутные, князскіе и панскіе, звлаща, гдѣ не на гостинцу, абы были гамованы и забираны отъ уряду его королевской милости, хотяжъ бы и листы его милости господарскіе мѣли: бо таковыми покутными корчмами не одно шкода его милости господарю, але и рѣчи посполитой, дорогость въ живности и знищенье убогихъ людей.

7. До артыкула 18-го, около отдаванья сѣна и овсовъ. Рачилъ его королевская милость росказати доложити, абы при отдаваньи овсовъ и сѣнъ не давано большъ, одно яко въ уставѣ описано, а войтъ за квитъ не маетъ большъ дати, только одинъ грошъ служебникови конюшого; а конюшій квитъ до檢 кождоѣ державы одинъ маетъ дати, за который 12 грошей брати ему.

8. До артыкула 24-го, о зарobленьѣ пашни. По тому его королевская милость заховываетъ, яко вышей описано, ижъ маетъ быти

на кождую волоку фолварковую зоставлено по семи волокъ осѣлыхъ, съ волы и съ клячами, на заробленье пашни. А къ тому, естли бы врядъ розумѣлъ, ижъ тыми людми пашни заробити не можетъ, и будетъ ли того потреба, маетъ толоки збирати на хлѣбъ дворный (на што зъ гумна его королевской милости збожье взяти маетъ), а подданые будуть винны на такіе толоки ити; и кгды ревизоръ пріѣдетъ, обачивши, што слушнѣ врядникъ учинилъ, маетъ въ ревизіи описати, абы то было ему на личбѣ принято.

9. До артыкула 27-го, о млынарѣхъ. Росказалъ его милость господарь доложити, абы млынары зъ волоки, которая имъ будетъ дана на млынарство, по два дни тесельскою роботою служили до замку, альбо до двора, а не по одному дню, яко въ уставѣ выше описано.

10. До артыкула 29-го, о коняхъ. То его королевская милость доложити росказать рачилъ: кони врядникъ кождый у своемъ дозрѣнью маетъ мѣти, и самъ отповѣдати, естли злѣ будутъ хованы: бо то его королевская милость на врядника, а не на машталера здавати рачитъ; для чого при таковыхъ коняхъ маетъ врядникъ своего служебника слати до господаря.

11. До артыкула 36-го, о ревизорахъ. Поправуючи его королевская милость, рачилъ росказати доложити: ревизоры со всею справою своею мають ся зъѣзжати до Вильни, на певный часъ, который имъ будетъ ознайменъ; ижьбы тежъ и панъ Фалчевскій на тотъ часъ вызванъ былъ, и при немъ справу ревизіи своей отдавати и справовати ся повинни въ скарбѣ, або кому то его королевская милость поручити рачитъ, и во всемъ ся съ паномъ Фалчевскимъ порозумѣвати мають, абы вездѣ одинако справа волочная шла, по тому яко у него у Кнышинѣ.

12. То тежъ особливо его королевская милость хочетъ мѣти, абы на пустыхъ волокахъ вольно было подданымъ паствити быдло, и жаденъ врядникъ абы не смѣлъ грабити быдла подданыхъ на пустомъ, хотя бы и на сѣножати, кромъ збожья засѣяного на пустовщизнѣ, съ чого бы платъ мѣлъ быти.

13. О ревизорахъ до земли Жомойтскоѣ хочетъ его королевская милость мѣти, абы ѣхали и водлѣ первшой науки справовалися: вѣдьже гдѣ покажется въ реистрахъ помѣрчихъ, што будутъ наддатки давали на кгрунты подлые, таковыхъ волокъ знову шнуромъ не пробовати, кгдыжъ то панъ Фалчевскій повѣдилъ, ижъ у всихъ мѣрниковъ есть въ реистрахъ описано, што на звышъ на которую волоку дано, и зъ якоѣ причины; а про то таковые реистры мають быти даны до скарбу, абы вѣдомость была всякого кгрунту въ земли Жомойтской въ скарбѣ.

14. Есть тежъ воля его королевской милости, абы съ пѣнязей съ гуменъ браныхъ за збожье быдло до фолварковъ панове врядники куповали, звлаща коровы, а съ того пожитокъ до скарбу его королевской милости примножали, чимъ тежъ и рольи фолварковъ направоватися могуть; а што такихъ пѣнязей гуменныхъ на быдло выдавати будуть, то на личбѣ маетъ быти пріймовано.

III. Устава на товары, на шинкъ и на ремесленики. Хто едвабными рѣчьми торгуетъ, маетъ дати чотыри грошы, а хто только сукны и иными крамными товары торгуетъ, маетъ дати два грошы, а отъ золотаря также два грошы. Хто шинкъ корчму держитъ, тотъ

даетъ отъ меду одинъ грошъ, а отъ пива одинъ грошъ, а отъ горѣлки два грошы. Рѣзники кождый того ремесла уживаючи одинъ грошъ виненъ дати; кравцы, кушнеры, шевцы, ковали, слѣсары, столяры, бондары, колесьники, стельмахи, рымары, сыромятники, дуботолки, сѣдляры, гончары, токары, шкляры, пекары, и кождого ремесла хто— колве уживати будетъ и обходитися ремесломъ, въ мѣстѣ сѣдѣчи, маетъ зъ ремесла таковoго дати одинъ грошъ, але отъ товарышовъ не повиненъ платити; а отдаючи тые доходы, бирчого и писчого неповиненъ дати большъ одного пѣнязя, хотя мало, альбо много дастъ.

Вѣдьже хто бы съ таковыхъ купцовъ, альбо зъ ремесленикoвъ хотя однымъ товаромъ съ тыхъ рѣчей менованыхъ и на одинъ разъ въ мѣстѣ торговалъ, альбо ремесла уживалъ; тогды тоежъ отъ товаровъ своихъ и ремесла маетъ дати и заплатити, яко и тые обечнѣ въ мѣстѣ перемѣшкиваючіе, платячи то на раты уставленые, и вольно ему будетъ на цѣлый годъ таковoго торгу уживати. А для того вси купцы и купчики, во всихъ мѣстѣхъ, маютъ ся вписати въ реистръ урядовый, чимъ хто зъ нихъ торгуетъ; естли жъ того не всхочетъ, а трафятся едвабные або якіе иные незвыклые въ его купецствѣ товары, тогды маетъ заплатити отъ того по сей уставѣ, и вольность мѣти тымъ купчити, отъ чого заплатить.

А отдавати тые пѣнязи до вряду замковъ и дворовъ его королевской милости, на двѣ раты розложивши, на Новое лѣто половицу, а другую половицу на день святого Якуба; а послѣ року у двухъ недѣляхъ, кождый врядникъ маетъ ихъ до скарбу отдати. А земянскіе люди, хто повиненъ носити подводу, подлѣ ухвалы земской на соймѣ вчиненой, маютъ платити зъ службы по шести грошей, и на тыежъ роки повинны врядники господарскіе отсылати тые пѣнязи до скарбу его королевской милости. А за тые пѣнязи кони на подводы наймованы быти маютъ.

IV. *Устава о подводахъ.* Во всихъ мѣстѣхъ и селѣхъ, гдѣ потреба, а вызволены мѣста отъ подводъ, на предмѣстьи, хотя гдѣ до сего часу подвода не давана, маютъ ховати кони на наемъ подводы.

А гдѣ волоки суть, тые мѣщане, которые волоки держатъ, будуть повинны ховати кони, и стеречи подводы перемѣною, по недѣлямъ, у ровности, а мѣти кони кождому по два; а хто всхочетъ большъ мѣти коней, ино таковый маетъ ховати то на свою властность.

А войтъ кождого таковoго мѣстечка и села маетъ два кони ховати, а отъ даванья подводы будетъ воленъ, для того, абы порядку даванья подводъ доглѣдалъ; а станетъ ли омѣшканье гонцу, то войтова вина, и строгая карность на него отъ господаря короля его милости взложена будетъ.

До всихъ замковъ и мѣстъ немногіе дороги и гостинцы расписати отъ столечьного мѣста Вильни, абы чужоземцомъ, збѣгомъ и шпегомъ, лихимъ людемъ, вольный проѣздъ, а мыту господарьскому шкода въ прокрадываныо купцовъ не была. А класти гостинцы, яко напростѣй можетъ быти, и такъ по всей земли розложити гостинцы и станы певные, на которыхъ подводамъ отмѣна маетъ быти. А не становити подводы нигдѣ большъ семи миль и меньши трехъ, и то алижьбы инакъ не могло быти, ино въ чотырехъ, въ пяти, въ шести миляхъ отмѣну становити, хотя въ князьскихъ и панскихъ мѣстѣхъ и селѣхъ, гдѣ подводу носити повинно.

А коли прійдетъ посолъ великій, альбо будетъ отвозъ рѣчей господарьскихъ, на што бы таковыхъ коней большъ потреба была; ино тое мѣсто альбо село маютъ ся способляти, яко бы тыхъ коней водлѣ потребы зготовали: бо о таковой потребѣ могутъ передъ часомъ вѣдати. А которые то повезутъ, такъ мѣщане яко и волощане, абы имъ также плачоно было помильное, яко нижей описано. Въ чомъ хотячи порядокъ учинити, постановили есмо, абы въ дому войтовомъ, бурмистровомъ, альбо лавниковомъ подводѣ отмѣна была.

А маетъ быти плачоно отъ коня, по грошу на милю, также одинъ грошъ отъ подводного коня, яко и отъ того, на которомъ проводникъ ѣдетъ; а отъ возовоѣ подводы однымъ конемъ полтора гроша на милю, а отъ двухъ коней до одного воза полтретья гроша на милю; а естли бы своимъ возомъ двумя коньми повезъ, тогды отъ воза зъ двумя коньми три грошы маетъ быти дано на милю. А естли бы тежъ тотъ подводникъ мусилъ и назадъ на той же подводѣ нести гонца, ино ему платити потомужъ; а не понесетъ ли гонца, тогды и платити ненадобѣ. А маетъ гонецъ и кождый посланецъ наемнику пѣнязи вси заразъ дати, а то для того, абы ратовати могъ, естли конь розіеможется, або здохнетъ, штобы мѣлъ за што иного коня наняти, а не омѣшкати гонца.

Гонецъ маетъ ѣхати до уряду господарьского, за листомъ господарьскимъ подводнымъ; а урядъ войту, альбо бурмистру и лавнику, тому хто на то уставленъ старшимъ, кажетъ ему подводы дати, колько на листѣ его милости господарьскомъ, любо на листѣ пановъ радъ, также и на листѣ старостъ и державецъ украинныхъ описано, и напишетъ на листѣ подводномъ, которого дня бралъ подводу, абы за однымъ листомъ, естли не описано въ листѣ, не брали подводъ по двакротъ, яко то многокротъ чинили до сего часу.

А будутъ ознаймены особы певные при дворѣ и скарбѣ его милости господарьскомъ, хто тые пѣнези на подводы роздавати маетъ, зъ скарбу беручи, и которые, отправуючи гонца, давати маютъ на наймованье подводъ, яко далеко ѣдетъ, на кождую милю по одному грошу, а на страву ему толькожъ, на особу его, и слугамъ его, колько съ нимъ будетъ, также по одному грошу; и назадъ на страву маютъ ему платити, а онъ вже будетъ наймовати и платити тымъ, которые обраны ховати тые наемные кони. Нижли хто возомъ ѣдетъ, тотъ не такъ ся борзо поспѣшитъ; для того и на страву маетъ ему дано быти на милю полгрошкомъ большъ, а вѣдьже маютъ розумѣти, на таковыхъ гонцовъ, который самъ одинъ съ слугою або съ двумя посыланъ бываетъ; а хто съ большимъ почтомъ ѣдетъ, такому маетъ быти большъ и дано, водлѣ особы и потребы; на што тотъ, хто въ справѣ своей то мѣти будетъ, маетъ бачнымъ быти, и зъ волею его королевской милости такимъ посланцомъ оправу чинити.

А дворянинъ на подводѣ ѣдучи, не маетъ черезъ перемѣну далѣй на той подводѣ ѣхати, и у переѣздчихъ тежъ людей коней не маетъ брати; а естли бы то учинилъ, тогды совито повиненъ будетъ шкоду нагородити, а за такъ неповстяжливый выступокъ двѣ недѣли у вязенью сѣдѣти, а на тую послугу николи посыланъ не будетъ, абы тымъ ся и иные карали. Нижли, естли бъ подводный конь усталъ, альбо здохъ, тогды маетъ оный гонецъ у переѣздчого чоловѣка, альбо гдѣ на селѣ при гостинцу коня наняти; а проводникъ тому, чій конь будетъ, заплатити маетъ, такъ же яко ему плачоно (кгдыжъ

пѣнязи за наемъ отъ гонца взялъ), для того, абы посланцомъ его королевской милости и пановъ радъ и съ украинъ потребамъ земскимъ нигдѣ ся омѣшканья не было.

А съ украинъ маютъ панове воеводове, старостове и всякіе врядники посылати посланцовъ, даючи свои пѣнези на подводу; и кгды пріѣдетъ таковый посланецъ, ино взявши вѣдомость въ канцелярыи, съ якою справою посланъ и хто посылалъ въ земской справѣ, таковому кождому черезъ посланца его маетъ быти заплачоно за наемъ подводъ. А хто для своее потребы шлетъ, тотъ своимъ накладомъ и отправляй, а господарьскихъ подводъ не працуй: для чого, о земскомъ дѣлѣ шлючи, своихъ потребъ на таковыхъ посланцовъ не вскладати, ижьбы тымъ не омѣшкивали въ справахъ земскихъ, ожидаючи дѣламъ пана своего отправы; але гонецъ съ дѣломъ его милости господарьскимъ и земскимъ отправоватися спѣшнѣ маетъ, ничимъ инымъ не забавляючися.

V. Тогожъ року 1557, мѣсяца Октября 20 дня, его королевская милость рачилъ росказати, до тоѣ уставы на подводы приписати: купцы чужоземскіе, которые-кольвекъ до панства его королевской милости пріѣзжаютъ съ торговлями, и домовъ своихъ не маютъ нигдѣ въ границахъ панства его милости, на таковый податокъ для наймованья подводъ неповинны складатися, кгдыжъ мыто платятъ.

Што тежъ описано вышей въ той уставѣ, „абы на двѣ раты розложивши тотъ податокъ на подводы отдавали", его королевская милость хочетъ мѣти, ижбы завжды тотъ податокъ отдаванъ былъ на Новое лѣто, и таковый бы податокъ врядники завжды при цыншахъ отбирали.

VI. Лѣта Божьего нароженья 1558, месяца Мая 20 дня, господарь король его милость и великій князь росказавши разсылати ревизоровъ и мѣрниковъ, рачилъ поручити то ознаймити и къ той справѣ доложити: ижь вси тые ревизоры и мѣрники, въ небытности его королевской милости въ тутошнемъ панствѣ, ѣдучи на ревизію и на помѣру, также и зъѣхавши зъ справы и зъ ревизіи своей, маютъ съѣзжатися съ паномъ Петромъ Фолчевскимъ, яко съ тымъ, который около порядку того господарства зъ ними намовляти, и, чого бы которое имѣнье господарьское потребовало, такъ въ порядку помѣры, яко тежъ и въ господарьствѣ и пожиткахъ его королевской милости, имъ раду и науку давати будетъ; а онъ, въ чомъ потреба, докладатися будетъ пана воеводы Виленского, маршалка земского, канцлера великого князства Литовского, старосты Берестейского, державцы Борисовского и Шовленского его милости пана Миколая Радивила: кгдыжъ господарь его милость на пана воеводу Виленского то преложити рачилъ, абы панъ Фолчевскій и вси въ тую службу поставленые способлялися наукою и помочью и обороною, во всихъ справахъ, што бы ся належало до пожитковъ и кгрунтовъ господарьскихъ.

Къ тому, будучи они на таковыхъ службахъ его королевской милости, маютъ съ паны врядники порозумѣваючися, имѣній его милости господарьскихъ доглѣдати: гдѣ ся подданые роздѣлили, а много ихъ въ одномъ селѣ, а на маломъ кгрунтѣ, таковыми абы пустые

волоки осаживаны были, зоставивши брата одного або двухъ на волоцѣ, або отца зъ сыномъ; а давати имъ вольность, на пустыхъ волокахъ осаживаючи, для вспоможенья, яко вышей описано.

Тежъ, абы того врядники доглѣдали: гдѣ подданымъ къ розробленымъ волокамъ лѣсы приданы для будованья и дровъ, такъ мѣстскимъ яко и волостнымъ, ижбы только на свою потребу ихъ брали, а не продавали.

Што ся дотычетъ стрѣлцовъ, господарь его милость на томъ застановити рачилъ, за ихъ чоломбитьемъ: ачь на уставѣ описано, не давати имъ цыншовъ зъ двухъ волокъ, але ижь теперь большій почотъ ихъ, нижли первѣй было, и притомъ подвязалися сами платити цынши и осады со всякими повинностями, такъ яко и осадные люди, пѣнязми, кромъ роботы и потяглей; и господарь его милость росказуетъ: кождому зъ нихъ дати по двѣ волоки, и осадити ихъ селы, на добрыхъ кгрунтѣхъ и поодаль отъ пущы; а они маютъ одну волоку мѣти вольную отъ платовъ, а зъ другоѣ платити будуть цыншъ и весь податокъ, такъ яко иные осадные люди, вѣдьже а ни сѣна, а ни овса, ни жадныхъ отвозовъ, альбо подводъ и потяглей неповинны давати, только голый цыншъ альбо платъ, имъ ознайменый, до вряду, на чіей волости сѣдятъ, за вѣдомостью служебника пана Довойны. А судитися имъ, стрѣлцу съ стрѣлцомъ, передъ тымъ, кого панъ Довойно уставитъ надъ ними; а коли съ кимъ иньшимъ судъ, ино пана Довойновъ слуга, за обосланьемъ зъ уряду, маетъ его становити на судъ врядничій, и самъ на томъ судѣ маетъ быти и посполъ зъ урядникомъ судити. А гдѣ бы ся пригодило съ подданымъ нашимъ судити стрѣлца, о покаженье або переоранье межы, потомужъ маетъ врядъ нашъ, або войтъ волостный, посполъ съ тымъ служебникомъ пана Довойновымъ, тую рѣчь судовнѣ водлѣ уставы нашое застановити. А при роздаваныо волокъ стрѣлцомъ маетъ тамъ быти тежъ служебникъ пана Довойновъ.

VII Лѣта Божьего нароженья 1558, мѣсяца Іюня 20 дня, господарь король его милость и великій князь Жикгимонтъ Августъ рачилъ намовляти съ паны радами ихъ милостью, о даванье подводъ, и вырокомъ своимъ господарьскимъ на томъ застановити, якимъ обычаемъ маетъ быти порядокъ справы и повинности тоѣ земскоѣ становленъ во всихъ мѣстѣхъ, мѣстечкахъ и волостяхъ Рускихъ его королевской милости, кромъ мѣстъ упривильеваныхъ вольностью отъ подводъ: а вѣдьже и въ таковыхъ мѣстѣхъ на предмѣстьехъ перемѣшкиваючіе абы платили по тому, яко нижей описано, не выймуючи съ того никого, и чій-кольвекъ чоловѣкъ сѣдитъ въ мѣстѣ господарьскомъ и на предмѣстьи, одинако платити маетъ, яко и мѣщане.

Мѣщане всѣхъ мѣстъ абы давали съ кождого дому по два грошы; а хто волоки держитъ, тогды особно отъ волоки маетъ дати три грошы; а отъ морговъ при мѣстѣхъ по чотыри пѣнези, а отъ прута огородного мѣстского одинъ пѣнязь. А гдѣ волоки еще не мѣрены, ино зъ дому два грошы, а съ фолварка мѣстского або съ пашни по шести грошей; а въ которомъ фолварку люди, ино съ службы по шести грошей, а отъ огородника по два грошы.

А Рускіе волости, гдѣ волоки не мѣрены, маютъ дати съ дыму таковогo, въ которомъ земли своее и особного хлѣба уживають, гро-

шы два съ хлѣба, а съ дерева бортного грошы три зъ лезива; а хто того обоего не уживаетъ, только на огородѣ сѣдитъ, тотъ отъ огорода грошъ одинъ дати маетъ; а хто и огорода не мѣлъ бы, тотъ маетъ зъ дыму дати полгроша.

АЛЬ-КІТАБ (СЬВЯТАЯ КНІГА).

Рукапіс пісаны арабскімі літарамі але крыўскай мовай; знойдзены ў 1915 годзе археолёгам І. Луцкевічам у Сорак-Татарах, недалёка ад Вільні, ў малны Сьцяпана Палтаракевіча. Гэта рэлігійная мусульманская кніга апокрыфічнага зьместу. Паводле акрэсьленьня кандыдата філёлёгіі Янкі Станкевіча рукапіс гэты пісаны ў першай палавіне XVI ст.; ўсяго ў кнізе 138 лістоў, фармату ў ліст; пісаны на паперы; пачатак і канец загублены.

Значэньне гэтага рукапісу вельмі вялікае для крыўскага моваведаньня, бо, дзякуючы асобнасьцям арабскага альфабату, які мае літары *дз* (дзэту) і мяккое *ць*, даецца магчымасьць адтварыць фонэтыку крыўскай мовы XVI ст. і знайсьці ключ да чытаньня кніг і рукапісаў пісаныхъ кірыліцай. Расчытывае гэты рукапіс малады крыўскі вучоны Я. Станкевіч і доктар філёлёгіі М. Таўэрава. Ніжэй пададзеная выпіска ператранскрыбавана на кірылаўскія літары вышэйзгаданымі вучонымі і зьяўляецца перадрукам с часопісі „Крывіч“ (№ 2 (8), 1923 г., бб. 70—78):

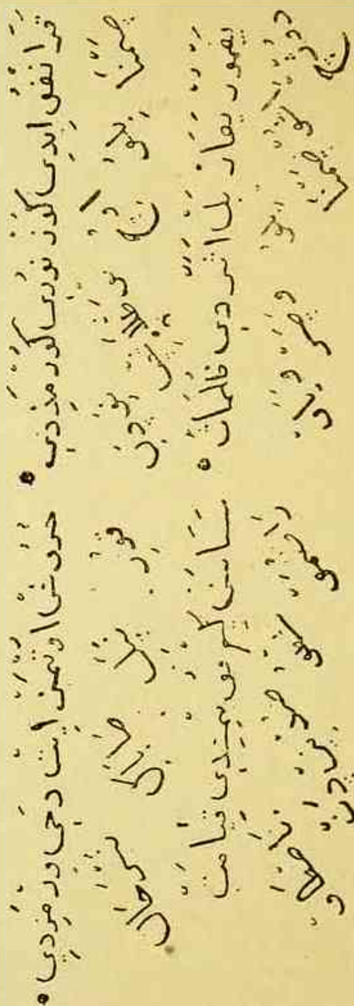

Арабскае напісаньне Аль-Кітабу.

Гисторыја

39 b а Марјаме*), удзячнасьць Божа над неју! Вагаб сын Мутабаггаў мовіў, удзячнасьць Божаја над нім, у іншых кнігах так нашоў, відзеў, чытаў. Аднаго дня Іса**) прарок јаго міласьць, ласка Божа над нім, да маткі сваісі мовіў:

„І матка, мне Джабраіл ***) мовіў, што гэтыј сьвет мяшкане дачаснаје

*) Марыя, маці Хрыста. **) Ісус, араб. ***) Анел Гаўрыэль, арабізм.

јест; прото мы гэтыј сьвет заняхајма, а тамтој
сьвет вякуістыј старајмася—так да маткі мовіў—
то нам ляпей будзе". Тады яны абоје пашлі на Лібнан

94 a гару і там пану Бога паклон чынілі, дзень у дзень посьнікалі,
а ў вечар адпосьнікаліся траўным карэнем. Аднаго дня
Іса прарок јаго міласьць для адпосьнікаванја па
карэньје траўноје пашоў, а матка јаго Марјама, у міхрабе седзячы,
намаз *) кланялася, а ў тым часе Азраіл **) прышоў,
сялам ***) даў. Марјама
і страху јаго ад розуму адышла. Калі прышла да памяці,
мовіла: „Хто ты јест? ад срогасьці тваjеј шлункі маје
трасуцца, розум адходзіць". Азраіл мові: „Ја јест".
****) Ракла Марјама: „Ці навя-
жаць мяне прышоў, чы тож душу мају браць прышоў?" Азраіл
мовіў: „Прышоў ја душу тваіу браць." Марјама мовіла:
„Прашу цябе адну гадзіну мне счакај, няхај
мој мілыј сын прыјдзе Іса, ја твар јаго абачу
і дастамэнт учыню." Азраіл рэк: „Ја (јест... пасол)
Божыј, прыказане трымају . . . . а . . . .
учыніць немагу, мне П(ан Бог). . . . .
і нагој ступіць . . . . (Марјама)

94 b ракла: „Ја волі Божај јест удзячна". Потым Азраіл у јаје
душу узяў і пашоў. Потым Іса прарок посьле јатцыю *****)
прышоў, матку абачыў: на міхрабе ляжыць. Іса разумеў, што
у паклоне ляжыць „няхај адну гадзіну стрывају" і сам
не адпосьнікаваўся: „няхај матка ачхнецца за адно ад-
посьнікајемся". Карэнје палажыў, намаз пець пачаў. Потым ночы
часьць мінула, Богу паклон чыніў, да маткі прыступіўшы,
легкім голасам клікаў, мовіў: „І матка, усе людзе посьнікавалыја
адпосьнікаліся". Потым јашчэ ночы часьць мінула, Іса
рэк: „І матка, што табе стала, неадпосьнікајеся(!)?" Матка на то
нічога не адкажа. Іса мовіў: „Матка маја, намаз кланяўшыся,
умарылася, няхај јашчэ адну гадзіну паляжыць,
ја за јаје Богу пакланюся." Пачаў кланяцца, јашчэ цярпеў,
(ужо кал)я поўначы стала, знову да маткі
(прыступіўшы, клікаў голасам) бядунлівым: „І матка, што
(табе стала, што жа)днага слова неад-
(кажаш?" Іса быў у вялікім) горы. Калі дзень стаў,

*) Малітва, слова перскае. **) Імя ангела сьмерці. ***) Сялам даці—прывітаці, сказаці „as-salamun alaikum" (=скупакой табе!). Сялам—слова арабскае. ****) Прапушчаны арабскі сказ; яго даслоўны пераклад „Сказала Марыя: „Ці прышоў даведацца, ці ухапіці?" Наступны крыўскі сказ є вольным перакладам гэтага арабскага. *****) Вячорная малітва, араб.

95 a да маткі прышоў, твар у твар ударыў і рэк: „assalamun 'alaika *),
і матка,
ноч перајшла, знову посьнікаць час, устань раньні паклон
кланяціся“. Так мовіў, а таго дня сем раз нябескіја
ангелы плакалі голасам вялікім, таго дня на зямлі усе рэчы
рушыліся, зьвярата польныја усе радамі, радамі стаўшы,
плакалі, птаства на паветры усе грумадамі стојачы,
плакалі, мовілі: „Божа наш, пазволь нам, мы Іса прароку
азнајмім сьмерць маткі јаго“. Ад Пана Бога азнајамене(!)
прышло: „Зямля і месяц, і слонца, горы, мора, птаства зьвяры
і ангелы, што ся стала вам, для чаго вы плачаце?“ Ад-
каз: „Для Іса прарока плачам“. Азнајмене ад Пана
Бога прышло: „І Іса, ја твој Бог, ведају і јест
ласкучынюшчыј, над усіх вас ја міласерднеішыј!“
Іса прарок голас учуў і Іса . а . . у . . . . а . а . . . .
сеньје няхај дасьць јо(ј) . . . у . . . .
із гэтага сьвета зыш(ла) . . . .
плакаць пачаў ш . . . . (што буду)

---

95 b чыніць, гдзе пајду, сь кім буду забаўляціся, сь кім свој смутак
падзялю, каму свају тајамніцу скажу“. Вельмі плакаў. Ад Пана
Бога згары азнајмене прышло, штоб Ісе прароку гара
науку падала. Ракла гара: „І Іса, для чаго так плачаш,
немарасьцісься, табе јест Пан Бог памачніком. Потым Іса із
гары ізышоў да аднаго сяла с палачам (!) бядунлівым
валікім голасам рэк: „ssalamun alaikum **), і людзе тут мешкајучыја!“
А людзі таго сяла усе малыја і вялікіја, мужчыны і жанкі проці
јаго вышлі, пыталі: „хто ты јест, голас твој чујучы, нутры
нашы усьвяціліся, дамы нашы усе сьветласьцяју (!) напаўніліся
твајау павяльбёнују асобу відзім.“ Іса рэк: „Ја
Іса сын Марјамін јест, ведајце, што матка маја,
на гарэ Лібнан адна будучы, з гэтага сьвета зышла, прашу
. . . . мне свајеј помачы схаваньја
. . . . тыја людзі мовілі
. . . . тој гарэ ад калькі
. . . . хто тым узыјдзе

---

96 a . . можа за јаго атрутају. Іса прарок із вялікај
немарасьцяј ад їх пашоў на тују гару, там-жа двух мла-
дзенцаў (!) відзеў харошых твараў. Іса мовіў: „Вы хто
јест?“ Адзін рэк: „Ја Джабраіл“, а другіј рэк: „Ја Мікаіл ***) јест,
мы прынесьлі із рају саван і ўсялякіја патрэбы, з волі Божај

*) Супакој табе! Гэтак мусульмане вітаюць адзін аднаго. **) Супакој вам! ***) Ангел Міхал, араб.

панны рајськіја мајуць мыць, а нам расказ Божыј, абы мы
дол капалі". Рајськіја панны абмылі, Джабраіл, Мікаіл дол
выкапалі, ангелы джыназа намаз *) пелі і схавалі. Потым Іса
пророкъ Пана Бога прасіў, мовіў: „Божа мој, ты мяне відзіш
і слова мајо чујеш, табе нямаш нічога скрытага; Божа
мој, маткі ја свајеј часу јаје сьмерці і па сьмерці нявідзеў
твару јаје, а цяпер прашу цябе, Божа мој, кажы мне матку
мају указаць, штоб за (!) мної мовіла". Расказане Божае
такоје прышло: „Ідзі да маткі свајеј!" Іса прарок прышоў
і ў галавах магілы маткі свајеј сеў і рэк так:
**) „Табе няхај ласка Божа будзе, і мэтка маја"
А ў тым з гробу голас прышоў: „У ачах мајіх сьветласьць,

---

96 b і нутра мајаго плод, чаму (!) ты мяне адвярнуў ад рајськіх мајстатаў і садоў і сюды мяне прывярнуў?" Прыбавіў Іса
прарок, мовіў: „І матка маја, мејсца таго чым-жа дајшла ку Пану
Богу?" Марјама ракла: „Ја, будучы на сьвеце, мяшкајучы у добрых
учынках,
у рајі мејсца сабе набыла". Потым Іса прарок: „І матка
маја, душнују горкасьць ці мела, јак табе паводзілася, што
над табој дзеелася?" Марјама мовіла: „Перад Панам Богам праўдзіве
мовю (!), што горкасьць душы мајој браньја у горле
јест, Азраілова труднасьць перэда мнојy јест строгасьць і страх јаго у нутры мајом јест". Ракла: „І сыну мој
Іса, астанься здароў, а ја ужо адыйду, а дня суднага абачымся на Арафат полю". То вымавіўшы, умоўкла.
Потым Іса прарок із гары зышоў і па сьвеце хадзіў,
а потым Пан Бог јаго на неба узяў і да суднага дня будзе на
небе. А перад судным днём даджджал ***) праклятыј паўстане
на мусульман, увесь сьвет ізвајује, то на тој час
Пан Бог јаго ізь неба зашле мусульманам на помач проці даджджала.

---

97 a Іса прарок јаго міласьць, з неба зышоўшы, даджджала праклятога забјець і веру мусульманськују запрэць, і разшырыца
вера мусульманськаја, і знову сорак год маје жыць на
сьвеце. Потым із гэтага сьвета зыјдзе.

135a ****) Гісторыја. Мэкка мовіць:
„Ја шчасьліваја у Пана Бога јест, у мне Махаммэд прарок радзіўся".
Потым места Мэдына мовіць: „Ај места Мэкка нехваліся, ја јест

---

*) Пахавальную малітву, араб. **) На мейсцы, што тут пакінена пустым, у арыгінале арабскі сказ, які гучыць дослоўна гэтак: „Супакој табе і матка!" Вольным перакладам яго ё далейшы беларускі сказ. ***) Антыхрырст, араб. ****) На накіненым тут пустым месцы ў арыгінале стаіць араб. слова „хікајат", што значыць „апавяданьне". Аўтор „Аль-Кітабу" пераклаў яго словам „гысторыја".

у Пана Бога лепшаj*а* (!) шчасьліўшаjа за цябе, у мяне Махаммэд прарок
ляжыць і да суднага дня у мяне ляжаць будзе". Потым неба мовіць:
„Jа jест у Пана Бога лепш*а*jе (!) за зямлю
маjстат Божыj на мне стаjіць і дзяржыць,
на зямлю із мяне ідуць усялякіjа пажыткі, з Божага расказаня
зь мяне на зямлю падаjуць і жыўляjуць і ўсялякіj плод
зь неба на землю ідзе." Потым зямля мовіць: „Аj неба нехваліся
праўда jест на табе
і маjстат Божыj на табе стаjіць, і дождж на зямлю мне
із неба ідзе і мяне ажыўляjе і плод даjе, але тым неба нехва-
ліся, Пан Бог нас судзіць, але jа jест у Пана Бога лепшаjа
за цябе неба, у мяне Махаммэд прарок, мілосьнік Божыj, ляжыць і су-
дныj дзень суд Божыj на мне і сам Пан Бог зь неба на зямлю
зыjдзе і ўсіх судзіць будзе, раj і пекла на зямлі ста(jаць)

135b будзе і Пану Богу паслугу чыніць будуць, спасёныjа да раjу поjдуць
а грэшныjа да пекла. Пан Бог мові—праўда.

Калі Пан Бог розум стварыў.

У кітабе *) Кузуда піша. Калі Пан Бог
розум стварыў моцjу сваjеjу з вялікага хараства, з дара-
гіх рэчаj раjськіх Калі ўжо розум вырас, ангелы на тоj
час былі, Пан Бог казаў усім ангелам прыjці. Устаў, Пану
Богу паклон чыніў у зямлю рэк: „Пане Божа, стварэне тваjо,
падлеглы табе Богу кланяецца, ты Пан Бог адзіныj усягомагушчыj
і годзен ад усёга стварэня кланяньjя хвалы табе. Пан Бог
рэк: „Розум устань!"—устаў розум; „сядзь!"—сеў розум; ляж!—лёг.
Jашчэ Пан Бог розуму размавітыjа казаў чыніць, розум
усё чыніў ахвотна Пан Бог рэк: „Розуме, jа Бог на одзіноства
сваjо праўдзіве табе абяцуjу, катораму чалавеку цябе, розуме,
дам, над тым чалавекам jа Бог зьмілаваньньjе сваjо Божаjе учыню—
Розум Пану Богу паклон учыніў і хвалу даў Пану Богу—бо
розумам і мяне Бога адзінага людзі маjуць знаць і навуку
розумам учыцца і знаць маjуць бо бяз розуму наука у чалавека

136a jак у вязьніцы jест". Махаммэд прарок мовіў: „Розум jест на тры
часьці разлучанныj. У каторага чалавека тыjа тры часьці на-
поўнены будуць, у таго чалавека розум поўныj jест.
Напрод Пана Бога знаць, у адзіноства jаго верыць
бязсумлеву, то jест іман **) пець. Другоjе, Пану Богу
павіны (!) паслугі аддаваць і харошыjа учынкі; што Пану Богу
міла, то чыні, то jест: на дзень пяць намазаў ***) кланяцца і на рок
дзесяціну даць і курбан ****) рэзаць. Трэцяjе (!), у чыстасьці

*) кнізе, араб. **) Вера, тут у значэньні рэлігійнае малітвы, песьні; араб. ***) Малітваў.
****) Ахвяра, жэртва са статчыны.

з гусулам *) за пажыткі Пану Богу хвалу даваць а ў хваробе
і ў прыгодах удзячне і цярпліве быць. То споўнij
розум. Розум няjест у чалавека душа, ані шлунак,
ані сустаў нijакij jест. Межы душы і межы суставаў
у чалавека розум; у Пана Бога jест *усь*цiваjа (!) і харошаjа
рэч розум. Хтобы пытаў: „Пан Бог ці (!) можа такуjу моц-
вялікасьць учыніць, jак сам jест?“ Адказаць на то трэба
з вялікім страхам з наукі і зь (!) вялікім розумам, можаш
так адказаць: „Мог бы Пан Бог такуjу моц учыніць

136b jако сам, але няхоча сабе роўнага ніколі мець, бо і вырак Божыj
і цітул jест, так Пан Бог пішаць, іж jест jа Бог адзіныj, нікому
няjест роўныj ані да мяне няjест роўныj, прато сабе роўнага
нехачу мець на векі вякоў“. У Каране так піша: Пан Бог рэк: „Jа Бог
з ласкі і з волі маjеj боскаj даjу радасьці людзем, многа
пажыткаў добрых і многа даjу радосных пацех раскошных,
даjу многа людзем; з волі і прапушчэня маjго жаласьцяj
вялікіх і прыгод, шкод, упадкаў,—то ўсё з волі маjоj
Божаj станавіцца, jак jа Бог хачу, так маjе быць. Прато
вырак моj Божыj jест: каму jа што дам: пажыткі, радасьці,
пацехі і за тоjе хто бы мне Богу хвалы і падзякі нячыніць, а
каторым
людзем Пан Бог жалі і прыгоды, смуткі дам і прапушчу з волі маjоj
Божаj, чалавек бы цярплівасьць ня меў, тыjа людзі абоjе няхаj
сабе іншага Бога ішчуць, jа ад іх адракаjуся. Jашчэ
піша у Каране, патвяржаjучы: „Чалавеча кожныj, ведаj пеўне што
сь цябе волас адзін нязыjдзе бяз волі маjоj Божаj, такжа
із дзерава (!) ліст неспадзе бяз волі і бяз ведамасьці маjоj Божаj,

137a то ўсё за воляj і за ведамасьцяj маjеj Божаj, jак тож
душа із чалавека за воляj маjоj Божаj выjдзе, бяз волі маjоj
Божаj нігдзе сьмерці нет. Гдзе воля маjа і суд каму прыjдзе, нігдзе
няскрыjесса і неўцячэ пеўна. Пан Бог рэк: „Усялякij грэх, калі
чалавек учыніць, вялікаjа атрута jаму самому тоj грэх; на помач
і лякарства тых грахоў—каjата і пакута, бо чалавек гдзе грэхъ учыніць,
потым абачыць зараз гэты грэх, пакаjецца, жалуjе таму учынку
ліхому, што чыніў, Пан Бог з ласкі сваjеj адпусьціць. Jашчэ
Пан Бог рэк учынкі добрыjа спасёныjа чыніць „каторыjа удзячныjа
мне Пану Богу, тыjа чыні“, увесь грэх зыjдзе у чалавека з ласкі Божаj.
Хто-бы меў веру мусульманскуjу, да-
знаўшы, прыняць сабе за учня **), трэба у граху сваjім чыню-
шчым каjацiся, іман ***) знову перапець, мусульманінам застаць.

*) З умываньем, араб. **) З тае прычыны, што ў рукапісе **о** і **у** абазначаюцца адным знакам,—няма ведама, як тут трэба чытаць: „за учня“ (=за вучня) ці „за очне“ (=за вочне). ***) Вера, тут ужыта ў значэньні рэлігійнае малітвы, песьні.

Потым надта трэба ад няверласьці высьцерагацца, ад слова
нявернага, каб кафірынам *) нястаў. Хто-бы у жартах слова няверна-
је вымавіў, то у пісьму піша: да таго часу, што чыніў учынкі
добрыја, пабожныја, хоць-бы колькадзесят год, то на тоје слова

137b усе учынкі добрыја унівэч абернуцца і жана јаму харам **) јест.
Так трэба жалаваць, плакаць, таму грэху кајацца, і зноў іман
пець із жаноју шлюб браць. А калі-б таго нямеў чыніць, то
із кафірынам ровен јест, а меў-бы умерці, навекі у пекле застане,
хоць-бы да Кабају ***) хадзіў с таго спасеньја нямаш, страціў,
знову хадзіць трэба. Хоць-бы і жонка так вымавіла, то учынкі
траціць на мужчыну, трэба іман пець, мусульманкај застаць,
із мужам шлюб браць, таму грэху кајацца, мовіць: „Стварыцелю
Божа, да цябе адзінага Бога уцякају ад тых паганых учынкаў,
ад няверных слоў“. Гэту малітву трэба пець рана і ўвечар; іншага
лякарства нямаш . . . .
. . . .
. . Пан Бог таго чалавека ад няверных слоў усьцеражэ.
Няверных слоў многа, няможам вылічыць, толька каротка ня-
пісал (!) усіх няверных слоў, а пісалі, чалавек на якіја глянуўшы,
штоб ад другіх высьцерагаўся. Најперша то азнајмују
вам: хто-б меў Богу адзінаму што кольвек прыраўнаваць,

138a асобу јакују, або ајца, або матку, або сына, або јакіј
шлунак меў прыраўнаваць або мовіў „Бога жлаў“, або мовіў
„у Бога за дзьвярыма быў або нябыў“, або мовіў „Бог јесьць“, або
сьпіць, або јакаја рэч есць, такіј нягожыј меў-бы праставаць
чаго Богу нягодна мець; ніхто няможа ведаць ў јакој постаці
јест. А другоје хто-бы меў Божага фарзу ****) с прыказу адно
зганіць. А трэцеје, хто-бы прароку аднаму задаць няпраўду.
Чацьвертаје, хто-бы меў із ангелеј аднаго улехца важыць.
Пятаје, хто-бы меў із учоных *****) людзеј аднаго бяз прычыны улехца
мець. Шостаје, науку Божују улехца мець. Сёмаје,
учоных людзеј пастанавене із наукі, катораја рэч јест
халал ******) јесьць, піць, хто-бы меў сабе за харам *******) або за
завапу мець.
Осьмаје, хто-бы меў на харамныја пажыткі або напітак харамныј
харамам назваць або лякарствам, або няверна̂је слова
вімавіць, а другіј меў-бы таму сьмяјацца, такіх пастунках

---

*) Кафірын—няверніk, паганін, той, хто ня верыць у адзіноства Божае. Гэтак мусульмане завуць і хрысьціянаў. **) Забаронена, араб. ***) Кабай, Кааба—мусульманская сьвятыня ў Мэцы, месьце радзінаў Махамэда. ****) Фарз—закон Божы, араб. *****) „Аўтор Аль-Кітабу“ рэдка ўжывае слова „учоны“, звычайна—„наўчоныј“, дык мусіць „учоныј“ пад уплывам польскага „uczony“. ******) Дазволенае, араб. *******) Забароненае, забаронены, араб.

кафірамі застануць. Афатвају піша: хто-бы меў тајемныја
рэчы угадаваць, казаць, чаго јаму Бог нядаў ведаць, каза(ць):

138ь дождж будзе або пагода, або урожай, або неуражај, або
падарожныј тагды прыједзе, або няпрыједзе, або фаль глядзіць,
неўгадаје, або угадаје, јак-бы Богу раўнаваўся; хто-бы меў
такіја рэчы казаць, а другіја мелі-б таму верыць, абадва кафірамі
застануць. Веданьне јо ў Бога, ніхто няведаје тајемнага, адно Бог. Толькі прароццкаје
прычыны повесьць каторага або праз сон праўдзівыј таја рэч,
а у Пана Бога расказанем дана ведаць, гожа верыць. І таго нямоў
„Бог у адном мејсцу“ або „у Бога мејсца нямаш“. Гдзе Стварыцеля
упрасіў, то најдзеш, јак у Каране піша: . . . .
. . . . *) Пан Бог јест јак на небе,
так на земі, ведаја тајамніцы вашы і ведаје усе справы вашы, што
справујеце. Хто б меў каго Азраілам **) назваць або душа-
јемцам, то кафірынам јест. Хто бы меў с прароцкіх суннатаў ***) пера-
јначыць, справу зганіць.
Хто-бы меў харамнага напітку або јадзеня а мовіў у імя Бога ****)
аж адјеўшы „Хвала Богу“, ****) даць хвалу Богу, кафірынам нястанеш.
(Алеј) сьвятыј мовіў: „дванацаць грахоў галаўных јест: першаје

(Канца няма).

ЕВАНГЕЛЬЛЕ XVI СТ. Рукапіс у 4-ку, пісаны царкоўна-баўгарскай мовай с крыўскімі (беларускімі) асобнасьцямі ў тэксьце. Паходзіць з Мелішэўскай царквы, Берасьцейскага павету. Пераховуецца ў Беларускім музэі ім. І. Луцкевіча ў Вільні.

„СЛОВО ИЕРЕМИИ ПРЕЗВИТОРА ЯКО ХРИСТОСЪ ПЛУГОМЪ ОРАЛЪ“. Рукапіс XVI ст.; знаходзіўся ў 1897 годзе ў бібліатэцы Шырынаў у Старым Дварэ, каля Гэрманавіч, Дзісенскага павету. Зьмест „Слова“ апокрыфічны. Характар пісьма вельмі падобны да літар „Статуту“ 1588 г. Мова такая-ж як у „Літоўскіх Летапісцах“ і дакумантах. У нізе першай балоны подпіс: „Өеодор Корсак рукою власною“ і паметка славянскай нумэрацiяй „12“, якія паметкі маюцца на кождым сшытку (тетради); на 16-м сшчытку „Слово“ абрываецца падзертым лістом у версе, на абрыўках якога, чырвонай фарбай агаловак: „Книги Еноха“...

„СПИСАНЬЕ ЧУДОМЪ ИКОНЫ ПРЕСВЯТЫЯ БОГОРОДИЦЫ ИЖЕ ВЪ СТАРОСЕЛЬСКОЕ ОБИТЕЛИ“. Рукапіс першай палавіны XVI ст. ў ліст. У кнізе 462 лісты. Знойдзены быў у Гэрманавічах ў часе пажару

---

*) На пакіненым тут пустым месцы ў арыгінале арабскі сказ, даслоўна гэтакі: А ен Бог е на нябесах а на зямлі, ведае вашыя таемныя і яўныя і ведае, што заслугуеце? Вольным перакладам гэтага араб. е далейшае крыўскае (радок 10—11, 138 ь). **) Азраіл—ангел сьмерці; як бачым далей, аўтор „Аль-Кітабу“ перакладае яго крыўскім словам „душаемца“. ***) Суннат—загад Махамэдаў. араб. ****) У арыгінале на мейсцы гэтых двох сказаў стаяць адпаведныя ім арабскія.

надгробнай шырыноўскай капліцы, між выкінутымі з яе кнігамі; пераховываўся ў ксяндза І. Мачульскага ў Гэрманавічах.

Кніга цікава для мяйсцовай гісторыі. Перад сьпісаньнем цудаў, на 38 лістох, маецца вельмі цёплае апісаньне аб заснаўцы манастыра, які праўдападобна быў і аўторам амаўлянага абраза. У апісаньні гаворыцца аб заснаўцы, што ён быў знатнага нямецкага роду і „хитр бѣ вельми иконному писанию". З гэтага-ж апісаньня відаць, што цяперашняе мястэчка Гэрманавічы калісь мела назову „Старае сяло". Калі быў зьнесены Старасельскі манастыр невядома, але дрэўляная царкоўка стаяла на беразе р. Дзісенкі яшчэ ў канцы XVIII ст., пазьней, паводле традыцыі, каля 1830-х г., яна была разабрана. У 1890-х гадох было яшчэ з левай стараны ад перавозу, на левым прытным беразе Дзісенкі, не разаранае „царковішча". Праўдападобна з гэтай крыніцы, са збуранай царквы, ў шырыноўскай палацовай бібліатэцы (ў Старым Дварэ) было больш дзесятка кірылаўскіх кніг і рукапісаў, якія я бачыў у 1907 годзе.

На адваротнай балоне агалоўнага ліста „Сказаньняў" памешчана добрай работы міньятюра, выбражаючая цудоўную ікону Маці Божай. Маці Божа сядзіць на пасадзе, абапал пасаду, роўным радам арханелы ў зброі; дзіця Хрыстос стаіць трымаючыся левай рукой за руку Маці, а правай благаслаўляе. У нізе, ў левым вугле іконы сядзіць на камені мужчына, скланіўшы галаву на руку; ў правым—жанчына ў багатай шаце, са шнурком пэрал на шыі. Каля ступеняў пасаду ляжыць крывавячае сэрца, ў канцы крывавых пацёкаў ад сэрца вырастае сем хваравітых ліліяк.

„СКАЗАНЬЕ О ВЕЛИКОДНИ". Сшыток пісаны крыўскім скарапісмам, датаваны 1538 годам, ў чацьверку, 16 лістоў. Знаходзіўся ў Старадворскай Шырыноўскай бібліатэцы, каля Гэрманавіч, Дзісенскага павету.

У „Сказаньні апавядаецца, што калі Хрыстос уваскрос, то а шостай гадзіне ўзышло сонца і стаяла на ўсходзе на адным мейсцы тры дні, пасьля стаяла тры дні на поўдні і ўрэшце два дні на захадзе; на восьмы дзень яно зайшло. Згэтуль пайшла назова сьвята ўваскрэсеньня Хрыстова „Вялікдзень", якое залецаецца сьвяткаваць цэлы тыдзень да Праводнай Нядзелі, каторая лічыцца восьмым днём „Вялікадня".

„ПОВЕСТЬ О ВИТЯЗЯХ С КНИГЪ СЭРБЪСКИХ, А ЗВЛАЩА О СЛАВНОМЪ РИЦЭРИ ТРИСЧАН(Е), О АНЦАЛОТЕ И О БОВЕ И ИНШИХЪ МНОГИХ ВИТЕЗЕХЪ ДОБРЫ(ХЪ)". Рукапіс XVI ст. бібліатэкі Рачынскіх у Пазнані; повесьць займае ў зборніку 1—127 балон. С кніг сэрбскіх перакладзены толькі дзьве повесьці: аб Трыстане і аб Бове; Анцалот і іншыя рыцары толькі другарадныя героі гэтых повесьцяў. (Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. бб. 77—80).

Зьмест повесьці аб Трыстане ўзяты з вельмі пашыранай у Эўропе сярэднявекавай пагудкі аб каханьні Трыстана і Ізольды (Іжота нашай повесьці). Пасьля некалькіх уступных артыкулаў, у якіх апавядаецца аб яго паходжаньні і радні, аўтор пачынае апавядаць „чудные дѣла и доброе витэзъство и цудные рѣчи" гэтага рыцара. Трыстан выступае на турнірах, перамагае сустрэча-

ѾЛꙊКЫ СТОЕ ЕѴГЛІЕ

Понеже оубо мнози начаша чи
нити повѣсть · ѡ извѣстова
ныи в наⷭ вещеⷯ · ꙗкоже преда
ша намъ, иже испрьва самови
дци и слоугы бывше словеси,
изволисѧ и мнѣ послѣдовавшоу
выше всѣ испытно, порѧдоу пи
сати тебѣ дръжавныи Ѳеѡфіле,
На роⷤ чтнⷭа пртча и кртлѧ Іѡа на лит.

Застаўка з Евангельля XVI ст. Беларускі музэй у Вільні.

ных ў дарозе рыцараў, ні перад якой небасьпекай неўлякаецца, перамагае рожных крыўднікаў—каралёў, нішчыць жорсткія законы і звычаі, астаецца верны дадзенаму слову, ніколі не здраджае сваей дамы, якая вызначаецца нязвычайнай прыгожасьцю. Калі павіннасьць прымушае яго перадаць дзядзьцы каханую ім даму, ён безсьпярэчліва перадае яе. Вось гэтае мейсца, разам як і пробка мовы:

„И коли прыехали, Трыщан даровал Ижоту королю Марку и рече: королю, маеш ми за нее дяковати што есми тобе ее другии разъ мечом добыл. Кроль Марко дяковалъ ему, говорячы: Мой милый сестрэнче Трыщане, ты много доброго вчинил, а я твой и все твое, што я маю, будь на твою волю. Трыщан поклекнулъ на колени и вздал фалу господу богу и потом дяковалъ королю Марку велми покорне. И тут была вся Корноваля вмѣсте, и не был ни старъ ни молодъ, хто бы не игралъ а не танцовалъ и не веселилъ. И так были ради, як бы им самъ бог прышол, иж были так веселы, лепей нижъ тогды, коли имъ перво Ижоту принесъ изъ Орлендэи“.

У загалоўку адмечана, што гэты пераклад ці пераробка ўзяты „з книгъ сэрбъскихъ“, але дагэтуль сэрбскага арыгіналу ніхто не знайшоў. У свой чарод сэрбскі тэкст мог быць пераpоблены з італьянскага. На гэткае паходжаньне повесьці паказуе і мова, ў якой траплюцца сэрбізмы і выслоўы, якія маглі зайсьці з італьянскага. Сэрбізмы: град, глас, злато, глава, рече, юнак, оток побач з-остров („к чорному острову отоку“). Італьянізмы: літра, прынчып, морнар і інш.

„ИСТОРЫЯ О КНЯЖАТИ КГВИДОНЕ“, ўласьціва повесьць гэта ёсьць аб Бове, бацька якога быў Гвідон. З апавяданьня аб Гвідоне і пачынаецца повесьць. Рукапіс XVI ст. бібліятэкі Рачынскіх у Пазнані. (Карскій, „Бѣлорусы“, т. III).

„Яко писмо говорит: Добрыи мужу, бог ти будь на помоч и вховай тя от смерти и отъ злое прыгоды! Хочу вам поведати добрую повесть о Кгвидоне Антонскомъ княжати и его сыне, о великом и славномъ рыцэру Бове. Тотъ Кгвидонъ храбрыи конник был, але одну реч зле вчынилъ, иж в час жоны не поялъ, але коли вже старъ былъ, тогды понял жону з великого племени, и она его не мела ни за один пѣнез“.

Не любіўшы старога мужа „меретрысъ“ (італьян. meltris) Бландоя, праз слугу „Рычардо“, запрашае каханца свайго Додона напасьць на горад Антону (Antonia) і заваладзець ім. Гвідон подступам высланы з гораду; яго сустрачае Додон и забівае. Недалетні сын Гвідона, Бово, са сваім дзядзькам Сімбальдо хаваюцца. Усё-ж такі Бову злавілі і маці пастанаўляе атруціць яго. Але замысл яе ня ўдаўся і Бова ізноў уцякае. На беразе мора ён упрашае карабельнікаў узяць яго на карабель: тыя згаджаюцца і пристануўшы ў Армэніі, прадаюць яго каралю Арманілу. Апошні паслаў Бову ў стайню служыць. Усім кінулася ў вочы прыгожасьць Бовы, і „племеніда Дружненна“ закахалася ў ім. У гэтым часе да гораду падступае войска Маркобруна, Бова ўслаўляецца ў бітве. Прыйшлі з-за мора Сарацыны з харобрым Лукапэ-

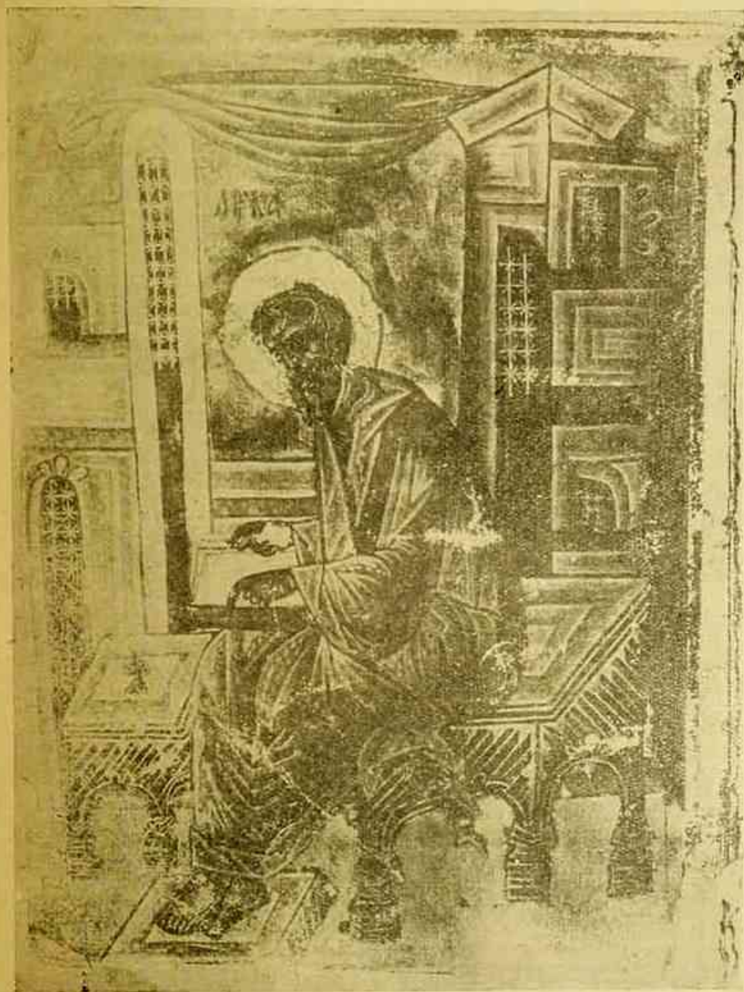

Евангеліст Лука, міньятюра з Евангельля XVI ст. Беларускі Музэй у Вільні.

рам. Арманіл і Маркобрун узяты ў палон. Дружненна апаясывае Бову мячом кладанцом, дае добрага каня „зброю“ і ён пабівае Лукапэра і звальняе з няволі паланёных. Арманіл хоча аддаць Дружненну Бове за жонку. Але яго подступам адсылаюць з лістом да Султана, бацькі Лукапэра ў Задонію, каб той забіў яго. Дзякуючы дачцэ султана Малгарыі, ён унікае сьмерці. Карабельнікі давозяць яго да гораду, дзе царстваваў Маркабрун, які ў яго нябытнасьць ажаніўся з Дружненнай. Пераапрануўшыся ў шату пільгрыма, Бова пранік да Дружненны і ўспіўшы Маркабруна, уцёк з ею. Ў дагон за імі быў пасланы Пулкан, які:

> „Маеть образъ чоловечыи и руки и перси шыроки, до поеса чоловѣкъ, ано нижеи як пес, от пса и от жоны рожон есть, а николи на коня не вседал, завжды пѣш хожывал, и нѣт на свете коня, от которого бы он не втекъ“.

Пулкан ня мог асіліць Бову і стаў нават верным яго слугой. Пакінуўшы Пулкана пілнаваць Дружненну і народжаных ею двох сыноў, Бова адправіўся выконываць новыя чыны. У гэтым часе львы разьдзерлі Пулкана і Дружненна пайшла шукаць мужа, Бову. Тымчасам Бова дабыў горад Антону, пакараў Дадона; матку сваю здрадніцу пастанавіў спаліць „або коньмі волочыти“. Але ў гэтым часе зьявіўся пасол ад каралевы Малгарыі с просьбай ратаваць іхні горад ад аблягаўшага угорскага караля. Бацька яе памер і яна згодна прыняць хрысьціянства і быць жонкай Бовы. Бова перамагае угорскага караля і зьбіраецца жаніцца з Малгарай, бо аб Дружненне не было ніякіх вестак; думалі што і яе разьдзерлі львы. Тымчасам прышла Дружненна.

> „И розмешавши одно зѣлье и намазалася им и стала чорна, як уголь, и взела гусьли..., вчинившися скоморошницою, и шла по свету и по городехъ играла у гусли, а сынове скакали, а тым было семъ годъ“.

У гэткай постаці яна прыбыла на вясельле да мужа. Пазналіся. Малгарыя выйшла замуж за другога рыцара, а Бова астаўся з Дружненнай і сваімі сынамі. „А так ся докончыло писанье о Бове“.

Хоць ў агалоўку сказана што повесьць гэта ўзята „з сэрбъскіх книгъ“ аднак сэрбскі арыгінал дагэтуль не знайдзены. Затое на італьянскай мове маецца вэніціянскі тэкст повесьці аб Бове ў рукапісе Лаўрэянскай бібліатэкі.

Праз крыўскую літэратуру повесьць аб Бове перайшла ў Масковію і сталася аднэй з найбольш папулярных повесьцяў.

ГРАМАТА ЖЫГІМОНТА АЎГУСТА 1551 Г. НА ПАБУДАВАНЬНЕ Ў ВІЛЬНІ ШКЛЯННАЙ ГУТЫ.—„Собр. древн. грам. и актовъ“, Вільня, 1843, № 48.

> „... дозволили и дали дворенину Нашому Мартину Палецкому на земли нашей при мѣстѣ Виленскомъ за рекою Вельею межи псарнею нашою и плитницою Воеводы Виленского небожчика Пана Яна Юрьевича Глебовича, збудовати гуту скляную, накладомъ своимъ властнымъ ку его пожитку с которое он в каждый год по чотыреста скленицъ давати намъ ся подвезалъ“.

Нагробны камень Васіля Тышковіча, Віленскі унівэрсытэцкі музэй.

Акром гэтага памянёнаму Палецкаму даецца манаполь на таргоўлю ўся кім прывозным шклом у Вільні:

„... а скло оболонное и иншую дробную розную привозную склянную роботу (маетъ) слушне а побожне продавати безъ обтяжливости людское“....

„КНИГА О ТАОУДАЛЕ РЫЦЕРИ“. Захавалася ў рукапісе XVI ст. якая знаходзіцца ў Варшаве (№ 408). На рукапісе маецца гэткі агаловак: „Починаеться книга о таоундале рыцери“. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III. 80-83).

Азначаны літэратурны твор адносіцца да „Відзежаў“, вельмі пашыраных ў Зах. Эўропе ў сярэднявеччы. Гэта алмена пісьменства зарадзілася ў Ірляндзіі, але пасьля прайшла па ўсей Эўропе і ў XV—XVI ст. дасьцігла славянаў.

Пасьля азначаньня часу і мейсца чыннасьці „книга“ дае характэрыстыку дзеючай асобы:

„С того мѣста был есть един моу(ж) родомъ, емоу(ж) имя было таоудалъ, родоу словоутного але дѣлъ велми недобрыхъ, по тѣлоу витяжн(ы)й а велми смѣлый, а о спасенїи своеа д(у)ша мало або ничого не смотряше. то емоу прелишь бяше противно, а штобъ хто емоу хотѣлъ мало о спасенїи д(у)ши повѣдати. до церкви таке(ж) неходяше а нищихъ ненавидяше пре(д) собою, але игрецемъ а пистцо(м) а гоу(д)цомъ выдалъ есть что мѣлъ“...

Паміж рыцараў меў ён аднаго любімага таварыша, каторы прыехаў да яго, і тры дні яны балявалі. Але тут Тундал абмер і быў у гэткім стане ад серады да суботы, калі да яго ізноў вярнулася душа. Пасьля апавядаецца аб тым, што бачыла душа: страшныя мукі грэшнікаў і рожныя дзівы, прыкл., нязвычайнай вялічыні патвору (нагадуе баечную перамену Бабы-Югі ў грамадную сьвіньню):

„Оуста розинула велми велика иже ся так здаше, бы могла пожрети девя(ть) тысящь одиньцов (моуж)... Та потвора имѣяше оу своихъ оустахъ два обри (праходы) и единъ глау(вн) на гору а другыи доловъ и стояхоу яко два столпы“.

Бачыла душа страшных зьмеяў, якія ў хвастох мелі па многа жыгалаў і г. д. Бачыла душа Тундала і іншыя абразы: гожы дом, аздоблены золатам, серабром і дарагімі каменьнямі; ў доме залаты пасад, на якім сядзеў кароль, катораму многа прынасілі дараў; бачыла яна славу сьвятых і вядомых біскупаў і мучанікаў.

Праўдападобна гэта ёсьць крыўская (беларуская) перапрацоўка з лацінскай мовы чалавекам добра знаючым славянскія мовы.

„СКАЗАНИЕ О СИВИЛЛЕ ПРОРОЧИЦИ“. Повесьць гэта знаходзіцца ў рукапісе бібліатэкі Красінскіх у Варшаве, № 408.

Повесьць пачынаецца з характэрыстыкі Сыбільлі.

„Того ча(с)у за моудраго ц(а)ря саломона. бѣяше пр(о)рочица свѣздарька имене(м) сивильча, а та бѣяше велми моудра. иже въ звѣз(д)ахъ многыхъ вещи в будущи(х) реча(х) и провидѣла. пре(ж)

многы(х) тысящь лѣ(т). что ся в земля(х) стати маеть, та еи моу(д)-рость е(и) от б(о)га дана. и знаема бѣяше".

Апісаўшы яе зьверхны выгляд, аўтор повесьці апавядае аб падарожы Сыбільлі да Саламона з мэтай пераканацца аб яго мудрасьці і пышнасьці двара. Пасьля дотыку да адамавага дрэва, якое ляжала на падворку ў Саламона, спагаілася яе гусіная нага. Прароцтва яе аб Хрысьце і распашырэньню хрысьціянства; аб скančэньні сьвету „по четырьнадесяти(х) сте(х) лете(х) по х(ристо)ве нароженіи", што папярэдзяць рожныя ўтрапеньні і навалнасьці паміж людзей. Прыватныя прапаведні аб пануючых асобах. Знакі на небе пры скančэньні сьвету:

„и все конець во(з)мет. и едини праве(д)ніи. не погиноу(т). тіи съ господе(м) б(о)го(м) в ра(до)сти боуду(ть)".

Такім чынам у гэтай повесьці знаходзім перапрацоўку некалькіх біблійных і апокрыфічных пагудак: аб царыцы Саўскай, аб дрэве крыжовым, аб скančэньні сьвету і аб знаках прыходу Антыхрыста. Сюды далучаны яшчэ прароцтвы Сібільляў.

Мова повесьці занячышчана царкоўна-славянізмамі і крыху полёнізмамі.

КРУГАКОЛЬНАЯ КАРАЛЕЎСКАЯ ГРАМАТА 1548 Г. АБ ЗАБАРОНЕ ЖАНКОМ ЎСТУПАЦЬ Ў СУЖЫВЕЦТВА З ЖЫДАМІ, ТУРКАМІ І ТАТАРАМІ.

Надрукавана ў Грыгаровіча „Бѣлоруск. арх. древн. грам." ч. II, бб. 147—148. „Акты, отн. къ истор. Зап. Рос.", т. III, бб. 20—21.

Жикгимонтъ Августъ, Божьею милостью король Польскій, великій князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій и иныхъ, княземъ, паномъ, и воеводамъ, старостамъ, державцамъ, намѣстникомъ, тивуномъ, кнегинямъ, панямъ вдовамъ, бояромъ и дворяномъ нашимъ, воитомъ, бурмистромъ, радцамъ и всимъ мѣщаномъ, и подданымъ нашимъ, и тежъ князьскимъ и панскимъ духовныхъ и свѣтскихъ. Присылалъ до насъ князь Павелъ, бискупъ Виленскій, повѣдаючи о томъ, ижъ дей по мѣстѣхъ и дворѣхъ нашихъ и имѣньяхъ вашихъ, промежи васъ подданыхъ нашихъ, многія невѣсты мужовъ своихъ опускаючи своее воли вживають, и не въ законѣ мѣшкають, и, будучи хрестьянки, зъ Жиды, съ Турки, съ Татары живутъ, чужоложства и иншіи збытки чинятъ; которыи дѣй дѣти ихъ они зъ собою беручи у вѣру свою хрестятъ; которых дей передъ тымъ завжды, за таковыи ихъ выступы и вчинки, черезъ служебника его милости было имано и до казни и каранья его давано. Къ тому дей многіи съ подданыхъ нашихъ мѣщанъ Виленскихъ, то есть, ремесленики, золотари, слѣсари, ковали, и тежъ крамники, кравцы и шевцы, закону Рымского, крамы свои роскладають и продають, а иншіи ремесленики въ дни святыи робять, недѣли и никоторого свята въ почстивости не мають; которыхъ дей передъ тымъ также за то было имано и до казни его милости давано: и такъ абыхмо и теперь росказали таковыхъ карати.—Про то, которыи бы были люди роспустныи и своевольныи, и таковыи злыи вчинки и своеволенства пополняють, а водлугъ закону хрестьянского вѣры Римскоѣ мѣшкати и заховыватися не хочуть, мы росказали и дали моцъ тому

служебнику его милости князя бискупа Виленьского, который отъ него уставленъ на то будетъ, таковыхъ выступныхъ, хто бы хотѣлъ то чинити, або чинитъ, гдѣ—колвекъ знашедши моцно имати, и до казни и каранья его милости, гдѣ того обычай есть, давати; такъ тежъ и тыхъ своевольныхъ людей, закону Рымского, которыи дней святыхъ и святъ въ учтивости мѣти не хочутъ, за таковыи своеволенства ихъ, такъ же, поимавши, до казни его милости давати, абы они потомъ того ся важить не смѣли, и недѣли и иншіе дни святыи у—въ учтивости мѣли, и тыхъ своеволенствъ ся повстягали. И вы бы о томъ вѣдали, и тому служебнику князя бискупа его милости Виленьского, который то отъ него въ порученьи своемъ мѣти будетъ, противны въ томъ не были, и еще бы есте на таковыхъ помочь ему давали, конечно, абы то инакъ не было. Писанъ въ Петрковѣ, подъ лѣто Божьего нароженья 1548, мѣсяца Декабря въ 7 день, индикта 7.

„ПСАЛТЫРЬ ИЛИ ПѢСНИ ДУХОВНЫЯ, твореніе пророка и Царя Давида и другихъ богодуховныхъ мужей". Пераклад з грэцкага, выданы:

„доктором въ лекарскихъ наукахъ Францискомъ Скориною с Полоцка" ў 8-ку.

Друкаваны ў Вільні ў 1551 годзе. Ведамку аб гэтам Псалтыры падае Гофман („De typographiss" б. 44), запазычыўшы яе с кнігі Bergii de statu ecclesiae et religionis Moscovit. Holmiae 1704. (Wiszniewski: „Histor. Polsk. lit", т, VIII. б. 474). Ундольскі дадае да гэтай выпіскі: „трэба рашыць, ці ня ёсьць то віленскае выданьне Псалтыра 1525 году с памылкова выстаўленым годам друку і абазначаньнем другога фармату". Мы аднак думаем, што гэты Псалтыр мог быць друкаваны Скарынам, якому ў 1551 годзе было ня больш 60—65 гадоў. Да гэтага трэба дадаць, заслуговуючае веры сьветчаньне віленскага археолёга Заштаўта аб тым, што істнавала Скарынаўскае Евангельле, друкаванае ў 1540-х гадох, якое ён бачыў між кніг, звожаных у Вільню з уніяцкіх царквей у 1860-х гадох.

УСТАВЫ, ДАДЗЕНЫЯ ЛІТВЕ І АБВОДАМ ЖМУДЗКАМУ, ПОЛАЦКАМУ, ВІТАБСКАМУ І МСЬЦІСЛАЎСКАМУ НА ЧАЦЬВЁРТЫМ ВІЛЕНСКІМ СОЙМЕ. 1559 Г.—„Акты, отн. къ истор. Зап. Рос.", т. II.

IV.—Прозьбы повѣту Витебского.

1. Прозьба. Што есте просили его королевской милости: которые князи и панове и державцы имѣнья свои въ повѣтѣ Витебскомъ маютъ, абы службу, яко военную, такъ и лежанья въ замку, коли потреба будетъ, съ тыхъ имѣній своихъ служили, имѣньями своими головнѣйшими не вымовляючыся.

Отказъ. Его королевская милость на то рачилъ росказати вамъ повѣдити, иж хто-кольве имѣнье свое въ повѣтѣ Витебскомъ маетъ, будь зъ особъ духовныхъ или свѣтскихъ, завжды часу потребы, отъ пана воеводы ознайменоѣ, маетъ самъ особою своею при замку бы-

Грамата Жыгімонта-Аугуста; тып крыўскай скорапісі XVI ст.

ти; а кгды самъ отъѣдетъ, ино врядника, чоловѣка доброго и годного, зоставляти маетъ, который часу потребы, за росказаньемъ пана воеводинымъ, при замку мѣшкати будетъ, и зъ собою такъ много людей мѣти, яко къ войнѣ; а часу войны, подлѣ статуту маютъ ся заховати.

2. Прозьба. Просите тежъ его королевской милости, ижбы въ нижнемъ и верхнемъ замку вѣжи оправити, также и замокъ верхнiй весь абы былъ оправленъ, и стрѣльбою, дѣлами и гаковницами, порохами и пушкарями заспособленъ, и шпихлеры бъ поробити и живностью тотъ замокъ заспособити его милость росказалъ.

Отказъ. Его королевская милость роскажетъ то все водлѣ потребы осмотрѣти, яко панъ воевода справу его милости того даетъ и потребу окажетъ.

3. Прозьба. Што тежъ есте его королевской милости просили, ижбы его милость тую серебщизну, которая на два годы по пяти грошей розложена, вамъ отпустити рачилъ, и впередъ николи на васъ, яко на людехъ украинныхъ, серебщизны не брати казати рачилъ.

Отказъ. На то королевская милость рачилъ росказати вамъ повѣдити, ижъ серебщизну не господарю его милости, але на потребу земскую даете, и того податку, на потребу рѣчи посполитоѣ ухваленого, яко его милость до скарбу своего господарского привлащати не звыкъ, такъ тежъ и отпускати неможетъ.

4. Прозьба. А што били есте господарю его милости чоломъ, абы зъ людей вашихъ серебщизну брати потомужъ яко и въ Полоцкомъ повѣтѣ: который чоловѣкъ одною клячою у сохѣ робитъ, абы платилъ яко отъ полсохи водлѣ давноѣ звыклости.

Отказъ. Господарь его милость на то призволяти рачитъ: вѣдьже который чоловѣкъ двѣма клячами у сохѣ робити будетъ, таковый абы серебшизну отъ суполноѣ сохи платилъ.

5. Прозьба. Докладаете тежъ то его королевской милости на прозьбѣ своей, ижъ кгды панъ воевода Витебскій, за росказаньемъ его милости господарьскимъ, або за потребою своею, съ тамошнего замку зъѣдетъ; тогды, хотя потреба не есть и часъ спокойный, вамъ съ почтами своими при замку лежати кажетъ: въ чомъ трудность собѣ немалую быти мѣнуючи, просите, абы то впередъ вамъ чинено не было.

Отказъ. Господарь его милость рачилъ росказати на то вамъ повѣдити ижъ князю воеводѣ Витебскому вже то отъ его королевской милости росказано: кгды потреба не вказуетъ, ижъбы вамъ съ почтами вашими при замку лежати не казалъ; а вы бы тежъ за писаньемъ пана воеводинымъ, кгды бы его милость потребу розумѣючи, къ замку ѣхати вамъ казалъ, въ томъ не сплошалися.

6. Прозьба. Притомъ просите господаря его милости, жебы для борзѣйшоѣ справедливости, судей и писаря присяжного вамъ дати, и наметное и вижовое и дѣцкованое водлѣ привильевъ и вольностей вашихъ брати росказати рачилъ.

Отказъ. Его милость господарь на тую прозьбу вашу рачилъ росказати вамъ повѣдити, ижъ тотъ артыкулъ о судьяхъ и вижахъ рачитъ его милость откладати до статуту нового, кгдыжъ недолгій часъ и рокъ на выданье статуту ознаймити вже его милость рачилъ; а до того часу маете судитися по первому, и дѣцкованое по тому, яко у прывильяхъ вашихъ описано, брано быти маетъ; а кгды статутъ новый будетъ всимъ землямъ выданъ, на онъ часъ вже будете ся справовати по тому яко ся въ статутѣ постановитъ.

7. Прозьба. Надъ то просили есте господаря его милости, ижбы вы службу военную служили и почты зъ имѣній своихъ выправовали потому, яко и Полочане выправують, кладучи похожихъ людей двухъ дымовъ за одного отчизнаго чоловѣка, то есть, съ двадцати чоловѣкъ похожихъ одного коня ставити.

Отказъ. Господарь его милость рачитъ росказати вамъ на то повѣдити, ижъ его милость водлѣ давного обычаю зостановляти рачитъ тую рѣчь на тотъ часъ.

ЕВАНГЕЛЬЛЕ (1560?), без азначаньня году і мейсца друку. Літары гэтага анонімнага Евангельля тыя-ж самыя, што ў кнігах Несьвіжскай друкарні. Дагадываюцца, што літары былі прыгатаваны ў Несьвіжы ці Вільні для Масквы і што там ужо было надрукавана вышэй згаданае Евангельле („Книга въ Россіи", ч. І, Масква, 1924 г., бб. 66 67). Дагадка гэта абаперта на прадмове В. Цяпінскага да перакладу яго Евангельля, дзе ён ссылаецца на „Евангеліе Московское недавно друкованое", каторым Цяпінскі карыстаўся для свайго перакладу. Нам здаецца, што слова „московское" тут не абавязкова мае значыць друкаванае ў Маскве, яно паказуе на языкова-рэлігійную прыналежнасьць Евангельля Маскве, так сама як гаворыцца—лацінскае, баўгарскае, польскае,—гэтак і тут сказана—„московское", зн. па зьместу і мове прыналежачае Маскве, але гэта яшчэ не значыць, што яно друкавана ў Маскве. Апошняе пацьвярджае і папера ўжытая на гэту кнігу, каторая часьцю мае водныя знакі нямецкіх паперань 1530-х гадоў і французскіх паперань 1540—1560-х гадоў; адну і другую паперу ўжывалі акурат нашы віленская і несьвіжская

друкарні. Дзеля гэтага аматулянае Евангельле мы залічаем да друкаў Несьвіжскай друкарні, апіраючыся на такіх моцных данных, як тожсамасьць літар і паперы. Падобна як першыя друкі для крыўскіх зямель выконываліся ў Кракаве і Празе, так і першыя друкі для Масквы, да заснаваньня ў Масковіі сваіх уласных друкараняў, выконываліся ў крыўскіх землях.

ГРАМАТА КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА АЎГУСТА СЬЦЯПАНУ ЗБРАЖСКАМУ, ВОЯВОДЗЕ ВІТАБСКАМУ, каб ён ня перашкаджаў Вітабскім мяшчанам арганізаваць брацтвы, 1561 г. траўня 6.—„Акты, относ. къ истор. Зап. Росс.", т. II.

> (...) „Пріѣздилъ до насъ войтъ Витебскій Степанъ Лускина, самъ отъ себе и ото всихъ мѣщанъ Витебскихъ, о томъ, што твоя милость у канониковъ Виленскихъ корчму плебаніи Витебскоѣ арандовалъ, то так дей твоя милость, для тоѣ корчмы, братствъ ихъ, которыхъ они съ давныѣ часовъ спокойне на себе вживали, мѣти имъ не допускаешь и того забороняешь, ку кривдѣ и шкодѣ ихъ" (...)

„РЕЕСТРЪ РОЗДАВАНЬЯ ПЕНЕЗЕЙ". Рукапіс 1862 году. Бібл. Варшаўскага Унівэрсыт. Карскій, „Очеркъ сл.-кир. палеографіи", бб. 444 і 487.

АРЫЯНСКІ РЭЛІГІЙНЫ СЬПЕЎНІК (ДА 50 ПЕСЕНЬ). Песьні пераважна перакладзеныя з мовы нямецкай на стара-крыўскую. („Чтенія Московск. Общ. ист. и древн." 1846, № 1.; Aleksander Jabłonowsky „Akademija Kijowsko-Moh lanska" 1899—1900).

АРЫЯНСКІ КАТЭХІЗМ. Пад гэткай назовай, надпісаный характарам першай палавіны XIX ст., пераховываліся 4 друкаваныяліcткі ў бібліатэцы Эмануэля Булгака, каля Быхава. Літары друку тыя-ж што і катэхізму Буднага. Па зьместу выглядае гэта хутчэй на сатыру чым на катэхізм, прыкладам, на першай балоне:

> Пытанье. Яко маеть жити чоловѣкъ.
>
> Отвѣтъ. Жыи яко хочешь. А вжды тр(а)пишь въ пекло тоть не самъ одинъ а зъ великимъ гуфомъ и будетъ тебѣ весѣло.

И далей—ліст 2-гі:

> Пытанье. Што то естъ мша.
>
> Отвѣтъ. Мша естъ то омерзлы Богу обрядокъ въ которомъ попы другии раз Ісуса Крста крижують.
>
> Пытанье. Што то естъ папежъ.
>
> Отвѣтъ. Папежъ естъ то антыхристъ бѣлы; чорны бо вѣмъ пѣкло а сеи на встыдъ нашъ церьковь справуетъ.

Ці гэты катэхізм быў калі поўнасьцю надрукаваны—нет ведама. У вядомых мне бібліографаў ён не адмечаны. Вышэйпададзеныя выпісы зроблены беларускім архэолёгам Іванам Луцкевічам. Вельмі пажадана было-бы адшуканьне і перадрукаваньне зьместу ўсіх чатырох ліcткоў гэтага цікавага катэхізму, што на вялікі жаль дагэтуль ня зроблена.

„ПСАЛОМНИЦА“, друк. (паводле шрыфту) ў Вільні, 1596 г., у 8-ку, 231 ліст (Ундольскій).

„ЧАСОВНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1596 г., у 12-ку, 104 лісты. (Ундольскій).

Псалтыры, часасловы і інш. богаслужэбныя царкоўныя кнігі, друкаваныя ў Вільні ў канцы XVI ст. маюць зазвычай мову царкоўна-баўгарскую, крыўская мова бывае толькі ў прадмовах і пасьляслоўях, але гэты друкі цікавы вельмі з друкарскай стараны: яны даводзяць сваімі застаўкамі і пачатнымі аздобнымі літарамі, што крыўскія друкарскія традыцыі йшлі ад друкарні Фіоля і Скарыны і далей разьвіваліся згодна мясцоваму смаку і традыцыям.

„ОПИСАНЬЕ И ОБОРОНА СЪБОРОУ РОУСКОГО БЕРЕСТЕЙСКОГО. Въ року 1596, месеца октебра“. Друкавана ў Вільні „року Божого нароженья 1597“. Аб гэтай кнізе ў „Апокрисисѣ“ Хрыстафора Філалета сказана, што яна напісана уніятам і што яе спалілі езуіты (Вішнеўскі, VIII, бал. 293). Сахаров (Обозр. № 95) кажа наадварот, што яна ўзята с польскай кнігі „Ektesis“, надрукаванай у Кракаве па польску ў 1597 г. Возьняк (Ист. Укр. Літ.) падае вэрсыю, што арыгінал напісаны па польску Пятром Скаргай, а пераклад Іп. Поцея, тое-ж самае пацьвярджае і праф. Карскі (Бѣл. т. III, ч. II. 193).

Перад „Описаньем“ надрукавана „Предмова Скаргі“, ў якой ён кажа:

> „Взгленулъ тежъ и на насъ Господь Богъ, въ полъночъныхъ и озяблыхъ сихъ краяхъ мешкаючыхъ, и розеръванье тое, которые злые люди межи костеломъ Кгрецъкимъ и Латинъскимъ зъ великою душъ людъскихъ згубою былі учынили, до едности привести рачылъ. Што се стало року прошлого тысеча 596, въ Берестью, на сыноде Рускомъ, пристойне собраномъ одъ его милости отца митрополита зъ инъшыми епископы своими. Которая речъ ижъ есть вечное памети годна, прыстояло, абы для ведомости посполитое въ друкъ подана была. Наперъвей ижъ естъ речъ кройникъ и всихъ гисторый годна, бо не такъ съ промыслу людъского, якъ зъ рамене и зъ вшехмоцности Божей станула,—о што се продъкове нашы не разъ кусили а до скутъку прывести не могли.“

Пасьля апавядаецца аб самым саборы, як ён адбываўся: хто быў на ім з духоўных і сьвецкіх асоб, урэшце прамовы і пастановы. Пасьля выкладу як адбылася унія, даецца абарона яе ўсестаронна з богаслоўска-тэорэтычнай, гістарычнай і практычнай стараны.

„АПОКРISIS АЛБО ОТПОВѢДЬ. На книжкы о съборѣ берестейскомъ. именемъ людій, старожитной релѣи греческой. Через Христофора Филялета врихлѣ дана“ (Не пазьней 1597 г. у Вільні, Ундольскій). Кніга ў 4-ку, 222 лісты.

Філялет, гэта псэўдонім, які знача „праўдалюбец“. Думаюць, што Апокрызіс напісаны па прозьбе кн. Канстантына Астрожскага Крыштафам Брон-

скім. Кніжка пасьвячана Яну Замойскаму, канцлеру і гэтману каронnаму. З „Предмовы до чителника“ даведываемося, што гэта праца пісана:

„Для забѣженья омылному розумѣнью и у нинѣшнего, а тым больше у пришлыхъ вѣковъ, тутъ же тыжъ для затканья устъ противникомъ, которыи для молчанья на потвори оказію до триумфу берутъ, и для перестроги а лѣкарства своимъ“.

Аўтор ня хоча даваць „жадныхъ уразливыхъ титуловъ“ тым што пісалі аб Берасьцейскім сынодзе, а будзе толькі „сынодовымъ дѣеписцем“. Свае довады будзе апіраць на сьв. Пісаньні, на гісторыі царквы і пры гэтым будзе даваць найбольш довадаў с пісьменнікаў каталіцкіх, бо ён піша супроць каталікоў, таксама як Скарга даваў найбольш довадаў з грэцкіх пісьменнікаў.

Каб справядліва ацаніць нашу спрэчку, кажа аўтор, трэба перачытаць ўсю яго кнігу, а не асобныя адрыўкі.

Урэшце ён даводзіць, што Берасьцейская унія, гэта вынік здрады некалькіх асоб, якія выкарысталі сваё высокае палажэньне ў чыста асабістых мэтах. Што засядаўшы ў асобным будынку, праваслаўны сабор быў запраўдным голасам усей праваслаўнай царквы. Што ўсе довады Скаргі аб зьверхнасьці папежа зьяўляецца плодам езуіцкай софістыкі і г. д.

Цікавы погляд аўтора на права („Памятники полемической литер. въ Зап. Руси“, кн. II, 1882 г., балона 1069):

„Право о которомъ ся тотъ роздѣлъ пишетъ, есть двоякое: одно—неписаное, которого звычаемъ зовемо, другое—писаное, которое зась на двое роздѣлитися може. Бо едно въ статутѣхъ и конституціяхъ, всѣмъ посполитыхъ, замкнено есть; другое въ листѣхъ а въ привилеяхъ, которое ся съ той мѣры, же не сугь въ статутъ вписаны, приватными назватися могутъ. О правѣ неписаномъ або звычаю много мовити не потреба и показованя, же его митрополитъ и зъ владыками взрушилъ: всѣ то люди вѣдаютъ и прызнаваютъ, а подобно и сами тыи взрушителѣ съ тое не мають въ собѣ смѣлости и невстыдливости, абы того прѣти мѣли. Право писаное—кгдыбы ся достатечне перакладати мѣло, пришло бы незличоную речь привилеовъ и листовъ тутъ вписати, которыми частокроть, а особливе при фундованью якихъ церквій и при издаванью до нихъ добръ черезъ княжата Рускіи, а потомъ черезъ королѣ Полскіи справы княжатъ потвержаючи, —волность и трвалость релѣи Греческой знамените есть утвержена. Тежъ же бы то назбыть барзо тотъ шкриптъ продолжити, а назбытъ великей книжки учинити мусѣло,—не хочется тыхъ листовъ всѣхъ и привилеовъ вписованьемъ чителникови уприкряти“.

Між іншым аўтор перасьцерагае ад раздораў аргумантамі палітычнага характару (там-жа, бал. 1800—1802):

„Жалосная речъ—терпѣти утискъ отъ вышшого, жалоснѣйшая—отъ ровного, найжалоснѣйшая—отъ подлѣйшого. Терпливость, часто ображаная, въ попудливость звыкла ся премѣняти. Недуфанье о доступенью справедливости презъ звыклые средки, недуфанье о помочи, выгледанье за некараньемъ и негамованьемъ утисненыхъ—што разъ то болшого утрапенья до незвыклого утисненымъ одыймованья звыкло бывати причиною утрапенымъ.

Ужалтеся, для Бога, над отчизною сполною! Уважте кондицію ее инакшую нижъ иншихъ королевствъ, въ которыхъ огонь внутрней войны и до того часу не есть угашеный. Тамъ мѣста, тамъ замки, тамъ тверди оборонные густо седятъ; зачимъ недивъ, же долго ся собѣ опирали и опираютъ. У насъ гдѣ бы ся той поломень (которого, Боже, уховай!) появилъ, прудко бы вси того широкого панства мазанки попепелѣли! Тамъ Турокъ—одлеглый, о Татарахъ—ледво слыхати! А мы ихъ тутъ тужъ при боку маемъ; и хотя въ згодѣ мешкаючы, отъ нихъ въ небеспеченствѣ уставичномъ; а ктому и зъ иншихъ сторонъ покоемъ, пріязнію и примирьемъ—не до конца убезпечени естесмо".

„СПРАВА ОТЦА НИКИФОРА, великого притосинкгела патріаршого трону Константинопольского, которая ся точила на соймѣ вальномъ Варшавскомъ, въ року 1597, Марта 11 дня, съ ихъ милостями паны канцлерами корунnымъ и Литовскимъ, и съ великимъ логофетомъ земли Волоскоѣ, за поводомъ духовныхъ Римскихъ, а найболѣй апостатовъ Рускихъ".

Напродъ, задали ему то, же бы мѣлъ быти шпекгомъ цесаря Турецкого, якобы будучи тутъ въ панствахъ нашихъ, листы посылалъ черезъ якогось Волошина до Турка; и хотячи его за такого удать, колько недѣль старалися, якъ бы его приватнѣ, передъ однымъ маршалкомъ судить могли: але того боронилъ его милость яснѣосвѣцоный княжа, панъ воевода Кіевскій съ другими сенаторами, и домовилися того, же тая справа не покутнѣ, але предъ королемъ и всимъ сенатомъ отправована была. А тогды первшого дня, предъ королемъ и всимъ сенатомъ инстикгаторъ короля его милости жалобу на него положилъ, мовячи, же той есть шпекгъ и до Турецкого цесаря листы пишетъ и черезъ слуги княжескіе высылаетъ, хотячи тымъ нѣяко королю его милости шкалевать, и показуючи копію листовъ; по Польску написаны и читаны были, а орыкгиналовъ самыхъ Грецкихъ листовъ не пробовано. Которые копѣи чотырехъ листовъ, яко они читали, то въ собѣ маютъ:

„Я Пафнутей калугеръ пишу до сестры своее, ознаимуючи, же есьмо тутъ пріѣхали до Полски, межи драпежные волки, то есть, межи псы Ляхи, которые примушаютъ нашихъ хрестіянъ на свою папезскую вѣру, и бьются межи собою; же ихъ около двадцати тысечей полегло (а то розумѣлъ, же о вѣру была зъ Наливайскомъ битва): про тожъ ѣду теперешнего часу до Москвы, и оттамъ туль воротившися, маю волю ѣхать до Святоѣ Горы, и тамъ хочу живота своего докончить". А другое писанье въ тые жъ слова тотъ же чернецъ писалъ до матки своей, и третее также до попа, а четвертое до чернца одного писалъ, просячи ихъ о долгъ, абы ся не гнѣвали, и обѣцуючи имъ платить, кгды ся зъ Москвы вернетъ. Есть тежъ и то на одной терминѣ приписано: „Але нашъ цесарь, Богъ дай былъ здоровъ, если бы хотѣлъ на Польску, теперь бы мѣлъ часъ".

Тамъ же пытано и Волошина Яна: „отъ кого бы тые листы мѣлъ, кто ему ихъ далъ, и кто его до Турокъ послалъ?" повѣдилъ: „што ся тычетъ стороны посельства, кто мя послалъ, теды-мъ ѣхалъ частью для того абы-мъся довѣдалъ, у Волоской земли што ся дѣетъ зъ моею маетностью, которую покинулъ зъ жоною моею, для неласки

теперешнего господаря Волоского Еремiяша; частью тежъ, же мене послалъ его милость княжа Острозскiй для купленья Турецкихъ коней, давши мнѣ пѣнези, и двухъ бояръ, и листъ свой отвороный, вѣдомость чиняли кождому о томъ: и кгды мы до Шарогорода, имѣнья пана гетмановаго прiѣхали, загамовалъ насъ урядникъ тамошнiй, слуга его милости, учинивши мя шпекгомъ, и обобралъ мя зо всее маетности, только ми два червоныхъ золотыхъ, вынявши, зъ моихъ пѣнезей далъ на страву. А зъ стороны листовъ Грецкихъ, далъ ихъ ми одинъ чернецъ, который ся тутъ на нихъ подписалъ, который зъ Моратомъ, зъ Замостья, мѣщаниномъ пана гетмановымъ поѣхалъ теперь до Москвы; тотъ довѣдавшися, же я хочу до Грецыи ѣхать, далъ ми чотыри листочки запечатованы до своихъ прiятелей; а отецъ Никифоръ ани мя слалъ, ани ми листовъ ниякихъ не давалъ".

За тымъ княжа, воевода Кiевскiй, яко для такоѣ . . . . отца протосинкгела былъ вельми жалостный, такъ тежъ, же ся показала невинность его, былъ радостный: абовѣмъ показалося то, же отецъ протосинкгелъ яко того Яна до Грецыи не слалъ, такъ тежъ жадныхъ листовъ черезъ него не писалъ, только якiйсь иншiй чернецъ, и то не до цесаря, ани до жадного баши его, але до своихъ прiятелей. Вставши теды заразъ, королю его милости пожегналъ, мовячи: „сумнѣнью щирому вашей королевской милости того человѣка поручаю, а хто хочетъ невинной крови его насытиться, я не хочу": и заразъ, слезами облившися, вышолъ изъ сенату и поѣхалъ зъ Варшавы. А инстикгаторъ много шкалюючи молвилъ не только не религiю Грецкую, але и на протосинкгела, семь альбо осмь причинъ въ . . . .

Мовленье пана гетмана коронного въ тые слова: Милостивый кролю и панове мои! зоветъ ми ся тутъ за слушность припомнѣть роз . . . . . , которую Никифоръ въ земли Волоской до войска нашее королевской милости прибывши, ... мѣлъ; а то, правѣ, трема днями предъ оттягненьемъ Татаровъ съ земли Волоской (абовѣмъ доходятъ мене повѣсти, яко бы-мъ я мѣлъ Никифора просить, абы онъ до Синамъ-баши съ посольствомъ отъ мене ѣхать мѣлъ, абы Татаровъ успокоилъ; о томъ ми ся ани снило; а того не вѣмъ: естли воевода Волоскiй чого ся у мене не радилъ, его въ томъ уживалъ), принесъ до мене листъ отъ Синамъ-баши, самъ тежъ таковую розмову мѣлъ и хотѣлъ мя вытягнуть на тые чотыри кондыцiи: первая, абы воевода Еремiяшъ вѣру держать цесарови Турецкому присягнулъ; другая, ижбы было певно Турецкому цесарови подданство его, абы далъ въ заставу сына своего, альбо брата, третяя, абы ваша королевская милость повиненъ былъ боронити воеводу Волоского и ударить на воеводу Седмикгродского; четвертая, хотячи мнѣ ся припохлѣбить, рацыю повѣдалъ, которую онъ Синамъ-башѣ подалъ, абы воеводу Волоского въ панствѣ зоставилъ, того которого Поляцы подали, мовячи, „ижъ дей якъ за причиною цесаря Турецкого, Стефана годной памяти короля Польского королемъ обрали; такъ тежъ, взаемъ, будучи и ты слугою вѣрнымъ пана своего, можешъ слушнѣ допустить пановать въ Волоской земли тому, кого сами Поляцы всхочуть посадить". Туть рачьте зычливость обачить, которую онъ противъ коронѣ оказывалъ, вытягаючи мя на такiе послушные кондыцыи, а предъ ся удаетъ зычливымъ коронѣ Польской".

Отца протосинкгелово мовленье:

А потомъ отецъ протосинкгелъ Влоскимъ языкомъ до короля его милости и до всего сенату широкую рѣчь учинилъ, поздоровляючи ихъ отъ чотырехъ святѣйшихъ патріарховъ, то есть, отъ всее святоѣ и апостольскоѣ каѳолическоѣ церкви; потымъ далъ о себѣ справу, што есть за чоловѣкъ, яко былъ въ Падве колько лѣтъ ректоромъ наукъ Еллинскихъ и Грецкихъ, же съ Польши панята слухали наукъ его: яко засъ у Венецыи былъ казнодѣею семь лѣтъ въ церкви Грецкой святого Марка, о чомъ много зацныхъ людей знають; а потомъ, вернувшися до Константинополя, зосталъ великимъ протосинкгеломъ патріаршего ѳрону Константинопольскаго, и по два кроть былъ справцею столицы патріаршей, чого посвѣтчуть вси христіяне; а теперь посланъ отъ столицы патріаршей Константинопольской тутъ, до славной здавна епархіи нашей, для теперешнего замѣшанья межи духовными религѣи Грецкой. „А што мнѣ ихъ милость задають и мовять на мене, то суть дворства и змышленья на мене, невинного человѣка: однакъ же, абы-мъ тутъ на каждую рѣчь отповѣдалъ и невинность мою оказалъ, прошу о приданье толмача и прокуратора“. Которыхъ ему на завтрее придать обѣщано, а самого абы княжата Острозскіе ручили, позволяно: але, ижъ намнѣй вины ся не показало, брать его на рукоймы неслушнѣ видѣли. За тымъ сторона противная сидѣти ему казала на замку, въ скарбовой свѣтлици, а выводовъ его не только на завтрее, але и на третій день слухать не хотѣли ани толмача, ани прокуратора ему не дано, ажъ потымъ ледвѣ черезъ колько дней, король его милость великими прозбами будучи усилованый, и южъ не публичнѣ, то есть, не передъ всимъ сенатомъ, але приватнѣ росказалъ тремъ сенаторомъ и двумъ канцлеромъ при маршалку засѣсти и выводовъ его прослухать. Которые тамъ засѣвши, отца протосинкгела знову объ тыхъ листѣхъ, ежели бы ихъ писалъ и о нихъ вѣдалъ онъ, альбо княжа его милость панъ воевода Кіевскій, пытали; на што повѣдалъ, „же яко-мъ ихъ не писалъ, такъ о нихъ ани я, ани княжа его милость не вѣдалъ“.

А потымъ засъ Яна того знову пытано особно: „кто ему далъ тые листы и естли о томъ зналъ воевода Кіевскій?“ Онъ покляknувши повѣдалъ: „милостивые панове! бы имя ваша милость и на члонки рѣзать казали, иначей повѣдать не могу, ино яко-мъ и впередъ повѣдилъ, же ми тые листы чернецъ одинъ далъ, который до Москвы зъ Моратомъ мѣщаниномъ пана гетмановымъ Замойского поѣхалъ; а отецъ протосинкгелъ и княжа его милость мнѣ тыхъ листовъ не давали, ани о нихъ не вѣдали“.

Потымъ отославши его, казано, абы отецъ протосинкгелъ на заданые ему артикулы отповѣдалъ передъ тыми депутаты.

Отповѣдь протосинкгела Никифора, безъ прокурора, которую Волоскимъ языкомъ отповѣдалъ. „На то першое, што ми задають, же-мъ былъ Аарона на то господарство Волоское всадилъ, теды-мъ то для слушныхъ причинъ учинилъ; абовѣмъ, кгды Петръ воевода зъ господарства Волоского збылъ, тогды цесарь своего Турчина на то господарство певнѣ посадити мѣлъ, не хотѣчи мѣть тамъ большъ христіянина господаремъ; чого мы христіяне жалосны будучи, старали-сьмы ся всякимъ способомъ, яко бы тамъ кто-кольвекъ воеводою, только христіянинъ былъ: кгдыжъ тая земля, правѣ, воротами и границою есть христіяномъ съ Турками. Про то рѣчь барзо потребную упатровали-сьмы, абы въ тыхъ воротѣхъ тутъ близко христіянъ Ту-

рокъ не засѣлъ, стаpалемся, абы тамъ . . . . воеводою быть могъ; а ижъ былъ строгимъ и тяжкимъ надъ людми . . . , того не росказыли; а тежъ, рѣдко который зъ господаровъ Волоскихъ не былъ обpажонымъ. Другое, мовите, якобы-мъ неслушнѣ и змышленнѣ посельство отъ Синамъ-баши до пана гетмана отправовалъ. Того посельства моего сами скутки узнавайте, прошу: бо естли бы неслушно и змышленнно было тое посельство, теды бы справа скутку своего не взяла; але то правѣ ваша милость видѣть можете, же обѣ сторонѣ суть зъ него контенци: бо Татарове и Синамъ-баша зъ войски оттягнули, а панъ гетманъ Еремѣяша воеводу на господарство Волоское посадилъ; на што и листы Еремѣяша воеводы и пановъ Волоскихъ до мене съ плачомъ писаные покажу, гдѣ пильнѣ просять, абы-мъ ся въ то посельство удалъ, еднанье чинячи межи . . . . . . , абы . . . не згинуло жъ. Третее, повѣдають, же бы-мъ господара теперешнего Волоского и пана . . . . хотѣлъ, а за то мя осажоно было въ Хотѣню, и для чого отъ-тамъ-туль . . . . . зъ везенья ушолъ? Теды-мъ въ томъ случаю зажилъ рады святого апостола Павла, который . . . въ кошу по стѣнѣ спустившися утекъ. А ижъ мене было задержано, того . . . суть иншіе причины: первая, зъ владыкою тымъ апостатомъ . . . ; такое привилье дано, абы . . . . боронити отъ ихъ старшихъ, то есть, зверхности патріаршои. Другая причина, же лісты зъ канцеляріи короля его милости до старостъ пограничныхъ въ тотъ часъ выдано, заказуючи имъ, абы жадного посла, ани листовъ отъ патріарха Константинопольского не пропущано. Третяя, же ся и сами мои противницы не згожають: бо теперь мовять, же-мъ хотѣлъ . . . отруити, и за то мене осадили; а предъ тымъ въ сынодѣ выдруковали, якобы за то, же бы-мъ . . . . . навести мѣлъ на войско короля его милости. Четвертое, повѣдають, яко бы-мъ отъ патріарха повшехного Константинопольского не былъ посланый, мовячи, же „патріарха южъ въ Константинополю нема, и тутъ въ то . . . хіи владыковъ зметывать моцы не маешь“. Што ся тычеть до владзы уряду моего, о-во привилей повшехнаго патріарха, на паркгаминѣ, зъ завѣсистою и на оловѣ выбитою печатью, гдѣ свѣдчить, же маю владу во всихъ . . . . Константинопольской патріаршой столицы нетолько владыковъ, але и митрополитовъ становить, и змѣстовать, и сынoды помѣстные складать, будучи великимъ протосинкгеломъ. А если святой памяти патріархъ Іеремія умеръ, добрѣ знаемый, але теперь Мелетій, человѣкъ барзо взятый и въ писмѣ святомъ добрѣ умѣетный насталъ Константинопольскимъ патріархомъ. Пятое, мовятъ, же-мъ не бывши у короля его милости и не взявши позволенья, на сынодъ Берестейскій ѣхалъ и владыковъ скинулъ: ино . . . самъ собою своею, для коротkости часу, того учинить не могъ; бо ся вже былъ синодъ приближилъ: однакъ же княжа его милость, панъ воевода Кіевскій со всими Волыньскими паны упевнилъ мене тымъ, пославшы зъ елекцыи Володимерской, передъ сынодомъ Берестейскимъ, до короля его милости, пана Матѣя Малиньского и пана Лаврентія Древиньского, зацныхъ двухъ шляхтичовъ Волыньскихъ, о мнѣ Никифорѣ патріаршомъ протосинкгелѣ ознаймуючи, же-мъ тутъ для того забуренья межи духовными пріѣхалъ. А ижъ ми король его милость листу своего особливого не послалъ; бо уже первѣй, для сыноду, выданы были листы, же кождому религѣи Грецкой на сынодъ вольно было пріѣхать: мне теды жаднымъ способомъ оного намнѣй омѣшкать и на немъ не быть не годилося, яко тому, который, правѣ, для тоѣ справы духовноѣ

отъ столицы патріарха Константинопольского посланъ. Шостое: мовятъ, же бы-мъ чернокнижникомъ мѣлъ быти. Нехай покажутъ, гдѣ-мъ ся того училъ, альбо чернокнижствомъ якую и намнѣйшую рѣчь учинилъ; чого ижъ показать не могутъ, тогды то плонные рѣчи мовятъ. Семое: мовятъ, ижъ бы-мъ хлопца въ Константинополю забилъ. Ино, естли бы то было, тамъ заразъ не стерпѣли бы того: гдѣ справедливость великая, не можно тамъ пѣнязьми платить за невинную кровь, ани своее крови откупить, але за кровь мусила бы его кровь розлита быть. Осмое: повѣдаютъ, же бы-мъ . . . . . велъ милость непристойную зъ солтановою, маткою цесаровою. И на томъ ми великую кривду чинятъ, то на мене взносячи: абовѣмъ солтана, будучи зъ народу христіанского и сама держачи потаемнѣ вѣру христіанскую, нетолько противко мнѣ великую милость показуетъ, але и до всихъ христіанскихъ духовныхъ, отъ которыхъ сакраментовъ поживаетъ, и чинитъ ялмужну великую церквамъ нашимъ, и у многихъ рѣчахъ христіаномъ пожиточна".

А што ся дотычетъ обмовы пана гэтмановой, теды на то такъ плачу отповѣдь на мову пана гетманову: же будучи ми на тотъ часъ въ земли Волоской, въ одномъ монастыру, кгды было обложено войско Польское и Татары плюндровали землю Волоскую, писалъ до мене Еремiашъ воевода Волоскій теперешній (которого тутъ листы маю) и иныхъ не мало пановъ Волоскихъ, съ плачомъ просячи мене, яко отца, абы-мъ за знаемостью старою, которую маю зъ Синамъ-башею, до него ѣхалъ и его до того привелъ, абы росказалъ Татаровъ прочъ оттягнуть и абы своимъ стараньемъ такъ много душъ христіанскихъ зъ неволи и смерти выбавилъ: абовѣмъ войска Польского ледво могло быть шесть тысячей, а Татарского осмдесятъ тысячей было, которое уже вколо Поляковъ облегло, кромъ Турецкого . . . . . . зъ Синамъ-башою на то тягнулъ, абы уже жадного христіанина на панство Волоское не посадить, ино Турчина. Якожъ за помочью Божою и за моимъ стараньемъ (хвалить ми ся не годитъ) того ся дошло, же яко войско Татарское, прочь оттягнуло, такъ, же и господарь христіанскій, которого Поляцы подали, на господарствѣ зосталъ".

То теды приватнѣ, двакроть, только предъ шестми сенаторами протосинкгелъ контровертовалъ; а въ сеймѣ публичнѣ жадною мѣрою не хотѣли, абы вси сенаторове на то вотовали и декретъ чинили. Ажъ потомъ, по доконченью сейму, кгды ся уже только сами канцлерове и урядницы зостали, теды тую справу . . . . Никифоровую и Яновую предъ королемъ его милостью цѣлые три дни розбирано, и . . . слушноѣ причины не знашли, не тылько за што бы смерть поднять былъ годенъ, але и затрыманымъ быть слушнѣ не показалося. Абовѣмъ прокураторъ, панъ Прилѣпскій, который ему приданъ былъ, учинивши предмову до короля его милости вельми хорошую, сумнѣньемъ его обовязуючи, яко маетъ справедливо судити, на трое тую справу раздѣлилъ, чинячи обороны: „первая, духовная, которая ся тычетъ до персоны отца протосинкгела, тая тутъ, милостивый королю, судиться не можетъ, ено у духовного права, гдѣ ему есть властнѣ форумъ; другая, што-кольвекъ ся дѣетъ въ Константинополю, того ваша королевская милость судить не можешъ, кгдыжъ еще Константинополемъ не владнешъ, чого зычу, абы ваша королевская милость онымъ владнулъ на . . . . . . и справы, которые ся тамъ дѣютъ, судить можешъ. Третяя . . . . заходило паньство вашей коро-

левской милости, двѣ тутъ рѣчи отцу протосинкгелу зад . . . , то есть листовъ писанье и поселства отъ Синамъ-баши отправованье: первую . . . бороню, же отецъ протосинкгелъ тыхъ листовъ не писалъ, ани ихъ не слалъ, гды ся ни единой литери писма его въ тыхъ листѣхъ не знайдуетъ; до того, и тотъ есть вѣдомый, который ихъ писалъ, иншый чернецъ, который зъ мѣщаниномъ пана гетмановымъ до Москвы поѣхалъ; на конецъ, тотъ Яней, у-въ которого тые листы найдены, сознаваетъ, же не отъ Никифора, але отъ Пафнутего взялъ ихъ. Другая, же поселство отъ Синамъ-баши, альбо рачей, отъ Еремяша господара до Синамъ-баши, отправовалъ: и въ томъ ся онъ невиннымъ наидуетъ, кгдыжъ за вэликою . . . . прозбою Еремѣяша и пановъ его Волоскихъ тое чинилъ; на што не може быть певнѣйшого свѣдѣцтва, яко листы Волоскіе, до которыхъ ся Волохове знають, и которые тутъ посланы отъ господаря и суть предъ вашею королевскою милостью".

Што непріязнь противко народови Рускому и, заистѣ, о религѣю Грецкую и зложенье отступныхъ владыкъ то справуетъ, ... же король его милость декрету не учинивши, отца протосинкгела при собѣ задержать росказалъ, давши причину, „поки повѣдалъ, до земли Волоской . . . . пошлемъ, достаточнѣ ся вывѣдать той справы".

Про тожъ *) и вы, правовѣрные християне, слышачи о томъ, съ терпливостью идите на предлежащій вамъ подвигъ, взираючи на начлника вѣры и совершителя Іисуса, который вмѣсто потѣхи принялъ крыжъ, о встыдѣ не дбалъ: поневажъ на то пришолъ и на то ся родилъ, абы насъ собою научилъ, ижъ быхмо ходили степенями его: „ведени будете, мовитъ, предъ владыки и цари, для имени моего, на свидѣтельство имъ и языкомъ". И такъ же Христосъ справу свою совершалъ, штрофовалъ архіепископскую злость передъ всими явнѣ, абы людій посполитыхъ отъ соблазна избавилъ; а потомъ арцибискупи . . . . направили на Христа, абы его гдѣ-кольвекъ поймано; сходилъ . . . . . передъ часомъ смерти, и пріѣхалъ явнѣ до мѣста Іерусалимского въ недѣлю . . . вшедши въ церковъ, повыгонялъ нерадъ поповскій и бичомъ выбилъ, мовячи: „домъ мой, домъ молитвы, а вы учинили есте его печеру разбойникомъ": протожъ жидовскіе княжата искали межи . . . . . , зрадилъ, и дали Іюдѣ заплату; а поймавши невинного Христа привели до себе, а потомъ до Пилата, старосты своего, который былъ имъ даный отъ Римского цесаря; и повели его потомъ до Ирода, абы ему ся насмѣялъ; а потомъ судили его, задаючи ему причину, ижъ самъ ся послалъ, а не есть ни отъ кого посланный, и противится Римскому цесарови; и мовили архіереи къ Пилату: „естли его не забьешъ, не будешъ пріятелемъ цесаровымъ"; а до людей посполитыхъ мовили: „естли его не дадимъ убить, прійдутъ Римляне и возмутъ мѣсто наше". И такъ Христа судили, а не единоѣ вины смертноѣ не знашли, и выдали съ посмѣвискомъ на смерть ганебную, и хотячи всихъ до послушенства своего моцою подбити, мордовали и забивали, и самого верховного Петра апостола передъ великоднемъ до везенья всадили, хотячи его по великодни на смерть выдать. А потомъ и сами съ паньствомъ згинули и до нынѣшнего дня.

И такъ, справа и отца протосинкгелаваснѣ такъ кончится нынѣ. „Акты, отн. къ истор. Зап. России", т. IV, бб. 159—165.

*) У пачатку гэтай стацьці на белязе адзначана: „перестрога христіаномъ".

ЗАПІС ВОЗНАГА КАЗЛОЎСКАГА аб допыце палоннага казацкага старшыны Семерага Налівайкі. 1597 г., марца 27 дня. „Акты, отн. къ истор. Задан. Россіи", т. IV. б. 173.

„Лѣта отъ нароженья Сына Божого тысеча пятьсотъ девятьдесятъ семого, мѣсеца Марта двадцать семого дня, постановившися у книгъ его королевской милости канцелярейскихъ великого князьства Литовского енералъ возный его королевской милости дворный Максимъ Козловскій, сознанье свое устное къ записанью до книгъ господарскихъ канцелярейскихъ въ рѣчи нижейописаной, при квитѣ своемъ, учинилъ въ тые слова: „я Максимъ Козловскій, енералъ его королевской милости дворный, сознаваю симъ моимъ квитомъ, ижъ въ року теперь идучомъ тысеча пятьсотъ девятьдесятъ семомъ, мѣсяца Марта двадцать пятого дня, будучи мнѣ взятымъ отъ пана Овсѣя Максимовича на запытанье у Семерого Наливайка, который на тотъ часъ сѣдѣлъ у везенью пасажоный отъ его королевской милости у Варшавѣ, о маетности его, которую зъ войскомъ своимъ людми своволными козаками, въ року прошломъ девятьдесятъ пятомъ, на тотъ часъ коли онъ въ мѣстѣ Могилевскомъ былъ и маетности мѣстскіе одны брали, а другіе палили огнемъ; а такъ, маючи я при собѣ стороною людей добрыхъ, двухъ шляхтичовъ, пана Никодыма Тупичевского а пана Өедора Дужого, кгды тотъ панъ Максимовичъ о маетности своей которую мѣлъ зложоную въ замку Могилевскомъ, у помѣненого Наливайка припытывался, и межи тыми рѣчьми пыталъ того Наливайка, „ижъ дей у мене, при маетности моей, въ замку была у схованью у Хилка Ивковича, мѣщанина Могилевского, застава его милости князя Юрья Друцкого-Соколинского, старосты Усвятского и Озерищского, радъ серебреный, палашъ и шабля серебромъ оправленые"; и пыталъ того Наливайка, если бы таковые рѣчи до него были принесены. Который Наливайко на тое пытанье пана Максимовичово, передо мною енераломъ и тою стороною людми добрыми повѣдалъ, „ижъ дей войско мое маетность твою побрали и мнѣ принесли радъ, палашъ и шаблю серебромъ оправленые, золотистые, а иную маетность вашу войско мое побрали". Што я енералъ видѣлъ и слышелъ, и то справедливо сознаваю, и того видѣнья и слышенья моего сесь квитъ пану Овсѣю Максимовичу далъ есми, съ печатью и съ подписомъ руки моее и съ печатьми и съ подписами рукъ стороны при мнѣ будучой. Писанъ у Варшавѣ, року, месеца и дня вышейписаного.—У того квиту печатей притисненыхъ три, а подписъ рукъ тыми словы: „Максимъ Козловскій енералъ его королевской милости дворный, власною рукою". „Никодимъ Тупичевскій, власною рукою". „Өедоръ Дужый, власною рукою подписалъ". Которое то сознанье енерала его королевской милости дворного, такъ тежъ и тотъ квитъ его до книгъ его королевской милости канцелярейскихъ есть вписанъ, съ которыхъ и сесь выписъ подъ печатью его королевской милости великого князьства Литовского Овсѣю Максимовичу есть выданъ. Писанъ у Варшавѣ.—„Левъ Сапѣга, канцлеръ великого князства Литовского".

„КРАТКОВРЕМЕННЫЙ ОТВѢТЪ ӨЕОДУЛА, въ святой аөонской горѣ скитствующаго, противъ безбожнаго, лживаго, пот-

варнаго и настоящаго вѣка, погански, а не евангельски мудруючаго писанія П. Скарги". 90-е годы XVI ст. (Надрукаваны з рукапісу ў „Труды Кіев. Дух. Акад." 1878 г. апр. май, іюнь). Паводле аўтора, самая праўдзівая царква—гэта „руская", бо праўдзівай царкве трэба:

> а) „въ борбѣ вставичной отъ діавола і ему служачых... быти; б) отъ діавольскихъ слугъ преслѣдованой быти еднако звытяжитися не дати".

ПОЛЕМІЧНЫ ЗБОРНІК 1597 Г. Рукапіс Кіява-Сафійскага Сабору, № 357. (А. Ю. З. Р., ч. І. т. VIII, 507—561). Трактат складаецца з 20 разьдзелаў, пісаны праваслаўнымі супроць уніятаў. Рукапіс яшчэ не перадрукаваны, цікавы як помнік старакрыўскай мовы.

„СПРАВЕДЛИВОЕ ОПИСАНЬЕ ПОСТУПКУ И СПРАВЫ СЫНОДУ БЕРЕСТЕЙСКОГО. У Вильни въ року 1597". Гэта кніга не дайшла да нас, але аб ей зусім ясна кажа аўторъ „Антырриса":

> „Хочешь ли ведати хрестиянъскій (брате) чытай собе книжъки Руские друкованые (у Вильни, въ року 1597), не тые, на которые Ѳилялетъ о(дписъ) чинитъ, але другие, которимъ надписъ: Справедливое описанье поступку и справы сыноду Берестейского".

Гэта ёсьць полемічны твор са старыны уніятаў на апраўданьне заключанай ў Берасьці рэлігійнай уніі, відочна цалком выкуплены і спалены праваслаўнымі.

„ЛИСТЪ ИПАТІЯ ПОТЕЯ ДО КНЯЗЯ К. К. ОСТОЖСКОГО". Ліст пісан 3 ліпня 1598 году. (Надрукаваны ў „Руск. Истор. Библ." XIX, 983—1040). У гэтым лісьце Іп. Поцей намаўляе кн. Астрожскаго прылучыцца да Уніі:

> „... хотяжъ вашу кнежацъкую милость ведаю добре быти ку собе теперъ неласковым и, безъ всякое вины мое ку мне ображеным".

Аднак унія мілая Богу справа і яна не навіна бо і даўней і цяпер у некатарых мяйсцох сярод грэкаў і рымлянаў істнуе еднасьць дык да гэтай еднасьці і заклікае Поцей князя Астрожскага.

РУКАПІСЫ КН. КУРБСКАГА. Вядомы перабежчык з Масквы кн. Курбскі шмат працаваў над перакладамі з грэцкай мовы. Перакладзеныя ім кнігі хадзілі ў рукапісах. У Румянцаўскім музэі пад № 193 захаваўся рукапісны зборнік кн. Курбскага, пісаны старакрыўскай мовай, які зьмяшчае багаслоўе, дыялектыку, кнігу аб „ересѣхъ" а такжа некалькі слоў Яна Дамаскіна („Истор. Русск. церкви Филарета", ч. 1410—1588 г.г., бал. 66—67. Чарнегаў, 1862).

„ЕКТЕСИСЪ альбо короткое собраніе справъ, которыя ся дѣяли на помѣстномъ синодѣ Берестейскомъ", друк. ў 1597 г., без азначаньня мейсца друку. (Вішн., т. VIII, бал. 292).

Гэта-ж самая кніга выйшла і ў польскай мове ў Кракаве, ў тым-жа 1597 годзе, пад агалоўкам: „Ekthesis, abo krótkie zebranie spraw, które się

działy na partykularnym, to jest pomiastnym synodzie w Brześciu Litewskim"·
„Ектесисъ"—палемічны твор са стараны праваслаўных, пісаны старакрыўскай мовай.

ПСАЛТЫР, без азначаньня мейсца і году друкаваньня. Ундольскі памяшчае пад 1597—1598 г. Літары буйныя і прыгожыя, с чырвонымі пунктамі, ў 4-ку.

„ИСТОРІА О ЛИСТРИКІЙСКОМЪ, то есть, о разбойническомъ, ферарскомъ або флоренскомъ синодѣ, вкротцѣ правдиве списана". Надрукавана Клірыкам Астрожскім ў 1598 годзе. (Экзэмпляр у Петр. Пуб. бібл.). У гэтай кніжцы асаблівы націск паложаны на вынікі Флорэнтыцкага Сабору, даволі фантастычнага характару.

„ОТПИСЪ на листъ въ Бозѣ велебного отца Ипатіа, Володимерского и берестейского епископа, до ясне освецоного княжати Костентина Острозского, воеводы киевского.—Клирика Острожского 1598".

Адны думаюць, што пад псэўданімам „Клирикъ Острожскі" крыецца Кірыла Лукарыс, вучыцель сьпярша ў Віленскай грэка-лаціна-рускай школе, пры Троіцкім манастыры, а пазьней ў Астрожскай школе. Іншыя зноў думаюць, што гэта ёсьць псэўданім маладога Мелеція Сматрыцкага, але найбольш праўдападобна, што гэта псэўданім Васіля Суражскага.

Васіль Суражскі, родам з маетнасьці Суража, каля Вітабска, запісанай Астрожскім віленскаму Сьвятатроецкаму манастыру. Калі радзіўся і памёр—не вядома. Ен зьяўляецца аўторам астрожскага зборніка „О вѣрѣ единой" (Астрог, 1588—8-ку, 6, 240, 70, 24, 3 л.).

Васіль Суражскі нязвычайна асьвечаны і здольны чалавек. Свае пісаньні ён перасыпаў цытатамі з усходных і заходных багасловаў. Аб строгасьці праваслаўных засад гаворыць тое, што праваслаўныя догмацісты да найнавейшых часаў зьбівалі, яго словамі і аргумантамі, навуку рыма-каталіцкай царквы аб паходжаньні сьв. Духа.

Пасьля друкара Івана Федаровіча, Васіль Суражскі кіраваў Астрожскай друкарняй да 1588 г. Пісаў прадмовы да некатарых астрожскіх выданьняў, зазначаючы сваю працу „як многагрэшны і худшы ў хрысьціянах убогі Васілі".

Васіль Суражскі ўжываў часам псэўдоніму „Клирик острожски". Пад гэтым псэўданімам ён выдаў у Астразе вышэй згаданы „Отписъ".

Гэты отпіс быў на ліст, пісаны князю К. Астрожскаму Іп. Поцеем у чэрвені 1598 году. Поцей, даводзіў, у сваім лісьце, што унія між грэкамі і рымлянамі ня навасьць, паказываў, што на некатарых грэцкіх астравах грэкі прабываюць у еднасьці з Рымам і адпраўляюць разам богаслужэньні, і, ўрэшце, раіў князю неадкладаючы прыступіць да уніі.

Па просьбе князя Астрожскага піша адповедзь Суражскі, але „труднасьць і небасьпека адпавядаць за каго вышэйшага і шафаваць чымсь розумам“—зьвязывала, а „прастата і няўмеласьць найбольш гамавала“. Але ўсё-ж такі „калі пастушок бачыць каля гусей хітрага ліса,—як падкрадаецца да іх, і калі няможа паканаць, то хоць адганяе яго, пакуль хто сільнейшы ня прыдзе на ратунак“.

Давёўшы шэрагам цытат, што добрая сама па сабе згода, не заўсёды бывае прыемна Богу, аўтор пытаецца чаму Поцей так стараецца пацукраваць сваю згоду. І даўшы чорны абраз, таго замяшаньня, якое было выклікана выступленьнем на жыцьцёвую арэну уніі, ён выклікае:

> „Як зямля не задрыжыць, неба не зьлякнецца, сонца не пацямнее, месяц не зацьміцца, громы не ўдараць, сілы нябесныя не парушацца?! Як-жа вашу тую аплаканую і няшчасьлівую згоду—згодай, а ня лепш Вавілонам або цёмным хаосам і самым пякельным пракляцьцем называці і разумеці хто не мае? Вы парожнілі сьвет, патурбавалі людзей, высушылі ў людзях абапольную любоў, пасварылі бацькоў з дзяцьмі, пагневалі брата з братам, насковілі аднаго супроць другога, распарушылі братэрства, прагналі прыязьнь, ўвялі раздражненьне. Унясьлі надутасьць, ганаравітасьць, пыху, лёгкаважаньне, лёгкадумлівасьць, злую думку аднаго аб другім... Вы нарушылі сумленьне, зламалі прысягу, ашукалі айца папежа, не датрымалі яму слова. Вы прысягалі за нас усіх, адбывалі ад нас пасольства, аб каторым мы ня думалі, паказвалі ад нас на лісты, аб якіх нам ня сьнілася. Вы пераступілі бацькаўскія межы, вы нарушылі старадаўную веру. Вы ўтрацілі прадзедаўскую спадчыну, вы перайначылі бацькаўскую запавець. Вы перакапывалі магілы продкаў, парушылі косьці бацькоў, пагордзілі іх верай, вы паганбілі іх чэсныя і сьвятыя справы, вы затапталі іх сьцежкі“...

Князь Астрожскі хоча згоды, хоча любові, аб якой натхнёна піша аўтор:

> „Хто любоў, згоду пасеяў, любоў і пажаці хоча. Бо любоў пакрывае масу грахоў, любоў родзіць прарокаў, любоў дадае сілы мучанікам; любоў—гэта крыніца агня; чым дальш выцякае тым больш выклікае спрагі да Бога; любоў змацовуе сэрца і душу чалавека, любоў пацяшае смутных, весяліць зажураных, любоў паднімае паўшых, любоў робіць харобрымі трухлівых, любоў сагрэвае астуджаных, любоў панукае лянівых, любоў дае мудрасьць неукам“.

С тэй прычыны, што Поцей паклікаўся на Флёрэнтыцкі сабор, да „Одпісу“ дадаў Суражскі „історійку в коротце але правдиве о собори флорентійском, давно списаную“. Гэтае фантастычнае апавяданьне загадуе ігумену Родоса, збройнай сілай прыняволіць папежа і кардыналаў саўсім зьмяніць тэкст даваршонай угоды. Абяцанкамі і дарункамі, пагрозамі і забойствамі прыняволіць папежа, кардыналаў і цэсара, патрыарха і грэцкіх біскупаў—прыняць сфальшаваную угоду. Пасьля флёрэнтыцкай трагедзіі ідзе яшчэ Антоніяўская, дзе лаціннікі забіваюць чарнцоў, каторыя ня хочуць прыняць уніі, але над апостатамі заваліліся муры ксыпоропатамскага манастыра дый усіх засыпалі. Гэта апокрыфічная гісторыя ўжо раней хадзіла па руках, мусі зложаная самім Суражскім, на якую ён паклікаўся ў сваей кніжцы з 1588 г. Але цяпер яна ў новым апрацаваньні і ўгрунтаваньні зьяўлялася чытачом у дапасаваньні

да бягучых падзей. Апавяданьне канчаецца заклікам да верных праваслаўнай царквы. На гэту кнігу было некалькі адповедзяў са стараны каталікоў і уніятаў.

Поцей пісаў яшчэ другі ліст да Астрожскага і яшчэ раз адказаў яму Клерык Астрожскі (Суражскі). Кніжка выйшла бяз подпісу аўтора, але на аснове прадмовы і стылю—гэта праца залічана да безпярэчных твораў Суражскага.

Як у папярэднім Одпісе, так і тут аўтор вызначаецца добрай дыялектыкай, гумарам і ironiяй, прыкл. аб уніі кажа што, гэта „архісынагога згоды“ злеплена з вутлых сьценак „на пяску лёгкадушнай упорчывасьці“. Асаблівай сілай вызначаецца канцавая апастрофа аўтора да уніяцкіх біскупаў.

> „І ці не зварушыць вас плач і страх, што вы сваю Маці Сыон, якая вас парадзіла і на лоне песьцячы, як дзеталюбная галубка выкарміла і выхавала, пакінулі яе і адракліся. Заместа гэтай звычайнай песенькі Яна Дамаскіна: „Радуйся Сыон сьвяты“, якую сьпявалі на яе уцеху дзеці звыш семсот лет, вы паднімаеце цяпер плач, рыданьне і енк, Сыон, Маці-Царкву разжаліваеце, сьвечку яе сьвечніка гасіце, яе сьвятасьці пустошыце, нішчыце аўтар, Псалтыр зьмяраеце, песьню заглушаеце, радасьць зьвязуеце... Пакайцеся і вы, біскупы, заплачце, што вы адступілі... Прасьніцеся з таго сну заблудлівасьці, навярніцеся... Выкіньце с-паміж сябе і ня будзьце ў таварыстве з такім хітрым зводнікам (Кірылам Тэрлецкім), каторы нарабіў гэтулькі злых учынкаў супроць Бога і людзей, што калі мы маўчаць будзем аб іх, то тады зямля будзе стагнаць і выклікаць. З ім нятолькі нельга мець штоколечы супольнае але нават есьці, як кажа ап. Павал. А ён у тэй вашай еднасьці ня толькі браў удзел, але мала не стаў галавой і праваднікам... Ня гожа гаварыць і радзіцца са слабым аб сіле, са сьляпым аб сьвятле, з разбойнікам аб згодзе, з распусьнікам аб чыстаце, з грабежнікам аб дарэньні, з бязсаромліўцам аб пабожнасьці, з абжорліўцам аб пасьце, с пьяніцам аб цьвярозасьці. Таму паслухайце сыонскія сыны, вашай Маці-радзіцелькі, што с плачам да вас прамаўляе: прыдзіце і пабачце, сыны, пакінутую ўдавіцу. Выхавала я вас з радасьцю, а ўтрціла са смуткам... Ушчэрць выпоўнілася чаша упадку майго і хто вылечыць?

„ЛІСТЫ НАВЕЛЕБНѢЙШАГО И ВСЕСВЯТѢЙШАГО КИРЪ МЕЛЕТІЯ ПЕРЕДЪ ТЫМ АЛЕКСАНДРЫЙСКАГО, А ТЕПЕРЪ УЖЕ КОНСТАНТИНОПОЛЬСКОГО ПАТРІАРХИ, за услышаньемъ о одорваню Митрополита и владыковъ нѣкоторыхъ, до людей старожитной вѣры Греческой, ту и въ иныхъ панствахъ мешкаючихъ, свѣже писаный. Рукапіс XVI ст. „Описаніе русск. и словенск. рукописей Румянц. музэума“ 1842, б. 52.

У перакладзе на ц.-славянскую мову гэты лісты былі надрукаваны ў Астразе ў 1598 годзе. Наша рэдакція лістоў патрыарха Мелеція іншая чым у астрожскім выданьні, што відаць, як з агалоўку так і с пачатку абодвых тэкстаў:

> „Тое то есть што мовилъ Спаситель нашъ братіе, впродъ оповѣдаючи незносныя наваляности которые мѣли опановати весь свѣтъ за часу антихристова тиранства“.

Аўтэнтычнасьць лістоў патрыярха Мелеція, пісаных да кн. Астрожскага, падрывае прыпіска да іх: „изъ старыхъ Архивныхъ книгъ“ Кіяўскага Пустына-Мікалаеўскага манастыра.

„ОТПИСЪ НА ЛИСТЪ ниякого клирика острозъского безъименного, который писалъ до владыки володымеръского и берестейского“. Гэта адповедзь на „Отписъ“ Клерыка Астрожскага пісана Іп. Поцеем ў 1599 годзе (Рус. Ист. Библ. XIX, 1041—1122). Зрабіўшы дакор за хаваньнеся пад псэўдонім, Поцей піша:

> „... видитъ ми се подобенъ быти онымъ комедейным жакомъ, которые убравшися въ коштовную одежу, носеть на собе особу царъскую, альбо кнежати якого зацного, (ступаютъ поважне, и готуются, якобы што великого и мудрого мовити хотели; а коли се забудутъ, алижъ ти зъ оное поставы поважное смеху и шидеръства полно зъ себе начинять, бо не то што потреба, але што ся навинетъ до губы бредятъ); а коли зъ нихъ зволокуть царскую одежу, по старому, яко жакове, по подъоконью (зъ горщками) старую пѣснь поючи „Павперибусъ“ бегаютъ“ .. „Не мей же ми за зле, если што несмачного найдешъ, бо то посполитая таковому придается, коли хто не пытаный вырывается и отказываетъ кому о што его не просят“.

Пасьля гэтага ідзе разбор адповедзі Клірыка.

„АНТИРИЗИСЪ ИЛИ АПОЛОГІЯ противъ Христофора Филалета“ Надрукавана ў двох мовах: крыўскай і польскай, праўдападобна ў Вільні, не раней 1599 г.

Адны прыпісываюць гэту кнігу Іп. Поцею, а іншыя Пятру Аркудзію. Гэта вялікі трактат супроць тых, якія ганілі унію, а галоўным чынам супроць „Апокризиса“ Хрыстафора Філалета. Аўтор гэтай працы называе сябе—Філотэям і ў сваей кнізе шукае галоўна праўды, а дзеля гэтага кліча да праціўнікаў, каб тыя:

> „... зъ нами мовили... и если же розумѣютъ (о насъ) жесмы (зъ гостинца) въ чомъ зблудили,—абы нам што лепшого указали, альбо ся тежъ отъ насъ, чого не вѣдаютъ, научити хотели“.

АКТ ДЫСЫДЭНЦКАЙ КОНФЭДЭРАЦІІ 1599 Г. Надрукаваны ў „Сбор. Док. Уясн. Отн. Лат.-Польск. Пропаганды“ вып. 2. Вільня, 1867. А такжа ў Кояловіча ў дадатках. Гэты акт быў сьпісаны на трох мовах: „рускай“, польскай і лацінскай.

У 1599 годзе ў Вільні адбыўся зьезд рожнаверцаў (праваслаўных і рэфарматараў) з мэтай:

> „каб кроў абыватэляў за веру бязвінна не была пралівана, не было канфіскат маетнасьцяў, пазбаўленьня чэсьці, вязьненьня і выгнаньня“ ...„ бараніць ад уціскаў, крыўд і гвалтаў, а найболей ад духоўнага стану і некатарых сьвецкіх людзей рымскага закону... што немаль ніводнага кутка ў абшырнай гэтай дзяржаве і ніводнага чалавека ўсякага стану няма ад іх басьпечнага... што ва ўласных дамох

> бываюць нападаны граблены і зьдзекаваны і на вялікіх дарогах іх хапаюць, вязьняць з рожнымі нечуванымі, для большай мукі, удручэньнямі, бьюць, топяць і забіваюць... і прымушаюць слухаць пастыраў, якіх мы лічым за адступнікаў ад патрыярхаў усходных... За рознасьць у веры ў гарадох адбываюцца інквізыціі... калі просім справядлівасьці і абароны, то атрымліваем пагарду і насьмешкі“...

Акт падпісалі генеральныя рэвізоры. Ад праваслаўных: ваявода кіяўскі князь Александр Астрожскі, ваявода валынскі Канстантын Астрожскі, ваявода брацлаўскі князь Фёдар Сангушка, князь Міхайла і Адам Вішневецкія, кн. Іоакім Карэцкі, князь Юры Горскі, князі Багдан і Іоан Саламярэцкія, князь Юры Пузына, Ян Трызна, Андрэй і Александр Загароўскія, Стэфан Ложка.

Ад рэформатаў: віленскі ваявода кн. Крыштаф Радзівіл, Андрэй Лешчынскі, Ян Абрамовіч, Крыштаф Зэновіч, Фабіян Мальборскі.

Ніжэй ідуць подпісы без азначаньня рэлігійнай прыналежнасьці яшчэ 14 ваяводаў і 80 каштэлянаў. У ліку апошіх знаходзім: князёў Фёдара і Яна Друцкіх-Сакалінскіх, Юрыя Саламярэцкага і Юрыя Сапегі.

Да гэтых 99 асоб „кожды пакрыўджаны ў свабодзе веры, па раду і помач павінны зьвяртацца“.

„ПОУЧЕНІЕ НОВОСЛОЖЕННОЕ ВО ЛИТВАНІИ НАРИЦАЕМЫМЪ ЦОЗЗЛШЗ ЛОГОѲЕТОМЪ“. Рукапіс канца XVI ст. Кіява-Міхайлаўскага манастыра, № 1656. Гэта кніга напісана с прычыны пераходу ў каталіцтва патранаў Супрасьльскага манастыра Яна і Васіля Хадкевічаў. Імя аўтора скрыта ў крыптоніме (Цоззлшз) які дагэтуль не расчытаны. Твор мае на мэце ня гэтулькі палеміку з лацінікамі, сколькі ўмацаваць у веры просты народ. Аўтор карыстаецца сьв. пісаньнем, сымвалам веры і другімі крыніцамі для аргумантацыі. У мове прабіваецца грубая ў перадачы аўтора царк.-славяншчына.

ДЗЕННІК ФЁДАРА ЕЎЛАШЭЎСКАГА (1546—1604). Рукапіс знаходзіцца ў Віляноўскай бібліатэцы, копія маецца ў бібліатэцы Асалінскіх у Львове № (2444).

Еўлашэўскі быў родам з Ляхавіч, с пад Слуцка, выконываў урад падсудка ў Новагрудку. Належаў да дробнай крыўскай шляхты.

Дзеннік Еўлашэўскага важны для характэрыстыкі дробнай крыўскай шляхты. Тут выяўляецца ня высокая яе асьвета:

> „в пятом року,—кажа Еўлашэўскі аб сабе,—почато мне бавити наукою рускою, кгдыжъ въ тыхъ часехъ въ той нашей сторонѣ не было еще иншихъ наукъ, и для того пришло ми зостати зъ рускою и полскою наукою; и по жыдовскый написати умеломъ, але тое писмо ихъ потребуе умеетности языка ебрайскаго, або хоть немецкого“, (ён іх ня ўмеў).

Усюды відаць рэлігійнасьць, што і натуральна выцякала з сямейных традыцый: бацька Еўлашэўскага, аўдавеўшы, прыняў духоўны стан і быў біскупам турава-пінскім. Зрэшта сын адступіў ад веры бацькоў: будучы ў Віль-

ні 19-ці летнім хлопцам захапіўся протэстанцтвам і стаўся яго прыхільнікам, але раціяналізм не ўратаваў яго ад рожных забабонаў і веры ў надзвычайнае:

> „Едучы з Вілні до дому, мяновите въ Дорогове, въ стодоле ночуючи, обачилемъ южъ на свитаню въ избе огнистого чоловѣка, до которого гдымся порвалъ, онъ тежъ до мне выступовалъ, и зашедше се серед избы, порвалемъ зъ запалемъ ножъ и ударилемъ нань, а онъ зникнувши, зновъ се былъ въ тым же куте указалъ и знову до мне шелъ; а я шапку рутилемъ нань и окно отворилемъ; южъ малы день былъ а то згинуло“.

Ніхто з бытных там не бачыў гэтага чалавека. Ен сьпярша думаў, што то здань, але адна „невеста стара шляхцянка“ запэўніла его што ён ня хворы.

Пазьней, самаасьветай Еўлашэўскі дасьціг даволі добрай адукацыі навучыўся матэматыкі, права, набыў фізофічную веду. Ен гаворыць аб патрэбнасьці свабоды веры, аб промысле Божым і г. п. Ен маніўся ехаць „до Угоръ и до Турціи“, каб зьведаць іншыя краіны і навучыцца рожных рамёслаў. Веданьне права дало яму магчымасьць вясьці судовыя справы яго паноў-апякуноў, магнатаў, і займаць мейсца падсудка ў паветовым судзе. Хоць яму заўсёды прыходзілася стыкацца с палякамі і гаварыць па польску, але ён захаваў у сабе свой крыўскі („рускі“) патрыотызм: ён усюды процістаўляе сваё польскаму. Гэтак Еўлашэўскі адмячае, што ў часе першага безкаралеўя палякі баяліся „абы се Літва зъ Московскимъ не порозумела“. Крыштафа Радзівіла лічыць „стлупам панства Литовскаго“, з гордасьцю адзначае, што на сойме, 1578 году „Маршалковалъ межи послами наш литвинъ—князь Болько Свирский“.

Дзеннік Еўлашэўскага дае матэр'ял і для знаемства з рожнымі крыўскімі дзеячамі тых часаў: князямі Слуцкімі, Радзівіламі, Халкевічамі, Сапегамі, Філёнам Кмітам, Унехоўскімі, Кавэчынскімі, Скумінам і друг.

Палітычных вестак у Еўлашэўскага мала, ўпамінаюцца палітычныя падзеі між іншымі, ўвесь дзеннік пасьвячаны мясцоваму жыцьцю і акружаўшым аўтора справам.

Як відаць с прыведзеных выпісаў, мова Еўлашэўскага перапоўнена полёнізмамі. Вельмі быць можа, дзе што, трэба аднясьці на недагляды копіі Осолінскіх, па перадруку якой прыведзены ў нас тут кароценькія выпіскі ў тэксьце, але відаць, што і арыгінал перапоўнены імі. Гэта апошняе трэба аднясьці на ўплыў протэстантызму, які ў нас карміў сваіх прыхільнікаў і вызнаўцоў выключна польскай пісьменнасьцю, якой дастарчаў у вялікім ліку.

„КРО(И)НІКА СЛОВЯНОВЪ. РУСКАЯ. О ПАНСТВАХ РУСКИ(Х) ПО(Л)СКИ(Х) И ЛИТО(В)СКИ(Х)“. Рукапіс Петр. Публ. бібл. F. IV. 668, той самы, які зьмяшчае і кроніку Бельскага. Павыжшая „Кройніка Словяновъ“ зьяўляецца перапрацоўкай „Kroniki“ Стрыйкоўскага, каторая была надрукавана ў 1582 годзе пад агалоўкам:

> „Kronika Polska, Litewska, Żmodzka y wszystkiey Rusi Kijowskiey, Moskiewskiey, Siewierskiey, Wołhińskiey, Podolskiey, Podgorskiey, Podlaskiey etc... według istotnego y gruntownego zniesienia pewnych dowo

dow z rozmaitych Historikow y Autorow postronnych y domowych, y Kijowskich, Moskiewskich, Sławianskich.., Dotąd ciemnochmurną nocą zakrytych Kronik, y Latopisczow Ruskich... z wielką pilnoscią y węzłowatą pracą (osobliwie okolo Dzieiow Litewskich y Ruskich od żadnego przedtym nie kuszonych) przez Macieia Osostewicivsa Striykowskiego dostatecznie napisana".

Пачынаецца тэкст, як і ў польскім выданьні.

„Было теды много и(х) з философо(в). и поето(в) пога(н)ски(х) на то(м) свѣте которие то тве(р)дили, якобы свѣ(т) и всякие створе(н)я бы(ть) мѣли бе(з) початку и вѣчно трва(ли), в чо(м) ба(р)зо блуди(ли). Прото мы и(н)шо(го) певнѣ(й)шо(го) давнѣ(й)шого кгру(н)товнѣ(й)шого, и дово(д)нѣ(й)шого фундаме(н)ту початко(в) выводу, и порадку гисторѣи нашои з великою працою долги(м) и пи(л)ночу(й)ны(м) старане(м), а уси(л)ною и щирою охотою пре(д)се зе взятои чите(л)нику ласкавы(й) заложити и на пото(м)ныи трвало(с)ти выставити не можемо, одно з писма сто(го) я(к) з студницы жро(д)ла вѣдомо(с)ти, и науки о б(о)зѣ, которы(й) е(ст) створитле(м), спра(в)цею, ро(з)множителе(м), и поча(т)ко(м) всѣ(х) рече(й)"...

Развaжаньні аб імені „славяне" ў рукапісе сформуляваны так:

„Выво(д) слушны(й), и певны(й), для чогося нашъ народъ называетъ словянами:⁓ Словяне маю(т) быти вла(с)тиве. а правдиве (о чо(м)-ся з многи(х) гисторико(в) выше(й) показано) звани, ведлу(г) зда(н)я мудры(х) люде(й) от славы .:. понева(ж) сами словяне. и бо(л)гарове з руско(го) прырожоно(го) языка, тое имя собѣ односта(й)не да(ли) от славы и от свои(х) рице(р)ски(х) дѣлносте(й)".

Цікавы разьдзел выяўляе сабой

„Кройника о бѣло(й) и чорно(й) Руси. Всхо(д)но(й) По(л)ночно(й) Полуде(н)но(й). И о всѣ(х) Народе(х) и(х) Старожитны(х). И и(х) княжата(х). Велико новгоро(д)ски(х). Збо(р)ски(х). Псковски(х). Бѣлоозе(р)ски(х), Киевскихъ, Луцки(х), Володиме(р)ски(х), Волы(н)ски(х), Галицки(х), По(д)горски(х) И ины(х). Славны(х) Народо(х) Руски(х) .:. ⁓ Начало: Старожитное всѣ(х) славе(н)ски(х) народо(в) жродло, намѣ(с)тце рускои землѣ и и(х) славное поколѣ(н)е отку(л)бы и с которои причины. а(л)бо вла(с)но(ст)ю названи были ро(з)маитыи су(т) люде(й) учоны(х), о то(м) мнима(н)я и выводы"...

Ніжэй маецца разьдзел аб гісторыі Літвы:

„Выво(д) о народѣ лито(в)ско(м) в коро(т)цѣ от которы(х) ся часо(в) в знаемо(с) почала вдавати".

Маецца ў гісторыі традыцыя, што Стрыйкоўскі напісаў сваю кроніку ў трох мовах: крыўскай, польскай і лацінскай, але толькі польскі тэкст быў надрукаваны, а крыўскі і лацінскі астаўся ў рукапісах.

У прыведзеным тут рукапісе маецца кроніка Стрыйкоўскага не саўсім поўная і з некатарымі адступленьнямі ад польскага тэксту.

ЖЫЦЬЦЁПІСЫ СЬВЯТЫХ, П. СКАРГІ. Любоў да чытаньня жыцьцёпісаў сьвятых спанукнула нашых прадзедаў да перакладу „Żywoty Świętych" П. Скаргі, якія былі першы раз надрукаваны па польску ў Вільні ў 1579 годзе. А магчыма, што сэкрэт популярнасьці гэтай кнігі ў XVI, XVII

і XVIII ст. крыецца такжа і ў тым, што Скарга, апрацовуючы першы раз па польску „Żywoty Swiętych“, карыстаўся такжа даўнейшымі крыўскімі, шырока ўсім вядомымі, рукапісамі. У кождым здарэньні маецца некалькі незалежных перакладаў і перапрацовак гэтых жыцьцёпісаў сьвятах.

I. Старэйшым с перакладаў зьяўляецца зборнік М. Публ. і Рум. муз. № 159, які адносіцца да XVI ст. У гэтым зборніку, акром таго, што маецца ў арыгінале Скаргі, памешчаны яшчэ: 1) жыцьцёпіс прарока Даніэля і трох маладзікоў, 2) справядлівага Іова, 3) прарока Ильі, 4) 40 мучанікаў, 5) Аляксея чалавека божага, 6) сямі маладзікоў у Эфэсе і др. Мова прыгожая, чыстая.

II. Рукапіс XVII ст. Пераховуецца ў Маск. Сынод. бібл. № 752. У зборніку, тоўпячым Чэцью-Мінэю на месяц верасень-жнівень, побач з жыцьцёпісамі сьвятых П. Скаргі, памешчаны і такія жыцьцёпісы сьвятых, каторыя ўзяты са стара-крыўскіх арыгіналаў; прыкладам жыцьцёпіс Барыса і Глеба с царкоўна-славянізмамі, ўзяты з арыгіналу падобнага Чэцьі 1489 г. Тутжа ёсьць: „приклады святых отецъ от патерика“. Мова зборніка старакрыўская з украінізмамі, відаць с крыўскага арыгіналу перапісываў украінец.

III. Рукапіс XVII ст. Магілеўскай Духоўнай Сэмінарыі, № А. 2107/18. Гэты пераклад Żywotów Скаргі, здаецца, зроблены ў Магілеве. У рукапісе, побач Скаргаўскіх жыцьцёпісаў сьвятых, маюцца жыцьцёпісы ўзятыя і з другіх крыніц. Мова перакладу перапоўнена крыўскімі народнымі асобнасьцямі.

IV. Рукапіс Віл. Публ. бібл. № 81. Гэты рукапіс вельмі блізкі да польскага арыгіналу і, магчыма, апрацаваны для ўжытку каталіком.

V. Рукапіс Віл. Публ. бібл. 1669 г. сьпісаны ігуменам Кутэйнскага манастыра „Іовом Молочко“, дзе між жыцьцёпісамі сьвятых Скаргі, маюцца і другія артыкулы. Рукапіс дагэтуль чакае свайго дасьледчыка.

ВІЛЕНСКІ ПАМЯННІК. Гэты памяннік прыналежаў Прачысьценскай царкве ў Вільні, пабудаванай Альгердам. У ім запісаны даты сьмерці першай і другой жон Альгерда: „Великая кн. Марія Ярославна усопше на память преподобного Иларіона“ (Ondyna Druskienickich zródeł, 1844,14). Дзе цяпер знаходзіцца гэты рукапіс—невядома.

ПОЛАЦКІ ПАМЯННІК. Рукапіс гэтага надзвычайна цікавага памянніка бачыў я ў 1912 годзе, ў Барысаглебскім манастыры. Памяннік пачынаўся памінаньнем роду в. кн. Полацкіх, а ніжэй паміналіся роды кн. Менскіх-Глебавічаў, Лагойскіх, Вітабскіх, Друцкіх і інш. Кніга абыймала зьлішнім сто пэргаміновых лістоў, без канца; мела маляваныя па золаце застаўкі, здаецца, па пісму, адносілася да XV—XVI ст. Пераховывалася ў цёплай царкве, ў скрынцы з рожнымі старымі паперамі. Добра разгледзіць гэты памяннік не дала мне ігуменьня, быўшая прыдворная дама, нават пратэкція не памагла, казала, што яна мае перадаць памяннік нейкаму в. князю.

СЛУЦКІ ПАМЯННІК. Захавалася некалькі экзэмпляраў гэтага памянніка. Старэйшы з 1517 г. пераховываецца ў Беларускім музэі ім. Івана Луцкевіча ў Вільні; адзін экзэмпляр быў у Менскім царкоўна-архэолёгічным

музэі, адзін у Варварынскай царкве ў Слуцку. Гэты апошні перапісаны ў 1684 годзе і мае такі агаловак:

„Сынодік албо зобраніе імен преставленыхъ дшъ, споражены в року 1684 іюліа 14 презъ отцевъ соборныхъ на тотъ часъ будучыхъ Саву Подтопту, Симіона, Ліонтія, Іоанна Мінкевічовъ, Матфея Богушевича и діакона Іакова Козюли“.

У „Сынодіку“ маюцца рысункі фарбамі. Пачынаецца памяннік ад кн. Альгерда, які быў протаплястам роду князёў Слуцкіх-Олельковічаў:

КНЯЗЯ ВЕЛИКОГО ОЛГИРДА ВО
С КРЕЩЕНИИ НАРЕЧ ДИМИТРІЯ,
КНЯЗЯ ВОЛОДИМЕРА, КНЯЗЯ СИМІОНА.

Пасьля даволі доўгага раду імён з роду князёў Олельковічаў, мужскіх і жаночых, ідуць імёны слуцкіх мяшчанаў с прыпіскамі, калі памёрлі і з абазначаньнем пры некатарых іх прозьвішчаў.

Далей памінаюцца роды акалічнай шляхты: Лапіцкіх, Мышлевічаў, Абрамовічаў, Паўловічаў, Яновічаў, Протасоўскіх, Мелентовічаў, Дерткаў, Дзеткевічаў, Волковічаў, Горватаў.

На 10 балоне памінаюцца патрыархі і архібіскупы, біскупы, архімандрыты і ігумены.

На 14-й балоне памінаюцца рожныя іншыя роды: Маркевічаў, Капыленіцаў, Оточэнікаў, Грыгаровічаў, Казюлі, протапопа Мінкевіча, пісара капітулы слуцкай айца Міхайлы Салаўевіча, Капа-Ново-Городца, устаўніка саборнай Замковай царквы айца Падтопты „имена дидаскаловъ ихже нѣсть кому поминати“, Трофімовіча, Казаковіча, Загароўскіх, Хвенковіча, Борнцэвіча, Савінскага, Савіча, Шубніка, Янковіча, пана Чэрнішэвіча, Карзаліна, Пожарыцкоўны, Баўтруковіча, Данеўкі, Дашкевіча „пароха прусскаго“, Прэснага, „пана шляхетного“ Каскевіча, пана Чадая, Матковіча, Парыка, Кіпріяновіча і др.

Акром гэтага ў памянніку запісаны роды іншых Ольгердовічаў і князёў: Крошынскіх, Огінскіх, Чэтвертынскіх і др.

Нашы памяннікі—гэта „абразы без асоб“, назовы, сэнс якіх затрачаны: імёны, імёны, імёны—і больш нічога! Устаноўленьне рэальных асоб, скрытых пад гэтымі імёнамі, сыстэматызацыя іх і пасьля дасьледаваньне, г. зн. спастаноўка цэлага раду прыватных і дробных фактаў, якія-бы далі гэтым асобам гістарычныя комэнтары, пачэрпнутыя з рожных крыніц, і, ўрэшце, вывады з гэтай стугі фактаў, маючыя агульнае значэньне, вывады, выясьняючыя падробнасьці і асобнасьці цэлай групы гістарычных падзей, вось якая праца над памяннікамі чакае ў будучыне крыўскіх вучоных.

ЗБОРНІК ТРОЙЦА-СЕРГІЯВАЙ ЛАЎРЫ XVI СТАГ. Азнакі мовы: „бръздѣйши“ і інш. Зборнік зьмяшчае ў сабе забаронную (отреченную) пісьменнасьць, між іншым „Астрологію“.

ЗБОРНІК XVI СТАГ. МАСКОЎСКАЙ ДУХОЎНАЙ АКАД. № 185/566. Зьмяшчае ў сабе забаронную пісьменнасць, між іншым „Слово о древе крестномъ“.

кнагиню Єленоу женоу Федара Ярополчича
пана Федора писара его, инока Іѡноу
и матерѣ его Фетинию : Родъ кнѧза
Георгиѧ Ивановича Дубровицкаго
кнѧзѧ Ивана Олгимонтовича. кнѧза
Семеновича Ивана. кнѧза Георгиѧ Семе
новича. кнагини его инокини Оулианы.
кнѧза Ивана Юрьевича. и сн҃а его кнѧза
Констѧнтина. кнагиноу Оулианоу.
кнѧзѧ Феѡдосиѧ. кнѧза Артемиѧ.
кнѧноу Марию. кнѧнꙋ Параскевгию
кнѧноу Оулианоу. кнѧноу Евдокию.
Родъ кнѧза Костѧнтина Крошинскаго. кнѧза Романа. кнѧза
Иоанна. кнагиню инокиню Еупраксию
кнѧза Феѡдора. кнагиню инокиню
Ефросинию. Оулианоу. кнѧза Костѧн
тина. кнагиню Анноу. кнѧза Васи
лиѧ. кнѧза Феѡдосиѧ. Оулианоу.
кнѧза Андреѧ Можаискаго нарѣченного
во свѧтомъ крещении Максима :.

Балона слуцкага памянніка, Беларускі музэй у Вільні.

ЗБОРНІК ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XVI СТАГ. Маскоўскай Сынод. бібл. № 937. На першых пісаных лістох, у нізе, зроблена увага, што кніга куплена

„въ Литвѣ въ столице в Вилни в монастырѣ Пресьвятаго и Животворящаго Духа".

ЗБОРНІК КАНЦА XVI СТАГ. Маскоўскай Публіч. бібл. і Рум. муз. № 159. Азнакі мовы: гледячи, взела, жона, крывавилися, матыку, муки тоеи, по речонымъ часе і г. д.

ЗБОРНІК XVI СТАГ. ЧУДАВА МАНАСТЫРА № 62/264. Вялізны рукапіс на 756 лістох, ад першага да апошняга радка пісаны аднэй рукой. Надта цэнны дзеля правапісу: усе стацьці перапісаны згодна вымове таго крывіча, які пісаў гэты зборнік. Самая выяўная азнака—аканьне, прыкладам: арла па морю, аконьце, съ табою, самнение, никаму, яво, ежа=еже і г. д.; „е" заміж „а(я): кнезя, поеса, свезася, гредуща і г. д.; „о" заміж „а": накозати, маностырь, изьвояно, кокою, богряно і г. д.

ЗБОРНІК, ЗЛОЖАНЫ З РОЖНЫХ РУКАПІСАЎ XVI і XVII СТ. ІОЗАФАТА КУНЦЭВІЧА. Перах. у Віленскай Публіч. бібл., № 261. Разгледжаны ў праф. Карскага. „Къ исторіи звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи" (Рус. Филолог. Вѣстникъ № 2, 1890 г.).

ЛЕТАПІС БЫХАЎЦА XVI СТАГ. Перахов. у Пазнанскай бібл. Названы ад імені яго ўласьніка „Быхаўца". Крыўская мова летпісцу належыць да мовы, ўжыванай каля Пінску, але азнак украінскай мовы няма.

СУПРАСЛЬСКІ РУКАПІС XVI СТАГ. Які зьмяшчае Ноўгародзкі і Кіяўскі скарочаныя летапісы (Архіў Мініст. Замежн. Спраў) асобнай рэдакціі. Цікава мова гэтых летапісаў з моцна адценеванымі крыўскімі асобнасьцямі.

КОРМЧАЯ XVI СТАГ. Маскоўская Публ. бібл. і Рум. муз. № 232. Увесь рукапіс пісаны крыўскай мовай. У гэтай кормчай зьмешчаны Судоўнік Казіміра 1468 году.

КОРМЧАЯ XVI СТАГ. Маскоўская Публ. бібл. і Румянцаўскі музэй № 233. Правопіс крыўскі, але сустрачаюцца азнакі баўгарскага і польскага правопісма.

КОРМЧАЯ XVI СТАГ. Маскоўская Публ. бібл. і Рум. муз. № 234. Правопіс крыўскі з нязначнымі баўгарскімі азнакамі і польскім уплывам.

СЬПІСАК З ІЗБОРНІКА 1073 Г., пісаны ў XVI стаг. Перах. у Віленскай Публ. бібл. № 260. Мова гэтага сьпіску крыўскай рэдакціі: мя-

шаньне *е* і *ѣ* (о с(вя)те(м) д(у)се, о с(вя)тей Тр(ои)ци, о правей вѣрѣ, бал. 83; о правей вѣре л. 21 б); *в* замест *у* (вчинены); *е* замест *а* (я)—„въ кратце зло-(же)но на паме(ть)".

„ХОЖЕНІЕ ДАНИЛА ИГУМЕНА ВЪ С(ВЯ)ТЫИ ГРА(Д) ІЕР(УСА)Л(І)МЪ". На 91 бал. „Зборніка XVI стаг". Бібл. гр. Красінскіх у Варшаве, № 408.

ЕВАНГЕЛЬЛЕ УЧЫЦЕЛЬНАЕ XVI СТАГ. Перах. у Кіяўскай Дух. Акад. з рукапісаў Мялецкага ман. № 113. У канцы кнігі прыпіска:

> „Написана бы(сть) книга сіа повеленіемъ бл(а)говѣрна(го) и христолюбиваго князя Юрья Семеновича Слоуцкого, а писалъ дьякъ Оустинъ Яцковиць Чечерянинъ".

АПОСТАЛ ТАЛКОВЫ XVI СТАГ. Перахов. у Віленскай Публ. бібл. № 21. На адвароце апошняй 534 балоны маецца запіс такога зьместу:

> „в року (1595) стало отступленіе отъ патріархи и прилучилося папежу Руси немало".

Тутака-ж ёсьць малітва пісца рукапісу, якая канчаецца словамі: „Рабъ І(ісу)с Х(рысто)вь инокъ Ануфрие".

МІНЭІ ЧЭЦЬ І XVI СТАГ. Вілен. Публ. бібл., № 79. Найбольш характэрныя рысы крыўскай мовы маюцца на б. 194 у слове „о с(вя)томъ Іоаннѣ Б(о)гословѣ, како слово(м) навчи ч(е)л(ове)ка написати иконы".

ПРОЛОГ, МЕСЯЦЫ ВЕРАСЕНЬ-ЛЮТЫ, XVI СТАГ. Перах. у Віленскай Публ. бібл., № 94.

ЗБОРНІК ЖЫЦЬЦЁПІСАЎ СЬВЯТЫХ, XVI СТАГ. Вілен. Публ. бібл. № 105. На 472 бал. ёсьць дапіска, з якой відаць, што канец рукапісу пісаны рукой Іозафата Кунцэвіча.

ЖЫЦЬЦЁПІС АЛЯКСЕЯ ЧАЛАВЕКА БОЖАГА. Памешчаны на 63 балоне зборніка XVI стаг., які перахов. у Маскоўскай Сынодальнай бібл. Жыцьцёпіс мае агаловак:

> „М(еся)ца ма(р)та (17) д(е)нь житіе и жи(з)нь ч(е)л(ове)ка б(о)жіа Олексіа".

Пачынаецца ён такімі словамі:

> „Бѣ ч(е)л(о)в(ѣ)къ бл(а)говѣренъ оу римсте граде именѣмъ єоуфиміанъ".

Рэдакція крыху іншая, чым у Петраградзкім зборніку № 391.

ЗБОРНІК КАНЦА XVI СТ., рукапіс Румянцаўскага музэю № CCCLXXII. Гэта запісная кніжка нейкага сьвятара з рожнымі выпіскамі. З жыцьцёпісаў сьвятых пароблены гістарычныя запісы, пазьней аб гэрэзіях с кніг сьв. Дарафея і Ефрэма Сірына. У канцы:

SINTAГMATION или о святых седми сакраментах то е(ст) о тайнах списаніе блжнаго митрополи(т) филаделфиискаго Кир Гавріила".

Гэты „Сінтагматіон" пачынаецца словамі:

„первы(м) а власны(м) добры(м) и(ж) е(ст) бгу яко великій василій мови(т) созданя своего члка для невымовное своеи доброти".

ПОВЕСЬЦЬ АБ ТРОХ КАРАЛЁХ. Памешчана на 99—165 бал. „Зборніка XVI стаг." Маскоўская Сынод. бібл. Яна мае гэткі агаловак: „Слово о житии и о хо(жде)ніи тре(х) короле(в) персидскы(х)". Характар пісьма падобны да Петраградзкага зборніка. Повесьць падзелена на 46 разьдзелаў, знача—іх менш, чым у Петрагр. зборніку, але больш, чым у Сынодальным зборніку № 367, дзе повесьць абрываецца на 32 разьдзеле.

ІСААКА СІРЫНА І ДОРОФЕЯ АВВЫ навукі з рожнымі прыдаткамі, Вілен. Публ. бібл., № 63. Рукапіс XVI стаг., пісаны мовай ц.-баўгарскай с крыўскімі асобнасьцямі.

КНІГА СІМЕОНА МЕТАФРАСТА XVI СТАГ. Маскоўская Сынод. бібл. № 219, з запісам:

„сія кніга... монастыра общежительного кутеинского и буйницкого".

Акром жыцьцёпісаў і слоў з Метафраста ў зборніку памешчаны навукі і бяседы на рожныя сьвяты Іоанна Златаустага і Андрэя Крытскага.

ЛЕСТВІЦА ІОАННА ЛЕСТВІЧНІКА І ТВАРЭНЬНІ АВВЫ ДОРОФЕЯ, КАНЦА XVI СТАГ. Маскоўская Публ. бібл. і Рум. муз. № 253.

ЛЕСТВІЦА ІОАННА ЛЕСТВІЧНІКА XVI СТАГ. Перах. у Кіяўскай Духоўнай Акадэміі. Запіс: „Андреа з Витебска".

„СЛОВО ПО(ХВА)ЛНОЕ ВЕЛИКОМУ И ПРЕЧЮДНОМУ АРХ(АН)Г(Е)ЛУ МИХАЇЛУ". Рукапіс у зборніку XVI ст. Сынодальнай бібліатэкі б. Чудов. № 62/264.

„СЛОВА Г(О)С(ПОД)А СПА(СА) НАШЕГО НАКАЗАНІЕ ВСЕМУ ПРАВОСЛАВНОМУ ХРИСТИЯНСТВУ". Рукапіс Сынодальнай бібліатэкі, ў зборніку XVI ст. б. Чудов. № 62/264.

„СЛОВО О ПОСЛЕДНЕ(М) ВРЕМЕНИ". На 230 балонцы „Зборніка XVI стаг." бібл. гр. Красінскіх у Варшаве, № 408.

„ПРОРЕЧЕНИЯ С(ВЯ)ТЫ(Х) ПР(О)Р(О)КЪ О Х(РЫСТ)Ѣ І(ІСУ)СѢ". На 177 бал. „Зборніка XVI стаг." бібл. гр. Красінскіх у Варшаве, № 408.

„ПОЧИНАЕТСЯ РЕ(Ч) О ТРЕ(Х) СТАВЕХЪ". На 159 бал. „Зборніка XVI стаг." Бібл. гр. Красінскіх у Варшаве, № 408.

ЗБОРНІК XVI СТ. БЯСЕД АЙЦОЎ ЦАРКВЫ. Мова ў зборніку ц.-баўгарская с крыўскімі асобнасьцямі.

ЗБОРНІК СЛОЎ І НАВУК ЮАННА ЗЛАТАВУСТАГА і іншых айцоў царквы, XVI стаг. Віленская Публ. бібл. № 257. Азнакі мовы: понедело(к), начнѣмы, послушаймо, повченіе і г. д.

СЬВ. ВАСІЛІЯ ВЯЛІКАГА АБ ПОСТНІЦТЕ. РУКАПІС XVI СТ. Перах. у Віленскай Публ. бібл., № 53. Пісаны мовай ц.-баўгарскай с крыўскімі асобнасьцямі ў правопісме.

АДРЫВАК С ТВОРАЎ ГРЫГОРА СЫНАІТА XVI СТАГ. Перах. у Віленскай Публ. бібл., № 60.

„ЧУ(Д) С(В)ТГО ЕГОРЬГИЯ О ЗМИЇ". Рукапіс XVI ст. (Чудовск. сб. № 62/264; Карскій, „Бѣл." III, 47). Належыць да апокрыфічнай літэратуры.

„ПОЧАТОКЪ ВОПРОСОМЪ О СМЫСЛУ РАЗУМА". Рукапіс XVI ст. Маск. Сынод. бібл. № 937. Тыпова богамільскі апокрыф. Гэта зборнік пытаньняў і адповедзяў, паміж іншым і космогонічнага характару. Напр.: Ад чаго ёсьць створаны анелы? Анелы ёсьць створаны ад агня, а ад сьвятла, а ад Духа Божага. Ад чаго сонца ёсьць створана? Ад цялеснай рызы Госпадавай. Ад чаго месяц ёсьць створаны? Ад духа і аера пасаду Божага. Неба стварыў словам, а зямлю стварыў памышленьнем адным, неба зьмерыў пядзію, мора разьліў горсьцію, а зямлю падножкам ног сваіх, а з мора кроў і ваду. У гэтым сэнсе і іншыя пытаньні.

„СТРАДАНІЕ Ї ПО(Д)ВИЗИ С(ВЯ)ТГО АП(СТ)ЛА Ї ЕѴ(Г)ЛИСТА МА(Т)ѲѢЯ". Рукапіс XVI ст. (Чудовск. сб. № 62/264; Карскій, „Бѣл." III, 47), балонак у рукапісе 320. Належыць да апокрыфічнай літэратуры шыранай у нас богамільцамі.

„СТРАДАНІЕ... С(ВЯ)ТГО ѲИЛИПА". Рукапіс XVI ст. (Чудовск. сб. № 62/264; Карскій, „Бѣлоруссы", III 47). Належыць да апокрыфічнай літэратуры.

„ПО(Х)ВАЛА СЛА(В)НОМУ П(РО)РОКУ ЇЛЬИ ОГНЕН(АГ)О ВОСХОЖ(Д)ЕНЇЯ". Рукапіс у зборніку XVI ст. Сынодальнай бібліатэкі б. Чудов. № 62/264.

„ПОСЛАНІЕ НАПИСАНО(Е) ОТЪ АВГАРЯ Ц(А)РЯ К Г(СПД)У НАШЕМУ І(СУ)С Х(РСТ)У". Рукапіс XVI ст. Маск. Сынод. бібл. № 558; належыць да апокрыфічнай богумільскай літэратуры.

„СЛОВО О ДРЕВѢ КРЕСТНОМЪ". Рукапіс XVI ст., пераховуецца ў Маск. Духоўн. Акадэміі № 185/566. Належыць да апокрыфічнай літэратуры шыранай богамільцамі. Гл. „Памятники отреченной литературы", Тихонравова, т. І і II.

ЧЫН СПОВЕДЗІ, XVI СТАГ. Перах. у Віленскай Публ. бібл. Азнакі крыўскай мовы сустрачаюцца ўсюды, а з ліста 31 пачынаецца „исповѣдь повседневная каждому человѣку православному належная"— на чыстай крыўскай мове.

ЧАСАСЛОЎ З ДАДАТКАМІ, XVI СТАГ. Перахов. у Віленскай Публ. бібл., № 223. Склад мовы і правапісма крыўскія: „пресвятей Богородици, уборздѣ причастіе, аще кто преставиться на воскресеніе Господне, на великъ день", і інш.

ТРЭБНІК. Пісаны рожнымі характарамі пісьма XVI і XVII стаг. Віленская Публ. бібл. № 207.

ІРМОЛОГ XVI СТАГ. Перах. у Львоўскім Сьвята-Ануфріяўскім манастыры. Пісаны крыўскаю скарапісьсю, с крукавымі нотамі.

„ВСѢ(М) ПРАВОСЛА(В)НЫ(М) ХР(И)СТІАНО(М)Ъ исповѣданіе по вся дни маю(ть) в(ъ)си мови(ть) за иєрео(м) служителе(м) ц(е)ркви божіє мо(ц)но"—стацьця на 5 балонцы „Зборніка XVI стаг." Маскоўскай Сынод. бібл. Тутака-ж просіцца аб дараваньні сьмяротных грахоў, папоўненых пяцьцю човамі:

„слышаніє(м)ъ, виденіє(м)ъ, и мовеніє(м)ъ недобры(м), осезаніє(м)ъ, обоняніє(м)ъ, и въ несодѣланныхъ милосе(р)дны(хъ) добродетелехъ, которыми опра(в)даю(т)ся вси бл(а)гове(р)ныя лю(ди) во д(е)нь су(д)ный".

„ПОУЧЕНІЕ ВСЕ(М) ПРАВОСЛА(В)НЫ(М) ХР(И)СТІАНО(М) Д(У)ШЕПОЛЕЗНО И СТРА(Х)У ПОЛЪНО"—стацьця на 6 балонцы „Зборніка XVI стаг." Маскоўскай Сынод. бібл. „Поученіе" стараецца адвярнуць праваслаўных ад пераходу ў унію:

„Правосла(в)ныя хр(ис)тіане п(а)н(о)ве и п(а)ни и вси богобоязливыя мужи и жены закону грече(с)каго... проси(м) и напоминае(м) слово(м) бо(ж)и(м) же бы(с)те не скланяли(сь) на латы(н)ская зловещаніа. и и(х) неполе(з)ное ученіе".

„СКАЗАНІЯ ПОЛЕЗНАА О ЛАТИНОХЪ, КОГДА ОТЛУЧИШИСЯ ОТЪ ГРЕКЪ И СВ. БОЖІЯ ЦЕРКВЕ". Рукапіс XVI ст. Вілен. Публ. бібл. № 269 па Дабр. Твор гэты складаецца з 10 разьдзелаў.

ТРАКТАТ СУПРОЦЬ ЛАЦІННІКАЎ, канец XVI ст. Гэты трактат вядомы толькі з ліста кн. Курбскага, пісанага да Астрожскага.

Калі Астрожскі атрымаў ад Пятра Скаргі кнігу „O jeđności", то зьвярнуўся да пісьменніка арыянца Матавілы, чалавека вельмі хітрага, каб той напісаў адповедзь. На гэта абурыўся кн. Курбскі: „хто чуў с правеку ці дзе пісана ў кроніках аб тым каб ваўкарэза ў стада авец на пажыву клікалі? Гэта знача каб прававерны хрысьціянін ад арыянца хрыстаненавіснага цешыўся эпістолямі, або прыймаў ад яго пісаньні, на помач Хрыста Бога". („Сочин. кн. Курбского" СПБ. 1914, 461—465).

„ЗАЧАПКА МУДРАГО ЛАТЫННИКА ЗЪ ГЛУПЫМЪ РУСИНОМЪ ВЪ ДИСПУТАЦІЮ, ИЛИ ПРОСТО РЕКШИ ВЪ ГАДАНІЕ ИЛИ БЕСѢДУ". 90-е годы XVI ст. Аўтор гэтай расправы мніх Хрыстафор.

„РОЗМЫШЛЯНІЯ НА НЕДѢЛИ ЦѢЛОГО РОКУ И НА СВЯТА". Рукапіс Віл. Публ. бібл. ў Добр. № 255.

ПОЛЕМІЧНЫ ТРАКТАТ СУПРОЦЬ РОЖНАВЕРЦАЎ, КАНЦА XVI СТ. („Архивъ Ю.-Зап. Рос.", ч. I, т. VIII.) Захаваўся ў двох кнігах, часьцю друкаваных, часьцю рукапісных. Магчыма, што абедзьве кнігі становяць цэлае ў двох часьцях. Адзіны экзэмпляр гэтага навукова і сыстэматычна апрацаванага трактату захаваўся ў бібліатэцы Кіяўскай Духоўнай Акадэміі. Агалоўнай балоны кніга ня мае.

Першая часьць складаецца з 12 разьдзелаў:

„О образѣхъ; И образоборцомъ на противныя ихъ слова отказъ; Которого часу отъ самыхъ христіанъ образоборство повстало; Образоборцомъ на некоторые ихъ простыя слова отказъ; О престѣ, для чого знаменаемъ лице свое крестообразно рукою; О хожденіи съ кресты; О хвалѣ и чести святыхъ угодниковъ; О молитвѣ святыхъ; О постѣ; О сповѣди; О пречистомъ тѣлѣ и крови Христовой; О отшедшихъ свѣта сего, ижъ о нихъ память чинити".

У другой часьці 10 разьдзелаў:

„О Пресвятой Тройцы; О превѣчнемъ божественнемъ рожствѣ І. Христа; Доводы о правдивомъ божествѣ и человѣченстве Христовѣмъ; Доводы о божествѣ Духа Святого; О исхожденіи св. Духа; Отказъ на аргументы противныхъ о божествѣ Христовѣ; О понуреніи новокрщенскомъ; Отказъ аріаномъ на слова ихъ противные Пречистѣй Богородицы".

Невядома хто быў аўтор гэтай кнігі.

ПСАЛТЫР XVI СТ. Рукапіс Румянцаўскага музэю CCCXXXV, ў 4-ку, 205 лістоў.

Для прыкладу мовы выпішам 150 псальм:

„Благословеныи му(ж) о(н)же не о(т)шо(л) впора(д)у неуч(с)тивы(х) ани сталъ на дарозе (!) грешных а ни сто(л)цу губите(л)ско(м) неседе(л). але взаконе г(с)ни воля его е(с). въ то(м) же законе буде(т)

ся вчилъ днь и но(ч) и буде(т) яко дерево саженое ведле во(д) текущи(х) которое(ж) дасть ово(ц) свои ча(с)у своего а листъ его не впаде(т) и все штоко(л)ве и вчини буде(т) ему поспева(л) не та(к) же вже грешные не та(к). але яко поро(х) которо(г) по(д)носи(т) ветръ отъ земли. для то(г) и не повстану(т) оупора(д)у справе(д)ливы(х). бо ведае(т) г(с)дь дорогу справе(д)ливы(х). дорога злосниковъ загине".

„ПРОТИВ ПОВЕСТИ НИНЕШНИХЪ БЕЗБОЖНЫХЪ ЕРЕТИКОВЪ, што поведают не молитися ангеломъ, ни апостоломъ, ни пречистой Богородици и ни которому светому, а ни всемъ светым; а ни закона хрестянского не исповѣдаютъ, ни апостольского учения и всех святых святителеи и преподобных отец, и уставы законных отлагаютъ".

Зборнік канца XVI ст. які прыналежыць Ф. Тэрноўскаму (перадрукаваны ў „Архивъ Ю. З. Р." ч. I, т. VIII, бб. 3—44). Рукапіс гэты быў раней у Супрасльскім манастыры, бо ў ім, між іншымі, знаходзіцца ліст С. Кімбара, ігумена гэтага манастыра. Акром таго, па зьместу, зьяўляецца дапаўненьнем да іншых сьпісаньняў, паўстаўшых у гэтым манастыры супроць лютараў. Гэта праўдападобна адповедзь на кнігу Буднага „О оправданіи грѣшного чоловѣка предъ Богомъ".

Застаўка з супрасьльскіх друкаў XVII ст.

XVII стагодзьдзе.

XVII стагодзьдзе ў гісторыі нашай пісьменнасьці, як і ў гісторыі дзяржаўнасьці—гэта нахіл да ўпадку, рэакція ў грамадзянстве пасьля уздойму XVI ст. Люблінская дзяржаўная унія 1569 году, сьмяротна разіла дзяржаўны арганізм в. кн. Літоўскага, а рэлігійная унія 1596 году давяршыла ранейшы разьдзел у грамадзянстве, якое, высілкамі рэлігійнай рэакціі, было кінута на цэлых два стагодзьдзі на шлях занепаду.

Разбуджанае, ў другой палавіне XVI ст. гуманітарна-рэформацкім рухам, нашае грамадзянства пабачыла сябе адстаўшым ад заходна-эўропэйскага поступу і хапілася за умысловую працу, а ўрэшце, за аткрываньне школ для асьветы шырэйшых масс. Гэтае разбуджанае грамадзянства, саўсім натуральна, старалася сьпярша утрымацца на асновах уласнай крыўскай культуры, але падасьпеўшае змаганьне за праваслаўе зьбіла яго с правільнага шляху на блуднікі, з якіх наш народ дагэтуль ня можа яшчэ выйсьці на простую дарогу.

Сталася гэта вось якім чынам. Усходнае славянства, разам с хрысьціянствам, прыняло ц.-баўгарскую пісьменнасьць. Гэта адзіная пісьменнасьць для ўсяго славянства ўсходнага абраду, спачатку, пакуль заходна эўропэйскія народы былі скаваны мёртвай лацінай, давала перавагу ўсходнаму славянству над славянствам заходным. Але калі гуманістычны рух вызваліў заходнае славянства с пут мёртвай лаціны, вызволеныя заходна-славянскія, германскія і другія мовы зьвярнуліся да жывых крыніц народнай мовы, з якіх чэрпалі патужныя сілы для свайго адраджэньня. У гэты самы час у нас сталася наадварот. Пад націскам рэформаціі і каталіцтва ўсходны славянскі абрад не спрамогся парваць з мёртвай ц.-славянскай граматнасьцю, каб кожды з усходна-славянскіх народаў мог пачаць разьвіваць сваю ўласную мову. Наадварот, павадыры праваслаўнага ўсходнага славянства пастанавілі за ўсякую цану утрымаць гэту штучную і шкодную еднасьць для усіх славянскіх плямён, ад Адрыятыку да Ноўгарада, якая мела выражацца ў адзінай кніжнай мове, а

Застаўка з супрасьльскіх друкаў XVII ст.

ўжо ў канцы XVI і ў пачатках XVII ст. праявілася жаданьне прыблізіць нават жывыя мовы пасобных усходна-славянскіх плямён да „любезнѣйшого“, „сутелнѣйшого языка словенского“.

Мысьль гэта выплыла з саўсім фальшывых асноў, што бытцам, калісь, ўсе славянскія плямёны мелі адну супольную мову, якая захавалася не сапсаванай у літургічных і рэлігійных кнігах. Асобныя дыялекты славянскіх плямён былі вытлумачаны як агрубеньне і адзічэньне гэтай кніжнай мовы ў вуснах простага народу. І вось, заходна-эўропэйскі гуманізм у нас пайшоў пад клічам павароту граматнасьці і мовы народных масс да ц.-славяншчыны. Знайшліся абаронцы, моцныя пратэктары і гарачыя пропагатары гэтай ідэі, якую падтрымліваў у дадатку канстантынопальскі патрыархат і маскоўскі царызм.

У чысьленых, закладных, ў канцы XVI ст., грэка-лаціна-рускіх брацкіх школах, пастаноўлена было праводзіць на практыцы перавучываньне маладзежы. З гэтай мэтай „спудеям“ забаронена было гаварыць між сабой мовай „простай“, пазвалялася гаварыць толькі „па славянску і па грэцку“ (Голубевъ, „Истор. Кіевск. Академіи“ т. I, б. 198), а ў межах рэчыпаспалітай яшчэ і па польску. Мова народная служыла ў школах, толькі як памочнае знадабьбе да навучаньня чужых моў, а галоўна мовы славянскай. Каб-жа адразіць вучняў ад мовы народнай, у школах як праваслаўных так і езуіцкіх, пісаліся вучыцелямі рыторыкі школьныя драмы, ў якіх выводзілі дурнога, забабоннага і сьмешнага селяніна, каторы гаварыў „простай“ мовай рожную нісянеціцу. Гэткім чынам жывая крыўская мова ў вачох, сьпярша студэнтаў, а пасьля ўзрослых грамадзян, ужо ў пачатках другой палавіны XVII ст. сталася з мовы „простай“ мовай „мужыцкай“. „Спудзеі“ брацкіх школ, праўда, навучаліся мёртвай і дзікай кніжнай тарабаршчыны, каторая акром школы нідзе ў практычным жыцьці ня мела дапасаваньня. Сумесныя-ж соймы, зьезды і паходы с палякамі давалі поле да шырокага карыстаньня шляхце мовай польскай, якая з сьвігавічнай скорасьцю пашыраецца сярод грамадзянства. Дзеля гэтага саўсім няслушна прыпісуюць віну спольшчаньня нашай шляхты адзіна езуітам і уніятам ды пропагандзе каталіцтва. Духавенства праваслаўнае і брацкія праваслаўныя школы палажылі нічуць ня менш сваіх высілкаў у гэтым кірунку.

І гэта саўсім зразумела, калі прыняць пад увагу, што паняцьце нацыі ў тыя часы заступалася дзяржаўнай і рэлігійнай прыналежнасьцю. Стоючы цьвёрда за ўсходны абрад дзеячы гэтага абозу, адпіраючы нападкі каталікоў,

Застаўка з супрасльскіх друкаў XVII ст.

пісаныя польскай мовай, самі пачынаюць пісаць і друкаваць сьпярша палемічныя, а пазьней нават і літургічныя кнігі. Ад праваслаўных не адставалі уніяты. Дзеля гэтага рэлігійная палеміка, калі яшчэ пісалася і друкавалася ў першай палове XVII ст. паралельна с польскім тэкстам у асобных выданьнях, то ў другой палавіне XVII ст. ужо і праваслаўныя і уніяты ў палеміцы пераходзяць выключна на польскую мову.

Славэтная паправа кніг, якая нарабіла гэтулькі замяшаньня ў Масковіі, так сама адбывалася і ў нас. Фікары Сьвятагорац, мніх віленскага Сьвятадухаўскага манастыра, ўжо ў канцы XVI ст. заклікаў:

> „Книги церковныя вcѣ и уставы словенскимъ языкомъ друкуйте; сказую бо вамъ тайну великую,яко діяволъ толикую ненависть имаетъ на словенскій язык, же ледво живъ отъ гнѣву... А то для того діаволъ на словенскій языкъ борбу тую маетъ, занеже есть плоднѣйшій одъ всихъ языковъ и Богу любезнѣйшій... Тако да знайте, якъ словенскій языкъ предъ Богомъ честнѣйшій есть и отъ еллинского и латинского-же се не байкі суть“...

Гледзячы на сьвет с келейнага ваконца Сьвятагорац і яго паплечнікі, Лявон Карповіч і Мелеці Сматрыцкі, заступалі народную мову ў пісьменнасьці штучным конглёмэратам, між іншымі мяркаваньнямі, са значнай дозай наіўнай веры ў тое, што гэтым яны запраўды дасоляць чорту і дагодзяць Богу. А ў выніку мова нашай пісьменнасьці, якая ў XVI ст. была дайшоўшы немаль поўнага зьліжэньня з народнай, пад уплывам новых кірункаў думкі, пачынае прыбіраць што раз больш славянізмаў у арыгінальных творах, пісаных „дзеля лепшага выразуменьня люду паспалітага“, а ў кнігах „папраўленых“ і па некалькі разоў выдаваных перабражацца да непазнаньня. Для прыкладу возьмем кнігу „О сакраментах“ напісаную ў 1637 годзе Сыльвэстрам Косавым, біскупам Мсьціслаўскім, якая друкавалася кожды раз с папраўкамі: ў Кутэйне ў 1637 годзе, (першы раз), у Крэмянцы ў 1638-г., другі раз у Кутэйне ў 1653 годзе, ў Кіяве ў 1653, 1657 і 1668 і ў Чарнегаве ў 1716 г.

Тэкст Кутэйнскага выданьня 1637 г.	Тэкст Чарнегаўскага выданьня 1716 г.
Вопр. Которая ест форма того сакраменту, албо ли которыя слова совершаютъ тую тайну?	*Вопр.* Кая форма, или совершеніе тоя тайны?

Застаўка з супрасьльскіх друкаў XVII ст.

Отв. Суть тые слова Христовы над хлѣбомъ: „пріимитѣ и ядитѣ, се есть тѣло мое". А над виномъ: „Пійте отъ нея вси, си есть кровъ моя". Тыхъ абовемъ словъ самъ Спаситель нашъ зажылъ, гды на тайной вечери своей хлѣбъ и вино въ правдиво тѣло и въправдивую кровъ перемѣнилъ. Понѣважъ теды тайна тая есть великая, повиненъ такъ священникъ, яко и свѣцкій кождый...

Отв. Совершается тайна сія по словесѣхъ Христовыхъ силою Духа св. реченными: „и сотвори хлѣбъ убо сей честное тѣло Христа твоего, а еже въ чаши сей, честную кровь Христа твоего, преложивъ я Духомъ твоимъ святымъ". По глаголѣхъ бо сихъ пресуществованіе абіе бываетъ, и премѣняетъ хлѣбъ въ истинное тѣло Христово, а вино въ истинную кровь Христову. Остают точію віды, яже вiдятся...

Ужо ў мове арыгіналу 1637 году відаць уплыў польшчыны і царкоўнаславяншчыны, а ў папраўленай са стараны мовы і тэксту выданьні 1716 г. бачым ужо мову „ачышчаную" і саўсім нічым не падобную на народную. Гэтак, пачынаючы з другой палавіны XVII ст., акром вельмі рэдкіх здарэньняў, былі „папраўлены" ўсе крыўскія царкоўныя кнігі. Старакрыўская пісьменнасьць захавалася толькі ў ранейшага часу рукапісах і старадруках.

„ОТЪ ПРОТА СВЯТЫЯ ГОРЫ АѲОНСКІЯ И ВСЕГО СОБОРА ИХЪ ЯНУШУ КОРОЛЮ УГОРСКОМУ посланіе второе и отвѣтъ ко вопрошенію его противу ученій Люѳторова учителя ихъ". У зборніку пачатку XVII ст. Кіява-Міхайлаўскага манастыра № 1656.

Угорскі кароль Януш (з Заполя), бачучы закалоты сярод духоўных, выкліканыя паяўленьнем лютэранства, зьвернуўся, праз свайго канцлера „Лацька", ў 1534 годзе да прота Афонскай гары, каб той парадзіў як устанавіць згоду сярод духоўных „егда дастъ Богъ, да ся уединимо, да будетъ едина вѣра, едино стадо и единъ пастырь Христосъ" Лацка просіць даць адповедзі аб чысцы, аб мытарствах, аб пастох, споведзі, літургіі, чэсьці сьвятых і Маці Божай, жанідзьбе духавенства.

Прот Гаўрыэль гаворачы аб блудах лютэран закрануў і разыходжаньні с каталіцтвам і каротка даў адповедзь на ўсе пастаўленыя яму пытаньні, акром жанідзьбы духавенства, бо і праваслаўныя духоўнікі былі жанаты. Прот Гаўрыэль галоўна апіраецца на пісаньнях сьв. айцоў і паданьнях, чаго не

Застаўка з супрасльскіх друкаў XVII ст.

прызнавалі лютэране. Гэта ёсьць першая спроба зьбіваць учэньне лютэранаў са стараны праваслаўных і хоць не вызначаецца лёгічнасьцю разьвіцьця мысьлі, але сваей кароткасьцю і яснасьцю мела ўплыў на ўсе пазьнейшыя полемічныя творы супроць лютэранаў.

„ЕВАНГЕЛІЕ НАПРЕСТОЛЬНОЕ, стараніем и накладомъ е. м. п. Лукаша Мамонича и пана Козмы Мамонича бурмистра виленского. Выдрукована бысть сія книга в месте столечном Виленском в лѣто отъ созданія міру 7108, а от воплощенія гда Бга и спса нашего Іс. Ха 1600 мца июля 16 дня“.

Евангельле гэтае называецца ў бібліографаў „юсавым“, таму што ўжыта ўсюды літара „юс“ замест *у*. Друкавана ў ліст 9+393 лісты. Мова ў тэксьце царкоўна-баўгарская. Каратаеў пад гэтым самым годам падае (292—293) „Четвероевангеліе“ друкаванае ў Вільні.

„ЧАСОСЛОВЕЦЪ“, друк. ў Мамонічаў, ў Вільні, 1601 г., ў 4-ку.

„МОЛИТВЫ ПОВСЕДНЕВНЫЯ“, друк. ў Вільні, 1602 г., ў 8-ку, 20 лістоў+72+144+168 і 25 лістоў.

„О ОБРАЗѢХЪ, о крестѣ, о хвалѣ Божіей і о хвалѣ и молитвѣ Святыхъ и о иныхъ артукулахъ вѣры, единое правдивое церкве Хрістовы“, друк. ў Вільні, 1602, у 12-ку, каля 100 лістоў, 200 баlонак. (Ундольскій). Полемічны твор са стараны праваслаўных супроць рэформатаў. Захаваўся гэты твор часьцю друкаваным, часьцю ў рукапісным адзінцы Кіяўск. Дух. Акадэміі.

Гэта адна з найгрунтаўнейшых прац, якія былі пісаны супроць навазерцаў са стараны праваслаўных. Перадрукавана ў „Архивъ Ю. З. Р“. ч. І. т. VIII, бб. 59—123.

Зьмест гэтай кнігі гл. на б. 495, пад агалоўкам „Полемічны трактат супроць рожнаверцаў, канца XVI ст.“ Аб друкаваньні гэтага твору ў Вільні ў 1602 годзе, як вышэйадзначана, пачэрпнута ведамка з Ундольскага.

„ВОПРОСЫ И ОТВѢТЫ ПРАВОСЛАВНОМУ ЗЪ ПАПЕЖНИКОМЪ“. Рукапіс Маск. Сынод. бібліатэкі № 271. У форме дыалёгу даецца адпор каталіком: пытаньні задае каталік, адпавядае праваслаўны. Гутарка ідзе галоўным чынам аб дагматычных разыходжаньнях.

(Гл. „Памятники полемической литературы въ Зап. Руси“ кн. II, СПБ. 1882 г., бал. 25).

„*Папежникъ:* Если, ведлугъ твоей повѣсти, костелъ Римскій не естъ продкуючимъ всѣмъ костеломъ по всемъ христіянствѣ, а бискупъ Римскій не естъ повшехнымъ пастыромъ всѣхъ овецъ Христовыхъ,—поготову, ваши патрyархове и церковъ Восточная, которыхъ перемогли брони пекелные, абовѣмъ ихъ осягнула безбожная тиранская рука, гдѣ имъ жадныхъ наукъ, ани ряженя и справованя, ведле потребы, овцами Христовыми, ани розширеня хвалы Божее Турчинъ не допущаетъ.

Православный: На тую квестію ачбы ся не годило тобѣ жадное отповѣди дати, поневажъ въ суды Божіе вдаешся, и зъ другое стороны и плётками наробляешъ, а вшакже, абысь не розумѣлъ собѣ за выграную мѣти ты, который ведле свѣта того звыкъ наболше уважати, старіе приклады минаючи, спыталъ бымъ тя: кгды оно презъ триста лѣтъ по Вознесеніи Господнемъ, гдѣ еще всѣ цесари, короли, княжата погане были, кгды оно въ Римѣ преслѣдовано было чи былъ, чи не былъ правдивый костелъ або церковъ на свѣтѣ? И много на свѣтѣ такихъ и тому подобныхъ маемо прикладовъ, которыхъ, уходячы продолженя, опущаю оные, тылко Господни слова припоминаю: „хто хочетъ ити за мною, нехай несетъ кресть свои и наслѣдуетъ мене“. „Нѣсть слуга болшій надъ пана своего“. „Если мене преслѣдовали, и васъ будутъ преслѣдовати“, помыкати и нарекати, и смутитеся будете, а свѣтъ ся будетъ веселити, але будте доброго сердца, абовѣмъ „я звитяжилъ свѣтъ“. И апостолъ: „валка наша не съ тѣломъ, ани съ кровію, але зъ духовными войски князя темности“. Хочай же и церкви Греческіе Всходніе и пастырове ихъ подъ зверхностію безбожника суть, але вѣрою одинъ Христосъ царствуетъ, которого моцъ въ немощехъ нашихъ выполняется. Прото не оныхъ, гдѣ зъ ласки Божае и вѣра, набоженство, и сукцессія апостолская, и любовъ необлудная, и церковныя правила вцале зааръжаные и отъ вшелякихъ геретицствъ незмазаные, але оныхъ, которымъ на тыхъ помененыхъ речахъ збываетъ, а на то мѣсто иншые неслыханые у оное першое церкви новотныи уставы суть впроважоны, посполу и зъ замкненемъ тое речи мовлю: („всякій, который чинитъ грѣхъ, неволникъ естъ грѣхови“; и зась: „не вѣдаете ли, яко емуже представляете себе рабы въ послушаніе, рабы есте, егоже послушаете) брони пекелные перемогли“.

„СОБРАНЬЕ КОРОТКИХЪ А УЗЛОВАТЫХЪ ПОВѢСТЕЙ, КОТОРЫЯ СЯ ПО КГРЕЦКУ ЗОВУТЪ АПОѲЕГМАТА“. Паводле Вішнеўскага (Hist. Polsk. Lit., т. VIII) рукапісны экзэмпляр гэтых повесьцяў быў у бібліятэцы Талстога ў Маскве; павыжшы агаловак узяты з запісак менскага архэолёга Татура. Татураўскі рукапіс быў датаваны 1603 годам, складаўся с чатырох часьцей. У першай часьці зьмешчаны „вузлаватыя“ повесьці, г. зн. анэгдоты і прыповесьці рожных філёзафаў і аб філёзафах, у другой—цароў, каралёў і князёў, у трэцяй—лакедамонцаў, у чацьвертай—повесьці і чыны растаропных жанок. Аўторам повесьцяў быў Бэньяш Будны. Кніга гэта была надрукавана ў польскай мове ў 1614 годзе, ў Любчы (каля Навагорадка), друкаром Пятром Кмітам с пасьвятай Адаму Хрэбтовічу.

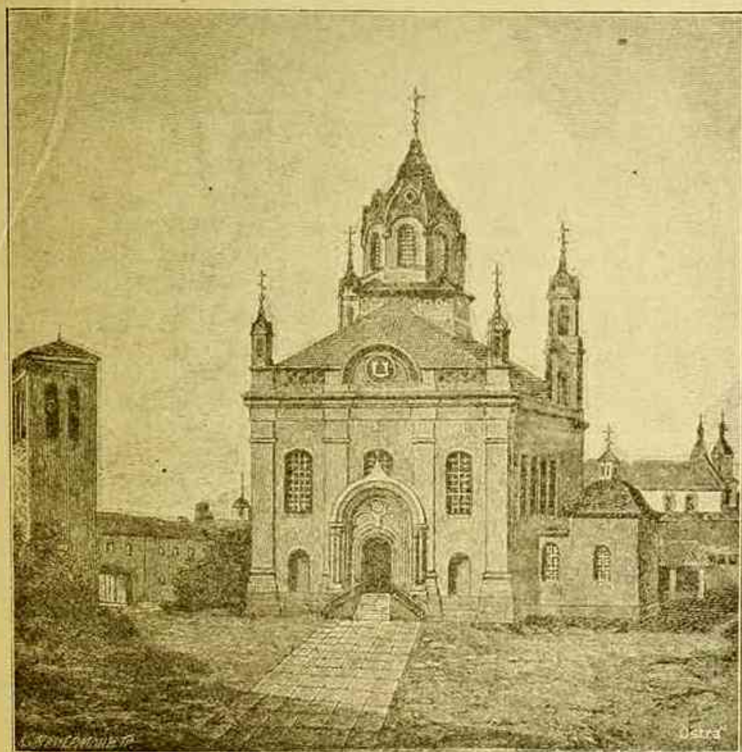

Віленскі брацкі Сьвятатроецкі манастыр, пры якім істнавала ад канца XVI ст. друкарня.

Гэты-ж Бэньяш Будны пераклаў на польскую мову кнігі Цыцэрона аб старасьці і прыязьні. Подобна як у польскай мове Сымона Буднага, так і ў Бэньяша Буднага многа крыўскіх слоў і зваротаў.

„ОКТАИКЪ, сирѣчь осьмогласникъ“.., Друкаваны сьвятаром Даміянам у Дэрманскім манастыры ў 1604 годзе, ў ліст, 13+160+146 і 7 лістоў. У двох мовах: ў крыўскай і ц.-славянскай. Паводле акрэсьленьня Сахарова: „на литовско-русскомъ и словянскомъ языкахъ“.

АПОЛЁГІЯ ФЛЁРЭНТЫЙСКАГА САБОРУ. Друкавана ў Вільні 1604 г., ў 4-ку (Ундольскій „Хрон. Указ“. бал. 24, № 156).

„ОБОРОНА СОБОРУ ФЛОРЕНТІЙСКАГО осмого, противъ фальшивому недавно отъ противниковъ згоды выданому“... Друкавана ў Вільні ў 1605 годзе, ў 4-ку. Кніга гэта напісана рэктарам віленскай

мітрапалічай уніяцкай калегіі Пятром Федаровічам. Пераклад на польскую мову даканаў віленскі Сьвятатроецкі архімандрыт Геласі Русоўскі і надрукаваў у Вільні ў 1603 г. ў 4-ку, пад агалоўкам:

„Obrona s. Synodu Florenckiego powszechnego dla prawowiernej Rusi napisana przez Piotra Fiedorowicza w Wilnie, Collegium ruskiego I. M. X. Metropolity Kijowskiego rektora, a przez Gelasiusza Rusowskiego, archimandritą Wileńskiego na polski język przełożona".

Федароўскі у гэтай кнізе адпавядае на гісторыю тагож сабору, напісаную Клерыкам Астрожскім і даводзіць, што берасьцейская унія ёсьць простым аднаўленьнем уніі ранейшай, флёрэнтыйскай. Гэткім чынам ўладыкі, каторыя прыймалі унію, не адступнікі а абаронцы старасьветчыны. У дадатку, ўсе прывілеі, якія атрымлівала духавенства ўсходнага абраду ад каралёў, ад часу флёрэнтыйскай уніі, даставала пад варункам, што будзе ў еднасьці з рымскай царквой. Далей даводзіць аўтор, што усходны і заходны абрадак не так крэпка паміж сабой рожняцца, як протэстантызм рожніцца і ад каталіцтва і ад праваслаўя.

У „Абароне" Федаровіча першы раз былі сабраны ўсе летапісныя ведамкі аб стасунках Русі з Рымам, пачынаючы ад князя Валадзімера. І ў гэтай часьці дадзены вывад, што Флёрэнтыйская унія саўсім лёгічна выплывала з гісторыі ўсходна-славянскай царквы, якая ў істоце ніколі з Рымам не парывала.

УЧЫЦЕЛЬНАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ 1604 Г. Рукапіс Кіява-Міхайлаўскага Манастыра (Карскій, „Бѣлоруссы", т. І, б. 393).

„ПОСЕЛЬСТВО ДО ПАПЕЖА РЫМЪСКОГО СИКСТА IV отъ духовенства и отъ княжатъ и пановъ рускихъ зъ Вильни року 1476 мѣсеца марта 14 дня черезъ пословъ въ томъже листе нижеименованныхъ", Вільня, 1605 году. Гісторыя пасольства такая: На просьбу в. кн. Літоўскага Казіміра ў 1458 годзе папеж прыслаў для Літвы мітрапаліта уніята Грыгора Баўгарына. Па сьмерці Грыгора крыўскія біскупы стала пачалі сабе абіраць мітрапаліта, які тытулаваўся „мітрапаліт Кіяўскі і ўсей Русі" (у адрожненьне ад маскоўскіх мітрапалітаў, якія тытулаваліся „мітрапаліт Маскоўскі і ўсей Русі"). Гэтак наступнікам мітрапаліта Грыгорага Баўгарына быў абраны Місаіл, з роду князёў Петруцкіх, і, с просьбай пацьвердзіць гэты выбар, вясной 1473 году пасланы быў ліст да папежа. Мінула тры гады і папеж не даў ніякай адповедзі на высланы саборам ліст. Тады, ў марцы 1476 году, быў апрацаваны другі ліст і высланы разам с пасольствам. Лісты гэты даюць пробку познага візантыйскага красамоўства, якое вызначалася многамоўствам і мнозствам комплімэнтаў.

Аўторы ў гэтым лісьце зазначаюць, што ў істоце няма рожніцы ў веры паміж грэкамі і рымлянамі ды „російскими словенами", а тымчасам яны даведаліся, што ўсходна-славянскую царкву выстаўляюць перад папежам як паганскую. Аўторы прыраўніваюць абвінаватчыкаў да бязводных хмар, якія развяваюць ветры, да бязплодных дрэў, сьпененых хваль і інш. Падаўшы,

ў другой часьці, ведамкі аб сабе і вызнаньне сваей веры, аўторы падаюць свой погляд на папежа, як на найсьвяцейшага пастыра і старшыну ўсіх патрыярхаў, і больш таго, яны ў каталіцкі спосаб тлумачаць догматы, але пры гэтым зазначаюць, што кождая старана павінна мець непарушным звычай і парадак сваей царквы. Урэшце просяць каб папеж выслаў двох добраразумных мужоў, якія-бы добра ведалі права і абычаі абодвых царквей і якія-бы шчыра прытрымліваліся пастаноў флёрэнтыйскага сабору: з іх аднаго вызнаўца ўсходнага, а другога заходнаго абраду. Закончаны ліст просьбай аб благаслаўленьне і адповедзь.

Адшукаў гэты ліст і падаў віленскаму магістрату да пацьверджаньня і ўпісаньня ў актовыя кнігі Іпаці Поцей.

Тагочасныя праваслаўныя пісьменнікі прагалосілі гэты ліст падробленым, але навейшая гістарычная крытыка прызнае яго праўдзівым.

Мне асабіста давялося, здарэньнем, бачыць у. п. Солтана ў Вільні (ў 1916 годзе) пяць пэргамінных грамат, выданых на імя яго продка, які езьдзіў у гэтым пасольстве ў 1476 годзе ў Рым. Одпісы грамат п. Солтан меў зложыць у віленскім „Towarzystwie Przyjaciół Nauk“ дзе ўжо раней чытаў ён даклад аб гэтых граматах.

„ЛИСТЪ МЕЛЕТІЯ ПАТРІАРХИ АЛЕКСАНДРІЙСКОГО до велебного еп. Ипатія Потѣя... о отступленьи его, з напоминанемъ отцевскимъ до него писаный. В манастыри дерманскомъ выдроукованый, в лѣто от рожества Христова 1605“. Сахаров адносіць гэту кнігу да „Літоўска-русскіх“ друкаў (Сказ. Русск. Нар., т. II, бал. IX-X), бо кніга напісана старакрыўскай мовай.

Разгледзіўшы важнейшыя асобнасьці праваслаўнай навукі, патрыярх у чулых выражэньнях заклікае Іп. Поцея кінуць Унію.

„СЛУЖЕБНИКЪ, или божественныя литургіи... „въ друкарнѣ Леона Мамонича“. Вільня, 1607 г. ў 4-ку 112+464 лісты. Передрук са служэбніка віленскага выданьня 1583 г.

„ЛЕКАРСТВО НА ОСПАЛЫЙ УМЫСЛЪ ЧЕЛОВѢЧІЙ, а особливе на затвердѣлыя людскія, заведеныя свѣтомъ, альбо якими грѣхами, до Өеодора Мниха, а въ особѣ его до кождого чловѣка, кто въ якомъ кольвекъ есть грѣху, съ приложеніемъ при концѣ тестамента Васплія Царя Греческого сыну своему Льву Философу; переложено съ Греческого Даміаномъ Пресвитеромъ“. Друкавана ў Астразе 1607 г., ў 4-ку, на царкоўна-баўгарскай і крыўскай мовах.

Глава III о чести священническія.

Цѣло имѣй мудрованіе православнымъ догматомъ, и почитай ма-

О учтивости духовныхъ.

Здоровый розумъ мѣй о православной наукѣ. Имѣй въ почтивости назбытъ матку твою церьковь,

тере твою церковь, иже о святомъ Дусѣ тя воздои, и съ Христомъ о Бозѣ мною на главу твою вѣнецъ возложи. Аще бо плотскія твоя родителя долженъ еси стыдѣтися и почитати, множае паче еже о дусѣ Божіи тя родившихъ предпочитати, они бо временный животъ чадомъ дарують, сіи же вѣчный животъ по рождении ради ходатайствують.

Почти убо церковь почтенъ будеши отъ нея, и священникъ стыдися, яко отца духовныя, и ходатая намъ къ Богу. Честь бо священническая на Бога восходитъ. Яко же бо тебе ради твоя слуги почитати праведно, тако и ради Бога Іерея его почитати праведно, и якоже яже на нихъ честь на Бога преходитъ, тако и еже на нихъ безчестіе, множае паче Бога прогнѣваетъ".

которая Духомъ Святымъ тебѣ персями своими выховала, и съ Христомъ водлугъ Бога презъ мене корону на голову твою вложила. бо если тѣлесные твои повиненесь шановати и чтити, далеко большей тыхъ, которые тя въ Духу Божіомъ породили над то чтити. Бо тамтые дочасный животъ дѣтемъ дають, а овіи вѣчный животъ отроженьемъ дарують.

Чти теды церковь абысь былъ почтенъ отъ церкви, а священниковъ мѣй въ поважанью, яко отцовъ духовныхъ и причинцовъ нашихъ до Бога, абовѣмъ честь котораяся священникомъ дѣетъ, на Богася стягаетъ. Бо якъ для тебе слугъ твоихъ чтити слушная есть, такъ для Бога священниковъ его мѣти во почтивости, справедливая есть: бо якъ учтивость ихъ на Бога переходитъ, такъ и зельживость ихъ назбытъ Бога на гнѣвъ побужаетъ".

Перадрукавана гэта кніга славянскай мовай у Маскве, ў 1686 годзе, пад агалоўкам: „Тестаменть, сирѣчь Завѣтъ во Христѣ благоговѣйного и славного монарха, Василія Царя Греческого"... Трэцяе выданьне выйшла ў Кіяве ў 1680 годзе.

„СКАЗАНІЕ ВКРАТЦѢ О ЕРЕСЕХЪ ТРИДЕСЯТИ И ЧЕТЫРЕХЪ... Леонтія, іеродіакона Печерского монастыря Кіевскаго". Рукапіс Петр. Публ. бібл. Q. I. № 243, пісаны ў 1608 г. Перадрукавана ў „Акты Южн. и Зап. Россіи", II, 271-287. Гэта ёсьць твор Леонція Карповіча, пазьнейшага архімандрыта віленскага Сьвятадухаўскага манастыра (+1620 г.) У рукапісе украінізмаў няма, але затое шмат ц.-баўгарызмаў. Жыцьцёпіс Л. Карповіча гл. ніжэй (пад 1615 г. „Казаньне двое").

„ГАРЪМОНІЯ, альбо, согласіе вѣры Сакраменътовъ, и церемоней святое восточъное церъкви С костеломъ Рымъскимъ"... У вильни. 1608 г., 58 лістоў, у 4-ку. Мітрапаліт Філарэт аўторства гэтай кнігі прыпісуе Іпацію Поцею. (Истор. Русск. Церкви, ч. IV, б. 68). Польскі агаловак такі:

„Harmonia albo concordatia wiary, sacramentow y ceremoniey cerkwi ś. orientalney z kościolem rzymskim".

У крыўскім тэксьце маюцца мейсцы пісаныя па польску. Аўтор гэтай кнігі сам уніят, што відаць с прадмовы:

„Многіе найдуются таковые, чытателю хрестіяньскій, которые, не вѣдаючы кгрунту истности самое, звыкли подъ часъ и добрые речы ганити, яко напрыкладъ, ото згода и единость светая, которую мы прыняли есмо съ паны Рымляны, братьею нашою, знаючысе быти дѣтьми единое матери нашое светое католическое церкви, поневажъ зъ единого насѣня Духа Светого породилися есмо. И даютъ нѣкоторые прычыну, ото тую, ижъ Рымляне, яко въ артыкулахъ вѣры светое, такъ и въ церымоніяхъ церковныхъ далеко суть розни отъ светое Восточное церкви. А наконецъ смѣютъ нѣкоторые и то мовити, ижъ зборы евангелицкіе бліжшие суть вѣрѣ и церымоней церкви Восточное съ церымоніями своими, анижли Рымляне. Што еслиже естъ правда пущаю то уваженью каждого человѣка хрестіанского, который якоежъ кольвекъ баченье маетъ: а ижъ то не суть речы такъ скрытые и вельце трудные которыхъ бы и найпростшый порозумѣти не могъ. Жалемъ таковогo заслѣпѣнья нѣкоторыхъ будучы порушоный, не сегаючы глубокихъ речей, бо бы не малые книги о томъ быти мусѣли, гдѣ быхъ все по достатку мѣлъ выписовати,—ото иле накоротшей быти могло, собралемъ нѣкоторые челнѣйшые артыкулы вѣры, сакраментовъ и церемоней обое церкви, такъ греческое, яко и Рымское, на которыхъ кгрунтъ и самая истность належитъ“.

У кнізе роўнарадна разглядаюцца абрады і таімствы грэцкай і рымскай цэркваў і даводзіцца ачэвістая праўда, што яны блізкі адны другім. Дзеля гэтага няпраўду:

„смеють нѣкоторые и то мовити, иж зборы евангелицкіе ближніе суть вѣрѣ и церымоней церкви Восточное съ церемониями своими, анижли Рымляне“.

Кажучы аб Флёрэнтыцкай уніі ён заўважае:

„... але наша Русь тотъ соборъ светый листрыкійскимъ называютъ, и якуюсь баламутню и небылицу о томъ соборѣ недавно въ друку выдали На то вже достаточный отказъ маютъ, тамъ и руками правды дощупатися могутъ“.

Асабліва дастаецца Зызанію:

„Не всѣмъ же, откуль новый теологъ а старый баламутъ Стефанко Зизанія тое выдралъ, и написалъ въ своихъ книжкахъ, ижъ Христосъ теперъ, сѣдечы на правицы Бога Отца своего, вже не хо-дотайствуетъ о насъ, противъ ясному писму апостольскому и противъ всимъ светымъ богоноснымъ отцемъ церкви Восточное и Латинское. И такъ тою проклетою ересю своею, еще не слыханою, Русь поблазнилъ, же его книжк мъ баламутнымъ лѣпѣй, нижъ евангеліи, вѣрятъ“!

На іншым мейсцы (гл. „Пам. полем. лит. въ Зап. Руси“, СПБ. кн. II, б. 182) раскрывае псэўдонім Зызаняга, называючы яго „Стефанко Куколь“.

Як прынялі праваслаўныя „Гаръмонію“ найлепш схарактэрызавана ў „Перастрозе“:

„тое, што первей въ нашей церкви ганили, згола, всѣ нашы церемонѣи и вѣры вызнанья и сакраменты, тое все южъ хвалятъ, только же быхмо папежа за голову прызнали“.

„ѲESES, СИРЕЧЪ ИЗВѢСТНЫ предъложенія отъ оученій еже о тайнахъ церьковныхъ. На размышленіе къ объщему состезанію данны. Честнымъ отцемъ Іосифомъ Велиминомъ Рутъскимъ, Инокомъ закону св. Василія, въ Монастыру Виленъскомъ Св. Живоначалное Тройцы. Состязаніе же се на обычномъ мѣстѣ ученій будетъ, при монастыри предъреченномъ. Року отъ нароженія Христова 1608, мѣс. Генваря дня 17, часу второго по полудни". Без азначаньня мейсца друку, ў 4-ку, 2 лісты; друкавана безумоўна ў Вільні, ў друкарні Сьв. Троіцкага манастыра, ў 1608 г. Гэты „Theses" друкаваны і на польскай мове готыцкімі літарамі. Адзіныя экзэмпляры абодвых у Віленскай Публ. бібліатэцы.

Гэта ёсьць праграма публічнай дыскусіі аб веры, якія ў тыя часы устраівалі уніяты с праваслаўнымі.

„ТРИПѢСНЕЦЪ (ТРІОДІОНЪ) ЦВѢТОНОСНЫЙ". Друкаваны ў Вільні ў Леона Мамоніча, 1609 году, ў ліст 3+563 лісты. На адвароце агалоўнай балоны памешчаны верш на гэрб Льва Сапегі, канцлера княвства Літоўскага, напісаны мабыць, Лявонам Мамонічам, які падпісаў прадмову. У Сапезе адзначаюцца ўсе цноты наагул і асабліва як у рыцары і дзяржаўным дзеячу.

Тые всѣ в тобѣ цноты видимъ знамените,
Которыми тя панъ Бог надарылъ обфите.
Презацный сенаторе, знат изъ вѣковъ давныхъ
Тые жъ ся найдовали и в предкахъ твыхъ славныхъ...

ТРІОДЬ ПОСТНАЯ, друк., мабыць у Вільні, каля 1609 г., без агал. ліста, ў ліст, 440 лістоў (Ундольскій).

„ѲРИNOS, то есть Ляментъ единой вселенской апостолской восточной церкве зъ объясненьемъ докгматовъ вѣры. Чрезъ Ѳеоѳила Ортолога. в Вилнѣ 1610". Ў 4-ку. Гэтаж кніга таго-ж самага году выйшла ў Вільні і ў польскай мове пад агалоўкам:

> ѲРИNOS, to jest Lament jedynej powszechnej apostolskiej wschodniej cerkwie z objaśnieniem dogmat wiary,—pierwiej z greckiego na Słowieński, a teraz z słowieńskiego na polski pzetłómaczony przez Teofila Orthologa. W Wilnie 1610.

Аўтарам „Трэнасу" быў мніх віленскага Сьвятадухаўскага манастыра Мелецi (ў сьвеце Максім) Смотрыцкі. Выхад гэтай кнігі выклікаў захопленьне ў праваслаўных і раз'яраньне ў радох каталікоў і уніятаў. Аб выхадзе гэтай, узбураючай грамадзянства, кнігі было павядамлена ў вайсковы абоз каралю, які ў той час вёў вайну з Масковіяй і стаяў пад Смаленскам. „Трэнас" Смотрыцкага быў разгляданы сучасьнікамі як падбураючы выступ супроць духоўнай і сьвецкай улады, як зручная палітычная праклямацыя. Кароль Жыгімонт, у траўні 1610 году, выдаў забарону прадаваць і купляць „Трэнас" пад пагрозай кары пяці тысяч чырвоных залатых; віленскаму войту і магістрату за-

гадаў канфіскаваць друкарню Сьвятадухаўскага віленскага манастыра, забраць і спаліць кнігі*), а аўтараў і друкароў пасадзіць ў вязьніцу да далейшага загаду. Пісарам, загадчыкам і карэктарам у Сьвятадухаўскай друкарні быў архімандрыт Лявон Карповіч, і ён, заарэштаваны ў гэтай справе, прасядзіў два гады ў вязьніцы, пакуль справа хадзіла ад установы да установы.

„Трэнас" Сматрыцкага гэта незвычайнага таленту літэратурна-поэтычна-лірычны твор, а адначасова кульмінацийны пункт рэлігійнай полемікі са стараны праваслаўных. У „Трэнасе" сказы парываючай сілы, выбухі разжаленага пачуцьця, голаснай жальбы, горкай наругі і дакору, яркія малюнкі і страшныя пагрозы чарадуюцца с сумнай паэзіяй і патосам. Наагул аўтор „Трэнасу" быў надзвычайнай чуткасьці паэтам і яго проза мясцамі пераходзіць у рытміку, катора прыбліжаецца да лепшых пробак ўсесьветнай пісьменнасьці.

Вельямін Язэп Руцкі, уніяцкі мітрапаліт.

Тэма „Трэнасу"- плач праваслаўнай царквы с прычыны яе бязвыхадна горкага палажэньня ў межах Рэчыпасполітай. Прыкладам, у адным з адрыўкаў, царква плача-галосіць бытцам пакінутая маці, паўтараючы адны і тыя самыя нарэканьні, але ў штораз іншых словах, сказах і рытмах:

„Гора мне беднай, гора нешчасьлівай, ах, з усіх старон і маетнасьцяў аграбленай, гора мне, на сьвецкую ганьбу цела майго с шат абдзертай, гора мне невымоўнымі цяжкасьцямі абцяжанай. Рукі ў аковах, ярмо на шыі, путы на нагах, ланцуг на плечах, меч над

*) Дзякуючы гэтаму захавалася толькі некалькі экзэмпляраў, друкаваных у польскай мове.

галавой абасечны. Вада пад нагамі глыбокая, агонь па старонах няўгасны, зусюль стогны, зусюль страх, адусюль прасьледаваньні. Бяда ў гарадох і вёсках, бяда ў палёх і дубровах, бяда ў горах і бяздоньнях зямельных. Няма мейсца супакойнага і басьпечнага. Дзень у болях і рачах, ноч у стогнах і ўздыханьнях, лета пякучае што самлееш, зіма марозіць да сьмерці. Прымусовую бо нагату цярплю і аж на сьмерць прасьледуюць мяне. Калісь дзіўная і багатая, цяпер агіджаная і бедная; калісь каралева, ўсім сьветам каханая, цяпер усімі пагарджаная і мучаная. Усё, што жыве, ўсе народы, ўсе жыхары зямлі, прыступіце да мяне, паслухайце майго голасу, пазнайце, чым была я даўней, і дзівуйцеся. Пасьмевішчам сьвету я сталася, а калісь для людзей і анелаў была я подзівам".

А найбольш мук прычынілі свае ўласныя дзеці:

„Радзіла я дзяцей і выхавала, а яны адракліся мяне і спрычыніліся да майго упадку. Таму сяджу адна цяпер, як удовая, ў плачы,—калісь валадарка ўсходу і захаду, поўдня і паўночных краін. Дзень і ноч плачу і сьлёзы, як патокі, точацца па абліччы маім, і няма каму пацешыць мяне—ўсе паўцякалі ад мяне, усе пагордзілі мною. Мае сваякі далёка ад мяне, мае прыяцелі сталі ворагамі, мае сыны, пазавідаваўшы вужачаму племю, жыгаюць цела маё заразьлівымі жыгаламі. Слухайце жалобнай повесьці маей, усе народы, прыміце ў вушы свае, ўсе жыхары кругу зямельнага. Сыны і дочкі мае, каторых радзіла і выхавала, пакінулі мяне і пайшлі за тэй, якая не балела імі, каб ўдосыць насыціцца тучнасьцю яе. Сьвятары мае пасьлеплі, пастыры мае панямелі (няхочучы ведаць, што аб душы змаганьне), старцы мае падурнелі, маладзікі адзічэлі, дочкі пайшлі на распусту, і ўсе аднадушна, Бога і праўду яго забыўшы, на душу маю спрысягліся".

Сталася ўсё гэта дзякуючы адступніцтву і нядбаласьці зьверхнікаў:

„О біскупы, біскупы!... Ці ня годзі вам яшчэ тэй неацэненай утраты, якую панашу дзякуючы вашай нядбайнасьці, такую вялікую страту ў золаце і серабрэ, пэрлах і дарагіх каменьнях, ў каторых я пышалася, аздобленая вашым бацькам, колькідзесят лет як найслаўнейшая каралева? Дзе цяпер той неацэнны камянь-карбункул, бліскучы як сьветач, каторы я насіла ў кароне галавы маей між іншымі пэрламі, як сонца між гвёздамі,—дом князёў Астрожскіх, што сьвяціў над усе іншыя блескам сьветласьці старой сваей веры? Дзе іншыя дарагія і також неацэнныя камяні тэй кароны—слаўныя домы рускіх князёў, неацэнныя шафіры, неацененыя дыяманты: князі Слуцкія, Заслаўскія, Збаражскія, Вішневецкія, Сангушкі, Чартарыйскія, Пронскія, Ружынскія, Саламярэцкія, Галоўчынскія, Крошынскія, Масальскія, Горскія, Сакалінскія, Лукомскія, Пузыны і іншыя незлічоныя, каторых доўга было-бы вылічаць паасобку. Дзе і іншыя пры іх мае клейнады? Разумею радавітыя, слаўныя, высокадумныя, сільныя і даўныя домы, па ўсяму сьвету галасныя сваей добраю славаю, магутнасьцю і адвагай народу рускага: Хадкевічы, Глебовічы, Кішкі, Сапегі, Дорогастайскія, Войны, Валовічы, Зэновічы, Пацы, Галецкія, Тышкевічы, Корсакі, Хрэбтовічы, Трызны, Гарнастаі, Бокіі, Мышкі, Гойскія, Сямашкі, Гулевічы, Ярмалінскія, Чалганскія, Каліноўскія, Кірдзяі, Загароўскія, Мялешкі, Богавітыны, Паўловічы, Сасноўскія, Скуміны, Поцеі і інш."

Калі ідзе такое адступніцтва ад усходнай царкы вінавата ў гэтым і духавенства, якое пры помачы золата і серабра уварвалася ў Божы дом; адны с корчам, іншыя з двароў і ваяцтва ды падатковых урадаў, без ніякага прыгатаваньня.

Дзеля гэтага плача царква:

„Гора мне паручанай нядбалым наймітам, гора мне аддадзенай на апеку ненасытных лачнікаў... Блюзьніцелі а не вучыцелі, гасіцялі а не сьвяціцялі, круцялі а не пастыры, архібыдлятнікі а не архібіскупы, вы пераступілі закон волі божай, засьляпілі душы праклятай мамонай сьвету гэтага“.

Мелеці Сматрыцкі, манах Сьвятадухаўскага віленскага манастыра, пазьней праваслаўны Архібіскуп Полацкі.

Далей царква пераконывае тых, якія ў жыцьці ёсьць карчмарамі і купцамі, ў размове невукамі, ў абходжаньні аблуднымі лісіцамі, а ў наступаньні лютымі воўкамі.

Соль кніжкі ў напамінаньні адступіўшых ад усходнай царквы. Царква, як маці прамаўляе да сына:

„Няхай парушыць цябе сыноўскае пачуваньне да тваей маці, няхай праразіць твае сэрца той такі горкі плач, каторы прабіваецца праз самае неба, мае ўдыханьне і галасьба; пацеш мяне, дзеля Бога, прашу цябе, сыне, пацеш у гэтым маім горы, бо я ад самай маей маладасьці не пераставала цябе цешыць. Абатры сьлёзы з вачэй маіх тваім апамятаньнем і паваротам, бо я не давала табе плакаць ў годы твайго дзяцінства. Астань, сыне, пры сваей маці ў старасьці, бо кожды Богам пракляты, што пакідае яе чынам ці словам; ушануй мяне, а будзеш мець благаславеньне ад Навышняга. Не давай прычыны каб праклінала цябе твая маці, бо матчын праклён вывяртае з асноў домы сыноўскія“.

За напісаньне „Трэнасу“ праваслаўныя прост багомілі Сматрыцкага; як сам апавядае—не далі-бы пылінцы ўпасьці на яго. Кнігу яго перапісывалі і аберагалі ды ў тэстамантах адказывалі патомству, як найдаражэйшы скарб, а некатарыя загадывалі класьці яе ім у магілу.

У адповедзь на „Трэнас“, вядомы езуіцкі польскі пісьменнік, Пятро Скарга, рэктар полацкай езуіцкай акадэміі, напісаў кнігу: „Na treny i lament Teofila Orthologa do Rusi greckiego nabożeństwa przestroga“. (Кракаў 1610). Скарга знаходзіў у кнізе Сматрыцкага ухіл да протэстанцтва, спачуваньне ворагам Рэчыпаспалітай, а ласьне Маскве, з якой вялася тады вайна.

Са стараны уніятаў напісаў адповедзь на „Трэнас“ Ільля Марахоўскі, быўшы каралеўскі сэкрэтар, які ўступіў ў ордэн Васільянаў пад імем Якіма. Кніга была надрукавана ў польскай мове пад агалоўкам: „ПАРІГОРІА, albo utulenie uszczypliwego lamentu mniemanej cerkwie Świętej w.chodniej zmyślonego Teofila Orthologa“ (Вільня 1617). Між довадамі богаслоўскага характару ў карысьць уніі і нападак, Марахоўскі апавядае адну вельмі цікавую рэч: праваслаўныя наракалі на уніятаў і вытыкалі ім, што уніяцкія сьвятары ў царквох, у часе службы, чыталі Евангельле і пасьля Евангельля навуку мевалі ў „простай“ мове. Праваслаўныя называлі гэта папежскай выдумкай. Аднак, відаць гэта „простая“ мова зьяўлялася прыцягаючай сілай, бо і праваслаўныя для ужытку ў царквох надрукавалі ў 1616 годзе ў Еўі свае „Евангельле Учительное“. З гэтага відаць, што кніга Марахоўскага была напісана перад 1616 годам.

„Трэнас“ Сматрыцкага разьятрыў і без таго сфанатызаванае падзеямі канца XVI ст., грамадзянства. Ен ударыў у тон езуіцкай пропагандзе, якая старалася ўсе інтэрасы грамадзянства і дзяржавы згрупаваць каля царквы. Замест каталіцкай (рымска-езуіцкай) так сказаць дыктатуры, Сматрыцкі высунуў мысль аб сканцэнтраваньні ўсіх інтэрасаў паравасла́ўнага славянства каля праваслаўнай царквы. У выніку атрымалася істотная рожніца: езуіты, побач з лацінай, пашыралі жывую польскую мову, а праваслаўныя, маючы рожныя жывыя, хоцьбы т. зв. „рускія“ мовы (крыўскую, украінскую, маскальскую) імкнуліся саштукаваць іх у адно, пры помачы царкоўна-баўгарскага клею, або іначай кажучы, жывыя ўсходна-слявянскія мовы заступіць штучнай і брыдкай у сваей штучнасьці тарабаршчынай, якая зарадзілася ў астрожскай школе і с канца першай палавіны XVI ст. пачала пранікаць і ў нашу пісьменнасьць. З другой чверці XVII ст. духавенства заходнага і ўсходнага абрадку наўперагонкі сьпіхала грамадзянства ў цемру рэлігійнага змаганьня, ставячы інтэрасы рэлігійныя вышэй націянальных і дзяржаўных інтэрасаў.

„СУБОТНИКЪ“, г. зн. памяннік, які сьпісываў у 1610 годзе архімандрыт менскі (уніят) Паісі Сахоўскі. Гэты, „Суботнік“ дакончыў толькі сто гадоў спусьця Антон Завадзкі. Ці захаваўся ён нет ведама (ведамка з Hist. lit. Polsk., Wiszniewski, т. VIII).

„КНИГА НОВОГО ЗАВѢТА в нейже напреди псалмы блаженаго двда пророка и царя... (на адвароце): Працею и пильнымъ стараньемъ, Иноковъ Церкви Братское С. Дха, Объщелюбного житія. Въ маетности его млсти (Багдана Агінскага). В Евю. Року 1611".

Акром загалоўку крыўскай мовай напісана прадмова і надпісы над псальмамі.

На адвароце агалоўнага ліста—гэрб кн. Агінскага з „эпикграммай" (16 вершаў). Апісаўшы сілу гэрбоўнага крыжа Агінскіх, аўтор выклікае:

Щасливый домъ Окгинскихъ, который тотъ маетъ
Клейнот с предков поданый, и въ нимъ ся кохаетъ.

Сыны і дочкі гэтага роду ўсе свае цноты, асновуючы на такім фундаманце,

Отчизне милой делнымъ мужствомъ услугуютъ,
Што зыкло безсмертную славу им еднати,
Которая на свѣте поты будет трвати,
Пока мѣсяць и звѣзды свой бѣгъ справовати
И ночные темности будуть просвѣщати.

„ЧАСОСЛОВЪ", друк. у Еўю, 1612 г., in quarto, 3+240+2 лістоў. (Ундольскій).

„ДІОПТРА, АЛЬБО ЗЕРЦАЛО И ВЫРАЖЕНІЕ ЖИВОТА ЛЮДСКАГО НА СЕМЪ СВѢТѢ". Друкавана ў Еўю, 1612 году; 4-ка, 8 і 182 лісты. Перадрукавана стараабрадцамі ў Клінцах у 1781 годзе.

„ЗДАНЕ ПРЕМУДРОГО И ВЕЛМОЖНОГО МУЖА И ПАНА ЮАННА ЩАСНОГО ГЕРБОРТА". Паводле віленскага рукапісу XVII ст., надрукавана гэтае „здане" ў зборніку: „Документы объясн. истор. Зап. Рус. Края" (СПБ. 1865, б. 214), акром гэтага надрукавана яно ў „Палінодії" Капысьценскага.

Ян Фэлікс Гэрбурт вучоны і асьвечаны паляк, жыў у маетнасьці сваей Добрамілю ў Зах. Галічыне. Па пераконаньню быў славянафілам, хоць паходзіў, здаецца, з немцаў. Жана яго, Альжбета Заслаўская, лучыла яго с тагочасным кругам інтэрасаў крыўскіх зямель, на якіх разгаралася змаганьне супроць праваслаўных. Гэрбурт, як патрыот рэчыпаспалітай і як славянафіл, ня мог маўчаць, гледзячы на гэтае братабойчае змаганьне, і ён загаварыў. У 1613 годзе, на сойме, Ян Гэрбурт зложыў свой погляд („Здане") аб народзе рускім. Тэкст яго „Здания" быў перапісываны і пашыраны на ўсіх землях, дзе жылі праваслаўныя, ад Карпатаў да Смаленска. Арыгінал пісаны па польску, але ўсьлед быў перакладзены на крыўскую мову:

„Той рану задаетъ въ сердце отчизне нашой, хто кольвек право ее ламаеть, згоду межи народами, з которыхъ ест полская речъ посполитая зложена, розрываеть, тотъ въ сердце отчизну забиваеть. Такая естъ колотня, которую зачали з народомъ руским, братьею и кровью нашею, тая естъ якъ рана сердечная, которая бы найменшая была, смерть приносить. Вѣдаю добре, што ея почавши отъ

зъезду берестейского онымъ дѣеть. Тое вѣдаю добре, як на сеймикахъ надѣю имъ чынятъ, а на сеймахъ зъ ихъ смѣхи строятъ. На сеймикахъ братьею зовуть, а на сеймахъ отщепенцами. Чого они хочутъ по томъ зацъномъ народѣ, якую раду и до которого цѣлю змѣряютъ? того я жаднымъ способомъ разумѣти не могу. Бо естли того хочуть, абы Руси не было въ Руси, то есть речъ не подобная, и такое подобенство есть якобы ся имъ хотѣло жебы тутъ море было коло Самбора, а Бесчадъ коло Гданска. Жаденъ того розумъ, жаденъ гвалтъ перемочи не можетъ, абы Руси не было въ Руси. Штожъ, а коли зась ся кому зобачить, абы Поляковъ не было въ Полщи? ба, безмаль южъ не такъ, бо хотяжъ по полску мовимо, але правъ и звычаевъ запомнели есьмо. Але мовить хто: не хочемо мы Руси отмѣняти на Руси. Ба, и не можете! Але хочете ихъ позыскати до вѣры нашей повшехной римской и до единости ведлугъ собору флорентского привести. Того я не ганю, естли пристойне чинять и водлугъ науки Христовы. Штожъ вжды за пожытокъ маетъ король его милость з такъ великихъ клопотовъ, которыхъ зажылъ з народомъ рускимъ? Тотъ пожитокъ маетъ, же есть нас словянскихъ народовъ розныхъ осмнадцать: тыи всѣ розумѣли, же народъ полский мѣлъ ихъ зъ тяжкого поганского ярма высвободити; тые всѣ на кождую потребу кроля и народу полского горла свои дати были готовы. А теперъ, якъ кривду почато чинити народови рускому, суть намъ головными непрыятелями. Теперъ волятъ померти сами на войне, жоны и дѣти свои попалити, якъ то въ Смоленску учинили, нѣжбы мѣли до згоды якой прыйти зъ нами, кровию своею. А што есть перешкодою до успокоеня Москвы? Едно уражоная вѣра руская. А што помогло до побитя въ Волошехъ Потоцкого? Едно таяжъ нехуть народу руского ку народови нашому".

„АНѲОЛОГІОНЪ, албо цвѣты молитвъ избранныхъ"…. Друк. у Еўю, 1613 г., у 16-ку, 4+208+27 лістоў. Малітвеннік гэты мае ў рожных экзэмплярах не аднакія агалоўныя балоны, відаць пад тым самым годам друкаваўся некалькі разоў.

„КАЗАНЬЕ ДВОЕ. Одно на Преображеніе Гда Бга, и Спса нашего Іс. Ха. Другое на Успеніе Прч(с)тое и преблаго(с)ловенное Вл(д)цы нашое Бцы и пр(с)но Двы Маріи. Которое мѣлъ оцъ Леонтій Карповичь, Архімандритъ Монастыра общежителного, Братского Виленского… в року 1615… Друковано… в Евю". (Агаловак і паніжшы нарыс паводле праф. Карскага „Бѣлоруссы", т. III).

Адкуль быў родам Лявонці Карповіч даведываемся с прамовы М. Сматрыцкага, якую апошні сказаў на пахаваньні Карповіча. У слове на погрэб Карповіча чытаем:

„Аже и ведлугъ свѣта оуроженъ есть зацне и шляхетне, з Родича шляхтича: Пинскій повѣт (которого он в Продкахъ своихъ, и в ихъ теперъ живучихъ Потомкахъ Карповичахъ, обывателемъ былъ значным), знаменитое о немъ свѣдоцтво".

Асьвету атрымаў у Астрожскай школе на Валыні, пасьля быў іеродыяканам Кіява-Пячэрскай лаўры, дзе ўжо ў 1606 годзе выступіў супроць уніі. Ад 1609 году і да сьмерці (1620 г.) Карповіч быў у Вільні, дзе выпаў-

няў урад архімандрыта Сьвятадухаўскага манастыра. Належаў да ярых працiўнікаў уніі, за змаганьне з якой нават пацярпеў, як піша Сматрыцкі *):

> „Гды ему през цѣлыи два роки срокгимъ а окрутным темничным вязенем мордованому, на кождый день для ev(вангель)ской правды бѣдне умирати приходило"... „Былъ насмѣван для вѣры православной, л(ь)жен, безчещен, шарпан, от суду до суду, з турмы до турмы, през цѣлыи два роки якъ злочинца якій поволокан".

Прыймаючы пад увагу яго паходжаньне с палуднёвай часьці крыўскай зямлі і яго даволі доўгую дзейнасьць у Вільні, а такжа тое, што ў яго мове няма яўных украінізмаў, дый надрукаваны творы яго ў Еўі (каля Вільні), Карповіч саўсім няслушна бывае залічаны да украінскай пісьменнасьці.

Евангеліст Марк, дрэварыт віленскай Сьвятадухаўскай друкарні.

Перад казаньнямі ў кнізе памешчана прадмова:

> „Велиможной пней, ей мл(с)ти пней Аннѣ Ходкевичовне, кнегини Корецко(й) и про(ч)я",

якая, патвараючы продкаў сваіх, слаўных рожнымі выдатнымі справамі, аказанымі гаспадарству „и непоколебимою в православной Вѣре статечностью", стараецца аб пашырэньні і памножаньні хвалы Стварыцелю, будуючы цэрквы, манастыры, школы, дастатна і шчодра надзяляючы іх маетнасьцямі, дзеля чаго можа быць названа другой Аленай... Першае слова зложана паводле ўсіх вымаганьняў схолястычнага красамоўства. Паставіўшы на чале свайго казаньня словы царкоўнай песьні: „Прійдѣте взыйдемъ на гору Гдню и въ домъ Бга нашего и оузримъ славу Преображенія его", даткнуўшы акружаньня і варункаў Пераабражаньня Госпадавага, аўтор вядзе гутарку аб перамене душы праўдзівага хрысьціяніна:

*) Карповіча па каралеўскаму загаду арэштавалі за друкаваньне кнігі Сматрыцкага „Өринос".

„О которыхъ трехъ скиніяхъ прав. хр., и я недостойный зъ любовію Вашею за ласкою и помочью Божею, побесѣдовати, а въ той бесѣдѣ троякое преображене, або премѣненье души истиннаго християнина (въ которомъ ся тежъ скутки тыхъ трехъ преднѣйшыхъ богословскихъ цнотъ, вѣры, надежды и любове, отчасти выражати и оказовати буду) уважати умыслъ предъ себе взявши: прошу въпродъ того истиннаго свѣта просвѣщающаго всякого человѣка градущаго въ миръ"...

Выясьняючы мысьль аб параабражаньні душы чалавечай аўтор пашляхам датыкае догматаў праваслаўнай веры і адрожненьняў яе ад каталіцтва і протэстанцтва.

Хочучы ажывіць сваю прамову, прамоўца ўцякаецца да рожных рыторычных фігур, асабліва часта да пытаньняў і размоўнага ладу:

„Не вѣдаешъ Петре и самъ што мовишъ, естесь бо вѣмъ пьянымъ, упоила тебе една тая, которое скоштовалъ, премирное оное славы, и небесное солодкости, капля, але тя твой Панъ до самого несмертелное роскоши жродла взываетъ: которого не доступишъ, если по вкушеню тое теперѣшнее солодкости, яблока крестъного не скоштуешъ"...

Гэткія звароты магчымы і да не жывых рэчаў:

„О мѣсто презацное, о мѣсто преславное, лѣпшій естъ день единъ мешканя твоего, а нижъ тысеча лѣтъ, по томъ непевномъ и бурливомъ мору, жекглованя. О граде великого царя, Іерусалиме небесный, который естесь маткою всѣхъ насъ: о отчизна наша милая и пожаданая; о доме утѣхи".

Другое казаньне—на Усьпеньне—мае на мэце выслаўляньне Богамаці. Прамоўца прызнае сваю слабасьць перад вялікім заданьнем:

„Ачъ колвекъ, вѣмъ то добре, ижъ не только мой тупый розумъ, мѣлкій довътипъ, слабая сила и не оумѣстная вымова, подолати тому, жадною мѣрою, не можетъ; але и вси наймудрѣйшіи философи, и найвымовнѣйшіи красомовцы и вѣтія если бысе о то (силамъ своимъ оуфаючи) покусити хотѣли, яко рыбы безгласны, застати бы мусили; если бо вѣмъ неподобна человѣку множство звѣздъ зличити, высоту небесную змѣрити и глубину морскую изслѣдити: далеко неподобнѣйшая, множство похвалъ, высокость славы, и глубокость невычерпаемыхъ даровъ пречистое и преблагословенное Владычицы нашея Богородицы присно Дѣвы Маріи словы зличити, мыслю огорнути, и розумомъ достигнути".

Але прамоўца адважываецца ўсё-ж такі выхваляць яе і выклікае:

"Щасливи, которые откровеннымъ лицемъ (яко сынове дня и сынове свѣта), на тую славу твою смотратъ; щасливи, которые, зъ обфитости пребогатыхъ добръ твоихъ, нищету свою наполняютъ; щасливи которые въ невымовной сличности и оздобе твоейся кохаютъ"..

Сучасьнікі за яго вымову лічылі Лявона Карповіча падобным Златавусту, як аб гэтым гаворыцца ў прывітаньні Пятру Магіле, пасьля звароту яго ў 1633 годзе с карунацыйных урочыстасьцяў. Захары Капысьценскі кажа аб Карповічу: „мужъ богодухновенный, въ языку греческомъ знамените бѣглый, оборонца благочестія" (Русск. Истор. бібл. IV, 913).

УЧИТЕЛНОЕ·

АЛБО

КАЗАНЯ, НАКОЖДУЮ НЕДЕЛЮ

И СВЯТА УРОЧИСТЫИ,

ПРЕЗЪ

Стго Оца нашего КАЛИСТА, Архиепископа

Костантинопольского, и Вселенского Патриарху, при

деспоте Стефану Покгрицу написаный.

А ТЕПЕРЪ НОВО

З Кгрецкого и Словенского языка на

Руский переложеный.

Працею и старанием Иноков Общежития Монастыря Братского Виленского Сошествия Стго и Животворящего Духа, Выдрукованы.

В ЕВЮ

Року ахѕі.

Крыўскае Евангельле, друкаванае ў Еўі (каля Вільні) ў 1616 годзе.

„МОЛИТВОСЛОВЪ“, друк. ў Вільні, ў друкарні віленскага братства Святога Духа, каля 1615 г.; між іншым зьмяшчае: малітвы Кірылы Тураўскага і яго-ж канон іночэскій; у 12-ку, 8+401+26 лістоў (Ундольскій).

ПОЛЕМІЧНЫЯ ТВОРЫ ІОЗАФАТА КУНЦЭВІЧА. Рукапіс пачатку XVII ст. Петр. Акад. Наук (11. 4. 79) на 33 лістох, пачынаецца так:

„Начало предмовы: Всимъ станом духовным и свецкимъ народу нашого росу(й)ского бл(агода)ти и міра х(с)ва. упрейме зычит Едінъ отъ иеромонаховъ стое и живоначалное тройцы. Манастыря виленьского именем Иоасаѳъ Коу(н)цеви(ч). Въ речах бо(з)скихъ и лю(д)скихъ возлюбле(н)нии мои. то(т) естъ порадокъ до позна(н)я и выбада(н)я ся“...

У гэтым рукапісе Іозафат Кунцевіч вядзе палеміку с Клерыкам Астрожскім. Да твораў яго належыць і другі рукапіс таго-ж сабраньня (11. 4. 80), пад загалоўкам:

„О старшенстве Петра Стго доводы из семи соборов“.

„ЕВАНГЕЛІЕ УЧИТЕЛНОЕ албо казаня на кождую неделю И Святы урочистыи, презъ Стого Отца нашего Калиста, архиепископа Константинополского и Вселенского Патріарху пред двѣма сты лѣ(т) Покгрецку написаныи, а теперъ ново з Кгрецкого и Словенского языка на Рускій переложеный. Працею и стараньемъ Иноковъ Общего житія Монастыря Братского Виленского Сшествія Стго Животворящого Дха. Выдрукованы В Евю. Року 1616“.

Як прычыну перакладу „з греческого и словенскога языка на Рускій“, перакладчык падае тое, што царкоўна-славянская мова для многіх сталася ўжо незразумелай: „преложеньемъ его (Эвангельля) на языкъ нашъ простый рускій, якбы з мертвыхъ вскрешонъ“. (бал. 8). Перакладчыкам гатага Эвангельля быў М. Сматрыцкі, што відаць с канца прадмовы да евангельля:

„з словенского языка працею моею (за ласкою и помо(ч)ю Б(о)жею) на языкъ Рускій переведеное В. Кн. М. приношу Смотрискій“.

Надрукавана Евангельле для ужытку верных грэцкага абраду, коштам Багдана Агінскага і Раіны Валовічанкі.

Прыклад мовы:

„Кды ся І(с)с народилъ в Виѳлеемѣ Жидовскомъ за днiй Ирода короля: ото вѣщкове з всходу пришли до Іер(с)лима мовячи, где есть нарожоный кроль Жидовскій; босмо видѣли звезду его на всходѣ, и пришли есмо поклонитися ему. И услышавши Иродъ кроль, стривожился и весь Іерусалимъ з нимъ. А зобравши всѣхъ Архіс(в)щеннико(в) и книжниковъ лю(д)скихъ пыталъ оу нихъ гдебы ся Х(р)с народити мѣлъ: Они ему рекли в Виѳлеемѣ Жидовскомъ: так бо написано чере(з) Пророка...

„О мытнику и Фарисеи приповѣсть, абы въ тую недѣлю спѣвана и читана была, яко бы нѣкая наука и побудка чрезъ святыхъ отцевъ вынайдена есть, и учинена для тоѣ причины, же бысмо управовали и готовили себе на духовныи працы поста: для того-ж не-

дѣля тая зъ церковной ухвалы провозвѣстною, то есть ознаменуючею недѣлею называется: которая ознаймуетъ и оповѣдаетъ намъ, ижъ върыхлѣ постный покуты часъ приходитъ: абысмо маючи здавна въ душахъ нашихъ, якіе закалы, очистили ихъ, а чулѣ приготовивши себѣ охотнѣ и легко до збавенныхъ працъ поста и повстягливости шли".

Евейскае Евангельле, не глядзя на тое, што было друкавана для лепшага выразуменьня „простым" людзём, карысталася шырокай популярнасьцю ў духоўных і шляхэцкіх кругах. Яго бераглі і пераховывалі ды перапісывалі, сьведчыць аб гэтым значны лік друкаваных і рукапісных экзэмпляраў, якія дайшлі да нашых часаў.

Другое выданьне гэтага Евангельля надрукавана было ў Кіяве ў 1637 годзе „благословеніемъ Кіевского Митрополита Петра Могилы".

„ОТПИСЪ НА ЛИСТЪ УНИТОВЪ ВИЛЕНСКИХЪ, которые усиловали свое лестное отступленіе отъ Восточное Церкве къ Западнему Костелу слушное показати, которымъ къ воли сесь листъ зъ Слуцка стался худшимъ во презвитерахъ Андреемъ". Год 1616, мейсца друку, невядомае. На пачатку кніжкі маецца вершаваная эпіграма:

Униты як ужъ лесть жаломъ воюютъ.
Манѣю моцнятъ, благочестіе псуютъ.
Косою лукавствомъ вытинаютъ квѣты.
Ослою наострены Богу не пѣты.

У гэтай кніжцы разглядаюцца некатарыя дагматычныя і абрадовыя пытаньні, а галоўна асьмеіваюцца уніяцкія дыскусіі, якія яны устраівалі публічна, каб перацягаць да сябе праваслаўных.

„Пишешъ ми же взываемъ на споры страдальцевъ сыновъ церкве моее светое, верне любимое братии, и мовишъ же ся моее псевдолокгии глыбокое боячы не становили. А с кимъ жесь то ты дыспутовалъ, поневажъ нашы тамъ не были, а штож ты тамъ за трыумфъ звыйграное строилъ? Чы не стялъ то ты на тотъ часъ чеха, чы не змѣрилесь то ты былъ локтемъ вѣтру, и чы не с тенѣмъ ся то ты потыкалъ, што есть найшаленшая на томъ свѣтѣ... А до того вѣдали добре, же не на дыспутацыю ихъ взываете, але на посмѣвиско, што ся указало з баламутни вашее въ концу, кгдысте переперли шести. Отожъ есь выгралъ на томъ соборѣ вашом. Когось то переперъ? Своихъ же бехуровъ дурный Лейзеръ... Дыспутуй же о то з Ляментомъ, который вѣрный сынъ церкви Божое его (а не іеретицы) писалъ. З ним то было стерти, а не зъ своими бахурами. Оттуль то мой писаръ вашу унѣю манѣю назвалъ"... „Навернися, сыну мой, молю тя до православія нашего. Кгдыжъ даремно вѣкъ свой жити будешъ, если той путь не знайдешъ которыйсь стратилъ".

Аўтор упамінае Менск і акалічныя мястэчкі, па якіх хадзілі агітатары уніі. Адповедзь пісана Вельяміну Руцкаму (гл. вышэй, пад 1608 г. „Θeses").

Рэлігійныя дыспуты, як спосаб пропаганды увайшлі ў звычай з другой палавіны XVI ст. На гэткіх дыспутах выступалі каталікі, кальвіністы, арыяне, уніяты і праваслаўныя. Дыспуты прыцягалі аграмадныя массы народу, перад

якім вызнаўцы тэй ці іншай веры павінны былі бараніць яе. Само сабой, кождая старана старалася даць як найлепшых дыспутантаў, якія ў зацятай і гарачай вустнай палеміцы сіліліся пабіць сваіх праціўнікаў і апраўдаць свае вераньне.

У езуіцкіх і уніяцкіх школах студэнтаў плянова навучалі уменьня вясьці дыскусіі. З гэтай мэтай прафэсар рыторыкі, пасьля сваей лекціі выклікаў студэнтаў выступаць з закідамі супроць выкладаных, у бягучым тыдню, лекцій. Часам, пад кіравецтвам прафэсара, вялі дыскусіі аб лекціях самі студэнты. Пры тагочасным спосабе выкладу, бяз школьных падручнікаў, гэта давала магчымасьць прафэсару кантраляваць поступы і здольнасьці сваіх вучняў. Падобным спосабам адбываліся і гадавыя выспыты (экзаміны), с тэй толькі рожніцай, што гадавыя дыспуты вяліся не перад адным прафэсарам, але адбываліся яны перад біскупам, ігуменамі і выдатнейшымі дастойнікамі гораду, якія сядзелі за прэзыдыяльным сталом. Па скончаньні-ж курсу навук, на выпускныя экзаміны, выклікаліся зазвычай інаверцы. За некалькі дзён перад такой выпускной дыскусіяй на браме манастыра, дзе памешчалася школа, вывешывалі ярка размаляваную абвестку аб часе і тэме вучонай дыскусіі. Гэткая абвестка часам мела выстаўленыя пункты закідаў і запрашала праціўнікаў адказаць на робленыя ім закіды. Падобны вызаў быў дадзены уніятамі праваслаўным. Праваслаўныя не прыйшлі бараніцца, што ў такіх здарэньнях лічылася паражкай праціўніка. Слуцкі прэзвітар Андрэй у сваім Отпісе апраўдывае праваслаўных, якія не пайшлі на заклік уніятаў дыскутаваць з імі.

„СЛУЖЕБНІКЪ", друк. у Магілёве, 1616 г., ў 4-ку.

„ОБОРОНА ЕДНОСТИ ЦЕРКОВНОЙ" Рукапіс XVII ст. бібліятэкі Стара-Быхаўскага касьцёлу, праўдападобна пераклад с кнігі Лявона Крэўзы Ржэвускага (Вільня 1617 г.):

„Obrona jedności cerkiewnej albo dowody, ktorymi się pokazuje, iż grecka cerkiew z łacinską ma być zjednoczona".

Лявон Крэўза-Ржэвускі сын бедных віленскіх мяшчанаў. Скончыў навукі ў віленскай езуіцкай акадэміі і бавіў некалькі гадоў заграніцай. Як шчыры староннік уніі і вучоны богаслоў быў архімандрытам Сьвятатроецкага манастыра ў Вільні, а ў 1626 годзе назначаны архібіскупам Смаленскім і Чарнегаўскім; памёр у Смаленску ў 1639 годзе. Многія гісторыкі аўторства гэтай кнігі прыпісуюць Іозафату Кунцэвічу, які яе выдаў будучы манахам ад імені свайго архімандрыта.

У „Обороне" упамінае аўтор аб іншай своей кнізе супроць Астрожскага Клерыка, але кніга гэта не дахавалася да нашых часаў.

„СЛУЖЕБНИКЪ... друковано естъ коштомъ и накладом, Ясне вельможъного Пана его млсти Пана Леона Сапеги. Канъцалѣра Великого Князства Литовъского Могилевъского. шерешовъского Старосты Іпрочая. З ласкою Іпривилеемъ е. к. млти. Вдрукарни Леона

Мамонича. Року 1617“. У 4-ку. На адвароце агалоўнай балоны гэрб Льва Сапегі і пасьвячоныя яму вершы:

Смотры як крыны, ездецъ и стрѣла з рукою,
Звезалися, стрела с крестомъ, крестъ теж з лукою.
Тыи суть зобранья цнотъ, Великій Леоне,
Которыми продковъ ушляхтили Кролеве.

Далей выражаецца мысль, што ён гатоў змагацца з гэрэтыкамі і ворагамі айчызны, аўтор яму за гэта зычыць доўгіх гадаў жыцьця.

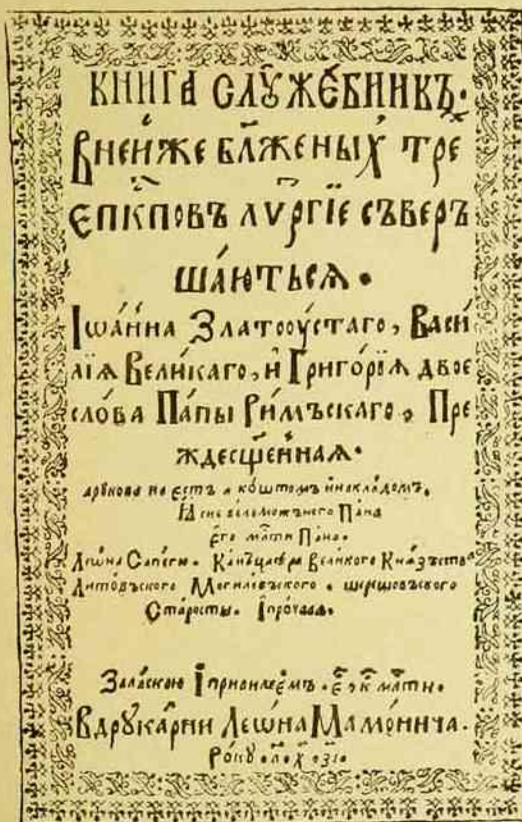

Книга Служебникъ, в нейже блаженых трех епископовъ лургіе съвершантьсѧ. Іωанна Златоустаго, Василіа Великаго, и Григоріа двоеслова Папы Римъскаго. Преждесщеннаѧ.

друкована естъ коштомъ и накладомъ,
Его милости вельможного Пана
Его милости Пана
Леωна Сапеги. Канцлера Великого Князства
Литовъского, Могилевъского и Ширшовъского
Старосты. Іпротчая.

За ласкою і приношеніемъ ...
В друкарни Леωна Мамонича.
Року ...

Служэбнік, друкаваны ў Вільні ў 1607 г.

„УСТАВЪ БЖЕСТВЕННЫЯ ЛИТУРГІЯ. Ввилни в Друкарни Брацкой. Року 1617“. У 4-ку, 169+1+28 і 471 лістоў. Мае ў тэксьце шмат дрэварытных заставак, выкананых віленскімі рытаўнікамі.

„ЧАСОСЛОВЕЦЪ“, друк. ў Льва Мамоніча ў Вільні, 1617 г., ў 4-ку 169+1 ліст. (Ундольскій).

„КАТЕХИЗИС то естъ наука стародавная хрестиянская отъ светого писма для простыхъ людеи языка руского въ пытаньяхъ и отказехъ собране“. Друкаваны ў Штакгольме („Стіокольнѣ“) ў 1617 годзе. Гэта ёсьць перадрук катэхізму Буднага для праваслаўных, якія, па умове 1617 году, былі далучаны да Швэціі.

„ТРЕБНИКЪ“, надрукаваны ў Вільні ў друкарні Леона Мамоніча ў 1618 г.

Пасьвята:

„пану Леонови Сапезе Канцлерови В. Кн. Литовскаго, великому цнот и наук милосникови и патронови".

У канцы сказана „писан у Вильни". Прыгожы друк і добрай работы застаўкі. Агалоўныя літары вызначаюцца прыгожасьцю і фігурнасьцю, многія з іх тэратолёгічнага стылю, які сустрачаецца ў крыўскіх рукапісах XIII-XIV ст.

Поўны агаловак падае Каратаев (№ 242) с паказам на выхад з брацкай друкарні ў Вільні.

„працею и старанем иноковъ общаго житія Братства Церкви Виленской православія греческого".

Перадрукаваны ў Астразе ў 1606 годзе; ў Маскве: 1623, 1624, 1625, 1634, 1636, 1637, 1639, г. г. і ў Вільні 1644 годзе. Пасьля 1646 году перадруковываўся ўжо трэбнік ня віленскі Мамонічаўскі, а Пятра Магілы с кіяўскага яго выданьня.

ХРОНОГРАФ, два рукапісы пачатку XVII ст. Віл. Публ. бібл. №№ 109 і 110. Абодвы рукапісы мясцовай, крыўскай апрацоўкі, аб чым сьведчаць уступы з літоўскай міталёгіі, прыкл. у рук. № 109 устаўлена апавяданьне „о Совіі" дзе прыповесьцю даказуецца вышшасьць спаляньня трупаў над закапываньнем іх у зямлю. У канцы апавяданьня аб Аргонаўтах дададзена:

„коли хощеши гораздо вѣдати о боранѣ и о золотомъ его рунѣ, коли его Азонъ добылъ и ты собѣ прочти книгы откуль стала Тройская валька, там найдешь".

На 226 балонцы маецца цікавы уступ да характэрыстыкі крыўскіх (беларускіх) абычаеў таго часу:

„ка(к) то и в на(с) ставя(ть) митрополита по своей воли, а не по правилом с(вя)ты(х) о(те)ць, вчера съ псы по полю за заецомъ, а н(ы)нѣ с(вятите)льскаа съвръшаеть, а не тако ка(к) с(вя)тыи Васілій говори(ть). дондеже вся степени с(вя)щенни(с)кія пройдеть, тог(д)а с(вяти)тль бываеть".

Другі Хронограф (№ 110), мае агаловак „Кроника руска". Пасьля ідзе: Повесьць аб Александры Македонскім. Повесьць аб Тройскай вайне. Аб Грэках і Рымлянах і чаму Італія называецца рымскай стараной і жыхары яе лацінямі. Аб Энэі. Урэшце рымская і візантыйская гісторыя. Аб Каролю Вялікім і аб зах. эўропэйскай гісторыі да 1550 году. Аб нямецкіх народах і аб Украіне. Аб Гішпаніі. Аб Татарах. Аб „мазо(н)скихъ" жонах татарскіх. Аб царах Турэцкіх. Аб Валохах. Аб угорскім каралеўстве. Аб чэскім каралеўстве кроніка.

Гэты Хронограф перапісчык сіліўся пісаць па царкоўна-славянску, але перапоўніў яго крыўскімі словамі і зваротамі.

Пробка мовы:

О заложеню риму также о рому и ромулюсе повѣсть...

По выштю енея з трои до влоски(х) краин, яком выше(й) писа(л) трва(л) потоме(к) его в вавило(н)ско(м) кроле(в)ствѣ аж до нумитора около 432 лете(й) от валки троя(н)ское. А яко ры(м) заложо(н) о(т) потомко(в) его скротко назначу.

ѸСТА́ВЪ
Бжественныѧ
ЛИТѸРГІИ
Иже во Ст҃ы оц҃ъ нш҃.
Іоа́на Златоѹ
стаго. Васи́лїа
Вели́каго, и Преже
ѡсщ҃енаѧ Григо́ріѧ
Двоеслова.
ВВИЛНИ.
В Дру́карни Бра́цкой. Ро́кѹ ахзі.

Устаў, друкаваны ў Вільні ў 1617 годзе, з дрэварытамі крыўскіх мастакоў.

„KYNOBION или Изображеніе Ev(г)лского Іноческого общого житія от С(в)тыхъ О(т)цъ во кра(т)цѣ собранно. Працею Іноко(е) общо(го) жи(т): Бра: Церко(в). Ви(л). Пра(в). Гре(ч): На Евю. 1618“.

Тут сабраны адрыўкі твораў рожных аўтораў; пры гэтым адны с крыўскімі асобнасьцямі толькі ў правопісме, а другія на чыстай крыўскай мове.

Прыклад мовы. (Карскі, „Бѣл.“, т. III, 41).

„Наука Василіа Цесара Кгрецкого, до Сна его Лва. О вѣрѣ.

Початок всего живота, фундаментъ моцный мѣй, вѣру в Хр(с)та чистую..

О смерти.

Становъ велмо(ж)ных невстыдается смерть, але вовсѣ еднако впущае(т) все поядаючые свое зубы. А прето са(м) пере(д) неблагаіы(м) ее приходо(м) перенеси скарбъ маетности своее на н(е)бо. Абовѣм жаде(н) с ты(х) которые на свѣте збираю(т) отходячи там з собою не относи(т) Але все зоставивши на зе(м)ли. Наг ты(л)ко суженъ бываетъ о свой живот“.

„ГРАММАТИКИ СЛОВЕНСКИЯ, ПРАВИЛЬНѢЕ СѴНТАГМА, потщаніемъ многогрѣшнаго Мніха Мелетіа Смотриского... въ Евю“. 1618 г., ў 8-ку, 1+247 лістоў, з гэрбам князёў Агінскіх, рэзаным на дрэве.

„ГРАММАТИКИ СЛОВЕНСКИЯ“... М. Сматрыцкага, ў Еўі, друк 1619 году, ў 8-ку, 4+248 лістоў.

„ГРАММАТИКИ СЛОВЕНСКИЯ“, М. Сматрыцкага, друк. у Вільні, 1619 году, ў 8-ку.

Чацьвертае выданьне гэтай граматыкі было адціснута ў Вільні ў 1629 годзе, пятае ў Маскве у 1648 годзе (с прадмовай аб карысьці граматыкі і аб патрэбе уменьня яе пры паправе богаслужэбных кніг), шостае ў Маскве ў 1721 годзе. Па граматыцы Сматрыцкага вучыўся яшчэ Ломаносаў і яго сучасьнікі.

У 1755 годзе была перадрукава граматыка Сматрыцкага ў Рымніцкай друкарні, коштам Паўла Ненадовіча для сэрбаў і яна там лягла ў аснову сэрбскай кніжнай мовы. Служыла сэрбам да часу рэформы Вука Караджыча (канец XVIII ст.) Гэта граматыка адыграла важную ролю ў глаголіцкай пісьменнасьці палудзёвых славянаў. У Баўгараў, у пераробцы Хрістакі Дупчаніна, паслужыла да зблізэньня баўгарскай жывой мовы да мовы царкоўнай. Пад уплывам граматыкі Сматрыцкага паўстала также першая украінская граматыка Івана Могільніцкага.

У часе вучыцельства свайго ў віленскай брацкай грэка-лаціна-рускай школе Мелеці Сматрыцкі апрацаваў школьны падручнік ц.-баўгарскай граматыкі, ў якой выясьніў тэорыю ц.-баўгарскай мовы, вытваранай на ўсходнаславянскім грунце.

Мы ўжо вышэй згадалі, што ў консэрватыўнай часьці нашага грамадзянства, разам з разьвіцьцем школьніцтва і пісьменніцтва, вытварылася цал-

ком памылковая думка, што мова царквы і богаслужэньня, т. зв. ц.-славянская мова, заведзеная ў нас разам с хрысьціянствам, была сьпярша такжа і мовай усяго крыўскага народу. Зраўніваючы мову народную і кніжную прыходзілі да другога памылковага вываду, што мова народная зьяўляецца адзічэўшай, апрасьцеўшай адменай мовы богаслужэбных кніг. Выходзячы с такіх памылковых асноў, саўсім натуральна зьяўлялася жаданьне павароту да нібы-то быўшай калісьці стройнасьці народнай мовы. Гэтае заданьне было ўзложана на чысьленна заснованыя, ў другой палавіне XVI ст., рэлігійныя брацкія школы. З гэтай мэтай вучням забаранялі гаварыць паміж сабой „простай“ мовай і залецалі гаварыць ім мовамі грэцкай, лацінскай, ц.-баўгарскай і польскай. У выш згаданых мовах выкладаліся і ўсе навукі ў школах, якія аткрываліся брацтвамі. У выніку, вучні, замест вярнуцца да даўнай „сугтелности“ ц.-баўгарскай мовы, якая была ўжо мёртвай, навучаліся барбарскага жаргону, пробкі якога перахавалі нам украінскія камэдіі XVIII ст., ў каторых, вучаныя ў гэткіх школах „спудеи“ папісуюцца сваім красамоўствам. Гэты, абаперты на памылковых вывадах рух быў у істоце рэакціяй і рэакціяй падвойна шкоднай; бо з аднэй стараны затамовываў разьвіцьце жывой, народнай мовы, з другой—затамовуючы народную мову і ўводзячы ў курс сваіх навук жывую польскую мову, пашыраў полёнізацію. Бо лацінскую і грэцкую мову грунтоўна навучаліся рэдкія адзінкі, як роўна і нежывой ц.-баўгарскай мовы, а польскую навучаліся пагалоўна ўсе вучні, якія і ў пазьнейшым сваім жыцьці, кіруючыся поглядамі, зашчэпленымі ў іх душу конфэсіянальнай школай, унікаючы мовы „простай“, паслуговываліся крыху лацінай і грэкай, а найбольш жывой польшчынай. Пры такім палажэньні спраў брацкія грэка-лаціна-рускія школы ў справе полёнізаціі нашага грамадзянства адыйгралі не апошнюю ролю.

Што датыча граматыкі Сматрыцкага, то яна, цікуючы мэту вярнуць „простую“ мову да нібы-то колішняй стройнасьці, прынясла неаблічальныя шкоды для крыўскай пісьменнасьці. Пабудаваная на ц.-баўгаршчыне, перат воранай пад уплывам жывых моў: крыўскай, украінскай і маскоўскай, граматыка Сматрыцкага ставіла мэтай вытварэньне адзінага правопісма, адзіных граматычных форм і слоўніцтва для ўсей „русі“, (г. зн. славян праваслаўнай веры) ад Карпат да Архангельска. Напісаная з вялікім талентам і ведай яна пад свой уплыў захапіла ўсё праваслаўнае славянства. Пад уплывам гэтай унівэрсальнай граматыкі жывая крыўская мова пачынае уступаць мейсца ў пісьменнасьці, другой палавіны XVII і XVIII ст., „вучонай“ баўгарска-крыўска-украінска-маскоўскай кніжнай тарабаршчыне. Дата выхаду ў сьвет граматыкі Сматрыцкага гэта паваротны стоўб да упадку на шляху гісторыі нашай пісьменнасьці, адзін з найважнейшых фактараў, якія спрычыніліся да занепаду нашай народнасьці і яе незалежна-дзяржаўнага істнаваньня.

„О ВѢРѢ ЕДИНОЙ, СВЯТОЙ, СОБОРНОЙ АПОСТОЛЬСКОЙ ЦЕРКВИ 1619?“

Мітрапаліт Еўгені (Словарь 1,21) кажа, што гэта кніга „напісана беларускім інакам Азарам і надрукавана у Магілеве ў 1624 г.“ На кнізе аднак

няма ні году ні мейсца яе выданьня. У 37 раздзеле „Палінодзіі“ Захары Капысьценскі кажа: „чытай о томъ въ книгѣ Азарія л. 246, году 1619 выданую“. Архібіск. Філарэт (Ист. Р. Ц. IV, бал. 95) безпадстаўна кажа, што ў кнізе гэтай друк кіяўскі. Зраўніваючы друкі рожных тагочасных друкарань з друкам гэтай кнігі, трэба згодзіцца з мітр. Еўгенім, што то друк Магілеўскі.

„ЕВАНГЕЛІЕ, албо казанья на недѣли презъ рокъ, и на праздники нарочитыхъ святыхъ угодниковъ Божіихъ, составленое трудолюбіемъ Іеромонаха Кирилла Транквиліона“. Друкавана ў Магілеве ў 1619 годзе, ў ліст.

Прыклад мовы:

„Человѣколюбивый Христосъ Богъ нашъ, хотяй насадити благочестіе и iсмиренномудріе въ человѣцѣхъ, и искоренити отъ ихъ грьдыню тщеславе. Сего ради, подъ именемъ Фарисея и Мытаря назнаменовалъ два чины человѣковъ, праведныхъ и грѣшныхъ: Фарисеи нарицахуся праведными, Мытаревеже грѣшными.

Но мнимыи праведници въ Жидовскомъ родѣ, оныи надутыи мѣхи грьдынею, Фарисее, звыкли были хвалитися своихъ добродѣтелей предъ народомъ, змногого моленія и пощенія, и отъ творенія милостынѣ, и отъ десятинъ: грѣшныхъ же укорати оныи преднейшеи были, яко и сей Фарисей, съ укорызнами осуждаетъ смиренного Мытаря, сам же гордынею и высокого разуменія о себѣ превзятъ“.

Евангельле гэтае было перадрукавана ў 1619 годзе ў Рахманаве; пазьней у перакладзе на славянскую мову ў Маскве ў 1629, 1642, 1652 г.г.; у Вільні ў 1651 годзе; у Унеўскім манастыры ў 1682 годзе; і ізноў у Маскве ў 1687, 1697, 1748 і многа разоў пазьней.

„ВЕРТОГРАД Д(У)ШЕВНЫЙ. Сиречъ, Собраніе и сочиненіе Молитвъ исповѣдателныхъ, и благодарственныхъ, блаженныя памяти, Інокомъ Фікарею С(вя)тогорцемъ. Тисненіемъ же Түпографскимъ нынѣ первіе напечатася в Түпографію Монастыра Общежителнаго Братскаго Віленскаго, при Цркви Сошествія престого и животворящаго Дха. Лѣта от Созданія мира, 7128 (спамылка, трэба 7178), а от воплоти Рожества Га Бга и Спаса ншго Іс. Ха 1620“. У 4-ку, 2+140 лістоў. Кніга асабліва цікава дрэварытамі, якія перадаюць стыль старакрыўскай іконапісі. Прадмову да гэтай кнігі напісаў Лявон Карповіч; на другой балоне чытаем:

„Смиренный Архимандрит Леонтій Карповичъ, къ правовѣрному читателю“.

Прадмова пачынаецца з літары К, на асноведзі якой выбражаны віленскі Сьвятадухаўскі манастыр. Канчаецца прадмова гэтак:

„Книжица сія Бгодухновенная и душеполезная (яже пращею на мысленнаго Голіаѳа, и небесныхъ на земли оутѣхъ и оупражненій орудіем и хранилищем именоватися может) косно и медленно от Типографія нашея произыйде“...

Вертоград душэўны, пісаны Фікарым Сьвятагорцам, друкаваны ў Вільні ў 1620 г.

Фікары Сьвятагорац, галасны палеміст канца XVI і пачатку XVII ст. са стараны праваслаўных, творы якога немаль усе няслушна прыпісуюць яго сучасьніку і аднадумцу Івану з Вішні. Пісаньні Сьвятагорца носяць ярка аскетычны і рэакційны характар. Ен бачыў адзіны спосаб ратунку ў змаганьні з нававерствам і каталіцтвам ў консэрватызме і адкіданьні ўсіх здабыткаў заходна-эўропэйскай культуры. Ўплыў гэтага аскеты адбіўся на Лявоне Карповічу і Мелецім Смятрыцкім, якія сьпіхнулі нашае адраджэньне XVI ст. на шлях павароту да царкоўнай баўгаршчыны. Сьвятагорац пісаў:

> „Книги церковные всѣ и уставы словенскимъ языкомъ друкуйте; сказую бо вамъ тайну великую, яко діаволъ толикую зависть имаетъ на словенскій языкъ, же ледво живъ отъ гнѣву... А то для того діяволъ на словенскій языкъ борбу тую маетъ, занеже есть плоднѣйшій одъ всихъ языковъ и Богу любезнѣйшій... Тако да знайте, як словенскій языкъ предъ Богомъ честнѣйшій есть и отъ еллинскаго и латынскаго—же се не басни суть“.

Гледзячы на сьвет з аскетычнай стараны, Сьвятагорац і яго паплечнікі клапаціліся не аб тое, каб прабудзіць у „рускім“ народзе сьвядомасьць, але толькі каб захаваць яго ў праваслаўнай прававернасьці. Заступалі яны крыўскую мову ў пісьменнасьці і ў школах, пры ўсіх іншых мяркаваньнях, з вялікай дозай наіўнай веры, што запраўды гэта яны робяць на злосьць чорту і каб дагадзіць Богу, для якога бытцам „любезнѣйшій язык“, гэта царкоўнаславянскі.

„Вертоград“ Сьвятагорца друкаваўся па яго сьмерці, відаць, у некалькі гадоў, што можна мяркаваць са слоў Карповіча ў прадмове: „косно и медленно“ была ўрэшце кніга надрукавана.

Да твораў Фікарага Сьвятагорца трэба палічыць:

1. „Извѣщеніе краткое о латинскихъ прелестѣхъ“.

„Извѣщеніе“ складаецца з раду стацеяк, апошняя з якіх „О еретикохъ“.

2. Обличеніе діавола миродержца“.

„ВЫКЛАДЪ НА ОТЧЕ НАШЪ; переложено съ Греческого на Рускій языкъ Архимандритомъ Леонтіемъ Карповичемъ“. Друкавана ў Вільні, ў 1620 г., 4-ка.

„КАЗАНЪЕ На честный Погребъ пречестного и превелебного Мужа Г(с)дна и отца: Г(с)дна отца Леонтія Карповича. Архимандрита Виленского: Презъ Мелетія Смотриского... отправованое: в Вилни. Року... 1620.

Тэма казаньня выражана ў наступных словах:

> „Иншій еднак, Пр(с): Хр(с): тут теперъ намъ естъ жаль и плачъ над жаль и плачъ еv(г)лской оутѣхи и радости: иншій мовлю поневажъ з иншей причины выниклый найдуеться. Жалю плача еv(г)лской оутѣхи и радости причина грѣхъ: а сего теперешнего нашего жалю и плача причина и матерія, представленіе от насъ пречестного мужа, оучителя нашего Г(с)дна и отца“.

Казаньне выражае шчырае пачуцьцё жалю с прычыны сьмерці такога вызначнага чалавека, як Л. Карповіч, каторы многа зрабіў для падтрыманьня праваслаўя ў Вільні і нават пацярпеўшага за веру; праслыўшага сваей добрасьцю і справядлівым жыцьцём.

Гэткая была агульная апінія аб Карповічу: „айцом і сьвятым мужам" называе Карповіча і Апанас Філіповіч у сваім „Дыярыушы" („Русск. Истор. библ.", IV, 89).

ЛЯМЕНТЪ У СВѢТА ОУБОГИХЪ, На жалосное преставленіе Святобливого: а в обои Добродѣтели богатого Мужа, въ Бзѣ Велебного Г(с)дна отца Леонтія Карповича, Архімандріта общїа обители, при Цркви сошествія Стго Дха, Братства црковного Віленского Прав: Греч: в Вілнѣ, в Друкарни Братской. Лѣта 1620". У 4-ку, 27 лістоў або 54 балоны друку.

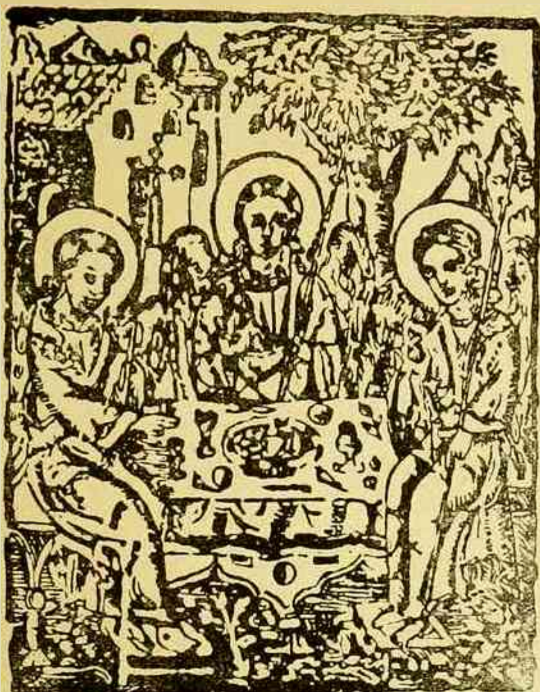

Сьвятая Тройца, на асноведзі віленскай Сьвятатроецкай царквы; дрэварыт Сьвятатроецкай брацкай друкарні.

„РЕГУЛЫ ІОСАФАТА Архіепіспа Полоцкого списаны для презвитеровъ". (Ў сабраньні архіеп. Паўла Доброхотова Рас. Акад. Наук, ў зборніку „Процессъ канонизаціи Іоасафата Кунцевича"). Рэгулы зьмяшчаюць навукі для парахаў:

„Найпреднейшая ест повинность ведати кождому священникови то все што се тут описаломъ и умети дати справу такъ о семи таинахъ стыхъ яко и о всѣхъ тых околичностяхъ, которые се тут выписали. Священницы мают прикладомъ живота своего побожности людей учити, бо жывот побожны священнически ест казанемъ потужным людем простым, мают се споведати каждыи духовникови своему од Архиепископа назначоному яко найчастей".

Ніжэй, на лісьце 198 сказана:

„Вси презвитеры мают се добре научыти катехизмиков нашых в кратци написаныхъ которые имъ даны будуть от нас и детей своихъ тогож научати мають парафиянъ, з чого на кождомъ соборе будуть пытаные, если ихъ добре умеють"...

Цікава увага аб ужываньні „рускаго" языка (г. зн. народнай крыўскай мовы):

„Кгды тежъ чытают Евангеліе албо якую молитву в голос, або ектеніи, не мают выкладат(ь) словенских словъ по руску, але такъ читати яко написано, учителное зас Евангеліе або житіе стых читаючи людем, могут выкладати".

„КАТЕХИЗМЪ одъ слуги божого Іосафата сочетаный". Дайшоў у пярэпісме с 1700 г. (Карскій, „Бѣлоруссы", т. III, б. 143). Аўтор гэтага катэхізму Іозафат Кунцэвіч. Катэхізм зложаны с пытаньняў і адповядзяў:

Вопрос. Што ест быти хрстиянином.

Отвѣт. Ест быти крещоным во(й)мя отца и Сына и Стого Дха вѣрити и вызнавати закон Исс Хса".

Іозафат Кунцэвіч (1580—1623) радзіўся ў Валадзімеры Валынскім, хрышчоны быў імем Іван. Бацька яго Гаўрыэль належаў да шавецкага цэху. Падвучыўшыся дома крыху граматы малады Кунцэвіч паступіў да аднаго віленскага купца вучыцца купецкага умецтва. Будучы ў Вільні, Кунцэвіч, у Сьвятатроецкай царкве чытаў і пяяў на клірасе і пабожнасьцю зьвярнуў на сябе увагу мітрапаліта Поцея, які, пасьля далучэньня да уніі, прыняў яго ў манастыр. Будучы паслушнікам Кунцэвіч паступіў у віленскую езуіцкую акадэмію. Кончыўшы ў 1604 годзе навукі ў акадэміі Кунцэвіч пастрыгся ў манахі пад імем Іозафата. У 1609 г. Кунцэвіч быў ужо іераманахам і напісаў кнігу па польску пад агалоўкам „Obrona wiary". Будучы пераконаным і фанатычным староннікам царкоўнай еднасьці Кунцэвіч прапаведываў унію на вуліцах, на пляцох, у царквох і прыватных дамох і пры гэтым с такім запалам і пераконаньем, што ў кароткі час прыяднаў да уніі блізка палавіну віленскіх праваслаўных, за што празвалі яго „рускім душахватам". Па нейкім часе дастае ён назначэньне на архімандрыта Жыровіцкага манастыра, а пасьля сьмерці Поцея, наступнік апошняга, Вельямін Руцкі, перадаў яму сваю Сьвятатроецкую архімандрыю ў Вільні. У 1617 годзе Кунцэвіч быў пасьвячоны на ступень біскупа і назначаны сьпярша вікарным біскупам у Полацку, а па сьмерці Гэдэона Брольніцкага, стаўся архібіскупам полацкім.

Стануўшы на чале полацкай архібіскупіі Кунцэвіч выстараўся ў караля, ў 1619 годзе, грамату на ўзалежненьне ад яго ўсіх праваслаўных царквей і манастыроў у Полацку, Вітабску, Магілеве і Оршы з іх кругаколіцамі. Ад падлеглых сьвятароў ён патрэбаваў пераходу ў унію. Апорных пазбаўляў духоўных ступеняў і саджаў у вязьніцы а цэркві запячатываў. Сьпярша яго гвалтоўная дзейнасьць праведзена была ў полацкім ваяводзтве, а ў 1622 годзе ён выехаў у аб'езд сваей архібіскупіі ў другія гара[illegible], каб і там гэтым самым спосабам завясьці унію. Дзякуючы яго прымусов[illegible] спосабу заводжаньня

уніі, паднялася апазыцiя, на якую ён адпавядаў рэпрэсіямі. Палажэньне асабліва завострылася ад 1620 году калі канстантынопальскі патрыярх Тэафан, вяртаючыся ў 1620 годзе з Масквы праз Кіяў, пасьвяціў на біскупскія катэдры, занятыя уніяцкімі біскупамі, праваслаўных біскупаў і між іншым на полацкага праваслаўнага біскупа Мелеція Сматрыцкага (3 марца 1621 г.). Сматрыцкі прыехаў у Вітабск і ўпісаўшы на ратушы пасьвятную патрыяршую грамату, апавесьціў у царкве пазбаўленьне Кунцэвіча духоўнага стану і адлучыў ад царквы. Граматы аб адлучэньні ад царквы Кунцэвіча і пазбаўленьні яго духоўнага стану былі разасланы ва ўсе гарады полацкай архібіскупіі, для публічнага чытаньня. Кароль выдаў грамату каб злавіць Сматрыцкага і аддаць пад суд, але апошні пераязджаючы з мейсца на мейсца хаваўся і кіраваў змаганьнем пры помачы разсыланых ім лістоў.

У 1623 годзе Кунцэвіч паехаў у Вітабск, галоўны цэнтр праваслаўнай прапаганды, і тут пачаў рэпрэсіямі прымушаць жыхароў да прыняцьця уніі. У выніку раз'агітаваныя і раздражненыя праваслаўныя жыхары Вітабска зрабілі змову на жыцьцё Кунцэвіча. Зручнасьць здарылася 12 лістапада ў нядзелю раніцай. Прычынай быў закалот паміж праваслаўнымі і уніяцкімі сьвятарамі, які выліўся ў народны кровапралітны бунт, у вініку якога быў забіты Кунцэвіч ударам бярдыша па галаве. Цела яго с прывязаным камянем было ўкінута ў Дзьвіну. У 1624 годзе папеж Урбан VIII, далучыў Іозафата Кунцэвіча ў лік сьвятых мучанікаў каталіцкай царквы.

ГІСТОРЫЯ БЫТАНСКАГА МАНАСТЫРА. Гісторыю гэтага манастыра сьпісываў пінскі уніяцкі біскуп Сыльвэстар Котлубай у 1620 годзе. Рукапіс не захаваўся; ведамка пачэрпнута з Вішнеўскага („Histor. Pol. lit.", т. VIII).

ДЫЯРЫУШ САМУЭЛЯ МАСКЕВІЧА. Адрывак рукапісу, пісанага крыўскай скарапісьсю, знаходзіцца ў архіве Турава-Пінскай архібіскупіі (сабраньне В. Ластоўскага).

Проба мовы:

„А положенье замку и мѣста Смоленского такое ест: мѣжы замкомъ а мѣстом рѣка Днѣпро оплываеть, зажъ ест на одной сторонѣ замокъ, на другой мѣсто. Ест одна гора замковая сустромна велми ку Днѣпрови, рововъ велми много маючая и глыбокихъ; горъ на ей седмь, črомъ зъ одное до другое переходы были бы утрудливые естли бы не мосты. Мѣсто аж до Днѣпра у ровнѣйшому мѣйстцу осажено нижли замокъ, але у гразкому а болотистому, а протожъ гора удается далей, яко и въ замку. Муръ замковый широкій на тры сажни, а высокій на три копье; бакшт около его такъ у квадрате яко и круглыхъ тридцать осмъ, а бакшта отъ бакшты положена ест на сажни двасто. Округъ муру замкового звыжъ мили въ собѣ маетъ.

Пры шанцахъ, подле муру, мурованая церковъ светого Михайлы Арханьела, на которой за оного тырана (мова аб Іване Грозным) былъ, оповедають, верхъ золоты и въ великое шанобливости, цудами

вславлена была. Церкву тую Царъ Московскій разгнѣвавшися збурити і зъ дѣлъ верхъ збити розказалъ, а также злупити еѣ, якъ по молитвѣ у ей, ему ся битва съ Королемъ Стефаномъ не сталася по мысли".

Род Маскевічаў сяліўся ў Новагарадчыне і Піншчыне; Самуэль Маскевіч быў сваяком Хрэбтовічам і Вішневецкім. У 1605 годзе далучыўся да войска, якое вяло Дзьмітра на Маскоўскае царства. Прабыў у Маскве ўсю гэту кампанію і вярнуўся толькі пасьля угоды, заключанай каралём Уладыславам. Вярнуўшыся с гэтага паходу асеў у засьценку Ятры, ў Новагарадчыне. Тут ён напісаў важныя гістарычныя ўспаміны, якія абыймаюць час ад 1594 да 1621 году. Успаміны Маскевіча напісаны цікава, лёгка і добрай крыўскай мовай. Дайшлі ў некалькіх польскіх і крыўскіх рукапісах, с чаго відаць, што яны хадзілі па руках як літэратурны твор. У польскай мове былі надрукаваны ў пачатках XIX ст.

СЬВЯТОГА ІОАНА ЗЛАТАВУСТАГА БЯСЁДЫ НА ПАСЛАНЬНЕ ДА РЫМЛЯНАЎ. Рукапіс XVII стаг. Віленскай Публ. бібл. № 68. У канцы рукапісу запіс:

„року (1620)... я священноіерей Паисей Сиховскій, епископъ пинскій и туровскій, далъ сію книгу до монастыря Жировицкого"...

„ПАЛИНОДІЯ, або книга обороны каѳолической святой апостолской Всходней церкви и святыхъ патріарховъ, и о Грекохъ и о Россохъ христіанехъ". Рукапіс М. Синод. бібліатэкі; перадрукавана ў „Русск. Истор. Библ.", IV, 313—1200. У свой час гэта быў твор слаўны сваей надзвычайнай вучонасьцю. Аўтор карыстаўся масай падручнікаў на лацінскай, грэцкай, польскай, славянскай і крыўскай мовах. Яго работу можна зраўняць толькі з Апокрызісам. Аўторам гэтага аграмаднага рукапісу вялікай багаслоўска-палемічнай вагі быў Захар Капысьценскі. Мова твору украінскіх асобнасьцяў не мае. Напісана Палінодзія была ў 1621—1622 годзе, паводле Завітневіча („Палинодія" Зах. Копыстенскаго) была надрукавана ў 1627 г.

Капысьценскі паходзіў з небагатай Мсьціслаўскай шляхты, дзесь з аколіц гарадца Копыся. Дзядзька яго Міхайла выбіўся на праваслаўнага Перамышльскага біскупа (ў Галічыне) і пацягнуў за сабой туды сваіх пляменікаў. Захар Капысьценскі, коштам свайго дзядзькі, атрымаў пачатную асьвету ў львоўскіх школах, а пазьней вучыўся ў Астразе, урэшце паступіў у Путнянскі манастыр (Малдавія). Каля 1616 году перабраўся ў Кіяў, дзе працаваў у Богаяўленскім брацтве. Пасьля Ільлі Плецянецкага, наступніка Мікіпара Тура, быў Кіява-Пячэрскім архімандрытам. На апошнім становішчы пражыў усяго паўтара году (памёр каля 1627 г.).

Акром Палінодзіі напісаў Капысьценскі казаньне на погрэб Плецянецкага, свайго папярэдніка на Кіява-Пячэрскай архімандрыі. Яму-ж прыпісуюць аўторства кнігі „О вѣрѣ единой"... якая была надрукавана ў 1602 годзе ў Вільні.

Капысьценскі належаў да глыбокіх і вельмі крытычных аўтораў. Кождае сваё цьверджаньне, кождую думку даводзіць цэлай масай выпісак і цы-

тат. Выклад спакойны, аб'ектыўны, с тонкай аналізай фактаў і думак. Прыкладам, калі Крэўза ў сваей кнізе даў выпіску са зборніка апокрыфічнай пісьменнасьці, то аб гэтым пісаў Капысьценскі так:

„Бываюць і тут і там несаборныя „Саборнікі" каторых у царкве не павінна чытаць; яны падобны да клецяў неахайнага гаспадара, каторы хавае ў іх ня толькі тое, што зьеў-бы і выпіў-бы але і смалу і дзёгаць, і штось з еміны і з атруты, чым-бы мог сябе і памазаць і асмуродзіць, а калiб-ён ці хто іншы быў неасьцярожны і нясьведамы таго, то і атруціць могбы. Есьць у іх поўна баяк с „Чэцьяў", можа і з адступніцкіх легенд, бо легенда па нашаму—чэцья. Поўна у іх баяк і с „Палей" і г. пад. кніг, якія не маюць мейсца ў нашай царкве; іхназьбіралі невукі-гаспадары разам с чыстай царкоўнай пшаніцай, як куколю, які нам цяпер адступнікі замест пшаніцы паказуюць і паручаюць ужываць".

Агалоўная балона букара (лемантара) 1621 г.

„ГРАММАТИКА. Албо сложеніе Писмена, хотящимъся оучити Словеньскаго языка. Младолѣтны(м) Отрочатомъ. В Вилни, Року 1621". Друкавана ў 8-ку, 63+6 лістоў. Гэта ёсьць букар, або як цяпер называюць у нас—лемантар. Выданьне багата аздоблена дрэварытамі. Бадай ці ня першы то будзе ілюстраваны букар, друкаваны на ўсходнай славяншчыне.

„ТРЕБНИКЪ, сирѣчь молитовникъ, имѣяй въ себѣ церковная послѣдованія іереемъ подобающая, отъ св. Апостолъ прежде, потомъ св. и богоносныхъ Отецъ въ различныхъ временехъ преданная, зде первое изображенный нѣкоторыми нужными (о нихже въ

оглавленіи), возвращенный трудолюбіемъ общежителей Богоспасаемой обители Сошествія Св. животвор. Духа, въ Вильнѣ, року 1621 мѣс. декабря дня 20. У 16-ку, 16 і 528 ліст.

У канцы кнігі памешчаны на 80 лістох

„Собранныя и пригодныя проповѣди".

„ПСАЛТИРЬ", друк. ў Вільні, 1621 г., у 8-ку.

„ПОЛЪУСТАВЪ, или требникъ въ пользу всѣмъ православнымъ. Трудолюбіемъ иноковъ св. общежительныя обители сошествія прсв. и животв. Духа, поновленъ въ Вилнѣ року 1622".

Гэта ёсьць першы друкаваны „Полууставъ". У прадмове тлумачыцца назначэньне „Полуустава" і часьцю яго гісторыя:

> „Чимъ естъ и як бы потребнымъ былъ уставъ церковный, чительнику ласкавый, ачъ кольвекъ каждому церковному докучникови (докучникови, мовимо, а не гостеви, ижъ хотячому вѣдати, што въ нимъ естъ, не концемъ палца, але всею душею въ повседневномъ и уставичномъ навѣжаню ей присвоиватися и пріучиватися потреба), для тыхъ еднакъ которыи не часто въ церкве бываютъ, а особливо для подорожныхъ. Не всимъ абовимъ цѣлый уставъ пре(зъ) скупость его зъ друку мѣти, а пре(зъ) великость его зъ собою возити зыйдеться. Найпотребнейшыи церковныи справы зъ него выбравши въ снопокъ книжки малой славной памяти пану Василеви Малюшинскому за поводомъ духовныхъ, а коштомъ святобливой памяти его милости Константина Константиновича княжати Острозскаго собрати и полъуставомъ назвати удалося. Которыхъ ижъ южъ пре(зъ) давность часу въ скарбѣ княжатъ ихъ зезволилося росказати. Которого, яко въ часъ праве потребный, а кождого стану кондыцыи и заволаня человѣкови велце пожитечного отъ потребы въ потребу справленого, требникомъ мірскихъ людей тытулуемъ и всимъ, яко всимъ обще и каждому зъ особно потребный, залѣцаемъ. Потребнымъ абовѣмъ естъ господарови и челядникови дома, ремесникови на вартатѣ, крамареви при крамѣ, купцу и пелгримови во дорозѣ, жолнерови въ тягненю и на войнѣ, жеглярови на водѣ, мнихови въ целли, а священникови дома и въ церкви. И всимъ згола на каждый день и часъ и всюды для розныхъ становъ въ той книзѣ найдуючыхся святыхъ и имъ належачыхъ тропаровъ и кондаковъ; много бовѣмъ зъ жолнеровъ мучениками, а немало зъ купцовъ и мытниковъ святыми стали"...

Пасьля такога зручнага падыходу наступае прапанова купіць кнігу і вясьці сябе па хрысьціянску.

„УСТАВЪ ЦЕРКОВНЫЙ", Вільня, 1622 г., in folio. (Ундольскій).

„ВѢРШѢ НА ЖАЛОСТНЫЙ ПОГРЕБЪ ЗАЦНОГО РЫЦЕРА ПЕТРА КОНАШЕВИЧА, сагаидачного гетмана Войска Его К. Млти запорозского. Зложоный презъ инока Касіана Саковича Ректора

школъ Кіевскихъ, в братствѣ. Мовленые от его спудеовъ на Погребѣ того Цного Рыцера в Кіевѣ, в Недѣлю Проводную. Року Бжого 1622".

Саковіч сын праваслаўнага сьвятара з Галічыны (з аколіц Равы). Радзіўся каля 1580 г. Асьвету атрымаў у Астрожскай школе. Скончыўшы школу быў нейкі час дзяком у уніяцкай царкве ў Перамышлі, скуль перабраўся ў Кіяў і тут пастрыгся ў праваслаўныя манахі. Ад 1620 году да 1624 быў рэктарам кіяўскай школы Богаяўленскага брацтва. Пад канец жыцьця перайшоў у каталіцтва.

На пераходзе ад XVI да XVII ст. Кіяў не адыгрываў ніякай ролі ў культурным жыцьці т. зв. „Русі" (Крывіі і Украіны). Пасьля зьнішчаньня гораду крымскім ханам Мэнглі Гірэям і падзелу здабычы са Сьв. Сафіі с паўночным яго саюзьнікам Масквой, Кіяў сьвяціў „Русі" адзіна толькі сваей старой славай. Культурным жыцьцём усей „Русі" кіравалі Вільня і Львоў, а галоўна Вільня. У Кіяве не пражывалі ні біскупы ні мітрапаліты: сталай сялібай кіяўскіх мітрапалітаў былі Вільня і Навагорадак. Пячэрская Лаўра, якая мела абшырныя землі, была адзіна аб'ектам пажадлівасьці для кандыдатаў на яе архімандрыю; яе архімандрыты, занятыя абаронай ад захвату уніятамі і каталікамі лаўрскіх маетнасьцяў, не клапаціліся нават каб прыстойна утрымаць разваліны сьв. Сафіі. Багатая лаўра ў канцы XVI ст. ня мела ні друкарні, ні школы, ні бібліатэкі, ні нават прытулку для паломнікаў. У той час, калі па ўсіх значнейшых крыўска-літоўскіх гарадох (Берасьці, Пінску, Менску, Полацку, Магілеве, Вітабску, Оршы, Вільні) ішла кіпучая праца ў брацтвах і брацкіх школах, у Кіяве да 1615 году не было яшчэ брацкай арганізацыі. Адраджэньню соннага Кіява быў дадзены пачын з Вільні: на брацкіх нарадах віленскага Сьвятадухаўскага брацтва, дзе пастаноўлена было паставіць архімандрытам Кіява-Пячэрскай лаўры Елісея Плецянецкага, (1599—1624), асьвечанага і глыбока ідэйнага чалавека. Гэты апошні галоўна і прычыніўся да адраджэньня Кіява. На помач Плецянецкаму, ў яго старэньнях аб школе, прыйшоў у помач віленскі архімандрыт, Лявон Карповіч, які намовіў належаўшую да віленскага Сьвятадухаўскага брацтва пабожную старонніцу старога благачэсьця, Гальшку з Гулевічаў Лозко, жану мозырскага маршалка Сьцяпана Лозкі, запісаць абшырны, належаўшы ей у Кіяве (на Падолі) пляц з будынкамі, на школу і прытулак для „пельгрымоў". Адначасна з запісам, але незалежна ад яго, сарганізавана было ў Кіяве, ў тым-жа 1615 годзе, першае Богаяўленскае брацтва, якое ў 1620 г. атрымала ад праязджаўшага з Масквы патрыарха Тэафана стаўропігію, пацьверджаную каралём толькі ў 1629 г. Вэрсіі аб ранейшым істнаваньні брацтва ў Кіяве (ад 1589 г.) памылковы, грунтоўна давёў гэта такі знавец гісторыі Кіява як С. Голубевъ (Истор. Кіевск. акад., т. І, бб. 1—12; 165—166).

Дзякуючы фундацыі Гальшкі Лозко і працы Богаяўленскага брацтва была адкрыта першая ў Кіяве школа, як сказана ў патрыяршай грамаце 1620 г. „еллино-словенского и латино-польского писма". Рэктарам гэтай школы і быў Касьян Саковіч, аўтор вышэйазначаных „Вершаў".

Адраджэньне Кіява цесна зьвязана з другім фактарам ў жыцьці „Русі“ (Крывіі і Украіны). Гэтым другім фактарам было выступленьне на гістарычную арэну казацтва.

Пасьля татарскага пагрому і зруйнаваньня Кіява, жыхарства ня толькі гарадоў, але і правінціі прыдняпроўскай украіны разьбеглася. Край абязлюдзеў і апусьцеў. Кіяўскія стэпы былі заняты качуючымі ў пустых „Дзікіх палёх“ татарамі. У XIV ст. Кіяўшчына і Падольшчына была яшчэ пад уладай падольскіх ханаў, якіх назначала сюды Залатая Арда. У 1362 годзе в. кн. Альгерд выгнаў татараў і далучыў Кіяўскую зямлю да в. кн. Літоўскага. З гэтага часу пачынае кіяўскае падняпроўе памалу засяляцца пераважна выхадцамі с крыўскіх зямель, а галоўна з верхняга Дняпра, і парэччаў Бярэзіны і Прыпяці. Былі гэта беглыя сяляне, якія ўцякалі ад усё крэпшай, ад пачаткаў XVI ст., прыгоннай залежнасьці. Часьць гэтых уцекачоў сялілася на дняпроўскіх астравох і па берагох Дняпра, на поўдзень, за дняпроўскімі парогамі, дзе іх не магла ўжо дасягнуць рука дзяржаўнай адміністрацыі. Галоўным цэнтрам гэтай каланізацыі быў востраў Хорціца, за парогамі, дзеля чаго яны і называліся „Запарожцамі“. Жывучы, т. сказаць у нэўтральным паясе, паміж двумя вайсковымі абозамі, гэты нашы перасяленцы дзень і ноч павінны былі быць на гатове да абароны, згэтуль пагалоўна ўсе яны станавілі свайго роду трэці, праміжлеглы, паміж татарамі і Літвой, вайсковы абоз, зложаны з бяздомнай галыцьбы. У пачатку XVI ст. запарожская галыцьба пачынае сябе называць ужо казакамі, г. зн. назовам, якім празываны былі вайсковыя каланісты, што сяліліся ад густа залюдненага Валыня і менш залюдненага Падольля ў старану „Дзікіх палёў“. Апошнія рэкрутаваліся пераважна з украінскага сялянства і будучы пад апекай дзяржавы, жылі асела і даволі дастатна па сваіх хутарох. Пад канец першай чверці XVI ст. першыя (нашы выхадцы) носяць назову казакаў „галутвеных“, а другія (украінскія сяляне) „дамавітых“. Галутвенікі жылі не асобнымі семьямі, а дружынамі па некалькі дзесяткаў чалавек разам. Пры тым жанкі, пад страхам кары сьмерцю, не дапушчаліся ў гэткія агульныя сялібы, званыя куранямі. Акром адзеньня і аружжа ў курэня ўсё было агульнае. Ўлада прыналежала агульнаму вечу, званаму Радай. Рада выбірала старшага, званага кашавым, або атаманам, які карыстаўся неаграні-чанай уладай. Толькі пасьля зьмены яго другім ён даваў справаздачу Радзе, якая ў здарэньні правіны са стараны атамана, засуджала яго на адсячэньне галавы. Спосабам да жыцьця гэтай голай вольніцы служылі напады на татараў і дзеля гэтага апошняга ўлада в. кн. Літоўскага іх не чапала. У 40-х годах XVI ст. в. кн. Літоўскае назначыла ім старасту Астапа Дашковіча. Першы зьвярнуў увагу на запарожскіх казакаў, як на вайсковую сілу, Сьцяпан Баторы, які, выбранаму казацкай Радай атаману Хведару Багданку, паслаў булаву, пячаць, харугаў з выабражэньнем свайго каралеўскага гэрбу і на пісьме пацьверджаньне выбараў; але пры гэтым загадаў сьпісаць казакаў у рэестры. Сьпісана было 6.000 казакаў, якія зваліся „рэестровымі; ім назначана была пэнсія са скарбу рэчыпасполітай—па кажуху і па чырвонцу ў год, за што ўзложана на іх пагранічная служба. Словам, Баторы стараўся лагод-

нымі спосабамі апанаваць вольнае казацтва, але па яго сьмерці, не так асьцярожна пачала браць іх пад сваю кантролю ўлада рэчыпаспалітай, гэта выклікала вялікае нездаволеньне сярод казакаў, якія прывыклі пачуваць сябе вольнымі ад кантролі якой бы то ні было ўлады.

С казацкага нездаволеньня папрабавалі скарыстаць павадыры праваслаўных у змаганьні супроць уніі. Першым казацкім гэтманам, які павярнуў казацтва на абарону праваслаўя быў Касінскі, які родам быў с крыўскага Палесься. Ен казацкую сілу зьвяртае ўжо супроць рэчыпаспалітай з ярка рэлігійнымі клічамі. Пасланае супроць яго першае войска было разьбіта. Ен узяў Белу-Цэркву, Кіяў і другія гарады. Тады супроць Касінскага выступіў сам гэтман Канстантын Астрожскі, бітва кончылася нічым. Чарадным казацкім гэтманам быў Лабада. Лабада і сучасны яму Налівайка далей вялі справу Касінскага. У 1595 годзе Налівайка Гедрайць, Кміта і др. падыймаюць паўстаньне ў Меншчыне, Магілеўшчыне і Вітабшчыне. Іх соціяльныя і рэлігійныя клічы прыеднуюць ім сялянскія массы, якія, пасьля разьбіцьця Налівайкі, уцякаюць у Запарожжа. У 1606 годзе казакі выбіраюць сабе гэтманам Канашэвіча Сагайдачнага, гэты апошні злучыў нізавых казакаў з дамавітымі пад сваей уладай і атрымаў пацьверджаньне на гэта рэчыпаспалітай. Пад уладай Канашэвіча было ўжо 50.000 збройнага люду. Маючы такую сілу на пагатове і ўсеагульны спогад праваслаўных, якія жылі ў рэчыпаспалітай, Канашэвіч трымаў сябе даволі незалежна ў стасунку да дзяржаўнай улады.

Маюцца ясныя гістарычныя довады, што каля двадцатых гадоў XVII ст. адбываліся нарады паміж прадстаўнікамі віленскага Сьвятадухаўскага брацтва і казакамі—не пазбаўленыя трывог за будучыну,—але якія кончыліся распачлівай пастановай крыўскай стараны, ўверыць казацкаму аружжу абарону герархіі, навукі і брацтваў. (гл. М. Кояловичъ „О разселеніи племенъ Западнаго края Россіи“, Масква, 1863).

З гэтага часу ўсе лепшыя сілы крывічоў праваслаўных высылаюцца на Украіну ў помач казакам і ў Кіяў для арганізаваньня там брацтваў, друкарань,—школ і г. п.; перасылаюцца ад нас туды і вайсковыя сілы. З гэтага часу інтэлектуальнай і моральнай помаччу і ў цеснай сувязі з вісілкамі украінскага народу, пачынае расьці і крэпнуць Кіяў фізычна і культурна. Асабліва ўзрасло значэньне Кіява пасьля 1620 году, калі, праездам з Масквы, іерузалімскі патрыарх Тэафан, высьвяціў шэсьць праваслаўных біскупаў і між імі мітрапаліта Іова Барэцкага. Да гэтага часу на ўсей рэчыпаспалітай быў толькі адзін праваслаўны біскуп у Львове, цяпер-жа утварылася цэлая праваслаўная герархія с кіяўскім мітрапалітам на чале, павагу якога падтрымлівала вайсковая казацкая сіла. Кіяў стаўся сталіцай праваслаўя. Гэты падзеі паднялі энэргію сярод праваслаўных і крэпка зьвязалі праваслаўе с казацтвам, а ўсю „Заходную Русь“ (Крывію і Украіну) с Кіявам. Кіяў становіцца на чале змаганьня „Русі“ за свае правы, якія аднак памылкова утожсамлюе с праваслаўным веравызнаньнем. Да палавіны XVII ст. старакрыўская мова была мовай „рускай“ пісьменнасьці—на абшары ад Смаленска да Львова—ў помніках, пісаных і друкаваных у гэтай „русскай“ мове на Украіне,

украінскія провінціяналізмы да другой паловы XVII ст. не зьмяняюць яшчэ самой мовы, яе характару. Толькі з другой палавіны XVII ст., дзякуючы Кіява-Магілянскай акадэміі, пачынае, на аснове ц. славянскай і старакрыўскай, выступаць у пісаных помніках украінская мова з яе народнымі асобнасьцямі.

„Вѣршѣ" Саковіча пісаны ў Кіяве яшчэ ў пару панаваньня ў украінскай пісьменнасьці старакрыўскай мовы, дзеля гэтага ў іх яшчэ няма украінскіх асобнасьцяў. Вершы гаварылі студэнты кіяўскай школы на погрэбе гэтмана Канашэвіча ў 1622 годзе. Пасьля агалоўнай балоны, на адвароце яе, памешчаны ў кніжцы верш „На гэрбъ Силного войска Ег. Кр. Мл. Запорозского", гэткага зьместу:

Кгды мензства Запорозцовъ Кролеве дознали
Теды за ГЕРБъ такого имъ Рыцера дали.
Который ото готовъ Ойчизнѣ служити,
За вольность ей и свой животъ положити.
И якъ треба землею албо водою:
Вшеляко онъ способный и прудкій до бою.

Пасьля вершу на гэрб запарожскага войска ідзе прадмова аўтора да самога запарожскага войска, якому аўтор жадае перамог над ворагамі і бязсьмертнай славы. Зазначыўшы, што найбольшае дабро на сьвеце—свабода, кажа аўтор:

Мензствомъ еѣ рицери въ войнахъ доступуютъ,
Не грошми, але кровю ся еѣ докупуютъ.
Войско Запорозское вольности набыло
Тым, же вѣрне ойчызнѣ и кролюмъ служило.
Кройники о ихъ мензствѣ старые писали,
Якъ они непріятелей ойчистыхъ бивали
Моромъ, сухомъ, частокроть пѣшо, и тыжъ конно,
Хотяй ся непрыятель ихъ убиралъ збройно.
Племя то естъ зъ насѣня оного Яфета,
Корый зъ Симомъ покрылъ отчіе секрета.
За Олега Росского Монархи, плывали
Въ чолнахъ по мору и на Царград штурмовали.
Ихъ то продки зъ Росскимъ ся монархою крестили
Владимеромъ и въ вѣрѣ той статечне жили.
При которой и они такъ стоятъ статечнѣ
Же за ню умирати готови конечнѣ.
Бывали межи войскомъ тымъ князи и паны
Съ которыхъ выходили добрыѣ гетманы.

. . . .

Они ойчызнѣ нашой суть обороною,
Отъ Татаръ поганыхъ и Турковъ заслоною.

Уся гэта брашура, ад пачатку да канца, зьяўляецца выслаўляньнем казацкага войска і яго гэтманаў, у асобе памершага Канашэвіча. Палітычна-агітацыйная мэта брашуры ўложана ня толькі ў яе тэкст але і ў рысункі.

„НОВЫЙ ЗАВѢТЪ СЪ ПСАЛТИРЬЮ“. Друк. 1623 г. Сьвятадухаўскай друкарні ў Вільні, ў 8-ку, 12+112+4+451+32 лістоў. У агалоўку зазначана, што кніга нова-перакладзена з грэцкай мовы.

„ПСАЛТЫРЪ Блаженнаго пророка и царя Давида... в Вильни 1623 Г.“ Крыўскай мовай толькі „Предмова“ і „До чителника“. У кнізе 4+194 лісты (Ундольскій).

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1624 г., ў 8-ку, 4 і 156 лістоў (Ундольскій).

НАКАЗ АД НОВАГОРАДЗКАГА САБОРУ уніяцкіх біскупаў паслом, якія ехалі да праваслаўнага духавенства ў Кіяў для перагавораў аб утварэньні ў в. кн. Літоўскім патрыархіі. 1624 г. студня 20 дня. „Акты, относящ. къ истор. Западн. Россіи“, т. IV., б. 513—514.

1. Оповѣдати або залѣтити имъ отъ насъ митрополиты Кіевского и всея Русіи и отъ ихъ милости отцовъ пяти епископовъ, которые на тотъ часъ до Новагородка собралися были, горячую милость прагненья покою зъ ними, яко зъ сынами и братьею въ единомъ народѣ Російскомъ рожоною, просячи Господа Бога, абы тое што нижей написано есть, черезъ его святую ласку и особливое надхненіе Духа Святого до скутку своего рѣчью самою, а не словы прійти могло.

2. Пытати у нихъ, естли бы щырым сердцемъ, откинувши приваты свои на сторону, прагнули съ нами соедыненія, яко на многихъ мѣстцахъ съ тымъ ся озывали, и въ друкъ подавали, и ушомъ многихъ зацныхъ людей доносили: нехай же знакомъ якимъ певнымъ, позверховнымъ прагненіе тое свое въ притомности вашой освѣтчатъ.

3. Пытати у нихъ, естли скутечнѣ могутъ зъ вами, а потомъ зъ нами зъѣхавшися гдѣ, часу певного, на мѣстце певное, устнѣ о тыхъ рѣчахъ безъ выразной пленипотенцыи отъ братствъ своихъ зноситися; а естли не могутъ, то даремна и праца наша. Однакъ же, естли позволятъ на зъѣздъ самыхъ насъ, альбо на зношенье черезъ медыяторы свѣтцкіе: остеречи ихъ потреба, абы ся о томъ постарали, або якимъ иншимъ способомъ насъ упевнили, же не дармо працовать будемъ. Тежъ и мы учинимъ, естли не поѣдемъ.

4. Зъ нашой стороны часъ зъѣхаться особамъ, которые отъ насъ и отъ нихъ назначоные будутъ, въ томъ року 1624, въ день святого . . . ., а мѣстце зъѣзду . . . . ; а естли они часъ иншый и мѣстце иншое оберутъ, нехай же на письмѣ тое вамъ для певности съ подписомъ рукъ дадутъ.

5. Назначить особы въ личбѣ якой найменьшой, а не большъ трехъ, двухъ духовныхъ, третяго свѣтцкого. Мѣстце тежъ менуемъ . . . . , альбо имъ меновать допущаемъ, которое бы отъ насъ было не отлеглое и на обѣдвѣ стороны способное.

6. Способъ отъ людей многихъ зацныхъ зъ нашее и ихъ стороны поданый тотъ есть, абы былъ новофундованый въ нашихъ краяхъ,

яко и въ Московскихъ, патріярха на добрахъ певныхъ духовныхъ, который бы на добрахъ тыхъ на вси потомные часы пребывалъ, и по благословеніе нигдѣ не посылалъ. Мы зъ стороны нашее тотъ способъ захowавши, за добрый быть розумѣемъ, и за спольною намовою и зготою старатися о томъ хочемъ: только бы зъ ихъ стороны таяжъ щырость сердечная была, и працовать въ томъ святобливомъ дѣлѣ щыро хотѣли.

7. Сказать тежъ то имъ, же мы тое не зъ жадноѣ боязни и построховъ, любо теперешнихъ, любо за часомъ на рѣчь посполитую (чимъ ся они посполитѣ хлюбить звыкли) приходячихъ чинимъ, але зъ повинности пастырской, которую мы повинны къ овечкомъ мѣти.

8. На остатокъ освѣдчити повольность нашу и братолюбіе къ нимъ, и што тое вышейменованое предьсявзятіе наше, уваживши вси околичности, згоднѣ, щырѣ, а не облуднѣ отъ насъ есть намовленое и отъ всихъ принятое: которое коли за помощію Божою до скутку своего прійдетъ, освѣдчить готовы есьмы милость братерскую такъ въ пожиточномъ ихъ яко и въ . . . .

. . . .

Іосифъ Велияминъ Рутскій, митрополитъ Кіевскій, Галицкій и всея Русіи. Іоакимъ Мороховскій, епископъ Володимерскій и Берестейскій. Аѳанасій Пакоста, епископъ Холмскій и Белзскій, властною рукою. Іеремія епископъ Луцкій и Острозскій рукою. Антоній Сѣлява, епископъ Полоцкій, Витебскій и Мстиславскій. Григорій Михайловскій, епископъ Туровскій, сослужитель епископіи Пиньской. Именемъ велебного епископа Премышльского и Самборского, на тотъ часъ черезъ листъ притомного, а не обличнѣ, я митрополита подписую рукою властною.

„ТРЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1624 г., у 8-ку. (Ундольскій).

„ВѢРА СВ. КАѲОЛИЧЕСКІЯ И АПОСТОЛЬСКІЯ ЦЕРКВЕ“. Твор Іераманаха Азарыя. Друкавана ў Магілеве ў 1625 годзе, ў 4-ку. (Сопиковъ, б. 71).

Іераманах Азары гэта, як некатарыя думаюць (М. Возпякъ „Ист. Укр. лит.),—скрытазоў Захара Капысьценскага.

„ОМИЛІЯ, или бесѣда на годовую память Кіевопечерского Архимандрита Елисея Плетенецкого, говореная въ Кіевскомъ Успенскомъ Соборѣ Архимандритомъ Кіевской Лавры, Захаріемъ Копистенскимъ“. (Сопіков, пад № 787). Друкавана ў Кіяве 1625 г., ў 4-ку, крыўскай мовай, або як Сопіков акрэсляе: „на Бѣлорусскомъ языкѣ“. У ссылцы Сопіков тлумачыць: „Пад найменьнем Беларускай мовы разумеецца гутарка жыўшых у Беларусі і ў Польшчы пабожных Грэчаскага веравызнаньня людзей. Манахі ў тых краёх, якія жылі да канца XVII ст., немаль усе свае Богаслоўскія і павучаючыя творы пісалі гэтай мовай“.

(„Подъ именемъ Бѣлорусского языка разумѣется нарѣчіе жившихъ въ Бѣлоруссіи и въ Польшѣ благочестивыхъ Греческого исповѣданія людей. Монахи въ тѣхъ странахъ жившіе до исхода XVII ст.

почти всѣ свои Богословскія и поучительныя сочиненія писали симъ языкомъ").

„ЧАСОВНИКЪ", друк. у Вільні 1627, жніўня 31 дня, на 192 ліст. у 12-ку.

„ДХОВНЫИ БЕСѢДЫ стого о(т)ца нашего Макарія пустелника егvпе(т)ского, о досконалствѣ хрїстїанъ православныхъ... з Гре(че)ского на Рускїй язы(к) новопреложеный. Працею и старанемъ Іноковъ общежително(го) Монастыра Б. Цркви с(в)тго и животворящаго Дха. в Вилни Року 1627". У 4-ку, 48+386+22 лісты.

Выпіс з бяседы другой (Сопиковъ, б. 24):

„О королевствѣ темностій, то есть о грѣсѣ: же самъ Богъ отъ насъ грѣхъ отдалити, и насъ зъ неволѣ князя злостїй вызволити можетъ.

Королевство темностей меновитѣ онъ князь злосливый, взявши въ неволю чловѣка, такъ его осѣлъ, и въ душу владзою темности як въ якого чловѣка облокся: ведлугъ словъ оныхъ: и учинятъ его кролемъ, и облокутъ его шатами Королевскими, и отъ головы до ногъ Королевское оденье носити будетъ. Такъ душу и всю еи бытность окрылъ князь злосливыи грѣхомъ, и всю змазалъ, всю полономъ до королевства свого завелъ и жадного ей члонка волного не учинилъ, ни мыслей, ни розума, ни тѣла: але оболоклъ еи порпурою темностій. Якъ бовѣмъ въ тѣлѣ не една которая часть албо одинъ которій члонокъ терпитъ, лечъ все огуломъ, терпливости подлежитъ: такъ и вся душа наша намѣтностямъ злости и грѣха, естъ поддана. Облекъ теды всю душу въ преднѣйшій члонокъ и часть члонка превротникъ онъ злостю своею, то есть, грѣхомъ, и такъ тѣло страстемъ и зепсованію естъ поддано. Гды бовѣмъ Апостолъ мовитъ: вызуйтеся зъ старого чловѣка. Здосконалого мовитъ, маючаго очи при очахъ, голову при головѣ, уши при ушахъ, руки при рукахъ, и ноги при ногахъ. Всего бо вѣмъ чловѣка, душу и тѣло злосливецъ онъ ошпетилъ и розорвалъ, и оболокъ чловѣка чловѣкомъ старимъ, покалянымъ, нечистымъ, и неприятелемъ Божіимъ, подданымъ закону Божьему, то есть самому грѣхови, же бы чловѣкъ не глядѣлъ якъ самъ хочетъ, але жебы лукаво смотрилъ, превротне слышалъ, ноги мелъ скоры до злечиненья, руки чинячіи неправость, а сердце мыслячее о злости"...

Кніга гэта была пазьней, у 1634 годзе перадрукавана ў Кіяве, ў 4-ку. А ў XVIII ст. была перакладзена на маскоўскую мову і надрукавана грамадзянкай (Сопиковъ, „Каталогъ книгъ гражданской печати").

„ПСАЛТИРЬ", друк. ў Вільні, Сошеств. друк., 1627 г., in folio, 224 ліст. (Ундольскій).

АПОЛОГІЯ Мелеція Сматрыцкага 1628. Кніга напісаная ў двох мовах—крыўскай і польскай, польскі агаловак яе такі:

Apologja peregrinacjej do krajów wschodnich Meliciusza Smotrickiego R. P. 1623 i 1624 obchodzonej przez fałszywą bracią słownie i na pismie spotwarzonej do przezacnego narodu ruskiego obojego stanu duchownego i świeckiego sporządzona i podana. A. 1628 Aug. die 25 w monasterze Dermaniu (Львоў).

Акром пісаньняў рэлігійна-полемічных Сматрыцкі ў 1621-1623 годзе пільна працаваў над апрацаваньнем катэхізму для праваслаўных. Ен хацеў апрацаваць, падобна сваей граматыцы, такі катэхізм, які-бы аб'яднаў усе разыходжаньні ў разуменьні праваслаўя ў крывічоў, украінцаў і маскалёў. Для гэтай мэты ён пастанавіў найперш выясьніць сабе ўсе абрадовыя разыходжаньні і спрэчныя догматычныя пункты. Дзеля таго-ж, што ў яго часы ішла рэформацыя старога ўсходнаславянскага „благачэсьця", якое ў выніку нясло зрэформаваную царкву, далёкую ад старасьвецкай царквы, якая была ў Масkoўшчыне, і ня менш далёкую ад старога тыпу крыўскай і украінскай царквы. Гэты царкоўна-рэформацкі рух выклікаў у Масковіі падзел на старaабрадцаў і праваслаўных; першыя імкнуліся захаваць старыну ў абраднасьці і догматах, другія, падтрымліваныя царскай уладай, навязывалі згары перабудаванае па новаму праваслаўе. Гэты праваслаўны рэформацкі рух адбываўся і ў нас і гэтак сама ўнёс падзел на „благочестивыхъ" і праваслаўных, але не с такой вастратой, як у Масковіі. Староннікі старога „благачэсьця", падобна маскоўскім стараабрадцам, не прыхільна і падозрыва адносіліся да „паправы" царкоўных кніг і больш былі склонны трымацца „простай" мовы. „Благачэсны" рух ня меў у нас сваіх яркіх прадстаўнікоў і пропагатараў, трымаўся ён на некалькіх консэрватыўна настроеных магнатах, ды на нізшым духавенстве. Пагадзіць гэты спрэчкі і задаўся Сматрыцкі ў сваім катэхізме.

Апрацаваўшы катэхізм, Сматрыцкі разумеў, што ён можа даць пажаданы вынік толькі тады, калі атрымае санкцію найвышэйшай царкоўнай улады. І вось, у пачатку 1624 году выязджае Сматрыцкі на Усход, на Афонскую гару, якая славілася сваімі манастырамі, і да Канстантынопальскага і Ерузалімскага патрыярхаў. Акром пацьверджаньня катэхізму, выяхаць с краю прымушала Сматрыцкага яшчэ абвінавачаньне яго Вельямінам Язэпам Руцкім, што ён, як Полацкі праваслаўны архібіскуп, быў галоўнай прычынай сьмерці Іозафата Кунцэвіча, якога забілі праваслаўныя ў Вітабску. Перад выездам рэформатары старога „благачэсьця" далі даручэньне Сматрыцкаму, ад імені кіяўскага мітрапаліта Іова, выстарацца ў патрыярха агранічэньня ў правох царкоўных брацтв, а галоўна скасаваньня стаўропігій, г. зн. манастыроў, якія, не падлягаючы мясцовай царкоўнай зьверхнасьці, залежалі беспасярэдна ад патрыярха. У старой нашай царкоўнай арганізацііі, кіравалі царкоўнымі справамі сходы духоўных і сьвецкіх, якія абіралі кандыдатаў як на ніжэйшыя, так і на вышэйшыя духоўныя урады і зьяўляліся юрыдычным гаспадаром царквей і манастыроў сваіх кругаколіц. Рэформацкія павевы наадварот хацелі герерхічна-абсолютыстычнага кіравецтва царквой.

Акром гэтых афіціяльных мэт і даручэньняў Сматрыцкі ехаў да Усходных патрыярхаў і на Афон с плянам новагорадзкага сабору, аб утварэньні

на крыўскіх і украінскіх землях асобнага патрыархату: на саборы ў Навагародку, паміж уніяцкімі біскупамі была выяўлена склоннасьць утварыць, дзеля супакоеньня забураньняў, „рускі“ патрыархат незалежны ні ад Рыму, ні ад Канстантынопаля, калі-бы на гэта прысталі праваслаўныя. З гэтай мэтай, у пачатку 1624 г. было выслана пасольства ад сабору да кіяўскага праваслаўнага мітрапаліта і апошні не афіціяльна даручыў Сматрыцкаму скланіць Канстантынопальскага патрыарха, каб той даў на гэта сваю згоду і благаслаўленьне.

Місія Сматрыцкага, асабліва ў гэтай апошняй часьці, саўсім не ўдалася, а ўсходнае праваслаўе зразіла яго.

Аб'ехаўшы Ўсход, як пазьней казаў Сматрыцкі, з мэтай

> „каб даведацца ці тая самая ў нас вера, каторая была і ў бацькоў нашых, якую мы прынялі ад іх па божай волі і асталі ў спадку нашы прадзеды, даведацца, ці мы сягоньня пьем тую самую духоўную ваду, якую пілі нашы прашчуры, заснаўцы і будаўнікі рускай царквы, даведацца, ці яна выплывае з Евангельскіх крыніц, ці прыемна смакам, ці здарова як раней“.

І ён сьцьвердзіў, што катэхізм, напісаны самім канстантынопальскім патрыархам Лукарысам, які Сматрыцкі выпрасіў у патрыарха да прачытаньня, повен протэстанцкіх гэрэзій. Размовы і бліжэйшае знаёмства с праваслаўнымі на Усходзе горка расчаравалі Сматрыцкага: скрозь грубасьць, цемната, упадак веры і маральнасьці, заражэньне гэрэзіямі ня толькі сьвецкіх, але і герархаў.

Падарожа Сматрыцкага ў Палестыну была богамольнага характару. Тут, на чужыне, пачуў ён і зразумеў, што рэлігійны інтэрнаціянал ня выдзьвігне „рускага“ народу з яго упадку, што разьдзел на сэкты губіць народ, і ён, верны свайму памылковаму погляду, што бытцам калісь у мінуўшчыне існаваў адзіны „рускі“ народ, маліўся:

> „каб разьдзелены рускі народ ізноў злучыўся“.

У 1626 годзе вярнуўся Сматрыцкі с Палестыны праз Канстантынопаль у Кіяў. Тут яго чакалі новыя расчараваньні. Ігумен дубенскіх манастыроў, які чуў аб праектах утварэньня патрыархату, Касьян Саковіч, пусьціў вестку, што Сматрыцкі выехаў на Усход з мысьлямі варажымі праваслаўю. І калі Сматрыцкі ўехаў у Кіяў, то, паводле акрэсьленьня Кірыла Лукарыса, „заздросныя і няўдзячныя людзі мала не расьпялі яго“. Тут напалі на яго падбураныя людзі с такой злосьцю, што апынуўся кругом паняволеным. Нездаволеньне яшчэ больш узрасло, калі даведаліся аб тым, што Сматрыцкі прывёз ад Канстантынопальскага патрыарха граматы, якія касавалі стаўропігіяльныя правы манастыроў і брацтваў. На Сматрыцкага падняліся архімандрыты стаўропігіяльных манастыроў і верхаводы брацтваў. Пасыпаліся уроеныя і непраўдзівыя закіды і анонімныя пісаньні на Сматрыцкага і архібіскупа Іова Барэцкага.

Пры гэтых варунках вяртаць у віленскі Сьвятадухаўскі манастыр не ставала ў Сматрыцкага адвагі. Выганяны з манастыроў і царквей, ён ледзь дастаў прыпынак у Міжыгорскім манастыры. Апынуўшыся ў гэткіх варун-

ках Сматрыцкі надумаў выстарацца сабе архімандрыю ў Дэрманскім манастыры. З гэтай мэтай, ў канцы 1626 году, напісаў ліст да валынскага вояводы Януша Заслаўскага. Здарэньнем пры чытаньні ліста быў мітрапаліт Руцкі, які параіў даць Сматрыцкаму Дэрманскі манастыр, але пад варункам, што ён прыйме унію. Сматрыцкі, будучы ў Канстантынопалі пераканаўся, што там ня гэтулькі клапоціліся аб дабры „рускага" (крыўскага і украінскага) народу і чыстасьці яго рэлігійных пераконаньняў, сколькі аб даходзе патрыяршага скарбу з „рускай" провінціі. Падзеі ў Кіяве паказалі яму, што розьнь паглыбляецца і суліць новыя закалоты ў будучыне. Паднятая на змаганьне за веру чэрнь выходзіла ўжо с паслушнасьці царкоўнай герархіі, бачучы ўсё гэта Сматрыцкі згодзіўся, але засьцярогся, каб, да часу атрыманьня адповедзі з Рыму, пераход яго ў унію ня быў разгалошаны, і што пасьля прыняцьця уніі ён захавае пры сабе і на далей тытул полацкага архібіскупа. Акт далучэньня да уніі адбыўся ў ліпні 1627 году.

Прыняўшы унію Сматрыцкі аб'езджаў цэркві і манастыры, намаўляючы да пагоджаньня „Русі з Русьсю", г. зн. праваслаўных з уніятамі. Аб гэтым думалі тады многія, асьвечаныя адзінкі. У жніўні 1627 году адбыўся зьезд цясьнейшага гуртка староннікаў еднасьці. Былі на гэтым зьездзе акром іншых: кіяўскі праваслаўны мітрапаліт Іоў Барэцкі, нованазначаны пячэрскі архімандрыт Пятро Магіла і Касьян Саковіч. На зьездзе Барэцкі і Магіла прасілі ў Сматрыцкага даць свой катэхізм у духоўную цэнзуру, каб хутчэй яго надрукаваць, але Сматрыцкі лічыў патрэбным надрукаваць сьпярша трактат „аб шасьці рожніцах які ёсьць між усходнай і заходнай царквой". На гэта згодзіліся. Са зьместам трактату азнаёміў Сматрыцкі той-жа цясьнейшы кружок на зьездзе ў Гарадцы ў лютым 1628 году. У трактаце Сматрыцкі праводзіў думку, што ўсходная і заходная царквы ва ўсім істотным сходзяцца, а рожняцца між сабой толькі ў абрадах, якія ня могуць перашкаджаць еднасьці, і дзеля гэтага прапанаваў прыняць усім унію. Учасьнікі згодзіліся з ім і мітрапаліт узяўся склікаць сабор усей царквы з учасьцем сьвецкіх дэлегатаў.

Каб прыгатаваць дэлегатаў сабору да прыняцьця уніі Сматрыцкі напісаў Аполёгію сваей падарожы на Усход. У Аполёгіі ён даводзіў, што ўсходная праваслаўная царква вельмі далёка адыйшла ад свайго ідэалу і так заразілася гэрэзіямі, што найлепшым спосабам аздароўленьня яе зьяўляецца унія з Рымам. Апісуючы сваю падарожу Сматрыцкі паказываў на гэрэзіі Зызаняга, Філалета, Ортолога і Клерыка Астрожскага. Найбольш ён затрымаўся над Ортологам (сваім псэўдоніме), каторы: ў Лейпцыгскай і Віртэмбэргскай акадэміях закапцеў дымам лютаранства і гэтым чадам заразіў усю „Русь" цераз свой Өринос.

Напісаўшы Апологію, паслаў копіі яе Барэцкаму і Магіле с просьбай прагледзіць і даць адповедзь. Тым-часам асобныя адрыўкі Апологіі пайшлі па руках, узбурылі праціўнікаў і яны ў жніўні 1628 г. склікалі ў Кіяве сабор. На гэты сабор паехаў Сматрыцкі ў надзеі, што яму удасцца пераканаць праціўнікаў, але прыехаўшы пабачыў, што сабор сабраўся адзіна з мэтай су-

дзіць яго і яго Апологію. Пад націскам праціўнікаў уніі с паміж духавенства, якія прывялі з сабой казакаў, Сматрыцкі адрокся ад сваей Апологіі, а на Касьяна Саковіча, каторы выдрукаваў Апологію ў польскай мове, кінута было саборам праклящьце.

„АКАѲИСТЫ ВСЕСЕДМИЧНЫЕ“, друк., мабыць, у Вільні, каля 1628 г., in quarto, 283 (?) ліст. (Ундольскій).

„АПОЛЛЕІА Апологіи Книжки Діалектомъ Роускимъ написанои, Полскимъ зась ве Львовѣ друкованои, вкоротце и правдиве зсумованая. През Станъ дховный Восточного Православія... и до друку на жадане многихъ Поданая“. 1628.

На кіяўскім саборы, прымушаны пагрозамі казацтва, Сматрыцкі падпісаў саборную грамату ў якой мітрапаліт, архірэі і сам Сматрыцкі запэўнялі, што яны ня думалі перахадзіць ў унію і прысягалі астацца вернымі праваслаўю. Па выездзе Сматрыцкага с Кіява запужаны мітрапаліт Барэцкі выдаў казакам і праваслаўнаму духавенству яшчэ адну грамату, дзе запэўняў, што і сам мітрапаліт, і Сматрыцкі, і іншыя ўладыкі праклялі Апологію, рвалі яе, палілі і таптали нагамі. Гэты дзьве граматы, з апісаньнем сабору, становяць зьмест Аполлеі (зьнішчаньня, або як пераклаў сам Сматрыцкі—„пагібелі“) Апологіі.

ПРОТЭСТАЦІЯ, Мелеція Сматрыцкага супроць кіяўскага Сабору. Гэта Протэстація ў крыўскай мове хадзіла ў рукапісах, а ў польскай мове была надрукавана ў Львове, пад агалоўкам:

> Protestacija przeciwko soborowi w tym roku 1628 w dniu augusta miesiąca w Kijowie w monasteru Pieczerskim obchodzonemu uczyniona przez ukrzywdzonego na nim Meliciusza Smotryckiego, do przezacnego narodu ruskiego.

Сматрыцкі, вырваўшыся с Кіява ў Дэрманскі манастыр, напісаў пратэст супроць кіяўскага сабору, апісаў ход яго, прымус і пагрозы, а такжа анархію, якую характэрызаваў прыказкай „ня чуеш караля ў зямлі“; адкрываў, што Барэцкі і Магіла спрыялі уніі, а Барэцкі, яшчэ ў 1625 годзе, працаваў над паправай календара і пры гэтым гаварываў, што знайшоў лёгкі спосаб пагадзіць абодвы календары. Наагул на сабору, сталася так, „што Зызані, паводле Зызаняга, як цыган па цыганску сьведчыў і судзіў“. Апологіі і яе зьместу адрокся не дабравольна а пад прымусам, пад пагрозай сьмерці, хоць шкадуе, што не памёр слаўна за праўду. Словам—у Протэстаціі адракаўся ўсяго, што гаварыў, пісаў і падпісваў на саборы.

„КАТИХИЗИСЪ си есть Греческое слово, а по Руски именуется крестьянское ученіе перечнемъ, что человѣку подобаетъ преже всего учитися и вѣдати о спасеніи души своей, а печаталъ въ Стокольнѣ (Стакгольме) Мастеръ Петръ Фанъ Селавъ 1628 г.“ У 8-ку, 72 лісты.

„ТРЕБНИКЪ“, Вільня, 1628 г., Сьвятадухаўская друкарня, ў 12-ку, 6+168 (264?)+12 лістоў (Ундольскій).

„КАТИХИЗИСЪ“, друк. Віленскага Троіцкага ман., у Вільні, 1628 г., у 12-ку, 24 лісты. (Ундольскій). Праўдападобна гэта будзе друк уніяцкі, бо ў гэтым часе Сьвятатроецкі манастыр і яго друкарня былі ў руках уніятаў.

„ГРАММАТИКА“, друк. ў Вільні, 1629 г., у 8-ку. Перадрук граматыкі Сматрыцкага.

„ДІАЛОГЪ, албо розмова человѣка хорого, албо умираючого съ духомъ: о добромъ зъистю з того свѣта, людемъ свѣтскимъ, а посполите тымъ, которые мало што доброго за живота робили, а съ памятью умираютъ“.

Выдана ў друкарні „Павла іером.“ на Чорнай Гарэ „року 1629“, ў 4-ку, 36 лістоў.

„ПАРЕNESIS, или увѣщаніе къ Виленской братіи при церкви Св. и Животв рящаго Духа... Сопіков знаў экзэмпляр гэтай загубленай кнігі, друкаванай, як ён акрэсьліў „на бѣлорусскомъ языкѣ“. Гэта-ж кніга, таго-ж году была надрукавана ў Кракаве пад агалоўкам:

> Parenesis abo napomnienie... do przezacnego bractwa wileńskiego s. Ducha, a w osobie jego do wszystkiego tej strony narodu ruskiego, uczynione. Anno 1628.

У Парenesise Сматрыцкі зьвяртаецца с плянамі уніі безпасярэдна, паміма палахлівых і няпэўных ўладык, да крыўскага народу. Прычынай да напісаньня кнігі быў ліст віленскага Сьвятадухаўскага брацтва, пісаны Сматрыцкаму з закідамі, што ён хоча падзяліць на тры часьці „адзіны рускі народ“ гэта быў намёк на нейкі, незнаны нам сягоньня, тагочасны рух, каторы прызнаваў за асобныя націянальныя цэлыя Крывію, Украіну і Масковію. На такі закід Сматрыцкі адпісаў, што ён наадварот стараецца нават раздзеленыя Крывію і Украіну прывясьці да згоды.

Далей, з усей сілай сваей гарачай вымовы, Сматрыцкі пераконывае аб патрэбе уніі з Рымам. Пры гэтым зазначае, што няхай нікога не дзівуе такая перамена ў ім, ня робіць ён гэтага ні с пыхі, ані дзеля дачаснага пажытку, ён, пропагандай уніі, стараецца толькі направіць спамылкі сваей маладасьці. Адпор супроць уніі спрычыніў упадак школ, цемнату, анархію. Пытаў, дзе ў праваслаўных катэхізм, дзе казаньні, жыцьцёпісы сьвятых і інш. Чытаюцца старасьвецкія зборнікі ды Пралогі, якіх ніхто не разумее: ні той хто чытае, ні той хто слухае. Шляхта пакідае ўсходны абрад і надойдзе той час, калі людзей усходнага абраду ня будзе ні ў соймах, ні ў трыбуналах. „Наш рускі народ“, пісаў Сматрыцкі, „ўсё роўна прыступіць да уніі тады, калі не стане ўжо шляхты“. Гразіў праваслаўным, якія мелі стасункі з Масквой

і атрымлівалі адтуль дырэктывы, што Масква не разумее свабоды. Урэшце надрукаваў тут тэкст свайго ліста да патрыарха Лукарыса, дзе паказываў на блізасьць „рускай“ царквы да рымскай і казаў, што гэта павінна прывясьці да ўтварэньня асобнага патрыархату на крыўскіх і украінскіх землях.

Кіраваны запраўднай любоўю да свайго народу і маючы на мэце выключна яго інтэрасы, Сматрыцкі ня толькі ў друку, але і жывым словам дамагаўся асобнага патрыархату для крыўскіх і украінскіх зямель. Думаў, што гэта лёгка правясьці, трэба толькі склікаць сабор і на ім выраўняць разыходжаньні, якія маюцца паміж усходнай і заходнай царквамі. Гэтак пісаў у Апологіі, а у Протэстацыі дамагаўся ад караля каб склікаў такі сабор. Сабор быў урэшце скліканы ў 1629 годзе ў Львове, а перад ім—прыгатаваўчы зьезд у Кіяве, але праваслаўныя адмовіліся прыймаць удзел і ў кіяўскім зьездзе і ў львоўскім саборы.

„АНТИДОТЪ, албо отповедь на ядомъ преполненое Антидотумъ противко Апологіі Мелетія Смотрыцкаго“. Кніга была друкавана старакрыўскай мовай у 1629 годзе, але панішчана; захаваліся толькі польскія экзэмпляры, якія агалоўлены:

> Antidotum przezacnemu narodowi ruskiemu abo warunek przeciw Apologjej, jadem napełnionej, którą wydał Melety Smotrycki, niesłusznie cerkiew ruską przawosławną w niej pomawiając o herezją i schyzmą dla niektórych skrybentów w porywczą przygotowany i podany przez Andrzeja Mużyłowskiego.

Аўтор кнігі Андрэй Мужылоўскі, пратапоп слуцкі, закідаў Сматрыцкаму хібкасьць пераконань, пыху, няшчырасьць, апавядаў аб яго манастырскім і далейшым жыцьці, тлумачыў пераход яго на унію выключна матэр'яльнымі мяркаваньнямі, каб забасьпечыць сабе спакойнае жыцьце ў Дэрманскім манастыры; бараніў Зызаняга і Клерыка Астрожскага, і даровываў Сматрыцкаму яго Філалета, які, як гісторык, але не як багаслоў, мяшаўся не ў свае справы, даровываў яму і Ортолога, які пісаў ад імені ўсей царквы, не маючы не тое упаважненьня.

„EXETHESIS“ Мелецкія Сматрыцкага. Exethesis гэта апошні твор Мелеція Сматрыцкага, ў старакрыўскай мове хадзіў у рукапісах, а ў польскай мове быў друкаваны пад агалоўкам:

> Exethesis abo Expostulacja, to jest rozprawa między Apologią i Antidotem o ostanek błędów, herezji i kłamstw Zyzaniowych, Philaletowych, Orthologowych i Klerykowych uczyniona Meleciuszem Smotryckim... do obojej strony narodu ruskiego. Anno D-ni 1629, Aprilis 3 w monasteru Dermaniu. (Львоў).

Exethesis напісаў Сматрыцкі ў адповедзь Мужылоўскаму на Антідот. Тут аўтор апавядае як ён у Канстантынопалі сустрэў гэрэзіі наўкол патрыарха, востра і лайчыва зьбіваў крок за крокам праціўніка і паказваў на нястачу асьветы ў кіяўскіх вучоных. С праваслаўным духавенствам так блага,

што трудна знайсьці добрага дзяка, яшчэ трудней вучонага сьвятара, а мудрага прапаведніка і не пытай. Упалі школы, зьвёўся царкоўны напеў і скарапіснае пісьмо. Чэрнь узяла верх і папы павінны танцаваць так, як ім заграе чэрнь (намёк на казацтва), або калі не паслухаюць—паказуюць ім абухі. Цемната вялікая сярод праваслаўных ня толькі ў нас, але і на Усходзе: ў Канстантынопалі бываюць мітрапаліты, каторыя ня ўмеюць пісаць. Пры гэтым у царкве анархія: у кождым большым горадзе ёсьць асобная стаўропігія, якая не прызнае царкоўнай зьверхнасьці. Рабіў пры гэтым дакор праваслаўнаму духавенству, што яно, не безынтэрэсоўна, выконуе загады Масквы, кажучы: „Мы мелі багацтвы, а цяпер мае іх Маскоўшчына“. Наракаў, што школы ў упадку, а тыя якія ёсьць „не гараць а дымяцца і дзеці вырастаюць с цялят на валоў“.

Паходжаньне сямьі Сматрыцкіх дагэтуль ня высьветлена. Ведама, што бацька Мелецяга, Гарасім Сматрыцкі, быў сьпярша Камянецкім земскім пісарам, пазьней Рэктарам астрожскай школы. Дзеля таго, што ў украінныя землі, якія належалі да в. кн. Літоўскага, найчасьцей былі пасыланы вышэйшыя урадоўцы с цэнтру, есьць падстава думаць, што бацька Мелеція Сматрыцкага быў адным с такіх урадоўцаў, які выпаўняў дзяржаўную службу на украіне в. кн. Літоўскага. Зьвязак сямьі Сматрыцкіх з мясцовасьцю Смотрыч (на Падольшчыне) паказуе, што яны там мелі земскую маемасьць, што з другой стараны можа даводзіць іх старадаўнай там аселасьці і прыналежнасьці да украінскай народнасьці.

Максім, а ў мнішстве Мелеці Сматрыцкі, радзіўся каля 1578 году, праўдападобна на Падольшчыне, ў Камянцы ці Смотрычы. Першую асьвету атрымаў у Астрожскай школе, а пазьней вучыўся ў Вільні на філёзофскім факультэце, ў езуіцкай акадэміі. Каля 1606 г., як дамовы вучыцель князёў Саламярэцкіх, выехаў з маладым князям заграніцу і разам з ім вучыўся на Вроцлаўскім, Лейпцыгскім і Нюрынбэргскім унівэрсытэтах.

Вярнуўшыся, перад 1608 годам у Вільню, заняўся пэдагогічнай і пісьменніцкай працай. У 1618 годзе, з намовы Лявона Карповіча, з якім яго рэлігійна-грамадзкая дзейнасьць была цесна зьвязана, прыняў мнішскі стан і паступіў у віленскі Сьвятадухаўскі праваслаўны манастыр. У 1620 годзе быў высьвячаны на архібіскупа Полацкага Іерузалімскім патрыархам Тэафанам, а ў 1627 годзе перайшоў у уніяцтва. Памёр 7 студзеня 1634 году, (па стараму календару 27 сьнежня 1633 г.).

Мелеці Сматрыцкі, адзін з найбольш здольных і найбольш вучоных нашых рэлігійных дзеячоў XVII ст. У ім шчасьліва былі злучаны пісьменніцкі талент, прыродны нахіл да паважнай мысьлі і вялікая асьвета, асабліва ў філёзофіі і багаслоўі. Належаў ён да арыгінальных і вельмі глыбокіх мысьліцеляў. Яго пісаньні маюць наскрозь жыцьцёвы характар, стыль іх энэргічны, ясны і прыгожы, з нязвычайна тонкай дыялектыкай.

Магчыма, што паходжаньне яго з Украіны і рэлігійна-грамадзкая дзейнасьць на крыўскіх землях, вытварылі са Сматрыцкага пераконага прыхільніка ідэі еднасьці „рускага“ народу. За моладу Сматрыцкі думаў аб аб'яд-

[illegible]	Род кнѧзѧ Василїа Полубенского. Кнѧзѧ Елевферїа кнгинѫ Анꙋ кнгинѫ Ксенїю. Марїю кнѧзѧ Василїа Иѡсифа Сщенноино Елевферїа Иерѣа Павла Анꙋ Васꙋ. Михаила кнгинѫ Параскевгию Анꙋ Анꙋ. Кнѧзѧ Василїа кнѧзѧ Іѡана кнгиню Пелагїю :~
[illegible]	Род его матти пна Евдокима кнѧзѧ Сишневского. И кнѧзѧ Капусты Старого Оборꙋско :: Кнѧзѧ Евдокима кнгиню Еленꙋ. Кнѧзѧ Андрѣа кнгиню Евдѡкию :~
[illegible]	Род его матти пна Василїа Тишковича. Воєводы смоленского. Помѧни гди дшѫ рабъ своих Василїа, Настасїю Андрѣа Екатеринꙋ Елиазара Агафию Марїю Михаила Иѡана Мамѫта Лва Агафию Мамѫтꙋ Еленꙋ Мамѫтꙋ Наталїю Феѡдора кнѧзѧ Іѡана Настасїю Евдѡкию кнѧзѧ Феѡдора кнѧзѧ Іѡана Еленꙋ Оульѧнїю Иѡана Димитрїа Овдотїю Димитриа Иакова Григорїа Марїю Алексїа Симеѡна Еленꙋ :~ Николаа .~
Contra Kn... Kievskie	Помѧни гди дшꙋ раба своего: Павъла

Балона Супрасльскага памянніка.

наньні ўсяго праваслаўнага славянскага ўсходу ў адзін народ злучаны рэлігіяй і мовай. Але пасьля сваей паездкі на Усход праз палуднёва-славянскія землі, і стычнасьць яго з маскалямі на патрыяршым дварэ ў Канстантынопалі, звузілі яго імкненьні: пад канец жыцьця Сматрыцкі гаворыць ужо толькі аб аб'яднаньні ў адзін народ Крывічоў і Украінцаў. Адзіны спосаб да злучэньня, па яго перакананьню „адзінага разарванага народу рускага", бачыў ён у аб'яднаньні рэлігійным, з адзінай ц.-славянскай мовай царквы і граматнасьці, але не праціўен быў ужываньня мясцовых дыялектаў „дзеля лепшага выразуменьня", хоць як рэлігійны дзеяч, сам ён пад канец жыцьця, паслугоўваўся ў сваіх пісаньнях пераважна польскай мовай. Магчыма, што нахіл яго да польскай мовы быў выкліканы упадкам грэка-лаціна-рускіх школ, якія не маглі разьвівацца на грунце сваей ўласнай культуры, адкінуўшы жывую народную мову. Паварот да жывых моў - крыўскай і украінскай—вёў да неўнікнёнай індывідуалізацыі „адзінай русі", а гэта пярэчыла ідэям Сматрыцкага. Ня могучы карыстацца ў сваіх творах мовай ц.-славянскай, як труднай да зразуменьня, і няхочучы ўжываць мовы народнай, як дзелячай, ён ужываў зразумелай граматнаму грамадзянству мовы польскай, якая магла абслужываць роўнай меры крыўскае і украінскае грамадзянства.

„МОЛИТВОСЛОВЪ", друк. Мамонічаў у Вільні, 1630 г., у 12-ку, каля 600 ліст. (Ундольскій).

„ВИРШЕ съ трагедіи Хс Пасхонъ, св. Григорія Богослова, во святый великій пяток, и на день Воскресенія Христова". Друкавана ў Львове ў 1630 годзе, мова старакрыўская, блізкая да народнай. Сопіков мову гэтай кнігі акрэсьляе: „на Бѣлорусскомъ языкѣ" („Опытъ Росс. библіографіи" СПБ. 1813, б. 68).

„ЧАСОСЛОВЪ СО ПСАЛТИРЬЮ", друк. у Вільні, 1631 г., у 12-ку. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ", Вільня, 1631г., у 12-ку, 321(?) лістоў, (Ундольскій).

СУПРАСЛЬСКІ ПАМЯННІК. Арыгінал, пісаны на пэргаміне, быў у Супрасьльскім манастыры; копія, зробленая ў 1631 годзе, пераховывалася ў Віл. Публ. бібл. № 69. З балонак гэтага памянніка перасуваюцца перад нашымі вачыма некалькі пакаленьняў Хадкевічаў, Пузынаў, кн. Карэцкіх, Слуцкіх, Сангушкаў, Валовічаў, Вішневецкіх, Сапегаў, Трызнаў, Масальскіх, Чапліцаў, Завадзкіх, Кунцэвічаў і др.

„ПУНКТЫ ДАННЫЕ СВЯЩЕННИКОМЪ отъ преосвященного Исаіи Копинского, митрополиты Кіевского, которые такъ ся въ собѣ маютъ:" (1631 году). „Акты, относящ. къ истор. Западн. Россіи", т. IV, бб. 525, 526.

„Исаія Копинскій, милостію Божіею митрополитъ Кіевскіи, Галицкій и всея Русіи, архіепископъ всего Сивера.

Кондицыя господиномъ братіямъ священникомъ належачая:

1. Кождый священникъ абы духовника своего мѣлъ и споведь бы якъ найчастѣй чинилъ.

2. Отъ церкви до церкви безъ вѣдомости своего благочестивого митрополиты абы жаденъ не переходилъ, ани тежъ у уряду свѣтцкого, подъ запрещеніемъ каноновъ богоносныхъ отецъ, не подкуповался.

3. Абы жаденъ въ справахъ своихъ духовныхъ до свѣтцкого суду не мѣлъ удаватися, надъ правила святыхъ отецъ.

4. Знати тежъ о своемъ благочестивомъ митрополитѣ, а индѣ въ жадные рѣчи безъ вѣдомости оього не удаватися.

5. Въ парафіи единъ другому жаднои перешкоды не чинити, ани тежъ отъ единого связанное и запрещенное другій безъ вѣдомости связавшого прощати и разрѣшати абы не важился.

6. По яде не крещати, паче же въ нощи, кромѣ великія нужды.

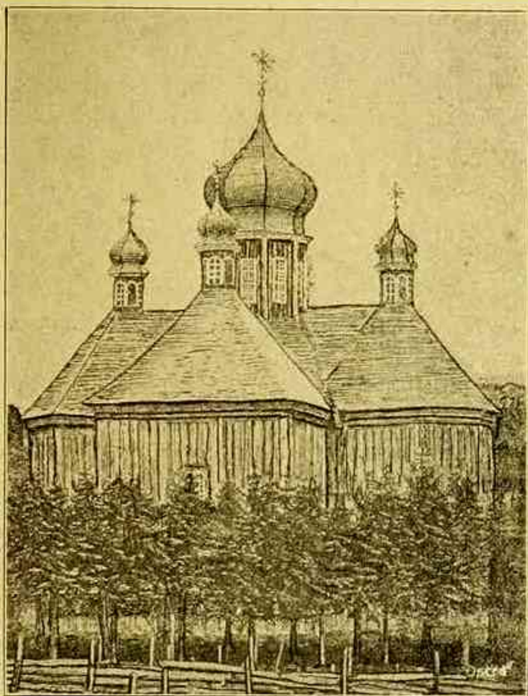

Кутэйнскі манастыр, дзе ад пачатку XVII ст. была друкарня.

7. Поночи шлюбу не давати, але заразомъ по службѣ Божой, на тще сердце, не упившися, подъ неблагословенствомъ Божіимъ.

8. Абы испытывали пильно со свѣдительми, кгды приступаютъ до шлюбу: естли же передъ тымъ кому не шлюбовали, альбо естли не у повиноватствѣ поймуются?

9. Которые тежъ мѣшкають безъ шлюбу, абы тыхъ отлучали отъ церкве и оповѣдали людемъ.

10. Въ корчмѣ абы ся жаденъ не найдовалъ, подъ строгою карностью и на насъ митрополита виною.

11. До хворыхъ ити не лѣноватися, дяковъ не посылаючи, и о причастіе святыхъ Таинъ не торговатися.

12. Гдѣ церковъ есть непосвящена, абы всѣ старалися и людемъ тое прекладали, абы пильное старанье о посвященію церкви чинили: бо такіе конечнѣ будутъ печатаны.

13. Въ олтарю антимисъ абы былъ благочестивого митрополита, тежъ келихъ, дискосъ, лыжица, и прочее абы было все порядне що належитъ до службы Божой.

14. Тые, которые караны бываютъ отъ свѣтцкого уряду на горлѣ, абы были споведаны и Таинъ Христовыхъ причащены, и пильно просити уряду, абы того дня не были караны на горлѣ.

15. Тые невѣсты, которые дѣти рожаютъ и зъ свѣта сего сходятъ, тогожъ часу, обмывши, абы были причащены.

16. А которые бываютъ борзо хворые и зъ свѣта сходятъ, а не могутъ мовити и не исповѣдалися, а прагнутъ Таинъ Христовыхъ, жебы не агіязмою, але самымъ тѣломъ и кровію Христовою причащены были, пильная есть того потреба".

МАЛІТВЕННІК, друк. у Спір. Собаля, ў Кутэйне, 1631 г., у 12-ку, 304+40(?) ліст. (Ундольскій).

„ЧАСОВНИКЪ", друк. у Спірыд. Собаля, у Кутэйне, 1632 г., ў 4-ку, 132+32 лісты. Мова Часоўніка ц.-славянская, відочна пашырэньне яго было разьлічана пераважна на Маскву. Ад пачатку друкарства адным с паважных рынкаў збыту, друкаваных у Крывіі кніг, была Масковія. Да другой чверці XVII ст. кнігі с крыўскіх друкарань, пад назовам „літоўскіх", прадаваліся ў Маскве і запаўнялі сабой кніжні пры царквох, манастырох і ў дамох прыватных асоб. Аднак, адношаньне да кніг, пісаных і друкаваных у нас, не было ў Маскве прыхільнае; чыталі іх с цікавасьці, куплялі для богамольнага ўжытку с патрэбы, але заўсёды падазравалі, што ў іх многа гэрэтычнага. Выплывала гэта с таго, што разуменьне праваслаўя ў Маскве было іншае чым у крыўскіх і украінскіх землях: там, у Маскве, панаваў большы консэрватызм, тут—поступ. З гэтых прычын, у 1627 годзе, быў выданы старэньнем Маскоўскага духавенства загад, каб

„впредь никто никакихъ книгъ литовскія печати не покупали".

У пачатку 1630-х гадоў загад гэты значна аслаб, дзеля гэтага нашы друкары ізноў пачалі перасылаць кнігі на продаж у Масковію.

„НОВЫЙ ЗАВѢТЪ", с Псалтыром на перадзе. На белягох кнігі мающца кароткія тлумачэньні зьместу асобных разьдзелаў у крыўскай мове. У 4-ку, друкаваны ў 1632 годзе ў Кутэйнскім манастыры. Кніга мае пасьвяту Стэткевічу і на адвароце агалоўнай балоны верш на гэрб Стэткевічаў, старакрыўскай мовай.

ПАНЭГІРЫК ПЯТРУ МАГІЛЕ 1632 Г. (Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.)

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1634 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„МОЛИТВЫ ПОВСЕДНЕВНЫЯ“, друк. ў Вільні, ў Сьвятадухаўскай друкарні, 1635 г., ў 8-ку, 8+232+28 лістоў. (Ундольскій).

„НОВЫЙ ЗАВѢТЪ“ с Псалтыром, друк. у Еўі, ў 1635 г., у 4-ку. У 1620-х годах евейская друкарня працуе слаба, а ад 1623-га да 1630-х годаў, бадай, і саўсім замірае. Затое ад 1630-х годаў у евейскай друкарні паяўляюцца новыя літары і пабольшуецца лік заставак у стылю скарынаўскіх.

ПСАЛТЫР. Друкаваны ў Буйнічскай друкарні, ў 1635 годзе, коштам Стэткевіча („Книга в России“, Масква, 1924, б. 114).

„КАЗАНЬЕ на сосланье св. Духа“. Рукапіс XVII ст., бібліатэкі Жыровіцкага манастыра. Гэтае-ж казаньне было надрукавана ў Сьвятадухаўскай віленскай друкарні па польску. Аўторам яго быў мніх Сьвятадухаўскага манастыра Самуэль Шыцік Залеўскі.

„БУКВАРЪ ЯЗЫКА СЛАВЕНЬСКА“, Магілеў, 1636 г., у 8-ку, больш 36 л. (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ“, Вільня, 1637 г., ў 8-ку, 2+572 лісты. (Ундольскій).

Балона ц.-слав. „Часалова“ надрукаванага ў Кутэйне, ў друкарні Сьпірыдона Собаля 1632 г.

„ГИСТОРІЯ албо правдивое выписаніе ст. Іоанна Дамаскина, о житіи святых прд: отцъ Варлаама ї Осафа и о наверненю Індіянъ. Старанемъ и коштомъ Іноковъ общежительного монастыра Кутейсского“. 1637 г. Апрацаваў гэту кнігу магілеўскі архімандрыт Варлаам Полаўка. Матэр'яльную падтрымку на выданьне кнігі аказываў кутэйнскі ігумен Іоіль Труцэвіч і другія асобы:

„по(д) часъ оути(с)ненія црквн православной“...

Крыніца гэтай кніжкі паказана на агалоўнай балоне:

„Ново з грецкого и слове(н)ского на Рускій языкъ переложена“.

Пробка мовы:

„Индіа Краина ест Великая и Людная, которая далеко от Егvпту лежитъ и о(т) стороны Егvпетскои, о(т)толь Море заходить, Землею

зась до Перскихъ границъ досѣгаетъ. Тая теды темностю балвохвалскою пре(д) тымъ была огорнена, и барзо грубыми обычаями заражена, и в спросных злостяхъ ся найдовала.... на то(т)же час и с(в)-тѣйшый Ѳома одинъ з двана(д)цати Хр(с)товыхъ Ап(с)ло(в) до Индїи, для проповѣди збаве(н)нои наоуки посланы былъ. за помочью теды Божіею и за потверженемъ науки през послѣдуючїи знаки, погански(х) забобоно(в) темно(ст) оттна(н)на естъ и они от балвохвалскихъ офѣръ и службы будучи вызволени до правои вѣры себе прилучили".

Марнасьць сьвету гэтага і неразумнасьць тых, якія цэняць прыемнасьці дачаснага жыцьця, забываючы на вечнае, аўтор малюе чытачом алегорычнай прыповесьцю гэткага зьместу:

„Тыхъ которые злосливому и окрутному пану служать и которые отъ доброго и ласкавого зъ великого шаленьства отдаливши се, рѣчей дочасныхъ прагнуть и над ними сохнуть и о прышлыхъ намнѣй не мыслять, лечь въ тѣлесныхъ роскошахъ уставичне зоставають, а душамъ своимъ голодомъ гинути и незличоными злобами стиснеными быти допускають, чоловѣкови отъ срокгого единорожца утѣкаючому подобныхъ быти розумѣю, который голосу его и страшного рыканія не могучи стѣрпети, моцне, абы не былъ отъ него пожертый, утѣкалъ: а съ прудкостію бѣгучи, въ великій нѣякій ровъ впалъ и летячи за дерево нѣякое руками ся ухопилъ и оного ся моцно держалъ, на стопню нѣякомъ оперши ся, розумѣючи за тымъ, же вевпокои зосталъ и вшелякого небеспеченства ушелъ. Глянувшы теды обачилъ двѣ мыши, одну бѣлую, а другую чорную, дерева оного, за которое ся ухопилъ, корень уставичне подгрызаючые и праве до конца оное подтинаючые. А за тымъ, позрѣвши въ глубокій ровъ, страшного смока обачылъ на самомъ везрѣнью огнемъ дышачого и срокго на него поглядаючого и страшною пащенкою полкнути пракгнучого. И знову на стопень тотъ, на которомъ ноги ся опѣралъ, взглянувши, обачылъ чотырехъ аспидовъ головами со стѣны выникаючіе: къ горѣ зась позрѣвши мало штось мѣду зъ галузовъ дерева оного каплючого обачылъ. Прото о небеспеченствахъ тыхъ, которыми зъ всихъ сторонъ былъ огорненый и стисненый, понѣхавши мыслити —то есть, якъ его з верху единорожецъ велце срожачыся шукалъ пожрети: на долѣ зась окрутный смокъ полкнути его прагнулъ: и якъ дерево тое, которого ся держалъ, прудко вжо мѣло быти подгрызеное: ноги зась якъ на слизкомъ и не певномъ ступени держалися— тыхъ, мовлю, такъ великихъ небеспеченствъ запомнѣвши, на малой оного меду солодкости коштованю себѣ забавилъ.

Тое подобенство естъ о тыхъ, которые роскошами дочасного жывота ошукиваютъ ся. Однорожецъ кшталтомъ естъ смерти, которая завше рожай людскій преслѣдуеть и поимати кусит ся. Ровъ зась свѣтъ естъ, который вшелякихъ злостѣй и смертелныхъ сѣтей естъ полный. Дерево тое, за которое ся унявши, руками держимо и которое двѣ мыши уставичне подгрызають, кождого чоловѣка жывота естъ часъ, который ся дневными и ночными годинами скорочаеть и уменшаеть и помалу до посѣканія приходить. Чотыры зась аспиды, людского тѣла съ чотырехъ и непевныхъ елементовъ зложене значать, которые кгды ся въ своемъ порадку не заховають, и помѣшають, тѣлесное зложене розвалет ся. До того огнистый онъ и окрутный смокъ, страшное пекелное черево прызначаеть, которое тыхъ приняти прагнеть, которые дочасные роскоши над прышлые добра

прекладають. Меду зась кропля стекаючая, свѣта того утѣху и солодкость значыть, которую онъ прыетѣлей своихъ ошукиваючи тымъ о спасеніи своемъ помышляти, намнѣй не допускаетъ".

Акром гэтай прыповесьці ў тэксьце маюцца і іншыя, ня менш цікавыя прыповесьці, ў якіх выбражаецца марнасьць усяго земскага чалавечага жыцьця. Акром пропаганды пустэльніцтва і жаданьня аўтора даць сваім чытачом павучаючае чытаньне, аўтор нашай перапрацоўкі цікуе яшчэ і палемічную мэту: ён выступае супроць Пятра Скаргі, які: „выдавши польскимъ языкомъ житія святыхъ" напісаў, што ў Дамаскіна сказана, што Дух сьвяты паходзіць і ад Сына (Карскій, „Бѣлоруссы", т. III, б. 47).

У 1681 годзе гэта кніга была перакладзена на маскоўскі дыялект і надрукавана ў Маскве.

„ПОЛУУСТАВЪ", Друкаваны ў Еўі 1637 годзе, ў 12-ку, 8+553 лісты. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ", друк. у Спір. Собаля, ў Магілеве, 1637 г., ў 4-ку, 2+167+37 лістоў. (Ундольскій).

„ДІАРІУШЪ албо списокъ дѣевъ правдивыхъ, въ справѣ помноженя и объясненя вѣры православное голошеный". Дыярыуш гэты напісаў Атанас Філіповіч; пачынаецца ад 1637 году і абыймае кароткае апісаньне падарожы яго ў Маскву для збору ахвяр на Купяціцкі манастыр (у Горадзеншчыне) і падае апісаньне яго захадаў у Варшаве перад соймам і каралём супроць „вечна праклятай уніі".

Аглоўная балона „Новага завету" 1623 г. Сьвятадухаўскай друкарні ў Вільні.

Філіповіч паходзіў з горадзеншчыны. Скончыўшы навукі быў урадоўцам у гэтмана Сапегі, а пазьней вучыцелям нейкага (самазванца). Каля 1632 году, пастрыгся ў манахі і паступіў у Купяціцкі манастыр. Згэтуль, у 1640 годзе, быў назначаны ігуменам Берасьцейскага сімеонаў-

скага манастыра. Будучы у Берасьці ён знайшоў пэргамінныя старыя дакуманты с правамі і прывілеямі для праваслаўных і „зъ страшнымъ проклятствомъ на униты“, якія ўпісаў у гродзкія кнігі і апавесьціў у царкве і на рожных мяйсцох. Выказываў жаль, што няма ўжо годных абаронцаў праваслаўя, што стаўпы грамадзянства і царквы „неабачна перакідаюцца да іншае верачкі“. Раз ішоў ён вуліцамі Варшавы і пабачыў, як голая жанка бегла с плачам, ламаючы рукі і выклікаючы: „zginęłam! Wzięto mi z łóżka wezgłowie i kołdrę“. Гэта здалося Філіповічу сымволам акрадзенай праваслаўнай царквы. Ён даў жанчыне чырвоны залаты. І, калі, пасьля гэтага, апавядае, маліўся ён да Багародзіцы, пры словах: „отъ всѣхъ насъ бѣдъ свободи“, пачуў голас ад абраза Прачыстай: „О Афанасе, занасі просьбу цяпер на сойме праз мой абраз, ў крыжу намаляваны, купяцікі, да польскага караля і рэчыпаспалітай, грозячы праўдзівым гневам і страшным божым судом, які нябаўна запраўды прыйдзе, калі яны не адумаюцца; няхай жа перш тую вечна праклятую унію зганяць, бо таго найперш патрэба, а можа быць яшчэ ўсё добра“.

Хоць Філіповіч пісаў свае ўспаміны крыўскай мовай, але словы Маці Божай, відаць, выгалашаны былі па царкоўна-славянску.

Атрымаўшы загад ад М. Божай ён, у 1643 годзе, зьявіўся на варшаўскім сойме с купяцікай іконай; у 1645 годзе пісаў супліку з вязьніцы, дзе зләжыў супроць уніі песьню: „Даруй покой церкви своей, Христѣ Боже“.

За тое, што вырваўшыся саўсім голы з вязьніцы і, выкачаўшыся ў балоце, бегаў вуліцамі Варшавы, бьючы сябе палкай і выклікаючы: „бяда праклятым і няверным!“, кароль Ўладыслаў IV, пазбавіў яго сьвятарства і маетнасьці і выслаў на суд мітрапаліта Пятра Магілы ў Кіяў. У часе польска-казацкай вайны Філіповіч быў ізноў ігуменам у Берасьці. Нехта данёс, што Філіповіч перасылае казакам кулі і порах. Урадоўцы і збройная шляхтаператрасьлі два берасьцейскія манастыры, але не знайшлі нічога. Тады пачалі чапляцца да Філіповіча, што ён праклінаў унію. На гэта сказаў Філіповіч: „Праклята цяперашняя унія ваша, ведайце тое, калі ня вынішчыце яе ў сваей дзяржаве і не дасьце спакою праваслаўнай царкве, то дазнаецца над сабой божага гневу“. За гэта ўкінулі яго ў вязьніцу, а па некалькі днёх надзелі яшчэ на яго аковы; сядзеў ён ад 12 (1) ліпня, а 16 (5) верасьня 1648 г., памёр, ці як іншая вэрсія апавядае—быў разстраляны. Праваслаўная царква ўлучыла яго ў лік сьвятых.

Пад уплывам казацкага руху ў пісаньнях Філіповіча праглядае падкладка гэтага руху, соціяльныя прычыны:

> „Але панове и преложоные згола въ звѣревъ и птаховъ драпежныхъ ся перекинули и подобными стали, а праве южъ и над звѣревъ подданыхъ своихъ и убогихъ людей драпежать и над ними ся збыткуютъ“.

„ДЕДАСКАЛІА: албо наука. которая ся первѣи из устъ Священником подавала о седми сакраментахъ Алболи таинахъ. На синодѣ помѣстномъ в Бгоспасаемомъ Градѣ Могилевѣ. Року Бжего

1637... от превелебного его Млсти: Господина Оца. Силвестра Косова, Епспа Мстиславского, Оршанского и Могилевского... в Тvпографiи Монастыра... Кутеенского"...

Кнiга гэта была ў 1638 годзе другi раз перадрукавана ў Крэмянцы пад агалоўкам: „О Мистерiяхъ или тайнахъ въ посполитости" (пры кнiжцы „Синодъ въ року 1638, въ церкви катедральной Луцкой отправованыи"), i, ўрэшце, трэцяе выданьне вышла iзноў у Кутэйне, ў 1653 годзе. У прадмове Косаў кажа (П. Пекарскiй, „Наука и литература въ Россiи въ царствован. Петра Великого" СПБ. 1862, т. 2, бб. 355, 356):

„... тайны абовѣмъ, албо ли сакраменты, будучи знаками видомыми, суть инструментами и сродками, презъ которые Богъ невидимо ласкою своею души намъ оздобляеть и усправедливяеть, а до спасенiя вѣчного приспособляеть. Гды въ крещенiи даеть отрожденiе духовное, въ мvропомазанiи умоцнене въ вѣрѣ, въ еvхаристiи соединенiе зъ собою и многiе иныя рѣчи, которыя ся зособна въ тои книжицы въ коротце выразили. Покажды погодною тварь, читателю ласкавыи, аптеку души твоеи указуеть. Проси нелѣниво, бо лаконицкимъ поступаемъ торомъ. Прiйми ласкаве, бо ласки Христовои потоки, которые зъ ржодла муки его выплынули, оповѣдаеть. А особливо васъ iереи Христовы, до частого читанья тоеи книжицы упоминаю, по неважъ васъ Богъ шафарами таинъ своихъ учинилъ; ваша повинность есть о седми таинахъ научати; ваша оныхъ перестерегати; ваша и людъ божiи ими освѣчати. Святымъ молитвы мое архiерейскiе ласкавому читателю оферую"...

О Сакраментах
или тайнах
в посполитости.
Вопрос.
Што суть Сакрамента, албо Тайны;
Отвѣт.
Сакрамента, алболи Тайны,
суть видомые знаки, и причины
инструменталные Ласки Бжои: або
вѣ пре оные невидомо на душу нашу.
Ласку свою Всемогучый Бгъ вливает.
Потвержает то Златоустый Стый, тыми
словы мовячи: Гдѣ Бгъ з глубокон
А

Балона „Дедаскалiи" Косава, друкаванай ў Кутэйне ў 1637 годзе.

Пачатак гэткi (Карскi, „Бѣлорусы", т. III):

Вопросъ. Што суть Сакрамента албо Тайны.

Отвѣтъ. Сакрамента, Алболи Тайны суть видомые знаки, и причины инструменталные Ласки Бжои: абовѣ(м) пре(з) оные невидомо на душу нашу, Ласку свою Всемогучыи Бгъ вливае(т). Потвержаетъ то Златоустый Стый, тыми словы мовячи"...

„СЛУЖЕБНИКЪ". Вiльня 1638 г., ў 8-ку (у Сахарава: in quarto), 4+166(?) лiстоў. (Ундольскiй).

ПСАЛТЫР. Еўе, 1638 году, ў 8-ку, 11+256 лістоў. Друкаваны гэты Псалтыр у двох мовах: ц.-славянскай і польскай (готыцкімі літарамі) Выкананы быў для княгіні Друцкай-Сакалінскай.

Славянскі тэкст Псалтыра зьяўляецца перадрукам Фіолеўскага, друкаванага ў Кракаве ў 1491—93 г.

Перадрукі Фіолеўскага Псалтыра былі дакананы ў 1599 г. ў Астразе, ў 1626, 1628, 1635, 1642, 1650, 1652 і 1657 гг. у Маскве, ў 1638 і 1642 у Еўі, ў 1643 у Кіяве. Ад 1658 году ў Масковіі друкуецца ўжо гэты Псалтыр с папраўкамі Нікана.

„СЛУЖЕБНИКЪ", Еўе, 1638 г., ў 8-ку, 2+166+296 і 12 лістоў. (Ундольскій).

„ТЕСТАМЕНТЪ ЦАРА ГРЕЧЕСКОГО ВАСИЛІЯ". Друк Сьпірыдона Собаля ў Магілеве 1638 г., ў 12-ку, 92 лісты. Пераклад з грэцкага. Крыўскі тэкст гэтага выданьня другі раз быў друкаваны ў кнізе „Лѣкарство на оспалый умыслъ чоловѣчій". У 1680 годзе, ў пераклaдзе на ц.-славянскую мову, са стара-крыўскай перадрукавана ў Маскве, ў 8-ку, і тагож, 1680 г. ў Кіяве.

„ДЫШКУРСЪ ЖЫДОВИНА ЗЪ СКОМОРОХОМЪ". Одпіс гэтай цікавай сатыры атрыманы мной ў 1912 годзе, ад вучыцеля полацкага кадэцкага корпусу, аматара старасьвеччыны І. І. Іванова, які перапісаў яго ў Полацку з рукапісу першай палавіны XVII ст.

Зьмест сатыры такі: Вынікла спрэчка паміж жыдамі і хрысьціянамі аб тым, чыя лепшая вера. Пастаноўлена было зрабіць публічны „дышкурс" на які хрысьціяне павінны паслаць свайго прадстаўніка, а жыды свайго. Хто каго перадыспутуе ў тую веру і павінны ўсе перайсьці. Манахі паслалі на гэту дыскусію скамароха, а жыды свайго вучонага:

> „А мелъ же той жидовинъ бороду барздо велику и голову лысу, И стал, он жидовски философъ, здаля и выставилъ одинъ палецъ до скомороха на знакъ же одинъ есть панъ Бог въ небе. Бачечи тое помыслилъ собе скоморошецъ, же жидовинъ, ему, скомороху, хочеть око выбодати, то онъ прудко показалъ два пальцы, думаючы собѣ: што, коли, ты жидовине, поважишсе на мое одно око, то я тобе обое твое очы выколю. И так обадва они зошлися разом. И зробилъ жидовски(й) философ знак же udараеть скомороха поуху, мовечы: Слухай хрысьтиянски философе: В вашой вѣре пишуть: а коли тя хто ударить по поличку, подставъ ему и другии поличокъ. И мовилъ ему скоморохъ: В нашей вере пишут такҗе: яко вамъ чинять люди, тако чынѣте и вы имъ. И ударилъ скоморохъ жидовина поуху. И рече скомороху жидовинъ. Отгадай ты философе загадку: курыца од яйца походить ти пакъ яйцо одъ курыцы. А скоморохъ той знялъ з жыдовина шапъку и ударилъ его долонею по лысине мовячы: отгадай ты философе жыдовскии зъ яковое причины такъ крѣпко треснуло теперъ, отъ руки моея ти пакъ отъ головы твоей. И мовить жидо-

Сярэбраная рэпусаваная аправа да Евангельля, віленскай работы XVII ст. Беларускі музэй у Вільні.

винъ скоморохови: покинемо загадки а лепей поличемо святцы года целого: у кого будеть болей святцевъ въ году, того и вѣра лепшая. Добрѣ, мовилъ скоморохъ, дай напродъ поличемо святыцы въ моей вѣре, а для певности рахунку я буду изъ твоей бороды вырывати за кождое свято по волосу, а ты будеш вырывати у мене волосы рахуючи свое святы. И мовилъ жидовинъ, добре. Слухай же жидовине, мовить скоморох. Въ нашей вѣре хрестиянской початокъ всемъ святам, свято Коляды або Рожство Христово, да у жидовина того волос вырвал. А на други день Рожства Христова свято у нас припадаеть Собору Пресьвятыя Дѣвы Богородицы, да у жидовина того волосъ вырвалъ. А на третей день першого мученика за вѣру хрестиянскую архидиякона Стефана, да у него волосъ вырвалъ. А на четвертый день двехъ тысещ мучениковъ и зловилъ жидовина за бороду обедвома руками и выторгнулъ у него мало не всѣ волосы. А на пятый день побитыхъ отъ Ирода цара въ Бетлегеме 14.000 малолетокъ, и вырвалъ у жидовина послѣдние волосы, якия зостали. Жидовинъ же не утерпелъ стояти и побеглъ прудко од того скомороха. Тако был посоромоченъ онъ философъ жидовский отъ скомороха“.

Гэта сатыра зайшла, праўдападобна, з Баўгары і ад нас была перанесена ў Масковію. Курсавала яна ў Полацку, мабыць, сярод студэнтаў тутэйшай езуіцкай Акадэміі.

„БРАШНО ДУХОВНОЕ, сирѣчь Псалмы, молитвы, пѣнія, благодаренія, и каноны и прочая, отъ многихъ святыхъ книгъ собранныя, зело нужныя и душеполезныя“. Друк у Кутэйне (каля Магілева), ў 1639 годзе; 4-ка, 4, 126, 103, 383 і 55 лістоў.

Другое выданьне гэтай кнігі адціснута манахамі Кутэйнскага манастыра, вывезенымі, разам са сваей друкарняй, у Уверскі манастыр:

„въ монастырѣ общежительномъ Иверскомъ, иже на святѣ озерѣ (при Валдаяхъ) въ строеніи святѣйшаго Никона Патріарха“.

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1640 г., у 8-ку. (Ундольскій).

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, ў друкарні Сьвятадухаўскага манастыра (Wiszniewski, „Hist. L. P.“, т. VIII, б. 410). Ці ня ёсьць гэта тая самая кніга, што паказана ў Сахарава пад 1638 г. № 365, або пад 1640 г. № 393? (Гл. „Хронологическ. указатель“ Ундольскага, балона 60 № 488).

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1641 г., у 8-ку, (Ундольскій).

„НОВЫЙ ЗАВѢТЪ“ с Псалтыром на пачатку. Вільня, 1641 г., друкарня Сьвятадухаўскага манастыра, ў 8-ку, 4+104+4+450+28 ліст. (Ундольскій).

„НОВЫЙ ЗАВѢТЪ“ с Псалтыром на пачатку. Еўе 1641 г., ў 8-ку, 8+450+28 (Каратаев).

„SIEŃKO NALEWAYKO Poučžycielowi Saskiemu Pouczenie o Hreczysie, Pryjatelskoie posyłaiet“. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III). Гэты адрывак сатыры, напісаны нейкім каталіком с прычыны прыезду ў Вільню вованазначанага лютэранскага пастара, які ў першым сваім казаньні даў некалькі цытат у грэцкай мове. Уся сатыра мае гэткі агаловак:

„Witanie na Pierwszy Wiazd z Krolewca do Kadłubka Saskiego Wileńskiego Ixa Her N. Lutermachra“.

Надрукавана яна ў 1642 годзе ў Вільне, хоць на агалоўку паказана „w Witembergu“. Крыўскі адрывак гэтай сатыры, вітаньне прыбыўшага пастара, ўкладае ў вусны Сенькі Налевайкі.

Vžož heto po lichu Sasy podureli,
Koli nam tut hreczychu vsieńku odnieli.
Ochci mnie po Hreczesku brusisz wielmi mnoho,
A sztob tobie daw w hubu nietucie nikoho.
Prydet na tia Mohiła szto y horsz vmiejet,
Koli tolki hreczycha nowaja pospiejet.
Skupawšiab ieš w Nieglennej, zabywsieb skohliti,
A z Saska po hreczesku dumno hlaholiti.
Odrekbyš sia Lutra y biesa samoho,
Pobywszy v Cara związan Moskowskoho
Da y v nas Dutka iešč y Zolud wieliki,
Dionyzey, Dorohfiey, vmieiut laliki.
A w Kiiewi tma ludey so wsiemi świateami
Vpierod hutoryli z starymi hrekami:
Da czy dietko tebe daw wsio nam odbieraiesz,
A Niemca wžo zabywszy po hrecku ihraiesz:
Y tak nudno v Troycy na obraz hladeti,
Po hreczesku podpisan, nelza zrozumieti...
Vczasiew ty poczawszy brazgać po hreczesku,
Da koniec poucženia prydaw ieš po czesku.
Naydem na tia sukin rod inszy iazyk w wodie,
Po siekiersku hłahołat budiesz w tom cholodie.
Tiaszko nam y z Lachami, a horsz z Vnitami,
Ižtob Cerkewi nie vzieli dobrymi prawami,
A wy pak nas nudite iak my leretycy,
Albo kak Lachi zowut sami Schizmatycy.
Nie twoim łysy biesie nosom zaczynaiesz
Woynu z nami: a z Lachi za toho poznaiesz,
Y kisiel kułažyn syn *) ach nabrawsia pudu,
A ty reczesz požadawszy hdie ia lutro budu.

Захаваліся два экзэмпляры: адзін у Петр. Публ. бібл., другі ў бібліатэцы Варшаўскага унівэрсытэту.

*) Ігра слоў: бацькам кісеяя зьяўляецца тут страва—кулага.

„ДІОПТРА, альбо зерцало и выраженіе живота людского на семъ свѣтѣ“. Вільня, 1642 г., 4-ку у 8+342+64 лісты. (Ундольскій).

ДІОПТРА, Еўе, 1642 г., у 12-ку, 8+342 лісты (Ундольскій).

„ИРМОЛОГЪ“, Еўе, 1642 г., у 12-ку, 1+166 лістоў. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, Еўе, 1642 г., у 12-ку, 246 лістоў. Перадрук Фіолеўскага выданьня.

„ПСАЛТИРЬ“, Кутэйнскі манастыр, 1642 г., у 8-ку, 6+238 лістоў. (Ундольскій).

„ТРЕБНИКЪ“. Вільня, 1644 г., у 4-ку. (Ундольскій).

„ЕВАНГЕЛІЕ НАПРЕСТОЛЬНОЕ“, Вільня, 1644 г., у ліст, 8+300 лістоў. (Ундольскій).

„ЕВАНГЕЛІЕ“, Еўе, 1644 г., у ліст, 8+300 лістоў. (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ“, Еўе, 1645 г., у 8-ку. (Ундольскій).

„СЪБРАНІЕ КОРОТКОЙ НАУКИ О АРТИКУЛАХЪ ВѢРЫ ПРАВОСЛАВНОКАѲОЛИЧЕСКОЙ ХРИСТІЯНСКОЙ ведлуг вызнаня и науки церкве ст. восточнои соборной апостолской для цвѣченя и науки всѣмъ въ школахъ ся цвѣчачимъ христіянскимъ православнымъ дѣтемъ. За росказаньемъ и благословенством старших первѣй языкомъ полским, а теперъ діалектомъ рускимъ зъ друку выданое“.

Друк па польску і старакрыўску. Кіяў, 1645 г., у 8-ку.

На кіяўскім саборы 1645 г. было пастаноўлена апрацаваць і выдаць друкам праваслаўны катэхізм; працу гэту даручылі аднаму з вучыцялёў Кіява-Магілянскай акадэміі—Ісаі Казлоўскаму-Трахімовічу. Казлоўскі, даручаную яму працу, выканаў надзвычайна добра, так, што яму надалі за яе тытул „першага рускага доктара багаслоўя“. На чародным кіяўскім саборы, пры учасьці дэлегатаў ад усіх эпархій, быў гэты катэхізм прагледжаны і пераслаты на зацьверджаньне Канстантынопальскаму патрыярху. Патрыярх, у свой чарод, перадаў катэхізм Казлоўскага на абмяркаваньне праваслаўнага сабору ў Яссах, які, спраўдзіўшы яго, паслаў на зацьверджаньне ўсім чатыром патрыархам, якія, ў 1643 годзе, прынялі яго як аснову праваслаўнай веры, для ўсяго праваслаўнага сьвету. У Кіяве, ў 1645 годзе, гэты катэхізм быў выданы ў скарочаньні, мовай старакрыўскай. Па славянску, поўнасьцю, надрукаваны ў Маскве, ў 1649 годзе, і па грэцку—ў Амстэрдаме, ў 1662 годзе.

Ісая Казлоўскі-Трахімовіч паходзіў з Гарадзеншчыны, з аколіц Дзятлава. Вучыўся ў віленскіх школах разам з Сыльвэстрам Косавым. Вышэйшыя навукі праходзіў у Любліне і Замосьці, а также на заграмічных унівэрсытэ-

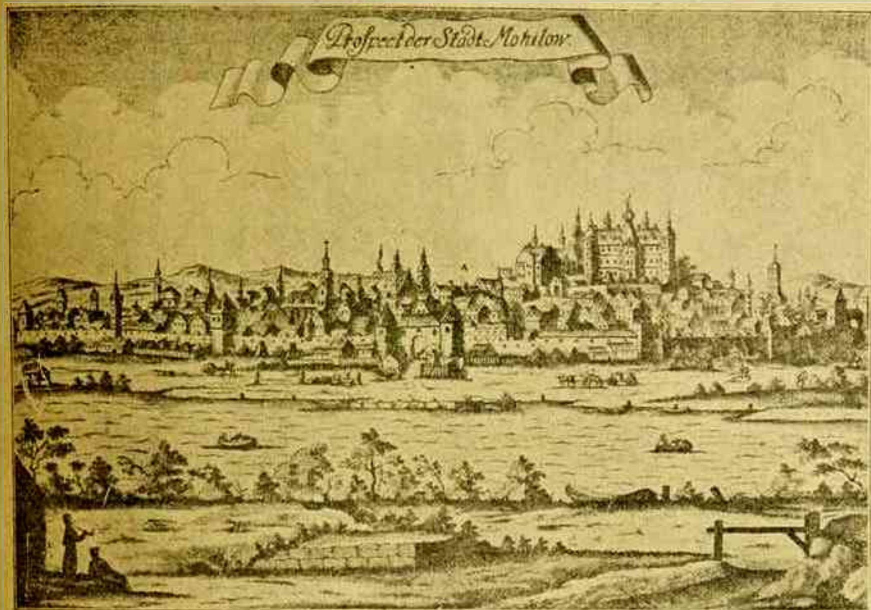

Відак гораду Магілева ў XVII ст.

тах. Па скончаньні навук быў вучыцелям у Львоўскай брацкай школе, адкуль пераехаў у Кіяў. Ісая Казлоўскі—правая рука Пятра Магілы і адзін з галоўных стаўпоў кіяўскага навуковага кружка, т. зв. „Магілянскага Атэнэума“.

„ПОЛУУСТАВЪ ВЕЛИКІЙ“, Вільня, 1646 г., у ліст, 5+222 лісты. (Ундольскій).

„ПОЛУУСТАВЪ“, Еўе, 1646, друк інакаў Сьвятадухаўскага брацтва, ў ліст, 5+222 лісты. (Ундольскій).

„ШЕСТОДНЕВЪ“ (Актаік), Кутэйна, 1646 г., у 4-ку, 2+290 лістоў. (Ундольскій.)

„ТРЕБНИКЪ“, друк. у Магілеве, 1646 г., у ліст. (Ундольскій).

„ПЕРЛО МНОГОЦѢННОЕ“ Чарнегаў, 1646 г., у 4-ку, 8+172 лісты. Апрацаваў гэту кнігу Кірыла Транквіліон.

З ліку кніг, надрукаваных у Чарнегаве і Новагорадку Северскім, мы памяшчаем толькі тыя, якія былі друкаваны крыўскай мовай. Хоць слушна залічаць у нашу пісьменнасьць усю прадукцію гэтых друкарань, бо, папераеш,

заснаўцамі северскіх друкарань былі крывічы, прыкладам Черегаўскую друкарню угрунтаваў нехта Лукаш з Вільні (гл. „Akademia Kijowo-Mohilanska" Ябланоўскага, Кракаў, 1900, б. 204). У дадатку, каля Чарнегава і Новагорадка Северскага, пасьля Андрусаўскага міру, групаваліся праваслаўныя эмігранты крывічы, якія адгэтуль шырылі свае друкі і ідэі на захад,—на Магілеў, Вітабск, Менск, Вільню і Горадню.

„ПРОЛОГЪ". Рукапіс XVII ст., Румянцаўскай бібліатэкі, па апісаньню Вастокава №CCCXXV; зьмяшчае ўсе 12 месяцаў—ад верасьня да канца жніўня. Акром жыцьцёпісаў сьвятых і апавяданьняў аб сьвятах, памешчаны тут, як і ў ц.-славянскім Пралогу, рожныя павучаючыя апавяданьні, повесьці і прыклады. Між апошнімі памешчаны апавяданьні і з навейшай гісторыі, запазычаныя з заходна-эўропэйскай пісьменнасьці, прыкладам на 556 лісьце, пад днём 22 сакавіка, маецца повесьць:

„О млоде(н)ци которо(й) для неучтивости родичовъ и грѣху вшетечного взлую смр(ть) пришо(л)".

У жыцьцёпісе князя Валадзімера зьмешчаны цікавыя ведамкі аб Варагах:

„Варакгамі на(з)ваны былъ наро(д) водлугъ Стріковского све(д)ки, а то от моря которое москва зове(т) варе(ц)ким морем а то море швецыю олівает и дуна(й) инфлянты. Гідрокрапове (г. зн. гідрографы) то море называю(т) Балтікум море того(ж) кронікаре мнѣманя и та(к) о тым народе, же в па(н)ствѣ санхон(с)кого кня(жа)ти межи влоскою и фра(н)цу(з)коюю зе(м)лею е(ст) зем(л)ица на(з)вана варякга, если(б) тогды с палкгемоном до лс(т)вы с та(м) то(й) зем(л)ицы кнжата и люде пріже(к)глевали до своеи зе(м)ли варакгамі се почалі зва(ть). А потом ро(з)маите инку(р)сые на рускую зе(м)лю чинілі наве(т) за першого разу кнжатъ отъ ніхъ руріка сіналіефа и туворя на панство до себе ру(сь) затягнулі за(сь) нши рускія кройнікі о тых варагахъ выводу досконалшого не выдаю(т)".

„ТРЕФОЛОГІОНЪ", Кутэйна, 1647 г., у 4-ку, 4+390 ліст. (Ундольскій).

„О ДВОРѢ ТУРСКОГО СУЛТАНА". Аўтор гэтага апісаньня двара і абычаёў турэцкага султана—Сымон Старавольскі, сын праваслаўнага шляхціца. Вучыўся ў кракаўскай акадэміі, а пасьля ў Нямеччыне, Галяндзіі, Францыі, Італіі і Гішпаніі як слуга-таварыш маладых князёў Астрожскіх. Па сконьчаньні навук працаваў у канцэляры гэтмана в. кн. Літоўскага Кароля Хадкевіча. Пасьля 1637 году служыў у войску, ўрэшце, будучы каталіком, прыняў духоўны стан і быў канонікам кракаўскім. Памёр у 1656 годзе. Прызнаваў сябе „з роду русіном па націянальнасьці палякам". Пісаў многа па польску, але не чураўся також і роднай мовы „рускай". Езьдзіў у Турцыю да султана паслом ад рэчыпаспалітай і пакінуў цікавае апісаньне турэцкага двара. Агульна апінія утрымлівае, што апісаньне турэцкага двара было напісана па польску, а толькі пазьней пераклад зроблены на старакрыўскую мову, але ня выключана, што адзін і другі тэкст пісаны самім аўторам. Рукапісаў апісаньня турэцкага двара, пісаных кірыліцай, захавалася некалькі, старэйшы з іх датаваны 1649 годам (пасьля 1678, 1685).

Пробка мовы:

„Царове турстіе не перестерегають того, иж бы жоны свое брати мели зъ домовъ шляхетныхъ королевскихъ, яко то чинять иншіе монархове, зажъ выбирають ихъ собѣ зъ помежи полонянокъ, которыи имъ ся подобають, ибо много женъ мевають, не одну. Повторе не бачать на то якого естъ народу либо языка, и якое вѣри албо релеи, толко абы гладка а красна была, а его очомъ ся подобала, бо собѣ за найболшую шчастливость роскошъ телесную почитають, которую имъ плюкгавы пророкъ ихъ Махметъ въ Алькоране своимъ наказуеть, яко же той ихъ пророкъ Махметъ зъ натуры своее склоненъ до всякое нечисти. Протожъ скупують, албо на войнахъ имуть, а у подданыхъ кгвалтомъ берутъ панны што можно найобычайнѣйшіе (яко и теперъ Канею опановавши, паша выбравши паненъ што найкраснѣйшихъ сто, послалъ въ даръ царю, зъ которыхъ одны будуть служебными у султанокъ, а другіе, што ся подобають старой пани, преложоной над дѣвками, будуть ховатися до ложа цесарского)".

„ФУНДАМЕНТЪ МАКСЫМЫ ФОРТЫФИКАТЫЙНОЙ". Рукапіс Петр. Публ. бібліатэкі XVII ст., у 4 ку, 236 лістоў. Апісаны Н. Обручевым („Военный журналъ" 1835 г. № 5).

Фортыфікація не выкладаецца ў рукапісе як сыстэматычная навука, яна зьмяшчае ў сабе мешаніну агульных правіл, датыкаючых, як вайскоўа-інжэнернай творчасьці, так і дзейнасьці войск у полі. Відаць імкненьне аўтора (чы аўтораў) надаць пэўны парадак зьместу і прыдаць вывадам навуковую форму. Відаць шырокае карыстаньне чужаземнымі крыніцамі, што выявілася ў тэрміналёгіі: сустрачаюцца цѣлыя артыкулы перакладзеныя з чужаземных моваў на крыўскую, прыкладам аб профілях.

Пачынаецца „Фортыфікація" выкладам агульных асноваў навукі умацаваньня месц. У гэтым прыпадку паняцьці ў слаўных продкаў нашых былі зусім здаровыя, ім добра ведамы правілы выбару мясцовасьці для крэпасьці і правілы распалажэньня іх, яны ўжо разумелі карысьць даць крэпасьці палажэньне, каб яна магла абараняць са ўсіх старон подступы да яе, але пабудова патрэбнага для гэтага фронту, ім яшчэ невядома.

Далей ідзе вялікі, цалком перакладзены, артыкул аб профілях, які дае лёгка зразумелыя правілы збудаваньня крэпасных сьцен і валаў, пры чым абасноўваецца ўсё не на матэматычных аблічэньнях, а на чыста практычных вывадах.

Паняцьце крэпасьці даецца гэткае: „Фортэція есьть месцо, окруженое долами, рампарами бальярдами, въ которым месцу можно з малым людомъ" абараняцца супроць ворага.

Фортыфікація дзеліцца на дасканальную і недасканальную; да першай належаць правілы будаваньня украпленьняў (фортэцій) на роўнай мясцовасьці, да другой—фортэціі, гэтым вымогам не задавальняючыя. Рукапіс тлумачыць, што недасканальнасьць фортыфікаціі вынікае ці ад фігуры, ці ад ліста (плану) „которое маеть фортыфіковатися". Ад фігуры залежыць недасканальнасьць у тым прыпадку, калі бакі, ці куты, няроўныя, ад ліста-ж калі „няроўнасьць таго месца перашкаджае зрабіць куты ці бакі роўна".

На гэтым і канчаецца падзел фортыфікації на дасканальную і недасканальную.

Далей апісываецца абарона крэпасьці, г. зн. што патрэбна для скутэчнай абароны, як разьмяшчаюцца войскі, і якія робяцца запасы для абароны.

Затым надта здалёк пачынаецца апісаньне аблогі крэпасьці. Апісываецца падгатоўка войска да выступленьня ў паход, аб тым, як яно ідзе ў часе паходу, скрываючы сваё пасуваньне наперад, каб вораг ня мог прыгатавацца да абароны; як войска перамагае перашкоды, спатыканыя ў дарозе. Аб пераходзе праз рэкі гаворыцца: „зробяцца на іх масты з чаўноў, якія возяцца на вазах, каб магла перайсьці армата бяз шкоды“, г. зн. і тады ўжо істнавалі пантоны для накладаньня мастоў. Але вось, ўрэшце, перамогшы ўсе перашкоды, войска зьяўляецца пад фортэцыяй ці горадам і перад ім паўстае пытаньне: як захапіць фортэцію. Для гэтага прапануюць браць адкрытай сілай, калі можна захапіць яе, дзеля нягоднасьці сьцен ці нязгоды ў гарнізоне. Але калі-б захапіць фортэцію адкрытаю сілай неўдалося, тады трэба дабываць яе „per la via a metodica“ г. зн. шляхам правільнай аблогі. У апошнім здарэньні радзіцца сьцясьніць абараняючагася пры дапамозе „forti di kampanieja“, г. зн. палявымі украпленьнямі, не дазваляючымі абложаным выхаду з фортэціі за харчамі і пошырам, каб выклікаць у гарнізоне голад, а праз яго і здачу. Пасьля разглядаецца капаньне „падступных шанцаў“ устройства батарэй для аблогі і дзейнасьць з іх.

Пасьля гэтага аўтор дае рады ўжо абараняючымся, прапануе ім шэраг спосабаў, якія карысна ўжываць проціў ворага і радзіць лістамі, адозвамі і дзейнасьцю агентаў падбурыць мясцовых жыхароў і, стварыўшы з іх войска, напасьці на аблягаючых, чым, па яго разуменьню, можна прымусіць іх зьняць аблогу.

На гэтым канчаецца тое, што належыць толькі да фортыфікації. Далей ідуць думкі аб „бітвах ваенных“, не пазбаўленыя цікавасьці. Пасьля агульных, кароткіх радаў апісана, які павінен быць склад войска і яго ўзброеньне, затым акрэсьляецца самы бой; „бойка ваенная ёсьць множства узброеных гвалты дзеячых і праганяючых, ўзаемна сьціраючыхся“. Бітвы дзеляцца на дробныя і „енэральныя або ўсецэльныя“.

Наступаючыя бітвы бедны правіламі. Затое абаронныя—разабраны дэтальна і лепш.

Канчаецца гэты цікавы рукапіс артыкулам „аб капітуляціях“ дзе апісаны варункі здачы войска.

ЗБОРНІК XVII СТ., Румянцаўскага музэю СССXXIII. (па Вастокаву). Зьмяшчае найбольш казаньні і повесьці с Патэрыкону, ў большасьці на крыўскай мове.

л. 1. „выклад млтвы“: „господи ісусе хрысте боже наш“.

л. 2. „выклад млтвы отче нашъ“.

л. 8. „обясненіе изложенія никейскаго и константинополского сумволу двунадесяти артыкулов вѣры хрстіянское“.

л. 16. „вызнанье вѣры стго аѳанасія архіепспа александріи".

л. 19. „слово генадія патріархи константинополского о вѣрѣ".

л. 148. жыцьцёпісы: сьвятамучаніка Клімапта, Іоанна Колібніка, Паўла Ѳивейскага і др.

ад л. 224 і 272-га казаньні на крыўскай мове.

На 248 лісьце „наука на днь стаг бжественного преображенія гспда нашего іса ха", якое папяраджае Евангельле на гэты дзень у крыўскай мове:

„Оного часу взялъ іс петра иакова и Іоанна брата его и възвелъ ихъ на гору высокую особно и премѣнился пре(д) ними. И просвѣтилося лице его яко слнце шаты же его стали яко свѣтъ: а ото оуказался: Моисей, Ілія, розмовляючи знимъ. тогды петръ рекъ до іса гсди добро намъ те(ж) ту(т) быти: оучинѣмо ту(т) собѣ три прибы(т)ки: тобѣ едину, Моисеовы едину и Іліи едину: а онъ того еще домовляе(т). А ото оболокъ свѣтлый огорнулъ и(х); и стался голосъ зоболока мовя(ч): то есть снъ мой оулюбимый вкоторомъ собѣ добро оулюбилъ того слухайте; слышачи тое оучнцы оупали на облича свои и барзо полякалися: потомъ приступилъ Гдь и доткнулся ихъ и рекъ имъ: востанте, и небойтеся: а они по(д)несши очи свои нѣкого не видѣли, едно самого Іса. А когды зходили з горы, оуказался имъ ісъ мовячи: нѣкому не повѣдайте видѣнія того, и(ж) снъ члвческій из метвы(х) востане(т)".

„ПСАЛТИРЬ", Кутэйнскі манастыр, 1650 г., у 4-ку, 2+262 лісты. (Ундольскій).

„ДІОПТРА, или зерцало живота во мірѣ семъ человѣческого". Кутэйнскі манастыр, 1651 г., у 12-ку, 8+342+64 лісты. (Ундольскій).

„ЕВАНГЕЛІЕ УЧИТЕЛЬНОЕ", Вільня, 1651 г., у ліст. (Ундольскій).

ІНТЭРМЭДЗІЯ 1651 ГОДУ, па рукапісу Пылінскага з Горадні. Пераховуецца гэты рукапіс ў Петр. Публ. бібл. (Польск. Q. XIV. 18). Інтэрмэдзія памешчана як ўступ (accessus) да „Comedia de Iakob et Ioseph Patriarchis". Зьмест яе гэткі:

Accessus:

Iwan. Panowie, szto to za dzieło budut tut dzielaci,
Czy swadźbu na mieyscu siom buduć skakaci.
Aulicus. Ia wiem, lecz tobie darmo nie powiem Iwanie.
Iwan. Proszu ciabie, skaży mnie, miłościwyj Panie.
Aulicus. Jeżeli chcesz, żebyś co się tu dziać będzie wiedział,
Potrzeba, na pytanie byś mi odpowiedział.
Naprzód czemu żydowie kozy radzi jedzą,
Bo tajemnice pewnie te ludzi nie wiedzą.
Iwan. Baćko tak moy kazywał, ciwun wielmi zaczny
I z nauki chłubokiey [1]), vsim mużom znaczny
Byw ion wielmi czużiemu [2]), wielmi nauczony,
I po wsiom naszym siele naukam ustawiony.

[1]) Тут літарай *ch*, перададзена крыўскае *г*. [2]) у арыгінала гэтае слова не разборчыва.

Vmiew ion hanbiecadlo, panowie, caloje,
 Iak ruskoie, tak też mudreysze lackoie.
Tot' bywało on o tom hetak ludziom każeć,
 Chdy spytaiuć, czamu żyd kazinu wielmi iadaieć.
Koli Boh miłościwy twarzyw świat z niczoho,
 A czołowieka czyniw z chliny mizernoho,
Na wsie inney rzeczy rok chwiat [3]) tworaczy,
 A bies [4]) się przypatrował Hospodu stoiaczy.
Chciel bies sobie vdziałaty podobnoho zchoła,
 Nie znaiucze, szto sowa nie rodzić sokoła,
Chociew mowić Panskoho chwiat naśladuiąc,
 Ale wymowiw: chwik, chwik! aszno wyskakuiąc,
Vyrzał [5]) kazu z rohami y z chwostom wielikim.
 Chocieczy sie prychledzić prymiotom vsiakim,
Vniał kazu za iey chwost; kaza kak szalona,
 A znać iego rohami była postraszona,
Z wielikim pudem na płoty wysokie skoczyła,
 Ale iemu [6]) swoy chwost w rukach zostawiła.
Wiedaiesz ciapier, czom kazy bies chwostow swych chodziu(ć)
 A kozlata czemu od nich takie rodziu(ć).
I dla teho rodzi iesz kazynie żydowie,
 Bo tak nieboszczyk kazaw baćko moy, Panowie.

Aulicus. Nie pleć, chłopie, żadne nie może z niszczego
 Vtworzyć nic stworzenie procz Boga samego.
Odpowiedź że na drugie, chłopie, me pytanie,
 Ieżli chcesz wiedzieć na co ludzi to zebranie:
Co iest Bóg i co iest Vniia chwalebna
 I wszystkim odszczepiencom bardzo iest potrzebna.

Rusticus. Boris iest świetoho Mikuly brat; y kolip Boh nie byw Bohom, tob śviety Mikuła byw Bohom, a Vniia iest Preczystoi rożonaia siestra. Tak moy Baćko nieboszczyk staroiey wiery kazaw.

Aulicus. Nie mów takich słów, chłopie, bo Bóg nieskonczony,
 A święty zaś Mikolay był człowiek stworzony.
Vniia ziednoczenie iest wiary prawdziwey,
 Lecz nie iest siostra Panny nad wszech dobrotliwey.
Na teś rzeczy nie trafił, chłopie, odpowiedzieć:
 Lecz iescze tego chcę ia od ciebie dowiedzieć:
Iako rozumiesz, chłopie, czyja lepsza wiara,
 Powiedź mi, bo inaczey weźmie cię poczwara,
Iak cię kiedym [7]) obłożę kiiem podle ucha,
 Że mi przyidziesz do śmierci do dobrego słucha.

Rusticus. Dobra nasza wiera Vnitickaia, da taki praudu mowiaczy lepsza Lackaia, ta y koniackaia [8]) Bo szczo Lach abo Vniat, to Panok, a szczo Vsmatyk, to mużyk ladaszczo, da sztosz taki dobro posięku [9]) szapka. Mużykom dobraia mużyckaia wiera, sobaka zieść y bies soli; staraia wiera nasza—prawda to,—da y czort że nie mołody, da taki biesu schodzi się, modliw sia dowcho Bohu, da y żyd molit' się da taki biesu choditsie[10]).

---

[3]) Лацінск. fiat: [4]) Бнэс—дыфтонг. [5]) Vyrzal—убачыу. [6]) У арыгінале: szewni. [7]) Нечытэльна у рукапісе: „...dym". [8]) Праудападобна „kozackaia". [9]) Па Сеньку. [10]) Годзіцца.

Aulicus. Jużeś prawdę powiedział, wiedzieć będziesz zaraz,
co się na tym theatru będzie działo teraz.
Będzie tu komedia o świętym Iakobie
I o iego iedyney Iosephie ozdobie,
Iako od swoich braciey był w Aegypt przedany,
Iako potym w Aegypcie był od nych poznany.
Rusticus. A czy budziet' że czort z rohami?
Aulicus. Będzie i ten, bo bracia na Iozepha wzbudzić.
Będzie starał, oyca do smutku pobudzić.
Rusticus. A tut chto?
Daemon. A woś ia bies sysmaticki syn.
Rusticus. Idź że, czorcie, do mienie do Biesa.
Daemon. Ia ciebie lublu.
Rusticus. Da ia ciabe nie lublu.

У рожных старасьвецкіх, пераважна польскіх, зборніках, захавалася шмат усякіх школьных сцэнічных твораў, якія пісаліся вучыцелямі рыторыкі ў езуіцкіх і другіх школах у XVII—XVIII ст. Гэты творы пісаны пераважна на польскай і на лацінскай мовах, але ў некатарых з іх устаўлены аддзельныя сцэны, дзе на сьмех публіцы, выводзіцца крыўскі сялянін, які гаворыць „простай“ мовай. Гэты сцэны для нас цяпер вельмі цэнны; яны сьведчаць аб жывой крыўскай мове і яе асобнасьцях у XVII і XVIII ст. Побач з гэтым даюць яны матэр'ял да асьвятленьня поглядаў, забабонаў і інтэрасаў тагочасных народных масс, а такжа стасунку вышэйшых кляс, іх поглядаў і стасунку да простага народу.

Выведзеныя ў гэтых сцэнічных творах крыўскія сяляне паказаны ў карыкатурнай постаці: яны невымоўна глупы, някемлівы, забабонны, грубы, але не пазбаўлены гумару, хітрасьці і разуменьня культурных варункаў тагочаснага жыцьця, а такжа стасункаў паміж паасобнымі станамі і асобамі тагочаснага грамадзянства.

Што датыча іх мовы, то яна сходна с цяперашняй народнай крыўскай мовай, але ў кніжнай шмат полёнізмаў, а часам сустрачаюцца і украінізмы, што ведама залежала ад веданьня народнай мовы аўторам, які пісаў сцэну.

Усе інтэрмэдзіі і паясьненьні да іх, мы перадруковуем с праф. Карскага, („Бѣлоруссы“, т. III), які сьпісаў іх беспасярэдна з арыгіналаў. У прыведзеным уступе, сялянін Іван (Iwan rusticus) на два першых пытаньні дае задаваляючыя адповедзі. Пачуўшы аб казе, ён апавядае легенду, якую ведаў аб стварэньні казы чортам і пры гэтым увага зьвернута на яе кароткі хвост і часьцю на рогі, якія бытцам сходны с тварцом яе, чортам. На пытаньне аб Богу і уніі Іван адпавядае неўпатрап, але згодна народнаму выбражэньню аб Міколе, як аб найбольш чцімым сьвятым. Пасьля тлумачэньня, дадзенага сторажам (Aulicus), сялянін адпавядае на пытаньне, якая вера лепшая. Добрай аказуецца уніяцкая, а яшчэ лепшая ляцкая—каталіцкая,—адповедзь згодная з вымогамі тых часаў.

У гэтай аповедзі годна увагі, што на раўне з ляцкай, як верай паноў, сялянін заікаецца і аб веры „koniackai“, г. зн. казацкай, якая на яго разу-

меньне стаіць у грамадзкай герархіі вышэй ад ягонай „старой веры". Гэта так сама не разьвітая адповедзь, згодная з вымогамі тых часаў.

„INTERMEDIUM DE SCHYSMATICO ET VNITO CATHOLICO". Рукапіс 1651 году Пылінскага, з Горадні (ліст 18); пераховуецца ў Петр. Публ. бібл. (Польск. Q. XIV. 18).

Інтэрмэдзія напісана прозай. Гавораць аб уніі сторож Іван і праваслаўны сялянін (Schismaticus). Перавага, вядома, на старане уніята, але і праваслаўны адпавядае даволі спрытна.

Vnitus. Wielmi tebie lublu, moy miły susiedzie, kak harczyca miod; choczu sztob ieś byw v niebie, hdzie słasno, hdzie choroszo, hdzie mudro, a tak zostań woniatem, bo uoniackaia wiera swietaja, hłubokaia charoszaia.

Schismaticus. Szto howorysz, iak kozioł na wodu chledzieczy; ieżeli wasza wiera y wysoka y hłuboka, a chren że ieye dosiachnieć; ieżeli siaia wiera świetaja, to nam hresznym do nieie się nie prystupić.

Vnitus. Szto siak wyskiapau sia na wieru światuiu [1]), zaraz tebie pocznu kiiem tesaty y tak sobiu kak horkoie iabłoko, nia pleci kaszelow, Hawryło durniło: wiera nasza dobra, bo Bohu luba, ludziom spasiennaia...

Пасьля гэтага, сторож уніят пужае Івана пякельным агнём, ад якога збаўляе уніяцкая вера. Падносіць запаленую сьвечку і кажа:

Vnitus. Oś pokosztuy palcem, czy smaczen ohoń.

Schismaticus. Oy, lele! Pro—Boh bolit', do duszy ż bolit', budu woniatem, iesli wonia od piekła boronit?

Перажаргаванае „унія" па „wonia" „woniat", паказуе, што ў гэтае слова аўтор укладаў ушчыплівы зьмест у стасунку да уніі, якую пропагаваў толькі для мужыкоў, каторыя здаўна ў „асьвечаных" станах мелі пагардлівае мяно „смэрды". „Voniat", знача той самы даўнейшы „смэрд", з яго „woniackai", мужыцкай верай. Гэткі быў істотны стасунак каталіцка-езуіцкіх кругоў да уніі і уніятаў. Дзякуючы такому погляду на унію, прышчаплянаму ў езуіцкіх школах шляхэцкай моладзі, гэта апошняя або пераходзіла ў каталіцтва, або ўцякала ў Січ да казакаў змагацца за „старую веру".

„КНИГА ГЛАГОЛЕМАЯ кройникъ сирѣчь собраніе отъ многихъ лѣтописецъ, отъ многа мала, от Бытіи о сотвореніи мира, и от прочихъ книгъ Моисеовыхъ, и от Іисуса Наввина, и от судей Іюдейскихъ, и четырехъ царствъ Ассирійскихъ. Тамже о Александрѣ Великом, о Римскихъ; о Еллинскихъ и о Греческихъ благочестивыхъ и правовѣрных царѣхъ, о Россійских и о Литовскихъ господарствахъ. Также и о Полскихъ панствахъ потроце". Рукапіс XVII ст. Маск. Публ. бібліат. № 2405.

Пасьля агалоўка ідзе тэкст:

---

[1]) Праф. Карскі чытае гэта так: „Szto siak nyska pan sia na wieru śmieiau"; у тэксьце дадзена паводле праф. Брукнара.

„Напервѣй за помочью Божiею о шести дняхъ починаемъ въ который сотворилъ Господь все створенье“.

Далей даецца скарочаная пэрская гісторыя. За гэтым памешчана Александрыя. Гісторыя грэцкага царства і царства Антыохавага. Гісторыя Трої. Рымская гісторыя да Аўгуста.

„Поколѣнье Христа избавителя нашого которой пришолъ для збавеня нас, на свѣтъ сей и зродился отъ Пречистой Дѣвицы“.

Гэтым канчаецца рукапіс.

ХРОНОГРАФ, рукапіс пачатку XVII ст. СПБ. Публ. бібл., б. № 5. Зьмест падобны як у папярэднім хронографе.

ХРОНОГРАФ. СПБ. Публ. бібл. № 158, зьяўляецца даканчаньнем рукапісу тэйжа бібліатэкі. № 5.

„ЕФІМЕРІОS си есть дневникъ Всегдашнихъ Млтвъ... Трудолюбіемъ Іноковъ С. Обители Сошст. Пресвт. Жив. Дха... типоизданный в Вилни Року Гдня 1652“. У 32-ку, 7+326+25 лістоў. На адвароце агалоўнай балоны дрэварыт, які выабражае „Старожитный Клейнот ихъ М. П. П. Трызновъ“ і эпіграма на гэты-ж гэрб.

У агалоўках віленскіх друкаў ужо ад 1630-х годаў пачалі паяўляцца славянскія літары, закругленыя і стылізаваныя на спосаб літар лацінскіх. Гэткі агаловак і ў кнізе „Ефимеріос“. Літары гэты пабачыў Пётр Вялікі упадабаўшы іх, загадаў у 1704 годзе, такія-ж самыя адліць у Амстардаме. Літары гэты названы былі „гражданскімі“.

Агалоўная балона кніжыцы „Ефимеріос“, друкаванай ў Вільні у 1652 г.

„НОВЫЙ ЗАВѢТЪ“ с Псалтыром на пачатку, друк. ў Кутэйне, 1652 г., у 4-ку, 6+126+500 лістоў. (Ундольскій).

„БУКВАРЬ ЯЗЫКА СЛАВЕНСКАГО“, Вільня, 1652 г., у 8-ку. З дрэварытамі ў тэксьце. Гэты букар і граматыка Сматрыцкага ляглі ў аснову школьнай асьветы ў Масковіі.

„ДИДАСКАЛІЯ, альбо наука, которая ся первѣй изъ устъ священникомъ подавала о седми сакраментахъ, или тайнахъ на Синодѣ помѣстномъ во градѣ Могилевѣ, 1637 года, отъ Господина Силвестра Косова, Епископа Оршанского и Могилевского, потомъ Митрополита Кіевского; въ Кутейнскомъ монастырѣ“, друк. 1653 г., у 4-ку, 4+31 ліст.

Сыльвэстар Косаў радзіўся ў Вітабшчыне ў сямьі незаможнай шляхты. Вучыўся сьпярша ў Вітабску, пазьней у Вільні і ў Замосьці. Нейкі час быў вучыцелям у брацкай школе ў Львове, ўрэшце прафэсарам у Кіява-Магілянскай акадэміі, дзе выкладаў рыторыку, а пазьней філёзофію. Ад 1632 да 1634 г. быў Кіява-Пячэрскім архімандрытам. У 1635 г. высьвячаны на біскупа мсьціслаўскага; а ад 1647 кіяўскі мітрапаліт. Разам с Кіява-Пячэрскім архімандрытам Турам апрацаваў і надрукаваў першы раз „Paterykon albo żywoty s.s. Ojcow Pieczerskich“ (ў 1635 г. у Кіяве). Памёр у 1687 годзе.

„О ФАЛЬШОВАНЮ ПИСМЪ СЛОВЕНСКИХЪ Од оборонцовъ и учителей вѣрѣ церкве противныхъ послушенству его милости отца митрополіта и о незгодахъ ихъ въ науце выданой з друков виленского братского, острозского и лвовского“. Рукапіс XVII ст. Рас. Акад. Наук № 11. 4. 79. (Добрахот. № 79).

Пачатак прадмовы:

> „Всимъ станом духовным и свецкимъ народу нашего росийского благодати и міра христова упрейме зычыт Едінъ от иеромонахов стое и живоначалное тройцы. Манастыря виленьского именем. Иоасаѳ Коунцевич. Въ речах бозскихъ и людскихъ возлюбленнии мои. тот естъ порядок до познаня и выбаданя ся“.

З вышэй пададзенага адрыўка прадмовы відаць што твор гэты належыць пяру Іозафата Кунцэвіча. Гэта есьць полемічны твор супроць праваслаўных і знаходзіцца ў звязку з пісаньнямі Клерыка Астрожскага, на якія тут Іозафат Кунцэвіч дае адповедзь.

ЛЕКСИКОНЪ СЛАВЕНОРОССІЙСКІЙ и именъ толкованіе, съ приложеніемъ именъ отъ Еврейскаго, Греческаго, Латинскаго и отъ иныхъ языковъ, приданы же суть имена преложенія на пострижени калугерства, знаки калугеромъ, або инокомъ; згромаженый всечестнымъ отцемъ Памвою Бериндою... въ Кутеинскомъ монастырѣ“ 1653 г., у 4-ку, 4+324 балоны.

Першае выданьне надрукавана было ў Кіяве, ў 1627 г., другое, расшыранае выданьне надрукавана ў Кутэйнскім манастыры.

У аснову слоўніка Бэрынды паложаны слоўнік Лаўрына Зызаняга (выданы ў Вільні, ў 1596 годзе). Як першы так і другі слоўнік тлумачыць незразумелыя словы, якія трапляюцца ў ц.-славянскай мове, на мову „рускую“ г. зн. старакрыўскую, якой пісалі і гаварылі вышэйшыя станы ў землях крыўскіх і украінскіх. У слоўніку Бэрынды дзе-недзе сустрачаюцца і увагі этнографічнага характару, прыкладам:

> „Пѣтелъ: Ческі і рускі, когутъ. Волынскі пѣвень. Литовски —пѣтухъ (бал. 133)“.

Але ў тэксьце і правапісме слоўніка асобнасьцяў украінскай мовы няма. Пад уплывам слоўніка Бэрынды знаходзіцца супрасьльскі „Лексиконъ“ 1722 году і лексікон румунскага мніха Мардарыя, 1649 г.

Коренъ: малогоноска. ѡсъ великого. або черного. Левит. л҃а. л҃. ві.
Корзинъ жилѣза: Коваль. лѣ. г҃. а҃.
Корысть: Лупъ.
Косвенный: Прикосый. косый. зиковатый. кривоокій.
Коснѣнїе: Забавлѣнье.
Коснш: Продолжаючи, забавиш.
Косноязычный: Заикаючійся, недорѣкій. Исхо. д҃.
Коснѣ: Забавлаюся, бавлюся, ѡмѣшкую, не рыхло иду, або не рыхло што справую.
Котва: Котвица. Преносне, держава, утвержденье, ѡпоможенье, потѣшенье, утѣха.
Котора: сваръ. Сирах. к҃.
Которуся: Сварюся. сварюся.
Коха: шкурацинцѣ, в котором мурацкій живот.
Кошница, Кошъ плетеный.
Кощунникъ: Блазенъ, жартовливый.
Кощунство: Жартъ, блазенство, трефниство.
Кощунствую: Жартую, Трефную.
Кудесъ. Кудесникъ. Патериконъ словесный: ѕв. е. н҃. Чортъ, или чаровникъ. по нѣкоторыхъ повѣсти и может нарицатися.

Кумиръ: Идолъ, болванъ.
Купѣль: Исполненія мѣста.
Купно: сполне, посполу.
Кура: Пташокъ, по еллин: а Воробей. по Греч. Лу. ві. а. зем Словесн. Правилу по горам [...] аки птица. по древни С. Толковникуъ. Ѱа. і.
Кущи: Кучка, будка. Бы. гї.
Куща: будка. Іер: кі. иі.
Купѣль: Сажавка. Ѳїн. е.
Куколица: Чернуха. Исаї. ін.
Купилища, Торжища: рынокъ.
Крава: Корова.
Крагуй: Крогулецъ, ястребокъ.
Край. ая: Верхъ, або повне, поширъ. высокость, вершокъ.
Крайни: Высокое, и тѣсное.
Крамола: розрухъ. бунтъ. сварка, посварка, збѣжденся, засолочѣнася, збунтованися.
Крамолую: Тривожу, и тревожуся.
Крамолю: Збежю, розрухъ чиню.
Крамолюся: Сваджуся. бунтуюся.
Краниво мѣсто: Лобное мѣсце. лысая гора. Сукно.
Красятися, шанебно свѣтити...
Красный: розтропный, и сытлайны.
Красованіа: радованія. еуф. а.

Балона Лексікона Памвы Бэрынды, друкаванага ў Кутэйнскім манастыры ў 1653 г.

Слоўнік Бэрынды для досьледаў старакрыўскай мовы выяўляе сабой матэр'ял высокай вартасьці, не утраціў ён значэньня і для досьледаў жывой крыўскай мовы, прыкладам:

Кöрнъ: малого носа, або великого, або кривого.
Корчїй желѣза: коваль.
Косвенный: Оукосный, косый, зызоватый, кривоокїй.
Косненїе: Забавленїе.
Косноязычный: Заикаючїйся.
Котора: Сваръ.
Коха: Муращникъ вкоторомъ муращки живутъ.
Куща: Кучка, будка.
Купель: Сажавка.

Кутэйнскае выданьне было прыгатавана да друку і дапоўнена Іоілям Труцэвічам архімандрытам Кутэйнскага манастыра, які далучыў да слоўніка сваю прадмову:

„Читать, а не разумѣть, глупая рѣчь есть; мовитъ нѣкто отъ мудрыхъ. Аже великославный и во мовѣ широкїй языкъ Славенскїй, любомудрый читателю, любо оквитое маетъ злеценье, не только зъ писмъ богославянскихъ и гимновъ церковныхъ, з Грецкаго нимъ перетлумаченыхъ, але изъ божественное литургїи и иныхъ таемницъ, которыи ся онымъ въ Великой и Малой Россїи, въ Сербїи, Болгарїи, и по инымъ сторонамъ оправуютъ; лечъ же трудность словъ и назвискъ нѣкоторыхъ, а иле отъ оныхъ языковъ съ потребы взятыхъ, до выразумѣня темныхъ, не мало въ собѣ маетъ: зачымъ многїе звлаща, которыи не часто его заживаютъ, для невыразумѣня оныхъ, силы писмъ досконалѣ не поимутъ и частокротъ малый зчитаня относятъ пожитокъ".

Знача слоўнік гэты празначаўся для навукі „великославного и широкаго" ц.-славянскага языка і для лепшага выразуменьня „богославянскихъ" пісм і гімнаў.

Памва (Павал) Бэрында быў родам з Малдавіі і па народнай прыналежнасьці—валох (Житецкїй „Очеркъ звуковой исторїи малорусскаго нарѣчїя", бб. 37—44). Пачатныя навукі, здаецца, як многа іншых яго пабратымаў атрымаў у Львове. Пасьля выехаў у Ерузалім, дзе бавіў некалькі гадоў і паступіў там у манахі. Вярнуўшыся ў Львоў працаваў пры львоўскім біскупе, якім быў у тыя часы Гедэон Балабан. Калі Кіяўская Пячэрская лаўра завяла ў сябе друкарню (перавезеную са Страціна), Бэрынду запрасілі на кіраўніка друкарні. Тут ён знайшоў поле даць выхад свайму нахілу да навуковай працы. Чуючы неадзоўную патрэбу тлумачэньня незразумелай духавенству ц.-баўгаршчыны, пастанавіў апрацаваць слоўнік; бо, паводле яго выслову (ў прадмове да слоўніка), праз неразуменьне ц.-славяншчыны сама:

„россійская церковъ многимъ властным сыномъ своимъ въ огиду приходить".

„ДІОПТРА, или зерцало живота во мірѣ семъ человѣческого". Кутэйна, 1654 г., у 4-ку, 6+196 лістоў. (Ундольскій).

ЛІСТ КОМУНІЯКІ ДА ВОЯВОДЫ СМАЛЕНСКАГА АБУХОВІЧА 1655 ГОДУ. Арыгінал пераховуецца ў Кракаве ў Націянальным Музэі (Z tek Emerika Czapskiego 8, rękopisma I. Varia); одпіс новачасны, з невядомага арыгіналу, быў у Беларускім Музэі імені Івана Луцкевіча ў Вільні. Ніжейпададзены перадрук паводле апошняга одпісу.

„Милостивы пане Обуховичъ, мой ласкавы Пане.

З умыслу посылаю служку нашего, Пана Іоахима Говорку обвешчаючи доброе здоровье Вашмости ти нездоровье въ якимъ тотъ часъ Господ ховати вас рачить послѣ того перепуду Московского. И я так знаю што трудно Вашмости всимъ на животѣ, да не гнѣвайся Господару на мене, што я тытула воеводского не доложилъ, бо написавши Воеводою Смоленьским, то бы я солгалъ; написавшиб безвоеводскимъ то бы Вашмости загнева(л), хоть незашто. Бо мне бачится коли Вашмость Смоленск продали, то и тытулъ отдали. Много людей звещали што и Вашмости люди гроши побрали. Лепей было пане Филипе седети тобѣ у Липѣ. Увалялся Вашмость въ великую славу, як свиня у гразь, горш того: коли хто попаде у новымъ кожусе у густое болото. Отъ намъ за тое што дешова Москва соболи продавала: всю Русь з людми забрала. Мы вбачивши густые соболіе ковнери, познали есмы што худо будуть битися наши жовнери, а што мы бѣдные у кожухахъ семъ летъ Смоленска добывали, то вы мудрейшіе въ соболяхъ за четырнадцать недель отдали. Боюся я велми штоб затое баба кому пупа не рѣзала. За меншую вину, кажуть люди, Пана Остика небощика наполохалъ катъ у Вильни, ажъ мяса его волоклося, што одно карточку писалъ до Москвы неостерожно. А мы і Цара у ногу цаловали и гроши побрали. Але больш намъ так не минется. Пан Госевски не много по латинску умелъ, а зъ меншимъ людомъ и апаратомъ военнымъ и живностю Смоленска додержал. Мудрость велика,—кажуть люди,—як тая свиня: коли много ее хто заживаеть, то и ничого не дбаеть. А коли чоловѣкъ много кусить, то и постогнать мусить и хвосту бывае непокой. Зофія филозофія судила седеть высоко, говорить глыбоко. Куделя, пане, женоцкая рѣчь да штоб пекла горазд оладки. Ест у мене старіе книги у новым куте, завседы я тамъ вычиталъ много женоцкой псоты, яковой зъ ума зводять людей мудрихъ, многыхъ и святыхъ, а штоб як нас грѣшныхъ къ лиху не привели. А коли бы дотуль Вашмость писаромъ былъ, то бы человѣкомъ слылъ и того бы з насъ годи было, за нашое лихое шалберство. Показують люди и тое на Вашмости, яко бы до вымысленя подымного не хто былъ причиною тольки Вашмость, которымъ выкурыли нашыхъ мужыковъ якъ веребъевъ з вениковъ,—безмало з мудрыхъ ораціевъ не буде много ратіевъ, посломъ зоставши много правды не говоритѣ, только берете копы, депутатомъ копы, комисаромъ копы, а тые копы пострыгуть не одного въ хлопы, а не вѣдомо где будеть. У Гданску есть кому тамъ валы сыпати и безъ насъ. Што люди старіе мовили то все правда и гораздъ у памети маю, коли былъ панъ Мелешка каштеляномъ Смоленскимъ, то я, будучи на сойме на той часъ за имъ зъ кордикомъ стоялъ. Его мова въ тые словы была: Панове, кажу вамъ правду: по велми мудрихъ людехъ ничого на семъ свете, за три хвили з болота чынять золото, а зъ золота болото своими шальберскими мовами и разговорами, штоб нас простыхъ ошу-

кать и у блазны постригти, але покуль онъ того докажеть, самъ кепомъ останеть. Надувся въ сенате як петух галагуцки, а правды не пытай все баламутня. З гурбою держить такъ, такъ, такъ, а коли мовишь: тое не такъ,—и пискнути не хочеть. Не боялся короля Жыкгимонта и всихъ сенаторовъ, ани вмелъ болей только часовникъ и псалтыръ перечитати, по многихъ книгахъ зблудился. Теперечны розумъ, якъ коза по лесѣ, а на правду святую ни од кого здорового нѣтъ, одно баламутня, и сами погибнуть и насъ погубять. Кождень Мости Пане уживать будеть. Як цюнецъ мой былъ зъ сынами въ местечку Полонной зъ курми на торгу, чув одъ когось и мнѣ звестно, што ляхи на Вашмости велми позакручивали хвосты, одноб только соймъ дойшолъ, бо ены хочуть Вашмости объ тое турбовати не кепско, дай то Боже штоб тое дармо не минуло. И то ли правда чыли не, показувають на Вашмости якобы Вашмость у дванадесять пехоты зьѣхал на одзыскане Смоленска. Даремно то Вашмости старане: маючи четырнадсотъ пехоты до обороны Смоленска, людей зацных и добрыхъ при живности и гарматѣ, да не хотел боронити, а теперъ только маючи дванадесять пѣхоты греблю у маетности Полонной, сыпати позваляють, а (не) Смоленска назад одзыскивають. Ой, пане, годи вы такъ як слижа у Неман упустить, не завтра тое вже будеть. Люди и тое кажуть доводне во всихъ штурмахъ Вашмости только одного ткача забито и то не велми знаменитаго, хтось поведилъ якобы Вашмости воеводство Краковское Король Его Милость въ награду Смоленска маеть дати, бояться Ляхи вельми штобы Твоя Милость Венгром оных не продалъ. Нешто, пане, ото родомъ дому дееться: дедъ Твоей Милости коли Енераломъ былъ у Мозыри, то слылъ, што за малые гроши неправду продавал. Пан отецъ Вашей Милости судею будучи Мозырскимъ, за моей памети, у кого больш взялъ, того хороше осудилъ. Коли небощикъ зъ того свету уступилъ Мозыране вельми рады были, а колибъ Вашмость досюль за правдою ходилъ, тоб и Бог помагалъ. Додуши то мне дивно што Вашмости триста подводъ подъ одну постѣль Москва дала, тобъ то не постель была так велми тяжкая, хиба кождая перина обернулася въ чирвоные золотые. Сякъ такъ нагородывся Вашмости упудъ московскій. Колиб геткую кучу гною далъ вывезти изъ Смоленска Хмельницкому до Чегрына и тоб не безъ школы было. Пане, у мене той бредни есть не мало, одныхъ перинъ девять, кромъ дробныхъ подушокъ, и то одна кобыла возить, где той бредни потреба. Мел бымъ и болей што до Вашмости писать, зленовався дуже и стать не могу. Да не гнѣвайся Господару, а хтож кого остережеть, коли не милы свой давны другъ.

Данъ с Тулан дня 6 Юнія 1655 году".

Па свайму зьядліваму стылю, па жывой, народнай мове, гэты ліст зьяўляецца надзвычайна цікавым помнікам нашай старой пісьменнасьці. Ен аткрывае нам як рэагавала наша грамадзянства ў тыя часы на здачу Смаленска Маскве. Абуховіча запраўды вінавацілі, што ён за подкуп маскоўскі здаў Смаленск. Прамова Мялешкі і ліст Комунякі, гэта абрыўкі, якія дайшлі да нас, з абшырнай палітычнай пісьменнасьці XVII ст.

БОГАГЛАСЬНІК. Рукапіс 1660 г., пераховываўся ў старасхове полацкага Богаяўленскага манастыра; ў аднэй кнізе зьмяшчаліся ноты, ў другой тэксты вершаваных песень, пісаных старакрыўскай мовай.

У нашым краю царкоўныя песьні, ў народнай мове, вельмі рана ўвайшлі ў звычай; аб зборніках гэткіх рэлігійных песень сустрачаюцца ведамкі з XV ст., ў XVII ст. былі ўжо друкаваныя Богагласьнікі. Расійскае праваслаўнае духавенства чамусьці лічыла Богагласьнікі спэціяльнай азнакай уніяцтва, а дзеля гэтага яра іх прасьледавала і вынішчала. Праф. Карскі кажа, што з вялікага ліку друкаваных Богагласьнікаў не захавалася ніводнага экзэмпляра, а з ацалеўшых, найстарэйшы паходзіць з 1805 г., ды і той на ц.-славянскай мове.

„КАТЕХИЗИСЪ или краткое изученіе Христіанское въ пользу и спасеніе юнакомъ, равно же и старымъ ненаученымъ, въ трехъ бесѣдахъ написанный, и въ богосп. градѣ Могилевѣ Бѣлорусскомъ второе напечатанъ, въ лѣто отъ Р. Х. 1661“, у 8-ку (Ундольскій).

МІНЕЯ МЕСЯЧНАЯ (сакавік) 1667 г. (Віленскай Публічнай бібл. № 160). Напісана ў Супрасьлі інакам Леонтіем. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I).

„ІРМАЛОГІЙ“ нотны XVII стаг. (Віленскай Публіч. бібл. № 119). Напісаны „року (1662)... у Витебску“. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I).

ЕВАНГЕЛІЕ ЖУХАВІЦКАЕ 1668 ГОДУ. Рукапіс у ліст, пісанае выразным полууставам, пераховуецца ў Беларускім музэю ім. Івана Луцкевіча ў Вільні. У канцы Евангельля ад Мацея маецца прыпіска чырвонымі літарамі гэткага зьместу:

> „О(т)цы сты и братія прочитаючии тую стую книгу Еv(г)лїе омылъки ра(ч)те пи(л)но прошу направити. где положиле(м) ъ за ь або ь за ъ, так теж ї за й а й за ї й тым подобные омы(л)ки молю попра(в)те, бо не аггльская грѣшная рука писала, вночи бо(л)шей писале(м) нижели вде(н) для недостатку часу, а о мне грѣ(ш)не(м) г(с)ду Богу м(о)лѣся, грѣшны(й) лука пре(з)бите(р) жухови(ц)ки 1668 априль 13 д.“

На тым-жа лісьце ў нізе і на адваротнай балоне—надпіс па польску.

> Począłem tę księgę pisać Marca 5° wprzod na takim papierze iakim mògł mieć, gdyż mię do tego wielka potrzeba ciągnęła ponieważ wtey Cerkwi Żuchowickiey oprócz treodi ćwietney więcey ksiąg żadnych nie bylo, musiałem pisać, Apostol, Szestodniewnik, Trefołoy, y to powiększey części te pomienione księgi pisałem przyłuczywie wnocy, lewą ręką świecąc a prawą pisząc, to iest w lewey ręce trzymając łuczywo, a w prawey pioro, y to wten czas gdym miał na papier z zarobku grosz iaki żebym go miał zaco kupić, dobrodzieia żadnego nie maiąc ktory by mię wtym wspomogl samem mocno starania przykładał swemi rękoma zarabiaiąc, iaki taki ważyłem koszt nate księgi, napisawszy Apostoł, Szestodniewnik, trefoloy, wypisałem i tę księgę Swientą ewangelią, niechże się to wszystko dzieie na cześć i na Chwałę Bogu w troycy S. iedynemu y naswientszey Pannie Maryey, y wszystkim swientym Amen. a ktoby te pomienione księgi ważyłsię iakim kolwiek sposobem oddalić otey Swientey Cerkwi Żuchowickiey y na swoy pożytek obrocić abo według swey

woli do ynszey Cerkwi legować niech będzie anathema, to iest przeklenty na wieki. y zemną masię rosprawić w dzień strasznego sądu Bożego, y stymi który się przyłożyli naoprawę tey swientej ewangeliey których ymiona są napisane wksięgach żywota y tu niżey są wyrażone ku drugich zbudowaniu.

Niegodny lukasz Prezbiter Cerkwie Żuchowickiey ręką swą 1668 Msca aprylа 13 dnia

Помяни Госпди раба Алеся na wiky wikow Amin (далей рад другіх іменьняў і родаў).

„КРОЙНИКА з лѣтописцовъ стародавны(х), з с(вя)таго Нестора Пече(р)ского и иншихъ, также з кройникъ полских о Руси отколь Русь почалася и о первыхъ князехъ Рускихъ и пони(х) далшихъ наступуючыхъ князех, и о ихъ дѣлахъ. Собраная Року от створеня свѣта... а от Ржства Хр(ыс)това 1681 ?.“ Рукапіс Петр. Публічн. бібліатэкі, б. F. IV. № 215.

У гэтым аграмадным зборніку ёсьць і другія апавяданьні, не летапісныя: гісторыя старога закону, жыцьцёпісы сьвятых і інш. Пісаны гэты зборнік пераважна стара-крыўскай літэратурнай мовай, прыкладам:

„Далшихъ кн(я)сей не описуютъ Гисторіи Рускіи, бо русь шаблею а не пером бавячися, и писа(ть) не знаючи по паперу, тол(ь)ко по го(ло)вахъ албо по хрибтахъ и где прилучилося шаблями пишучи, не описали свои(х) старовечны(х) княжат имен“.

Рукапіс гэты перапісаны ў Піншчыне, чым тлумачацца трапляючыяся ў ім украінізмы, побач з добрай крыўскай пісоўняй прыкл.: Батѣя і Батїя (Батыя).

У гэтым рукапісе між іншым ёсьць артыкул: „Отколь Москва оузяла свое назвиско:

„КОРО(Т)КОЕ ОПИСА(Н)Е кроники по(л)ской ведлу(г) вла(с)ности наступова(н)я одного по друго(м) всѣ(х) княжа(т) и кроле(в) народу того. Почавши перве от леха першого Монархи и спра(в)цы по(л)ского. Рукапіс XVII ст. F. IV. № 152. Петр. Публ. бібліатэкі.

У ліку крыніц, з якіх карыстаўся аўтор, паказуе на Гвагніна і Бельскага: „Ма(р)тинъ Бе(л)ски(й), И александе(р) Кгвакгни(н) кроникари по(л)ские пишу(ть), и(ж) на поча(т)ку папова(н)я того Жикгимо(н)та пе(р)шого (б)ы(л) нѣяки(й) шляхти(ц) коро(н)ны(й) на имя якубъ мелишты(н)ски(й)...“

Пробка мовы:

„З того народу валечного словенского, або са(р)мацкого, два назнамени(т)шие мужеве, и великого се(р)дца кн(я)жата ле(х), и чехъ бра(т)я рожены иду(ть), тыи теды з иллирику шукаючи собѣ и(н)шого жития на свѣте, выехали з своими уфы пречъ от востока словенского з земли ка(р)вацкои и на захо(д) сло(н)ца удавшися в стороны неме(ц)кие опановали краины межи реками вислою...“

Супрасьскі манастыр (Гораддзеншчына), у якім ад XVII ст. была крыўская друкарня.

„О ПОСЛѢДОВАНІЮ ІИСУСУ ХРИСТУ“. Пераклад з лацінскай мовы. Вільня, 1681 г., ў 8-ку.

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Магілеве, 1682 г., ў 4-ку, 239+8 ліст. (Ундольскій).

„СТРАСТИ ХРИСТОВЫ“, друк. ў Супрасьлю, 1689 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

ЗБОРНІК ІНТЭРМЭДЗІЙ, другой палавіны XVII ст. (1661—1698). Рукапіс СПБ. Публічнай бібліатэкі (Разнояз. Q. XIV, 10). Гэта ёсьць зборнік рожных школьных сцэнічных твораў на мовах лацінскай і польскай, але маюцца тут адрыўкі інтэрмэдзій у мове крыўскай. Гэтак у сцэнічным творы „Progymnasma“ (б. 159—164), маецца сцэна, (Карскій, „Бѣлоруссы“,

т. III, б. 219), у якой бацька пераконывае сына ісьці ў школу а не сьпяваць „U Szmojły u stodole“:

Parens. Podzi, synku, do szkoły.
Filium. Darmo mowisz, moy oycze, nie wiele się pito.
Parens. A przez cie się y uczora try hroszy prepito.

І далей мова паміж бацькам і сынам аб піцьці гарэлкі.

На б. 345 зьмешчана інтэрмэдзія да сцэны аб грэхачыне Адама і Евы, дзе выводзіцца сялянін:

Rusticus. Ochcia mnie, cchci, utomiusia ia, ah ledwa mahu tchnuć, ohoch, hrudzi duch zaimaić і г. д.

С прычыны грэхачыну Еўгі, які наклікаў гэтулькі непрыемнасьцяў, сялянін кажа:

„Och Adam, Adam! czy nie moh że ty chłudzinu abierucz uziawszy uzdouž lewu apierezać, kab druhi raz iabłaka zakazanaha niakuszała; oh, Adam! Adam!“

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1692 г. ў 12-ку, 259+64 лістоў. (Ундольскій).

„МОЛИТВОСЛОВЪ ТРЕХЪ-АКАѲИСТНЫЙ“, друк. ў Вільні, 1693 г., ў 8-ку, 90 лістоў. (Ундольскій).

„АКАѲИСТЫ И КАНОНЫ“ друк. ў Магілеве, Макс. Вашчанкі, 1693 г., ў 8-ку, 2+226+22 лісты (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“ друк. ў Магілеве, 1693 г., ў 4-ку, 239+10 лістоў (Ундольскій).

„ПОЛУУСТАВЪ“, друк. ў Вільні, 1695 г., ў 16-ку, 6+458×? лістоў. (Ундольскій)

„МОЛИТВОСЛОВЕЦЪ“, друк. ў Магілеве ў Максіма Вашчанкі, 1695 г. ў 24-ку, 3+228+45 лістоў. (Ундольскій).

„МИНЕЯ ОБЩАЯ“, друк. ў Супрасьлі, 1695 г., ў ліст (Ундольскій).

„МОЛИТВОСЛОВЪ“, друк. праўдападобна, ў Магілеве, 1695 г., ў 24-ку, 3+517 і больш 42 лістоў (Ундольскій).

„МОЛИТВОСЛОВЪ“, друк. ў Магілеве, ў Макс. Вашчанкі, 1695 г., ў 4-ку, 3+408+45 лістоў. (Ундольскій).

„СЛУЖЕБНИКЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1695 г., ў ліст. (Ундольскій).

„ЛУЦИДАРІЙ“. Рукапіс XVII ст. Віл. Публ. бібл. № 107. Адносіцца да забароненых кніг. Рукапіс яшчэ нікім не дасьледаваны.

РЫМСКІЯ ДЗЕЯНЬНІ (Gesta Romanorum). Рукапіс XVII ст., перадрукаваны „Общ. Любителей Древне-русск. писм“. (СПБ. 1877-78) Гэта аграмадны зборнік сярэднявекавых повесьцяў і легенд. У славянскай мове вышэй згаданага перадруку сустрачаюцца такія словы: „облюбеница“, „пан“, „панья“, „цесарь“, „княжа“, „папежъ“, „костелъ“, „пелгримъ“, „година“, „мары“, „взрокъ“, „опутаны“, „коштовный“, „декую“, „зборъ албо рада“, „келихъ албо чаша“, „скаредность албо смородъ“. Што паказуе, на пераклад са старакрыўскай мовы, ў якой усе вышэй прыведзеныя словы ўжываліся. Пераклад мог быць зроблены толькі ў Маскові:

ІНТЭРМЭДЗІЯ: „Daemon et pueri illius, Rusticus, Iudeus“. (Чорт і яго вучні, мужык і жыд). Рукапіс СПБ. Публ. бібл. (Польск. Q. XIV. № 12), зьмяшчае некалькі інтэрмэдзій, з якіх найцікавейшая — вышэй названая ў агалоўку.

Daemon Osmoleyko, як відаць з размовы яго хлапцоў вельмі захварэў і зажадаў знахара. Прыходзіць сялянін-знахар, які так сябе знаёміць (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III, бб. 220-222):

Rusticus. Dobryi ia cyrulik, umiu leczyci;
Wiedaiu iak lekarstwa dobraho zažyci.
Ia ieho zlecze zaraz aharodnym zielam,
Wyparu czorta w łazni maładzieńkim chmielam.
A kali nie pamože, tož žyda z maściami
Zazwaci, z roznymi ieho parchumami.

Daemon. Ratuy prętko, zmiłuy się. Lekarstwo mi gotuy...

Rusticus. Zdychayže borzdo, czorcie, nieboyś, bies nie woźmie
Ciebie, kali maio oko iasnoio nie zasnie.

Puer 1. Weźmę ia go za ręce a wyciągnę nogi.

Puer 2. A ia wieleszkodzące prycisnę mu rogi.

Rusticus. Ach, puls iak to bieć mocno, iak u piekle haryć,
Haraczka tak usieho ieho ciepier smalić,
Izyspadu y zwierchu ahoń wybuchaieć,
Choć czort, a žadnoho baczenia nie maieć
Ahoń piekielny, treba iako baczu sała
Dubowaho, kab maia ruka szmarawała
Ieho kości, pawierniecie na bok siuda lepiey,
Azaley ion paczujeć lekarstwo to smaczniey.
Oy vžo szmarowanie pan diabeł nasz czuie,
Až iskry syplucca, tak dobre szmaruie.
Ot užo haraczka heto može wychodzić,
Nie budzie iemu ahoń hetoy boley szkodzić.

Daemon. Ieszcze zle na žołądku y boli mi gardło,
Trzeba by przez ie przepuścić mi sadło.

Хлопчык раіць другія лекарствы.

Rusticus Budzie vsio ieszcze aley palunkowy,
Ot nahatawau iemu, ieszcze piercu padaycie
Żmieniu dobruju, a tuta w aley nasypaycie.
Pierayszło iak pa maśle pieraz horło vsie.

Чорт яшчэ жаліцца на боль.

Rusticus. Połkni tolko hetey mocnyie pigułki,
Wyareć twaie wsięki z horła skulki.

Daemon. lak mi na żołądku dobrze polepszało,
Ale przecie co to na nos moy muchi wpędziło,
Że moy nos kąsaią.

Rusticus. Ot heto zielo toio,
Szto wystraszyć iz nosa vsio tabie lichoio.

Чорт кажа, што мухі яшчэ трывожаць яго нос.

Rusticus. Nos nadabie z nimi ustrelić, kalib borzdo wyszli.

Daemon. Coż czynić, choć bez nosa, tylko że much niemasz.

Жаліцца на шуменьне ў галаве—пяюць сьвяшчкі—на што патрэбна апэрацiя.

Rusticus. Hetaho tabie radzić nie padymuiusia,
Adno tolko na hetom troszaczka znaiusia,
Swierdłam łob prakrucici, zaraz pauciekaiuć
Swierszki, niedabradzieia swoyho minie paznaiuć.

Daemon. Stoy, stoy, nie czyń dziury: dosi że postrzelona,
Nie chcę mieć głowy, by była dziurawiona.

Rusticus. Ia wżo tabie tut boley nie chaczu służyc,
Zaklicz sabie żyda, toy tabie paradzić.

Прыходзіць жыд і знаходзіць у чорта мэлянхолію, якую раіць лечыць іншым спосабам. Сялянін пахваляе гэны плян і канчае сваю прамову увагамі маральнага характару:

Rusticus. Ot hetak bies cieszycca, kali boha znieważaiuć
A ludzi hresznyie taho nie uważaiuć,
A nabarziey hreszniki katoryie hrechami,
Czynia(ć) złoio vsiohdy roznymi czasami.
Choczecież, kalib iz nas tak czort nie smieiausia,
Nikoli na świet da nas y nie pakazausia,
Pakidayciež hreszyci a boha mali(e)cie,
Niechay nas tut karaieć, a nie na tym świecie.

Трэба прызнаць, што спроба аўтора даць сьмешную інтэрмэдзію саўсім не ўдалася. Чорт лішне дурны і хворы, спосабы лячэньня не дасьціiйныя, а маральныя вывады не вяжуцца с папярэдняй сцэнай.

„РОЗМОВА ЦАРЯ ДАВЫДА З ЦАРЕМЪ ВОЛОТОМЪ ВОЛОТОВИЧЕМ". Паводле рукапісу XVII ст., які прыналежаў дыякану полацкай аднаверчаскай царквы.

„Одного часу зъехалисе на гору сынайскую 42 царове, а преднейши з помежи нихъ былъ царъ Волотъ Волотовичъ, а другии царъ былъ Давыдъ пророкъ Іесеовичъ. И вси тые царове приехали на нараду помежи собою. И помолившисе мовилъ до тыхъ царей Волотъ

Волотовичъ: мовте, а повѣдайте мнѣ, хоробрые царове, што кому ночи той снилосе а видѣлосе, повѣдайтѣ а не утайтѣ. И вси тыи царове молчали. И мовитъ цар Волот. А мне виделосе што зъ усточное стороны всхо́дило солнце красное, и освѣтило сторону полудневую и выростало древо райское, серебреные дерева кореніе, а вѣтки золотые; а под древомъ тымъ вилкъ ричелъ велми а срожилсе. Хто мнѣ тый сонъ розъгадаетъ, а правду повѣдаетъ. И вси царове молчали. Единъ отъ нихъ мовилъ царъ Давыд пророкъ. Господару ты наш, преднѣйшы цар Волотъ Волотовичъ, той твой сонъ я отгадаю. А што зъ стороны тое восточное всходитъ солнце красное и освѣтитъ всю землю полудневую, то на сей горе будетъ мѣсто красное. А што у древа кореніе золотые, а вѣтки серебреные, то родитсе у мене сынъ, а у тебе дочка Волха Волотовна и поберутсе они межи собою, и будетъ Соломонъ царствомъ твоимъ справовати. А вилкъ ричачи, то слава великая пойдетъ отъ племени его. И подяковалъ цар Волот Волотовичъ прыстойне цара Давыда пророка, што доброе слово рекл ему. И мовитъ цар Давыд, а ты мне преднейши царъ Волотъ Волотовичъ скажи про тое, чего деля у насъ солнце свѣтитсе и чому солнце сіяетъ и чому зора занимается і на чомъ у насъ небо ходить, на чомъ земля стоить. И рек цар Волотъ Волотовичъ цару Давыду. Солнце светитсе отъ очей пана Бога, а сияетъ солнце отъ шат Божыхъ, а зора занимаетсе отъ солнца красного, а небо ходитъ на воздусехъ, а земла стоитъ на трехъ велерыбехъ великихъ. А ты мне цар Давид порокъ скажи. Яки городъ всимъ городомъ мати, а якая церковъ всимъ церквамъ мати, а якая голова всимъ головамъ мати, а якое древо всимъ древамъ мати, а якая трава всимъ травамъ мати, яки камень всимъ каменемъ мати, яки птахъ всимъ птахомъ мати, яки звѣръ всимъ звѣромъ мати, якое езеро всим езеромъ мати, якая гора всимъ горамъ мати, якое море всимъ морямъ мати. И мовитъ царь Давыдъ пророкъ: всимъ городомъ мати святы градъ Іерусалимъ, а церквамъ мати светая София Премудрость божія. што въ той церкви стоитъ гробъ Христывы, тому церковъ тая церквамъ всимъ мати, а рѣкам всимъ мати Ердан рѣка тому што выплывае Ердань зъ

Пачатныя літары Супрасльскай друкарні.

раю Едемского и што Христосъ въ ней крстился. А головамъ всимъ мати голова праотца адама, а древомъ мати древо пѣвга, тому што Христосъ панъ Бог былъ на симъ древе розпяты. А травам мати трава плакун, бовемъ коли Христа розпинали Матка Боска зронила на нее свою слезу святую. А птаком мати птак Фэникс, які з попеловъ своихъ вскресаетъ. А звѣрамъ мати еднорог. А езером мати генеза ретъ езеро, а морамъ мати акиянъ море, а рыбамъ мати велерыбъ рыба, а горамъ мати сыонъ гора.

Гэты помнік належыць да апокрыфічнай літэратуры.

„АРИТМЕТИКА ИЛИ ЩИСЛЕНІЯ". Рукапіс Румянц. Музэю CCXLII („Описаніе русск. и словенск. рукоп." Востокова. СПБ. 1842, б. 333). Рукапіс складаецца с трох кніг; у першай—пачатныя чатыры правілы арытмэтыкі, у другой „Познаніе ѳрактъ" (дробяў), у трэцяй „регула трохъ" (трайное правіла). У канцы, пасьля правіл „о радиксѣ квадрата албо о корнѣ четвераком" сказана:

„есть и иные многіе регулы в сей науке которыхъ употребляютъ болши на Москвѣ чая себѣ кповышенію своей науки, но мы всѣ отставляемъ, для того, что по тѣхъ регулахъ никакіе помощи ни вчемъ не сыщет нихто, и всѣ тѣ бездѣльные регулы фалшивые по ихъ зовутся, родятся изсихъ же настоящихъ фундаментовъ и хто хороше вызнаетъ всѣхъ регулъ фундаменты можетъ самъ тѣхъ бездѣлицъ дѣлать сколько похочетъ толко мы втомъ своимъ ученемъ непозволяемъ лутчего голову ломать о дѣле неже о бездѣлье".

„ГЕОМЕТРІЯ". Зборнік Румянцаўскага Музэю CCXLII. Рукапіс трактуючы аб геомэтрыі складаецца с трох часьцей і канчаецца артыкулам

„о часѣхъ спатеричныхъ или слончныхъ (гноміка).

„КОЗМОГРАФІЯ или описанія свѣта". Зборнік Румянцаўскага музэю CCXLII. Рукапіс складаецца з двох кніг. У першай аб сфэры і аб астраноміі; ў другой аб мораплаўніцтве. У канцы артыкул:

„ученіе о знатіи персонъ или всѣхъ начальныхъ и малыхъ людей на корабле и о знатіи пушекъ корабельныхъ".

Імязоўніцтва тут узята з італьянскай, а асабліва вэнэціянскай мовы, хоць побач пададзены і гішпанскія назовы, прыкладам:

„Генерал воинской по влоску зовется—капітанъ генералъ дель армата, а в Гішпаніи онъ зовется—альмирантѣ"...

„АРХИТЕКТУРЕ милитарис доктрина или архитектури военной ученіе". Зборнік Румянцаўскага музэю CCXLII. Рукапіс складаецца с трох часьцей або кніг. У першай—фортыфікацыя; у 2-ой аб аблозе і абароне замкаў; у 3-яй „объ огняхъ военныхъ (аб пораху і аб гарматах) и объ шеренгахъ салдатъ". Рукапіс перапісаны ў Масковіі і дзеля гэтага мова перапраўленая, але побач з гэтым захавалася шмат крыўскіх слоў, прыкладам: личба, посполитый, скрыдло, ведлугъ широкости і г. д.

ХРОНОГРАФ XVII СТ. Рукапіс Віленскай Публ. бібліатэкі № 109 і другі рукапіс № 110. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I).

КІЯЎСКІ ЛЕТАПІС 1621 Г. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I). У гэтым рукапісе, да кароткага зьместу даўнейшых летапісаў, дададзены запіскі с падзей на Валыншчыне і на Палесьсі.

ЖЫРОВІЦКІ ПАМЯННІК. Рукапіс XVII ст. Віл. Публ. бібл. (гл. Добр. № 91).

ВЯЛІКАРЫЦКІ ПАМЯННІК. Рукапіс XVII ст. Віл. Публ. бібл. (па Дабр. № 91). Тут між іншым на першай балоне, ў агульным ўступе, памінаюцца:

„убогіе ихже некому поменути, скитающіеся по улицахъ, въ ровъ упадаючые, и тые, которые не мѣли гдѣ головы притулити“.

ГРОЗАЎСКІ ПАМЯННІК, грозаўскай Іоанна Богаслоўскай царквы (Слуцк. пав.) Апісаны Скрынчанкам (у „Чтен. Имп. Общ. И. и Др. Р.“ 1910), рукапіс XVII ст.

ДЗЯТЛАВІЦКІ ПАМЯННІК, дзятлаўскай Прэабражэнскай царквы (Слуцкі пав.). Апісаны Скарынчанкам (у „Чтен. Имп. Общ. И. и Др. Рос.“ 1910 г.), рукапіс XVII ст.

СТАТУТ ДЗІСЕНСКАГА „МОЛОДЗЕНЧЕСКОГО“ БРАЦТВА. Рукапіс XVII ст., пераховываецца ў Беларускім музэі Ім. Івана Луцкевіча ў Вільні. Статут пісаны старакрыўскай мовай, рукапіс нікім яшчэ не дасьледаваны. Агаловак напісаны мной с памяці, а, знача, перадае толькі агульны сэнс агалоўку, які надпісаны на арыгінале.

ІРМАЛОГІЙ НОТНЫ XVII СТАГ. Вітабскага Маркава манастыра (Віленскай Публ. бібл. № 118).

БІБЛЕЙСКІЯ КНІГІ ў рукапісе XVII ст. Пераховуюцца ўшытыя ў хронограф. ў Румянц. муз. № 2405. Апісаны Андр. Поповым у кнізе „Обзоръ хронографовъ русской рэдакціи“, (Вып. П. М. 1896 г. с. 276). Папоў лічыць гэты зборнік украінскім, але цытаты, пададзеныя ў яго, а такжа у В. М. Истрина („Александрія русскихъ хронографовъ“ М. 1893), тыповых украінскіх асобнасьцяў ня маюць.

„ПАТЕРИК“ XVII СТ. Рукапіс Віл. Публ. бібл. № 107. Гэты рукапіс зьмяшчае многа, ператворанага нашымі старасьвецкімі пісьменнікамі, матэр'ялу з рожных „Патэрыкоў“ і „Сказаній“. Дагэтуль ён акуратна не дасьледаваны і чакае свайго дасьледчыка. Мова мяйсцамі надзвычайна фігуральная, жывая, народная.

„МИНЕЯ ЧЕТЬЯ“ XVII СТАГ. Віленскай Публіч. бібл. № 81. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I).

„СЛОВО О НЕПОКАЗАНЬНЮСЯ СЕСТРѢ И МАТЕРИ“. Рукапіс XVII ст. Віл. Публ. бібл. (Добр. № 107).

„СЛОВО НА ПАСХУ“. Рукапіс XVII ст. Віл. Публ. бібл. (Добр. 259). У гэтым зборніку маецца яшчэ некалькі іншых падобных твораў, пісаных старакрыўскай (беларускай) мовай.

„НАУКА ПРОТИВЪ ГРѢХОВЪ ВЕЛМИ ЕСТЪ ПОТРЕБНА“. Зборнік XVII ст. Віл. Публ. бібліатэкі (па кат. Добр. № 261).

Тэма „Науки“ дзесяць загадаў Божых, якія тлумачацца ў пытаньнях і адповедзях.

„ТРЭФОЛОГІЙ АБО ПРАЗДНЕЯ“ XVII СТАГ. Вілен. Пуб. бібл. № 210. Напісаны ў Супрасьльскім манастыры „року (1691)“.

ПРАЦЭС КАНАНІЗАЦІІ ІОЗАФАТА КУНЦЭВІЧА. Рукапіс канца XVII ст. ў сабр. архіб. П. Дабрахотава Рас. Акад. Наук.

„VOCABULARIUM SLAVONICO-LATINUM“ не раней XVII стаг. (Бэрлін. Каралеўскай бібл. № 11). Выпіскі з гэтага рукапісу былі ў 1839 г. зроблены К. Д. Іванішавым (был. рэктарам унівэрсытэту сьв. Ўладзіміра ў Кіяве) пад агалоўкам „Бѣлорусскій словарь“, але гэтыя выпіскі ня маюць шмат таго, што ёсьць у бэрлінскім рукапісе.

ЖЫРОВІЦКІ БОГАГЛАСЬНІК XVII СТ. Рукапіс з нотамі і славянска-крыўскім тэкстам, пісаным лацінскімі літарамі, прыкл.:

„Bog Hospod jawisia“.

Зьмяшчае нядзельныя царкоўныя сьпевы, тропары і нядзельныя ірмосы васьмі галасоў. Пераховываўся ў жыровіцкім кнігасхове. Аб гэтым Богагласьніку ўпамінае сьвятар Л. Паеўскі ў сваей брашуры. „Наши провинціональные архивы и ихъ значеніе для Зап. Руск. Края“ (Горадня, 1894 г).

АКАФІСТ БОГАРОДЗІЦЫ. Гэта кніжка была ўласнасьцю сьвятара Л. Паеўскага (гл. Наші провинціональные архивы и ихъ знач. для Зап. Рус. Края“ Горадня, 1894, б. 32-33). Дастаў Паеўскі кнігу з горадзенскага Барыса-Глебскага манастыра. Друкаваны акафісты па славянску, лацінскімі літарамі і па лаціне, прыкладам:

Sowiet prewiecznyi otkrywaja tebie Otrokowice, Hawryil predsta...	Consilium abaeternum, revelans tibi Puella, Gabriel adstitit...

Кніга знаходзілася апошнімі часамі ў кнігасхове Жыровіцкага манастыра. Паводле літар і заставак выйшла, здаецца, з жыровіцкай друкарні, ў XVII або ў пачатку XVIII ст.

АЛЕКСАНДРЫЯ 1697 ГОДУ. Рукапіс Маскоўскай Публіч. бібл. і Рум. муз. № 1562. На адвароце апошняга ліста запіс:

„Писа(л) сію Александрѣю Василій Гаврилови(ч) Менжинскій попови(ч) мозырскій дякъ... року (1697)".

МЭТРЫКА В. КН. ЛІТОЎСКАГА. Літоўскай мэтрыкай называецца архіў спраў дзяржаўнай канцэлярыі вялікага княства Літоўска-Рускага (Крыўскага), які знаходзіўся пад асабістым даглядам і кіравецтвам вялікага канцлера Літоўскага.

У гэтым архіве сабраны арыгінальныя дакуманты (іставікі) з XIII да XVIII ст. і копіі дакумантаў, выданых з дзяржаўнай канцэлярыі.

Да XVI ст. Мэтрыка в. кн. Л. пераховывалася ў Троках, у замку; адтуль яе перавязьлі, ў канцы XVI ст., ў Вільню, а, ўрэшце, ў XVIII ст.—ў Варшаву. Частка дакумантаў, якія датычаць маетнасьцяў князёў Радзівілаў, апынулася ў Несьвіжскім архіве (які спалены ў часе ўсесьветнай вайны), часьць была вывезена Швэдамі ў 1655 годзе. У 1794 г., пасьля таго як расійскія войскі занялі Варшаву, ў ліку іншых цэннасьцяў, Мэтрыка в. кн. Л. была перавезена ў Петраград.

Яшчэ ў Вільні, ў канцы XVI ст. (1594 г.) канцлер Леў Сапега апрацаваў рэестр дакумантаў Літоўскай Мэтрыкі, пры гэтым усе яе кнігі былі перапісаны нанова. Пасьля перавозу Мэтрыкі ў Варшаву, польскі гісторык Нарушэвіч, дапоўніў старыя рэестры новымі, пісанымі польскай пісоўняй. Акром гэтага, па загаду польскага ураду, ўсе дакуманты Мэтрыкі в. кн. Л., пісаныя па „руску" (крыўску), былі перапісаны польскімі літарамі. Перапісаных дакумантаў сабралася 29 томаў, за час ад 1386 да 1551 году. Гэты 29 томаў знаходзяцца і цяпер у Галоўным Варшаўскім архіве. У Петраградзе, да ўпарадкаваньня Мэтрыкі в. кн. Л., была высаджана царыцай Кацярынай II асобная камісія,—якая выдзеліла акты ўнутранных спраў асобна, а замежных—асобна. Першыя дакуманты перайшлі пад загад Дзяржаўнай Рады (Государственнаго Совѣта) і былі перавезены ў Маскоўскі архіў Міністэрства Справядлівасьці, а рэшта—ў Калегію Замежных Спраў, а адтуль ў Цэнтральны Архіў Міністэрства Замежных Спраў у Маскве. Акром гэтага, частка важнейшых дакумантаў трапіла ў рукапісныя аддзелы Публічнай бібліатэкі ў Петраградзе і такжа ў Румянцаўскі музэй у Маскве.

Такім чынам, гэты, бязьмернай вагі і цаны, гістарычны архіў быў зруйнаваны расійскімі рукамі і раскіданы па рожных мяйсцох, так што цяпер няма ўжо ніякай магчымасьці сабраць яго ўвесь у адно мейсца, тым больш, што ў часе перавозак па Расіі многа дакумантаў было загублена.

З дакумантаў Мэтрыкі в. кн. Л. шмат што было перадрукавана. Найбольш перадруковывала гэтых дакумантаў Імпэратарская Архэографічная Камісія. Акты Мэтрыкі в. кн. Л. увайшлі ў гэткія выданьні:

1. „Акты, относящіеся къ исторіи Западной Руси". Пад рэдакціяй І. І. Грыгаровіча.

2. „Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Руси“. Пад рэдакціяй Кастамарава.

3. „Россійская историческая библіотека“ т. т. XVII, XX, XXX, XXXII.

4. „Лѣтопись работъ Археографической Комисіи“ выдала так сама шмат дакумантаў.

5. Часьць дакумантаў Мэтрыкі Літоўскай была надрукавана Варшаўскім унівэрсытэтам пад рэдакціяй праф. Ф. І. Леантовіча, паводле копій Варшаўскага Архіву.

6. У Варшаве, ў 1840 г., было выдана падробнае апісаньне Варшаўскага Архіву зробленае Бандке і Гэрбартам.

7. Рад дакумантаў Літоўскай Мэтрыкі надрукаваў М. Оболенскі ў „Россійскомъ Историческомъ Сборникѣ“ 1838 г. кн. І і ў іншых выданьнях.

8. У 1883 годзе быў выданы ў Петраградзе, т. І „Литовской Метрики“, працай Земвяровіча.

9. Некалькі гадоў таму назад пры „Московскомъ Товар. Исторіи и Древностей Россійскихъ“, вышла выданьне дакумантаў Мэтрыкі пад рэдакціяй М. Доўнар-Запольскага. Дакуманты, надрукаваныя ім, датычаць галоўна эканомічных спраў, за час ад 1400 г. да 1529 г. Выданьне надзвычай старэннае і адзінае, якое захавала старую, літара ў літару, пісоўню, рэшта—ўсе расійскія выданьні—маюць моцна падпраўленую пісоўню.

10. „Хронологическій указатель документовъ, хранящихся въ Литовской Метрикѣ за время съ 1511 по 1749 г.“ Корсака.

С польскіх вучоных друкавалі дакуманты Мэтрыкі в. кн. Л. А. Прохаска (ў Львове), Ф. Радзішэўскі ў Кракаве і іншыя.

Літоўская Мэтрыка зьмяшчалася ў 556 томах folio (ў ліст) і абыймала гісторыю в. кн. Літоўскага і Рускага (Крыўскага) на прадоўжаньні больш 400 гадоў (ад 1386—1794 г.). З гэтага можна сабе ўявіць якое аграмаднае значэньне мае гэты архіў для нашай гісторыі. Гэта ёсьць падробны і самы пэўны, 556-тамовы летапіс, дзе, год за годам, адмечаны ўсе важнейшыя здарэньні дзяржаўнага жыцьця.

Ацэніваючы гэты архіў з літэратурнай стараны трэба заўважыць, што характар зьмешчанага ў ім матэр'ялу надта рознаякі і не паддаецца абагульненьню і сыстэматызаціі, тым больш, што пераважаючая яго часьць і дагэтуль яшчэ не перадрукавана. Зусім зразумела, што мова, правопіс і стыль ва ўсей Мэтрыцы ня могуць быць аднастайнымі на адлегласьці некалькіх стагодзьдзяў. Літэратурныя спосабы і навыкі, як і імязоўніцтва, ўрэшце граматычныя і сынтактычныя правілы мяняліся на працягу стагодзьдзяў. Уплывы паасобных правінцій в. кн. Літоўскага, ў склад якога ўходзілі Кіяўшчына і Валынь, Чарнегаўшчына і Латгалія, а такжа школьная грэка-лацінская асьвета вышэйшых краёвых школ, блізкія стасункі с Польшчай, Прусіяй, Масковіяй і Турэччынай, усе гэты чыннікі мелі ўплыў на дзяржаўную мову вялікага кн. Літоўскага, на мову тых асоб, якія складалі і пісалі дзяржаўныя дакуманты, або перакладалі іх з чужых моваў. У рамках сухіх дакумантаў мала было і мейсца да выяўленьня асабістага пісьменніцкага таленту. Дакуманты

пішуцца зазвычай паводле здаўна устаноўленых форм. Але і ў гэтым вялізным сабраньні сухіх афіцыяльных дакумантаў, час ад часу заблішчыць іскра жывой думкі, як выяўленьне асабістай істоты аўтора. Які колечы прыватны жыцьцёвы выпадак дае яму повад затрымацца над агульнымі ідэямі і праўдамі, якімі кіруецца чалавецтва і пафілёзафаваць на тую ці іншую тэму, загаварыць не сухой традыційнай канцэлярщчынай, а жывой народнай мовай. У гэткіх здарэньнях дакуманты даюць лепшыя пробкі крыўскай (беларускай) мовы.

Кожды урадовы акт звычайна пачынаецца пералічаньнем тэрмінаў княжага або каралеўскага тытулу, і толькі пасьля гэтага выкладаецца сама справа і тая ці іншая аб ей пастанова. Прыкладам:

„Самъ Александръ, Божей Милостью король польскій, великій князь Литовскій, Рускій; княжа Пруское, Жомойтски и иныхъ. Чынимъ знаменито симъ нашим листомъ, хто на него посмотрить, або чтучи его услышить, нынешнимъ и на потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того ведати. Билъ нам чоломъ земянинъ"...

Або:

—„Во име Боже станьсе. Мы Александръ. Б. М. король польский".

Ці проста:

„Сам Александръ Б. М. Билъ намъ чолом бояринъ"...

Бывае і крыху іншая форма:

„Александръ Б. М. король. Смотрели есмо того дела. Стояли перед нами очевисто. Жаловалъ князь (такі-то) на боярина нашого (такога-то) што онъ не хочеть ему служыти" і інш.

Ужо ў гэтых урадовых уступах выяўляюцца некатарыя адменнасьці ў зачатках дакумантаў, паводле індывідуальнай асобнасьці аўтора. Але бываюць такія „пачаткі" ў якіх яўна прабіваецца жаданьне па магчымасьці асьвяжыць гэту сухую афіцыяльную формулу, ажывіць яе высокай думкай. У гэткіх здарэньнях сустрачаюцца завілыя ўступы, як прыкладам:

„Во имя святыя, живоначальныя, нераздельныя тройцы, аминь. Каждая речь свѣта того подлугъ бѣгу человѣченства ведома есть ку сталости, которая жъ николи есть впевнена и въ памети трвала, але зъ часомъ забытю отдаетъ ся и съ памети выходитъ, нижли найдено есть вчоными слушною а справедливою речою выписаню оддати ку увѣренью и досвѣдченю на пришлыи часъ и на потомъ сталыхъ речей: прото мы Б. М. король... чинимъ знаменито"...

Уся гэта філёзофія разьвіваецца ў дакуманце якім пацьвярджаюцца правы прыватнае асобы на зямлю. Іншы ўступ гэтага характару сустрачаем у прывілеі Яну Хадкевічу дадзеным на землі і сёлы ў Жмудзі; прывілей пачынаецца гэткай глыбокай развагай:

„Во имя Святые и Нероздѣлимые троицы, амінь. Гдыбы вчинки людскіе, которые жъ съ прироженія своего кончаются, не съ твердости листовь приведены слушным свѣдецтвомъ, ку прошлого часу вѣдомости не были бы докончены, сказила бы всякую речь съ часомъ старость. А для того смысленостю Рады и ставено есть, абы безрадствомъ а неветавичностью речей, которые жъ ся имуть потомъ дѣяти,

шкоды не было. Прото ку вѣкуистой речи памяти, Мы Александр зъ ласки Божее король Польскии... чинимъ знаменито".

Часам аўтор акту падкрэсьляе ня толькі зьменнасьць чалавечай памяці і рэчаў на гэтым сьвеце, але праводзіць і іншыя думкі:

„Во имя Божее, Аминь. Гдыжъ цнотами и годностю всякий съ середнего раду вступаетъ на вышній ступень, на которомъ же ставши потвержается вѣрностю ку своему пану и сталостю розуму во всякихъ речехъ, порученыхъ ему. А прото ку вѣкуистои тое то речи памяти Мы король"... і т. д.

Закранутая тут, як бытцам мімаходам, каралеўская ласка, якой доля абдарыла шчасьліўца, ў іншых здарэньнях яшчэ больш падкрэсьляецца, прыкладам:

„Во имя Всемилостивого Бога, аминь. Ку вѣкуистои тои речи памети. Гды жъ речи, отъ княжатъ под часомъ даные, звычайностю листовъ для нѣкоторое достойное прычины бываютъ потвержены, жебы панская добровольность была досвѣтчена и на вѣчность доказана памятю листовъ и явностю выпису на знаемасть и лѣпшее увѣрение потомъ будучимъ. А прото Мы... зъ ласки Божее король":

Усё гэта гаворыцца пры нагодзе абдараваньня шляхціца зямлёй, каб мець яго і „на потомъ охотнѣйшого и пилнѣйшого къ службамъ".

Гэты ўступы і штучныя спосабы выкладу паказуюць на большую ці меншую адукацію пісара—аўтора дакуманту. Вялікія цэнтры, як Вільня, мелі людзей больш асьвечаных, але дакуманты, якія ўходзяць у склад Мэтрыкі, пісаліся па ўсіх краінах каторыя ўходзілі ў склад вял. кн. Літоўскага. Гэта лёгка заўважыць, бо ў канцы дакуманту найчасьцей азначаецца мейсца і час яго напісаньня. І тут мы бачым, што апрача Вільні, Трок, Менска, Полацка, Смаленска, Горадні, Пінска і украінных гарадоў—Чарнегава, Кіява, Луцка, шмат актаў пісалася ў меншых мястэчках, як—Слонім, Берасьце, Новае Места, Дрогічын, Мельнік, Біршты, Абольцы, Араны і г. п. І не глядзя на тое, дзе каторы дакумант быў пісаны, мова ва ўсіх дакумантах адна і тая-ж самая. Зразумела, што ў далёкіх ад цэнтру землях і ў малых мястэчках, адукаваных і падгатаваных людзей да гэтай дзейнасьці было менш, а асобы, мала адукаваныя часам уносілі провінціонализмы і граматычныя спамылкі. Але гэткія паадзіночныя здарэньні ня мелі ўплыву на характар мовы, які заўсёды зьяўляецца крыўскім (беларускім), што добра відаць з дакумантаў пісаных на далёкіх „украйнах", як у Кіяве, Падольшчыне, Луцку і інш.

Сталічны пісар умеў выпажыць думкі свае ясна, паступова і добрай мовай. Возьмем для прыкладу акт з Мэтрыкі, пісаны ў Кракаве, каралеўскім пісарам, у 1531 годзе. Гэта ёсьць „прывілей пану Яну Юрьевичу Глѣбовичу на воеводзтво Полоцкое".

„Во имя Божъе станься. Ижъ всякии вчинки цнотливым, которые зъ обычаевъ людскихъ походять и бывають въ заховалостѣхъ ихъ дѣланы, которыи жъ на знаемость звычаю винного часы своими явне ся черезъ досвѣдченье оказують и верне, а стале доконують, годно естъ абы слушне тежъ вчинности своее пожывали и были бы

ознаймены и на писмѣхъ выложеныи и потвержоныи для вѣдомости потомъ прошлое людское, абы часу посполитого съ памети не сходило. Про то мы, Жигимонтъ, зъ Божъее милости король польскій в. к. Литовскій, Рускій, Прускій, Жомойтскій, Мазовецкій и иныхъ, чинимъ явно тымъ то нашимъ листомъ, што жъ узнавши есмо вѣрныи, высокии, зацныи ку предкомъ нашимъ заслуги, предковъ воеводы Витебского, маршалка нашого пана Яновых Юрьевича Глѣбовича и самога пана Яна воеводы Витебского немнѣй также великихъ послугъ, которыи онъ намъ пану Речи Посполитой Земской стале а правдиве, самъ себе и накладовъ своихъ не лютуючы сказывалъ и чинилъ и втраты знаменитыи прыймовалъ, яко жъ и на томъ замку нашомъ Витебскомъ мѣшкаючы послуги свои вѣрне къ намъ заховывалъ; дѣ жъ мы хотячы на противку того нѣкоторое досытьвчиненье ласки нашое ему вдѣлати и вышнимъ а почтеннымъ мѣсцомъ его роду осмотрѣти, зачымъ бы онъ напотомъ охотнѣйшый и послушнѣйшый ку службам нашымъ былъ, кгды ся увидить таковою ласкою отъ насъ быти потѣшонъ, за причыною королевое нашое ее милости великое княгини Боны, пожаловали есмо его, дали ему замокъ Полтескъ отъ насъ держати со всими дворы нашыми зъ волостми, и зъ селы и со всими тыми доходы и пожытки, которыи кольвекъ тому воеводству зъ предковъ его першыхъ воеводъ Полоцкихъ здавна прыслухало".

„И маеть вже панъ Янъ Глѣбовичъ... и намъ и сыну нашому королю его милости молодому и великому князю Жыггимонту вѣрно а справедливе служити, и никоторого обтяженья подданымъ нашымъ тамошнимъ не маеть ся къ нимъ заховывати водлѣ правъ и волностей ихъ".

Пісаў гэту грамату „маршалокъ и писаръ господарскій—державца Слонимскій—и дорсунишскій, панъ Иванъ Горностай". С чаго відаць, што урад пісара, „господарского" належаў да высокіх годнасьцяў у в. кн. Літоўскім.

Няма ніякай магчымасьці ў кароткім нарысе затрымлівацца над зьместам актаў Мэтрыкі в. кн. Літоўскага дзеля страшэннай массы дакумантаў яе і рознаякасьці іх зьместу. Нават перадрукаваная частка дакумантаў лішне абшырна для гэтага. Таму мы затрымаемся яшчэ на некалькіх толькі цікавейшых прыкладах з гэтых дакумантаў.

Немалую гістарычную цікавасьць мае дакумант, які датыча вядомага маскоўскага ўцякача кн. Курбскага:

„Оповеданье старосты Кревского, князя Аньдрея Михаиловича Курпъскаго, на немъцовъ гельманьскихъ о побранье грошей и многихъ речей при немъ будучыхъ, коли вышолъ зъ Москвы".

„Шо перво сего оповедалъ и жаловалъ королю его милости староста Кревъскій, князь Аньдрей Михаиловичъ Курпъскій, ижъ едучи ему зъ Дерпту на имя его королевъское милости до здешнего панъства его милости господаръского, кгды деи до замъку его королевъское милости Иѳлянтского Гельму, просечи до Вольмеру о проводника, заехалъ, ино, дей, немцы тамошние гельманские его поимали и взяли, дей, у него золотыхъ черленыхъ трыста, ланъцухъ золотый, въ которомъ, дей, было золотыхъ такежъ трыста, обручыкъ золотый важилъ золотыхъ трыдцать, дукатовъ трыдцать, перстень золотый, въ немъ золотых десять, съ каменемъ шаѳеромъ, на кото-

ромъ былъ вырытъ гербъ его, таляровъ пятьсотъ, бахматъ серый, за которого дано двадцать пять рублевъ, секерку булатную чагонданское роботы, дано за нее рублевъ дванадцать, а з двухъ, дей, седелъ злотоглавъ ободрали, и, тые, дей, речи вси отъ него побравшы, его до другого замку его королевъское милости Иѳлянтского жъ Армусу, отвезли; а староста, дей тамошнии Армускии останокъ маетности его, што се ешо было пры немъ зостало въ него побралъ, то есть: пенезей рублевъ московскихъ сорокъ и чотыри, конь турецкии, за которого дано трыдцать рублевъ, узды черкаские две, дано за нихъ рубль грошей, шапки лисьи две, за которые дано тры рубли грошей, секерки служебничыхъ две, дано занихъ рубль грошей, дванадцать сумокъ служебныхъ зъ речми дробными, и, то, дей, все въ него уземшы, до третего замъку Лиѳлянтского, Буртникъ, до везенья его отослалъ. Ино его королевъская милость, за жалобою князя Курпъского, коморника его колевъское милости Михайла Нарбута на онъчасъ зъ листы, манъдаты его королевъское милости въ той речи выписаными до тыхъ немъцовъ послати рачилъ, который, оттоль приехавши, поведалъ, ижъ, кгды онъ съ тыми манъдаты его милости господаръскими писаными— одинъ до немъцы гельманьские, а другии до нѣмъца агермъского до Рыги прыехалъ, тамъ, дей, оные манъдаты княжати его милости Курляньскому отдалъ, а княжа, дей Курляньское, оные манъдаты у него оземшы, листъ свой до его королевъское милости въ той речи отписалъ, а потомъ господаръ его милость зась его до княжати Курляньского зъ другими манъдаты въ той же речи писаными по тые жъ немъцы послати рачилъ; а онъ так же, дей, оные мандаты княжати Курляньскому жъ на замъку Рызскомъ же во властные руки его подалъ; а княже, дей, Курляньское тым же обычаемъ зъ замъку Лемъзеля около того черезъ него жъ до господаря его милости писалъ; пры томъ же, дей, отписе послалъ до его королевъское милости ланъцух золотый въ которомъ сто пяцьдесятъ и два огнивы, а сорокъ золотыхъ черленыхъ, тые манъдаты по тыхъ нѣмъцовъ, по которыхъ писаны, послати, дей, обецалъ. Которое сознанье того коморника его королевъское милости до книгъ канъцлереи его милости сподарское записано, съ которыхъ князю Анъдрею Курпъскому выписъ сесь данъ есть. Писанъ у Кнышыне.

Цікава схарактэрызаваны тут стасунак улады в. кн. Літоўскага да маскоўскіх эмігрантаў і тлумачэньне прычын, якія выклікалі гэту эміграцію з Масковіі. Гэтых эмігрантаў, а іх было ня мала, прыймалі вельмі гасьцінна, асабліва знатных, як Курбскі. Як ведама, Курбскага адразу абдарылі старараствам крэўскім, а пасьля далі горад Ковель з замкам і акалічнымі скарбовымі землямі, і, вось у якой форме выкладаецца каралеўскі прывілей на гэту маетнасьць, дараваную Курбскаму ў 1567 гадзе.

„Жикгимонтъ Августъ и проч. Чынимъ явно симъ листомъ нашимъ всимъ пасполите нинѣшнимъ и напотомъ будучимъ, што многіе станы разныхъ народовъ, а наболшъ народъ хрестіянскій съ подданства князя московского утисненый и уближенья вольностей шляхетскихъ которыхъ подъ панованьемъ его, пана своего, для веставичныхъ долеглостей вытерпѣти не могутъ, подъ зверхность и панованье нашо горнучи до службъ нашихъ господарскихъ ся утекають, яко князь Андрей Михайловичъ Курпскій, будучи во оной земли зъ

дому своего старожитного, а слышачи и достаточную вѣдомость маючи о щодробливости ласки нашое господарское, которую есмо ко всимъ подданымъ панствъ нашихъ ховати звыкли, оставивши вси имѣнья и маетность свою, которую въ земли в. кн. Московского мѣлъ, и опустивши службы его, до которихъ вызванъ былъ, зъ волею и вѣдомостью нашого господарского и за кглейты нашими ку службам въ подданство нашо господарское пріѣхалъ и нам ся господару поддалъ; а будучи добре, цнотливе и верне, и мужне намъ господару и речипосполитой служилъ: прото мы, господаръ, хотячи ему за имѣнья и маетности его, которыхъ онъ для ласки нашое господарское въ земли московской отъехалъ, нагороженье вчинити и послуги его, которыя намъ, господару, и рѣчи посполитой оказалъ, ласкою нашою господарскою вызнати и объяснити и впредъ охотнѣйшимъ его ку службамъ нашимъ господарскимъ и потребамъ речипосполитой панства нашого князьства Литовского вдѣлати, первѣй сего дали есмо ему зъ ласки нашое господарское замокъ нашъ Ковель, въ земли Волынской лежачый зъ дворы фольварками зъ мѣсты, з мѣстечками" і г. д.

Разам з гэтым Курбскі і ўся яго сямья былі абдараваны ўсімі правамі нараўне з мясцовым баярствам.

Пададзеныя тут прыклады паказуюць на аграмадную навуковую цэннасьць Мэтрыкі в. кн. Л.: тут і гісторык, і этнограф, і соціолёг, і філёлаг, і нават пісьменнік знойдуць шмат ня выкарыстаных матэр'ялаў і фактаў для выясьненьня, так яшчэ мала дасьледаванай нашай гісторыі і пісьменнасьці.

Пры гэтым засьцерагаем, што прыведзеныя тут выпіскі пачэрпнуты з расійскіх перадрукаў Мэтрыкі, ў каторых не перададзена старая пісоўня. Расійцы, баючыся сэпэратызму, друкавалі гэтыя дакуманты, падпраўляючы мову паводле граматыкі Грота, хоць, аднак, словы рэдка замянялі. У гэтай кнізе чытач аднак знойдзе перадрукі зробленыя літара ў літару,—да гэткіх належаць:

1. Грамата в. кн. Вітаўта Ільі Вячкевічу 1407 г.
2. Ліст ад в. кн. Казіміра Лукашу Тарашковічу 1488 г.
3. Грамата в. кн. Александра Федьку Грыгаровічу 1492 г.
4. Сьведчаньне падданых жараслаўскіх, канца XV ст. (да 1502 г.)
5. Устава караля Жыгімонта І Мозырскай воласьці 1510 г.
6. Форма пісарскай прысягі 1522 г.
7. Рахунак кар. Жыгімонта с п. Янушам Касьцевічам 1522 г.
8. Запіс аб грабяжох і гвалтах кобрынскіх падданых ад дзяржаўцы Касьцевіча 1524 г.
9. Ліст кар. Жыгімонта І старцам`і ўсім мужам воласьці Магілеўскай 1525 г.

Праглядаючы Мэтрыкі в. кн. Літоўскага, заўважаецца гэткая эволюція ў мове. Ужо найдаўнейшыя акты не маглі выразіць падзей з жывога жыцьця слоўнікам богаслужэбных ц.-славянскіх кніг і ўносілі ў свой тэкст тэхнічныя і другія словы з жывой крыўскай мовы, перарабляючы іх у пісоўні на ц.-славянскі лад. У меру разьвіцьця дзяржаўнасьці павялічалася патрэбнасьць выпуску з урадовых канцэлярый што раз большага ліку урадовых дакумантаў, у якія, з кождым годам, ўсё больш і больш уходзіла народных слоў. Ужо ў дакументах XV ст. мы бачым толькі асьвячоныя традыціяй царкоўна-

боўгарызмы, як „азъ“, „реклъ“, „пакъ ли“ (ня больш 10% ц.-славянізмаў) сярод чыста крыўскай народнай мовы, якія, аднак, абазначаюцца ў напісаньні царкоўна-славянскім правапісам. Гэтая рожніца паміж вымовай і правапісам істнуе ва ўсіх старых мовах. Прыкладам, мы ведаем, што ў францускай, ангельскай і гішпанскай мовах вымова напісаных літар падлягае фонэтыцы жывой мовы. Па ангельску пішацца colonel, а чытаюць—*ролонэль* (палкоўнік); rough чытаюць—*рэф* (шаршавы); bough—*бау* (сук); па францускy пішуць hôtel, а чытаюць—отэль, champ—шан (поле), temps—тан (час). Гэтак сама і ў нашай старой пісоўні напісаньне літар *в, л, о, с* вымаўлялася іначай, чым пісалася. Словы з ц.-славянскім напісаньнем „былъ, шелъ, ведалъ, далъ“ у чытаньні вымаўляліся, як і цяпер: быў, ішоў, ведаў, даў; словы з літ. *о* „оксаміт, откуль“ чыталіся „аксаміт, аткуль“ і так далей. (Ад пачатку XVII ст., наадварот, пачалі вымагаць літэральнай вымовы напісанага).

На пачатку XVI ст. ў мове дзяржаўных дакумантаў ц.-славянскіх слоў ужо немаль саўсім няма, ў кождым здарэньні іх ня больш 2—3%, а ў паасобных дакумантах і таго менш, але традыцыйны гістарычны правапіс, будучы зьвязаны ц.-слав. абэцэдай, астаецца той самы, што і ў папярэдніх стагодзьдзях, з вельмі нязначнымі адступленьнямі на карысьць фонэтыкі.

Ніжэй друкаваны слоўнічак, сабраны з дакумантаў Мэтрыкі в. кн. Літоўскага, перадрукаваных праф. Доўнар-Запольскім („Чт. въ Импер. Общ. Истор. и Древн. Росс.“, кн. IV. Масква, 1899 г.). Паасобныя словы гэтага слоўніка не ц.-славянскія, а крыўскія народныя, якія і сягоньня ўжываюцца па ўсей нашай тэрыторыі, што можна бачыць з даложаных выпісак са слоўніка Насовіча і другіх комэнтарыяў.

АБОЗ. „Дал лічбу у в о б о з е Васко Костюшковіч“ (Лічба Ваські Косьцюшковіча 1508 г., № 121).—Абоз, абозы—слова ўжыванае дагэтуль паўсюдна.

АДКУЛЬ. „А хотя бы і хотели о т к у л ь собе людей прыбавити“ (Ліст кар. Жыгімонта I, 1507 г., № 106). „Адкуль туча, адтуль і дождж“ (Насовіч, 375).

АДНАКРОТ (однажды). „Што перво сего не о д н о к р о т жаловали нам люди нашы Неменчинское и Лыкгменское волости“ (Вырок в. кн. Александра 1495 г., № 29. „Аднакрот, калі я быў на кірмашы“ (Раманаў, „Бел. сборн.“, кн. IV, б. 126).

АКСАМІТ (бархатъ). „И што теж давал до подскарбего нашого о к с а м и т ы, и одомашки и сукны“ (Ліст кар. Жыгімонта I, 1509 г., № 114).

„Наша Тацянка наша, спаймала сабе пташа,
А ў залёным жыце ў чырвоным аксаміце“ (Нар. пес.).

„Узяла аксаміту на кабат“ (Насовіч, 4).

АПАСЬЛЯ. „А о п о с л я того Козарина держал братанич его Тишко“ (Грам. кар. Александра 1499 г., № 66).—„Апасьля я ня буду ў дварэ“ (Насовіч, 365). „Апасля прыду“ (Там-жа, бал. 7).

АПРАВІЛІ (оправдали). „И мы их в томъ оправили и нашъ лист имъ на то дали“ (Грам. в. кн. Александра 1495 г., № 35). Апавіць аправілі, знача—ўчынілі правым, апраўдалі; цяпер гэтае слова ня ўжываецца.

АПЫТЫВАЦЬ (допрашивать). „Старых мытниковъ ковенъскихъ опытывали, жида Зубца и его товаришовъ“ (Грам. кар. Александра 1499 г., № 43). „Людзі апытаны, да нічого такога не сказалі“ (Насовіч, 366).

АСТАНАК (остатокъ). „А на Божее нароженье мают нам останочную двесте копъ грошей дати“ (Ліст кар. Александра 1498 г., № 55).

„Астанкі вазьмі сабе. Ніякага астанку не асталося“ (Насовіч, 370).

БІСКУП (епископъ). „А иное давал на рускии церкви и бискупу киевъскому“ (Лічба кіяўскага ключніка 1496 г., № 44). Ужываецца цяпер для азначаньня асоб гэтай годнасьці р.-каталіцкага веравызнаньня (Насовіч, 26). У смаленска-полацкіх граматах слова „пискуп“, „біскуп“ ужываецца і для азначаньня праваслаўных ўладык.

БУДАВАЦЬ (строить). „Печъ збудовал“ (Квітацыя 1503 г., № 79). „Пан вялікую абору будуець, збудаваў“ (Насовіч, 37).

ВАГА (вѣсъ). „Мыто Луцкое и вагу“ (Грам. кар. Александра 1498 г., № 56).—„Вагою бярэш, вагою і аддай“ (Насовіч, 42).

ВАПНА (известь). „Ино на тую цеглу вышло и на вапну двесте копъ “(Квітацыя 1503 г., № 79)—„Вапнаю заліць бут“ (Насовіч, 43).

ВЕДАЦЬ (знать). „Чинимъ знаменито и даемъ ведати симъ нашимъ листомъ“ (Ліст в. кн. Вітаўта 1407 г.)—У гэтым значэньні ўжываецца і цяпер па ўсей Крывіі. „Веданьня не далі, што тата хвор“ (Насовіч, 104). Я ведаю, чаго ты хочаш.

ВЕЛЬМІ (весьма). „И людей за собою вельми мало мают“ (Ліст кар. Жыгімонта I, 1507 г., № 106).—„Табе вельмі хочацца. Вельмі прыгож“ (Насовіч, 48).

ВІЖ (понятой). „Писар Сенько рек, абыхмо послали там вижа нашого“ (Вырок кар. Александра 1497 г., № 47). З прычыны заведзенай у Крывіі тэрмінолёгіі з маскоўскага права, астаўся толькі вытвараны з гэтага тэрміну дзеяслоў. Прыкладам, у Слонімшчыне кажуць: „Панятыя віжуюць спашу“.

ВЫЗНАВАЦЬ (признавать) „Вызнаем сами на себе сим нашим листом“ (Запрадажная канца XV ст., № 29).—„Не вызнаеш свае віны. Вызнаў свой доўг. Вызнаньне дакумантаў духоўніцы“ (Насовіч, 82).

ВЫМЕЛКІ. „Из млыны и з вымелки“ (Грам. кар. Александра 1501 г., № 71).—„Мельнік назьбіраў вымалкаў“, знача—астаткаў, пасьледу ад мліва (кажуць у Слонімшчыне). Хоць сягоньня пераважна гэта слова абазначае прадукт меліва.

ГАНЕЦ (курьеръ). „А коли бы посол або гонецъ нашъ взялъ коня в которого данника нашого“ (Устава Жыгімонта I Мозырскай воласьці 1510 г., № 126). Дагэтуль усеагульна ўжыванае слова: „Ганца паслалі с пісьмом. Ганец прыехаў з гораду“ і г. п.

ГАРАДНЯ („простѣнокъ“ у агароджы гораду). „Казал им рубити осмъ городен, а они перед тым издавна робливали толко две городни“ (Ліст в. кн. Алексндра 1499 г., № 68).—„Гарадню маю паламаў“ (Насовіч, 119).

ГАРАДЗІШЧА. „У Свислочи на городищы“ (Вырок кар. Александра 1499 г., № 61).

Цяпер гэтае слова ўжываецца па ўсёй Крывіі ў тых аколіцах, дзе ёсьць астаткі старажытных украпленьняў—„гарадзішч“. „Пойдзем гуляць, карагоды вадзіць на гарадзішча“.

ГАТОЎКА, ГАТАВІЗНА (денежная наличность). „А маеть нам вси тыи гроши давати на каждый год готовизною“ (Грамата кар. Александра 1498 г., № 56).

„Дай лепей гатоўку, чымся адкладаць. Гатавізнаю заплаціў“ (Насовіч, 120).

ДАВЕДАЎШЫСЯ (узнавъ). „Пан Юрей о томъ доведавшися и до его милости отписал“ (Грам. в. кн. Александра 1493 г., № 21).

Гэтае слова ўжываецца цяпер у тым-жа значэньні па ўсёй Крывіі. „Даведаўшыся аб гэтым, ён зрабіў тое і тое“. (Гл. слова „ведаць“).

ДАКУЛЬ (пока). „Докуль от насъ тыи будуть корчмы держати“ (Ліст кар. Александра 1498 г., № 45).—Дакуль ты мяне мучыць будзеш? „Пакуль, дакуль“—агульна ўжываныя словы.

ДАХ (крыша). „И дахи покрывалъ“ (Квітацыя 1503 г., № 7).

Цяпер ужываецца ў значаньні страхі, зробленай з даховак (гонтаў або кахлі) і падпаветкі, пакрытай драніцай. „Скрозь дах капліць. Пастаў калёсы пад дах“ (Насовіч, 127).

ДЗЕІЦЦА (происходитъ). „От них крывды и шкоды великии деються“ (Вырок кар. Александра 1499 г., № 61).

Слова ўсеагульна ўжыванае: „Што там дзеіцца, высказаць цяжка! Гэта дзеялася гадоў таму пяток назад“ і г. п. Гэта дзеялася на Спасавы запусты“ (Насовіч, 182).

ДОВАД (доказательство). „Мы хотимъ добры довод на то вчинити“... (Судовы дакумат канца XV ст., № 45).

Гэтае слова ў значэньні „доказательства“ ўжываецца дагэтуль усеагульна: „Які довад таго, што ты там быў. Дай довад свае нявіннасьці“.

ДУБАС (названьне вадаплава). „И вы от нашего дубаса и отъ его комяги мыта не брали бы“ (Грам. кар. Казіміра 1488 г., № 17).—Цяпер па ўсей Зах. Крывіі ў аколіцах рыбных рэк і азёр гэтае слова ўжываецца агульна як назоў выдаўбаных з дубу чаўноў, толькі ў адных мяйсцовасьцях кажуць „дубас“, а ў другіх „дубіца“; магчыма, што „дубас“ і „дубіца“—два асобныя тыпы вадаплаваў. У Насовіча (бал. 147)—„дубоўка“.

ЖАДАЦЬ, ЖАДАНЬНЕ (желать). И они для нашего жаданя мостъ тотъ перед городом (замкам) замостили“... (Грам. в. кн. Александра 1495 г., № 36).—„Ні гадаў, ні жадаў, а само ў рот уляцела. Дарэмнае тваё жаданьне“ (Насовіч, 152).

ЖНУЦЬ (жнутъ). „...а три дни жита ж н у т ь, и иные службы служать“ (Грам. кар. Александра 1496 г., № 42).—Цяпер у гэтым-жа значэньні ўсеагульна ўжыванае слова. У Насовіча (бал. 157) паказаны толькі выводныя ад яго: жнейка, жнеічка, жнея, жнівеньне, жнівішча, жніўны, жніва (жніво).

ЗАПУСТЫ (масленица, заговѣнье). „А на великии з а п у с т ы другую двесте копъ (Грам. кар. Александра 1504 г., № 84).—„Гэта дзеялася на Спасавы запусты“ (Насовіч, 182).

ЗАЧЭПКА (претензія, задержка, придирка). ...„пропускали без мыта и без всякое з а ч е п к и“ (Ліст Жыгімонта І, 1507 г., № 102).—„Без зачэпкі ні часу, ка ўсяму прычэпліваешся“ (Насовіч, 193).

ЗБРОЯ (оружіе). „Служити у з б р о и на кони посполъ зыншыми татары нашыми“ (Ліст Жыгімонта І, 1507 г., № 102).—„Збройна едуць на вайну“ (Насовіч, 196); тут „збройна“ знача—пры зброі.

ЗВЕКУ (испоконъ). „А з в е к у есмо того озера не волочили“ (Вырок кар. Александра 1497 г., № 47).—Усеагульна ўжыванае слова побач са словам „спакон“: „У нас звеку (спакон вякоў) быў гэты звычай“.

ЗВЫШ (сверх). „А што есте приходу з в ы ш своих пенезей выдали на нашъ листъ“ (Квітацыя в. кн. Александра 1499, г., № 64.)—„Звыш не давай, як рубля“ (Насовіч, 200).

КАЖУХ (тулупъ). „Скиньдир присылал к нам слугу своего, обецаючы намъ по к о ж у х у..., а просечи нас абы то светчили, што он намъ кажеть“ (Судовы дакумант канца XV ст., № 45).—„Да Духа не здзявай кажуха, а па Дусе ў тым-жа кажусе“ (Насовіч, 240).

КАЛІ (когда). К о л и имуть его делити того имъ не надобе у делъ (дзель, часьць) искати“ (Грамата в. кн. Казіміра 1444 г.).—„Калі пыл на баране, то і блін на рашаце (Насовіч, 241).

КАМЯГА (назова вадаплава, гл. „Дубас“). ...„панъ воевода послался на всихъ случанъ и наменял (намякаў) на тыхъ, который туда к о м я г а м и ходять“ (Памятны запіс 1496 г., № 32).—Па Насовічу „камяга“—непаваротны, выдаўбаны з тоўстага дрэва, човен. Дзеля гэтага і непаваротнага тоўстага чалавека завуць камягаватым: „Камягаватая дзеўка“. Гэтае слова азначае такжа і карыта для вадапою. „Камяга абмерзла“ (Насовіч, 244).

КВІТАЦІЯ (квитанція) ...„ а вжо есмо много у них (у мытнікаў) подавали на к в и т а ц и я х“ (Грам. кар. Александра 1496 г., № 39). „А то все роздано на к в и т а ц е и“ (Лічба мытнікаў Валадзімерскіх 1496 г., № 53).

„Грошы аддаў і квітацыю ўзяў“ (Насовіч, 232).

КВІТАВАЦЬ, КВІТУНАК (отчётъ, разсчётъ). „Наш к в и т у н о к ъ намъ вернулъ“ (Пацьверджаньне Жыгімонта І, 1514 г., № 136).—„Квітуй усё, што я табе калі прынёс за доўг“ (Насовіч, 232).

КОЖДЫ (всякій). „К о ж д а я рѣчь свѣта того“ (Прывілей Жыгімонта І, 1516 г., № 141).—„Кождаму хочацца есьці“ (Насовіч, 240).

КОЛА (колесо). „Въ того млынка одно к о л о“ (Прывілей 1504 г., № 82). „Кола паправіць трэба. Кола ўвольні. Кожын чорт на сваё кола ваду цягне“ (Насовіч, 241).

КОСЯТЬ, КАСІЦЬ (косять). ...„а служба дей ихъ тое три дни сена к о с я т ь (Грам. кар. Александра 1469 г., № 42).—Агульна ўжыванае слова: „Мужчыны косяць, а бабы грабуць. Хлапец навучыўся добра касіць: проста піша касою!“

КРЫНІЦА (источникъ, родникъ). „З реками и с криницами“ (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г.).—„У крыніцы халодненькая вадзіца“. У крыўскіх народных песьнях крыніца раўняецца з дзяўчынай.

„Ай дзе тая крынічанька, што голуб купаўся?
Ай дзе тая дзяўчыненька, што я заляцаўся?
А ўжо тая крынічанька травою зарасла,—
А ўшо тая дзяўчыненька даўно замуж пашла“ (Насовіч, 253).

КРЫЎДА (обида, несправедливость). „Ажъ бы еси через то кривдъ имъ не чинилъ и новинъ не уводилъ“ (Грам. кар. Александра 1496 г., № 41).

„Бог зьвідзіць няхай маю крыўду, якую цярплю ад цябе“ (Насовіч, 252).

КУПЛЯ (покупка) ...„вольно торговати везде по великому князству Літовскому со всякою куплею“ (Прывілей 1504 г., № 83).—„Якія грошы, такая й купля“ (Насовіч, 260).

ЛІЧБА (счетъ, отчетъ). „Панъ Андрей подскарбий а Ивашко Владыко писар брали личбу у ключника киевского у Сенка Полозовича... што въ тыи часы брали мыто после личбы тое, как давали личбу у Троцех господару великому князю Александру“ (Лічба ключніка кіяўскага 1494 г., № 26).—„Лічба вялікая, да праўды мала“ (Насовіч, 270).

ЛОВЫ (охота). „З ловы и ловищи и з бобровыми гоны“ (Грам. в. кн. Вітаўта 1407 г.) ...„и тежъ коли з ними у ловы ездишъ, кажешъ имъ... речей своих стеречи“ (Грам. кар. Александра 1496 г., № 41). „И от тыхъ служобь тяглыхъ вызволили, а велели ему одною службою ловецкою служити“ (Ліст кар. Жыгімонта I, 1508 г., № 112).—„На лаўца і зьвер бяжыць“ (Народная прыказка).

ЛОЎЧЫ (охотникъ). „Ловчому нашому пану Мішку“... (Граматя в. кн. Казіміра, 1444 г.)—Яшчэ да апошніх часаў па дварох быў урад „лоўчага“, на павіннасьці якога ляжала пілнаваць лесу і лясной зьвярыны. Слова ўсеагульна вядомае.

ЛУКНО (лукошко). ...„з лукном меду“ (Вырок в. кн. Александра 1495 г., № 29).—„Лукно“ дрэўлянае начыньне ня с клепак, а з дзюплаватага пня з ўстаўным дном, ужыванае дагэтуль да мёду, масла, таплёнага сала і мукі. „У лукно—талакно, ў карабок—бабок“ (Нар. прыказка).

МЛЫН (мельница). „И тотъ ставъ... со млыномъ дали вечно и не порушно“ (Грам. кар. Александра 1503 г., № 81).

„Дарога каля млына. Ветраны млын“ (Насовіч, 286).

МЛЫНАР (мельникъ). „И землицы около того ставка, на которой жо млынар жывет“ (Прывілей 1504 г., № 32). Цяпер агульна ўжываецца побач са словам „мельнік“, хоць паміж гэтымі словамі трэба дабачаць маленькую рожніцу: „мельнік“ меля, а „млынар“ (ад слова „млын“) ня толькі меля, але і мае млын на ўласнасьць або ў арэндзе (Насовіч, 286).

МЫТНІКІ (таможенные чиновники). „Били намъ чолом мытники наши Путивльскии“ (Грам. кар. Александра 1496 г., № 39). Як імязоў дзяржаўна-адміністратыўны, слова гэтае выйшла з ужытку ў паточнай народнай мове.

МЯШЧАНЕ (горожане). „Били нам челом войтъ места Виленского, бурмистри и радцы и вси мешчане“ (Грам. в. кн. Александра 1495 г., № 36). Цяпер агульна ўжыванае слова: „Ого, наш Сымон хоча падпанкам зрабіцца, —з мяшчанкаю жэніцца“.

НАКЛАД (издержки). ...„ а если бых хто з нас мел торг рушити... тот заплатит вины... грош на грош и наклад увесь“ (Прадажны зап. канца XV ст., № 18). Агульна ўжыванае слова ў тым жа значэньні: „Гэта купля будзе для мяне накладнай“, знача—купля запатрэбуе многа выдаткаў.

НАМЕСЬНІЦТВА (намѣстничество). „А тридцать копъ тыми разы привезено с Чичерска от наместъницътва“ (Прыхода-расходны запіс пісара гаспадарскага 1496 г., № 38). Цяпер агульна ўжыванае слова: „Мой сын служыць у дварэ намесьнікам. Перад сьмерцю ён перадаў сваё намесьніцтва сыну“.

НАРОЗНА (въ розницу)... „не маеть его (віно гарэлае) продавати мимо них, ани шинковати им нарозно“ (Ліст кар. Александра 1498 г., № 55). „Нарозна жывуць. Нарозна пашлі. Нарозь кождая рэч даражэй“ (Насовіч, 317).

НАСЬЛЕДАК (наслѣдникъ). „Будет ли тая земля пуста, а наследка в нее не будет“ (Грам. кар. Александра 1494 г., № 24).

„Ні адтуль, ні адсюль насьледка Бог даў“ (Насовіч, 318).

НЕДАСТАТАК (нужда). „Штож з нашого великого недостатку продали есмо нивку в Дубровах“ (Прадажны запіс канца XV ст., № 18). Цяпер усеагульна ўжываецца ў тым-жа значэньні: „Сколькі ні працуй, ні бíся, а ўсё ў недастатку жывеш“.

НЕПАРУШНА (нерушимо). „Вечно и непорушно ему и его жоне“... (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г.).

„Бацькіно прыказаньне непарушна саблюдай“ (Насовіч, 335).

НІКОЛІ (никогда). „Николі мосту перед городом немощивали“.. (Грам. в. кн. Александра 1495 г., № 36).

„Ня быў там ніколі і ніколі ня буду“ (Насовіч, 340).

НЯБОЖЧЫК (покойникъ). „Штожъ небошчыкъ отец нашъ король его милость“... (Грам. в. кн. Александра 1493 г., № 21).—„Нябожчыкі ўсе харошы. За нябожчыцаю лепей было жыць“ (Насовіч, 327).

НЯШКОДНА (невредно). „Ино естли будеть торгом (ліч. мн.) по нашым двором не шкодно, и мы ему тотъ торгъ выйменьи его въ Жакгорех дали мети“ (Грам. в. кн. Александра 1495 г., № 30). Цяпер ужываецца ўсеагульна, як проціўстаўленьне значэньню „шкодна“ (вредно). „Табе шкодна, а мне—не“ (Насовіч, 711). Гэта самае кажуць яшчэ і так: „Мне няшкодна, а табе шкодна“.

НЯХАЙ (пусть). „Нехай они служат намъ доспехомъ и конем“ (Грам. в. кн. Александра 1495 г., № 35).

„Узяў чорт кароўку, няхай бярэ і вяроўку“ (Насовіч, 338).

ПАДАБАЛАСЯ (понравилось). „Витовту тое местцо подобалося на двор (каб пабудаваць двор)“—(Судовы дакумант канца XV ст., № 45).—„Табе дзеўка падабаецца, ды ты ёй ці ўпадабаўся. Кожды падабае харошае (Насовіч, 444).

ПАДВОДА „Ино коли и перво того подводъ не даивали и тыми разы ненадобе имъ подвод давати“ (Прывілей 1503 г., № 78).

„Ужо й падводанька для мяне гатова!“ (Насовіч, 439).

ПАЖЫТКІ (польза). „И со всими пожитки и податьми“ (Грам. в. кн. Вітаўта 1407 г.).—„Без пажытку ніхто не працуе. Работы многа, а пажытку мала“ (Насовіч 452).

ПАЛАВІЦА (половина, часть). „Троцкое половіцы“ (Грамата Казіміра-каралевіча, 1440 г.). — Ўсеагульна ўжыванае цяпер слова там, дзе кажуць „палавічнік“, г. зн.—той, хто мае права на палавіну чагоколечы. Словам, „палавіца“ мужык часта называе сваю жонку: „Што на гэта мая палавіца скажа“ (Насовіч, 462). У грамаце кар. Казіміра і наагул у старой нашай пісьменнасьці, слова „палавіца“ ўжывалася для азначаньня гарадзкога кварталу.

ПАЛЕПШЫЦЬ (улучшить). „И естли бы ся полепшило, тогды мает нам тое цены повышити“ (Грам. кар. Александра 1498 г., № 56). Ад слова „лепшыць“ (улучшать). „Нораў панскі лепшае, палепшыў“ (Насовіч, 274).

ПАМЯТАЦЬ (помнить) ...„мы памятуем... еще за великого князя Витовта“ (Судовы дакумант канца XV ст., № 45).

„Ці памятаеш ты, як былі ў нас Французы“? (Насовіч, 391).

ПАТРЭБНА (нужно, надобно). „Кому будет потребно“ (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г.).

„К пану патрэбна йці“ (Насовіч, 475).

ПАТРЭБЫ (нужды, необходимость). „Што еси выдал на нашы потребы“ (Квітацыя кар. Александра 1505 г. № 90).—Патрэба кажа. Патрэбу маю ехаць. Страціў грошы на рожныя патрэбы“ (Насовіч, 484).

ПАТУЖНІКІ (пособники) „Бил нам чолом городничий смоленский а просил въ нас села з людьмі въ Смоленском повете (такіх то і такіх, названы імёны) и з ихъ потужниками“ (Грамата пач. XVI ст. смаленскаму гараднічаму)—„Чаму не управіцца з такімі патужнікамі? Ці здарова твая патужніца?“—гэтак пытаюцца ў гаспадара аб яго жонцы (Насовіч, 485, 486).

ПАСЫЛАЦЦА, СПАСЫЛАЦЦА (ссылаться). „И они бояре послалися на пана Радивила Остиковича“... (Грамата кар. Казіміра 1488 г.). . .„панъ воевода послался на всихъ случан и наменял (намякаў) на тыхъ, которыи туда комягами ходять“ (Памятны запіс 1496 г., № 32). Цяпер ужываецца ў тым-жа значэньні: „Ен ня хоча працаваць і ўсё спасылаецца на сваю хворасьць“.

ПАЧАТАК (задатокъ). „А нам маюць початку дати тодыжъ, на светого Петра день, двесте коп грошей“ (Ліст. кар. Александра 1498 г., № 55). Каля Полацка ўжываецца і цяпер побач са словам задатак: „Арэнды, пачатку даў 50 рублеў“.

ПЛУГ. „Земли пашное на одинъ плугъ“ (Грам. кар. Александра 1503 г., № 81).—Усеагульна ўжыванае слова: „Даўней гаралі сохамі, а цяпер—

плугамі. Гэтага гараньня асталося на заўтра ня больш, як на адзін плуг", знача,—ня больш таго, што можна за дзень згараць адным плугам.

ПОПЕЛЪ (зола). „У пущи нашей Виленской близко мѣста попел жечы и клепки робити" (Ліст. Жыг. I, 1508 г., № 119).

„Золата і ў попелі відно" (Насовіч, 470).

ПРОДКІ (предки). „Продковъ нашихъ и отца нашего короля его милости" (Вырок в. кн. Александра 1495 г., № 29).

„Тут нашы продки дзяды й прадзяды жылі" (Насовіч, 522).

ПРАМЫТА, ПРАМЫТНІКІ (контрабанда, контрабандисты). „А соль везеть—от воза грош мыта, а коли оминеть гроша не дав... двадцать грошей промыты" (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г.).

Гл. слова „мытнікі".

ПРЫГОН (барщина). „И въ пригонъ и на толоку ходить" (Ліст кар. Жигимонта I, 1508 г., № 112).

„На прыгон гонюць" (Насовіч, 439).

ПРЫДАЦЬ (добавить). „Ино еще придали есмо (яму) у Бобруйской волости" (Грамата Казіміра-каралевіча 1440 г.).

„Не прыдавай к цане больш рубля" (Насовіч, 500).

ПРЫЯЖДЖАЮЦЬ. „Они приеждчаюць со Кгданска съ солью до Ковна" (Грам. кар. Александра 1496 г., № 43).—Агульна ўжыванае слова. Пры чым цікава, што даўнейшы правопіс яго блізка стаіць да сучаснай вымовы і правопісу: „На сьвяты да нас прыяжджаюць госьці".

ПРЫЙДУЧЫ (будущій). „Мартинъ Янгелевичъ свой год выдержить (арэнду) до светого Петра дня прийдучого" (Ліст. кар. Александра 1498 г., № 55).

„Палажы гэта на прыйдучыя часы" (Насовіч, 518).

„ПРЫСЕЛКІ. „Приселки на имя Марковичи" (Грам. в. кн. Александра 1501 г., № 71).—Цяпер ужываецца, ведама-ж там, дзе ёсьць гэтыя прыселкі, г. зн.—невялікія сялібы ўпабліжы сяла, прыданыя да аднаго старасты.

ПРЫСЛУХАЦЬ (повиноваться). „Со всим тымъ, што здавна к тому селу прислухало" (Грам. в. кн. Александра 1499 г., № 63).—„Прыслухаць"—ад слова „слухаць", якое, як і выводныя ад яго, ўжываецца і цяпер у значэньні „повиноваться". „Ня слухаеш добрых слоў, паслухаеш сабачай скуры. Слуханьне трэба аказваць гаспадару" (Насовіч, 592).

ПРЫХОД (приходъ, доходъ). „Пришло приходу двесте караиманов и двенадцать караиманов медомъ и грошми со всихъ волостей киевскихъ" (Лічба кіяўскага ключніка 1494 г., № 26).—Цяпер ужываецца ўперамешку са словам „прыбытак", якое больш адпавядае маскоўскаму „доходъ". „Хоць малы прыбытак, а ўсе ёсьць. Прыбытку з гэтага табе мала будзе" (Насовіч, 496). Ужываецца слова „прыход" і ў значэньні маскоўскага „выгода": „Ты прыходней купіў за мяне" (ibidem, 516).

ПЭРЛЫ (жемчугъ). „Тых грошей заплачоно туръком за перлы". (Прыхода-расходны запіс пісара гаспадарскага 1496 г., № 38).—„Пэрламі усажана карона ў абразе. Жыдоўка ў пэрлах ходзіць" (Насовіч, 412).

РАБІЦЬ (дѣлать). „Тот замок робил воевода троцкий“ (Ліст в. кн. Александра 1499 г., № 68). „На роботники, што цеглу робили“ (Квітація 1503 г., № 79).—Агульна ўжыванае слова: „Само нішто ня зробіцца, калі ня прымешся за работу“ (Насовіч, 563).

РАСХОД. „Расходъ тымъ караиманом (мера мёду)“. (Лічба кіяўскага ключніка 1494 г., № 26).

„Чужыя грошы расходуеш“ (Насовіч, 560).

САМАВОЛЬНА. „А што будут самовольно людей нашых за себе забрали и з землями их“... (Вырок в. кн. Александра 1495 г., № 29),—„Самавольна спасьвілі ў начы маю атаву“. У Насовіча (бал. 572) паказаны выводныя ад гэтага слова: „З самаволам гэтым ніхто ня справіцца. Дапусьціў дзяцей сваіх да ўсякага самавольства: што хочуць, то й робяць“.

СЬВЕДАМЫ (знающій). „А пры томъ были того добре свѣдоми“ (Прадажны зап. канца XV ст., № 18).—„Сьвядомы, што відомы“. (Нар. прыказка). „Людзі сьвядомыя гэтага дзела“.

СЬВЕДЧЫЦЬ (свидѣтельствовать). И они светчили штожъ дедъ их“... (Грамата кар. Казіміра 1488 г.). „Жерославчане светчили перед паном виленскимъ“ (Судовы дакумант канца XV ст., № 45).—Агульна ўжыванае слова: „На судзе ты будзешь сьведчыць пад прысягай“.

СЕЛЯНІН (крестьянинъ). „Штожъ им не надобе дяколъ давати ани иншых которых службъ з селяны (служити)“ (Грам. кар. Казіміра, 1488).—Агульна ўжыванае слова і цяпер для абазначаньня вясковага жыхара: селянін-ка, сялянства.

СЕНАЖАЦІ (сѣнокосы). „Зъ пашнями зъ сеножатьми, з лѣсы, з луги“ (Грамата в. кн. Вітаўта, 1407).—„Паедзем на сенажаць. Куплю табе хатку, яшчэ сенажатку“ Насовіч, 630).

СКАЗА (вред, поврежденіе, порча). „И для ихъ сказы от поганства (татараў), и для голоду (скінуты падатак)“. (Грам. в. кн. Александра Валадзімерскім мяшчанам 1495 г.. № 34). — „Конь ніякай сказы ня мае“ (Насовіч, 580). „Ня купляй шкла са сказінай“.

СПРАВА (дѣло). „Справа почалася при Богуши писари у Смоленску“... (Лічба Ваські Костюшковіча 1508 г., № 121).—„Дрэнная вышла справа з гэтага дзела“ (Насовіч, 608).

СПРАВЯДЛІВА (честно). „Светчимъ верне а справедливе“ (Судовы дакумант канца XV ст., № 45).—Агульна ўжыванае слова: „Справядліваму Бог памагае. Калі хочаш, каб цябе паважалі й любілі,—жыві справядліва“.

СТАВЫ (пруды). „С потоки, ставы и со всими пожитки“ (Грам. в. кн. Вітаўта, 1407).—„Вада цераз стаў пашла“ (Насовіч, 612).

СТРУГ. „А от струга по пятнадцати грошей“ (Вырок кар. Жыгімонта I, 1511 г., № 129).—Стругі і цяпер плаваюць па Дзьвіне, Дняпру і Прыпяці, гэта—вялікія вяславыя вадаплавы для перавозкі тавараў.

СПУСТОШАНЫ (разорены). „Именья ихъ отъ неприятелей спустошоны“ (Ліст кар. Жыгімонта I, 1507 г., № 106).—„Край спустошаны няпрыяцелем“ (Насовіч, 610).

СУДОВЫ (судебный). „И листъ имъ панъ воевода свой судовый на то далъ“ (Грам. в кн. Александра 1495 г., № 35).—„Судовая справа. Судовыя паперы“ (Насовіч, 621).

СЫГНЭТ. „Под сыкгнѣтомъ короля его милости“ (Запіс 1507 г., № 97). Пярсьцёнак з пячаткаю: „Сыгнэтам сваім прыпячатаў“ (Насовіч, 629).

СЧАДКІ (потомство). „Ему и его жоне, и его детемъ и близкимъ и счедкомъ“ (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г.). „И их шчадкомъ (Грам. в. кн. Александра 1493 г., № 21)“.—Ад „чадо“—дзяцё, патомства. У зах. Вітабшчыне ўжываецца ў народзе слова „нашчадзь“—патомства: „Нашчадкам сваім усё пакіну“.

ТАЛАКА. „И въ пригонъ и на толоку ходить“ (Ліст кар. Жыгімонта І, 1507 г., № 112). „Прасіў пан на талаку, а ня пойдзеш,—і за лоб павалаку. Слава, да й слава, паночак, твая: п'яна, да й п'яна талака твая“ (Насовіч, 636).

ТОЛЬКІ (только). „Толко нам тых двухъ годовъ виньни полтретинадцать копы грошей“ (Грам. в. кн. Александра 1496 г., № 39).—Агульна ўжыванае слова: „Давалі за карову толькі трыццаць рублёў. Толькі ты не скажы мацяры“.

ТОРГ (базаръ). „И просил насъ абыхмо ему дозволили торгъ мѣти выймени его в Гощы“ (Грам. в. кн. Александра 1495 г., № 20).—„Паехаў на торг“ (Насовіч, 637).

ТРЭЦІНУ. „Кому по половине, а кому третину“ (Лічба кіяўскага ключніка 1497—1498 г., № 54).—„Пан наш трэціну лесу свайго прадаў. З трэціны засяваю суседнюю зямлю“ (Насовіч, 639).

УБАЧЫЦЬ (увидѣть). „Иж вбачивши есмо трудность переезду отъ Мелника до Белска“ (Прывілей Жыгімонта І, 1516 г., № 141).—„Убачыш сам посьле, ды ня вернеш“ (Насовіч, 647).

ЎЗДОЙМАМ (оптомъ). „А хто бы зыншого города, албо места вино горелое до Смоленска привезъ, тот мает вздоймом тое вино продати тым жо корчмитомъ нашим“ (Ліст кар. Александра 1498 г., № 55)—„Усё сяло уздоймам узнялося рыбу лавіць“. У значэньні рас. „опт“ цяпер ужываецца слова „агул, агулам, агульнік, агульніца“—крама, дзе прадаюць не ў разброд, а агулам.

УПАМЯТАЎШЫ (помня). „Ино мы впамятавши его верную службу (Грам. в. кн. Александра 1492 г., № 22).—„Ня ведаю, ці упамятую я усё гэта“ (Насовіч, 660).

ФАЛЬШ (поддѣлка). „А нам грошей не браковати, нижли бы только не железо, а не медь, а не фальшъ, штобы было сребро“ (Ліст кар. Александра 1498 г., № 55).—„Тавар твой—нячысты тавар: многа фалшу ёсьць“ (Насовіч, 673). Ужываецца і „хвальш“: „Тут хвальш нейкая ёсьць“ (ibidem, 676).

ХТО (кто). „Хто нань узрить или чтучи въслышить“ (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г.).—Агульна ўжыванае слова: „Усе працуюць: хто гарэ, хто барануе, а хто сее. Хто цябе навучыў чытаць?“

ЦЭГЛА (кирпичъ). „Ино вробилъ цеглы и плитницу, што и печъ збудовалъ“ (Квітація 1503 г., № 79).—„Па цэглы паехалі“ (Насовіч, 693).

ЧАС (время). „И до сихъ часовъ тамъ многие люди корчмы маютъ“ (Ліст кар. Жыгімонта I, 1508 г., № 109).—„Часу ня маю з табой гаварыць“ (Насовіч, 696).

ЧОЎН (челнъ). „А от чолну великого по двенадцати грошей“ (Вырок кар. Жыгімонта I, 1511 г., № 129).—„У чаўне перабраўся цераз рэку. А што цябе прынясло, ці чаўначок, ці вясло“ (Насовіч, 696, 700).

ЯЗЫ. „Ани езов не забивали, ани езовничыи державец витебских на езох не леживали“ (Вырок кар. Акександра 1497 г,, № 48).—„Міма язу рыба ня пройдзе“ (Насовіч, 726).

ЯЛАВІЦА (нетельная корова). „И казали есмо им давати в каждый год (срокъ) за яловицу по полукопъю грошей“ (Грам. кар. Александра 1494 г., № 23).—„Карова ялаўка, а малако дае“ (Насовіч, 727). Прадалі ялавіцу на мяса.

1697

Pisarz powinien po Polsku a nie po rusku pisać.

Падзел на касты, рана пачаў руйнаваць еднасьць крыўскага народу. Мы бачылі, што ўжо ў XV ст. была высунута фантастычная тэорыя, што нашы магнацкія роды паходзілі ад рымлян. У гэту басьню магнаты верылі, і веручы пачувалі сябе нечым выжшым па роду-племені ад акружаўшага іх народу. Усьлед за магнатамі выдзялілася ў асобную, замкнутую саму ў сабе, касту шляхта і духавенства (якое рэкрутавалася ў 99% с шляхты). За шляхтай, замкнулася ў асобную касту паняволенае прыгоннай залежнасьцю сялянства. Кождая з гэтых трох каст, пад канец XVII стагодзьдзя, жыве ўжо сваім асобным жыцьцём, сваімі інтэрасамі і ідэаламі.

Магнаты адукуюцца заграніцай, паслуговуюцца ў штодзенным жыцьці чужаземнымі мовамі; сьпярша лацінай, а калі знаньне апошняй пашыралася праз школы на шляхту, то мовай французскай. У канцы XVII і пачатках XVIII ст. французская мова паміж нашай арыстакраціі становіцца мовай сямейнай. Прыкладам, князі Сулкоўскія і Мнішхі, падкаморчыцы в. кн. Літоўска-Рускага (Крыўскага), толькі ў 12-м годзе жыцьця пачыналі вучыцца мовы „краёвай“, пад якой назовай фігуравала ў іх мова польская.

Шляхта, ў конфэсіональных каталіцкіх і праваслаўных школах, зацьвярджала на ўсё жыцьцё ня толькі параграфы шляхэцкіх свабод, якія давалі

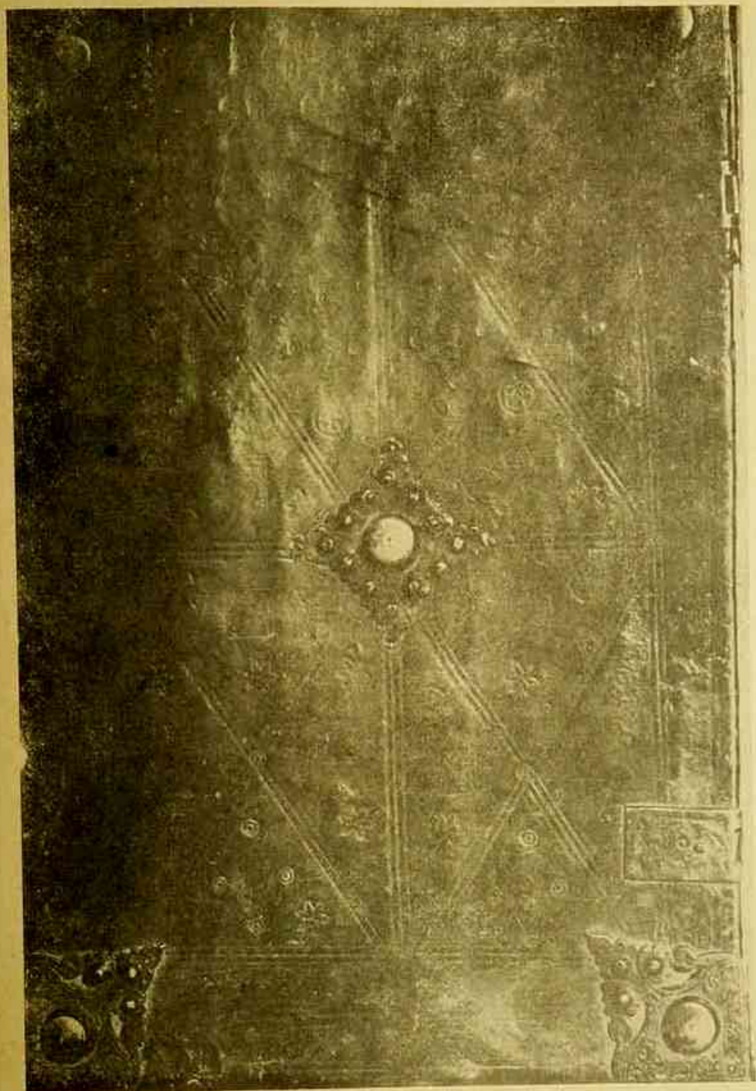

Аправа кнігі ў скуру з масяжовымі наружнікамі, віленскай работы XVII ст.

ей дыктатарскае палажэньне ў краю, але ўсычала ў сябе мілую яе амбіцям тэорыю, што шляхта паходзіць ад Яфэта, а сялянства—ад Хама. У гэту басьню таксама верылі і да яе датасовывалі практычнае жыцьцё; ёй апраўдывалі бязлітаснае панаваньне сваё над сялянствам і сьвядома аддзялалі сябе ад яго звычаямі і вопраткай. Паводле шляхэцкіх тэорый шляхта і сяляне—два розныя племі. Радзьдзел гэты давяршыла польская мова, якая, дзякуючы школам, распашырылася паміж шляхтай.

С пераходам магнатаў, а за імі шляхты ў каталіцтва, каставы падзел адпавядаў веравызнаўчаму падзелу: магнаты і шляхта—каталікі, сяляне—уніяты; праваслаўе слыло верай казацкай.

Каставая шляхэцкая арганізацыя, перанесеная да нас с Польшчы, шырыла польскія ўплывы сярод гэтай касты вельмі рана. Ужо ў 1544 годзе паны і шляхта в. кн. Літоўска-Рускага (Крыўскага), пісалі пэтыцыю да караля, ад Берасьцейскага сойму, па польску (Działyński: „Zbiór praw litewskich“). Пад актамі, пісанымі крыўскай мовай, с палавіны XVI ст., сустрачаем польскія подпісы. Гэткія подпісы да Люблінскай уніі даволі рэдкі, але пасьля 1569 году польскія подпісы магнатаў і шляхты сустрачаюцца што раз часьцей. Да XVII ст. крыўскія подпісы яшчэ пераважаюць, але ўжо ў пачатку другой чверці XVII ст. заўважаецца заніканьне, на ўрадовых дакумантах, крыўскіх подпісаў у пасьпешным тэмпе. У другой палавіне XVII ст. крыўскія подпісы на дакумантах бываюць ужо рэдка.

Вядомы абаронца праваслаўя кн. Канстантын Астрожскі, ў сваей перапісцы, пераважна ўжывае мовы польскай (Голубевъ, „П. Могила“, т. I, дадатак № 6, 11, 14, 17). Гэтак сама паступаюць Іпаці Поцей, (M. Wiszniewski „Hist. Lit. P.“, т. III, 264), Крыштаф Радзівіл, Леў Сапега; Мітрапаліты: Рагоза, Рутскі, П. Магіла; а таксама Плецянецкі, Ян Кароль Хадкевіч і інш. (Iabłonowski, „Akad. Kijowo-Mohilańska“ б. 58).

Не мала дапамагла пашырэньню польшчыны рэлігійная палеміка. Першы ўжыў польскай мовы ў палеміцы са стараны праваслаўных Сьцяпан Зызані, ў сваім „Катехизисе“ надрукаваным у Вільні ў 1595 г., дзе зьмесьціў „Kazanie sw. Cyrylla patryarchy Ierozolimskiego“. У 1597 г. выдана было Apokrisis Крыштафа Бронскага. У 1599 г. выдаюць уніяты „Antirrisis abo Apologia przeciw Krysztofowi Filaletowi“. За гэтымі першымі ластаўкамі пайшлі соткі іншых палемічных твораў са стараны праваслаўных і уніятаў, пісаныя па польску і, ўрэшце ад 1630-х годаў немаль выключна, а з другой палавіны XVII ст., ўжо саўсім выключна, рэлігійная палеміка вядзецца па польску.

Мова каталіцкага касьцёлу была лацінская, мова праваслаўнай і уніяцкай царквы—славянская, мовай шляхэцкай касты сталася—польская. Кожды шляхціц, і выйшоўшы з гэтай касты духоўнік, прызнаваў гэтыя тры мовы менш-больш роўнапраўнымі, але ніколі ня думаў і не хаціў „зьнізіцца“ да мовы паняволенага народу, адкідаў яе с пагардай, як азнаку ніжэйшай касты.

Змаганьне за праваслаўе, гэта было змаганьнем за догматы, абрады, герархію і духоўнае маетнасьці, але ня мела ў сабе ніякіх азнак змаганьня за народнасьць, ці за культурную ад палякаў аддзельнасьць. Наадварот, змагань-

не за праваслаўе было адным з галоўных фактараў, які прычыніўся да пашырэньня полёнізацыі і замены старакрыўскай мовы ў пісьменнасьці мовамі ц.-славянскай і польскай. У гэтым змаганьні ніводная старана—ані праваслаўныя, ані уніяты—не станула на грунт абароны народнасьці. Праваслаўе было праваднікам уплываў маскоўскіх, каталіцтва падпірала ўплывы і панаваньне шляхэцка-польскае, а уніяцтва, як вера мужыцкая, сталася прыдачай да каталіцтва.

Казацкая старшызна ва ўсім патварала шляхце і праваслаўнаму духавенству. Прыкладам, на акце выбару Капысьценскага на Кіява-Пячэрскую архымандрыю, акце выключна праваслаўным, паложана 54 подпісы казацкай старшызны па польску.

Пры гэткім культурным палажэньні і настроях сярод шляхты, адбыўся варшаўскі сойм 1697 г., на якім была ўнесена прапанова замяніць у урадах в. кн. Літоўска-Рускага (Крыўскага) мову „русскую" мовай польскай. Адарваная ад народу, сваей кастовасьцю, шляхта не разумела ўжо значэньня роднай мовы, не была ўжо самаістым народным і культурным індывідумам, а дзеля гэтага не ставіла крэпкага адпору. На сойме 1697 г. не аказалася прадстаўнікоў нацыі і дзеля гэтага прынята была пастанова гэткага зьместу:

> „Ponieważ język ruski niedostępny jest gienjuszowi polskiemu, przeto pisarz powinien po polsku, a nie po rusku pisać wszystkie wypisy i pozwy".

Шляхта пачувала сябе ўжо націянальна палякамі: „Gente Ruthenu, natione polonus".

Гэтым актам шляхта выкрэсьліла сябе з радоў нашай народнасьці, паставіла над сабой, як над прадстаўніцай нацыі і дзяржавы, нагробны знак адступніцтва. Дзеля гэтага падзею гэту ў нашым народным жыцьці абвялі мы жалобнай рамкай.

„ТРЭБНИКЪ", друк. ў Вільні, 1697 г., ў 8-ку, 6+218+13 лістоў (Ундольскій).

„ПОСЛѢДОВАНІЕ ПОСТРИГУ ВЪ МАЛЫЙ ИНОЧ. ОБРАЗЪ". Супрасль, 1697 г., ў ліст, 1+14 лістоў (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ", друк. ў Магілеве, 1697 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„О САКРАМЕНТАХЪ", выдаў Леон Кішка, з дазволу Бялозара, ў Полацку, 1697 г., ў 12-ку, 204 лісты. (Ундольскій).

„АКАѲИСТЫ ВСЕСЕДМИЧНЫЕ", друк. ў Магілёве, 1698 г., ў 4-ку, 2+293+14 лістоў. (Ундольскій).

„ДІОПТРА, или зерцало живота во мірѣ сем человѣческого". Друк. ў Магілеве Максіма Вашчанкі, 1698 г., ў 4-ку, 6+195+29 лістоў.

„НЕБО НОВОЕ, съ новыми звѣздами сотворенное, т. е. преблагословенная Дѣва Марія Богородица, съ чудесами своими; сочиненія Архимандрита Іоанникія Галятовского". Друкавана ў Магілеве ў Макс. Вашчанкі; 4-ка, 2, 216 і 9 лістоў.

Перадрук з львоўскага выданьня 1655 году. У кнізе памешчаны дрэварыт работы В. Вашчанкі, які выабражае хрышчэньне Хрыста ў Іордане.

„ПЕРЛО МНОГОЦѢННОЕ, составлено Кирилломъ Транквиліономъ Ставровецкимъ, проповѣдникомъ слова Божія, Архимандритомъ Чернѣговскимъ, а перломъ многоцѣннымъ названо для двухъ причинъ поважныхъ: для высокаго Богословскаго языка риторскаго и для поэтицкаго художества". Магілеў, у Максіма Вашчанкі, 1699 г., ў 4-ку, 4+234+4 лісты.

„ИРМОЛОГЪ", друк. ў Максіма Вашчанкі, ў Магілеве, 1700 г., ў 8-ку, 1+223+2 лісты (Ундольскій).

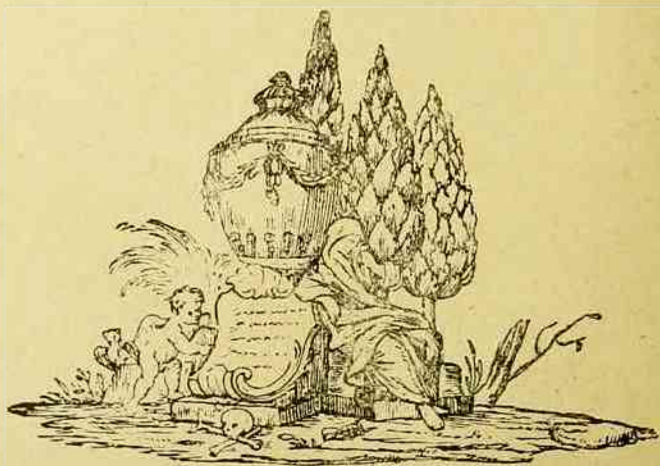

Канцоўка XVIII ст. з друкаў Сьвятатроецкай друкарні у Вільні (дрэварыт).

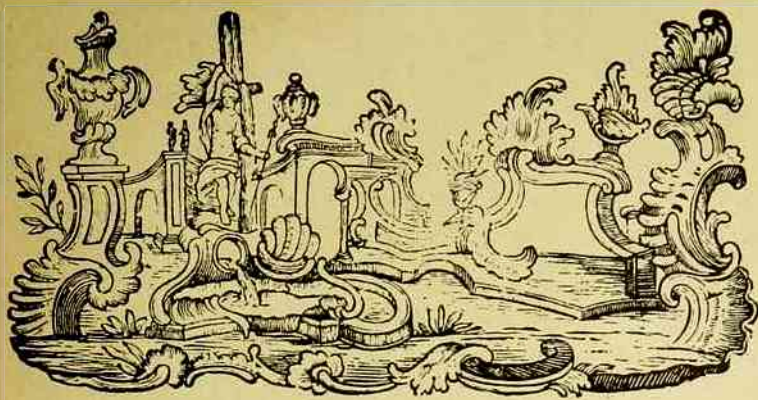

Застаўка з друкаў XVIII ст. віленскай Сьвятатроецкай друкарні (дрэварыт).

XVIII стагодзьдзе.

„ЧАСОВНИКЪ".—Напечатана бысть сія святая и богодухновенная книга, глаголемая Часовникъ, въ богоспасаемомъ градѣ Могилевѣ, году 7209, съ переводу многихъ книгъ: съ часовниковъ двохъ, въ осмуху, печатанныхъ въ великой Россіи 7124..." ў 8-ку, 2+231+6 лістоў.

„КНИГА ЖИТІЙ СТЫХЪ въ славу с: животворящ Трцы Бга хвалимаго въ стых своих. на три мсцы первыя, септемврій, октоврій и ноемврій. Блсвенїем в Бгу превелеб: е: млсти гсдна оца Серафіона Полховскаго млст: бжїею правос: Епспа мстис: Оршан: могил: въ бгоспасаемым градѣ Могилевѣ. въ друкарни братства бгоявленїя гсдня. Старанїем и коштом Максима Вощанки изданная тvпомъ. Въ лѣто отъ рождества Хва 1702 мсца Ноемврія 12 дня".

На першым лісьце сьпіс твораў, якімі карыстаўся аўтор гэтай кнігі і на 657 лістох тэкст. Агаловак надрукаваны на табліцах (скрыжалях), якія падтрымліваюцца анеламі; уверсе, на небе сьв. Тройца, паміж асоб Тройцы раскрытая кніга с подпісам: „радуйтеся яко имена ваша написаны суть на небесах" па баках почты сьвятых, унізе выабражаны „градъ Могилевъ" і подпіс „Василій Вощанка".

„ЧАСОСЛОВЪ сирѣчь послѣдованїе службы, по ряду часов нощных и дневныхъ в Бгоспасаемомъ градѣ Могилевѣ. въ друка: братства бгояв: гдня старанїем и коштом Максима Воща(н)ки. Тv-

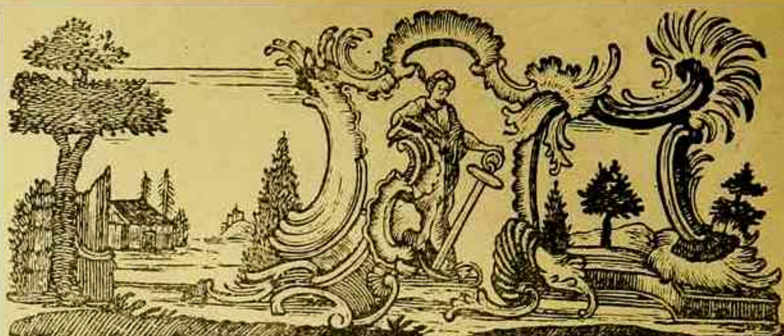

Застаўка з друкаў XVIII ст. віленскай Сьвятатроецкай друкарні (дрэварыт).

пом издася в лѣт от рож хва 1703". 8-ка, 128 ненумараваных лістоў. Кругом агалоўку дрэварыт, які выбражае ўверсе Богамаці а ўнізе Іессея (?); на адвароце гэтага ліста Богародзіца с Хрыстом дзіцяцяй, подпіс „Ѳедоръ а".

„ПСАЛТИРЪ БЛАЖЕННАГО ПРРОКА И ЦАРЯ ДАВЫДА. Съ пѣснми мойсеовыми и млтвами по коейжда каѳисмѣ. В богоспасаемым град Могиловѣ. В друкарни браства бгоявлен Га Ба нашего Іс Ха Старанем Максима Вощанки. Рок 1703 тvпом издася". 8-ка 1+207 лістоў. У кнізе тры дрэварыты работы мясцовых рытаўнікоў. 1) на агалоўнай балоне сьв. Тройца і Богамаці, 2) на адвароце гэтай балоны—цар Давід і на адвароце 159 ліста—пераход жыдоў праз чырвонае море.

„ПСАЛТИРЬ" друк. ў Магілеве, 1705 г., ў 8-ку, 10+238+8,+146+18 лістоў. (Ундольскій).

„ДОНОШЕНІЕ о случившемся бою въ Курляндіи въ шести миляхъ отъ нітавы при мызѣ называемой муромѣ їюля въ 15 день, оу г(с)дина ѳелтмаршалка и кавалера Бориса Петровіча Шереметева с свейскимъ генераломъ Левенъгоуптомъ". На адвароце агалоўнай карты: „напечатася въ Вилнѣ іюлія въ 24 день 1705 году".

У гэтай лістоўцы падаецца вядомасьць аб няўдатнай бітве расійцаў са Швэдамі каля мызы Муромы.

РЭЛЯЦІЯ аб адбіцьці ад Пецярбурга швэдзкага генерала Мэйдэля і аб абароне Котліна. „Напечатася въ Вильнѣ іюлія въ 26 день 1705 году". Фармат у ліст, дзьве балоны.

„ТРИУМФЪ польскѣй музы по отриманымъ над шведами и ихъ адгерентами под Калишемъ звитяжствѣ на столицы московскѣй оголошоной, а пресвѣтлѣйшему дзѣржавнѣйшему незвытяжоному мо-

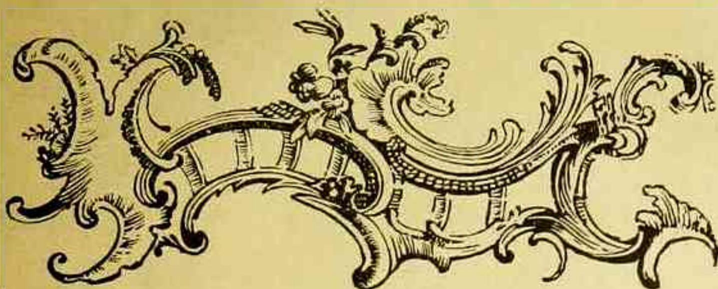

Застаўка з друкаў XVIII ст. віленскай Сьвятатроецкай друкарні (дрэварыт).

нарсе Піотрови Алексіевичови з Божей ласки великому царови цалой вѣлькой малой и бялой Роуси самодержцы... подъ звытяжскѣ ноги зложоны". 1706 г.

Друкаваны на польскай і „бѣларускай" мовах, у ліст, 18 балон, запоўненых пахвальнымі вершамі Даніеля Гурчына.

Канчаецца вершам гэткага зьместу:

Jam creatura twoia y poddany
Laur ci przynoszę wierszem opisany
Cny Caru racz bydź (iakom ci życzliwy) mnie miłościwy!...

„ПРИСЯГА яковую оучинили на генеральномъ съѣздѣ въ Новогродкѣ паны сенаторы и иншїи станы, Великого князьства Литовского на верность его царскому величеству. Декабря 2 дня 1707 г." У ліст, 4 балоны друку; ў нізе 4-й балоны: „Друковано въ Вильнѣ". На першай тэкст прысягі, на другой і трэцяй балоне імёны прысягаўшых. Пекарскі (Наука и литература... б. 151) падае вядомы яму адзіны экэмпляр гэтай прысягі, друкаваны „на Москвѣ лѣта Господня 1707 декабря въ 24 день" з агалоўкам зьмененай рэдакцii:

„Присяга якову оучинили на генералномъ съѣздѣ, въ Новогородкѣ господа сенатори, и прочая чины, великого княжества литовского въ вѣрности своей къ его црскому величеству декабря въ 24 день 1707 году".

Гэтак сама тэкст прысягі ў Пекарскага мае адменную рэдакцію. Судзячы па даце (22 дні пазьней падзеі) экзэмпляр, апісаны Пекарскім, зьяўляецца перадрукам для Масквы, а наш экзэмпляр зьяўляўся т. сказаць іставіком (Пераховываўся ў Чашніках у старасхове Валадковічаў, Лепэльскі павет).

У канцы 1706 году да цара Пятра дайшлі чуткі, што польскі кароль тайна заключыў угоду с Каролям XII і адрокся польскай кароны ў карысьць Ляшчынскага:

„и по тѣмъ вѣдомостямъ государь для того пошелъ въ Польшу, дабы оставшуюся безъ главы Рѣчь Посполитую удержать при себѣ".

28 сьнежня цар прыехаў у Жоўкву і прабыў там да 30 красавіка 1707 г.; выехаў з Літвы не раней сьнежня месяца тагож 1707 году.

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Магілеве, 1710 г., ў 4-ку; надрукаваны староверамі са старага маскоўскага выданьня.

„ЧАСОВНИКЪ“, друк. ў Магілеве, 1713 г., ў ліст. 307 лістоў.

„Сія Бгодхновенная книга часовникъ, съ переводу печатаннаго в црствующемъ градѣ москвѣ. въ лѣто 7154 мца іюля въ 25 день. в немъ же обрѣтается на всякъ днь моленіе в чсть и славу и похвалу оцу и сну и стому дху, в трцѣ единому Бгу и пречтнѣй Бцѣ и агглу хранителю, и молебное поминовеніе за дшу оумершаго. и святцы с тропари и с кондаки и м-ца и н-ца. Пасхалія зрячая, и лунное теченіе и вся протчая обрѣтающаясь: типомъ изданъ въ тѵпографіи бгоспасаемаго града Могилева. при цркви братской бгоявленія гдня. въ лѣто от міроזданія 7221“.

„ВОПРОСЫ ЕЛЛИНОРОССІЙСКІИ отвѣтами св. отецъ отъ книгъ церковныхъ избранными раздрѣшенными тщаніемъ единаго правовѣрнаго презвитера лѣта господня 1715“. Ў 12-ку, 221 бал., друкавана ў Супрасьлі. Сопіков называе аўторам гэтай кнігі езуіта Шапеля, але Вішнеўскі („Hist. L. P.“, т. VIII, бб. 278-279) піша, што дамініканін Клім Ходыкевіч выдаў „Quaestiones graeco ruthenicae studio alicujus orthodoxi presbyteri L, tłumaczone na język polski i słowiański w roku 1715—16“.

„ТРЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1693 г. (Аб ім упамінаецца ў кнізе: „Вопросы еллино-россійскіе“, выд. ў Супрасьлю, ў 1715 г., бал. 26 і 27).

„КРАТКОЕ ПОУЧЕНІЕ О СЕДМИ САКРАМЕНТАХЪ или тайнахъ црковныхъ съ приложеніемъ нуждѣйшихъ вещей Іереемъ вѣдати благопотребныхъ“. Друк. ў Чарнегаве, 1716 г., ў 4-ку, 1+33 лісты. Перапраўлены перадрук Дыдаскаліи Сыльвэстра Косава, першы раз друкаваны ў Кутэйне 1637 г.

„АПОЛОГІЯ ВО УТОЛЕНІЕ ПЕЧАЛИ, человѣка сущаго въ бѣдѣ, въ гоненіи и озлобленіи, вкратцѣ сложеная“. Магілеў 1716 г., ў 4-ку, 20 лістоў. Твор сьв. Дзімітра Ростаўскага мітрапаліта. У канцы кнігі памешчана: „Христїанинъ пришлецъ земныи“.

„СОБРАНІЕ ПРИПАДКОВЪ КРАТКОЕ, и духовнымъ особамъ потребное, имѣющее въ себѣ науку о сакраментахъ, о десяти Божіихъ приказаняхъ, о приказаняхъ церковныхъ и о науцѣ Христіянской, съ выкладомъ молитвы Отче нашъ, и Богородице Дѣво, також де и науку, како подобаетъ наставляти малыхъ или невѣжовъ въ вѣрѣ Православной“. Друк. ў Супрасьлі, 1722 г., ў 4-ку, 6+152+1 л.

На адвароце агалоўнага ліста чытаем:

„Леонъ Кишка, божіею и св. апостольского ѳрону милостію архіепископъ, митрополита кіевскій, галицкій и всея Россіи, кіевопечерскій и супрасльскій архимандрита. Понеже св. соборъ замойскій единому токмо общежительному монастыреви супрасльскому повелѣ и изволи изданіе типомъ Катехисмовъ, Падежей совѣсти и Дѣяній собора замойского, сего ради да никто же въ свойственной си типографіи дерзнетъ нинешнея сея книги Падежей совѣсти, Катехизму и Лексикону типомъ изобразити подъ виною клятвы и утратою сицевыхъ книгъ възбраняемъ и завѣщаемъ. Писанъ въ Супраслю дня 2, месеца генваря 1722 г. Леонъ Митрополита рукою властною".

Не глядзя на такую засьцярогу „Собраніе припадковъ" было перадрукавана ў 1732 годзе ў Унеўскім манастыры за апробатай „Аѳанасія Шептицкого" архібіскупа Кіяўскага і „всея Россіи".

„ЛЕКСИКОНЪ, сирѣчь словесникъ Славенскій, имѣющъ въ себѣ словеса первѣе Славенскія азбучныя, по семъ же Польскія. Благопотребный къ выразумѣнію словесъ словенскихъ, обрѣтающихся въ книгахъ церковныхъ". Друкаваны ў Супрасьлі; 4-ка, 32+1 ліст.

С прадмовы відаць, што з сьвятароў уніяцкіх ледзь соты разумеў славянскую мову, што і было прычынай надрукаваньня гэтага славяна-польскага Лексыкону.

„КАЛЕНДАРЪ АБО МѢСЯЦЕСЛОВЪ ХРЕСТІЯНСКІИ". Друк. ў Супрасьлі, 1726 г., ў 4-ку. Пад агалоўкам верш, з якога відаць, што календар перакладзены с польскага:

Мы с польского на русскій перелицовали,
Вписавши безпремѣнно, што тамъ начитали.
Правда або неправда, мало ли, ли довольно,
Як с примусу читали, а не самовольно...
Же преемне подаемъ, а не сами змышляем,
Што намъ есть показано, тое вам являемъ.

І далей:

Здоровых и счастливыхъ аспектовъ глядете,
А нам за труд и за кошт гроши положетѣ.
Хто платить, и злый траф у добрый премѣняеть,
А и ворожбитъ з голой руки не вгадаеть.

У Пекарскага („Наука и литература"... б. 473-474) паказаны календар выданьня Кіява-Пячэрскай Лаўры 1720 г. з гэтым самым (з малымі зьменамі) вершам.

„ЛЕІТОVРГІКОN СИ ЕСТЬ СЛУЖЕБНИКЪ... Въ мон. Супрасльскомъ чина св. Вас. Вел. въ лѣто 1727". Гэта ёсьць першае выданьне уніяцкага Служэбніка ў супрасьльскай друкарні; другое выданьне выйшла ў 1763 годзе. Фармат у ліст.

КАЛЕНДАР НА 1727 Г. Выданьне „Квѣнтілѣана Василія з Корвѣновъ Квасовского", ў 4-ку, 20 лістоў, друк. ў Кенігсбэрзе. У выданым ім у Чарнегаве календары на 1719 год Квасоўскі тытулаваў сябе: „в преславной академїи краковской, а потомъ празкой наук вызволеныхъ и философїи оучителя. Математики и Архитектури военной професора, школъ Бжого тѣла на казѣмѣрѣ сеніора, в Шкламѣру директора". У выдаваных у Каралеўцы (Кенігсбэрзе) календарох ён называе сябе: „Наук вызволеныхъ философїи и математики оучитель, его кор. вел. прусского тайный секретарь и управѣлгованый типографъ".

„АКАѲИСТЫ", друк. ў Магілеве, 1728 г., ў 8-ку, 2+226+23 лістоў. (Ундольскій).

ЗБОРНІК ІНТЭРМЭДЗІЙ ПЕРШАЙ ПАЛАВІНЫ XVIII СТ. Рукапіс СПБ. Публ. бібл. (Разноязыч. Q. XIV, № 30). Паводле апісаньня праф. Карскага „Бѣлоруссы", т. III, бб. 222—227:

I. Colonus, Studiosus.

Інтэрмэдзія адкрываецца сцэнай школьнай рэкрацыі на якую прыходзіць змучаны цяжкой дарогай селянін:

„Achcie mnież! ludziey, ludziey, iak wady! ale tam rebiata żewżyki, vicher ich nosić, kruciatsa; heto każuć, szto ich na pahulanku raz u hod puszczaiuć; tamże to tam ni ładu ni paradku; adzin druhoho pichić nosem na ziamlu, u czubki, na kałaczki iak zapaluć. Ach daroha, daroha praklataia, samyie piekieliszki, utamiusia jak sabaka, paszanawauszy iasnoho Soniayka, krasnoho miesieczyka y was Panou; prysiadu trochu".

Гледзячы на вучняў селянін прыпамінае, што ў яго дома ёсьць здольны хлопчык „Bautruk", дзеля навукі якога ён не пашкадаваў-бы грошы. Да селяніна падбягае вучань і пытае:

Stud. A ty, mużyk, co tu masz za sprawę?
Colon. Nie muzyk, maś Panie, ani dudar, paroiu u kułak zatrublu, kali dzietki u chacie zubami zwoniać.
Stud. Ale co ty masz za sprawę?
Colon. Niet, maś Panie, niepiśmienny czaławiek, prawowasca niumieju, a chaćby paswaryusia z susiedami, to zaraz uradnik razsudzić sprawu pastronkam.
Stud. Czy masz iakę potrzebę?
Colon. Kudy, moy ty saławieyku patreby, ia y kuntusza nie maiu, dabro kab suitka była na chrybcie.
Stud. Głupi chłop iak cielę.
Colon. Było adno cielatko y toie zdochło.
Stud. Dyszkuruie iak grochu się obiadszy.
Colon. U mienie, paniczu, dzieciey iak bobu, a harochu y aśminki nietu.
Stud. Darmo, iak widzę groch na ścianę rzucam.

Colon. I ty, moś Panie, wielmi szumisz, haroch u harszczok nie na ścienu kiday.

Stud. Chłop rozumu i za szeląg niema.

Colon. Da taki u mienie barada iak les, a rozumu by nie było; a heto znaiesz, moy lebiedziu, szto każuć: kalib na Pańskuru mudrość nie mużyckaia chytrość, daunob mużyki pahybli.

Далей селянін выказуе пажаданьне вучыць свайго сына. Вучань за плату абяцае даць розуму сыну.

Colon. Każuć, maś Panie, szto rozum da haławy idzieć: to heto ty waszeć mnie u ucho nakładzi, a ia Synku swaimu u doma usio wytrasu.

Пачынаецца сцэна перадачы веды, камізм якой павінен апірацца на народнай этымолёгізацыі незразумелых чужаземскіх слоў:

Stud. Słuchayże: Verbis caepi novi(s).

Colon. Szto? szto? z uierby cepy nowyie?, nie, moy hałubczyku, z uierby ladaszczo cepy; uczy czaho inszoho. Parusz y rozumu łacinskaho.

Stud. Czy nie chcesz być Matematicus?

Colon. Heto, heto matać na us; hawary tolsz.

Stud. Dobrze, są tam duo cardines coeli

Colon. Szto? szto? dzuie karbony całyje, nie maiu, baczysz, nie adnoy całey, wytraśli uradniki..

У гэтым жа стылю далей ідзе навучаньне лёгікі з яе Caligo spinosa, якую селянін зразумеў, як „kałom pa śpinie“. Вучэньне селяніну не падабаецца і абяцае заплаціць абяцаны „talar bity“, тым больш штоён цяпер стаў разумным, а паводле прыказкі „hłupi daieć a mudry biareć“. Гэткім чынам прастак селянін перахітрыў вучня.

II. Colonus et studiosus fugitivus.

Выступае тут селянін і збегшы ад лекцій вучань.

Colon. Znowu ia na torh z miachom, z kiścianiom hetym, kupić nie kupić, a patarhawać wolno. Toy szubrawiec skubent chacieu prostaho czaławieka aszwabić, da i Mikita ćwik, nie dasca. Treba by trochu pa palskiemu język przełamać, kab nie uszędy, Waspanstwo, paznali, że kłop prastak. Sługawał ia kiedyś y pod Charungwio Dragarską potreba tolko sobie prypomnieć.

Падбягае вучань, які з роспачы хоча ўтапіцца: хацеў ён пагуляць, а сярдзіты вучыцель вымагае сядзець дома з Alwarem і вучыцца.

Colon. Paniatko, moy saławieyko, czy nie od Bakiłamara uciekajesz?

Stud. Praudz wy Bokiłamar, pewnie że boki y grzbiet będzie w strachu, z miłuysię, schoway mę, Panie mużu, gdzie możesz, kontusik ci ten oddam, a żeby zaraz: nie bawżę, bo iak mię złapie, dogrzeie mi do żywego.

Colon. Siudy, paniatko, leż u miech, leż

Вучань улез у мех; селянін завязаў мяшок; пасьля, патвараючы голас вучыцеля, які шукае зьбега, пытае:

— A co to, chłopie, masz w worze?

— Szkło, maśpanie (адпавядае сваім голасам), niasu z huty da Pana.

— (Чужым голасам): **Pokaž sam, iakie szkło niesiesz.**

— (Сваім голасам): **Niepokažu, moy lebiadziu, heto baczysz szkło rycerskim uzłom zawiazau hutnik.**

Выабражаны вучыцель пагражае перабіць усё шкло, але селянін не згаджаецца паказаць яму яго; дзеля чаго селянін быў бытцам біты. Крэпка былі пабіты бакі і ў вучня, які ўвесь час, згодна умове, выдаваў гук: **tin, tin, tin, tin** або **dyn, dyn, dyn!** Урэшце выабражаны вучыцель крэпка скалануўшы мех адыйшоў. Вучань просіць хутчэй выпусьціць яго з мяшка:

Stud. **Nie wiem, w hucie czy tak gorąco, iak mnie było w worze, kiedy mi do žywego dopiekał.**

Селянін выпушчае яго, але бярэ за гэта, згодна умове, **sukmanku**, і яшчэ насьміхаецца над ім. Ідэя інтэрмэдзіі выказана ў канцавых словах селяніна:

Colon. **Oy tak treba hetych žeužykou rozumu nauczyć; nakidau ia iamu dobre, niechay znaie, szto to ad bakiłamara uciekać.**

III Literat Wieśniak Samochwalski.

Самахвальскі, прыехаўшы з заграніцы, вызваў Літэрата на дыспуту „**na mihi**". Літэрат апынуўся ў трудным палажэньні, але яго выручае селянін Гаўрыла, які абяцае яму памагчы. Літэрат выдае Гаўрылу за свайго вучня і Самахвальскаму прыходзіца выступіць на дыспуту з апошнім. Самахвальскі падыймае руку ўверх, Гаўрыла апускае сваю ўніз; Самахвальскі паказуе адкрытую далоню, Гаўрыла сьціснуты кулак. Самахвальскі здаволены дыспутам, тлумачыць яе са свайго пункту погляду: Бог стварыў неба і зямлю і ўсё трымае на сваей далоні. Селянін не разумеючы істоты дыспуты, ўсё тлумачыць такжа паводле свайго разуменьня, а нямецкую мову Літэрата ён тлумачыць паводле народнай этымолёгіі.

Szuplu, maśpanie, heto ty mudrec, heto ty miściuk, niczoho baczu nie znajesz; oś ia ciabie rozumu nauczu, hetak: chacieu ty, waszeć, mnie adnym pałcam adnoie oko wykałać, a ia tobie dwoma abadwa; chacieu ty mienie na wysokuiu szubienicu ciahnuć, a ia ciabie u ziamli zakapać. Chacieu ty mnie u szczoku udaryć, a ia tabie y zuby wybić, a szto czy szuplisz?

IV. Aulicus, puer, dominus, cocus.

У гэтай інтэрмэдзіі кухар гаворыць крыўскай мовай, на літоўскі лад.

V. Ludus Fortunae.

Гэта інтэрмэдзія зьяўляецца самаістай перапрацоўкай камэдзіі П. Барыкі, „**Z chłopa kröl**". **Rusticus, poto madidus, innixus baculo, vulgo koł,** пяе нават песьні:

Siadzić sawa na kalinie,
Syczyk na druhuy,
Azierniemsa, ahleniemsa,
Ažno na czužuy...

Sierhiey, ey Sierhiey! za szto ty mienie parychaiesz, nieydziesz? Sierhiey! (ізноў пяе):

Byu, byu Siemion bajar,
Siem hod, ieszcze niestar;
Sam ležyć na pieczy
Nohi na palicy...

На сцэне прадстаўлена, як селянін памалу пьянее; падходзяць вартаўнікі і апранаюць яго ў панскую вопратку і пасьля будзяць. Убачыўшы сябе ў панскай вопратцы і пры сабе слуг, якія услуговуюць яму як пану, думае, што гэта чэрці:

Szto heto, czy ludzie, czy czerci, tylko sztoś y kryža nie baiatsia.

Слугі запэўняюць яго, што ён пан, вучаць гаварыць яго па польску, даюць яму гарэлкі і ён ізноў засыпае. Праспаўшыся і выцьвяразіўшыся, ўбачыўшы сябе ў сваей сялянскай вопратцы, думае, што ўсё бачанае ім быў сон.

Тэма твору, ў якой пьянага перапранаюць у багатыя вопраткі і запэўняюць, што ён важная асоба, вельмі даўнага паходжаньня: тэма гэта выкарыстана ў „Тысяча і аднэй ночы“ —Гасан „Каліф на гадзіну“; падобнае-ж было зроблена тыранам Дыанізам з Дамоклам; на гэтай тэме заснавана драма Кальдэрона „Жыцьцё гэта сон“; а такжа ўступ у камэдзіі Шэкспіра „Абласкаўленьне злосьніцы“, ў гэтым жа характары Гаўптмана „Schluck und Iau“ і інш.

Канцоўка з друкаў XVIII ст. віленскай Сьвятатроецкай друкарні.

КАЛЕНДАР ГРЭКА-РУСКІ, злаж. Вас. Корвен-Квасоўскі, друк. ў Кенігсбэрзе, 1730 г., ў 4-ку, 20 лістоў. (Ундольскій).
Таго-ж 1730 г. было выпушчана другое расшыранае выданьне гэтага календара, ў 4-ку, 44 лісты. (Ундольскій).

„ОКТОИХЪ“, друк. ў Магілеве, 1730 г. ў 4-ку 2+328 лістоў (Ундольскій).

„ВѢНЕЦЪ ХРИСТОВЪ съ проповѣдей недѣльныхъ“... Злажыў Антон Радзівілоўскі. Друкавана ў Горадні ў 1735 годзе, ў ліст, выданьне для стараабрадцаў (Вішнеўскі, т. VIII, б. 436).

„ВѢРА ПРАВОСЛАВНАЯ ВОСТОЧНЫЯ ЦЕРКВЕ“. Друкавана ў Горадні, 1735 году, ў ліст; выданьне стараабрадчаскае.

„ТРЕБНИКЪ языкославенскій, на три части розложенный“. „Въ Лаврѣ Супрасльской“ 1736 г. Крыху перайначаны перадрук трэбніка Пятра Магілы.

„ПРАВИЛО КО СВ. ПРИЧАЩЕНIЮ“, друк. ў Магілеве, 1736 г., ў 4-ку (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Магілеве, 1738 г., ў 4-ку, 2+192 лісты. (Ундольскій).

„БИБЛІА“, ў Супрасьлі, 1743 г. (Вішн., т. VIII, бб. 436 і 459). Перадрук, здаецца, з астрожскага выданьня, коштам пінскага уніяцкага біскупа Булгака.

„МОЛИТВОСЛОВЪ“, друк. ў Магілеве, ў 1743 г., ў 24-ку, 2+270 лістоў. (Ундольскій).

„ТРЕБНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1745 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ОКТОИХЪ, СИРѢЧЬ ОСМОГЛАСНИКЪ, твореніе преп. о. нашего Іоан. Дам., въ богосп. градѣ Могилевѣ, въ друк. братст. Богоявл. Г. Б. и Спаса наш І. Христа, потомъ и тщаніемъ изданъ тогожъ крестнаго братства, року от Р. Х. 1747“, у 12-ку, 456 бал. (Ундольскій).

„ТРѴФОЛОГІОN или ЦВѢТОСЛОВЪ, избранныя службы со всенощными на Господскія праздники, богородичны, стих. нарочит., въ богосп. градѣ Могилевѣ, въ друк. бр. Богоявл. Господа Бога и Спаса нашего І. Христа издадеся року 1748, мца Февр. 27 д.“ У 4-ку, 8+78 ліст. (Ундольскій).

„СВ. ВАСИЛИЯ ВЕЛИКОГО УСТАВЪ“. Рукапіс XVIII ст. Гэта безумоўна адна з копій уставу васільянскага ордэну, які быў уложаны сьпярша для віленскага Сьв. Троіцкага манастыра уніяцкім мітрапалітам Вэльямінам Рутскім. Пераховуецца ў Віл. Публ. бібл. (Добр. № 54).

ЗБОРНІК ІНТЭРМЭДЗІЙ ПАЛАВІНЫ XVIII СТ. Рукапіс СПБ. Публ. бібл. Q. XVIII, № 108, бб. 66—70. На пачатку маецца надпіс „Выписано изъ бывшихъ въ смоленской семинаріи комедій“. Зьмешчаны тут дзьве сцэны.

І. У першай сцэне селянін зайшоў у касьцёл і, пачуўшы музыку пачынае скакаць. За гэта яго ганебна выгналі і закавалі ў ланцугі, пры гэтым ён выслухае нотацію ад паляка. Прамова селяніна пачынаецца гэтак:

> „Охъци мне, ти ведаетъ то ета моя баба, што я въ ета лиха попався и ѣтым безделлимъ обчипався, каліб уже и на ссвѣцѣ не было! а всіо яна, як вужа вилами, так, мянѣ: инъ идзи, дакъ идзи у Любавичи, ци ни пападзѣтца чаго гуляючи; и Богу помолися, и з сваими повидзися. Авось таки и ци (па)падіѣтца чаго купиць,—а всіо калибъ мужика з двора збыць. Правды, я старъ, а яна

бабіонка въ силѣ. Охъ, калибъ яѣ коломъ у зѣмлю! Ну вотъ, правды яѣ и паслухався да и падзись! (Тут ён сустрэўся с кумам, выпілі і пайшлі ў касьцёл). Ажну тамъ и стали бразгаць, по нашему то къ обѣдни, а па ихъ къ замши; вот я и паидись у ихъ хасьціолу, ажну тамъ якъ заиграюць: хто въ дудачки, хто въ свисцѣлачки, а хто въ тарарычки. Вотъ я, правды, ня бывши лихъ, да и падзись скакаць, а тут пат тую пару и придзись по нашему попъ, а по ихъ хазанъ, да подшутя; то я ахци мнѣ ета нѣхта-ж з маскаліовъ".

Селянін сьпярша гаворыць у духу „раёшнікаў", а пасьля, пад уплывам выпітага напітку, больш і больш блугаючыся і урэшце саўсім незразумела. Сцэна канчаецца бойкай.

II. У другой сцэне выведзены Сьвірыд і Зьмітрок. Сьвірыд апавядае Зьмітраку аб сваей споведзі:

„Охъци мнѣ, Змитруче, усѣ то отъ дѣтакъ!... Толка кажуць: идзи бацька къ успаведзи, ты нѣ разу въ цѣркви не бывъ,—да и упихнули бацку, якъ дурня въ цѣркву, кажи дзи, бацка, тоя, што попъ будзиць казаць. Вот попъ кажить: „ци быв ты хуть разъ въ усповедзи?"—И я папу: „ци бывъ ты хуть разъ въ усповедзи?"—„Што ты, знать, нѣхрящоникъ?" і г. д.—Вотъ за тое попъ на мѣнѣ и монисты наложивъ...

Зьмітрок апавядае аб малітве сваіх продкаў:

... яны маліваліся по прастацкому, а нѣ по писмянному:... Слава цябѣ Господзи, сущую, часнѣишую, избранны воявода, радуися нявеста, уси чины манашѣския, святая трапѣза... и кала и двора, и скацинки и шарсцинки, алилуй насъ да канца вѣка. Аминь. И шарпни, Господзи, па души и па цѣлу, па жонки, и па дѣткамъ, святое сягодни, святое и завтрѣ".

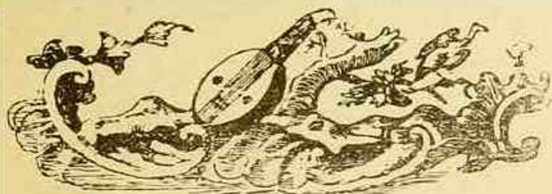

Канцоўка з друкаў XVIII ст. віленскай Сьвятадухаўскай друкарні (дрэварыт).

Падобна як езуіцкія, так і праваслаўныя інтэрмэдзіі мелі на мэце асьмяшыць селяніна, паказаць яго цемнату і глупату ў параўнаньні з клясамі празначанымі да панаваньня над ім.

„ОКТОИХЪ", друк. ў Магілеве, 1754 г., ў 4-ку, 2+328 лістоў. (Ундольскій).

„КИТИХИЗИСЪ", друк. ў Магілеве, 1757 г., ў 8-ку, 1+128 лістоў. (Ундольскій).

„УВѢЩАНІЕ (т. е. окружное посланіе) Георгія Кониcскаго, епископа Бѣлорусс. Мстисл., Оршан. и Могилевскаго, при вступленіи на еписк. каѳедру могилевскую 1757 г. 31 августа".

На адкрытым лісьце з уласнаручным подпісам біскупа Юр'я (Георгія). Друк. ў Магілеве (Ундольскій).

„СОБРАНІЕ ПОУЧИТЕЛЬНЫХЪ СЛОВЪ, говореныхъ Георгіемъ, Епископомъ Могилевскимъ". Друк. ў Магілеве, 1761 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„КАТИХИЗИСЪ", друк. ў Магілеве, 1761 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„БУКВАРЬ языка словенскаго", друк. ў Супрасьлі, ў 1761 г., ў 8-ку. (Вішнеўскі, т. VIII, б. 436).

ЛЕІТОVРГІКОN СИ ЕСТЬ СЛУЖЕБНИКЪ, въ немже по чину восточныя церкве литургіи, иже во св. отца наш. Іоан. Злат., Вас. Вел. и преждесв. Григ. Двоеслова папы Римскаго, съ службами недел. и движ. и недвижим. празд., на кійждо день всего лѣта святыхъ и съ иными многими зѣло полезными прилоги чиннѣ и справно положенныя содержатся. Вторицею тупомъ издадеся въ общежит. мон. Супрасльскомъ чина св. Вас. Вел., въ лѣто Господне 1763, ў ліст., 20+508+112 бал. (Ундольскій).

„ЕФРЕМА СИРИНА ПОУЧИТ. СЛОВА", друк. ў Вільні, 1764 г., ў 4-ку. У кнізе зьмешчана 12 слоў Ефрэма Сірына (Ундольскій).

„ЕВХОЛОГІОN, сирѣчь молитвенникъ", друк. ў Супрасьлі, 1766 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ДОРОѲЕЯ АВВЫ ПОУЧЕНІЯ", друк. ў Вільні, 1767 г., ў 8-ку, 3+229 лістоў. (Ундольскій).

„ЧИНЪ МИРОВАРЕНІЯ", друк. ў Вільні (?), 1768 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„ЕФРЕМЪ СИРИНЪ", друк. ў Вільні, 1768 г., ў 8-ку, 1+585 лістоў. (Ундольскій).

„ДОРОѲЕЯ АВВЫ ПОУЧЕНІЯ", друк. ў Горадні, 1768 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„МОЛИТВОСЛОВЪ", друк. ў Вільні, ў друк. „чина св. Василіа Вел.", ў 1769 г., ў 16-ку, 964 бал. (Ундольскій).

„КАТИХИЗИСЪ" друк. ў палове XVIII стаг., ў 8-ку, 128 лістоў, праўдападобна ў Магілеве. Злажыў гэты Катэхізм Юры Каніскі.

„ЧАСОСЛОВЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1772 г., ў ліст. 1+359 лістоў. (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ“, друк. ў Вільні, 1772 г., (Ундольскій).

ЗБОРНІК ІНТЭРМЭДЗІЙ 1771—1776 Г. З рукапісу дастаўленага А. Д. Шчэрбаковым праф. В. Н. Перэтцу. Сама інтэрмэдзія пісана па украінску, але тут выведзены Цыган і Літвін, якія гаворуць крыўскай мовай. У украінскіх і польскіх інтэрмэдзіях Літвін (Крывіч) наіўна-дабрадушны, прастакаваты і лёгкаверны, але пры гэтым не пазбаўлены доўсьціпу, быў здаўна ўлюбленай дзеючай асобай. У даным рукапісе Літвін выступае с прычыны Нараджэньня Хрыста з гэткай тырадай:

Литвин уходить и мовить.

Гудуць, ахъ гудуць, истино гудуць,
гэто кажут(ь) аггли паюць;
гэто кажут(ь) Хрстосъ народи(л)ся;
гэто кажуць, весь миръ звеселѣвся;
Што то я сей ночи зо сну пробудѣвся,
И золотыи дощикъ з ніебіесь спустѣвся.
О ціепіеръ намъ пѣць да гуляць!
О ціепіеръ намъ Христа прославляць!
О ціеперъ нам по бору ходѣць,
о ціепер нам рожкѣ солѣць!

Тут раптам нападае на яго хвароба і ён кажа (паводле адрыўку з сабраньня В. Ластоўскага).

Литвин. Ах беда, панове людзіе,
Не ведаю, што з мене будзе!
Ах поглядѣць,
Якои бабки, албо якога лекара
Камне прыведѣть...

Уходзіць Цыган і пытае Літвіна, што яму баліць.

Литвин. А вот, паночекъ, нестравность, бурченя, рѣзачка, абенбило як Сідорову казу.

Цыган кажа яму легчы і пытае як яго імя. Літвін адпавядае: Мацей. Тады цыган бье яго палкай і кажа „Пацей, пане Мацей“. Літвін зрываецца, Цыган уцякае, а Літвін гразіць яму ў сьлед.

Литвин. А ліхо твоей матери! Напоцѣу, намацѣу, да и самъ къ чорту поляцѣў! Вот каб догнау, вот бы у плечы нагрукотау.

ІНТЭРМЭДЗІЯ ДРУГОЙ ПАЛАВІНЫ XVIII СТ. Рукапіс СПБ. Публ. бібл. (Польск. Q. XV. № 28). На 192 лісьце зьмешчана размова: *Rusticus et Iudeus.*

Rusticus (ідзе і сьпявае):

Hey nam koleda!
Da u naszoho Sauki
Czotyry lauki.

Hey nam koleda! Hey nam koleda!
Hospodar pry pieczy
Hulaieć mak taukuczy.
Hey nam koleda! Hey nam koleda!
Małyje rebiata
Kliczuć papu, papu tata!

Pierebaczcie, Mości Panowie! ot mužyk iak worona, podpiuszy sobie u žyda Leyzera, kryczyć sobie, iduczy dorohoju. (Сустрачаецца жыд).

Iudeus. Dobry deń, Iwanie.

Rusticus. Da śmierdziuch, czy nie baczysz, szto heto užo wieczar, a ty kažesz, dobrydzień.

Iudeus. Nuž, dobry wieczar tabie, Iwanie! (Распытывае куды ён ідзе, Іван у адповедзь пачынае пяяць каляду. Жыд просіць сьпяяць і яму вялічаньне).

Rusticus. Sztob ty, śmierdzie, nie daždau, kab ja tabie koledu śpiewau.

Iudeus. Nu dobry hod na tobie, zaśpieway—zapłaczu tabie.

Rusticus. A sztož ty mnie zapłacisz.

Iudeus. Dam tabie na kwaterku harełki.

Урэшце за zołotkowika селянін згаджаецца сьпяваць, але сьпявае лайчыва. Жыд просіць кінуць пяяньне, але селянін не ўнімаецца. Урэшце жыд заўважае ў селяніна ў кошыку пісталет, каторы хоча купіць; селянін, пагражаючы пісталетам, прымушае жыда пяяць насьмешныя на жыдоў куплеты.

„СЛУЖЕБНИКЪ, содержащъ въ себѣ литургіи иже во св. Отца наш. Іоан. Златоустаго арх. Конст., таже служба двѣ, сирѣчь св. и животв. Троицѣ и за усопшихъ, благосл. Его Преосв. Кvръ Фелиціана Володковича, митр. всея Росс. Въ Вилнѣ, въ типогр. его кор. мил. въ обители монаховъ чина св. Василіа В., лѣта отъ Р. Христова 1773“, ў ліст, 6—38 балон. (Ундольскій).

„ПѢСНОСЛОВЪ, свѣтоносное воспѣваніе Господа Бога и Спаса наш. І. Христа во славу побѣдительныя смерти провозвѣщующій, благосл. Е. Преосв. Кvръ Фел. Филиппа Володковича, митр. Кіевскаго, Галицкаго, и всея Россіи, Владим. и Берестійскаго еписк., изд. въ Вильнѣ, въ типогр. Е. К. М. въ об. мон. чина св. Василія В., лѣта Госп. 1774“, у 8-ку, 2+108 бал. (Ундольскій).

„Kantyczka, albo nabožne pieśni w narzeczu Połockim. Połock 1774“. Была ў руках аднэй прыватнай асобы дзісенскага павету. (Карскі, „Бѣлор.“ III. 145). Гэткую кантычку мелі мае бацькі ў пачатках 1890-х гадоў, якія жылі ў той час у Дзісне. Мой бацька дастаў яе ад Якавіцкіх з пад Хвядосава, таго-ж павету. Асабліва цікавы былі ў ей калядныя песьні, якія, дабіраючы ноты, сьпявалі ў нас у доме. Мела фармат каталіцкіх поль-

скіх кантычак, але шмат цянейшая, апраўлена была ў мяккую юхту з раменнымі завязкамі спераду.

„СВЯТЦЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1774 г., ў 12-ку, 222+4 лістоў. (Ундольскій).

„ПСАЛТЫРЬ бл. прор. и царя Давида“; друк. ў Вільні, ў друкарні сьв. Васілія В., ў 1775 г., ў 4-ку, 6+274 бал. (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ“, друк. ў Вільні, 1776 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Вільні, 1778 г., ў 4-ку, 64+2+294 лісты. (Ундольскій).

„СИНОДИКЪ“, друк. ў Вільні, 1778 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ВЕЛИЧАНІЯ, ПО ВСЯ ДНИ И ВЪ ПРАЗДНИКИ ПѢВАЕМАЯ“, друк. ў Вільні, 1778 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ЧАСОВНИКЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1778 г., у 8-ку, 164 лісты. (Ундольскій).

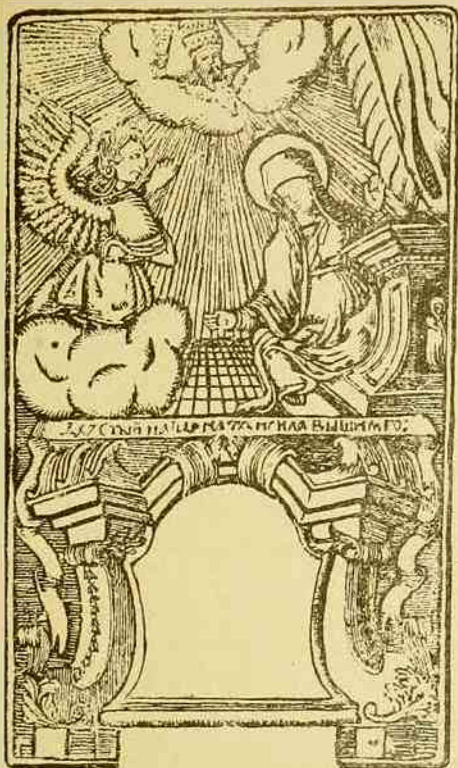

Агалоўная застаўка, дрэварыт XVIII ст. віленскай Сьвятатроецкай друкарні.

„ПСАЛТИРЬ“, друк. Віленскай Акадэміі 1779 году, ў 4-ку, 70+348 лістоў. (Ундольскій).

„ЕФРЕМА СИРИНА ПОУЧИТ. СЛОВА и АВВЫ ДОРОѲЕЯ“, друк. ў Вільні, 1780 г., ў 4-ку, 237+1+101 ліст. (Ундольскій).

„ЧАСОВНИКЪ“, друк. ў Супрасьлі, ў 1780 г., ў 8-ку, 268+4 лісты. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Супрасьлі, 1780 г., ў 4-ку, 59+276 ліст. (Ундольскій).

„АЗБУКА“, друк. ў Супрасьлі, 1781 г., ў 8-ку, 60 ліст. (Ундольскій).

„ЕВАНГЕЛІЕ УЧИТ. ВОСКР. КАЛЛИСТОВО“, друк. ў Вільні, 1782 г., ў ліст., 4+412 лістоў (Ундольскій).

„КАТИХИЗИСЪ“ Лаўр. Зызаняга, друк. ў Горадні, 1783 г., ў ліст., 3+347 (4+386+12?) лістоў (Ундольскій).

„АНѲОЛОГІОN“, друк. ў Супрасьлі, ў 1783 г., ў ліст. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Вільні, 1784 г., ў 4-ку, 19+347 лістоў (Ундольскій.)

„СЛУЖБА И ПОВѢСТЬ О ИКОНѢ ТИХВИНСКІЯ БОГОР.“, друк. ў Вільні, 1785 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Горадні, 1785 г., ў 4-ку, 6+9+225+158+2 лісты. (Ундольскій).

„О ВѢРѢ ПРАВОСЛ. ВОСТОЧНЫЯ ЦЕРКВѢ“, друк. ў Горадні, 1785 г., ў ліст, 289 лістоў. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Вільні, 1786 г., ў 4-ку. (Ундольскій)..

„АЛЬФА І ОМЕГА“, друк. ў Вільні, 1786 г., ў 4-ку, 302 лісты. (Ундольскій).

„КИРИЛЛА АРХІЕПИСКОПА ІЕРУСАЛИМСКОГО, ПОУЧИТЕЛЬНЫЯ СЛОВА“. Друкавана стараабрадцамі ў Горадне 1786 году. (Сопіков).

„РОССІЙСКИМЪ ВСѢМЪ СЬВ. СЛУЖБЫ“ друк. ў Горадні, 1786 г., ў 8-ку, 152 лісты. (Ундольскій).

„СЛУЖБА ВЪ ВЕЛИКУЮ СУББОТУ И ВЪ СВѢТЛУЮ СЕДМИЦУ“, друк. ў Горадні, 1786 г., ў 12-ку, 132 лісты. (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1786 г., ў ліст, 325+1 ліст. (Ундольскій).

„ЕФРЕМА СИРИНА и АВВЫ ДОРОѲЕЯ ПОУЧЕНІЯ“, друк. ў Супрасьлі, 1786 г. ў 4-ку, 4+348+168+1 ліст. (Ундольскій).

Антыміс з выабражэньнем палажэньня ў гроб Хрыста (дрэварыт XVIII ст.)

„СВЯТЦЫ СЪ КРАТК. ЖИТІЯМИ“, друк. ў Супрасьлі, 1786 г., ў 8-ку, 239 лістоў. (Ундольскій).

„РОССІЙСКИМЪ ЧУДОТВ. СЛУЖБА И ПОХВАЛА“, друк. ў Супрасьлі, 1786 г., ў 4-ку, 18+1 ліст. (Ундольскій).

ЗБОРНІК ІНТЭРМЭДЗІЙ 1787 Г. Рукапіс Віленскай Публ. бібл. № 201. Б. 4., апісаны А. И. Сычевской. „Къ вопросу о Мольерѣ въ польской драматической литературѣ XVIII ст.“ (Руск. Филолог. Вѣстн. LXII, 73—109). Сабраны гэты зборнік ксяндзом К. Морашэўскім, прафэсарам рыторыкі і поэзіі ў Забельскай гімназіі (Дрысенскага пав.) і ксяндзом Цецерскім, вучыцелям у тэй-жа гімназіі. Падаем паволе апісаньня праф. Карскага „Бѣлоруссы“, т. III, б. 228—233.

I. Chłop, Żyd, Djabeł, Pokutujący *).

Гэта „Komedya“ напісана ў стылю старой школьнай драмы. З дзеячых асоб гавораць крыўскай мовай селянін і, з некатарымі сказамі, жыд. Зьмест

*) Поўнасьцю надрукавана ў часопісе „Беларусь“ 1920 г. (№№ 100, 106, 107).

Антыміс з выабражэньнем палажэньня ў гроб Хрыста (дрэварыт XVIII ст.).

такі. Калі селяніну абрыдла працаваць, ён пачынае жаліцца на сваё палажэньне і наракаць на першага чалавека, Адама, які зьеўшы забароннага яблыка загубіў усё чалавечае племя. Зьяўляецца чорт і раіць не наракаць на Адама, таму, што ён і сам не ўстаяў-бы супроць спакусы, каб пакаштаваць забароннага яблыка. Чорт прапануе селяніну зрабіць на сабе самім спробу: памаўчаць акрэсьлены час. Калі селянін ня вытрывае ў маўчаньні, то чорт возьме яго душу. Селянін згаджаецца, але ня можа вытрываць у маўчаньні і праігрывае заклад.

Галоўная чынная асоба тут Дзёмка. Ен вызначаецца тымі-ж уласнасьцямі, што і другія сялянскія тыпы, сустрачаныя ў школьных інтэрмэдзіях: ён глупаваты, гаворыць многа лішняга, любіць выпіць, але хітры і сабе на розуме. Чорт тут також хітры і не бяз гумару, ён можа ўсё зрабіць, асабліва калі прадаць яму душу; але разам з гэтым зьяўляецца пэрсонай павучаючай: яго вуснамі аўтор высказуе сваю мараль. Побач с прастадушным прастаком селянінам, чорт прадстаўляе іншую грамадзкую клясу, больш высокага кругазору і гаворыць па польску.

Твор гэты напісаны паводле асноў псэўдо-класычных драм і зьяўляецца пераходам ад праставатых інтэрмэдзій да запраўдных драматычных твораў.

І Акт, 1 ая сцэна.

Chłop. Och jak nieszczaśliwojo życio mэjo! Chadżu ja chadżu pieraz całuteńki dzień, aż nohi aniemieli, ruk nie czuwać ad pracy i tapara, horsz jeszczo ad capa; małaczu ad samych kurej, aż mało szto nie da paudnia jakby sam adzin: prauda, szto i żonka pamahała, da sztoż jeje za rabota, wiedama żanockaja sprawa, ciukneć kolka razy capom, aż zaraz jeje licho i biereć, to siadzieć, to lażeć, to kolki padapruć, tolki czort łoński jeje dusić, a potym jeszcze z homanom i klećboju poydzieć. Prapadzi jeno, nieszczaśliwojo życio naszojo, bo usio jak harawać, tak harawać musim .. Kap to Adam pierszy nasz aciec nie zahraszyu, tak by i my hetak nie pracawalib... A ja i szeleha pry duszy nie maju, da Duszysz nie maju! a Pan adnak na toie nie hledzić, da usio kryczyć: zapłaci, skurwy Syn! zapłaci, wużawa krou-mużyk! Aha tu, aha tu na ciebie! Adam, Adam, jak ty nas pahubiu...

2-я сцэна.

Zyd. Niu, na ciebie ciorny hod, chadzil ja, chadzil za taboju, bul dwoycy u twajoy chacie, az ledwo tut ja ciebie znasou; kali ty mnie addasi za harelku?

Chłop. Prapadzi ty, nie maju hdzie ad ciebje padzietca, addam, licho nie woźmieć.

Сцэна з жыдам канчаецца ўзаемным зьневажаньнем, але пераможцам, дзякуючы сваей хітрасьці, выходзіць селянін. Жыд адыходзіць са словамі:

Zyd. Budź zdarou, dziakuju, sto z dusoju mienie puściu.

Chłop. (Астаўшыся адзін): Kap to jon niezahraszyu, to by żyd praklaty, śmierdziuch astatni, mnie w woczy za harelku nie lez by. A jab u Raju szto dzień pa pautarab garca z kwartaju i pławinkaju wypiwauby, i usiob sabie spiewau... Adam, Adam! na licho tabie było słuchać żeńszczyny, było tabie jeje wieroukaju, wieroukaju ottak, jak ja swaju czasta święczu.

У камэдзіі многа народных прыказак і фігуральных сказаў, прыкладам:

Szeleha pry duszy nie maju.—Nie leż ty mnie w oczy. Kryczy, kab tobie rażon u horło ulez, kab tabie skulli horło raztaczyli. A ciabie czy Czort tam pahonić A ciapier bolsz kłopotu, niż piccia. Kab da jeje licho nie prystupiło. Mała szto krouiu nie pacieju. Kap ty skroź ziemli paszou. Ciebieb licho uzieło. Kap jeho czort uziau, adpuści Boża hrecha. Tak by ja nikoli taho nie uczyniu, prapadzi jeno. Ia nie wycierplu, kali tabie u mordu dam. A zakład chadzi sa mnoju. Ciep'er i rady sabie dać nie mahu. Biez twaje kazki ja heto wiedaju. Ion i z rodem swaim niedaždzieć. Aż u złość ustupiu. Chwaroba tych błaznow na maju hoławu pryniesło. Licho wiedajeć szto jeny rabili. Nie boysie, czort nie waźmie —zapłaczu. Usie chitryje, jak sabaki. Niechaj jeny pracham payduć. Nie daczekajesz ty z rodem twaim. Czy czort jemu skažeć. Iak ziemla mauczauby. Da hałubeńka ty moy, da kukułaczka ty moy, zieziuleczka nienahladnaja, da ty majo ni siojo, ni tojo, da daruyże hetot varoczek. Czort jeho dziary. Choćby sabie y na haławie chadzilib. U strachu woczy wialiki. Dwa razy aszukausia, tak treci raz y na zimnuju wadu dmuchać treba. Heto nie żarty z hetakim paniczom mieć sprawu.

Аўтор камэдзіі ня толькі ведае добра народную мову і характар народу, але знае такжа быт і забавы. З гэтай стараны цікава сцэна с „Pokutującym" які палічыў дуду за нейкую дзіўную гадзіну.

Chłop. Czaho, wasza, baissia, ci nie znaisz, szto heta iość.

Pokut. Nie wiem.

Chłop. Heto nie hadzina, heto duda ruskaia. Na niey można ihrać! (Пакутнік ня верыць і недапускае каб яе можна было ў рукі ўзяць. Селянін бярэ яе і іграе). Iak twoy durny um, tak baissia, nia musiu ty być z naszymi braćmi u karczmie, a my kali zbiaremsia do karczmy, mała jeje nierezwalim ad huku tolka dud naszych.

У канцы Камэдзіі селянін выказуе галоўную мысьль твору і некалькі павучаючых сэнтэнцій. Ен жалее, што слухаў тых, каторыя вучылі яго благога.

... katoryje kazali, kab ja byu niawiernym Panu, katoryje akraść Pana za hrech nia mieli, katoryje pry maładźbie kolka razy pa kolka czwiortak u karczmu nasili sa mnoy razam na harełku..., katoryje jak Panom adkazać, z winy wykrucitca uczyli. Praklatajo toja tawarystwa! praklataja z szelmami życcio... Nikalib ja hetak nieszczaśliwy nia byu ba, kab z tymi nie tawaryszyu, katoryja z djabłami żywuć... Ach, biedasz maja bieda! Bierażycie sia, Mużyczki, bierażycie sia, ja was aścierahaju, nie ruhaycie ani na Boha, ani na Adama, ale na siabie, my horszy jaszczo, jak Adam; y jon prauda zahraszyu, ale raz tolka pakutuwau. A my dzień u dzień hraszym y pakutuwać nia choczym! heto to pryczyna naszoy zhuby, heta u piekła nas wiadzieć...

Гэткім чынам школьная інтэрмэдзія, чэрпаючы матэр'ял з народнага жыцьця, з сялянскімі тыпамі, памалу разьвілася ў запраўдную камэдзію.

II. Doktor przymuszony.

Гэты твор прыналежыць пяру ксяндза Цецерскага, які напісаў яго не без уплыву Мольераўскага Le medecin malgre lui. Сама сцэна напісана па польску і толькі двоя сялян—Хведар і Апанас—гавораць крыўскай мовай. Мова ў Цецерскага значна горшая чым у папярэдняй Камэдзіі:

Chwiedor. Kab ty, wasza, byw laskaw, da daw iey iakocha ziella, kab jina użo nikoli ni chwareła, ba tak mnie iaie chwaroba horka daieła, iak nażom pa horle, ani spać, ani rabotu robić, ani ieść, ani siadzić, ani łażyć nikoli, usio tolki iak kałatowka krucicca, to tudy, to siudy, to tudy, to siudy.

Sawalon. Dla czegoż to?

Chwiedor. E! ty, wasza, niawiedaiasz jascze iakoia to hora, kali mana chwacić; zmiłuy się ty, wasza, paradź budź łaskaw.

Sawalon. Ale chcę wiedzieć, na co ona choruje?

Chwiedor. Dai jna y duża kab ty W Pan wiedaw chwareić, tolki iaie chwaroba uszkruzdonnaia, paznać niamożna, usio tolki stohnieć, a mnie tak żywot balić na iaie hlidzia.. Kolki nieszta iaie padpiraiuć czasta, iak padpora u pirapłocie, a iak wozmić gwałtu kryczać, dyk my aż z chaty, prapadzi iano, ucikaim, da usio nieszta iaie kidaić, to na tuju, to na siu staranu, tolki szto chaty ni razłomić, biisia

wob ścianu haławoy, da tahdy iey uhadzić, bracie, trudna, chodzim, iak kala czarta iakoha usie, a ina niczoha nia lubić, usio iey praciwna, usio kryczyć aszalewszy.

Sawalon. Nu coż? to ona w ten czas boleść musi wielkę mieć.

Apanas. Prawda heta zhadau wasza, tolki szto na ścianu nialezieć da-tki ma zbiażyć na les niekali, kali ty, wasza, iey ni pamożasz.

Sawalon. To musi wracać się w tę y w owę stronę kiedy się położy?

Apanas. Otož Doktar, nu Doktar, možna nazwać Doktaram, usio tak iak iość uzhadau; tak iość, Dabradzieiu, tak, tak; užo waszeci tolki troszuczku anamknuć, tak ty usio szupisz.

Sawalon. My to y zęby na tym ziedli.

Apanas. Iak ža ty, wasza, užo chleb iasi bez zubow, ziewszy zuby na leykach...

„СВЯТЦЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„О АРТИКУЛАХЪ ВѢРЫ НАУКА“, друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў 8-ку, 128 лістоў. (Ундольскій).

„СТРАСТИ ХРИСТОВЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў 4-ку (Ундольскій).

Застаўка з віленскіх кірылаускіх друкаў XVIII ст. (дрэварыт).

„КАНОННИКЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1788, ў 8-ку. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Горадні, 1788 г., ў 4-ку, 400 лістоў. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Горадні, 1788 г., ў 4-ку, 367 лістоў. (Ундольскій).

„ЧАСОВНИКЪ“, друк. ў Вільні, 1788 г., 340+52 лісты. (Ундольскій).

„ХРИСТІАНСКОЕ БЛАГОЧЕСТІЕ“, друк. ў Супрасьлі, ў 8-ку, 1788 г. (Ундольскій).

„АЛЬФА И ОМЕГА, то есть начатокъ и конецъ, избранныя отъ божественныхъ писаній, Евангельской проповеди, Апостольскихъ ученій, и отъ правилъ св. отецъ“.

Пераклад з грэцкага. Друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў ліст., 685 лістоў.

„СКИТСКОЕ ПОКАЯНІЕ“, друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў 8-ку, 90 лістоў. (Ундольскій).

„СОЛОВЕЦКАЯ ИСТОРІЯ“, друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ПОКАЯНІЕ (СКИТСКОЕ) СЪ ЧЕЛОБИТНОЮ“, друк. ў Супрасьлі, 1788 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„ЕФРЕМА СИРИНА И АВВЫ ДОРОѲЕЯ ПОУЧЕНІЯ“, друк. ў Супрасльлі, 1788 г., ў ліст, 314+1+28 лістоў. (Ундольскій).

„КАТИХИЗИСЪ, ПО ЛИТОВСКИ ОГЛАШЕНІЕ, рускимъ же языкомъ нарицается Бесѣдословіе, избранный отъ Божественныхъ писаній, Евангельскія проповѣди, апостольскихъ ученій и святыхъ Богоносныхъ отецъ, въ вопросахъ и отвѣтахъ, рекше во образѣ хотящаго разумѣти и въ образѣ могущаго разумъ дати“. Пераклад на маскальскую гутарку катэхізму Лаўрына Зызаняга, друкаваны стараабрадцамі ў Горадне, 1788 году, ў ліст, 395 лістоў.

„О ЖИТІИ ХРИСТІАНСКОМЪ“, друк. 1789 г., ў Супрасьлі, ў 8-ку, 78 лістоў. (Ундольскій).

„СТРАСТИ ХРИСТОВЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1789 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„КНИГА, СОДЕРЖ. ВЪ СЕБѢ, КАКО ПОДОБАЕТЪ ИНОКОМЪ И ХРИСТІАНОМЪ ЖИТИ, И О ОБХОЖДЕНІИ ВСЕЛѢТНАГО КРУГА“, друк. ў Супрасьлі, 1789 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„СЛУЖБА ТИХВИНСКОЙ БОГОРОДИЦѢ СЪ ЧУДЕСАМИ“, друк. ў Горадні, 1789 г., ў 4-ку, 116 лістоў. (Ундольскій).

„СЛУЖБА И ПОХВАЛА ВСѢМЪ ЧУДОТВ. РОССІЙСКИМЪ“, друк. ў Горадні, 1789 г., ў 8-ку. (Ундольскій).

„О ЖИТІИ ХРИСТІАНСКОМЪ, книга отъ завѣщанія св. Апостолъ и отъ жительства св. отецъ“, друк. ў Горадні, 1789 г. ў 4-ку. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Горадні, 1789 г., ў 4-ку, 33+363+1 ліст. (Ундольскій.)

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Супрасьлі, 1789 г., ў 4-ку, 357 лістоў. (Ундольскій).

„ИСТОРІЯ О ОТЦѢХЪ СОЛОВЕЦКИХЪ“ друк. ў Супрасьлі, 1789 г., ў 8-ку, 173 лісты. (Ундольскій.).

„ЕВАНГЕЛІЕ“, друк. ў Вільні, 1790 г., ў 4-ку, 272+142 лісты. (Ундольскій).

„ЕВАНГЕЛІЕ УЧИТЕЛЬНОЕ“, друк. ў Супрасьлі, 1790 г., ў ліст. 411+1 ліст. (Ундольскій).

„КАНОННИКЪ“, друк. ў Горадні, 1790 г., ў 8-ку, 107+1 ліст. (Ундольскій).

„ЧАСОВНИКЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1790г., ў4-ку, 185+48 лістоў. (Ундольскій).

„ДОРОѲЕЯ СВЯЩЕННОИНОКА ЦВѢТНИКЪ“, друк. ў Горадні, 1790 г., ў 4-ку, 483 лісты. (Ундольскій).

„ОТЪ ЗАВѢЩАНІЙ БОЖЕСТВ. АПОСТОЛ... како подобаетъ инокомъ и христіаномъ жити“. У Супрасьлі, ў 1790 г., ў 8-ку. Знах. ў Сінод. бібл. (Ундольскій).

КАЛЯДНАЯ ПЕСЬНЯ. Гэта калядная песьня выклеена з акладкі уніяцкага служэбніка, друкаванага ў Супрасьлі, ў 1726 г., а апраўленага ў Вітабшчыне аб чым сьведчыць надпіс: Ten Mszał jest oprawiony Roku 1790 M sa Febr. Dnia 14. Iest oprawiony przez aktytorów Cerkwi Pierewoskiej y zapłacony Złt polskich 6, Dico 6.

Перавозскія цэркві былі фундаваны Казімірам Ягайлавічам, ў падзяку Богу за выратаваньне яго жаны ад утапленьня,—20 ліпня, ў дзень прарока Ільлі. Між іншымі былі фундаваны ім цэркві ў Вітабску, Вяліжы, Бешанкавічах. Усім гэтым царквам надаў Казімір на вечнае карыстаньне перавозы.

Мука Хрыстова, дрэварыт XVIII ст. паменшаны ў 16 разоў.

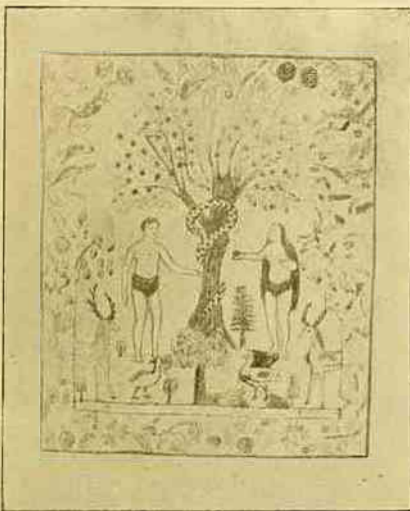

Грэхападзеньне, дрэварыт XVIII ст., паменшаны ў 16 разоў.

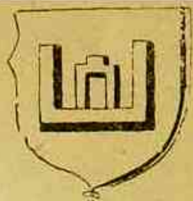

Канцоўкі з друкаў віленскай Сьвятатроіцкай друкарні XVIII ст.

W Betlehemie domie ubogim,
W Iessyowym y Dawydowym,
Stworytel ninie leżyt na sienie;
Woł y osłati hrejut d'tiati.
Anioły z nieba wsim dajut znati,
Kob szli pospołu Boga witati.
Samoy pownocznoy hłuchoy hodiny
Pierwszy pastyry biehli k iaskini.
Kuźma z Dziemanom, pred Chrystom Panom,
Pod samym dachom stali so strachom.
Pierszy Mikita rad Boga wita
Przy iaślech stawszy, kuczomku źniawszy.
Sawko z Jachimom, swoim bratymom,
Skoro pryśpieli zaraz zapieli.
Koruś z Tarasom hudeli basom,
Butrynko z Kantom pisczat dyszkantom,
Dzemid z Daniłom zahrali miło.
Borys z Protesom spieszali lesom,
Michailo dołom śpieszył z Antonom,
Hryś z Mołoniciu hnali roloiu,
Roman z Ihnatom, zo swoim bratom,
Płyli tudoiu Fufrat rekoiu.
Jaremko z Kośtiem był pierszym hośtiem
Siedziel w kutoczku na połozoczku,
Tiertuchu niuchał, muzyki słuchał.
Nazar z Koźmoiu, pred chraminoiu,
Tierez kanawku pokłali kładku
Rupnoy duszoiu z reznoy stupoiu.
Owdiey pałowy prynies osłowi
Hawryło w wieczku byczati sieczki.
Jzwieczno noddany wsiye Iwany
Rubiat mostoczek tierez potoczek.
W toj czas rybaki nutili raki,
Wsie po płoticy dali włodycy.
Hermiey z Haponom woły z pryponom
Jenas z Jurgasom z puszczow Litwiny
Nieśli Chrystowi z sałom botwiny.
Chimka z Ahapkoi dwie mołodzicy,
W dar Chrystu dali kowsz hołowciy
Ostap z Mokreiem, tretim Nupreiem
Tiahli barana do Chrysta Pana.
Pilip z Makarom so swoiskim darom,
Z niwy rodimoy, imi lubimoy
Dwa cheby wziali Bogu podali.
Mołody y stary wsiei piekary
Razom z oraczy nieśli kołaczy.
Znacharka Dosia śpiekła porosia:
Pokul dośpiła sama wsio zieła.
Z radości ony czerncy pokłony
Ninie złożyti k Bogu bieżytie.
I wy czerniczki wo czerowiczki
Obuitie nogi z radości mogi.
Wy niebożaty, mały chłopczaty
Śpieszaitie k Bogu w stainiu ubohu.
Kuszniery z futra nie dzetie kutra,
Krawcy przestantie skrawki chowati:
Sam Bòg robotu raczet wam dati.
Kowali hwozdi zrobietie z kopu
Aby obiti tuiu, tam szopu.
Gontary gontòw i łat dodaitie,
Stolary dwiery chutko hotuitie,
A wy, slesary, ich pryrychtuitie.
Wsiye sznicary kupno z malary,
Do toje szopy robtie owtary.
Szklery bołony, do szopy ony,
Poprystawlaitie, cześć Bogu daitie
A wy stelmachy robtie lektyki
Dla predwiecznego Boga władyki.
A wy muzyki skrzypki woźmietie
I Boga Spasa razwiesielitie.
Rymare uzdy i chomutiny
Prywieźli w dary Bożey Dietinie.
Wielmożni pany Greki Rzymiany
Czesno wchodili dary łożyli.
Day że, o Boże, wsim Tiebie znati
Y na Niebiosach bliż Tiebie stati.

„СОБОРНИКЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1791 г., ў ліст, 168+1 ліст. (Ундольскій).

„ЦВѢТНИКЪ“, друк. ў Вільні, ў 1791 г. знах., ў Сін. бібл. (Ундольскій).

„ПАТЕРИКЪ АЗБУЧНЫЙ“, друк. ў Супрасьлі, 1791 г., ў 4-ку, 10+563 лісты (Ундольскій).

„ПАТЕРИКЪ СКИТСКІЙ“. Друкаваны ў Супрасьлі для стараабрадцаў у 1791 г., ў 4-ку. (Сопіков).

„ПРОЛОГЪ“ ад верасьня да Лютага, друк. ў Супрасьлі, 1791 г., ў ліст, 906 лістоў (Ундольскій).

„КАНОННИКЪ“, ў Супрасьлі, 1791 г., ў 4-ку, 352 лісты (Ундольскій).

„КНИГА КИРИЛЛОВА“, друк. ў Горадні, 1781 г., ў ліст 15+8+562 лісты. (Ундольскій).

„ПѢСНИ НАБОЖНЫЯ“, друк. 1791 г., прыводзіць з працы Щегловай Карскі (Бѣлор. III. 146, ў прыпісцы), але не падае ні дзе друкаваны, ані зьместу кніжкі.

„БУКВАРЬ языка словенскаго, чтенія и писанія учитися хотящимъ въ полезное руковожденіе издадеся въ обит. Супрасльской, и тщаніемъ иноковъ св. Василія В., лѣта отъ Р. Христова 1792, ў 8-ку, 44 бал. (У Віленскай Пуб. бібл. 2 экз.)

„ШЕСТОДНЕВЪ“, друк. у Вільні, 1792 г., ў ліст, 173 лісты. (Ундольскій).

„ЗЛАТОУСТЪ“, друк. ў Супрасьлі, 1792 г., ў ліст 8+358 лістоў. (Ундольскій).

„ДОРОѲЕЯ СВЯЩЕННОИНОКА ЦВѢТНИКЪ“, друк. ў Горадні, 1792 г., ў 4-ку, 482+1 ліст. (Ундольскій).

„NABOŽNYJE PIEŚNI“. Разсыланы былі ў 1771, 1778 і 1792 годах пры загадах духоўнай зьверхнасьці асобнымі друкаванымі аркушамі: „Radujsia Božy narodzie, radasć z nieba nam prychodzie“, „Nowa radasć stala, jaka nie bywała“, „Caru Chryście miły Baranku douhaciarpliwy“, „Kažuć ludzi, szto ja umru, a ja chaczu žyci“.

Усе гэты песьні маюцца такжа ў уніяцкіх богагласьніках (Карскі, „Бѣлор.“ III. 145).

„ТРІОДЬ ЦВѢТНАЯ“, друк. ў Супрасьлі, 1793 г., ў ліст, 587 лістоў. (Ундольскій).

„ЧАСОСЛОВЪ НАЛОЙНЫЙ“, друк. ў Супрасьлі, 1793 г., ў ліст. (Ундольскій).

„КАНОННИКЪ“ друк. ў Вільні, 1794 г., ў 8-ку, 120 лістоў. (Ундольскій).

„УСТАВЪ О ХРИСТІАНСКОМЪ ЖИТІИ“, друк. ў Вільні, 1794 г., ў 8-ку, 120 лістоў. (Ундольскій).

„ЕВАНГЕЛІЕ УЧИТЕЛЬНОЕ“, друк. ў Вільні, 1794 г., ў ліст, 411 лістоў. (Ундольскій).

„ДОРОѲЕЯ СВЯЩЕННОИНОКА ЦВѢТНИКЪ“, друк. ў Горадні, 1794 г., ў 4-ку, 483 лісты. (Ундольскій).

„СТРАСТИ ХРИСТОВЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1794 г., ў 4-ку, 3+186 лістоў. (Ундольскій).

АКРУЖНАЯ ГРАМАТА Віктара, Архібіскупа Менскага, да ўсіх верных, у ліст, 1794 году, праўдападобна друкавана ў Магілеве.

АКРУЖНАЯ ГРАМАТА біскупа Магілеўскага і Полацкага Афанасія, ў ліст, 1795 году, праўдападобна друкавана ў Полацку.

КАТАЛІЦКІ УНІЯЦКІ КАТЭХІЗМ канца XVIII ст. Арыгінал гэтага катэхізму быў у канцы XIX ст. ў кс. Урбановіча, ў новым Пагосьце, Дзісенск. пав. Пісаны лацінскімі буйнымі, друкаванымі літарамі і абыймаў у 4-ку 62 балонкі. Пасьля далучэньня да Расіі ўсходнай часьці крыўскіх (беларускіх) зямель, каталіцкае духавенства пачало заводзіць народную мову ў дадатковым набажэнстве і ў навуцы веры ў адповедзь на вымаганьне Расійскага ураду, каб ў касьцёлах была ўжывана расійская мова. Маецца акольны ліст архібіскупа Богуш-Сестранцэвіча па Магілеўскай Архідыэцэзіі з 1794 году, ў якім ён кажа: „wszystkim w Archidjecezji plebanom zalecić i zaleca się, aby ludowitym językiem, jaki on rozumie, po skończonym nabożeństwie z ambon po kościołach kazania miewali“. (L. Wasilewski „Litwa i Białoruś“). Спамянуты вышэй кс. Урбановіч яшчэ ў 1890-х годах гаварыў казаньні пераважна ў мове крыўскай, якой гаворыць тут акалічная каталіцкая люднасьць.

КАТЭХІЗМ УНІЯЦКІ КАНЦА XVIII СТ. Рукапіс пісаны лацінскімі літарамі, пераховуецца ў Беларускім музэі імені Івана Луцкевіча, ў Вільні. Знайдзен гэты рукапіс у полацкім Богаяўленскім манастыры.

Полацкія уніяцкія біскупы ў канцы XVIII і пачатку XIX ст. разсылалі загады парахіяльным сьвятаром аб ужываньні народнай мовы ў науках і катэхізацііі. Захавалася „Odezwa Jaśnie Wielmożnego Jakuba Martusiewicza Łuc-

kiego Unickiego Diecezalnego Biskupa i administratora Połockiej Archidyecezii do urzędników onej w 1824 roku miesiąca października okolnie rozesłanaj dla nieodmiennego spełnienia“. У гэтай адозве чытаем: „Obowiązać podpiskami każdego z kapłanów Curam animarum utrzymującego, iż by ci nauczaniu parochwijan swych wiary Chrystusowej zasilali ją słowem Bożem językiem zrozumiałym przemawiając“. (Арыгінал гэтай адозвы ў Львоўскім музэі ім. Шэптыцкага).

З гэтага відаць як было ўжо спольшчанае уніяцкае духавенства, што згары патрэбен быў націск каб яны, ў навуцы веры, ўжывалі зразумелую для народу мову.

ЗАГАДКІ ЦАРА ДАВЫДА. З рукапісу XVIII ст., перадрукавана Раманавым (Бѣл. Сб. V. 212) паводле няпоўнага сьпіску з украінскімі, побач беларуска-крыўскіх, асобнасьцямі. Арыгіналам да гэтай варажбіцкай кнігі маглі паслужыць сярэднявекавыя Sortes Sanctorum. Тут сабраны выславы як з варажбіцкага псалтыра так са сьв. пісаньня і з апокрыфічнай літэратуры (Ев. Ѳомы).

„О ДВАНАДЦАТИ ПЯТНИЦАХ“. Апокрыф гэты да нашых часаў цешыцца вялікай папулярнасьцю і паслужыў матэр'ялам для духоўных вершаў. У Романава (Бѣлорусск. Сб. III, 264) надрукаваны кароткі адрывак гэтага апокрыфу.

„ЛИСТ ІИСУСА ХРИСТА, СЬВЯТОЕ ПИСЬМО“. Гэты апокрыф пранік да нас безумоўна праз Польшчу. У Ерліча (1600 г.) упамінаецца List Pana Iezusa Nazarańskiego, Króla Juckiego. У гэтым лісьце апавядаецца аб цудоўным яго пасланьні з неба ад самога І. Хрыста пры папежу Льве і аб тым як трэба шанаваць нядзельны дзень і якія з гэтага будуць мець карысьці тыя хто чытае і пераховуе гэты ліст.

„О ДВАНАДЦАТИ МУКАХ“. Гэты апокрыф ведамы ў нас ужо з XII ст. (Истор. слов. Порфирьева, 272). Апокрыф гэты і цяпер ходзіць па руках у новых сьпісках, але старасьвецкія сьпіскі яго яшчэ невядомы.

Канцоўкі з віленскіх кірылаўскіх друкаў канца XVIII ст.

„СТРАСТИ ХРИСТОВЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1795 г., ў 4-ку, 4+186 лістоў. (Ундольскій).

„ДОРОѲЕЯ СВЯЩЕННОИНОКА ЦВѢТНИКЪ“, друк. ў Горадні, 1795 г., ў 4-ку, 482 +1 ліст. (Ундольскій).

Мэдаль адбіты царыцай Кацярынай II на памяць далучэньня крыўскіх зямель да Масковіі.

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Вільні, 1796 г., ў 4-ку, 340 +52 лісты. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Супрасьлі, 1796 г., ў 4-ку, 33+362 лісты. (Ундольскій).

„СВЯТЦЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1796 г., ў 16-ку, 231+1 ліст. (Ундольскій).

„СОНЪ БОГОРОДИЦЫ“, выданы Раманавым большчым на пяцёх сьпісках XVIII—XIX ст. Гэты-ж сон ведамы ў форме духоўнага народнага верша.

Богародзіца заснула ў горадзе Бэтлееме і бачыла страшны сон, у якім выабражаны былі мукі Хрыста (як у Эвангельлі). Да Богамаці падыйшоў Хрыстос, яна разбудзілася і расказала яму сон. Хрыстос ёй адказаў, што гэта ўсё запраўды збудзецца. Пасьля ўжо апавядаецца аб рукапісу сна што хто яе пераховуе захаваны будзе ад усякіх непрыемнасьцяў і ў будучым атрымае царства нябеснае.

Ужо ў XVI ст. гэты сон курсаваў па нашым краю. Навейшыя сьпіскі, публікаваныя Раманавым, паперакручываны малаграматнымі псаломшчыкамі і манахамі на вялікарускі лад, старэйшыя-ж яго сьпіскі (XVIII ст.) носяць на сабе сьляды рук староверскіх сэктантаў. Чыста беларуска-крыўскія рэдакціі гэтых сьпіскаў або загінулі, або яшчэ не адкрыты. Твор гэты адносіцца да апокрыфічнай літэратуры.

„ЗЛАТОУСТЪ“, друк. ў Вільні, 1798 г., ў ліст, 8+334 лісты (у гэтым годзе ў Вільні было выдана некалькі Златаустаў, рожніўшыхся адзін ад другога толькі не вялікімі друкарскімі асобнасьцямі).—(Ундольскій).

„ПРОЛОГЪ“, друк. ў Вільні, 1798 г., ў чатырох кн., у ліст. (Ундольскій).

„КАНОННИКЪ“, друк. ў Вільні, 1798 г., ў 4-ку, 4+479 лістоў. (Ундольскій).

„БУКВАРЬ“, друк. ў Вільні, 1798 г., ў 8-ку, 32 лісты. (Ундольскій).

„АКАѲИСТЫ“, друк. ў Магілеве, 1798 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„ПОУЧЕНІЯ СВ. ІОАННА ЗЛАТОУСТАГО“, друк. ў Горадні, ў 1798 г., ў ліст., Вішн., т. VIII, бал. 436).

„НИКОЛАЯ ЧУД. ЖИТІЕ“, друк. ў Вільні, 1800 г., ў 4-ку, 4+208 лістоў. (Ундольскій).

ЭНЭІДА НАВЫВАРАТ. „Энэіда навыварат“, напісана, ў канцы XVIII або ў пачатку XIX стагодзьдзя.

Аўтор паэмы невядомы. Некатарыя прыпісваюць яе Ровінскаму са Смаленшчыны, другія Манькоўскаму з Вітабшчыны.

„Энэіда“ паэма рымскага пісьменніка Віргілія. Аднак выводзячы падобна Віргілію, грэцкіх і рымскіх багоў, наш аўтор надае ім сялянскае аблічча і ў сваёй паэме дае характарыстыку сялянскага быту.

Паэма пры напісаньні не друкавалася. Як вельмі цікавы твор, яна перапісывалася рожнымі асобамі і гэткім парадкам пашыралася па ўсей Крывіі. Аднак, дзякуючы гэтаму, ў паэму трапіла многа ўставак і пазьнейшых пераробак. Паэма напісана ўсходна-крыўскаю моваю.

Да нас цалком паэма не дайшла; маецца толькі пачатак яе, а рэшта загубілася.

Жыў-быў Энэй, дзяцюк хупавы[1]),
Хлапец наўвошта украсіў;[2])
Хоць пан, але удаўсь ласкавы,
Даступен, весел, неграбіў.[3])
Ды грэкі вуйму[4]) нарабілі:
Як ляда,[5]) Трою ўсю спалілі.
Кашэль ён згробшы науцёк,
І, швыдка[6]) зробіўшы чаўнок,
Траянцамі яго набіў
Ды ў мора з імі ён паплыў.
Але Юнона была злая,—
Адродзьдзя панскага ліхая!—
Шукала ўсё яго згубіць.
На дно у пекла пасадзіць:
Затое, бачыш, ня ўзьлюбіла,
Яго Вэнэра што радзіла.
Юнона воблак адапхнула
Ды з неба на мара[7]) зірнула—
Плывець на чаўнаку Энэй!
„Ах, ты няпруціна[8]) зладзей!
Вось я цябе скручу, пад ляпу,
Ражном у мора, як сабаку!“...
Панёву[9]) швыдка нахапіла,
Кашэль сачнямі[10]) налажыла,

[1]) Энэргічны, жывы. [2]) прыгожы. [3]) грэбаваць=пагарджаць, знача ня горды, уважлівы. [4]) ўйма=множства. [5]) лядо выкарчаваная і выпаленая зямля. [6]) хутка, борзда. [7]) мора. [8]) някруціна=рэкрут. [9]) жаночая вопратка зложаная з двох полак, род фартуха. [10]) блін печаны на макавым або канапельным малацэ (соку).

Ў калёсы села, пакацілась,
Якраз ў Эоля апынілась.
Ўвайшла ў сьвятліцу, села ў кут.
„Здаровы ўсе! Эоль ці тут"?
Эоль сядзеў тады ля печкі,—
Мязгу[11]) скабліў на перапечкі[12])
Ды лапці лыкам падплятаў.
Ен тут аборы падабраў,
Заткнуў за пояс кацатыг,[13])
Скаціўся с печы ў адзін міг.
„Здарова, свацейка Юнона,
Даўно цябе я ня відаў".
І тры ёй зробіўшы паклоны,
Мякотнага[14]) на стол падаў.
Яна мякотнага паела,
Уцёршысь так яму запела:
„Ці ведаеш маё ты гора?
Энэй з траянцамі плывець;
Сьпіхні яго ты, сват, у мора,—
Няхай, паганец, воду п'ець!
Мяркую, чуў: Энэй—то зводнік,
Буянец, злодзей, канаводнік.
Траянцы также ўсе латрыгі,
Ўсе абібокі і ярыгі.[15])
Іх трэба ўсіх са сьвету зьвесьць!
Калі, сват, зробішь тую чэсьць,
То я дзявухну украсіву,
Салодкую, як з мёдам сьліву,
Табе за тое прывяду".
Эоль расшупіў[16]) тое дзела.—
Ў яго ўжо сьлюнка пацякла!
Любіў ён цешыць грэшна цела,
Дзявухна па нутру была.
Заскробся, барадой затрос,
Разгладзіў вусы, падцёр нос.
Зажыў у ноздру табаку,
Зачхаўся ўвесь, замармытаў
Ды рэч Юноне ён таку
З паклонам, віш ты, адказаў:
„Ах, вохці мне, мая Юнона!
Ніводнага-ж нет ветру дома!
Што буду робіць я цяпер?
Барэй з пахмельля, як вапер,
Ляжыць ў сьвятліцы на казёнцы[17])
А Норд учора зьехаў к жонцы,
Зэфір з дзяўчатамі заграўся.
А Эоль у батракі наняўся,
Як хочаш тут сабе гадай,
Але дзявухну даставай!
А я ўсё зроблю, грамадзею[18])
Са ўсіх глуздоў[19]) іх сьцебану,
З траянцаў выцісну алею,
На дно у мора заганю!
Твайго-ж пабольша ліхадзея,
Некрута,... Энэя
Я так папру яго вятрамі,
Аж булькаць будзе пузырамі,
Як сторч у вір ўсіх галавой
Намесьнік[20]) сьцягнець за сабой!"
І вось Эоль, галень[21]) схапіўшы,
На паншчыну склікаць пачаў,
І ўсе ён ветры распушчаў,
Бурліць ім мора наказаў.
Калі хто відзеў, як Бакціха[22])
Нямецка піва задаець,
Яке яно падымець ліха,
Запеніцца ды розна прэць,—
От так і мора заравела,
Бублілась, пенілась, шумела.
Энэй спалохаўся, ўсхадзіўся,
Матуз ад портак аж зваліўся,
Са страху й нюні распусьціў
Ды як у трасцы ён завыў.
Траянцы ўсе казлы задралі,
Са ўсіх чаўноў яны гукалі,
Ў балоце быдта Лісавэй[23]),
Ачухаўшысь, ўскрычаў Энэй:
„О, цар-царэвіч тат[24]) Няптун!
Ня буду прад табой брахці.
Зьмілуйся, мора ты зьміры,
Картузнай[25]) я прышлю цяртухі,[26])
Сударскай[27]) моцнае сівухі,
А грошы сам з машны бяры!"
Нэптун на грошы меў ахвоту,
Гарэлку добра ён сьцябаў.
Пачуў, што будзе за работу,
На ветраў строга закрычаў:
„А вон, нячысты някруціны!
З якей фантазіі вы тут?!
Глядзі, скаштуеце дубіны
І ноздры вам ражком утруць!"
Вось досыць ветрам тут дзякацца[28])
З Нэптунам знаць які жарт.
Дамоўкі сталі убірацца,

[11]) мязга, ніжні слой дрэўнай кары, якую дамешывалі да печыва. [12]) тое, што мы цяпер называем „булачкі". [13]) падплётка, касьцяное шыла. [14]) даслоўна „мяккога"; але пад гэтай назовай разумеецца піроҗнае. [15]) буяны. [16]) разважыў, абдумаў [17]) перафазоўка назовы мэблю „козэтка". [18]) эпітэт Зэўса, знача „дзеючага гром", грамавіку. [19]) са ўсех мазгоў. [20]) мова аб Нептуне, богу мора [21]) галень, кій, мова аб палцы „крывулі" якой перасылаючы з хаты ў хату апавяшчалі на прыгон. [22]) Бакціха, жана бога пьянства Бакха. [23]) Лесавік. [24]) тата. [25]) пачковай, вышэйшы гатунак. [26]) нюхальнай табакі. [27]) гасударскай. [28]) зьдзекавацца.

Як ад кутуза Банапарт.
Тут раптам неба спагадзелась.
Усплыла сонейка, зьясьнелась,
Энэй, уцёкшы так ад бед,
Састрапаць загадаў абед.
Траянцы ўзялісь за ядзэньне,
Як з поля панскія харты.
Была ў іх з затаўкай[29]) крупеня,[30])
Кулагу[31]) пхалі ў жываты;
Была ў іх гушча[32]) і драчона[33])
І парасяціна смажона.
Пілі гарэлку не каўшом—
Цягнулі ў волю ўсе набгом.[34])
Усячыны панасьцябаліс
Ды на палацях спаць паклаліс.
Вянэра с кірмашу павярнулась.
(У Ўшэсьці[35]) відзіш ты, была),
Ды аб Энэянку дачулась,
Юнона як яго спрагла[36]).
Андрак[37]) з насоўкай апранула,
З падплётам ўзьдзела кавярзьні[38]),
Анучкі рабыя абула,
Як бытцам войта селязьні;
Твар сыраваткаю абмыла,
Кужэльны ўзьдзела балахон,
Папранік[39]) ў хустачку ўлажыла,—
Пайшла да Зэўса на паклон.
А Зэўс тады сядзеў у клеці,—
Гарэлку з мёдам там сьцябаў.
Бяз сораму, як малы дзеці,
З падоньня пальцам калупаў.
Прышла Вэнэра і завыла,
Саплямі змазала ўсё рыла
Ды так зазюкала[40]) яна:
„А чым перад табою, бацька,
Мой абмішуліўся[41]) дзіцяцька?
Зюкні, яка яго віна?
Ня ўвідзяць Рыму яго вокі,
Калі Юнону ня уймеш!
Зьядуць па ростанях сарокі,
Сатрэць яна яго ў кулеш[42])."
Тут Зэўс, гарэлачку дапіўшы,
Ражком ў халяву пастучаў,
Цяртухі моцнае зажыўшы,
Таку гаворку распачаў;
„Дапрэць Энэянка да Рыму
І будзе тама ён царом.
Палепшы Чыжаўскіх[43]) харом
Паставіць каменны палаты.
Паны-ж ня будуць там багаты;
Свае чапы[44]) ён завядзець,
І ўсё на одкуп пабярэць.
Цяпер завернець к Карпагені,
(У Дзідоны, відзіш, талака),
Папрэць у волю ён смажэні,
Ад'есца з добрага быка,
Папарыцца ён там у лазьні,
Падпусьціць хвігля[45]) самай пані,
Закруціць моцна галаву,—
На любжу[46]) прывядзець ўдаву.
Ідзі, дачухна, ня турбуйся!
Ды скорамам, глядзі, ня жуйся!
Ні з кім саромна не клянісь
І ў Сташкоў Ніобе пакланісь!"
Вэнэра тут яму прысела,
Хранцуз пан Шэнак як вучыў,
Пайшла, вясельную запела:
Зэвэс ёй вельмі дагадзіў.
Энэй, пачухаўся, паскробся,
На ногі лапці падвязаў,
З палацяў да кута дагробся,
Да плыць падкорніку[47]) казаў.
Плыў, плыў аж ў ваччу зазелянелась,
І мора горш ад талакна прыелась,—
Ен ведзьмай на яго гладзеў.
А там пачаў ужо зьдзікацца
Ды так ні к чому стаў злавацца,
Што я й пісаць тут не пасьмеў.
Казаў, што лепш-бы на пагосьце
Схаўтурылі яго там косьці.
Дарэмна з Трої пакруціўся
Ды валачобнічаць пусьціўся.
Ен з гора піпку запаліў,
Ў балону[48]) голаву спусьціў.
Аж зірк у мора—і сказіўся![49])
Запеў „ізбранную" заксьціўся:
„Глядзеце, братцы, вунь сяло!"
Тут ўсіх за сэрца узяло·
Якраз на бераг прывалілі,
За плот чаўнок свой прыкруцілі,
Па шклянцы выпілі сівухі,
Паелі нашча саладухі,
Камоў[50]) з сьмятанай і глазухі.[51])

---

[29]) с салам. [30]) крупнік. [31]) каша з соладу. [32]) каша с пансаку і гароху [33]) каша з дзертых ячных круп. [34]) нахіляючы вядро [35]) назова сьвята Шосьнік. [36]) сьпякла. [37]) андарак, сподняя спадніца, ням. „unterrock". [38]) лапці [39]) пернік. [40]) інтымна загаварыла. [41]) правініўся. [42]) страва с цертага, таўчонага мяса с тукам, пірог з мясам. [43]) палац кн. Пацёмкіна. [44]) „чапы" дзежы, чаны ў якіх ставяць затор на гарэлку. [45]) штуку, жарт. [46]) любоў, паблудная любоў. [47]) памочніку капітана, які кіруе кармой. [48]) ў люку. [49]) зазлаваў, ашалеў. [50]) клёцак. [51]) творагу са сьмятанай.

Пайшлі у горад пагуляць.
Бягуць, як батракі с прыгону,
А ім ў варотах—тыц Дзідона,
Ды стала так на іх казаць:
„Глядзі які-ж то абарванцы!
Ці смоль вы з Шчучча вязецё?!
Ай вы, Духанскія цыганцы!
Курэй з падклецьця крадзіцё?!
Чаго сюды вас прыкруціла?
Я й так дзесяцкага прыбіла,
Што ён распраўшчыны ня знае
Ды без пашпортаў ўсіх пускае".
Як валасьні[52]) закапашылісь,
Пластом траянцы павалілісь,
Сачэнь Дзідоне паднясьлі,
Таку гаворку зацяглі:
Мы ўсе з Траянскага прыходу,
Сударскі перад тым былі,
Ды ўвосень прошлага мы году
А грэкаў ў мора уцяклі.
Энэй канторшчыкам у нас,
Прашпорты дзержыць Апанас.
Газэты-ж, панюхна, ты маеш:
Спраглі[53]) як Трою, аб тым знаеш,—
То нечага табе й казаць:
О, артыкульная[54]) Дзідона!
Ты нас у крэпасьць запішы.
Ў нядзелю роб сабе два згоны,—
Мы робіць будзем, дадушы!
І ўсяку паншчыну зьмякаем:
У бровара глядзець як знаем,
Загнеткі, сундукі рабіць,
На бочкі абручы набіць.
Піліп наш лепіць гарлачы,
Пракоп-жа ступы, таўкачы,
А Саўка зельле ўсяка знаець,—
Дзяцём ён вогнік адсякаець,
Хупаў бабамі варажыць
І скурапеню[55]) адхадзіць.
Глядзі, як мы парасшарпалісь,
Аж сорам сьвеціцца наскрозь,
Ўсе лапці розна растапталісь,
Сарочкі чорныя, як вось.
Калі ўжо ласка твая будзець,—
Вялі нам лазьню пратапіць!
Адзежу трэба нам папрудзіць[56]),
От так кішаць, ня можна жыць".
Дзідона румзала і выла
Цякло, як з лівара, з вачэй;
Маністы дзёргала, круціла,
А сэрца—тых-тых-тых у ей!
Яна ўжо чула пра Энэя,
Што з гулькаю[57]) ў яго і шэя,
Што волас ў галаве скруціўся,
Што нос казюлькай раздаваіўся.
То шупіла, які тут смак.
І вось кляўшыла[58]) яна так:
„Калі-б Энэй ваш схамянуўся
Ды сам ка мне ён падвярнуўся,—
Усячыны-б тады дастаў"...
Ен—шмык, як бытцам з неба спаў!
Ўзышлі ў сьвятліцу, пераксьцілісь,
Энэй і „Вотча" прачытаў.
За стол ўсе перадам садзілісь,
Мялянік[59]) на стале ляжаў.
Дзідона варыва ўлівала,
Шматкамі мяса ў місы клала
І забяляла малаком.
Трупаціла[60]) яна крупеню.
Яечню, руднік,[61]) жур,[62]) смажэню,
Каму пячэню з часныком;
Былі й салодкія пацешкі:
Вяземскі пернікі, гарэшкі,
Мязгі й мазюму[63]) рашаты.
Дуда вярлюем[64]) тут равела,
Сапелка гусыняй шыпела,
Скрыпела скрыпка, як туркі.
Дзявухны голасу гукалі,
Вясну малоданькі склікалі
І жарты розныя рабілі:
Казу сьвяточную вадзілі,
З загнеткі лося забівалі,
Дугу у браму прадзявалі,—
Пустоты ў воленьку было!
Расхарапушыўся[65]) Энэй,
Аж іскры сыплюць ад лапцей...

---

[52]) чэрві. [53]) сьпяклі, спалілі. [54]) стройная. [55]) шкрофул. [56]) перапаліць ў гарачым духу [57]) з наростам. [58]) нескладна гаварыла. [59]) блін з малозіва. [60]) паставіла закрытым у печ прэць. [61]) юшнік с крыві „руды". [62]) кісель. [63]) разынак. [64]) вирблюдам. [65]) разыйшоўся.

СЛОЎНІК

ПОМНІКАЎ СТАРА-КРЫЎСКАЙ (БЕЛАРУСКАЙ) ПІСЬМЕННАСЬЦІ ПАВОДЛЕ ПРЫВЕДЗЕНЫХ У ТЭКСЬЦЕ ВЫПІСАК.

АБО. „...а б о одинъ коли шапку приставить, а другій не приставить". (Потверженье короля Жыкгимонта 1514 г., бал. 281). „Правда ...а б о неправда, мало ли, ли довольно, як с примусу читали". (Супрасельскі календар 1726 г., б. 613).

АЖНУ. „А ж н у там и стали бразгать". (Зборнік інтэрмэдзій сярэдзіны XVIII ст., бал. 619).

АРГУМЕНТЫ. „Отказъ на а р г у м е н т ы противныхъ о божествѣ Христовѣ"... (Полемічны трактат, канца XVI ст., бал. 495).

АРКУШУ. „...и за писанье квитовъ тыхъ дьяки не маютъ болшъ брати, только 12 грошей, хотя бы н а а р к у ш у цѣломъ и большей писано было". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 349).

АРТЫКУЛЫ. „...нѣкоторые а р т ы к у л ы (рас.: статьи) тому братству ихъ потребные зложили и написали". (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 323).

БАКШТА. „Муръ замковый широкій на тры сажни, а высокій на три копье; б а к ш т (рас.: „башень") около его такъ у квадрате яко и круглыхъ тридцать осмъ, а б а к ш т а отъ б а к ш т ы положена ест на сажни двасто". (Дыярыуш Самуэля Маскевіча XVII ст., бал. 531).

БАЛАМУТЯТЪ. „Короле(м) паномъ и речипо(с)политои якъ ту(ж) было б а л а м у т я (т ъ)". (Прамова Мялешкі 1589 г., бал. 447). „...сказа(л) бы хто зъ ва(с) лучше(й). толко н е б а л а м у т я ч и то и я на то(м) перестану". (там-жа, бал. 449).

БАЛЪВАНЪ. „... вчынили собѣ б а л ъ в а н а и назвали его Спэра на паметь его". (Лѣтописецъ... бал. 201). „...коли тот б а л в а н ъ сказилъся, и они тое озеро и мѣстцо хвалили и мѣли за Бога"... (там-жа бал. 201). „И поставил того б а л в а н а именем матки своее Пояты вышеи озера Жосли". (там-жа бал. 205).

БАТОГЪ. „Аже ударить по лицю или за волосы иметъ, или б а т о г о м ъ шибеть, платить безъ четверти гривна серебра". (Сьпіскі Смаленскай умовы 1229 г., бал. 70).

БАЧНОСТЬ. „...а къ тому маючы б а ч н о с т ь на зацность панства того вашое милости великого князьства Литовского". (Посольства рады в. кн. Літ. да кар. Жыгімонта, 1526 г., бал. 311).

БАЧУЧИ. „Мы б а ч у ч и, ижъ яко предкове ихъ, такъ и они, завжды у супольной вѣрности заховалися". (Привилей земли Полоцкой, 1511 г., бал. 275).

БЕЗАДЩИНЫ. „...также и въ б е з а д щ и н ы (безпатомная маемасьць) ихъ и въ отумерщины не вступатися намъ". (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 276).

БЕЗЛѢПИЧНЫИ. „И мы врозумѣвши штож то слушная рѣчь приказали есмо им улици б е з л ѣ п и ч н ы и (=неказістыя) стеною замуровати"... (Грамата в. кн. Александра 1505 г., бал. 259).

БЕЗМАЛЬ. „...ба, безмаль южъ не такъ, бо хотяжъ по полску мовимо, але правъ и звычаевъ запомнели есьмо“... (Здане пана Іоанна Щасного Герберта XVII ст., бал. 514).

БЕЗПРЕСТАНИ. „И приказали есмо воиту и мѣщаном абы там вкаждое броны (=брамы) сторожу мѣли безпрестани, ден и ноч“... (Грамата в. кн. Александра 1505 г., бал. 259).

БЕРЕЗЫНИ. „Борыс, вчынилъ город на имя свое на рецэ Березыни и назвал его Борысов“. (Лѣтописецъ.... бал. 203).

БЕРЕСТЬЯ. „И пошедшы з Новагородка и зарубил город Городно, и потом пошол до Берестья и нашол Берестѣи, и Дрогичын, и Мельник от Батыя спустошоны и покажены“. (Лѣтописецъ..., бал. 202).

БЕРЛО. „...а тое берло(=чалавое, самае буйнае зярно) маетъ быти у въ осень, по жнивѣхъ, на сторону отмолочено“. (Устава дворовъ 1529 г., б. 312). У іншых дакумантах у гэтым значэньні сустрачаецца слова: „бурмо“, „зерно бурмовое“, „бурмичское“, зн. адборнае, самае буйнае.

БЕСѢДАХЪ. „...старосты рочные при бесѣдахъ ихъ братскихъ мають якъ сами такъ и презъ ключники свои пильне того смотрѣти“... (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 324).

БИСКУП. „...яко на людей королевскихъ, тако и на бискуплихъ, и на митропольихъ и на владычныхъ, и на князьскихъ и на панскихъ“ (Каралеускі і соймавы статут 1525 г., бал. 319). „...властелинъ, или князь или пискоупъ или игуменья, или инъ который любо члвкъ“. (Крыж сьв. Еуфрасіні кн. Полацкай XII ст., бал. 35). „Поклонъ и благословлѣнье от Якова, епискупа Полотьского, бровстови, намѣстьнику пискуплю“... (Полацкая грамата канца XIII ст., бал. 88).

БЛУДОВЪ. „...зачимъ много блудовъ (=спамылак) и злыхъ поступковъ, и занѣханье дозору правого и въ сихъ краѣхъ Рускихъ и много брыдкого святокупства наступило“. (Саборная грамата Кіяўскага мітрапаліта Рагозы. 1596 г., бал. 466).

БЛУКАЮЧЫСЕ. „Вышедши тогды зь овчарни своее а блукаючысе по пустыни“. (Унія... 1595 г., бал. 455).

БО. „...бо воиско Московское великое кошомъ положилося за Дубровною у мили“... (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска пад Улаю і Дуброунаю 1564 г., бал. 392).

БОЕЧЫСЯ. „...а князь великии Киевскии Дмитръ, боечыся великое силы и моцы его збегъ с Киева“. (Лѣтописецъ..., бал. 202).

БОЗКОСТИ. „...бозкости (рас.: „божественности“) своее красу зъявилъ ест на ней“... (Творы мітрапаліта Грыгора Цамблака. XV ст., бал. 148).

БОЛЕСТЯМЪ. „Лечь все тое початокъ болестямъ“. (рас.: „страданіям“) (Первая часть Нового Завѣта 1570 г., бал. 408).

БОЛОТЛИВЫМЪ. „А гдѣ надатокъ подлымъ, болотливымъ, або песковатымъ кгрунтомъ прійдетъ въ отмѣну давати, и то даемъ на пильное уваженье ураду нашого“... (Устава на волоки 1557 г., бал. 351).

БОНДОЮ. „А коли чии поробки украдутъ што у кого... коли первое украдаеть ино его не вѣшати, а заплатити бондою его (часьцю яму належачай,—пайком яго)“... (Судоўнік караля Казіміра Ягайлавіча 1468 г., бал. 163). „...абы челяди невольной, которыи мають приробки а бонды свои, по полторы копы жыта на рокъ давано, водлѣ стародавного обычая“. („Устава дворовъ 1529 г., бал. 312)

БОРГЪ. „...копами на пѣнязи роздаваны, на боргъ (=на доўг, пазычку) за слушнымъ рукоемствомъ заплаты"... (Устава дворовъ 1529 г., бал. 313).

„БОРЗДО. „И князь великии Якгеило з Витебъска борздо прыбежыть до Вилни з воиском." (Лѣтописецъ... бал. 216) „...кияз великии Олькгирдъ з Витебска борздо прыспелъ"... (там-жа бал. 214) „Zdychayże borzdo, czorcie, nieboyś, bies nie woźmie ciebie". (Інтэрмэдзія XVII ст., б. 581.) „...частовавшы и даровавшы безчысленое множество золота и серебра и боръздыми конми"... (Лѣтописецъ... бал. 204). „...жебы для борзѣйшоѣ справедливости, судей и писаря присяжного вамъ дати"... (Уставы 1559 г., бал. 382).

БОРОНИ. „...продати свой товаръ безо всякія борони„ (=забароны). (Сьпіскі Смаленскай умовы 1229 г., бал. 71).

БОРОНИТИ. „Аще который Нѣмчиць хочеть пойти съ своимъ товаромъ въ иный городъ Князю не боронити"... (Сьпіскі Смаленскай умовы 1229 г., б. 71.) „...въ дубровахъ своихъ не боронити имъ хоромовъ рубити а дровъ сечы подле давного обычая"... (Привилей мещаномъ Смоленскимъ, 1505 г., бал. 257) „Тые такъ не только не научаютъ, але и сами мало правъды знаютъ и онымъ, которые бы учити хотѣли, боронятъ, неиначе, яко предъ тымъ законники жидовские". (Катихисисъ 1562 г., бал. 386). „... и выбы имъ и берега не боронили"... (Грамата в. кн. Казіміра 1443 г., бал. 157).

БОРТНИКИ. „...рыболовы, бортники, ковали и иншыи подданыи дворовъ нашихъ"... (Устава дворовъ 1529 г., бал. 314).

БОРЩИКЪ „...ты борщикъ, а слуга ляхъ на покутнику штуку мяса". (Прамова Мялешки 1589 г., бал. 448).

БОРЫ. „...свои лѣсы и боры, и дубровы и гаи, въ тыхъ ихъ лѣсѣхъ и борѣхъ и дубровахъ и въ гаѣхъ не маютъ мѣщане на свои потребы мѣстские дерева брати"... (Привилей 1511 г., бал. 277).

БОЯЛ. „Бо ижъ су дѣтинства завжды боял гсда бога и росказане его ховал". (Кнігі Бібліі XVI ст., бал. 398).

БРАТАНИЧА. „...и посадит братанича своего на Вилни князем великим Якгеила Олкирдовича". (Лѣтописецъ..., бал. 214).

БРАТАННУ. „...иж сестру твою, а мою братанну дал за холопа Воидила". (Лѣтописецъ...., бал. 215).

БРОН. „Теж говорили нам мѣщане абы для певнейшое сторожи и безпеченства от неприятелеи немного форток было, нежли толко дозволили быхмо имъ пять брон (=брам) змуровати"... (Грамата в. кн. Александра 1505 г., бал. 259). „...и приказали есмо воиту и мѣщаном абы там вкаждое броны (=брамы, варотах) сторожу мѣли безпрестани ден и ноч". (там-жа бал. 259).

БРУСИШ. „Oclici mnie po Hreczesku brusisz (рас.: бороздишь;=баламуціш) wielmi mnoho, a sztob tobie daw w hubu nietucie nikoho". („Sieńko Nalewayko", сатыра XVII ст., б. 561).

БРЫДКОГО „...зачимъ много блудовъ и злыхъ поступковъ, и занѣханье дозору правого и въ сихъ краѣхъ Рускихъ, и много брыдкого святокупства наступило"... (Саборная грамата Кіяўскага мітрапаліта Рагозы 1596 г., бал. 466). „..же люди бридечися ихъ панованьемъ и звирхностью и не господарми, але тыранами оные называючы" (Статут 1588 г., бал. 439).

БУДЕ. „Хвалѣте дѣтки гспда, хвалите имя гспдне, нехай буде имя гспдне блгсловено от того часу аж навѣки". (Протэстанцкі псалтыр XVI ст., бал. 399). „Коли тое буде, и што за знак приходу твоего, и доконечене свѣта". (Казанье сьвятаго Кирилла 1596 г., бал. 468).

БУДОВАНЬЕ. „Продати на волоцѣ будованье и домовство подданому вольно, передъ урядомъ, при войтѣ и лавникахъ". (Устава на волоки 1557 г., бал. 354). „У подводы далекіе, альбо для будованья замковъ и дворовъ, подданые наши ходити повинны". (там-жа, бал. 351). „Такожъ абы кождый державца дворы наши будовалъ, оправовалъ, огородилъ, ставы и млыны, гдѣ могутъ быти, абы были роблены"... (там-жа, бал. 314).

БУНТОВАЛИСЕ. „А мы предсе до нихъ утекаемося и волимо зъ ними преставати и бунтоватисе на хрестіяне". (Унія... 1595 г., бал. 455).

БУРЛИВОМЪ. „...лѣпшій есть день единъ мешканя твоего, а нижъ тысеча лѣтъ, по томъ непевномъ и бурливомъ мору, жекглованя". (Казаньне двое XVII ст., бал. 516).

БЫДЛЯТИ. „...а особно на врядъ, за лопатку отъ каждого быдляти пѣнязми дня торгового". (Устава на волоки 1557 г., бал. 341).

БЫТНОСТЬ. „Такъ душу и всю ей бытность (=істоту) окрылъ князь злосливый грѣхомъ, и всю змазалъ, всю полономъ до кролевства своего завелъ". (Духовныя бесѣды 1627 г., бал. 541).

БЭЗПЕЧНЕ. „...якож он шолъ бэзпечне собѣ з лазни в Новгородку". (Лѣтописецъ, бал. 209). „...для великого окрутентства и невставичности его не был нихто пэвен а ни бэзпечонъ не только имѣней албо скарбовъ". (там-жа, бал. 200).

ВАГИ. „...вольно имъ будетъ по пятдесять пудовъ меду ваги Полоцкоѣ". (Пацьверджаньне прывілею месту Полацку 1580 г., бал. 422). „...што мы, зъ ласки нашое, зася тую вагу и плать съ нее дали бояромъ и мѣщаномъ на—полы". (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 277).

ВАЖНИЦУ. „Такожъ важницу мѣти въ замку, або въ мѣстѣ нашомъ Полоцкомъ"... (Привилей земли Полоцкой, бал. 277). „Такожъ важницу въ мѣстѣ Полоцкомъ мы, зъ ласки нашое, на розмноженье посполитого доброго и для лѣпшого вспоможенья мѣста нашого полоцкого, придали есмо". (там-жа, бал. 271).

ВАЗНИ. „А з оное вышеписаное вазни (рас.: „вражда") князь великии Довмонт направил шесть мужыков на брата своего Троиденя забити". (Лѣтописецъ, бал. 209). „Отожъ посполите болшую васнь на того маютъ, хто собѣ не дастъ кривды чинити"... (Унія... 1595 г., бал. 456).

ВАЛЬКУ. „И князь Мъстислав Луцкии и Пинскии почнет вальку с князем Скирмонтом,"... (Лѣтописецъ, бал. 204). „Бо не то валечник што часу подобного вальчить, але то велечник коли непогода вальки тогды нал неприятелемъ непріязни доводит (Лет. Быхаўца: Умова Смал. кн. Івана Александр. з Рыгай (1330—1359) бал. 115).

ВАЛНЫИ. „...вызвали черезъ листы наши на сеимъ валныи (=ўсеагульны) въ столечномъ мѣстѣ нашомъ Вилни зложоный"... (Статут в. кн. Літоўскага 1566 г., бал. 394). „...король его милость Жикгимонтъ будучи на великомъ вальномъ соймѣ у Вильни, зо всими паны радами его милости". (Каралеўскі і соймавы статутъ 1525 г., бал. 317).

ВАЛЫ. „У Гданску есть кому тамъ валы сыпати и безъ насъ". (Ліст Комуніякі за Абуховіча 1655 г., б. 575).

ВАНЧОСЪ. „Тежъ, при которомъ кольвекъ дворѣ нашомъ суть пожитки съ куповъ въ лѣсѣ, то есть, смолы, ванчосъ, (=ачасанае ў чатыракутнік бярвяно) клепки, попелъ, тое суполно на насъ зоставуемъ". (Устава дворовъ 1529 г., бал. 314).

ВАРОВАТИ. „А его милость пана гетмана просити, жебы насъ его королевская милость варовати (=абасьпечыць) рачилъ привилѣемъ своимъ господарьскимъ". (Варункі Кіяўскага Мітрапаліта Рагозы 1594 г., бал. 450). „Вapовати =варункаваць

ВБАЧЫЛЪ. „..и вбачылъ оное дитя обличемъ велми хорошо и възросту цудного, играючы з дѣтми малыми"... (Лѣтописецъ, бал. 209).

ВБОРЗѢ. „...послати ему своего человѣка вборзѣ къ Волочаномъ, атъ перевезутъ Нѣмечкый гость". (Сьпіскі Смаленскай умовы 1229 г., бал. 71). „...а вборзѣ, дастъ Богъ, и другая новина щастливая насъ всѣхъ увеселитъ" (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 393).

ВГОТОВѢ. „...казали всей земли подданымъ нашымъ въготовѣ (=упагатове) быти къ сему Великодню"... (Посольство до мистра Лифлянтского паномъ Юрьемъ Завишичемъ 1507, бал. 264).

ВЕДАЕШЬ „..занеже самъ ведаешь, княжо, како не тако есть миръ, доконцанъ"... (Грамата Рыжскіх купцоў Вітабскаму князю Міхайле, каля 1300 г., бал. 89). „...даемъ ведати симъ нашимъ листомъ кождому доброму, нинешнимъ и потомъ будучимъ"... (Грамата в. кн. Вітаута 1407 г., бал. 142). „Наипреднейшая ест повинность ведати кождому священникови то все што се тут описаломъ". (Регулы Іосафата Кунцэвіча XVII ст., бал. 529).

ВЕДОМО. „На тоей ведомо вчинилъ яко живыми и мертвыми владаетъ"... (Творы мітрапаліта Грыгора Цамблака XV ст., бал. 148).

ВЕКШИ. „Оже купити Нѣмцичю гривну золота, дати ему ногата вѣсцю, или продасть, недати ему ни векши". (Сьпіскі Смаленскай умовы з немцамі 1229 г., бал. 72). Векшай называюць белку і цяпер у многіх мяйсцох, між іншым у Дзісеншчыне.

ВЕЛЕЮ. „...люди его, тые, што за Велею (Велія=вялікая) осѣли, играли на трубах дубасныхъ". (Лѣтописецъ, бал. 202). „И оберет собѣ великии княз Швинъторогъ мѣстцо на пущы велми хорошо подле реки Вельи"... (там-жа, бал. 206).

ВЕЛЕБНОГО. „...у святого Станислава у каплицы велебного (рас.: „блаженного") Казимера". (Лѣтописецъ, бал. 239).

ВЕЛИКЪДЕНЬ. „...и на Великъ-день мают до господаря его милости принести тую тысячу копъ грошей". (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 320). „...казали всей земли подданымъ нашымъ въ готовѣ быти къ сему великодню". (Посольство до мистра Лифлянтского 1597 г., бал. 264).

ВЕЛИКОСТИ. „Хвалите его ведлуг многое великости (рас.: „величія") его"... (Кальвінскі рукапісны псалтыр XVI ст., бал. 391).

ВЕЛЬМИ. „...и былъ вельми ласкавъ подданым своим". (Лѣтописецъ, бал. 201). „...мешкане ихъ над тыми реками вельми ся имъ подобало". (там-жа, бал. 201). „И долго вельми билися, и побили татарове Витовтово войско". (Повесьць аб бітве кн. Вітаута з царом Тэміркутлуемъ 1399 г., бал. 130).

ВЕЛЬНЕВЬЦЕМЪ. „Слово Изяслава, князя Полочького, къ епископу и къ местерю и къ всемъ вельневьцемъ (=вялікшым, старшызне) и ратьманомъ и всемъ горожаномъ". (Грамата полацкага князя Ізяслава до крыжакаў 1265 г., бал. 83).

ВЕПРЫ. „...а гдѣ коли тыи вепры забьетъ, имѣетъ тогды знамя на древѣ учинить". (Віськіцкі статут XV ст., бал. 155).

ВЕРТАЛИ. „...але опять зъ нею едналися и до послушенства eѣ вертали“. (Саборная грамата Кіеўскага мітрапаліта Рагозы 1596 г., бал. 466).

ВЖЕНУТЬ. „...и со всим своим двором у зброях, и вженуть (=угоняць) у город у Вилню“. (Лѣтописецъ, бал. 215).

ВЖИВАТИ. „...маеть игуменъ по тую границу тую луку держати и вживати (=ужываць) и его потомки на вечные часы“. (Грамата в. кн. Вітаўта 1384 г., бал. 118). „...таковые вси абы ровного права зъ шляхтою не вживали“. (Устава на волоки 1557 г., бал. 356).

ВЖИТКИ. „...вси потягли тягнути, и вси вжитки посполъ зъ мѣстомъ мають вживати“. (Потверженье 1511 г., бал. 281). „И били нам чоломъ абы есмо дозволили им вмѣсте дом одинъ къгостиный збудовати къ ихъ мѣстскому вжитку“... (Грамата в. кн. Александра 1503 г., бал. 258).

ВЗГЛЯДЪ. „...у пана однакъ естъ местъце ласки и захованья, естъ взглядъ (рас.: „уваженіе“) на особы“. (Статут 1588 г., бал. 439).

ВЗЛЕГАЛИ. „...словъ збытныхъ межи собою не мовили, и на столъ не взлегали“. (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 324).

ВЗНАКОМИЧЕНЫ. „...не были черезъ листы упевнены и годнымъ свѣдетствомъ къ пришлой вѣдомости взнакомичены“... (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 268).

ВЗОРЪ. „...абысте ваши княжацские м(л)сти, зацного стану княжата, а передънеишихъ вожовъ сынове, всимъ иншимъ съ себе добрыи взоръ а прикладъ давати рачили“ (Катихисисъ 1562 г., бал. 385).

ВИДОМЫЕ. „Сакрамента, алболи Тайны суть видомые знаки и причины инструменталные Ласки Бжои“. (Дедаскалія С. Косава, 1637 г., б. 557).

ВИНАМИ „...абы тыхъ ябедниковъ винами карано подле ихъ заслуги“... (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

ВИНЫ. „...нехай тыи вины (=штрафы) выбирають бурмистры, подлѣ ихъ писаного права Майтборского“. (Потверженье мѣшаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 273).

ВЛАДАЕТЪ. „На тоей ведомо вчинилъ яко живыми и мертвыми владаетъ“. (Творы мітрапаліта Грыгора Цамблака XV ст., бал. 148).

ВЛАДНОСТЬ. „...владность (=ўладу) свою господары и короли того света над людьми ростегали“. (Статут 1588 г., бал. 438).

ВЛАСНОЮ. „Максимъ Козловскій енералъ его королевской милости дворный, власною (=уласнай) рукою“. (Запіс возьнага Казлоўскага 1597 г., бал. 478). „Нерон былъ панъ окрутныи а невъставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навышшого Сэнэку без кождое прычыны ку смерти прыправил“. (Лѣтописецъ, бал. 200) „И прозвал тот Керънус берегъ своим языкомъ властным по латыни литус“. (там-жа, бал. 202).

ВЛОСКИМЪ. „А потомъ отецъ протосинкгелъ Влоскимъ (=італьянскім) языком до короля его милости и до всего сенату широкую рѣчь учинилъ“. (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 474).

ВМЕЛИ. „И простыи люди не вмели (=ня умелі) звати по латине и почали звати Литвою“. (Лѣтописецъ, бал. 202).

ВОДЛЕ. „...судити жывых и мертвых и отдати кождому водле заслуги его“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „А у войтовство кождому маетъ быти придано волок сто, альбо больш, водлѣ прилеглости“. (Устава на волоки 1557 г., бал. 340).

ВОДЛУГЪ. „...и службу земскую заступовати, водлугъ уставы земское“... (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317).

ВОЖОВЪ. „...абысте ваши княжацские мл(с)ти, зацного стану княжата, а передънеиших вожовъ (рас.: „вождей“) сынове, всимъ иншимъ съ себе добрый взоръ а прикладъ давати рачили“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 385).

ВОИСКУ. „...а скоро о воиску господаря нашого и тежъ о поражцѣ Шуйского зъ воискомъ увѣдали“. (Ліст аб разбіцьці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 393).

ВОЛОДѢЕТЪ. „...ино жона тая вдова, доколѣ на вдовьемъ столцѣ сѣдитъ, имѣньемъ мужьимъ володѣетъ“. (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 276).

ВОЛОДѢНІЕ. „Такежъ обѣцуемъ и слюбуемъ ижъ въ земляхъ тыхъ нашыхъ великого князьства земль, городовъ, мѣстъ, а либо которыхъ-кольвекъ дѣдичствъ у володѣніе и въ держаніе, а либо нѣкоторыи вряды, а любо чьти не имамъ дать жадному чужоземцу, але только родичамъ тыхъ земль нашых предреченыхъ великого князьства Литовского“... (Прывілей в. кн. Казіміра 1457 г., бал. 162).

ВОЛОКУ. „Гдѣ бы споръ шолъ о рѣчь ровную, меньшую, альбо мало большую, нижьли о волоку, тогды таковые рѣчи можетъ врядъ съ ревизоромъ альбо померчимъ кончати и становити“... (Устава на волоки 1557 г., б. 352.)

ВОЛОЩАНЕ. „А которые то повезутъ, такъ мѣщане яко и волощане, абы имъ также плачоно было помильное“. (Устава на волоки 1557 г., бал. 361).

ВОЛЯ. „...такоже буди и Русину воля въ Ризѣ и на готьскомъ березѣ“. (Сьпіскі Смаленскай умовы з немцамі 1229 г., бал. 72).

ВОРОЖБИТУ. „...и мовитъ ворожбиту своему именемъ Лизденку“. (Лѣтописецъ, бал. 212). „А и ворожбитъ з голой руки не вгадаетъ“ (Календар 1726 г., б. 613).

ВОРОЖИЛА. „...а тежъ и тогды тая баба на двое ворожила“. (Отпісы Кміты Чорнабыльскага 1573—1574 г., бал. 418).

ВОСПОЛОКЪ. „Есть нѣкоторые лѣсы, пущы и дубровы наши до которыхъ зъ стародавна шляхта и подданые ихъ уступы и входы маютъ, восполокъ (=супольна) съ поддаными нашими“... (Устава на волоки 1557 г., бал. 352).

ВПАДУ. „...абы подданыи наши, вмѣсто обороны, отъ войска сказы и впаду (=страты) болшого не приняли“... (Постановленье на соймѣ Новгородскомъ 1508 г., чэрвеня 5 дня, бал. 265).

ВПАДЪ. „...видячи впадъ и сказу, которую жъ мѣщане тамошніе мѣли“. („Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское“. 1510 г., бал. 269).

ВПОРА(Д)У. „Благословеныи муж онже не отшол впора(д)у неучстивы(х)“. (Псалтыр XVI ст., бал. 495).

ВРОЗУМѢЛЪ. „И врозумѣлъ, иж тот свѣтъ ничого не естъ, и опустившы свѣт и пострыгъся в чернъцы, и названо имя ему Василіи, а прозвищом Лаврыш“. (Лѣтописецъ, бал. 208).

ВРОЧИСТЫЕ· „... меды куповали и сычивали на врочистые свята“ (рас.: „торжественныя“). (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 323).

ВРЯДНИЧОГО. „А што съ третьего снопа врядничого (=чыноўніцкага) тамъ зостанетъ, маетъ ревизоръ на зошлого половицу дати“. (Устава на волоки 1557 г., бал. 357).

ВСЕМОГУЧИ. „А Богъ всемогучи нехай тобѣ благо(с)вит, и нехай тя ро(з)роди(т) и ро(з)множи(т), абы(с) бы(л) намно(ж)ство люди(й)". (Кнігі Бібліі XVI ст., бал. 396).

ВСТАВИЧНОЙ. „...въ борбѣ вставичной (рас.: „безпрестанной", „безпрерывной") отъ діавола и ему служачих быти"... (Кратковременный отвѣтъ Өеодула XVI ст., бал. 479). „...которыи тую землю къ хрестіяньской направили, и вставичнѣ ся на противку непріятелемъ вѣры святоѣ застановляли"... (Пасольства рады в. кн. Літоускага да караля Жыгімонта 1526 г., бал. 311).

ВСТАНОВИЛИ. „...и встановили собѣ братсво свое кушнерское въ томъ мѣстѣ Виленскомъ мѣти". (Статут кушнерскага братства 1538 г., бал. 323).

ВСТУПАТИСЯ. „...а который Витблянин, умирая, откажетъ остатокъ своего имѣнія кому, и въ то намъ не вступатися"... (Привилей бояромъ и мѣщаномъ Витебскимъ 1503 г., бал. 252).

ВТЕГНУЛИ. „Повстали против его Нѣмцы, Пруси и Лиөлянты и втегнули (=увайшлі) з великимъ множеством людеи своих в землю Жомоитскую". (Лѣтописецъ, бал. 210).

ВТЕКЪ. „А хто бы зъ воиска втекъ до дому, а въ томъ его поимають, тогды того на шыбеницу"... (Постановленье на соймѣ Новгородскомъ 1508 г., бал. 266).

ВТИСКИ. „...княжатомъ и паном Рымскимъ, шляхте и всему посполству крывды и втиски чынилъ"... (Лѣтописецъ, бал. 200).

ВТОПИЛИ. „...поимали Смольняне маршалъка Смоленского Петрыку и втопили его у Днепръ". (Лѣтописецъ, бал. 230).

ВТРАПЕНИ. „Тогды подадутъ васъ во втрапени (рас.: „страданія", „непріятности") и забіютъ васъ". (Первая часть Нового Завѣта 1570 г., бал. 408).

ВУЖА. „...а всіо яна, як вужа вилами, так мяне: инъ идзи, дакъ идзи у Любавичи" (Зборнік інтэрмэдзій палавіны XVIII ст., б. 618).

ВУЯ. „...и возми собѣ оттоле жону з дочок лавана вуя твоего". (Кнігі Бібліі XVI ст., бал. 396).

ВЧИНКОВЪ. „...маючи бачность отецъ святый папежъ и цесаръ хрестіяньскій на знаменитость вчинковъ великого князя Витовта". (Пасольства рады в. кн. Літоускага да караля Жыгімонта 1526 г., бал. 311).

ВЧЫНИЛ. „Старшыи же сын Боркъ вчынил городъ на рецэ Юре"... (Лѣтописецъ, бал. 201). „И вчынили бои вельми великии от пораня олиж до вечора"... (там-жа, бал. 205).

ВЫБАВИЛЪ. „...и абы своимъ стараньемъ такъ много душъ христіанскихъ зъ неволи и смерти выбавилъ" (рас.: „спас"). (Справа отца Никифора 1597 г., б л. 476). „И во младыхъ лѣтехъ своихъ выбавилъ Зузанну жену Яхимову отъ смерти". (Біблія Ф. Скарыны 1517—1519 г., бал. 288).

ВЫБОДАТИ. „Бачечи тое помыслилъ собе скоморошецъ, же жидовинъ, ему скомороху, хочеть око выбодати". (Дышкурсъ жыдовина зъ скоморохомъ XVII ст., бал. 558).

ВЫБРИНУТЬ. „...если черезъ вашъ ретунокъ будетъ выдвигнена, зъ вами и зъ нею выбринуть" (=выйсьці бродам, выратавацца)... (Первая часть Нового Завѣта 1570 г., бал. 415).

ВЫГНАНОМУ. „В тот час будучы князю Станиславлю Киевскому у Бранску выгнаному от великого князя Кгидимина". (Лѣтописецъ, бал. 212).

ВЫГОИЛЪ. „И князь Скиргаило князя Юря от ран выгоилъ и прывезъ его къ городу Смоленску". (Лѣтописецъ, бал. 219).

ВЫЗВОЛЯЕМЪ. „Тежъ вызволяемъ ихъ отъ подводъ, которые жъ первѣй посполито давали". (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271).

ВЫЗУЙТЕСЯ. „Гды бовѣмъ Апостолъ мовитъ: вызуйтеся (=пазбудзьцеся) зъ старого чловѣка". (Духовныи бесѣды 1627 г., бал. 541).

ВЫИСТЬЮ. „...для того, по выистью менованого часу личбѣ того повѣту, въ которомъ оный врядъ лежитъ, маетъ подскарбій, также за вѣдомостью и листомъ нашимъ, въ имѣніе недбалого вослати и увязати ся за всю сумму зъ уряду его до скарбу належачую". (Устава на волоки 1557 г., б. 350).

ВЫКЛАДАТ(Ь). „...не мают выкладать (рас.: „излагать") словенских словъ по руску, але такъ читати яко написано"... (Регулы Іосафата Кунцэвіча XVII ст., бал. 530).

ВЫЛОЖЕНЫ. „...изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены" (рас.: „изложены"). (Статут в. кн. Ягайлы 1423 г., бал. 150).

ВЫКРУТНЫХЪ. „...и еще, чого ты не вѣдаешъ, яко простакъ будучи, додасть собѣ матеры и выкрутныхъ (рас.: „лукавых") доводовъ своихъ". (Унія... 1595 г., бал. 456).

ВЫМЕЛКИ. „Дозволили есмо тежъ имъ млынъ справити на рѣцѣ на Полотѣ, а вымелки и пожитки съ того млына мають роздѣлены быти на двое". (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271).

ВЫМОВА. „...и вже таковымъ вымова (=адгаворка) не будетъ пущона на спустошенье, згорѣнье, вымеретье и убожство". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 349). „...а съ того не вымовлятися всимъ подданымъ нашимъ". (там-жа, бал. 343).

ВЫНИКЛЫЙ. „...иншій мовлю поневажъ з иншей причины выниклый найдуетъся". (Казанье XVII ст., бал. 528).

ВЫПИСЪ. „...съ которыхъ и сесь выписъ подъ печатью его королевской милости великого князьства Литовского Овсѣю Максимовичу есть выданъ". (Запіс вознага Казлоўскага 1597 г., бал. 478).

ВЫПРОСТУЮТЬСЯ. „А гдѣ безъ земянскихъ кгрунтовъ не выпростуються, таковые земли беручи, нашими кгрунты мають отдавати". (Устава на волоки 1557 г., бал. 351).

ВЫПУДИТЪ. „...а кгды ихъ который зъ нихъ староства и вряду своего выпудитъ, абы жаденъ зъ иншыхъ становъ подданыхъ нашыхъ черезъ то ихъ не прыймовалъ". (Статут 1566 г., бал. 395).

ВЫРОКЪ. „...то маетъ быти отложено на вырокъ (рас.: „приговоръ" нашъ". (Устава на волоки 1557 г., бал. 357).

ВЫРЫИ. „...вырыи (=вырэж) на нем образъ б'тоvлинъ иже хоробруетъ и ездить на кфире". (Тайна Тайныхъ, Аристотелева врата. XVI ст., бал. 337).

ВЫСЛОВИЛЪ. „...яко его другий зацный мудрецъ высловилъ" (=высказаў). (Статут 1588 г., бал. 439).

ВЫСТУПОКЪ. „...если бы староста въ томъ братствѣ передъ братьею который выступокъ (=праступак) учинилъ"... (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 324).

ВЫСТУПЪ. „...тогды мы ихъ маемъ за таковый выступъ виною на шою сказнити, абы на потомъ того ся недопускали". (Устава караля Жыгімонта старога Мозырскай воласьці XVI ст., бал. 274).

ВЫШЕРЕЧЕНЫЙ. „...а другии вышереченыи сын его Ердивилъ почнеть мешкати и пановати на Новегородцы". (Лѣтописецъ, бал. 202).

ВѢДАЛЫЕ. „Каневцы, вѣдалые (якія ведаюць) тыхъ границъ господарскихъ". (Граница князьству Литовскому з землею татарскою 1540 г., бал. 334).

ВѢДАНЕ. „Грамматіка есть певное вѣдане жебысмы добре мовили и писали". (Грамматіка словенска 1596 г., бал. 463).

ВѢДАТИ. „Два суть конъцѣ всякой науки въ писмѣ, яко философове пишутъ: вѣдати што сь есть потребное и отповѣдати". (Грамматіка словенска 1596 г., бал. 463). „Ино мы вамъ всимъ подданымъ нашимъ даемъ вѣдати". („Тотъ листъ о войну писанъ" 1514 г., бал. 282). „А они маютъ, кождый зъ нихъ, сами на себе тыи пѣнязи разложити, якъ вѣдаючи водлѣ можности кождого"... (Каралеускі і сойманы статут 1525 г., бал. 320). „А хто зъ войны уѣдетъ безъ вѣдома господарского, або безъ гетманова, тотъ шыю тратитъ". („Устава сойму Виленского, 1507 г., бал. 263). „Бортное дерево наше все абы врядъ въ своей вѣдомости мѣлъ". (Устава на волоки 1557 г., бал. 353).

ВѢЖИ. „...ижбы въ нижнемъ и верхнемъ замку вѣжи (рас.: „башни") оправити". (Уставы 1559 г., бал. 381).

ВѢКУИСТОЙ. „А прото, къ вѣкуистой (=векавечнай) тоѣ рѣчи памяти"... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 275).

ВѢЩКОВЕ. „...ото вѣщкове (рас.: „волхвы"), з всходу пришли до Іер(с)лима мовячи, где есть нарожоный кроль жидовскій". (Евангеліе учительное XVII ст., бал. 518).

ВЯЗЕНЕМ. „Гды ему през цѣлыи два роки срокгимъ а окрутным темничным вязенем мордованному". (казанье двое XVII ст., бал. 515).

ВЯЗНИ. „...вязни з обу сторон собѣ поворочали"... (Лѣтописецъ, бал. 234). „...кромѣ иныхъ вязьней, которыхъ много по войску". (Ліст аб разбіцьці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 392).

ГАДАЛИ. „О которомъ ни думали ни гадали" (=памяталі)... (Отпісы Кміты Чорнабыльскага 1573—1574 г., бал. 418).

„ГАИ. „...а потом тот балванъ згнил, и там гаи вырос"... (Лѣтописецъ, бал. 205). „...свои лѣсы и боры, и дубровы и гаи, въ тыхъ ихъ лѣсѣхъ и борѣхъ и дубровахъ и въ гаѣхъ не маютъ мѣщане на свои потребы мѣстские дерева брати"... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 277). „Коли жъ хто украдетъ дубъ или два въ чюжомъ гаю, маеть платити 6 скотц за каждыи дубъ". (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 154).

ГАМОВАЛИ. „...жадныхъ откуповъ не брали, и своихъ врядниковъ дворныхъ отъ того гамовали" (=стрымлівалі)... (Устава дворовъ 1529 г., бал. 316).

ГАНИТИ. „Многіе найдутся таковые, чытателю хрестіяньскій, которые, не вѣдаючы кгрунту истности самое, звыкли подъ часъ и добрые речи ганити" (рас.: „порицать")... („Гаръмонія" XVII ст., бал. 507). „...тое, што первей въ нашей церкви ганили, згола, всѣ нашы церемонѣи и вѣры вызнанья и сакраменты, тое все южъ хвалятъ". (там-жа, бал. 507). „Того я не ганю, естли пристойне чинять и водлугъ науки Христовы"... (Здане пана Іоанна Щлсного Герберта XVII ст., бал. 514).

ГАСИТИ. „Ано бы лѣпѣй гасити, (рас.: „тушить“), коли у сусѣда горитъ, анижли коли до твоего даху прийдетъ“. („Унія“ 1595 г., бал. 456).

ГИНУЛА. „...яко бы капщизна наша не гинула (=не прападала)“. (Устава на волоки 1557 г., бал. 342).

ГІСТОРІЯ. „Гісторія албо правдивое выписаніе Іоанна Дамаскина о житіи святых“. (Гісторія, б. 553).

ГЛАДКА. „...толко абы гладка (=поўная, круглая) а красна была, а его очомъ ся подобала“. (О дворѣ турского султана XVII ст., б. 868).

ГЛЕДИ(Т). „...и хто таки яко г(сп)дъ б(о)гъ н(а)шъ, котори(й) на высокостя(х) мешкае(т), а гледи(т) на поко(р)ныхъ на небе и на зе(м)ли“. (Протэстанцкі псалтыр XVI ст., бал. 399).

ГНИЛИ. „Учитель наказаньемъ наученьемъ и напоминаньемъ захoвуетъ людеи отъ духовное гнили“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 386).

ГНОЙ. „...и положил се по(д)ле стены и заснул, а ластовка з гнѣ(з)да упустила гной на очи его“. (Кнігі Біблії XVI ст., бал. 398).

ГНѢВУ. „О избавленіи нашемъ отъ гнѣву Божія и отъ моцы діавольское“... („Біблія Ф. Скорины“, бал. 288).

ГОДИ. „...и того-бы з насъ годи было, за нашое лихое шалберство“. (Ліст Комуніякі да Абуховіча 1655 г., б. 575).

ГОДИНА. „Iесусъ (о)твѣце има река приде година (=час) ать ославися сынъ человѣчь“. (Адрывак Супр. Евангельля X—XI ст., бал. 18). „Дай боже изно(в)ъ токо(й) годины (=часу, пары) приждати и теперъ“. (Прамова Мялешкі 1589 г., бал. 447).

ГОДИ(Н)НИКЪ „...добри то на(ш) годи(н)никъ пету(х) што нехибне о по(л)ночи кукаракуе(тъ)“. (Прамова Мялешкі 1589 г., бал 448).

ГОДНА. „Которая речъ ижъ есть вечное памети годна (рас.: „достойна“), прыстояло, абы для ведомости посполитое въ друкъ подана была“. (Описанье и оборона събороу Берестейского 1596 г., бал. 470). „...а маютъ на тотъ врядъ обирати людей годныхъ (рас.: „достойных“), набожныхъ, смысльныхъ, безъ кождыхъ даровъ, подъ сумнѣньемъ“. (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 272) „На тую квестію ачбыся не годило тобѣ жадное отповѣди дати“. (Вопросы и отвѣты православному зъ папежникомъ XVII ст., бал. 502).

ГОДНОГО. „Сторожа маетъ чергою быти; а естли бы пригодилася черга негодного на сторожу, а панъ гетманъ хотѣлъ бы послати годного на сторожу въ други разъ: тогды маетъ у того у негодного коня вземши дати подъ годного“. („Устава сойму Мѣнского военная, 1507“, бал. 264).

ГОДЯЧА. „...которая монета имѣеть быти вѣчна, добрая и годяча, (=згодная, добрая), абы была любоприимна всѣмъ людемъ“. (Віськаўскі статут XV ст., бал. 154).

ГОЛУБКА. „Смотри якъ то голубка ноаху служила“. (Хронологія 1581 г., бал. 426).

ГОЛОГУЗДЫЕ. „... и то велми стра(ш)ная шкода галогуздые кури (мова аб індыкох) ховати, ихъ достатком варити и и(н)ные пташки смажи(ти)“. (Прамова Мялешкі 1589 г., бал. 448). С „калакуты“, калакуцкія (г. зн. калькуцкія) куры, пад уплывам народнай этымолёгізацыі выйшла „голагуздыя“.

ГОНЕЦЪ. „...гонецъ маетъ ѣхати до уряду господарьского, за листомъ господарьскимъ подводнымъ“. (Устава на волоки 1557 г., бал. 361). ...„подъ

посла або подъ гонца нашого, а любо на которую на иншую нашу потребу"... (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257). „И пошлет гонца своего къ сыну своему князю великому Витовту"... (Лѣтописецъ, бал. 215).

ГОНЯЧИ. „...которые, яко ся зъ ними поткали, заразомъ ихъ сперли, ажъ потомъ почали тылъ подавати и такъ тежъ гонячи за ними били ихъ". (Ліст аб разбіцьці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброунай 1564 г., бал. 392).

ГОРИТЪ. „Ано бы лѣпѣй гасити, коли у сусѣда горитъ, анижли коли до твоего даху прийдетъ". (нив... 1595 г., бал. 456).

ГОРНУЧИ. „...подъ зверхность и панованье нашо горнучи до служобъ нашихъ господарскихъ ся утекають" (Мэтрыка в. кн. Літоўскага, б. 592).

ГОРОДНО. „И пошедшы з Новагорадка и зарубил город Городно и потом пошол до Берестья и нашол Берестѣи, и Дрогичын, и Мельник от Батыя спустошоны и покажены"... (Лѣтописецъ, бал. 202).

ГОРЪШЫИ. „...иж горъшыи былъ тым землямъ и окрутнеишыи на нихъ, нижли Антиох Сирскии, и Иродъ Иерусалимскии". (Лѣтописецъ, бал. 208).

ГОРѢЛКИ. „...отъ пива одинъ грошъ, а отъ горѣлки два грошы". (Устава на волоки 1557 г., бал. 360). „...вольно мѣщаномъ Полоцкимъ напитки, медъ, пиво, горѣлку, на властную потребу свою мѣти". (Пацьверджаньне прывілею месту Полоцку на Майдеборскае права 1580 г., бал. 422).

ГОСПОДАРА. „А про то оберыте собѣ господара (рас.: „государя") доброго, хто бы мѣлъ боронити того панства великого князства Литовского". (Лѣтописецъ, бал. 209). „И по немъ межы собою господара не мели и мешкали без пана" (там-жа, бал. 201).

ГОСПОДАРУ. „Да не гнѣвайся Господару, а хтож кого остережеть, коли не милы свой давны другъ" (Ліст Комуніякі да Абуховіча 1655 г., б. 576). Слова-зварот „Господару" тут, як і ў шмат якіх іншых помніках нашай пісьменнасьці, ужыта ў значэньні рас.: „Господин", польск.: „Panie".

ГОСПОДѢ. „...а гдѣ дворовъ нашихъ нѣтъ, ино въ мѣстѣхъ, або на селѣ, на одномъ мѣстцу, въ господѣ, (=ў кватэры), не поѣзджаючи и не посылаючи на села а ни въ домы воитовъ"... (Устава на волоки 1557 г., бал. 346).

ГОСТИНЦАХЪ. „А на гостинцахъ и дорогахъ, гдѣ мы господарь съ дворомъ нашимъ ѣдемъ". (Устава на волоки, бал. 355). „...въ слушномъ селѣ, звлаща при гостинцу, можетъ быти корчма за вѣдомостью вряду". (Устава на волоки 1557 г., бал. 342).

ГОСУДАРЪ. „Тежъ естли бы чій слуга збожье попасъ, государъ (ў знач. гаспадар) того слуги маетъ тое збожье поплатити, а слуга тотъ маетъ кіемъ каранъ быти". (Постановленьне на соймѣ Новгородскомъ 1508 г., бал. 266).

ГОТОВЫ. „...ани на жадныи заклады ани на поруки, вынявши готовы (рас.: „наличные") пѣнези". (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 155). „Гатоўка", „гатавізна" ў знач. рас. „наличность"—звыклыя словы ня толькі ў старой нашай пісьменнасьці, але і ў жывой народнай мове.

ГРАБАРЫ. „...могутъ выдати до двадцати копъ на наемники и на грабары (=землякопы) до такоѣ роботы". (Устава на волоки 1557 г., бал. 345).

ГРАЗКОМУ. „Мѣсто аж до Днѣпра у ровнѣйшому мѣйстцу осажено нижли замокъ але у гразкому а болотистому"... (Дыярыуш Самуэля Маскевіча XVII ст., бал. 531).

ГРАНИЦЫ. „А князь великии Скирмонтъ собравшы вси воиска свои и подкал его на границы своеи у Коидонове, и поразилъ того цара, и всю рать Татарскую побил"... (Лѣтописецъ, бал. 204). „Тежъ уставляемъ: хто съ кимъ имѣетъ границу при лѣсѣ". (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 154).

ГРИДНЯ. „Гридня великая и съ сѣньми, гдѣ тивонъ и рикунья живутъ". („Археограф. Сборн.", Вільня, 1867 г., т. I., б. 148).

ГРОМАДАМИ. „...въ чомъ не лядяко имъ шанцуется, бо не по одной а великими громадами Стадо Христово урываючы до своее оборы плюгавое загоняютъ"... (Унія... 1595 г., бал. 454).

ГРОУДИ. „...который ссалъ гроуди мое"... „(Житіе св. Алексія человѣка Божія XV ст., бал. 181).

ГРОШМИ. „Не грошми, але кровю ся еѣ (волі) докупаютъ". (Вѣршѣ на жалостный погребъ Петра Конашевича XVII ст., бал. 538).

ГРУБІЯНСТВО. „...бо за тымъ, ижъ наукъ нѣтъ, великое грубіянство въ нашихъ духовныхъ умножилося". (Ліст кн. Канстантына Астрожскага 1593 г., бал. 450).

ГУБУ. „A sztob tobie daw w hubu (рас.: „рот") nietucie nikoho" („Sieńko Nalewayko", сатыра XVII ст., бал. 561).

ГУБЪ. „А робятамъ малымъ и невѣстамъ губъ (=грыбоў), овощу лѣсного всякого, ягодъ и хмѣлю во всякихъ пущахъ нашихъ не боронити". (Устава на волоки 1557 г., бал. 353).

ГУДУЦЬ. „Гудуць, ах гудуць, истинно гудуць, гэто кажут(ь) аггли паюць" (Зборнік інтэрмэдзій 1771—1776 г., б. 621). Слова „гудуць" у народнай мове ужываецца ў двуякім значэньні: аб ігры на духавым інструманце („Дудары гудуць") і аб прыцішаным сьпеве („Старцы песьню гудуць").

ГУМЕНЪ. „Платъ весь съ десятоѣ волоки; кромъ овса и сѣна третій снопъ зъ туменъ нашихъ всякого збожья". (Устава на волоки 1557 г., бал. 352).

ГУМЕННИКИ. „Тежъ, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врядники дворные, яко заказники, старцы, тивуны, приставы, сорочники, гуменники, обирали што зъ лѣпшихъ служобъ, вѣрныхъ которыи бы больше стерегли роботы, пашни (=пасеву) и иншихъ нашихъ пожитковъ, нижли лупежства, або отступованья отъ повинныхъ роботъ"... (Устава дворовъ 1529 г., бал. 316).

ГУРБОЮ. „З гурбою (=грамадой) держить: так, так, так, а коли мовишь: тое не так,—и пискнути не хочеть". (Ліст Комуніскі да Абуховіча 1655 г., б 576).

ГУТОРЫЛІ. „Vpierod hutoryli z starymi hrekami" („Sieńko Nalewayko", сатыра XVII ст., б. 561).

ГУТУ. „...збудовати гуту (рас.: „завод") скляную, накладомъ своимъ властнымъ ку его пожитку". (Грамата 1551 г., бал. 376).

ГУФАМИ. „...и панъ гетманъ дворный зъ иньшими гуфами (=ротамі) за ними пошелъ". (Ліст аб разбіцьці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., б. 392).

ГЭТАК. „Tot' bywało on o tom hetak ludziom każec". (Інтэрмэдзія 1651 г. бал. 568).

ДАСИ. „...не даси ни коня ни серебра"... (Грамата Рыжскіх купцоў Вітабскаму князю Міхайле Канстантынавічу, каля 1300 г., бал. 91).

ДАРЕМНО. „Кгдыж даремно вѣкъ свой жити будешъ, если той путь не знайдешъ которыйсь стратилъ". (Отпись на листъ унитовъ Виленскихъ XVII ст., бал. 519). „...а естли не могутъ, то даремна и праца наша". (Наказ да Новагарадскага сабору 1624 г., бал. 539).

ДАТКОМЪ. „...был велми ласкавъ на подданых своих щодробливе их всяким даткомъ и дары опатруючы"... (Лѣтописецъ, бал. 232).

ДБАЛИ. „...а на свой только пожитокъ речи натегаючы, о сполное добро всихъ мало дбали"... (Статут 1588 г., бал. 438). „...взираючи на начальника вѣры и совершителя Іисуса, который вмѣсто потѣхи принялъ крыжъ, о встыдѣ не дбалъ". (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 477).

ДЕВИЦЫ. „Сталося есть воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чыстое Марѣи"... (Лѣтописецъ, бал. 200).

ДЕРЖАВЦЫ. „...державцы дворовъ нашихъ, въ каждомъ дворѣ особно, довѣдавшихся, колько бочокъ жыта есть потреба ко насѣнью"... (Устава дворовъ нашихъ 1529 г., бал. 312).

ДИВО. „...и тут не малое учынилося диво (ў знач. рас.: „чудо")... (Лѣтописецъ, бал. 219).

ДОБРЕ. „...з чого на каждомъ соборе будуть пытаные, если ихъ добре умеють". (Регулы Іосафата Кунцэвіча XVII ст., бал. 530).

ДОБРОВОЛЕНЬСТВА. „...и просили насъ абы есмо имъ вси тые права и доброволенства (рас.: „благоволенія", „свободы"), нашимъ привильемъ потвердили"... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 275). „...а прото зъ ласки нашое, для ихъ верное службы вси тые вышейписанные доброволенства" (=свабоды). (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

ДОБРОВОЛЬНЕ, „...и теперь они его добровольне (=свабодна) уживаютъ и водле тыхъ артыкуловъ вышей мененыхъ завжды се радятъ и справуютъ"... (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 325). „...о разбои на добровольнои дорозѣ". (Вартскі статут 1420 г., бал. 150).

ДОБЫТОКЪ „...тежъ, гдѣ первѣй добытокъ (=статак, скот) пасывали". (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 272).

ДОБЫТКОМЪ. „...звитяжство одержавшы з великимъ весэльем и добыткомъ (=здабычай) золота и серебра"... (Лѣтописецъ, бал. 206). „И князь великии Тронятя звитяжство одержившы и добытку великого золота, и серебра, и каменя жэмъчугу, и шат дорогих набравшы и пошол у свою землю". (там-жа, бал. 205). „...со многимъ полоном и невымовным добытком завоевавши и городы многие побравши"... (Умова Смаленскага князя Івана Александравіча з Рыгай (1330—1359 г.), бал. 116). Слова „дабытак" ужывалася і ўжываецца ў траякім значэньні: скот, уласнасьць і здабыча. „Пасьвіць дабытак"; „Усяго дабытку ў яго—кажух на плечах"; „Пчолы каля ліп маюць добры дабытак".

ДОВЕДАЛСЯ. „И в тотъ часъ доведался великии князь Монтвилъ Жомоитскии, иж Руская земля спустошона"... (Лѣтописецъ, бал. 202).

ДОВНИМАЛИ. „А сторожи тое видели и не догадалися: довнимали, (=думалі)—жонка вышла з жонкою"... (Лѣтописецъ, бал. 217).

ДОВОДЪ. „...и доводъ (рас.: „доказательство") на то оставили людей добрыхъ старыхъ, бояръ, мужовъ сугранныхъ многихъ"... (Апісаньне граніц паміж вялікім князьствам Літоўскім і каронай польскай 1546 г., бал. 335). „Доводы о правдивомъ божествѣ и человѣченстве Христовѣм". (Полемічны трактат канца XVI ст., бал. 495). „О старшенстве Петра Стго доводы из семи соборов". (Полемічныя творы Іозафата Кунцэвіча XVII ст., бал. 518).

ДОВОДНЕ. „Люди и тое кажуть доводне (рас.: „подлинно", „достовѣрно")—во всихъ штурмахъ Вашмости только одного ткача забито". (Ліст Комувіякі да Абуховіча, 1655 г., б. 576).

ДОВОДНЮ. „...слуги пана Миколаевы и владычни и окольничыхъ слуги ихъ въ доводню (сьледчая вязьніца) сажають, а на поруку не дають"... („Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 256).

ДОВЦЕПНЫ. „...суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны" (рас.: „остроумные"). (Статут в. кн. Ягайлы 1423 г., бал. 150).

ДОВЪТИПЪ. „Ачъ кольвекъ, вѣмъ то добре, ижъ не толъко мой тупый розумъ, мѣлкій довътипъ, (рас.: „остроуміе") слабая сила и не оумѣстная вымова, подолати тому, жадною мѣрою, не можетъ". (Казанье двое XVII ст., бал. 516).

ДОВѢДЫВАТИСЯ. „...вышли довѣдыватися и познавати, и, кого познавши, врядомъ нашимъ вѣдомо о томъ давати". (Грамата 1539 г., бал. 333). „...тотъ довѣдавшися, же я хочу до Грецыи ѣхать, далъ ми чотыри листочки запечатованы до своихъ пріятелей". (Справа отца Никифора 1597 г., б. 473). „...державцы дворовъ нашихъ, въ каждомъ дворѣ особно, довѣдавшися, колько бочокъ жыта есть потреба ко насѣнью". (Устава дворовъ нашихъ 1529 г., бал. 312).

ДОВѢДАЛСЯ. „И довѣдался князь великии Нарымонт, што ж князи Ятвезъские померли, а люди ихъ мешкают без господара". (Лѣтописецъ, б. 207). ...„и потомъ довѣдался, што город Киев сожжонъ". (там-жа, бал. 202).

ДОГЛЕДАТИ. „...А пастыры засъ старшіе, которые бы того догледати и той явной и великой шкодѣ забѣгати мѣли". (Унія... 1595 г., бал. 455). ...„ижъ торговъ и вольностей мѣстскихъ уживають, и доглѣдати, абы тежъ нихто поблуднѣ и безъ вѣдомости вряду на кгрунтѣхъ нашихъ не мѣшкалъ". (Устава на волоки 1557 г., бал. 342). „...мають съ паны врядники порозумѣваючися, имѣній его милости господарьскихъ доглѣдати". (там-жа, бал. 362). „Тежъ ревизоръ маетъ доглядати и съ пильностью довѣдыватися абы нихто съ шляхты и подданыхъ нашихъ въ пущахъ, на властныхъ грунтѣхъ нашихъ проробковъ не чинили и никакъ къ собѣ не привлащали". (там-жа, бал. 350).

ДОДУШИ. „Додуши (рас.: „ей-Богу!") то мне дивно што Вашмости триста подвод подъ одну постѣль Москва дала". (Ліст Комуніякі да Абуховіча 1655 г., бал. 576).

ДОКОНЧЕНЬЮ. „Ажъ потомъ, по доконченью (рас.: „по окончаніи") сейму, кгды ся уже только сами канцлерове и урядницы зостали". (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 476). „Тут ся докончалъ родъ княжати Рымского Палемона". (Лѣтописецъ, бал. 206).

ДОКОНАЮТСЯ. „...олижъ вси иныи личбы того року доконаются (=скончацца), тогды вжо его слухати въ личбѣ будуть, и, што зъ личбы при немъ найдется, заплативши, имѣнье возметъ"... (Устава на волоки 1557 г., б. 350).

ДОКУЧАЕШЪ. „Бо тежъ ты, яко простакъ неякій, не такъ имъ докучаешъ"... (Унія... 1595 г., бал. 456).

ДОПИРАЛИСЯ. „...одноѣ ляски, одноѣ печати, одного скарбу, одноѣ канцеляреи допиралися (=вымагалі)"... (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 393).

ДОРОСЛОГО. „...а пана дорослого лѣт, хто бы мог боронити мечом отчызны своее"... (Лѣтописецъ, бал. 209).

ДОСПѢЕТЪ. „А доспѣетъ (=станецца) ся въ которого Полочанина татьба, и доищутъ ли ся татьбы, ино господару отдати"... (Привилей земли Полоцкой, 1511 г., бал. 277).

ДОСТАТКИ. „...а коли на перепышные достатки каша рижовая зъ шафраном“. (Прамова Мялешкі 1589 г., бал. 448).

ДОСТИГНУТИ. „...высокость славы, и глубокость невычерпаемыхъ даровъ пречистое и преблагословенное Владычицы нашея Богородицы присно Дѣвы Маріи словы зличити, мыслю огорнути, и розумомъ достигнути“ (рас.: „постигнуть“). (Казаньне двое XVII ст., бал. 516).

ДОСТОЕНСТВА. „...але и таковые на достоенства (рас.: „почести“, „сановництва“) не маютъ быти припущены, ани отъ господара установлены“. (Статут 1588 г., бал. 436).

ДОСЫТЬ. „...быдла въ дворѣхъ нашихъ мѣлъ досыть, и овшельки сохи дворныи“. (Устава дворовъ нашихъ 1529 г., бал. 315).

ДОСЪГАЕТЪ. „Землею засъ до Перскихъ границъ досѣгаеть (рас.: „достигаетъ“). (Гісторыя о Варламе і Іоасафе 1637 г., бал. 554). „...ieželi wasza wiera y wysoka y hłuboka, a chren że ieye dosiahnieć“. (Інтэрмэдзія 1651 г., б. 570).

ДОТКНУЛСЯ. „...потомъ поступилъ Гдь и доткнулся ихъ и рекъ имъ: востанте, и небойтеся“. (Зборнік XVII ст., б. 567).

ДОТЫЧЕТЪ. „Але, што ся дотычетъ (рас.: „касается“) иншихъ жидовъ, родичовъ тамошнихъ, або и прихожихъ, которые бы съ предковъ своихъ въ жидовскомъ старомъ законѣ были“... (Грамата 1539 г., бал. 333). „Напервѣй што ся дотычетъ попису земского“... (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317).

ДОЧАСНЫЙ. „Бо тамтые дочасныи (рас.: временный) животъ дѣтемъ даютъ, а овіи вѣчный животъ отроженьемъ даруютъ“. (Лекарство на оспалый умыслъ человѣчій XVII ст., бал. 506). „Тое подобенство естъ о тыхъ которые роскошами дочасного живота ошукиваются“. (Гісторыя о Варламе і Іоасафе 1637 г., бал. 554).

ДОЧКУ. „И князь Кернусъ не мелъ сыновъ, только одну дочку именем Пояту“... (Лѣтописецъ, бал. 202).

ДОЩУПАТИСЯ. „...и руками правды дощупатися могутъ“. (Гаръмонія XVII ст., бал. 507).

ДРАБЫ. „...а его милость панъ гетманъ навышшій, также зъ иньшими туфы и съ дѣлы и съ драбы, (=апалчэнцамі), а притягнувши на поле не малое подъ село при рѣцѣ Улѣ“. (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 392).

ДРАПЕЖИТИ. „...и окольничихъ бы слуги не казали имъ людей драпежити (=грабіць)“... (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

ДРЕВЦО. „На которомъ бы былъ панцеръ доброй, а приблица, а мечъ, а павеза, а древцо зъ прапоромъ цвѣтнымъ“... (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317).

ДРУГДЫ. „...а межи таковыми купци чужиземци другды могутъ быти и лазуки, або которыи иншии лихии люди“... (Грамата 1503 г., бал. 258).

ДРЫГАНЪТЫ. „...и то не малая штука кони дрыганъты (=жарабцы-расплоднікі) на ста(й)ни ховати“... (Прамова Мялешкі 1589 г. бал. 448).

ДУБРОВЫ. „...свои лѣсы и боры, и дубровы и гаи, въ тыхъ ихъ лѣсѣхъ и борѣхъ и дубровахъ и въ гаѣхъ не маютъ мѣщане на свои потребы мѣстские дерева брати“... („Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 277)“. „...въ дубровахъ своихъ не боронити имъ хоромовъ рубити а дровъ сечы подле давного обычая“... (там-жа, бал. 257). „Равнины великие и дубровы роскошные“... (Лѣтописецъ XV ст., бал. 201).

ДУНАЙ. „Варакгамі названы былъ народ водлугъ Стріковского сведки, а то от моря которое москва зовет варецким морем а то море швецыю олівает и дунай инфлянты“ (Дунай=заліў; мова аб Рыжскім заліве). (Прологъ, XVII ст., б. 564).

ДУРНИНА. „И то на свете дурнина годин(н)ики“. Прамова Мялешкі 1589 г., бал. 448).

ДЫБА. „Аще Руский гость или въ Ризѣ, или на Готьскомъ березѣ извинится (будзе вінаваты), никакоже его всадити въ дыбу (калоду)“... (Сьпіскі Смаленскай умовы з немцамі 1229 г., бал. 70).

ДЫБЛЕ. „...и толко убра(в)ши се на высоки(х) подкова(х) до девокъ дыбле“. (Прамова Мялешкі 1589 г., бал. 448).

ДѢВКА. „Гдѣ бы которая дѣвка безъ воли отцовское и матчины ишла замужъ, таковая отпадываетъ отъ посагу и отъ имѣнья отчизного и материстого“. (Статут 1566 г., бал. 394). „И пануючы Кестутю на троцэх и на Жомоити и вслышал дѣвку на полонъдзэ именемъ Бируту“... (Лѣтописецъ, бал. 213).

ДѢВСТВО. „...и тая Парасковѣя обецалася дѣвство свое заховати в цэлости до жывота своего“. (Лѣтописецъ, бал. 203).

ДѢДИТСТВО. „...хотячи дѣдитство вашое милости привлащити“. (Пасольства рады в. кн. Літоўскага да караля Жыгімонта 1526 г., бал. 311). „Дѣдитство“, тое, што па дзядох асталося, „адзядзічана“ ўнукамі.

ДѢДОВИ. „...абы(сь) осѣлъ землю мешканья твоего, которое обѣцалъ дѣдови твоему“. (Кнігі Біблії XVI ст., бал. 396).

ДѢЕТЪ. „...абовѣмъ честь которая ся священникомъ дѣетъ, (=робіцца) на Богася стягаетъ“... (Лекарство на оспалый умыселъ человѣчій XVII ст., б. 506). „...июда отповедал: все добро дѣетсе наймилейша госпоже“... Мука Господа нашого Ісуса Хрыста XV ст., бал. 180). „...великое затрудненье въ скарбѣ, дѣется, коли рокъ въ рокъ личбами входитъ“... (Устава на волоки, 1557 г., б. 350).

ДѢТКИ. „Хвалѣте дѣтки гспда, хвалите имя гспдне, нехай буде имя гспдне благслвено от того часу аж навѣки“. (Протэстанцкі Псалтыр XVI ст., б. 399).

ДЯКЛА. „Тежъ жыта наши данныи и овсы, то есть, дякла, державцы наши абы суполно до городничого отдавали“... (Устава дворовъ нашихъ... 1529 г., бал. 313). „Дзякло“, сьпярша датак ў падзяку за што, даваны з ўдзячнасьці, пазьней стаўся абавязковым падаткам. Дагэтуль слова „дзякло“ ўжываецца ў народзе ў значэньні гонорару (рас. „благодарности“).

ДЯКОВАТИ. „...за што пану Богу дяковати, же подъ панованьемъ королей ихъ милостей и великихъ князей пановъ нашихъ, тую владзу и вольность у рукахъ своихъ маемъ“... (Статут 1588 г., бал. 441). „Трыщан даровал Ижоту королю Марку и рече: королю, маеш ми за нее дяковати“ (Повесть о витязехъ XVI ст., бал. 374).

ЕВЬИ. „Евьи (=асеці) тежъ, гдѣ бы врядъ разумѣлъ быти непотребные, маетъ зъ гумна нашого выкинути“... (Устава на волоки, 1557 г., бал 344).

ЕДИНОСТАЙНО. „...ижъ подлугъ часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно (=аднастайна)“. (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 152).

ЕДИНОЦСТВА. „...яко за единоцства (=еднасьці) бывало“... (Прывілей Жыгімонта трэцяга 1595 г., бал. 453).

ЖАДАЮ. „И рече старець: о господина, уже ея (сьмерці) давно жадаю". (Слово о Мартынѣ мнисѣ XII ст., бал. 25). „...дали мы на просьбу и на жоданье княгини нашое великое Ульяны"... (Грамата в. кн. Вітаўта, 1384 г., бал. 118).

ЖАДОСТЕИ. „Даніилъ мужъ жадостеи (рас.: „страстей") и пророкъ Господень преславныи".. (Біблія Ф. Скарыны 1517—1519 г., бал. 288). „А такъ вжо бы панове Поляцы не мѣли тоѣ жадости, абы тое паньство вашое милости отчизное было унижено и привлащоно къ нимъ". (Пасольства рады в. кн. Літоўскага да караля Жыгімонта 1526 г., бал. 312).

ЖАДНОГО. „А сына жадного (=ніякага) не мѣл, толко одну дочку мѣл на имя Едвигу"... (Лѣтописецъ XV ст., бал. 218). „...тые маю таемные заховати, а жадному чоловеку ихъ не маю объявляти ани тежъ жадныхъ листовъ не маю писати безъ росказанья господарского"... (Форма прысягі, бал. 309).

ЖАТИ. „...три дни серпомъ жыто жати, а три дни ярыны, а сѣно косити по старому". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ЖАТЦИ. „...и поишла и пришла и збирала в поли за жатци" (Біблія, перакладзеная з гэбрайскага XV ст., бал. 242).

ЖЕНОЦКАЯ. „Куделя, пане, женоцкая рѣчь да штоб пекла горазд оладки". (Ліст Комуніякі да Абуховіча, 1655 г., б. 575).

ЖЕНСКОЕ. „Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судити старосты: напервѣй судить о усилство женское". (Вартскі статут, 1420 г., бал. 150).

ЖЕРЕБЯ. „А къ тому, кождую свирѣпу (=кабылу) и жеребя мѣти въ реистрѣ на имя, шерстью"... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315).

ЖИВНОСТЬ. „А онъ маетъ с того самъ живность мѣти изъ слугами своими". (Устава караля Жыгімонта, XVI ст., бал. 273). „Полякомъ трудность великая, штося дотычетъ купованья живности на себе и на кони"... (Постановенье на соймѣ Новгородскомъ 1508 г., Чэрвеня 5 дня, бал. 265). „...двѣ части на насъ и къ пожитку нашому зоставуемъ, а третяя часть жыта державцамъ нашимъ, къ ихъ живности и пожитку"... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312). „...а зъ меншимъ людомъ и апаратомъ военнымъ и живностю Смеленска додержалъ". (Ліст Комуніякі да Абуховіча 1655 г., б. 578).

ЖИВОТИННОГО. „...абы конюшые брали съ конского и зъ животинного стада зъ мѣстского куницу по двадцати грошей на лѣто, подле давного обычая"... (Привилей мешаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

ЖМЕНЮ. „Ot nahatawau iemu, ieszcze piercu daycie žmieniu dobruju". (Інтэрмэдзія XVII ст., б. 582).

ЖНИВА. „...а жоны ихъ, лѣтѣ, не болшъ, одно шесть дней до жнива, альбо до полотья будутъ повинни"... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 343). „Скоро по жнивѣхъ, абы десятины костельныи, гдѣ суть повинни, супольна были отдаваны". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312).

ЖОЛНЕРЫ. „...и стацею, которую были наготовали на послы московскии и на жолнеры"... (Запіс аб рабунках і прымусах кобрынскім падданым XVI ст., бал. 310).

ЖОНАТЫ. „...попове грецке соу(т) жонаты". (Повесьць аб трох каралёх, XV ст., бал. 181).

ЖОНОК. „...а иных жонок и мужыков и малых дѣтокъ на колье тыкали"... (Лѣтописецъ, бал. 218). „И змыслила собе: як жонъки будуть насъ

покладати, тогды тоѣ одное жонки плате ускладшы выйти вон з другою жонкою. А тои жонцэ остати бы ся з нею у коморе“... (Лѣтописецъ, б. 217).

ЖОНЫ. „...непоймуй жоны знароду хананейского, Але иди и удайся до месопотамѣи си(р)ской, до дому ѳаруйлева отца матки твоей“. (Кнігі Біблії XVI ст., бал. 396). „Палемонъ, которыи же цару Нерону был кревныи, забрался зъ жоною, и здѣтми своими“... (Лѣтописецъ, бал. 200).

ЖЫВОТЕ. „И пры своем жывоте (=жыцьці) розделил всих сыновъ своихъ“... (Лѣтописецъ, бал. 213).

ЖЫТА. „...державцы дворовъ нашихъ, въ каждомъ дворѣ особно, довѣдавшися, колько бочокъ жыта (=збожжа) есть потреба ко насѣнью“... (Устава дворовъ, 1529 г., бал 312). „...для тоѣ причины, што жъ тыми часы жыто (ў знач.: збожжа) вельми дорого“. (Устава сойму Виленского, бал. 263). „...медъ пресный и жито (ў зн. збожжа) и рыбу покупивши за свои пѣнези и припроводятъ къ Витебску“... (Грамата в. кн. Александра 1495 г., бал. 176).

ЖЭВЖЫКІ. „...ale tam rebiata żewżyki, vicher ich nosić, kruciatsa“. (Зборнік інтэрмэдзій першай паловы XVIII ст., б. 614).

ЖЭМЪЧУГУ. „И князь великии Тронята звитяжство одержившы и добытку великого золота, и серебра, и каменя жэмъчугу, и шат дорогих набравшы и пошол у свою землю“... (Лѣтописецъ, бал. 205).

ЗАБАВЛЕНЫ. „Што пішете до насъ о своихъ купцѣх, што забавлены (=затрыманы) были въ насъ ваши купци“. (Грамата Палачанаў 1414 г., бал. 145).

ЗАБЛУДИЛЪ. „Тогды, идя путемъ, заблудилъ к монастыреви“... (Грамата Рыжскіх купцоў Вітабскаму князю, каля 1300 г., бал. 89).

ЗАБОРОНЕНО. „...а то имъ не маетъ заборонено (рас.: „запрещено“) быти, окромъ бортного дерева“... (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 272). „А врады духовные и свецкіе, и воитъ, бурмистры и радцы мѣста Виленского того имъ николи не забороняли“... (Статут кушнерскага брацтва, бал. 323).

ЗАБУРЕНЬЯ. „...же-мъ тутъ для того забуренья межи духовными пріѣхалъ“. (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 475).

ЗАБЫТЬЕ. „...кгды(ж) вси справы часом с памети лю(д)ское сплываютъ и въ забытье приходятъ“ (Статутъ 1566 г., бал. 394).

ЗАБѢГАЮЧИ. „...забѣгаючи спустошенію церквей и спасенію душъ людьскихъ“. (Саборная грамата Кіяўскага мітрапаліта Рагозы 1596 г., бал. 466). Агульна, слова „забегі“ адпавядае рас. „происки“, але ў гэтым здарэньні знача „предосторожности“.

ЗАВЕЛЬСКОИ. „Кернусъ пановал на Завельскои стороне“ (якая знаходзіцца за ракой Вельяй). (Лѣтописецъ, бал. 202).

ЗАГАМОВАЛИ. „...князь Витовтъ съ сего свѣта зшолъ, коруны тоѣ не дождавши, которая жъ вжо была на дорозѣ, и загамовали (=затрымалі) ее панове Поляцы“. (Пасольства рады в. кн. Літоўскага да караля Жыгімонта 1526 г., бал. 311). „А такъ мы хотячи оный блудъ загамовати“ (=стрымаць). (Грамата 1539 г., бал. 332).

ЗАГУДЯТЪ. „...а у котораго Витблянина загудятъ (=зганяць) воскъ в Ризѣ, або индѣ, а пріѣдетъ до Витебска, ино Витбляномъ самимъ казнити виноватаго“... (Привилей бояромъ и мѣщаномъ Витебскимъ 1503 г., бал. 252). „Также въ которого Полочанина загудятъ (=зганяць) воскъ въ Ризѣ или индѣ, а

пріѣдетъ до Полоцка: ино Полочаномъ взяти тотъ воскъ къ собѣ въ городъ, а казнити того Полочаномъ по своему праву"... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 277).

ЗАДРИЖИТЪ. „Бо хто богобоязный не задрижитъ на такую казнь Божію гледечи". (Первая часть Нового Завѣта 1570 г., бал. 412).

ЗАЖЫЛЪ. „Тыхъ абовемъ словъ самъ Спаситель нашъ зажылъ, (=ужыў) гды на тайной вечери своей хлѣбъ и вино въ правдивое тѣло и въправдивую кровъ перемѣнилъ". (XVII стагодзьдзе, бал. 500).

ЗАЗДРОСТЬ. „На тоей заздрость (рас.: „зависть") Жидовскую выкрылъ и яко небо имъ противно есть научилъ". (Творы мітрапаліта Грыгора Цамблака XV ст., бал. 148).

ЗАКАЗАНЬЕ. „Также, кгды мужикъ на заказанье (=загад) державцы нашого, або врядника его, на работу не выйдетъ". (Устава дворовъ 1529 г., бал. 315).

ЗАКАЗНИКИ. „Тежъ, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врядники дворные, яко, заказники, (=загадчыкі, чыноўнікі), старцы, тивуны, приставы, сорочники, гуменники, обирали што зъ лѣпшихъ службовъ, вѣрныхъ, которыи бы больше стерегли роботы, пашни и иншихъ нашихъ пожитковъ, нижли лупежства, або отступованья отъ повинныхъ роботъ". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316). „Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и бояромъ и мытникомъ, и всимъ заказникомъ (=чыноўнікам)". (Ліст бязмытны Лукашу Терашковічу 1488 г., бал. 165). „Такожъ вызволяемъ вѣчно тымъ нашимъ листомъ всихъ того мѣста людей отъ судовъ и моцы всихъ воеводъ и пановъ, и старостъ, и судей, и подсудковъ, и нашихъ намѣстниковъ, и ихъ заказцовъ великого князьства нашого". (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 272).

ЗАКАЛЫ. „...абысмо маючи здавна въ душахъ нашихъ, якіе закалы (рас.: „пороки"), очистили ихъ". (Евангеліе учительное XVII ст., бал. 519).

ЗАКВИТАЛИ. „...заквитали въ цнотахъ, знать во лиліяхъ троехъ". (Хронологія 1581 г., бал. 428).

ЗАКОНЪ. „А въ законѣ ихъ и въ правѣхъ ихъ во всихъ не маемъ ихъ ни въ чомъ рушати". (Потверженье короля Жыкгимонта на нѣкоторыи члонки або артикулы жидовскіи 1514 г., бал. 281). У старой нашай пісьменнасьці ўжывалі слова „закон" замест цяперашняга—„рэлігія", „веравызнаньне", а слова „права" для абазначаньня цывільных норм сужывецтва між людзьмі.

ЗАЛОЖУСЯ. „...заложуся, жебы не умѣли на то и слова отказать". (Унія... 1595 г., бал. 455).

ЗАМКАХЪ. „...въ замкахъ и въ мѣстѣхъ и дворехъ нашихъ". (Грамата 1539 г., бал. 332). Замест слова „замак", часьцей ужывалі ў нас слова „горад" і „грод" нямецк.: „burg", лац.: „castellum", маскоўск. „кремль" ў значэньні крэпасьці, і, адначасна, адміністратыўнага цэнтру ўмацаванага сьценамі і валамі. Насялённыя таргова-прамысловыя цэнтры, распаложаныя каля ўмацаваных гарадоў, называлі—„место", а жыхароў „месьцічы", „мяшчане". „...люди непріятеля нашого Московского, пришедши подъ замокъ нашъ Смоленьскъ"... (Грамата аб выступленьні у паход 1514 г., бал. 282).

ЗАМЫШЛЯТИ. „...а не маетъ нихто такихъ подводъ и роботъ замышляти, олижъ за нашимъ листомъ". (Устава на волоки, бал. 355).

ЗАМЯТНЯ. „А в тот часъ была у Смоленску великая замятня (=рэволюція), и много людеи посекли, которые спрыяли Витолту, и мор былъ великии на люди“. (Лѣтописецъ, бал. 224).

ЗАНЕДБАНЕ. „...езыка своего славного занедбане, а просто взгарду“. (Первая часть Нового Завѣту, 1570 г., бал. 412).

ЗАПЫТАНЬЕ. „...на запытанье у Семерого Наливайки“. (Запіс вознага Казлоўскага 1597 г., бал. 478).

ЗАРАЗИЛЪ. „...другъ друга заразилъ (=забіў) до смерти“. (Грамата Рыжскіх купцоў Вітабскаму князю Міхайле, 1300 г., бал. 89).

ЗАРЕКНОВАТЬ „...ино на той другой копе вся копа зволившися заказали и зарекновали (=рашылі, высказаліся), хто вжо на тую трэцюю копу сам особою своею не выйдетъ и за себе не откажет, тотъ тую всю шкоду платити мает“. (Акты о копных судах, Вільня 1891 г., б. 10). Слова „зарэкнаваць“ дагэтуль вядома ў жывой мове „зарэкнавала сабе выйсьці за яго замуж“, зн. дала сабе зарок. „Сьведкі агледзіўшы спашу зарэкнавалі заплаціць за яе“... „Ен пасьціць свае зарочныя дні“, г. зн. тыя дні, якія сам палажыў на сябе павіннасьць пасьціць. „Прызарок аддаць гэта на царкву“, зн. абяцаўся, празначыў. Яму гэта на раду прызарочана“, суджана, празначана. „Як толькі ён радзіўся усе азароклі, яму добрую долю“, прадсказалі, празначылі ў мысьлях ці словах. „Прызарочанага не мінеш.“ „Прызарочанае а не аддадзенае, тое што украдзенае“. „Азарочнага доля не ратуе“. „Верыць ў яго як ў азарочню“. Кождаму свой азарок на раду напісаны. „Малога яго заракнавалі бацькі на ксяндза вучыць“. „Заракнаваў дзед, каб ішлі ўнукі на мукі“.

ЗАРОБЛЕНЬЕ. „...ижъ маетъ быти на кождую волоку фолварковую зоставлено по семи волокъ осѣлыхъ, съ волы и съ клячами, на заробленье пашни“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 359).

ЗАРУКЪ. „Къ тому, жадный державца абы зъ винъ зарукъ, (рас.: „ручательство“) або тежъ переметовъ великихъ не бралъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ЗАСЛОНОЮ. „Они ойчызнѣ нашой суть обороною, отъ Татаръ поганыхъ и Турковъ заслоною“. (Вѣршѣ на погребъ Петра Конашевича XVII ст., бал. 538).

ЗАСЛУГИ. „...судити жывых и мертвых и отдати кождому водле заслуги его“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „...абы тыхъ ябедниковъ винами карано подле ихъ заслуги“. (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

ЗАСТѢНКОВЪ. „...а зъ застѣнковъ (=хутароў, сяліб) тая повинность“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 342).

ЗАСѢВОКЪ. „...а не вернетъ ли ся до того часу, тратитъ засѣвокъ и будетъ то все отдано иньшому“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354). „...а у такового подданаго домовство и засѣвокъ не маетъ быти бранъ, ажъ до святого Яна“. (там-жа, бал. 354).

ЗАТАЕНЫХЪ. „Тыежъ ревизоры и мѣрники маютъ ся довѣдывати, посполу зъ урядомъ, отъ войтовъ и отъ лавниковъ и подданыхъ, о земляхъ и всякихъ кгрунтѣхъ нашихъ затаеныхъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 351).

ЗАТРУДНЕНЬЕ. „...великое затрудненье въ скарбѣ дѣется, коли рокъ въ рокъ личбами входитъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 350).

ЗАЦНОГО. „...абысте ваши княжацские млсти, зацного (рас.: „превосходного“, „почтенного“) стану княжата, а передънеиших вожовъ сынове,

всимъ иншимъ съ себе добрыи взоръ а прикладъ давати рачили". (Катихисисъ 1562 г., бал. 385).

ЗАЧАСУ. „...для того з а ч а с у (=загадзя) земля абы вготовлена была". (Устава сойму Виленского, бал. 263).

ЗАЧАТЫЙ. „Который-то порядокъ церкви Божой отъ часовъ апостольскихъ з а ч а т ы й тривалъ по вси вѣки". (Саборная грамата Кіяускага Мітрапаліта Рагозы 1596 г., бал. 466).

ЗБАВЕНЯ. „Яко ж вышэй писано иж часу цэсарства Августова сынъ Божыи воплтился, а часу Тивирѣя, на кресте волную муку прынялъ для з б а в е н я и откупенья роду человѣческого (Лѣтописецъ, бал. 200). „...лечь вытерпевший до конца тотъ з б а в и т с е". (Первая часть Нового Завѣта, 1570 г., бал. 408).

ЗБЕРЕТСЯ. „И князь Тронята з б е р е т с я з братею своею". (Лѣтописецъ, бал. 205.

ЗБРОДНЕВЪ. „...добрыхъ людей, не з б р о д н е в ъ (=праступнікаў) которые бы мещаномъ любы были а люди бы давали на службу чергами". (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

ЗБРОИ. „...на таковомъ кони и въ таковой з б р о и (рас.: „оружіи", „вооруженіи") не водлугъ уставы, але водлѣ можности своее". (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317). „...и со всим своимъ двором у з б р о я х, и вженуть у город Вилню". (Лѣтописецъ, бал. 215). „И Дашко тогды в ночы прыехалъ, а знимъ только десеть чоловѣков люду з б р о и н о г о". (Лѣтописецъ, бал. 225).

ЗБУДОВАНЪ. „Парасковѣя, которои же в Рыме и костел з б у д о в а н ъ на имя ее". (Лѣтописецъ, бал. 203). „...гдѣ бы собѣ монастыр з б у д о в а т и мѣлъ". (Лѣтописецъ, бал. 209). „...и били намъ чолом абы есмо дозволили им вмѣсте дом одинъ къгостиныи з б у д о в а т и къ ихъ мѣстскому вжитку". (Грамата в. кн. Александра 1503 г., бал. 258). „Дозволили есмо тежъ чотыри домы гостиныи з б у д о в а т и". (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское, 1510 г., бал. 271).

ЗБЫТКОВЪ. „...корчмы покутные конечнѣ поселамъ абы не были, для злодѣйства и иньшихъ з б ы т к о в ъ" (рас.: „излишенств"). (Устава на волоки, 1557 г., бал. 342).

ЗБЫТНИХЪ. „...жаденъ зъ нихъ не маетъ ніякихъ з б ы т н и х ъ (=лішніх) а непотребныхъ речей тамъ мовити". (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 325). „...словъ з б ы т н ы х ъ межи собою не мовили, и на столъ не взлегали". (там-жа, бал. 324).

ЗБѢГОМЪ. „...абы чужоземцомъ, з б ѣ г о м ъ и шпегомъ, лихимъ людемъ вольный проѣздъ, а мыту господарьскому шкода въ прокрадыванью купцовъ не была. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360). „...а з б ѣ г л о г о самъ врядъ и черезъ войта искати маютъ". (Устава на волоки, бал. 354).

ЗВАДА. „...гдѣ се оная з в а д а (рас.: ссора") або ростыркъ кому станетъ". (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 324).

ЗВЕДУТЪ. „...и многіе лживые пророки повстанутъ и з в е д у т ъ (=спадмануць, ашукаюць) многихъ". (Первая часть Нового Завѣта 1570 г., бал. 408).

ЗВЕЛЪ. „И отповѣдаючи Исусъ рекъ имъ. Стережетеся бы нихто васъ не з в е л ъ" (не ашукаў, не спадмануў). (Первая часть Нового Завѣта, 1570 г., б. 408).

ЗВЕРХНОСТЬ. „...туюжъ з в е р х н о с т ь (рас.: „главенство", „началіе") столицы Римской Петра святого часъ не малый знали и ей подлегали". (Саборная грамата Кіяускага мітрапаліта Рагозы 1596 г., бал. 466).

ЗВИРХНОСТЬЮ. „...а пакъ лепей подъ самою королевскою звирхностью жити". (Статут 1588 г., бал. 439).

ЗВИРХНОСТЬЮ. „...же люди бридечися ихъ панованьемъ и звирхностью и не господарми, але тыранами оные називаючы". (Статут 1588 г., бал. 439).

ЗВЕЩАЛИ. „Много людей звещали (=павядамлялі), што и Вашмости люди гроши побрали". (Ліст Комуніякі да Абуховіча 1655 г., б. 575).

ЗВОЕВАЛЪ. „И всю Рускую землю звоевалъ и князи Руских постиналъ (Лѣтописецъ, бал. 202).

ЗВОЛОКУТЬ. „...а коли зъ нихъ зволокуть царскую одежу, по старому, яко жакове, по подъоконью (зъ горщками) старую пѣснь поючи „Павперибусъ" бегають". (Отписъ на листъ XVI ст., бал. 483).

ЗВОН. „И пануючы ему в Полоцку, был ласкав на подданые свои и дал им волност вѣчем ся судити и въ звон звонити". (Лѣтописецъ, бал. 203).

ЗВЫКЛОСТИ. „... который чоловѣкъ одною клячою у сохѣ робитъ, абы платилъ яко отъ полсохи водлѣ давноѣ звыклости (=звычаю)". (Устава 1559 г., бал. 381).

ЗВЫСОКОСТИ. „Звысокости Амана, и отъ верху Санира и Гермона отжилища львовъ, и отгоръ пардусовъ". (Библія Ф. Скорины 1517-1519 г., б. 292).

ЗВЫТЕЖСТВО. „Пане Боже дай, абы фортуннѣ звытежство (=перамога, рас.: „победа") было и над тымъ воискомъ того незбожного пана"... (Ліст аб разьбіцьці маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 393). „...воротился до Грецѣи з славою а звитежством (рас.: „победой") великим". (Повѣсть о Троѣ, XV ст., бал. 188). „И князь великии Тронята звитяжство одержавшы и добытку великого золота, и серебра, и каменя жэмъчугу, и шат дорогихъ набравшы и пошолъ у свою землю". (Лѣтописецъ, бал. 205). „И зъ звитяжством великим пошол на Рускую землю". (Лѣтописецъ, бал. 204).

ЗВЫЧАЕМЪ. „Право о которомъ ся тотъ роздѣлъ пишетъ, есть двоякое: одно-неписаное, которое звычаемъ зовемо, другое-писаное, которое зась на двое раздѣлитися може". (Апокрisis, 1597 г., бал. 471).

ЗВѢРЫЛИСЯ. „И они от Витовта прыехали и звѣрылися им, и воевода их любовно прынял". (Лѣтописецъ, бал. 225).

ЗВѢЧНЫХЪ. „...владыка и игуменья на тыхъ звѣчныхъ мѣстцахъ церковныхъ за собою слуги и иные закладни мѣли". (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 277).

ЗВЯЗКУ. „...яко и тотъ Статутъ, звязку уніи ничого шкодити не маетъ". (Прывілей абываталям в. кн. Літоўскага 1588 г., бал. 432).

ЗГАНИЛЪ. „...тежъ, если бы хто въ дому ихъ братскомъ старосту зганилъ або зсоромотилъ". (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 324).

ЗГИНУТИ. „...а тое мѣсто для таковое неопатрености мѣлобы згинути, дозволили есмо им около мѣста будоватися". (Грамата в. кн. Александра 1505 г., бал. 258).

ЗГОДЛИВО. „Про то хочемъ мѣти двухъ писаровъ скарбныхъ на пріймованье личбы, которые ижбы одностайнѣ, однакою моцью и згодливо (рас.: „согласно") брали личбы". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 348).

ЗГОДИЛИ. „Потреба и до Московского и до Волохъ послати, жебы се на одно зъ ними з г о д и л и“ (рас.: согласились“). (Ліст кн. Канстантына Астрожскага 1593 г., бал. 450).

ЗГОДИТЪ. „...и, естли не з г о д и т ъ ся копѣя того листу съ метрикою (рас.: „подлинникомъ“) канцлярыйскою, повиненъ будетъ врядникъ шкоду намъ оправити“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 346).

ЗГОДЯТЪ. „...а естли ся передъ правомъ з г о д я т ъ (=паміраццa), державца маетъ взяти двавадцать грошей“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315).

ЗГОЖОЕ „...а з г о ж о е (=годнае, здатнае) звлаща поблизу, до кухни нашое отсылати“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 345).

ЗГРОМАЖЕНЬЮ. „Были тые часы найясьнейшый и милостивый господару королю, коли въ томъ з г р о м а ж е н ь ю (=сабраньню) а посполитованьюю людскомъ“. (Статут 1588 г., бал. 438).

ЗГОРѢЛА. „Того ж лѣта Москва з г о р ѣ л а и Смоленскъ“. (Лѣтописецъ, бал. 224).

ЗГУБОЮ „...и розерьванье тое которые злые люди межи костеломъ Кгрецъкимъ и Латинъскимъ зъ великою душъ людъскихъ з г у б о ю (рас.: „потерою“) были учынили“. (Описанье и оборона събороу Роуского Берестейского 1596 г., бал. 170). „Вѣдьже, хто бы зъ якой пригоды, з г у б ы альбо згорѣнья реистровъ, або смерти или хоробы служебника, который платы отбиралъ, альбо самъ врядникъ умретъ а жона або дѣти зостануть, и за иными кгвалтовными пригодами, не могутъ пѣнязей первѣй дня назначоного въ скарбъ дати“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 350).

ЗДОХЛОГО. „А хто бы мясо з д о х л о г о, шаленого и уродоватого быдла на продажу привозилъ, а то на него слушнѣ переведено будетъ, водлѣ права, того скарати горломъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 341). „Нижли, естли бъ подводный конь усталъ, альбо з д о х ъ“. (там-жа, бал. 361).

ЗИМУСЬ. „...котории были з и м у с ь (т. як: летась) с тобою у Витебьце“. (Грамата Рыжскіх купцоў 1300 г., бал. 89).

ЗЛОДѢЕВЪ. „Старостовѣ, державцы и тивунове абы з л о д ѣ е в ъ и иныхъ злочинцовъ карати казали, водлѣ статуту“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

ЗЛЮБИВШЫ. „...гдѣ ж з л ю б и в ш ы и над тымъ озером поселилъся“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

ЗЛАШЧА. „Рад покажу мою вѣру, которую маю, а з л а ш ч а народу своему рускому“. (Первая часть Нового Завѣту, 1570 г., бал. 411).

ЗЛѢ. „...кони врядникъ кождый у своемъ дозрѣнью маетъ мѣти, и самъ отповѣдати, естли з л ѣ будутъ хованы. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 359).

ЗМАЗАЛЪ. „Такъ душу и всю еи бытность окрылъ князь злосливыи грѣхомъ, и всю з м а з а л ъ, (рас.: „опорочилъ“), всю полономъ до кролевства своего завелъ“. (Духовныи бесѣды 1627 г., бал. 541.)

ЗМЕРЪ. „При тымъ, естли бы который чоловѣкъ, у братство ихъ уписный, з м е р ъ“ (=памёр). (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 325).

ЗМИЛУЙСЯ. „З м и л у й с я вже каждый надъ собою Бога для“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 386).

ЗМИРЩИНЫ. „А которые Полочане межь собою побьються, а задѣцкимъ простятся, ино намъ куница шерстью з ъ м и р щ и н ы“... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 278).

ЗМОВИВШЫ. „И змовившы рокъ вдѣлали которого дня наехати на Вилню и засѣти город". (Лѣтописецъ, бал. 213).

ЗМОВУ. „И вчынять змову (рас.: „сговор", „заговор") межы собою князи руские почати вальку противъ великого князя Рынголъта"... (Лѣтописецъ, бал. 205).

ЗМѢСТОВАТЬ. „...же маю владу во всихъ... Константинопольской патріаршой столицы не только владыковъ, але и митрополитовъ становить, и змѣстовать (рас. „смѣщать"). (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 475).

ЗНАЙМОСТИ. „Все што ся дѣеть подъ часомъ, отъ человѣчоѣ памяти сполом сплываетъ съ часомъ, а ни къ знаймости (рас.: сведенію") напотомъ будучимъ прійти можетъ". (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 275).

ЗНАЮТЪ. „...старѣйшенство и власть его надъ епископы всего свѣта знаютъ". (Саборная грамата Кіеўскага мітрапаліта Рагозы 1596 г., бал. 466).

ЗНЕВАЖАЮЦЬ. „Ot hetak ! ies cieszycca, kali boha zniewažaiuć". (Інтэрмэдзія XVII ст., б. 582).

ЗНИМАТИСЯ. „...а князь великии Якгаило з Вилни до Троковъ идеть воиском великимъ знимати ся (=стыкацца) з Нѣмцы"... (Лѣтописецъ, бал. 216).

ЗНИЩЕНЬЕ. „...бо таковыми покутными корчмами не одно шкода его милости господарю, але и рѣчи посполитой, дорогость въ живности и знищенье убогихъ людей". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 358).

ЗОВОМЫИ. „Тогда бо бяше славныи гсдарь велики князь Александръ, зовомыи Витовтъ" (Слова Ісаака Сірына 1428 г., бал. 152).

ЗОЛОТАРЯ. „...а отъ золотаря (рас. „золотых дел мастера") также два грошы"... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 359).

ЗОСТАЛЪ. „Великии княз Скирымонт зосталъ по отцы своемъ на великом князстве Литовскомъ". (Лѣтописецъ, бал. 206). „...и зосталъ великимъ князем Полоцкимъ". (Лѣтописецъ, бал. 203).

ЗРАДНЕ. „Волохове его воиско зрадне поразили"... (Лѣтописецъ, б. 232).

ЗУМѢТЬ. „Естлибъ бо теперъ были, заисте зумѣть (=здзівіцца) бы се мусели, видечи, яко окраса и оздоба народу ихъ въ потомствѣ ихъ отнята, а просто загинула". (Первая часть Новаго Завѣта, 1570 г., бал. 412).

ЗЪЕДНАИ. „...брате милыи, зъеднаи (=паміры, злучы) насъ, штобы не было кровопролитья"... (Лѣтописецъ, бал. 217). „Въ томъ месецы господа жиды крижовали; собе лихо, намъ добро тымъ паномъ зъедналн" (Хронологія 1581 г., бал. 426).

ЗЪЕДНОЧЕНЕ. „...за которым обранемъ Александра на королевство Польское зъедноченe (=злучэньне) ся стало коруне Польскои з великим князством Литовским". (Лѣтописецъ, бал. 232)

ЗЫЧЫТ. „Всимъ становъ духовным и свецкимъ народу нашего благодати и міра христова упрейме зычыт" (рас.: „желает"). (О фальшованю писмъ словенскихъ. Рук. XVII ст., б. 572).

ЗЫШЛИСЯ. „И коли зышлися полки с обу сторонъ, и был межы ними бои и сѣча великая с поранку олиж до вечера". (Лѣтописецъ, бал. 209).

ИЗНОВУ. „А также даемъ изнову первѣй реченому мѣсту нашому вагу на которой воскъ вѣсять и иныи рѣчи крамныи"... (Грамата в. кн. Жыгімонта 1432 г., бал. 156).

ИНАКЪ. „А хто бы хотел о томъ инакъ поведити, нехай господаръ великий княз кажеть насъ с тым перед собою очевисто поставити“... (Сьведчаньне падланых жараслаўскіх, XV ст., бал. 243).

ИНДЕ. „А где будеть кто кому виноватъ, в томъ городе правити, где тотъ человѣкъ живетъ, инде (=ў іншым дзе мейсцы) судъ ему не искати“... (Грамата князя Гердзеня 1264 г., бал. 77). „...штобы вже нигдѣ инъде тѣла мертвых не были зъжены“... (Лѣтописецъ, бал. 206).

ИНО. „...которыи же не толко одному Рыму, ино и всему свѣту пановалъ“... (Лѣтописецъ, бал. 200).

ИОБЕСТИЛЪ. „...и обестилъ ся (=абвесьціўся) тобе, княжо, и ты ему велелъ продати“... (Грамата Рыжскіх купцоў, 1300 г., бал. 90).

ИСТНОСТИ. „Многіе найдутся таковые, чытателю хрестіяньскій, которые, не вѣдаючы кгрунту истности (рас.: „сути“) самое, звыкли подъ часъ и добрые речы ганити“... (Гаръмонія, XVII ст., бал. 507).

ИСТЫХЪ. „...что ся въ нихъ сходить истыхъ кунъ, кромъ продажи, и кромъ вири, и кромъ полюдья“. (Устаўная грамата Смаленскага князя Расьціслава XII ст., бал. 39).

ИТИ. „Мѣли на тую гору лѣзти и на суд до Бога ити“.... (Лѣтописецъ, бал. 207.)

КАЗИТИ. „...хотячи паньства наши казити (=руйнаваць) и пустошити“. (Грамата аб выступленьні у паход 1514 г., бал. 282). „...били чолом великому князю Кгидимину, жебы в них пановал и господарем въ нихъ былъ, а земли их не казилъ (=не псаваў, не руйнаваў)“. (Лѣтописецъ, бал. 211).

КАЗНИ. „...которыхъ дей передъ тымъ такжо за то было имано и до казни (=ў астрог) его милости давано“. (Кругакольная каралеўская грамата 1548 г., бал. 379).

КАЗНИТИ. „...и досмотрѣвши меж ними справедливости, хто будетъ што заслужилъ, и какъ право укажетъ такъ его казнити (=караць)“. (Привилей 1511 г., бал. 276). „...а который которую вину будетъ заслужилъ, ино того самого казнити по его винѣ, а жоны и дѣтей не займати и имѣнья не рушати“... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 276).

КАЛИТЪ. „Куней Васьковичъ, мѣщанинъ Берестейскій, мѣлъ до Люблина товаръ свой: калитъ 28, за копы 3“. (З Мытнай кнігі XVI ст., бал. 431).

КАЛ. „...а въ то(м) оуснутии лайна сирѣ(ч) кал (=гной, бруд) ластовица горку ему зъ гнѣзда въ очи оупустила“. (Книги Товит XVI ст., бал. 398).

КАПЛИЦА. „...пописана бысть сия каплица повелѣніем великодержавнаго короля Казимира“... (Прывілейная грамата 1489 г., бал. 168). „...у святого Станислава, у каплицы велебного Казимера“. (Лѣтописецъ, б. 239).

КАПЩИЗНА. „Капщизна (акцыз з напіткаў) однакова по всему великому князьству Литовскому маетъ быти брана“. (Устава на волоки, 1557 г., б. 341).

КАРАЗНЬ. „...его (селяніна Івана Сілюжыча) и на иншыхъ копахъ карали и теперь не покаявсе еще шкоды чинить, и за него нихто присегати не хотелъ, так суседи, яко и братья его рожоная, и мы дей его, копа, дошедши то есмо ему каразнь (=караньне) дали ведле звычаю нашого копного“. (Акты о копныхъ судахъ. Вільня, 1891 г., б. 303).

КАРАНЫ. „Тые, которые караны бываютъ отъ свѣцкого ураду на горлѣ, абы были споведаны". (Пункты Кіяўскага мітрапаліта, 1631 г., б. 552).

КВИТОВАТИ. „...а колько хто откуль сѣнъ и овсовъ пріймеіъ маетъ съ того квитовати". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 343).

КГВАЛТОМ. „...иж брат его жону его за себе кгвалтом взялъ". (Лѣтописецъ, бал. 208).

КГРУНТЪ. „...далисьми ему за его вѣрное раденіе кгрунтъ названный Валюжинскій"... (Грамата Мсціслаўскага князя Луквена Альгердавіча 1393 г., бал. 124).

КИДАЛИ. „...а бѣгучи, добра и маетности своя кидали". (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 393).

КЛАЛИ. „...въ домы подданыхъ нашихъ не всылали, ани лежьневъ клали, але абы то было черезъ писары нашы пописовано, къ пожитку нашому"... (Устава двоexp, 1529 г., бал. 314).

КЛЕЙНОМЪ. „...и тою жъ мѣрою продавати и засѣвати пашню зъ гумна, и такіе бочки держати подъ клейномъ одинакимъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

КЛЕПКИ. „Тежъ, при которомъ-кольвекъ дворѣ нашомъ суть пожитки съ куповъ въ лѣсѣ, то есть, смолы, ванчосъ, клепки, попелъ, тое суполно на насъ зоставуемъ". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

КЛЕПЛЮТЪ. „...которые ходечы по мѣсту людей соромотятъ и боемъ клеплютъ (=бьюць)". (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 256).

КЛИКАТИ. „Аже ты велишь кликати сквозѣ торг: гость со гостемъ не торгуи". (Грамата Рыжскіх купцоў, 1300 г., бал. 90). „...аколи пришла до тела на ложи на него кликала рекоучи"... (Житіе св. Алексія человѣка Божія, XV ст., бал. 181).

КЛѢТОК. „Такожъ который платъ рѣзники даютъ съ клѣток (=крам) мясныхъ". (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 270).

КНЯЗЬ. „...не отъимется жезлъ отъ Іуды, а ни князь (=меч) отъ бедръ его". (Библія Ф. Скорины 1517—1519 г., бал. 288). „Присылалъ до насъ князь (=ксёндз) Павелъ, бискупъ Виленскій". (Кругакольная каралеўская грамата 1548 г., бал. 379). „...князю Венцлаву, бискупу жомоитскому". (Каралеўская грамата радзе в. кн. 1539 г., бал. 330).

КОВАЛИ. „...рыболовы, бортники, ковали и иншыи подданыи дворовъ нашихъ"... (Устава дворовъ, 1529 год., бал. 314).

КОВНАТЫ. „...потаемне вшолъ до особнои ковнаты полаты своеи". (Александрыя, бал. 184).

КОВНЕРИ. „Мы вбачивши густые соболіе ковнери, познали есмы што худо будуть битися наши жовнеры". (Ліст Комуніякі да Абуховіча 1655 г., б. 575).

КОЖДОГО. „...а маетности злодѣйскоѣ и кождого злочинца абы конечно на врядъ и никого иного не брали"... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356). „напротивъ кождому непріятелеви". (Пасольства рады в. кн. Літоўскага 1526 г., бал. 312). „выданы были листы, же кождому религѣи Грецкой на сынодъ вольно было пріѣхать". (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 475). „...даемъ ведати симъ нашимъ листомъ кождому доброму, нинешнимъ и потомъ будучимъ... (Грамата в. кн. Вітаута 1407 г., бал. 142). „...державцы дворовъ нашихъ, въ кождомъ дворѣ особно, довѣдавшися, колько бочокъ жыта есть потреба ко насѣнью". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312). „...и дары многие прыносили ему не

толко по вси лѣта, але на кождыи день"... (Лѣтописецъ, бал. 226). „Кождый священникъ абы духовника своего мѣлъ и споведь бы як найчастѣй чинилъ". (Пункты мітр. Кіяўскага, 1631 г., бал. 551).

КОЖУХЪ. „...въ тыхъ людей отняли 2 копы грошеи и кожухъ, и самыхъ поранили"... (Запіс аб рабунках і прымусах кобрынскім падданым XVI ст., бал. 310) „...обецаючы намъ по кожуху и по сукни а просечи насъ, абы то светчили, што он намъ кажеть"... (Сьведчаньне падданых жараслаўскіх. б. 243). „...а што мы бѣдные у кожухахъ семъ летъ Смоленска добывали, то вы мудрейшіе въ соболяхъ за четырнадцать недель отдали". (Ліст Комуніякі да Абуховіча 1655 году, бал. 575).

КОЛИ. „Коли тое буде, и што за зна(к) приходу твоего, и доко(н)че(н)е свѣта". (Казаньне сьвятаго Кирилла, 1595 г., бал. 468).

КОЛОТНЯ. „Такая есть колотня, которую зачали з народомъ руским, братьею и кровью нашею". (Здане Іоанна Щасного Герборта, XVII ст., бал. 513).

КОЛТРЫШОВАГО. „...а на ихъ слуги и дьякомъ обоимъ по поставу сукна колтрышоваго". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 349). „Коўтрыш", грубае, касматае (с кутром) сукно; згэтуль нашае слова „коўдра".

КОЛЬВЕКЪ. „Тежъ, гдѣ бы кольвекъ были меды данныи съ стародавна, также бобры, куницы и иншое, то все зоставляемъ къ пожитку нашому"... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315).

КОЛЬКО. „...державцы дворовъ нашихъ, въ каждомъ дворѣ особно, довѣдавшися, колько бочекъ жыта есть потреба ко насѣнью". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312). „Естли бы тежъ до колько дворовъ нашихъ потреба мѣрниковъ была". (Устава 1557 г., бал. 351). „И после того въ колку летехъ его милость, вжо паномъ коруннованымъ будучы". (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 254).

КОЛЬКО-НАДЦАТЬ. „...черезъ тыхъ людей передовыхъ колько-десять Москвичъ убито и вязьней колько-надцать поймано". (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 392).

КОЛЯДЫ. „Въ нашей вѣре хрестиянской початокъ всемъ святамъ, свято Коляды або Рожство Христово". (Дышкурсъ жидовина зъ скоморохомъ, XVII ст., бал. 560).

КОМОРЫ. „А дали есмо еѣ милости тот замокъ и съ тыми мѣсты до живота еѣ милости, кромъ одноѣ коморы (=таможні) восковоѣ тамъ въ Бѣлску". (Привилей королевои Аленѣ 1507 г., бал. 262).

КОМЯГ. „И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг (назоў вадаплава) мыта не брали бы есте:"... (Ліст кар. Казіміра 1488 г., бал. 165).

КОНЕЧНО. „Такъ тежъ отумерщинъ и отбѣгщинъ абы конечно (=неадменна, аканчальна) брати не смѣли, але на той маетности и томъ кгрунтѣ иньшихъ годныхъ подданыхъ нашихъ осажали"... (Устава на волоки, 1557 г., б. 356).

КОННИК. „Тотъ Кгвидонъ храбрыи конник был, але одну реч зле вчынилъ, иж в час жоны не поялъ, але коли вже старъ былъ, тогды понял жону з великого племени, и она его не мела ни за один пѣнез". (История о княжати Кгвидоне, XVI ст., бал. 374).

КОНЬ. „...а конь бы былъ подъ нимъ въ 4 копы грошей". (Караляўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317). „Немчи послали свое коне изъ Смоленьска у Витебескъ". (Грамата Рыжскіх купцоў 1300 г., бал. 90).

КОРДАХЪ. „..такъ тежъ и серебра на пасахъ и на к о р д а х ъ (кароткі абасечны меч) носити не маюгь“. (Статут 1566 г., бал. 394).

КОРУНОВАНІЕ „Того ж року (1529) въ Краковѣ к о р у н о в а н і е и права писаные даны всей земли великого князьства Литовского, Руского и Жемоитского“... (Статут 1529 г., бал. 320).

КОРУНУ. „...послали были отецъ святый папежъ и цесаръ к о р у н у великому князю Витовту“. (Посольства рады в. кн. Літоўскага 1526 г., бал. 311). „...с паны Рады к о р у н ы Польское, уложили есмо тыи права“. (Вісьліцкі статут, XV ст., бал. 152).

КОРЧМИТА. „...у к о р ч м и т а естли мед краденый найдуть, того к о р ч м и т а з войска до дому“. (Устава сойму Мѣнского 1507 г., бал. 264).

КОСТЕЛ. „Парасковѣя, которои же в Рыме и к о с т е л збудованъ на имя ее“. (Лѣтописецъ, бал. 203). „...и корунована на замъку Краковском в к о с т е л е великом“. (Летописецъ, бал. 236).

КОСЬБУ. „...а подданые на к о с ь б у вси, колько ихъ поймутъ, однымъ разомъ маютъ ходити, оповѣдавшися лѣсничому“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

КОХАНІЕ. „А не единаго человѣка мысль и к о х а н і е являетъ, но всего собора, того деля зовется сия книга соборникъ“. (Библія Ф. Скорины, бал. 284).

КОШТ. „Здоровыхъ и счастливыхъ аспектовъ глядете, а нам за труд и за к о ш т гроши положетѣ“. (Супрасьскі календар 1726 г. бал. 613). „...а поховали тѣло его въ гробѣ высоко(м) а мисте(р)не справлено(м) и велми к о ш т о в н о(м)“. (Александрыя, бал. 186). „И учествовалъ его князь великии Витовт и многие к о ш т о в н ы е дары подавалъ ему“. (Лѣтописецъ, бал. 222). „...важилем се того, тую працу на себе подняти, а к о ш т у (рас.: „стоимости“) и накладу своего не жалуючы“. (Статут 1588 г., бал. 441).

КОШЪ. „А скоро по той битвѣ, ихъ милость панове гетманове зо всимъ войскомъ рушилися ближей къ Орши и мѣли положити к о ш ъ (=абоз) въ Соколинѣ“... (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска 1564 г., бал. 392).

КРАДЕЖИ. „...шкода черезъ нихъ въ ошукиванью простыхъ людей и к р а д е ж и“... (Статут 1566 г., бал. 395).

КРАМЫ. „...к р а м ы свои роскладаютъ и продаютъ, а иньшіи ремесленники въ дни святыи робятъ“. (Кругакольная каралеуская грамата 1548 г., бал. 379). „...подъ которымъ жо ратушомъ будутъ мѣти суконницу, и иные к р а м н и ц и, и ятки хлѣбные и комору постригальную“... (Потверженье мещаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271). „Хто едвабными рѣчьми торгуетъ, маетъ дати чотыри грошы, а хто только сукны и иными к р а м н ы м и товары торгуетъ, маетъ дати два грошы“... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 359).

КРАСНУЮ. „А четвертыи братъ его Гольша перешедшы реку Велю и нашол гору к р а с н у ю (=прыгожую) межы горами над рекою Вилнею“. (Лѣтописецъ, бал. 207).

КРАСОМОВЦЫ. „...але и вси наймудрѣйшіи философи и найвымовнѣйшіи к р а с о м о в ц ы и вѣтія если быся о то (силамъ своимъ оуфаючи) покусити хотѣли яко рыбы безгласны, застати бы мусили“. (Казаньне двое, XVII ст., бал. 516).

КРЕВНЫИ. „Палемонъ, которыи же цару Нерону был к р е в н ы и, забрался зъ жоною и з дѣтми своими“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

КРЕВКОГО. „...а овцы тежъ яко, прироженья кревкого (=пахоплівага, гарачага) будучы, неразмыслне, але ослѣпъ, яко дурные, творечы за пастырми, анижли за волками, на свою погибель бѣгутъ". (Унія, альбо выклад... 1595 г., бал. 155). „...абы того не приписовалъ нашой злости, але люцкой кревкости (=запальчывасьці) а неумеетности"... (Первая часть Нового Завѣта, 1570 г., бал. 415).

КРИВДЫ. „Жаловали намъ очевисто на тебе мещане Витебскіи и все посполъство, штожъ ты имъ кривды великіи подѣлалъ и новины увелъ". (Грамата в. кн. Александра 1495 г., бал. 176). „А што намъ пішете, што ся намъ крівды чінятъ у вашей земли"... (Грамата Палачанаў, каля 1414 г., бал. 145). „...княжатомъ и паном Рымскимъ, шляхте и всему посполству крывды и втиски чынилъ"... (Лѣтописецъ, бал. 200). „...штожъ бы имъ кривды дѣлалъ и новины уводилъ". (Устава Мозырскай воласьці XVI ст., бал. 273). „...будеть ли ялъ его король по кривдѣ"... (Грамата Літоўска-Рускіх князёў 1347 г., бал. 106). „...кто правду любить, а кривду ненавидить". (Грамата Рыжскіх купцоў, 1300 г., бал. 91). „...которыи его милость до пана Миколая Радивиловича писалъ о кривдахъ и о новинахъ мѣста Смоленского". (Привилей мещаномъ Смоленскимъ 1505 г., бал. 257).

КРИВОПРИСЯЖЦА. „...ино карати его, за слушнымъ доводомъ, яко кривоприсяжца, горломъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 341).

КРИЖОВАЛИ. „...въ томъ месецы г(оспод)а жиды крижовали, собе лихо намъ добро тымъ паномъ зъеднали". (Хронологія, 1581 г., бал. 426).

КРИНИЦАМИ. „...з реками и с криницами, с потоки, ставы и со всими пожитки". (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г., бал. 142).

КРОВОПРОЛИТЬЯ. „...брате милыи, зъеднаи насъ, штобы не было кровопролитья"... (Лѣтописецъ, бал. 217). „...и шкоды многие почынили, и кровопролитья в людехъ Жомоитских от нихъ много стало"... (Лѣтописецъ, бал. 207).

КРОПЛЯ. „Меду зась кропля стекаючая, свѣта того утѣху и солодкость значитъ". (Гисторія о Варлааме и Іоасафе, 1637 г., б. 555).

КРОТЪ. „...ино за вины жоны и дети у неволю до своих дворовъ береть и несколькось кротъ копъ десять грошей на нихъ безъ винъ вины береть". (Запіс аб рабунках, XVI ст., бал. 310).

КРЫЖЪ. „...взираючи на начальника вѣры и совершителя Ісуса, который вмѣсто потѣхи принялъ крыжъ, о встыдѣ не дбалъ". (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 477).

КУПАЛЪ. „...а миръ отъ покрова бцѣ до иваня дне, до купалъ". (Грамата Літоўска-Рускіх князёў 1347 г., бал. 106).

КУПЕЦТВОМЪ. „...а которые бы съ нихъ хотѣли купецтвомъ або ремесломъ которымъ ся обыходити, тые маютъ зъ мѣщаны нашими серебщизну и ордынщину платити"... (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 277).

КУПЛЮ. „...тогды тую куплю (=пакупку) войтъ и бурмистры, на ратушу возмутъ"... (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271).

КШТАЛТОМЪ. „Однорожецъ кшталтомъ естъ смерти, которая завше рожай людскій преслѣдуеть и поимати куситься". (Гисторія о Варлааме и Іоасафе, 1637 г., б. 554).

ЛАЗНИ. „А гдѣ подданые въ пущахъ нашихъ л а з н и (=лазы, пазорні г. зн. будынкі для лаўцоў) для входовъ маютъ, при таковыхъ л а з н я х ъ абы конечно быдла и собакъ не хавали“. (Устава на волоки, 1557 г., б. 353).

ЛАЗНИ. „...якож он шолъ бэзпечне з л а з н и (рас.: „баня“) в Новгородку“. (Лѣтописецъ, бал. 209). „Допустили есмо имъ тежъ збудовати л а з ь н ю посполитую, гдѣ мѣстцо подобное обравши. (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271).

ЛАИНА. „...а в то(м) оуснути. л а и н а сии рѣ(ч) калъ ластовица горку ему зъ гнѣзда въ очи оупустила“. (Библія XVI ст., бал. 307).

ЛАНЦУГЪ. „...хто поѣдетъ впередъ на страрованье безъ ведома гетманского, того въ л а н ц у г ъ“. (Устава сойму Мѣнского 1507 г., бал. 264).

ЛАСТОВКА. „...и положил се по(д)ле стены и заснул, а л а с т о в к а з гнѣ(з)да упустила гной на очи его“. (Кніті Бібліі XVI ст., бал. 398).

ЛАТЫГОЛЬСКУЮ. „...на всеи земли Завельскои по границу Л а т ы г о л ь с к у ю (=Латгальскую) (Лѣтописецъ, бал. 202).

ЛАЦНЕЙШУЮ. „...абыхъ то въ друкъ подалъ а дорогу л а ц н е й ш у ю (=лацьвейшую) и снаднейшую (=знаднейшую, патрэбнейшую) кождому ку ведомости права показалъ“. (Статут 1588 г., бал. 441).

ЛАЦНО. „Въсе можемъ своимъ окомъ л а ц н о (=лёгка) обачити“. (б.427).

ЛАШТОМЪ. „...попелъ и смолу л а ш т о м ъ однымъ“. (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271). (Лашт—вага=10 беркаўцам; мера сыпкіх цел=10 бочкам.

ЛЕДВЕ. „...л е д в е самъ царъ у малои дружыне втекъ“. (Лѣтописецъ, бал. 205). „...л е д в е самъ утекъ у город Луцко. А князь великии Скирмонт возьметь городъ Пинскъ и городъ Туровъ“. (Лѣтописецъ, бал. 204).

ЛЕЖЬНЕВЪ. „...въ домы подданыхъ нашихъ не всылали, ани л е ж ь н е в ъ (рас.: „постояльцевъ“) клали, але абы то было черезъ писары нашы пописовано, къ пожитку нашому“. (Устава двоновъ, 1529 г., бал. 314).

ЛЕЗИВО. „...а послѣ выволанья у кого найдутъ л е з и в о, (рас.: „остріе“) тотъ маетъ вины заплатити рубль грошей, а лезиво зсѣчи“. (Постановенье на соймѣ Новгородскомъ 1508 г., бал. 266).

ЛЕПШАЯ. „Яко л е п ш а я суть мл(с)ти твоя над вино воннѣишая над масти драгие“. (Библія Ф. Скорины 1517—1519 г., бал. 292).

ЛИДЪВЯХ. „...сивизна в бородѣ и чоръть въ л и д ъ в я (х) за поесо(м)“.. (Прамова Мялешкі 1589 г., бал. 449).

ЛИСТЫ. „И тые л и с т ы знаидеть у него, што ся з Нѣмцы записали“. (Лѣтописецъ, бал. 215). „Л и с т ы посылалъ черезъ якогось Волошина до Турка“. (Справа отца Никифора 1597 г., бал. 472).

ЛИХИИ. „...а межи таковыми купци чужиземци другды могутъ быти и лазуки, або которыи иншии л и х и и люди“. (Грамата в. кн. Александра 1503 г., бал. 258).

ЛИЧЬБУ. „А пѣнязи и л и ч ь б у (рас.: „счетъ“) отбирати на замку нашомъ, (гдѣ домъ з росказанья нашого указанъ будетъ), а брати л и ч б у по реистромъ и уставѣ ревизорской“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 347). „Тыми разы давалъ намъ личбу (=справаздачу) с поголовщизныхъ нашихъ пенязей воевода подляшский маршалокъ нашъ“. (Рабунак, XVI ст., бал. 309). „Назначить особы

въ личбѣ (=ліку) якой найменьшой, а не большъ трехъ, двухъ духовныхъ, третяго свѣтцкого". (Наказ дз Новагарадзкага сабору 1624 г., бал. 539).

ЛОВИЩИ. „...з ловы и з ловищы и з бобровыми гоны". (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г., бал. 142). Даўней казалі у нас „лавец", „лавецтва", „ловішча" ў знач. расійскага „охотник", „охота", „охотбище". „...а поѣдеть ли коли въ ловы, ино по captомъ не дарити". (Привилей 1511 г., бал. 277). „И не много бывшы там, и ездечы отголь у ловы у пущу"... (Лѣтописец, бал. 207). „И с того пиру поехал у ловы за Днепръ къ къ Милославовичом, и там у ловехъ разболѣлся". (Лѣтописецъ, бал. 221).

ЛОНО. „Единъ живый часто боляше старець лономъ (=грудзьмі): чрева ему влонь въходяху". (Слово о Мартынѣ Минсѣ XVII ст., бал. 25).

ЛУКАМИ. „...знашолъ озеро луками и розмаитымъ деревомъ украшено". (Лѣтописецъ, бал. 201). „...озера троцкого луку аж до великое дороги". Грамата в. кн. Вітаўта 1384 г., бал. 118).

ЛУПЕЖСТВОМЪ. „...яко бы подданыи наши лупежствомъ (=грабяжом) непотребнымъ не были утиснены". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

ЛѢЗТИ. „...мѣли на тую гору лѣзти и на суд до Бога ити". (Лѣтописецъ, бал. 201).

ЛѢНОВАТИСЯ. „До хворыхъ ити не лѣноватися, дьяковъ не посылаючи, и о причастіе святыхъ Таинъ не торговатися". (Пункты Кіяўскага мітрапаліта, 1631 г., б. 552).

ЛѢПШЕЕ. „...штобы нашому мѣсту вильни, всим тым што оу нем живуть бытье лѣпшее оучинити". (Грамата в. кн. Жыгімонта 1432 г., бал. 156). „...хотячы положенье мѣста нашого Полоцкого въ мѣрѣ лѣпшей поставити". (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 268). „... и о лѣпшый порадокъ въ церкви Божой, анижлисмы до сихъ часовъ мѣли". (Уния, альбо выкладъ... 1595 г., бал. 456).

ЛЮТА. „Того ж году зима была велми люта, и метелицы безпрестани з морозомъ завжды была". (Лѣтописецъ, бал. 230).

ЛЯДАШЧО. „...z uierby ladaszczo ceру". (Зборнік інтэрмэдзій першай палавіны XVIII ст., б. 615).

ЛЯКАЙТЕСЯ. „И услышати маете войны и слухи о войнахъ. Смотрите не лякайтеся (рас.: „не трусите"): (Першая часть Нового Завѣта, 1570 г., бал. 408).

ЛЯХИ. „...а поидеть ли царь на ляхи". (Угодная грамата Літоўска-Рускіх князёў з польскім каралём Казімірам 1347 г., бал. 106). „...пожаловали есмо, виленскихъ мѣстичовъ, ляховъ и руси што имъ мыта не давати". (Грамата в. кн. Жыгімонта 1432 г., 23—IX, бал. 156).

МАЕТНОСТИ. „...и таковыи тежъ жидове отъ врядовъ нашихъ мѣли бы поиманы быти и маетности ихъ на насъ забраны". (Грамата 1539 г., б. 332). „...ѣхалъ частью для того абы-мся довѣдалъ, у Волоской земли што ся дѣетъ зъ моею маетностью, которую покинулъ зъ жонкою моею". (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 472).

МАЛОЛЕТОКЪ. „А на пятый день побитыхъ отъ Ирода цара въ Бетлегеме 14.000 малолетокъ". (Дышкурсъ жыдовина зъ скоморохомъ, XVII ст., б. 560).

МАРНОТРАЦСТВА. „...зъ маетностей и имѣней, отъ вашихъ предковъ имъ не на марнотрацства, (рас.: „расточительство") не на строи и што такого, але дле наукъ наданыхъ". (Первая часть Нового Завѣта, 1570 г., бал. 414).

МАТУХНА. „...матухна милостивая тое льстивости июдашовы не ведаючи. поздоровила его велми ласкаве". (Мука Господа нашого Ісуса Хрыста XV ст., бал. 180).

МАТЦЭ. „...и мешкала на тот часъ пры матцэ своеи, пани Миколаевои Радивиловои". (Лѣтописецъ, бал. 240).

МАЧЕШИНЫХЪ. „Брати родное, которыхъ одна мати церковъ светая каѳолическая породила, бѣгають, а до мачешиныхъ дѣтей утекаются". (Унія, альбо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

МЕЖИЗЕМСКОГО. „...и прышли межиземского (Сяродзямельнага) мора". (Лѣтописецъ, бал. 200).

МЕЗЛЕВЫ. „Тежъ мезлевы, (падатак ад ацёлу каровы), которыи на насъ съ подданыхъ нашихъ на кождый годъ приходятъ, то бы державцы наши пѣнязьми отбирали". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

МЕНЕНЫЙ. „...тотъ платъ вышей мененый (=названы) мають казати сполна выбирати, водлугъ попису реистровъ". (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 318). „...и теперь они его добровольне уживаютъ и водле тыхъ артыкуловъ вышей мененыхъ (=названых; рас.: „поименованых") завжды се радятъ и справуютъ". (Статут кушнерскаго брацтва 1538 г., бал. 325). „...а хто не отдастъ до менованого (=званага) дня, войтъ за росказаньемъ врядничимъ, маетъ таковото ставити передъ урядомъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 347).

МЕСЯЦЫ: руинь (верасень), просинецъ (студзень), снѣжинъ (люты), сухыи (сакавік), березозолъ (красавік), травень (май), изокъ (чэрвень), чэрвень (ліпень), заревъ (жнівень). (Полацкае Евангельле XIII—XIV ст. бал. 131).

МЕТЕЛИЦЫ. „Того ж году зима была велми люта, и метелицы безпрестани з морозомъ завжды были". (Лѣтописецъ, бал. 230).

МЕШКАЕ(Т). „...и хто таки яко г(сп)дъ б(о)гъ н(а)шъ, котори(й) на высокостя(х) мешкае(т), а гледи(т) на поко(р)ныхъ на небе и на зе(м)ли". (Протэстанцкі Псалтыр XVI ст., бал. 399). „По малых же часех умреть брат его, которыи мешкалъ на Юрборъку". (Лѣтописецъ, бал. 201). „..абы(сь) осѣлъ землю мешканья твоего, которое обѣцалъ дѣдови твоему". (Кнігі Біблії XVI ст., б. 396).

МИЛУЮЧЫ. „...милуючы матку свою и вчынилъ балвана на образъ ее, чынечы ей паметку". (Лѣтописецъ, бал. 205). „...милуючы подданыхъ своих". (Лѣтописецъ, бал. 205).

МИЛЯХЪ. „...и нашли в чотырох миляхъ от реки Немна гору Красну". (Лѣтописецъ XV ст., бал. 202).

МИНУЩИ. „Онъ же будучи лѣкаремъ тѣлеснымъ досконалымъ, видечи вси рѣчи телесные, иже суть суетны и минущи". (Библія Ф. Скорины, б. 295)

МІСЬЦЮК. „Szuplu, maśpanie, heto ty mudrec, heto ty miściuk, (=лгун, хітрэц), niczoho baczu nie znaiesz". (Зборнік інтэрмэдзій першай палавіны XVIII ст., бал. 616).

МЛЫНАРА. „...а другая половица имъ на ратушу, съ которое жъ половици своей мають они млынара ховати у того млына"... (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 271).

МНИХЪ. „...и бывъ мнихъ, пребываше въ епископли монастыри". (Слово о Мартынѣ мнисѣ XII ст., бал. 25).

МНОЖАТ. „...где ся люди его множат, а трубы, што на них играют, —туба. И далъ имя тымъ людем своимъ языком по латине, зложывшы берег

с трубою,—литусба". (Лѣтописецъ, бал. 202). „...почалъся множыти и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскую". (Лѣтописецъ, бал. 201).

МОВИЛИ. „Тыи бояре виркъшта(н)скии мовили"... (Судовы ліст в. кн. Вітаўта 1420 г., бал. 149). „...тои Дароте Якубовай (sic). Стнкевича несмели ничого мовити"... (там-жа, бал. 149). „Кестутеи почалъ жаловатися сыну своему Витовту, мовечы". (Лѣтописецъ, бал. 215).

МОГА. „Герлах хочеть своего коня искати, како мога". (Грамата Рыжскіх купцоў, каля 1300 г., бал. 91).

МОГУЧИ. „...а врядъ довѣдавшися, ижъ онъ могучи заплатити податокъ, за недбалостью не платитъ"... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 347).

МОЖНОСТИ. „...на таковомъ кони и въ таковой зброи, не водлугъ уставы, але водлѣ можности (=спрамогі) своее".. (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г. бал. 317).

МОКРОСТЬ. „И в тотъ часъ мокрость великая от дождчу нашла на землю". (Лѣтописецъ, бал. 228).

МОЛОДИЦА. „..и реклъ бо азъ детине што стоитъ на(д) женьци чия молодица се". (Біблія, XV ст., бал. 242).

МОЛОДЕНЪЧЫКАХЪ. „Показалосе то на онъ часъ въ оныхъ королевичахъ и молоденъчыкахъ рымъскихъ". (Статут 1588 г., бал. 439).

МОСЯЖЪ. „...желѣзо, олово, мѣдь, цину, мосяжъ и иншіи такіи жъ рѣчи центнаремъ". (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское, 1510 г., б. 271).

МОР. „А в тот часъ была у Смоленску великая замятня, и много людеи посекли, которые спрыяли Витолту и моръ былъ великии на люди". (Лѣтописецъ, бал. 224).

МОРОКУЕТЬ. „...а онъ сѣди(ть) якъ бесъ наду(в)шись морокуеть (рас.: „дуется"). шапкою де(и) перекри(в)ляе(т) и з жо(н)кою нашептывае(тъ)". (Прамова Мялешкі 1589 г., бал. 447).

МОЦЪ. „...але вѣрою единъ Христосъ царствуетъ, которого моцъ въ немощехъ нашихъ выполняется". (Вопросы и отвѣты XVII ст., бал. 502).

МОШЬНЮ. „...коли оралъ свое поле, тогды упустилъ мошьню, а въ ней 3 скотцы". (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 154).

МУДРЕЦЫ. „...ото мудрецы зо всходу пришли до ерусолима". (Первая часть Нового Завѣта, 1570 г., бал. 408).

МУДРОГО. „...видечы мужа мудрого а годного Витеня". (Лѣтописецъ, бал. 209).

МУЖА. „Ино мужы Пъсковские видечы его мужа добра и честна и розумна и взяли его собѣ господарэмъ". (Лѣтописецъ, бал. 208). „И поможеть Бог великому князю Минкгаилу, и побил мужеи Полочан на голову, и город их зъжогъ на имя Городец". (Лѣтописецъ, бал. 203). „...и поидеть на город Полтэск и на мужы Полочане, которые вѣчемъ справовалися". (Лѣтописецъ, бал. 203).

МУЖЫКИ. „И слышал, иж мужыки мешъкають безъ господара, а зовутся Дручане". (Лѣтописецъ, бал. 202).

МУКУ. „Яко ж вышэй писано иж часу цэсарства Августова сынъ Божыи воплотился, а часу Тивирѣя, на кресте волную муку прынялъ для збавеня и откупенья роду человѣческого". (Лѣтописецъ, бал. 200). „...въ желѣза ихъ не засажаючы, а ни въ которую муку". (Привилей мѣщаномъ Витебскимъ 1503 г., б. 252).

МУРИ. „...м у р и силные муровали и во(й)ну славну(ю) крѣпко и лучше(й) де(р)жали какъ тепер“. (Прамова Мялешкі 1589 г., бал. 448). „..хто можетъ м у р о м тотбы свою дѣльницу з м у р о в а л, а хто на тотчас не можетъ змуровати дѣльници своеѣ, тотбы парканом попарканилъ“. (Грамата в. кн. Александра 1505 г., бал. 258).

МУРОВАНОГО. „А тогды у Подолскои земли не было еще ни одного города м у р о в а н о г о а ни деревяного“. (Лѣтописецъ, бал. 222).

МЫНЦЫ. „...купцы намъ воски даютъ за нашы пѣнязи, къ потребѣ м ы н ц ы (манэтная фабрыка) нашое великого князства Литовского“. (Привилей королевои Аленѣ 1507 г., бал. 262).

МЫТО. „Нѣмчичю же не надобѣ никое м ы т о изъ Смоленска“. (Сьпіскі Смаленскай умовы 1229 г., бал. 72).

МѢЛИ. „Ижъ первѣй бортеве розность въ роботахъ отъ иньшихъ подданыхъ нашихъ м ѣ л и“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 339).

МѢРНИКАХЪ. „О ревизорехъ, м ѣ р н и к а х ъ и о помѣрѣ волочной, и о селидбахъ подданыхъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 350). „А таковые м ѣ р н и к и естли бы ся не слушнѣ справовали и лѣниво для своего пожитку мѣрили, за то ревизоръ самъ маетъ отповѣдати“. (Устава на волоки, 1557 г., б. 350).

МѢРНУЮ. „...на ратуши мають мѣти бочку м ѣ р н у ю“ (якой меруць). (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 272).

МѢСТИЧОВЪ. „...княжатъ, рыцеровъ, шляхтичовъ, бояръ, м ѣ с т и ч о в ъ земль великого князьства Литовского и Руского“. (Прывілей в. кн. Казіміра 1457 г., бал. 160). „...пожаловали есмо виленскихъ мѣстичовъ (=мяшчан), ляховъ и руси што им мыта не давати“. (Грамата в. кн. Жыгімонта 1432 г., бал. 156).

МѢСТЦЕ. „...хотечи собе знаити на земли м ѣ с т ц е слушное“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „И оберет собѣ великии князь Швинторогъ м ѣ с т ц о на пущы велми хорошо подле реки Вельи“. (Лѣтописецъ, бал. 206).

МѢСТѢ. „А войту мѣстскому при болшомъ м ѣ с т ѣ по волоцѣ, а при меншомъ по полволоки ревизорове наши давати мають“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 341). Даўней строга разрожнівалі—„горад“ і „место“; „горад“ гэта замак (ням. Burg), а „место“ гэта вялікая сяліба, што немцы называюць штад (Schtad).

МѢЩАНЕ. „Били нам чолом войт мѣста виленского, бурмистры и радци и вси м ѣ щ а н е“. (Грамата в. кн. Александра 1503 г., бал. 258). „А которые то повезутъ, такъ м ѣ щ а н е яко и волощане, абы имъ также плачоно было помильное“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 361).

НАБОЖОН. „И будучы ему Русином, был велми н а б о ж о н“. (Лѣтописецъ, бал. 203).

НАБЫТЕМЪ. „...з великим н а б ы т е м ъ скарбовъ и прышолъ къ своим городом“. (Лѣтописецъ, бал. 205).

НАВЕРНИСЯ. „Н а в е р н и с я, сыну мой, малю тя, до православія нашего“. (Отписъ на листъ унитовъ Виленскихъ XVII ст. бал. 519).

НАВѢКИ. „Хвалѣте дѣтки г(сп)да, хвалите имя г(сп)дне, нехай буде имя г(сп)дне благ(сл)вено от того часу аж н а в ѣ к и“. (Протэстанцкі псалтыр XVI ст., бал. 399).

НАВЯЗКА. „...а будучи на дорозѣ, служити имъ постарому, н я в я з к а (=нагарода) имъ, яко и передъ тымъ, водлѣ статуту". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 339). „...тогды маетъ коня лицемъ вернути, а н а в я з к и (=наддатку) столько заплатити тому, чии конь, чого онъ стоялъ". (Устава сойму Мѣнского 1507 г., бал. 264).

НАГОРОДИЛА. „...такъ, якобы ся подданымъ нашимъ на всемъ кривда и шкода н а г о р о д и л а". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

НАД. „...высок е(ст) г(сп)дъ н а (д) вси народы и хвала его н а (д) небесы". (Протэстанцкі псалтыр XVI ст., бал. 399).

НАДДАТКИ „...и, естли бы съ причины лихого кгрунту н а д д а т к и чинили, то маютъ при томъ же описывати". (Устава на волоки, 1557 г. бал. 351).

НАДАВАЛИ. „Для того именья, села, места одписывали, монастыри и будованыя церкви н а д а в а л и". (Катихисисъ 1562 г., бал. 386).

НАДОЛЬНЫИ. „Того ж року у Вильни замок н а д о л ь н ы и згорѣлъ". (Лѣтописецъ, бал. 235).

НАДХНЕНІЕ. „...черезъ его святую ласку и особливое н а д х н е н і е Духа Святого до скутку своего рѣчью самою, а не словы прійти могло." (Наказ за Новагарадзкага Сабору 1624 г., бал. 539).

НАДѢИ. „...и речъ посполитая зъ вашихъ Княжацскихъ милости благословеное н а д ѣ и ожидать могла". (Катихисисъ 1562 г., бал. 385). „Тое вѣдаю добре, як на сеймикахъ н а д ѣ ю имъ чынятъ, а на сеймахъ зъ ихъ смѣхи строять". (Здане Щасного Герборта XVII ст., бал. 514).

НАЗАВТРЕЕ. „А хто бы найденого коня держалъ въ себе черезъ день а н а з а в т р е е, не оповѣдивши гетману, а запрягалъ его у возъ". (Постановенье на соймѣ Новгородскомъ, 1508 г., бал. 266).

НАЙОБЫЧАЙНѢЙШІЕ. „Протожъ скупують, албо на войнахъ имуть, а у подданыхъ кгвалтомъ берутъ панны, што можно н а й о б ы ч а й н ѣ й ш і е" (О дворѣ турского султана, XVII ст., б. 565).

НАКЛАДОМЪ. „...н а к л а д о м ъ (рас.: „издержками") боголюбивыхъ мужэй". (Катихисисъ 1562 г., бал. 384). „...а гдѣ бы мѣстцо на ставъ большого н а к л а д у потребовало, то ревизоръ оглядѣвши, маетъ намъ повѣдити" (Устава на волоки, 1557 г., бал. 345). „...важилем се того, тую працу на себе подъняти, а кошту и н а к л а д у, своего не жалуючы". (Статут 1588 г., бал. 441).

НАЛОГА. „...а естлибы бже вховай которая н а л о г а (=напад, націск) была отъ неприятелей нашихъ на тоѣ панство нашо великое княжъство литовское". (Грамата в. кн. Александра 1505 г., бал. 258). „...ижъ предкове ихъ и они завжды у вѣре своей заховалися и николи часу пригоды на нихъ и н а л о г и отъ розмаитыхъ неприятелей великого князства Литовского завжды неотступни были". (Привилей мещаномъ Смоленскимъ, 1505 г., бал. 254). „...налоги имъ на ихъ вѣру не чинити, а въ церковные земли и воды не вступатися". (там-жа, бал. 255).

НАМНОЖИЛОСЕ. „...подъ тымъ часомъ нещасливымъ, которого розмаитыхъ ересей н а м н о ж и л о с е". (Унія, альбо выкладъ... 1595 г., бал. 454).

НАМѢТНОСТЯМИ. „...такъ и вся душа наша н а м ѣ т н о с т я м ъ (рас.: „страсти") злости и грѣху, есть поддана". (Духовныи бесѣды 1627 г., бал. 541).

НАНЬ. „...хто н а н ь (=на яго) узрыть или чтучи въслышить, кому его будеть потребно"... (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г., бал. 142).

НАПОЛОХАЛЪ. „За меншую вину, кажуть люди, Пана Остика небощика наполохалъ катъ у Вильни, ажъ мясо его волоклося, што одно карточку писалъ до Москвы неостерожно". (Ліст Комуніякі да Абуховіча, 1655 г., бал. 575).

НАРЕКАТИ. „...и нарекати, и смутитеся будете, а свѣтъ ся будетъ веселити, але будте доброго сердца, абовѣмъ „я звитяжилъ свѣтъ". (Вопросы и отвѣты XVII ст., бал. 502).

НАСАДНОЕ. „...а тотъ бы конь згинулъ, тогды маеть намѣстникъ мозырскій того коня и насадное (што сядаў ехаць) тому чоловѣку заплатити". (Устава Мозырскай воласьці XVI ст., бал. 274).

НАСТАРШЫХЪ. „Иж Москву на голову побили и воеводъ што настаршыхъ усихъ поимали". (Лѣтописецъ, бал. 235).

НАСѢНЬНЕ. „...скоро по жнивѣхъ, мають державцы наши намъ, на насѣньне и тѣжъ къ пожитку, три части на сторону отложити". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313). „...а нехай тобѣ дастъ благо(сл)ство авраамово и насѣню твоему потобѣ". (Кнігі Бібліі XVI ст. бал. 396). „...поневажъ зъ единого насѣня Духа Светого породилися есмо". (Гармонія, XVII ст., бал. 507).

НАТУРУ. „...которымъ панъ Богъ натуру чоловечую обдарити рачилъ". (Статут 1588 г., бал. 439).

НЕБЫЛИЦУ. „...и якуюсь баламутню и небылицу о томъ соборѣ недавно въ друку выдали". (Гармонія, XVII ст., бал. 507).

НЕБЫТНОСТИ. „...а въ небытности нашой, мають подданыи наши за то пѣнязьми платити". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

НЕВДЯЧНОСТЬ. „...если на тотъ часъ за нашу невдячность милосердья бы Божего не было, тую казнь отъ насъ отдалити". (Первая часть Нового Завѣта, 1570 г., бал. 415).

НЕВОДЫ. „Тежъ, въ которыхъ-кольвекъ дворехъ нашихъ суть озера, на которыхъ зимѣ неводы ходятъ". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

НЕВСТАВИЧНОСТИ. „...для великого окрутенства и невставичности (=не паўздзержлівасьці) его не был нихто пэвен а ни бэзпечонъ не толко имѣнеи албо скарбовъ" (Лѣтописецъ, бал. 200). „...Нерон былъ панъ окрутныи а невъставичныи, (=непаўздзержлівы), иж властную матку свою и доктора своего навышшого Сэнэку бэз кождое прычыны ку смерти прыправил". (там жа, бал. 200).

НЕВЫМОВНОЕ. „...невымовное множество кровопролите в Нѣмцох учынил". (Лѣтописецъ, бал. 210). „...розбивають, крадуть, грабять, и невымовные шкоды нашымъ подданымъ чинять". (Мовы посольскія 1507 г., бал. 264). „...со многимъ полоном и невымовным добытком звоевавши и городы многие побравши". (бал. 116).

НЕВѢСТКИ. „Князь великии Нарымонт, слышавшы смерть невѣстки своее, жаловал вельми". (Лѣтописецъ, бал. 208).

НЕВѢСТЫ. „...промежи васъ подданыхъ нашихъ, многія, невѣсты (=жанкі) мужовъ своихъ опускаючи своее воли вживаютъ". (Кругакольная каралеўская грамата 1548 г., бал. 379).

НЕДБАЛОСТЬЮ. „...а гдѣ бы который за недбалостью не засѣялъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

НЕДѢЛИ. „...и недѣли и иншіе дни святыи у въ учстивости мѣли“. (Круґакольная грамата 1548 г., бал. 380). „Робота подданымъ черезъ войта маетъ быти заказана дня недѣлного“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 343).

НЕЗНОСНЫЯ. „...впродъ оповѣдаючи незносныя навалности которые мѣли опановати весь свѣтъ за часу антихристова тиранства“. (Лісты патрыярха Мелетія XVI ст., бал. 482).

НЕКОЛКО. „...неколко тысеч Татар“... (Лѣтописецъ, бал. 205).

НЕКОЛЬКОСЬ. „...ино за вини жоны и дети у неволю до своихъ дворовъ береть и колькось кротъ, копъ десять грошей на нихъ безъ винъ вины береть“. (Запіс аб рабунках XVI ст., бал. 310).

НЕПІСЬМЕННЫ. „Nie maś Pani°, niepiśmiennu czaławiek, prawowasca nieumieju“. (Зборнік інтэрмэдзій першай паловы XVIII ст., б. 614).

НЕПОВИННЫЕ. „...за росказанемъ и листомъ нашимъ, мосты мостили незвыклые и имъ неповинные, та то имъ будетъ отпущено съ платовъ нашихъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 355).

НЕПОВСТЯЖЛИВЫЙ. „... а за такъ неповстяжливый (=непаўстрымлівы) выступокъ двѣ недѣли у вязенью сѣдѣти“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 361).

НЕПОДОЗРѢНОГО. „...мужа тоѣжъ волости, неподозрѣного на которого подданые зволять“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 340).

НЕПОТРЕБНЫЕ. „Ижъ цыгани суть люди непотребные и порожнуючые“. (Статут 1566 г., бал. 395).

НЕПРЫЯТЕЛЬ. „...абы непрыятель господарскии, вслышавши то, ижъ господар нашъ хочеть съ нимъ валку почати и своего подъ нимъ доставати, не вперединъ втягнути въ паньство его милости“. (Устава сойму Виленского, бал. 263).

НЕРАДНОГО. „...а нерадного (=не парадачнага) и таковового, который бы ся не водлѣ уставы и росказанья нашого справовалъ“. (Устава на волоки, 1557 г. бал., 350).

НЕРОВНИ. „...и просити короля слезно, абы того не чынилъ и неровни собѣ, подданое своее, за малъжонку не бралъ“. (Лѣтописецъ, бал. 240).

НЕСЛУШНУЮ. „...ажъ посполу зъ ревизоромъ дознавши вину и неслушную справу его“. (Устава на волоки, 1557 г. бал. 340).

НЕСТРАВНОСТЬ. „А вот, паночекъ, нестравность (рас.: „несвареніе“), бурченя, рѣзачка, абенбнило як Сідорову казу“. (Інтэрмэдзія 1771—1776 г. бал. 621).

НЕТСТВЕ. „...а самъ Якгеило у меня в нетстве (=ў нятстве, ў палоне) ходить за малою сторожою“... (Лѣтописецъ, бал. 215).

НЕХАЙ. „Хвалѣте дѣтки г(сп)да, хвалите имя г(сп)дне, нехай буде имя г(сп)дне блг(сл)вено от того часу аж навѣки“. (Протэстанцкі псалтыр XVI ст., бал. 399). „...нехаибы межы вас добрыи конец стался“... (Лѣтописецъ, бал. 217).

НЕХУТЬ. „Едно таяжъ нехуть (рас.: „отвращаніе“) народу руского ку народови нашому“. (Здане Щасного Герборта XVII ст., бал. 514).

НОВОГОРОДКА. „И пошедшы з Новогородка и зарубил город Городно, и потом пошол до Берестья и нашол Берестѣи, и Дрогичын и Мельник от Батыя спустошоны и покажены“. (Лѣтописецъ, бал. 202).

НОВОТНЫИ. „...а на то мѣсто иншые неслыханые у оное першое церкви новотныи (=новыя) уставы суть проважоны". (Вопросы и отвѣты XVII ст., бал. 502).

НОГОВИЦЪ. „...други(е) безъ ноговицъ, як берна(р)дыны гуля(ли), а соро(ч)ки ажъ до ко(с)токъ а ша(п)ки ажъ до само(го) поеса наши(ва)ли". (Прамова Мялешкі 1589 г., бал. 447).

НОГТИ. „На которую ж гору трудно будетъ узыити бэз тыхъ ногътеи рысих албо медвежыхъ, и для того тые ногти подле их кладывали". (Лѣтописецъ, бал 206).

НОРОВЕЧЫ. „...самого князя Юря задеръжал в себе на тые роки, норовечы (=дагаджаючы) тестю своему великому князю Витовту". (Лѣтописецъ, бал. 225).

НОРОВЫ. „Лепей плакати нежели ихъ норовы (=характар) выписывати". (Катихисисъ 1562 г., бал. 386).

НИКОЛИ. „А воловъ и коней за цыншъ и ни за што иное не грабити николи". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 347).

НИЦУЮТЪ. „Людъ посполитый, простый, ремесный, который, покинувшы ремесло свое (дратву, ножницы и шыло) а привлащивши собе врадъ пастырскій, писмомъ Божымъ ширмуютъ, ницуютъ, выворачаютъ". (Унія, альбо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

НѢМОЕ. „...але рыхлѣй бы нѣмое быдло (яко насъ называютъ) до оборы своее загнали". (Униия, альбо выкладъ... 1595 г., бал. 456).

ОБАДВА. „И обадва не малыи часъ кнежыли". (Лѣтописецъ, бал. 208). „А в тых часех пануючы Троиденю умерли ему обадва браты". (Лѣтописецъ, бал. 209). „И князь великии Витовтъ с княземъ великим Кестутемъ, отцом своимъ, обадва поедут у воиско Якгеилово, на тые прысяги надѣючыся". (Лѣтописецъ, бал. 217).

ОБАЧИВАЛИ. „Обачивали (=бачылі) то усихъ вековъ люди мудрие". (Статут 1588 г., бал. 440).

ОБАЧИТЪСЕ. „Встань отъ сна, вже пора обачитъсе!". (Катихисисъ, 1562 г., бал. 386). „...а потомъ обачылся (=агледзіўся) иж моцы такое мѣти не могъ, зъехал до Москвы зъ скарбы и з прыятелы своими до князя великого Московского". (Лѣтописецъ, бал. 234).

ОБВЕЩАЮЧИСЯ. „...никомуся неоказываючи ани обвещаючися". (Грамата в. кн. Александра 1503 г., бал. 258).

ОБЕРЕТ. „И оберет собѣ великии князь Швинъторогъ мѣстцо на пущы велми хорошо подле реки Вельи". (Лѣтописецъ, бал. 206).

ОБЕЦАЛАСЯ. „И тая Парасковѣя обецалася дѣвство свое заховати в цэлости до жывота своего". (Лѣтописецъ, бал. 203).

ОБЕЧНѢ. „...обечнѣ (=агульна, заўсёды) въ мѣстѣ перемѣшкиваючіе, платячи то на раты уставленые". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

ОБЛИЧА. „...слышачи тое оучнцы оупали на облича свои и барзо полякалися". (Зборнік XVII ст., бал. 567). „Атыльля тогды, каторого по угорски зовут Этэле, был среднего узросту, персей и плечей широких, головы подле инъших члонковъ померное, объличя чернявого". (История о Атыли короли угоръском 1594 г., бал. 452).

ОБЛОКСЯ. „...онъ князь злосливый, взявши въ неволю чловѣка, такъ его осѣлъ, и въ душу владзою темности як въ якого чловѣка облокся (=апрануўся"). (Духовныи бесѣды 1627 г., бал. 541).

ОБЛУДНѢ. „...згоднѣ, щырѣ, а не облуднѣ (рас. „лицемѣрно") отъ насъ есть намовленое и отъ всихъ принятое". (Наказ ад Новагарадзкага сабору 1624 г., бал. 540).

ОБЛЯГЛУЮ. „И наидет у пущы гору красную дубровами и ровнинами обляглую". (Лѣтописецъ, бал. 212).

ОБНОЧОВАЛ. „...и обночовал тут". (Лѣтописецъ, бал. 212).

ОБОВЯЗАНЫ. „...потребами рѣчи посполитоѣ обовязаны". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 351). „...и въ томъ обовязуемъ повинность урядниковъ нашихъ". (там-жа, бал. 357).

ОБОЛОКЪ. „А ото оболокъ (=аблок) свѣтлый огорнулъ их; и стался голос зоболока мовячи: то есть снъ мой оулюбимый вкоторомъ собѣ добро оулюбилъ, того слухаите. (Зборнік XVII ст., б. 567.

ОБОЛОННОЕ. „...а скло оболонное и иншую дробную розную привозную скляную роботу (маетъ) слушне а побожне продавати безъ обтяжливости людское". (Грамата 1511 г., бал. 378).

ОБОРОНЫ. „...абы подданыи наши, вмѣсто обороны, отъ войска сказы и впаду болшого не приняли". (Постановенье на соймѣ Новгородскомъ, 1508 г., бал. 265).

ОБОРЫ. „...въ чомъ не лядаяко имъ шанцуется, бо не по одной, а великими громадами Стадо Христово урываючы до своее оборы плюгавое загоняютъ". (Уния альбо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

ОБОСЛАВШЫСЯ. „И князь Станиславль Киевскии обославшыся с князем Ольгом Переяславским". (Лѣтописецъ, бал. 211). „И к тому обослалъся с князми Рускими". (Лѣтописецъ, бал. 205). „Потреба бы и патріарховъ обослать, жебы се до згоды склонили". (Ліст кн. К. Астрожскага 1593 г., бал. 449).

ОБРОКЪ. „...а оброкъ коню стадному, на двѣ недѣли бочка овса". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315). „...на тые кони и машталеры при нихъ выдано будетъ, яко въ нашомъ, альбо конюшого нашого листѣ оброкъ имъ на тыждень описанъ будетъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 346).

ОБРЯДУ. „...дали привилеи духовенству обряду Греческаго и Руского". (Саборная грамата мітр. Рагозы, 1596 г., бал. 466).

ОБЪЛЕГЛИ. „И Нѣмцы того гэтмана его обогнавъшы и тот город Куносов обълеглы (рас.: „осадили"). (Лѣтописецъ, бал. 210).

ОБЫХОДУ. „...а тымъ нашимъ невольникомъ, которыи обыходу (=гаспадаркі) и домовъ своихъ не маютъ, тымъ мѣсячина давати чотыри разы до году, по бочцѣ жыта". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312).

ОБЫХОДИТИ. „...а будуть ли которые зъ нихъ торгомъ ся обыходити, и они маютъ серебщизну и ордынщину зъ мѣстомъ нашимъ платити". (Привилей земли Полоцкой, 1511 г., бал. 277). „...которые въ месте живуть и торгомъ ся обыходятъ, тые бы вси сторожовщину з мѣстомъ платили по силамъ"... (Привилей мещаномъ Смоленскимъ, 1505 г., бал. 257).

ОБѢЦЮЕМЪ. „Такежъ обѣцюемъ и слюбуемъ ижъ въ земляхъ тыхъ нашыхъ великого князьства земль, городовъ, мѣстъ, а либо которыхъ-кольвекъ дѣдичствъ у володѣніе и въ дерьжаніе, а либо нѣкоторыи вряды, а

любо чьти не имамъ дать жадному чужоземцу, але только родичамъ тыхъ земль нашыхъ предреченыхъ великого князьства Литовского"... (Привилей в. кн. Казіміра, 1457 г., бал. 162).

ОВЕЧКОМЪ. „...съ повинности пастырской, которую мы повинны къ овечкомъ мѣти". (Наказ ад Навагорадзскага сабору 1624 г. бал., 540).

ОВШЕЛЬКИ. „...быдла въ дворѣхъ нашихъ мѣлъ досыть, и овшельки (=усякія) сохи дворныи". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315).

ОГЛАШЕНЬЕ. „Катихисисъ слово есть греческого языка, сказуетъже ся на словенскую речь оглашенье или гласомъ ученье". (Катихисисъ, 1562 г., бал. 385).

ОГЛЕДАЛЪ. „...абы там царицу алимпияду огледал, а еи цудност(ь) видѣлъ". (Александрыя, бал. 185).

ОГОЛИТЬ. „Князь казал дать Дудѣ, якъ оголилъ (рас.: „обрилъ") ему бороду и усъ 15 грошей. (Археогр. Сборн., т. VII. Вільня, 1870 г., бал. 20).

ОГОРНЕНА. „Тая теды темностю балвохвалскою была огорнена (=абнята) и барзо грубыми обычаями заражена". (Гісторія о Варлааме и Іоасафе 1637 г., бал. 554). „...высокость славы, и глубокость невычерпаемыхъ даровъ пречистое и преблагословенное Владычицы нашея Богородицы присно Дѣвы Маріи словы зличити, мыслю огорнути, и розумомъ достигнути". (Казанье двое XVII ст., бал. 516).

ОГУЛОМЪ. „Якъ бовѣмъ въ тѣлѣ не една которая часть албо одинъ которій члонокъ терпитъ, лечъ все огуломъ (рас. „вообще"), терпливости подлежитъ". (Духовныи бесѣды 1627 г., бал. 541).

ОГУРНОГО. „...и который чоловѣкъ не выйдетъ на работу, ино за первый день огурного (=гультайнага) заплатитъ грошъ, а за другій день барана; а коли въ третій разъ огурится, або за пьянствомъ не выйдетъ, ино бичемъ на лавцѣ скарати"... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344). Агурацца, ўнікаць, выкручывацца ад работы праз гультайства.

ОГЛЯДѢВШИ. „...а гдѣ бы мѣстцо на ставъ большого накладу потребовало, то ревизоръ оглядѣвши, маетъ намъ повѣдити". (Устава на волоки, бал. 345).

ОДБЕРАЕШ. „Da czy dietko tebe daw wsio nam odbieraiesz". (Sieńko Nalewayko", сатыра XVII ст., б. 561).

ОДЕРЖАЛ. „И одержал (=атрымаў) то, иж прыняли перэмире до жыввотовъ своих"... (Лѣтописецъ, бал. 234). „И князь великии Тронята звитяжство одержившы (=атрымаўшы) и добытку великого золота, и серебра, и каменя жэмъчугу и шат дорогих набравшы и пошол у свою землю". (Лѣтописецъ, бал. 205).

ОДИНАКИМЪ. „...и тою жъ мѣрою продавати и засѣвати пашню зъ гумна, и такіе бочки держати подъ клейномъ одинакимъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

ОДИНЬЦОВ. „Оуста розинула велми велика иже ся так здаше, бы могла, пожрети девя(ть) тысящь одиньцов (моуж) (=адзінак). (Книга о Таоудале рыцери XVI ст., бал.. 378).

ОДНАКЪ. „...а хто землю держитъ подъ собою, а воловъ и клячъ не маетъ, а зъ земли пожыву маетъ, тотъ однакъ три грошы маетъ дати". (Устава сойму Виленского, 1507 г., бал., 263).

ОДНАКОЮ. „Про то хочемъ мѣти двухъ писаровъ скарбныхъ на пріймованье личбы, которые ижбы одностайнѣ, однакою моцью и згодливо брали личбу“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 348).

ОДНО. „Мѣй одно (=толькі) розмову зъ геретыкомъ о папежу“. (Уния, альбо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

ОДНОЕМЫСЛНЕ. „...и они змовившыся одноемыслне и подалися великому князю Кгидимину“. (Лѣтописецъ, бал. 211).

ОДНОКРОТЪ. „...онъ присылаючи слугъ, не однокротъ казалъ порозбивати, и поранити, и пенези побрати“... (Запіс XVI ст., бал. 310).

ОДНОСТАЙНѢ. „Про то хочемъ мѣти двухъ писаровъ скарбныхъ на пріймованье личбы, которые ижбы одностайнѣ, однакою моцью и згодливо брали личбу“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 348).

ОДРЕКБЫСЬСЯ. „Odrekbyś sia Lutra i biesa samoho“. (Sieńko Nalewayko, сатыра XVII ст., бал. 561).

ОЗДОБНОЙ. „...заплы(в) до нѣкоторой велми оздобной и веселои выспы“. (Повѣсть о Троѣ XV ст., бал. 187).

ОЗНАИМОВАЛЪ. „На тоей хвалу святыхъ ознаимовалъ“. (Творы мітрапаліта Грыгора Цамблака XV ст., бал. 148).

ОЗНАМЕНУЮЧЕЮ. „...для того-ж недѣля тая зъ церковной у хвалы провозвѣстною, то есть ознаменуючею недѣлею называется“. (Евангеліе учительное XVII ст., бал. 519).

ОЗЯБЛЫХЪ. „Взгленулъ тежъ и на насъ Господь Богъ, въ полъночъныхъ и озяблыхъ сихъ краяхъ мешкаючыхъ“. (Описанье и оборона събороу Берестейского, бал. 470).

ОКОЛИЧНОСТЯХЪ. „...и о всѣх тых околичностяхъ (рас. „обстоятельствах“), которые се тут выписали“. (Регулы Іосафата Кунцэвіча XVII ст., б. 529).

ОКРОМЪ. „...окромъ, гдѣ бы кгрунты злые и непожиточные были“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

ОКРУТЕНСТВА. „...для великого окрутенства (=лютасьці), и невставичности (=неспаўздзержлівасьці) его не был нихто пэвен а ни бэзпечонъ не толко имѣнеи албо скарбовъ“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „И над землями ихъ силные окрутенства чьнилъ“. (Лѣтописецъ, бал. 208). „Нерон былъ пан окрутныи (=люты) а невъставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навышшого Сэнэку бэз кождое прычыны ку смерти прыправил“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ОКУП. „И Кияне дали за себе окуп тры тысечы рублев Литовскихъ“. (Лѣтописецъ, бал. 224).

ОЛИЖ. „...и по Завельскии Брасълавль олиж (=аж) по реку Двину“... (Лѣтописецъ, бал. 202).

ОПОВѢДАВШИСЯ. ...„а подданые на косьбу вси, колько ихъ поимутъ, однымъ разом мають ходити, оповѣдавшися (=заявіўшыся) лѣсничому“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353). „...если бы который братъ ихъ вписный хотѣлъ съ того братства ихъ у иншое братство пойсти, тогды се маетъ старостомъ и братіи оповѣдати и выпис зъ реестру ихъ взяти“... (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 325).

ОПРАВИТИ. „Хотели ся темъ словомъ оправити (=апраўдаць) и рекли“... (Грамата рыжскага архібіскупа 1281—1297 г., бал. 86).

ОПРИЧОННУЮ. „...помыслити можемъ опричонную (=асобную) книжку выпустити". (О хрищеньи и вечери сына Божого XVI ст., бал. 387).

ОРАЛЪ. „Мартинъ жаловалъ на Микулу: коли оралъ свое поле, тогды упустилъ мошьню, а въ ней 3 скотцы". (Віськіцкі статут XV ст., бал. 154).

ОРМЯКЪ. „...и взложилъ шлыкъ на себѣ бараній, а ормякъ сермяжный". (Отпісы Кміты Чорнабыльскага 1573—1574 г., бал. 418).

ОСАДНЫЕ. „А подданые наши тяглые и осадные кождый зъ волокъ своихъ повинни будуть до оступовъ нашихъ пѣшо ходити и зъ возами ѣздити" (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

ОСВѢТЧАТЪ. „...нехай же знакомъ якимъ певнымъ, позверховнымъ прагненіе тое свое въ притомности вашои освѣтчатъ (рас. „засвидетельствуют"). (Наказ ад Новагорадскага Сабору 1624 г., бал. 539).

ОСЕЛОСТЬ. „Але где цнота собе обрала оселость, (=сялібу), тамъ ростроп есть до всего, и мужьская смелость". (бал. 427).

ОСЛѢПЪ. „...а овцы тежъ яко прироженья кревкого будучы, неразмыслне, але ослѣпъ, яко дурные творечы, не за пастырми, анижли за волками, на свою погибель бѣгутъ". (Унія альбо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

ОСОБЛИВОГО. „...маютъ собѣ то зъ особливого дозволенья". (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское, 1510 г., бал. 272).

ОСОЧНИКИ. „...боярове наши и осочники (якія сочаць зьвера), которыи зъ стародавна повинни войну служити и сѣна косити". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314). „Ловы и оступы въ пущах нашихъ ревизоры съ лѣсничими и тежъ съ осочники (якія сочаць зьвераў) почавши отъ Бѣловежъ ажъ до Ковна, порядкомъ слушнымъ росправити и росписати казати маютъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

ОСТАНОКЪ. „...останокъ маетности его, што се ещо было пры немъ зостало". (Мэтрыка в. кн. Літоўскага, б. 592).

ОСТЕРЕГЪ. „...нижли в том насъ Богъ остерегъ". (Лѣтописецъ, бал. 215).

ОСТУПЫ. „Ловы и оступы (лавецкі абшар лесу) въ пущахъ нашихъ ревизоры съ лѣсничими и тежъ съ осочники почавши отъ Бѣловежъ ажъ до Ковна, порядкомъ слушнымъ росправити и росписати казати маютъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353). „А въ оступѣхъ и ловѣхъ нашихъ пооробковъ и сѣножатей никому не мѣти, водлѣ уставы". (там-жа, бал. 353).

ОСТУПЯТЬ. „...и оступять (=акружаць) городъ Полътескъ". (Лѣтописецъ, бал. 215).

ОСѢДЛЫЙ. „...а въ гумнѣхъ нашихъ маетъ быти гуменникъ, подданый нашъ въ тойже волости осѣдлый, чоловѣкъ добрый". (Устава на волоки, б. 344).

ОТБѢГЩИНЪ. „Такъ тежъ отумерщинъ и отбѣгщинъ абы конечно брати не смѣли, але на той маетности и томъ кгрунтѣ иньшихъ годныхъ подданыхъ нашихъ осажали". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

ОТВОЗЪ. „А ижъ за отвозъ овса платятъ подданые отъ двухъ бочокъ по 10 грошей". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 343).

ОТГРОМИЛИ. „...кгдыж шеснадцать тысечеи вязневъ отгромили". (Лѣтописецъ, бал. 234).

ОТКАЖЕТЪ. „...а который Витеблянинъ, умирая, откажетъ остатокъ своего имѣнія кому, и въ то намъ не вступатися". (Привилей 1503 г., бал. 252).

ОТКАЗЪ. „О образѣхъ: и образоборцомъ на противныя ихъ слова отказъ“. (Палемічны трактат супроць рожнаверцаў, канца XVI ст., бал. 495).

ОТКОЛЕ. „...и сѣлъ на правицы в Бога отца, отколе ж дня судного мает прыити судити жывых и мертвых“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ОТЛЕГЛОЕ. „...которое бы отъ насъ было не отлеглое и на обѣдвѣ стороны способное“. (Наказ ад Новагарадзкага Сабору 1624 г., бал. 539).

ОТМѢНУ. „...а гдѣ бы ся ровный кгрунтъ на отмѣну (=на замену) не трафилъ, ино за волоку кгрунту преднего среднимъ кгрунтомъ полторы волоки дати“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 351).

ОТМѢНЫ. „...а ни якоѣ отмѣны въ церквах нашихъ не чинячи“. (Саборная грамата Кіяўскага мітрапаліта Рагозы 1596 г., бал. 467).

ОТПОЧИНКУ. „А отпочинку тымъ што съ быдломъ робятъ, передъ обѣдомъ година, въ полудню година, надъ вечеромъ година“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

ОТПУСТИЛЪ. „А сто рублевъ, што зъ города даивали на годъ, то его милость имъ на вѣки отпустилъ“. Привилей мещаномъ Смоленскимъ, 1505 г., б. 255).

ОТСЕКЛИ. „И на тых мѣст узводъ отсекли и на мосту его положыли“. (Лѣтописецъ, бал. 225).

ОТСОПЪ. „...а кождого году жыто въ отсопъ (=на адсыпку) давати“. (Устава двоpовъ, 1529 г., бал. 312). „...потомъ жыто на насѣнье году прошлого, которое маетъ быти въ отсопъ давано, на сторону отложити“. (там-жа, б. 312). „А зъ гумна нашого жита въ отсопъ не давати, одно въ лѣты голодные“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

ОТТУЛЬ. „...почнет оттуль воевати Литовскую землю“. (Лѣтописецъ, бал. 219). „...и оттуль з Лиды для хоробы своее далеи ехати не мочучы“. (Лѣтописецъ, бал. 233).

ОТУМЕРЩИНЪ. „...такъ тежъ отумерщинъ и отбѣгщинъ абы конечно брати не смѣли, але на той маетности и томъ кгрунтѣ иньшихъ годныхъ подданыхъ нашихъ осажали“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356). „...также и въ безадщины ихъ и въ отумерщины не вступатися намъ“. (Привилей земли Полоцкой 1511 г., бал. 276).

ОТХОДЕНЬ. „Пакъ ли самъ отходень послѣ часу назначоного, альбо збѣгъ, правомъ зысканый, любо и безъ права, вернется, таковыхъ на пустыхъ волокахъ осажати“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354).

ОТЧИЗНЕ. „А братъ его Довмонтъ седитъ на отчизне своеи на Утене и назовется князем Утенским“. (Лѣтописецъ, бал. 207). „...пана дорослого лѣт, хто бы мог боронити мечом отчызны своее“. (Лѣтописецъ, бал. 209).

ОТЪТНУТЬ. „Аще око выбьють или руку отътнуть“. (Сьпіскі Смаленскай умовы 1229 г., бал. 70).

ОТЫНУЛЬ. „А хотечи иж бы панове ихъ милость отынуль тое его милости грошми наровновали“. (Археогр. сборн., т. VII, Вільня, 1870, бал. 10).

ОЧЕВИСТО. „А хто бы хотел о том инакъ поведити, нехай господаръ великий князь кажеть насъ с тым перед собою очевисто (рас.: „лично“) поставити“. (Сьведчаньне падданых жараслаўскіх XV ст., бал. 243).

ПАВЕЗА. „...на которомъ бы былъ панцеръ доброй, а прилбица, а мечъ, а павеза (=шчыт), а древцо зъ прапоромъ цвѣтнымъ“. (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317).

ПАГУЛЯНКУ. „...każuć, (мова аб вучнях) szto ich na pahulanku (рас. „каникулы“), raz u hod puszczaiuć“. (Зборнік інтэрмэдзій першай пал. XVIII ст., б. 614).

ПАМЯТУЕМ. „Светчили перед ихъ милостью тымъ обычаемъ: мы памятуем гораздо“. (Сьведчаньне падданых жараслаўскіх XV ст., бал. 243). „...княже великій Московскій памятуи то, што копие Литовское стояло под Москвою“. (бал. 116).

ПАННА. „Мария преч(ыс)тая панна с поколѣ(н)я ие(с)сея то(го) часу се уроди(ла) в месте назаре(те) июде(й)ско(м)“. (Лѣтописецъ, б. 400). „...паненьскій або невѣстскій кгвалтъ, а розбой на добровольной дорозѣ“. (Члонки, которые маетъ судити староста, 1511 г., бал. 268).

ПАНОВАЛИ. „И пановали на тых городехъ много лѣтъ“. (Лѣтописецъ, бал. 204).

ПАНСТВО. „Одного часу панство (=дзяржава) Рымское было под цэсаром Августом“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ПАНЦЕРЪ. „На которомъ бы былъ панцеръ доброй, а прилбица, а мечъ, а павеза, а древцо зъ прапоромъ цвѣтнымъ“. (Каралеўскі і соймавы статут, 1525 г., бал. 317).

ПАПЕЖЪ. „...кгдыжъ его милость отецъ святый папежъ зычитъ тоѣ чти“. (Пасольства рады в. кн. Літоўскага XVI ст., бал. 311).

ПАРКАНОМ. „...хто можетъ муром тотбы свою дѣльницу змуровал, а хто натотчас не можетъ змуровати дѣльници своеѣ тотбы парканом попарканилъ“. (Грамата в. кн. Александра, 1505 г., бал. 258).

ПАРОБОК. „...был перед тым у князя великого Олкгирда паробок невольныи холоп, звали его Воидилом“. (Лѣтописецъ, бал. 214).

ПАРСОУНЕ. „...была оу парсоуне (=ў асобе) телиста а маленко смеда“. (Повесьць аб трох каралёх XV ст., бал. 181). „...которую ижъ къ намъ и къ нашей парсуне освеченой. (Прывілей в. кн. Казіміра, 1457 г., бал. 160).

ПАСТРОНКАМ. „...a chaćby paswaryusia, z susiedami, to zaraz uradnik razsudzić sprawu pastronkam“. (Зборнік інтэрмэдзій, першай паловы XVIII ст., б. 614).

ПАХОЛКОВЪ „...тотъ повиненъ ставити къ земской службѣ сто пахолковъ (=дзяцюкоў) добрыхъ, конно а збройно, водлѣ уставы и ухвалы земскоѣ“. (Каралеўскі і соймавы статутъ 1525 г., бал. 317).

ПЕКЕЛНЫЕ. „...которыхъ перемогли брони пекелные“. (Вопросы и отвѣты православному XVII ст., бал. 502).

ПЕНТИНИЧЬНЫЙ. „...а пѣнязи подякольныи, пентиничьныи и дровныи, то маеть на врядъ замковый, по старому, городничему отдавано быти“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313). „Пянтаць“, спушчаць дрэва с пня, зсякаць дрэва. „Пянцюх“—пень, абрубак бервяна; „пянцюхі“—нявырасшыя карані пёраў у птушак, а такжа пянькі маладыхъ дрэў: „Пяньцюшкоў накапаў для прышчэпаў“. „Пянцюшок толькі астаўся ад прышчэпу“. „Пенязи пентиничьныи“, знача падатак ад дравасекоў.

ПЕРЕДАЛИСЯ. „...и передалися з городом князю Кгидимину, и прысягу вчынили“. (Лѣтописецъ, бал. 211).

ПЕРЕДЪНЕИШИХЪ. „...абысте ваши Княжацские мл(с)ти, зацного стану княжата, а передънеишихъ (рас. „передовых") вожовъ сынове, всимъ иншимъ съ себе добрыи взоръ а прикладъ давати рачили". (Катихисисъ 1562 г., бал. 385).

ПЕРЕМЕТОВЪ. „Къ тому, каждый державца абы зъ винъ зарукъ, або тежъ переметовъ (перадзелаў) великихъ не бралъ". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ПЕРЕМѢНИЛЪ. „Тыхъ абовемъ словъ самъ Спаситель нашъ зажылъ, гды на тайной вечери своей хлѣбъ и вино въ правдивое тѣло и въ правдивую кровъ перемѣнилъ". (XVII стагодзьдзе, бал. 500)

ПЕРЕСТЕРЕГАЮТЬ. „Царове турстіе не перестерегають того, иж бы жоны свое брати мели зъ домовъ шляхетныхъ, королевскихъ" (О дворѣ турского султана, XVII ст., бал. 565).

ПЕРЕШКОДОЮ „А што есть перешкодою до успокоеня Москвы? Едно уряжоная вѣра руская". (Здание Щасного Герборта XVII ст., бал. 514).

ПЕРЕѢЗДЧИХЪ. „...и у переѣздчихъ тежъ людей коней не маетъ брати". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 361).

ПЕРЕЯ. „Корчом на той переи (вуліцы) показалося то есть: медовая одна, пивныхъ чотыры, горылченыхъ три, рѣзниковъ на той переи два". (Археограф. Сборн., Вільня, 1867, б. 208). „Другая перея по левѣ, идучи до мосту" (там-жа, б. 209).

ПЕРНЫМИ. „Мирра и Алеосъ совсеми перными (рас. „пряными") мастями". (Библія Ф. Скорины, бал. 292).

ПЕРСИ. „Двѣ перси твое яко два младыхъ козельца бліенцы серны, ониже пасутся посреди цветіемъ". (Библія Ф. Скорины", бал. 292).

ПЕСКОВАТЫМЪ. „А гдѣ надатокъ подлымъ болотливымъ, або песковатымъ кгрунтомъ прійдетъ въ отмѣну давати, и то даемъ на пильное уваженье уряду нашого". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 351).

ПИЛЬНОВАЛЪ. „...который урядникъ личбы на часъ назначоный не пильновалъ, хотя пѣнези въ скарбъ отдавши, ино постерегаючи своевольноѣ недбалости". (Устава на волоки, бал. 350).

ПИЛЬНОСТІЮ. „Божіею помощію, повелѣніемъ и пильностію учоного мужа въ Лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скорины сполоцка". (Библія Ф. Скорины, бал. 284).

ПЛАТЪ. „...тотъ платъ потомужъ маетъ казати выбирати, съ кождоѣ службы по 11 грошей и пополтретя пѣнязя". (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 318). „А хто з шляхты людей своихъ не будетъ мѣти ни одного чоловѣка, тотъ того плату (рас.: „платежа") не повиненъ дати ничого". (там-жа, бал. 318).

ПЛЕБАНІИ. „...у каноников Виленскихъ корчму плебаніи Витебскоѣ арендовалъ". (Грамата караля Жыгімонта Аўгуста, 1561 г., бал. 383).

ПЛЕТКАМИ. „...поневажъ въ суды Божіе вдаешся, и зъ другое стороны и плёткими (рас. „сплетнями") наробляешъ". (Вопросы и отвѣты православному XVII ст., бал. 502).

ПЛИТНИЦЮ. „...гдѣ они мають плитницю (=цагельню) справити на будованье ратуша и мѣста Полоцкого". (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское 1510 г., бал. 272).

ПЛЮГАВОЕ. „...въ чомъ не лядаяко имъ шанцуется, бо не по одной, а великими громадами Стадо Христово урываючы до своее оборы плюгавое загоняютъ“. (Уния альбо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

ПОБЕРУТСЕ. „...родитсе у мене сынъ, а у тебе дочка Волха Волотовна и поберутсе (=пажэняцца), они межи собою“. (Размова пара Давыда. Рукап. XVII ст., бал. 583).

ПОБЛАЗНИЛЪ. „И такъ тою проклетою ересю своею, еще неслыханою, Русь поблазнилъ, (=спакусіў), же его книжкамъ баламутнымъ лѣпѣй, нижъ евангеліи, вѣрятъ“. (Гаръмонія, XVII ст., бал. 507).

ПОБЛУДНѢ. „...ижъ торговъ и вольностей мѣстскихъ уживають, и доглѣдати, абы тежъ нихто поблуднѣ и безъ вѣдомости вряду на кгрунтѣхъ нашихъ не мѣшкалъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 342).

ПОБОЖНОСТИ. „...о которои пишут кройникарэ иж была великое побожности и цноты“. (Лѣтописецъ, бал. 234).

ПОБОРНОЕ. „Также въ мѣстѣхъ великихъ и малыхъ торговое и поборное (назова падатку), мясное и иншое то все на державецъ зоставуемъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315).

ПОВАЖАНЬЮ. „Чти теды церковь абысь былъ почтенъ отъ церкви, а священниковъ мѣй въ поважанью, яко отцовъ духовныхъ“. (Лекарство на оспалый умыслъ XVII ст., бал. 506).

ПОВАЖНОГО. „...кгды бы што поважного (рас. „серьёзного“) робити мѣли, мають ся пытати у насъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 355).

ПОВИНЕНЪ. „Понѣважъ теды тайна тая есть великая, повиненъ (рас. „должен“) такъ священникъ, яко и свѣцкій каждый“. (XVII стагодзьдзе, бал. 500). „...але ижъ частокроть отъ пристойное свое повинности отступовали“. (Статут, 1588 г., бал. 438). „Наипреднейшая ест повинность ведати кождому священникови то все што се тут описаломъ“. (Рэгулы Іосафата Кунцэвіча XVII ст., бал. 529).

ПОВОЛЬНОМУ. „...вѣдьже мнѣ, повольному (=паслушнаму) служебнику вашей милости не годилося того учинити, абыхъ вашей милости о томъ ознаймити не мѣлъ“. (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., бал. 391).

ПОВСТАЛ. „И часу панованья Монтвилова повстал цар Батыи и пошол на Рускую землю“. (Лѣтописецъ, бал. 202). „Которого часу отъ самыхъ христіанъ образоборство повстало“. (Палемічны трактат, канца XVI ст., бал. 495).

ПОВСТЯГНЕТЪ. „...а если хто упорный будетъ и отъ того се не повстягнетъ (=не пастрымаецца), таковото яко упорчивого виною братскою маютъ карати“. (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 324).

ПОВТЕКАЛИ. „...до себе тягнучи, повтекали, возы и сани порубали, и тегиню покинувши и сами на вьюки складшися въ скокъ побѣгли до своее земли“. (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскаго войска, 1564 г., бал. 393).

ПОВТОРНѢ. „...естли бы и повторнѣ о такихъ службахъ росказовано“. (Отпісы Кміты Чорнабыльскага, 1573—1574 г., бал. 418).

ПОВѢДАЛИ. „И повѣдали передъ нами, штожъ пришодши злодѣи з великого Новагорода, покрали у нихъ церковь Пречистое Богоматери“. (Привилей мѣщаномъ Витебскимъ, 1503 г., бал. 252).

ПОВѢДАНІЕ. „...на заочное повѣданіе не вѣрити". (Привилей мѣщаномъ Витебскимъ, 1503 г., бал. 252).

ПОВѢТЕ. „...абы ему дал в Новогородском повѣте мѣстцо на пущы подле реки Немна". (Лѣтописецъ, бал. 209). Слова „павет", знача—сьцяг, харугаў; азначала такжа вайскова-адміністратыўную адзінку, г. зн. пэўную кругаколіцу, якая выступае на вайну пад адным „паветам", ці харугвю.

ПОГАДАВШИ. „...и съ всимъ поспольствомъ погадавши (=падумаўшы), урядили есмо такъ". (Судоўнік караля Казіміра Ягайлавіча 1468 г., бал. 163).

ПОГАНЕ. „Бѣху же нѣции погане отъ нихъ, иже вступиху абых се поклонили въ день славен". (Адрывак Супр. Евангельля X—XI ст., бал. 16). „Мы не хотѣчи быти участниками грѣху такъ великого и неволи поганьской". (Саборная грамата Рагозы, 1596 г., бал. 466).

ПОГИБЕЛЬ. „...а овцы тежъ яко прироженья кревкого будучы, неразмыслне, але ослѣпъ, яко дурные творечы, не за пастырми, анижли за волками, на свою погибель бѣгутъ". (Уния албо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

ПОГОНЮ. „...панове гетманы, великій и дворный, со всимъ войскомъ Литовскимъ пустилися за ними въ погоню". (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска, 1564 г., бал. 393).

ПОГОТОВЮ. „А естли которому народу встыд правъ своихъ не умети, поготовю намъ, которие не обчимъ якимъ езыкомъ але своимъ власнымъ права списаные маемъ". (Статут 1588 г., бал. 441).

ПОГРЕБАЛЪ. „...пригодилося единого дне. ижъ товиѳъ погребалъ тѣла мертвы(х) и оутроудился велми". (Біблія XVI ст., бал. 307). „...зъ скринки братское погребъ чинити будутъ водле звычаю хрестиянского". (Прывілей Сьвятатроецкаму брацтву 1588 г., бал. 446).

ПОГЫНЕТЬ. „...а что погынеть того товара,... всимъ Волочаномъ платити". (Сьпіскі Смаленскай умовы 1229 г., бал. 71).

ПОДАТОКЪ. „А который чоловѣкъ не можетъ податокъ заплатити". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 347). „...не господарю его милости, але на потребу земскую даете, и того податку, на потребу рѣчи посполитоѣ ухваленого, яко его милость до скарбу своего господарского привлащати не звыкъ, такъ тежъ и отпускати не можетъ". (Уставы в. кн. Літоўскаму 1559 г., бал. 381).

ПОДВЯЗАЛИСЯ. „...и притомъ подвязалися (=абавязаліся) сами платити цынши и осады со всякими повинностями". (Устава на волоки, 1557 г., б. 363).

ПОДДАЛИСЯ. „И князь Нарымонтъ поидетъ на них, и они не противечыся поддалися и поклонилися ему". (Лѣтописецъ, бал. 208).

ПОДДАТИСЯ. „И князь великии Скирмонтъ под тое поддатися не хотѣлъ (Лѣтописецъ, бал. 204).

ПОДЛЕ. „...абы ему далъ в Новогородском повѣте мѣстцо на пущы подле реки Немна". (Лѣтописецъ, бал. 209). „И оберет собѣ великии князь Швинъторгъ мѣстцо на пущы велми хорошо подле (=каля) реки Вельи". (Лѣтописецъ, бал. 206). „...и положил се по(д)ле (=каля) стены и заснул, а ластовка з гнѣ(з)да упустила гной на очи его". (Кнігі Бібліі XVI ст., б. 398). „...которые артыкулы вписаные у дому братскомъ они ховаютъ и подле (=паводле) нихъ се справуютъ". (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 323).

ПОДЛЕГАЛИ. „...туюжъ зверхность столицы Римской Петра святого часъ не малый знали и ей подлегали" (=прыслухалі). (Саборная грамата мітр. Рагозы 1596 г., бал. 466).

ПОДЛУГЪ. „...ижъ подлугъ (=паводле) часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно“. (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 152).

ПОДНЯЛСЯ. „Поднялся працы тое съ Божіею помощію межи иными книгами выложилъ и сію книгу Есѳирь“. (Библія Ф. Скорины, бал. 288).

ПОДОБЕНСТВО. „...еже есть на образ и на подобенство превѣчного Бога створеныхъ“... (Библія Ф. Скорины, бал. 295).

ПОДЦКОВАЛЪ. „Идикъ жаловалъ на Фалка, ижъ его подцковалъ собакою своею“. (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 154).

ПОЖЕДАИ. „Не пожедаи жены ближнего, ни имѣнія или рѣчи его“. (Библія Ф. Скорины, бал. 284). „...о отчизна наша милая и пожаданая; о доме утѣхи“. (Казаньє двое XVII ст., бал. 516).

ПОЖИТКУ. „...двѣ части на насъ и къ пожитку (рас.: „польза“) нашому зоставуемъ, а третяя часть жыта державцамъ нашимъ, къ ихъ живности и пожитку“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312). „...а иные слушные поплатки, къ пожитку нашому и земскому“. (Привилей земли Полоцкой, 1511 г., бал. 277). „...они не мають того къ своему пожитку (рас.: „польза“) обернути, але то маетъ быти обернено на оправу мѣста Полоцкого“. (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское, 1510 г., бал. 270). „...со всими пожитками, съ которыхъ кгрунтовъ нынѣ и потомъ будучіе потомкове жадное пошлины намъ князю и державцомъ нашимъ давати не мають“. (Грамата князя Луквена Альгердавіча, 1393 г., бал. 124). „...з реками и с криницами, с потоки, ставы и со всими пожитки“. (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г., бал. 142). „...бо завжды лѣпѣй а пожиточнѣй будетъ потомкомъ вашое милости, коли тое паньство вашое милости отчизное будетъ подъ особнымъ тытуломъ и правомъ отъ коруны Польскоѣ“. (Пасольства рады в. кн. Літоўскага 1526 г., бал. 311).

ПОЗВЫ. „Позвы (рас.: „повѣстки“) жадные и дѣцькіе отъ пановъ воеводъ, также и въ земли Жомойтской отъ старосты абы не были даваны на подданыхъ нашихъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

ПОЗВЕРХОВНЫМЪ. „...нехай же знакомъ якимъ певнымъ, позверховнымъ (рас.: „внешним“) прагненіе тое свое въ притомности вашой освѣтчать“. (Наказ ад Новагарадзкага Сабору, 1624 г., бал. 539).

ПОЗВОЛЕНЬЯ. „...мовятъ, же-мъ не бывши у короля его милости и не взявши позволенья, на сынодъ Берестейскій ѣхалъ и владыковъ скинулъ“. Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 475).

ПОЗДОРОВИЛА. „...матухна милостивая, тое льстивости июдашовы не ведаючи. поздоровила его вел(ь)ми ласкаве“. (Мука Господа нашого Ісуса Хрыста, XV ст., бал. 180).

ПОЗЫСКАТИ. „Але хочете ихъ позыскати (рас.: „пріобрести“) до вѣры нашей повшехной римской и до единости ведлугъ собору флорентского привести“. (Здане Щасного Герборта XVII ст., бал. 514).

ПОЗЫЧАЮТЬ. „А такожъ о жидѣхъ, ижъ позычають (рас.: „одолжают“) такимъ дѣтемъ, при отцѣ и матери, то позычаніе и згинуло“. (Вісьліцкі стаут XV ст., бал. 155). „Миколаи жаловалъ на Митѣя, ижъ ему, яко приятелю коня позычилъ здорового на дорогу“. (там-жа, бал. 152).

ПОИМЕТЪ. „...князь же великии Нарымонт поиметъ (=возьме) жону у Ифляитского“. (Лѣтописецъ, бал. 208).

ПОКАЖЕНЫ. „И пошедшы з Новагородка и зарубил город Городно, и потом пошол до Берестья и нашол Берестѣи, и Дрогичынъ, и Мельник от Батыя спустошоны и покажены (=зруйнаваны). (Лѣтописецъ, бал. 202).

ПОКИНУЛЪ. „...Ѣхалъ частью для того абы-мся довѣдалъ, у Волоской земли што ся дѣетъ зъ моею маетностью, которую покинулъ зъ жонкою моею". (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 472).

ПОКЛЕКНУЛЪ. „Трыщанъ поклекнулъ на колени и вздал фалу господу богу и потом дяковалъ королю Марку велми покорне". (Повесть о витязех... XVI ст., бал. 374).

ПОКОЮ. „...перемире взял и прысягу промежку сабе вчынили ижъ покою (=міру) межы их землями быти". (Лѣтописецъ, бал. 231).

ПОКУЛЬ. „...покуль и по которымъ мѣстцомъ границы и урочища суть панству его милости князству великому Литовскому съ землею Татарскою Перекопскою". (Граница князьству Литовскому зъ землею татарскою, 1540 г., бал. 334). „...рачъте ваши княжацские мл(с)ти дотуль зъ ласкою за вдячнѣ приимовати, покуль Панъ Богъ до чого большого допомочи будетъ рачилъ". (Катихисисъ, 1562 г., бал. 385).

ПОКУТНИКУ. „...ты борщикъ а слуга ляхъ на покутнику штуку мяса". (Прамова Мялешкі, 1589 г., бал. 448).

ПОКУТНЫЕ. „Корчмы покутные (=тайныя) конечнѣ поселамъ абы не были, для злодѣйства и иньшихъ збытковъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 342).

ПОЛАЦУ. „...куды собе хожэнье был учынилъ с полацу ажъ до дому ее". (Лѣтописецъ, бал. 240).

ПОЛЕПШЕНЬЮ. „...выписалъ и иные члонки, ку полепшенью земли Смоленское". (Привилей Смоленску, 1505 г., бал. 255).

ПОЛОВИЦУ. „А отдавати тые пѣнязи до вряду и замковъ и дворовъ его королевской милости, на двѣ раты розложивши на Новое лѣто половицу, а другую половицу на день святого Якуба". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360). „А што съ третьего снопа врядничого тамъ зостанетъ, маетъ ревизоръ на зошлого половицу дати". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357).

ПОЛОНЪ. „...а иншыхъ у полонъ повелъ и столецъ всее Руское земли город Киевъ зъжогъ". (Лѣтописецъ, бал. 202). „...помѣщики Дорогобужские непераставаючи людей нашихъ полономъ берутъ". (Мовы посольскія, 1507 г., бал. 264). „Такъ душу и всю еи бытность окрылъ князь злосливый грѣхомъ, и всю змазалъ, всю полономъ до кролевства своего завелъ". (Духовныя бесѣды 1627 г., бал. 541).

ПОЛОТНА. „...отъ каждоѣ жонки, которая мѣсячину беретъ, далъ поставъ полотна на каждый годъ". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

ПОЛОТЬЯ. „...а жоны ихъ, лѣтѣ, не болшъ, одно шесть дней до жнива, альбо до полотья будутъ повинни". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 343).

ПОЛТЕЙ. „Што у свирнѣ нашли есмо меду пресного полсема ушатка, мяса 8 полтей, (=палавін, палавіц), 3 сала, сыровъ 30, масла 3 кадци и двѣ бочки маку, цыбули 72 вѣнки, чесныку 10 вѣнковъ. (Археогр. Сборн., Вільня, 1867 г., т. VII, бал. 15). „Палтаць"—рваць цэлае на двое; прыкл. рыбу „палтаюць"; „распалтаць" раздзерці, разьбіць, разшчапаць што на двое.

ПОЛУДЕНЬ. „...одни пошли на полъночъ и там погибли, а другие пошли на полудень (рас.: „юг") и тые отшедъшы погибли". (Лѣтописецъ, бал. 238).

ПОЛЪНОЧЪ. „...одны пошли на п о л ъ н о ч ъ (рас.: „север“) и там погибли, а другие пошли на полудень и тые отшедъшы погибли“... (Лѣтописецъ, б. 238).

ПОЛЯКАЛИСЯ. „...слышачи тое оучнцы оупали на облича свои и барзо п о л я к а л и с я“. (Зборник XVII ст., бал. 567).

ПОМАГАТИ. „Польскому королеви п о м а г а т и“. (Угодчая грамата Літоўска-Рускіх князёў 1347 г., бал. 106).

ПОМЕРНОЕ. „Атыльля тогды, которого по угорски зовут Этэле, был среднего узросту, персей и плечей широких, головы подле инъших члонковъ п о м е р н о е, объличя чернявого“. (История о Атыли 1594 г., бал. 452).

ПОМОСТУ. „Напервѣй свѣтлица великая столовая, а в ней ни печи, ни лавъ, ни п о м о с т у (рас.: „полу“). (Археогр. Сборн., Вільня, 1867 г., т. I, бал. 145).

ПОМСТИТИ. „...хотечы п о м с т и т и кров отца своего“. (Лѣтописецъ, бал. 209).

ПОМЫКАТИ. „Если мене преслѣдовали, и васъ будутъ преслѣдовати п о м ы к а т и (=парывацца)“. (Вопросы и отвѣты православному XVII ст., бал. 502).

ПОМѢРА. „А гдѣ п о м ѣ р а пойдетъ, маютъ мѣрити всякій кгрунтъ, купленый и заставный“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 351).

ПОМѢРЧИМЪ. „...гдѣ бы споръ шолъ о рѣчь ровную, меньшую альбо мало большую, нижьли о волоку, тогды таковые рѣчи можетъ врядъ съ ревизоромъ альбо п о м ѣ р ч и м ъ кончити и становити“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 352). „Кгдыжъ вже черезъ ревизоровъ и п о м ѣ р ч и х ъ (=каморнікаў, землямераў) о всихъ кгрунтѣхъ и подданыхъ нашихъ вшелякая вѣдомость до скарбу нашого дошла“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357). „...а вѣдьже отъ таковоѣ п о м ѣ р ы меньш и брати, то есть, отъ десяти моркговъ грошъ 1“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

ПОНОВЛЯТИ. „...переоры волокъ пустыхъ и нанятыхъ, стѣны границы и копцы на каждый рокъ межи подданными нашими поправовати и п о н о в л я т и“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 340).

ПОНѢХАВШИ. „Прото о небеспеченствах тых, которыми зъ всихъ сторонъ былъ огорненый и стисненый, п о н ѣ х а в ш и мыслити. (Гисторія о Варламе и Іоасафе, 1637 г., б. 554).

ПОНЯЛЪ. „И п о н я л ъ (=узяў) собѣ королевну Едвигу и корунован был“. (Лѣтописецъ, бал. 218).

ПОПЕЛЪ. „Тежъ, при которомъ-кольвекъ дворѣ нашомъ суть пожитки съ куповъ въ лѣсѣ, то есть, смолы, ванчосъ, клепки, п о п е л ъ, тое суполно на насъ зоставуемъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ПОПЛАТКУ. „А который бы врядник нашъ, намѣстникъ, або тивунъ, або мытникъ, тыми пѣнязми не хотѣлъ п о п л а т к у (=аплаты) нашого во всякого чоловѣка взяти“. (Постановенье на соймѣ Новгородскомъ, 1508 г., бал. 265).

ПОПУДЛИВОСТЕЙ. „...а бестыяльскихъ п о п у д л и в о с т е й (=пахоплівасьць, запальчывасьць, ярасьць), наследовати мели“. (Статут 1588 г., бал. 439). „Терпливость, часто ображаная, въ п о п у д л и в о с т ь (рас.: „вспыльчивость“) звыкла ся премѣняти“. (Апокрisis, 1597 г., бал. 471).

ПОРАЗИТИ. „И поможет Богъ святыми словы, князю великому Витовту и Скиргаилу и ихъ брати, п о р а з и т и (=пабіць) князя Светославля“. (Лѣто-

писецъ, бал. 219). „А то такъ ваша милость вѣдати рачь, ижъ въ середу, мѣсяца Генваря двадцать шостого дня, поражоно (=разьбіта) есть войско непріятельское Московское". (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска пад Улай, 1564 г., бал. 391). „...а скоро о воиску господаря нашого и тежъ о поражцѣ (=разьбіцьці) Шуйского з войскомъ увѣдали". (там-жа, бал. 393). „А князь великии Скирмонтъ собравшы вси воиска свои и подкал его на границы своеи у Коидонове, и поразил (=пабіў) того цара, и всю рать Татарскую побил". (Лѣтописецъ, бал. 204). „...поразит (=пабье) князь Скирмонтъ князя Луцкого и Пинского". (Лѣтописецъ, бал. 204).

ПОРАНЯ. „...и вчынили бои вельми великии от пораня олиж до вечора". (Лѣтописецъ, бал. 205). „И коли зышлися полки с обу сторонъ, и был межы ними бои и сѣча великая с поранку олиж до вечера". (Лѣтописецъ, б. 209).

ПОРОЖНУЮЧЫЕ. „Ижъ цыгани суть люди непотребные и порожнуючые (рас.: „праздные)". (Статут 1566 г., бал. 395).

ПОРОЗУМѢНЬНЕ. „А о томъ ижъ бы замковый врядникъ мѣлъ завжды порозуменье (рас.: „соглашенье", „условіе") и розмову съ урядники або съ державцами тыхъ дворовъ". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

ПОРО(Х). „...але яко поро(х) (рас.: „прах") которо(г) подноси(т) ветръ отъ земли". (Псалтыр XVI ст., бал. 496).

ПОРУЧИТИ. „...або кому то его королевская милость поручити рачитъ". (Устава на волоки, бал. 359).

ПОРЯДНЕ. „...безъ которого порядне (рас.: „порядочно") жадной речи не справишь". (Граматіка словенска 1596 г., бал. 464).

ПОСАГУ. „Гдѣ бы которая дѣвка безъ воли отцовское и матчины ишла замужъ, таковая отпадываетъ отъ посагу и отъ имѣнья отчизного и материстого". (Статут 1566 г., бал. 394).

ПОСВАРЯТЬСЯ. „...также коли посваряться Полочане и выдадуться оба въ кольцѣ, ино то вина наша". (Привилей 1511 г., бал. 278). „...а коли о чомъ посворатся". (Привилей 1503 г., бал. 252).

ПОСЕЛЬСКИХЪ. „А въ подводы намъ конеи въ Полочанъ не брати, ни въ посельскихъ путниковъ (якія жывуць па-сёлах) ни въ сябровъ городскихъ". (Привилей 1511 г., бал. 276). „...подводы коней у городскихъ людей и у посельскихъ путныхъ не брати". (Привилей 1503 г., бал. 252).

ПОСИЛОКЪ. „...противку пановъ гетмановъ послали просячи о посилокъ (аб падмогу)". (Ліст 1564 г., бал. 392). „Якожъ для посилку (=падмогі) отправлено имъ князя Соломерцкого и пана Миколая Сопѣгу, воеводича Новгородского". (Ліст 1564 г., бал. 392).

ПОСЛАНЕЦЪ. „...а гдѣ посланецъ нашъ при конѣхъ будетъ, тогды отъ того за его печатью, а не отъ машталера квитъ взяти". (Устава на волоки, бал. 346).

ПОСЛУГЪ. „...отъ нашихъ послугъ маютъ быти вольны". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ПОСЛУСИ. „А се...сутьсему послуси (=сьведки)". (Сьпіскі Смаленскай умовы 1229 г., бал. 73). „Роусиноу не оупирати Латинина однемь послоухомь". (там-жа, бал. 70).

ПОСОРОМОЧЕНЫ. „Што наши у Невгіні (=Дынабург) были забавлены и посоромочены, и коні отоиманы“. (Грамата 1414 г., бал. 145).

ПОСПЕЛЪ. „Кгидиминъ не поспелъ так рыхло собрати воиска своего против Нѣмцов“. (Лѣтописецъ, бал. 210).

ПОСПОЛЪ. „И зложоно имя того княжати посполъ (=разам, ўмесьце) з рекою: имя рецэ Юра, а княжати—Боркъ, и назвалъ тот замок Юрьборкъ“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

ПОСПОЛЪ. „...перво того держали бояре посполъ зъ мѣщаны“. (Привилей 1511 г., бал. 277). „...тые люди вси зася отъ мѣста отнималися и не хотели посполъ зъ мѣстомъ намъ служити“. (Привилей 1505 г., бал. 257). „...а на войну имъ съ нами посполъ готовымъ“. (Привилей 1503 г., бал. 252). „...службы военныя, которыя посполу (=разам) и зъ другими боярьми нашыми мстиславскими повинны будутъ отправовать“. (Грамата 1393 г., бал. 124). „А князь великии Якгеило мѣлъ з Витэбъска с Кеистутем же поити посполу“. (Лѣтописецъ, бал. 216).

ПОСПОЛСТВО. „Отъ бояръ Полоцкыхъ, и отъ мѣстичовъ, и отъ всего посполства (=народу, грамадзянъ), нашимъ милымъ пріятелемъ и сусѣдомъ, посадникомъ Ризкымъ и ратманомъ“. (Грамата 1414 г., бал. 145). „...княжатомъ и паном Рымскимъ, шляхте и всему посполству крывды и втиски великие чынилъ“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ПОСПОЛИТАГО. „Нетоликобо сами себѣ народихомся на свѣтъ, но болѣе ко службѣ Божіей и посполитаго (=паспольнага, народнага, агульнага) добраго“. (Библія Ф. Скорины, 1517—1519 г., бал. 288).

ПОСТАВЪ. „Дати имъ Княгини поставъ частины, а Тивуну Волочкому рукавичь перьстатый“. (Смаленская умова 1229 г., бал. 71). „Постаў—мера тканіны: Сьцяна ад 9 да 15 аршын, у поставе ад 3-х да 5 сьцен. „...отъ каждоѣ жонки, которая мѣсячину беретъ, далъ поставъ полотна на кождый годъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313). „...отъ кождоѣ жонки повиненъ будетъ дати пятьдесятъ грошей, або поставъ полотна, пятьдесятъ локотъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313). „...а на ихъ слуги и дьякомъ обоимъ по поставу сукна колтрышового“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 349).

ПОСТАВА. „...а коли се забудутъ, алижъ ти зъ оное поставы (=постаць; рас.: „осанка“) поважное смеху и шидеръства полно зъ себе начинять“. (Отписъ на листъ, XVI ст., бал., 483).

ПОСТЕРЕГАНЬЮ. „...жебы на самой только невинъности живота а постереганью (рас.: „соблюденіи“) правъ щасте свое чоловекъ садити мѣлъ“. (Статут 1588 г., бал. 439). „...чого старостове пограничные и иные державцы нашы маютъ съ пильностью постерегати“. (Статут 1566 г., бал. 395). „...который урядникъ личбы на часъ назначоный не пильновалъ, хотя пѣнези въ скарбъ отдавши, ино постерегаючи своевольноѣ недбалости“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 350).

ПОСТИНАЛЪ. „И всю Рускую землю звоевалъ и князеи руских постиналъ“. (Лѣтописецъ, бал. 202).

ПОСТОГНАТЬ. „А коли чоловѣкъ много кусить, то и постогнать мусить“. (Ліст Комуніякі да Абуховіча, 1655 г., бал. 575).

ПОСТРЕЛЪ. „Таки пострелъ (=рана ад выстрэлу) никого дома не поткаеть, одно хто поганские полки разрываетъ“. (Хронологія 1581 г., бал. 428).

ПОСТРИГАЛЬНУЮ. „Подъ которымъ жо ратушомъ будуть мѣти суконницу, и иные крамници, и ятки хлѣбные и комору постригальную (дзе пастрыгаюць)“. (Грамата 1510 г., бал. 271).

ПОСТРЫЖЕНЫХЪ. „Зубы твое яко стада овецъ пострыженыхъ, еже выступили изъ купала“. (Библія Ф. Скорины, 1517—1519 г., бал. 292).

ПОСТУПАЕ(ТЪ). „А коли сам немчино иде(тъ) любо жена его поступаетъ — черезъ ску(р)ку скрипи(ть) шелести(ть) и дороги(м) пижмо(м) воняе(т)“. (Прамова Мялешкі 1589 г., бал. 447).

ПОСѢЛЪ. „...и землю Друцкую посѣлъ, (=узяў пад абладу), и городъ Друческъ зарубилъ, и назвалъся великимъ княземъ Друцкимъ“. (Лѣтописецъ, бал. 202).

ПОТВАРЫ. „...але пересудъ не маетъ быти бранъ отъ тыхъ людей, которыи ся потвары (=выдумнай напасьці, абмовы) оттяжутъ“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315).

ПОТВЕРЖАЕМЪ. „...во всихъ речахъ и артикулехъ въ немъ описаныхъ, въ моцы зоставуючы, потвержаемъ имъ симъ нашимъ листомъ“. (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 325).

ПОТКАЛИСЯ. „И направившыся съ полъки своими и потъкалися (рас.: „сразились“) з Довмонтомъ надъ озером“. (Лѣтописецъ, бал. 209). „И поткалися с ним за Мозыремъ на рецэ Оконевъцы“. (Лѣтописецъ, бал. 205). „...тые двѣ ротѣ пана Буркулабова и пана Бакина зъ людьми Московскими поткалися“. (Ліст 1564 г., бал. 392).

ПОТОКИ. „...з реками и с криницами, и с потоки, ставы и со всими пожитки“. (Грамата в. кн. Вітаўта, 1407 г., бал. 142).

ПОТРЕБА. „О правѣ неписаномъ або звычаю много мовити не потреба“. (Apokrisis, 1597 г., бал. 471). „Потреба бо всему тому быти, але тогды есть сконченье свету“. (Новы Завѣт, 1570 г., бал. 408). „...хто нань узрыть или чтучи въслышить, кому его будеть потребно“. (Грамата в. кн. Вітаўта, 1407 г., бал. 142). „Два суть конъцѣ всякой науки въ писмѣ, яко философове пишутъ: вѣдати што сь есть потребное и отповѣдати“. (Грамматіка словенска, 1596 г., бал. 463). „Вольность подданые до пущи нашое, хотя жъ и головноѣ, вѣдьже не глубоко маютъ мѣти, по дрова, по хворостъ на гороженьѣ, по дерево на будованье, по лыки на свою только потребу, а не на продажу“... (Устава на волоки, бал. 353). „...и свою половину бояре мають обернути на свои потребы“. (Привилей 1511 г., бал. 277).

ПОТУЖНИКИ. „Пацъ Леньковичъ и съ потужники своими“. (Запіс XVI ст., бал. 310). „Патужнік“, які нясе такі самы цягар „цягло“, выконывае тую-ж самую дабравольна ўзятую ці ўзложаную на сябе павіннасьць „поцяглі“.

ПОТУЖНОМУ. „Бо для того права суть постановлены, абы можному (=сільному) и потужному (рас.: „могущественному“) не все было вольно чинити“. (Статут 1588 г., бал. 440). „...хто противъ непріятелеви потужнѣй стоитъ и зрады его лѣпѣй вѣдаетъ“. (Унія... 1595 г., бал. 456).

ПОТѢХУ. „...а ни для чого иншого, толко для того, иж бы ся тому дивовал а потѣху мѣлъ“. (Лѣтописецъ, бал. 200). „Еще, по написанью тоѣ цедулы моее, другая потѣшная (=радасная) новина пришла до пана моего“. (Ліст 1564 г., бал. 393).

ПОТЯГЛИ. „...маютъ зъ мѣстомъ вси подачки давати, серебщизны и подводы, и иныи вси потягли тягнути“. (Потверженье 1514 г., бал. 281).

ПОУХУ. „И зробилъ жидовскій философъ знакъ же удараеть скомороха поуху". (Дышкурсъ жыдовина зъ скоморохомъ, XVII ст., б. 558).

ПОХОВАЛИ. „...а поховали (рас.: „похоронили") тѣло его въ гробѣ высоко(м) а мисте(р)не справлено(м) и велми коштовно(м)". (Александрыя, б. 186).

ПОЧАТКУ. „...отъ початку сотвореня свѣта лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого". (Лѣтописецъ, бал. 200).

ПОЧЕСТНЫМЪ. „Почестнымъ мужомъ приятелемъ нашимъ ратманомъ Рыскимъ". (Ліст XV ст., бал. 158).

ПОЧИНОКЪ. „А се починокъ (=пачатак) правдѣ". (Сьпіскі смаленскай умовы 1229 г., бал. 70).

ПОЧОТЪ. „...въ тотъ же почотъ, (=лічбу), съ людьми тяглыми восполокъ маютъ быти повинни къ службѣ земской". (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317.

ПОЧСТИВЕ. „...и отпустилъ почстиве (=пачэсна) до отца его до великого князя Жывинбута". (Лѣтописецъ, бал. 204). „...без мудрости, и безъ добрыхъ обычаевъ, не есть моцно почстиве жити людемъ посполите на земли". (Библія Ф. Скорины, 1517—1519 г., бал. 286).

ПОШИВАЮТЪ. „...кгды тебе простакомъ Рускимъ, быдломъ глупымъ, неукомъ пошиваютъ". (Унія... 1595 г., бал. 456).

ПОШЛИНѢ. „...судити тивуну по старой пошлинѣ (=звычаю)". (Привилей 1511 г., бал. 278).

ПРАВА. „Нехай тыи вины выбираютъ бурмистры, подлѣ ихъ писаного права Майтборского". (Потверженье 1510 г., бал. 273). Законам даўней у нас называлі рэлігію, а правам—сьвецкія нормы людзкога сужывецтва. „...маютъ судити правомъ ихъ Майтборскимъ". (там-жа, бал. 270).

ПРАВО. „...добре читати и безъ вонтливости разумѣти и право (рас.: „правильно") писати. (Грамматіка словенска, 1596 г., бал. 464).

ПРАЦУ. „...а за працу ихъ брати имъ бобра пятого, альбо почеревье отъ кождого бора". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

ПРЕДМѢСТЬЕХЪ. „...а вѣдьже и въ таковыхъ мѣстѣхъ на предмѣстьехъ перемѣшкиваючіе". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 363).

ПРЕДНЕЙШИ. „Одного часу зъехалися на гору сынайскую 42 царове, а преднейши (рас.: „главнейшій") з помежи нихъ былъ царъ Волотъ Волотовичъ". (Розмова царя Давыда з царемъ Волотомъ Волотовичемъ. Рук. XVII ст., б. 582).

ПРЕМѢНЕНЬЕ. „...преображене, або премѣненье души истиннаго христіанина". (казанье двое, XVII ст., бал. 516). „Оного часу взял Іс(ус) Петра Іакова и Іоанна брата его и възвелъ ихъ на гору высокую особно и премѣнился предъ ними". (Зборнік XVII ст., бал. 567).

ПРИАТЕЛКО. „Се ты коль красна есь приателко моя, се ты коль красна есь". (Библія Ф. Скорины, 1517—1519 г., бал. 292).

ПРИБЫТОКЪ. „...а отъ того намъ прибытокъ (рас.: „доход") дает". (Ліст 1488 г., бал. 165).

ПРИВАБЛЯЮЧИМИ. „Про то абыхъ и при правдивой повѣсти зосталъ и злого мниманя ушолъ, немовлю всихъ, але такихъ не усилною прозбою, ни плоннымъ забѣганемъ, ани лагодными и приваблючими (ад „вабіць", рас.: „привлекать") спирати хочу". (Новы Завѣт, 1570 г., бал. 415).

ПРИВАТНѢ. „...не передъ всимъ сенатомъ, але приватнѣ (рас.: „частно") росказалъ тремъ сенаторомъ". (Справа отца Никифора, 1597 г., б. 474).

ПРИВИТАЛА. „...привитала его рекоучи. о милый приятелоу". (Мука Господа нашого Іcуса Хрыста, XV ст., бал. 180). „Чужоземъскіе мудръцы х(рыст)а привитали, злато ладанъ и миру яко пану дали". (Хронологія, 1581 г., бал. 426).

ПРИВЛАЩАТИ. „...не господарю его милости, але на потребу земскую даете, и того податку, на потребу рѣчи посполитоѣ ухваленого, яко его милость до скарбу своего господарского привлащати (=прысваіваць) не звыкъ, такъ тежъ и отпускати не можетъ". (Уставы 1559 г., бал. 381). „...то засе ку власности того великого князства привести, привлащити (=прысвоіць) и границы направити обецуемъ". (Статут 1588 г., бал. 436). „А кгды бы князьство великое Литовское было привлащоно (=прысвоена) къ корунѣ, тогды бы ся такій початокъ щастливого поднесенья сына вашое милости ещо былъ не сталъ". (Пасольства 1526 г., бал. 311).

ПРИГОДА. „...и пригодилася пригода". (Біблія XV ст., бал. 242). „Вѣдьже, хто бы зъ якой пригоды, згубы альбо згорѣнья реистровъ, або смерти или хоробы служебника, который платы отбиралъ, альбо самъ врядникъ умретъ и жона або дѣти зостануть и за иными кгвалтовными пригодами, не могъ пѣнязей первѣй дня назначоного въ скарбъ дати". (Устава на волоки, 1557 г., б. 350). „...за грѣхы пригодилося такъ". (Грамата 1300 г., бал. 89). „...пригодилося единого дне, иже товиѳъ погребалъ тѣла мертвы(х) и оутроудился велми". (Библія XVI ст., бал. 307).

ПРИГОНЪ. „...а въ пригонъ попомъ и игуменомъ ко владыцѣ не ходити". (Привилей 1511 г., бал. 278).

ПРИДАТКИ. „И поставихъ первого епискупа Ѳому и придахъ села, винограды, земли бортныя, волости со всѣми придатки". (О поставлении Туровское епископии, X—XI ст., бал. 18).

ПРИЙДУЧИИ. „...были бы готовии на сесь Великдень прийдучии (які прыйдзе) на службу господарскую на войну". (Устава сойму Виленского, б. 263).

ПРИЙСТЯ. „...рече намъ коли тое будетъ и што есть за знамя твоего прийстя и сконченья вѣку". (Новы Завѣт, 1570 г., бал. 408).

ПРИКАЗАНИЕ. „...свтыи иовъ отъ своего детинства бга ся бояше, а приказание его полняше". (Библія XVI ст., бал. 307).

ПРИКЛА(Д). „...што бы боудущи(м) данъ былъ прикла(д) его тръпеливости". (Книги Товит XVI ст., бал. 398). „...прикладомъ упривилегованыхъ мѣстъ нашихъ, надаемъ тому мѣсту Полоцкому и обывателемъ въ немъ мѣшкаючимъ братства". (Пацьверджаньне 1580 г., бал. 422). „Священницы маютъ прикладомъ живота своего побожности людей учити". (Регулы Іосафата Кунцэвіча XVII ст., бал. 529). „...старіе приклады минаючи, спыталъ бымъ тя". (Вопросы и отвѣты православному, XVII ст., бал. 502).

ПРИЛБИЦА. „...на которомъ бы былъ панцеръ доброй, а прилбица, а мечъ, а павеза, а древцо зъ прапоромъ цвѣтнымъ. (Каралеўскі і соймавы статут 1525 г., бал. 317).

ПРИЛЕГЛЫХЪ. „А будованье, и воженье дерева, и подводы до дворовъ близкихъ и прилеглыхъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 355.

ПРИЛУЧИЛИ. „...и они отъ балвохвалскихъ офѣръ и службы будучи вызволены до правой вѣры себе прилучили". (Гисторія о Варлааме и Іоасафе 1637 г., бал. 554).

ПРИМНОЖАЛИ. „...а съ того пожитокъ до скарбу его королевской милости примножали". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 359). „...для примноженья пожитковъ скарбу нашого". (там-жа, бал. 357).

ПРИМУСУ. „Як с примусу читали, а не самовольно". (Супрасьскі календар 1726 г., бал. 613).

ПРИОЗДОБЛЯЮЧИ. „...приоздобляючи и свѣтлый чинячій разумъ человѣчій". (Грамматіка словенска, 1596 г., бал. 464).

ПРИПЛОДКИ. „...а приплодки (тое што прыплоджана) въ реистръ писати и вѣдомости при личьбѣ чинити". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 345).

ПРИПОВѢСТЬ. „О мытнику и Фарисеи приповѣсть, абы въ тую недѣлю спѣвана и читана была". (Евангеліе учительное XVII ст., бал. 518).

ПРИРЕКЛИ. „...панове рада ихъ милости, духовныи и свѣтскіи, вси зволили и прирекли" (=абяцалі). (Каралеускі і соймавы статут, 1525 г., бал. 319).

ПРИРОБКИ. „...абы челяди невольной, которыи маютъ приробки (=прызаработкі) а бонды (рас.: „пайки") свои, по полторы копы жыта на рокъ давано водлѣ стародавного обычая". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312).

ПРИРОЖЕНОГО. „Обираемъ собѣ и беремъ господаремъ на вѣчные часы господаря своего прироженого сына, е. м. королевича Жыкгимонта". (Форма прысягі XVI ст., бал. 308).

ПРИСЛОВІЯ. „...казалъ есми тиснути притчи или присловія премудраго Соломона сына Давидова". (Библія Ф. Скорины, 1517—1519 г., бал. 286).

ПРИСЛОНЮ. „...а з Бжиею помощию къ городу его Москвѣ копие свое прислоню". (Летапісны адрывак, бал. 115).

ПРИСЛУХАЮТЬ. „...панове воевода и княжата, земяне, вдовы и вся посполите шляхта и тыи вси которыи къ войнѣ прислухаютъ (=падлягаюць)". (Устава сойму Виленского, бал 263).

ПРИСМАКОВ. „...а за мое(й) памети присмако(в) ты(х) небывало". (Прамова Мялешкі 1589 г., бал 448).

ПРИСПОСОБЛЯЕТЬ. „Богъ невидимо ласкою своею души намъ оздобляетъ и усправедливяеть, а до спасенія вечного приспособляеть". (Дедаскалія С. Косава, 1637 г., б. 557).

ПРИСТАВЫ. „Тежъ, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врядники дворные, яко, заказники, старцы, тивуны, приставы, сорочники, гуменники, обирали што зъ лѣпшихъ службовъ, вѣрныхъ, которыи бы больше стерегли роботы, пашни и иншихъ нашихъ пожитковъ, нижли лупежства, або отступованья отъ повинныхъ роботъ". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

ПРИСТОЙНОЕ. „...але ижъ частокроть отъ пристойное (рас.: „приличной") свое повинности отступовали". (Статут 1588 г., бал. 438). „...пристоить кождому почьстивому чоловеку, абы о немъ ведалъ". (Статут 1588 г., б. 441).

ПРИСТУПИТИ. „...даите ми приступити абы(х) оувидѣла сына моего". (Житіе св. Алексія человѣка Божія, XV ст., бал. 181).

ПРИТОМНОСТИ. „...нехай же знакомъ якимъ певнымъ, позверховнымъ прагненіе тое свое въ притомности (рас.: „присутности") вашой освѣтчатъ".. (Наказ ад Новагарадзскага Сабору 1624 г., бал. 539).

ПРИѢЗНИ. „...и был в докончанию и в доброи приѣзни (=прыязьні) с великим князем Димитриемъ Ивановичем Московским". (Летапісны адрывак, бал. 115).

ПРОМЕЖУ. „Хвалите б(г)а промежу (=паміж) с(в)тых его, хвалите е(го) во оумоцне(н)ю силы ег(о)“. (Кальвінскі Псалтыр XVI ст., бал. 391).

ПРОРОКИНИ. „Сиби(л)ля речона есть ты(м) слово(м) Грецки(м), пророкини“... (Лѣтописецъ, бал. 400).

ПРОСЕЧЫ. „...просечы его збы помоч далъ ему напротивко Руси“. (Лѣтописецъ, бал. 204).

ПРОСТАКЪ. „...и еще, чого ты не вѣдаешъ, яко простакъ будучи, додасть тобѣ матерыи и выкрутныхъ доводовъ своихъ“. (Унии... 1595 г., б. 456).

ПРОТИВЕЧЫСЯ. „И князь Нарымонтъ поидетъ на них, и они не противечыся поддалися и поклонилися ему“. (Лѣтописецъ, бал. 208).

ПРОТО. „Прото (=таму) годитъ се и намъ всимъ метися къ тому самимъ“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 386). „...прото я Францишекъ Скоринипъ сынъ, Сполоцка, въ лекарскихъ наукахъ докторъ“. (Библія Ф. Скорины, бал. 286).

ПРУДКІЙ. „И якъ треба землею албо водою: вшеляко онъ способный и прудкій (=борзды, скоры, хуткі) до бою“... (Вѣршѣ на жалостный погребъ Петра Конашевича XVII ст., бал. 538). „...то онъ прудко показалъ два пальцы, думаючы собѣ: што коли ты жыдовине поважишсе на мое одно око, то я тобе обое твое очи выколю“. (Дышкурсъ жыдовина зъ скоморохомъ, XVII ст., бал. 558). „...а съ прудкостію бегучи, въ великій неякій ровъ впалъ“. (Гисторія о Варлааме и Іоасафе, 1637 г., бал. 554).

ПРЫГОДЫ. „Добрыи мужу, бог ти будь на помоч и вховай тя от смерти и отъ злое прыгоды“. (История о княжати Кгвидоне XVI ст., бал. 374).

ПРЫГОРНУТИ. „Искати прыстаница якого жебы се гдѣ колвекъ прыгорнути могли“. (Унія... 1595 г., бал. 455).

ПРЫДОБУДЕМЪ. „...а што прыдобудемъ собѣ городов албо волостеи, то все на полы поделити“. (Лѣтописецъ, бал. 214).

ПРЫЖЕНУТ. „...на тых мѣст прыженут (=прыгоняць) князи и бояре от великого князя Якгеила до князя великого Кестутя“. (Лѣтописецъ, бал. 216).

ПРЫЗВОЛИТИ. „И она не хотѣла прызволити (рас.: „соизволить“) и отказала ему, иж „я пошлюбила Богом своимъ чыстость ховати до жывота своего“. (Лѣтописецъ, бал. 213).

ПРЫЙДУЧОѢ ОСЕНИ. „Платъ повторнѣ на то со всихъ людей своихъ дати прыйдучоѣ осени“. (Каралеускі і соймавы статут 1525 г., бал. 319).

ПРЫИСТЬЕ. „А што вѣдаете? можэть теперешнее прыистье мое ку сестре вашеи вчинити вамъ большую славу, честь и пожытокъ?“. (Лѣтописецъ, бал. 240).

ПРЫЛЕЖАЧОЕ. „...и все прылежачое (што прылягае) къ повѣту Эйшышскому“. (Лѣтописецъ, бал. 203).

ПРЫЛУЧОНО. „И от того часу князство Мозовецкое ест прылучоно до коруны Польское“. (Лѣтописецъ, бал. 237).

ПРЫПРАВИЛ. „Нерон былъ панъ окрутныи а невъставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навышшого Сэнэку бэз каждое прычыны ку смерти прыправил“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ПРЫРОЖОНОГО. „По смерти Рынкголтове панове жалуючы господара своего прырожоного“. (Лѣтописецъ, бал. 206).

ПРЫСПѢЛЪ. „...прыспѣлъ к нему мистръ Лиѳлянтскии со всими силами своими“. (Лѣтописецъ, бал. 228).

ПРЫСТАНИЩА. „Искати прыстанища якого жебы се гдѣ колвекъ прыгорнути могли“. (Унія..., бал. 455).

ПРЫЧЫНЫ. „Нерон былъ панъ окрутныи а невъставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навышшого Сэнэку бэз каждое прычыны ку смерти прыправил“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

ПСЫ. „...руки и ноги чоловечые псы по улицам волочывали“. (Лѣтописецъ, бал. 229).

ПТАХИ. „...также птахи всякіе, и продавати кому хотячи и не оповѣдаючи вряду“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354).

ПУСТИЛИСЯ. „...панове гетманы, великій и дворный, со всимъ воискомъ Литовскимъ пустилися за ними въ погоню“. (Ліст аб разьбіцьці Маскоускага войска пад Улай і Дубро́унай, 1564 г., бал. 393).

ПУСТОШЕЧЫ. „Витовтъ реклъ: „подемо пустошечы землю Татарскую“. (Лѣтописецъ, бал. 224). „Хотячи паньство наши казити и пустошити“. (Каралеўская грамата аб выступленьні ў паход, 1514 г., бал. 282).

ПУЩУ. „А третии сын Спэра пошолъ далеи у пущу ко всходу слонца“. (Лѣтописецъ, бал. 201). „И наидет у пущы гору красную дубровами и ровнинами обляглую“. (Лѣтописецъ, бал. 212).

ПЧОЛАМИ. „А за борть шляхецкую, которая бы ся подданому у волоцѣ достала, такъ съ пчоламн яко пустая, маетъ быти заплата водлѣ статуту“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

ПѢНЯЖНЫИ. „...тежъ, абы вси доходы пѣняжныи и пожитки дворовъ нашихъ на одинъ часъ были выбираны“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315). „А кгды врядъ ѣдетъ съ пѣнязми до скарбу, до Вильни, тогды войтове, колеею, по року, кождый зъ войтовства своего подъ пѣнязи подводу маютъ давати“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 355).

ПЭВЕН. „...для великого окрутенства и невставичности его не был нихто пэвен а ни бэзпечонъ не толко имѣнеи албо скарбовъ“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

РАБОТАХЪ. „...при работахъ всякихъ вмѣсто пристава надъ людми войтовства своего стояти“... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 340).

РАДНѢ. „...чого тотъ же ревизоръ маетъ доглядати, и всихъ справъ господарства врядового, естли слушнѣ а раднѣ (рас.: „благопорядочно“) справуються“... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 350).

РАДУ. „...яко тежъ и въ господарьствѣ и пожиткахъ его королевской милости имъ раду (рас.: „совѣт“) и науку давати будетъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 362). „...и послалъ з ним пановъ своихъ радъныхъ“. (Лѣтописецъ, бал. 202).

РАЗВАЖИТИ. „...алижъ бы ваша милость рачили о томъ добрѣ развaжити“. (Пасольства 1526 г., бал. 311).

РАЗДРОБЛЕНЫЕ. „...волоки пустые, альбо не прынятые и раздробленые, врядъ и ревизоръ при бытности своей людми добрыми осажати маетъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354).

РАТАЕВѢ. „Тогда по Руской земли рѣтко р а т а е в ѣ (рас.: „пахары“) кикахуть; нъ часто врани граяхуть, трупія себѣ дѣляче“. (Слова аб палку Игара XII ст., бал. 49). „Паробковъ 5 р а т о е в ъ, жонак 10, робят малых 8, сумою дворное челяди 23. (Археограф. Сборн., т. VII. Вільня, 1870 г., бал. 15).

РАТЫ. „...обечнѣ въ мѣстѣ перемѣшкиваючіе, платячи то на р а т ы уставленые“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

РАЧИЛИ. „...абысте ваши княжацские мл(с)ти, зацного стану княжата, а передънеиших вожовъ сынове, всимъ иншимъ съ себе добрыи взоръ а прикладъ давати р а ч и л и“ (рас.: „собляговолили“). (Катихисисъ 1562 г., бал. 385). „...р а ч т е ж ваша милость тую працу отъ мене вдячне приняти“. (Статут 1588 г., бал. 441). „...р а ч ъ т е ваши княжацские мл(с)ти дотуль зъ ласкою за вдячнѣ приимовати, покуль Панъ Богъ до чого большого допомочи будетъ рачилъ“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 385). „Ваша милость вѣдаючи о томъ, не р а ч ь т е опускати молитвами своими“... (Ліст 1564 г., бал. 393).

РЕВНО. „...везли от вавилонѣи до алекса(н)дрѣи и р е в н о (рас.: „трогательно“) плакали“. (Александрыя, бал. 186).

РЕГУЛЫ. „...есть и иные многіе р е г у л ы (рас.: „правила“) в сей науке“. (Аритметика или щисленія. Рук. XVII ст., б. 584).

РЕЕСТРУ. „...если бы который братъ ихъ вписный хотѣлъ зъ того братства ихъ у иншое братство пойсти, тогды се маетъ старостомъ и братіи оповѣдати и выписъ зъ р е е с т р у ихъ взяти“. (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 325). „...и писати въ р е и с т р ъ, которого дня и часу ихъ пріймутъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354).

РЕКОМОГО. „Пана Станислава Яновича, р е к о м о г о (=званага) Кезкгайла“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

РЕМЕСЛЕНИКИ. „Р е м е с л е н и к и всякого ремесла мають быти на одной вольной волоцѣ ставленой отъ ревизора“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356). „...а которые бы съ нихъ хотѣли купецтвомъ або р е м е с л о м ъ которымъ ся обыходити, тые мають зъ мѣщаны нашими серебщизну и ордынщину платити“. (Привилей 1511 г., бал. 277). „Людъ посполитый, простый, р е м е с н ы й, который, покинувшы ремесло свое (дратву ножницы и шыло) а привлащивши собе врадъ пастырскій, писмомъ Божымъ шырмуютъ, ницуютъ, выворачаютъ“. (Унія... 1595 г., бал. 455). „...р е м е с л е н и к и мѣста Полоцкого: золотари, кушнеры, кравци, сѣдляры, рымари, ковали, слесары, шевци, сыромятники, кожемяки, гончары, пивовары, тесли, мурали, дряголи, столяры, то есть, скрынники и всякого ремесла люди, также и скоморохи вси тые вышеписаныи люди мають того ихъ права Майтборского во всякихъ рѣчахъ послушни быти“. (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское, 1510 г., бал. 270). „...тесли, ковали, слѣсары, колодѣи, бондары, рыболове, кграбары, и тыхъ р е м е с л е н и к о в ъ не маетъ урядъ до домовъ своихъ посылати, а ни роботами своими забавляти“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356). „...р е м е с ь н и к и... кравцы, кушнеры, шевцы, ковали, слесары, столяры, бондары, колесьники, стельмахи, рымары, сыромятники, дуботолки, сѣдляры, гончары, токары, шкляры, пекары, и кождого ремесла хто-кольве уживати будетъ и обходитися ремесломъ, въ мѣстѣ сѣдѣчи, маетъ зъ ремесла таковаго дати одинъ грошъ“... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

РЕЧАХЪ. „...во всихъ р е ч а х ъ (рас.: „предметах“) и артикулехъ въ немъ описаныхъ, въ моцы зоставуючы, потвержаемъ имъ симъ нашимъ листомъ“. (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 325).

РОБОТУ. „...штожъ имъ новины уводить и кажеть имъ къ своимъ дворомъ на роботу ходити, а они не робливали“. (Запіс XVI ст., бал. 310). „...крамы свои роскладають и продають, а иншіи ремесленики въ дни святыи робятъ“. (Кругакольная грамата, 1548 г., бал. 379

РОВНИНЫ. „...ровнины великие и дубровы роскошные“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

РОДИЧАМЪ „Такежъ обѣцюемъ и слюбуемъ ижъ въ земляхъ тыхъ нашыхъ великого князьства земль, городовъ, мѣстъ, а либо которыхъ-кольвекъ дѣдичствъ у володѣніе и въ дерьжаніе, а либо нѣкоторыи вряды, а любо чьти не имамъ дать жадному чужоземцу, але только родичамъ (=уражэнцам) тыхъ земль нашыхъ предреченыхъ великого князьства Литовского“. (Прывілей в. кн. Казіміра, 1457 г., бал. 162). „...только Литве, Руси, Жмуди, родичомъ старожитнымъ и уроженцомъ великого Князьства Литовского“. (Статут 1588 г., бал. 436).

РОДНОЕ. „Брати родное, которыхъ одна мати церковъ светая каөолическая породила, бѣгаютъ, а до мачешиныхъ дѣтей утекаются“. (Унія... 1595 г., бал. 455).

РОЗИНУЛА. „Оуста розинула велми велика иже ся так здаше, бы могла пожрети девя(ть) тысящь одиньцов моуж“. (Кніга о Тлоудале рыцеры XVI ст., бал. 378).

РОЗМАИТЫХ. „...и розмаитых (=рожнаякіх) объөитостей наполнено“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

РОЗМОВЛЯЮЧИ. „...а ото указался: Моисей, Ілія, розмовляючи зъ нимъ“. (Зборнік XVII ст., бал. 567). „Мѣй одно розмову зъ геретыкомъ о папежу“. (Унія... 1595 г., бал. 455).

РОЗНЕМОГЪСЯ. „И прышедшы до Новагородка, разнемогъся и вмер без плоду“. (Лѣтописецъ, бал. 206). „И не малыи час жывучы рознеможется жона князя Домонътова. (Лѣтописецъ, бал. 208).

РОЗОЗНАНЬЕ. „...ижбы знакъ и певное розознанье (рас.: „отличіе“) было христіянина отъ жида“. (Статут 1566 г., бал. 395).

РОЗОРВАНЬЯ. „...и не хотѣчи имъ росколу и розорванья въ церкви святоѣ“. (Саборная грамата 1596 г., бал. 466). Разарваньне, адназначна рас. слову „раскол“.

РОЗСУДКУ. „...але тежъ и для лѣпшого имъ розсудку, (=развагі; рас.: „разсужденія“), надто и для ихъ самихъ цвиченья въ томъ не леда учономъ езыку словенскомъ“. (Новы Завѣт 1570 г., бал. 411). „...муситъ въ томъ братствѣ кождому права достояти, и розсудку (=суду) ихъ братского послушенъ быти“. (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 324).

РОЗШЫРАТИ. „...почалъся множыти и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскую“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

РОКЪ. „...хто на рокъ (рас.: „срок“), положеный и мѣстцо намѣненое на войну не выѣдетъ, тотъ маетъ господару его милости вины заплатити сто рублевъ грошей“. (Устава сойму Виленского, 1507 г., бал. 263). „И змовившы рокъ (=рас. „срокъ“) вдѣлали которого дня наехати на Вилню и засѣсти город“. (Лѣтописецъ, бал. 214). „А которые осѣлости и людей не маютъ, тогды вземши листъ отъ уряду, къ справѣ рокъ (рас.: „срок“) положити“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356). „...на тыежъ роки (рас.: „сроки“) повинны врядники господарскіе отсылати тые пѣнязи до скарбу его королевской милости“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

РОСКОШНЫЕ. „...равнины великие и дубровы роскошные". (Лѣтописецъ, бал. 201).

РОСПУСТНОСТЬ. „...бо съ того многіе зъ нихъ въ роспустность (рас.: „разврат") и въ убожьство приходятъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 342).

РОСПУСТОКЪ. „А и роспустокъ владыцы не давати". (Грамата в. кн. Вітаута, 1407 г., бал. 143). Пад распусткамі разумеюцца жанкі, якія атрымалі „роспуст", г. зн. развод; а таксама жанкі распуснага жыцьця.

РОСОМАХУ. „А на своихъ волокахъ подданымъ вольно забити волка, лисицу, рыся, росомаху (адмена воўка)". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

РОСТЫРКЪ. „...гдѣ се оная звада або ростыркъ (рас.: „раздоръ") кому станетъ". (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 324).

РОСТЫРЖЪКА. „И в том стала великая брань и ростыржъка межы братею великим княземъ Нарымонтомъ и княземъ Довъмонтомъ". (Лѣтописецъ, бал. 208).

РОСТОРЖЪКУ. „...для которого-жъ мѣщане мѣста Полоцкого промежку себе росторжку и раздѣлъ вчинили". (Потверженье 1510 г., бал. 269).

РОТЪ. „Потомъ отправлено ротъ двѣ, пана Буркулаба и пана Баки, а зъ ними иншіе люди". (Ліст 1564 г., бал. 391).

РОУБИЕ. „...также здрапавши на собе роубие альбо хоусты". (Житіе св. Алексія, XV ст., бал. 181).

РУБЕЖЪ. „...пойти истьцю къ истьчю, и взяти ему тая правда, которая... въ томъ городѣ; а рубежа (ў знач. разбою, грабежа) не дѣяти". (Сьпіскі Смаленскай умовы, 1229 г., бал. 72).

РУБИТИ. „...въ дубровахъ своихъ не боронити имъ хоромовъ рубити а дровъ сечы подле давного обычая". (Привилей, 1505 г., бал. 257).

РУКОЙМЫ. „...брать его на рукоймы (=на парукі) неслушнѣ видѣли". (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 474). „...копами на пѣнязи роздаваны, на боргъ, за слушнымъ рукоемствомъ (рас.: „поручительством") заплаты". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

РУЧНИЦЫ. „А ручницы, (=стрэльбы) пса, рогатины и ничого, чимъ бы звѣря забилъ, не брати ему зъ собою". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353).

РУШАЕ(Т). „Ани поа(н)гела)х), ани пото(м) все(м) што е(сть) и штося рушае(т), и што росте(т) и што живе(т), и розу(м) мае(т), на небѣ и на зе(м)лѣ". (Лѣтописецъ, бал. 399).

РУШАТИ. „...а который которую вину будетъ заслужилъ, ино того самого казнити по его винѣ, а жоны и дѣтей не займати и имѣнья не рушати". (Привилей, 1511 г., бал. 276).

РЫБОЛОВЫ. „...рыболовы, бортники, ковали и иншыи подданыи дворовъ нашихъ". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314). „Вольность подданымъ до рѣкъ и озеръ нашихъ, рыбъ ловити крыгою, удою, броднемъ, тригубицею, оборомъ и иньшими малыми сѣтками, урядъ и неводничій не маютъ заборонити, нижьли ѣзовъ забивати не могутъ. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354).

РЫКАНІЯ. „...чоловѣкови отъ срокгого единорожца утѣкаючому подобныхъ быти розумѣю, которые голосу его и страшного рыканія не могучи стѣрпети". (Гисторія о Варлааме и Іоасафе, 1637 г., б. 554).

РЫХЛО. „Кгидиминъ не поспелъ так рыхло (=хутка) собрати воиска своего против Нѣмцов." (Лѣтописецъ, бал. 210).

РЫЦЕРОВЪ. „...княжатъ, р ы ц е р о в ъ, шляхтичовъ, бояръ мѣстичовъ земль великого княжьства Литовского и Руского". (Прывілей в. кн. Казіміра 1457 г., бал. 160. „Кгды мензства Запорозцовъ Кролеве дознали теды за гербъ такого имъ Р ы ц е р а дали"... (Вѣршѣ XVII ст., бал. 538). „Хочу вам поведати добрую повесть о Кгвидоне Антонскомъ княжати и его сыне, о великом и славномъ р ы ц э р у Бове". (Исторыя о княжати Кгвидоне XVI ст., бал. 374).

РѢЗНИКИ. „Также который платъ р ѣ з н и к и даютъ съ клѣтокъ мясныхъ". (Потвержэньне 1510 г., бал. 270).

РѢЧИ. „А также даемъ изнову первѣй реченому мѣсту нашому вагу на которой воскъ вѣсять и иныи р ѣ ч и крамныи". (Грамата в. кн. Жыгімонта, 1432 г., бал. 157). „...за которого ж Тивирѣе вси р ѣ ч и и пророчества пополнивши, по встани з мертных вступилъ на небо". (Лѣтописецъ, бал. 200). „...подводы бирывалъ зъ мѣста подъ себе и подъ свои р ѣ ч и". (Привилей 1505 г., б. 255).

РЯДИТИСЕ. „И вже панъ Андрей и иные по немъ будучые намѣстники мозырские маютъ р я д и т и с е (=кіравацца) подлугъ того, какъ в симъ нашомъ листе выписано". (Устава XVI ст., бал. 274). „...церковъ Христова моцнѣ стоячи, отъ него одного р я ж е н а и справована была". (Саборная грамата 1596 г., бал. 165).

САЖАВКИ. „...въ осень и на веснѣ, ставы и с а ж а в к и поддаными будовати маютъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 345).

САМОХОТЬ. „...а то не дбаютъ, а праве с а м о х о т ь стадо Христово на месные ятки выдаютъ". (Уния... 1595 г., бал. 455).

СВАДА. „...а оучинится вамъ с в а д а (=звада, сварка) съ ихъ моужьми, вамъ ся вѣдати съ ними самѣмъ". (Смаленская умова 1229 г., бал. 75).

СВЕДНО. „А что, сыну пишешь о поставленіи и зачимъ то еще какъ не с в е д н о (ня зьведна, не вядома), ино то Богу вѣдомо". (Ліст 1458 г., б. 162).

СВЕДЕЦТВА. „Не вкради что дружнего, а не даваи с в е д е ц т в а лжыва". (Библія Ф. Скорыны, бал. 284).

СВЕТЧИЛИ. „Жерославчане с в е т ч и л и перед паномъ виленскимъ". (Сьведчаньне канца XV ст., бал. 243). „С в е т ч и л и передъ ихъ милостью тымъ обычаемъ: мы памятуем гораздо". (там-жа, бал. 243) „...яко о то(м) писмо с(вя)тое с в ѣ т ч и (т"). (Лѣтописецъ, бал. 400).

СВИРНА. „...зъ гумна и зъ с в и р н а на кождый расходъ и на насѣнья абы было збожье мѣрено". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

СВИРѢПУ. „А къ тому, кождую с в и р ѣ п у (=кабылу) и жеребья мѣти въ реистрѣ на имя, шерстью". (Устава дворовъ,1529 г., бал. 315). „...нижли съ с в и р ѣ п ъ стадныхъ скуръ не продаючи оказывати конюшому нашому дворному". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 345).

СВѢДОМО. „...а и с в ѣ д о м о то будетъ околицы". (Судоўнік караля Казіміра Ягайлавіча 1468 г., бал. 163). „...тыхъ пѣнязей выбирати, маютъ тыи дворяне наши, подъ с в ѣ д о м о м ъ державецъ и тыхъ писаревъ нашихъ". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

СВѢТА. „...отъ початку сотворня с в ѣ т а лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого". (Лѣтописецъ, бал. 200). „...которыи же не толко одному Рыму, ино и всему с в ѣ т у пановалъ". (Лѣтописецъ, бал. 200). „...я с в ѣ т а того отрекаюся, взял есми на себе чорную рызу, а господарства я не хочу". (Лѣтописецъ, бал. 209).

СВѢТЛИЦИ. „...сидѣти ему казала на замку, въ скарбовой свѣтлици (=салі). (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 474). „А зъ бронями жадными до свѣтлицы братскоѣ нихто не маетъ ходити“. (Статут кушнерскага брацтва, бал. 325). „Напервѣй свѣтлица (рас.: „комната“) великая столовая, а въ ней ни печи, ни лавъ ни помосту“. (Археогр. Сборн., Вільня, 1867 г., т. I, б. 145). Противку лазни черезъ сѣти свѣтлица, а въ неи печъ и лавы (там-жа)“.

СВЯТА. „...недѣли и никоторого свята въ почстивости не мають“. (Кругакольная грамата 1548 г., бал. 379).

СДѢЯЛО. „...абы ся для такъ ровноѣ рѣчи въ замкненью помѣры волокъ омѣшканьне не сдѣяло (=не зрабілася). (Устава на волоки, 1557 г., бал. 352).

СЕДѢТИ. „Богъ мѣлъ прыити и седѣти на горѣ высокои и судити жывых и мертвых“. (Лѣтописецъ, бал. 206).

СЕЛИДБЫ. „Тежъ ревизоры маютъ доглядати, абы отъ мѣрниковъ селидбы (=сялібы, хутары) назначиваны были въ третьемъ середнемъ поли“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 350).

СЕМО. „И както пришолъ к мостови, реклъ Плосъ: поиди семо (=сюдой)“. (Грамата 1300 г., бал. 90).

СЕРМЯЗѢ. „...пахолка доброго, въ сукни цвѣтной, а не въ сермязѣ“. (Статут аб вайсковай павіннасьці, 1525 г., бал. 317).

СЕСТРЭНЧЕ. „Мой милый сестрэнче Трыщане, ты много доброго вчинил, а я твой и все твое, што я маю, будь на твою волю“. (Повесть о витязехъ XVI ст., бал. 374).

СЕЧЫ. „...въ дубровахъ своихъ не боронити имъ хоромовъ рубити а дровъ сечы подле давного обычая“. (Привилей, 1505 г., бал. 257).

СКАЗЫ. „...абы подданыи наши, вмѣсто обороны, отъ войска сказы (=шкоды) и впаду болшого не приняли“. (Постановенье на соймѣ Новгородскомъ, 1508 г., бал. 265).

СКАЗУ. „...видячи впадъ и сказу, (шкоду) которую жъ мѣщане тамошніе мѣли“. (Потверженье, 1510 г., бал. 269).

СКАЗИЛЪСЯ. „...коли тот болванъ сказилъся (=папсаваўся), и они тое озеро и мѣстцо хвалили и мѣли за Бога“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

СКАКАТИ. „Czy swadźbu na mieyscu siom buduć skakaci“. (Інтэрмэдзія, 1651 году, б. 567).

СКАРБЪ. „...а платы и доходы што-кольвекъ можетъ быти выбрано, отдавали въ скарбъ (рас.: „казну“) нашъ первѣй свята Божьего Нароженья“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 347). „...и тыи пѣнязи за тыи жыта державцы наши будуть повинни до скарбу нашого отдавати“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313). „...король его милость платъ былъ взялъ къ его милости скарбу“. (Привилей 1511 г., бал. 277).

СКАРБОВЪ. „...для великого окрутенства и невставичности его не был нихто пэвэн а ни бэзпечонъ не толко имѣнеи албо скарбовъ“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

СКИНУЛЪ. „...мовятъ, же-мъ не бывши у короля его милости и не взявши позволенья, на сынодъ Берестейскій ѣхал и владыковъ скинулъ“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 475). „...и плащъ с крижыком з себе скинул“. (Лѣтописецъ, бал. 237).

СКИНУВШИ. „...и, того скинувши войта, иньшого уставити". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 340).

СКОГЛИТИ. „Skupawsiab ieś Nieglennej, zabywsieb skohliti, a z Saska po hreczesku dumno hłaholiti". (Sieńko Nalewayko, сатыра XVII ст., бал. 561).

СКОШТУЙЖЕ. „А не вѣришь ли тому, скоштуйже того". (Унiя... 1595 г., бал. 455).

СКРИНЪКИ. „...зъ скринъки братское водле преможеня братского подпоможенье чинено будетъ". (Статут, бал. 446).

СКУТЕЧНѢ. „Пытати у нихъ, естли скутечнѣ (рас.: „успѣшно") могутъ зъ вами, а потомъ зъ нами зъѣхавшися гдѣ, часу певного, на мѣстце певное устнѣ о тыхъ рѣчахъ безъ выразной пленипотенцыи отъ братствъ своихъ зноситися". (Наказ ад Новагарадзкага сабору, 1624 г., бал. 539). „Того посельства моего сами скутки (рас.: „успѣхи") узнавайте, прошу". (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 475). „...и тыи суть два скутки (рас.: „успѣхи") науки, в которой и я працуючи разумелемъ за рѣчь пилно потребную". (Грамматіка словенска, 1595 г., бал. 464).

СЛИЗКОМЪ. „...ноги зась якъ на слизкомъ и непевномъ ступени држалисе". (Гисторія о Варлааме и Іоасафе, 1637 г., бал. 554).

СЛИЧНОСТИ. „...щасливи которые въ невымовной сличности (рас.: „прелести") и оздобе твоей ся кохаютъ". (Казанье двое XVII ст., бал. 516).

СЛОВОУТНОГО. „С того мѣста был есть един моу(ж) родомъ, емоу(ж) имя было таоудалъ, родоу словоутного (=слаўнага) але велми недобрыхъ справъ" (Книга о Таоудале рыцери XVI ст., бал. 378).

СЛУШНАЯ. „Слушная (=справядлівая; рас.: „надлежащая") бо речь есть, абы вши Княжацские мл(с)ти того народу язык миловати рачили, въ которомъ давъные предъки и ихъ Княжацские м(л)сти панове отци вашихъ Княжецскихъ м(л)сти славне пре(д)нейшие преложеньства несуть". (Катихизисъ 1562 г., бал. 384). „...абы тые за неучъстивые справы свои слушное каранье, а цнотливые пристойную заплату относили". (Статут 1588 г., бал. 439). „Тую землю державъ за слушною причиною". (Судовы ліст в. кн. Вітаўта 1420 г., б. 149). „...и иные слушные поплатки, къ пожитку нашому и земскому". (Привилей 1511 г., бал. 277). „...слушноѣ причины не знашли, не тылько за штобы смерть поднять былъ годенъ, але и затрыманымъ быть слушнѣ не показалося". (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 476).

СЛЫТЬ. „Ваша слава слыть будетъ, покуль станетъ света". (Хронологія 1581 г., бал. 428). „А коли бы дотуль Вашмость писаромъ былъ, то бы человѣкомъ слылъ". (Ліст Комуніякі да Абуховіча, 1655 г., бал. 575). „...а што в немъ внутры ревутъ, то слава его будет слынути на весь свѣт". (Лѣтописецъ, бал. 212).

'СЛЮБИЛЪ. „А какъ Гарманъ вашь намъ слюбилъ (=шлюбаваў, прысягаў) и руку далъ, што нашимъ купцомъ Полочаномъ за море путь чистъ". (Ліст XV ст., бал. 159). „...такежъ обѣцюемъ и слюбуем (=прысягаем) ижъ въ земляхъ тыхъ нашыхъ великого князьства земль, городовъ, мѣстъ, а либо которыхъ—кольвекъ дѣдичствъ у володѣніе и въ дерьжаніе, а либо нѣкоторыи вряды, а любо чьти не имамъ дать жадному чужоземцу, але только родичамъ тыхъ земль нашыхъ предреченыхъ великого князьства Литовского". (Прывілей в. кн. Казіміра 1457 г., бал. 162).

СМОКА. „А за тымъ позрѣвши въ глубокій ровъ, страшного смока обачылъ". (Гисторія о Варлааме и Іоасафе, 1637 г., бал. 554).

СНАТЬ. „А теперь князь великій послалъ былъ дворянина своего Петра Ивановича Сотницына-Клобукова зъ сорокма коней, снать, (=знаць) до того воиска, даючи вѣдати о той битвѣ". (Ліст 1564 г., бал. 394). „...чогожъ панове Поляцы, снать, (=знаць) и до тыхъ часовъ вчинити не хотятъ". (Пасольства 1526 г., бал. 311).

СОБИНУ. „...а найграетъ (у косьці) на себе нѣкоторую собину (=ўласнасьць) пѣнезей". (Вісьліцкі статутъ XV ст., бал. 155).

СОБРАЛИСЯ. „И собралися мужы Латыголове, которые седели над берегом морскимъ окияномъ моремъ". (Лѣтописецъ, бал. 207).

СОВИТО. „...подъ ласкою нашою и нагороженьемъ совито (рас.: „сугубо") шкодъ подданымъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357).

СОГНАТИ. „...хотечы его согнати з отчызны своее городов Руских". (Лѣтописецъ, бал. 205).

СОЖДАВШИСЯ. „Московскіе гуфы застановилися, и, сождавшися (=пачакаўшы), вси сполечнѣ гуфы расправили". (Ліст 1564 г., бал. 392).

СОИМУТЬСЯ. „И соимуться (=зьбяруцца) воиска на Вельи, вышеи Ковна„. (Лѣтописецъ, бал. 216). Згэтуль „Сойм"—збор, сабраньне; „соймішча" мейсца збору.

СОКЪ. „А коли тать дасться на муку, а зѣліе знася, а знаки будуть добрыи на него, сокъ высочить" (сакмо=сьлед, зн. сьледчы высьледзіць). (Судоўнік, 1468 г., бал. 163).

СОЛОДКОСТИ. „...на малой оного меду солодкости коштованю себѣ забавилъ". (Гисторія о Варлааме и Іоасафе, 1637 г., бал. 554).

СОРОКМА. „А теперь князь великій послалъ былъ дворянина своего Петра Ивановича Сотницына—Клобукова зъ сорокма коней, снать, до того воиска, даючи вѣдати о той битвѣ". (Ліст 1564 г., бал. 394).

СОРОМЪ. „А иметь Русинъ Нѣмчица у своей жены, ино за соромъ 10 гривенъ серебра"". (Смаленская умова, 1229 г., бал. 71). „...такую имъ соромоту учинилъ; ино не имъ соромоту учинилъ, осподару нашому князю великому соромоту чинитъ". (Ліст XV ст., бал. 158) „...которые ходечы по мѣсту людей соромотятъ и боемъ клеплютъ". (Привилей 1505 г., бал. 256).

СОРОЧНИКИ. „...тежъ, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врядники дворные, яко, заказники, старцы, тивуны, приставы, сорочники (старшыя над 40 людзьмі), гуменники, обирали што зъ лѣпшыхъ службовъ, вѣрныхъ, которыи бы больше стерегли роботы, пашни и иншихъ нашихъ пожитковъ, нижли лупежства, або отступованья отъ повинныхъ роботъ". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

СОТВОРЕНЯ. „...отъ початку сотвореня свѣта лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого". (Лѣтописецъ, бал. 200).

СПЕРЛИ. „...которые яко ся зъ ними поткали, заразомъ ихъ сперли (=сьціснулі), ажъ потомъ почали тылъ подавати, и такъ тежъ гонячи за ними били ихъ". (Ліст 1564 г., бал. 392).

СПОДАРЕМЪ. „Служить своимъ сподаремъ, ку каждой потребе, не лютуючи скарбовъ ни самого себе". (Хронологія 1581 г., бал. 428).

СПОДОБАЛАСЯ. „И сподобалася ему вѣра хрестиянская и окрестилъся". (Лѣтописецъ, бал. 208). „И сподобалося ему там вельми, и зару-

білъ городъ и назоветъ его Раигород“. (Лѣтописецъ, бал. 208). „И сподобалося имъ, и вчынили на неи город, и назвали его Новгородок“. (Лѣтописецъ, б. 202).

СПОРАЖЕНЫ. „Сынодік албо зобраніе імен преставленыхъ дшъ, споражены (=упарадкаваны) в року 1684“. (Слуцкі памяннік XII ст., бал. 488).

СПОРЩИЗНУ. „Тежъ, кгды подданый нашъ возметъ державцу на спорщизну (рас.: вид тяжбы, спор, „пря“) якую, на суд, о землю або о сѣножать“. (Устава дворовъ, 1529 г.,бал. 314).

СПРАВЕДЛИВОСТИ. „...и досмотрѣвши межъ ними справедливости, хто будетъ што заслужилъ, и какъ право укажетъ такъ его казнити“. (Привилей 1511 г., бал. 276). „...также были у тои справедливости олиж до живота своего“. (Лѣтописецъ, бал. 214).

СПРАВИТИ. „...або зъ реистровъ войтовскихъ во всемъ ся справити (=апраўдацца), што въ томъ урядѣ прибыло, або тежъ спустошало“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357).

СПРАВИТЬ. „...тыи грабежи тымъ людемъ поотдаеть и во всемъ се справить (=апраўдаецца)“. (Запіс XVI ст., бал. 310).

СПРАВОВАТИ. „...потому ся справовати (=упраўляцца), як у Великом Новегороде и Пъскове“. (Лѣтописецъ, бал. 203). „Но добротливостию мыслихъ всегда справовати свое подданые“. (Біблія Ф. Скорины, бал. 288). „...и поидеть на город Полтэск и на мужы полочане, которые вѣчемъ справовалися (=упраўляліся)“. (Лѣтописецъ, бал. 203). „...которые, артыкулы вписаные у дому братскомъ они ховаютъ и подле нихъ се справуютъ (=упраўляюцца). (Статут кушнерскага брацтва у Вільне, 1538 г., бал. 323).

СПРАВЦЕЮ. „...и по два кроть былъ справцею (рас.: „управителем“) столицы патріаршей“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 474). „...обравши на то первѣй сего справцою, поручили есмо державцу Кнышинскому пану Петру Фальчевскому“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357).

СПРИГОДЫ. „Естли бы теж который кольвекъ братъ уписанный съ допущенья Божого спригоды на маетности упалъ“. (Статут брацтва, бал. 446).

СПРЫЯЗЬЛИВЫЙ. „...не залецаными, ани часу угожаючими словы, але яко спрыязьливый простый, а щирій, правдиве, верне, а отвористе зъ зычливости ку моей отчизнѣ“. (Новы Завѣт, 1570 г., бал. 411).

СПУСТОВЪ. „...повиненъ млынарь до роботы млына и спустовъ мистромъ быти“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 346).

СПЫТАЛЪ. „А кгды бы ихъ хто спыталъ, жебы то ясне показали и съ писма Божъего“. (Унія... 1595 г., бал. 455).

СТАВЫ. „...въ осени и на веснѣ, ставы и сажавки подданными будовати маютъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 345).

СТАЙНИ. „...до коней нашихъ, гдѣ будутъ стояти, до кождоѣ стайни одинъ сторожъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

СТАЛОСТЬ. „...и хотѣчи имъ тую сталость (рас.: „постоянство“) и вѣру и послугу ихъ щедробливостью нашою паньскою отдати“. (Привилей 1511 г., бал. 276).

СТАЛОСЯ. „Сталося есть воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чыстое Марѣи“. (Лѣтописецъ, бал. 200).

СТАНОВЯЧИ. „Становячи (=пастанаўляючы) все то къ пожитку скарбному, подлѣ воли нашоѣ господарскоѣ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 358).

СТАНУ. „...о таковомъ вряднику, якого с т а н у (рас.: „сословія") будь, по Божьемъ Нароженьи подскарбій оповѣдавши намъ, а зъ волею и за листомъ нашимъ, маетъ послати дворянина въ имѣнье его". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 349).

СТАРАЛИСЯ. „А б ы в с ѣ с т а р а л и с я и людемъ то прекладали". (Пункты Кіяўскага мітрапаліта 1631 г., б. 552).

СТАРОВЕЧНЫХЪ. „...не описали своих с т а р о в е ч н ы х княжатъ имен". (Кройника 1681 г., б. 578).

СТАРОДАВНА. „Тежъ, гдѣ бы кольвекъ были меды данныи съ с т а р о д а в н а, также бобры, куницы и иншое, то все зоставляемъ къ пожитку нашому". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 315). „Бояре путные, с т а р о д а в н ы е, а не въкупные хочемъ мѣти". (Устава на волоки, бал. 339).

СТАРОСТИ. „Князь великии Скирмонтъ у великои с т а р о с т и своеи умер". (Лѣтописецъ, бал. 204).

СТАРОСТЫ. „...и с т а р о с т ы свое на тых городех посадилъ". (Лѣтописецъ, бал. 223).

СТАРЦЫ. „...тежъ, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врядники дворные, яко, заказники, с т а р ц ы, тивуны, приставы, сорочники, гуменники, обирали што зъ лѣпшыхъ службовъ, вѣрныхъ, которыи бы больше стерегли роботу, пашни и иншихъ нашихъ пожитковъ, нижли лупежства, або отступованья отъ повинныхъ роботъ". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

СТАТОКЪ. „...тымъ мають пѣнези братскіе и весь с т а т о к ъ (=рухомая маетнасьць) и справы братскіе у моцъ подати и поручити". (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 323). „А хто отходя съ того свѣта, кому прикажетъ свой с т а т о к ъ, того не рушити"... (Привилей 1505 г., бал. 255). „И князь великии Кестутеи отпустил его з матерю его и з братею и со всимъ его скарбомъ и со всими с т а т к и". (Лѣтописецъ, бал. 215).

СТВОРЫТЕЛЬ. „И Богъ с т в о р ы т е л ь поможет по пророка Давыдову слову". (Лѣтописецъ, бал. 219).

СТОЛЕЦ. „И вчинил собѣ княз великии в нем с т о л е ц (=сталіцу) и назвался великим княземъ Новгородскимъ". (Лѣтописецъ, бал. 202). „...а иншыхъ у полонъ повелъ и с т о л е ц ъ всее Руское земли городъ Киевъ зъжогъ". (Лѣтописецъ, бал. 202). „До всихъ замковъ и мѣстъ немногіе дороги и гостинцы росписати отъ с т о л е ч ь н о г о мѣста Вильни". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360). „...и седечы на с т о л ь ц ы отца своего на Кернове и пановал не много лѣтъ". (Лѣтописецъ, бал. 210).

СТОРОЖЫ. „...прибѣгли с т о р о ж ы повѣдаючи, ижъ зъ сторожою Московскою видѣлися". (Ліст 1564 г., бал. 391). „Князь великии Витовтъ седѣлъ у Креве за с т о р о ж о ю у коморе". (Лѣтописецъ, бал. 217). „...которые въ месте живутъ и торгомъ ся обыходятъ, тые бы вси с т о р о ж о в щ и н у зъ мѣстомъ платили по силамъ". (Привилей 1505 г., бал. 207).

СТОРОНЕ. „Кернусъ пановал на Завельскои с т о р о н е". (Лѣтописецъ, бал. 202). „...въ тыхъ часехъ въ той нашей с т о р о н ѣ не было еще иншихъ наукъ". (Дзеннік Ф. Еўлашеўскага (1546—1604), бал. 484).

СТРАВОВАНЬЕ. „...хто поѣдетъ впередъ на с т р а в о в а н ь е (рас., „въ продовольствіе") безъ ведома гетманского, того въ ланцугъ". (Устава сойму Мѣнского 1507 г., бал., 264). „...брали полугрошки польскіе за всякіе товары и с т р а в н ы е рѣчи". (Постановенье на соймѣ Новгородскомъ, 1508 г., бал. 265). „...коли ко-

торыи люди, чиникольве будуть, повезут до мѣста пшеницу, гречку, овес, муку и иные рѣчи с т р а в н ы е, штоколве будетъ". (Грамата 1505 г., бал. 259).

СТРАВУ. „...бралъ на нихъ на каждую недѣлю по шести копъ грошей собѣ на с т р а в у". (Устава караля Жыгімонта, XVI ст., бал. 273). „...и обобралъ мя зо всее маетности, только ми два червоныхъ золотыхъ, вынявши, зъ моихъ пѣнезей далъ на с т р а в у". (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 473).

СТРЕЛЦОМЪ. „...тот Якуб Станкевич служит службою боярскою конем, ач колве начас быва с т р е л ц о м ъ". (Судовы ліст в. кн. Вітаўта, 1420 г., б. 149).

СТРИВОЖИЛСЯ. „И услышавши ирод король, с т р и в о ж и л с я. и вся ерусалима съ нимъ". (Новы Завѣтъ, 1570 г., бал. 408).

СТРУГИ. „...коли с т р у г и съ куплею своею шлютъ до Риги". (Грамата в. кн. Александра, 1495 г., бал. 176).

СТРЫХЪ. „...только въ бочку отдавати, въ которой чотыри корцы Краковскихъ, подъ с т р ы х ъ (=ўшчэрць)". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 343).

СТРѢТИЛИ. „...и с т р ѣ т и л и великого князя честно, и вдарыли ему чолом, и поддалися служыти ему". (Лѣтописецъ, бал. 211). „...и с т р ѣ т и л и с я с князем Витовтом на поли на рецэ Ворклѣ". (Повесьць 1399 г., бал. 130).

СТЮДЕНЬ. „...и много людеи зъ с т ю д е н и померло по селам и по городомъ, бо велми великая с т ю д е н ь а снегъ был велми велик". (Лѣтописецъ, бал. 230).

СУГРАННЫХЪ. „...и доводъ на то ставили людей добрыхъ старыхъ, бояръ, мужовъ с у г р а н н ы х ъ (якія жывуць на гранях, граніцах) многихъ". (Авісаньне граніц 1546 г., бал. 335).

СУДИНЫ. „...а остаткомъ тыхъ пѣнязей отвозныхъ наймовати с у д и н ы, на отправаженье водою тыхъ овсовъ до Вильни". (Устава на волоки, 1557 г., б. 343).

СУ(Д)НЫЙ. „...которым и опра(в)даю(т)ся вси бл(а)гове(р)ныя лю(ди) во день су(д)ный". (Ірмолог XVI ст., бал. 494). „...якобы с у д н ы и день мѣлъ быти". (Лѣтописецъ, бал. 206).

СУДОВЫЕ. „...и с у д о в ы е листы свои на то имъ подавалъ." (Привилей 1505 г., бал. 254).

СУКНЯ(Х). „...въ богаты(х) с у к н я (х) пани ходя(ть), незнали передъ тымъ ты(х) портукгали или фортугали". (рамова Мялешкі, 1589 г., бал. 448).

СУЛИТЬ. „...то, что будетъ с у л и т ь (рас.: „предлагать") найма болѣ не взяти". (Смаленская умова, 1229 г., бал. 73).

СУМЕЖЦОМЪ. „А с у м е ж ц о м ъ (межы якіх зыходзяцца), какъ ихъ право, по сътарому ведати имъ свае уходы. (Абмежаньне, 1398 г., бал. 129).

СУМѢНЬЯ. „...водлѣ ихъ с у м ѣ н ь я (рас.: „совести") абы сами и зъ ревизоры и мѣрники зъ великою пильностью того постерегали". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357). „...не тымъ умысломъ—Богъ свѣдокъ с у м ѣ н ь я моего—то написаломъ". (Уния..., 1595 г., бал. 455).

СУПОЛЬНОЙ. „Мы бачучи, ижъ яко предкове ихъ, такъ и они, завжды у с у п о л ь н о й вѣрности заховали ся". (Привилей 1511 г., бал. 276).

СУСЕД. „...бо не только с у с е д а спольный нашъ обыватель въ отчызне, але и самъ господаръ панъ нашъ жадное звирхности надъ нами заживати не можетъ". (Статут 1588 г., бал. 441). „...а гдѣ бы отъ которого с у с ѣ д а видѣлъ копцы альбо границы покажоны, маетъ то врядови оповѣдати"...

(Устава на волоки, бал. 340). „Ано бы лѣпѣй гасити. коли у сусѣда горитъ, анижли коли до твоего даху прийдетъ". (Унія..., 1595 г., бал. 456).

СУСѢДОМЪ. „Отъ бояръ Полоцкыхъ, и отъ мѣстичовъ, и отъ всего посполства, нашимъ милымъ приятелемъ и сусѣдомъ, посаднікомъ Ризкымъ и ратманомъ". (Грамата Палачанаў, 1414 г., бал. 145).

СУСТРОМНА. Ест одна гора замковая сустромна велми ку Днѣпрови". (Зьярыуш Маскевіча XVII ст., бал. 531).

СУТЬ. „...на жидовъ на всихъ, которыи суть (=ёсьць) въ великомъ князьствѣ, въ мѣстѣхъ его милости господарскихъ". (Статут аб вайсковай павіннасьці 1525 г., бал. 320).

СХОПИЛ. „...былъ бы и я толко короле(в)щины не маю, бо передъ другими не схопи(л)". (Прамова Мялешкі, 1589 г., бал. 449).

СЧАСТНОЕ. „...счастное памяти отца нашого Казимера короля его милости"... (Привилей 1505 г., бал. 254).

СЧЕДКОМЪ. „...и дали есмо тая села пану Ильи Вячкевичу вечно и непорушно, ему, и его жоне и дѣтемъ, и близкимъ и счедкомъ (=патомкам)". (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г., бал. 142).

СЪНИТЪКУ. „...жаловалъ се архиманъдритъ Лавришовский Мисайло, што черезъ монасътыръ князя великого люди дорогу положили по дрова и по лыки и по вязье, и жоны ихъ и дѣти ихъ у сънитъку туда ходятъ"... (Абмежаньне 1398 г., бал. 128).

СЫЧИВАЛИ. „...меды куповали и сычивали на врочистые свята". (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 323).

СЬВІТКА. „...ia kuntusza nie maiu, dabro kab svitka byla na chrybcie". (Зборнік інтэрмэдзій першай паловы XVIII ст., бал. 614).

СѢНОЖАТИ. „А гдѣ сѣножати въ пущахъ нашихъ суть, ино врядъ и лѣсничіи маютъ давати вѣдомость ревизору". (Устава на волоки, 1557 г., б. 353). „А которые за мѣстомъ фольварки и поля и сѣножати церковные владыки и игуменья маютъ". (Привилей 1511 г., бал. 277).

СЯБРОВЪ. „...а сябровъ городскихъ въ пригонъ нашъ не гнати". (Привилей 1503 г., бал. 252). „А въ подводы намъ коней въ Полочанъ не брати, ни въ посельскихъ путниковъ, ни въ сябровъ городскихъ". (Привилей 1511 г., бал. 276). „Также на боярскіе люди и на мѣщанскіе сябры дѣцкихъ намъ и намѣстникомъ нашимъ не давати"... (Привилей 1511 г., бал. 276).

СЯКЪ-ТАКЪ. „Сякъ такъ нагородывся Вашмости упудъ московскій". (Ліст Комуніякі да Абуховіча, 1655 г., бал. 576).

ТАБЛИЦИ. „...хотя не стаковое годности, яковое бы святые таблици (рас.: „скрижали") Божие достоины были". (Катихисисъ 1562 г., бал. 385).

ТАЕМЫЕ. „...тые маю таемые (ў сэкрэце; згэтуль сэкрэтара часам называлі „таемнік") заховати, а жадному чоловеку ихъ не маю объявляти ани тежъ жадныхъ листовъ не маю писати безъ росказанья господарского". (Форма прысягі, XVI ст., бал. 309).

ТАХРОМЪ. „...тежъ сѣкиры, ножи и иншіи такіи рѣчи тахромъ, або въ тузинъ". (Потверженье 1510 г., бал. 271).

ТВАРЫ. „...и чоловѣка можемъ познати по твары, если въ собе не маетъ лишнее привары". (Верш Рымшы 1588 г., бал. 427).

ТВЕРЖУ. „Якгеило князя великого Кестутья, дядю своего, оковавшы до Крева послалъ и всадил у т в е р ж у" (крэпасьць)... (Лѣтописецъ, бал. 217).

ТЕГИНЮ. „...повтекали, возы и сани порубали, и т е г и н ю (рас.: „клажу") покинувши и сами на выюки складшися въ скокъ побѣгли до своее земли"... (Ліст 1564 г., бал. 393).

ТЕЖАРЪ. „...абы тяжкий т е ж а р ъ панованья королевъского, або тыранского зъ себе зложили". (Статут 1588 г., бал. 439).

ТИВУНЫ. „Тежъ, абы державцы дворовъ нашихъ и вси врядники дворные, яко заказники, старцы, т и в у н ы, приставы, сорочники, гуменники, обирали што зъ лѣпшихъ службовъ, вѣрныхъ, которыи бы больше стерегли роботы, пашни и иншихъ нашихъ пожитковъ, нижли лупежства, або отступованья отъ повинныхъ роботъ"... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 316).

ТОЛОКИ. „Робота тяглымъ людемъ съ кождоѣ волоки по два дни на недѣлю, а т о л о к и чотыри лѣтѣ, съ чимъ скажутъ, за што маетъ быти отпущона имъ робота о Божьемъ Нароженьи тыждень". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 342). „...которыи тяглоѣ службы не служатъ, тыи будутъ повинни двана-дцать денъ въ году на т о л о к у до дворовъ нашихъ служити". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ТОРГЪ. „Аже ты велишъ кликати сквозѣ т о р г ъ: гость со гостемъ не торгуи"... (Грамата 1300 г., бал. 90). „Тотъ нашъ чоловек мещанинъ менъскій Лука Терешковичъ т о р г у е т ь нашимъ дубасомъ бобруйскимъ". (Ліст 1488 г., б. 165).

ТОРОМЪ. „Проси не лѣниво, бо лаконицкимъ поступаемъ т о р о м ъ (=парадкам)". (Деласкалія С. Косава, 1637 г., б. 555).

ТОСКНО. „И рекла ревека до исаака т о с к н о мнѣ жи(ть) для дочокъ хеттейски(х)". (Кнігі Бібліі XVI ст., бал. 396).

ТОТЬ. „...т о т ь (=то-ж) еси неправду дѣялъ". (Грамата 1300 г., бал. 89).

ТРАПИШЪ. „А вжды т р (а) п и ш ь въ пекло тоть не самъ одинъ". (Арыянскі катэхізм XVI ст., бал. 383).

ТРИВАЛЪ. „...который-то порядокъ церкви Божой отъ часовъ апостольскихъ зачатый т р и в а л ъ по вси вѣки". (Саборная грамата, 1596 г., бал. 466).

ТРУНКУ. „...и на день ку т р у н к у (=напітку) ихъ братскому се вкупитъ". (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 325).

ТУПЫЙ. „Ачъ колвекъ, вѣмъ то добре, ижъ не толъко мой т у п ы й розумъ, мѣлкій довътипъ, слабая сила и не оумѣстная вымова, подолати тому, жадною мѣрою, не можетъ". (Казанье двое XVII ст., бал. 516).

ТУРМЫ. „...от суду до суду, з т у р м ы до т у р м ы, през цѣлыи два роки як злочинца якій поволокан". (Казанье двое XVII ст., бал. 515).

ТЫТУЛА. „...да не гнѣвайся Господару (=пане) на мене, што я т ы т у л а воеводского не доложилъ, бо написавши Воеводою Смоленскимъ, то бы я солгалъ". (Ліст Комуніякі да Абуховіча, 1655 г., бал. 575). „...бо завжды лѣпѣй а пожиточнѣй будетъ потомковъ вашое милости, коли тое паньство вашое милости отчизное будетъ подъ особнымъ т ы т у л о м ъ и правомъ отъ коруны Польскоѣ"... (Пасольства рады в. кн. Літоўскага, 1526 г., бал. 311).

ТѢЛЕСНЫМЪ. „Онъ же будучи лѣкаремъ т ѣ л е с н ы м ъ досконалымъ, видечи вси рѣчи телесные, иже суть суетны и минущи". (Библія Ф. Скорины, б. 295).

ТЯГЛЫИ. „Такъ жо вси подданыи наши, которыи суть повинни службу уставичьнѣ служити, то есть люди тяглыи". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

УБОЖЕСТВО. „...а проигравши, приходятъ во у б о ж е с т в о". (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 155). „А што ся дотычетъ у б о г о ѣ шляхты господарскихъ подданыхъ тыхъ, которы ся убого маютъ въ домкахъ своихъ". (Статут аб вайсковай павіннасьці 1525 г., бал. 317).

УБОРѢ. „...а сына дей посадилъ подлѣ себе, у такомъ же уборѣ". (Отпісы Кніты Чорнабыльскага, 1573—1574 г., бал. 418).

УБОРЗѢ. „...и онъ у б о р з ѣ на конь въсѣдъ, поехалъ у Витьбескъ". (Грамата 1300 г., бал. 90).

УВЕДАВШЕ. „...утеклъ к тобе, княжо, Немчи жо, то у в е д а в ш е, ажо к тобе утеклъ розбоиникъ, и пришли предъ тебѣ княжо Немчи и молилися (=прасілі) тобе"... (Грамата 1300 г., бал. 89).

УВЕСЬ. „И пошли тым устьем у веръхъ и дошли цэлого Немна, гдѣ он сам у в е с ь ув одномъ мѣстцу течеть"... (Лѣтописець, бал. 201). „Не толко въ Смоле(н)ску але и въ мозыру у в е с ь поветъ о то(м) да(в)но ради(л)". (Прамова Мялешкі, 1589 г., бал. 149).

УВИТЫЙ. „...оу пелен(ь)ки (аж) до плечеи оу ясле(х) на сѣне лежа(л) о у в и т ы й". (Повесьць аб трох каралех, бал. 181).

УВѢДАЛИ. „...а скоро о воиску господаря нашого и тежъ о поражцѣ Шуйского з войскомъ увѣдали". (Ліст 1564 г., бал. 393).

УДАТНЫИ. „Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь у д а т н ы и (=харобры)". (Статут в. кн. Ягайлы, 1423 г., бал. 150).

УДОЛІЯ. „Днесь горы и холмы точать сладость, у д о л і я (=нізіны) и поля плоды Богу приносятъ, горніи воспѣваютъ а удольнии рыдаютъ". (Словы і казаньні Кірылы Тураўскага, XII ст., бал. 29).

УДѢЯЛЪ. „...другъ друга з а р а з и л ъ (=забіў) до смерти; и както тыи бои у д ѣ я л ъ (=зьдзеяўся, стаўся), тогды онъ, убоявъ ся"... (Грамата 1300 г., б. 89).

УЖАЛИВШИСЕ. „Нынѣ Богъ милостивыи, у ж а л и в ш и с е насъ, открылъ намъ грѣшнымъ слово свое правдивое"... (Катихисисъ 1562 г., бал. 386).

УЖИТКУ. „...къ у ж и т к у (рас.: „пользѣ") нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права". (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 152).

УЖНУТЪ. „Тежъ што у ж н у т ъ ярынъ, яко: овса, пшеницы, ячменю, гречыхи, гороху, ярыцы и иншихъ". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312). „...а отъ збожья у ж а т ь я всякого маетъ мѣти на себе третій снопъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

УЗВОДЪ. „И на тых мѣст у з в о д ъ (падыйманы мост) отсекли и на мосту его положыли"... (Летописецъ, бал. 225).

УЗНАНЬЕ. „... а то на у з н а н ь ѣ (рас.: „разбирательство") врядовомъ и ревизорскомъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354).

УЗРОСТУ. „Атыльля тогды, которого по угорски зовут Этэле, был среднего у з р о с т у, персей и плечей широких, головы подле инъших члонков померное, объличя черпявого". (История о Атыли, 1594 г., бал. 452).

УЗЫИТИ. „На которую ж гору трудно будетъ у з ы и т и бэз тыхъ ногътеи рысих албо медвежыхъ, и для того тые ногти подле их кладывали". (Лѣтописецъ, бал. 206).

УЗЯЛИ. „А потом город у з я л и"... (Лѣтописецъ, бал. 221).

УЙМЕТЪ. „...а хто ся не у й м е т ъ, правомъ его, о то умовляти и школы позыскивати"... (Устава на волоки, бал. 356).

УИСТИТИСЯ. „...и въ томъ ему передъ урядомъ або войтомъ уиститися, (рас.: „оправдаться“) што бы индѣ не шолъ, только до волости нашое“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354).

У КЛЕТИ. „...что товаръ его былъ со розбоиниковымъ товаромъ у клети“... (Грамата 1300 г., бал. 90).

УКРАДЕТЪ. „...коли жъ хто украдетъ дубъ или два въ чюжомъ гаю, маеть платити 6 скотц за каждыи дубъ“... (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 154).

УКРАИННЫХЪ. „...и всихъ замковъ нашихъ украинныхъ (якія ляжаць на ўскрай дзяржавы) великого князьства Литовского боронити“. (Грамата аб выступленьні ў паход, 1514 г., бал. 282).

УЛЬЕВЪ. „...а зъ ульевъ домовыхъ и зъ бортей на волокахъ жаденъ съ подданыхъ плату давати неповиненъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 353). У народнай мове акром слова „вулей“, сустрачаецца цікавая форма—„жылей“, „жылёк“, „жыльні“; так сама як і слова „вуліца“ мяняе пачатную сугалосную: „вуліца“, „гуліца“, „юліца“ і мяйсцамі мае—„жула“, „жулка“.

УМЕЕТНЫХЪ. „..абысте до судовъ и до трибуналовъ не только людей добрыхъ а тыхъ правъ нашихъ добре умеетныхъ (=умелых) обирали“. (Статут 1588 г., бал. 441). „...але теперь Мелетій, человѣкъ барзо взятый и въ писмѣ святомъ добрѣ умѣетный насталъ Константинопольскимъ патріархомъ“. (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 475).

УМОВУ. „Кгидимин вчынить умову (рас.: „условіе“) з нѣмцы“. (Лѣтописецъ, бал. 210).

УМОЛОТУ. „...а умолоту всякого збожья ревизорове наши у—во всихъ гумнахъ при дворахъ нашихъ пробовати маютъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 344).

УМѢЛЫЕ. „...въ помѣрѣ волочной и въ господарьствѣ добрѣ умѣлые“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 350).

УПАДЫВАЕТЬ. „...гдѣ Немонъ упадываеть у море океян“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

УПИ(Л)НУЕШЪ. „...а теперъ хотя з рогатиною на варте сто(й) въ живы(е) очи тако(го) бѣса не упи(л)нуешъ“. (Прамова Мялешкі, 1589 г., бал. 449).

УПРИВИЛЬЕВАНЫЕ. „Мѣста упривильеваные привильевъ своихъ уживати будутъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 341).

УПУД. „Сякъ такъ нагородывся Вашмости упуд (=параполох) Московскій“. (Ліст Комуніякі да Абуховіча, 1655 г., бал. 576). „Z wielikim pudem тутъ адценак—„гонам“) па płoty wysokie skoczyła“. (Інтэрмэдзія 1651 г., б. 568).

УРАДЫ. „...жадные урады духовные и свѣтскіе николи не суживали“. (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 321). „Урад“—вярхоўнае кіравецтва; ужываецца гэтае слова для азначаньня кождага вярхоўнага кіравецтва, як дзяржаўнага так духоўнага і сьвецкага. „...маютъ ся вписати въ реистръ урядовый (дзяржаўны)“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

УРАЗИТЬСЯ. „...или ладья уразиться (=ударыцца)“. (Смаленская умова, 1229 г., бал. 73).

УРОДОВАТОГО. „А хто бы мясо здохлого, шаленого и уродоватого (=верадаватага) быдла на продажу привозилъ, а то на него слушнѣ переведено будетъ, водлѣ права, того скарати горломъ“. (Устава на волоки, 1557 г., б. 341).

УСИЛСТВО. „Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судити старосты: напервѣй судить о усилство (=гвалт, рас.: „насилованіе“) женское“. (Вартскі статут, 1420 г., бал. 150).

УСЛУГУЮТЪ. „Отчизне милой делнымъ мужствомъ услугуютъ“. (Новы Завѣт XVII ст., бал. 513).

УСТАВЫ. „...тотъ повиненъ ставити къ земской службѣ сто пахолковъ добрыхъ, конно а збройно, водлѣ уставы и ухвалы земскоѣ“. (Статут аб вайсковай павіннасьці, 1525 г., бал. 317). „...тогды маетъ заплатити отъ того по сей уставѣ, и вольность мѣти тым купчити, отъ чого заплатить“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

УСТАВИЧЬНѢ. „Такъ жо вси подданыи наши, которыи суть повинни службу уставичьнѣ (рас. „безпрестанно“) служити, то есть, люди тяглыи“. (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313). „...имѣли и мають, а такожъ и на потомъ имѣти уставичне и верне мыслятъ“. (Прывілей 1457 г., бал. 160). „...въ церквахъ нашихъ Пана Бога уставичне просимо“. (Унія... 1595 г., бал. 456).

УСТОЧНОЕ. „А мне виделосе што зъ усточное (=ўсходнай) стороны всходило солнце красное“. (Розмова цара Давыда. Рук. XVII ст. бал. 583).

УСХОЧЕТЬ. „...кто не оусхочеть далѣй миру держати тотъ отповѣсть“. (Угодная грамата 1347 г., бал. 106). „Тогды князь Скиргаило усхочеть поехати в ловы за Днепръ“... (Лѣтописецъ, бал. 221).

УСЮ. „Жыкгимонт собрал усю силу Литовскую“... (Лѣтописецъ, бал. 229).

УТЕКЪ. „...Ледве самъ утекъ у город Луцко. А князь великии Скирмонт возметь город Пинскъ и город Туров“... (Лѣтописецъ, бал. 204). „...утеклъ (=уцёк) к тобе, княжо“. (Грамата 1300 г., бал. 89). „...чоловѣкови отъ срокгого единорожца утѣкаючому подобным быти розумѣю“. (Гисторія о Варлааме и Іоасафе, 1637 г., б. 554).

УХОПИЛЪ. „...за дерево нѣякое руками ся ухопилъ и оного ся моцно держал“. (Гисторія о Варлааме и Іоасафе, 1637 г., бал. 554).

УЧАНЫ. „...а учаны (названьне вадаплаву) хочю проводити с коньми и до Полотьска“... (Грамата 1300 г., бал. 90). Учан, назова вадаплава.

УЧИНИТЬ. „...к ужитку нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права“. (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 152). „...и тут учынилъ городъ и назвалъ его именем своим Куносов город“. (Лѣтописецъ, бал. 201). „А городомъ не могли ничого учынити и вернулися опять у свою землю“. (Лѣтописецъ, бал. 218).

УЩИНКУ. „А бурмистры и радцы мѣста Виленского, римское и грецкое стороны, не маютъ никоторыхъ людей, у братство ихъ уписаныхъ, до своихъ братствъ на послугу собѣ брати и братству ихъ ущинку (=крыўды) и переказы тымъ чинити“. (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 325).

УЩИРБКУ. „...здоровье и маетность въ целости мелъ, а на томъ жадного ущирбку не терпелъ“. (Статут 1588 г., бал. 441).

ФОЛЬВАРКИ. „А которые за мѣстомъ фольварки и поля и сѣножати церковные владыка и игуменья маютъ“. (Привилей 1511 г., бал. 277).

ХВАЛУ. „...и Богу хвалу давши“... (Грамматіка словенска, 1596 г., бал. 464).

ХВОРЫХЪ. „До хворыхъ ити не лѣноватися, дьяковъ не посылаючы, и о причастіе святыхъ Таинъ не торговатися". (Пункты Кіяўскага мітрапаліта 1631 г., бал. 552).

ХИСТКОЕ. „...великого серца, рады доброе и смѣлыи, руки хисткое и мужное, в рѣчах рыцэрскихъ учоныи, до славы велми хотливыи". (Історыя о Атыли 1591 г., бал. 452).

ХМЕЛИЩА. „...а шъто монастырская хмелища здавна, въ тое князя великого людемъ не надобе уступати се". (Абмежаньне 1398 г., бал. 129).

ХОРОМЫ. „...людеи под стену головами клали, ланъцуги великими хоромы подънимаючы, и з заду люди жъгли". (Лѣтописецъ, бал. 218).

ХОРОШО. „...choczu sztob ieś byw v niebie, hdzie słasno, hdzie choroszo, hdzie mudro". (Інтэрмэдыя 1651 г., бал. 568). „И оберет собѣ великии князь Швинъторогъ мѣстцо на пущы велми хорошо (=прыгожае) подле реки Вельи". (Лѣтописецъ, бал. 206).

ХОРТА. „...и сокола, и хорта его зъжог"... (Лѣтописецъ, бал. 206).

ХОРУГВИ. „...роспустивши хоругви свои показался под Москвою на Поклоной горѣ". (Летапісны адрывак, бал. 115).

ХОТЛИВЫИ. „...великого серца, рады доброе и смѣлыи, руки хисткое и мужное, в рѣчах рыцэрскихъ учоныи, до славы велим хотливыи (=хціві, сквапны)". (Історыя о Атыли, 1591 г., бал. 452).

ХОУСТЫ. „...также здрапавши на собе роубие альбо хоусты (рас.: „платья"). (Житіе св. Алексія XV ст., бал. 181).

ХРИБТАХЪ. „...бо Русь шаблею, а не перомъ бавячися, и писать незнаючи по паперу, только по головахъ албо по хрибтахъ (рас.: „спинах") и где прилучилося шаблями пишучи, не описали своих старовечных княжат имен". (Кройника 1681 г., бал. 578).

ЦЕДУЛЫ. „Еще, по написаныю тоѣ цедулы (=запіскі) моее, другая потѣшная новина пришла до пана моего". (Ліст 1564 г., бал. 393).

ЦНОТА. „Але где цнота (рас.: „добродѣтель") собе обрала оселость, тамъ ростроп есть до всего, и мужъская смелость". (Верш Рымшы, бал. 427). „...о которои пишут кроиникарэ, иж была великое побожности и цноты". (Лѣтописецъ, бал. 234).

ЦЕХОМЪ. „Также, абы были бочки въ одну мѣру уроблены, а подъ цехомъ (=знакам) нашимъ". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 313).

ЦЫБУЛЕ(Ю). „...печо(н)ка з цыбуле(ю) или чосныко(м)". (Прамова Мялешкі, 1589 г., бал. 448).

ЦЭЛОГО. „И пошли тым устьем у веръхъ и дошли цэлого Немна, гдѣ вже он сам увесь ув одномъ мѣстцу течеть". (Лѣтописецъ, бал. 201).

ЦЭЛОСТИ. „...и тая Парасковѣя обецалася дѣвство свое заховати въ цэлости до жывота своего". (Лѣтописецъ, бал. 203).

ЦЭНЫ. „Тежъ каждый маетъ вѣдати уставу якъ заплату чинити за стравныи рѣчи: за вола—полкопы грошей; за яловицу—двадцать грошей; за вепра—дванадцать грошей, за барана—два грошы; двое гусей—за грошъ; четверо куровъ—за грошъ; копа жыта за тры грошы; овса копа по два грошы"... (Устава сойму Мѣнского военная, 1507 г., бал. 265).

ЦЭСАРА. „По смерти Тивирѣя цэсара был цэсарэмъ Гаиосъ". (Лѣтописецъ, бал. 200).

ЧАС. „...а в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими". (Повесьць аб бітве кн. Вітаўта, 1399 г., бал. 130). „...яко ж вышэй писано иж часу цэсарства Августова сынъ Божыи воплотился, а часу Тивирѣя, на кресте волную муку принял для збавеня и откупленья роду человѣческого". (Лѣтописецъ, бал. 200). „...а мене вам быти послушнымъ до того часу, поки князь великии на Литве сядетъ на Вилни и на Троцэхъ". (Лѣтописецъ, бал. 229). „Ач подлугъ часовъ розныхъ обычаи и учинки чоловѣчи измѣнны". (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 152).

ЧАСТОВАВШЫ. „...частвовавшы и даровавшы безчысленое множество золота и серебра и боръздыми конми". (Лѣтописецъ, бал. 204).

ЧАСТОКРОТЪ. „...Которыи частокротъ находятъ на пьяны люди". (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 155).

ЧЕЛНѢИШЫЕ. „...ото иле накоротшей быти могло, собралемъ нѣкоторые челнѣишые (рас.: „главнѣйшія") артыкулы вѣры". (Гармонія, XVII ст., б. 507).

ЧЕЛЯДИ. „Потомъ челяди невольной мѣсячина маетъ быти въ копахъ на сторону отложена". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312).

ЧЕРГОЮ. „На сторожу замковъ и дворовъ нашихъ чергою подданые ходити повинни". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 355). „...добрыхъ людей, не збродневъ, которые бы мещаномъ любы были а люди бы давали на службу черъгами"... (Привилей 1505 г., бал. 257). „Сторожа мает черъгою быти; а естли бы пригодилася черга негодного на сторожу, а панъ гетманъ хотѣлъ бы послати годного на сторожу въ други разъ: тогды маетъ у того у негодного коня вземши дати подъ годного". (Устава сойму Мѣнского, 1507 г., бал. 264).

ЧЕРНЯВОГО. „Атыльля тогды, которого по угорски зовут Этэле, был среднего узросту, персей и плечей широких, головы подле инъших члонков померное, обълича чернявого". (История о Атыли 1594 г., бал. 452).

ЧЕТВЕРАКИХЪ. „Неволници маютъ быти четверакихъ причинъ". (Статут 1529 г., бал. 322).

ЧИТАТИ. „...добре читати и безъ вонтливости разумѣти и право писати". (Грамматіка словенска, 1596 г., бал. 464).

ЧЛОНОКЪ. „...якъ бовѣмъ въ тѣлѣ не една которая часть албо одинъ которій члонокъ терпитъ, лечъ все огуломъ, терпливости подлежитъ". (Духовныи бесѣды, 1627 г., бал. 541).

ЧОУВА(Л). „...што еси въ ероусолиме о моем сыноу миломъ чоува(л) альбо слыша(л). (Мука Господа нашого Ісуса Хрыста. XV ст., бал. 180).

ЧТИ. „Богу въ троици единому ко чти, и ко славѣ: Матери его пречистои Маріи къ похвалѣ". (Библія Ф. Скорины, бал. 290). „Сеи во великои чти былъ есть въ Навходоносора Царя Вавилонского". (там-жа, бал. 288).

ЧТИТИ. „Помни дни светые свѣтити, отца и матку чтити"... (Библія Ф. Скорины, бал. 284).

ШАЛЕНОГО. „А хто бы мясо здохлого, шаленого и уродоватого быдла на продажу привозилъ, а то на него слушнѣ переведено будетъ, водлѣ права, того скарати горломъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 341). „Тыхъ которые злостливому и окрутному пану служать и которые отъ добраго и ласкавого з великого шаленства отдалившисе, речей дочасныхъ прагнуть и над ними сохнуть". (Гисторія о Варлааме и Іоасафе, 1637 г., бал. 554).

ШАНЦАХЪ. „Пры шанцахъ, (=акопах), подле муру, мурованая церковъ светого Михайлы Арханьела". (Дыярыуш Маскевіча XVII ст., бал. 531).

ШАНЦУЕТСЯ. „...въ чомъ не лядаяко имъ шанцуется, (=ручыць), бо не по одной, а великими громадами Стадо Христово урываючы до своее оборы плюгавое зягоняютъ". (Унія... 1595 г., бал. 451).

ШАТ. „И князь великии Тронята звитяжство одержившы и добытку великого золота, и серебра, и каменя жэмъчугу, и шат (=адзеньня) дорогих набравшы и пошол у свою землю". (Лѣтописецъ, бал. 205). „Жидове въ коштовныхъ шатахъ зъ ланцуги золотыми сами и жоны ихъ въ золотѣ и въ серебрѣ". (Статут 1566 г., бал. 394). „...и просвѣтилося лице его яко солнце, шаты же его стали яко свѣт". (Зборнік XVII ст., бал. 567).

ШЕБУ(Н)КОВАТИ. „Скоро(ж) короли больш немце(в) як на(с) улюби(ли) почали на(ми) шебу(н)ковати (=кідаецца намі) и што стары(е) наши князи собрали то все немцо(м) розда(ли)". (Прамова Мялешкі, 1589 г., бал. 447).

ШКОДА. „А што ся тычетъ того, коли ся шкода станетъ дереву нашому бортному". (Члонки, которые мають судити староста въ земли Дорогицкой, 1511 г. бал. 268). „...розбиваютъ, крадуть, грабять, и невымовные шкоды нашымъ подданымъ чинять". (Мовы посольскія 1507 г., бал. 264). „...и шкоды многие почынили, и кровопролитья в людехъ Жомоитских от нихъ много стало"... (Лѣтописецъ, бал. 207). „А естли быхъ што слышалъ шкодливого господарского, або речы Посполитое, тогды маю объявляти господару его милости". (Форма прысягі, XVI ст., бал. 309). „Вѣдьже, кгды тые писари все то, што бы они видѣли и розумѣли шкодного въ пожиткахъ нашихъ и потребного къ вѣдомости нашой подскорбію объявятъ". (Устава на волокки, 1557 г., бал. 349).

ШЛЕТЪ. „А хто для своее потребы шлетъ, тотъ своимъ накладомъ и отправляй". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 362).

ШЛЫКЪ. „И снявши дей с себе тотъ бараній шлыкъ, а съ сына такійже другій, и тому послу далъ". (Отпісы Кнігы Чорнабыльскага, 1573—1574 г., б 418).

ШЛЮБУ. „Поночи шлюбу (=прысягі, вянчаньня) не давати". (Пункты мітр. Кіеўскага 1631 г., б. 551). „Которые тежъ мѣшкаютъ безъ шлюбу, абы тыхъ отлучали отъ церкве и оповѣдали людемъ" (там-жа).

ШПЕГОМЪ. „...абы чужоземцомъ, збѣгомъ и шпегомъ, лихимъ людемъ, вольный проѣздъ, а мыту господарьскому шкода въ прокрадыванью купцовъ не была". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

ШТО. „...Жаловалъ се аръхиманъдритъ Лавришовский Мисайло, што черезъ монасътырь князя великого люди дорогу положили по дрова и по лыки и по вязье, и жоны ихъ и дѣти ихъ у сънитъку туда ходятъ". (Абмежаньне 1389 г., бал. 128). „...не заимати намъ королевы землѣ, ни его людий што еги слухаютъ (Угодчая грамата, 1347 г., бал. 106).

ШУПЛЮ. „Szuplu (=разумею) maśpanie, heto ty mudrec, heto ty miściuk. niczoho baczu nie znaiesz". (Зборнік інтэрмэдзій першай палавіны XVIII ст., б. 616). „...a szto si szuplisz?" (там-жа).

ШЧАСТЛИВОСТЬ „...бо собѣ за найболшую шчастливость роскошъ телесную почитають". (О дворѣ турского султана, XVII ст., б. 565).

ШЫБЕНИЦУ. „А хто бы зъ воиска втекъ до дому, а въ томъ его поимають, тогды того на шыбеницу". (Постановенье на соймѣ Новгородскомъ, 1508 г., бал. 266). „А хто со пчолами дерево посѣчетъ, того тежъ на шыбеницу"... (там-жа, бал. 266).

ЩАДКОМЪ. „...ему дали вечно, и его жоне и ихъ дѣтемъ и потомъ будучимъ ихъ щадкомъ (=патомкам). (Грамата в. кн. Александра, бал. 174).

ЩАТКОМЪ. „А то есьмо дали ему самому и щаткомъ (=патомкам) его навѣки вѣчно и непорушно". (Грамата Мсціслаўскага князя 1393 г., бал. 124).

ЩАСТЛИВОМЪ. „...абы его милость при щастливомъ пановањи вашое милости былъ коронованъ"... (Пасольства 1526 г., бал. 311).

ЩАСТНОѢ. „...перво, щастноѣ памяти передокъ и братъ нашъ Александръ король и великій князь". (Потверженье 1510 г., бал. 269). „...и будутъ ли за панованья щастноѣ памяти отца нашого Казимера короля его милости". (Привилей, 1511 г., бал. 277).

ЩЕДРОБЛИВОСТЬЮ. „...и хотѣчи имъ тую сталость и вѣру и послугу ихъ щедробливостью (рас.: „щедростью") нашою паньскою отдати". (Привилей 1511 г., бал. 276).

ЩИРОЮ. „...з великою працою долги(м) и пи(л)ночу(й)ны(м) старане(м), а уси(л)ною и щирою охотою". (Кро(н)ніка славяновъ, XVI ст., бал. 486).

ЩУПНУТИ. „...а дворанинъ въ ножку какъ соколъ загледае(ть) што бы где щу(п)нути солодкого мяса". (Прамова Мялешкі, 1589 г., бал. 448).

ЫСТОБЪКУ. „...не ведя его к тобе, княжо, то къ собе (павёў) в ыстобъку"... (Грамата 1300 г., бал. 90).

ѢДОМЫХ. „Свѣтлочка (=сьвятлічка) съ печью бѣлою на зложенье капусты и иншихъ речей ѣдомых". (Археогр. сборн., т. І., б. 144).

ѢЗОВЪ. „...и забиванье ѣзовъ, и дерево бортное, и сѣножати и иньшые всякіе пожитки на кгрунтѣхъ властныхъ нашихъ никому иному, одно подданым мѣстъ и волостей нашихъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 357).

ЯКАЯ. „А будетъ на него якая отъ кого жалоба, а ино его намъ судити, а не нашимъ урядникомъ". (Грамата Мсціслаўскага князя, 1393 г., бал. 124). „...якимъ обычаемъ маетъ быти порядокъ справы и повинности тоѣ земскоѣ становленъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 363).

ЯКО. „Яко ж вышэй писано, иж часу цэсарства Августова сынъ Божыи воплотился, а часу Тивирѣя на кресте волную муку прынял для збавеня и откупенья роду человѣческого". (Лѣтописецъ, бал. 200).

ЯКОБЫ. „...якобы судныи день мѣлъ быти". (Лѣтописецъ, бал. 206).

ЯКОВЫХЪ. „...все бо вѣдаемъ, яковыхъ теперъ учителей имаемъ". (Катихисисъ 1562 г., бал. 386).

ЯЛОВИЦУ. „...маетъ заплатити яловицу, або полкопы грошей". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ЯРЫНЫ. „три дня серпомъ жыто жати, а три дня ярыны, а сѣно косити по старому"... (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 314).

ЯТКИ. „...а то не дбають, а праве самохоть стадо Христово на месные ятки (крамы для еменных тавараў) выдають". (Уния... 1595 г., бал. 455). „...подъ которымъ жо ратушомъ будуть мѣти суконницу, и иные крамници и ятки (рас.: „лабазы") хлѣбные и комору постригальную"... (Потверженье 1510 г., б. 271).

ВЫКАЗ ІМЕН І РЭЧАЎ.

Абрамка смаленецъ, перапісчык летапісу, канца XV ст., б. 177, 178.

Абрамовічы, шляхта, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.

Абуховіч, воявода смаленскі, б. 575.

Авраамовіч Севасьціян з Нобля, перапісчык Евангелія 1520 г., б. 308.

Агінскі Багдан, князь, б. 513.

Адаеўскія князі, б. 165.

Азары інок з Магілева, пісьменнік XVII ст., б. 525.

Азары іераманах, пісьменнік XVII ст., б. 540.

Александр, в. кн. грам. 1492 г., б. 172, 174; прывілей Жмудзі 1492 г., б. 174; прывілей в. кн. Літ. 1492 г., б. 174; грам. 1494 г., грам. 1495 г., б. 176; прывілей 1499, б. 178; прывілей Вітабску 1503 г., б. 251; грам. на гасьцінны дом у Вільні 1503 г., б. 258; на абмураваньне Вільні 1505 г., б. 258.

Алена каралева, прывілей на Бельск, б. 262.

Алехна, полацкі намесьнік 1465 г., б. 163, 164.

Альбэрт, біскуп рыжскі (дата яго сьмерці), б. 65.

Альгерд, в. кн. Літоўска-Рускі (Крыўскі), яго палітыка ў рэлігійных справах, бб. 109, 110; паход на Маскву, б. 115—16; паміnаньне яго, б. 117, запіс у слуцк. памятніку, б. 488.

Андрей прэзбітар са Слуцка, пісьменнік XVII ст., б. 519.

Андрэй з Вітабска, перапісчык XVI ст., б. 492.

Андрэй Кестутавіч, полацкі князь, грамата Крыжакам 1385 г., б. 118—21.

Андрэй Альгердавіч, полацкі князь (наданьне яго на Троецкі манастыр 1399 г.), б. 129.

Анісіфар мітрапаліт (Дзевачко), яго закалот с Цяпінскім, б. 417, яго Служэбнік, б. 430.

Анна княгіня, жана Вітаўта, б. 151.

Ануфрэй, полацкі князь, нанаданьне на манастыр 1399 г., б. 132.

Арцём дзяк, вітабскі перапісчык Псалтыра канца XV ст., б. 174.

Астрожскія князі Міхайла і Канстантын Іванавічы, б. 165.

Астрожскі Канстантын Іванавіч, ліст 1497 г., б. 178; грам. 1499 г., б. 179; пахвала с прычыны перамогі пад Оршай, б. 280.

Астрожскі К., ліст да І. Поцея, б. 449; одпіс Іп. Поцею, б. 480.

Атанас, мніх і пісьменнік смаленскі XII ст., б. 26.

Атыльля, кароль угорскі, повесьць XVI ст., б. 452.

Аўраамі Смаленец, пісьменнік XII—XIII ст., б. 36, 41—47. жыцьцёпіс яго, б. 66.

Бака, учасьнік ў вайне з Масквой ў 1564 г., б. 391.

Балковіч Юры, надавец на Лаўрышаўскі Манастыр (1350), б. 113.

Бастуны (род), б. 158.

Баторы Сьцяпан адозва да войска 1579 г., б. 420; Ліст да цара Івана Грознага, б. 422; пацьверджаньне прывілею месту Полацку 1580 г., б. 422.

Безюк, ўласьнік рукапіснага Евангельля XVI ст., б. 406.

Беларусь, першае паяўленьне гэтай назовы ў крыўскай пісьменнасьці, б. 468.

Бельскі Марцін, перапрацоўка яго Кронікі, б. 399, 400, 578.

Бітва пад Оршай, пахвала кн. Астрожскаму, б. 280.

Богагласьнікі, нішчаньне іх, б. 577.

Богуш Цімафей, баярын кн. Сьвідрыгайлы 1438 г., б. 157.

Богуш-Сестранцэвіч, біскуп, б. 634.

Богушэвіч Мацей, Слуцкі сьвятар, б. 488.

Богша Лазар, полацкі мастак-залатар XII ст., б. 35.

Болеслаў, кароль польскі, б. 22.

Борнцэвіч, случанін, б. 488.

Брага, віленскі бурмістр, б. 451.

Брацтва ваяроў Хрыстовых (Frater militari Christi), гл. „Крыжакі“.

Брацтвы, прычыны ўзьніканьня іх, б. 250; арганізацыя і ўнутранны парадак, б. 327—329; Статут кушнерскага брацтва ў Вільні с 1538 г., б. 323; Сьвятатроецкае віленскае брацтва, прывілей 1589 г., б. 444; дзісенскае маладзенчаскае брацтва, б. 585.

Бронскі Крыштаф, пісьменнік XVI ст., б. 470—471.

Будны Сымон, клецкі кальвінскі пастар, пісьменнік XVI ст., бб. 384—390.

Будны Бэньяш, аўтор XVI ст., б. 502.

Булгак Эмануэль, памешчык з Магілеўшчыны, б. 383.

Буркулаб, учасьнік ў вайне з Масквой 1564 г., б. 391.

Бэрында Памва, б. 572—574.

Бярозка, паповіч з Новагорадка, перапісчык Чэцьі 1489 г.

Валадзімер Давыдавіч, чарнегаўскі князь XII ст., б. 41.

Валадзімер, полацкі князь XIII ст., (дае пазваленьне Мэйнгарду прапаведываць хрысьціянства ў Ліваў), б. 63.

Валадковіч Фэліціян, уніяцкі мітрапаліт, б. 622.

Валачкевіч Марцін, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Валовіч Фёдар, фундатар Трыодзі 1466 г., б. 161.

Валовіч Васіль, грам. 1491 г., б. 168.

Валовіч Астап, апякун кальвінства ў XVI ст., б. 384, 481.

Валовічы, род спам. ў супр. памяннiку, б. 550.

Валожын двор, б. 164.

Варатынскія князі, б. 165.

Васілла біскуп, грам. 1390 г., б. 124.

Васіль (сьвятар) прачысьценскі Капыльскі, перапісчык Евангельля 1539 г., б. 329.

Васька, пісар пана Мікалая Радзівіловіча, перапісчык кнігі „Приточникъ“ канца XV ст., б. 180.

Ваўковічы, шляхта, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.

Віленскія мучанікі Іоанн, Антоні і Аўстахій, бб. 116—117.

Вільня, грамата мяшчанам 1432 г., б, 155; прывілей на майборскае права, б. 156; прывілей купцом, б. 157; размяжаваньне духоўных зямель, б. 164; школы і брацтвы: б. 250—251; грам. на гасьцінны дом 1503 г., б. 258; на абмураваньне Вільні 1505 г., б. 258; апісаньне Вільні с XVI ст., б. 260; праваслаўны сабор 1509 г., б. 268; прывілей на пабудаваньне шклянпай гуты 1551 г., б. 376.

Вітабск, гісторыя таргоўлі з немцамі, бб. 91—100; прывілей баярам і мяшчанам 1503 г., б. 251.

Вітабскі і Полацкі кн. Гердень (каля 1264 г.), б. 77.

Вітабскі князь Ізяслаў (каля 1265 г.), б. 84.

Вітабскі кн. Міхайла Канстантынавіч, 1300 г., б. 88—91.

Вітабскія князі, спам. ў полацк. памянніку, б. 487.

Вітаўт, в. кн., грамата Троцкаму Богародзіцкаму манастыру 1384 г., б. 118; грам. В. Карачоўскаму, б. 121; прывілей жыдом, б. 122—123; грам. князю (біскупу) Васіллу, б. 124; грам. Нікітібару, б. 129; повесьць аб бітве с Тамір-Кутлуем, б. 130; наданьне вілен. канонікам, б. 130; разьдзел возера Ісэта, б. 131; грам. Вячкевічу, б. 142; судовая грам. 1420 г., б. 149; грам. княгіні Алене, б. 151; пахвала Вітаўту, б. 151; угода з разанскім князям, б. 152.

Вішневецкія, род спам. ў супрасл. памянніку, б. 550.

Войшалк, сын князя Міндаўга, гл.: Лаўрыш.

Варагі, заваяваньне імі усх. слав. плямён, б. 3—7; вывад Варагаў, паводле хронографу XVII ст., б. 564.

Воўк як сымвал славы, б. 583.

Воўкавыск, прывілей 1507 г., б. 263.

Вэрсока, двор у Лідчыне, належаў да В. Цяпінскага, б. 417.

Вялікдзень, сказаньне, б. 372.

Вячкевіч Ільля, баярын в. кн. Вітаўта, б. 142.

Галіцкая зямля (права на яе Літоўскай дынастыі), бб. 105, 106.

Галятоўскі Іоаннікі, б. 608.

Гарабурда Васіль Міхайлавіч, віленскі друкар, б. 429—430.

Гарасім, біскуп смаленскі (1458) гл. рыс. на б. 153.

Гардзіслава, мнішка, зродная сястра сьв. Еўфрасіні кн. Полацкай, у мнішстве Еўдокія, XII ст., б. 33.

Гаштовт Марцін, б. 165.

Гвагнін Александр, кронікар, б. 578.

Гвідон, рыцар, повесьць XVI ст., б. 374.

Гедымін, в. кн. Літоўскі, угода з немцамі 1323 г., б. 102; умова яго і сыноў яго Глеба (Нарымонта) і Альгерда з Рыгай 1338 г., б. 105.

Глеб Васількавіч, кн. Менскі, б. 40.

Глебовічы, з роду менскіх князёў, сп. ў полацк. памянніку, б. 487.

Глозынь Алехна, б. 172.

Горваты, шляхта, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.

Готлянд, востраў (пасольства ад Крыўскіх зямель ў 1229 годзе), б. 65.

Гражданка, яе паходжаньне, б. 571.

Гразноў, віленскі мастак і археолёг, б. 18.

Граніцы в. кн. Літ. с татарскай зямлёй, 1540 г., б. 334; граніцы с карунай польскай, 1546 г., б. 335.

Грунвальдзкая бітва, летапісная повесьць, бб. 144—145.

Грыгаровіч Федзька, б. 168, 172.

Грыгаровічы, баяры слуцкія, б. 488.

Грыгоры, біскуп полацкі (уп. пад 1331 г.), б. 104.

Грыгоры, кніжнік смаленскі XII ст., б. 26.

Грыдка Канстантыновіч, б. 124.

Гурчын Даніэль, служка цара Пятра І, б. 611.

Гэрбарт-Шчасны Іоан Фэлікс, вучоны XVII ст., б. 513.

Гэрманавічы, мястэчка, б. 371, 372.

Дамастрой: гл. „Тайна-тайных, арыстоталявы вароты“, б. 336.

Даміян презбітар, перакладчык „Лекарства на оспалый умысл“, б. 505;

Даміян, сьвятар, друкар Дэрманскага настыра, б. 503.

Даніла падарожнік (паломнік), пісьменнік XII ст., б. 24.

Данілевіч (Данільевіч) Андрэй, наданьне на манастыр, б. 132.
Дарагастайскі Мікалай, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.
Дзеткевічы, шляхта, спам. ў слуцк. памянніку, б. 448.
Дзімітр Ростаўскі, б. 612.
Дзімітры—Карыбут Альгердавіч, грамата на вернасьць Ягайле, б. 123; наданьне Лаўрышаўскаму манастыру, б. 122.
Дзісенскае Молоденческое брацтва, б. 585.
Довайновіч Алехна, грамата 1459 г., б. 162.
Домка (Дъмке), пісьменнік XI ст., перапісчык месячнай Мінэі 1096 г., б. 20.
Дрогічын, каралеўскі наказ 1511 г., б. 266.
Дружыловіч Грыдзька, запіс на царкву 1406 г., б. 142.
Друкарні: ў Кракаве, заснавана Швайпольтам Фіолям, ад 1491 г.,
у Празе чэскай, заснавана Ф. Скарынам, ад 1517 г.,
у Вільні, заснавана Ф. Скарынам, ад 1525 г., кірылаўская; польская друкарня ў Вільні, заснавана ў 1576 годзе,
у Берасьці, заснавана Мікалаям Радзівілам, кальвінская, лаціна-польская, ад 1559 да 1566 г.,
першая друкарня ў Маскве (1560г?), бал. 382,
у Несьвіжы, заснавана Сымонам Будным, ад 1562 кірылаўская, а ад 1563 г. польска-лацінская,
у Заблудаве, заснавана Хадкевічам, ад 1568 г., кірылаўская,
у Лоску, арыянская, лаціна-польская, ад 1570 да 1583 г.,
у Ракаве (незалежна ад Ракава, прадмесьця Кракава), ад 1572 г. арыянская, лаціна-польская,
Зарэцкіх у Вільні (ад 1574 г.), кірылаўская, б. 419,
пры Сьвятатроецкім манастыры ў Вільні, ад 1590-х г., кірылаўская,
у Рыме, кірылаўская, ад 1596 г.,
пры Сьвятадухаўскім манастыры у Вільні, ад 1610 г., кірылаўская,
у Еуі, каля Вільні, ад 1611 г. да 1634, кірылаўская,
у Любчы, каля Навагорадка, ад 1612 да 1652 г., лаціна-польская,
у Ашмяне, ад 1615 г., лаціна-польская,
у Магілеве, ад 1616 г., кірылаўская,
у Полацку, кірылаўская, ад 1620 г., а пазьней заснавана тут і лаціна-польская, езуіцкая друкарня,
у Буйневіцкім манастыры ў Мсьціслаўшчыне, кірылаўская, ад 1629 г.,
у Пачайне, каля Оршы, ад 1630 г., кірылаўская,
у Кутэінскім манастыры, кірылаўская, ад 1632 да 1656 г., вывезена ў Масковію,
у Бялынічах, ад 1652 г., лаціна-польская,
у Слуцку, кірылаўская друкарня існавала ў XVII ст., але калі была адкрыта і закрыта нявядома; польская—ад 1674 г.,
у Супрасьлі, кірылаўская, ад 1695 г, праўдападобна была сюда перанесена Заблудаўская друкарня,
у Пінску, лаціна-польская, езуіцкая, ад 1729 г.,
у Слоніме, лаціна-польская, ад 1750 г.,
у Горадні, кірылаўская і лаціна-польская, заснавана ў другой палове XVIII ст.,
у Жыровіцах, лаціна-польская і кірылаўская, уніяцкая, заснавана ў першай палове XVIII ст.
Друкары: Швайпольт Фіоль, у Кракаве, ад 1491 г.,
Ф. Скарына, ў Празе, ад 1517, у Вільні, ад 1525 і да 1541 г.,

Сымон Будны, ў Несьвіжы, ад 1562 г.,

Іван Фёдаровіч, у Заблудаве, ад 1569 г.,

Петр Мсьціславец, у Заблудаве, ад 1569 г.; у Вільні, ад 1574 г.,

Васіль Цяпінскі, ў Цяпіне, Полацкага павету, ад 1570 г.,

Лука Мамоніч, у Вільні, ад 1579 г.,

Васіль Гарабурда, ў Вільні, ад 1582 г.,

Лявонці Карповіч, архімандрыт, ад 1610 г.,

Сьпірыдон Собаль, ад 1628 г. ў Кіяве; ў 1630 г. ў Кутэйне; у 1635 г. ў Буйневічах, пазьней у Магілеве,

Петр Селява (фон Селавъ), у Штокгольме, ад 1628 г.,

Лукаш з Вільні, ў Чернегаве, ад 1669 г.,

Максім Вашчанка, ў Магілеве, ад 1690-х годаў.

Друкарства, пашырэньне кірылаўскіх друкаў і скарынаўскія ўплывы на іх, б. 304—306.

Дубравіцкія князі, спам. ў слуцк. памянніку, б. 485.

Дунай, слова ўжытае ў значэньні „заліў“, б. 564.

Дыспуты рэлігійныя, б. 519—20.

Дысыдэнты, акт конфэдэрацыі 1599 г., б. 483.

Дэрткі, шляхта, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.

Ерамей смаленец, пасол на в. Готлянд, б. 65.

Еўлашэўскі, пасол ад Новагорадзкага павету на варшаўскі сойм 1585 г., б. 429; яго дзеннік, бб. 484—85.

Еўстафій, дьякан горадзенскі, перапісчык Трыоді 1466 г., б. 161.

Еўфрасіня, князёўна полацкая, пісьменніца XII ст., бб. 30—33.

Ефрэм, смаленскі мніх, пісьменнік XIII ст., бб. 61, 62.

Жаслаўскі князь, намесьнік вітабскі, грам. 1495 г., б. 176.

Жугаевіч Васіль з Яраслаўля (Галічына), перапісчык Бібліі Ф. Скарыны, б. 396.

Жыгімонт Кейстутавіч, в. кн. (1432-1440), грамата 1432 г., б. 155.

Жыгімонт Стары, в. кн. (1507-1548), мовы пасольскія князю маскоўскаму 1507 г., б. 264; пасольства Рады в кн. Літ. 1526 г., б. 310.

Жыгімонт-Аўгуст, (1548-1572), форма прысягі яму, б. 308; рахунак с п. Касьцевічам, б. 309; грамата на пабудаваньне шклянная гуты ў Вільні, б. 376; грамата вітабскаму ваяводзе С. Збаражскаму 1561 г., б. 383.

Жыгімонт III (1587-1632), прывілей 1588 г., б. 432; прывілей на Статут 1588 г., б. 432; прывілей уніяцкім біскупам, б. 452.

Жыдоўскія богаслужэбныя кнігі, перакладзеныя на крыўскую мову, бб. 241—243; 396—398.

Жыды, прывілей кн. Вітаўта 1388 г., б. 122; прывілей караля Жыгімонта 1514 г., б. 280; грамата аб забароне хрысьціянскім жанкам ўходзіць у сужывецтва з жыдамі, б. 379.

Жыдоўствуючыя, сэкта канца XV ст., бб. 242, 243; прасьледаваньне жыдоўствуючых, б. 330; полеміка з жыдоўствуючымі, б. 423.

Жыжэмская Зофія, княгіня, жана Васіля Цяпінскага, б. 417.

Заберэзінскі Ян., фундатар Пралогу 1512 г., б. 278.

Заблудава, друкарня XVI ст., б. 404.

Завадзкі Антон, архімандрыт, б. 512.

Завадзкія, род спам. ў супр. памянніку, б. 550.

Завітневіч Юры, пасол да Містра Ліфляндзкага 1507 г., б. 263.

Загароўскі, случанін, б. 488.

Зарубіч Л., баярын кн. Сьвідрыгайлы, б. 157.

Зарэцкія, віленскія мяшчане, фундатары друкарні ў Вільні ў 1574 г., б. 419.

Заслаўскія князі (прысяга іх Ягайле), б. 142.

Захары на Валоцы, перапісчык XIII ст., б. 87.

Заштаўт, віленскі архэолёг, б. 16.

Збаражскі Сьцяпан, вітабскі ваявода, б. 383.

Збараскі князь Міхайла Васілевіч, б. 165.

Зубравіцкая Зофія, б. 165.

Зызані Лаўрын, яго букар, б. 461; Лексіс, б. 462; граматыка, б. 463; матэр'ялы да жыцьцёпісу, бб. 464-65.

Зызані Сьцяпан, матэр'ялы да жыцьцёпісу, бб. 459—61; Казаньне сьв. Кірылы, бб. 467—69.

Зьвеніслава, мнішка, зродная сястра сьв. Еўфрасініі кн. Полацкай у мнішстве Еўпраксія, XII ст., б. 33.

Іван Федаравіч, разанскі князь, яго угода з Вітаўтам 1430 г., б. 152.

Іванов І. І., вучыцель полацкага кадэцкага корпусу, б. 558.

Ілініч Івашка 1477 г., б. 64.

Ільля, полацкі біскуп XII ст., б. 32.

Інтэрмэдзіі, характэрыстыка іх, бб. 569.

Іоакімец, дыякан, новагорадзкі перапісчык, пачатку XVI ст., б. 278.

Іона, мітрапаліт (ліст 1450 г.), б. 158, 160, 162.

Іоанн Юр'евіч, князь Мсьціслаўскі, наданьне Полацкаму Сафійскаму Сабору 1458 г., б. 162; тэстамант, б. 162.

Кавечынскі Мацей, несьвіжскі бурмістр, б. 384.

Казаковіч, случанін, б. 488.

Казацкае войска, зьвязь яго с крыўскімі землямі, бб. 536—39.

Казімір, польскі кароль, угода з літоўска-рускімі (крыўскімі) князямі 1347 г., б. 105.

Казімір Ягайлавіч (1447—1492), граматы 1440 і 1443, б. 157; прывілей магілеўскім мяшчанам, б. 158; грам. 1452 г., б. 159; устаўная грам. Полацку, б. 159; пасольства да разанскага князя, б. 159; угода з Вял. Ноўгарадам, б. 164; грам. Гаштаўту, б. 165; грам. 1473 г., б. 165; пасольства ў Маскву, б. 165; ліст 1488 г., б. 165; яго другое імя Андрэй, б. 166; грам. 1490 г., б. 168.

Калліст, полацкі архімандрыт, б. 162.

Казлоўскі-Трахімовіч Ісая, вучыцель Кіява-Магілянскай акадэміі, пісьменнік XVII ст., б. 562.

Казлоўскі Максім, возны, б. 478.

Казюлі, баяры слуцкія, б. 488.

Капыленіцы, баярскі род с пад Слуцка, б. 488.

Капуста, князь, род спам. ў супр. памянніку, б. 549.

Капысьценскі Захар, матэр'ялы да жыцьцёпісу, бб. 532—33, 540.

Карзалін, случанін, б. 488.

Карповіч Лявонці, архімандрыт, бб. 506, 514—16, 528—29.

Карыбановіч Якуб, б. 164.

Карэцкія князі, спам. ў супр. памянніку, б. 550.

Каскевіч „пан шляхетны“, случанін, б. 488.

Касьцюшка Валюжыніч, грамата ад Мсьціслаўскага князя, б. 124.

Квасоўскі Васіль, выдавец календароў у XVIII ст., бб. 614, 617.

Кезгайловіч Міхайла, віленскі ваявода, грам. 1455 г., б. 159.

Кейстут, кн. Літоўскі; грамата ад яго і кн. Любарта, 1341 г., б. 105.

Кімбар С., ігумен Супрасльскага манастыра, бб. 496, 322.

Кіпрыяновіч, случанін, б. 488.

Кіпрыян, Мітрапаліт († 1406 г.), аўтор і перапісчык кніг, бб. 134—136.

Кірыла Тураўскі, біскуп і пісьменнік XII ст., бб. 27—30; яго малітвы, бб. 469, 518.

Кішка Леон, уніяцкі архібіскуп, б. 613.

Кіяў, прывілей мяшчанам 1506 г., б. 260.

Кіяўскія школы, зьвязь іх с крыўскімі землямі, бб. 535—39.

Клім Смаленец, мітрапаліт, пісьменнік XII ст., б. 25.

Клірык Астрожскі, одпіс на ліст Іп. Поцея, б. 480.

Клішоўскі Крыштаф 1497 г., б. 178.

Кміта-Чорнабыльскі Філон, пісьменнік XVI ст., бб. 417—419.

Кнігі, літоўскія, ў Маскве, б. 552.

Кобрын, абарона падданых 1524 г., б. 310.

Комуніяка, земянін, ліст, б. 575.

Конашэвіч Петр, гэтман, бб. 534—538.

Коніскі Юры, біскуп аршанскі і магілеўскі, бб. 619—20.

Копінскі Ісая, мітрапаліт, б. 551.

Корсак Өедар, уласьнік апокрыфічных кніг у XVI ст., бб. 371, 372.

Косаў Сыльвэстр, біскуп магілеўскі, б. 557; матэр'ялы да жыцьцёпісу, б. 572.

Котлубай Сыльвэстр, уніяцкі біскуп пінскі, пісьменнік XVII ст., б. 531.

Коўна (грамата вял. кн. Казіміра 1563 г.), б. 162.

Кракаў, кірылаўская друкарня Швайпальта Фіоля, бб. 169—172.

Крошынскія князі, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.

Круповічы, (род), б. 158.

Крывічы, Готы, Русь, б. 3.

Крывічы і Грэкі, б. 6.

Крывічы (іх стасунак да Літвы), бб. 79—81.

Крывічы (стасунак іх да Прусаў), бб. 100, 101.

Крывічы, мяшаньне імязоўніцтва ў XV ст., бб. 137—141, 243.

Крыжакі (Frater militari Christi), б. 63; заваяваньне імі Лівонскіх зямяль, б. 63.

Крыж каменны, Полацкага князя Рагвалода, XII ст., бб. 40, 41.

Крыжы камянныя Полацкага князя Барыса, XII ст., бб. 36—38.

Крычэўскі Кірдзей, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Крыўскія князі, стасунак іх да Латышоў, б. 64.

Крышкоўскі Лаўрын, несьвіжскі кальвінскі пастор, б. 384.

Крэўза-Ржэвускі, архімандрыт, пісьменнік XVII ст., б. 520.

Кунцэвіч Іозафат, полацкі уніяцкі архібіскуп, пісьменнік, б. 518, матэр'ялы да жыцьцёпісу, бб. 530—531, 572, 586.

Кунцэвічаў род, спам. ў супр. памянніку, б. 550.

Кукель, гл. Зызані.

Купала (Ян Хрысьціцель), б. 21.

Курбскі князь, яго рукапісы, б. 479.

Кучка Ян, 1477 г., б. 164.

Лагойскія князі, спам. ў Полацк. памянніку, б. 487.

Лапіцкія, шляхта, спам. ў Слуцк. памянніку, б. 488.

Лаўрыш-Войшалк, сын в. кн. Міндаўга, заснавец Лаўрышаўскага манастыра на Нёмане, бб. 108, 109.

Лаўрышаўскае Евангельле, бб. 108-109.

Лаўрышаўскі манастыр, абмежаньне яго зямель, б. 128.

Лаўрышаўскі манастыр, наданьне Дзьмітра Альгердавіча 1386 г., б. 122; два наданьні XIV ст., б. 129.

Лах Васіль Мікіціч, бурмістр менскі XIV ст., фундатар Мсьціжскага Евангельля, б. 132.

Летапісы, мейсца напісаньня іх, б. 178.

Летапісы, апісаньне іх і перадрук сьпіску бібл. граф. Рачынскіх, бб. 198—241.

Летапісныя назовы гарадоў, б. 176.

Леонтій, інак супрасьльскі, пісьменнік XVII ст., б. 577.

Літары Скарынаўскія ў Маскве, бб. 383.

Літары Мсьціслаўца ў Маскве, б. 419.

Літары „гражданскія“, б. 571.

Літва, мяшаньне імязоўніцтва ў XV ст., б. 243.

Літоўская дынастыя (вядомасьці аб прыналежнасьці князёў гэтай дынастыі да хрысьціянства), бб. 111-113.

Літоўская мова, паводле слоўніка П. Бэрынды, б. 572; паводле інтэрмэдзій, б. 621; паводле агалоўку катэхізму, б. 630.

Літоўскія кнігі, б. 552.

Логоѳет, аўтор рукапісу „Поученіе“, б. 484.

Лудольф, купец смаленскі, (1210 г.), б. 64.

Лука, прэзбітар Жухавіцкі, перапісчык, б. 577.

Лука Смаленец, перапісчык і мастак-міньятурыст XIV ст., бб. 125—128.

Лука Тарнопальскі, перапісчык Бібліі Скарыны, б. 396.

Лукаш з Вільні, друкар у Чарнегаве, б. 564.

Лускина Степан, войт вітабскі, б. 383.

Луцкевіч Іван, віленскі археолёг, бб. 16, 364, 383, 585.

Любіч Васька, 1477 г., б. 164.

Любіч Петраш Фоміціч, 1492 г., б. 174.

Люблінскі сойм, агульны нарыс, бб. 400—404.

Магілеў, прывілей баярам паловы XV ст., б. 158; прывілей мяшчанам 1447 г., б. 158; ліст караля Жыгімонта 1525 г., б. 310.

Мамоніч Лукаш, віленскі друкар XVI ст., бб. 420, 424, 430, 434, 449, 450, 461 і далей.

Мануіл, біскуп смаленскі XII ст., б. 39.

Манькоўскі, яго Энэіда, б. 637.

Масальскія, род спам. ў супрасль. памян., б. 550.

Масква, ліст аб разьбіцьці маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г., б. 391.

Маскевіч Самуэль, дыярыуш, б. 531.

Маркевічы, баярскі род с пад Слуцка, б. 488.

Мартусэвіч Якуб, уніяцкі біскуп, б. 635.

Мартын, мніх тураўскі XII ст., б. 25.

Матковіч, случанін, б. 488.

Мачковіч Андрэй, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Мачульскі Юры, ксёндз, б. 372.

Мезецкая Апраня Пятровая, княгіня, ліст 1507 г., б. 262.

Мелентовічы, шляхта, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.

Мелецій, патрыярх, б. 482.

Мелішэво, мястэчка ў Горадзеншчыне, б. 371.

Менглі Гірэй, Крымскі хан, ліст 1506—1507 г., б. 260.

Менжынскі Васіль Гаўрылавіч, паповіч мозырскі, перапісчык Александрыі 1697 г., б. 184.

Менск, прысяга на замку 1507 г., б. 262.

Мікіпар, протосінгел патрыяршы (справа яго), б. 472.

Мінкевічы, сьвятары ў Слуцку, б. 488.

Мінэя чэцья, (Супрасльскі рукапіс X—XI ст.), б. 16.

Місаіл, навагорадзкі мітрапаліт з роду князёў Петруцкіх, б. 504.

Місаіл, біскуп смаленскі, грам. 1454 г., б. 159.

Міхайла Гедымінавіч, надавец на Лаўрышаўскі манастыр, б. 113.

Міхайловіч Іван, стараста пінскі і кобрынскі, фундатар Псалтыра 1543 г., б. 334.

Мішка (Мышка?) пан, грам. 1452 г., б. 159.

Мова крыўская, яе ўплыў на польскую пісьменнасьць, бб. 140—41.

Мова крыўская, прычыны занепаду яе ў XVII ст., бб. 497—500.

Мова беларуская, б. 540.

Мова польская ў крыўскай пісьменнасьці, бб. 605—607.

Мозыр, устава караля Жыгімонта 1510 г., б. 273.

Монтыгірд, намесьнік полацкі, грамата 1400 г., б. 141.

Морашэўскі К., праф. рыторыкі ў Забельскай гімназіі, б. 625.

Мсьціславец Пётр Цімафеевіч, друкар XVI ст. бб. 404, 419—420.

Мсьціслаў Давыдавіч, смаленскі князь, умова 1229 г., б. 65.

Мсьціслаўскі князь Сымон-Луквён (Лыгвеній) Альгердавіч, грамата на вернасьць Ягайле, 1389 г., б. 123; наданьне Ануфрэеўскаму манастыру, б. 129.

Мсьціслаўскі князь Юры-Луквён, б. 124.

Мсьціслаўскі кн. Іван Юр'евіч, б. 162.

Мсьціслаўскія князі, іх дынастыя, бб. 124—125.

Мужылоўскі Андрэй, слуцкі пратапоп, пісьменнік XVII ст., б. 547.

Мусульманская пісьменнасьць (Аль-кітаб), б. 364.

Мытныя кнігі, б. 430.

Мышлевічы, шляхта, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.

Мэдалі-зьмеявікі, на пераломе ад паганства да хрысьціянства, б. 50.

Мэйнгард, біскуп Рыжскі XIII ст., б. 63.

Мэркуры, сьв.-Смаленскі, XIII ст., бб. 52—61.

Мэтрыка в. кн. Літоўскага, бб. 587—604.

Мялешка, каштэлян смаленскі, прамова на сойме 1589 г., б. 446.

Налівайка Семеры (Сымон), допыт яго возным, б. 478.

Налевайко Сенько, сатыра, б. 561.

Нарымонт, у хрышчэньні Глеб, сын в. кн. Гедыміна (1333 г.), б. 104.

Немцы, паяўленьне іх у усьцях Дзьвіны, бб. 61, 62.

Ніканові́ч Іван, наданьне на Прадцечанскі полацкі манастыр, б. 132.

Нікіта з Любчы, перапісчык XIII ст., б. 77.

Новагорадак-Северскі, друкарня, б. 563.

Новагорадзкая аўтокефальная мітраполія, бб. 108, 109.

Ноўгарад, угода з в. кн. Казімірам, б. 164.

Норманы, час іх хрышчэньня, б. 21.

Олелко Юрій Юр'евіч, князь слуцкі, перапісчык Евангельля 1582 г., б. 430.

Ортолог Өеофил, гл. Сматрыцкі Мелеці.

Павал, іераманах, друкар на Чорнай гарэ, б. 546.

Паганства, змаганьне яго с хрысьціянствам, бб. 50—51.

Памяннікі: Віленскі, б. 487; Полацкі XV—XVI ст., б. 487; Слуцкі, б. 487; Супрасльскі, б. 550; Грозаўскі, б. 585; Дзятлавіцкі, б. 585.

Панко, слуга князеўскі, умова с кн. Скіргайлам, 1387 г., б. 122.

Пантэлейман Мартыновіч, фундатар Евангельля 1317 г., б. 102.

Панцялей, разумны муж смаленскага князя, пасол на в. Готлянд, б. 65.

Парфен, перапісчык Псалтыра 1543 г. для старасты пінскага і кобрынскага, бб. 334—35.

Парыка, случанін, б. 488.

Паўловічовая Васьковая, б. 176.

Паўловічы, шляхта, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.

Перапісчыкі кніг, б. 9.

Перасопіцкі манастыр, грамата ігумена 1417 г., б. 149.

Пінскі князь Фёдар Іванавіч Яраславіч, б. 308, 309.

Плеценецкі Елісей, архімандрыт, б. 540.

Полацкае веча, б. 120.

Полацак, умова з Немцамі 1200 г., б. 62; умова з Рыгай 1210 г., б. 63; умова з Рыгай 1223 г., б. 65; грамата ў Рыгу, канца XIII ст., б. 88; гісторыя таргоўлі з немцамі, бб. 91—100; умова Рыгі с Полацкам 1330 г., б. 104; умова Гедыміна з Рыгай 1338 г., б. 105; Полацак выганяе князя Скіргайлу, б. 120; прывілей кн. Сьвідрыгайлы 1394 г., б. 125; Барыса-Глебскі манастыр, б. 128; грамата кн. Андрэя XIV ст., б. 129; Прэдцечанскі манастыр, б. 132; грам. намесьніка Монтыгірда 1400 г., б. 141; грамата ў Рыгу 1404 г., б. 142; умова з Рыгай 1405 г., б. 142; запіс Дружыловіча на царкву 1406 г., б. 142; умова з Рыгай 1407 г., б. 143; грамата ў Рыгу 1409 г., б. 143; грамата ў Рыгу 1414 г., б. 145; ліст полацкага зьверхніка ў Рыгу паловы XV ст., б. 158; устаўная грамата в. кн. Казіміра 1456 г., б. 159; грамата ў Рыгу 1465 г., б. 163; грамата ў Рыгу 1470 г., б. 164; грамата палачан у Рыгу 1475 г., б. 164; грамата ў Рыгу 1476 г., угода з Рыгай 1478 г.; 2 граматы ў Рыгу канца XV ст., б. 179; грам. Васіля Дзьмітравіча з Полацка ў Рыгу, канца XV ст., б. 179; пацьверджаньне Яраслававага сьпіску 1503 г., б. 253; прывілей біскупу 1503 г., б. 254; пацьверджаньне майборскага права 1510 г., б. 268; прысуд полацкаму ўладыцы архібіскупскага тытулу 1511 г., б. 274; прывілей 1511 г.. б. 275; пацьверджаньне прывілею Баторым, б. 422.

Полацкі князь Валадзімер, XIII ст., б. 64.

Полацкі князь Гердень, 1264 г., б. 77.

Полацкі князь Ізяслаў, (каля 1265 г.), б. 83.

Полацкі князь Яраслаў Ізяславіч, грамата 1396 г., б. 128.

Полацкі князь Андрэй Альгердавіч, б. 129.

Полацкі біскуп Іона 1488 г., б. 166.

Полацкі біскуп Лука, 1503 г., б. 254.

Полацкі Сафійскі сабор, наданьне Мсьціслаўскага князя Івана Юр'евіча 1458 г., б. 162.

Полаўка Варлаам, Магілеўскі архімандрыт, пісьменнік XVII ст., б. 553.

Полубенскія князі, род спам. ў супр. пам., б. 549.

Полхоўскі Сэрафіон, біскуп аршанскі і магілеўскі, б. 609.

Полькаўшчына, двор В. Цяпінскага ў Ашмяншчыне, б. 417.

Поссэвін, спроба яго друкаваць каталіцкую літэратуру крыўскай мовай, б. 431.

Поцей Іпаці, уніяцкі мітрапаліт і пісьменнік, бб. 454—59, 470; ліст да кн. Астрожскага, б. 479; отпіс Клірыку Астрожскаму, б. 483; ліст патр. Мелеція, б. 505, „Гармонія“, б. 506—07.

Пронскі князь Іван Валадзімеравіч, б. 152.

Проскура Іван, перапісчык кнігі Ізмарагд 1593 г., б. 450.

Протасоўскія, шляхта, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.

Протасэвіч Валер'ян, біскуп віленскі, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Прусы, стасунак с Крывічамі, бб. 100—101.

Прысяга, форма прысягі в. кн. Літ., б. 308; форма прысягі якую давалі пісары, б. 309.

Прэсны, случанін, б. 488.

Пузыны, род спам. ў супр. памянніку, б. 550.

Пылінскі з Горадні, яго рукапіс, б. 567—570.

Пяструцкі князь Міхайла, грам. 1454 г., б. 159.

Пятніца, сьвяткаваньне пятніцы замест нядзелі, грам. 1589 г., б. 444.

Рагоза мітрапаліт, варункі уніі, б. 450.

Радзівіл Мікалай, апякун кальвінства ў XVI ст., бб. 384, 388.

Разанскі князь Алег Іванавіч, запіс Ягайле 1393 г., б. 124.

Разанскі князь Іван Фёдаравіч (1456), б. 159.

Рак-Батыевіч Сымон, фундатар Евангельля 1520 г., б. 308.

Раман, мітрапаліт Новагарадзкі, б. 109.

Рамашковіч Алехна (Александр), дваранін в. кн. Альгерда, б. 113.

Расьціслаў Мсьціславіч, смаленскі князь XII ст., заснаваньне смаленскага біскупства, бб. 28—40.

Ротундус Аугустын, войт віленскі, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Русоўскі Геласі, архімандрыт, б. 504.

Русь, характэрыстыка племя, б. 5; характар і значэньне гэтага імя ў Смаленскіх таргговых умовах, бб. 75—77.

Рутскі Вельямін, яго Θeses, бб. 508, 618.

Рымша Андрэй, паэт канца XVI ст., б. 424.

Рэйнбэрг, біскуп, хрышчэньне ім тураўцаў, б. 22.

Рэформацкі рух у XVI ст., б. 246.

Рэформацкія друкарні, б. 248.

Савінскі, случанін, б. 488.

Савіч, случанін, б. 488.

Сагайдачны—Конашэвіч, б. 534—538.

Сакалінскі Павал, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Сакалоўскі, клецкі кальвінскі пастар, б. 384.

Салаўевіч, пісар капітулы слуцкай, б. 488.

Салецкі, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Сангушкі, род спам. ў супр. памяннiку, б. 550.

Сапега Леў, канцлер в. кн. Л., яго жыцьцёпіс, бб. 436—443; 520; 522.

Сафійскія іконы, б. 307.

Сахоўскія Паісі, сьпісываў у Менску Суботнік у 1610 г., б. 512.

Селяў (Селява?) Петр, друкар у Штакгольме, б. 545.

Сенька дзяк пана Солтана, смаленскі перапісчык 1487 г., б. 165.

Сімеон, біскуп полацкі (1456), б. 160.

Скарга Пётр, перапрацоўкі яго Żywoty swiętych, б. 486—487; палемічны твор супроць яго пісаньняў, б. 424.

Скарына Францiш, пісьменнік і першы друкар, пачатку XVI ст., бб. 282—307; Псалтыр з 1551 году, б. 380.

Скіргайла в. кн., умова 1387 г., б. 122.

Сколка Ян, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1528 г., б. 434.

Славяне і племя Крывічоў, б. 1.

Славянская граматнасьць, б. 8.

Славянская мова ў каталікоў, б. 170, 245.

Слова аб палку Ігара, трубадурская паэма XII ст., б. 47—50.

Слуцкі князь Александр, запіс 1392 г., б. 124.

Слуцкая княгіня Анна, прывілей 1489 г., б. 166; грам. Троецкаму манастыру 1492 г., б. 172.

Слуцкі князь Міхайла Александравіч, грам. 1455 г., б. 159.

Слуцкі князь Юры Юравіч Олельковіч, бб. 425, 430.

Слуцкі князь Юры Сымонавіч, б. 491.

Смаленск, умова з немцамі 1214 г., б. 64; умова Смал. і Полацка з Рыгай 1223 г., б. 65; угодчая грамата з Рыгай 1230 г., б. 73; гісторыя таргоўлі з немцамі, бб. 91—100; прывілей 1505 г., б. 254; аблога гораду Масквой 1514 г., б. 281.

Смаленская „Тарговая праўда" 1229 г., бб. 65—73.

Смаленскае князьства, залежнасьць ад яго Суздальскай зямлі, б. 39; стасунак яго да в. кн. Літоўскага, бб. 114—116.

Смаленскі кн. Мсьціслаў Раманавіч, (да 1214), б. 74.

Смаленскі кн. Мсьціслаў Давідавіч, (+1230), б. 74.

Смаленскі кн. Сьвятаслаў Мсьціславіч, (каля 1232 г), б. 74.

Смаленскі кн. Ізяслаў (уп. пад 1235 г.), б. 74.

Смаленскі кн. Усевалад Мсьціславіч, ўнук кн. Рамана (уп. пад 1239 г.), б. 74.

Смаленскі кн. Расьціслаў Мсьціславіч (уп. пад 1240 г.), б. 74.

Смаленскі князь Фёдар Расьціславіч, (каля 1281—1297 г.), б. 86.

Смаленскі князь Александр Глебавіч, (канец XIII ст.), б. 87.

Смаленскі князь Іван Александравіч, яго умова з Рыгай (1330—1359 г.), б. 113.

Смаленскі князь Юры Сьвятаславіч, грамата Ягайле 1386 г., б. 122.

Сматрыцкі Мелеці, яго „Өринос", б. 508; Евейское Евангельле, б. 518; граматыка, бб. 224—225; пераходяго ў унію, б. 541; Аполлеіа, б. 545; Протэстацыя, б. 545; Паренеsis, б. 546; Exethesis і матэр'ялы да жыцьцёпісу, б. 547—550.

Снова, рэка, б. 24.

Сойм Віленскі 1507 г., б. 262.

Сойм Менскі 1507 г., б. 264.

Сойм Новагорадзкі 1508 г., б. 265.

Сойм Горадзенскі 1564 г., Попіс войска земскага, б. 391.

Сойм Люблінскі 1569 г., б. 400.

Солтан, маршалак в кн. Літоўскага, фундатар Месячнай Мінэі 1487 г., б. 165.

Солтан Солтановіч, намесьнік Бельскі, фундатар Прологу 1496 г., б. 178.

Солтан, мітрапаліт, вызаў яго ў Вільню 1507 г., б. 262.

Солтан у Вільні, ўласьнік грамат пасольства да папежа Сыкста IV, б. 505.

Станкевіч Ян., філёлёг, б. 364.

Статут 1420 г., (Вартскі), б. 149.

Статут 1423 г., в. кн. Ягайлы, бб. 150—151.

Статут Вісьліцкі (не пазьней 1423г .), бб. 152—155.

Статут-прывілей Казіміра Ягайлавіча, бб. 160, 161.

Статут кн. Казіміра, судоўнік 1468 г., б. 163.

Статут вайсковы 1525 г., бб. 316—320.

Статут 1529 г., бб. 320—323.

Статут кушнерскага брацтва ў Вільні 1538 г., б. 323.

Статут в. кн. Л. 1566 г., бб. 394, 395.

Статут в. кн. Л., 1588 г., бб. 434—443.

Станіславовіч Пётр, член Камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Станкевічовая Якубовая, б. 149.

Стаўравецкі Кірыл Транквіліон, б. 608.

Старавольскі Сымон, пісьменнік XVII ст., б. 564.

Стрыйкоўскі Мацей, перапрацоўка яго „Kronіki“, бб. 485, 486.

Стэткевічы, фундатары школ і друкарні ў Кутэйне, б. 552.

Стэцковіч Ян., член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Супрасльскі рукапіс, б. 16.

Суражскі Васіль, матэр'ялы да жыцьцёпісу, бб. 480—482.

Сывільля, прарочыца, повесьць XVI ст , б. 378.

Сымон (Семен), сын Гердзеня, кн. Вітабскага і Полацкага, біскуп у Тверы (канец XIII ст.), б. 77.

Сымонавіч Іван, полацкі намесьнік, б. 143.

Сьвідрыгайла, в. кн., запіс 1392 г., б. 124; прывілей полацкай зямлі 1394 г., б. 125; грам. Зарубічу, б. 157; прывілей 1450 г., б. 158.

Сьвірскі Лукаш, князь, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Сьвіраны, двор В. Цяпінскага ў Сьвянцянскім павеце, б. 417.

„Сьвіток Ярослава“, б. 253.

Сьвятагорац Фікары, пісьменнік XVII ст., бб. 526—527.

Сьвятаполк, Тураўскі князь, яго манэта з X—XI ст., б. 21.

Сьв. Сафія, ікона, б. 307—308

Сьвяткаваньне пятніцы замест нядзелі, б. 444.

Таргоўля крыўскіх зямель з немцамі, гісторыя, бб. 91—100.

Татары, стыль татарскіх грамат, б. 260; аплата ім упамінкаў, б. 262.

Татары, пераклад іх богаслужэбных кніг на крыўскую мову, б. 364.

Таўэрава М. др. філёлёгіі, б. 364.

Терашковіч, менскі мешчанін 1488 г., б. 165.

Тома, прэзьбітар і пісьменнік смаленскі, XII ст., б. 26.

Торунь, грамата Кейстута, б. 105.

Трабская Мар'янна, б. 165.

Транквіліон Кірыла, іероманах, б. 526.

Трокі, грамата Богародзіцкаму манастыру, б. 118.

Трофімовіч, случанін, б. 488.

Трумна, кунічнік, б. 172.

Трызна, архімандрыт Кіява-Пячэрскага манастыра, б. 18.

Трызна Андрэй, пасол ад Новагорадзкага павету на варшаўскі сойм 1585 г., б. 429.

Трызны, род. спам. ў супр. памянніку, б. 550.

Трысчан і Анцалота, повесьць XVI ст., б. 372.

Тумаш са Смаленска, пасол на в. Готлянд, ад Смаленскага князя, б. 65.

Тундаль, рыцар, повесьць XVI ст., б. 378.

Тураўскае Евангельле XI ст., б. 18.

Тураўскія біскупы, першыя ад заснаваньня біскупіі, б. 18.

Тураўскае біскупства, час устаноўленьня яго, б. 18.

Тураўскія князі, сваяцтва іх з візантыцкімі імпэратарамі, б. 28.

Тышковіч Васіль, нагробны камень яго, б. 377.

Тышковічы, род спам. ў супр. памянніку, б. 549.

Тяпінскі Васіль, пісьменнік XVI ст., бб. 406—417.

Ульяна, у мнішстве Елена, смаленская княгіня, фундатарка Псалтыра XIV ст., б. 132.

Унія, друкаваньне кніг Фіолям, б. 170; ацэна з гістарычнай пэрспэктывы, б. 249; варункі кн. Астрожскага, б. 449, варункі мітр. Рагозы, б. 450; прывілей кар. Жыгімонта III, б. 452; выклад важнейшых артыкулаў уніі, б. 454; саборная грамата аб ўступленьні ў унію, б. 465; Абарона сабору берасьцейскага, б. 470; адповедзь на Абарону Філалета, б. 470; Справа айца Нікіфара, б. 472; Ектесисъ, апісаньне сабору берасьц. б. 479; захады утварыць патрыархат, б. 539—40.

Урбановіч ксёндз, б. 634.

Федар, дзяк мітрапалічы, перапісчык віленскай Бібліі, 1514 г., б. 280.

Федаровіч Іван, друкар, уцякач з Масквы, б. 404.

Федаровіч Петр, рэктар мітрапалітальнай віленскай калегіі, б. 504.

Федзьковіч Андрэй, б. 160.

Філалет, адповедзь на яго Апологію, б. 483.

Філіп Філосаф, смаленскі пісьменнік XI ст., б. 20.

Філіповіч Атанас, архімандрыт, пісьменнік XVII ст., б. 555.

Філотэй, псэўдонім аўтора кнігі „Антиризис“ (1599 г.), б. 483.

Фіоль Швайпольт, кракаўскі друкар канца XV ст., бб. 196—172. перадрукі яго Псалтыра, б. 558.

Фоміліч Петраш, б. 168.

Хвенськовіч, случанін, б. 488.

Хадкевіч Александр, 1480 г., б. 164.

Хадкевіч Грыгоры, фундатар друкарні ў Заблудаве, б. 404—406.

Хадкевічы род спам. ў Супр. памянніку, б. 550.

Ходыкевічы Клім, б. 612.

Хрысьціянства, прыняцьце яго Крывічамі, б. 7; ваганьне ў першых пачатках паміж усходнім і заходнім абрадам, б. 22; паяўленьне яго ў Тураве, б. 22; вядомасьці аб

літоўскіх князёх быўшых хрысьціянамі, бб. 111—113.

Хрышчэньне Літвы, грамата 1387 г., б. 122.

Хрэбтовіч Федзька Багданавіч, б. 168.

Цамблак Грыгоры, мітрапаліт і пісьменнік XV ст., бб. 145—149.

Цар Васіль, слуцкі баярын, б. 159.

Цецерскі, вучыцель у Забельскай гімназіі, б. 625.

Цяпінскі Васіль, перакладчык і друкар рэформацкага Евангельля 1570 г., б. 406—417.

Чадай, случанін, б. 488.

Чапліцы, род спам. ў супрасльскім памянніку, б. 550.

Чарнегаў, друкарня, б. 563.

Чэрнышэвіч пан, случанін, б. 488.

Чэтвертынскія, спам. ў слуцк. памянніку, б. 488.

Чэховіч Марцін, арыянін канца XVI ст., б. 389.

Чэчэранін Юстын Яцковіч, дзяк кн. Слуцкага, перапісчык Евангельля XVI ст., б. 491.

Шамак, мытнік луцкі, б. 260.

Шапель, езуіт, б. 612.

Школы, адукацыя маладзежы ў заграцічных школах, б. 246.

Школы:

Пэрыод I, да 1550 г.

Хрысьціянскае духавенства пачало вучыць граматы зараз пасьля прыняцьця хрысьціянства. Каля біскупскіх сталіц тварыліся школы для адукацыі маладзежы ў духоўны стан. У Полацку і Тураве біскупскія сталіцы былі заснаваны ў канцы X-го стагодзьдзя; у Смаленску біскупства паявілася крыху пазьней. Але не глядзя на гэта Смаленск уславіўся ў нашай гісторыі стварэньнем у сваіх сьценах грэка-лаціна-рускай акадэміі ў XII ст.

Смаленская грэка-лаціна-руская акадэмія была заснавана смаленскім князям Расьціславам каля 1130 году. Першым яе рэктарам быў грэк Мануіл, пазьней біскуп смаленскі. Гэтым-жа Мануілам грэкам была створана другая школа—пеўчаская.

Менш захавалася ведамак аб школах у Тураве, але паяўленьне тут такога вучонага прамоўцы, якім быў тураўскі біскуп Кірыла, беззапярэчна сьведчыць што на мейсцы меліся культурныя цэнтры ў якіх можна было атрымаць самую шырокую асьвету.

Аб унутраным жыцьці ў Полацку, вельмі мала захавалася ўедамак. Аднак культурна-прасьветная дзейнасьць князёўны Еўфрасініі сьведчыць, што і гэты цэнтр крыўскага жыцьця не адставаў ад другіх нашых цэнтраў у сваей культурна-прасьветнай дзейнасьці.

Гэта з большага ўсё што мы ведаем аб школах да XVI ст.

Пэрыод II, ад 1550 да 1650 г.

У гэтым пэрыодзе існавалі ўжо многія школы пры манастырох ў якіх атрымлівала адукацыю краёвае духавенства і людзі, якія пасьвячалі сябе дзяржаўнай працы. Галоўнымі цэнтрамі крыўскай асьветы ў гэтым пэрыодзе былі гарады. З гэтага пэрыоду маем ведамкі аб гэткіх школах:

I. Школы арганізаваныя праваслаўнымі і ў каторых выкладалі некатарыя навукі ў крыўскай мове:

Школа права, заложаная стараньнем Жыгімонта-Аўгуста ў Вільні, пры Сьвята-Янскім касьцеле, ў 1566 годзе. Школа гэта была пад кіравецтвам Пятра Розьюша. Выкладалася ў школе права дзяржаўнае, майборскае і саскае. Дзяржаўнае права в. кн. Літоўскаго (Статут), земскія прывілеі і канстытуціі, напісаныя ў крыўскай мове, выкладаліся ў апошняй Грабоўскім. Школа мела даволі лічэбны склад слухачоў і некалькі прафэсароў, у якіх было па некалькі памочнікаў. Гэтая школа права была Баторым перададзена езуітам, якія ператварылі яе ў Акадэмію.

Грэка-Лаціна-Руская школа пры Сьвята-Троецкім манастыры ў Вільні была заснава ў пачатках XVI ст. і пацьверджана каралеўскім прывілеям у 1588 годзе. Належала да слаўнейшых краёвых школ і конкуравала з віленскай і полацкай езуіцкімі акадэміямі. Неафіціяльна была называна „рускай акадэміяй“. Сярод вучыцялёў гэтай школы ў канцы XVI і XVII ст. сустрачаем найвыдатнайшыя імёны краёвых культурных дзеячоў, у ліку іх былі: Лаўрын Зызані, крыўскі пісьменнік і аўтор славянска-крыўскай граматыкі; Кірыла Лукарыс, грэк, пазьней Ерузалімскі, а ўрэшце, Константынопальскі патрыярх; Кірыла Транквіліон, Мялеці Сматрыцкі, Лявонці Карповіч, Земка і інш. Большасьць з гэтых асоб атрымалі асьвету ў лепшых загранічных унівэрсытэтах, акадэміях і не ўступалі выдатнейшым езуіцкім прафэсаром.

Грэка-Лаціна-Руская школа ў Берасьці зацьверджана каралём і адкрыта ў 1592 годзе. Школа месьцілася пры царкве сьв. Мікалая. Вучылі ў ёй грэцкай, лацінскай і рускай мовы, а також чатырох вызволеных навук.

У Бельску грэка-лаціна-руская школа была адкрыта ў 1594 годзе.

У Пінску грэка-лаціна-руская школа адкрыта была каля таго-ж часу, што і ў Менску. Каля 1633 году школа гэта была закрыта стараньнем езуітаў, у часе будаваньня тут езуіцкай калегіі (*Jaroszewicz*, „Obraz Litwy“, ч. 1, б. 99). Пазьней было пазволена адкрыць ізноў гэту школу ў Пінску, але пад варункам, каб у ёй ня вучылі па польску. („Собр. минск. грамот“ №№ 112, 123, 127, 139, 164 у „Чт. Моск. Общ. Истор.“ 1848, № 6).

У Магілеве брацкая грэка-лаціна-руская школа была адкрыта каля 1597 году; датрывала да маскоўскай навалы цара Аляксея Міхайлавіча; у часе гэтай вайны (ў 1650-х годах) была зруйнавана і спалена маскоўскім войскам, а прафэсары вывезены ў Масковію. Каля 1602 г. другое магілеўскае брацтва сарганізавала яшчэ падобную школу ў Магілеве, далейшая гісторыя каторай невядома. (*Арх. Филарет*, „Ист. Русск. церкви“, IV, б. 87).

У Оршы грэка-лаціна-руская школа была адкрыта ў палавіне 1590-х годах, а ў пачатку XVII ст. на старэньне езуітаў дэкрэтам караля Жыгімонта III закрыта. У дэкрэце між іншым сказана, каб праваслаўныя „у Оршы і акалічных гарадох школ утрымліваць ня сьмелі“ (*Jaroszewicz* „Obraz Litwy“, бал. 99).

У Вітабску, паводле Нарбута т. IX, бал. 480), перад прыходам у

Полацак езуітаў была сярэдняя „нямецкая“ школа.

У Полацку, паводле мэтрычных кніг, якія перахоўваліся ў лютэранскай кірсе ў Вітабску, відаць, што нейкія „нямецкія“ школы істнавалі ў сярэдзіне XVI ст. Магчыма, што „нямецкімі“ слылі тут тыя самыя грэка-лаціна-рускія школы, але не выключана, што ў гэтых гарадох, якія мелі сталыя стасункі з Рыгай і нямецкімі гарадамі, істнавалі школы, ў якіх выкладалася нямецкая мова, патрэбная для тарговых стасункаў полацкім і вітабскім купцом.

У Слуцку. Слуцкая школа належыць да найцікавейшых школ, якія істнавалі ў нас у XVI ст. Адкрыта яна была разам са школай Астрожскай. Аб Слуцкай і Астрожскай школах Поссэвін у 1581 годзе пісаў папежу: „некатарыя князі, як князь Астрожскі, Слуцкі, маюць свае школы, ў якіх сыціцца іх гэрэзія“ (*Арх. Філарет*. „Ист. Русск. Церкви“, т. III, б. 51). *Ярошэвіч* („Obraz Litwy“) так піша аб гэтай школе: „у другой палавіне XVI ст. істнавала вышэйшая дысыдэнцкая школа ў Слуцку і сярэднія ў Несьвіжы, Новагарадку, Заславе, а ніжэйшыя пры кождым дысыдэнцкім зборы“.

II. Школы, арганізаваныя рэформатамі.

У Берасьці, кальвінская школа, заснаваная Мікалаям Радзівілам Чорным каля 1560 году, тыпу гімназіі; гэтагаж тыпу рэформацкія школы былі:

У Несьвіжы, ў Семятычах у Вільні і ў Слуцку.

У рэформацкіх школах галоўную увагу зьвярталі на філёлёгічныя навукі. Выкладалі навукі па лацінску, акром краёвага права і рэлігіі. Краёвае права выкладалася са статутаў і прывілеяў, само-сабой у крыўскай мове, а для выкладу рэлігіі рэформаты ўвялі польскую мову.

III. Школы арганізаваныя каталікамі, галоўна езуітамі.

Акадэміі езуіцкія:

у Вільні (заложаная ў 1579 г).

у Полацку, заложаная ў 1581 г.

Гімназіі: Ў Берасьці, Полацку, Пінску, Вільне, Несьвіжы, Менску, Вітабску, Двінску (Неўгіне), Слоніме, Горадне, Слуцку, Оршы, Мозыры, Ілукшце, Новагарадку, Паставах.

Пэрыод III ад 1650 г. да канца XVIII ст.

У культурна-асьветным жыцьці нашага краю ў гэтым пэрыодзе сталіся вялікія перамены. Крыўская мова памалу была выціснута са школ і заступлена лацінай, ц. славяншчынай і польскай мовай. Дысыдэнцкія (рэформацкія) школы заніклі або ператварыліся ў каталіцкія, акром рэформацкай вышэйшай школы ў Слуцку. Аб грэка-лаціна-рускіх школах у гэтым пэрыодзе не чуваць, цэнтр праваслаўнай асьветы перанесены быў у Кіяў. Немаль уся краёвая асьвета апынулася ў руках каталіцкага духавенства у Езуітаў, Піяраў і Васільянаў.

Акадэміі ў гэтым пэрыодзе былі чатыры: У Вільні, Полацку, Вітабску і Жыровіцах (уніяцкая).

Гімназіі езуіцкія:

у Полацку, Пінску, Вільне, Несьвіжы, Менску, Двінску (Неўгіне), Слоніме, Горадне, Мэрэчы, Слуцку,

Оршы, Мозыры, Ілукшце, Навагорадку, Поставах.

Гімназіі Піярскія:

У Шчучыне, Лідзе, Вільні, Вітабску, Дубравіцы, Дрогічыне.

Васільянскія школы: У Жыровіцах, Супрасьлі, Бялынічах, Полацку, Пінску, Менску.

Пасьля школьнай рэформы 1788 г. былі школы:

Горадня—академія, Вільня—акадэмія, Вішнева - акадэмія, Паставы —акадэмія, Беласток—акадэмія, Ваўкавыск—акадэмія, Мэрэч—дамініканская школа, Ліда—піярская, Шчучын—піярская, Навагорадак—акад., Менск—акад., Несьвіж—акад., Слуцак—акад., Бабруйск—акад., Мозыр—акад., Халапенічы--акад., Лужкі —піярская школа, Бэразвеч—васільянская, Берасьце—акад., Пінск—акад., Белая—акад., Любешоў—піярская школа, Дубравіца — піярск., Жыровіцы—васільянск.

Акром гэтых вышэйшых і сярэдніх школ былі заведзены пры кождай парохіі і кождым манастыры пачатковыя школы.

Шубнік, случанін, б. 488.

Шырыны, бібліатэка ў Старым Дварэ, б. 371.

Шыцік-Залеўскі Самуэль, пісьменнік XVII ст., б. 553.

Шэмет Мэльхіор, каштэлян жамойдзкі, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Шэптыцкі Апанас, уніяцкі архібіскуп, б. 613.

Юльянія, княгіня, жана в. кн. Альгерда († 1377 г.), бб. 118—119.

Юрага Бэнэдыкт, член камісіі да апрацаваньня Статуту 1588 г., б. 434.

Юры Сьвятаславіч, полацкі князь, бацька сьв. Еўфрасіні, б. 32.

Юры (Гюрги) Латыш, перапісчык Гарадзецкага Евангельля (1270 г.), б. 84.

Юры Давыдавіч, князь (яго прысяга Ягайле 1401 г.), б. 142.

Юры Лынгвенавіч, кн. Мсьціслаўскі (прывілей 1456 г.), б. 159.

Ягайла (Уладыслаў), граматы 1387 г., аб хрышчэньні в. кн. Літоўскага, б. 122; грам. 1394 г., б. 125.

Ягудовіч-Карэйва Ян (акт 1451 г.), б. 159.

Якаў, біскуп Полацкі, XIII ст., б. 88.

Яновіч Міхайла, б. 164.

Янковіч, случанін, б. 488.

Яновічы слуцкая шляхта, спам. ў памянніку, б. 488.

Янчук, прафэсар, б. 20.

Яраслаў Георгіевіч, пінскі князь, каля 1183 г., б. 25.

Ярэма (Іеремій) патрыярх, б. 444.

Яцковіч Івашка 1493 г., б. 176.

Яцковіч Іустын, чэчаранін (родам с Чачэрска) перапісчык кніг у Слуцку ў пач. XVI ст., б. 329.

Ѳеодул, афонскі скітнік (Сьвятагорац), пісьменнік XVI ст., б. 478; яго палеміка с П. Скаргай, б. 479.

ВЫКАЗ СТАРАКРЫЎСКАЙ (БЕЛАРУСКАЙ) ПІСЬМЕННАСЬЦІ ПАВОДЛЕ ЗЬМЕСТУ.

I. Сьвятое Пісьмо.

Некатарыя кнігі Бібліі ў перакладзе на ц.-слав. мову меліся ў нас ужо ў X—XI стагодзьдзях, але рукапісы павывожаны с краю і дагэтуль яшчэ ня выдзелены з маскоўскай пісьменнасьці, якая іх сабе загарнула.

Біблія, перакладзеная з гэбрайскага, рук. XV ст., б. 241.

Біблія, рук. 1514 г., віленская, б. 280.

Біблія, перакладзеная Францішом Скарынай, друк 1517—1519 г., б. 282.

Біблія, рук. XVI ст., пераклад с чэскай Бібліі 1506 г., б. 307.

Біблія, рук. XVI ст., бібл. Красінскіх, б. 307.

Біблія, рук. Жугаевіча з Яраслаўля (галіцкага) 1568 г., б. 396.

Біблія, перапісаная ў 1569 г. у Тарнопалі Лукою, б. 396.

Біблійныя кнігі, рук. XVI стаг., Петрагр. Публ. бібл., б. 396.

Біблія рукапісная Ф. Скарыны, б. 396.

Кнігі Бібліі, ў перакладзе з жыдоўскай мовы, паловы XVI стаг., б. 396.

Книги Товит у зборніку XVI стаг., ў рук. зб. бібл. Красінскіх, б. 398.

Книга Сираха, рук. XVI ст., пярэпісма з Бібл. Ф. Скарыны, б. 398.

Кнігі прарокаў, рукапіс XVI ст., Вілен. Публ. бібл., б. 398.

Адрывак протэстанцкай Бібліі, XVI стаг., б. 398.

Біблія, рук. 1575 г., т. зв. Львоўская, б. 419.

Біблейскія кнігі ў рукапісе XVII ст. Рум. муз., б. 585.

Бібліа 1743 г., друк. ў Супраслі, б. 618.

Песьні—песьняў, рук. XVI ст. Сынод. бібл. б. 330.

Песьні—песьняў, рукапіс XVI ст., пераклад з чэскай мовы, б. 398.

Псалтыр 1296 г., Захара на Валоцы, б. 87.

Псалтыр, рук. 1395 г. Лукі Смаленца, б. 125.

Псалтыр, рук. 1397 г. Віленскай Мікалаеўскай царквы, б. 128.

Псалтыр XIV стаг. княгіні Ульяны, б. 132.

Псалтирь Фіолеўскі 1491 г., б. 169.

Псалтыр Вітабскі, рук. 1492 г., б. 174.

Псалтыр Супрасьльскі, рук. XV стаг., б. 179.

Псалтыр Скарынаўскі, друк 1525 г., б. 295.

Псалтыр Пінскі, рук. 1543 г., б. 334.

Псалтыр перакл. з грэцк. Ф. Скарыны, друк 1551 г., б. 380.

Псалтыр кальвінскі, рук. XVI ст., б. 390.

Псалтыр протэстанцкі, рук. друг. паловы XVI ст., б. 399.

Псалтыр заблудаўскі, рук. 1569 г., б. 406.

Псалтыр Мсьціслаўца, друк 1576 г., б. 420.

Псалтирь мамонічаўскі, друк 1581 г., б. 424.

Псалтырь заблудаўскі, перадрук 1586 г., б. 431.

Псалтыр мамонічаўскі, перадрук 1592 г., б. 449.

Псалтыр заблудаўскі, перадрук у Мамонічаў 1593 г.

Псаломница, віленская, друк 1595 г., б. 461.

Псаломница віленская, перадрук 1596 г., б. 470.

Псалтыр, безыменны, друк. 1597 г., б. 480.

Псалтыр, рук. XVI стаг. Румянц. музэю, б. 495.

Псалтирь віленскі, ў8-ку, друк 1621 г., б. 534.

Псалтыр віленскі 1624 г., б. 539.

Псалтирь віленскі, Сьвятадухаўскі, друк. 1627 г., б. 541.

Псалтирь віленскі, ў 12-ку, друк 1631 г., б. 550.

Псалтыр буйневіцкі, друк 1635 г., б. 553.

Псалтирь собаляўскі, друк 1637 г., б. 555.

Псалтыр княгіні Друцкай, друк 1638 г., б. 558.

Псалтирь кутэінскі, друк 1642 г., б. 562.

Псалтиръ кутэінскі, перадрук 1642 г., б. 562.

Псалтирь кутэінскі, перадрук 1650 г., б. 567.

Псалтирь магілеўскі, друк 1682 г., б. 579.

Псалтирь магілеўскі, перадр. 1693 г., б. 580.

Псалтирь магілеўскі, перадр. 1703 г., б. 610.

Псалтирь магілеўскі, перадр. 1710 г., б. 612.

Псалтирь магілеўскі, перадр. 1738 г., б. 618.

Псалтыр віленскі, перадрук 1775 г., б. 623.

Псалтирь віленскі, перадрук 1778 г., б. 623.

Псалтирь віленскі, акадэміцкі, друк 1779 г., б. 623.

Псалтирь супрасльскі, друк 1780 г., б. 624.

Псалтирь віленскі, друк 1784 г., б. 624.

Псалтирь віленскі, перадрук 1786 г., б. 624.

Псалтирь горадзенскі, друк 1788 г., б. 629.

Псалтирь горадзенскі, перадрук 1788 г., б. 629.

Псалтырь горадзенскі, перадрук 1789 г., б. 630.

Псалтирь супрасльскі, перадрук 1789 г., б. 630.

Псалтирь віленскі, перадрук 1796 г., б. 636.

Евангельле Супрасльскае, рук. X—XI ст., б. 16.

Евангельле Тураускае, рук. XI ст., б. 18.

Евангельле Полацкае, рук. XII ст., б. 24.

Евангельле Гарадзецкае, рук. 1270 г., б. 84.

Евангельле Полацкае, рук. XIII ст., б. 86.

Евангельле Аршанскае, рук. XIV ст., б. 102.

Евангельле Палеймона Мартыновіча, рук. 1317 г., б. 102.

Евангельле Лаўрышаўскае, рук. XIV ст., б. 108.

Евангельле Виленскае, рук. XIII—XIV ст., б. 117.

Евангельле Полацкае, рук. XIV ст., б. 118.

Евангельле Вітабскае XIV ст., б. 118.

Евангельле Троцкае, рук. XIV ст., б. 118.

Евангельле Полацкае, рук. XIV ст., б. 128.

Евангельле Мсьціжскае, рук. XIV ст., б. 132.

Евангельле Пінскае, адрывак рук. XIV ст., б. 134.

Евангельле Батыевіча-Рака, рукап. 1520 г., б. 308.

Евангельле Марочскага манастыра, рук. 1539 г., б. 329.

Евангельле Жухавіцкае, рук. канца XV, пач. XVI ст., б. 329.

Евангельле Мелішэўскае, рук. XVI ст., б. 371.

Евангельле безыменнае, друк каля 1560 г., б. 382.

Евангеліе учительное, заблудаўскае, друк 1568 г., б. 404.

Евангельле, рук. 1558 г., Безюкоўскае, б. 406.

Евангельле Цяпінскага, друк 1570 г., б. 406.

Евангеліе напрестольное, Мсьціслаўца, друк 1575 г., б. 419.

Евангельле Олельковічаўскае, рук. 1582 г.

Евангеліе учительное, Мамонічаўскае друк 1595 г., б. 461.

Евангельле Олельковічаўскае, пісанае Яцковічам Чэчэранінам, XVI ст., б. 491.

Евангельле юсавае, друк 1600 г., б. 501.

Евангельле учыцельнае, рук. 1604 г., б. 504.

Евангельле Агінскіх, друк 1611 г., б. 513.

Евангеліе учителное, евейскае, друк 1616 г., б. 518.

Евангеліе Кірылы Транквіліона, друк. ў Магілеве 1619 г., б. 526.

Новый завѣтъ съ псалтирью, друк віленскі, Сьвятадухаўскі, 1623 г., б. 539.

Новый завѣтъ, Стэткевічаўскі, друк 1632 г., б. 552.

Новый завѣтъ, евейскі, друк 1635 г., б. 553.

Новый завѣтъ, віленскі, друк 1641 г., б. 560.

Новый завѣтъ, евейскі, перадрук 1641 г., б. 560.

Евангеліе напрестольное, віленскае, друк 1644 г., б. 562.

Евангеліе, евейскае, друк 1644 г., б. 562.

Евангеліе учительное, віленскае, друк 1651 г., б. 567.

Новый завѣтъ, кутэінскі, друк 1652 г., б. 571.

Евангеліе Жухавіцкае, рук. 1688 году, б. 577.

Евангеліе учит. воскр. Каллистово, віленскае, друк 1782 г., б. 624.

Евангеліе віленскае, перадрук 1790 г., б. 630.

Евангеліе учительное, Супрасльскае, друк 1790 г., б. 631.

Евангеліе учительное, віленскае, друк 1794 г., б. 634.

Апостал скарынаўскі, друк 1525 г., б. 295.

Апостал юсавы, рук. 1530 г., б. 322.

Апостал заблудаўскі, друк 1570 г., б. 406.

Апостал Мсьціслаўца, друк 1576 г., б. 420.

Апостолъ мамонічаўскі, друк 1591 г., б. 449.

Апостолъ мамонічаўскі, перадрук 1591 г., б. 450.

Апостал талковы, ануфрэеўскі, рук. XVI ст., б. 491.

КАТАЛІКІ славянскага абрадку карысталіся ц.-славянскімі і крыўскімі перакладамі сьвятога пісьма, нараўне с праваслаўнымі.

ПРОТЭСТАНТЫ, падобна каталіком карысталіся ц. славянскімі тэкстамі нараўне с праваслаўнымі і каталікамі, але мелі і свае ўласныя пераклады:

Адрывак протэстанцкай Бібліі XVI ст., б. 398.

Псалтыр кальвінскі, рук. XVI ст., б. 390.

Псалтыр протэстанцкі, рук. друг. паловы XVI ст., б. 399.

Евангеліе, пераклад Васіля Цяпінскага, друк 1570 г., б. 406.

ЖЫДЫ. Мелі пераклады Бібліі на крыўскую мову дапасаваныя да сыногагальнай практыкі:

Біблія, перакладзеная з гэбрайскай мовы, рук. XV ст., б. 241.

Кнігі Бібліі, пераклад з жыдоўскай мовы XVI ст., б. 396.

МУСУЛЬМАНЕ мелі пераклады свайго сьвятога пісьма на крыўскую мову, пісаныя арабскімі літарамі; да гэткіх належыць:

Аль-Кітаб (Сьвятая кніга), рукап. XVI ст., б. 364.

II. Творы айцоў царквы і рэлігійна – навучаючая пісьменнасьць.

Творы айцоў царквы прынесены былі да нас у X ст. ўцаркоўна баўгарскай мове; некатарыя з іх да XVI ст. былі ўжо перакладзены на крыўскую мову, але большасьць гэтых кніг прыняла толькі крыўскія глёссы ў правопісме і слоўніцтве. Богаслоўска—навучаючая пісьменнасьць, пісаная крыўскімі пісьменнікамі, пачынаецца з XI ст. (Діоптра) і ўжо ў XII—XIII ст. даходзіць да росквіту. Занепад пачынаецца ў XVII ст., калі інтэлектуальныя сілы адыходзяць ад народу.

Діоптра, рук. XI ст., Філіпа філосафа, смаленца, б. 20.

Пасланьне Кліма Смаленца прэзбітару Тому XII ст., б. 25.

Словы і казаньні (поученія) Кірылы Тураўскага XII ст., б. 27.

Словы Ефрэма Сірына, рук. XII ст., б. 35.

Златыя чепи. Рук. XII ст. (Творы Яна Златавустага), б. 36.

Блаж. Исидора пилусійского разуми. Рук. XII ст., б. 36.

Написанія Афанасія мниха къ панкови о древѣ добру и злу и о наузехъ и о стрѣлѣ громней. Рук. XIII ст., б. 77.

Бесѣда Григорія папы Римского. Рук. XIV ст., б. 134.

Творы мітрапаліта Кіпрыяна XIV ст. (†1406 г.), б. 134.

Творы мітрапаліта Грыгоры Цамблака XV ст., б. 145.

Слова Ісаака Сірына. Рукапіс 1428 г., б. 151.

Поученія Ефрема Сирина. Рукап. 1492 г., б. 176.

Грыгорага папы Рымскага бяседы. Рук. XV ст., б. 179.

Слово на успеніе пресв. Богородицы. Рук. XV ст., б. 182.

Симеона Новаго творенія. Рукап. XV ст., б. 182.

Кирилла Іерусалимскаго огласительныя и таиноводственныя поученія. Рук. XV ст., б. 182.

Повченіе на Рождество Христово и сказаніе о Богородицѣ. Рукап. XV ст., б. 183.

Собраніе словъ поучительныхъ. Рук. XV ст., б. 183.

Поученія избранна. Рук. XVI ст., б. 329.

Слово похвальное на рождество Прчтыя Бца. Рук. XVI ст., б. 330.

Списанье чудомъ иконы Пресвятыя Богородицы иже въ Старосельское обители. Рук. XVI ст., б. 371.

Діалогъ, или самодруга розмова. Рук. 1585 г., б. 431.

Ключъ царства Небесного. Друк 1587 г., б. 432.

Ізмарагд. Рук. 1593 г., б. 450.

Рукапісы кн. Курбскага XVI ст., б. 479.

Ісаака Сірына і Дорофея Аввы. Рук. XVI ст., б. 492.

Кніга Сімеона Метафраста. Рукап. XVI ст., б. 492.

Слово по(хва)лное великому и пречюдному арх(ан)г(е)лу Михаілу. Рук. XVI ст., б. 492.

Лествіца Іоанна Лествічніка і твареньні Аввы Дорофея. Рук. канца XVI ст., б. 492.

Лествіца Іоанна Лествічніка. Рук. кіяўскі XVI ст., б. 492.

Зборнік слоў і навук Іоанна Златавустага. Рук. XVI ст., б. 493.

Сьв. Васілія вялікага аб постніцтве. Рукапіс XVI ст., б. 493.

Адрывак с твораў Грыгора Сынаіта. Рук. XVI стаг., б. 493.

Всѣ(м) правосла(в)ны(м) хр(и)стіано(м). Рук. XVI ст., б. 494.

Поученіе все(м) правосла(в)ны(м) хр(и)стіано(м) д(у)шеполезно и страх(у) полъно. Рук. XVI ст., б. 494.

Розмышлянія на недѣли цѣлого року и на свята. Рук. XVI ст., б. 495.

Лекарство на оспалый умыслъ человѣчій. Друк 1607 г., б. 505.

Діоптра, альбо зерцало и выраженіе живота людскаго на семъ свѣтѣ. Друк 1612 г., б. 513.

Казанье двое. Л. Карповіча. Друк XVII ст., б. 514.

„Κυνοβιον". Сабраньне твораў айцоў царквы. Друк XVII ст., б. 524

Вертоград д(у)шевный. Друк 1620 г., б. 526.

Выкладъ на отче нашъ. Друк 1620 г., б. 528.

Казанье на честный Погребъ Леонтія Карповіча... Друк 1620 г., б. 528.

Ляментъ у свѣта оубогихъ, на жалосное преставленіе Святобливого: Леонтіа Карповича. Друк 1620 г., б. 529.

Сьвятога Іоана Златавустага бясёды на пасьланьне да Рымлянаў. Рук. 1620 г., б. 532.

Омилія, или бесѣда на годовую память Кіевопечерского Архимандрита Елисея Плетенецкого. Друк 1625 г., б. 540.

Духовныи бесѣды Макарія пустельника о досконалствѣ хрістіанъ православныхъ... Року Друк 1627 г., б. 541.

Діалогъ, албо розмова человѣка хорого, о добромъ зъистю з того свѣта. Друк 1629 г., б. 546.

Казанье на сосланье св. Духа. Рук. XVII ст., б. 553.

Гисторія албо правдивое выписаніе ст. Іоанна Дамаскина. Друк 1637 г., б. 553.

Тестаментъ цара греческого Василія. Друк 1838 г., б. 558.

Брашно духовное. Друк 1639 г., б. 560.

Діоптра. Друк віленскі 1642 г., б. 562.

Діоптра. Друк евейскі 1642 г., б. 562.

Перло многоцѣнное. Друк 1646 г., б. 563.

Діоптра, или зерцало живота во мірѣ семъ человѣческого. Друк 1651 г., б. 567.

Діоптра, или зерцало живота во мірѣ семъ человѣческого. Друк 1654 г., б. 574.

Слово о непоказаньнюся сестрѣ и матери. Рук. XVI ст., б. 586.

Слово на пасху. Рук. XVIII ст., б. 586.

Наука противъ грѣховъ велми есть потребна. Рук. XVII ст., б. 586.

Діоптра, или зерцало живота во мірѣ сем человеческого. Друк 1698 г., б. 607.

Небо новое. Друк. 1698 г., б. 608.

Перло многоцѣнное. Друк 1699 г., б. 608.

Вопросы еллинороссійскіи отвѣтами св. отецъ отъ книгъ церковныхъ. Друк 1715 г., б. 612.

Апологія во утоленіе печали. Друк 1716 г., б. 612.

Вѣнецъ Христовъ съ проповѣдей недѣльныхъ. Друк 1735 г., б. 617.

Увѣщеніе Георгія Конисскаго, епископа Бѣлорусского. Друк 1757 г., б. 619.

Собраніе поучительныхъ словъ. Друк 1761 г., б. 620.

Ефрема Сирина поучит. слова. Друк 1764 г., б. 620.

Дороѳея Аввы поученія. Друк 1767 г., б. 620.

Ефремъ Сиринъ. Друк 1768 г., б. 620.

Дороѳея Аввы поученія. Друк. 1768 г., б. 620.

Ефрема Сирина поучит. слова и Аввы Дорофея. Друк 1780 г., б. 623.

Альфа і омега. Друк 1786 г., б. 624.

Кирилла архіепископа іерусалимского, поучительныя слова. Друк. 1786 г., б. 624.

Ефрема Сирина и Аввы Дорофея поученія. Друк 1786 г., б. 624.

Христіанское благочестіе. Друк 1788 г., б. 629.

Альфа и омега. Друк 1788 г., б. 629.

Ефрема Сирина и Аввы Дороѳея поученія. Друк 1788 г., б. 630.

О житіи христіанскомъ. Друк 1789 г., б. 630.

Книга, содерж. въ себѣ, како подобаетъ инокомъ и христіаномъ жити, и о обхожденіи вселѣтнаго круга. Друк 1789 г., б. 630.

О житіи христіанскомъ. Друк 1789 г., б. 630.

Дороѳея священноинока цвѣтникъ. Друк 1490 г., б. 631.

Отъ завѣщаній божеств. апостол. Друк 1790 г., б. 631.

Книга Кириллова. Друк 1781 г., б. 633.

Златоустъ. Друк 1792 г., б. 633.

Цвѣтникъ. Друк 1791 г., б. 633.

Дороѳея священноинока цвѣтникъ. Друк 1792 г., б. 633.

Уставъ о христіанскомъ житіи. Друк 1794 г., б. 634.

Дороѳея священноинока цвѣтникъ. Друк 1794 г., б. 634.

Дороѳея священноинока цвѣтникъ. Друк 1795 г., б. 636.

Поученія св. Іоанна Златоустаго. Друк 1798 г., б. 637.

Златоустъ. Друк 1798 г., б. 637.

КАТАЛІКІ СЛАВЯНСКАГА АБРАДКУ (УНІЯТЫ) карысталіся, нараўне с праваслаўнымі, ўсімі творамі айцоў царквы і рэлігійна-навучаючай пісьменнасьцю, акром кніг догматычна-палемічнага характару.

РЫМА-КАТАЛІКІ рэлігійна-навучаючай пісьменнасьці на крыўскай мове саусім ня вытватрылі: яны карысталі тэкстамі лацінскімі і польскімі. Усё-ж такі да рыма-каталіцкай пісьменнасьці трэба палічыць кнігу Тумаша з Аквіну:

О послѣдованію Іисусу Христу. Друк. 1681 г., б. 579.

ПРОТЭСТАНТЫ такжа рэлігійна-навучаючай пісьменнасьці ў крыўскай мове ня вытварылі, хоць пачатак гэтай пісьменнасьці быў паложаны С. Будным, які напісаў:

О оправдании грѣшного человѣка предъ Богомъ. Друк друг. пал. XVI ст., б. 387.

О хрищеньи и вечери Сына Божого. Друк XVI ст., б. 387.

III. Агіографічная пісьменнасьць.

Пісьменнасьць аб сьвятых (агіографічная) паявілася ў нас вельмі рана. Супрасьльскі рукапіс (канца X ці пачатку XI ст.), зьмяшчае ў сабе адрывак Чэцьі-Мінэі; ёсьць падставы лічыць, што ў XI ст. у нас меліся Мінэі на ўсе 12 месяцаў. Агіографічная пісьменнасьць належала да найбольш залецанай і пажаданай пісьменнасьці ў старасьвеччыну.

Супрасьльскі рукапіс X—XI ст. Зьмяшчае ў сабе між іншым 24 жыцьцёпісы сьвятых, б. 16.

Месячная мінэя. Рукапіс 1096 г., перапісчыка Домкі, б. 20.

Минея мѣсячная. Рукапіс 1487 г., Солтанаўскі, б. 165.

Четья. Рукапіс 1489 г., паповіча Бярозкі з Навагорадка, б. 166.

Адрыўкі Жыровіцкай чэцьі-мінэі. Рукапіс XV ст., б. 179.

Минея служебная. Рукапіс слуцкі 1539 г., б. 329.

Мінея месячная. Супрасьльскі рукапіс 1667 г., б. 577.

Минея общая. Друк ў Супраслі 1695 г., б. 580.

Мінэі-чэцьі Рукапіс XVI ст. віленскі, б. 491.

Минея-четья. Рук. віленскі XVII ст., б. 586.

Прологъ. Рукапіс Солтанаўскі 1496 г., б. 178.

Пролог, месяцы Верасень—Люты. Рукапіс Іоакімца 1512 г., б. 278.

Пролог, месяцы верасень-люты. Рукапіс віленскі XVI ст., б. 491.

Прологъ. Рук. Румянц муз. XVII ст., б. 564.

Прологъ. Друк супрасьльскі 1791 г., б. 633.

Прологъ. Друк віленскі 1798 г., б. 637.

Патэрыкі азбучны і Ерузалімскі. Рукапіс віленскі XV ст., б. 182.

Патэрикъ. Рукапіс віленскі XVII ст., б. 585.

Патерикъ азбучный Друк Супрасьльскі 1791 г., б. 633.

Патерикъ скитскій. Друк супрасьльскі 1791 г., б. 633.

Книга житій стыхъ. Друк Магілеўскі 1702 г., б. 609.

Жыцьцёпіс Барыса і Глеба. Рукапіс XI ст., б. 21.

Житіе Кодрата мученика. Рукапіс XI ст., б. 21.

Житіе Феклы первомученицы. Рукапіс XI ст., б. 21.

Слово о Мартынѣ мнисѣ. Рукапіс XII ст., б. 25.

Жыцьцёпіс сьв. Еўфрасіні кн. Полацкай, б. 30.

Жыцьцёпіс Аўраамія Смаленскага. Рук. XIII ст., б. 61.

М(у)ч(е)ніе стых новоявлены(х) мчнкь родо(м) Литвы Іоанна, Антонія і Еустаѳіа. Рукапіс, б. 116.

Житие акаѳистъ и служба святому чудотворцу Николаю архиерею Мирликииском у. Друк віленскі 1579 г., б. 420.

Жыцьцёпіс Аляксея чалавека божага. Рукапіс XVI ст., б. 491.

Страданіе і по(д)визи с(вя)тго Ап(ст)ла і еv(г)листа Ма(т)ѳѣя. Рук. XVI стаг., б. 493.

Страданіе . . с(вя)тго Ѳилипа. Рук. XVI ст., б. 493.

По(х)вала сла(в)ному п(ро)року Ільи огнен(аг)о восхож(д)енія. Рукап. XVI стаг., б. 493.

Исторія о отцѣхъ соловецкихъ. Друк супрасльскі 1788 і тое-ж друкавана ў 1789 г., б. 630.

Николая чуд. житіе. Друк віленскі 1800 г., б. 637.

КАТАЛІКІ СЛАВЯНСКАГА АБРАДКУ (УНІЯТЫ) карысталіся ўсей славянскай агіографічнай пісьменнасьцю нараўне с праваслаўнымі, але адзін зборнік безпярэчна належыць уніяцкай апрацоўцы, гэта:

Зборнік жыцьцёпісаў сьвятых. Рукапіс Кунцэвічаўскі XVII ст., б. 491.

РЫМА-КАТОЛІКІ мелі пераклады жыцьцёпісаў сьвятых сваей асобнай рэдакціі. Да гэткіх належаць:

Житіе св. Алексія человѣка Божія. Рукапіс XV ст., б. 181.

Жыцьцёпісы святых. Пятра Скаргі, рукапіс XVI ст., б. 486.

IV. Літургічная, малебная і хваласьпеўная пісьменнасьць.

Літургічныя кнігі пашыраліся разам с хрысьціянствам ад канца X ст., аднак старэйшыя рукапісы не дахаваліся. Кнігі гэты без перамен, або з малымі пераменамі перапісываліся і передруковываліся ў царкоўна-баўгарскай мове, якая лічылася літургічнай у праваслаўных і уніятаў.

Служэбнік або літургаріон. Друк Мамонічаўскі 1583 г., б. 430.

Служебникъ. Друк Мамонічаўскі 1607 г., б. 505.

Служебникъ. Друк магілеўскі 1616 г., б. 520.

Служебникъ. Сапежынскі. Друк 1617 г., б. 520.

Уставъ бжественныя литургія. Служэбнік віленскі, брацкі, друк 1617 г., б. 521.

Служебникъ. Друк віленскі 1634 г., б. 553.

Служебникъ. Друк віленскі 1638 г., б. 557.

Служебникъ. Друк евейскі 1638 г., б. 558.

Служебникъ. Друк віленскі 1640 г., б. 560.

Служебникъ. Друк віленскі Сьвятадухаўскі, б. 560.

Служебникъ. Друк віленскі 1692 г., б. 580.

Служба въ великую субботу и въ свѣтлую седмицу. Друк горадзенскі 1786 г., б. 624.

Россійскимъ всѣмъ сьв. службы. Друк горадзенскі, 1786 г., б. 624.

Служба и повѣсть о иконѣ тихвинскія Богор. Друк віленскі 1785 г., б. 624.

Россійскимъ чудотв. Служба и похвала. Друк супрасльскі 1786 г., б. 628.

Служба и похвала всѣмъ чудотв. россійскимъ. Друк горадзенскі 1788 г, б. 630.

Служба тихвинской Богородицѣ съ чудесами. Друк горадзенскі 1789 г., б. 630.

Трэбнік. Рукапіс XVI—XVII ст., б. 494.

Требникъ. Друк Мамонічаўскі 1618 г., б. 521.

Требникъ. Друк віленскі, Сьвятадухаўскі, 1621 г., б. 533.

Требникъ. Друк Сьвятадухаўскі, віленскі, 1628 г., б. 546.

Требникъ. Друк віленскі 1644 г., б. 562.

Требникъ. Друк магілеўскі 1646 г., б. 563.

Требникъ. Друк віленскі 1697 г., б. 607.

Требникъ. Друк віленскі 1693 г., б. 612.

Требникъ. Друк віленскі 1745 г., б. 618.

Полъуставъ или требникъ. Друк віленскі 1622 г., б. 534.

Полууставъ. Друк евейскі 1637 г., б. 555.

Полууставъ великій. Друк віленскі 1646 г., б. 563.

Полууставъ. Друк евейскі 1646 г., б. 563.

Полууставъ. Друк віленскі 1695 г., б. 580.

Чын споведзі. Рукапіс XVI ст., б. 494.

Правило ко св. причащенію. Друк магілеўскі 1736 г., б. 618.

Чинъ мироваренія. Друк віленскі 1768 г., б. 620.

Скитское покояніе. Друк супрасльскі 1788 г., б. 629.

Покаяніе (скитское) съ челобитною. Друк супрасльскі 1788 г., б. 630.

Каноник або акафистник. Скарынаўскі, друк 1517—1519 г., б. 293.

Канонникъ. Друк горадзенскі, 1790 г., б. 631.

Канонникъ. Друк віленскі 1794 г., б. 634.

Канонникъ. Друк віленскі 1798 г., б. 637.

Акаѳїсты на всю неделю. Друк скарынаўскі 1517—1519 г., б. 293.

Акаѳисты всеседмичные. Друк 1628г., б. 545.

Акаѳисты и каноны. Друк магілеўскі 1693 г., б. 580.

Акаѳисты всеседмичные. Друк магілеўскі 1698 г., б. 607.

Акаѳисты. Друк. магілеўскі 1728 г., б. 614.

Акаѳисты. Друк магілеўскі 1798 г., б. 637.

Малая подорожная книжица. Малітвеннік Ф. Скарыны, друк. 1525 г., б. 298.

Анѳологіонъ, албо цвѣты молитвъ избранныхъ. Друк евейскі 1613 г., б. 514.

Молитвословъ. Друк віленскі, Сьвятадухаўскі 1615 г., б. 518.

Молитвословъ. Друк мамонічаўскі 1639 г., б. 550.

Малітвеннік. Друк кутэінскі 1631 г., б. 552.

Молітвы повседневныя. Друк вілен., Сьвятадух. 1635 г., б. 553.

Ефімеріоѕ си есть дневникъ Всегдашнихъ Млтвъ. Друк віленскі 1652 г., б. 571.

Молитвословъ трехъакаѳистный. Др. віленскі 1693 г., б. 580.

Молитвословецъ. Друк магілеўскі 1695 г., б. 580.

Молитвословъ. Друк магілеўскі 1695г. б. 580.

Молитвословъ. Друк магілеўскі 1695 г., б. 580.

Молитвословъ. Друк магілеўскі 1743 г., б. 618.

Молитвословъ. Друк віленскі 1769 г., б. 620.

Вирше съ трагедіи Хс. Пасхонъ. Друк львоўскі 1630 г., б. 550.

Богагласьнік. Рукапіс полацкі 1660 г., б. 576.

Пѣснословъ, свѣтоносное воспѣваніе Господа Бога. Друк віленскі 1771 г., б. 622.

Величанія, по всядни и въ праздники пѣваемая. Друк віленскі 1778 г., б. 623.

Ірмолог. Рукапіс XVI ст., б. 494.

Ирмолог. Друк евейскі 1642 г., б. 562.

Ірмологій нотны. Рукап. XVII ст., б. 577.

Ірмалогій нотны. Рук. вітабскі XVII ст., б. 585.

Ирмологъ. Друк магілеўскі 1700 г., б. 608.

Осмогласникъ Гарабурдаўскі, друк у Вільні 1582 г., б. 429.

Тріодь. Рукапіс гарадзенскі 1466 г., б. 163

Трипѣснецъ (тріодіонъ) цвѣтоносный. Мамонічаўскі, віленскі, 1609 г., б. 508.

Тріодь постная. Друк каля 1609 г., б. 508.

Трефологіонъ. Друк кутэінскі 1647 г., б. 564.

Трэфологій або празднея. Рук. XVII ст., б. 586.

Труфологіоп или цвѣтословъ. Друк магілеўскі 1747 г., б. 618.

Октоіх. Рукапіс менскі XIV стаг., б. 134.

Октоихъ. Гарабурдаўскі, друк віленскі 1582 г., б. 430.

Октоикъ. Друк дэрманскі XVII ст., б. 503.

Октоихъ. Друк магілеўскі 1730 г., б. 617.

Октоихъ, сирѣчь осмогласникъ. Друк магілеўскі 1747 г., б. 618.

Октоихъ. Друк магілеўскі 1754 г., б. 619.

Часовникъ. Друк віленскі 1596 г., б. 470.

Часаслоў. Рук. віленскі XVI ст., б. 494.

Часословецъ. Друк віленскі, мамонічаўскі 1601 г., б. 501.

Часословъ. Друк евейскі 1612 г., б. 513.

Часословецъ. Друк віленскі мамонічаўскі, 1617 г., б. 521.

Часовникъ. Друк віленскі 1627 г., б. 541.

Часословъ со псалтирью. Друк віленскі 1631 г., б. 550.

Часовникъ. Друк кутэінскі 1632 г., б. 552.

Часословъ. Друк віленскі 1637 г., б. 553.

Часословъ. Друк. евейскі 1645 г., б. 562.

Часословъ. Друк магілеўскі 1697 г., б. 607.

Часовникъ. Друк магілеўскі 1701 г., б. 609.

Часословъ. Друк магілеўскі 1703 г., б. 609.

Часовникъ. Друк магілеўскі 1713 г., б. 612.

Часословъ. Друк віленскі 1772 г., б. 621.

Часословъ. Друк віленскі 1776 г., б. 623.

Часовникъ. Друк віленскі 1788 г., б. 629.

КАТАЛІКІ СЛАВЯНСКАГА АБРАДУ (УНІЯТЫ) карысталіся тыміж самымі літургічнымі і малебнымі кнігамі, што і праваслаўныя. Аднак захаваліся помнікі перапісываныя і друкаваныя з ініцыятывы уніятаў, да гэткіх належаць:

Служебникъ. Друк віленскі 1624 г., б. 539.

Служебникъ. Друк супрасльскі 1695 г., б. 580.

Леітоvргікоп сі есть служебникъ. Друк супрасльскі 1727 г., б. 613.

Леітоvргікоп си есть служебникъ. Друк супрасльскі 1763 г., б. 620.

Служебникъ. Друк віленскі, валадковічаўскі 1773 г., б. 622.

Требникъ. Друк віленскі 1624 г., б. 540.

Трэбникъ языкославенскій. Друк супрасльскі 1736 г., б. 617.

Послѣдованіе постригу въ малый иноч. образъ. Друк супрасльскі 1697 г., б. 607.

Канонникъ. Друк супрасльскі 1788 г., б. 629.

Канонникъ. Друк супрасльскі 1791 г., б. 633.

Акафіст Богародзіцы. Друк славяно-лацінскі XVII—XVIII ст., б. 586.

Евхологіоп, сирѣчь молитвенникъ. Друк супрасльскі 1766 г., б. 620.

Анѳологіоп. Друк супрасльскі 1783 г. б. 624.

Соборникъ. Друк супрасльскі 1791 г., б. 633.

Тріодь цвѣтная. Фіолеўская, друк кракаўскі 1483 г., б. 168.

Тріодь постная. Друк фіолеўскі 1491 г., б. 169.

Тріодь цвѣтная. Друк супрасльскі 1793 г., б. 634.

Октоихъ. Фіолеўскі, друк. кракаўскі 1491 г., б. 169.

Жыровіцкі богагласьнік. Рукапіс XVII ст., лацінікай, б. 586.

Пѣсни набожныя. Друк 1791 г., б. 633.

Молитвы повседневныя. Друк віленскі, Сьвятатроецкі 1596 г., б. 469.

Молитвы повседневныя. Друк віленскі 1602 г., б. 501.

Часословъ. Фіолеўскі, друк. ў Кракаве 1491 г., б. 169.

Часословъ. Друк супрасльскі 1772 г., б. 621.

Часовникъ. Друк супрасльскі 1778 г., б. 623.

Часовникъ. Друк супрасльскі 1780 г., б. 623.

Часословъ. Друк супрасльскі 1786 г., б. 624.

Часовникъ. Друк супрасльскі 1790 г., б. 631.

Часословъ налойный. Друк супрасльскі 1793 г., б. 634.

РЫМА-КАТОЛІКІ пачыналі перакладаць сваю літургічную пісьменнасьць у XV ст., але хутка гэту мысль закінулі і толькі ў канцы XVIII ст. с пачыну езуітаў і біскупа Сестржэнцэвіча пачалі заводзіць крыўскую мову ў дадатковым набажэнстве. Захаваліся, або ведамы гэткія помнікі гэтай пісьменнасьці:

Как ся мша четь Римским обычаем ма(т)це Божіей. Рук. XV ст., б. 182.

Лацінскія малітвы XV ст., б. 182.

Kantyczka, albo nabožne pieśni w narzeczu Połockim. Друк полацкі 1774 г., б. 622.

Nabožnuje pieśni. Гл. б. 633.

РЭФОРМАТЫ сваей малебнай пісьменнасьці ў крыўскай мове ня вытварылі, аднак спробы былі, сьведчыць аб гэтым паніжшы рукапіс:

Арыянскі рэлігійны сьпеўнік (да 50 песень), XVI ст., б. 383.

МАГОМЭТАНЕ мелі свае малебныя тэксты ў крыўскай мове, пісаныя літарамі арабскімі, але дагэтуль тэксты гэты яшчэ не адчытаны.

V. Катэхізмы.

Катихизисъ. С. Зызаняга, друк віленскі 1595 г., б. 459.

Пункты данные священникомъ отъ преосвященного Исаіи Копинского, митрополиты Кіевского. Рук. 1631 г., б. 550.

Дедаскаліа, албо наука о седми сокраментах. Друк. кутэінскі 1637 г., б. 556.

Сьбраніе короткой науки о артикулахъ вѣры. Друк 1645 г., б. 562.

Дидаскалія, альбо наука о седми сокраментахъ. Друк магілеўскі 1653 г., б. 571.

Катехизисъ. Друк магілеўскі 1661 г., б. 577.

Краткое поученіе о седми сакраментахъ. Друк чарнегаўскі 1716 г., б. 612.

Китихизисъ. Друк магілеўскі 1775 г., б. 619.

Катихизисъ. Друк магілеўскі 1761 г., б. 620.

Катихизисъ. Друк магілеўскі ў палове XVIII ст., б. 620.

Катихизисъ. Друк у Горадне 1784 г., б. 624.

Катихизисъ, по литовски оглашеніе. Друк горадзенскі 1788 г., б. 630.

КАТАЛІКІ СЛАВЯНСКАГА АБРАДУ (УНІЯТЫ) мелі свае асобныя катэхізмы ўжо ад пачатку XVII ст., да гэтых належаць:

Катихизисъ. Сьвятатроецкі віленскі 1628 г., б. 546.

Регулы Іосафата Архіепіспа Полоцкого списаны для презвитеровъ. Рук. XVII ст., б. 529.

Катехизмъ ад слуги божого Іосафата. Рукапіс 1700 г., б. 530.

О сакраментахъ. Белазораўскі катэхізм, друк полацкі 1697 г., б. 607.

Собраніе припадковъ краткое, имѣющее въ себѣ науку о сакраментахъ. Друк супрасьльскі 1722 г., б. 612.

О артикулахъ вѣры наука. Друк супрасльскі 1788 г., б. 629.

Катэхізм уніяцкі. Рукапіс канца XVIII ст., б. 634.

РЫМА-КАТАЛІКІ хоць пры катэхізацыі паслугоўваліся крыўскай мовай, але помнікі панішчаны ў канцы XVIII і першай палавіне XIX ст.; дагэтуль ведамы толькі два помнікі гэтай пісьменнасьці (да XIX ст.).

Катехизмъ. Поссэвінаўскі, друк віленскі 1585 г., б. 431.

Каталіцкі (уніяцкі?) катэхізм. Рук. канца XVIII ст., б. 634.

РЭФОРМАТЫ шырока карысталі крыўскай мовай пры навучаньні веры, аднак помнікаў гэтай пісьменнасьці захавалася не шмат:

Арыянскі катэхізм. Друк XVI ст., б. 383.

Катихисисъ. С. Буднага, друк несьвіжскі 1562 г., б. 384.

Катехизис. Лютаранскі, штокгольмскі, 1617 г., б. 521.

Катихизисъ. Лютаранскі, штокгольмскі, 1628 г., б. 545.

VI. Апокрыфічная пісьменнасьць.

Хрысьціянства прыйшло да нас з усімі гэрэзіямі і сэктамі, якія да XI ст. істнавалі ў візанціі і палуднёва-славянскіх землях. Староннікі гэтых сэкт стараліся пашырыць свае пераконаньні паміж нованавернутымі ўсходнымі славянамі і дзеля гэтага, разам с першымі богаслужэбнымі кнігамі, трапілі да нас і кнігі апокрыфічнага зьместу. З захаваўшыхся помнікаў, а яшчэ болей з нашей этнолёгіі відаць, што найвялікшы ўплыў на першапачатнае нашае хрысьціянства мела богумільская сэкта.

Сказаніе о Христосѣ и о антихристѣ. Рукапіс XII ст., б. 36.

Жыцьцёпіс сьв. Мэркурыя Смаленскага XIII ст., б. 52.

Посланья Тиверею Цѣсарю. Рук. XV ст., б. 182.

Мученія св. Георгія. Рукапіс XV ст., б. 182.

Слово Иеремии презвитора яко Христосъ плугомъ оралъ. Рукапіс XVI ст., б. 371.

Сказанье о великодни. Рук. XVI ст., б. 372.

Казанье сьвятаго Кирилла патріархи Іерусалимъского. Друк 1596 г., б. 467.

Слова г(о)с(под)а спа(са) нашего наказаніе всему православному християнству. Рук. XVI ст., б. 492.

Слово о последне(м) времени. Рук. XVI ст., б. 492.

Прореченія с(вя)ты(х) пр(о)р(о)къ о х(рист)ѣ І(су)сѣ. Рукапіс XVI ст., б. 492.

Починается ре(ч) о тре(х) ставехъ. Рук. XVI ст., богумільскі апокрыф, б. 493.

Чу(д) с(в)тго Егоргия о змиї. Рукап. XVI ст., б. 493.

Початокъ вопросомъ о смыслу разума. Богумільскі апокрыф, рук. XVI ст., б. 493.

Страданіе і подвизи стго апостола і еvангеліста Матѳея. Рук. XVI ст., б. 493.

Страданіе... стго Ѳилиппа. Рукапіс XVI ст., б. 493.

Посланіе написано(е) отъ авгаря ц(а)ря к г(спд)у нашему І(су)с Х(рст)у. Рукапіс XVI ст., б. 493.

Слово о древѣ крестномъ. Рукапіс XVI стаг., б. 494.

Страсти Христовы. Друк 1689 г., Евангельская повесьць з дамешкай апокрыфічнага элемэнту, б. 579.

Розмова царя Давыда з царемъ волотомъ волотовичемъ. Апокрыфічная легенда, рукапіс XVIII ст., б. 582.

Страсти Христовы. Евангельская повесьць з дамешкай апокрыфічнага элемэнту, друк 1788 г., б. 629.

Страсти Христовы. Друк 1789 г., б. 630.

Страсти Христовы. Друк 1794 г., б. 634.

Загадкі цара Давыда. Рук. XVIII ст., б. 635.

О двенадцати пятницах. Рукап. XVIII ст., б. 635.

Лист Ісуса Христа, сьвятое письмо. Рук. XVIII ст., б. 635.

О дванадцати мукахъ. Рук. XVIII ст., б. 635.

Страсти Христовы. Друк 1795 г., б. 636.

Сонъ Богородицы. Рук. XVIII ст., б. 636.

РЫМА-КАТАЛІЦКІ. Захад ня менш ад візантыйскага Ўсходу любаваўся ў апокрыфічнай пісьменнасьці, якая трапляла да нас праз пасрэдніцтва чэхаў і палякаў, а также безпасярэдна з лацінскіх арыгіналаў. Да гэткіх належаць:

Мука Господа нашого Ісуса Хрыста. Дапушчальна—Нікодэмава Евангельле. Рук. XV ст., б. 180.

О оумученіи пана наше(го) Есу(са) Криста. Рук. XV ст., б. 180.

Повесьць аб трох каралёх. Рук. XV ст., б. 180.

О плачи матки о сыну (Плач Багародзіцы). Рукапіс XV ст., б. 182.

О оустани кристусовѣ из мертвых, рукапіс XV ст., б. 182.

Повесьць аб трох каралёх. Рукапіс XVI ст., б. 492.

РЭФОРМАТЫ ў мэтах пашырэньня сваей навукі ўтварылі апокрыф, які быў пашыраны і ў нас:

Ліст полаўца Івана Смеры да в. кн. Валадзімера. Рукапіс 1567 г. Арыянскі апокрыф, б. 395.

VII. Рэлігійна-полемічная пісьменнасьць.

Змаганьне Візантыі з Рымам было перанесена на наш грунт ужо ў першыя векі хрысьціянства, але арыгінальныя творы пачалі ў нас пісаць толькі пасьля прыняцьця каталіцтва пануючай дынастыяй (Ягайла). Аднак самая гарачая полеміка завязуецца толькі ў канцы XVI ст., с прычыны пранікшага ў край рэформацкага руху, і, ўрэшце, с прычыны берасьцейскай рэлігійнай уніі, выбухае цэлая бура полемікі паміж уніятамі і праваслаўнымі.

ПОЛЕМІЧНЫЯ ТВОРЫ ПІСАНЫЯ ПРАВАСЛАЎНЫМІ:

Полемічны зборнік супроць лаціннікаў. Рук. XVI ст., б. 134.

Книга зовомая приточникъ. Полемічны твор супроць жыдоўствуючых, рук. XV ст., б. 180.

Списанія противъ люторовъ. Рук. пач. 1580 г., б. 422.

Ліст супрасьльскага ігумена Каліста. Полемічны твор супроць лаціннікаў з 1511 г., б. 423.

Особое мовене до жидовъ подъ короткими словы отъ всихъ пророковъ о Христѣ. Рук. 1580 г., б. 423.

Слово нѣкогда давно на римянъ у старыхъ кройникахъ писано о ихъ отщепенстве. Рук. 1580 г., б. 424.

Посланіе до латынъ изъ ихъ же книгъ. Рук. 1581 г., б. 424.

Листъ Іеремеи патріархи Констанътинопольскаго напоминальный. Друк 1596 г., б. 469.

Апокрisis. Полемічны твор супроць уніі, друк 1597 г., б. 470.

Кратковременный отвѣтъ Ѳеодула. Полеміка с П. Скаргай. Рукап. XVI ст., б. 478.

Полемічны сборнік 1597 г. Полеміка з уніятамі, б. 479.

Ектесисъ. Выступленьне супроць Берасьцейскага сабору, друк. 1597 г., б. 479.

Исторіа о листрикійскомъ, то есть, о разбойническомъ ферарскомъ або флёрентынскомъ синодѣ. Др. 1598 г., б. 480.

Отписъ на листъ въ Бозѣ велебного отца Ипатіа. Друк 1598 г., б. 480.

Лісты навелебнѣйшага и всесвятѣйшаго киръ Мелетія передъ тым

Александрыйскаго, а теперъ уже Константинопальскаго патріархи. Рук. XVI ст. Выступленьне супроць уніі, б. 482.

Акт дысыдэнцкай конфэдэрацiі 1599 г. Акт абвінавачаньня супроць каталікоў, б. 483.

Поученіе новосложенное во литваніи нарицаемымъ цоззлшз логоѳетомъ. Рук. XVI ст. ў абарону праваслаўя, б. 484.

Сказанія полезнаа о латинохъ, когда отлучишися отъ грекъ и св. Божія церкве. Рук. XVI ст., б 494.

Трактат супроць лацінікаў XVI ст., б. 494.

Палемічны трактат супроць рожнаверцаў, канца XVI ст., б. 495.

Против повести нинешнихъ безбожныхъ еретиковъ. Супрасьлскі палемічны трактат супроць рэфармацыі. Рук. XVI ст., б. 496

Отъ прота святыя горы Аѳонскія и всего собора ихъ Янушу королю угорскому посланіе. Трактат супроць рэформацыі. Рук. XVII ст., б. 500.

О образѣхъ. Трактат супроць рэформацыі. Рукапіс XVII ст., б. 501.

Вопросы и отвѣты православному зъ папежникомъ. Адпор каталіком, рук. XVII ст., б. 501.

Листъ Мелетія патріархи Александрійского. Друк. XVII ст., б. 505.

Сказаніе вкратцѣ о ересехъ тридесяти и четырехъ. Рукапіс XVII ст., б. 506.

Ѳрипоs, то естъ Ляментъ единой вселенской апостольской восточной церкве. Друк. XVII ст., б. 508.

Здане премудрого и велможного мужа и пана Іоанна Щасного Герборта. Рук. XVII ст., б. 513.

Отписъ на листъ унитовъ Виленскихъ. Выступленьне ў абарону праваслаўя. Друк. XVII ст., б. 519.

Палинодія, або книга обороны каѳолической святой апостолской Всходней церкви. Рукап. XVII ст., б. 532.

Вѣра св. каѳолическія и апостольскія церкве. Друк. XVII ст., б. 540.

Антидотъ, албо отповедь ня ядомъ преполненое Антидотумъ противко Апологіі Мелетія Смотрыцкаго. Друк. 1629 г., б. 547.

Діаріушъ албо списокъ дѣевъ правдивыхъ, въ справѣ помноженя и объясненя вѣры православное голошеный. Атанаса Філіповіча. Рук. 1637 г., б. 555.

О фалшованю писмъ словенскихъ. Рукапіс XVII ст., б. 572.

Вѣра православная восточныя церкве. Друк. 1735 г., б. 617.

ПОЛЕМІЧНЫЯ ТВОРЫ ПІСАНЫЯ УНІЯТАМІ.

Унія альбо выкладъ преднейшихъ артыкуловъ ку зъодноченью грековъ с костеломъ Рымскимъ належащыхъ. Друк. 1595 г., б. 454.

Описанье и оборона събороу роуского берестейского. Друк. 1596 г., б. 470.

Справедливое описанье поступку и справы сыноду берестейского. 1597 г. Твор на апраўданьне уніі, б. 479.

Листъ Ипатія Потея до князя К. К. Острожского 1598 г., б. 479.

Отписъ на листъ. Клірыка Острожского, ад Іп. Поцея, б. 483.

Антиризисъ или апологія. Апраўданьне уніі. Друк 1599 г., б. 483.

Зачапка мудраго латынника зъ глупымъ русиномъ въ диспутацію. Рукапіс XVI ст., б. 495.

Аполёгія флёрэнтыйскага сабору. Рук. XVII ст., б. 503.

Оборона собору флорентійскаго. Друк. XVII ст., б. 503.

Посельство до папежа рымъского Сикста IV. Рук. XVII ст., б. 504.

Гаръмонія. Апраўданьне уніі, рук. XVII ст., б. 506.

Θeses. Праграма публічнай дыскусіі на рэліг. тэмы. Друк XVII ст., б. 508.

Палемічныя творы Іозафата Кунцэвіча. Рук. XVII ст., б. 518.

Оборона едности церковной. Друк XVII ст., б. 520.

О вѣрѣ единой, святой, соборной апостольской церкви. Рук. XVII ст., б. 525.

Апологія, Мелеція Сматрыцкага. Друк. 1628 г.

Протэстація, Мелеція Сматрыцкага. Друк. 1628, б. 545.

Аполлеіа Апологїи. Друк 1628 г., б. 545.

Парепе is, или увѣщаніе къ Виленской братїи. М. Сматрыцкага. Друк 1628 г., б. 546.

Exethesis Мелеція Сматрыцкага. Друк 1629 г., б. 547.

VIII. Каляндары.

Календарь новый. Друк ватыканскі 1596 г., б. 465.

Календаръ або мѣсяцесловъ хрестіянскій. Друк супрасьльскі 1726 г., б. 613.

Календар на 1727 г. Друк кенігсбэргскі, б. 614.

Календар Грэко-Рускі. Друк кэнігсбэргскі 1730 г., б. 617.

Святцы. Друк супрасьльскі 1774 г., б. 623.

Святцы съ кратк. житіями. Друк супрасьльскі 1786 г., б. 625.

Святцы. Друк супрасьльскі 1788 г., б. 629.

Святцы. Друк супрасьльскі 1796 г., б. 636.

IX. Памяньнікі.

Кожды манастыр меў кнігу ў якую ўпісываў на вечнае паміnаньне сваіх дабрадзеяў і колятараў; нажаль да нашых часаў дахавалася гэтых, цэнных для гісторыі, кніг не шмат і то толькі с пазьнейшых часаў.

Памяннік сангушкоўскі XV ст., б. 179.

Віленскі памяннік XVI ст., б. 487.

Полацкі памяннік XVI ст., б. 487.

Слуцкі памяннік XVI ст., б. 487.

Суботникъ, 1610 г., б. 512.

Супрасьльски памяннік, 1631 г., б. 550.

Жыровіцкі памяннік. Рукапіс XVII ст., б. 585.

Вялікарыцкі памяннік. Рукапіс XVII ст., б. 585.

Грозаўскі памяннік. Рукапіс XVI—XVII ст., б. 585.

Дзятлавіцкі памяннік. Рук. XVII ст., б. 585.

X. Гісторапісь.

Летапісаньне зачалося ў нас вельмі рана: сьв. Еўфрасінія сьпісывала ў XII ст., полацкія летапісы; працьвітала летапісаньне і ў Смаленску, аднак, як Полацкія, так і Смаленскія летапісы загінулі, мейсца іх заступілі Літоўскія Летапісы, уложаныя не раней XV ст. і Рускія Летапісы, сьпісаныя ў XII ст., але дайшоўшыя ў сьпісках толькі канца XV ст. Першыя зьмяшчаюць цалком нашу гісторыю, ў другія наша гісторыя ўвайшла паасобнымі ўстаўкамі. Цэнны для нашай гісторыі матэр'ял зьмяшчаюць Хронографы, сьпісываныя

крывічамі, распрацоўка якіх яшчэ толькі распачата. Але найважнейшую крыніцу нашай гісторапісі становіць Мэтрыка Літоўская, і, побач з ей, мільёны рожнаякіх грамат, актаў, прывілеяў і лістоў, цэнных як для гісторыка так і для філёлёга.

Кроніка Амартолы, рук. XIII ст. Зьмяшчае ўсясьветную гісторыю, ад стварэньня сьвету да 842 г., б. 86.

Летапіс прусаў, рук. XIII ст., б. 100

Летапіс Абрамкі, або віленскі сьпісак. Рукапіс 1492 г., б. 176.

Кроніка Малалы, рукапіс XV ст., Антыохіец Малала напісаў сваю кроніку ў VI ст. па Н. Х.; яна зьмяшчае гісторыю ад стварэньня сьвету да 563 г., б. 188.

Радзівілаўскі або Кенігсбэргскі летапіс. Рукапіс XV ст., б. 188.

Летапісы вялікага княэьства Літоўскага. Апісаньне захаваўшыхся сьпіскаў, б. 189.

Лѣтописецъ Великого кнзства Литовъског и Жемоитъского. Перадрук сьпіску бібліатэкі графа Рачынскага, б. 200—241.

Ліст аб разьбіцьці маскоўскага войска пад Улай і Дуброўнай 1564 г. Прычынак да гісторапісі, б. 391.

Летописец, то есть Кроника... Перапрацоўка кронікі Марціна Бельскага (Kronika wszystkyego swyata), б. 399.

Дзеньнік люблінскаго сойму 1569 г., Прычынак да гісторапісі, б. 400.

Отпісы Філона Сымонавіча Кміты Чорнабыльскага, 1573—1574 г. Прычынак да гісторапісі, б. 417.

Дзеннік Фёдара Еўлашэўскага (1546 —1604). Прычынак да гісторапісі, б. 484.

Кро(и)ніка словяновъ. Перапрацоўка кронікі Мацея Стрыйкоўскага, б. б. 485—86.

Летапіс Быхаўца сьпісак XVI стаг., б. 490.

Сьпісак з Ізборніка 1073 г., пісаны ў XVI ст., б. 490.

Хронографы віленскай Публ. бібл. (№ 109 і № 110), б. 522.

Гісторыя бытанскага манастыра. Рук. 1620 г., б. 531.

Книга глаголемая кройникъ сирѣчь собраніе отъ многихъ лѣтописецъ. Рукапіс XVII ст., б. 570.

Хронографъ. Рукапіс пачат. XVII ст., СПБ. Публ. бібліатэкі, № 5, б. 571.

Хронографъ. Рукапіс пачат. XVII ст., СПБ. Публ. бібліатэкі, № 158, б. 571.

Кройника з лѣтописцевъ стародавны(х). Рукапіс 1681 г., б. 578.

Коро(т)кое описа(н)е кроники по(л)ской. Рукапіс XVII ст., б. 578.

Кіяўскі летапіс. Апісуе падзеі на Палесьсі і на Валыншчыне, б. 585.

Працес кананізацыі Іозафата Кунцэвіча. Прычынак да гісторапісі. Рукап. канца XVII ст., б. 586.

Мэтрыка В. Кн. Літоўскага, б. 587-604.

Доношеніе о случившемся бою въ Курляндіи. Друк 1705 г., Прычынак да гісторапісі, б. 610.

Рэляцыя аб адбіцьці ад Пецярбурга швэдзкага генерала Мэйдэля. Прычынак да гісторапісі, друк 1705 г., б. 610.

Присяга яковую оучинили на съѣздѣ въ Новогродку паны сенаторы и иншіи станы. Прысяга цару Пятру I. Друк 1707 г., б. 611.

XI. Мастацкая пісьменнасьць.

О дѣвах Смоленскихъ како игри творили. Легенда XI ст., б. 20.

Слова аб палку Ігара. Трубадурская паэма XII ст., б. 47.

Паход Альгерда на Маскву. Гістарычная повесьць XIV ст., б. 115.

Повесьць аб бітве кн. Вітаўта з царом Тамір Кутлуем. Летапісная повесьць XIV ст., б. 130.

Повесць аб Грунвальдзкай бітве, б. 144.

Пахвала Вітаўту. Трубадурскі рапсод XV ст., б. 178.

Александрыя. Сказанье коли пришо(л) Алекса(н)дръ на Индииска(го) ц(а)ря Пора и поразилъ его. Рыцарская повесьць XV ст., б. 183; рукапіс з 1697 г., б. 587.

Повѣсть о троѣ. Гэроічная повесьць, рук. пачатку XVII ст., б. 187.

Пахвала гэтману в. кн. Літоўскага, князю Астрожскаму. Трубадурскі рапсод XVI ст., б. 280.

Вершы Ф. Скарыны, бб. 284, 290.

Повесть о витязях с книгъ сэрбъских, а звлаща о славномъ рицэри Трисчан(е), о Анцалоте и о Бове и иншихъ многих витезехъ добры(х). Рукапіс XVI ст., б. 372.

История о княжати Кгвидоне. Рыцарская повесьць, рук. XVI ст., б. 374.

Книга о Таодуле рыцери. Містычная повесьць XVI ст., б. 378.

Сказание о Сивилле пророчици. Містычная повесьць XVI ст., б. 378.

Арыянскі катэхізм. Рэлігійны памфлет XVI ст., б. 383.

Хронологія. Вершы Андрэя Рымшы, друк 1581 г., б. 424.

Эпіграма на гэрб Сапегаў, верш Андрэя Рымшы, друк 1588 г., бб. 427—428.

Прамова Мялешкі, каштэляна смаленскага, на сойме ў Варшаве, ў 1589 годзе. Палітычны памфлет канца XVI ст., б. 446.

История о Атыли короли угоръском. Рыцарская повесьць, рукапіс 1594 г., б. 452.

Собранье короткихъ а узловатыхъ повѣстей, которыя ся по кгрецку зовутъ апоѳегмата. Зборнік сярэднявекавых прыповясьцяў, рукапіс XVII ст., б. 502.

Панэгірык на гэрб Сапегаў, Леона Мамоніча, друк 1609 г., б. 508.

Эпіграма на гэрб князёў Агінскіх, б. 513.

Вѣршѣ на жалостный погребъ зацного рыцера Петра Конашевича. Друк 1622 г., б. 534.

Панэгірыкъ Пятру Магіле. Верш, друк 1632 г., б. 552.

Дышкурсъ жыдовина зъ скоморохомъ. Жарт, рук. XVII ст., б. 558.

Sieńko Nalewayko Pouczycielowi Saskiemu Pouczenie o Hreczysie, Pryjatelskoie posyłaiet. Сатыра вершам, друк 1642 году, б. 561.

Інтэрмэдзія: „Comedia de Iakob et Ioseph Patriarchis". Рукапіс Пылінскага, 1651 г., б. 567; „Intermedium de schysmatico et vnito catholico", б. 570.

Ліст Комуніякі да вояводы смаленскага Абуховича. Палітычны памфлет сярэдзіны XVII ст., б. 576.

Зборнік інтэрмэдзій, другой палавіны XVII ст., б. 579.

Рымскія дзеяньні (Gesta Romanorum). Зборнік сярэднявекавых легенд, рукапіс XVII ст., б. 581.

Інтэрмэдзія „Daemon et pueri illus, Rusticus, Iudeus". Рукапіс XVII ст., СПБ. Публ. бібл., б. 581.

Розмова царя Давыда з царемъ Волотом Волотовичемъ. Апокрыфічная легенда, б. б. 582—84.

Триумфъ польскѣй музы по отрыманымъ над шведами звитяжствѣ. Панэгірык цару Пятру I, пісаны Гурчынам. Друк 1706 г., б. 610.

Зборнік інтэрмэдзій першай палавіны XVIII ст., I. „Colonus Studiosus". II. „Colonus et Studiosus fugitivus". III. Literat, Wieśniak, Samochwalski". IV. „Aulicus, Puer, Dominus, Cocus". V. „Ludus Fortunae", б. 614.

Зборнік інтэрмэдзій. Рукапіс Смаленскі XVIII ст., б. 618.

Зборнік інтэрмэдзій. Рук. 1771—1776 г., б. 621.

Інтэрмэдзія другой палавіны XVIII ст. „Rusticus et Iudeus", б. 621.

Зборнік інтэрмэдзій 1787 г., I „Cłop, Żyd, Djabeł, Pokutujący". II. „Doktor przymuszony", б. 625.

Калядная песьня 1790 г., б. 631.

Энэіда навыварат. Паэма канца XVIII або пач. XIX ст., б. 637.

XII. Дыплёматыка.

Аддзел дыплёматыкі ў нашай пісьменнасьці па сваей гістарычнай цэннасьці заслуговуе асаблівай увагі. Усе акты гэтага аддзелу пісаны мовай жывой, народнай, якая ў свой час ва ўсходнай Эўропе панавала ў дыплёматыцы нараўне з лацінай.

Угодчая грамата Полацка з немцамі 1200 году, б. 62.

Умова Полацка з Рыгай 1210 г., б. 63.

Угодчая грамата крывічоў з немцамі 1214 г., б. 64.

Умова Смаленска і Полацка з Рыгай 1223 г., б. 65.

Сьпіскі Смаленскай умовы з немцамі 1229 году, т. зв. Смаленскай тарговай праўды, б. 65.

Угодчая грамата Смаленска з Рыгай, пасьля 1230 году, б. 73.

Умова Смаленска з Рыгай каля 1250—1260 г.г., б. 77.

Грамата князя Гердзеня Вітабскага і Полацкага 1264 году, б. 77.

Грамата Полацкага князя Ізяслава да крыжакоў і рыжанаў, каля 1265 году, б. 83.

Грамата Ізяслава князя Вітабскага, каля 1265 г., б. 84.

Карная грамата князя Мсьціслава валынскага *) берасьцейскай зямлі, 1289 г., б. 84.

Грамата Рыжскага архібіскупа вялікаму князю Федару Расьціславічу Смаленскаму 1281—1297 г., б. 86.

Грамата Смаленскага князя Федара Расьціславіча ў Рыгу 1284 г., б. 86.

Грамата Смаленскага князя Федара Расьціславіча аб званох 1284 г., б. 84.

Грамата Смаленскага князя Александра Глебавіча, канца XIII ст., б. 87.

Пацьверджаньне граматы 1229 г. Смаленскага князя Александра Глебавіча, пасьля 1297—1298 г., б. 87.

Полацкая грамата канца XVI ст., б. 88.

Грамата Рыжскіх купцоў Вітабскаму князю Міхайле Канстантынавічу, каля 1300 г., б. 88.

Угодчая грамата Гедыміна з Немцамі 1323 г., б. 102.

Умова Рыгі з Полацкам, каля 1330 г., б. 104.

*) У тэксьце, на б. 84-й, трэба пераправіць „Валадзімера" на „Мсьціслава".

Умова Гедыміна і яго сыноў—Глеба (Нарымонта) і Альгерда—з Рыгай 1338 году, б. 105.

Грамата кн. Кейстута і Любарта Торунскаму мяшчанству пасьля 1341 г., б. 105.

Угодчая грамата Літоўска-Рускіх князёў з Польскім каралём Казімірам і мазавецкім князямі 1347 г., б. 105.

Умова Смаленскага князя Івана Александравіча з Рыгай 1330—1359 г., б. 113.

Грамата князя Альгерда Канстантынопальскаму патрыарху 1371 г., б. 116.

Грамата Полацкага кн. Андрэя крыжацкаму ордэну, 1385 г., б. 118.

Грамата вял. кн. Александра-Вітаўта Кестутавіча кн. Васілію Карачоўскаму 1386 г., б. 121.

Угодчая грамата Смаленскага князя Юрыя Сьвятаславіча і др. з каралем Уладыславам (Ягайлам) і са Скіргайлам 1386 г., б. 122.

Грамата Уладыслава (Ягайлы) караля Польскага і в кн. Літоўскага, 1387 г., б. 122.

Грамата князя Дзімітра—Карыбута Альгердавіча на вернасьць каралю Ўладыславу (Ягайле) 1388 г., б. 123.

Грамата кн. Дзімітра Альгердавіча на вернасьць Польскаму каралю Ўладыславу (Ягайле) 1388 г., б. 123.

Прысяжная грамата кн. Сымона Луквёна Альгердавіча на вернасьць каралю Ўладыславу (Ягайле) 1389 г., б. 123.

Паручны запіс князю Сьвідрыгайлу князёў і паноў за Грыдка Канстантыновіча, каля 1392 г., б. 124.

Паручны запіс Разанскага князя Алега Іванавіча польскаму каралю Ўладыславу (Ягайле) 1393 г., б. 124.

Грамата вял. кн. Ўладыслава (Ягайлы), 1394 г. Пісана ў Кракаве, б. 125.

Грамата вял. кн. Вітаўта на імя Рыжскага бургомістра Нікціборга 1399 г., б. 129.

Грамата Монтыгірда, намесьніка полацкага, каля 1400 г., б. 141.

Прысяжная грамата князёў Заслаўскіх Польскаму каралю Ўладыславу (Ягайле) 1401 г., б. 142.

Прысяжная грамата Юр'я Давыдавіча Польскаму каралю Уладыславу (Ягайле) 1401 г., б. 142.

Грамата палачанаў, пісаная ў Рыгу 1404 г., б. 142.

Тарговая умова Рыгі з Палацкам, 1405 г., б. 142.

Умова палачан з рыжскім магістрам 1405 г., б. 142.

Умова Полацка з Рыгай 1407 г., б. 143.

Адрывак тарговай умовы Полацка з Рыгай, каля 1407 г., б. 143.

Грамата кн. Івана Сымонавіча, полацкага намесьніка, да магістрату м. Рыгі 1409 г., б. 143.

Грамата палачанаў без даты, але мабыць 1414 г., б. 145.

Угодчая грамата Разанскага князя Івана Федаравіча з в. кн. Вітаўтам 1430 г., б. 152.

Угодчая грамата Пронскага князя Івана Валадзіміравіча з в. кн. Вітаўтам 1430 г., б. 152.

Ліст мітрапаліта Іоны польскаму каралю Казіміру VI, 1450 г., б. 158.

Ліст аднаго полацкага зьверхніка Рыжскаму магістрату XV ст., б. 158.

Пасольскія прамовы в. кн. Казіміра Разанскаму князю Іоанну Федаравічу 1456 г., б. 159.

Ліст мітрапаліта Іоны Полацкаму біскупу Сімеону, каля 1456 г., б. 160.

Ліст мітрапаліта Іоны полацкаму архімандрыту Каллісту, каля 1458 г., б. 162.

Грамата палачан у Рыгу 1465 г., б. 163.

Грамата Полацкага намесьніка Міх. Алехнова Рыжскаму Бурмістру 1465 г., б. 163.

Грамата баяраў і намесьніка полацкага Алехны Рыжскаму бурмістру 1470 г., б. 164.

Угодчая грамата в. кн. Казіміра з Ноўгарадам 1470—1471 г., б. 164

Грамата баяраў і мяшчанаў полацкіх гор. Рызе 1475 г., б. 164.

Грамата ад баяраў і мяшчанаў полацкіх ў Рызе 1476 г., б. 164.

Угодчая грамата палачан з Рыгай 1478 г., б. 164.

Грамата князя Міхайлы Васілевіча Збараскага 1462 г., „оу Вилни", б. 165.

Угодчая грамата караля Казіміра с князямі Варатынскімі, Адаеўскімі і інш. 1473 г., б. 165.

Граматя кн. Міхайлы і Канстантына Іванавічаў Астрожскіх 1486 г. „У Вилини", б. 165.

Пасольства в. кн. Казіміра да вял. кн. Маскоўскага Іоанна Васілевіча 1486 г., б. 165.

Паклонная Рускіх князеў да Царградзкага патрыарха аб благаславеньні на Кіяўскую мітраполію Полацкага біскупа Іоны 1488—1489 г., б. 166.

Грамата палачанъ у Рыгу, канца XV стаг., б. 179.

Грамата палачанъ у Рыгу канца XV ст., б. 179.

Ліст аднаго полацкага зьверхніка Рыжскаму магістрату, канца XV ст., б. 179.

Грамата в. кн. Васіля Дзьмітравіча з Полацка ў Рыгу, канца XV ст., б. 179.

Листъ отъ цара татарского Мендли-Кгирея до пановъ радъ в. кн. Литовского 1506—1507 г., б. 260.

Посольство до мистра Лифляотского паномъ Юрьемъ Завитичемъ, 1507 г., б. 263.

Мовы посольскія караля Жыгімонта вялікаму князю Маскоўскаму Васілю Іванавічу 1507 г., б. 264.

Пасольства рады в. кн. Літоўскага да караля Жыгімонта, 1526 г., б. 310.

Граница князьству литовскому зъ землею татарскою, перекопскою, очаковымъ, Бѣлымъ-городомъ и землею волоскою XVI ст., б. 334.

Каралеўскае упоўнаважаньне Літоўскім паслом 1541 г., б. 334.

Апісаньне граніц паміж вялікім князьствам Літоўскім і карунай польскай 1546 г., б. 335.

Тайна тайных, Арыстотелева врата. У пятым разьдзеле зьмешчаны рады як адбываць пасольствы, б. 337.

Ліст Баторага да цара Івана Грознага 1579 г., б. 422.

Грамата канстантынопальскага патрыарха Ярэмы 1589 г., б. 444.

Грамата караля Жыгімонта III аб пераезьдзе Патрыарха Ярэмы 1589 г., б. 444.

Ліст кн. Канстантына Астрожскага да Іп. Поцея з 1593 г., б. 449.

Варункі кіяўскага мітрапаліта Рагозы, на якіх можа быць заключана унія з Рымам, 1594 г., ў сьнежні, б. 450.

Посельство до папежа рымъского Сикста IV. Рук. XVII ст., б. 504.

Наказ ад Новагорадзкага сабору уніяцкіх біскупаў паслом, якія ехалі да праваслаўнага духавенства ў Кіяў умаўляцца аб устаноўленьні патрыархату, 1624 г., б. 539.

XIII. Юрыдычная пісьменнасьць.

Помнікі дзяржаўнага, царкоўнага, таргоўвага, вайсковага і земскага права.

Самы багаты і цэнны аддзел нашай пісьменнасьці становіць пісьменнасьць юрыдычная. Прывілеі паасобным землям і Пскоўская Судная грамата (1397—1467 г.) дахавалі нам нормы вечавого права. Смаленская таргowая умова 1229 г., дыхавала нормы таргoвага права, а тры Статуты В. кн. Літоўскага (1529, 1566 і 1588 г г.) зьмяшчаюць дзяржаўнае права. Мова ва ўсіх юрыдычных помніках народная, немаль саўсім свабодная ад чужых уплываў.

О поставлении Туровское епископии. Статут царкоўнага права, дадзены ў 1005 годзе, б. 18.

Устаўная грамата Смаленскага князя Расьціслава Мсьціслaвіча, дадзеная Смаленскай біскупіі ў 1150 годзе, б. 38.

Смаленская Тарговая Праўда 1229 г., б. 65.

Прывілей в. кн. Вітаўта дадзены жыдам ў 1388 г., б. 122.

Прывілей кн. Сьвідрыгайлы Полацкай зямлі, выданы перад 1394 г., б. 125.

Вартскі статут. Рукапіс 1420 году, б. 149.

Вісьліцкі статут. Рукапіс 1423 г., б. 152.

Статут в. кн. Ягайлы. Рукапіс 1423 г., б. 150.

Грамата (прывілей) в. кн. Жыкгімонта віленскім мяшчанам 1432 г., б. 155.

Грамата в. кн. Жыкгімонта гор. Вільні на майборскае права, 1432 г., б. 156.

Прывілейныя граматы в. кн. Казіміра Ягайлавіча віленскім мяшчанам 1440 г. і віленскім купцом 1443 г., б. 157.

Грамата вял. князя Казіміра Магілеўскім мяшчанам 1447 г., б. 158; Магілеўскім баярам, палавіны XV ст., б. 158.

Прывілейная грамата вял. кн. Сьвідрыгайлы Альгердавіча 1450 г., б. 158.

Устаўная грамата в. кн. Казіміра жыхаром Полацка, каля 1456 г., б. 159.

Прывілей в. кн. Казіміра в. князьству Літоўскаму 1457 г., б. 160.

Грамата караля Казіміра гораду Коўне 1463 г., б. 162.

Судоўнік караля Казіміра Ягайлавіча 1468 г. Заключае ў сабе крымінальны кодэкс, б. 163.

Прывілей Жамойдзкай зямлі караля Александра 1492 г., б. 174.

Прывілей в. кн. Александра 1492 г., т. зв. Magna charta libertatum, б. 174.

Запісь о Смоленской посощинѣ. Рукапіс палавіны XV ст., зьмяшчае земскае права, б. 179.

Привилей всимъ бояромъ и мѣщаномъ Витебскимъ, 1503 г., б. 251.

Потверженье владыцѣ Полоцкому порядковъ справъ и кановновъ церковныхъ, выписанныхъ черезъ великаго князя Ярослава Владимировича, 1503 г., б. 253.

Привилей владыце, бояромъ и всимъ мещаномъ Смоленскимъ, на права и вольности ихъ, 1505 г., б. 254.

Привилей мѣщаномъ Кіевскимъ 1506 г., б. 260.

Устава сойму Виленского, 1507 г., Зьмяшчае вайсковае права, б. 262,

Потверженье привилею короля е. м. Александра мѣщаномъ Волковыйскимъ, 1507 г., б. 263.

Устава сойму Мѣнского военная, лѣта Божьего 1507 г., б. 264.

Постановенье на соймѣ Новгородскомъ, 1508 году, б. 265.

Члонки, которые маетъ судити староста въ земли дорогицкой, 1511 г., б. 266.

Потверженье мѣщаномъ полоцкимъ на право майдеборское и иншіе вольности ихъ, 1510 г., б. 268.

Устава караля Жыгімонта мозырскай воласьці XVI ст., б. 273.

Судовая каралеўская грамата аб прыўлашчаньні полацкаму ўладыцы Эўфімію архібіскупскага тытулу, 1511 г., б. 274.

Судовая каралеўская грамата аб мейстніцтве ўладык, полацкага Эўфімія і Валадзімерскага Васіяна, 1511 г., б. 275.

Привилей бояромъ, мѣщаномъ и всей земли Полоцкой, 1511 г., б. 275.

Пацьверджаньне прывілею жыдом 1514 г., б. 280.

Тотъ листъ о войну писанъ. Каралеўская грамата аб выступленьні ў паход з прычыны аблогі Масквой гор. Смаленска, 1514 г., б. 281.

Форма прысягі вял. князю Літоўскаму, каралевічу Жыгімонту-Аўгусту, 1552 г., б. 308.

Форма прысягі, якую давалі пісары гаспадарскія абыймаючы свой урадъ, 1552 г., б. 309.

Запіс аб рабунках і прымусах кобрынскім падданым ад іх дзяржаўцы Вэнслава Касьцевіча, 1524 г., б. 310.

Ліст караля Жыгімонта старога старцам і ўсім мужам магілеўскай воласьці, 1525 г., б. 310.

Устава дворовъ нашихъ у великомъ князьствѣ Литовскомъ тако въ Виленьскомъ, яко и Троцкомъ повѣтѣхъ, яко ся державцы и врядники справовати маютъ, 1529 г., б. 312.

Каралеўскі і соймавы статут аб вайсковай павіннасьці, 1525 г., б. 316.

Статут вялікага князьства Літоўскага 1529 г., б. 320.

Статут кушнерскага брацтва ў Вільні, 1538 г., б. 323.

Каралеўская грамата радзе в. кн. Літоўскага аб прasледаваньні адступнікаў ад хрысьціянскай веры ў жыдоўства, 1539 году, б. 330.

Тайна тайных, Аристотелева врата. Рукапіс XVI ст. зьмяшчае, побач рад мэдычнага і астролёгічнага характару, нормы дзяржаўнага і вайсковага права а такжа дыплёматыку, б. 336.

Устава на волоки господаря короля его милости во всемъ великомъ князьствѣ литовскомъ, 1557 г., б. 339.

Кругакольная каралеўская грамата 1548 г. аб забароне жанком ўступаць ў сужывецтва з жыдамі, туркамі і татарамі, XVI ст., б. 379.

Уставы, дадзеныя Літве і абводам жмудзскаму, полацкаму, вітабскаму і мсьціслаўскаму на чацьвёртым Віленскім сойме, 1559 г., б. 380.

Статут вялікага князьства літоўскага 1566 г., б. 394.

Пацьверджаньне прывілею месту Полацку 1580 г., б. 422.

Трибуналъ обывателемъ великого князьства литовского, 1581 г., б. 428.

Прывілей Жыгімонта трэцяго абывателям в. кн. Літоўскага 1588 г., б. 432.

Статут велікого князства Літовского, 1588 г., б. 434.

Прывілей Жыгімонта III 1589 г. брацтву сьв.-троецкаму на шпіталі, школы і друкарню, б. 444.

Прывілей Жыгімонта III біскупам і ўсяму духавенству прыняўшаму унію, 1595 г., б. 452.

Кормчая XVI стаг., рукапіс Маскоўск. Публ. бібліатэкі, № 232, б. 490.

Кормчая XVI стаг., Маскоўск. Публ. бібліатэкі, № 233, б. 490.

Кормчая XVI стаг., Маск. Публ. бібл., № 234, б. 490.

Статут дзісенскага „молодзенческого" брацтва, рук. XVII ст., б. 585.

Св. Василия Великого уставъ. Рук. XVIII ст., б. 618.

XIV. Школьныя падручнікі.

Лёгіка. Рукапіс XV ст., агалоўлены „Рѣчи Моисея Египтянина", б. 188.

Граматика. Друк 1586 г., б. 431.

Букар з рысункамі: Наука ку читаню и розумѣню писма словенского. Друк 1596 г., б. 461.

Лексис. Слоўнік славянска-крыўскі, друк 1596 г. б. 462.

Грамматіка словенска. Л. Зызаняга, друк 1596 г., б. 463.

Грамматика славянская Мелеція, Сматрыцкага. Друк 1618 г., у Еўі, б. 524; друк 1619 г. у Еўі, б. 524; у Вільні 1619 г., б. 524; у Вільні 1629 г. б. 546.

Грамматика. Букар, друк 1621 г., б. 533.

Букваръ языка славеньска. Друк 1636 г., б. 553.

Букварь языка славенскаго. Друк 1652 г., б. 571.

Лексиконъ славенороссійскій. Слоўнік Славяна-Крыўскі Памвы Бэрынды. Друк 1653 г., б. 572.

Аритметика или щисленія. Рукапіс XVII ст., б. 584.

Геометрія. Рукапіс XVII ст., б. 584.

Козмографія или описанія свѣта. Рукапіс XVII ст., б. 584.

Vokabularium stlavonicolatinum. Славяна-лацінскі слоўнік, рукапіс XVII ст., б. 586.

Лексиконъ, имѣющъ въ себѣ словеса первѣе Славенскія азбучныя. Слоўнік супрасльскі, друк 1722 г., б. 613.

Букварь языка словенскаго. Друк 1761 г., б. 620.

Азбука. Друк 1781 г., б. 624.

Букварь языка словенскаго. Друк 1792 г., б. 633.

Букварь. Друк 1798 г., б. 637.

XV. Астрономія, астролёгія, космографія і варажбіцкія кнігі.

Аром прыведзеных ніжэй кніг псэўда-навучнага зьместу былі пашыраны у яшчэ „Фізіологі" і „Хрысьціянскія топографіі", якія стараліся даць згоднае з Бібліяй тлумачэньне аб паходжаньні і будове сьвету. З вялікага ліку астролёгічных, альхімяных і варажбіцкіх кніг, дахаваліся вельмі рэдкія. У кождым здарэньні перагляд рукапісаў, вывезеных ад нас у Масковію, можа значна павялічыць гэты аддзел нашай пісьменнасьці.

Тайна тайных, Арыстотелева врата. Заключае ў разьдзеле 8 астролёгію, б. 336.

Лапатачнік. Варажбіцкая кніга, рук. XVI ст., б. 337.

Шестокрылъ. Кніга богаслоўска-космографічнага зьместу, рукапіс XVI ст., б. 338.

Предсловіе о поесехъ небесныхъ. Астролёгічны твор, рук. XVI ст., б. 338.

О седми звѣздахъ великихъ яже ся наричаются планеты. Астролёгія, рук XVI ст., б. 338.

Сказаніе о седми планетах сиречь великихъ моцьныхъ звѣздах. Астролёгія, рук. XVI ст., б. 338.

Осени 12 звѣздъ, што владѣютъ къ 12 частямъ человѣческимъ. Астролёгія, рук. XVI ст., б. 338.

А коли хочешь вѣдати каждого человѣка звѣзду его. Астролёгія, рук. XVI ст. б. 338.

Сказаніе о седмі звездахъ великихъ и которыи ся зодеи которым звѣздамъ служатъ. Астролёгія, рук. XVI ст., б. 338.

Еріесь землю дръжить первую парсію, британію. Астролёгія, рук. XVI ст., б. 339.

Шестодневъ. Жыдоўска-хрысьціянская богаслоўская космографія. Друк кутэінскі 1646 г., б. 563.

„Луцідарій". Варажбіцкая кніга, рук. XVII ст., б. 581.

Шестодневъ. Жыдоўска-Хрысьціянская богаслоўская космографія. Друк віленскі, 1792 г., б. 633.

XVI. Вайсковасьць.

У кнізе „Тайна-тайных арыстотылявы вароты" памешчаны найдаўнейшыя правілы вайсковага умецтва, б. 336—337.

Фундаментъ максымы фортыфикатыйной. Падручнік вайсковасьці, рукапіс XVII ст., б. 565.

Архитектуре милитарис доктрина или архитектури военной ученіе. Рукапіс XVII ст., б. 584.

XVII. Падарожы.

Странникъ Богомъ починаемъ. Падарожа Данілы паломніка ў Сьвятую Зямлю. Рук. XII ст., б. 24.

Хоженіе Даниила игумена въ с(вя)тыи гра(д) Іер(уса)л(і)мъ. Рукап. XVI ст., б. 491.

О дворѣ турского султана. Апісаньне двара турэцкага султана, рукапіс 1649 г., б. 564.

XVIII. Зборнікі.

Зборнікі зьмяшчаюць ў сабе самую рожнаякую пісьменнасьць ад малітваў і духоўна-богаслоўскай пісьменнасьці да летапісаў, мастацкай і юрыдычнай пісьменнасьці. Разгляд зборнікаў і распадзел іх па зьместу дагэтуль яшчэ не закончаны дзеля гэтага мы пасьвячаем ім асобны аддзел.

Троіцкі зборнік XIV ст. з чытаньнямі апостала і тропарамі сьвятым на 12 месяцаў. Рук. XIV ст., б. 134.

Зборнік Десятоглав 1502—1507 г. Зьмяшчае ў сабе Біблійныя і богаслужэбныя кнігі, б. 251.

Зборнік XVI ст., б. 308.

Зборнік другой паловы XVI ст. Маскоўскай Сынод. бібл., № 937, б. 490.

Зборнік XVI ст. Маскоўскай духоўнай Акад. XVI ст., б. 488.

Зборнік Тройца-Сергіявай лаўры XVI ст., б. 488.

Зборнік канца XVI ст. Маскоўскай Публічн. бібл. і Рум. муз., № 159, б. 490.

Зборнік XVI ст. Чудава манастыра, № 62/264, б. 490.

Зборнік, зложаны з рожных рукапісаў XVI і XVII ст. Іозафата Кунцэвіча, б. 490.

Супрасьльскі рукапіс XVI ст., б. 490.

Зборнік канца XVI ст.,б. 491.

Зборнік XVI ст. бясёд айцоў царквы, б. 493.

Зборникъ XVII ст., б. 566.

XIX. Прывілеі, наданьні, умовы, акты, лісты, тэстаманты, запісы.

Запіс княгіні ўдавы Глеба Васількавіча Менскага Кіява-пячэрскаму манастыру (да 1159 г.), б. 40.

Наданьне Юр'я Балковіча Лаўрышаўскаму манастыру, каля 1350 г., б. 113.

Купчая і менная граматы Алехны Рамашковіча, каля 1350 г., б. 113.

Грамата в. кн. Вітаўта Троцкаму Богародзіцкаму манастыру 1384 г., б. 118.

Грамата княгіні Юльяніі, жаны в. кн. Альгерда, каля 1377 г., б. 118.

Укладная грамата вял. кн. Дзімітра -Карыбута Альгердавіча лаўрышаўскаму манастыру 1386 г., б. 122.

Умова Панкі, слугі каралеўскага з князям Скіргайлам ад 1387 г., б. 122.

Грамата вял. кн. Вітаўта князю Андрэю Василлу 1390 г., б. 124.

Запіс Слуцкага князя Александра Слуцкай царкве сьв. Міхайлы, 1392 г., б. 124.

Грамата Мсьціслаўскага князя Луквёна Альгердавіча Касьцюшцы—Валюжынічу 1393 г., б. 124.

Грамата Полацкага князя Ярослава Ізяславіча Полацкаму Барысаглебскаму манастыру 1396 г., б. 128.

Абмежаньне спрэчных зямель Лаўрышаўскага манастыра 1398 г., б. 128.

Дзьве запісі на землі Лаўрышаўскаму манастыру, XIV ст., б. 129.

Грамата Полацкага князя Андрэя Альгердавіча полацкаму Троіцкаму манастыру, раней 1399 г., б. 129.

Прывілей кн. Сымона-Луквёна (Лыгвенія) Ануфраўскаму манастыру 1399 г., б. 129.

Прывілейная грамата вял. кн. Вітаўта віленскім канонікам 1399 г., б. 130.

Грамата вял. кн. Вітаўта аб разьдзеле возера Ісэта 1399 г., б. 131.

Грамата Полацкага вялікага кн. Ануфрага полацкаму Прадцечанскаму манастыру, каля 1399 г., б. 132.

Укладная Івана Ніканавіча XIV ст., б. 132.

Укладная Андрэя Данільевіча XIV ст., б. 132.

Адступны запіс Грыдькі Дружыловіча, 1406 г., б. 142.

Грамата вял. кн. Вітаўта Ільі Вячковічу, 1407 г., б. 142.

Грамата ігумена перасопніцкага манастыра, пісаная ў Слуцку 1417 г., б. 149.

Судовы ліст в. кн. Вітаўта Якубовай Станкевічовай 1420 г., б. 149.

Грамата в. кн. Вітаўта княгіні Анне 1428 г., б. 151.

Прывілейная грамата кн. Сьвідрыгайлы Л. Зарубічу 1433 г., б. 157.

Прывілейная грамата вял. кн. Сьвідрыгайлы Цімафею Богушу 1438 г., б. 157.

Судовыя пастановы і акты, паміж Круповічамі і Бастунамі—I, II, III IV і V—1444 г., б. 158.

Акт прадажы Янам Карэйвам зямлі ў Ваўкавыскай валасьці Ягудовічам, 1451 г., б. 159.

Грамата Казіміра Ягайлавіча пану Мішку 1452 г., б. 159.

Прывілейная грамата кн. Міхаилы Пяструцкага Чэрэйскаму манастыру 1454 г., б. 159.

Грамата Слуцкага князя Міхайлы Александравіча баярыну Васілю Цару 1455 г., б. 159.

Прывілейная грамата князя Юрыя Лынгвеневіча 1455 г., б. 159.

Грамата Віленскага ваяводы Міхайлы Кезкгайловіча 1455 г., б. 159.

Прывілейныя граматы князя Юрыя Лынгвеневіча 1456 г., б. 159.

Грамата в. кн. Казіміра Андрэю Федзьковічу 1456 г., б. 160.

Грамата Мсьціслаўскага князя Іоанна Юр'евіча полацкаму Сафійскаму сабору 1458—1459 г., б. 162.

Грамата Алехны Довайновіча 1459 г., б. 162.

Тэстамант князя Мсьціслаўскага Івана Юр'евіча 1463 г., б. 162.

Права прадажнае ад Міхайлы Яновіча пану Якубу Карыбановічу на Валожын 1470 г., б. 164

Акт размяжаваньня зямель паміж ўладаньнямі біскупа і канонікаў Віленскіх 1474 г., б. 164.

Грамата Яна Кучука Васьцы Любічу 1477 г., б. 164.

Грамата Івашкі Іліча Васьцы Любічу 1477 г., б. 164.

Прывілейная грамата Александра Хадкевіча 1480 г., б. 164

Грамата Казіміра Ягайлавіча Марціну Гаштаўтовічу 1481 г., б. 165.

Прывілейная грамата кн. Софіі Зубравіцкай і Маріяны Трабскай 1486 г., б. 165.

Ліст бязмытны кар. Казіміра Менскаму мяшчаніну Лукашу Терашковічу 1488 году, б. 165.

Прывілейная грамата Слуцкай княгіні Анны Слуцкаму манастыру 1489 г, б. 166.

Грамата Петраша Фомініча Федку Грыгор'евічу 1490 г., б. 168.

Грамата Федкі Багданавіча Хрэбтовіча 1491 г., б. 168.

Грамата Васілія Валовіча 1491 г., б. 168.

Прывілейная грамата Слуцкай княгіні Анны Слуцкаму Троецкаму манастыру, 10 красавіка 1492 г., б. 172.

Грамата караля Александра Алехне Глозыні 1492 г., б. 172.

Пастанова жмудскага старасты ў справе Кунічніка Трумны 1422 г., б. 172.

Грамата в. кн. Александра Федку Грыгор'евічу XV ст., б. 172.

Грамата Петраша Фомініча Любіча 1492 г., б. 174.

Грамата в. кн. Александра 1492 г., б. 174.

Прывілей в. кн. і караля Александра 1492 году, б. 174.

Грамата Івашкі Яцковіча 1493 г., б. 176.

Грамата в. кн. Александра Яцку Васільевічу 1493 г., б. 176.

Грамата в. кн. Александра пані Васковай Паўловічовай 1494 г., б. 176.

Грамата в. кн. Александра 1495 г., б. 176.

Грамата в. кн. Александра Вітабскаму намесьніку князю Міхайле Жаслаўскаму 1495 г., б. 176.

Ліст Канстантына Астрожскага 1497 г., б. 178.

Запіс Крыштафа Клішоўскага 1497 г., б. 178.

Прывілейная грамата в. кн. Александра 1499 г., б. 178.

Грамата другой паловы XV ст., б. 179.

Актыкація прывілейнай граматы Канстантына Астрожскага Віленскаму Прачысьценскаму сабору 1499 г., б. 179.

Сьведчаньне падданых жараслаўскіх, канца XV ст., б. 243.

Прывілейная пацьвержальная грамата Полацкаму біскупу Луцэ на біскупскую вотчыну 1503 г., б. 254.

Грамата в. кн. Александра Віленскім мяшчанам на пабудаваньне муру кругом гораду 1505 году, б. 258.

Грамата в. кн. Александра на пабудаваньне ў Вільні гасьціннага дому для чужаземных купцоў 1503 г., б. 258.

Запіс вознага Казлоўскага 1597 г., б. 478.

Листъ отъ пановъ радъ до митрополита, абы въ часъ замятни и небеспеченства отъ Москвы на замку Мѣнскомъ людеи прысягою утвердилъ, 1507 г., б. 262.

Листъ мытнику луцкому Шамаку на мыто Кіевское, 1506 г., б. 260.

Привилей королевои Аленѣ на замокъ Бѣлскъ з мѣсты Саражомъ и Бранскомъ, 1507 г., б. 262.

Листъ кнегини Петровой Мезецкои, 1507 г., б. 262.

Рахунак караля Жыгімонта с панам Янушам Касьцевічам 1552 г., б. 309.

Ліст Супрасльскага архімандрыта Сергія Кімбара да Кіяўскага мітрапаліта Макара II. Рук. XVI ст.; зьмяшчае наганы мясцовым звычаям, б. 322.

Грамата Жыгімонта Аўгуста 1551 г. на пабудаваньне ў Вільні шкляннай гуты, XVI ст., б. 376.

Грамата караля Жыгімонта Аўгуста Сьцяпану Збражскаму, XVI ст., б. 383.

Реестръ роздаванья пенезей, рукапіс 1562 г., б. 383.

Пописъ войска земъского великого князъства литовъскаго XVI ст., б. 391.

Адозва Баторага да войск 1579 г., б. 420.

З мытнай кнігі 1583 г., б. 430.

Грамата патрыярха Ярэмы 1588 г., б. 444.

Прывілей Жыгімонта трэцяго 1595 б. 452.

Саборная грамата кіяўскага мітрапаліта Рагозы 1596 г., б. 465.

Акружная грамата 1794 г., Віктара, архібіскупа Менскага, б. 634.

Акружная грамата біскупа Магілеўскага і Полацкага Афанасія 1795 г., б. 634.

XX. Забыткі мастацтва.

Манэта Тураўскага князя Сьвятаполка XI ст., б. 21.

Плашчаніца XI—XII ст., шытая золатам, б. 23.

Спаская царкоўка, будаваная ў XII ст. ў Полацку, б. 32.

Крыж сьв. Еўфрасіні кн. Полацкай XII ст., б. 33.

Каменныя крыжы Полацкага кн. Барыса XII ст., б. 37.

Каменны крыж Полацкага кн. Рагвалода 1171 г., б. 40.

Чара князя Валадзімера Давыдавіча Чарнегаўскага XII ст., б. 41.

Мэдалі зьмеявікі XII ст., б. 50.

Пячаць Полацкага князя Глеба с 1330 г., б. 104.

Акладка Лаўрышаўскага Евангельля XIV ст., б. 107.

Іконы сьв. Сафіі прамудрасьці Божай XVI ст., б. 307.

Нагробны камень Васіля Тышковіча, б. 378.

Нагробны камень віленскага бурмістра Брагі 1580 г., б. 451.

Відок гораду Магілева з XVII—XVIII ст., б. 563.

Аправа кнігі з XVII ст., б. 605.

Антыміс XVIII ст., б. 625.

Антыміс XVIII ст., б. 626.

Дрэворыты XVIII ст., б. 631.

Мэдаль на прылучэньне крыўскіх зямель да Расіі, б. 636.

ВЫКАЗ АЎТОРАЎ

ТВОРЫ КАТОРЫХ АБО МЫСЬЛІ ВЫКАРЫСТАНЫ ПРЫ АПРАЦАВАНЬНІ ГЭТАЙ КНІГІ.

Абрамович Д. И. „Памятники древне-русск. литературы“ (выд. Акад. Наук), вып. II, Петр. 1916).

Акты Западной Россіи.

Акты Южной и Западной Россіи.

Акты, относящіеся къ городскому быту Россіи, т. I.

Акты, собр. Акад. Наукъ, т. I.

Акты, изданныя Виленскою Археографическою Комиссіею.

Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, собранныя и изданныя Археографическою коммисіею. I—V. СПБ. 1848.

Амфилохій архим. „Что внесъ св. Кипріянъ, митрополитъ Кіевскій и всея Россіи, а потомъ Московскій и всея Россіи, изъ своего народнаго нарѣчія и изъ переводовъ его времени въ наши богослужебныя книги“ (Труды III арх. съѣзда, 2).

Анучын. „Курс Белоруссоведенія“, Москва, 1918—1920.

Аргангельскій А С. „Борьба съ католичествомъ и западно-русская литература конца XVI и первой половины XVII в.“ (Чт. Моск. О-ва истор. и Древн. росс., 1888, I).

Археографическій Сборникъ документовъ, относящихся къ исторіи Сѣверо-Западной Руси, издаваемый при Управленіи Виленскаго Учебнаго Округа, т. I. Вильно, 1867.

Багалѣй Д. И. „Исторія Сѣверской земли до половіны XIV в.“, Кіевъ, 1882.

Bandtkie Jerzy Samuel. „Historyja drukarń w królewstwie Polskim i wielkim ks. Litewskim“ Kraków, 1826.

Бантышъ-Каменскій Н. „Историческое извѣстіе о возникшей въ Польше уніи“. Вильно 1864.

Батюшковъ П. „Памятники русской старины въ Западныхъ губерніях“. СПБ. 1865, 1885, 1886 г.

Батюшковъ П. Н. „Бѣлоруссія и Литва“, СПБ. 1890 г.

Батюшковъ П. Н. „Волынь“. СПБ. 1888 г.

Безсоновъ. „Бѣлорусскія пѣсни“. Москва, 1871 г.

Бобровскій П. „Гродненская губернія“ СПБ. 1863 г.

Богуславскій К. Г. „Замѣчательный памятникъ древней Смоленской писменности XIV вѣка и имѣющійся въ немъ рисунокъ символико-политическаго содержанія“.

Brückner A. „Starożytna Litwa. Ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne“ Warszawa, 1904.

Буслаевъ Ѳ. „Историческая хрестоматія церковно-славянского и древнерусского языковъ“ Москва, 1907 г.

Буслаевъ. Смоленская легенда о св. Меркуріи и Ростовская о Петрѣ царевичѣ Ордынскомъ“ („Древнерусская литература и искусство“, СПБ. 1861 г.).

Бычковъ А. Ө. „Литовская лѣтопись по списку, находящемуся въ библіотекѣ графа Красинскаго“, СПБ. 1893 г.

Бѣляевъ. „Какъ образовалось великорусское племя“. (Изв. антроп. отд. общ. любит. естествознанія I) Москва, 1865 г.

Бѣляевъ. „Очеркъ Исторіи Сѣверо-Зап. Края“. Вильно, 1867 г.

Wasilewski. „Litwa i Białoruś“. Kraków (без азначаньня году выданьня).

Вахевичъ. „Западнорусская лѣтопись по списку Румянцевскаго музея“. Одесса, 1903 г., асобная адбітка з XXIV т. Записокъ Имп. Отд. Общ. ист. и др. Рос.“.

Веселовскій А. Н. „Розысканія въ области русского духовнаго стиха“. СПБ. 1883 г.

Веселовскій А. „О методахъ и задачахъ исторіи литератури какъ науки“ (Журн. Мин. Нар. Просв. 152).

Wiszniewski. „Historya literatury Polskiej“ (T. VIII „Literatura białoruska“). Kraków, 1851 г.

Владимірскій-Будановъ М. Ф. „Хрестоматія“.

Владимірскій-Будановъ М. Ф. „Формы крестьянскаго землевладѣнія въ Литовско-Русскомъ государствѣ XVI вѣка“ (Кіевскій сборникъ на помощь пострад. отъ неурожая, Кіевъ, 1892 г.)

Возняк М. „Исторія Украинской литератури“ У Львові, 1921 г.

Wolff. „Kniaz'owie litewsko-ruscy“. Warszawa 1895 г.

Востоковъ. „Описаніе русск. и словенск. рукописей“. СПБ., 1842 г.

Vogts'a „Geschichte Preuss.“ Königsberg, 1827 г.

Временникъ Московск. Обществ. Истор. и Древн. Россійскихъ, кн. 18, Москва, 1854 г.

Вѣстникъ Южн. и Зап. Россіи, 1862 г.

Hildenbrand. „Das Rigische Schuldbuch“. 1827 г.

Головацкій. „Навуковый Сборникъ“. 1866 г.

Головацкій Яковъ. „Дополненіе къ очерку Славяно-Русской Библіографіи В. М. Ундольскаго“. Санкт-Петербургъ, 1874.

Голубевъ С. Т. „Кіевскій митрополит Петръ Могила и его сподвижники“. Т. I. Кіевъ 1883 г., т. II. Кіевъ, 1898 г.

Голубинскій. „Исторія Русской Церкви“ Москва, 1901 г.

Горскій А. „Посланіе Кирилла Туровского къ Василію архим. Печерскому XII ст.“ Харьковъ, 1851 г.

Грушевський М. „Історія Украіны—Руси“, т. VI, Київ—Львів“ 1907 г.

Грушевський М. „Культурно-національный рух на Україні въ XVI—XVII віці“. Выд. друге 1919 (без азначаньня мейсца друку).

Григоровичъ. „Бѣлорусскій архивъ древнихъ грамотъ“, ч. I., Москва, 1824 г.

Данилевичъ. „Очеркъ Исторіи Полоцкой земли до конца XIV в.“ Кіевъ, 1896 г.

Даніловіч праф. „Latopisiec Litwy i Kronika Ruska“. Вильно, 1827 г.

Дзялынскі. „Zbior praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563". Poznań 1841.

Дзялынскі. „Zródłopisma do dziejow unii Lubelskiej", cz. III. Poznań, 1858.

Добрянскій Ф. „Описаніе рукописей Виленской Публичной Библіотеки церковно-славянскихъ и русскихъ". Вильна, 1882.

Довнаръ-Запольскій. „Исторія Кривичской и Дреговичской земель". Кіевъ, 1891.

Довнаръ-Запольскій. „М. Тяпинскій переводчикъ евангелія на бѣлорусское нарѣчіе". СПБ., 1899 г.

Древности. „Труды Имп. Моск. Арх. Общ." т. 21. Вып. I, М., 1906 г., бб. 77— 88+Табл. XII—XX.

Евгеній, еп. Астраханскій. „Творенія св. Кирилла". Кіевъ, 1888.

Живописная Россія подъ редакціей Семенова. СПБ., 1882 г.

Житецкій. „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія". Кіевъ, 1876.

Записки Сѣв.-Зап. Отд. Имп. Русск. Геогр. О-ва, кн. 3, 1912 г.

Земкевіч Р. „Значэньне Ф. Скарыны ў беларускай культуры". Гл.: „Вольная Беларусь", № 13, 1917 г.

Ильинскій Ѳ. „Большой катихизисъ Лаврентія Зызанія". (Труды Археогр. Ком.) 1898 г.

„Историко - статистическое описаніе Туровской епархіи, составленное ректоромъ Минской духовной семинаріи, архимандритомъ Николаемъ". СПБ. 1864.

Истринъ В. М. „Александрія русскихъ хронографовъ". Москва, 1893 г.

Iocher. „Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce", t. II, Wilno, 1842 г.

Jabłonowski A. „Siabrowstwo jako jedna z form rodowego posiadania ziemi w krainach litewsko-ruskich Rzeczypospolitej". Pisma, t. I. Warszawa, 1910.

Jabłonowski Al. „Akademia Kijowsko-Mohilańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacyi zachodniej na Rusi". Kraków, 1899—1900.

Jakubowski I. „Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską".

Jaroszewicz I. „Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII". Cz. I—III, Wilno, 1844-1845.

Калайдовичъ. „Памятники Россійской словесности XII вѣка". Москва, 1821.

Kamieniecki Witold. „Geneza państwa litewskiego". Warszawa, 1916.

Карамзинъ. „Исторія государства россійскаго". СПБ., 1892 г.

Карпинскій М. „Западно-русская Четья 1489 года съ приложеніемъ житія Бориса и Глѣба". (Русск. Филолог. Вѣстн. XXI).

Карскій. „Два памятника Западно-Русскаго нарѣчія". (Журн. Мин. Нар. Просв., 1893 г., августъ).

Карскій Е. Ѳ. „Два древнѣйшихъ русскихъ документа Главнаго архива Царства Польскаго въ Варшавѣ". (Древности, Труды Археограф. Ком. Имп. Моск. Арх. Общ., т. I, вып. 3, 1889 г.).

Карскій Е. Ѳ. „Бѣлоруссы. Введеніе къ изученію языка и народной словесности". Вильна, 1904.

Карскій Е. Ѳ. „Бѣлорусы. Очерки словесности бѣлорусского племени, ч.2. Старая западно-русская писменность“, т. III. Петроградъ, 1921.

Келтуяла В. „Курсъ русской литературы. Пособія для самообразованія. Ч. I. Исторія древней русской литературы. Книга первая“. СПБ., 1906.

Кипріановичъ. „Историческій Очеркъ православія, католичества и уніи въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“. Вильна, 1899 г.

Ключевскій. „Курсъ русской исторіи“. Москва, 1916.

„Книга въ Россіи, I. Русская книга отъ начала писменности до 1800 г.“ Москва, 1924.

Korzon T. „Organizacya wojskowa Litwy w okresie Jagiełłonskim“. (Rocznik Towarzystwa przyjaciol nauk w Wilnie). Wilno, 1909.

Кояловичъ М. „Литовская церковная унія“, т. I. СПБ., 1859.

Кояловичъ М. „Лекціи по исторіи Зап. Россіи“. 1864 г.

Кояловичъ М. „О разселеніи племенъ Западнаго края Россіи“. Москва, 1863 г.

Kraszewski J. I. „Wilno od początków jego do roku 1750“. I—IV. Wilno, 1840—1842.

Круповичъ М. „Собраніе государственных и частныхъ актовъ, касающихся исторіи Литвы и соединенныхъ съ нею владѣній“. Вильна, 1888.

Кулишер I. М. Проф. „История русской торговли до XIX в.“ Петербург, 1923.

Kutrzeba St. „Historya Polski w zazysie. Litwa“. Lwów, 1914.

Лавровскій Ѳ. „Посланіе митрополита Климента“. Смоленскъ, 1894.

Лаппо И. И. „Великое княжество литовское за время отъ заключенія люблинской уніи до смерти Стефана Баторія“ (1569—1586), т. I. СПБ., 1901.

Леонидъ, архимандритъ. „Систематическое описаніе славяно-россійскихъ рукописей собранія гр. Уварова“.

Леонидъ, архим. „Надгробное слово Григорія Цамблака россійскому архіепископу Кипріану“. (Ч.О.М.У. 1872).

Леонтовичъ Ѳ. И. „Источники литовско-русскаго права“ (Варшавскія университетскія извѣст., 1894, кн. I).

Либрович Ф. С. „Исторія книги въ Россіи“, СПБ., 1914 г., б. 98.

Лопаревъ Хр. „Посланіе митрополита Климента къ смоленскому пресвитеру Ѳомѣ, неизданный памятникъ литературы XII вѣка“. СПБ., 1892.

Любавскій М. „Литовско-русскій сеймъ“. („Чт. въ Общ. исг. и др. росс“. 1901, № 4).

Любавскій М. К. „Очеркъ исторіи Литовскаго государства до люблинской уніи включительно“. Москва, 1915.

Макарій. „О христіанствѣ на Руси до Владиміра“. СПБ., 1868.

Макарій. „Исторія русской церкви“. СПБ., 1872—1883.

Медвѣдевъ. „О книгахъ, кто ихъ сложилъ“.

Merczyng Henryk. „Szymon Budny jako krytyk tekstów biblijnych“. Kraków, 1913.

Merzyński A. „Zródła do mytologii litewskiej“. Warszawa, 1892.

Monumenta Poloniae Historica. Выд. Bielowsk t. 1. Lwów, 1864.

Напьерскій К. Э. „Грамоты, касающіеся до сношеній Сѣверо-западной Россіи съ Ригою и Ганзейскими городами въ XII, XIII і XIV в.“ СПБ., 1857.

Narbutt T. „Dzieje narodu litewskiego“. Tomy I—IX. Wilno, 1835—1841.

Niemcewicz J. U. „Ciekawa mowa Iwana Mieleszki, kasztelana smolenskiego, na sejmie w Warszawie, za króla Zygmónta III miana r. 1589. (Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce)“. Warszawa, 1822.

Никольскій Н. „О литературныхъ трудахъ митрополита Климента Смолятича, писателя XII в.“ СПБ., 1892.

Никольскій Н. „Проложное житіе Кирилла Туровского по списку XIV—XV в.“

Новоструевъ. „Слово св. Іполита объ Антихристѣ“. Москва, 1868 г.

Оболенскій. „Книга посольская Метрики Великого Княжства Литовского“. Москва, 1843.

Огіенко, „Друкарска трійця“. „Літопіс“. 1924 г., Бэрлін.

„Ondyna Druskienickich zródeł“. 1844 г.

Осинскій А. „Мелетій Смотрицкій, Архіепископъ Полоцкій“. Кіевъ, 1912 г.

„О словѣ, приписываемомъ Авраамію“. (Изв. Акад. Наукъ, VIII і IX).

Паевскій Л. „Наши провинціальные архивы и ихъ значеніе для Запад. Русск. Края“. Гродна, 1894 г.

„Памятники полемической литератури въ западной Руси“, кн. II, СПБ., 1882 г.

Пархоменко В. „Начало христіанства на Руси“. Полтава, 1913.

Пекарскій П. „Наука и литература въ Россіи въ царствованіе Петра Великаго“. СПБ., 1862 г., т. II.

Первольфъ І. „Славяне, ихъ взаимныя отношенія и связь“. Варшава, 1886—1893.

Перетцъ В. „Повѣсть о трехъ короляхъ-волхвахъ въ западно-русскомъ спискѣ XV в.“ СПБ., 1903 г.

Перетцъ В. Н. „Матеріалы къ исторіи апокрифа и легенды“. Ч. I, СПБ., 1899 г. ч. II, СПБ., 1900 г.

Петровскій Н. „Къ хронологіи проповѣдей Григорія Цамблака (Рус. Филолог. Вѣст. 50).

Пічэта І. „Гісторыя Беларусі“, ч. I, Москва, 1924 г.

Плиссъ В. „Симонъ Будный и его сектантская и литературная дѣятельность въ Литвѣ и Западной Руси (Христ. Чт. 1914 г. IX).

„Полное Собраніе Русскихъ лѣтописей“. Т. IV і XVII. СПБ.

Поповъ А. „Историко литературный обзоръ древнерусскихъ полемическихъ сочиненій противъ латинянъ (XI—XV в.)“. Москва, 1875.

Поповъ А. „Обзоръ хронографовъ русской редакціи“ (Вып. II. М. 1896 г.)

Потебня А. „Мысль и языкъ“ Харьковъ, 1892 г.

„Православный Собесѣдникъ“, 1858, ч. 3, 1861, ч. II.

Пташыцкі. „Kodeks Olszewski Chominskich. Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmódzkiego kronika“. Вільня, 1917 г.

Пыпинъ А. „Исторія русской-этнографіи. Бѣлоруссія“. СПБ., 1891.

Пыпинъ А. Н. „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“. СПБ., 1857 г.

Пыпинъ и Спасовичъ. „Исторія словянскихъ литературъ“. I—II. СПБ., 1889.

Радченко К. „Этюды по богомильству“. (Изборникъ кіевскій, 1904).

Романовъ. „Бѣлорусскій Сборникъ“.

Рудневъ Н. „Разсужденіе о ересяхъ и расколахъ, бывшихъ въ русской церкви со времени Владиміра Великаго до Іоанна Грознаго“. Москва, 1838 г.

Рѣзановъ В. „Слово о полку Игоревѣ и поэзія скальдовъ“ (Жур. Мин. Нар. Просв. н. с. 15).

Сапуновъ А. „Рѣка Западная Двина. Историко-географическій обзоръ“. Витебскъ, 893.

Сапуновъ А. „Архивъ Полоцкой Духовной консисторіи“ (Труды Арх. ком. Моск. Археолог. О-ва“ т. I —II 1898, 1900 г).

Сапуновъ А. „Витебская старина“, т. I; т. V, ч. I-я. Матеріалы для исторіи полоцкой епархіи“. Витебскъ.

Сахаровъ И. „Хронологическая роспись русской библіографіи съ 1491 до 1700 г.“ СПБ., 1842.

Сахаровъ. „Сказанія Русского Народа“, т. II, СПБ., 1849 г.

Сахаровъ „Образцы древней писменности“.

„Сборникъ постановленій по министерству народнаго просвѣщенія“, т. I.

„Сборникъ Документовъ, уясняющихъ Отн. Лат.-Польск. Пропаганды“, вып. 2. Вільня, 1867 г.

Свентицки I. „Палеографическо-грамматическое описаніе пергаментнаго Лавришевскаго Евангелія, начала XIV ст.“ Изд. отд. Русск. яз. и слов. Импер. Акад. Наукъ, 1913 г., XVII, кн. I.

Сементовскій А. М. „Бѣлорусскія древности“ СПБ., 1890.

Соболевскій. А. И. „Переводная литература Московской Руси XIV—XVII в.“ СПБ., 1903 г.

Соболевскій А. I. „Древній Церковнославянскій язык. Фонетика“. Москва, 1891.

Соболевскій. „Палеографическіе снимки XII—XVII ст.“ СПБ., 1901 г.

Соболевскій. „Смоленско-Полоцкій договор“. (Р. Ф. В. XV).

„Собраніе древнихъ грамотъ и актовъ“. Вильна, 1843.

Сопиковъ. „Опытъ Россійской Библіографіи“. СПБ., 1813 г.

Сопиковъ. „Каталогъ книгъ гражданской печати“.

Сперанскій М. Н. „Славянскія апокрифическія евангелія“. Москва, 1895.

Сперанскій М. „Исторія древней русской литератури“. Москва, 1914.

Срезневскій И. „Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по писменнымъ памятникамъ“. СПБ., 1890—1909.

Срезневскій I. „Славяно-русская палеографія“. СПБ., 1848.

Stadnicki K. „Bracia Władysława Jagiełły“. Lwów, 1867.

Stebelski Ign. „Dwa wielkie światła na horyzoncie połockim z cieniów zakonnych powstające czyli żywoty św. panien i matek Eufrozyny, Parascewii zakonnic i hegumienij pod ustawą ś. o. Bazylego Wiel. w monasterze ś Spasa za Połockiem żyjących. Wilno, 1781.

Stryjkowski. „Histor. Sarm. Europ." I—II, выданьне 1846 г.

Сцѣпуро Д. „Виленское сьв. Духовское братство въ XVII и XVIII ст." (Труды Кіевск. Акад. 1898, IX XI; 1899, IV, VI, VIII—IX).

Сычевская А. И. „Къ вопросу о Мольерѣ въ польской драматической литературѣ XVIII ст." (Русск. Филолог. Вѣстн. LXII).

С. Сѣверяновъ. „Супрасльская рукопись", I. СПБ., 1904.

Тупиковъ Н. „Страсти Христовы въ западно-русскомъ спискѣ XV вѣка". СПБ. 1901.

Турчиновичъ Ѳ. „Обзоръ Исторіи Бѣлоруссіи съ древнихъ временъ". С.П.Б. 1857.

Ундольскій. „Іосифъ Тризна, редакторъ Патерика Печерского" (Чт. въ Общ. Моск. Ун. I 1845—1846).

Ундольскій. „Очеркъ Славяно-Русской библіографіи". Москва, 1871 г.

Филаретъ. „Исторія Русской церкви". Черниговъ, 1862 г.

Czacki T. „O litewskich i polskich prawach". Warszawa, 1800—1801.

Шахматовъ А. А. „Сказаніе о призваніи Варяговъ". СПБ., 1904.

Шахматовъ. А. А. „Повѣсть временныхъ лѣтъ", т. I, СПБ., 1916.

Шахматовъ А. А. „Замѣтки къ древнѣйшей исторіи русской церковной жизни". (Научн. Истор. Журналъ, 1914, № 4).

Шахматовъ „Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій". (Ж. М. Н. П. ч. CCCXXII, 1899 г.)

Шахматовъ А. „О Супрасльскомъ спискѣ западно-русской лѣтописи". (Лѣт. занят. Археогр. Ком. XIII).

Шевыревъ. „Исторія Русской Словесности", ч. III, 1858 г.

Szukiewicz Wandalin. „Poszukiwania archeologiczne w pow. Lidzkim gub. Wil." Kraków, 1914.

Янчук. „Нарысы па гісторыі беларускай літэратуры", Менск, 1922 г.

Янчукъ Н. „Къ вопросу объ отраженіи апокрифовъ въ народномъ творчествѣ". (Изв. Отд. рус. яз. и сл. Имп. Акад. Наукъ. XII, 1).

Яцимирскій А. „Григорій Цамвлакъ". СПБ., 1904.

ВАЖНЕЙШЫЯ ПАПРАЎКІ ДРУКУ.

Балона	Рад зьверху	надрукавана	паправіць
2	4	Туравам і Дрогічынам	Туравам і Дрогічынам над Бугам.
6	36	Кіева	Кіява
11	31	баўграскай	баўгарскай
30	20	устрое	устрос
32	21	дванадцать	дванадцаць
44	28	Рукасны	Рукапісны
80	28	Histor. form. Europ.	Histor. sarm. Europ.
84	агаловак	князя Валадзімера	князя Мсьціслава
121	„	Кэстутавіча	Кестутавіча
129	29	Ларышаўскаму	Лаўрышаўскаму
164	13	Алехнавы	Алехны
193	26	Wytnoldi	Wytholdi
208	8	окрушенства	окрутенства
315	23	над росказанье	на росказанье
319	23	папскихъ	панскихъ
324	13	яко упорчивою	яко упорчивого
325	44	исихъ речехъ	всихъ речехъ
326	13	двыш менованыя	звыш менованыя
357	28	третьего снона	третьего снопа
383	16	1862	1562
408	16	мейсцѣ	мейсцы
411	3	умѣстностью	умѣетностью
412	11	ако загинула	яко загинула
415	13	не око	на око

Балона	Рад зьверху	надрукавана	паправіць
416	32	небаспеьчны	небасьпечны
424	3	Петрѣ Гучнивомъ	Петрѣ Гугнивомъ
493	8	постніцте	постніцтве
507	26	ближніе	ближшіе
577	15	Ирмалогій	Ирмологій
585	17	Скарынчанкам	Скрынчанкам
607	22	Gente Ruthenu	Gente Ruthenus
634	19	Каталіцкі уніяцкі катэхізм	Каталіцкі (уніяцкі?) катэхізм
640	ссылка 59)	„малянік“ бохан хлеба вялічынёй з жарнавы камень; ніжні камень у жорнах—„подны“, „поднік“; верхні—„мяявы“, „мялянік“. Запяканае малозіва—„мялязьвік“.	

ЗЬМЕСТ.

Прадмова . . . . V—VIII
Уступ 1
Канец X-га і XI стагодзьдзе 15
XII стагодзьдзе 24
XIII стагодзьдзе 52
XIV стагодзьдзе 52
XV стагодзьдзе 102
XVI стагодзьдзе 137
XVII стагодзьдзе 243
XVIII стагодзьдзе 497
Слоўнік помнікаў старакрыўскай (беларускай) пісьменнасьці. 641
Выказ імён і рэчаў 720
Выказ старакрыўскай (беларускай) пісьменнасьці паводле зьместу 739
Выказ аўтораў, творы каторых або мысьлі выкарыстаны пры апрацаваньні гэтай кнігі 767
Важнейшыя папраўкі друку 774